ספר יזכור

לקהילות מנייביץ', הורודוק, טרויאנובקה, לישניבקה ופובורסק (וולין)

המצבה במנייביץ', הוקמה בשנת 1991

המצבה בפובורסק, הוקמה בשנת 1996

המצבה בטרויאנובקה, הוקמה בשנת 1995

אנדרטה לזכר חיילים ופרטיזנים בחולון,
הוקמה בשנת 1994

ספר יזכור

לקהילות מנייביץ', הורודוק, טרויאנובקה, לישנייבקה ופובורסק (וולין)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

תוכן העניינים

פתח דבר	11

מנייביץ'

תמונות תחנת הרכבת במנייביץ'	14
מבוא - קורות העיירה מנייביץ' בין השנים 1901-1942 /	
פנחס טיננה, יהודה מרין, אריה רוזנפלד	15
מכפר קטן לעיירת קייט אירופאית / יוליאן דומיני	42
דרכינו זרועת מוקשים / האחים דב וזאב אברך	43
מות גבורה של שני נערים, חברינו / זאב אברך וזאב רבינוביץ'	46
זכרונותיי 1941-1944 / טובה אברוך (פייט)	49
משפחת אלרגנד - החלוצים הראשונים / ברוך אלרגנד	51
זכרונות מבית אבי / בלה בילדר (קפלן)	52
עדותו של פרטיזן / דוד בליישטיין	55
דוד בליישטיין / יהודה מרין	56
מפנקסו של פרטיזן / דב ברוינשטיין (ז'וק)	58
דב ברוינשטיין / יהודה מרין	60
שנים של סבל ועצב / אברהם ברוינשטיין	61
במחנה המשפחה / פעסל ברוינשטיין (ליברנט)	63
נערים ביער / יעקב ברוינשטיין	64
יעקב ברוינשטיין ז"ל / יהודה מרין	68
נרות שבת / שושנה ברוינשטיין (דננברג)	69
סיפורו של נער / משה ברט	73
עליתי לקבר אבות / מרדכי גאייר	74
לווייתו של יעקב גאייר / דב ברוינשטיין	76
מרדכי גאייר / יהודה מרין	76
סבתי מנוחה / יהודה מרין	77
החוג ה"דרמטורגי" / ישראל גולד	80
ר' וולף שוסטר ז"ל - ליולקה / ישראל גולד	80
קורות משפחה אחת / זיוה ויפה גורודצר	81
מקום ושמו גריבה / מיכה גזית	82
יוסף צבייבל - הספד / משה צבייבל	92
תולדות נדודיו של הרב אהרון יעקב גרדין / הרב א. י. גרדין	93
הרב אהרון יעקב גרדין ז"ל / ד"ר שלמה סלונים	95
קורות אסתר ויינשטיין (אפרת) / הינדה דמבולצקי	96
משפחת מאניע ויינשטיין ומשפחת לייבל גולדין	101
הקיבוץ הראשון במנייביץ' / דוד ויינשטיין	102
הצ'רקסים הם שהצילו את חיינו / דוד ויינשטיין	102
מקרה עם פולנים שיכורים / דוד ויינשטיין	102
ימי הרוע / זאב ורבה (רווה)	103
מעללי ילד / צבי ורבה (הרשל'ה)	144
קיבוץ הכשרה של גורדוניה / יצחק זליצקי (שלו)	147
סיפורה של משפחת זפרן - חיים משה וחיה בריינדל / גרשון זפרן	149
קווים לדמותו של שמריהו זפרן / חנן מושקוביץ	150
צוואתה של אמי / שמריהו זפרן	151
משפחות זפרן ומניוק - תמונות	152

חסידי מנייביץ' / פנחס טיננה 153
הדרשה האחרונה / פנחס טיננה 155
מלחמה / פנחס טיננה 157
ספר יזכור - גל עד לקדושים / פנחס טיננה 167
הדמעה האחרונה / פנחס טיננה 168
שלושים לפטירתו של ר' פנחס טיננה / יהודה מרין 169
רישומי אירועים מימי המלחמה / אלכסנדר טיננה 170
תולדות משפחתי / ציפורה טיננה (שטונדל) 173
עדות קצרה של יהודה מלמדיק / ציפורה טיננה (שטונדל) 174
משפחת וואווע טינה - תמונות 174
תולדות משפחתי / יהודה טרגר 175
ביתנו / דינה לברטוב (אברבוך) 177
סיפורה של סבתא - דינה אברבוך לבית לברטוב / צורית שרגא 178
ביוגרפיה קטנה / חנה לייטר (גולדנברג) 180
נחום ליכטנברג - מראשוני החלוצים / יהודה מרין 182
תמונות משפחת ליכטנברג, קריסטל ורוזנפלד 183
קורות משפחתנו בתקופת השואה ואחריה / מלכה וליזה מוז 186
בית אבא / יצחק מוצ'ניק 190
תולדות משפחתנו / רודיה מוצ'ניק (פפר) 192
שושנה-רודיה פפר לבית מוצ'ניק / רבקה פרדו לבית פפר מוצ'ניק 193
ההתעוררות הציונית של הנוער במנייביץ' / יצחק מוצ'ניק 193
בית שהיה ואיננו עוד / ישראל מחרוק (אמיר) 196
החלטתי להגן על חיי / אשר מירוצ'ניק 198
אמי - מינדל מרין לבית גוטמן / יהודה מרין 202
אבי - יוסף מרין / יהודה מרין 206
אחי - אברהם מרין / יהודה מרין 208
על חורבות עיירתי / יהודה מרין 209
לוויה של נשים / יהודה מרין 211
מסע בעקבות השואה / יהודה מרין 212
מסע קצר אל העבר - הנקודה היהודית / מינה מרין (זמיר) 215
עדותה של פנינה סוסל / פנינה סוסל 217
עדותו של שאול צבי סוסל / צבי סוסל 218
לזכרו של שבתאי-שעפע סוסל / רמי סוסל 218
מזכרונותיי בתקופת השואה / ברכה פוגץ' (הימלפרב) 219
יעלי - הספד של ברכה פוגץ' (הימלפרב) 221
עיירה ביער / אברהם פוכטיק 222
אברהם פוכטיק - הספד / יהודה מרין 223
סיפורה של אידה / אידה פוכטיק (שוסטר) 224
שלושים למותו של משה פינקל / יהודה מרין 227
הספד על קהילות מנייביץ' / פנינה פופקין (רוזנטל) 227
האקציה הראשונה / אשר פלאש 228
אשר פלאש - הפרטיזן והביצועיסט - הספד / יהודה מרין 230
ילד רעב / אשר פלאש 230
אהבת אם / מרים פלאש 231
עדות על קורותיי בשואה / משה פלאש 232
משפחת דוד ומלכה פלדמן / הדסה פלדמן (צ'רנוב) 233
משפחת פלייש / מינה פלייש (רוטבלום) 236

קורות חייה של סבתי מינה פלייש / נטלי כפרי 238
סיפורה של אסתר - נערה בשנות השואה / אסתר צבייבל (קרמר) 239
לזיכרם של אריה ושרה רוזנפלד / ישעיהו לזר 250
לזיכרו של מרדכי צ'רמוש / רחל צ'רמוש 251
עיירתי מנייביץ' / יצחק קופרברג 252
הפחד הוליד גבורה / יצחק קופרברג 256
קורות משפחתנו / דוד קנוניץ' 258
דודי יהושע קנוניץ' / יהושע קנוניץ' 263
משפחתי / סוניה קנוניץ' (מנטל) 264
ר' אברהם משה קנוניץ' / ישראל גולד 265
הם היו רבים / מיקולא קונישצ'יוק (קרוק) 266
מכתב מאוקראיני צעיר / ינק קלימצ'יוק 268
מוורשה למנייביץ' / רוז'קה קרוליצקי 269
דודתי רבקה, דמות ייחודית ובלתי נשכחת / רבקה רוזנפלד 271
דארקה / שרה צבייבל (רוזנפלד) 272
אמי / מנחם רוזנצווייג 273
תהלוכת ל"ג בעומר במנייביץ' בשנת 1934 / מנחם רוזנצווייג 274
טיפוסים בעיירה / מנחם רוזנצווייג 275
זיכרונות ואירועים מעיירתי מנייביץ' / חיים שוורצבלט 276
תמונות - משפחות ויחידים 279
נוער במנייביץ' לפני המלחמה 291
תנועות בית"ר, השומר הצעיר וגורדוניה 296
בית הספר הפולני "פובשכנה" ובית הספר העברי "תרבות" 299
שמות קדושי מנייביץ' 303
שמות הפרטיזנים והחיילים שנפלו בקרבות או נפטרו במרוצת השנים 326
שמות בני מנייביץ' ששרדו אחרי המלחמה 329

הורודוק

זיכרונות מעיירתי הורודוק / אברהם גוטמן 337
חבל על דאבדין ולא משתכחין / יהודה מרין 341
אני לא מפסיקה להתאבל / הינדה זלצר (פורטר) 342
סיפורו של זאב לניץ' (וובה) / זאב לניץ' 343
עלים מחיי / דוד לניץ' 345
תפילת נעילה אחרונה בהורודוק / יהודה מרין 346
הורודוק / יהודה מרין 348
לפני האקציה הראשונה ואחריה / ישראל פוכטיק 349
"הנסתר" מוחמד-מלמד / ישראל פוכטיק 350
הספד לישראל פוכטיק (פורטר) / יהודה מרין 352
הורודוק בין שתי מלחמות העולם / (פוכטיק)-פורטר (לבית מרין) 353
הורודוק - "פרוטוטיפ" (דגם) של מנייביץ' / אריה רוזנפלד 355
שמות קדושי הורודוק 356

טרויאנובקה

העיירה טרויאנובקה / מרים נתנאל (קויפמן) 359
מי ברעב ומי במארב / מרים נתנאל (קויפמן) 360
סבלה של משפחה / יוסף שניידר 362
זליג קויפמן ז"ל / מרים שוורצבלט (קויפמן) 364

אפרים נתנאל / ציפורה נתנאל (פיגנבוים) 365
משפחת רייטר / ציפורה רייטר (מוצ'ניק) 366
שמות קדושי טרויאנובקה שנספו בשואה 368
שמות בני טרויאנובקה שנפטרו לאחר המלחמה 369
שמות בני טרויאנובקה בארץ ובחו"ל 369

לישניבקה
היישוב היהודי בלישניבקה / ישראל גולד ודב לורבר 373
זכרונותיי מתקופת הכיבוש והשלטון הגרמני-אוקראיני / דב לורבר 376
דברי הספד על דב לורבר / זאב רווה 380
דברי הספד על אייזיק אברך 380
זכרונות נער בבית סבא / אליעזר גולד 381
אלחנן וולפר / בלומה שוורצבלט (וולפר) 384
גלויות ראשונות ממנייביץ' (1944) / יחזקאל לורבר 386
שמות קדושי לישניבקה שנספו בשואה 387

פובורסק
פובורסק / אלכסנדר גרושקה (אגס) 391
הנקמה צמחה ביער / אלכסנדר גרושקה (אגס) 394
הנוער בפובורסק / רבקה גוז (אירנה סובייסיאק) 402
סיפור ההתנגדות והשואה - לזיכרו של חיים סליבקה / ג'רי סליבקה 404
הביקור שלי בפובורסק / ג'רי סליבקה 406
שמות הקדושים שנרצחו בכ"ג באלול תש"ב (אוגוסט 1942) 411
שמות הפרטיזנים מפובורסק שנפלו בקרב או נפטרו לאחר המלחמה 414
שמות הפרטיזנים ששרדו 414

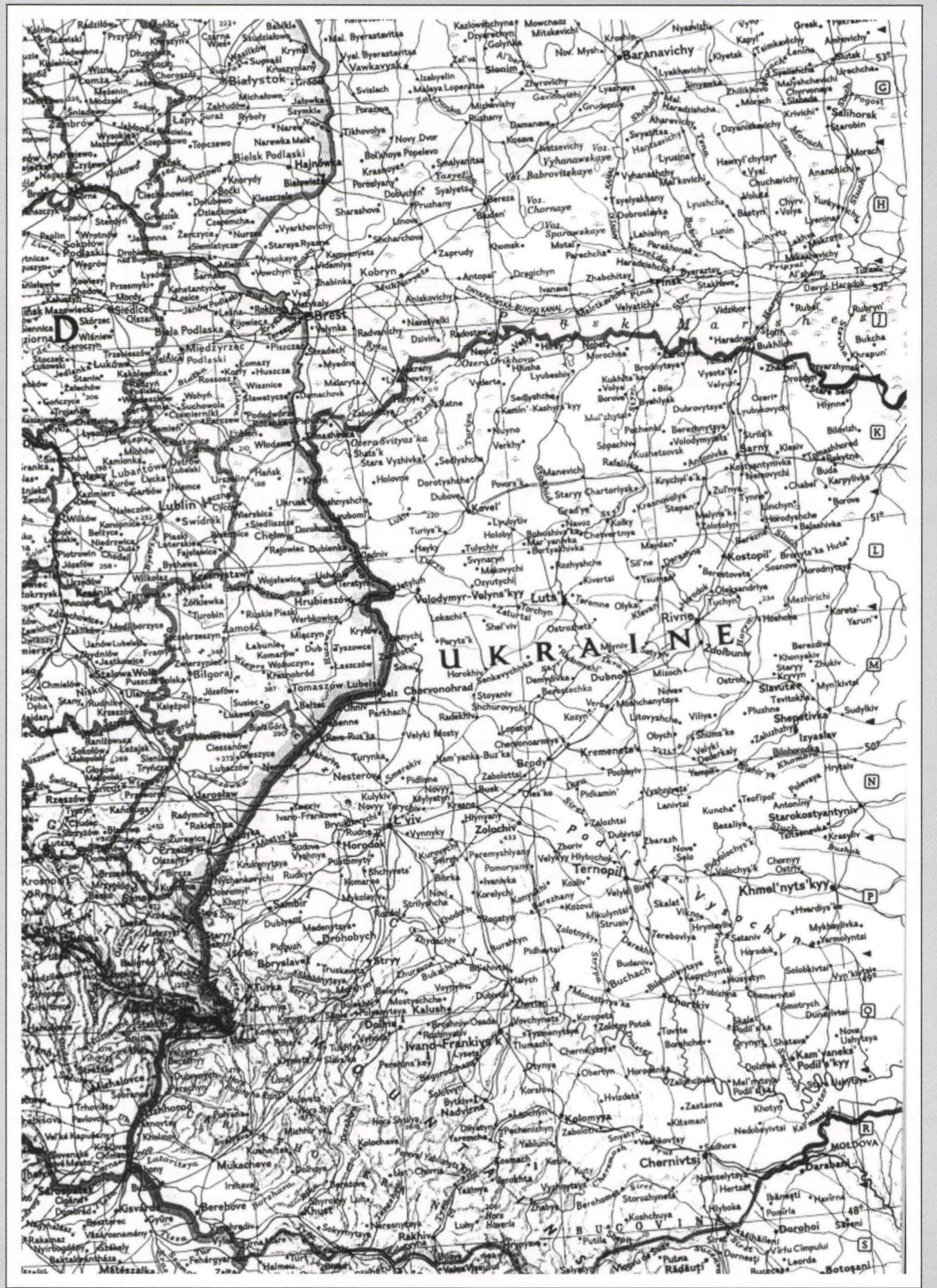
ילדים ובני נוער שברחו ליער לפני החיסול הסופי, ושרדו 415
מפקדים ולוחמים בפרטיזאנים ובצבא האדום, שלחמו נגד הנאצים ועוזריהם 423
הרופא היהודי בפעילותו בתנועה הפרטיזאנית / יהודה מרין 435
נערים וילדים ביער / יהודה מרין 437
הצלה / יהודה מרין 438
בני מנייביץ' והסביבה שנפלו במערכות ישראל 441

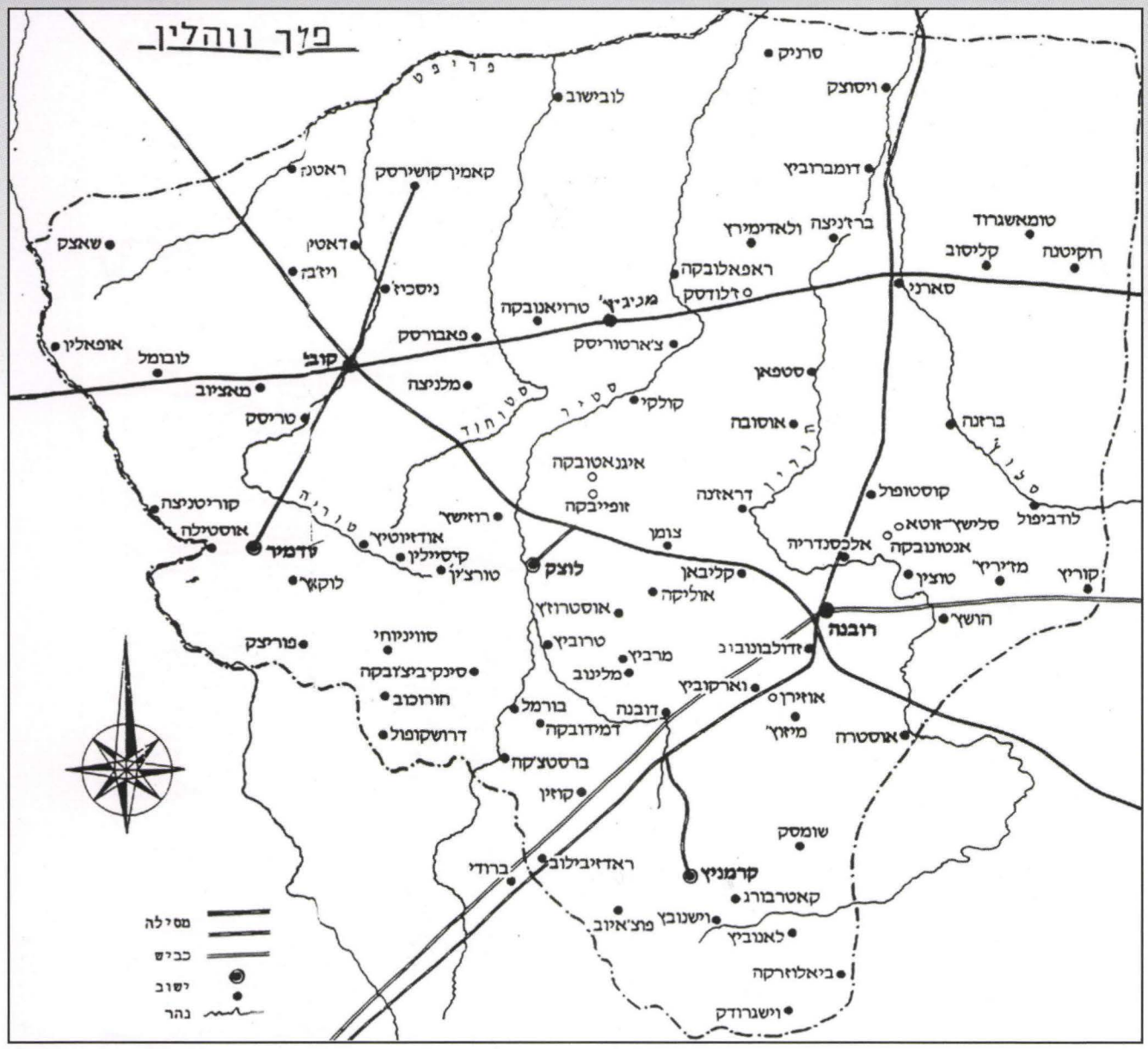
סכום ותמונות מהווי ומפעילות ארגון יוצאי מנייביץ' והסביבה בארץ ובחו"ל 447

מפות
מפת מזרח אירופה 7
מפת פלך ווהלין 8
מפת מנייביץ' וסביבתה 9
קרבות יוני-יולי 1941 24
מנייביץ' כיום 39
מנייביץ' עד שנת 1940 40
מפת תנועת הפרטיזנים בצפון ווהלין ופולסיה בשנים 1941-1944 120
ההתנגדות היהודית המזויינת באירופה המזרחית 1941-1944 142

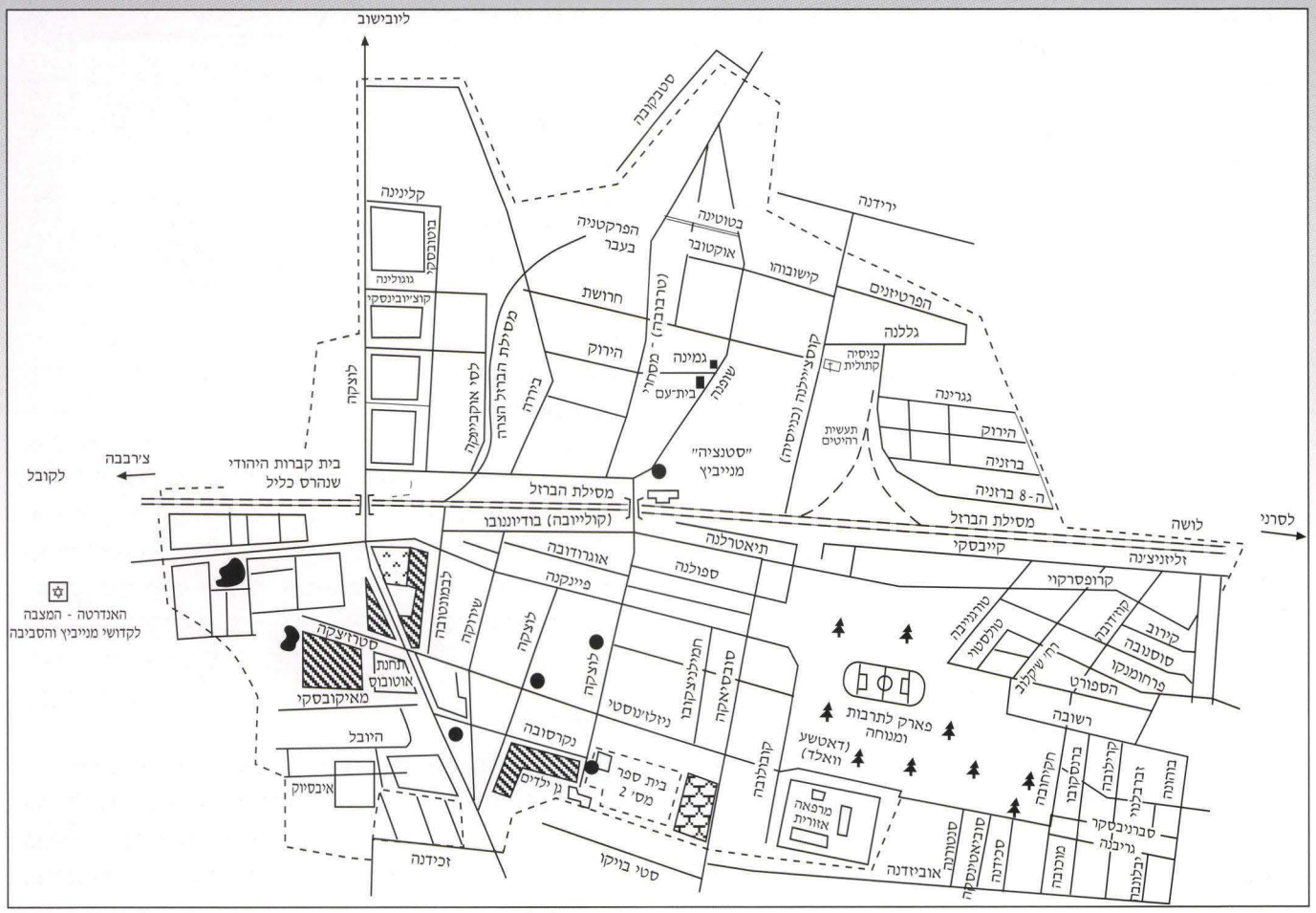
מפת מזרח אירופה

נשיונל גאוגרפיק "אטלס של העולם"

פלך ווהלין
סרניק
ויסוצק
לובישוב
דומברוביץ
טומאשגרוד
רוקיטנה
קליסוב
ברזניצה
ולאדימירץ
ראפאלובקה
זילודסק
סארני
מכניבץ'
טרויאנובקה
ניסכיז'
ראטנ
קאמין־קושירסק
דאטין
שאצק
ויזב
פאבורסק
צ'ארטוריסק
אופאלין
לובומל
קוב
מלניצה
מאציוב
טריסק
סטפאן
קולקי
אוסובה
ברזנה
איגנאטובקה
זופייבקה
דראזנה
קוסטופל
לודביפול
קוריטניצה
אוסטילה
רוזישץ
אודזיוטין
קיסיילין
טורצ'ין
לוקאץ
צומן
לוצק
אלכסנדריה
אנטונובקה
סלישץ־זוטא
טוצין
מז'יריץ'
קוריץ
קליבאן
אוליקה
אוסטרוזץ
רובנה
הושץ
פוריצק
סוויניוחי
טרובין
מרבין
זדולבונוב
סינקביצ'בקה
מלינוב
חורוכוב
בורמל
דובנה
וארקוביץ
אוזירן
מיזוץ
דרושקופול
דמידובקה
אוסטרה
ברסטצ'קה
קוזין
שומסק
ראדזיבילוב
ברודי
קרמניץ
קאטרבורג
וישנובץ
פצ'איב
לאנובץ
ביאלוזרקה
וישגרודק
מסילה
כביש
ישוב
נהר

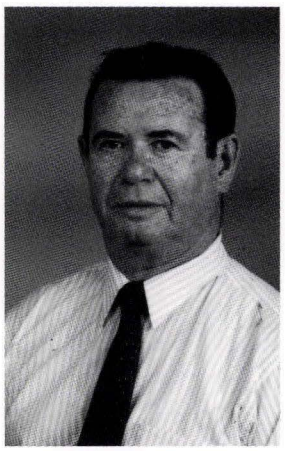
מנייביץ'
מפת הרחובות כיום
מאוכלוסיה מונה למעלה משלושים אלף איש

הוכן ע"י קזימירה מיטקליק (סקוברונק)
Kazimira Mytkalik (Skowronek)

"למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקמו ויספרו לבניהם"
(תהילים ע"ח)

פתח דבר

יהודה מרין

ספר זה מוקדש לקהילת העיירה מנייביץ' שבווהלין, שהחלה להווצר ב-1901, ונחרבה ב-1942. כמו כן מוקדש הספר לקהילות עתיקות מהסביבה - הורודוק, לישניבקה, טרויאנובקה וכפרי הסביבה, ולעיירה פובורסק, שכנתה של מנייביץ'.

רציתי לתעד את סיפורה של עיירה שיהודיה נקבצו מהרבה עיירות וכפרים, ומערים גדולות, והקימו קהילה שאפילו שמה, "מנייביץ'", לא היה מקורי אלא מושאל מכפר אוקראיני המרוחק ארבעה ק"מ מה"סטנציה", ושמה ברבים היה "סטנציה מנייביץ'". למרות גילה הצעיר של הקהילה ושורשיה הלא עמוקים, הייתה זו עיירה עשירה ברוח וביצירה, ואנשיה היו בעלי ערכים יהודיים ותרבותיים, בדיוק כפי שהיו החיים בעיירות עתיקות-יומין בווהלין. שמן של העיירות מנייביץ', פובורסק, לישניבקה ואחרות מהסביבה התפרסם בשל הצטרפות צעיריהן ליחידות הפרטיזנים ולחימה בשורותיהן.

סיפור העיירות הללו בנוי מעדויות שנאספו במשך למעלה מ-50 שנה, שחלק מהן נרשם סמוך לסיום המלחמה, בברית המועצות, בפולין, ובמחנות העקורים בגרמניה, באוסטריה, באיטליה, ברומניה ובישראל.

כל אחד מהסיפורים והעדויות שבספר זה הוא כמו נר זיכרון קטן, שאורו מועט, אך כאשר מתלכדים הסיפורים והעדויות, הם הופכים ללפיד המאיר את הגורל המר שפקד את העם היהודי, שנותר חסר תקווה באותן שנים קשות.

דפים ותמונות אלה (למעלה ממאה עדויות ו-500 תמונות) לוקטו ברובם מפי אנשים שסיפרו את סיפורם בשפות שונות - בעיקר בשפה האידיש השגורה בפיהם.

השתדלתי שלא ללטש את נוסח הדברים בתרגומם לעברית ובעריכה, אלא להביאם כלשונם פן יפוג הניחוח האישי שבעדות. אני מקווה שהצלחתי בכך לפחות במידת-מה, ובכך סייענו לקוראים, בעיקר לבנינו ונכדינו, באמצעות הספר הזה, להתוודע גם למעשים וגם לעושיהם האלמונים.

במגעי עם כל הנוגעים בדבר, תוך כדי עיסוקי בהכנת הספר, חשתי את הלהט ותחושת השליחות של כל אחד, להציל, לשמר ולתעד למען הדורות הבאים את הסיפור הטראגי של היהודים בכלל בזמנים ההם, שמצבם היה ללא מוצא ותקווה. אלא שמתוך כל הייאוש, דוקא הצעירים ראו דרך להצלה כלשהי. הם נקטו יוזמה באמצעות התנגדות מזויינת, על אף היות דרך זו קשה. לשם כך גילו תבונה, תעוזה ויכולת ביצוע. אלא שלדרך זו, לאסוננו הגדול, מעטים מבני עמנו היו שותפים. לרובם, שחונכו, כמו כל העם היהודי, על הצו של "לא תרצח", לא היה חלק בתנועת ההתנגדות לחיה הנאצית ולעוזריה. את רובם אפיינה פסיביות והסתמכות על ניסים משמיים ועל בורא עולם.

המעטים מבני הנוער שהספיקו ללמוד את תורת הנשק בצבאות אחרים, והצליחו לצאת בעוד מועד ליערות, הם בעיקר אלה שמשכו איתם את האחרים ללוחמת-נקם פרטיזנית, לחיים ולמוות, לפחות עם הרגשה של נטילת אחריות על גורלם.

לוחמה זו של צעירים יהודים, שלימים היו הלוחמים היותר מצטיינים בקרב הפרטיזנים ובצבאות בריה"מ ופולין, בדומה ללוחמי הגיטאות - הייתה קרן האור היחידה בחשכת הימים ההם, כשעמדו שכם-אל-שכם עם כל לוחמי העולם החופשי במלחמה נגד הנאצים (פרקים על לחימתם הנועזת של בני מנייביץ' והסביבה מופיעים בספר "כאורנים גבהו").

בנינו ובנותינו, נכדים ונכדות יקרים, אתם תוכלו ללמוד מספר זה, המופיע עתה בשפה העברית, מאירועי העבר של אבותיכם ואמהותיכם, שהתרחשו בעיירות שלנו מנייביץ', פובורסק, טרויאנובקה, לישניבקה, הורודוק והסביבה.

ספר זה, תורגם לאנגלית ואני מעריך שלא יעבור זמן רב והתרגום יצא לאור. בהזדמנות זו ברצוני להביע את תודתנו לגב' רבקה חיניץ גלזמן, ממושב בית חרות, שנרתמה למלאכה, לא רק לתרגם את הספר אלא גם להדריך וללוות בעצה בכל הכרוך בהצלחת הוצאת הספר, וללאה טינה (טלניר) שסייעה בעריכה לשונית של החומר. ברצוני לציין את מאמציהם של בני עיירותינו שנתנו יד למשימה. חשוב לציין, שההוצאות לספר "יזכור" זה נתרמו על-ידי בני עיירותינו, כל אחד כפי שידבנו לבו. אלה שתרמו להוצאת הספר, לא כולם - תרמו את חלקם להנצחת קרוביהם שניספו בשואה, ואין מטרה קדושה מזו.

אם יורשה לי, תודה אישית לבתי מינה, שסייעה לי במהלך השנים בעריכה עד לצאתו לאור של ספר זה, לנכדיי עודד וענת, שעזרו לי בהדפסה ראשונית של החומר, ולרעייתי ליובה, על הבנתה וסבלנותה במהלך השנים עד לצאתו לאור של ספר זה.

יהודה מרין, עורך

מניינים

תחנת הרכבת במנייביץ' – נבנתה בשנת 1892

צוות תחזוקה של מסילת הרכבת. צולם בשנת 1935

א קורות העיירה מנייביץ'

1942 - 1901

את תולדות העיירה מנייביץ' החלו לכתוב, עוד בשנות ה-50, פינחס טיננה, יהודה מרין ולובה רוזנפלד.

רקע היסטורי:

בשנת 1892 הוחל בבנית מסילת רכבת בין סרני לקובל, מרחק של כ-130 ק"מ, ובכך קוצרה הדרך קייב-וורשה. המסילה חצתה את הנהרות סטיר, סטוכוד, בוג ובעיקר יערות עבותים.

במלחמת העולם הראשונה התנהלו באזור זה קרבות עזים בין צבאות רוסיה, גרמניה ואוסטריה. קרבות אלה הותירו את חותמם על האזור במשך שנים רבות.

מוסדות השלטון הצארי התרכזו בעיירה עתיקת - היומין הורודוק, שתולדותיה ידועים עוד מהמאה ה-15. שרידי בית הכנסת ובית המדרש העידו שהייתה שם פעם קהילה יהודית פורחת.

התיישבות יהודים במנייביץ'

עם הפעלת הרכבת בשנת 1892 החלו סוחרי יערות יהודים להתעניין באפשרויות הרחבת ניצול יערות הסביבה. כ-20 משפחות יהודיות הקימו את בתיהן על יד תחנת הרכבת החדשה.

היערות העבותים שגדלו באזור היו עשירים בעצי אלון, ליבנה ובעיקר עצי אורן ואחרים. התושבים הראשונים בתחנת מנייביץ', היו הפועלים שעבדו בהנחת המסילה ובהקמת התחנה.

תנאי ההובלה באמצעות רכבת יצרו אפשרויות לפיתוח העיירה. הסוחרים, בעיקר סוחרי יערות, שבחלקם הגיעו מקייב, ז'יטומיר ואף ממוסקבה ומעיירות וכפרי הסביבה, התיישבו ליד ה"סטנציה", כמו יצחק גורביץ, זיסיע אוטוקובסקי, מאיר פופקין, אייזיק שוק, יעקב פוגץ', משה גוז, יעקב וינשטיין, משה פוגץ', נחום פרלמוטר, דוד רבנקו, חיים ביידער, ברוך חייס, הרשל קופרברג, יעקב מעסטער, אייזיק בוכמן, יצחק חייט, משה חייט, מאטל פישביין, אלטר מלמד, חיים קרעפל.

הרשל (לייזרס) טרגר בנה את ביתו ב-1901 וזה היה הבית היהודי הראשון במנייביץ'.

הוחל בבניית מנסרות עץ והחלה לצמוח עיירה ששמה היה "סטנציה מנייביץ' ". השם הושאל מהכפר מנביץ', השוכן ארבעה ק"מ מהסטנציה. [1]

על-פי מקורות אוקראינים המופיעים בחוברת לרגל "100 שנה למנייביץ'", יש גירסאות מעניינות למקור השם "מנייביץ'", המובאות להלן:

השם "מנייביץ'" בא מהנחל "מנייבקה", שפירושו, לפי מילון רוסי-אוקראיני: נחל זורם לאיטו; מרמה, מפתה, "זורם" דרך יערות עבותים, ביצות בלתי עבירות והוא - הנחל אשר פיתה את האבות הקדומים להתיישב בחבל. ויש גם גירסה אחרת לשם מנייביץ':

בעבר הרחוק הקימו צוענים מחנה ליד הורודוק. מידי יום ביקרו בכפר הסמוך ו"סחבו" דברי מזון כגון: תרנגולות, ברווזים ואווזים בדרכי עורמה. הדבר "הדליק נורות אדומות" אצל הכפריים, ובהתקרב הצוענים לכפר, הזעיקו השומרים את הכפריים בקריאות: "הנה ה"מנובצי" באים. כלומר "הרמאים מגיעים ויש להזהר". יתכן, שהצוענים הם המקור לשם "מנייביץ'".

בשנת 1964 הוסב שמו של הכפר מנביץ' ל"פרילישנה". [2]

השלטון הצארי הטיל הגבלות חמורות ("פראואזשיטלסטבו") על התיישבות היהודים ברחבי האימפריה. רק סוחרים חברי "גילדה" הורשו להתיישב על יד ה"סטנציה". מאוחר יותר, בתוקף הנסיבות והצרכים שהתעוררו עם פיתוח "אקספלואטציה" של היערות, המסחר ותעשיית העצים, הורשו להתיישב שם יהודים שהיו מומחי עץ ("ברקרים"), פקידים, וכאלה שנתנו שירותי דת. יש לציין שר' יעקב דובלין השו"ב היה בין 20 היהודים הראשונים במנייביץ'. הוא שימש כשוחט ובעל תפילה.

מדיניות השלטונות הייתה להוציא את המסחר הקמעונאי מידי היהודים, ולכן, פעילויותיו של הישוב החדש לא הייתה לרוחם של השלטונות. ברוח זו הוקמו קואופרטיבים שכינויים היה "סויוזניה לאווקי". דרך התאגדות זו נכשלה ולכן, בלית ברירה, הותר ליהודים לחכור את ה"סויוזניה לאווקי" מידי רוסים-אוקראינים ובאופן הדרגתי עבר המסחר לידיים יהודיות[3].

דפורטציה של יהודים למרכז פולין

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) בין רוסיה לבין גרמניה ואוסטריה, גרו ב"סטנציה" כ-40 משפחות יהודיות. בגלל הקרבות העזים ומטעמים בטחוניים אולצו היהודים על-ידי הצבא האוסטרי שכבש את האזור, לעזוב את בתיהם. חלקם, בעיקר הסוחרים, היגרו (זמנית) לקייב, ז'יטומיר, מוסקבה ועוד. היתר, יחד עם יהודי הסביבה מעיירות כמו: הורודוק, טרויאנובקה ולישניבקה, אולצו לעבור, חסרי כל, למרכז פולין לערים: אולקוש, קיעלץ, סטופניצה ועיירות הסביבה.

הישוב היהודי במנייביץ' התרוקן מתושביו וכך גם הקהילות היהודיות העתיקות שבסביבה.

יתומים בבית היתומים בקובל, ביניהם נחום ואחיו יצחק ליכטנברג – מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה

יתומים שהגיעו ממזרח אירופה לארה"ב בשנת 1921

ב-1917, עם הפסקת הלחימה, באופן זמני, בין רוסיה לגרמניה ואוסטריה, בעקבות פרוץ המהפכה הבולשביקית, החלו משפחות יהודיות לחזור לעיירות שאותן אולצו לנטוש, ביניהם מנייביץ', ולחרדתן הן מצאו את בתיהם שרופים וחרבים.

מרבית יהודי הורודוק, לישניבקה וטרויאנובקה התחילו להקים את בתיהם מחדש משני צידי פסי הרכבת. הם ביקשו בטחון והגנה מפני השודדים והמרצחים ששרצו באיזור.

בין השנים 1917-1919 שרר תוהו ובוהו באיזור. השליטה עברה מיד ליד: פיטלורה, באלאכאוויטש, בולשביקים, פולנים ואחרים. היהודים סבלו ממחסור במזון, ביגוד ובעיקר מחוסר הגנה.

השלטון הפולני

רק עם הכללת האזור במדינת פולין, שקמה עם חתימת הסכם "שלום ריגה" ב-18.3.1921, הושלט סדר באיזור.

אליבא דאמת, היכרותם הראשונה של יהודי מנייביץ' והסביבה עם הפולנים לא הייתה ידידותית ביותר. הפולנים הראו מיד את נחת זרועם ליהודים המבוהלים.

הפולנים, ובפרט הראשונים שבהם, היו ניגוד גמור לשליטים הקודמים - הרוסים.

השפה הפולנית הייתה זרה לתושבי המקום והמנטליות שלהם - זרה שבעתיים.

יחסם לבני המקום, ובפרט ליהודים, היה מתנשא, מתוך יהירות לאומית ונימוסים חיצוניים. אף בקללם ובנבלם את פיהם היו מקדימים במילים "פאן" (אדון) "פרושן-פנה" (בבקשה אדוני). היהודים הסתגלו מהר לשפה הפולנית וגינוניה, אך לא הצליחו להסתגל ליהירותם של הפולנים, לשוביניזם שלהם ולגישת העליונות שגילו במגעם עם בני המקום. האמת ניתנה להאמר, כי יחסם של הפולנים ליהודים היה טוב יותר מיחסם לרוסים ולאוקראינים. ובכל זאת, נשמו היהודים לרווחה כאשר אישר חבר הלאומים את קו הגבול רוסיה-פולין לפיו נכללה ווהלין בתחומי פולין.

שוב נפתח ליהודי ווהלין פתח לעולם הגדול. החיים הכלכליים החלו חוזרים למסלול תקין.[4]

פעולות הג'וינט

השנים 1918-1921 היו שנות המעבר מפורענויות מלחמת האזרחים לראשית ההתבצרות של השלטון הפולני.

החורבן וההרס נתנו אותותיהם בעיירות. כנופיות השודדים וגייסות הלוחמים פעלו ללא רסן. לא היה בגד ללבוש ונעל לנעול, הבתים המעטים שנבנו על-ידי המתיישבים היהודים היו רובם הרוסים. הבעיה הקשה ביותר הייתה בעיית המזון. הילדים והמבוגרים התהלכו כצללי אדם מחוסר מזון.

עם התבססות השלטון הפולני נפתח פתח לאירופה המערבית ובעיקר התחדשו הקשרים עם ארצות הברית. החלו להתקבל חבילות מקרובי משפחה בארה"ב, שהכילו בגדים משומשים, נעליים ומזון משומר (בקופסאות). המצב השתפר כשהגיעה עזרה מהג'וינט. יהודי העיירות טרם הכירו את השם ג'וינט, ורק במרוצת הזמן נודע להם, כי כל מפעלי העזרה באו מארגון זה, שתמך בעיקר ביתומים ואלמנות שהוריהם ובעליהן נרצחו בתקופת הפורענות. [5]

★

ב. התפתחות העיירה ("סטנציה") מנייביץ'

רוב יהודי הישובים שבסביבה- הורודוק, טרויאנובקה, לישניבקה וכפרי הסביבה, בנו את בתיהם משני צידי פסי הרכבת, וכך נחצתה העיירה לשני חלקים, מזרח ומערב ("די זייט" אין "יענע זייט").

התפתחות העיירה זכתה לתנופה בשנים 1920-1939.

בתחילת 1939 מנתה האוכלוסייה במנייביץ' כ-3000 תושבים יהודים, וכ-1000 אוקראינים ופולנים. [6]

חיי היום-יום בעיירה ובסביבותיה

יהודי העיירה עסקו בעיקר במלאכה, במסחר ובתעשיית עץ. הם היו סוחרים, בעלי-מלאכה, חנוונים, סוחרים נודדים, מתווכים, ובעלי אכסניות ("גוסטיניציות"). הוקמו בתי חרושת לאריחי-עץ (פארקט), עפרונות ומנסרות. התפתח מסחר עירני בתוצרת חקלאית: שיווק בקר, דגים, פטריות, אוכמניות מיובשות וכיו"ב. מדי יום נשלחו קרונות עמוסים מתוצרת זו למרכז פולין וגם מחוצה לה.

רוב תושבי האזור היו אוקראינים שעיסוקם בחקלאות. על-מנת לבסס את השלטון הפולני באזורים הקרויים "קרסי", החלה הממשלה הפולנית ליישב ברחבי האיזור מתיישבים פולנים, בעיקר משורות ה"לגיונרים", שלחמו לשחרור פולין בפיקודו של יוזף פילסודסקי- ה"דזיאדק".

למרות מספרם הקטן של הפולנים, יחסית לאוכלוסייה האוקראינית, השפעתם על החיים במקום הייתה רבה. בין הכפרים האוקראינים נוסדו קולוניות על טהרת הפולנים. תפקידם של הקולוניסטים והפקידות היה להגביר את השפעת השלטון הפולני על החיים באזור ("קרסי"), דבר שעורר שנאה ואי-אמון אצל האוכלוסייה האוקראינית נגד השליטים הפולנים.

במנייביץ' עצמה הייתה האוכלוסייה הפולנית והאוקראינית קטנה יחסית. הפולנים היו בעיקר פקידים ועובדי הוראה. האוקראינים עסקו בעיקר בחקלאות, ולעיתים גם במסחר.

עקב הימצאות יערות בסביבה הוקמו והורחבו המנסרות. הסוחרים היהודים רכשו שטחי יערות ל"אקספלואטציה" מהפריצים המקומיים, וכן גם מהממשלה הפולנית.

בהוצאת העצים, שליחתם ברכבת או למנסרות, ובתעשיית העפרונות, עסקו בעיקר יהודים. אבל יש לציין שבבית החרושת לאריחי פרקט, שהיה בבעלות אזרח מבלגיה, (לה-שאפל), לא הועסקו פועלים יהודים, אלא רק פועלים פולנים ואוקראינים. [7]

בד בבד, התפתח המסחר בדגים, בעיקר קרפיונים, שגדלו בבריכות מלאכותיות "STAWY". בעיקר בעונה היו הדגים נשלחים בקרונות לכל חלקי פולין. גם המסחר בבקר היה מאוד מפותח. סוחרים יהודים מכל רחבי פולין רכשו שוורים ופרות, חלקם נשלחו בקרונות משא וחלקם הובלו על-ידי מובילים ("טרייבערס"), ביניהם יהודים, ברגל, למחוזות המערביים של פולין, בעיקר לוורשה. מידי יום נשלחו קרונות עמוסים בתוצרת חקלאית ובמוצרי עץ, כמו פרקט, קרשים, עפרונות, אדני-עץ לפסי רכבת, תמיכות עץ למכרות פחם וברזל, וסתם בולי עץ.

המסחר היה תוסס והיו מעורבים בו יהודים, מסוחר גדול ועד לעגלון. רוב העגלונים היו יהודים. [8]

מאכליהם של היהודים בעיירה

כמעט לכל משפחה יהודית היה משק עזר קטן, שכלל פרה או עז, גן ירקות, שדה תפוחי אדמה ועצי פרי, שללא ספק עזר למשפחה לפרנסתה. לאחר חליבת הפרה היו שולחים אותה למרעה ולפנות ערב הוחזרה הפרה ושוב חלבו אותה. הפרות היו בדרך כלל מגזע דל ונתנו כמות חלב זעומה, אולם מספקת לצורכי המשפחה להכנת מאכלי חלב, ולפעמים אף נותרה כמות קטנה למכירה. חלק מן החלב שימש לשתייה, תוספת לכל מיני דייסות, אטריות וחמיצות, חלק נועד להכנת גבינות שהיו משמרים ("איינלייגן") בחביות קטנות לחורף. את החלב שפכו לקנקני חרס ("לאדישקעס") שאוחסנו במרתף הקר.

השכבה העליונה - השמנת (ה"סמטענע") - שימשה להכנת חמאה, והחלב החמוץ ("זויער-מילך") - לעשיית גבינה או לשתייה.

אולם, לא דברי חלב היו עיקר מזונם של תושבי העיירה. היו גם שנאלצו להסתפק בפרוסת לחם מרוחה בשום, דג מלוח ("הרינג") ותפוחי אדמה מבושלים בקליפה.

לסעודת צהריים היו בני דלת העם אוכלים מרק סמיך עשוי מגריסים ("פערל-גרויפן"), כוסמת ("רעצינע-קאשע") וכן הירבו לאכול חמיצות של כרוב, סלק או חמציץ.

כשקרבו השבת והחגים היו העניים שבעניים טורחים ומכינים מגוון רב של מאכלי שבת וחג.

ביום שישי הייתה בעלת הבית - האם, מכינה את הבצק לחלות ולעוגות ואופה את הפיתות ("פלעצל"), מאכל לקראת השבת.

ארוחות ליל שבת וצהרי-שבת וחגים היו "סעודות מלכים", וכללו חמש-שש מנות. פתחו בדגים ("געפילטע פיש"), או בכבד קצוץ, בצל עם שומן ("ציבל מיט שמאלץ"), או רגל קרושה; אחריהם בא החמין ("צ'ולנט") שמכיל בעיקר תפוחי אדמה וגריסים הנקראים "פערלגרויפן". לאחר מכן ה"געפילטע-קישקע" - מעיים ממולאים בקמח, פתיתי בשר ושומן; לאחר מכן בא הבשר, לרוב בשר עוף או בקר. היו אוכלים "צימעס" (גזר מתובל וממותק), ולקינוח "קיגל" עשוי מחלה, תפוחי אדמה, אטריות, מעיים ממולאים, ומקנחים בפירות העונה. מאכליהם של האמידים בשבתות וימי חג לא נבדלו בהרבה מאלה של העניים. מזונם היה, כמובן, מעולה ועשיר יותר [9].

ליהודי העיירה היה זה יום גדול שכולם ציפו לו, יום שבו קיבלו את הפדיון של כל השבוע. הוקמו דוכנים מבעוד-מועד על-ידי חייטים, כובענים, סנדלרים, חייטים של מעילי כבשים ("פעלצן"), קדרים ("טעפערס"), אופים, וכאלה שמכרו בצל יבש ושום קלועים בזרי קש, סלים קלועים וכו'.

בעלי מלאכה כגון נפחים, הכינו לירייד עגלות, מחרשות, חרמשים ומגלים, וכלי עבודה חקלאיים שונים. משפחות היו מכינות מאכלים ביתיים, משקאות ממותקים (קוואסים למיניהם), דברי מאפה וסוכריות.

יום הירייד היה בו די כדי לספק פרנסה לכל השבוע. לא רק המבוגרים נשאו בעול הפרנסה. יום הירייד היה יום מיוחד שגם בשביל הילדים, שעזרו להוריהם במסחר וסתם היו מסתובבים בשוק.

בימי הירייד הייתה הצפיפות בשוק כה רבה שהמעבר בו, אפילו להולכי-רגל, היה קשה מאד.

הירייד היה מתמלא בעגלותיהם של הכפריים, ובעלי-החיים שהיו מביאים למכירה היו קשורים לעגלה, או כפותים בתוך העגלה.

הכפריים, יחד עם בני משפחתם, היו מבלים את רוב זמנם בישיבה או בעמידה על-יד העגלה, עד שמכרו את תוצרתם, ואחר-כך היו מתרוצצים בחנויות שבעיירה או על-יד הדוכנים שבירייד כדי לקנות את צורכיהם השונים, ומבלים מעט במסבאות לפני צאתם חזרה לכפר. [10]

יום השוק (הירייד) במנייביץ'

השטח שבו התקיים הירייד היה רחב ידיים והשתרע על פני מאות הקטרים.

הירייד היה ממוקם במזרחה של העיירה, מול המנסרה ("פרקטניה") והשתרע מקצה רחוב טרגובה ("מסחרי") עד לפאתי היער והביצות שהשתרעו ממזרח לעיירה.

כל יום שלישי התקיים יריד, שאליו נהרו, עם הפציע השחר, אלפי איכרים מכפרי הסביבה הקרובה והרחוקה, כשהם מביאים מתוצרתם החקלאית. את המקום העיקרי ביריד תפס שוק הבהמות, שוורים, פרות, כבשים, סוסים וחזירים.

שוק הבהמות

ג העיירה כקהילה יהודית

חיי הדת בעיירה

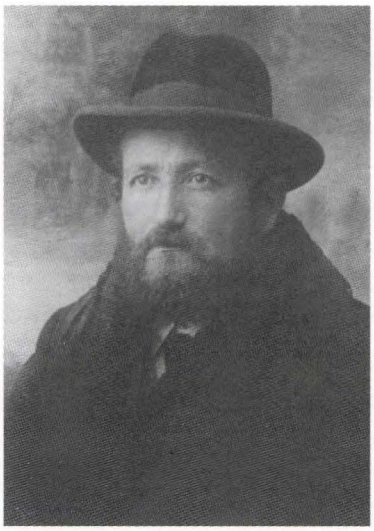
כשם שכל אחד מתושבי העיירה דאג לפרנסתו הוא, כך דאג הציבור כולו לחיים הדתיים, הקהילתיים והתרבותיים. בשנת 1923 תרמה האלמנה חנה-לאה קוגוט את ביתה לכינון בית מדרש לזכר בעלה שנרצח על-ידי כנופייה אוקראינית, אחת מני רבות שהשתוללו עד שהועבר האיזור לידי השלטון הפולני. בית מדרש זה נקרא אחר-כך "בית הכנסת הישן". מאוחר יותר נבנה בחלק הצפוני של העיירה בית מדרש נוסף - "הסטפנאי". לאחר מספר שנים נבנה בית כנסת גדול. בנוסף התקיימו מניינים של בעלי מלאכה ומניינים של חסידי סטעפאן, סטאלין, בערעזנע.

עם התפתחות העיירה הוזמן, בשנות ה-30, הרב יוסף גרדין ממיזריץ' לכהן כרב ואב בית הדין. מאוחר יותר הצטרף חתנו הרב אבלסון לשמש כרב.

בנוסף לשו"ב יעקב דובלין שהיה מראשוני היהודים במנייביץ' הצטרף יצחק חתנו לשמש שוחט בעיירה. כמו כן הוזמן השוחט ר' יוסף דוד לברטוב מברזנה על-ידי בעלי המלאכה (האנטוועדקער).

הרב גרדין בטקס חופה וקידושין
של פאניה ריידר - 1932

השוחט, ר' משה דוד לברטוב מברזנה

בדאגה ל"טהרת המשפחה" הוקם בית מרחץ ומקווה.

סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה נגמרה בנייתו של בית מרחץ מודרני ליד בית הכנסת הגדול.

בית העלמין בעיירה נפתח רק בשנת 1927. עד אז היו קוברים את מתי העיירה בהורודוק המרוחקת 8 ק"מ ממנייביץ'.

מקרי חילול שבת בפרהסיה ואכילת טריפה היו נדירים. ברוב בתי היהודים נשמרה הכשרות, אם כי לא היו בקרב היהודים דתיים קיצוניים. בשבתות ובחגים בתי הכנסת היו מלאים מתפללים.

ביקורו של הרבי בעיירה היה למאורע חשוב. זיקה לרבי מסויים הביאו איתם היהודים מעיירות מוצאם. למשל, יוצאי הורודוק, לישניבקה, טרויאנובקה והאלוזי, זיקתם הייתה לחסידות סטעפאן וקאשיפקה. לעומת זאת, החסידים הנלהבים היו חסידי סטאלין, שקיימו מנין קבוע בביתו של ר' אברהם משה קנוניץ', עד פרוץ המלחמה בשנת 1939.

אורחות החיים, ענייני היום יום והאווירה כולה היו ספוגים יהדות.

עם ערוב יום השישי, היו רואים מחזה מרהיב. מאות גברים לבושים בגדי שבת צועדים עם ילדיהם לעבר בתי הכנסת וה"שטיבלעך" השונים.

זמירות של שבת היו נשמעות מבעד לחלונותיהם של בתים רבים, מיום שישי עם כניסת השבת ועד ליציאת השבת. [11]

החינוך בעיירה

הייתה מודעות רבה לחינוך הילדים ברוח המסורת.

ההורים שלחו את ילדיהם, בנים ובנות, ללמוד "בחדרים", שהלימוד בהם לא היה אחיד.

היו שלימדו את הילדים, לרבות בנות, רק לכתוב מכתב, תורת החשבון ולהתפלל, והיו שלימדו את הילדים חומש ורש"י. הילדים היותר מבוגרים למדו משניות, תנ"ך וגמרא.

בחדרים מתוקנים למדו תנ"ך, דברי ימי ישראל והשפה העברית.

עם הקמת בית-הספר הממלכתי הפולני בן שבע כיתות ("פובשכנה"), נאלצו ההורים לשלוח את ילדיהם לבית-ספר זה.

הילדים המשיכו ללמוד אצל מורים פרטיים אחרי הלימודים ב"פובשכנה".

ללא ספק, העומס על הילדים היה רב. מצב זה אילץ את ההורים לחשוב על פתיחת בית ספר עברי, "תרבות". להגשים רעיון זה לא היה קל. לשם כך נדרשה השקעה כספית גדולה והרבה מאמץ. ביה"ס העברי עמד בתחרות קשה עם החדר המסורתי מחד גיסא, ועם בית-הספר הפולני הממלכתי מאידך גיסא. בית הספר העברי נסגר לסירוגין כי קשה היה לקיים חינוך עצמאי ללא תמיכה כספית מתמדת. רוב הילדים גמרו את שבע שנות הלימוד בבית הספר הממלכתי "פובשכנה".

רק בני סוחרים אמידים יצאו להמשך לימודים לערים קובל, לוצק, ווילנה, לבוב וגם לחו"ל. היו גם נערים שיצאו ללמוד בתלמודי תורה וישיבות בקובל, לוצק, ווילנה, לובלין, מיר. הלומדים במוסדות האלה היו מסודרים ב"טעג" - דהיינו, סידור קבוע לסעוד אצל בעלי בתים.[12]

כיתה בביה"ס הפולני "פובשכנה"

ביה"ס "תרבות"

חיי התרבות בעיירה

אופי העיירה היה מתקדם, עקב התפתחותה המהירה, התעסוקה, והרוחות החדשות שהביאו איתם יהודים בעלי מקצוע וסוחרים. אלה תרמו להתפתחות חיים תרבותיים תוססים, ופעילות מקצועית שאיגדה את בעלי המלאכה ב"פאראיין", שהיה מאוד פעיל בעיירה.

הנוער הבוגר, שנשאר בעיירה אחרי גמר הלימודים ב"פובשכנה", פנה ללמוד מקצוע, בדרך כלל את מקצוע האב, או שהצטרף לעסקיהם של ההורים. לא מעטים הלכו בטל עם חלומות שלא התגשמו בדרך כלל.

בשעות הערב, וכן בשבתות ובחגים, רוב הנוער מצא את דרכו לקלוב היהודי "חשמונאה", בו התקיימו הרבה חוגים.

חדר מסורתי

החוג המפורסם של שחקני קלפים היה חוג סגור של בעלי יכולת. עד 1933 היו משחקים יחד עם האינטליגנציה הפולנית. עם התעצמות האנטישמיות הקימו הפולנים קלוב בשם ק.י.פ. ("קלוב אינטליגנציי פרציוונציי") שמשכנו היה בביתו של שלומקה וורבה ואילו היהודים הקימו במקביל קלוב בשם "חשמונאה" בבית פוגץ' שם התקיימה פעילות תרבותית וספורטיבית מסועפת.

הוקמה ספרייה ע"ש י.ל. פרץ, שם בילו רבים את זמנם בקריאת ספרים באידיש, עברית, פולנית, רוסית ואפילו גרמנית.

קן השומר הצעיר

שורה ראשונה מימין: יוסף גוניק, צירל קריצ'מר, לייבל טיננה. שורה שניה: אטל קוגוט, שרקה רוזנפלד, מאיר סינגל. שורה שלישית: זיסקה ברט, אסתר ויינשטיין, דינה זילברשטיין

קן בית"ר

שורה ראשונה מימין: יוסף סוסל, צפורה זפרן, חיה אברך, בריינדל מוז
שורה שנייה: טיננה לייבל, יצחק גוז, יצחק מוצ'ניק, שוסטק אליעזר, טייבל (קוגוט) ליכטנברג, צירל קריצמר, נחום ליכטנברג. שורה שלישית: בן ציון טיננה, מרדכי גייער

הייתה קבוצת כדורגל שרשמה הרבה הישגים וניצחונות על קבוצות מקומיות וגם על קבוצות מעיירות סמוכות: קולקי, רוזשישץ', קאמין- קושירסק. לרשותם עמד מגרש כדורגל מודרני בתוך יער האורנים המפורסם "דאטשע-וואלד".

היו חוגים לטניס-שולחן, כדורעף, ריקודים סלוניים, שחמט, דמקה, דומינו. חוג לדרמה התקיים בניהולו של טורן מקובל. הוצגו הצגות של שלום עליכם ומנדלי מוכר ספרים. תחילה באולם ביה"ס "תרבות" ואחר-כך בתיאטרון ובבית קולנוע רחב ידיים שהוקם בשנות ה-30.

מידי בוקר בשעה שש היו מגיעים ברכבת עיתונים בשפות אידיש, עברית ופולנית. מחלק העיתונים, ר' אהרון חניס המזוקן, שכינויו היה "דער גאזעטציאז'", היה מביא בדייקנות למנויים את העיתונים: "היינט", "מאמענט", ו"אונזער וועלט", שיצאו לאור בקובל, באידיש, "נאש פשגלונד" ו"דזיין דוברי" בשפה הפולנית, ואחרים.[12]

עיירת נופש

בחלק הדרום-מערבי של העיירה השתרע יער אורנים רחב ידיים. האוויר בו היה צח ומצוין לחולי ראות ואסטמה.

בקיץ הציפו את העיירה מאות מבריאים יהודיים מווהלין, פוליסיה, ומפולין כולה, דבר שהשפיע, ללא ספק, על חיי התרבות, וכן סיפק פרנסה לתושבים מהשכרת חדרים למבריאים.[13]

מפלגות ותנועות

בעיירות היהודיות במזרח אירופה היו תנועות הנוער גורם מעורר לשינויים חברתיים משמעותיים, וסייעו להחדרת רוח מודרנית בחיי העיירה וזיקה לציונות.

דוגמא בולטת לפעילותם היו הכשרות קיבוציות לכל התנועות.

אפשר לציין שלרוב תושבי העיירה הייתה זיקה לרעיון הציוני, בין אם בצורה פעילה ובין אם בצורה סבילה.

רוב הנוער השתייך למסגרת רשמית של תנועת בית"ר או "השומר הצעיר". להם היו אולמות משלהם, שבהם התנהלה הפעילות הרעיונית, ובחוץ התנהלה הפעילות הספורטיבית.

תנועות אלה מנו כ-800 חברים. בין שתי התנועות התנהל מאבק פוליטי חריף, שהגיע לעיתים להתנגשויות פיזיות, בעיקר בתהלוכות ל"ג בעומר, בפורים ובבחירות לקונגרס הציוני.

היו גם בני נוער שפנו לפעילות קומוניסטית מחתרתית. הם נרדפו על-ידי המשטרה הפולנית ורבים מהם הושלכו לבתי כלא. [14]

קיבוצי הכשרה

התנאים המיוחדים של התעשייה והמסחר בעיירה איפשרו את יסודן של הכשרות לחלוצים לקראת עלייתם לארץ ישראל. מלבד הנוער המקומי נהרו לקיבוץ ההכשרה גם בני נוער ממקומות מרוחקים. הקיבוץ הראשון הוקם בעיירה בשנת 1923 והחזיק מעמד, עם הפסקות, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. הכשרות אלה, על אף שפעלו בהפסקות, הטביעו את חותמן הציוני על הנוער בעיירה.

אמנם מעטים הצליחו לעלות ארצה לפני המלחמה, אולם, העובדה שאלה ששרדו בחיים לאחר השואה עלו ארצה, לרבות אלה שישבו בבתי סוהר בגלל פעילות קומוניסטית - מעידה על הרוח הציונית ששררה בעיירה והשפיעה על הנוער. מייסדי הקיבוצים חולדה ורמת דוד מתנועת גורדוניה, החוגגים בימים אלה 75 שנה להיווסדם, הם יוצאי ההכשרה במנייביץ'. [15]

רבים מבני הנוער ממנייביץ' יצאו להכשרות לתקופה ממושכת מחוץ לעיירה. היעדים היו המחצבות בקלסוב, לודז', שלזייה וכדומה. אבל רק מעטים זכו לעלות לארץ ישראל במסגרת זו, כי בנוסף להכשרה היו דרושים סכומי כסף גדולים לרכישת הסרטיפיקט ומימון הנסיעה, שלא היו בנמצא אצל החלוצים. בכל זאת, עלו לארץ ישראל כעשרה מנייביצ'אים, אחרי הרבה שנות הכשרה.

תושבי מנייביץ' שיתפו את עצמם בעלייתם של ראשוני החלוצים בלוותם את החלוצים לרכבת בשירה עברית וריקודי הורה. כשהרכבת החלה לנסוע, פתחו כל המלווים בשירת התקווה ובעיני רבים ניקוו דמעות של עצב ושמחה. כל מכתב שהגיעה מהארץ נקרא בהתרגשות ובגעגועים. [16]

הקיבוץ הראשון במנייביץ'
שורה ראשונה מימין: סנקה מלמדיק, ישראל ארלגנט, מלכה קוגוט, מלכה סגל, שרה רבנקו.
שורה שנייה: דוד וינשטיין, משה גוז, שבתאי גוז, ביידער (אחרים לא זוהו)

קיבוץ ההכשרה של התנועה הרויזיוניסטית בשנת 1932
עומדים מאחור (מימין): חייקה (מלמדיק) קוילער, האחרונה בשורה ליזה מוז.
יושבים: טייבל קוגוט (ליכטנברג), נחום ליכטנברג, מרדכי מוצניק, שאיע פלאש, ברכה (פוכטיק) פלאש. יושבים על הריצפה: רוזה בוב, פייגע (בת אחותה של סבתא מנוחה)
(האחרים לא זוהו)

קיבוץ הכשרה מתנועת גורדוניה שהגיע מקליסוב למנייביץ' בשנת 1922

מנייביץ' וסביבתה

קבוצת כדור-יד "חשמונאית".
מימין: תיאודור זלצמן, ראובן וינר, לייזר רוזנפלד, שמואל סליבקה, דוד מוצ'ניק, יעקב גולדין

התפתחות העיירה הייתה מהירה.

בשנת 1920 התגוררו במנייביץ' כ-100 משפחות. בשנת 1923 היה מספר המשפחות 300.

מנייביץ' הפכה בהדרגה לעיירה יהודית. יהודים בנו בתים, בתי עסק, בתי-מלאכה, מלונות ופנסיונים. במקום החוטורים הבודדים נבנו רחובות עם בתים. משרדי השלטונות הועברו מהורודוק למנייביץ'.

בשנת 1940 היה מספר תושבי העיירה, כולל הפליטים מפולין, בעיקר מטרספול, שנכבשה על-ידי הגרמנים, למעלה מ-4000 יהודים וכ-1000 אוקראינים ופולנים. מסביב למנייביץ' היו פזורים עשרות כפרים אוקראינים ורק שניים שלושה ישובים של קולוניסטים פולנים (לאשע, קונינסק וז'וקאבה).

כמעט בכל כפר התגוררה משפחה יהודית אחת, ולפעמים יותר, שעסקה במסחר ובמלאכה. משפחות אלה שמרו על יהדותם בדבקות. בכל חג, בעיקר בפסח ובימים הנוראים, עברו היהודים ומשפחותיהם למנייביץ', כדי לחגוג את החגים עם כל הקהילה בעיירה. [16]

היחסים עם האוכלוסייה הפולנית והאוקראינית

בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה (אחרי מות המרשל פילסודסקי) הורעו היחסים עם השכנים הפולנים.

השלטון החדש של פולין היה שובניסטי, ריאקציוני ולאומני. הוא התכחש לאינטרסים של היהודים וסירב להעניק להם זכויות מלאות, כפי שניתנו לכל יתר האזרחים ואפילו למיעוטים האוקראינים, הגרמנים ועוד.

האנטישמיות הרשמית, שאותה אימצו השלטונות וארגונים אנטישמים, נפלה על קרקע פורייה, והביאה להחרמת בתי עסק יהודים והתנפלויות חוליגנים פולנים על יהודים.

הנוער היהודי במנייביץ' התארגן במעין הגנה עצמית, ולא פעם היכה שוק על ירך את החוליגנים. צחוק הגורל הוא, שיהודים מצאו אז תמיכה מוסרית ופיזית נגד הפולנים דווקא מצד האוכלוסייה האוקראינית שבעיירה, אך זאת מ"שנאת המן" בלבד. [17]

ד המלחמות

1 בספטמבר 1939: גרמניה-פולין
22 ביוני 1941: גרמניה-ברית המועצות

ראשית השלטון הסובייטי במנייביץ' והסביבה (ספטמבר 1939 - יוני 1941)

מתחילת אוגוסט 1939 חיו בני מנייביץ' במתיחות עצומה. סכנת המלחמה וכל מוראותיה הטילה את צילה עליהם והוכיחה שוב את כל הטראגיקה שבמצב היהודים בגולה.

מלחמת העולם השנייה, שהחלה עם התקפת גרמניה הנאצית על פולין ב-1 בספטמבר 1939, חוללה תמורות רבות בחייה של העיירה, כפי שקרה לגבי כל אוכלוסיית מערב אוקראינה ובילורוסיה.

היהודים ידעו גם ידעו, כי בוא הנאצים מבשר רעות. ימי אוגוסט האחרונים והשבועיים הראשונים למלחמת היטלר בפולין היו ליהודים לסיוט מבשר רעות. עוד בימים הראשונים שלאחר פרוץ המלחמה הגיעו למנייביץ' פליטים יהודים אחוזי-פחד, שנמלטו, מי ברכב ומי ברגל, מערי פולין הכבושות. הם נטשו את בתיהם ורכושם וברחו בחוסר כל מאימת האויב האכזרי. רוב בתי העיירה נתמלאו פליטים, שמספרם נאמד באלף נפש. נקל להבין את פשר השמחה והצהלה בקרב התושבים היהודיים ביום ה-17 בספטמבר 1939, כאשר נודע ברבים, כי הסובייטים באים. בנעריהם ובזקניהם יצאו היהודים להקביל את פני חיל-החלוץ של הצבא האדום. הרוסים התקבלו בקריאות הידד, בפרחים ובמגדנות. הם היו בעינינו כגואלים, פודים ומצילים.

החיילים הרוסים הראשונים התרשמו, כנראה, מגילויי החיבה וההתלהבות בקרב יהודי מנייביץ', וברוחב לב רוסי חילקו לילדים סוכריות, ולמבוגרים סיגריות וטבק. תחילה הגיע קטר מקושט בדגלים, ואחריו נכנסו טאנקים ושאר כלי רכב. בעקבותיהם הגיעו אנשי ממשל סובייטיים והכריזו על השלטון הסובייטי במקום.

★

שלטון זה סמך בתחילה על אנשי המקום. כראש העיר התמנה אוקראיני ולסגנו - יהודי. גם המיליציה הייתה כולה מבני המקום. כל אוהדי הקומוניזם יצאו מן המחתרת, ענדו על שרווליהם סרטים אדומים והיו מוכנים לסייע לשלטון החדש.

בחודשים הראשונים לא הורגש שינוי בולט בחייהם של יהודי העיירה. ה"זהוב" הפולני הוסיף להיות מטבע עובר לסוחר וערכו היה כערך הרובל הרוסי שאף הוא הופיע בשוק.

המסחר, המלאכה והתעשייה פעלו כרגיל. אמנם, בעלי החנויות לא הצליחו להשיג סחורות חדשות, אך בינתיים מכרו את המלאי שברשותם. גם בעלי המלאכה המשיכו במלאכתם. אך בבתי-החרושת סולקו הבעלים ובמקומם מונו מנהלים מבני המקום. כך עשו בבית החרושת לפרקט ("פרקטניה"), בטחנות, במנסרות ובשאר מפעלי התעשייה.

כעבור זמן מה, משחלפה תקופת ההסתגלות הראשונה ופגה השמחה, החלו יהודי העיירה לדאוג לעתידם. בראות החנוונים כי אין ביכולתם לחדש את המלאי וכי המחירים עולים מיום ליום, התחילו לסלק בחשאי את סחורותיהם מן החנויות ולאגור אותן במחסנים נסתרים. גם יתר התושבים החלו לנהוג זהירות במקח וממכר בראותם, כי תושבי הכפרים, ובפרט הרוסים שזה מקרוב באו, להוטים לקנות בכל מחיר מצרכים וסחורות אחרות, והם משלמים לא רק במזומנים אלא גם ב"אובליגאציות" שערכן מפוקפק...

בפרק זמן ראשון זה לשלטון הסובייטי במקום, עוד התהלכו רוב בני הנוער וגם חלק מהמבוגרים בטלים מעבודה, כי לא ידעו איך יפול דבר ומה יידרש מהם במשטר החדש.

עברו חודשים אחדים ומעט מעט נכונו מוסדות השלטון החדשים, כולם בשמותיהם הסובייטיים שבגלל אריכותם היתירה סומנו בראשי תיבות בלבד. קודם כל הוקם ה"גור-סובייט" (מועצת העיר) בפנסיונט. השלטון העירוני במשטר הסובייטי היה בעל סמכויות נרחבות הרבה יותר מאשר במשטר הקודם. ה"ראי-איספולוקום" - שלטון המחוז, ומרכז המפלגה (ליתר דיוק, מזכירות המפלגה), שוכנו בבנייני ה"גמינה". במזכירות המפלגה התקבלו כל ההחלטות הנוגעות למנייביץ' והמחוז. בנוסף לכך הוקמו כמה "אודילים" (רשויות), שהחשובים שבהם היו רשות החינוך וההשכלה, מחלקת התעשייה הזעירה, מדור המסחר והקואופרטיבים, רשות הספורט, ועוד רשויות שקבעו את כל סדרי החיים בעיר. המנהלים לכל המוסדות האלה הובאו מרוסיה, ואילו אנשי המקום שימשו בתפקידים משניים.

לאחר שהתבססו מוסדות השלטון הסובייטי, ניתן צו לכל התושבים להחליף את תעודות הזיהוי שלהם, לאחר שחוייבו לקבל את האזרחות הסובייטית. עתה התעורר עניין הסיווג הפוליטי שהיו רושמים בתעודותיהם של אלה, שמוצאם או עיסוקם בימי השלטון הפולני לא נראו כשרים לשלטונות הסובייטים, כל סעיף ומגבלותיו. החמור שבהם היה סעיף 11, שנרשם בתעודותיהם של בורגנים לשעבר, אנשי דת או תעשיינים ובני משפחותיהם. מי שסעיף 11 היה רשום בדרכונו לא יכול היה לצאת מעיר מגוריו ללא רשיון מיוחד. הכניסה לערים ראשיות כגון רובנה, לוצק או קייב ולבוב הייתה אסורה עליהם לחלוטין. הם היו נתונים לפיקוח ומעקב תמידיים. בסופו של דבר השתלבו אף הם במסגרת החיים החדשה כאשר הוכיחו בעליל - לאחר פיקוח ממושך - כי אכן הפכו ל"אלמנטים פרודוקטיביים", ושהם נאמנים למשטר הסובייטי.

תושבי מנייביץ' נאלצו להוכיח את רצונם ונכונותם המלאה להיות כשרים והגונים בעיני השלטונות. קודם כל מחקו כל סימן העלול להחשיד אותם בחברות באירגונים ציוניים "בורגניים". בית-הספר העברי "תרבות" הפך לבית-ספר ששפת הוראתו אידיש; תנועות הנוער הציוניות התחסלו; הוקם קומסומול, ובני הנוער הצטרפו אליו ונהרו למועדונו. והעיקר, כל שומר נפשו ביקש לו תעסוקה ומלאכה העשויה להכשיר את עצם קיומו בחברה החדשה...

הזדמנות ראשונה להפגין נאמנות למשטר הסובייטי ניתנה לבני המקום כאשר ערכו השלטונות משאל עם, שבו נדרשו התושבים להכריע אם תומכים הם בסיפוח אוקראינה המערבית כרפובליקה לברית-המועצות. אין לתאר את התכונה הרבה סביב "משאל עם" זה. כל החוגים ומקומות העבודה התחרו ביניהם מי יגלה יותר התלהבות ונכונות לסיפוח ה"נכסף".

ביום ההצבעה נהר הקהל בהמוניו אל הקלפיות, וכולם כאיש אחד הצביעו בעד הסיפוח. מעניין, כי גם בקרב האוקראינים לא הורגשה כל מורת-רוח על סיפוח ארצם לרוסיה רבתי, ואף בקלפיות שלהם הצביעו כולם בעד הצטרפות לברית-המועצות.

הכל היה טוב ויפה אלמלא העובדה, שהמחסור במזון ובצרכי הלבשה והנעלה החמיר והלך מיום ליום. החנויות הממשלתיות מכרו מנות מזון מצומצמות לראשונים העומדים בתורים ארוכים, שהיו מקדימים לבוא עוד לפני עלות השחר. אולם, חנויות אלה לא היה בהן כדי לספק לתושבים אף את המעט הדרוש להם לקיום צרכיהם המינימליים במזון ובלבוש. לא הייתה לתושבי העיר ברירה אלא לפנות לשוק השחור.

כל אלה שחיו באותה עת במנייביץ', מעידים על נגע הספסרות שפשה בכל השדירות והחוגים. יש לציין כי גם תושבי רוסיה הותיקים, "הווסטוצ'ניקים" ("אנשי המזרח"), שנשלחו להנחות את האוכלוסייה "המשוחררת" בדרך לחיים חדשים, אף הם לא משכו ידם מספסרות ועסקי השוק השחור. נשות המנהלים שבאו מרוסיה קנו בחנויות ומידי הספסרים כל שמצוי היה למכירה מבלי לבדוק את המחירים. הן לבשו חליפות תפורות מבדי וילונות ופיז'אמות, ואף כותנות-לילה הותאמו לשימוש כשמלות. בעלי חנויות, שמיסים כבדים הוטלו עליהם, ראו עד מהרה כי לא יוכלו לשאת בעומס, אלא אם כן יעשו עסקים שרווחיהם יכסו את ההיטלים הכבדים. בגלל הביקוש הרב נסגרו החנויות בזו אחר זו לאחר שהתרוקנו מסחורותיהן. אלה מבין התושבים, שלא עלה בידם להסתדר בעבודה או במשלוח-יד מתאים, נאלצו למכור מפעם לפעם חפצים מבתיהם, תכשיטים, בגדים או רהיטים.

מעמדם של תושבי אוקראינה המערבית לא היה ברור מבחינה מדינית. בלחצה של ממשלת פולין הגולה לא השלימו מעצמות המערב עם סיפוח איזורי הספר לברית המועצות; וכיוון שהרוסים היו מעוניינים בדעת-קהל אוהדת במערב, לא העזו להעמיד את העולם כולו בפני עובדות מוגמרות.

את המגוייסים לצבא שלחו הרוסים לצבא הסדיר ואף לחזית. גם לצורך מעבר לברית-המועצות וממנה היה דרוש אישור מיוחד. בגבול הישן עמדו זקיפים שבדקו את תעודותיהם של העוברים. מגרמניה הגיעה משלחת מיוחדת והסדירה את הוצאת כל התושבים הגרמנים מאיזור ווהלין. הם מכרו את בתיהם ואדמותיהם ואילו את משק החי, רהיטים וכלי-בית העבירו למקומות מגוריהם החדשים בגרמניה.

חלק מהפליטים היהודיים שהגיעו בראשית המלחמה ממרכזה של פולין, לא היו מוכנים לקבל את האזרחות הסובייטית ונרשמו כתושבים זמניים הרוצים לחזור בהקדם למקומות מגוריהם הישנים. השלטונות הרוסיים ריכזו אותם סמוך לתחנת-הרכבת לשם החזרתם לאיזור הגרמני. יום אחד הגיעה רכבת. כולם הועמסו עליה ונשלחו... לסיביר. ברבות הימים הם היו, כמובן, אסירי-תודה על כך, כי הודות להעברתם לשם נשארו בחיים.

עשרים ואחד חודש הייתה ווהלין נתונה לשלטון הסובייטי. בחודשים האחרונים לשלטון זה חזרו חיי העיר למסלולם. רוב התושבים היהודיים הסתדרו בעבודה, רובם ככולם נכנסו לקואופרטיבים, למפעלים ממשלתיים, או שעבדו בפקידות, בהדרכה, בספורט, בהוראה ובעבודות אחרות.

גם חיי הציבור חזרו למסלולם. בתי הקולנוע והמועדונים המו מרוב מבקרים, ונפתחו קורסים חדשים להכשרת מורים ומדריכים להוראת התורה הקומוניסטית. גם השפה הרוסית תפסה את מקומה בצד האידיש ודחקה את הפולנית והעברית.

בתי-הכנסת לא נסגרו, אך מספר המבקרים בהם היה מועט שבמועט. רק זקנים ואדוקים הסתכנו והמשיכו באורח-החיים המסורתי כמנהגם מימים ימימה. אמנם, לא הוטל איסור מפורש על תפילה בציבור ושאר מנהגי הדת, אך התעמולה נגד הדת הייתה כה חריפה, שהציבור ידע כי הוא מסתכן בלכתו לבית-הכנסת.

בית הספר היהודי שפעל בשנה הראשונה במתכונת של שבע שנות לימוד הצטמצם, כבר בשנה השנייה, לבית ספר של ארבע שנות לימוד. בית הספר האוקראיני, שנפתח כבית ספר של ארבע שנת לימוד - הפך בשנה השנייה לבית ספר תיכון ("לפי רצון ההורים").

מבלי להרחיב בעניין יצוין רק זאת, שיהודי האזורים ה"משוחררים" מצאו מעט ביטחון כלכלי, ואילו על חיי התרבות והרוח, השפיעה מדיניות המפלגה הקומוניסטית כלפי יהודים.

במשך פחות משתי שנות השלטון הסובייטי נעלמו כליל החיים התרבותיים התוססים של יהודי העיירה והיו כלא היו, אף שבתקופה ההיא האוכלוסייה היהודית הוכפלה, כמעט, כתוצאה מבואם של פליטים. יהודי העיירה טרספול שמעבר לנהר בוג התיישבו ברובם, על רבניהם ופרנסיהם, במנייביץ'. חלו תמורות רבות בחייהם של היהודים בכל מערב אוקראינה ובילורוסיה, מבחינה כלכלית, תרבותית, דתית וחברתית. בשנת 1940 היה מספר התושבים היהודיים בעיירה, כולל הפליטים (בעיקר מטרספול) למעלה מ-4,000 נפש.

בתקופת ההתקרבות בין גרמניה הנאצית לברית המועצות טושטשה והועלמה בברית המועצות האמת על המדיניות הנאצית כלפי היהודים. וכך, היהודים באיזור לא ידעו על המדיניות המוצהרת של הנאצים ועל הגורל הצפוי להם מצד הכובש הנאצי. מצויים דיווחים של הנאצים, התמהים על-כך שהיהודים אינם יודעים כלל מה מצפה להם ומה עוללו הנאצים עד כה. המדיניות הסובייטית הרשמית הייתה שלא לספק אינפורמציה ולא לגלות את האמת, ולכן חסרו היהודים יכולת בסיסית להבין את מצבם.

התעמולה הסובייטית החדירה לתוך הציבור תחושה של ביטחון והאוכלוסייה היהודית, יותר מכל בני הלאומים האחרים בברית-המועצות, נתנה אימון רב בסיסמאות ובדברי התעמולה של השלטון ובטחה בו. היהודים האמינו בעוצמה הגדולה של הכוחות המזויינים הסובייטיים, וביציבותו של שלטון זה. הסיסמא "על אדמת האויב נכה את האויב" התפרשה על-ידי היהודים כקו מנחה במדיניות הסובייטים. אבל לא לזמן רב ארכה האידיליה המדומה.

מהשטחים המשוחררים החלו להסתנן ידיעות ופירסומים, תחילה טיפין טיפין, ואחר-כך בקצב גובר והולך, על-פי הוראה מגבוה, על מדיניותה הבוגדנית של גרמניה הנאצית, המתכננת התקפה על הסובייטים. אך איש לא העלה על דעתו שאכן ההתקפה קרובה, שהרי הסובייטים ביצרו את הגבול על נהר בוג והצבא האדום האדיר היה מוכן להדוף כל התקפה גרמנית. [18]

ההתפרצות שלא איחרה לבוא

ב-22 ביוני 1941, בהפתעה גמורה, הסתערו כוחות הצבא הנאצי בכל עוצמתם על הגבולות המערביים החדשים של ברית-המועצות וחצו אותם - מהים הבאלטי בצפון ועד לים השחור בדרום. הם שטפו בשריוניהם שעטו מזרחה לעומק ברית-המועצות. הצבא הסובייטי המופתע ספג בימים

הראשונים של המלחמה מכה איומה, שקשה היה לו להתאושש ממנה באותו שלב.

בימים הראשונים נדמה היה, כי יתכן שהצבא האדום האדיר יתאושש, יתארגן מחדש ויעבור להתקפת נגד, אך למרבה הצער המציאות הייתה אחרת - עברו ימים אחדים והתקוות התבדו. הצבא האדום לא יכול היה לעמוד מול המכונה הצבאית האדירה של הגרמנים. התקדמות הגרמנים הייתה כה מהירה, עד שגרמה לנסיגה מבוהלת של הצבא האדום, פרט לקני התנגדות בודדים שלחמו בגבורה, אך ללא תקווה, נגד הפולש הנאצי.

נסיגת השלטון הסובייטי

האדמינסטרציה הסובייטית החלה להסתלק עוד לפני נסיגת הצבא האדום, ואיתה ברחו גם משתפי פעולה מקומיים. לא היה כל ניסיון לעודד את האוכלוסייה היהודית לברוח מזרחה, בעוד שהם עצמם, המנהיגים, ברחו עם משפחותיהם באישון לילה והפקירו את האוכלוסייה היהודית.

כעשרה ימים נמשכה הנסיגה של הצבא האדום מהאזור. הרכבת האחרונה ועליה חיילים סובייטים הסתלקה מזרחה, כשהקטר משמיע צפירה מקוטעת, ובאוזני היהודים נחרתה צפירה זו אחר-כך כ"תקיעת שברים".

שלוש העיירות - מנייביץ', פובורסק, וטרויאנובקה התרוקנו והתנערו מכל פקידי המשטר הסובייטי, מסמליו ומדגליו.

הרכבות הפסיקו לנוע מזרחה, הפסים נעקרו על-ידי קטר רב עוצמה, נותקו קווי הטלפון, ופוצצו גשרים מעל הנהרות סטיר וסטוכוד.

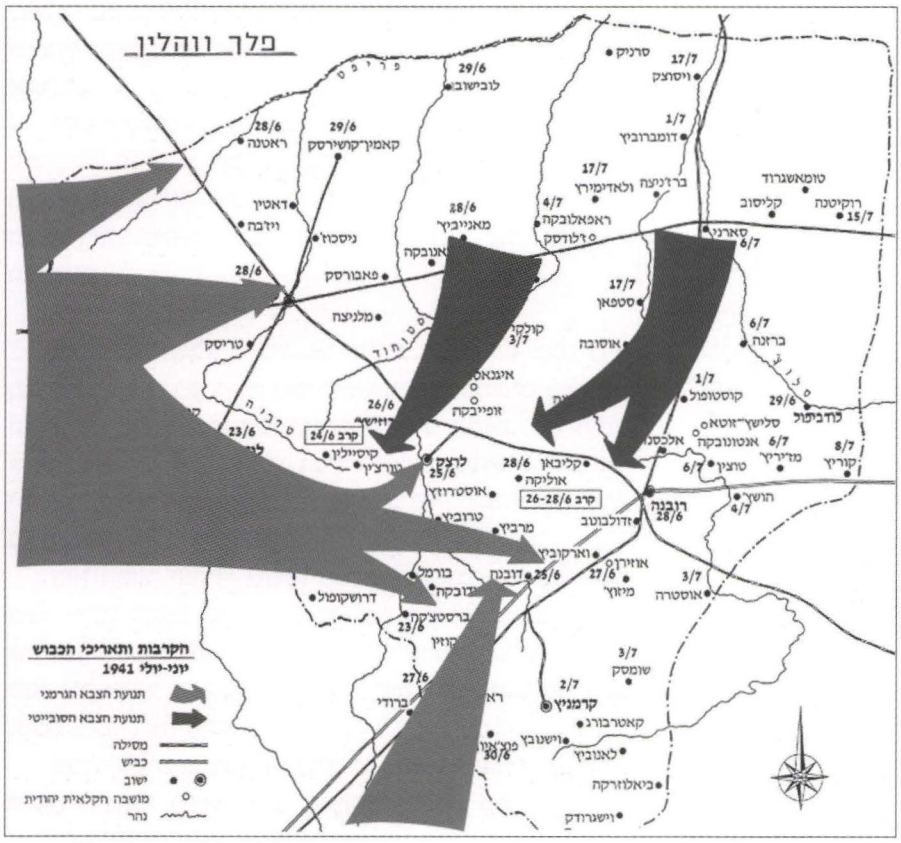
הרחובות התרוקנו מתושביהם היהודים, שהסתגרו מאחורי מנעול ובריח בבתיהם. האווירה הייתה רווית מתח, פחד ודאגה מהעלול להתרחש כבר בשעות הקרובות.

אך המציאות עלתה באכזריותה על כל דמיון [19].

היהודים קיוו שגרמניה תנחל מפלה מהירה והם יהיו אז חופשיים. חלק מהיהודים רצו להאמין שהגרמנים לא כל-כך נוראים כפי שתיארו אותם חוגים מסוימים, ונטו לאופטימיות, מה גם שהתקבלו מכתבי ייאוש וקריאה להצלה ממשפחות שהוגלו לצפון ברית המועצות - לסיביר, ואילו ממשפחות שנשארו תחת הכיבוש הגרמני, התקבלו מכתבי הרגעה והשלמה עם המצב בנוסח: "לא כל כך טוב... אך לא נורא... אפשר להסתדר...".

החלטה על בריחה הייתה קשה, והזמן אזל בינתיים. הקלגסים הנאצים הכבידו את עולם והגבירו את הפצצותיהם על רכבות הפליטים. השריון הגרמני התקדם במהירות, ובשיטת "לוחמת הטריזים" שלהם נותקו אזורים שלמים, וכך הוחמצה ההזדמנות האחרונה של היהודים להימלט מזרחה. רק מעטים הצליחו לברוח, ובודדים הגיעו לבריה"מ. רוב הפליטים נתקעו בדרך, חלקם נהרגו בהפצצות, חלקם נרצחו על-ידי כנופיות אוקראיניות מקומיות, והיו כאלה שנתפסו על-ידי הצבא הגרמני והופנו בחזרה לבתיהם שהיו תחת הכיבוש הנאצי [20].

ליהודי פולין המערבית תחת הכיבוש הגרמני הייתה אפשרות, במשך למעלה משנה וחצי (ספטמבר 1939 - יוני 1941), להמלט מזרחה. בגלל הפחד מהמשטר הסובייטי ברחו רק כ-20%, ומחציתם חזרו מיואשים. לעומת זאת, ליהודי מזרח פולין, שהיו תחת הכיבוש הסובייטי, לא נותר זמן להמלט מזרחה. אלה שנמלטו הסתכנו בנפשם, שכן מדובר היה בעיצומה של מלחמה, כשכנופיות מרצחים הסתובבו בדרכים. אוכלוסייה יהודית שמנתה כמיליון נפש נשארה תחת הכיבוש הגרמני השטני.

כך נשארו יהודי שלוש העיירות מנייביץ', פובורסק, וטרויאנובקה ללא שלטון. חרדה וחרטה עמוקה קיננו בלב היהודים שהיססו והעדיפו להישאר בבתיהם ולא ברחו משם. מנייביץ' הפכה לעיר רפאים. כולה הייתה אחוזת פחד ממה שעלול להתרחש בשעות הקרובות[21].

★

ה תקופת הכיבוש הגרמני

היעדר שלטון

שלב ה"וואקום" - היעדר שלטון רשמי בעיירות.

האיכרים הגויים, תחילה בהיסוס ואחר כך ביתר תוקפנות ובעזות מצח, החלו "לטפל" ברכוש היהודי כשהם שואבים עידוד מהשלטון הגרמני-אוקראיני שהיה נתון בשלבי בנייתו הראשונים. בשלב זה הייתה התארגנות יהודית להגנה עצמאית, שהצליחה בתחילה לגרש את הפורעים הצעירים. אחר כך, כשהופיעו שודדים פורעים מזויינים בנשק, באופן פומבי, לא העזו היהודים להתנגד להם, שכן הפורעים זכו, כאמור, לעידוד מהאוקראינים, השליטים החדשים.

אחד היהודים הקשישים מבני המקום הביע באירוניה את רחשי ליבו על המתרחש בפני קרובו הצעיר: "הנה, מה רע ללא כל שלטון, איש הישר בעיניו יעשה. איכרים, שעד אתמול היו מכרים, בוזזים ושודדים ללא כל פחד. רכושנו הפקר".

תשובת הצעיר הייתה: "יכול להיות שבעתיד יהיו חיינו הפקר".

אכן, זוהי אחת התופעות הטראגיות של תקופת השואה, הטרגדיה של חוסר הידיעה המוקדמת על המדיניות הנאצית[22].

איכרים מעשרות כפרים בסביבה, ממרחק 3-30 ק"מ, פשטו על העיירה מנייביץ' על מנת לבזוז ולשדוד את הרכוש היהודי מכל הבא ליד. תוך כדי הביזה נגרם הרס רב לרכוש של יהודי מנייביץ'. בבתיהם נעקרו חלונות ודלתות, בין היתר, וכל זה היה מלווה במכות ועינויים והתעללות ביהודי המקום.

הביזה והשוד נמשכו מיום חמישי אחרי הצהריים ועד יום ראשון בערב, ארבעה ימים רצופים. אנשי השלטון הגרמני אוקראיני הגיעו אחרי שלושה-ארבעה ימי ביזה והתפרעויות בעיירה. הגיעו כ-30 רוכבי אופנוע גרמניים למנייביץ', שם נערכה להם קבלת פנים נלהבת על-ידי התושבים הלא יהודיים. הגרמנים השאירו את רוביהם ללא השגחה, שכן הרגישו שאננים בקרב האוכלוסייה האוקראינית והפולנית, ובדרך זו בישרו על הקמת שלטונם. היה זה שלטון אימים שלרשותו עמדו לאומנים אוקראינים וחוליגנים פולנים, שרתמו עצמם למרכבה הנאצית, על אף העובדה, שגרמניה כבשה את פולין ורמסה את עצמאותה [23].

שלטון אוקראיני

מיד עם כניסת הגרמנים נאסרו מספר יהודים, עונו קשות ושוחררו מאוחר יותר תמורת שלמונים, שעונים, וטבעות זהב. הם נאלצו להסתתר זמן רב כי היו בחזקת "לא קיימים יותר" בשביל השלטונות. המשטרה האוקראינית, בראשותו של מיקולא סליפצ'יוק, החלה להשליט סדר על דעת עצמה.

ארגון האדמניסטרציה והמשטרה במנייביץ'

עם כניסת הגרמנים לעיירה התחילו האוקראינים להתגייס למשטרה ולמוסדות השלטון המקומי. הפולנים החוליגנים, שנמנע מהם להתגייס למשטרה, התנדבו לשרת את הגרמנים ולהתעלל ביהודי העיירה. הבולטים ביניהם היו הפולנים באנאך וקמין, שהתחנך אצל בעל המנסרה סטז'ינסקי. יעקב זלוצקי, אוקראיני-פולני, היה אחד הגרועים, והוא אשר חתם שיהודי מנייביץ' הם קומוניסטים, וכתוצאה מכך רוכזו כ-375 יהודים ונרצחו ב"אקציה" הראשונה. יחד איתו חתמו עוד תשעה אוקראינים על מסמך מביש וכוזב זה, כדי לתת גושפנקה לרצח. מפקד המשטרה, כאמור, היה סליפצ'וק מיקולא שעבד כמורה בבית ספר לחירשים-אילמים בסמולודוביץ', בחווה של בירר, ונשפט לחמש שנות מאסר עוד בשנת 1939 על ידי הסובייטים על פעילות לאומנית. כסגנו שימש האוקראיני לזר מאוקונסק. כמזכיר המועצה שימש איוון איוונוביץ' קרובינציוק, וכסגנו שימש וולודיה רומניוק, שעבד בתקופת הסובייטים כנהגו של ליסנקו, מזכיר המפלגה הקומוניסטית במנייביץ' והסביבה.

לילה אחד אספו שוטרים אוקראינים, בסיוע הפולני באנאך, קבוצת יהודים. השוטרים ציוו עליהם להצטייד באתים. קבוצת היהודים הובלה מחוץ לעיירה. היהודים חששו שהנה סופם הגיע. בינתיים הם הצטוו לחפש בחולות שעל-יד מנייביץ' נשק שהוצנח על-ידי הגרמנים והוטמן בחולות. כל הנשק, לפי רשימה שהייתה בידי הצנחן הגרמני שהיה אחראי להצנחת הנשק, נמצא. היהודים הוחזרו הביתה[24].

על היהודים נאסר לצאת מחוץ לעיירה לכפרים וליערות לאסוף פטריות ואוכמניות ("יאגאדעס"). כח ההמצאה

הקולינארי היה רב בקרב הנשים היהודיות. מעלי סלק, סובין וקמח דגן הוכנו קציצות ומרקים טעימים. עקב האיסור לטחון את הדגנים בטחנת הקמח, הם נטחנו בצורה פרימיטיבית ב"זשארנעס" העשויים משתי אבנים. טחינת הדגנים לקמח בצורה זו הייתה עבודת פרך.

אולם, היו גם נוצריות, שזכרו את מיטיביהם ושכניהם היהודים, שהסתכנו, ולעיתים אף שילמו בחייהן, עת העבירו מזון לידידיהן. היו גם איכרים שסיכנו את חייהם, בהסתירם ידידים יהודים בבתיהם בכפרים [25].

תופעה זו של איכרים ידידים הייתה נפוצה בתחילה, אולם אחר כך נתמעטו המקרים בגלל סיבות רבות: העונשים הכבדים בשל הגשת עזרה ליהודים, וכן התעמולה הארסית של הגרמנים נגד היהודים, שנפלה על אוזנים קשובות.

נמצאו גם נוצריות "אמיצות", שהסתכנו, תמורת תשלום רב, למכור ליהודים מצרכי מזון, וכך עברו דברי הערך המעטים שנותרו בידי היהודים אחרי הביזה הגדולה, לידי הסוחרות הנוצריות [26]. הרעב, המבוכה ואי הביטחון שררו בקרב היהודים שהסתגרו בבתיהם. החלה הרשמת יהודים לעבודות חיוניות במנסרות, שם הוכנו אדני-עץ לפסי רכבת, ארגזים לתחמושת, וריהוט למשרדי השלטונות. הם הועסקו בהעמסת עצים ותוצרת חקלאית. מדי בוקר הובלו היהודים לעבודה, תחילה תחת משמר של משטרה אוקראינית, ואחר-כך בפיקוח משטרה יהודית, ולפנות ערב חזרו לבתיהם. פרט לעבודות ה"חיוניות" הועסקו היהודים בעבודות בזויות וחסרות תועלת, שכל מטרתן הייתה ביזוי היהודים והתעללות בהם, כגון: העברת פסי-רכבת כבדים ממקום אחד למשנהו וחוזר חלילה, העמסת חבילות שחת ענקיות, שמשקלן למעלה מ-100 ק"ג, על קרונות, וכל זה בריצה. הם הצטוו לרקוד, לרוץ, ליפול, ושוב לרוץ תחת מהלומות שהנחית שוטר גרמני על ראשיהם של היהודים [26].

שיתוף האוכלוסייה המקומית הלא יהודית, בהתעללות ביהודים, הן בצורה פעילה והן בצורה סבילה, הצליח לבודד את היהודים ולעורר כלפיהם בוז ושנאה [27].

מינוי יודנראט

הוועד הראשון, היודנראט, הוקם על פי פקודה עם התארגנות השלטון הגרמני-אוקראיני. כחברים בוועד שימשו: הרב הזקן יוסף גרדין, חתנו הרב הצעיר הרב אבלסון- רב פעיל ומסור לקהילה, וולקה פלייש, עסקן ציבורי ידוע ומקובל על תושבי העיר.

זו הייתה, כמובן, בחירה טבעית של בעלי נסיון בעבודה ציבורית בעבר ובכך הייתה קיימת, במידה מסוימת, רציפות של הנהגה יהודית-ציבורית שלפני המלחמה.

אך הגזירות לא איחרו להגיע:

היהודים הצטוו לסמן את בתיהם בסימנים צהובים גדולים, כל יהודי חויב לשאת טלאי צהוב על החזה ועל הגב, ונאסר על היהודים לבוא במגע עם האוכלוסייה הלא יהודית. היהודים חוייבו לבצע את כל העבודות המלוכלכות, לרבות ניקוי בתי שימוש, והעמסת עצים וחבילות קש כבדות על הקרונות. כל הגזירות מטרתן הייתה להשפיל את היהודים ולשבור אותם פיסית ונפשית [29].

האקציה הראשונה: ג' באלול תש"א, 26 באוגוסט 1941

הפעולה ה"מאורגנת" לא איחרה לבוא.

שמועות החלו להגיע אל יהודי מנייביץ', ש-300 יהודי קולקי הוצאו, כביכול, לעבודה - והומתו. נמסר מפה לאוזן בקרב יהודי מנייביץ', שאסור להאמין לגירסה שהפיצו הגרמנים שהאנשים נלקחים לעבודה. במהרה פקד את יהודי מנייביץ' גורל דומה. לעיירה הגיעו מכוניות ענקיות ובהן שוטרים גרמנים מה"זונדר-קומנדו" ושוטרים אוקראינים. הם התמקמו בחצרות האמבולטוריה וה"דוטמיסטש" והתפזרו בעיירה על-מנת לרכז יהודים למכוניות הענקיות. ריכוז היהודים, היה מלווה במכות, לא רק מידי השוטרים האוקראינים, שכן החוליגנים הפולנים לא פיגרו אחריהם. שקצים - ילדים אוקראינים ופולנים, חיפשו בחצרות יהודים, במקומות שהגרמנים כלל לא הגיעו. גם כל חברי הוועד, הרב הישיש הרב גרדין, חתנו, הרב אבלסון, וולקה פלייש, ואיתם 70 יהודים שחיפשו הגנה אצל הוועד - כולם הועמסו על המכוניות.

מאוחר יותר נשמעו יריות שהגיעו מכיוון ה"פערדישע מאגילעס", והיה ברור שהיהודים נרצחו [30].

הגרמנים ועוזריהם דאגו להפיץ שמועות שהיהודים הובלו לעבודה. היו שכנים "טובים" שביקשו בגדים חמים ואוכל למענם, כביכול, "לפי בקשת" הנרצחים. לפני שנרצחו, אולצו היהודים לכתוב מכתבים למשפחותיהם, אשר נשאו תאריך מאוחר יותר, על מנת ליצור מצג שווא כאילו הם חיים עדיין...

הגברים שניצלו מהאקציה הסתתרו במשך שבועות ארוכים.

בשלב הראשון הייתה מדיניות הנאצים לחסל 10 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית, רק גברים, כדי לשבור את רוחם של

הנותרים ולהטיל פחד על האוכלוסייה היהודית. כאמור, נרצחו באקציה הראשונה כ-375 יהודים מתוך כ-4000 יהודים תושבי העיירה מנייביץ', כולל הפליטים שהתיישבו בעיירה [31].

מתוך עדותו של אשר פלאש

"הגיעה לאוזני שמועה ממכר פולני, על מה שאירע שם, ליד בית הקברות לסוסים, שלא להאמין לדברי האוקראינים, שהגברים נשלחו לעבודה. הלכתי לילה אחד עם אייזיק סוסעל ז"ל ל"פערדישע מאגילעס", ושם תקעתי חוט ברזל לתוך האדמה שכיסתה את הבורות, וגיליתי שאכן כאן בוצע הטבח. כל חברי היודנראט נרצחו באקציה הראשונה, יחד עם עוד 70 יהודים, שבאו לחפש עצה ומחסה אצל הרבנים חברי היודנראט. נרצחו אז באקציה 375 גברים, מגיל 12 עד 80. עם הירצחם נפער חלל בהנהגת הקהילה.

חצר המרפאה שבה רוכזו היהודים שנרצחו באקציה הראשונה, ג' באלול תש"א (26 באוגוסט 1941)

כחודשיים אחרי האקציה הראשונה הלכתי ליודנראט החדש, שהוקם שוב בפקודת הגרמנים, וסיפרתי ליודנאלסטר, עו"ד פרוכט, פליט מוורשה, את מה שראיתי. הוא לא האמין לדבריי. לדבריו, זה לא יתכן שעם תרבותי כעם הגרמני, יעשה זאת.

לילה אחד חלמתי שהשוחט הזקן, יעקב דובלין, שהיה בין הנרצחים, בא אלי ואמר לי: "אשר, שיט נישט קיין זאלץ אויף די וינדן", דהיינו: "אל תזרה מלח על הפצעים". יותר לא דיברתי עם אף אחד על מה שידעתי" [32].

על כך כותב מקס, מפקד יחידת פרטיזנים שהיה במנייביץ' בזמן האקציה:

"למנייביץ' הגיעו משאיות עם שוטרים מה"זונדר קומנדו". התייעצו עם איבננקו, ראש ה"אופראוה". הם תפסו 375 גברים בגילאים שונים, והובילו אותם מחוץ לעיר ליד "קברות הסוסים". שם ירו בהם. בודדים מהם הצליחו לברוח. אבל איבננקו, עם כנופיית הרוצחים שלו, תפסו אותם ורצחו אותם. התרגשנו מאוד מכל מה שקרה. לאחר כניסת הגרמנים לעיירה הגיעה לסביבה כנופיית הלאומנים "זלנובצי", והם אשר מסרו לידי הגרמנים את הקומוניסטים ממנייביץ'. הם אשר עזרו גם לרצוח את 375 היהודים"[33].

האקציה במנייביץ' הייתה רק חוליה אחת בשרשרת האקציות שבוצעו בשיטתיות בתקופה זו, בכל העיירות ברחבי אוקראינה ובלורוסיה, בפיקוחם של ה"איינזאצגרופן", שהתמחו במיוחד בביצוע השמדה המונית בדרך שתוארה לעיל.

השיא היה בבאבי יאר שם נרצחו בערב יום כיפור, ט' בתשרי תש"ט (29.9.41) שבעים אלף יהודים. זה היה מעשה הרצח ההמוני הראשון מסוגו ובגודלו, באיזור זה, אשר בוצע לאחר "ההתמחות" בביצוע האקציות בעיירות כדוגמת מנייביץ', על שדות ה"פערדישע מאגילעס". שיטת הטרור הגרמנית שיתקה אצל היהודים כל פעולה פוליטית וחברתית. חיסול ראשי הקהילה מיד עם הכיבוש הקל על הגרמנים את מלאכת הדיכוי, ההשפלה ויצירת אווירה של חוסר אונים, שמטרתה הייתה השמדה מוחלטת של היהודים [34].

האמת על המתרחש באקציה לא נקלטה אצל יהודי מנייביץ'. היא הצטיירה, במידה מסויימת, כחלום רע שיחלוף. תוצאות האקציה היו קשות. העיירה התרוקנה, הגברים שנותרו לפליטה התחבאו במשך שבועות ארוכים. רק משפחות מעטות בלבד לא נפגעו [35].

הקמת היודנראט והמשטרה היהודית

השלטונות הגרמניים דרשו הקמת נציגות יהודית מקומית, וכך הוקם היודנראט, מתוכו נבחר יושב-ראש. הגרמנים ראו בראש היודנראט מעין נציג יחיד ובלעדי של הקהילה בפני השלטונות, ומכשיר שבאמצעותו התכוונו להעביר את הוראותיהם לציבור היהודי ולהבטיח את ביצוען.

תחומי פעולתו וסמכויותיו של היודנראט והתפקיד שייעדו לו הוגדרו על-ידי הנאצים. היה צורך בייצוג יהודי ככלי לביצוע מזימת השמדת היהודים. זהו השלב הסופי, שארך שנה, מאלול תש"א עד אלול תש"ב, (אוגוסט 1941 עד ספטמבר 1942). כאן פעל הגורם הפסיכולוגי והתעמולתי, שעורר אשליות ותקווה כי ליהודים ניתנה סוף סוף אוטונומיה תחת שלטון גרמני [36].

הוצאת עצמותיהם של ילדים ומבוגרים שנרצחו ע"י המשטרה האוקראינית
בראשותו של מיקולא סליפצ'יוק, בשנת 1945

חברי היודנראט שמונו על-ידי הגרמנים היו בחלקם שלא מקרב תושבי המקום. הבחירה נפלה על שלושה נציגים: פליטים שהשתקעו זמנית בעיירה בשנת 1939, והם: עו"ד פרוכט מוורשה, ראש היודנראט, ושני עורכי דין מוורשה - ברקוביץ' ושבידיוק. הם הסתייעו בבני המקום והיו מקובלים על בני העיירה. היודנראט והמשטרה היהודית במנייביץ' היו כלי שרת בידי הגרמנים. היודנראט שלח את השוטרים היהודים לאסוף כספים, מעילי פרווה, מגפי צמר (וואלענקעס), והם, השוטרים היהודים, לעיתים לא פיגרו בהתנהגותם אחרי עמיתיהם השוטרים האוקראינים. יהודים התבקשו להתגייס לתפקידם על ידי חברי היודנראט, כדי שלא ימונו אחרים על ידי השלטונות [37].

אולם, על אף האוירה הקשה ששררה בעיירה, ננקטו מספר צעדים חשובים, כמו מתן כבוד לנפטרים שמתו "מוות טבעי" על ידי הבאתם לקבר ישראל. קיימות שתי עדויות של טהרה והבאה לקבורה של שני גברים בידי נשים, בהיעדר גברים בעיירה. אחד מהם היה יעקב גייער, שהוכה עד מוות על ידי המרצחים האוקראינים. השני - אורן החייט, שכונה ה"משיח", שנפח את נשמתו עם כניסת המרצחים לביתו, כשהוא לבוש בבגדי משי וכובע קטיפה שחור על ראשו. הם נרתעו ועזבו את המקום. כמו כן, ידוע מקרה של עריכת לוויה על ידי נשים, לשני יהודים שמתו כתוצאה ממכות שקיבלו מהמשטרה האוקראינית [38].

רצח הגברים הותיר כאב עמוק, והמצב בעיירה הלך והחמיר. השפלות, הכאות והשתוללויות המשטרה האוקראינית בתוך בתי היהודים היו מנת חלקם היומית. בגלל סטיות מההוראות, ולו הקטנות ביותר, היו יורים ביהודים ללא בירור ואבחנה. די היה שאוקראיני או פולני יצביע שהתנהגותו של יהודי פלוני לא נראית לו, ומיד נלקח היהודי למשטרה ונרצח לאחר שהתעללו בו. כך נרצחו רבים על שהעזו לצאת לכפרים הסמוכים לבקש מזון. הם הוסגרו על ידי ראשי הכפר למשטרה, תמורת מלח וקירוסין (נפט למאור).

הגרמנים רדפו את היהודים בעיקר באמצעות היודנראט: "קונטריבוציות" בצורת מיסים, דברי ערך ולבוש חם, העסקה בעבודות כפייה וחלוקת מנת לחם יומית של 100 גרם לנפש. כל אותה עת נמשכה התערבות הגרמנים והאוקראינים לשם השלטת אי-יציבות וליצירת תוהו ובוהו בחיי היהודים. המדיניות הגרמנית לא בחלה באמצעים השפלים ביותר כדי לשבור את היהודים מבחינה מוסרית, חומרית, פיזית ורוחנית ולהביא להתפוררות גמורה של חיי הקהילה [39].

"חלוקת הלחם" (100 גרם לנפש) הייתה אחד המחזות המבישים. מאות נשים רעבות וילדים לבושי סחבות עמדו בתור לקבל מנת לחם. לעיתים קרובות לא הספיק הלחם לכולם (לכל העיירה הוקצבו 300 ק"ג לחם, וחלק מזה נגנב על ידי המחלקים). לעומת זאת, היו שוויתרו על הקצבה זאת כי מצבם הכלכלי היה באופן יחסי טוב, הודות לקשריהם עם איכרי הסביבה. ילדי העיירה היו פושטים בחצרות לתלוש סרפדים (קראפיווע), מזה הכינו אמהותיהם מרקים וקציצות. כך עברה שנה של רעב, השפלה, רדיפות והתעללויות מצד אוקראינים, שהיו פושטים על הבתים היהודים, מכים ומתעללים ביהודים ללא אבחנה [40].

בידינו עדות של אורציע חזן, ששימש כשוטר יהודי, על רצח ילדים במנייביץ': "פעם נתפסו שבעה ילדים, שהלכו מחוץ לעיירה לבקש אצל האיכרים מזון. הם הובאו למפקד המשטרה האוקראיני, מיקולא סליפצ'וק. לאחר שעינה אותם, רצחם בדם קר בתוך רפת בחצר. אני זוכר את אימהותיהם של הילדים שהתחננו אצל פרוכט, שיתערב לטובת ילדיהם הקטנים. ראיתיו בחוסר האונים שלו כיצד בכה יחד עם האמהות. תמונה זו לא משה מנגד עיניי עד היום הזה. כעבור כמה שעות הופיע אותו רוצח סליפצ'וק אצל פרוכט, והושיט אליו את ידו לשלום, כשהיא נתונה בכפפה לבנה. הוא חייך בציניות. פרוכט סירב להושיט לו את היד באומרו: "איני נותן יד לזה ששפך דמם של ילדים יהודים..."[41].

מדיניות זו של הרעבה שיטתית, על-ידי הקצבת מיכסת לחם זעומה לכל האוכלוסייה, ומסירת החלוקה לידי

היודנראט והמשטרה, נועדה ליצור "בעלי זכויות ומעמדות". ההרעבה, הצפיפות, הזוהמה, ההשפלה והדיכוי נתנו את אותותיהם. למשטרה האוקראינית ניתנה יד חופשית לטפל ביהודים. כך נרצחו מספר יהודים, ביניהם המשפחות בוכמן, גורביץ' ועוד.

במנייביץ' הצטווה היודנראט לערוך מיפקד של האוכלוסייה, והוא נועד להקל על ביצוע עבודות הכפייה. הונחתה שורה של גזירות חמורות שמטרתן הייתה להכביד על היהודים ולשבור את רוחם.

ראוי לציין לשבח את פרוכט, שהיה יו"ר היודנראט. חלק ניכר ממאמציו הקדיש למאבק נגד עשירים שסירבו לתרום למלחמה בעוני, או שלא רצו לנדב עצמם בהתאם ליכולתם.

בין האקציה הראשונה לשנייה נרצחו יהודים, ביניהם ילדים, שהפכו לראשי משפחה ודאגו למזון ולקיום משפחותיהם המיותמות. בהחלטות קשות היה נעזר פרוכט באופן בלתי רשמי בבני המקום, שהיו מקובלים על יהודי העיירה. ליודנראט לא הייתה ברירה: היו אלה החלטות שהתקבלו בכורח הנסיבות [42]. היודנראט במנייביץ', לפי העדויות, ידע לעמוד במבחן, ונימנה עם אותם היודנראטים הרבים בווהלין שלא היוו מכשיר בידי הגרמנים להוציא אל הפועל את תוכניותיהם. אולם, גם הם לא סייעו להתארגנות ליציאה ליער, שבתנאי המקום הייתה אפשרית. היודנראטים פעלו למען שמירה על המצב הקיים, אם כי לא האמינו שיעלה בידם לשמור על האינטרסים של היהודים. הם קראו להגברת הפרודוקטיביצציה, כדי להבטיח את קיומה של הקהילה עקב "חיוניותה" למשק הגרמני, מתוך תקווה שהתמוטטות פתאומית של גרמניה הנאצית תביא להצלת היהודים. זו הייתה תקוות שווא [43].

מינוי משטרה

לשם ביצוע דרישות השלטונות נעזר תחילה היודנראט במתנדבים מקומיים, שראו בכך "עבודת קודש". אולם, כוונת הגרמנים הייתה להקים משטרה יהודית, שעל פי נסיונם, הייתה מורכבת בדרך כלל מאלמנטים שלאו דווקא האינטרס הציבורי וטובתו הניעו אותם. בשביל אותם שוטרים הייתה זו הזדמנות להגיע לחיי רווחה, לעומת התנאים הבלתי אנושיים, העוני והדלות המנוונים, ששררו בעיירה. לאחר ההשלמה עם העובדה שהגרמנים כופים את הקמתה של משטרה יהודית, ניסה היודנראט להבטיח שיגויסו אליה אנשים עם רמת מוסר גבוהה, שיהיו ראויים לשמש כשוטרים. מהעדויות שהובאו, ניתן ללמוד שהראויים, בדרך כלל, סירבו לשרת במשטרה, והתגייסו בעיקר אלה שראו בנסיבות הקשות הזדמנות להיטיב את מצבם ומצב בני משפחתם. אולם, היו ביניהם כאלה ששמרו על צלם אנוש ונמנעו ככל האפשר מלהיות בין הנוגשים ביהודי העיירה.

ניתן לסווג את פעולות המשטרה היהודית כך:

א. למלא את דרישות הגרמנים והאוקראינים.

ב. למלא את הוראות היודנראט (הפעילות העיקרית במנייביץ').

ג. לטפל בבעיות אישיות (כאן היו חריגות ורק מוסריותו של האיש השפיעה על התנהגותו).

בידי שוטרים יהודיים היתה אפשרות לסייע להתארגנות יהודית מזויינת, אך הדבר לא נעשה. רק במקרה אחד יצאה קבוצה בהנהגת השוטר אורציץ חזן ליער, במקום לעבודה במנסרה.

שוטרים בודדים יצאו ליערות והתקבלו אל שורות הפארטיזנים, תוך שניתנה להם "רהביליטציה" על תנאי, ואמנם, הם הצדיקו זאת [44].

העסקת היהודים בעיירה

יהודי העיירה דאגו, כל אחד על פי יכולתו ודרכו, לפרנסתם, כדי להשיג קצת מזון עבור בני משפחותיהם. מרביתם, נשים, זקנים וילדים, הועסקו בעבודה במנסרה הגדולה, שבה לא הועסק עד המלחמה אף יהודי. זה היה בית חרושת לאריחי עץ אלון בבעלות אזרחים בלגיים. היהודים הועסקו בהעמסת אדני רכבת על קרוניות קטנות. הם היו מושכים או דוחפים את הקרוניות לקרונות הרכבת, למשלוח לחזית מזרחה, או לגרמניה, מערבה. העבודה הייתה מפרכת ונמשכה משעות הבוקר עד הערב, אבל העבודה ה"חיונית" הפיחה תקוות, או, יותר נכון - אשליות. גם היודנראט הוסיף לאשליות שליהודי מנייביץ' לא צפויות שום אקציות כדוגמת עיירות וערים אחרות בווהלין, באשר עיסוקם "חיוני" למאמץ המלחמתי [45].

נשים, בעיקר נערות, הועסקו ב"פולסקה גורה" בתיקון מסילת הברזל שנהרסה על ידי הרוסים בנסיגתם. מדי יום היו הנשים והבחורות יוצאות ברכבת, למרחק 20 ק"מ, ולעת ערב היו חוזרות לבתיהן בעיירה. מוזר ומעניין, שבנות קבוצה זו ב"פולסקה גורה", שעבדו אצל ה"טודניקים", זכו לעיתים למילת עידוד ולתוספת מזון, כל זאת בסתר, מחשש שהדבר יתגלה לאוקראינים או לפולנים. מיטיביהן אלו היו גרמנים נכים, או קומוניסטים, שנשפטו למאסר, ומאסרם הוחלף בעבודה ביחידות הנדסיות של "טוד". הם אשר הזהירו את בנות הקבוצה שעליהן להימלט, מכיוון שהנאצים מתכננים חיסול כל היהודים, לרבות אלה העוסקים בעבודות "חיוניות". רוב הנערות חיכו עד הסוף, מכיוון שקשה היה להאמין שאכן מתוכנן החיסול, אך הסוף לא איחר לבוא.

בתוך אותו מצב של דיכוי ואי-וודאות מה יביא המחר, הסתבר שה"אדמיניסטרציה" בהנהגת הגרמנים, פעלה ללא

חריקות. הם ידעו בדיוק את מספר היהודים בעיירה, על מה ועל מי יש לשים עין ולהנחית את נחת זרועם, בכדי להחזיק את כולם בפחד מתמיד. שיטת ה"שיינים" (אישורי עבודה) פעלה בצורה מבוקרת, אולם ניתן היה להשיג "שיין" תמורת שלמונים [46].

7 האקציה השנייה - החיסול הסופי

(כ"ג באלול תש"ב - 5 בספטמבר 1942).
מנייביץ' - ריכוז האוכלוסייה היהודית בגטו

קו הרכבת קובל-סרני, חצה את העיירה וחילקה לשני חלקים. בחלק הצפוני, הקרוב יותר ליערות ולביצות פוליסיה, התגוררה אוכלוסייה מעורבת - פולנים, אוקראינים ויהודים. החלק הדרומי, הגדול יותר, היה מאוכלס בעיקר ביהודים. בשנות המלחמה הייתה לחלוקה זו משמעות רבה, כי כל האיזור הצפוני היה לנחלת הפרטיזאנים, ואילו האיזור הדרומי היה בשליטת הגרמנים והכנופיות האוקראיניות הלאומניות. כדי לבצע את ההשמדה ביעילות ובמהירות רבה יותר, העבירו הנאצים את היהודים מהחלק הצפוני של העיירה לחלק הדרומי.

היהודים רוכזו בגטו ברחובות אוגרודובה, תיאטרלנה ולוצקה בתאריך 2.9.42, גטו שנתחם בין ארבעה רחובות צרים, ובו הוצב משמר כבד, שהיה מורכב בעיקר משוטרים אוקראינים. הכוונה הייתה לנתק את היהודים שבחלק הצפוני מהיער שבקירבתו נמצאו בתיהם, ולרכזם במקום אחד כדי להקל את השמירה עליהם. הצפיפות בגטו והתנאים הסניטריים היו ללא נשוא. היהודים לא הורשו לצאת מבתיהם ואפילו לא לעשיית צרכיהם [47].

רק לאחר ריכוזם בגטו הבינו היהודים שנפלו למלכודת שהכינו הגרמנים. בבת אחת נופצו כל האשליות ותקוות השווא. למעשה, התקיים הגטו יומיים-שלושה בלבד. קריאתם הנואשת של היהודים המובלים מהצד הצפוני, כשהם מוקפים משטרה וללא תקוה להינצל, להימלט, (מאכט פליטה!) אל היהודים שטרם הוצאו מבתיהם בצד הדרומי, הייתה קריאתם של אנשים אשר ידעו שהם הולכים בדרכם האחרונה בלי אפשרות להיחלץ, אבל עדיין רואים את האחרים "חופשיים" ויכולים, אולי, להימלט ולהינצל. יהודים מעטים הצליחו לפרוץ את שרשרת השמירה הכבדה של השוטרים, כלבי השמירה, והאוכלוסייה העוינת שהקיפו אותם בגטו. רבים נפצעו או נפלו חלל בדרך מנוסתם מהעיירה. מעטים הצליחו להסתתר בתוך מרתפים, "מלינות", עליות גג, בונקרים, אצל שכנים לא יהודים, לרוב ללא ידיעתם, ורק לאחר האקציה הצליחו להתחמק ממחבואיהם היערה [48].

בשבת בבוקר, כ"ג באלול תש"ב, ה-5 בספטמבר 1942, החלה האקציה. גרמנים, אוקראינים ופולנים התרוצצו אכולי שנאה וטירוף, מחפשים בבתים, במרתפים, ברפתות, בגינות, לכל מקום הגיעו ידיהם הרצחניות. הם היכו באכזריות את הקורבנות ודחסו אותם למקום הריכוז ברחובות לוצקה ואוגרודובה.

עד שעות הצהריים רוכזו למעלה מ-2000 יהודים. הם סודרו בשורות והובלו דרך הרחובות אוגרודובה ושירוקה לכיוון הכפר צ'רווכה, כשהם מוקפים בשוטרי ה"זונדר קומנדו", שוטרים אוקראינים, וכן מקומיים מתנדבים לא במדים.

הייתה זו תמונה קורעת לב של שיירות היהודים שהובלו כצאן לטבח בדרכם האחרונה.

אבות ואמהות חבוקים עם ילדיהם, תינוקות על ידי אמהותיהם, סבים וסבתות עם נכדיהם. תפילות חרישיות ובכי עצור נשמע כזמזום בלתי פוסק ומתגבר. השיירה הגיעה לקרחת ביער, לקבר האחים ב"פערדישע מאגילעס". שם הומתו, שנה קודם לכן, 375 גברים. הם הצטוו להתפשט ולהישאר עירומים. ערימת הבגדים הלכה וגבהה...

שורה אחרי שורה הורדו לארבעה הבורות שהוכנו מראש. כל שיירה הייתה חייבת לשכב בתחתית הבור. נשמע צרור של יריות ומעדרי חול שכיסו את שורת הנרצחים. בתור כבר חיכתה שורה נוספת... לפנות ערב נסתיים הרצח. רבים עדיין היו בחיים והאדמה המשיכה לנוע, כשאנקות בוקעות ממעמקי גיא ההריגה. המשטרה המשיכה עוד ימים רבים לחפש אחר יהודים כדי להשלים את הטבח [49].

הדרך האחרונה (תמונת הצייר קוז'קובסקי יוסף)

המחתרת בעיירה

בעיירה הריקה כמעט מגברים לאחר האקציה הראשונה, התארגנה קבוצה שהעמידה לפניה מטרה: להשיג נשק ולקשור קשר עם תושבים מקומיים אוקראינים, פרו-סובייטים, כדי ליצור קבוצה ללוחמה פרטיזנית נגד הגרמנים ועוזריהם.

חברי הקבוצה היו: ישראל-הערש פלאש, יהודה מלמדיק, יהושע קונויץ', ליובה רוזנבלום, שמעון מירוצ'ניק, וואווע וועדבה, שמערל זפרן ושעפה סוסל.

אחרי מאמצים הצליח יהושע קנוניץ' לתקן אקדח שמצא בחולות, וכן השיגו החברים כידונים וסכינים. הם יצרו קשר עם קבוצת צעירים פרו-סובייטים בהאלוזי, בראשות האוקראיני הצעיר דימיטרי לחוביץ'.

פגישות חברי המחתרת התקיימו בביתו של שלמקה וועדבה.

הקבוצה עמדה בקשר עם קבוצת המחתרת היהודית בפובורסק. המקשר בין הקבוצות היה מישה אדלשטיין. בלילה שבין ה-2 ל-3 בספטמבר 1942, נעשה נסיון של הקבוצה לעזוב את העיירה. אולם היא נתקלה במשטרה האוקראינית שפתחה ביריות והרגה את ליובה רוזנבלום.

הקבוצה חזרה לעיירה.

בין ה-3 ל-4 בספטמבר 1942 ברחו מהעיירה כ-70 יהודים דרך בית החרושת "פרקטניה" שהיה סמוך ליער.

קבוצה אחת יצאה לכיוון היער. השוטר היהודי אורציע חזן הובילם, כביכול, לעבודה בפרקטניה. הם שמו פעמיהם לכיוון לישניבקה להיפגש עם הקבוצה מלישניבקה [50].

באותה עת, כ-21 בני נוער יהודים מהכפר לישניבקה, בראשות דב לורבר ("מלינקה") הצטרפו למיקולא קונישצ'יוק ("קרוק"). קרוק, (כך כונה בפי הפרטיזנים), הוחזר ב-1941 מקייב לאיזור מגוריו, כדי לארגן התנגדות לגרמנים. למעלה משנה הסתובב חמוש באיזור ולא הצליח לשכנע את בני-עמו האוקראינים להצטרף למאבק. רק כשהתעוררה סכנת חיסול יהודי מנייביץ' והסביבה בקיץ 1942, נוצר הקשר, באמצעות יוסף צבייבל, בין קרוק לבין כעשרים בני נוער יהודים מהכפר הגדול הסמוך לישניבקה. הקבוצה קלטה כחמישים בורחים ממנייביץ', ביניהם מבוגרים, נשים וילדים.

הצעירים צורפו ליחידה קרבית, שבמרוצת הזמן מנתה למעלה מ-100 לוחמים. בקירבת המחנה הלוחם הוקם מחנה משפחה, שמספר התושבים בו הגיע ליותר מ-150 איש - זקנים, נשים וילדים. חשוב לציין, כי קיום מחנה המשפחה התאפשר רק הודות ללוחמים היהודים [51].

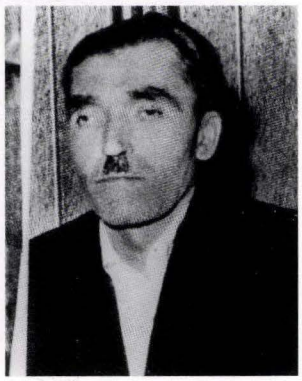
הבריחה מהעיירה היערה הייתה בשני "נתיבים": נתיב אחד, כמתואר לעיל, הוביל צפונה, לכיוון הריכוז של אנשי קרוק, ביערות קוכוב; ואילו הנתיב השני הוביל לכיוון צפון-מזרח לכפר הולוזי ולקונינסק, כפר של מתיישבים קולוניסטים פולנים, שגילו יחס אנושי ליהודים הבורחים.

ביתו של היערן סלוביק - חוף מבטחים

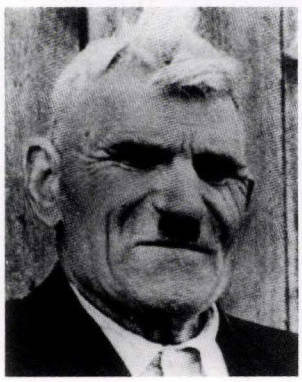
מתוך "מקמה" של חיים חפר

חסידי האומות

... "בתוך המלחמה הנוראה - הם שעמדו יום יום בקרב והם הצדיקים שבסדום, שבזכותם העולם לא חרב הם בתולדותיו של עמי הרצוח, החנוק, הירוי והמת היו עמודי החסד והרחמים שעליהם העולם עומד. ובפניהם, בפני גבורתם, שהיא עדיין לנו חידה אנחנו, היהודים מרכינים את ראשינו - בתודה".

קזימייז' סלוביק (הבן)

יצנטי סלוביק (האב)

רבות העדויות על היערן יצנטי סלוביק שסיכן את עצמו ואת משפחתו למען הצלת יהודים בורחים.

סלוביק היה מתיישב פולני (קולוניסט), והיה ידוע כאדם נוח לבריות, הגון ביחסו ליהודים, איש שומר דת; ביתו היה בתוך יער עבות. בנוסף ליערנות עסק בכוורנות ובהכנת מסגרות וגלגלי עץ לעגלות (דמיון מקרי לדמותו האגדית של ראשון מלכי פולין במאה ה-10, פיאסט קולודיי). בנו קזימיר שירת גם הוא כיערן אצל השלטונות (פולנים, סובייטים, גרמנים). גם הוא, כאביו יצנטי, היה הגון כלפי היהודים. הוא שנא את הגרמנים ועוזריהם, ושימש כמקשר לפרטיזנים. הבורחים היהודים חשו, שביתם של משפחת סלוביק הוא מקום מבטחים [53].

שמועות התהלכו בין תושבי מנייביץ', שהיערן הפולני יצנטי סלוביק רוחש איבה לגרמנים ולעוזריהם האוקראינים. לא פלא, איפוא, שבימים הראשונים שלאחר האקציה השנייה, הסופית, (כ"ג באלול תש"ב, 5.9.1942) התרכזו ביער הסמוך לביתו של סלוביק כמאה יהודים בני גילאים שונים, משפחות שלמות, זקנים, נשים, ילדים וצעירים.

סלוביק העביר אותם למקומות מסתור בתוך היער, דאג לספק להם אוכל ויצר קשר עם הפולני יוזף סוביסיאק ("מקס" בפי הפרטיזנים) [52].

הצעירים מבין הבורחים צורפו לקבוצה המזוינת, שמנתה ארבעה אנשים של מקס שברחו מהמאסר הגרמני. מקס הסתובב במשך שנה תמימה ולא הצליח להקים יחידה לוחמת, ורק עם הצטרפותם של הצעירים היהודים שברחו מאקציית החיסול הסופי, הצליח לארגן ולהרחיב את היחידה הלוחמת. הזקנים הנשים והילדים, שמספרם היה כמאה איש, סודרו במחנה המשפחה.

שתי היחידות, של קרוק ושל מקס, פעלו במשותף ובתאום, ורשמו דף מפואר של מאבק מזויין בנאצים ובעוזריהם האוקראינים הלאומניים.

חשוב לציין, שמחנות המשפחה, שתחילה היוו מעמסה על יחידות הלוחמים, הפכו עד מהרה לעורף בטוח ובית חם ללוחמים ותרמו בעבודתם ובמסירותם ללוחמים תרומה חשובה להצלחות של היחידות הלוחמות [54].

השאלה הגורלית של מתן חסות לנמלטים על-ידי הלוחמים הפרטיזנים הוכרעה לרוב בשלילה. ביטוי לכך נתן מפקד ה"איחוד", "בטיה", כעבור 15 שנה, בסיפרו "מלחמה בעורף האויב". לעומת זאת, יכולים לשמש כדוגמאות מופת אותם מחנות משפחה מעטים שקמו או הוקמו על-ידי היחידות קרוק, מקס, מיסיורה-בקלצ'יוק, וזאת משום שמרבית הלוחמים ביחידות אלה היו יהודים [55].

למרות דבריהם של מקס וקרוק, שמחנה המשפחה הכביד על הלוחמים בפעולותיהם נגד הגרמנים ועוזריהם, הרי שבסופו של דבר נאלצו הם להודות עד כמה היה חשוב מחנה המשפחה ליחידה הלוחמת. היהודים ששולבו במחנות המשפחה נשארו בחיים [56], ואילו אלה שהסתובבו "כיהודי-יער", בודדים או משפחות, בעלי אמצעים וחסרי אמצעים, שמצאו מקלט אצל איכרים ידידים - מהם נותרו מתי מספר בלבד. דוגמה טראגית משמשות אותן קבוצות מטרויאנובקה, וולודימרץ, סרניק, קמין-קושירסק ועיירות אחרות, שהצליחו לפרוץ את המצור ונעלמו... [57].

שחרור האזור

במארס 1944 חזרו הרוסים וכבשו את מערב אוקראינה ובילורוסיה שנית, אך מה שונים היו עתה פני הדברים. הייתה זו אוקראינה בלי יהודים. עצמותיהם של היהודים היו פזורות בשדותיה וביערותיה של אוקראינה.

גם הפעם התקבלו הרוסים בתרועות על-ידי תושבי מנייביץ' החדשים - האוקראינים, שרצחו וגם ירשו, ועתה קידמו בתשואות את פני הצבא האדום, כשם שעשו כשבאו הגרמנים שלוש שנים לפני כן... השלטונות הסובייטיים הסתפקו בכך, ששלחו לארץ-גזירה חצי תריסר מבין האוקראינים, ששיתפו פעולה עם הגרמנים. כל יתר המרצחים, עושי דברם של הגרמנים, לא הובאו לדין ולא נענשו, ואף הנידונים חזרו לבתיהם לאחר שריצו את ענשם.

הפעם באו הסובייטים בהחלטה נחושה. הארץ סופחה סופית לאוקראינה הסובייטית, וכל ההגבלות לגבי השירות הצבאי, שהיו קיימות עד 1941, בוטלו. היה זה סמוך לועידת יאלטה, ומעצמות המערב הכירו בכיבושיהם של הרוסים.

בשורות הצבא האדום

הסובייטים התחילו לגייס "זאפאדניקים" לצבא האדום רק בתחילת 1944, כאשר חזרו וכבשו את אוקראינה המערבית. מ-1944 הוכרו התושבים כאזרחים סובייטיים לכל דבר וכל חוקי המדינה חלו עליהם. הם אף גוייסו לצבא האדום.

בחורים יהודיים, שרק יצאו מהיערות, גויסו ונשלחו לחטיבות הצבא האדום יחד עם האוקראינים, שרק תמול שלשום, לחמו לצדם של הגרמנים, או בכנופיותיהם הלאומניות, כמו בנדרה זלנובצי, נגד הפרטיזנים.

רובם ככולם נפלו, גם מ"חבריהם לנשק" האוקראינים. מתי מספר מהיהודים המגוייסים זכו להגיע ליום הנצחון. אפילו בחורים ממערב אוקראינה ובילורוסיה, שהתפזרו במרחבי רוסיה, "הוכשרו" עתה ונעשו אזרחי ברית-המועצות, וגוייסו הפעם לצבא האדום. רובם עוד הספיקו להצטרף לצבאות ברית-המועצות שהתקדמו לעבר ורשה, וינה, פראג, בודפשט וברלין, ועד כמה שידוע לנו, רובם ככולם נפלו בקרבות עקובים מדם.[58]

העצמות והבלוקים של המצבה מתגוללים בחוץ

הפרטיזאנים, בצאתם מן היער, הקימו גל-עד מבלוקים על בורות הנרצחים הקדושים.
הגל-עד נהרס ע"י אוקראינים מקומיים

מנייביץ' בלי יהודים

בשלהי 1945, עם תום פעולות המלחמה, שוחררו היהודים מן הצבא. היו מהם שמיהרו לחזור לעיירה לפקוד את בתיהם ולראות בעיניהם את גודל האסון שפקד את בני משפחותיהם ויקיריהם.

מנייביץ' התגלתה לעיניהם לא כפי שהכירוה וזכרוה בליבם. בתי-הכנסת היו הרוסים, רוב החנויות והבתים נעלמו, וגם בית-הקברות נעלם.

המצבה שהוקמה על "קבר האחים" ב"פערדישע-מאגילעס" על-ידי הפרטיזנים היהודים בראשותו של דב ברוינשטיין ("ז'וק"), נהרסה, והבלוקים השבורים התגוללו בשדה, יחד עם עצמותיהם של יקירינו. בתי היהודים היו תפוסים על-ידי תושבים חדשים, או שכנים מוכרים מכפרי הסביבה, שהחליטו לשנות את מקומם ומזלם, וסתם גויים שעברו העירה ותפסו את הבתים הריקים... הם פגשו גם ידידים ותיקים מבין הנוצרים, שסיפרו על גורלם המר של שכניהם היהודים. רובם דיברו על ה"עזרה" הרבה שהגישו ליהודים.

כשראו החוזרים את שראו, ושמעו את סיפוריהם של התושבים החדשים של מנייביץ', פובורסק וטרויאנובקה, חרב עולמם עליהם, והם נטשו את עיר מולדתם לעולמים. הם באו אחד-אחד ובקבוצות, הציצו, חקרו ודרשו, מירדו בבכי על יקירי ליבם וחמקו חיש מגיא ההריגה, הרחק מקברי האחים של הקהילה היהודית ומן הבית ששוב לא היה ביתם.

כמה מהם השתקעו במקומות שונים בברית המועצות ונטמעו בסביבה הזרה, אך למעלה ממאה וחמישים איש פנו מערבה. כשליש מהם היגר לארצות הברית וקנדה, ואילו הרוב הגדול, כמאה איש, שמו פניהם לישראל. כ-100 מתוך כ-130 יוצאי מנייביץ', פובורסק והסביבה, היושבים בארץ, הגיעו לישראל רק לאחר המלחמה. ב-1941 ברחו לברית-המועצות

רבים מצעירי העיר. מספרם הגיע ל-150, אך רבים מהם מתו בתלאות הקשות שפקדו אותם בברית-המועצות. חלקם גוועו ברעב, ועוד כ-25 נפלו בחזית, בשורות הצבא האדום וצבא פולין. מתוך 120 הנותרים, כ-10 יושבים ברוסיה ובפולין, ועוד כ-60 היגרו לארצות הברית.

יחד עם ותיקי עיירותינו בארץ מונים היום שרידי מנייביץ', פובורסק והסביבה כמאה איש - 4% בלבד מאוכלוסייה של כארבעת אלפים יהודים, שישבו בעיירות לפני המלחמה. רק בשטחי פולין ואוקראינה הגיעה ההשמדה לאחוז גבוה זה. בארצות אירופה האחרות כגון רומניה, הונגריה, בולגריה ומדינות מערב אירופה, לא הצליחו הנאצים לבצע את מזימתם השטנית בצורה כה יסודית ובהיקף כזה.

מקלט במרחבי ברית המועצות

בשטחי פולין ואוקראינה גם האחוז הזעיר הזה של ניצולים הוא בגדר נס, ועל כך אנו חייבים תודה לממשלתה ולעמה של ברית-המועצות, אשר איפשרו את כניסת הפליטים לארצם, ואף סייעו להם לא מעט. הסבל הקשה שעבר על שרידי הפליטים בשנות המלחמה ולאחריה משכיחים מהם לעיתים את המעשה הרב שעשו השלטונות הסובייטיים להצלתם. משערים, כי למעלה מ-300,000 יהודים משטחי פולין המערבית והמזרחית נשארו בחיים הודות לכך שמצאו מקלט בברית-המועצות. פליטים מפולין המערבית, שנכבשה על-ידי גרמניה הנאצית, מצאו תחילה מקלט בשטחי פולין המזרחית שסופחה לברית המועצות. אחרי שנרשמו לחזור לבתיהם בפולין המערבית, הוצאו, בעל כורחם, בשנים 1939-1940, למחנות עבודה בסיביר, ושוחררו בשנת 1941, לפי הסכם עם ממשלת פולין הגולה שמושבה היה בלונדון. באנדרלמוסיה ששררה בברית-המועצות בשנות המלחמה, כאשר העם הרוסי הגן על אדמתו ועל עצם קיומו, נעשו החיים בארץ הגדולה קשים ביותר אף לאזרחים הסובייטיים, לא כל שכן לפליטים העלובים, שנקלעו למקומות נידחים וזרים להם. דרכי התחבורה השתבשו, הרכבות היו מסיעות מאזורי החזית ציוד של בתי חרושת ומפעלי תעשייה שלמים, שהורכבו מחדש באיזור אוראל, ואילו אל קווי החזית הוזרמו ללא הרף כוחות צבא ומשלוחי אספקה ותחמושת. רבבות הפליטים היו נתקעים אי שם במשך שבועות וחודשים ונאלצו לדאוג לעצמם, להשיג מזון ומקום מגורים. לא פעם סיפקו להם תושבי הכפרים והערים מזון ומצרכים אחרים, אף שהם עצמם היו שרויים ברעב ובמצוקה.

אך מעמדם החברתי של פליטי מערב אוקראינה ובילורוסיה וישובי הספר היה כשל אזרחים מדרגה ב'. הם נקראו בפי תושבי הארץ בשם "זאפאדניקים" (מערביים) כלומר - תושבי המחוזות שצורפו לברית-המועצות רק בשלהי 1939, לפי ההסכם שבין הסובייטים לגרמנים. הגבול הישן שבין בריה"מ לפולין נשמר עדיין. זקיפים רוסיים בדקו את תעודותיהם של החוצים גבול זה. כפי שמעידים צעירי מנייביץ' ופובורסק שהיו שם, הייתה הבדיקה באותו גבול שטחית למדי, ול"זאפאדניקים" ניתנה רשות מעבר לאזורים המרוחקים של ברית המועצות.

על מעמדם הנחות של ה"זאפאדניקים" תעיד העובדה, שהם לא התקבלו ליחידות הלוחמות של הצבא הסובייטי הסדיר, אך הם גויסו לחטיבות חיל-העבודה המכונות "ראבוצ'יה באטליוני", שחיו בקסרקטינים והיו כפופים למשמעת צבאית, אך במקום לשרת בחזית עסקו בסלילת כבישים, בבניית שדות-תעופה, בכריתת עצים ביערות ובעבודה בבתי-חרושת לנשק ותחמושת. אך גם לבטליוני-העבודה לא מיהרו הרוסים לגייס את ה"זאפאדניקים", אולי משום שלא התפנו לכך. בני אוקראינה המערבית (היהודים) השתדלו להתקבל לצבא או לבטליונים של "חיל-העבודה", כי השירות בחטיבות אלה הבטיח להם לפחות מחסה, מזון ולבוש. כן שאפו בכל מאודם לעזור למיגור האוייב הנורא.

33 החודשים, מיוני 1941 עד מארס 1944, היו חודשים של סבל בל-יתואר לצעירי מערב אוקראינה ובילורוסיה בברית-המועצות. כמעט שלוש שנים נדדו ממקום למקום וסבלו רעב ומחסור, מהם מתו ברעב או במגיפות.

רבות היו התחנות בדרך נדודיהם - קייב, חארקוב, סטאלינגרד, וורונייז', קורסק, אופה, צ'לבינסק ועוד ערים ברוסיה הדרומית והמרכזית. אך הקור והרעב הניסו אותם הלאה משם, עד שהגיעו לרוסיה האסייתית, שם ביקשו להם מחסה ופת לחם.

טאשקנט, מרכז הפליטים

לטאשקנט הגיעו רוב הפליטים היהודים מווהלין ומאוקראינה במסע נדודיהם רב הסבל והתלאות.

טאשקנט היא בירתה של אוזבקיסטאן הסובייטית אשר באסיה התיכונה. מספר תושביה של מדינה זו היה ב-1941 כ-7 מיליון, מהם 75% אוזבקים מוסלמים, 10% טאג'יקים ויתרם רוסים ואחרים. שטחה של אוזבקיסטאן כ-400 אלף קילומטרים מרובעים - פי עשרים ומעלה משטחה של מדינת ישראל. אקלימה דומה לזה של ארצנו. תנאים אקלימיים נוחים אלה הפכו את אוזבקיסטאן, בשנות המלחמה, למרכז חשוב לפליטים.

באוזבקיסטאן יש עוד כמה ערים - סאמרקאנד העתיקה, בוכארה, כוראזן, קוקאנד, אנדיזשאן, נאמאנגאן ועוד. כולן

התמלאו פליטים, אך רוב הפליטים נהרו לטאשקנט. באותה עת אמרו, דרך הקנטה, שהפליטים היהודים כבשו את טאשקנט בסערה. כיום, (לפני הרעש) מספרם של תושבי טאשקנט הוא כמיליון, אך בשנות המלחמה היו שם כשלושה מיליון נפש, רובם פליטים. בשנת 1941, כאשר קרבה חזית המלחמה למוסקבה, העבירו ארגונים ומוסדות יהודיים רבים את מרכזיהם ממוסקבה לטאשקנט. שבויי-המלחמה הפולניים ורבים שנשלחו לסיביר שוחררו עם פרוץ מלחמת גרמניה-ברית-המועצות והופנו לטאשקנט וליתר ערי אוזבקיסטאן. פה התארגן צבא אנדרס, רוכזו "ילדי טהראן", ולכאן נהרו מאות אלפי הפליטים מפולין, מאוקראינה ומרוסיה האירופית, שצבאות היטלר כבשו את שטחיהן. רובם של הפליטים היהודים עברו את טאשקנט. מכאן כוונו הפליטים על-ידי השלטונות הסובייטיים למקומות שונים ברוסיה האסייתית, שם נמצאה להם תעסוקה.

צעירי מנייביץ' ופובורסק שהיו שם מספרים, כי קשה לתאר את הדוחק והצפיפות ששררו באותם ימים בטאשקנט. אנשים ישבו על צרורותיהם ושם גם ישנו. הרעש וההמולה בכל שעות היממה היו ללא נשוא. מפעם לפעם נשמעה צעקת אחד הפליטים, שחבילתו נחתכה בסכין חדה וחפציו נחטפו ונעלמו. זה היה המצב בחודשי הסתיו של 1941. אחר כך החלו הפליטים להתפזר במקצת, אך גני טאשקנט וכיכרותיה המו מאדם עד תום המלחמה.

כל טאשקנט כולה הייתה שוק אחד גדול ורועש. כאן פרח המסחר בכרטיסי לחם, בבגדים, בנעליים ובמצרכי מזון. המחסור במזון היה קשה כל כך, שרבים גוועו ברעב. אלה שהצליחו להביא איתם כסף ודברי ערך אחרים הסתדרו בנקל לפי תנאי הימים ההם, אולם רובם הגדול של בני עיירותינו שהגיעו לכאן ואך בגדיהם לבשרם, ידעו מחסור ורעב במידה שקשה לתארה. אך הם יודעים, כי אילולא אותה עיר זרה ומוזרה על אקלימה החם, שבה מצאו להם מקלט מזוועת המלחמה, מי יודע אם היו חוזרים בשלום.

ההתעוררות

עוד לא הייתה תקופה של התעוררות ציונית ודבקות ברעיון הקוממיות היהודית כבימים שלאחר השואה. היה ברור לכל שאם עתה, לאחר טבח המיליונים, לא תקום מדינת-היהודים - שוב לא תקום לעולם. אך אם אצל העם היהודי כולו היה הדבר בחזקת משאלה ומשאת-נפש, הרי לשארית הפליטה של יהדות אירופה היה חזון העצמאות היהודית הגיון היסטורי וכורח נפשי כאחד.

שליחים מארץ-ישראל, שעמדו בראש מבצע "הבריחה", עזרו באירגון המחנות והדריכו את מאות האלפים שעלו לארץ. כולם כאחד מעידים, כי השאיפה למולדת ולעצמאות יהודית הייתה עזה ועמוקה בקרב פליטי השואה. לא רוצים עוד להיות בארץ זרה - אנו רוצים את ארצנו! בכוח שאיפה זו עברו הפליטים ארצות ומדינות, ימים ונהרות, גבולות ומחסומים עד שהגיעו לארץ. יש בין יוצאי עיירותינו, אנשים שעברו בשבע מדינות באירופה בנסיונותיהם לפרוץ להם דרך לארץ-ישראל. ראוי לציין את מסירותם הרבה של החיילים הארץ-ישראליים מהבריגדה היהודית. הם שימשו מורי-דרך, תרתי משמע, לאלפי הפליטים (פרטיזנים ומשוחררי מחנות) שחתרו להגיע לארץ-ישראל.

הנדודים לארץ ישראל

בשמענו מפי יוצאי מנייביץ' על שנות הנדודים שלאחר הנצחון על גרמניה, מתמלאים אנו יראת-כבוד עמוקה לעוז רוחם ולכושר עמידתם. הממשלה הפולנית ניסתה לשדל את היהודים החוזרים שישארו בפולין ארץ מולדתם ויעזרו בשיקומה. יתכן כי בסתר ליבם שמחו שליטי פולין על יציאת היהודים, ואם לא שמחו, הרי הבינו, כי אין טעם לנסות ולעכב את שרידי הטבח, אחרי כל מה שעוללו להם. על כן סייעו שלטונות פולין לארגון ה"בריחה".

פליטי המחנות שנדדו מערבה ראו את גרמניה, אוסטריה, איטליה, יוגוסלביה, צרפת ובלגיה כמקומות מושב ארעיים, תחנות בדרך לארץ-ישראל. מחנות הפליטים נקראו על שמות מקומות ישוב בארץ. בתי-הספר העבריים הרבים שהוקמו נשאו את שמותיהם של משוררים וסופרים עבריים. הכל היה מכוון ליעד האחד והיחיד - לארץ ישראל.

היפלא, איפוא, שגם כאן, בארץ-ישראל, שאליה הגיעו רובם הגדול של פליטים אלה, מקיימים הם את הקשר ביניהם, שומרים אמונים לחבריהם משנות הרעה, מתכנסים ונפגשים? זוהי עדות לשותפות גורל גם בשנים שלאחר המלחמה, כאשר מאות האלפים זיעזעו את מצפון העולם, ובכוח הכורח ההיסטורי היו לאחד המניעים העיקריים לתקומת ישראל בארצו.

★ ★ ★

ספר זיכרון זה מוקדש לקהילות מנייביץ', פובורסק, טרויאנובקה, לישניבקה, הורודוק והסביבה, שחרבו לפני 60 שנה. לכאורה לא היינו חייבים לכלול בו את הפרק על בני עיירותינו בארץ. ואם החלטנו, לבסוף, להוסיף פרק זה, טעמנו ונימוקנו הוא, שבני קהילות אלה הם כיום השריד הממשי היחיד של עירנו - שם ושארית לקהילות הקטנות, הצנועות והיקרות של ווהלין היהודית שאינן עוד.

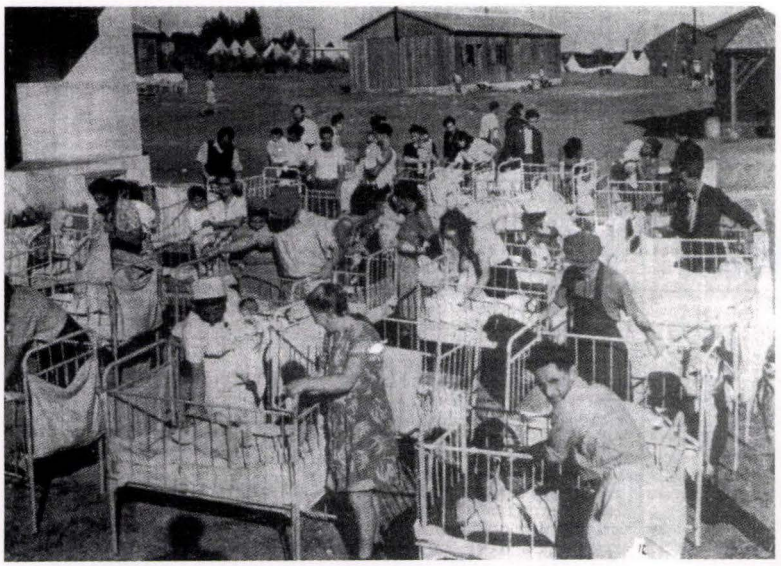
בני הקהילות, שהתעוררו לעלות לארץ-ישראל עוד לפני 70 שנה, התמזגו בישוב ובתנועה הלאומית החלוצית של בניין הארץ והנחת נדבכי העצמאות היהודית. בראשית דרכם בארץ סללו דרכים, ייבשו ביצות ועשו בכל ענפי הבניין. מאוחר יותר פנו חלקם לעבודה חקלאית והאחרים המשיכו בפעילותם בכל שטחי החיים, הכלכלה והחברה.

גם בהגנה על הארץ מילאו בנינו ובנותינו את חובתם ואף שילמו על-כך בחייהם. במלחמת הקוממיות עמדו חברינו בקווי-האש הראשונים, וסייעו בגופם להגנת הישוב ולתקומת ישראל. במלחמה הצטרפו למערכה גם בני הדור השני של יוצאי עיירותינו, שגדלו על אדמת המולדת ונפלו במערכה.

בכל המערכות ניצבו בנים משלנו בשורות לוחמי צה"ל, וגילו גבורה שלא הייתה כמוה מאז איבד עם ישראל את עצמאותו.

אידה שוסטר (פוכטיק) אי שם בדרך לארץ ישראל. עלתה עם הוריה אברהם וחוה ואחיה יצחק, בשנת 1946

דוד קנוניץ ורעייתו ציפורה עם ביתם חוה (בעריסה), עלו ארצה דרך קפריסין ב-29 בנובמבר 1947

קבוצת צעירים, חניכי השומר הצעיר, ביניהם יהודה מרין ורעיתו ליובה, במחנה המעבר "נוי מינסטר" 29.11.1947. עלו ארצה ב-8.1.48

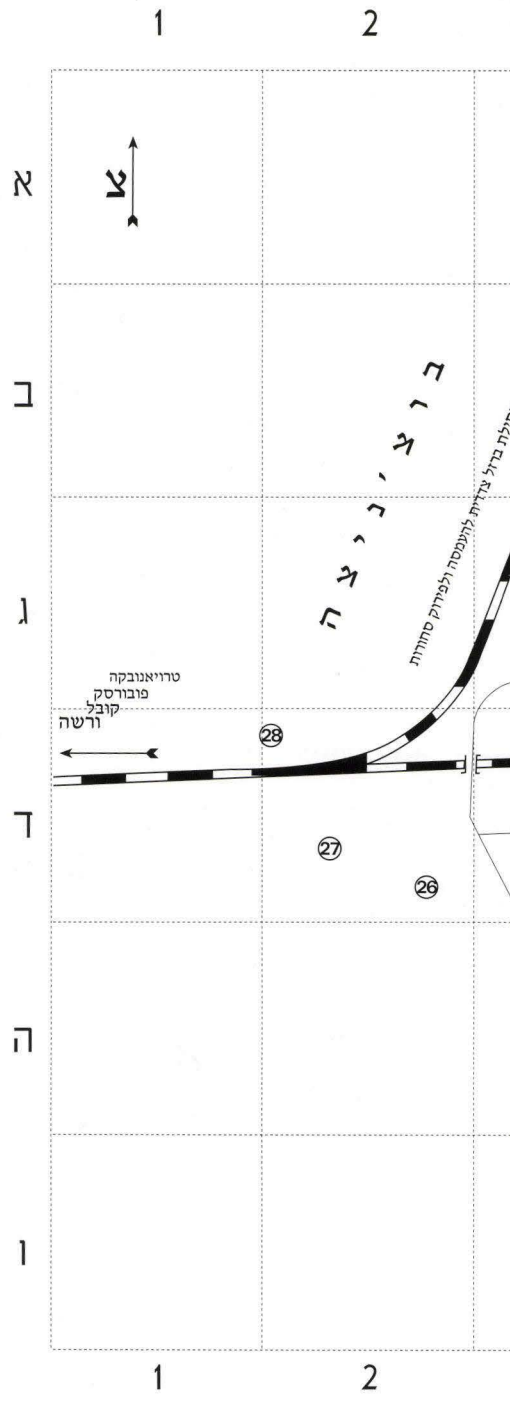
בינואר 1948 עלו ארצה למעלה מ-3500 מעפילים באוניה "אקסודוס". ביניהם היו הזוג יצחק מוצ'ניק ורעיתו ג'ניה. בתם אהובה ברמן (מוצ'ניק) נולדה באוניה.

מקורות:

1. עדויותיהם של פנחס טיננה, יצחק קופרברג, זאב רווה-וורבה, יהודה טרגר.
2. חוברת באוקראינית לרגל 100 שנה ליסודה של מנייביץ' 1892-1992.
3. מלכה סינגל וליזה ברג לבית מוז.
4. זאב רווה-וורבה - תולדות העיירה מנייביץ' (באידיש).
5. פנחס טיננה, נחום וטובה ליכטנברג - פעולות הג'וינט.
6. יהודה מרין, זאב רווה-וורבה, "עיירה ביער".
7. זאב רווה-וורבה תולדות העיירה מנייביץ' (באידיש).
8. בלה קפלן (בילדר).
9. יהודה מרין, אסתר קרמר (צבייבל).
10. יהודה מרין, זאב רווה, דוד קנוניץ'.
11. פנחס טיננה, שם.
12. יצחק קופרברג - "עיירתי מנייביץ'".
13. זאב רווה-וורבה, יצחק קופרברג.
14. מפלגות ותנועות - דוד קנוניץ', מנחם רוזנצוויג.
15. יצחק שלו (זליצקי), כפר גלעדי: מנייביץ' - מקום הכשרה לחלוצים מ"גורדוניה".
    דוד קנוניץ' שם, חנה גולדברג (לייטר).
16. פייגע פורטר (פוכטיק - מרין), זאב לניץ', אידה שוסטר (פוכטיק) - עדויות.
17. דוד קנוניץ', זאב רווה - וורבה - עדויות.
18. זאב רווה-וורבה, יהודה מרין.
19. זאב אברך, אי"ש א- 1342/88/2077, עמ' 3.
20. זאב רווה-וורבה, אסתר קרמר.
21. דב ברונשטיין (ז'וק) אי"ש ב-1432/116-2202 עמ' 6.
22. דב ברונשטיין, אי"ש, ב 1432/116 - 03/2202 עמ' 3-2.
23. ישראל פוכטיק-פורטר (זילונקה) - כאורנים גבהו, עמ' 138. ברכה הימלפרב (פוגץ') - עדות.
24. דב ברונשטיין - עדות.
25. שרה רוזנפלד - עדות.
26. ברכה הימלפרב (פוגץ').
27. זאב אברך, אי"ש, א-1342/88/2077/03, עמ' 6.
28. אייזנבאך, די היטלעריסטישע פאליטיק פון יידן פארניכטונג, עמ' 246-248.
29. זאב רווה-וורבה "די גשיכטע פון מאנייוויטש" (אידיש).
30. יאנק קלימצ'וק, (אוקראיני) מכתב, פנחס טיננה, דב לורבר ("מלינקה").
31. דב ברונשטיין ("ז'וק") אי"ש, ב-1432/116-2202/03, עמ' 5-4.
32. אשר פלאש, עדות.
33. יוסף סובייסיאק ("מקס") "האדמה בוערת".
34. דר' א. אייזנבאך, דר' היטלעריסטישע פאליטיק פון יידן פארניכטונג אין די יאר 1939-1945.
35. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות ב"יד-ושם" ב-1432/116.
36. דר' א. אייזנבאך, שם.
37. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות ב"יד-ושם" ב-1432/116.
38. שרה צבייבל-רוזנפלד - עדות.
39. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות ב"יד-ושם" ב-1432/116/30, עמ' 8-7.
40. זאב ודב אברך, אי"ש א-1342-88-2077/03, עמ' 8.
41. אורציע חזן - עדות.
42. זאב רווה-וורבה "די געשיכטע פון מאניעוויטש" (אידיש).
43. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות ב"יד-ושם" ב-1432/116-2077/03, עמ' 8.
44. דב ברונשטיין ("ז'וק"), שם; אורציע חזן - עדות מוקלטת מביקורו בארץ בשנת 1977.
45. דב וזאב אברך אי"ש, א-1342/88-2077/03,2, עמ' 6.
46. אסתר קרמר (צבייבל).
47. ברכה הימלפרב (פוגץ').
48. יעקב ברונשטיין, אי"ש, ב-1314/115-9013/03, עמ' 7.
    שושנה דננברג (ברונשטיין) - עדות "נרות של שבת".
    טובה פייט (אברוך) עדות; טובה פייט (אברוך) - עדות.
49. דב לורבר ("מלינקה") זאב רווה-וורבה.
50. זאב רווה-וורבה - עדות.
51. דב לורבר (מלינקה), יצחק קופרברג - עדות.
52. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות;
    אשר מירוצ'ניק - עדות, "כאורנים גבהו".
53. דב ברונשטיין ("ז'וק") - עדות ב"יד-ושם" ב-1432/116-2202/03, עמ' 12.
54. י. סוביסיאק ("מקס"), ר. יגורוב "האדמה בוערת" (פולנית) עמ' 279-286.
55. ג. לינקוב ("בטיה") - "מלחמה בעורף האויב" (רוסית), מוסקבה 195, עמ' 335-336.
56. י. סוביסיאק ("מקס") "גידולי בר" (פולנית), עמ' 265-269.
57. מרים קויפמן "מי ברעב ומי במארב".
58. זאב רווה, יהודה מרין, אלכסנדר טיננה.

1. מועצה מקומית (גמינה) ב-5
2. בית העם ג-5
3. שטח הירידב-5
4. מנסרה ובית-חרושת לפרקטים[1] ב-4
5. כנסייה קתולית ג-6
6. קיבוץ הכשרה לעלייה לארץ ישראל ג-4
7. מועדון בית"ר ב-4
8. מרפאה ג-5
9. בית כנסת ג-4
10. ארגון הארגונים המקצועיים[2] ZZZ ג-4
11. מנסרה[3] ג-6
12. תחנת הרכבת ג-4
13. מחסני ערובה ג-4
14. בית-ספר יסודי פולני ג-3; ג-4
15. בית דואר ג-4
16. אולם תיאטרון אידי
17. בית-כנסת של בעלי מלאכה
18. משטרה
19. מועדון השומר הצעיר
20. ספרייה[4]
21. מועדון האינטליגנציה העובדת[5] (
21. מועדון האינטליגנציה העובדת P.
22. בית-ספר "תרבות" (1929-1932)
22. בית-ספר "תרבות" (1933-1939)
23. בית-הכנסת הגדול
24. פנסיונט
25. מגרש כדורגל
26. תחנת כוח[6]
27. מכבי-אש
28. בית-עלמין

הערות כלליות:

1. הדרכים המובילות לעיירה וממנה לא היו סלולות. קטעים מסויימים היו מכוסים בגזעי עץ דקים צמודים זה לזה.
2. מלבד הרכבת, אמצעי התחבורה וההובלה היו סוסים ופרים.
3. הרחובות לא היו סלולים.
4. הבתים היו חד-קומתיים ובנויים מעץ.
5. בחזיתות של בתים מעטים היו מדרכות, שנבנו על-ידי בעלי-הבתים.
6. בחצרותיהם של רוב הבתים היו בארות לשאיבת מים בעזרת דליים.
7. השירותים היו מחוץ לבתים.
8. בחצרות של בתים רבים היו גני ירק, פרות ועופות. בחצרות מעטות היו גם עצי פרי, בעיקר עצי תפוח, אגס ודובדבן.
9. עצי הסקה שימשו לבישול, לאפייה ולחימום.
10. עששיות, פנסי נפט ונרות שימשו לתאורה בתוך הבתים, עד להקמת תחנת הכוח בשנים 1939-1940.

1. הבעלים היו La Chapelle, Kabos & Herscovitz. בבית החרושת ייצרו פרקטים ולוחות עץ דקים לציפוי רצפות ורהיטים.
2. הארגון לא קיבל לשורותיו עובדים יהודיים.
3. המנסרה הייתה בבעלותן של המשפחות שוק ובאט.
4. הספרייה נוהלה בהתנדבות על-ידי ליובה רוזנפלד, שהיה גם אחד ממייסדיה.
5. המועדון, שהוקם בשנת 1933, היה ליהודים בלבד.
6. תחנת הכוח הוקמה על-ידי הסובייטים בשנים 1939-1940.

ד-5
ד-5
ד-4
ד-4
ד-4
ד-4
ג-4 ים")
ד-5
ד-4
ה-5
ה-4
ה-4
ה-6
ד-2
ד-2
ד-2

מכפר קטן לעיירת קיט אירופאית

דרכי התפתחותה של מנייביץ'

כתבה בעיתון "בוקר טוב" ("DZIEN DOBRY") מה-29 ביולי 1937

מנייביץ', חודש יולי, 1937

העיירה מנייביץ', הנמצאת במזרח מחוז קובל, היא הגדולה שמועצות המקומיות במחוז, ומשתרעת על שטח של 47,131 הקטרים.

ה"גמינה" - המועצה המקומית - של מנייביץ' הינה הצעירה באיזור. הקמתה החלה בשנים 1920-1921, כשרק מספר מועט של בתים כפריים עניים היו מפוזרים בשטח.

התפתחות היישוב מנייביץ' החלה בשנים 1926-1927, הודות ליערות המרובים בכל שטח המועצה. גידול העיירה הינו בממדים שלא היו כמותם.

כיום מונה מנייביץ' מעל 4000 תושבים וכ-800 בניני מגורים, ומוכרת כמקום קייט המושך יותר ויותר אנשים לגור בה. פרט לכך צומח במנייביץ' מסחר בתוצרת חקלאית ותעשיית עץ.

"אקספלואטציה" (ניצול יערות הסביבה) משפיע רבות על פיתוח המקום. מידי יום נשלחים 7-8 קרונות עצים, מוצרי עץ ותוצרת חקלאית למרכז פולין ולחו"ל. יש במקום שתי מנסרות גדולות ובית חרושת מודרני לפרקט הפועל בשתי משמרות ומועסיקים בו מעל 800 עובדים. החלה בניית תחנת חשמל שתאיר את כל היישוב. נמצאים באיזור מספר רב של אגמים נפלאים, אליהם מגיעים הרבה תיירים.

הודות לעבודתו הבלתי נלאית של יושב ראש המועצה של מנייביץ', מר יוליאן דומיני הנמרץ, הפכה מנייביץ' תוך זמן קצר מכפר מלוכלך ומפגר לעיירה יפהפייה ונקייה בעלת מראה אירופאי. מדרכות העץ הוחלפו במדרכות בטון, דבר ששינה את מראה הרחובות.

הוקם בית תרבות ענק, בו מועלות הצגות תיאטרון ונערכים מופעים תרבותיים שונים. קיימת יחידת מכבי-אש מאורגנת היטב ומצויידת במיטב הציוד לכבוי שריפות, ונבנו מיכלים תת-קרקעיים למקרה של שריפה בלתי צפויה.

גורם אחד המפריע להתפתחותה של העיירה החדישה והאירופאית, הם פסי הרכבת החוצים אותה לשני חלקים. משרד התחבורה (P.K.P) מתכוון לגדר את המעבר, כדי למנוע מעבר מחלק אחד לחלק השני של העיירה דרך פסי הרכבת, דבר שיאלץ את התושבים לכתת את רגליהם מרחק של 3 ק"מ עד למחסום המעבר. נגד גזירה זו הגיבה המועצה בבקשה ופנתה לשר התחבורה ברדום לבטלה.

תורגם מפולנית על-ידי יהודה מרין.

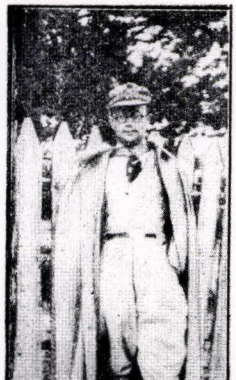
Str. 12 DZIEN DOBRY — Czwartek, 29 lipca 1937 r. — Nr. 208

Z małej wioski -- europejskie letnisko

Drogi rozwoju osady Maniewicze

Maniewicze w lipcu.

Najdalej na wschód wysunięta część powiatu kowelskiego, stanowi największa w powiecie gmina Maniewicze, rozrzucona na obszarze 74131 ha.

P. Julian Dominj wójt gm. Maniewicze

Siedzibą gminy jest najmłodsza, pod względem istnienia osada Maniewicze, która powstała dopiero w roku 1920/21, jako mała wioska, licząca zaledwie kilka chatek wiejskich. Rozbudowę osady Maniewicze rozpoczęto w roku 1926/27 i od tego czasu dzięki dużej ilości lasów sosnowych, rozmieszczonych na ob szarze całej gminy — osada Maniewicze rośnie w niesłychanym tempie.

Dziś Maniewicze liczą ponad 4000 mieszkańców i około 800 budynków mieszkalnych i są uznane jako miejscowość letniskowa, ściągająca coraz więcej przyjezdnych.

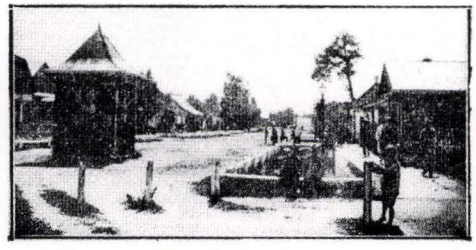
Poza tym kwitnie w Maniewiczach handel i przemysł drzewny a eksploatacja lasów maniewiczowskich ma dla eksportu drzewnego w kraju i za granicą wielkie znaczenie. Odchodzi stąd co dzień 7—8 wagonów materiału drzewnego zaś 2 tartaki parowe i 1 ogromna fabryka posadzki i płyt klejowych pracują bez przerwy, zatrudniając na 2 zmiany ponad 800 robotników.

Obecnie przystąpiono do budowy wielkiej elektrowni, która oświetli całą osadę. Na terenie zaś całej gminy istnieje kilkanaście pięknych jezior, które ściągają turystów z całego Wołynia.

Dzięki energicznej pracy wójta gminy Maniewicze p. Juliana Dominiego, osada Maniewicze przekształciła się z małej brudnej wioski w piękne i czyste miasteczko o europejskim wyglądzie. Powstały betonowe chodniki zamiast dotychczasowych kładek drewnianych, wyregulowane i zadrzewione ulice przedstawiają imponujący widok. Wybudowany tu został dom oświatowy, w którym odbywają się przedstawienia teatralne teatru Wołyńskiego i inne oświatowe imprezy.

Istnieje tu również dobrze zorganizowana straż pożarna oraz zbiornik podziemny na wypadek nagłego pożaru.

Jedyną bolączką tej nowoczesnej i europejskiej osady jest to, że osada przecięta jest na 2 części torami a obecnie P. K. P. wystąpiły z projektem zagrodzenia przejścia z dworca do miasta, co naraziło by mieszkańców Maniewicz do odbycia zbytecznej wędrówki okrężnej 3 kilometrów, prowadzącej przez przejazd kolejowy. Przeciwko temu wnioskowi ostro wystąpiła gmina, która od nośne swe uchwały i rezolucje przesłała do P. K. P. w Radomiu i do Ministerstwa Komunikacji. (mr).

Główna ulica Maniewicz

Arsenał w rzece

Ciekawe odkrycie robotników

Robotnicy, zatrudnieni przy regulacji rzeki Ujście w Równem, znaleźli w rzece karabin maszynowy, 20 karabinów, kilkadziesiąt rewolwerów oraz skrzynię, w której znajdowało się kilkadziesiąt granatów ręcznych.

Arsenał ten pochodzi prawdopodobnie z roku 1920, kiedy to bolszewicy uciekali przed ofensywą wojsk polskich, rzucając broń do rzeki. (r).

Wykrycie potajemnej fabryki musztardy w Pińsku

Władze policyjne wykryły w Pińsku przy ul. Kolejowej 58/44 potajemną fabrykę musztardy, octu oraz zapraw do wódki i ciasta. Fabrykę zorganizował 65-letni mieszkaniec Pińska, Izaak Stak, używając na swych wyrobach etykiet firmy syna, który prowadził legalnie taką samą fabrykę.

Przeprowadzona rewizja wykryła dużą ilość wyprodukowanych towarów i całe urządzenie do fabrykowania, ukryte pod schodami.

Sąd starościński skazał potajemnego fabrykanta za pierwsze [illegible]

W dniu 31 bm. Stak stanie przed sądem grodzkim za wyrabianie produktów z niedozwolonych barwników. (mj).

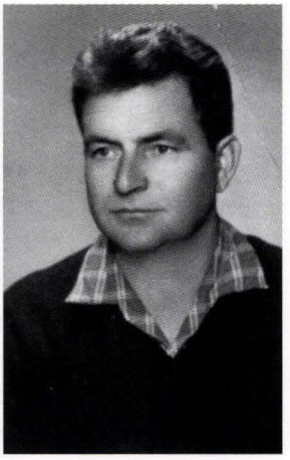
Teatr Żołnierza na Jarmarku Poleskim

W ramach Jarmarku Poleskiego odbędą się 2 przedstawienia Teatru Żołnierza z Brześcia n.B.

Teatr Żołnierza nie jest placówką czysto wojskową, gdyż ma za zadanie rozbudzanie wśród najszerszych [illegible] zamiłowa-

דרכינו זרועת מוקשים

מתוך עדותם של האחים דב ז"ל וזאב אברך יבל"א

זאב (וולוויש) אברך

אין אנו יודעים בדיוק מתי הוקמה העיירה, פרט לזה שהבתים הראשונים נבנו על-ידי סוחרי יער יהודיים ב-1901. עברו על העיירה שנים קשות עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914-1918), במשך המלחמה, ואחריה.

דב (בערל) אברך

רק עם שילוב אזורנו בפולין חלה בה התפתחות מהירה. סוחרי יער, בעלי מלאכה וסוחרים קמעוניים נהרו מכל עיירות הסביבה למנייביץ', שהתפרסמה כעיירה שבה אפשר להתפרנס בכבוד.

העיירה גם משכה הרבה קייטנים ליערות האורן הריחניים שהעיירה שכנה בתוכם. היה זה ענף שממנו התפרנסו הרבה משפחות, שהשכירו חדרים למאות הקייטנים שהציפו את העיירה בחודשי הקיץ. היו בה חיי תרבות: חדרים, חדרים מתוקנים, בית-ספר ממלכתי של שבע כיתות - "פובשכנה", וכן בית-ספר "תרבות", שלא פעל ברציפות מכיוון שקשה היה לו לעמוד בתחרות עם החדרים המסורתיים ועם בית-הספר הפולני, שהלימודים בו היו חינם וחובה לכל ילד מגיל שבע.

שמואל (מולה) אברך ולייבל סינגל (מלניצר)

הנוער היה מאורגן בתנועות ציוניות כמו "בית"ר" ו"השומר הצעיר", ולא חסרו גם כאלה שהשתייכו לתנועה הקומוניסטית המחתרתית. לא מעטים מהם "בילו" שנים בבתי הסוהר הפולניים.

הספורט בעיירה היה מפותח: קבוצת הכדורגל "חשמונאה" הייתה מהקבוצות הטובות באזור, ולא פעם, אלא כמעט תמיד, ניצחה את הקבוצות הלא-יהודיות של הפולנים ושל עיירות הסביבה.

יש הרבה לספר על החיים היהודיים בעיירה. נספר רק שמעטים מבין היהודים במקום הזדקקו לעזרת הזולת. וכך חיו להם היהודים, עד ששמי אירופה התקדרו עם עליית היטלר לשלטון בגרמניה, דבר שהשפיע על יחסה של האוכלוסייה הפולנית אל היהודים שכניהם, שלא השכילו לחזות שהמשטר הנאצי מכוון גם נגדם.

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה המלחמה. גרמניה פלשה לפולין. גייסות גרמנים הציפו את פולין וזרעו הרס בכל רחבי פולין המערבית. אזורנו, מזרח פולין, ניצל מאותו הרס, עם הכרזת ברית המועצות על שחרור אזורנו מעול הפולנים, לפי ההסכם המביש "ריבנטרופ מולוטוב", כשפולין חולקה בין בריה"מ לבין גרמניה.

עם כניסת הסובייטים, חל שינוי באורח החיים ובדרך המחשבה של האוכלוסייה היהודית. אבל, באורח פלא, ההסתגלות, בעיקר של הנוער, הייתה מהירה. רבים קיבלו משרות, שהיו עד עכשיו חסומות בפני יהודים. הנוער חזר לספסל הלימודים, ואילולא המלחמה הארורה שפרצה ביום ראשון ה-22 ביוני 1941, ב-4 לפנות בוקר, היו רבים מבני הנוער רואים את עתידם במשטר הסובייטי.

מנייביץ' הופצצה, היו הרוגים ופצועים, ביניהם יהודית שוורצבלט עם תינוקה שהחזיקה בידיה.

הבריחה של הפקידות הסובייטית מפני הגרמנים הפכה לפניקה שקשה לתארה. הרכבות היו גדושות אנשי צבא, שנסעו מזרחה לברית המועצות. מספר קטן, יחסית, של בני נוער יהודים אזרו עוז והצטרפו לבורחים מזרחה. איננו זוכרים שמשפחות שלמות עזבו, רק יחידים עזבו. גם אנו ואחיותינו חיה ופייגה, אמורים היינו להצטרף לעוזבים את העיירה, אבל הורינו ביקשו שלפחות אחד מארבעתנו יישאר עמם. וכך

נשארנו כולנו מתוך רגש של שותפות גורל ואחריות כלפי המשפחה. את מה שעבר עלינו לאחר מכן קשה להעלות על הכתב. שוד וגזל, והתעללות מצד המוני האיכרים האוקראינים ביהודי העיירה. טענת הגויים המכרים הייתה: "במקום שזרים ייקחו - מוטב שאנו ניקח". וכך נמשכה ההשתוללות כמעט ארבעה ימים, ומיד אחרי זה הגיחו הגרמנים על אופנועים. האוקראינים והפולנים תושבי העיירה קיבלו את פניהם בשמחה, והרעיפו עליהם אהבה והערצה. נשאלת השאלה על מה ולמה?

האחיות פייגע וחיה אברך

המשטרה, בראשותו של מיקולא סליפצ'וק, הטילה על האוכלוסייה היהודית סגר מוחלט. נאסר על היהודים לצאת מהעיירה או לבוא במגע עם האוכלוסייה הלא יהודית. הוטלו גזירות קשות, קונטריבוציות, ועבודות פרך ללא תכלית, כמו סחיבת פסי רכבת, אדני עץ, חבילות שחת של למעלה מ-100 ק"ג, וכל זה תחת מבול מכות וגידופים והתעללויות מצד המשטרה האוקראינית.

בינתיים נבחרה נציגות של הקהילה, ובה הרב הזקן הרב יוסף גרדין, חתנו, הרב אבלסון, וסוחר העצים וולקה פלייש. בכך הישלו הגרמנים את הקהילה היהודית, שהם מיוצגים על-ידי ראשי הקהילה כשלמעשה הם, הנציגים, שימשו כבני ערובה אצל הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

והנה הרע הגיע. מכוניות משא עם שוטרים גרמנים הגיעו והחלו, בעזרת השוטרים האוקראינים, לאסוף את הגברים מגיל 15 עד 85 לעבודה, כביכול. האיסוף כשלעצמו העיד על כוונותיהם של החיילים, שנעזרו באוכלוסייה המקומית האוקראינית והפולנית. באכזריות, תוך הכאות, רוכזו 375 יהודים בחצר האמבולטוריה. הם הועמסו על מכוניות המשא, והוצאו בדרך לצ'רבכה, ל"קברי הסוסים", שם הוכנו כבר בורות, ושם ירו בהם, לרבות בחברי הועד.

יהודי מנייביץ' איבדו את מרבית הגברים. רק משפחות מעטות לא נפגעו. העיירה הייתה כמו אחרי חורבן, ואכן היה חורבן. וכפי שמסתבר, בכל הסביבה - קובל, קולק, מלניצה, הולוב ורוזשישץ - בוצע רצח הגברים היהודים באותה צורה.

אבל הסדר הגרמני חייב את הגרמנים להמשיך בהתאם לתוכניתם השטנית - חיסול היהודים. נבחר "יודנראט" בראשות העו"ד פרוכט, פליט מוורשה, שחוייב לשמש "כלי שרת" בידי הגרמנים. האוכלוסייה היהודית שנשדדה, ורוב ראשי המשפחות בה נרצחו, נצטוותה לגייס כספים, פרוות, בגדים חמים ומגפי לבד ("וולנקס"). הם נעזרו בשוטרים יהודים, שלעיתים לא פיגרו בהתנהגותם הבזוייה אחר עמיתיהם האוקראינים. עברה שנה של התעללות באוכלוסייה היהודית. כל יהודי, ילד או אישה, שנתפסו ב"עבירה" כלשהי - נורו למוות. המאושרים היו אלה שיצאו לעבוד ב"פרקטניה" במנסרות. תמורת 100 גרם לחם הם עבדו משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הלילה המאוחרות בסחיבת קרוניות עמוסות עצים. בנות עבדו בחברה ההנדסית "טודט" ב"פולסקה גורה," תחת פיקוח והשגחה של גרמנים מבוגרים, שגילו רחמנות כלפי הנערות ויעצו להן להימלט היערה, כי התכנון השטני של הגרמנים לחסל את כל היהודים מתקרב.

מפה לאוזן נמסרו שמועות ולחישות שהגרמנים מכינים את האקציה הסופית, וכי שם, ביערות ליד לישניבקה, ריבה וביערות קונינסק, בקולוניה הפולנית, מתארגנות קבוצות פרטיזנים. ימים לפני ריכוז היהודים בגטו, בחלק הדרומי של העיירה, החלה בריחת יהודים מהפרקטניה היערה.

אחותנו חיה, שעבדה בחברת "טודט", באה מבוהלת הביתה וסיפרה שגרמני זקן מ"טודט" חוזר ומזהיר שעל היהודים להימלט, כי סופם מתקרב.

לא היה הרבה זמן לחשוב. שנינו ואחותנו פייגה החלטנו לברוח. אחותנו חיה החליטה להישאר עם ההורים.

בערל אברך ויצחק זפרן

ימים ראשונים ביער

ערב אחד (י"ט באלול), החלטנו לברוח מגטו מנייביץ' - למרות סכנת הנפשות שבבריחה. מי שנתפס נורה במקום. מטרתנו היתה להגיע למארגן קבוצת פרטיזנים, "קרוק".

הפרידה מההורים היתה קודרת ביותר. הם מסרו לנו דברי ערך קלים, כל מה שהיה להם, לרבות חוטים ש"נוכל להחליף בלחם". יצאנו, ונעצרנו לרגע. שמענו את קולות הבכי של יקירינו. ברחנו. אך הקולות רדפו אחרינו, ועדיין רודפים הם, על כל פנים, אותי, עד עצם היום הזה.

אחותי פייגה הסתכנה וניגשה לבית שבו ידעו את מקום המצאו של קרוק. היא הצליחה. הלכנו, אחותי פייגה, אחי ברל ואני בחשכת הלילה, ביער עבות. הפחד שאחזנו היה קמאי. היה נדמה לנו כל העת שרודפים אחרינו, והנה-הנה מדביקים אותנו. בבריחה בחשכת הלילה, ביער סבוך, יש, כך נדמה, משום הפחד הראשוני של האדם.

לפנות בוקר הגענו לכפר לישניבקה. כאן פגשנו באחים אברהם והרשל, בני עירנו. בכפר היה איכר מכר שלנו. הוא הרשה לנו לשהות יום אחד בגורן שלו. בערב שמנו פעמינו לביתו של קרוק.

מימין דודה פייגע, אדם לא מוכר, אחות של בריינדל, הרצל אברך

קרוק היה קומוניסט אוקראיני, תושב הכפר גריווה. בעת השלטון הסובייטי במזרח פולין כיהן כראש הכפר גריווה. עם נסיגת הצבא האדום עבר קרוק לקייב. הוא עבר שם אימונים, קיבל נשק, והוצנח סמוך לכפרו במטרה לארגן פלוגת פרטיזנים מתושבים מקומיים. הוא התחבא במקומות שונים, ושינה ככל האפשר את מראהו החיצוני. הוא הסתובב בכפרים והשתדל לשכנע צעירים אוקראיניים להצטרף אליו ולארגן קבוצת פרטיזנים - אך לשווא. ההצלחה האירה לו פנים אצל יהודים צעירים, אך ללא נשק סירב קרוק לקבלם. הוא דחה את הגשמת רעיונו ופעל בינתיים ביחידות. בלילה הופענו במקום מגוריו. הוא לא היה מרוצה שבאנו אליו בלי נשק, אולם הסכים בכל-זאת לקבל אותנו. בהופעתו החיצונית היה פרטיזן כהלכה: לבוש בגדי עור ומצוייד ברובה, באקדח ובתחמושת. גם משקפת הייתה ברשותו.

יצאנו לדרך. הוא סיפר לנו, כי אצלו ביער נמצאת קבוצת צעירים יהודיים שברחו מהכפרים עוד לפני שיהודים הועברו לגיטו מנייביץ' ולגטאות אחרים.

ההדרכה הפרטיזנית שלו החלה בהוראה לאסוף תפוחי אדמה לתוך שקים שהכין. הדבר נראה לנו מוזר - לגשת לשדה זר ולאסוף את פרי עמלם של אחרים. אחרי האיסוף הביא אותנו קרוק לרפת של איכר אחד. הוא שלף את אקדחו, ובאיום להרוג את האיכר דרש כיבשה. ברל, אחי, נשא את הכיבשה על כתפיו היערה. קרוק הכיר ביער כל עץ וכל שביל, והוביל אותנו למקום שהיה מוקף משלושת צדדיו בביצות בלתי-עבירות.

בשטח הפרטיזני של קרוק נפגשנו עם יהודים - משפחות ויחידים. קרוק מינה את עצמו כמפקד, ופקודתו הראשונה הייתה ששני מתנדבים יילכו למנייביץ', וישכנעו יהודים לברוח היערה. המתנדבים היו אחותי פייגה, שהתחפשה לאוקראינית, ובחור בשם יחזקאל מהכפר לישניבקה, שמראהו היה כשל אוקראיני צעיר.

השניים הגיעו לעיירה, אך לצערנו הרב אחרו את המועד. זה היה בשבת כ"ג באלול בבוקר. באותו יום נורו יהודי מנייביץ' אל תוך בורות שהוכנו מראש.

בודדים שברחו סיפרו, כי בליל שבת הובילו את היהודים למקום ההריגה. הם בכו וצעקו, וחיכו לעזרה וישועה, שלא באו. הם צעקו וציוו על ניקמת דמם לאלה שישארו בחיים. צו זה שלהם הגיע איכשהו אלינו.

ואכן, קיימנו את צוואתם הקדושה הזו. נלחמנו בשורות הפרטיזנים נגד האוייב האכזרי ביותר של עמנו שידעה ההיסטוריה מאז ומעולם.

אנו מדלגים על חיינו ומלחמותינו ביער שהובאו חלקית בספר "כאורנים גבהו".

אנו רוצים לספר על מה שאירע אותנו עם צאתנו מהיער, באפריל 1944.

רוב אנשי היער התרכזו בעיר רובנה. רבים מהם נתפסו וגוייסו לצבא האדום. הם נשלחו ללא כל אימון לחזית, ומרביתם נפלו בקרבות. אחותנו פייגה, בת דודתנו חיה בלושטיין, ובת מנייביץ' דבורה שרמן נהרגו כשנסעו ברכבת שהופצצה ב-1944 על-ידי מטוסים גרמניים.

החלטנו לעזוב את רובנה. נפגשנו עם פעילים של הבריחה, שהבריחו אותנו לצ'רנוביץ', ואמורים היינו להגיע לבוקרשט. אבל, לרוע מזלנו, מלשין יהודי מסר עלינו לנ.ק.וו.ד. אני נאסרתי ועברו עלי חודשים של עינויים וסבל כשאני צפוי, במקרה הטוב, למאסר ממושך. ידעתי שאחי וולוויש לא ינוח ולא ישקוט עד שאצא לחופשי. ואמנם, אחרי מאמצים מצידו, התחיל לספק לי מזון ובגדים. אחר-כך נקראתי לחקירות מחודשות, ושוחררתי על תנאי כשעלי להתייצב פעמים ביום במשטרה. אחרי מספר התייצבויות במשטרה הוברחנו לבוקרשט, משם לאיטליה, ובאונייה, בעלייה בלתי לגאלית, הגענו לארץ ישראל. נתפסנו ונשלחנו לקפריסין שם שהינו שמונה חודשים. הגענו לישראל, גוייסנו להגנה ואחר-כך לצה"ל. השתתפנו בקרבות על עצמאות ישראל. היה קשה, אבל הקמנו משפחות. אני מסיים, בני עירי היקרים, כי אני מרגיש שאינני יכול יותר, ואסור לי להמשיך...

אחי, דב בערל, נפטר, בגיל 65, אחרי התקף לב. ליבו נחלש עקב התלאות והייסורים שהתנסה בהם בשנות השואה.

יהי זכרו ברוך.

מות הגבורה של שני נערים, חברינו

זאב אברך וזאב רבינוביץ'

לא על מעללי הגבורה של הפרטיזנים היהודים אנו באים לספר. לא את מספר הרכבות שהושמדו ברצוננו לספור, וגם לא למנות אחד לאחד את הגשרים שפוצצו. בעינינו, כל מיליוני היהודים שנפלו על קידוש השם, כולל הילדים הקטנים, גיבורים היו. והם הם, בגבורתם, שהביאו לנו את מדינת ישראל. וכל הטוען אחרת איננו יודע מה הוא סח וגם את נפש הקדושים אינו יודע.

ברצוננו לספר רק את קורותיהם של שני חברינו היקרים שנפלו, אשר מחשבותיהם ומאווייהם וכל חלומם היו רק - נקמה. נקמה על רצח הוריהם וקרוביהם, על רצח עמנו אשר צריך לקום פעם לתחייה כעם בין העמים החיים על אדמתם. נערים היינו, ולנערי עמנו ולנערי ישראל ברצוננו לספר סיפור זה.

איננו זוכרים תאריכים מדוייקים, הכל מתערבב אצלנו. זה היה בערך באביב 1943. מטוסים גרמניים טסו מעל ליער שבו נמצאנו וירו לתוכו. האנשים התפזרו לחפש מחסה, כשהופיע פתאום המאיור מוחמד וקרא: "השארו במקומותיכם!"

זאב אברך (וולוויש) ואני המשכנו לרוץ. "עימדו!" צעק המאיור, "אחרת אני יורה!" הוא החזיק בידו "מאוזר". עצרנו. כשהיריות נפסקו קרא לנו המאיור ואמר:

"היום אחר הצהריים אנו מתחילים בעבודה "מעניינת". אלמד אתכם להביט ישר לתוך עיניו של המוות..."

"העבודה המעניינת" הייתה, אחרי נסיונות רבים שלא הצליחו, להקים סדנה להפקת חומר נפץ מפגזים כבדים שהצבא האדום השאיר בזמן הנסיגה. צריך היה לשחרר את ה"ראש" מהפגז, לחמם את הפגז עד 100 מעלות צלסיוס בתוך חבית של מים, ולשפוך את חומר הנפץ שבתוכו לתוך תבניות שמשקלן 5 ק"ג כל אחד. את הפגזים הביא ה"אוטריאד" הלוחם אל המחנה שלו.

אחרי מספר ימי עבודה של הפקת חומר הנפץ, בא אלינו הנער סיומקה בידרמן, בן 12, ממנייביץ', ואמר: "די לי לעבוד עם שמעון ולטפל בסוסים. אני נשאר אתכם. אני יודע שדרוש מישהו נוסף, ואני אהיה מישהו זה - המתנדב מרצוני החופשי!". וקבוצתנו בת שלושת הנערים פעלה. ועוד איך! אפילו נחמקה הטבחית התייחסה אלינו בכבוד גדול. סיומקה היה צוחק: "היא נותנת לנו אוכל יותר טוב, כי היא רואה אותנו בעולם הבא והיא רוצה שנבקש בשבילה מקום טוב בגן-עדן ושנהיה למענה 'מליצי יושר', בפני הריבונו-של-עולם".

זאב רבינוביץ'

זאב אברך

נותרו שמונה פגזים, שהמאיור אסר עלינו לטפל בהם. יותר מדי מסוכן, אמר. הוא היה מומחה בעניינים אלה.

הכנו משלוח חדש. ערב אחד, בעודנו יושבים בין החבר'ה, הגיע המאיור. הוא חיפש אותי במבטו וקרא לי בשם משפחתי היהודי "רבינוביץ'", ככה נהג לקרוא לי... (במחנה ריננו אחריו שהוא יהודי).

"איזה ליל ירח יפה... דרוש לנו חומר נפץ, בוא ננסה לשחרר את אחד הפגזים האסורים... לך לבד... אם חס וחלילה יקרה אסון, שיהיה קורבן אחד רק, בעד ההורים, בעד העם שלך..." (תמיד היה מוסיף "בעד העם שלך!").

היה זה בערב פסח. אחרי כשעה חזרתי ודיווחתי שאכן הצלחתי לשחרר "ראש" מאחד הפגזים. הוא ממש קרן משמחה:

"לך, רבינוביץ', לחבר'ה. מחר אתם עובדים ומכינים מה שאפשר."

למחרת בא לבקרנו ובדק את הפגזים. אחד מהם, חלוד ביותר, הוא ציווה לשים בצד ולא לגעת בו. "פקודה!" היה זה ביום שני של פסח. סיומקה דיבר לעצמו: "חבל, מפגז זה אנו יכולים להפיק כ-8 ק"ג חומר נפץ. אפשר עם זה לפוצץ רכבת שלמה, ואולי גם את הגרמנים שבה. חבל להשאירו..." אך הפקודה היתה לא לגעת.

למחרת בבוקר הופיע המאיור מוחמד עם הפרטיזן המפקד קוסטין מהמטה. סיומקה פיזם איזה שיר. הוא הפסיק לפזם.

- בוקר טוב ילדים! סיומקה, למה הפסקת לשיר? - שואל הוא.

- הבטן כואבת לי... עונה סיומקה.

- טוב. אביא לך נערה יפה!

ולקוסטין: "הבט, אומרים שהיהודים פחדנים הם. איזו עבודה מסוכנת מבצעים הילדים היהודים האלה! מי מהאחרים היה עושה זאת?"

ואלינו:

- ובשבילכם, ילדים, יש לי חדשות. בוורשה פרץ מרד. היהודים האמיצים התקוממו והם מכים בגרמנים. הם עומדים בגבורה נגד הגרמנים הרבים. ככה מוסרים ברדיו מוסקבה... הקשיבו, לא לגעת בפגז הזה! פקודה היא! - חוזר מוחמד ומתרה בנו. מרוצים עוזבים המאיור וקוסטין את הסדנה שלנו. סיומקה מסתובב שוב סביב הפגז - וממלמל "8 ק"ג חומר נפץ..." "הלא אנחנו כאן כדי לנקום" אומר הוא לנו, כשחיוכו הילדותי ורצינותו של איש-מקצוע גם יחד ניבטים מפניו. לאחר מכן פרש מאיתנו.

לא עבר זמן רב והתפוצצות אדירה נשמעה. אש ועשן... חשבתי שהגרמנים מתקיפים. אך הנה אנו שומעים את קולו של סיומקה, "מאמע, וואלוויש... ראטעוועט" (אמא, וואלוויש, הצילו!).

מסביב בוער חומר הנפץ שהפקנו ומתקרר בתבניות. המאיור הגיע בריצה וצועק "לברוח!"... אני צועק "חבל על החומר!". "עשו מה שאתם רוצים!" צועק מוחמד...

וואלוויש רץ להביא עזרה. הרחקנו את חומר הנפץ והפכנו את חבית המים בה הפקנו את החומר. הוצאנו מהר את הפגזים מהדוד הרותח... רק אחרי-כן התחלנו לכבות את השריפה.

סיומקה נראה מוטל על הארץ. כל בני מעיו נשפכו החוצה. כולו שסוע ועיניו מבריקות. גוש בשר ללא רגלים וידיים. רק פיו מתחנן עדיין "הצילו, ירו בי, קחו נקמה..." "שמע ישראל". היתה זו קריאתו האחרונה. המאיור הוציא את המאוזר שלו, וביקש מקוסטין לירות בסיומקה. קוסטין הפנה את ראשו, וירה בו. השתרר שקט... רק מילותיו האחרונות עוד הדהדו ביער, ועד היום הן מהדהדות באוזני: "נעמט נקמה (נקמו), שמע ישראל...!"

את סיומקה הבאנו לקבורה אחרי הצהרים. לנו, שני "חבריו לעבודה", לא הרשו להשתתף בהלווייתו. עלינו היה להמשיך בעבודה. היה צורך דחוף בחומר נפץ...

בו ביום הגיעה למחנה קבוצת יהודים מטרויאנובקה, והמאיור הציג לפנינו נער בן 16, תמיר וחזק-אופי, בשם פייסקה. התיידדנו. כל משפחתו נהרגה. אחיו נהרג בקרב עם גרמנים והמשטרה האוקראינית, והוא בא אלינו לנקום את דמם.

נער בעבודה המסוכנת – הפקת חומר נפץ מפגזים ישנים

את הסדנה ציווה המאיור להעתיק הרחק מהמחנה, כדי שהמקום לא יזכיר לנו את סיומקה. וואלוויש הועבר בינתיים ליחידת סוקולוב, אחת היחידות הקשות והמצטיינות.

שוב היינו שלישייה. ארה'לה היה מכין את הקופסאות, ואנחנו המשכנו עם הפגזים. הזמן חלף. נהגנו ביתר זהירות, אף פעם לא עבדנו ביחד. הוכנסו אי אלה "שיכלולים" בעת יציקת החומר. המאיור היה מבקר אצלנו מדי בוקר. בוקר אחד פיזם פייסקה איזה שיר. עם הופעת המאיור הפסיק לשיר.

- למה הפסקת לשיר, פייסקה?

- הבטן כואבת לי...

- אביא לך נערה יפה...

אחרי הצהריים, שיחררנו, אני ואהר'לה, את הראשים, ופייסקה הוביל את החומר בעגלה רתומה לסוסים. פתאום הופיע פייסקה ללא עגלה וללא סוסים. הייתה אזעקה, אמר, ולקחו לי את הסוסים. בדיוק עבדתי בשיחרור "ראש".

- תן לי, גם אני רוצה לנסות כוחי, גם לי יש חשבון עם הגרמנים, גם אני יהודי! לא? גם את ש-ש-שלי הרגו. כל יהודי טרויאנובקה ומנייביץ'... הדמעות חנקו את גרונו, אך הוא התגבר. לא איש לוחם יבכה.

נתתי לו פגז, והתרחקתי ממנו. לפתע פתאום - רעם של התפוצצות! בלי אנחה, בלי גניחה. שקט. זכר לא נשאר מפייסקה. רק מילה אחת הצלחתי לשמוע מפיו: "נקמה!".

אצל סיומקה זה "קרע" לרוחב: אצל פייסקה - לאורך.

יחד שתי וערב שכזה. נאספו השרידים והובאו לקבורה...

הקבוצה המשיכה בעבודה. הוצב אלינו ישראל-הירש פלאש, כבן 20, ממנייביץ'. אותי העבירו ליחידה של וואלוויש. לפני כן, זכור לי, ניסינו להוציא חומר נפץ מפגז גרמני וכמעט הורעלנו: פנינו הפכו ירקרקות-חיוורות כסיד, ושפתינו הכחילו לחלוטין... בקושי הצילו אותנו.

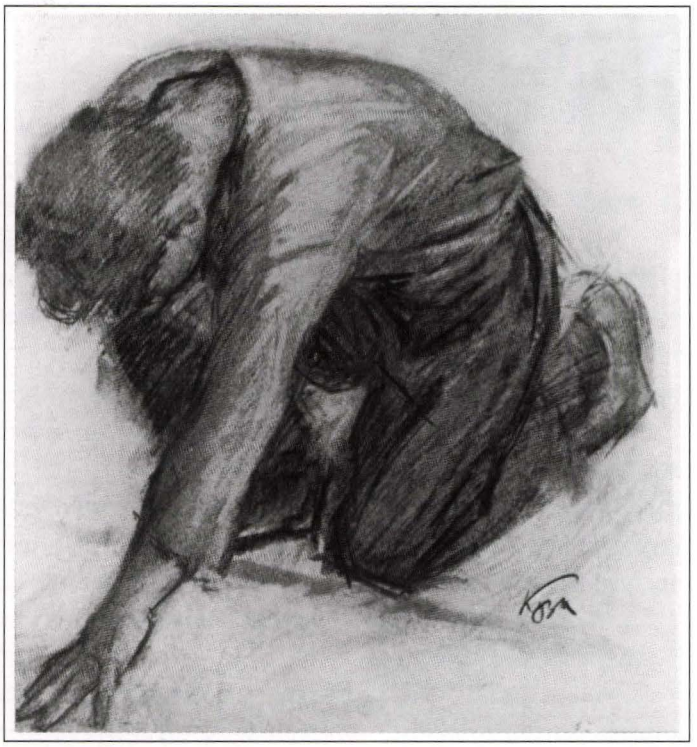
פלאש המשיך לנהל את העבודה בסדנה. הוא זכה לבוא הניצחון, ומת מיד אחרי זה משחפת שלקה בה בתקופת עבודתו בסדנה.

נזכיר עוד את שתי הבנות היהודיות הנפלאות, פייגה אברך, אחותי, וחסיה בליישטין, בת דודתי, שניספו אחרי צאתן מהיער, בעת הפצצת רכבת, שבה נסעו שתיהן לקייב.

שתיהן עבדו במסירות וללא ליאות בבית החולים שהוקם במחנה. בשמחה ובחמימות היו פוגשות אותנו בחוזרנו מהפעולות. ביחוד הן הקדישו תשומת-לב לאותם נערים שהיו בודדים...

וזוכר אני את דויד בליישטיין, את הסטירה שהנחית על לחיי כשהצטרפתי אליו בבריחתו היערה - ואני עודני נער. "לך הביתה" צעק, "לאבא - אמא!". ואף-על-פי-כן לקח אותי עמו היערה, ועזר לנו ביער ככל יכולתו. מסור היה לנו כמו אבא.

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

על קברם של חבריהם לנשק סיומקה בידרמן ופייסקה, שנפלו בעת הפקת חומר נפץ מפגזים ישנים

זיכרונותיי 1941-1944

טובה אברוך (פייט)

טובה פייט (אברוך)

מנייביץ'. שנה שאנחנו במצור. רצח, רעב ויגון היו מנת חלקם של היהודים. אני הייתי בת שש, ולנה אחותי בת ארבע. אני זוכרת, היה זה יום שישי. באותו יום ישבתי ליד החלון והסתכלתי על הבית של השכן ממול, שהיה ביתו של גביר עשיר, וחשבתי: למה המשפחה שלו תישאר בחיים בזכות הכסף שלהם, ואנחנו נמות כי אנחנו לא עשירים? לאחר הדלקת נרות השבת, אמא רחצה אותנו. אני הייתי ראשונה ולנה אחותי אחריי. בעוד אחותי באמבטיה, נשמעו צעקות רמות, צרחות, ובכי תמרורים. אמא הבינה שמרכזים את כל היהודים למקום אחד, כדי לרצוח את כולם.

רחל אברוך

אמא הוציאה מהר את אחותי מהאמבטיה, בלי בגדים, לקחה אותה ואותי ויצאנו בריצה מהבית. רצנו לכיוון תחנת הרכבת, שהייתה מוארת כדי שאפשר יהיה לראות את המנסים לברוח ולירות בהם, ולכן ברחו האחרים לצד השני. והאבסורד הגדול היה, שאנחנו נשארנו בחיים, ואלה שהלכו לצד השני לא שרדו.

מאחורינו רצה ברכה הימלפרב (פוגץ'), שהייתה שכנה שלנו. וכך רצנו יחד, עד שמצאנו את עצמנו בתוך ביצה טובענית. אמא החזיקה את אחותי על הידיים וברכה החזיקה אותי כדי שלא נשקע בביצה. כך עבר עלינו הלילה כל אותו הלילה שמענו יריות. אמא הבינה שהורגים את היהודים המנסים לברוח.

אמא נזכרה בגוי אחד שהיה עושה עסקים עם הדוד שלה, והחליטה לפנות אליו לעזרה. בדרך אליו עברנו יער. היינו מאוד רעבים וצמאים. הבחנו בבית, בפאתי היער, וממנו יצא אדם שרצה לקחת אותנו ולמסור אותנו לגרמנים תמורת נפט ומלח, דבר שהיה מאוד "נפוץ" באותם ימים. אשתו התחננה לפניו שיעזוב אותנו במנוחה, ואף נתנה לנו לשתות.

המשכנו בדרכנו והגענו למושבה בשם לושה. אמא מצאה את אותו מכר פולני, והוא לקח אותנו והחביא אותנו בתוך האסם. שהינו שם כשלושה שבועות, עד הסתיו. בלילה הבת שלו הייתה קופצת דרך החלון ומביאה לנו אוכל. בינתיים נפוצה השמועה שמחביאי יהודים צפויים לעונש מוות. הוא פחד שילשינו עליו, ונאלצנו לעזוב.

התחלנו ללכת לכיוון מנייביץ'. צעדנו לאורך פסי הרכבת. לקראתנו יצא שומר פסי הרכבת. הוא הבין שאנחנו יהודים, ולקח אותנו לתוך ה"בוטקה" ואמר לנו ללכת לכפר ששם מסתתרים הרבה יהודים.

רחל אברוך עם בנותיה.
מימין: לנה וורזגר (אברוך) ומשמאל טובה פייט (אברוך)

הלכנו כל היום והגענו ליער ליד אותו כפר. בערב היינו יוצאים לבקש אוכל מהגויים בסביבה, והיינו חוזרים ליער. בדרך חזרה, אחרי שאספנו קצת אוכל, אמא התעקשה להיכנס לתוך בית שהיה בקצה היער.

לקראתנו זינק כלב ענק שהתחיל לנבוח, ואחריו יצא אדם מבוגר, כבן 80, שהיה "סובוטניק" (נוצרי "שומר שבת"). הוא נתן לנו אוכל, ואמר שנלך ליער סמוך ושנשכב שם עד לפנות בוקר, ואם נשמע רעש של עגלה מתקרבת, ונשמע נביחות של כלב - נדע שזה הוא, וכך באמת היה. הוא הגיע עם עגלה, הכניס אותנו לתוך העגלה וכיסה אותנו בקש. כל הדרך היינו בטוחים שהוא רימה אותנו, ובעצם הוא לוקח

אותנו למנייביץ', כדי למסור אותנו לגרמנים. לאחר כמה שעות נסיעה עצרנו ליד בית, שממנו יצא שומר היער, סלוביק, והוא הוביל אותנו ליער אחר, שם שהו כמה משפחות יהודיות. ביער הזה נשארנו כחצי שנה.

כל ערב הייתה אמא יוצאת עם הגברים לחפש אוכל בכפר שנקרא הולוזי, ובכל פעם שהייתה חוזרת מאוחר מהרגיל, פחדנו שמא כבר תפסו אותה ונשאר יתומים. בזמן שהיינו ביער, שמענו שפרטיזנים מתארגנים ביער אחר. ובאמת באו פרטיזנים ולקחו אותנו ליער אחר, שנקרא קוכוב, שם מצאנו יהודים שהיו במחנה אזרחי, והצטרפנו אליהם. מדי פעם הגרמנים היו מפציצים מהאוויר. הפרטיזנים התפזרו מהיער הזה, ואמרו לנו שכל אחד ילך לאן שהוא רוצה. עזבנו את היער והגענו לאיזה כפר קטן. ישבנו בקצה הכפר על שלג כ-10 ימים, עד שנודע לנו שהפרטיזנים חזרו ליער. במשך עשרת הימים האלה אכלנו שלג, כי לא היה שום דבר אחר בנמצא. חזרנו ליער. אמא, שלבשה כותונת לילה לגופה, תלשה את הכפתורים ונתנה אותם לנשות הכפר תמורת קצת אוכל.

במחנה האזרחי עבדו בחטיבת עצים, ואמי, שנשארה בלי בעל, חטבה יחד עם הגברים. אני כל כך ריחמתי עליה, משום שהיא צריכה לעבוד כל כך קשה. ניגשתי לאחראי ושאלתי אותו: איפה הצדק?

הוא אחז בידי ואמר לי, בואי איתי, אני אראה לך איפה הצדק. הוא לקח אותי ליד עץ גדול ואמר לי: מתחת לעץ קבור הצדק. הייתי חופרת מדי יום, ומחפשת שם את הצדק.

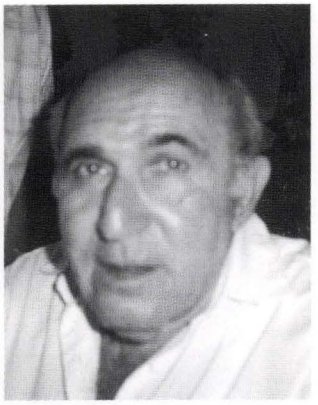
בשנת 1944, לאחר שהיינו שנתיים ביער, יצאנו משם ועברנו לרובנה, ששוחררה על ידי הצבא האדום והפרטיזנים. הגרמנים הפציצו מידי לילה את העיר.

אשה ביער מחפשת מזון לילדיה

משפחת אלרגנד - החלוצים הראשונים

ברוך אלרגנד (הבן)

ברצוני להקדיש שורות אלה לזכר הוריי

הוריי היו חלוצים ומגשימים בפועל של הציונות. לאחר הכשרה (בטרטק) במנסרה במנייביץ', עלו ארצה יחד עם ילדיהם ברוך וחנן, בתחילת שנת 1933.

אני, כילד בן שמונה, זוכר, כמו בחלום, את פרידתנו מהעיירה (וכי דבר קטן הוא - מנייביץ' שולחת את המשפחה הראשונה לארץ ישראל!). כשעלינו לרכבת, נדמה היה לי כי כל העיירה באה להיפרד מאתנו. לאחר נסיעה ברכבת דרך אוסטריה הגענו לאיטליה לטריאסט, בשעות הלילה (הרשים אותי במיוחד הנמל על שלל צבעיו בלילה) ועלינו על האונייה "רומא" שהובילה אותנו למחוז חפצינו - ארץ-ישראל.

הגענו לנמל יפו. האונייה עגנה במרחק מהחוף, לשם הגיעו סירות המשוטים של הספנים הערביים (קצת נבהלתי מפניהם, ובפרט ממכנסיהם הרחבים), אשר לקחונו קצת צפונית מיפו - "לקרנטינה". הירידה לחוף הייתה על גבם של הספנים, כי מזח לא היה.

היות ודודי, אחי אבי, אשר עלו ארצה לפנינו, שלחו לנו "סרטפיקט", הרי שלאחר הביקורות המקובלות שוחררנו, ונפלנו לזרועות דודי אשר חיכה לנו בשער. שם שכרו "פייטון" (כרכרה) ונסענו לדירת דודי אשר ברח' המלך (קינג) ג'ורג' בת"א.

לאחר תקופת מגורים יחדיו ולאחר התאקלמות ראשונית, שכרנו לעצמינו דירה (כמובן - צריף, כפי שהיה מקובל אז), בשכונת העובד (אז תל-אביב הייתה מורכבת יותר משכונות, מאשר מרחובות) אשר בדרומה של תל-אביב.

אנו כילדים, התחלנו לדבר עברית תוך תקופה קצרה ביותר - וכי הייתה לנו ברירה אחרת בין ילדי השכונה?. המעניין, שעם אבא דיברנו עברית תוך כמה שבועות, אבל עם אמא המשכנו לדבר אידיש. בארץ עברנו את תקופת הבנייה על כל גווניה. אני מדגיש בנייה, כי להיות פועל בניין בזמנו, היה כבוד - איך אומר השיר שהיה מושר אז "אנו באנו ארצה לבנות ולהיבנות בה". היו הרבה תקופות שפל - חוסר עבודה, מצב כלכלי גרוע (היו תקופות שפשוט לא היה מה לאכול בבית), אבל שמחה הייתה, שמחה בלב, שמחה אמיתית, בלי טענות, בלי מענות - בלי זכויות, בלי מגיע לי, בלי סוכנות, רק שמחה בלב.

ובתקופה זו נולד אחי הצעיר, אברהם (שחושבני שהוא הצבר הראשון ליוצאי מנייביץ'). אנו הילדים חונכנו לאהוב את המולדת, ולתת לה, ולא רק לקבל ממנה.

לאחר תקופות שונות, ביניהן תקופות המאורעות, פרצה מלחמת העולם השנייה. יותר מאוחר, בתחילת 1943, בהגיעי לגיל 17.5, התגייסתי (ללא ידיעת הוריי) לצי הבריטי (אז הייתה בושה לבחור צעיר לא להיות מגוייס).

לאחר גמר המלחמה, עם קבלת בשורת האיוב על מה שנעשה לעמנו ולמשפחותינו, ועם תחילת בואם ארצה של שארית הפליטה, הפך ביתנו, בית אמא, למוקד לכל הניצולים, ונראה לי שאמא, ציפורה אלרגנד ז"ל (לבית סגל), הייתה להרבה יוצאי עירנו, משהו שהזכיר להם את בית אימם, אולי יותר מבחינה רגשית - מילה טובה, ארוחה חמה. מצד שני היא יכלה לקבל עוד ידיעה, עוד עדות למה שקרה למשפחתה הענפה: סבתא אטל סגל, אחיה זכריהו סגל ובני ביתו, אחותה מלכה פלדמן ובני ביתה, להוציא את הדסה פלדמן שניצלה ונקלטה בביתנו והייתה כאחות לנו.

ציפורה וישראל אלרגנד עם בניהם ברוך וחנן

אבל מה שקרה במלחמה, ובפרט במנייביץ', יספרו אחרים. הוריי גידלו שלושה בנים אשר חינכום כי מדינה זו היא מכורתנו, ולה צריך לתת, כדי לקיימה.

ואמנם כך עשינו. את מלחמת השחרור להקמת המדינה וכל שאר מלחמות ישראל עברנו, ותודה לאל בשלום.

ועל החינוך והמורשת הזו, שקיבלנו מהוריי, אני רוצה בשמי ובשם אחיי להודות עוד פעם להוריי שהלכו לעולמם.

אמא - אלרגנד ציפורה לבית סגל - נפטרה ז' אדר ב' תשל"ו.

אבא - אלרגנד ישראל - נפטר ו' כסלו תשל"ז.

זכרונות מבית אבי

בלה בילדר (קפלן)

בלה בילדר (קפלן)

לא נולדתי במנייביץ', אולם מיטב שנותיי, שנות הנעורים והבגרות, עברו בה. כאן גם בנו הוריי בית חם, בית יהודי-ציוני לתפארת, לפי המסורת היהודית היפה.

משפחתי עברה לגור במנייביץ' בשנת 1932, מעיירה קטנה בשם סוקול (סיקיליע), לכן לאבי קראו "ברוך דער סיקיליער" או "ברוך דער פישר", כי אבי היה דייג. בעיר הולדתי זרם הנהר סטיר העשיר בדגה, ואבי החליף את מקצועו ממורה לדייג עוד בשנות העשרים.

הוא היה איש מוכשר, לא נרתע מפני מכשולים, עבד קשה מאוד, וראה ברכה בעמלו.

אמי, מרים לבית סוקולובסקי, הייתה עזר כנגדו, לפי הכלל שקבעו ביום נישואיהם. אבי אמר אז: "אם אהיה אדון - את תהי גברת, ואם אהיה פועל - את תהיי פועלת". הם דיברו כך ביניהם, משום שמשפחת אבי העשירה והמיוחסת לא הסכימה לנישואיו עם יתומה ענייה, ונישלה אותו מכל רכוש.

ביום חתונתם המתה העיירה. הכל אמרו: "שני מתים יצאו לרקוד" אולם הוריי רצו להוכיח לעולם כולו, שהאהבה וההבנה ההדדית הם הגורמים לאושר, ובבוא היום יגיעו גם לרווחה כלכלית.

מימין: ברוך בילדר ורעייתו מרים לבית סובולובסקי

הורי עבדו שניהם, חסכו אגורה לאגורה, והתחילו לבנות בית, בהתחלה קטן, אבל משלהם, ובמשך השנים הגדילו והרחיבו אותו, עד שהיה לאחד הבתים היפים בעיירה, וממנו עשיתי את הצעדים הראשונים לעבר בית-הספר העממי במקום.

בינתיים הגדיל אבי את עסקי הדייג שלו, וחיפש מקורות פרנסה מחוץ לעיירה (הדגה בנהר נתמעטה והלכה), והגיע לחכירת אגמי מים בסביבת מנייביץ'.

שנים, נדמה לי, היה אבי נעדר מהבית במשך רוב ימות השבוע, וחוזר אליו רק לקראת שבת, עד שגמלה בו ההחלטה לעבור למנייביץ', קרוב יותר למקום עבודתו.

ברוך בילדר כמנהל בי"ס תרבות בסיקיליע

שלמה בילדר

היינו אז כבר ארבעה ילדים במשפחה - אני, אליעזר וחיים אחיי, ואחותי הקטנה רייזעלע. אבי שכר עבורנו דירה בת שני חדרים ומטבח משותף עם בעלי הבית, ואת הבית היפה שלנו השכרנו. באנו לעיר חדשה, שבה לא הכירו אותנו, ללא קרובים וידידים. אבי שוב היה יוצא לעבודתו המפרכת, וכל הנטל של ניהול וסידור הבית נפל על כתפי אמי.

וכאן כאילו התל בנו הגורל: באה תקופת השפל הכלכלי של השנים 1932 - 1933.

ההשקעות בחכירה וההוצאות לקניית רשתות והחזקתן היו גדולות מאוד, וההכנסות - כמעט אפסיות.

הגענו עד פת לחם.

לעולם לא אשכח כיצד שלחה אותי אמי לחנות לקנות קמח לאפיית לחם וחלות לשבת, והחנווני סרב לתת לנו בהקפה, דבר שלעולם לא יכול היה לקרות בסיקיליע, שם כל אחד ואחד הכיר את יושרו של אבי.

הייתי בסך הכל ילדה בת 10 - 11, וזה פגע בי כל כך, שכל מערכת היחסים שלי עם בני העיר בעתיד הושפעה מזה.

עוד פרט, שנחרת בזכרוני מאותה תקופה: בחורף, שהיה עבורנו קשה במיוחד, חלתה אחותי בת השנה, בדיפטריה וכמעט נחנקה. אמי שלחה אותי לקרוא בדחיפות לרופא שגר במרחק רב מביתנו, מחוץ לעיר. היה לילה קר, ואני ילדה קטנה, רצתי כל הדרך ותפילה אחת בליבי, שרק יהיה בבית ושירצה לבוא איתי ולהציל את חיי אחותי.

והפעם האיר לי המזל פנים: הרופא היה בבית, התלבש מייד ובא איתי. הוא הגיע ברגע הקריטי: צריך היה מייד להשיג זריקות, וכסף - אין. ואז הוציא הדוקטור - הגוי, ד"ר סטוקלסקי, כמה מטבעות, נתן לי אותן ושלחני בדחיפות לבית-המרקחת. שוב כברת דרך, לילה, עולה אני בריצה על מדרגות בית הרוקח ודופקת באגרופי שיקומו, שיפתחו לי, שיתנו לי מהר את התרופה. באותו לילה לא פחדתי כלל, אף כי לא הייתי גיבורה גדולה במיוחד. כנראה, שהחרדה לחייה של אחותי האהובה דיכאה בי את רגש הפחד.

והדוקטור, מאז אותו לילה, נעשה לידיד המשפחה, ואת הדברים היפים ביותר שהיה אבי מביא למכירה במנייביץ', הייתי במו ידי מביאה בשמחה לביתו.

את לימודי הסדירים המשכתי בבית-הספר העממי הפולני. נבחנתי בראשית שנת הלימודים והוכנסתי לכתה ה'.

יחד עם אייזיק (אזיה) שוק הייתי הצעירה בכיתה, אולם לא היו לי קשיים בלימודים. יחד איתי בכיתה למדו עוד אלתר טינה, לזיק (אליעזר) פלייש, עטל לייטר וגלה שוק.

בלה קפלן (בילדר)
בשרותה בצבא האדום
1945-1941

ומה זכור לי מאותם ימים מהעיירה מנייביץ'? כיצד רואה אני אותה בעיני רוחי כיום?

ובכן, הדבר האופייני לעיירה היו פסי הרכבת שחצו אותה לשני חלקים, שנקראו בפי כל "די זייט" און "יענע זייט". הייתה תחנת רכבת גדולה ומרווחת, בנויה לבנים אדומות, שמדרגות רחבות הובילו אליה, ולפניה רחבה מעוטרת, ששימשה כטיילת לפני בוא רכבת נוסעים מקובל או מסרנה. בצד הזה, מול פני התחנה, היה רחוב ארוך מאוד, "די לוצקער גאס", ומשני צדדיו בתי מגורים וחנויות, ובקצה המרוחק - "הפנסיונטים", שטבלו בירק עצי האורן ורחשו המולת נופשים-מבריאים כל ימות הקיץ, והיו שקטים מאוד בחורף. היו מדרכות לאורך הרחוב, והוא שימש לנו, לנוער, טיילת, ושם גם למדנו לרקוד את הוואלס האנגלי. הרחוב הראשי היה חולי, ורק בשנים האחרונות לפני המלחמה רוצף. אולם מעל הכל - היער, יער אורנים, שהשתרע מקצה הרחובות ועד למרחוק, וריחו המשכר מילא את כל העיר. היער משך אליו בקיץ את תושבי העיר, שהיו נוהרים אליו עם כסאות נוח, וגם אורחים רבים מקרוב ומרחוק, שהיו באים להבראה בבתים פרטיים או בפנסיונים.

ומהצד השני - בית הספר. כדי להגיע אליו מהצד הזה, היה צריך לחצות את פסי הרכבת. מעבר להם היה שטח גדול ורחב ידיים, ששימש לאיחסון עצים המיועדים ליצוא. שם, בין ערמות העצים, היינו אנחנו, הילדים, משחקים במחבואים, אולם לעבור את השטח הזה בלילה - היה מפחיד נורא, תמיד היה נדמה לך, שמישהו מסתתר שם, ולא פעם הבהילו אותנו הבנים בצעקה פתאומית או בעצם הופעתם.

בצד השני - "אזור התעשייה" של העיר - היו שתי מנסרות ("טרטקים") ובית חרושת ל"פרקט", מפעלים לחיתוך קרשים ליצור מרצפות עץ. שם פעלו תנועות הנוער הציוניות, שאליהן השתייכנו.

הייתה בעיר עוד מסילה אחת - עם פסים צרים וקטנים, שהובילה לכפרי הסביבה. הנסיעה היתה בקרוניות וזו הייתה חוויה מיוחדת במינה.

עברו שנים, גדלנו, התבגרנו ולמדנו. מצבנו הכלכלי הלך והשתפר, והוריי קנו בית יפה ומרווח עם שטח אדמה מסביב, ברחוב לשנה מס' 19. שמחנו מאוד.

אחי אליעזר גדל בינתיים לעלם יפה-תואר. הוא בלט בכיתתו, והמפקח, שביקר בשיעור, שם לב אליו ולתשובותיו, והזמין אחר-כך את אבי לשיחה. הוא שאל אותו על המצב הכלכלי של המשפחה ואם יש באפשרותו לשלוח את אליעזר ללמוד בגימנסיה, ולא - הוא מוכן לדאוג ללימודיו על חשבון המדינה. כמובן, שאבי הודה לו על דאגתו, ואחי נסע ללמוד בגימנסיה בקובל באופן פרטי.

אחי השני, חיים, ואחותי רוזה, שאהבה אותי במיוחד, למדו עדיין בבית-הספר. אולם, חוץ מזה, למדנו כולנו עברית אצל המורה זליג חיז'י.

החיים בבית היו יפים.

אהבנו אחד את השני, את אמא, שהייתה עקרת בית למופת, ידעה לתפור ולרקום, וזאת לימדה גם אותנו. את אבא, ברוך הכשרונות, ששלח ידו גם בכתיבת סיפורים ושירה, הערצנו ממש.

מה יפים היו ימי השבת והחגים בבית!

אבא והאחים היו חוזרים מבית הכנסת, הבית הבריק, נרות החג האירו בשמחה את השולחן הערוך, והמנגינות היפות עדיין מצלצלות באזניי.

ובשבת בצהריים היינו מסובים כולנו, ואבא לימד אותנו פרקי אבות, דברי תורה וחוכמה, נימוסים ודרך ארץ, ובהיותי אחר-כך לבדי, רחוקה מאוד מהבית, השתדלתי עד כמה שאפשר לנהוג לפי רוח הדברים שלמדתי.

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה השקיע אבי את כל הונו, אונו ומרצו בפיתוח דייג מתוכנן - גידול קרפיונים.

בהתקרב חגי תשרי היו מגיעים לתחנת הרכבת קרונות מיוחדים להעברת דגים חיים, והתכונה הייתה רבה. עשרות עגלות היו מביאות את הקרפיונים בחביות מים, והעגלונים היו מפרקים את המטען החי לקרונות, שהיו נשלחים לערים

בלה בילדר עם חברותיה בקורס למורים בלוצק

הגדולות בפולין: ורשה, לובלין, לבוב ואחרות.

וכך מצאה אותנו המלחמה, בספטמבר 1939, אולם הפעם לא נשלחו הדגים לשום מקום. האיכרים המוסתים פתחו את שסתומי המים בבריכות וכל הדגה מתה.

כך, בבת אחת, ירד לטמיון עמל של שנים. אולם למי אז היה אכפת הרכוש? העיקר, שנשארנו כולנו בחיים, ואבי שוב היה נחוש בהחלטתו להתחיל הכל מחדש.

הסובייטים, שכבשו את האזור שלנו, העסיקו את אבי כטכנאי לגידול דגים, ואני, באותה שנה, שנת 1939, עזבתי למעשה את הבית ואת העיר והתחלתי בהגשמת חלום חיים - להיות מורה.

באוקטובר אותה שנה נפתח בקובל קורס למורים, והתקבלתי והתחלתי ללמוד. משם נשלחתי יחד עם שלושה תלמידים מצטיינים לקורס גבוה יותר בלוצק, ובסיום הלימודים, באוגוסט 1940, קבלתי הפנייה לשמש מורה בפובורסק, עיירה סמוכה למנייביץ'. שם עשיתי את שנת ההוראה הראשונה שלי בהצלחה.

יחד עם זאת המשכתי ללמוד אקסטרנית.

ה-22.6.41, יום פרוץ המלחמה, מצא אותי רחוק מהבית, כסטודנטית בקורס קיץ, ומשם התחלתי לעשות את דרכי בחזרה הביתה. הצלחתי להגיע למנייביץ' ביום שבו העיר הופצצה לראשונה.

מפחד הגרמנים המתקרבים החליטו הוריי לשלוח אותי מהבית. עזבתי את העיר.

לאחר תלאות רבות ונדודים הגעתי סוף-סוף ארצה. הקמתי משפחה, ולבתי קראתי בשם אמי - מרים.

עדותו של פרטיזן

דוד בליישטיין

דוד בליישטיין

ביום שישי, כ"ב באלול תשי"ב, ערב השחיטה, החלטתי להמלט מהעיירה, ויהי מה.

שמעתי לפני כן על כך שמספר מנייביצ'אים ויהודי גריבה כבר נמצאים ביער שליד הכפרים לישניבקה וריבה. חציתי את הרחוב הראשי לוצקה ודרך סוסנובה - דרך חצרו של שלמה ורבה.

אימו של זאב ורבה, בראותה אותי, ביקשה שבנה זאב יצטרף אלי. בדרך פגשתי את אורציה חזן ששרת כשוטר. הצעתי לו שיוביל אותנו כאילו אנו יוצאים לעבוד במנסרה. בדרך הצטרף הילד זאב רבינוביץ'. תחילה ניסיתי להרחיקו, מראהו היה עלוב ביותר, אך הוא סירב והרשיתי לו להצטרף.

בעוברי לצד המזרחי של העיירה ראיתי את שמריהו זפרן ויהושע קנוניץ'. יחד היינו קבוצה של שמונה. הלכנו לכיוון המנסרה ומשם בדרך קרסין. עברנו את הגדר של הפרקטניה והתחלנו לרוץ לכיוון היער. בדרך נקבצו עוד מספר מנייביצ'אים, וכך רצנו כ-4 ק"מ בתוך היער. לקחתי ביוזמתי את ה"פיקוד" על החבורה, והוריתי להם לרכז את כל האוכל ולחלקו בינינו שווה-בשווה. כולם נשמעו לי. כן קיבלתי לידי את האקדח היחידי שהיה בידי יהושע קנוניץ', ובו שישה כדורים.

דרשתי במפורש את הסכמת כולם שישמעו לי והם הסכימו. בשעות הלילה המאוחרות הגענו לחצרו של בעל האחוזה "סנדוצין". אכלנו שם גזר ולקחנו איתנו צידה לדרך. המשכנו לכיוון הכפר לישניבקה. הכרתי שם את האיכרים שהיה להם קשר עם היהודים שהיו כבר ביער עם "קרוק". קיבלתי מספר מסרים מהם, האומרים שהם מבקשים קשר איתי, שכן אני שירתתי בצבא הפולני בחיל הפרשים, והתמצאתי היטב בכל יערות הסביבה עקב קשר מסחרי עם איכרי הסביבה.

בהגיעי לכפר לישניבקה היינו קבוצה של 16-18 איש, ביניהם פנחס טינה, יצחק קופרברג, אשר פליאש, יוסף גוז וחוניק וולפר.

ביקשתי מהאיכר-המקשר, מכרי מאז, שיעביר הודעה לקרוק ולחבורה, שאנו ממתינים על-יד הגשר על הנהר סטוכוד. במשך היום עסקתי בהחרמת לחם אצל הרועים בשדות.

הבורחים מהחיסול נחים בצל העצים

בליל המחרת נפגשנו עם החבורה של לישניבקה על-יד הגשר. האחים אברהם וישראל-הרש בליישטיין, ועוד שניים מהחבורה הודיעו לי, שקרוק החליט, לאחר היסוסים, שלא לנטוש את 20 האנשים, כי גורלם יהיה מר ללא נשק, ועוד מבלי להכיר את האזור... יצחק קופרברג ניגש אלי ונשק לי: "רק בצרה, אמר, ניתן להכיר בן-אדם וזה אתה דוד"... השליחים חזרו להודיע לקרוק על בואנו. קרוק הגיע בעצמו, והוביל את כל הקבוצה אל הכפר נברוסקי בעמקי היער. סוכם שם בינינו שחלק מאנשיו יצא יחד עם אנשינו לארגן קצת אוכל לקבוצה מבלי לגלות את מקום הימצאם. קרוק הצטדק. לדבריו, המקרה המביש בטרויאנובקה, אירע בשל יהודי שנתפס על-ידי הגרמנים, והוביל אותם למחבואם של כל

יהודי טרויאנובקה.

התארגנו ביער. כעבור חודש הודיעני קרוק שעלינו לזוז ליער אחר, כי האיכרים "הריחו" היכן שוכנים היהודים. כדאי לציין, שכל הנשק שברשותנו היה: אקדח של יהושע קנוניץ' ושני "אוטריזים" (רובים קצוצי-קנה). קרוק העביר אותנו ליער בסביבות הכפר סרחוב. מנינו שם למעלה מ-30 איש, הרוב ממנייביץ' וכפרי הסביבה. ביניהם היו גם מספר נשים. הסכמתי לבקשתו של יצחק קופרברג להביא את הוריו ואחותו, שנמצאו בקונינסק אצל סלוביק ושלחתי איתו מספר אנשים שהביאו איתם את חוה, הרשל ואלקה קופרברג.

קבוצת היהודים שהייתה עם "קרוק" ועם יוסף צוויבל מנתה כמה עשרות, בעיקר משפחת צוויבל, רוזנפלד ויהודי לישניבקה. ביערות סרחוב עשינו מאמצים לרכז אוכל לקראת החורף הקרב ובא. היינו פותחים את הבורות, שם אוחסנו תפוחי-אדמה, ומכסים אותם כדי שהדבר לא יוודע לאיכרים. כך פתחנו למעלה מ-20 בורות. העברנו תפוחי-אדמה ל"משכנות" חדשים, בתוך היער, וכיסינו אותם עם גידולי היער לשם הסוואה.

ברשותנו היו שלושה רובים קצוצי קנה פגומים. קרוק הסכים שאבוא אליו לתקנם. הגעתי למחנהו אחרי מסע של לילה, והרובים תוקנו והוכנו לפעולה.

בדרך ביצעתי יריות ניסיון. הרובים אכן פעלו... בחוזרי נודע לי שאיכר הגיע למחנה בתואנה שהוא מחפש שוורים. הבנתי שכאן אורבת לנו סכנה, כי לא שוורים שברחו חיפש האיכר, כי אם את מקום מחבואם של יהודים הוא חיפש. לילה אחד כשחזרנו מפעולה, הוצב חוניק וולפר לשמירה, וכולנו שכבנו לישון. פתאום נשמעה ירייה. הייתה זו הירייה של חוניק שהצילה אותנו. ברד של כדורים ניתך לעברנו. נתתי פקודה לברוח ולהתפזר, והאנשים ברחו. היה בינינו פליט מטרספול, בשם אהרלה, שרגלו התנפחה ממחלת עור שלקה בה. היינו לוקחים אותו על הגב לעשות את צרכיו. בעת הבריחה הוא החזיק במעילי וממש רץ אחרי. כוחו-של-רצון לחיות!

רצנו כל הלילה. כ-3 ק"מ לפני מחנהו של קרוק נעצרנו. הלכתי אליו לבדי וסיפרתי לו על ההתקפה עלינו. קרוק החליט שיש להעתיק מיד את מחנה הלוחמים, כי היה בטוח שהמשטרה תבוא בעקבותינו למחנה. הוא הכיר היטב את יערות הסביבה ובהדרכתו עברנו כמה עשרות קילומטרים לעובי היער, למקום חנייה חדש.

יצאנו לכפרים להיוודע מי היו התוקפים. הסתבר שהיו אלה גרמנים, יחד עם המשטרה האוקראינית. אין ספק שהיה זה מעשהו של האיכר, מחפש השוורים...

לאחר כשלושה חודשים החלטנו (קרוק, אני וכל יתר בעלי הנשק) שחשוב להקים יחידה קרבית, ואת הבלתי כשירים לשאת נשק - נשים, קשישים וילדים - להעביר למחנה משפחה.

דוד בליישטיין ז"ל

ערב החיסול הסופי, היה דוד בראש קבוצה של 18 צעירים שהגיעו ליערות לישניבקה. בהיותו חייל לשעבר בצבא הפולני, לקח באופן טבעי את הפיקוד על הקבוצה, כשלרשותם האקדח היחידי שהביא עימו הנער יהושע קנוניץ' ז"ל.

הם יצרו קשר עם הפרטיזנים היהודים בראשותם של ניקולאי קונישציוק ("קרוק") ודב לוברב ("מלינקה"). קרוק הודיע לקבוצת הבורחים בצורה מפורשת, שללא נשק לא יוכלו להיות פרטיזנים. את דוד מוכן היה קרוק לצרף ליחידת הלוחמים כחייל מיומן, אבל דוד עמד על דעתו, שלא להיפרד מהקבוצה שהוביל אל היער.

הקבוצה הועברה למעמקי היער. הם נצטוו שלא לחשוף את עצמם, ולהשיג נשק ומזון לקיומם. תוך זמן קצר השיגה הקבוצה מספר רובים, אמנם פגומים, אבל בכל זאת נשק.

רק לאחר שלושה חודשי פעילות של הקבוצה לשם הישרדות, הסכים קרוק לשלב את הקבוצה ביחידה הלוחמת (היהודית) שלו. אלה שלא היו כשרים ללחימה צורפו למחנה המשפחה שבחסות הפרטיזנים, שם היו 150 נפש - זקנים, נשים וילדים.

היחידה הלוחמת דאגה לביטחונם ולמזונם של אנשי מחנה המשפחה, שמספרם גדל והלך במרוצת הזמן, והגיע ליותר מ-200 נפש.

מסירותם של הפרטיזנים היהודיים לתושבי המחנה עוררה לא פעם את חמתם של הפרטיזנים הלא-יהודים, אבל הם נאלצו להשלים עם המצב, באשר רוב הלוחמים ביחידה זו היו יהודים.

תושבי המחנה גמלו לפרטיזנים ככל שיכלו. הופעלה טחנת-קמח, ששירתה את איכרי הסביבה וסיפקה קמח לפרטיזנים ולתושבי מחנות המשפחה, הוקמה מרפאה שבה עבדו במסירות בנות המחנה כאחיות רחמניות. הנשים סרגו סוודרים, צעיפים וגרביים. ילדים ונערים הועסקו בהפקת "טול" - חומר נפץ מפצצות ישנות ששימשו כחומר נפץ לפיצוץ רכבות, גשרים, תחנות משטרה וכו'.

מספר נערים שעבדו בעבודה מסוכנת זו, שילמו בחייהם. הם היו גאוותם של הלוחמים ומפקדיהם.

דוד בליישטיין היה בין משתתפי קבוצת הנוקמים ברוצחי היהודים. במו ידיו חיסל 18 רוצחים. וזו עדותו: "בזה קיימתי את צוואת הקדושים לנקום את דמם השפוך".

לא פשוט היה הדבר. תחילה עשו הפרטיזנים היהודים

שפטים ברוצחים לפי החלטתם-הם. אחרי-כן ביצעו פעולות אלה רק לאחר שקיבלו רשות מהמפקדה של הפרטיזנים - האלוף ברינסקי. רשות זו קיבלו אחרי פעולות מוצלחות הירואיות שהיחידה היהודית ביצעה.

עם צאתם מהיער, גויסו היהודים המעטים שנותרו לצבא האדום. רבים מהם נפלו בקרבות עקובים מדם למיגור הצבא הגרמני. דוד החליט בכל מחיר להגיע לארץ ישראל. הוא יצר קשר עם קבוצת אבא קובנר, שפעלה בלובלין בארגון העליה הבלתי-ליגאלית לארץ ישראל.

על דוד בליישטיין הוטל להקים בית יתומים יהודי, ולהוציא את הילדים היהודיים שניצלו ונמצאו אצל איכרים פולנים ובמנזרים. לעיתים אף נאלץ להשתמש בכוח הנשק לשם כך.

בית היתומים מנה, כעבור מספר חודשים, כ-65 ילדים. דוד התמסר להחזרת הילדים ליהדותם וכן נטע בהם אהבה לארץ-ישראל. סכנת מאסר איימה עליו בעקבות פעילות זו, עד שהוחלט להבריחו לרומניה, שם נשא את הינדה וולפין לאשה ויחד עלו ארצה בשלהי 1945. בארץ הקים דוד משפחה לתפארת. נולדו לו שתי בנות ובן, והוא היה סבא ל-10 נכדים.

בשנת 1995 הכניס ספר-תורה לזכר הוריו וכל בני משפחתו בבית הכנסת בעיר אשדוד, שם משמש בנו יחזקאל כמהנדס ראשי של העיר. דוד נפטר ביום ב' של ראש השנה תשנ"ט, בגיל 86. יהי זיכרו ברוך.

יהודה מרין

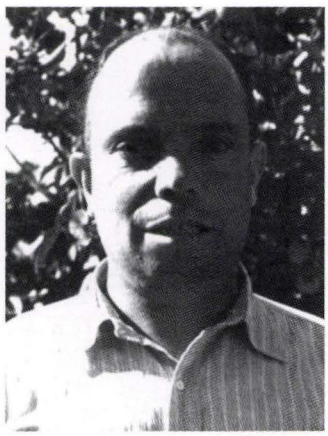

דוד בליישטיין, נתמך ע"י בנו יחזקאל ויהודה מרין, בטקס הכנסת ספר תורה באשדוד, שם משמש בנו יחזקאל כמהנדס העיר.

מפנקסו של פרטיזן

דב ברוינשטיין (ז'וק)

שעות רבות היינו מטכסים עצה. מה לעשות? לברוח? לאן? עם מי? והרי אין לנו אף לא כלי נשק אחד! אחד הגורמים שמנעו בריחה מוקדמת ומאורגנת ממנייביץ' היה סיכון המשפחות. הגרמנים והאוקראינים הפיצו הודעות אזהרה, שעל בריחתו של יהודי אחד ישלמו בחייהם כל בני משפחתו. הפחד החל לפעפע בלבבות. רמזים מצד האוקראינים על חיסול היהודים התרבו.

קלימציוק, האוקראיני הזקן, ובנו, התגוררו במשך שנים רבות בקרב יהודי מנייביץ'. התנהגותם של אלה הייתה דווקא קורקטית ולעתים מסייעת. יהודים העבירו חלק מרכושם לשמירה אצל הקלימציוקים. רוב הרכוש נשאר אמנם אצלם, כי היהודים הרי חוסלו, אך לא קרה שיהודים, שהסתתרו ביער או בכפרים, פנו אליהם בדבר החזרת רכוש, ולא נענו. לי אישית העבירו הודעה באמצעות איכר אחד, שהם רוצים להעביר אלי את כל חפצי שברשותם.

לפני האקציה השנייה בא אלי קלימצ'וק הזקן, ודיבר על ליבי שאברח היערה ואסתתר שם מספר חודשים עד גמר המלחמה. הסתבר שלא הייתי היחיד שקיבל עצה זו מפיו. הוא ביקר אצל רוב היהודים ויעץ להם כך. הקלימציוקים פעלו, כמובן, מתוך סכנה לעצמם. הייתה סכנה אפילו מצד בנם, אנדריושה, שפעל בשורות הגרמנים, ואחר-כך היה קצין אצל ה"בנדרובצים".

במנייביץ' שררה אווירה של דיכאון. איש נזהר מרעהו. בכל זאת, היינו, כאמור, מתכנסים לעיתים קרובות ומטכסים עצה בדבר בריחה היערה. העידוד לבריחה בא דווקא מראש קבוצת ה"טודניקים", גרמני שהתגורר בביתו של ישעיהו צוויבל בשנים 1941-1942. הוא גילה כלפינו ידידות ועזרה, אם כי בצורה מסווית. הגרמני לא היה שלם עם העומד להתרחש, אך נאלץ להשתתף בתיכנון השמדת היהודים. אולם, הוא העביר מיד הודעות על כך לישעיהו צוויבל ולפנחס טינה ז"ל, שעבדו במחיצתו ביער בהכנת עצים למשלוח. הוא, ה"טודניק", לא ידע לנקוב בתאריך מדוייק, אך הזהיר שהדבר עלול לקרות בימים הקרובים. הידיעות הועברו הלאה. משפחת צבייבל (ישעיהו, שרה, אסתר ואידה) ומשפחת סינגל (אריה, מלכה) וכן פנחס טינה היו בין הראשונים שברחו.

אני, יחד עם אחי זאב, חיים שרמן ושמריהו גוז, עבדתי אז ב"בוצ'ניצה", במנסרה לאריחי עץ אלון ובהעמסת אדני עץ, שאורכם היה 2.5 מטר, למסילת רכבת. והנה הגיעה גיסתי אטל פינקל עם התינוקת שלה בזרועותיה, וצעקה שהעיר מוקפת שוטרים ואנשי גסטפו, ואחדים נורו בנסותם לברוח דרך הגדר של פורוצקי. ניסינו לברוח לכיוון הכנסייה הישנה דרך בית הקברות הישן, אך נפתחה עלינו אש. חזרנו. ניסינו שנית לעבור דרך רחוב ליודובה, אך גם כאן נפתחה עלינו אש חזקה. הלכנו לאורך כל רחוב טרגובה. כאן ניסה שוטר אוקראיני לעצור בעדנו בכוונו אותנו למקום עבודתנו. הלכנו ברצון, כי משם התחלנו לברוח היערה לכיוון קונינסק, לביתו של יצנטי סלוביק.

סלוביק היה ידוע כבן אדם דתי, נוח לבריות והגון ביחסו ליהודים. ביתו היה בקרבת חלקת יער שהיתה שייכת לו. בנו קאזימיז' שירת כיערן בתקופת הגרמנים. הוא, כאביו, סיכן את עצמו לשם הצלת יהודים. בדרך אינסטינקטיבית חשו, אפוא, כל הבורחים, מבלי להידבר זה עם זה, שמקום המבטחים הוא אצל סלוביק. וכך התרכזו ביער, בסמוך לביתו, בימים הראשונים אחרי השחיטה, קרוב למאה איש. אלה שהגיעו לביתו אמנם ניצלו, והתארגנו במחנה המשפחה בתקופה יותר מאוחרת. רבים הצטרפו ליחידה הקרבית. אצל סלוביק שהיתי רק יום אחד. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, האכילנו, וסיפר על כמה יהודים המסתתרים בחלקות היער אצלו.

באותו ערב פנינו, ארבעה אנשים, לכיוון האוסדניקים בליסובו. הגענו לביתה של משפחת סורמה. הם היו שבעה אחים, שהמבוגר ביניהם, פרנק, האכילנו לשובע, ונתן לנו אקדח ו-15 כדורים, זאת על אף ששמריהו גוז, שהיה בין הארבעה, לא נהג בעבר כלפיו כשורה. שמריהו הוריד את טבעת הנישואין שלו ונתנה לפרנק. הלה סירב לקחתה, אך שמריהו הפציר בו מאוד.

פנינו לסנדלר הפולני פוצ'בובסקי בז'וקובה. ביקשנו ממנו לעזור לנו בהוצאת יהודים ממנייביץ'. היה זה ביום רביעי, כ' באלול (הטבח בוצע בשבת כ"ג באלול). הסנדלר הסכים, ואף גילה לנו שמסתתרות אצלו שתי אחיות יהודיות, דבורקה ודינה זילברשטיין. הן הצטרפו אלינו מיד, וחזרנו ליערו של סלוביק. סלוביק נסע לבדוק את האפשרות להציל עוד יהודים, ואמנם, הוא הביא בעגלה את רייזל גוז, אשתו של שמריהו, ושני ילדיהם איטקה ויעקב. הם הסתתרו אצל קלימצ'יוק, וסלוביק אסף אותם בעזרתו.

כוחו של נשק

האמצעי לקיום במאבק נגד רוצחי ישראל, היה נשק. דומה שלא ניתן להעריך את חשיבותו של כלי זה בידי יהודי בתקופת השואה. היהודי האומלל, הנידון למוות - כשהיה נשק בידו - הזדקף והציל את כבודו ואת כבוד עמו.

בידי קבוצתי היו אקדח ורובה פולני. בנשק טעון הגענו לכפר סוביאטין במטרה להשיג מזון. התדפקנו על דלתו של איכר ומולנו הופיעו כמה אוקראינים עם גרזנים בידיהם. בראותם כי בידנו נשק - הורידו את הגרזנים בטענה שחשבונו ליהודים. אותם הגויים לא יכלו לתאר לעצמם יהודים עם נשק ביד. מראנו היה כשל אוקראינים לכל דבר. "ומה הייתם עושים לו הופיעו כאן יהודים", שאלנו. והתשובה הייתה, מה שעשו עם משפחת בריל בת שלוש נפשות - "שלושה אוקראינים מסרו אותם למשטרה, וקיבלו תמורתם 30 ק"ג מלח!". הוצאנו את הגויים החוצה, לקחנו מהם את הגרזנים ובאיומי נשק קיבלנו מהם את הכתובות של מחליפי היהודים במלח. פקדנו עליהם לחפור בור. הם נורו והושלכו לתוכו. במאמץ רב תפסנו גם את מקבלי המלח, וגם הם נורו. הצתנו את ביתו של אחד מהם. השריפה התפשטה בכפר ופעמוני הכנסייה הופעלו. השמועה עברה מפה לאוזן: "יהודים נוקמים את דם אחיהם!" ואכן, הפעולות שלנו הרתיעו את ציידי היהודים.

היו לנו ידידים פולנים. הם היו אנטי-גרמנים מובהקים. אליהם הצטרפו גם אוקראינים צעירים. נפגשנו עם אחדים

קבוצת פרטיזנים באיטליה. שני מימין – דב ברוינשטיין

פרטיזנים יהודים נוקמים ברוצחי הוריהם

מהם והסברנו להם כי כעת, הגרמנים בעזרת הסלאווים מחסלים את היהודים, אולם אחרי היהודים, הם ישעבדו ויחסלו גם את הסלאווים. מדובר כאן באויב משותף - הגרמנים הארורים ועוזריהם.

שכנענו אותם שיתנו לנו רובה פולני ו-30 כדורים. התאמנתי בשימוש ברובה. ההזדמנות הראשונה להשתמש בו הייתה מיידית: כ-10 שוטרים אוקראינים, בפיקודו של סמל גרמני, תפסו עמדה על פרשת דרכים בין פולסקה-גורה וקאנינסק.

עברנו במקום והנה אנו שומעים: "לעצור! לא לזוז!" - אנשי הקבוצה ברחו ואני נשארתי עם הרובה הטעון במחבוא. ירית בשוטר ווסקה זרוק, שהכרתיו מזמן. הוא נפצע בברכיים וצעק "הצילו!" השוטרים עזבו את המקום ותפסו רכב (סוס ועגלה) כדי להעביר את הפצוע לטיפול רפואי.

שלושה מבין חמשת הילדים שבבונקר אצל היערן היו ילדיו של ידידנו קהת. הוא, קהת, נקבר חי על ידי הגרמנים; בחשכת הליל יצא מהבור, ורץ עירום למשפחה פולנית מכרה, מיכי ואוניסה. הם הלבישוהו והאכילוהו והוא הגיע אלינו. קשה לתאר את שמחתו, כאשר נודע לו כי שלושת ילדיו נמצאים איתנו. (ילדיו שרדו את השואה).

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין.

דב ברוינשטיין ז"ל

היה מראשוני הבורחים מהעיירה מנייביץ'. אחריו, ובהשפעתו, ברחו כ-150 צעירים מהעיירה ומהסביבה וכ-250 נשים, זקנים וטף.

הוא התקבל לקבוצת אוקראינים-קומוניסטים בהנהגת יוסף סוביסיאק ("מקס") שהסתובבה חודשים רבים ביערות ולא הצליחה להקים יחידת פרטיזנים לוחמת. רק עם הצטרפותם של כ-20 צעירים יהודים, עלה הדבר בידם. בחסותם הוקם גם מחנה משפחה (כ-100 איש). במקביל התארגנה עוד יחידת צעירים יהודים לוחמים, בראשותו של האוקראיני "קרוק". גם בחסותם הוקם "מחנה משפחה" של כ-200 נשים, זקנים וילדים. במשך כשנתיים פעלו שתי היחידות בפיצוץ רכבות, משטרות, החרמת מזון ועוד. בתקופה מאוחרת יותר יצרו תושבי "מחנות המשפחה" גם מוצרי מזון וחומרי חבלה שהפיקו מפצצות ישנות. בעבודה מסוכנת זו ניספו מספר ילדים יהודים. לימים החלו היחידות לפעול תחת פיקודו של הגנרל-מאיור פיודורוב-צ'רניגוב. דב צורף למטה של הגנרל כמורה דרך וחבלן. קירבתו לגנרל תרמה הרבה להגנת מחנות המשפחה.

עם שחרור האזור הצטרף דב לקבוצת ה"מבריחים" בלובלין, בראשותו של אבא קובנר. בשלהי 1945 עלה ארצה, התישב ברמת השרון והקים משפחה מחדש.

על ארבעה מששת נכדיו ששירתו ומשרתים בצה"ל נהג לומר "זה ניצחוני". דב היה מקור בלתי נידלה לסיפורים על פרטיזנים שנפלו מבלי להשאיר אחריהם זכר, ועל הקרבות המרובים שבהם נטל חלק. עדויות על כל אלה נמצאות בארכיון "יד ושם", בספרים "כאורנים גבהו", "עיירה ביער" וב-"זכרונות" של מקס.

הוא היה אחד הלוחמים היהודים הנועזים, מראשוני הפרטיזנים בווהלין. בשנים האחרונות לחייו נאלצו לקטוע את שתי רגליו, אך עד יומו האחרון המשיך לספר על חבריו הפרטיזנים שנפלו ורק מעטים מהם הובאו לקבורה.

תנצב"ה

יהודה מרין

שנים של סבל ועצב

אברהם ברוינשטיין, פילדלפיה

אברהם ברוינשטיין

ב-9 במאי 1945, נגמרה סוף סוף המלחמה עקובת הדם, שנמשכה שבע שנים ארוכות, בנצחון מוחלט של צבאות הברית על גרמניה הנאצית, ומשתפי הפעולה עימם: אוסטריה, איטליה וגורמים אחרים.

עשרות מיליוני אנשים איבדו את חייהם במשך המלחמה האיומה הזאת. עמנו שילם את המחיר היקר ביותר: שליש ממנו, שישה מיליון, חוסלו בצורה שאין דומה לה בהיסטוריה של האנושות. הניצחון של העולם החופשי על כוחות השחור והשנאה היה מלא. בשבילנו, היהודים ששרדו, שארית הפליטה, זה לא היה יום של שמחה. זה היה יום של רווחה ושחרור מסיוט שנמשך שנים כה רבות, יום של חשבון נפש.

פעם אחת כבר "שוחררתי": זה היה בשנת 1939, עם פרוץ המלחמה בין גרמניה ופולין וכניסת הצבא האדום לאזורנו, עת חולקה פולין, אחרי חתימת ההסכם הידוע לשימצה בשם "הסכם ריבנטרופ - מולוטוב". זו הייתה רק הקדמה למה שהתרחש במשך שבע השנים הבאות: בשנת 1940 גוייסתי, יחד עם בני עיירתי, יהודים ואוקראינים, לצבא האדום, כשעדיין לא היינו אפילו אזרחים סובייטים. אחרי ארבע שנים של מלחמות, סבל ורעב שוחררתי מבית החולים והותר לי לחזור הביתה למנייביץ'.

על קביים, כשכל גופי חבול מפצעים, נסעתי לקן הילדות, כציפור פצועה החוזרת לקינה - מקום מבטחה. הדבר הראשון שראיתי עם רדתי מן הרכבת היה, תחנת הרכבת שעמדה כולה מכוסה שקי חול ואמצעי הגנה אחרים מפני ההפצצות של הגרמנים מהאוויר ומהיבשה. היער המפורסם בעצי האורן הירוקים ("דאטשע וואלד"), היה ריק מעצים. האזור היה מפורסם באוויר הצח ששימש מרפא לחולי ריאות.

הלכתי על קביים ברחבת התחנה. המוני אנשים, אבל אף איש לא היה מוכר. לפני ארבע שנים, כשגויסנו לצבא האדום, ליוו אותנו קרובים וידידים. עתה אף אחד מהם לא נראה, רק המוני אוקראינים המביטים עלי בעיניים חשדניות וחודרות...

פתאום, אני לא מאמין למראה עיני, פנים מוכרות! לא יתכן... אישה כבת 40 עומדת ומוכרת לחמניות. קולה המכריז על מרכולתה מוכר לי... אני מפלס לי דרך יותר קרוב אליה והיא, בראותה חייל על קביים, מתנצלת שאין לה יותר לחמניות ("בולקעס") ומצטדקת שאילו ראתה אותי קודם, הייתה שומרת לי, ללא ספק, "בולקע". היא ניסתה להפיס את דעתי שהנה אחותה צריכה להגיע עם סחורה טרייה.

כששמעתי את קולה, מיד הכרתי שזו שרה רוזנפלד, בתו של הסוחר משה רוזנפלד, שהיה ידוע לא רק במנייביץ', אלא בסביבה כולה. "שרה" אני אומר לה, "אני לא צריך א בולקה" אני מבקש לדעת האם נשאר מישהו ממשפחתנו?

מי אתה אדוני? שאלה. עניתי לה מי אני, מי היו הורי, מי היו אחיי ואחיותיי. היא ענתה לי, כן, אחיך בערל נמצא כאן, במנייביץ', והוא עובד בתחנת הרכבת. הוא מדבר תמיד עליך. ביתו עומד על תילו ושם הוא מתגורר.

פניתי לכיוון ביתו של אחי בערל. לא היה זמן לדפוק בדלת, הייתי כולי רועד ומתרגש. התפרצתי הביתה, ושם הייתה אישה עם 3-4 ילדים קטנים. במיטה ליד הקיר שכב גבר צעיר עם יד אחת, נכה מלחמה. הוא הסתכל עלי וראה

האחיות לייקה וזלטקה ברוינשטיין

את אכזבתי הגדולה. בזריזות קפץ מהמיטה, הושיט לי את ידו השמאלית, הכניס אותי לחדר השני ודיבר אלי אוקראינית. "אתה נראה אחיו של ברקו, אבראשה. כל פעם בפרטיזנקה כשישבנו סביב המדורה ביער, אחיך ברקו היה מדבר עליך. היה בטוח שתחזור". פתאום הוא עזב את הבית, והאישה סיפרה לי בפולנית שאין אוכל, אין מגורים. לא שמעתי את דבריה. לבי הלם בחוזקה. שמעתי מבחוץ שיחה בקול רם וצעדים נמרצים. בערל אחי התפרץ ראשון לחדר. התחבקנו בוכים, הקביים נפלו, ואני ואחי נפלנו יחד על הרצפה. אחי עזר לי לקום. שוב התחבקנו, העיקר שאנו חיים... כולם בבית בכו. שנינו עמדנו ונגענו איש ברעהו. האם אנחנו לא טועים? האם אנו חיים?

ישבתי אצל אחי זמן מה. החורף חלף, התקרב חג הפסח. אפיתי מצות לכמה משפחות שחזרו למנייביץ'. הקמח היה אומנם חמץ, אבל המצות היו אמיתיות.

אחרי פסח, כשמזג האויר נעשה יותר נוח, לקחתי את קביי ועזבתי את עיירת הולדתי לתמיד. תחילה לחעלם, אחר-כך ללובלין. באמצעות ארגון "הבריחה" הגעתי להונגריה ומשם, דרך ההרים, לאוסטריה. באוסטריה נפגשתי עם אחי בערל, שעזב אחרי את העיירה. יחד שמנו פעמינו לגבול האיטלקי במטרה להגיע לארץ ישראל. על-יד הגבול הפרידו בינינו. אותי האנגלים החזירו לאוסטריה, לעיירה בשם אדמונט, והושיבו אותנו במחנה צבאי לשעבר. וכך הוקם מחנה העקורים, עם מפקד יהודי על המחנה, משטרה יהודית, אדמיניסטרציה יהודית - ממש "מדינה יהודית". אותי צרפו לקבוצה שהייתה צריכה לספק עצי הסקה לתושבי המחנה. היינו מסתובבים ביערות באזור וחוטבים עצים, דבר שחרה לתושבים, ולעיתים היו הצעירים הנאצים רוגמים אותנו באבנים.

יום אחד עמדנו ליד מכוניות המשא לצאת ליער, כהרגלנו, והנה דרך הרמקולים אנו שומעים שבאומות המאוחדות אושרה הקמת מדינה יהודית. היינו כה נרגשים מהבשורה המרעישה הזאת שאיבדנו את עשתונותינו. לא עוד D.P., אזרחים ללא מדינה. בריגדת חוטבי העצים, במקום לנסוע היערה נוסעת לתחנת הרכבת, כשאנו צועקים ושרים ברוסית, באידיש ובעברית: "יש לנו מדינה!".

נהנינו לראות איך האוסטרים, מתוך פחד, סוגרים את החנויות שלהם, מורידים את התריסים ונעלמים מהרחובות.

אחרי מספר שעות של הפגנות שמחה, חזרנו למחנה כדי לשמוע דרך הרדיו את הנאומים הנלהבים שלי המנהיגים הארץ-ישראלים.

חגגנו את היום הגדול הזה בשמחה ובתקווה, שסוף סוף בא הקץ לנדודינו וסבלנו.

תורגם לעברית על-ידי יהודה מרין

משפחת יצחק-לייב ברונשטיין. מימין: דב – הבן, זאב – הבן, אשתו פעסל וארבעת ילדיהם: יעקב, זיסל, סאסל, זלטה – הבת, לייקה – הבת, יצחק לייב – האב-סב, באבל רעייתו של מוטל הבן מחבקת את בתם.

במחנה המשפחה, בחסות יחידת הפרטיזנים של "מאקס"

פעסל ברוינשטיין (ליברנט)

פעסל ליברנט (ברוינשטיין)

נסיון התארגנות לברוח ליער נעשה עוד לפני האקציה הראשונה. פעם פגשתי, במקרה, בביתו של אשר הלפרין, במסעדה, קבוצת גברים: אשר הלפרין, שמערל פאל, אברהם סליבקה, בעלי זאב ועוד אחרים. הם מנעו ממני להיות נוכחת בפגישה. דרשתי מבעלי הסבר והוא סיפר לי שמתארגנים לברוח יחד עם הבנים, בלי נשים. הודעתי לו שגם אני והילדים נתלווה אליו. לצערי לא יצא מכל זה מאומה. רובם נתפשו באקציה הראשונה, ונורו ב"קברי הסוסים" בין יתר 375 היהודים. לבעלי קרה נס והוא לא נתפס.

בעלי, בני ואחי עבדו במנסרה שליד היער והחלו לתכנן בריחה. ביום השישי האחרון לפני חיסול הגטו נפרדו בעלי ובני ממני ומשלושת ילדי האחרים. החל בכי מר. "למה אותנו... למה עלינו למות?" בעלי חיבק אותם ואמר "אל תבכו ילדים. אתם יקרים לי ואני לא אטוש אתכם". ואמנם, הוא הלך למנסרה עם בני הבכור יעקב, אך חזר באותו ערב הביתה. בינתיים התחוללה מהומה ברחוב שלנו. החלו לרכז בו יהודים מכל הרחובות, והופיעו גם נציגי היודנראט שאמרו: "זה הסוף של כולנו".

בעלי החל לחפש מחבואים לכל אחד מהילדים בנפרד: זה יטפס על העץ הענק שבחצר, זה יסתתר מתחת למדרגות. אני התנגדתי וטענתי שצריך להתחבא יחד. ואמנם, התחלנו לעלות לעליית הגג. שכבנו שרועים מבלי לנוע, רק שמענו שמרכזים, תוך מכות וקללות, את היהודים ברחוב.

למחרת (בשבת), לפנות בוקר, ירדתי יחד עם בני יעקב, שלא הירפה ממני, וראיתי שמרכזים את היהודים, תוך מכות והצלפות. ראיתי את רבקה, אשתו של יוסף, מובילה את שלושת ילדיה והם מוכים על-ידי המשטרה. חזרנו מהר למקום מחבואנו. במשך כל אותו יום ריכזו את היהודים תוך צעקות ואיומים, ולאט לאט השתתק הרחוב. רק שמענו עד מאוחר בלילה את קולותיהם השיכורים של הרוצחים האוקראינים והפולנים שחגגו את הניצחון בשתיית יי"ש. פתאום שמענו לחישות: "פעסל, פעסל" - והנה פייגה פוכטיק (מרין), שהסתתרה בתוך חבית באורווה, עלתה אלינו לעליית הגג. אחר כך שמענו בכי של ילדה ואת בכייה של איטקה רוזנפלד, שהובלו על-ידי שוטרים. הן התחבאו והתגלו. איטקה ניסתה להרגיע את בתה הקטנה: "זה גורלנו".

למחרת, ב-4 לפנות בוקר, ירדנו מעליית הגג והתחלנו לצאת מהעיירה. חצינו בזחילה את פסי הרכבת ונכנסנו ליער. במשך כל היום התחבאנו שם בין שיחים.

בערב, בדרך לביתו של סלוביק, היערן הפולני, פגשנו איכר מהכפר מנייביץ', שהתפלא איך הצלחנו להימלט. הוא נתן לנו פרוסת לחם, אולם מאוד פחדנו שהוא ימסור אותנו למשטרה.

בבואנו לסלוביק פגשונו כלבים בנביחה וסלוביק יצא לקראתנו. הוא לא סיפר לנו שעוד יהודים מסתתרים אצלו. רק אחרי כן ראינו שם את בת אחי שמואל, דבורה שרמן, שהצליחה להימלט, וכן את חווה והרשל קופרברג ובתם אלקה. הם התחבאו בעליית גג אצל איכר. חיפשו שם, דקרו עם מלקוש בתוך השיחים ופצעו את הבת רייזל.

לפנות ערב הוביל אותנו סלוביק אל הסככה שבתוך היער ללינת לילה עד למחרת. בבוקר הופיעו גיסי דב ועוד מישהו ולקחו אותנו למעבה היער.

במקום שאליו הובאנו, פגשנו את משפחת מיכל וזיסל בראט עם ארבעת ילדיהם, את משפחת שמריהו גוז עם שני ילדיהם, ואת שתי האחיות דינה ודבורה זילברשטיין. סלוביק הורה לנו להישאר במקום במשך כל היום. בערב הביא קצת אוכל והעביר אותנו למקום מחבוא אחר. כשביקשתי לדעת מדוע הוא מעביר אותנו ממקום למקום ענה: "אתם צריכים להאמין לי, אילולא העברתי אתכם הייתם נתפסים, כי המשטרה חיפשה במקומות מחבואיכם". הוא הירשה לאסוף תפוחי-אדמה משדותיו והיתרה בנו שלא ניקח משדות אחרים.

כעבור זמן, אחרי תלאות רבות ונדודים ממושכים, בעונת הגשמים והשלגים, הובלנו להשתכן במחנה שעל-יד היחידה הקרבית של "מקס".

דר' בנימין ליברמן ורעייתו, שתי הילדות הן זיסל ושושנה ברוינשטיין, אברהם ברוינשטיין וזלטקה וינשטיין (ברוינשטיין)

נערים ביער

יעקב ברוינשטיין

יעקב ברוינשטיין

נער הייתי, גם לחמתי

יום א' 22 ביוני 1941. יום קיץ בהיר. בשמיים מופיעות ציפורי פלדה. הן טסות ממערב למזרח. מכונות ירייה מתקתקות. דומה, נערכים תימרונים. מכוניות הצבא האדום מתרוצצות הלוך ושוב. המהומה והמבוכה גוברות. מפציצי-ענק, מסומנים בצלבי קרס שחורים, מפציצים את מחנות הצבא האדום המפוזרים בסביבה. הם גם מפציצים את מחסני הנשק. קולות הנפץ העזים ותימרות האש מחרידים. הישובים הקטנים בסביבה נפגעים גם הם, ויש הרוגים ופצועים. פה ושם מתמוטטים בתים, או עולים באש.

הצבא הגרמני פרץ בכוח רב את הגבולות של אמא רוסיה. מתחילה נדידה המונית. תוהו ובוהו בכל.

ביולי פשטו רוכבי אופנוע גרמניים בעיירתנו מנייביץ' והשליטו משטר אימים, כשהם נעזרים לשם כך באוקראינים ופולנים. יום שבת אחד התמלאה העיירה איכרים שבאו מהסביבה לשדוד ולגזול. הם פתחו בשדידת המחסנים של הרוסים ועברו לשדוד בתי יהודים. הפורענויות גברו. השודדים איימו ברובים ובאקדחים דרוכים. יהודים הופשטו עירומים. נאנחנו עמוקות והתבוננו בהמון הפרוע שעובר על יד הבית. מישהו מהם נעצר, משתדל לנחם אותנו.

תחת ברד כדורים הסתלקנו מהעיירה בכיוון המושבה הפולנית "לושה". בגורן שמחוץ לכפר נחנו קצת. אבי היה עייף מאוד, אך לא ישן. עיניו היו נשואות לדרך בה הגענו. פתאום הבחין באופק בקבוצת אנשים המתקרבים אלינו. קול חרישי העיר את כולנו. עודנו משפשפים את עינינו ומביטים כה וכה - וכבר הותקפנו על ידי שודדים. אותי העמידו כבן ערובה בחצר הגדולה על מנת להחיש את פעולותיהם. ליבי הלם בראותי את קנה הרובה מכוון אלי והעשן היוצא ממנו, אט-אט. הרבה הפציר בעל-הבית הפולני, שישחררו אותי, אבל דבריו לא השפיעו על השודדים. הם העמיסו על העגלות מכל הבא לידם מחפצינו והסתלקו היערה.

החצר על אנשיה נראו בעיני, משום מה, משונים מאוד. יגון ופחד מעיניהם בערבובייה. לא אזכור אם נתקלתי פעם במבטים כאלה. אך בליבי, כבלב אחרים, נקרה מחשבה אחת: העיקר להישאר בחיים ולהיות בריא, כדי שנוכל לעמוד בכל התלאות והיסורים שעוד נכונים לנו בוודאי מידי השודדים והרוצחים האלה, משתפי הפעולה עם הגרמנים בהשמדת יהודי אוקראינה.

כעבור זמן קצר בלבד התקיימה האקציה הראשונה (26.8.1941), שבה נרצחו 375 גברים, ואולי יותר. היה זה מוקדם בבוקר. שורה של משאיות מכוסות ברזנטים נכנסה לעיירה. על פי הסכם שהיה קיים בין דודי חיים וידיד-יהודים אחד, שהתגורר בקרבת תחנת הרכבת, התחייב הלה להודיע לדודי על כל תנועה חשודה כדי שיוכל להתחבא בעוד מועד. בעיירה שררה דממת מוות. יהודים מספר עבדו אז במשרדים גרמניים תחת משמר של אוקראינים. לעג ובוז ואף מכות היו מנת חלקם של אלה. לפתע - קול המולה. הרחוב שבו גרנו התמלא יהודים רבים הנמלטים היערה. בעודני אוכל תפוח-אדמה, שאך לפני מחצית השעה הבאנו מהשדה, וכמעט נחנקתי ממנו, אני צועק "אמא!", וזו כבר על ידי.

אמא רצה מהמטבח למרפסת. למראה הבורחים לא היססה, הוציאה אותי לרחוב והאיצה בי לרוץ ליער. כחץ מקשת עברתי את המרחק מהבית עד לקצה הרחוב, שם התחיל היער. כמו חומה הקיפו הגרמנים ועוזריהם את העיירה. במסלול הבריחה שלי, מאחורי, ניצב גרמני. הכדורים שרקו סביבי כאילו התחולל קרב. חלקם היה מכוון לבורחים ולאלה שחשבו אולי לעשות זאת. ידעתי ששם, באחו, מצויים אבי ודודי חיים, הרועים את פרותינו. כשהתקרבתי למקום המוסכם ראיתי את הפרות שנעזבו: אבי ודודי הסתלקו לא מזמן.

סמוך ליער חשתי עילפון ונפלתי. התעוררתי לקול רשרוש של ענפים יבשים. הרמתי את ראשי וראיתי את אבי ודודי מתקרבים אלי: "ש.. ש.. שקט!. ספר מה נשמע בעיירה?" חיבקתי אותם כשעיני זולגות דמעות. לא הייתי איש בשורות.

נשארנו ביער, מלאי חרדה ודאגה לנעשה בבית, בעיירה. עננים שחורים נפרשו על פני השמיים. היום הגיע אל קיצו.

אט אט שבה אלי רוחי, והתחלתי להזכר בנעשה סביבנו. עזבנו את המקום בדרך-לא-דרך, עד שהגענו לביתו של פולני אחד בשם ריבק. עוד לא הספקנו לפתוח את פשפש הגדר, וכבר הוקפנו "ידידים" שקיבלו את פנינו בשאלות וצעקות. "הרוצים אתם שיהרגו אותנו במקומכם? לא מספיק עזרנו לכם, יהודונים? הסתלקו מכאן לפני שנמסרכם לגרמנים!"

בלית ברירה יצאנו לדרך המובילה לעיירה והמשכנו בה עד לבתים הקיצוניים. שם פנינו שמאלה, ושוב אל היער, שממנו באנו. בינתיים התחיל לרדת גשם עז. רטובים ורעבים, ללא מחסה ומיסתור ומבלי לדעת לאן לפנות, התגבשה בליבנו החלטה להשאר בסביבה ויהי-מה, על אף העוינות כאן, עד יעבור זעם. בחשכת הליל עקפנו את הבתים והחצרות והגענו דרך האחו לעירמת שחת מקורה בגג קש. כעבור שלושה ימים חזרנו לעיירה, בלית ברירה. רצח 375 הגברים היה מלווה שוד וביזה.

הימים הבאים היו מבשרי רעות. הם נתנו אותותיהם ברעב ובתחלואה. מספר מבקשי הלחם ותפוחי האדמה גדל במידה ניכרת. מפרנסי המשפחות "נעלמו" והשמירה בדרכים גברה. על אף הכל הסתדרנו איכשהו ויצאנו לכפרים הסמוכים לתור אחר מזון. אחדים הצליחו ואחרים נרצחו בדם קר, ביניהם ילד בן 12 ממשפחת רבינוביץ', מהרחוב שלנו, ועוד ילד ממשפחת זכריהו מסוביאטין. אנחנו פשטנו את בגדינו והחלפנו אותם בקצת חלב, חמאה, וכל מה שנתנו תמורתם. עכשיו התהלכנו חצי-ערומים וחצי-רעבים.

את העיירה שלנו חצו פסי רכבת לשניים: צפון ודרום. כדי להקל על עצמם ולהחיש את מלאכת השמדת היהודים העבירו אותנו הנאצים מחלקה הצפוני של העיירה לחלקה הדרומי. בכך הם השיגו שתי מטרות: ניתוק היהודים "הצפוניים" מהיער, שבתיהם הקיצוניים גבלו בו, וריכוז כל יהודי העיירה במקום אחד לשם נוחות השמירה עליהם. הם צופפו את הגטו כולו בארבעה רחובות-סימטאות, שעליהם הוצב משמר, שכלל בעיקר אוקראינים. הצפיפות בבתים הייתה ללא נשוא. תנאים סניטריים כמעט שלא היו בכלל. אלא שהיצר לחיות עז לא פחות מאשר המוות עצמו. אינך רוצה ללכת כצאן לטבח תחת שוט הרועה. אינך רוצה לשאת עיניים ולחזות באחרים הולכים כצאן לטבח כשמעבר לגטו עולם רוחש חיים. ואז... אז אתה חולם בהקיץ. אתה נישא על כנפי הדמיון ומחליט לחיות ולא למות... הה, מה יפים החיים! עד להקמת הגטו הייתה חובה על כל גבר לעבוד. העבודה היתה בעיקר בנשיאת אדני רכבות ורצפות "פרקט". עד להקמת הגטו היו העובדים היהודים באים לבדם. משל, אנשים חופשיים היו. אך אחר כך לוו על-ידי שוטרים יהודים מטעם היודנראט.

לברוח או לא לברוח?

חלק מהעובדים ניצל את העובדה שהמנסרה גבלה ביער, ומחסניה וקרונותיה הגיעו אל תוך היער ממש, והם התחמקו משם אחד אחד, עד שנודע הדבר לגרמנים. עם ראשוני הבורחים נמנו דודי דב, שמריהו גוז ואחיו יעקב, שמריהו זפרן, יהושע קנוניץ', אברהם מרין, זכריהו וינר, אשר פלש וישעיהו פלש, יצחק סגל ואחרים.

אחרי הבריחה ההמונית שהיכתה גלים בין יושבי הגטו החלטנו, אני ואבי, לברוח. היה זה ביום חמישי בשבוע, היום השלישי להקמת הגטו. לבשנו בגדים חמים, ממה שעוד נותר בבית, נפרדנו מהמשפחה ויצאנו לרחוב. בדרך הצטרף אלינו דודי חיים. המשכנו כאילמים. משהו חנק בגרון. רק מבטים חטופים של צער ורגשות-אשמה הוחלפו לסירוגין. בקוצר רוח העמסנו את האדנים. הרגשנו שאנו קרובים יותר ויותר ליעד, לעולם החופשי, הווי אומר - ליער.

הקרונות קרבו למקום המיועד. אבי הפר את שתיקתו ופנה אלי בקול חנוק מדמעות: "הנה היער, עשה כמו כולם". הוא הצביע על שני בחורים שברחו והאיץ בי מהר להצטרף אליהם, כשהוא ממלמל ברכה אבהית. התייפחתי לפניו כתינוק. גם מתוך צער הפרידה, וגם מתוך שניסיתי להשפיע עליו ועל דודי חיים, שיילכו גם הם איתי. אך לשווא. הם לא זזו ממקומם וכמוהם גם אני. נשארתי איתם. לפתע קם דודי ובפנייה אחורה חזר לכיוון המנסרה. רק קטעי מילים בקעו מגרונו החנוק, כשניסה להסביר את הרקע לסירובו. גם אבי הצטרף אליו באומרו אלי: "אתה, בני, יקר לי מכל, הנני רוצה לאחל לך כל טוב, אבל... אין חיינו צריכים להיות יותר יקרים מחייהם של כל שאר בני משפחתי, כי במה חטאו אחיך הקטן ואימך? אם ירצה השם, נישאר בחיים, ואם נגזר עלינו, חס ושלום, למות, גם בריחה לא תעזור.

נשארתי איתם. "גורל אחד לכולנו", הכריע. חיכינו לרגע שבו נוכל לחזור הביתה.

אנשים חיפשו דרכים לברוח. מי שלא הצליח לברוח למנסרה ניסה את מזלו בדרכים אחרות. ניסו לשחד שוטרים, להתחפש כאוקראינים, ואף להימלט בריצה למרות הסכנה להיירות. רק לא ללכת לטבח תוך אמירת תהילים. עם אלה האחרונים נמנו משה פלש, שמעון מירוצ'ניק ולובה רוזנבלום. שלשתם ניסו לצאת מהעיירה בלילה בתוך קבוצת מחתרת מאורגנת. המשטרה גילתה את הקבוצה והצליחה לתפוס שלושה מהם. השוטרים הובילו אותם למגרש הכדורגל ומשם התחילו לברוח, כשברד כדורים מלווה אותם. לובה רוזנבלום נפגע מכדורי המרצחים. שמעון ומשה הצליחו להימלט.

הנוער היהודי, בעיקר בנות, עבד בחברה גרמנית הנדסית, בתיקון פסי רכבת שחובלו על ידי הרוסים עם נסיגתם. את הנוער היו מובילים בקרון מיוחד למקום העבודה ("פולסקה גורה"). הגרמנים, מנהלי המפעל, היו כולם בעלי "פרופיל

רפואי" נמוך, פצועי מלחמה, שבעקבות פציעתם שוחררו מהצבא, או גרמנים שבזמנו נשפטו ומאסרם הוחלף בעבודה בחברה או במחלקה זו. גרמנים אלה התייחסו באופן שונה לעניין היהודי. קבוצת הנוער שעליה השגיחו, נתמכה במזון, בכסף ובעצות מצד הגרמנים הללו, וכך נוצרה אווירת אמון וידידות בין שני הצדדים. חלק מהם האיץ בעובדיהם שיברחו. "קיצכם קרוב" אמרו, אך לא כולם עשו כעצתם.

ביום שישי הקדים הקרון עם עובדי המחלקה ההנדסית לחזור לעיירה, דבר שעורר את תשומת ליבנו. עיני כולם הופנו לתחנת הרכבת, שנראתה ממרפסת ביתנו כעל כף היד. לפתע הוקף הקרון שוטרים חמושים. הנערים והנערות הועברו לגטו תחת משמר. תושבי הגטו הוחרדו לשמוע את הידיעות הרעות שהופצו עם בואו של בני הנוער. יחד איתם, מכיוון קובל, הגיעו ארבעה אנשי ס.ס., שדרשו את התייצבותו של יושב ראש הגטו פרוכט (עו"ד, פליט מוורשה).

אבל כבר ירד על העיירה. "תשעה באב". אחדים ספדו, אחרים חיפשו תחבולות כיצד להיחלץ מן המיצר, אך הם איחרו את המועד.

היה זה בשעות אחר הצהרים, כשלפתע פנה אלינו אבא ואמר: "קיצנו קרוב, אך לא להתייאש". בזה אחר זה אנו, הילדים, נכנסו למחסן שעל יד המטבח, בעוד אבא ואמא מכינים כיכר לחם וסיר מים. הזמן דחק. את הלחם העלינו אל עליית הגג של המחסן, שאליו אנו טיפסנו על קיר ישר ללא סולם. את סיר המים השארנו. בקושי נדחקנו בפתח לעליית הגג. הלילה ירד. אנו במחבוא. מעלינו פח מגולבן. המקום צר, חלילה לנו להסתובב: כל נגיעה בפח תקים רעש, שיעורר את תשומת ליבם של הצוררים המשוטטים ברחובות, שבהם שרר שקט מתוח. ריצות עצבניות של אנשים. שיחות באידיש ואוקראינית, מלאות ייאוש ותחנונים. ניסיון של הרגע האחרון לשחד את אחד השוטרים, השומרים לא הרחק מאיתנו.

השכם בבוקר נשמע קול הצפירה, שהוא אות להתחלת העבודה כרגיל. לצפירה היתה עתה משמעות מיוחדת. גברים, נשים וטף גורשו לרחוב. מי שסירב או התחבא, נהרג במקום. דרך הסדקים השקפנו על המתרחש ברחוב. הצטופפו שם אנשים - שכנינו וידידינו היקרים, חברינו לסבל, ללחץ ולעינויים - נפרדנו מהם מרחוק...

הנה עוברת שם שכנתנו רבקה ליכטנברג עם שלושת בניה. אחד בן שנה, שאותו היא נושאת על זרועה האחת, השני בן שלוש בזרועה השנייה. השלישי נשרך אחריהם כשהוא אוחז בשמלת אימו. כולם הולכים ובוכים. אחריהם צועד קצין ס.ס. ובידו אקדח שלוף. הם נבלעים בתוך ההמון. הלב כואב. משהו דחף אותי לרוץ, לצעוק... התחלנו לקרוא "שמע ישראל" בלחש. פתאום ראיתי, גרמני אחד ממחלקת ההנדסה, מנסה, בתהליך החיסול של יושבי הגטו, להחביא את איטה רוזנפלד עם ילדתה, אך גרמני אחר מוציאה ממחבואה ומביא אותה לא הרחק מביתנו. קטעי משפטים מלאי בקשה ורחמים, לפחות על ילדתה, לא שינו את דעתו של הרוצח. שני כדורים ניתקו את פתיל חייהן.

בתי היהודים נשדדו פעם נוספת על-ידי אוקראינים ופולנים. ברחובות נשמעו מפעם לפעם צעקות "יודנריין" שנגמרו במחולות נלהבים של צוררינו. הגרמנים ועוזריהם שבו לגטו לבדוק אם עדיין נשארו יהודים שהצליחו להתחמק ולהתחבא ברגע האחרון.

לא קשה הייתה מלאכתם. אותנו הכירו השוטרים האוקראינים. אלו התאספו בבית, ואחד בשם אנדרי מישקוביץ שהכיר את ביתנו, היכה בקת רובהו ברצפה וצעק שאת משפחתנו הוא לא ראה בבורות והוא יכול להישבע שאנו בבית. בעודם מדברים התרוצץ אחד השכנים "הטובים" ברחוב לחפש סולם גבוה על מנת להציץ בעליית הגג (את הסולם שלנו חטבנו לעצים בכוונה תחילה קודם לכן), אך ללא הצלחה. סולם באורך כזה לא נמצא לו.

והנה התגלה לנגד עינינו ראש בעל שיער בלונדיני, ראשו של אחד הבנים של שכננו דומברובסקי, שניסה לטפס על הקיר שעליו טיפסנו אנחנו לעליית הגג. שיחק לנו המזל והוא לא הצליח לראותנו. עוברות עלינו שעות ארוכות מלאות מתח וחרדה. נדמה היה לי שקיצנו קרב. הנה מובילים אותנו לבורות, לאותם בורות שלפני זמן מועט נטבחו ונורו בתוכם אחינו ואחיותינו, אבותינו ואמהותינו.

מועקה כבדה וחוסר אונים הציפו אותי. הלילה בושש לבוא ואני חלמתי בהקיץ. חלמתי על דודי דב שנמצא ביער מאז הקמת הגטו. אנחנו נמעכים תחת קרון אדנים... לפתע התעוררתי לקול רעש. עשיתי אוזני כאפרכסת. מהפתח שבו עלינו שמעתי קול קורא: "פעסל, פעסל, דאס בין איך פייגע". לא האמנו למשמע אוזנינו. קול באידיש: "פייגע", ואיזו "פייגע" - אין אנו תופשים. אמי לא הספיקה להתקרב לפתח ופייגה זיהתה עצמה כפייגה פוכטיק, בת דודה של אבי. ביתה של ר' נוסיע מרין מהורודוק. השעה הייתה מאוחרת, יותר נכון מוקדמת. עלה שחרו של יום ראשון לחיסול הגטו. "הזמן קצר", אמר אבי, "מוכרחים ללכת".

ביער

עוד מבט אחד, חטוף ואחרון על הבית, ביתינו. אותו בית שרק תמול-שלשום היה כה חביב עלינו, היום נהפך לחורבן, למלכודת מוות. מסביב שקט. לילה, לאחר יום של רצח יהודי עיירתי מנייביץ'. שכנינו ישנו שנת ישרים. ניצלנו את הזמן והתחלנו ללכת היערה. הדרך הייתה קשה ומסוכנת, כי היה עלינו לעבור פסי רכבת שנשמרו על ידי הגרמנים, אך התקדמנו בכל זאת. אחי הקטן, אברהם, רץ ראשון כגיבור ובדק אם המעבר בדרך אפשרי. בכל הושלך הס. הגרמנים השתכרו כנראה מדם היהודים, בהם עוללים ויונקים, ומבקבוקי בירה, ושנתם ערבה להם. התקרבנו לפסים בהליכה מהירה ככל האפשר, קצת רצנו, קצת זחלנו על הבטן, ירדנו לעמק הקטן שעל-יד מנסרת "באט'" ושם, מעבר לו, היער! הנה נובח כלב בחצר שמאחורינו ופתאום - טרטור מכונת יריה. בלי הפסק הוא ליווה אותנו במרוצתנו.

באופק עלתה השמש.. העלים הירוקים, הרטובים מטל, התייבשו לנגד עינינו. לא הרחק ביער זרם נחל מרופש. הרווינו במימיו את צמאוננו אחרי 34 שעות ללא שתייה. מעבר לנחל השתרע קיר עצים עבותים, ואחריו שטח רחב ידיים המוכר כביצות צפון ווהלין, הנמשכות צפונה. נחנו קצת. העצים הגבוהים התנועעו כרוצים להחביאנו, לכסות עלינו. צפורים יפות מכל המינים אמרו שירה בקולות שונים. אפשר שהן מקבלות פנינו בשמחה, אפשר שהן מזהירות אותנו. אולי קראו לנקום את נקמת הדם השפוך בבוא היום... מי יודע?

השמש היכתה על ראשינו כאילו בכוונה, ללא רחמים, כאילו לא האמינה באסוננו. אך אני העדתי על כל מה שהתרחש יום קודם לכן, כמאה עדים. הנה היא שולחת את קרניה האחרונות ומסתתרת מאחורי העצים. הורגשה צינה, והצינה הייתה מהולה בכאב ויסורים. הלחות חדרה לעצמות.

לא הרחק באחו, נישאו צעקותיהם של רועי צאן ובקר, שהמחזירו את עדריהם הביתה, כתמול שלשום. כאילו כלום לא קרה. עולם כמנהגו נוהג.

בחסות הלילה התקרבנו לכפר הפולני קונינסק, שם קיווינו להיפגש עם דודנו דב. לקראתנו רץ כלב נובח. דמות תמירה הרגיעה אותו. זה היה שומר היערות אציל הנפש, הפולני סלוביק, שסיכן את חייו ואת חיי בני משפחתו כדי להציל כל יהודי שהגיע לביקתתו ביער העבות. הוא היה עוגן-הצלה ליהודים הנמלטים, שמצאו בבקתתו חוף מבטחים.

שוחחנו איתו על מה שקרה. מפיו שמענו על הבודדים שניצלו ומצאו אצלו מחסה בעובי היער. בין עצי אגוז פראיים על אדמה רטובה עבר עלינו הלילה הראשון. ביער קשה לישון בתנאים כאלה. דומה נקלעת לאיזה כוכב לכת אחר, או חזרת רבבות שנים אחורה. איזה פחד היולי נרקם והולך בתוכך.

לא היינו היחידים. אלינו הצטרפו צבי קופרברג, אשתו ובתם אלקה. עבר עלינו ליל שימורים. כל אחד וסיפורו על דרך הישארותו בחיים. הדברים שנאמרו בלחש הקלו קצת.

מה נספר לאלה שמזלם שיחק להם והם הקדימו לברוח ולא ראו את ההתעללות הפראית ביקירינו שהוכחדו. עם שחר הופיע סלוביק על מנת להוביל אותנו אל קבוצת ניצולים, דרך ביצות וסבכי יערות. בדרך-לא-דרך הגענו אליהם. ריח עשן עלה כבר מרחוק. על בהונות רגלינו התקרבנו לכיוון ההוא. בין העצים בערה מדורה ומסביב לה אנשים שנראו סחוטים. מפעם לפעם מחו את הדמעות, הניחו ענפים יבשים מתחת לסיר והרתיחו מים. כל אחד מאיתנו קיבל כוס מים חמים עם כפית קמח בתוכה. זו הייתה קבלת הפנים החגיגית שהוכנה לכבודנו על-ידי ברט זיסל. המאכל התפל ערב לחיכנו. משהו יקר המציאות. מחייה נפשות.

כפריים אוקראינים ארבו לשרידים שהצליחו לברוח. לא הרחק, בכפר הולוזי, רצחו את שמחה ליסק ובנו יצחק, את זיסל מרין, קוגוט ועוד יהודים, תמורת מלח וי"ש שקיבלו מן הגרמנים בעד הגופות, או הראשים. מצבנו החמיר והלך.

זוכר אני במיוחד אחד, בשם בוריסיוק, שכינויו היה "דובוב", לאומני אוקראיני ששיחק תפקיד כפול כפרטיזן ואיש המימשל הסובייטי וסוכן גרמני. אין ספק בליבי שלמנוול הזה היה חלק בהרבה ממקרי הרצח של יהודים לוחמים פרטיזנים וגם של לא יהודים, אלא שמטרתו הייתה אחת ויחידה - להציל את נפשו הוא בכל מחיר, מבלי להתחשב מי ינצח במלחמה. איתו היה יוזף סובייסיאק, שכינויו היה "מקס", פולני קומוניסט, שהתיישב במנייביץ' ב-1939 ועבד בה כפועל דפוס. עם כניסת הגרמנים נאסר, אולם הצליח לברוח. הוא הסתובב ביערות וחיכה להזדמנות לארגן פרטיזנים. פולנים הוא לא הצליח לגייס. את הגרעין לפרטיזנקה היוו הצעירים היהודים ממנייביץ' והסביבה.

"מקס" לימד אותנו כללים, שיש לשמור עליהם בקפדנות על מנת להבטיח את המשך קיומנו, והם:

1. למעט לבוא בין תושבי הכפרים וביחוד להיזהר מאנשים מסויימים שהוא נקב בשמותיהם; לגנוב תפוחי אדמה מהשדות, אך לא לחבל בהם.
2. להשתדל להשיג נשק להגנה עצמית וכללית.
3. לחכות בסבלנות עד אשר יימצא סידור לאנשים בעלי כושר קרבי ירוד, ילדים ונשים, שיסודרו במחנות משפחה.

לאות הוקרה הם השאירו רובה פולני מסוג "מאוזר" לדודי דב ברונשטיין, ואקדח ליצחק סגל. הם בעצמם הסתלקו אל עובי היער, שם, על פני מאות קילומטרים מרובעים,

השתרעו מחנות פרטיזנים עם תחנות רדיו ושידור וקציני צנחנים שנשלחו ממוסקבה. שם החליטו על גורלנו, וערכו תוכניות וסידורים בשבילנו, שהודות להם נשארנו בחיים. "אנחנו הפרטיזנים הראשונים המושיטים לכם יד לעזרה".

החורף הראשון ביער (1942-1943) מצאנו מחוסרי כל. רעבים, יחפים, בלי קורת-גג, בקור ובכפור. בנינו אמנם סככות מענפים, אך לא היה בהן כדי מחסה מגשם, משלג ומכפור. השדות בסביבה רוקנו. היבולים הועברו לחצרות בכפרים, לגורן או למרתף, וקומץ היהודים נשאר ללא אמצעי קיום. הכרח היה למצוא מקורות מחייה אחרים כתחליף לגניבות בשדות.

יום אחד החליטה קבוצה בת חמישה אנשים לבקש מצרכי מזון תמורת חפצים שנמסרו לאיכרים בהיותנו עוד בגטו. הקבוצה כללה את דודיי דב ויצחק סגל (בעלי הרובה והאקדח), ישעיהו פלש (אקדח), ואמי ואבי, שהצטרפו בלי נשק. האיכרים הללו התגוררו מעבר לפסי הרכבת לא הרחק ממנייביץ'. המקום והסביבה מסוכנים היו מכל הבחינות. המסילה נשמרה יומם ולילה על ידי שוטרים גרמנים או אוקראינים, שניצבו במרחק 80-100 מטר האחד מהשני. גם קירבת המקום לתחנת הרכבת מנייביץ', שם נמצא ריכוז של כוחות צבא ומשטרה גרמנים ואוקראינים, הייתה בה כדי סכנת נפשות.

הקבוצה יצאה מבלי להיפרד מהאנשים, שלא להטיל עליהם פחד ודאגה רבה. אני ליוויתי אותם מרחק-מה וחזרתי למקומי. הם הלכו דומם בשבילי היער עד לדרך מנייביץ' - קוסטיוכנובקה, שם בדקו את הדרך אם אפשר לעבור בה, ואחד אחד נכנסו לחורשה הסמוכה. מעבר לחורשה חצו את פסי הרכבת, במקום שבו התגורר אוקראיני אחד בשם ניקולאי. הקבוצה החליטה לסור אליו ולשאול על הנעשה בסביבה. בעודם מביטים כה וכה והנה יצא לקראתם כלב נובח בשצף-קצף, והד נביחותיו נשמע הרחק מעבר לפסי הרכבת. ניקולאי הרגיע את כלבו וסיפר להם על המצב. לאחר מכן סייע לאנשי הקבוצה להמשיך בדרכם.

יעקב ברוינשטיין ז"ל

יעקב, בן וועלוול ופסל, נפטר ב-ו' בתמוז תשנ"ג (25.6.93), בטרם מלאו לו 70.

לפני יותר מ-50 שנה, הצליחו אביו, אמו, הוא, שתי אחיותיו ואחיו הצעיר לחמוק היערה שעה שהובלו יהודי מנייביץ' לבורות. אביו, איש קשיש, פעל במחנה המשפחה של "מקס" בסיוע אחיו דב (ז'וק) יבל"א, שהיה פרטיזן בכיר ודאג שלא רק למשפחתו לא תחסר פת-לחם, אלא גם ליתומים וליתומות שבמחנה המשפחה.

יעקב, אז נער כבן 16, הצטיין בעודו ילד בגילוף בעץ ובגומי. במפקדה הפרטיזנית ידעו להעריך את כישוריו והוא בילה ימים ולילות ביחידה המיוחדת להכנת חותמות למסמכים מזוייפים, שבהם צויידו הפרטיזנים שיצאו לפעולות ריגול ובילוש אצל הגרמנים ועוזריהם.

התעודות שיעקב הכין הצטיינו בדיוק רב ולא ניתן היה להבחין בזיוף.

בשנת 1944, עם שחרור האזור, התגייס אביו, על אף גילו הגבוה, לצבא האדום, ונפל בקרבות במבואות וורשה.

יעקב, אימו, אחיותיו ואחיו לא השתהו הרבה במנייביץ', ובדרך בלתי לגאלית עלו לארץ-ישראל. הם היו בין העולים הראשונים שסיפרו על השואה שהתרחשה בווהלין.

עם בואו ארצה היה זמן קצר בקיבוץ יגור, ולאחר מכן עבד בתעשייה הצבאית כמסגר. במרוצת הזמן הקים בית מלאכה למסגרות.

יעקב היה "מכור" לעבודה ונהג לעבוד עד שעות הלילה המאוחרות. יומיים לפני פרוץ מלחמת המפרץ מצאה אותו בתו ללא הכרה בבית המלאכה שלו. אחרי האירוע המוחי הקשה שעבר, עשה מאמצים על-אנושיים להשתלב בחזרה בעבודה, אם כי כיועץ מקצועי. הרופאים ראו בו "נס רפואי".

עד לרגע האחרון נאבק על זכותו לחזור ולנהוג ברכב.

וכך גם היה ביום שישי האחרון לחייו. הוא יצא עם עלות השחר לעבודתו וחזר הביתה לפנות ערב, ואז מעד ליד פתח דירתו ונפח את נשמתו. השאיר אחריו רעיה נאמנה, בלהה, שתי בנות נשואות, חנה וציפורה, וארבעה נכדים.

יהודה מרין

נרות שבת

שושנה ברוינשטיין (דננברג)

שושנה ברוינשטיין (דננברג)

אני, שושנה דננברג, לבית ברונשטיין, נולדתי בשנת 1933 בעיירה מנייביץ', שבזמנו הייתה תחת שלטון פולין וכעת שייכת לאוקראינה.

שם אבי זאב ושם אמי פסל (פנינה).

לאחר 55 שנים, אני מנסה להעלות זיכרונות שעדיין חרותים במוחי ולא ימושו ממני לעד.

גדלתי במשך כשמונה שנים במשפחה שהכל התנהל בה על מי המנוחות. כפי שהיה אז מקובל אצל היהודים במזרח אירופה, חובה הייתה על הילדים לשמוע בקול ההורים, וכן לעזור להם בכל עבודות הבית, וכל עזרה אחרת שנדרשה. אני הייתי השלישית מתוך ארבעה ילדים.

באותו זמן, אחי יעקב, יליד 1926, היה כבן 15 שנה, אחותי זינה כבת 13, אני הייתי כבת 9 ואחי הקטן אברהם היה כבן 5.

הורי נהגו כל השנים בתקופת הקיץ להשכיר את מחצית הבית שלנו למבריאים ("דצ'ניקים"). משפחות ובודדים נהגו לבוא לביתנו בתקופה זו לנופש. גרנו במקום גבוה וקרוב ליער, מקום שנחשב לאזור נופש מבוקש. זה עזר מאוד למשפחתי בכל הקשור למצבנו הכלכלי.

בתקופת הקיץ הייתה לי משימה נוספת והיא, לעזור לאמי להביא את התבשילים פרי עבודתה לנופשים. אני ואחי נהגנו לנפוש שם כאשר לא היו נופשים במקום.

כך נמשכו הדברים עד שנת 1941, כשפרצה מלחמת גרמניה-ברית המועצות. בוקר אחד הוציאו הנאצים כ-380 גברים להורג בעיירה שלנו, דבר שהשאיר מועקה כבדה בלב כולנו, ואז הבנו שהמצב יחמיר עוד יותר.

למחרת בבוקר, כאשר התעוררתי, סיפרתי לאמי שחלמתי חלום ובו אני רואה שלושה דגים ושלוש כפיות כסף. אמי הלכה מיד לאדם שנחשב בעיירה כפותר חלומות, וזה היה פתרון החלום: שלושה גברים נשארו בחיים והם מסתתרים במקום כלשהו השווה ערך רב והוא המשול לכפיות הכסף! ואכן, לאחר שלושה ימים הגיעו לפתע הביתה אבי, אחי הבכור יעקב ודודי (אח אמי), חיים שרמן.

המצב בעיירה שלנו החמיר מיום ליום גם מבחינה כלכלית. היו משפחות ללא פרנסה וללא אוכל. מצבם של מרבית היהודים שנשארו בחיים היה גרוע. ניתן היה להשיג מזון תמורת תכשיטים או בגדים.

בקיץ 1942, התגבשה בעיירה קבוצת גברים במטרה לעזוב את העיירה לפני ביצוע החיסול הסופי. בעוד מועד הוכנה פירצה מחצר בית החרושת לעצים בשם פרקטניה, שהיה ממוקם בקצה העיירה סמוך ליער. משם החלו לברוח תושבי העיירה, גברים בלבד! גם דודי דב ברונשטיין היה בין ראשוני הבורחים.

יום אחד סיפר אבי לאמי, שבתוכניתו להעביר גם את אחי הבכור יעקב ליער, על מנת שיצטרף לקבוצת הבורחים שנאספו שם. אולם, אחי התנגד לכך, והעמיד תנאי שאבי יצטרף אליו. ואמנם, אבי החליט להצטרף אליו ושניהם יצאו לדרך. למיטב זיכרוני היום היה יום חמישי בשבוע. ביום שישי, כאשר אמי הדליקה נרות שבת, בוכה ומתפללת, ואני עומדת לידה וגם כן בוכה, ראינו לפתע את אבי ואת אחי עומדים לידנו. כשאמי ראתה אותם פרצה בבכי מר והתעלפה. כאשר אמי התעוררה מעילפונה שאלה אותם: מדוע חזרתם? תשובתו של אבי הייתה: כולם ילדי, אני לא אשאיר אישה וילדים קטנים לבד ואציל את חיי! אבי הוסיף ואמר שהפציר באחי להישאר ביער ולהצטרף לקבוצה, אך ללא הועיל, והוא, כאמור, חזר יחד עימו הביתה.

עוד באותו ערב, שהיה כאמור יום שישי, החלו הנאצים לאסוף יהודים ולהכניסם לגטו על-ידי איסוף מסודר לפי רחובות ובתים. הרחוב שלנו נכלל בין הרחובות הראשונים של הגטו. ממש בדקה האחרונה אבי החליט שכולנו נשאר יחד, ונסתתר בעליית גג של מחסן שהיה צמוד לביתנו. תיקרת המחסן הייתה עשוייה מעץ ועדיין לא הושלמה. בקצה התיקרה היה מעין פתח שבקושי רב ניתן היה להשתחל דרכו פנימה לתוך עליית הגג. המירווח שבין הריצפה לגג, שהיה מכוסה בפח, איפשר שכיבה בלבד.

כל הלילה נאלצנו לשכב שם מבלי לזוז ומבלי להניע את הגוף, על מנת לא לגרום לרעשים שיגלו אותנו. כאמור, הסתתרנו שם שישה אנשים. בעת העלייה לגג, הורי הספיקו להעלות כד מים וחלת שבת. למחרת בבוקר, יום שבת, אמי ואחי הבכור ירדו למטה על מנת לבדוק מה קורה ואם ניתן להעלות מזון נוסף. ואכן, אמי ואחי חזרו לעליית הגג עם מזון נוסף.

לאחר זמן מה שמענו לפתע מכיוון המחסן מישהו קורא בשם אמי. הסתבר שזו הייתה בת-דודה של אבי, פייגה פוכטיק, שהסתתרה בחצר שלנו וראתה את אמי ואחי כאשר ירדו מעליית הגג, וכך גילתה אותנו. גם היא הצטרפה אלינו

לעליית הגג. אחי הקטן התעורר בבוקר עם כאבי בטן עזים. נאלצנו להחליף את בגדיו המלוכלכים, ולאחר מכן זרקנו אותם כחבילה אל גג הבית.

באותו בוקר, בשעה 10 בערך, החלו הנאצים לחפש אחרינו לפי הרשימות שהיו בידם. גם שכנינו הגויים מסרו להם שלא עזבנו את הבית ולא הגענו למקום הריכוז בגטו.

לגרמנים לא היה סולם מתאים לעלות לגג הבית. את הסולם שהיה לנו אבי השמיד עוד לפני שעלינו לעליית הגג, מאחר וחשב על אפשרות כזו. הגרמנים הביאו סולם של מכבי אש והחלו לסרוק את גג הבית. אנו חששנו שהם יגלו את חבילת הבגדים המלוכלכת שזרקנו לשם ואז יגלו אותנו. למזלנו הגדול הכל עבר בשלום והם עזבו מבלי שיגלו אותנו. לאחר שהם עזבו הצלחתי להסתכל דרך החריצים של לוחות העץ וראיתי מחזה שלא אשכח לעולם.

במדרכה שליד ביתנו צעדה שכנה בשם רבקה, שלושת ילדיה הקטנים עימה, אחד בכל זרוע ואחד נכרך על צווארה מאחר ולא יכול היה כבר לצעוד, אחריה צעדו מספר חיילים נאצים, והיא צעקה באידיש "אל תבכו, יהיה עוד טוב"!.

לאחר ששככו קולות הירי שחיסלו את יהודי העיירה, הציעה בת הדודה פייגה שנעזוב את עליית הגג וננסה לברוח ליערות, זאת למרות שעדיין נשמעו ממרחקים הדי יריות. קיבלנו את עצתה. ירדנו מעליית הגג, ועזבנו את הבית. זו הייתה גם הפעם האחרונה שראיתי את ביתי, מקום בו בילתי את ילדותי.

התחלנו לצעוד מהבית דרך "שביל נחש" לעבר פסי הרכבת, ומשם לכיוון היער. צעדנו ברווחים, כאשר בת הדודה פייגה מובילה. אחריה צעד אחי הקטן, באמצע אני, אחותי, אמי, אחי הבכור ואבי כמאסף. כעבור כמה מטרים גילינו לפתע שבת-הדודה אינה מתקדמת וזוחלת לצד. אחי הקטן המשיך לזחול ישר ועבר את מסילת הברזל ואנחנו זוחלים אחריו. תוך כדי הזחילה ראינו את השומרים הגרמנים בביתנים (בודקס) שלהם. הם ישנו היטב לאחר שלגמו כנראה יי"ש והשתכרו. בת-הדודה הזדנבה אחרינו, כנראה חששה לעבור ראשונה, וכאשר ראתה שעברנו בשלום זחלה אחרינו.

הגענו לפאתי היער כאשר אנו צמאים וכמעט מעולפים. אבי קרע שרוול מכתונת השבת שלו וסינן דרכו מי שלולית שקודם לכן עברה בתוכה עגלה עם סוסים ועליהם גויים שעשו דרכם לכנסייה לתפילת יום ראשון. הסוסים עשו את צרכיהם לתוך השלולית. וכך, מתוך השרוול הקרוע, טפטף אבי מים "מסוננים" לתוך פינו על מנת שלא נתייבש.

המשכנו בדרכנו לכיוון כפר ששכן ליד היער. ההליכה הייתה קשה מאוד. אחי הקטן היה ללא נעליים, כי כך יצא מהבית, ומאוד התקשה ללכת. כל אחד מאיתנו נשא אותו בידיו בחלק מהדרך, עד שלבסוף הורדתי את נעלי ונעלתי אותם לרגליו, זאת על מנת שנוכל כולנו לצעוד יותר מהר.

בלילה הגענו לביתו של סלוביק, אותו הכרנו קודם לכן, וידענו שיעשה הכל כדי לעזור לנו. ואכן כך היה. הוא קיבל אותנו לביתו. בבית היו כבר יהודים שהגיעו לשם לפנינו. הכרנו אותם מהעיירה שלנו וראינו שלא היו מאושרים שהגענו לשם, מאחר וחששו שהגרמנים יגלו את כולנו.

סלוביק, שהיה שומר יערות, עשה כל שביכולתו על מנת לעזור לנו ואף סיכן את חייו ואת חיי משפחתו. היינו אצלו מספר ימים, והוא נהג להסתיר אותנו כל פעם במסתור אחר ביער. כל אותה תקופה נאלצנו לחפש אוכל ממקורות שונים.

לילה אחד אבי יצא לחפש אוכל עבורנו. אמי לא רצתה שייצא לבד והצטרפה אליו. אישה אלמנה בשם רחל שהייתה עימנו השאירה את שתי בנותיה, וגם כן הצטרפה להורי. כמו

כן הצטרף גבר נוסף בשם יצחק, שהיה ברשותו אקדח. כאשר בוששו לחזור והשחר עלה, מאוד חששנו לגורלם. כל אותו לילה לא עצמנו עין.

לפנות בוקר הגיעה אמי ואחריה רחל ולבסוף אבי, כשהוא מחזיק בידו סיר חימר גדול ובתוכו מלפפונים חמוצים. הם סיפרו לנו שבדרך נפתחה עליהם אש תופת. אבי סיפר שצעק לעברם שיתפזרו על מנת לא להפוך למטרה. תוך כדי המנוסה הם איבדו את דרכם חזרה עד שלבסוף הצליחו לחזור. איציק, שהגיע מאוחר יותר, סיפר שהמלפפונים שאבי איבד בדרכו שימשו לו סימני דרך. לאחר מקרה זה ומקרים דומים, מאוד פחדנו שהורינו יצאו יחד, ומאז כל אחד יצא בנפרד לחפש מזון.

באחד מימי ראשון בשבוע, כאשר הגויים נהגו להכין מטעמים מיוחדים, יצאנו אני ונער בשם אברהם פינקל ואחיו הקטן ברלה, לעבר כפר שהיה מרוחק כעשרה ק"מ ממקום שהותנו כדי להביא מזון. סימנו את הדרך בסימנים שונים בכדי שנדע איך לחזור למקום המסתור שלנו. התקרבנו לבית הראשון בפאתי הכפר. אני נכנסתי ראשונה לבית וביקשתי אוכל. בעלי הבית שאלו אותי שאלות שונות וחשדו בי שאני יהודייה. לבסוף קיבלתי מזון רב. גם שאר הקבוצה קיבלה מזון בבתים אחרים, והתחלנו לשוב לכיוון המסתור.

אני הרגשתי שחלק מאותם גויים שמהם קיבלנו מזון עוקבים אחרינו. בקשתי מאברהם פינקל, שהיה המבוגר בינינו, שיתחיל לצעוד לכיוון שלי. הוא סרב וטען שלא זו הדרך. דיברתי איתו בשפה האוקראינית, וביקשתי שיבוא לעזור לי לסחוב את המזון. תוך כדי כך לחשתי לו שעוקבים אחרינו. ישבנו במקום כדי לנוח. עברו מספר שעות עד שהעוקבים נעלמו מהשטח, ואז יכולנו לשוב למקום המסתור, לפי הסימנים שעשינו בדרך לכפר.

בסופו של דבר הגענו למשפחות שמאוד דאגו לשלומנו. למעשה יצאנו ללא רשות ההורים וחשבנו שנעשה "מבצע" מהיר, אך בנסיבות שציינתי לא כך היה, ולבסון כשחזרנו התקבלנו בשמחה ובבכי.

מצב זה נמשך מספר חודשים, עד שהגיע החורף והיה קשה מאוד לשרוד בתנאים האלה.

זכור לי, שיום אחד אבי החליט לחפוף את ראשי במים קרים. כאשר חפף בצד אחד הצד השני ממש קפא, ואז אמי צעקה "אתה הורג לי את הילדה"!

דודי דב, שאותו הזכרתי קודם, הספיק בינתיים להצטרף לפרטיזנים, ליחידה הלוחמת. גם משפחת ברט מהעיירה שלנו הצטרפה לפרטיזנים. שתי הבנות של זיסל ברט, וכן דודי דב, קיבלו אישור מהפרטיזנים להביא את כולנו להיות לידם, ולהקים שם מחנה לילדים ולמבוגרים שאין להם נשק.

באותו מעמד, כשדודי ראה שאני יחפה, הוא חלץ את מגפיו, הוציא שכבת עור פנימית מתוך המגפיים, "ויצר" עבורי מעין סנדלים-נעליים, שעזרו לי מאוד בהמשך.

ואכן, הגענו אל הפרטיזנים. אבי הצטרף ללוחמים ותמיד דאג שלא יחסר לנו דבר ובעיקר מזון. אנחנו נשארנו בבונקרים, תחת חסותם של הפרטיזנים, במחנה שנקרא "מקס". היינו שם כשנתיים, בין השנים 1942 - 1944.

הבונקרים היו חפורים עמוק באדמה. המיטות היו מגזעי עץ. כיסוי הבונקרים היה מעור של פרות ועליהם חול וירק להסוואה. כל בוקר יצאנו למרעה עם הפרות של הפרטיזנים על מנת לעזור להם. בנוסף עזרו הילדים בסריגת גרביים וכובעים, כביסה בישול ועוד.

האחראית על הסריגה הייתה אישה בשם חווה פוכטיק.

נהגנו לחגוג את החגים. בפסח למשל, הקפדנו לא לאכול חמץ ולא להכניס חמץ לבונקרים, למרות המצב הקשה. מצות אפינו לבד, וכל פסח אכלנו בעיקר תפוחי אדמה שאותם בישלנו על מדורות חדשות.

באחד הימים הגיעה שמועה שהגרמנים עומדים לסרוק את כל היערות, ונאלצנו לעזוב את המקום במהירות.

לצורך הפינוי נשלח אלינו, לקבוצת הילדים והנשים, בחור בשם יהושע קנוניץ'. הוא הגיע רכוב על סוס. (לימים, לאחר שעליתי ארצה, ביקרתי ליד קרית טבעון וראיתי שם את האנדרטה לזכרו של אלכסנדר זייד. מייד נזכרתי באותו בחור). יהושע עזר לנו מאוד להתארגן ולעזוב את המקום בצורה מסודרת.

אבי, שהיה מאוד חרד בגלל המצב, התחנן בפני מקס, שהיה מפקד המקום, שיתן לו עגלה וסוס על מנת להוציא עת הילדים והמשפחות. מקס שוכנע, ואבי קיבל סוס ועגלה. יצאנו לכיוון הנהר סטיר שהיה אז קפוא. העגלה הועמסה במזון ואנחנו, כעשרה ילדים ומספר מבוגרים, צעדנו ברגל לצד העגלה.

לאחר שהתעייפנו, ובעצה אחת עם יהושע שליווה אותנו, נאלץ אבי לזרוק מהעגלה את מרבית המזון, כדי שיהיה מקום בעגלה עבור הילדים. יהושע חזר אל הפרטיזנים, שגם הם עברו למקום מסתור אחר, על מנת ליידע אותם היכן אנו נמצאים.

לבסוף הגענו לכפר נידח, ושם התחבאנו בעליית גג למשך לילה אחד. בעליית גג זו מצאנו במקרה מזון ששימש אותנו למשך ימים מספר. המזון כלל: שעועית, בשר חזיר ועוד. בבוקר שלמחרת ירדנו מעליית הגג וצעדנו לכיוון יער שהיה בסביבה. היער היה צעיר ודליל, ולפתע ראינו את הגויים בעלי הבית, שמהם גנבנו את המזון. הם הגיעו למדורות שהדלקנו על מנת להתחמם, וכשראו את מצבנו הם לקחו את הסוס שלנו והסתלקו מהמקום מבלי שיאונה לנו כל רע. זאת, למרות שלפי הציוד שהיה ברשותם - מקושים, מעדרים, קלשונים, מגלים ועוד, ברור היה שבאו על מנת לפגוע בנו, אך הם הסתפקו כנראה בסוס שלקחו עימם.

כאמור, היער היה דליל וצעיר, ולא היו לנו עצים להדליק אש. אבי החליט להכניס לעגלה שלנו, שנשארה ללא סוס, ושהיה בתוכה קצת קש, ארבעה ילדים, כדי שיחממו אחד את השני, ולסרוגין התחלפו הילדים. נשאר לנו מעט מזון שגנבנו בכפר, וכך שרדנו.

לאחר כעשרה ימים חזר יהושע שוב רכוב על סוס, והחזיר אותנו לבונקרים של הפרטיזנים. יהושע היה אחד משישה ילדים במשפחתו. עם סיום המלחמה, בשנת 1945, הוא נרצח על-ידי לאומנים פולניים בעיר לובלין שבפולין. זיכרו של יהושע לא ימוש ממני לעד. תמיד אני רואה אותו לנגד עיני. יהי זכרו ברוך!

לאחר המלחמה שתי אחיותיו ואחיו של יהושע עלו ארצה.

כך חיינו במשך כשנתיים. פעמיים נאלצנו לעזוב את הבונקרים שהקמנו ביערות בחסות הפרטיזנים, ולעבור למקומות אחרים.

בשנת 1944 שוחררנו על-ידי הצבא האדום וכל אחד מהקבוצה חזר לעיירה שלו.

אנחנו הגענו לעיירה בשם רפאלובקה. לאחר ימים מספר אבי התגייס לצבא האדום, וכשנשאל: איך אתה משאיר אישה וארבעה ילדים? ענה להם: עלי לעזור להציל ילדים ומשפחות כפי שאנחנו ניצלנו בעזרת אחרים!

לאחר כשלושה חודשים, נודע לדודי שאבי נהרג בחזית הרוסית שבה הוצב. הדבר נודע לדודי דרך חייל אוקראיני עריק. אותו עריק פגש את אמי בכפר סמוך לשם יצאה לחפש מזון, ולה הוא סיפר שאבי פצוע ושוכב בבית חולים רוסי. דבר מותו של אבי אומת רשמית לאחר מכן בהודעה שקיבל דודי מהרוסים.

אמי, שלא רצתה להאמין שאבי מת, החליטה לעזוב את אוקראינה ולנדוד לכיוון פולין בתקווה למצוא את אבי. הגענו ללובלין שבפולין, ושם נודע לנו דבר הרצחו של יהושע קנוניץ'. משם המשכנו לעיר חלם ונשארנו בה זמן מה.

יום אחד החליטה אמי להשאיר אותנו לבד יחד עם משפחות ניצולים שהיו שם. בכוונתה היה לצאת לעיר לודז', בתקוה לאתר את אבי בין החיילים הרוסים שהגיעו לשם. היא לא הצליחה להגיע לשם, מאחר ונפגעה בתאונת דרכים על-ידי רכב צבאי, ונפצעה קשה. דיירי המקום שבו היינו יצאו למרכז העיר בתקוה למצוא רופא שיטפל בה, ואכן הם הצליחו למצוא רופא צבאי רוסי שהסכים לבוא ולטפל באמי.

הרופא טיפל באמי במסירות מספר ימים, ותוך כדי אחד הטיפולים לחש באוזנה שהוא יהודי, וביקש שלא תספר על כך לאיש. אותו רופא טיפל בה עד שהחלימה.

לאחר שאמי החלימה, היא החליטה להמשיך בחיפושים אחרי אבי. התחלנו לנדוד לכיוון הונגריה, רומניה אוסטריה עד שהגענו לבסוף לאיטליה.

באוסטריה היינו מספר חודשים במקום ריכוז של פליטים יהודים מרחבי אירופה. דודי אברהם, אחי אבי, שהצטרף אלינו עוד ברומניה, הציע שנעלה על רכבת אוסטרית עם קרונות משא וכך נגיע לאיטליה. לרוע המזל, כשהיינו בתוך הקרון גילו אותנו שוטרים אוסטרים והורידו אותנו מהרכבת. אני התנגדתי נמרצות לרדת ואז אחד השוטרים נתן לי חתיכת שוקולד בתקווה שארגע ואני זרקתי את השוקולד, למרות שבמשך שנים לא טעמתי טעמו של שוקולד!

את דודי אסרו, ואותנו ועוד פליטים נוספים שהיו בקרונות החזירו למחנה.

לאחר מספר שבועות ניסינו שוב לעלות לרכבת והפעם הצלחנו והגענו לאיטליה. לפני כן, בעת שביקרנו את דודי בכלא באוסטריה, העברתי לו פתק בתוך חבילת המזון שהבאנו לו, וכתבתי לו שלא יחפש אותנו במחנה מאחר ואנו מתכוונים לעזוב את אוסטריה.

אותו דוד הגיע לאחר המלחמה לארצות הברית, הקים משפחה וחי שם כ-50 שנה. בשנת 1999 עלה בגפו ארצה, ובשנת 2000, בארץ, נפטר ממחלה.

אנחנו, כאמור, הגענו לאיטליה (לסנטות), ומשם עברנו לעיר בארי. לאחר כשלושה חודשים קיבלנו אישורי עליה (סרטיפיקטים), ועלינו ארצה בשנת 1945.

אני נישאתי בשנת 1950 והקמתי משפחה.

אמי התגוררה בארץ עד שנפטרה בשנת 1982.

אחותי זינה נפטרה גם כן בשנת 1982, בגיל 52, בסמוך לפטירת אמי.

אחי הבכור יעקב נפטר בשנת 1994.

אחי הקטן אברהם, יבדל לחיים ארוכים, ואנוכי מתגוררים כיום בשכנות בעיר רמת-גן.

רק בשנת 1966, נודע לנו מקום קבורתו של אבי, זאת בעזרת בן דודי יהודה מרין, שבמשך שנים עשה מאמץ רב על מנת לאתר את מקום קבורתו של אבי.

סיפורו של נער

משה ברט

משה ברט

אני, משה ברט, בנם של מיכאל וזיסל, רוצה לתאר איך כל משפחתנו הצליחה, בדרך מקרית ביותר, לצאת מתחומי העיירה מנייביץ' ליערות, לפני גירושנו לגטו.

הייתי נוהג ללכת לסבתי שרה סינגל לישון, כי היא נשארה לבד עם היתומה רוחלה ברט. אימה נפטרה לפני המלחמה, ואביה יהושע ובנה יצחק נרצחו באקציה הראשונה בג' באלול תש"א (1941) יחד עם 375 יהודי העיירה.

אצל סבתי התגוררה פליטה ממערב פולין עם בתה היפה. יצחק סגל, ששימש כשוטר, חיזר אחריה. ערב אחד הוא סיפר לנערתו שעומדים למחרת לרכז את כל היהודים לגטו הדרומי של העיירה.

סבתי שרה, בשומעה זאת, העירה אותי וציוותה עלי לרוץ להוריי לספר את מה ששמעה. על אף העוצר חמקתי דרך גינות וחצרות עד לביתנו, וסיפרתי להורי מה עלול להתרחש.

אבי לא הצליח לשכנע את אחיו יעקב לברוח איתנו היערה, בנימוק שיש לו ילדים קטנים. גם אחותו פעסל סירבה להצטרף אלינו. רק אחיה של אמי, הדוד לייבל סינגל, אשתו מלכה וילדתה הפעוטה איטקהלה, החליטו להצטרף אלינו. דודי לייבל שם את ביתו הפעוטה בתיק גב ("רוקזק"). המתנו עד שחר כשעדיין חושך בחוץ. אבי נתן הוראות איך לצאת מהעיירה ואיך להתנהג בדרך: לא ללכת יחד, כדי למנוע את תפיסתנו על ידי השוטרים האוקראינים, שארבו ליהודים על כל צעד ושעל. עברנו ליד ביתה של סבתא שרה, ואחותי איטקה ביקשה לקחת את היתומה רוחלה איתנו וכן את הדודה מלכה, אבל בעלה יעקב היה מאד חולה והם נשארו עם בנם הקטן יענקל'ה.

אבי צעד ראשון כשהאחד שומר מרחק עין מהשני... וכך הגענו ליער.

אחרי מספר שעות הליכה ביער, הגענו למושבה הפולנית קונינסק, לביתו של שומר היערות הפולני יצנטי סלוביק. בדרך איבדנו את אחותנו הבכורה איטקה ומאוד דאגנו לגורלה, אך כעבור זמן לא רב היא הגיעה לחוותו של סלוביק.

סלוביק הוביל אותנו לתוך היער, ואמר שכאן המקום בטוח ואף אחד לא ימצא אותנו. כך התחילה מסכת שהותנו ביער שנמשכה קרוב לשנתיים, במחנה המשפחה, בחסות יחידת הפרטיזנים של "מקס".

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

מיכאל ברט ורעיתו (לבית סינגל)

שיינדל (לבית סינגל) ויהושוע ברט

עליתי לקבר אבות

מרדכי גאייר

לראשונה אחרי השואה ביקרתי במנייביץ' ב-1956. אז אפשר היה עוד לראות זכר ממנייביץ' היהודית...

בבית העלמין נותרו עדיין פה ושם מצבות, אם כי מרביתן נלקחו על-ידי האוקראינים. עדיין עמד ה"גל-עד" הפשוט שהוקם לזכר קדושי מנייביץ' והסביבה על ידי ניצולי השואה. פרטיזנים יהודים, או פליטים, שחזרו מרוסיה, רובם-ככולם מצאו דרכם לארץ-ישראל.

רק שריד בודד מאותו ישוב עדיין התגורר במנייביץ': אליהו ליברמן, שמשום מה נתקע ב"בית העלמין" הגדול, המורה ה"זקנה" הפולניה דומברובסקה, שגידלה דור שלם של תלמידים יהודים, וראתה אותם באובדנם. עתה, כ-30 שנה לאחר השחיטה, וכ-18 שנה מאז ביקורי האחרון - אני עומד לבקר שם שנית, לעלות לקבר-אבות.

עומד אני בפרוזדור קרון-הרכבת סארני-קובל. הרכבת גומאת את המרחקים השרויים בתוך החשיכה. אני מסתכל דרך החלון במרחבים החשוכים, רק הכוכבים מנצנצים כאן תמיד ללא שינוי. עצי האורן הדלילים על החול הלבן מחזירים אותי לאותו נוף מוכר עוד משחר ילדותי.

פעמים אין ספור עברתי דרך זו בילדותי, בנעורי, ואחר כך, בפעם האחרונה, בשנת 1941, בזמן הנסיגה המבוהלת כחייל בצבא האדום. הנה המנסרה הנראית לי עתה כה גמדית... נקישת גלגלי הרכבת אינה מרפה, אך דומה שליבי הולם יותר מהר. כבחלום עובר הכול: ילדות, נעורים, ציפיות ואכזבות, בתים, רחובות, ההורים, ידידים, שכנים. כל העיירה צפה ועולה לנגד עיני, על שמחותיה וצרותיה. הנה גם אורות מנצנצים מרחוק, אלה נורות חשמל המאירות את העיירה ואת תחנת הרכבת המוכרת לי כל כך. פעימות ליבי גוברות כשגלגלי הרכבת מאיטים.

ברור. איש אינו מחכה לי, אך אני מתכונן לפגישה. חסר מנוחה. אולי יקרה נס?! אני יורד לרחבה ("פרון"). עמי יורדים מספר אוקראינים. הם מתרחקים במהירות ונבלעים בחשכה. אני עומד בודד, זר בחשכת הליל.

אחרי ליל שימורים אותו ביליתי בתחנת הרכבת, התחלתי את סיורי בעיירה, הזרה והשונה, ובכל-זאת, כל-כך קרובה לי...

הצד המערבי ("אויף יענע זייט") של העיירה השתנה מאוד. מעל לפסי הרכבת נבנה גשר המקשר את שני חלקי העיירה. כבישי אספלט ותאורה חשמלית ברחובות. על-יד בית מלון יהודי הוקם תיאטרון ובית קולנוע רחבי ידיים. פה ושם אני מזהה בתים שנותרו. בבתים החדשים שנבנו מתגוררים אוקראינים, בעיקר מכפרי הסביבה. הבתים מוקפים גינות ועצי פרי. קריאות תרנגולים עולות מהחצרות.

אני מגיע ליער ה"דאצ'ה". יער האורנים ששימש מקום קיט למאות. אני נזכר במשחקי ספורט, פעולות תרבות שונות, חלומות הנרקמים בין העצים. עלייה לארץ ישראל, אהבות ואכזבות נעורים... אך שוב אין זה אותו יער. נעלמו העצים התמירים, הגבוהים, הדשא, המשטחים הירוקים הטבעיים. אלה נעקרו ונהרסו על-ידי טרקטורים ומכוניות. את מקומם נטלה תחנת טרקטורים ("מ.ט.ס.") שהוקמה מעברה השני של העיירה.

הנה מתקרב אני למגרש הספורט, שהלהיב בשעתו ומשך אליו את בני הנוער היהודי מהעיירה. כאן התקיימו תחרויות ספורט של "חשמונאה" המקומית עם קבוצות יהודיות מעיירות הסביבה. כאן ניצחה כמעט תמיד קבוצת הכדורגל היהודית את הקבוצות הפולניות המקומיות. לעיתים קרובות גרם נצחון הקבוצה היהודית להשתוללות של פורעים פולנים ואוקראינים, שביקשו לפרוע את עלבון תבוסתם.

יהודית גאייר

עתה הגיעו למגרש הספורט תלמידים עם מוריהם, ילדים עליזים ככל ילדי העולם, פרט לכך ששוב אין ביניהם משה'לך, שלמה'לך, רחלה'ך ושרה'לך...

אני חוצה את פסי הרכבת, ומגיע לצד היהודי של העיירה - הקטן יותר. אני נתקל במצבת זכרון עצומה, בראשה חקוק כוכב אדום, לזכר חיילי הצבא האדום שנפלו בסביבה בקרבות עם הגרמנים. מוצא אני כאן שמות רבים של חיילים יהודים שנפלו. שמות כל-כך קרובים

ומוכרים... ברונשטיין וולף, ווינר, לופה שמואל, מרין אברהם, גורודצר, מלניק פסח ואחרים... אלה פרטיזנים שנפלו בשורות הצבא האדום, שאליו התגייסו לאחר הפרטיזנקה... משום מה, שמות רבים קשה לזהות. הגשם, השלג והרוח הספיקו לטשטשם.

אני צועד הלאה לקראת... ביתנו. הנה רחוב לודובה. הנה ביתה של המורה דומברובסקה, שבינתיים כבר מתה בגיל מופלג. הנה, ביתנו, בית הורי. לא. זה לא ביתי. הוא איננו עוד. במקומו עומד בית אחר, זר, וגוי גר בו. אני אוזר כוח ואומץ, ונכנס לשיחה קלה עם בעל הבית החדש... מתקבצים סביבי שכנים אוקראינים סקרנים. הם יודעים לספר כי יהודי מנייביץ' רובם ככולם נרצחו, וכאן, עומד לפניהם יהודי ממנייביץ' שהגיע ממוסקבה, כדי לראות את ביתו... הם אדיבים כלפי ואף משתתפים בצערי. האמנם כנים הם ברגשותיהם?

קבוצות קבוצות, הובלו לבורות עמוקים וארוכים, ירו בהם וכיסו אותם בעפר, ועליהם שניים ושלישיים... וכך עד שחיסלו את כולם... על העבודה ניצחו הגרמנים, אבל את העבודה השחורה ביצעו בשקידה האוקראינים והפולנים.

קשה להכיר שכאן - קברי אחים של אלפים. הזמן עושה את שלו, ביחוד כשיש מסייעים לו. מצבת האבן הפשוטה, שראיתיה בשנת 1956, נעלמה כלא הייתה. מסביב שורר שקט. "אמי נמה, נרדם אבי"... אני עומד כאילו קפאני שד. רוצה אני לומר משהו למלווי ואינני יכול... וכך, בלי מילים, באלם, אמרתי את ה"קדיש", ה"קדיש" האחרון ליד קבר האחים של קדושי מנייביץ' ופובורסק וטרויאנובקה וכל היתר.

עז רצוני להעיף מבט על בית העלמין הישן, אבל אין אני מוצא אותו... שטח בית העלמין נהפך למחסן גדול של זבל מלאכותי. השטח יושר והוקף ברסיסים של מצבות עם שברי אותיות יהודיות מרובעות.

הניה גאייר

שאלתי את נציג העירייה, מדוע? מדוע לא השאירו את האבן היחידה כזיכרון? תשובתו הלאקונית הייתה, שהחוק קובע, שאם במשך פרק זמן ממושך לא שומרים על בית עלמין - יש לחסלו. לאחר מכן הוסיף בשקט, כלאחר-יד, "במיוחד אחרי מלחמת ששת הימים, כשהיהודים התקיפו את הערבים".

ניסיתי לשוחח עם התושבים האוקראינים על התנועה הפרטיזנית שפעלה ביערות הסביבה, שבה השתתפו יהודים רבים, אך כל מאמצי היו לשוא. הדור הצעיר אינו יודע מאומה על פרטיזנים יהודים. לא שמע ולא קרא. והמבוגרים מתעלמים מכך ביודעין.

עליתי לרכבת המחזירה אותו למוסקבה. איש לא ליווה אותי, כשם שאיש לא קיבל את פני. ה"פרון" שהמה פעם נוסעים יהודים היה עתה שומם. הרכבת זזה.

מבטי נעצר על בתים יהודיים. הם נראים משום מה כפופים, כאילו ביקשו לומר "מה לנו כאן?". מבט ימינה - כאן היה פעם בית העלמין; מבט שמאלה - חורשת עצי אורן דלילה. מאחורי החורשה - רק אני יודע מדוע המשטח שם מוגבה קמעה ומכוסה עשבי בר...

שוב איני רואה דבר. דומה שפני הקדושים מלוות אותי בדרכי. פניהם חרושות קמטים מדאגות פרנסה

עומדים מימין: אלטר וורניק ודוד גאייר.
יושבים: קלרה ומרדכי גאייר ובאמצע ביתם יוליה
מוסקבה 1955

אם ורעיה בוכה על מות הגברים (בנה ובעלה) באקציה הראשונה
(ג' באלול תש"א)

לווייתו של יעקב גאייר

דב ברוינשטיין

בזמן חטיפת הגברים, נכנסו השוטרים האוקראינים לביתו של יעקב גאייר הסנדלר. הוא היה חולה מאד, ולא היה בכוחו להצטרף לגברים שרוכזו בחצר ה"אמבולטוריה" הסמוכה לביתו. הם, השוטרים, שברו באכזריות את ידיו ורגליו כעבור זמן נפח את נשמתו.

אשתו באה אלי בבכי, שבעלה המנוח מונח בבית, גופתו נרקבת ומעלה צחנה ואין מי שיביאו לקבר ישראל.

הלכתי לשמערל פאל, ששימש בעבר יו"ר ארגון בעלי המלאכה. הוא היה מאוד מכובד ומקובל על הבריות. סיפרתי לו מה שקרה עם יעקב גאייר. השכם בבוקר לקחנו שנינו את הגוויה, ויצאנו את העיירה לכיוון בית הקברות שלא היה רחוק מה"פערדישע מאגילעס" - קברי סוסים, והבאנו אותו לקבורה.

כשחזרנו לעיירה פגשו אותנו שוטרים אוקראינים, ומשום מה לא פגעו בנו לרעה. אולי בזכות המנוח ר' יעקב גאייר הי"ד שהבאנו אותו לקבר ישראל.

העדות תורגמה מאידיש לעברית
על-ידי יהודה מרין

מרדכי גאייר ז"ל

היה בין המייסדים והמנהיגים הבולטים של תנועת בית"ר בווהלין.

בשנות המלחמה, 1941-1945, שירת כחייל בצבא האדום, עבר את הדרך הארוכה ועקובת הדם עד לקניגסברג, שם נפצע. אחרי המלחמה התגורר במוסקבה. סמוך למלחמת יום הכיפורים (1973) הגשים את חלום נעוריו ועלה עם משפחתו לישראל (רעיה ובת נשואה עם בעלה ושתי בנותיהם).

שבע השנים שחי בארץ היו בשבילו השנים המאושרות בחייו, על אף שהיו אלו השנים הקשות שאחרי מלחמת יום הכיפורים, שלא הוסיפו לבריאותו הרופפת - הוא סבל ממחלת לב. הוא התגאה בכל הישג של המדינה, אבל גם כאב את כישלונותיה המדיניים והחברתיים.

את השואה, שבה ניספו הוריו, אחיו וקרוביו הרבים, הוא חי מידי יום ביומו, וכל אלה תרמו להחמרת מצבו הבריאותי. הוא נפטר על שולחן הניתוחים במהלך ניתוח לב.

מטבעו היה מרדכי אופטימיסט וזה בא לידי ביטוי בעבודתו החרוצה, בפעילותו הציבורית, ובמסירותו למשפחתו, לחבריו ומכריו הרבים.

מרדכי שהסתלק בטרם עת הוא סמל של מאבק וגבורה יהודית.

יהי זיכרו ברוך!

קשה. זו הייתה מנת חלקם כל הימים. עיניים כבויות ומבוהלות, ביניהן גם של אבי, אמי, של ידיד, בני עיירתי.

הרכבת חולפת על פני התחנות ואני קורא: טרויאנובקה, פובורסק, סטבלה. פעם זה אמר לי משהו. קרובים וידידים ומכרים חיו שם. עכשיו - כלום. כתובות מאירות עיניים באותיות קיריליות, שמאחוריהן אין כלום. חלל ריק.

מקומות שהיו לי פעם כה יקרים וקרובים. עתה כל כך זרים, שנואים. אני עוזב אותם לעולמים. רק את זכר יושביהם מלפנים אני לוקח עימי, עמוק בתוכי.

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

סבתי מנוחה גוטמן - באבע מניחה

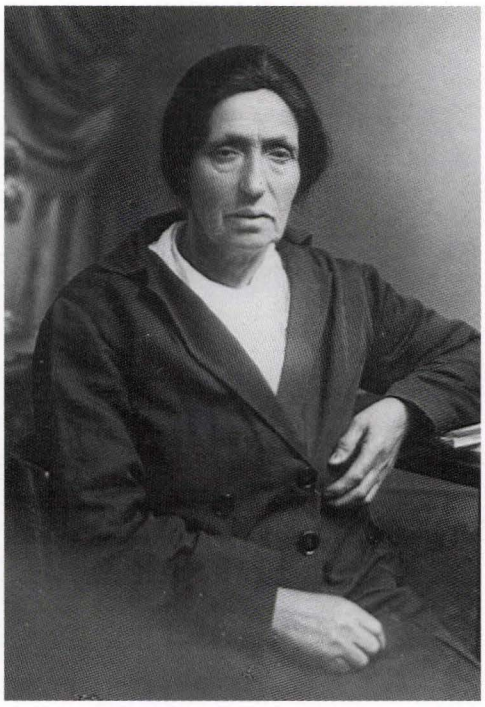
יהודה מרין

זו הייתה דמות מעניינת ואהובה בעיירה הורודוק ואחר-כך במנייביץ' ובסביבה. "באבע מניחה", ככה קראו לה, ובשם הזה הכירו ילדים כמבוגרים. סבתא הייתה בשביל כל אחד. דמותה השפופה עם מקל ביד אחד וסל גדול בידה השנייה - כך ראו אותה בדרך כלל. כזו הכירו ואהבוה. היא הייתה מתהלכת שפופה, בגלל עול הפרנסה שהיה מוטל על שכמה במשך שנים רבות בנעוריה.

יכולת לחשוב שהיא איננה רואה אף אחד בדרכה - אבל... לא, היא ראתה כל מי שהיה בדרכה. בשביל כל אחד הייתה לה מילה טובה. חיוך לבבי היה "נשפך" מפניה הזקנות והמקומטות ששפעו חן וחוכמה. הסל שלה היה מלא מסתורין: גדוש בקמח, גריסים, קצת סוכר, סבון ועוד דברים טובים... צרור בגדים ארוזים בנפרד, ו... קופסת פח סודית שהכילה רפואות למיניהן ותכשירי רפואה, ששימשו לה בשביל כל אלה שהיו זקוקים לה: תריסר כוסות רוח, בקבוקון ספירט, תחבושות רחוצות, אבל רחוקות מלהיות סטריליות, כל מיני עלים ופרחים מיובשים, כמו "ליפעווע צוויט" נגד שיעול, אבקת "ברזה" לפצע שאינו מגליד, דבש להכנת "טייגל" נגד נפיחות או "פארונקל". גם מספרים "עתיקים" היו לה, ששימשו לחיתוך חבל הטבור לנולד - כמיילדת הייתה מפורסמת בידענותה המקצועית. זה "המכשור" הרפואי שהיה לה בעבודתה ה"פרה"-רפואית. לחישותיה נגד "עינא בישא" היו מן המפורסמות וכל תכונותיה היו ידועות בעיירה הורודוק וכפרי הסביבה, ושימשו אותה לפרנסתה בשביל כל בני-ביתה. לעבור ברגל, מהורודוק להולוזי וחזרה, מרחק של כמעט 20 ק"מ לכל כיוון, היה בשבילה דבר של מה בכך. הא הייתה ידועה בכל הסביבה, הקרובה והרחוקה, בקולק, טרויאנובקה, מעלניצע, טראסטינעץ, ולישניבקה.

בשנים היותר מאוחרות לא השתמשה בכישוריה הרפואיים לשם פרנסה. "תודה לאל" נהגה לומר, "ילדי אינם נותנים לי לעבוד קשה ודואגים לצרכיי". "למה אם כן את עובדת כל כך קשה סבתא מנוחה?" "מה פירוש? יש ויש מי שצריך אותי".

זה היה סוד הצלחתה: אנשים היו זקוקים לה. לא כל אחד היה יכול להגיע לרופא או למיילדת מוסמכת. היא ידעה מי זקוק לה. הייתה נכנסת לבית, לא הייתה צריכה להתכופף בכניסה הנמוכה. כבר חיכו לה בקוצר-רוח, בעיקר אישה שנטתה ללדת. זה היה סוד הצלחתה: האישה ההרה ידעה שעם סבתא מנוחה מרגישים יותר בטוח. היא הייתה מקפלת

את שרווּלי שמלתה, לא לפני שהורידה מעין מעיל ללא שרווּלים ("בעזרענקאבניק"), רוחצת ידיה במים חמים, שוטפת אותן בקצת ספירט וניגשת לעבודת הקודש... ומביאה את התינוק היהודי לעולם. היא אשר הייתה זוכה לברך ראשונה - במזל טוב! כשסיימה את מלאכתה כמיילדת הייתה בשקט מוציאה מאותו סל קסמים קצת סוכר, חופן אורז ליולדת ולנולד החדש מלבוש זעיר... תמיד טרודה תמיד בתנועה. היא לא הסתפקה בעבודת הקודש כמיילדת או כרופאת חולים. פה צריכים לקיים מצוות "הכנסת כלה" לחתן ולכלה יתומים, פה יש לסדר יתום בבית יתומים, לעזור לו ללמוד "אידישקייט" ולעזור לו לעלות ארצה. (אני זוכר שני נערים שנשלחו על ידה לארץ ישראל, שמו של אחד היה לייבל הלפרין והשני לייבל הגיבן)

בניה היו בארצות הברית. אברהם ויצחק גוטמן ביקשו שאימם תנוח לעת זקנה, והביאו אותה לארה"ב לעיר בלטימור. נחת מילדיה ונכדיה (חצי תריסר) הייתה לה. אבל אמריקה לא הייתה בשבילה, אורח החיים שם לא היה לרוחה, אם כי גם שם מצאה כר נרחב לפעולותיה. הסתבר לה שבאמריקה ישנם נזקקים, יתומים ואלמנות. וכך נדדה ונעלמה לסירוגין והסבה דאגה לילדיה.

את ילדיה ונכדיה היא אהבה, אבל התגעגעה לביתה הישן בהורודוק. סבתא מנוחה שיכנעה את בניה, שאמריקה לא בשבילה, והיא חזרה עמוסה חבילות וגם מזומנים הביתה. להורודוק לא חזרה, אלא למנייביץ' הסמוכה. היא הקימה שני

סבתא מנוחה גוטמן עם הנינה סוניה
קובל 1937

הקיבוץ הרויזיוניסטי–גרוסמניסטי בשנת 1935 אצל סבתא מנוחה

בתים, ושיכנה בהם דיירים. שכר דירה, כפי שהסתבר, כמעט לא קיבלה מעולם מדייריה הדלפונים.

דייר אחד, דווקא גוי, (לאשתו קראו דוניה) היה אחראי להכנת עצים לחורף. דוניה הייתה "גויה של שבת". אחר הוציא שתי פרותיה למרעה. את כל הפנקסנות ניהלה בראשה בעל פה...

אם מישהו קיים "מצוות שמיטה" - הייתה זאת סבתא מנוחה. היה נדיר שדייר יעזוב את הדירה אצל סבתא.

עם דייריה נמנה גם קיבוץ ההכשרה של הרויזיוניסטים, שהפך להיות במרוצת הזמן ל-"גרוסמניסטי". משברים קשים עברו על הקיבוץ, הן מבחינה חברתית - פוליטית והן מבחינה כלכלית.

סבתא מנוחה הייתה מידי פעם נכנסת לחבורת הקיבוצניקים שהייתה שקועה בויכוחים פנימיים ובחובות גדולים, מתיישבת ביניהם, נאנחת ואומרת: "נו ילדים, עוד חודש עבר וטרם שילמתם שכר דירה... היודעים אתם עבור כמה חודשים אתם חייבים?" החבורה הייתה משיבה באנחה ובדברי נועם "אל דאגה באבעשה (סבתל'ה). נשלח לך את החוב בצרוף ריבית מארץ ישראל". והיו ממשיכים לספר לה על ארץ ישראל, שבה היהודים מעבדים את האדמות, על שוטר יהודי ועל ה"אידישע מלוכה" שנבנית שמה בארץ ישראל. היא הייתה מקשיבה בתשומת לב לדברי הצעירים. "כן ילדיי, הכל טוב ויפה לשמוע, אבל אני צריכה לחלוב את הפרות" ובטרם עזבה אותם שאלה במין סקרנות מהולה ברחמנות "מה אתם

יהודה גוטמן עם משפחתו בעת ביקור אחין, אברהם גוטמן מבלטימור
קובל 1936

לווית סבתא מנוחה, שנפטרה בשיבה טובה בכ' בטבת הת"ש (1.1.1939) ליד בית הכנסת הסטפנאי במנייביץ' נושא החזן, אורציע חזן, תפילה. עומדים מימין: שמעון בליישטיין, בערל מרין, יהודה גוטמן, אשר שטיין, יוסף מרין, יקותיאל גוטמן, לאה מרין, רחל גוטמן, שמעון רוזנפלד, ליובה רוזנפלד, זכריה סגל, הילד מאטל רייטר. למעלה: החזן אורציה חזן, חיים משה זפרן, יהודה מלמדיק, זיסקה ספיבק, לייזר מלמד, יהודה מרין, זכריה וינר

מבשלים לצהרים?" ניגשת למטבח, עם כף עץ גדולה בוחשת בסיר ("צ'יוהון") הגדול ובמומחיות קובעת "מרק תפוחי אדמה דליל" "צהרים רזה יהיה לכם, ילדים יקרים"... מוציאה מאחד הכיסים שלה חבילונת עטופה, מסירה את הנייר ומטילה את תוכן החבילה לתוך הסיר. עיגולי שומן היו מופיעים במרק והיא, הסבתא, הייתה מפנה את תשומת ליבם: "הנה הפרות גועות, צריכים לחלוב אותן... החוב עבור חלב הולך וגודל.. תרדו עוד מעט לקחת חלב, אבל זכרו, רק עם כלי חלבי, אחרת לא תקבלו ממני אפילו טיפת חלב..."

חורף, שלג, כפור בחוץ, החבורה התפזרה בעיירה, מי לחטוב עצים אצל בעלי הבתים ומי למנסרה. אבל בביתם לא היה אפילו שמץ של עצים לחמם את החדרים. איך אפשר לעמוד בפיתוי, כשמחסן מלא עצים יבשים של סבתא מנוחה גובל בדירתם. הורידו קרש מקיר המחסן והעצים מצאו דרכם לחדריהם של חבורת הקיבוצניקים... סבתא מנוחה תפסה שטעתה בחשבון עת הכינה את מלאי העצים לחורף.

אני נזכר, כשהייתי בן 13, ישבתי על יד מיטת סבתא מנוחה, עת החזירה את נשמתה לבורא. חברה קדישא לא התנו שום דרישות כספיות, למרות שידעו שכאן ניתן להשיג תשלום שמן. נישאו הספדים על־ידי בית הכנסת ולוויה רבת-משתתפים ליוותה אותה למנוחת עולמים. זה היה באחד בינואר 1939. סבתא מנוחה הייתה דמות מיוחדת בעיירה ובכל הסביבה, סבתא לכולם, לזקן ולצעיר כאחד.

ת.נ.צ.ב.ה.

החוג ה"דרמטורגי" במנייביץ'

ישראל גולד, חיפה 1960

אני רוצה להאמין, שעד היום נקרא הרחוב "תיאטרלנה". רק מעטים בלבד מאלה שיסדו את החוג הדרמטורגי שרדו, האחרים נרצחו בידי הנאצים ועוזריהם.

ההצגות הוצגו בבית ברחוב הזה. המייסדים היו: האחים מלמד, רוזנצווייג, ויהודה ביידער, שנרצחו, וכותב שורות אלה, שהיה בין המעטים ששרדו.

לקראת ייסוד החוג, הוזמן שחקן מקצועי בשם טורן מקובל, שכונה טורן "הרזשיסור" (הבמאי).

התאטרון עצמו שכן בבניין לא גמור של אוקראיני בשם סטפאן דומברובסקי, שונא ישראל עוד מתקופת פטליורה הפורע. תמורת תשלום התיר לנו לשפץ את הבניין. בעמל רב הותאם הבנין להצגות ולאירועים שונים, עם רשיון מהשלטונות. הותקנו מקומות ישיבה וכן במה עם וילון, והחברים החלו ללמוד בשקדנות את תפקידיהם.

ה"אמאלורים" - המתנדבים, הצטיינו בתפקידיהם השונים, ובמיוחד זוכר אני את הינדה גורפינקל, ליולה, פוגץ', אסתרקה ואחרות. אחרי כל הצגה היו ריקודים, והכסף שנותר לאחר כיסוי ההוצאות, הוקדש למטרות סעד.

החוג הדרמטורגי זכה להערכה רבה של כל האוכלוסייה וההורים נהנו לראות את ילדיהם משחקים בתפקידים שונים.

אני שימשתי כלחשן ("סופליור") ועבדתי קשה כדי למנוע כשלון שיחייב את הורדת הווילון באמצע המשחק. כאמור, השתדלתי שההצגות תצלחנה והן הביאו לי כבוד והערכה, אם כי לעתים נושאי התפקידים לא שקדו ביותר על לימוד תפקידם בהצגה וסמכו עלי, שלא אתן להם להיכשל.

הנוער הפולני קינא בנוער היהודי, וגם הם קיימו חוג דומה והזמינו אותי לשמש להם כלחשן. למרות היותם חברים בתנועה הפולנית לאומנית, שלא הצטיינה בחיבתה ליהודים, הערכו אותי ביודעם שאיתי לא יכשלו.

מנייביץ' הייתה מוכרת בכל האיזור בעיירה שרבים מתושביה עסקו בפעילות תרבותית. רובם ככולם הושמדו.

יהי זכרם ברוך.

תורגם לעברית על-ידי יהודה מרין

ר' וולף שוסטר ז"ל

הוא היה בעל קומה בינונית, רחב כתפיים, ופניו מעוטרות בזקן חד וקצר. הליכתו הייתה איטית, היה מפזם תמיד מנגינה חסידית או אוקראינית כשמקטרת קצרה, צהובה מניקוטין, בפיו. את שמו לא תמיד ולא כולם ידעו וכינויו "ליולקה דער באגרעבער" - הקברן.

הוא היה שמש בבית הכנסת הישן וכן אחראי לבית המרחץ. בתו שפרה האלמנה הייתה אחראית לחלק הנשי של בית המרחץ. הנשים הצעירות בעיירה התלוננו לא פעם על התחזוקה בבית המרחץ ובעיקר במקווה. (הערה: בשנת 1939, לפני פרוץ המלחמ,ה הושלמה בניית בית מרחץ מודרני ליד בית הכנסת הגדול).

בכל אירוע דתי - חתונה, ברית מילה, פדיון הבן - ליולקה היה פעיל ודאג לכל תשמישי הקדושה. כשנערכה הלוויה צעד ליולקה - הקברן - לפני הארון ובקול עצוב קרא "צדקה תציל ממוות".

לפני הימים הנוראים - לפני עלות השחר, היה מעיר לסליחות את אלה שרצו בכך, "לקום לעבודת הבורא".

רבי וולף שוסטר - ליולקה - היה יהודי פשוט. לא רבות היו ידיעותיו ב"אותיות הקטנות", אבל הוא התייחס ביראת כבוד ובמסירות ללא גבול לתפקידיו.

ממשפחתו הגדולה לא נשאר שריד. אני רואה זאת מצווה להזכירו.

ישראל גולד

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

קורות משפחה אחת

זיוה פיין ויפה פיטרמן (לבית גורודצר)

חיה גורודצר – האם

אברהם גורודצר – האב

האחות הקטנה גורודצר

בימי הכיבוש הנאצי גרו הורינו ז"ל, אבי אברהם גורודצר ואמי חיה, בעיירה מנייביץ'. אני סיימתי זה עתה את בית הספר (אחיותיי גם את זה לא הספיקו), וכבר נאלצנו לשים על בגדינו את הטלאי הצהוב והיינו נתונים בצער ופחד. והנה התחילו הצרות. בשנת 1941 גברו מעשי ההתעללות של הגרמנים עד כדי אימה. התחילו הסריקות. כחוטפי כלבים שוטים בחוצות, כך הם חטפו את האנשים ברחובות, ומחוץ לעיירה הרגו את כולם. למזלנו עדיין נשאר אז אבי בבית. לא הצליחו לתפסו.

הייתה זו ארכה זמנית בלבד. בשנת 1942 מהר מאוד הגיע תורם של כל אנשי העיירה, ואני עם אחותי ואבי הצלחנו להמלט. את אמי ואחותי הקטנה, הצליחו המפלצות לתפוס. באותו יום עד הערב ישבנו עם אבי במחבוא. זוכרת אני שבאותו לילה, אבי אמר: "עכשיו, ילדיי, בל נשתהה אף רגע אחד, כי ודאי מחר יבואו האוקראינים לקחת את רכושנו וניתפס. באותו לילה, בחצות, הצטייד כל אחד בכיכר לחם שהיה עוד בבית, והתחלנו לרוץ. עדיין שמענו מרחוק את הצרחות של הגרמנים, והעיירה הפכה לעיר הריגה ממש. אכן, התמונה הזאת נחרתה בזיכרון לעולם.

בבואנו ליער פגשנו מספר יהודים שגם הם הצליחו להימלט. שנתיים נדדנו כך ביערות, סבלנו קשות מקור ומרעב, ובנוסף לכך הגרמנים לא נתנו לנו מנוח בסורקם בלי הפסק את היער. היה לאבי קשה מאוד להשלים עם הגורל המר, עם הפרידה מאימנו ואחותי הקטנה. חסרונן היה מורגש עד כדי כאב, אך את הכאב היינו צריכים לשמור לזמנים אחרים, עד יעבור זעם.

בתחילת 1944 שחרר הצבא האדום את מערב אוקראינה. אבי גוייס לצבא האדום, ואנו יחד איתו בתור חניכות הצבא האדום גוייסנו לצבא. אולם, כעבור חצי שנה קרה לנו אסון. אבינו היקר נפל בחזית פולין, ואנו המשכנו לשרת בצבא האדום, השתתפנו בקרבות לשחרור וורשה וכיבוש ברלין. קיבלנו אותות הצטיינות ובגמר המלחמה השתחררנו מהצבא האדום. זכרתי את הבטחתי לאבי, שאם הוא יפול בקרבות, שלא נשאר ברוסיה, שנשתדל בכל מחיר לברוח מהארצות שבהן ספוגה האדמה בדם של יהודים ושל כל משפחתנו.

בבית הורינו קבלנו חינוך ציוני והלכנו לפי צו לבנו. עמוקים היו שורשי ואהבתי למולדת. הרהרנו רבות, אני ואחותי הצעירה, איך לעזוב את ברית המועצות ולהצטרף למעפילים לעלות למולדת. שאיפותינו נתגשמו אחרי קשיים רבים. זכר הורינו היקרים ואחותי הקטנה דחפונו ועודדונו להתגבר על כל הקשיים האלה.

אין זה אלא מעט ממה שיש לנו לומר ולספר, אך אין בכוח מילים לתאר את הכאב העמוק שבלב.

האחיות זיוה פיין ויפה פיטרמן, חניכות בצבא האדום, אחרי שאביהן גורודצר גויס לצבא האדום בשנת 1944. בסוף אותה שנה נפל בפולין

מקום ושמו גריבה (קורותיה של משפחה אחת)

מיכה גזית, ארה"ב

מיכה גזית

הקדמה

גריבה, כפר קטן ונידח ונסתר בין יערות עבותים, ביצות ונהרות בצפון ווהלין, אשר מיקומו לא ימצא על המפה או בספרי הגיאוגרפיה, אך שמו נקשר בקשר נצחי עם התקופה האפילה ביותר של העם היהודי. במקום מרוחק זה, בין גויים רבים, ישבה משפחה יהודית יחידה אשר שמרה בגאווה על יהדותה במשך דורות רבים. שם נוצרו יחסי שכנות ואחווה שלא נודעו כמותם בין יהודים ושכניהם, וכאשר הגיע יום פקודה עמדה אחווה זו במבחן ושימשה חוט הצלה לכל יהודי הסביבה, שהעזו להימלט מבורות המוות כי לא השלימו עם גורלם המר.

את עיקרו של סיפור זה שלפנינו מהווים קורותיה של משפחת צבייבל מגריבה, ובעיקר סיפורו המופלא של דודי, יוסף צבייבל, אשר נולד, גדל וחי במשפחה ששמרה על יהדותה ומסורתה בגאווה בין הגויים בתוך כפר זה, שהיה כה מרוחק מישוב יהודי גדול. גאווה יהודית ויושר יהודי זה הביאו להם כבוד ואמון רב בין כל שכניהם הגויים.

כך נוצרה והתהדקה החברות בין יוסף ובין נער אוקראיני ושמו מיקולאי קונישצ'וק (קרוק). חברות זו היא אולי המפתח לכל מה שקרה שנים רבות אחר כך, בשנות ההרס והמוות, שנות כליון העם היהודי.

שורשים

היום זו תופעה מקובלת שאנשים מחפשים את שורשיהם ומנסים להתחקות על מקורותיהם. תופעה זו לא פסחה גם על עמים שלמים. עמים מחפשים את ייחודם ושורשיהם, אך לרוב הזיכרון ההיסטורי שהם מסוגלים לדלות אינו עולה על כמה מאות שנים, וגם אז הממצאים אינם בעלי משמעות עמוקה, ותרומתם לתרבות האנושית הכללית מצומצמת ביותר.

הדברים אינם פשוטים כלל כשאדם מנסה להתחקות אחר השושלת של משפחה יהודית טיפוסית. אם מדובר במגורים ובמקום פיזי, הרי תנאי הגלות הכתיבו נדודים תמידיים מארץ לארץ וממקום למקום. כך שלגבי שורשים של משפחה יהודית בגלות, אי אפשר לדבר במושגים של קביעות ומסורת משפחתית שקשורה למקום אחד מסויים.

לא כן כשמדובר בעם היהודי בגלותו הארוכה. אומנם הוא נמצא פיזית בהרבה ארצות ולתקופות ממושכות, אך את מולדתו הוא נשא תמיד בתרמילו ובנפשו. אם גר היה בעיר גדולה, הרי חלומותיו היו תמיד על עירו שלו, ירושלים. אם ראה נהר יפה, הרי נהר הירדן היה יפה פי אלף. ישראל - ארץ התנ"ך - זו הייתה המולדת של כל יהודי באשר הוא. את חגיה חגג, את מלכיה העריץ ובנביאיה האמין. כך שאם ירצה אדם יהודי לדעת מה הם שורשיו הרי התשובה פשוטה וברורה: יפתח נא את תרמילו ויציץ לספר התנ"ך ויקרא שאבות אבותיו חיו ביהודה ובשומרון, בגליל ובנגב, בירדן ולחופי ים; עבדו את אדמתם ורעו את צאנם והפליגו בים סוף. כל בקר צהרים וערב, שנה אחר שנה, במשך אלפי שנים, היו פונים מזרחה אל כיוון ירושלים, מתפללים לשלומה ומחכים לבן דוד, מלך ישראל, שיום אחד יבוא ויחזיר אותם לכור מחצבתם. אך עד שהמשיח יגיע, הרי בינתיים צריך לאכול ולעבוד, צריך להתקיים ולחכות. כך הם חיכו בוורשה ובקייב, בקובל וברובנו, ואפילו למקום ששמו גריבה הגיעו.

כיצד מגיעה משפחה יהודית לגריבה? הפרטים לא ברורים: אין מסמכים או רשימות שמהם ניתן ללמוד על קורות ההתיישבות היהודית בחלק זה של אירופה. ישנה מסורת שבעל פה וגם זו מקוטעת וחסרה.

יש האומרים שהיהודים הגיעו לחלק זה של ווהלין בתקופת מלחמת נפוליאון, תקופה שהייתה ידועה בתנועה רבה של עמים בעקבות החופש המוגבר שניתן לאזרחי אירופה תחת כיבושיו של נפוליאון. כך שגם היהודים נהנו מחופש תנועה והצליחו לצאת מהגטאות הצפופים של מרכז פולין למקומות מחיה חדשים במזרח. אחת העיירות הראשונות שהיהודים התיישבו בהן הייתה העיירה לישניבקה. עיירה זו שכנה כ-30 ק"מ מציר התנועה הראשי שבין מרכז פולין לכיוון קייב. מראשית המאה ה-19 ועד מלחמת העולם הראשונה גדלה האוכלוסייה היהודית, ומנתה כמאתיים משפחות בין אוכלוסייה כללית של כ-2000 תושבים. בין המשפחות הידועות הייתה משפחת פוקס, בעיקר סבו של אסף, שהיה ידוע בקשריו המסועפים עם צמרת הצבא הרוסי, וקשרי המסחר שלו הגיעו עד למעמקי רוסיה. הוא היה גם ידוע כאספן גדול של דברי אמנות ועתיקות. גם משפחת שכטר הייתה מן הידועות והצטיינה במסחר וביחסיה הטובים עם גויי הסביבה.

לאחר מלחמות נפוליאון, כשהמשטר הצארי התבסס במקום, חוייבו הרבה בחורים יהודים צעירים להתגייס לצבא הצארי, דבר שהיה כרוך בשירות ממושך שהגיע לעיתים עד עשרים שנה (קנטוניסטים).

אחד האמצעים שהיו מקובלים לעקוף גזירה קשה זו, כלומר, לקבל פטור מן הצבא, היה מתן שוחד, שלעיתים הסתכם בסכומי עתק.

דרכה של משפחת שכטר לעקוף את השירות בצבא הצאר היה החלפת השם משכטר לצבייבל. צבייבל היה שם של יהודי שהגיע בדרך עקלקלה לסביבת לישניבקה מרומניה (או הסביבה) וכנראה נפטר שם. תעודתו של יהודי זה שימשה כהוכחה שמשפחה זו אינה מאזרחי רוסיה, ולכן אינה חייבת בגיוס. מאותה שנה נקראה משפחת שכטר בשם צבייבל.

בסביבות השנה 1830 קנתה משפחת צבייבל אחוזת אדמה בכפר השכן גריבה, שהיה מרוחק כ-5 ק"מ מהעיירה לישניבקה. אחוזה זו בגריבה נקנתה מנסיך פולני שהיה בעל הרבה אחוזות גדולות בכל הסביבה. האחוזה עברה בירושה בין בני משפחת צבייבל וכל אותן השנים, חוץ מהפסקה קצרה בזמן מלחמת העולם הראשונה, תמיד התגורר מישהו מבני המשפחה באחוזה. המשפחה סיפקה לתושבי הכפר גריבה את שירותי המסחר ושיווקה את תוצרת הכפר לערי הסביבה. פעילות מסחרית רבה הייתה בתקופת הקיץ שאז היו כפרי הסביבה אוספים את פירות היער ובאמצעות משפחת צבייבל היו מעבירים את התוצרת לערים אחרות, ביניהן גם ורשה בירת פולין.

במלחמת העולם הראשונה היה אזור גריבה ולישניבקה פרוץ לכנופיות של לאומנים אוקראינים ופולנים, שלא חסכו שבטם מיהודי הסביבה. רוב היהודים נמלטו מלישניבקה ובתיהם נשדדו ונהרסו. לאחר המלחמה חזרו רק קומץ קטן מיהודי לישניבקה, כשבע משפחות מתוך אוכלוסייה כללית של כ-1500 תושבים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה צורף האזור לפולין ותחת המשטר של הגנרל פילסודסקי נהנו יהודי הסביבה משקט יחסי והתפתחו יחסים הוגנים עם גויי הסביבה. בלישניבקה סיפקה הקהילה היהודית הקטנה שירותי דת לכל יהודי הסביבה. היה בית כנסת ומקווה, שוחט ומוהל ומורים היו מגיעים מהערים הגדולות כדי ללמד את בני המקום יהדות ולימודים כלליים. בימי החגים והימים הנוראים היו כל יהודי הסביבה מגיעים ללישניבקה ומבלים את החג באווירה יהודית שלמה. כך גם נהגה משפחת צבייבל מגריבה. אבי המשפחה, שלמה צבייבל זצ"ל, שהיה ידוע בצדקנותו ובשמירת מצוות, דאג ששבעת ילדיו יקבלו חינוך יהודי ועברי מסורתי. לשם כך הוא הזמין מורה מיוחד, שהיה בוגר הגימנסיה בפינסק ללמד את ילדיו תנ"ך, לימודים כלליים, ציונות, שירי מולדת ואפילו התעמלות. הלימודים נמשכו באינטנסיביות עד גיל הבר-מצווה אבל נפסקו בגיל 13 כי ילדים מעל גיל זה כבר נשאו

ר' שלמה צבייבל

בעול הפרנסה של המשפחה. בכפר לא היו שום סימנים גלויים של אנטישמיות והמשפחה זכתה ליחס מכובד משכניהם הגויים. רוב תושבי הכפר (כ-180 משפחות) היו שייכים לדת הפרבוסלבית ומספר מועט היו בפטיסטים, שנחשבו ליותר ישרים וידידותיים משאר בני הכפר. הכומר של הכפר היה מאוד מיודד עם משפחת צבייבל, ואפילו התוודה (בחשאי, כמובן) עד כמה גדולה שנאתו לגרמניה ורוסיה, שאותן כינה "שני הכלבים המטורפים של אירופה". הוא תמיד התבטא בהערצה לגבי העם היהודי ושיבח את חוכמתו ויושרו, ואפילו איחל לו לשוב למולדתו באחד הימים.

ידידות נעורים

מבין שבעת ילדיו של שלמה צבייבל זצ"ל היה יוסף המעורה ביותר בין תושבי הכפר. הוא הכיר אותם לעומק והכיר את מנהגיהם ודרך מחשבתם. הוא גם הכיר את משפחותיהם והשתתף בשמחותיהם, וידע למי מאנשי הכפר אפשר להאמין וממי צריך להתרחק ולהיזהר. בעיני תושבי הכפר היה יוסף סמל של הגינות ויושר. הם כיבדוהו והעריצוהו על יושרו ונאמנותו האישית, וברצון היו מביאים את תוצרתם למכירה ליוסף, כי תמיד ידעו שיקבלו מחיר הוגן ויחס אנושי וחם.

בין תושבי הכפר היה מגיע גם נער כחוש ונמוך קומה בשם מיקולאי קונישצ'וק (שנקרא לאחר שנים בשם "קרוק"). הוא היה רועה בקר וצייד. הוא היה מביא פרוות מחיות שצד וכתמורה היה יוסף גומל לו בתשלום הוגן וביחס חם. מיקולאי היה עני מרוד ואילו יוסף תמיד הרגיש צורך לתת לו דברי אוכל ובגדים כצדקה, וכהערכה ליחסו הטוב למשפחה. באותה תקופה עסק יוסף, בין היתר, גם במסחר בגרוטאות ברזל ובציוד מלחמה עודף מימי מלחמת העולם הראשונה. הציוד כלל רובים חלודים חסרי קתות. בראות

מיקולאי את הרובים החלודים חשקה נפשו באחד מהם. יוסף התפלא, לשם מה נחוץ למיקולאי רובה חלוד חסר שימוש, אבל מיקולאי השיב לו "מי יודע, אולי יגיע יום ועוד נצטרך גם רובה חלוד". מאחר ויוסף לא רצה לאכזבו, הוא ביקש ממיקולאי לבוא בחשאי בלילה. וכך היה. באחד הלילות הגיע מיקולאי בחשאי אל בית יוסף וקיבל את מבוקשו - רובה חלוד עם בריח. מאותו לילה גבר האמון ההדדי בין השניים, ואז גם גילה מיקולאי ליוסף כי הוא נמצא בראש תא קומוניסטי חשאי, שהוא הקים בכפר, וזו גם הסיבה שהוא ביקש את הרובה. יוסף כמובן מאוד נרתע מזה ולא רצה להיות מעורב בתא קומוניסטי חשאי, אבל את קשריו עם מיקולאי הוא לא ניתק. לאחר שמיקולאי סיפר את סודו ליוסף הוא הרגיש קרבה מיוחדת אליו ואל בני המשפחה, ואז גם התחיל להגיע לעיתים קרובות לביקור אצל יוסף ולחלק את הידוע לו בקשר לפעולות המחתרת הקומוניסטית. כמו כן קיבל מידי פעם מיוסף מצרכים שונים כדי לממן את הפעילות הזאת.

ב-1934 התגייס יוסף לשירות בצבא פולין. הימים היו ימי שלטונו של פילסודסקי. השירות ארך 18 חודש. יוסף הוצב בגדוד 73 של חטיבת רגלים שבסיסה היה בקטוביץ, בתפקיד של מפעיל מרגמה 81 מ"מ. האימונים והמשטר בצבא הפולני היו מאוד קשוחים וקפדניים, ויוסף קיבל תעודת הצטיינות של צלף מעולה.

בימי שירותו בצבא חל שינוי דרסטי בפולין. פילסודסקי מת והחלה תקופה של אי ודאות לגבי מגמותיה של פולין, וכמובן, זה מיד השפיע על מצבם של יהודיה. כשחזר יוסף לגריבה בסיום שירותו, מיד פגש בידידו מיקולאי (מיקולאי לא התגייס לצבא כי היה בכושר גופני לקוי), וזה סיפר לו שבכפר נוצר קואופרטיב מסחרי שמנסה לנשל את משפחת צבייבל מפרנסתה. מיקולאי מיד התגייס לעזרת המשפחה ועבר מבית לבית כדי לשכנע את בני הכפר שיקנו את מוצריהם רק אצל משפחת צבייבל, ולא אצל הקואופרטיב החדש שהוקם.

השיכנוע של מיקולאי עזר, ורבים מתושבי הכפר המשיכו את יחסיהם המסחריים עם משפחת צבייבל.

שנות ה-30 היו תקופה של שינוי. רבים מיהודי הסביבה ניצלו את ההזדמנות והיגרו לארצות מעבר לים או עברו לגור בערים יותר גדולות, שבהן היו יותר אפשרויות להתקדמות ולהיכרות. שינויים אלו, כמובן, לא פסחו גם על משפחת שלמה צבייבל. הילדים גדלו והקימו משפחות משלהם. ישעיהו, בכור המשפחה, התחתן עם שרה לבית רוזנפלד, ועבר לגור במנייביץ'. הבנות שרה ויענטל התחתנו והיגרו לברזיל וארגנטינה. הבת רבקה (אמי) התחתנה ועברה לגור בעיר רדום שבמרכז פולין. בכפר נותרו לבדם סבא שלמה צבייבל ודודי יוסף שנשא מעתה בעול עסקי המשפחה.

קיץ 1939

כמידי שנה, כך גם בקיץ של 1939, ארזה אמי את המזוודות לקראת הנסיעה הארוכה והמיוחלת לבקר את סבא שלמה והדוד יוסף בכפר גריבה. הנסיעה הייתה ברכבת ונמשכה שעות רבות, על פני שדותיה הירוקים והפורחים של פולין. איכרים נראו עובדים בשדות עם עגלותיהם הרתומות לסוסים, שדות אין סופיים של תבואה שעדיין לא בשלה, שנישאה ברוח הקלה. בקובל החלפנו את הרכבות והמשכנו לכיוון מנייביץ'. במנייביץ' כבר חיכה לנו סבא שלמה עם עגלתו הרתומה לסוסים, ולשמחת הפגישה לא היה גבול. הדרך מתחנת הרכבת במנייביץ' לכפר גריבה הייתה בשבילי ארץ פלאים מלאת מיסתורין. משני צדי דרך העפר השתרעו יערותיה העבותים של פולין כשמידי פעם אנו חוצים גישרונים קטנים מעל נהרות שהתמשכו כעורקים מפותלים ונעלמים. שום תנועה לא נראתה משום כיוון. רק רעש גלגלי העגלה ופסיעות הסוסים נשמעו בצורה מונוטונית, ומידי פעם היה עורב קורע את שקט היער. לפנות ערב, לאחר נסיעה מייגעת, הגענו לכפר, לאחוזת המשפחה. הימים והשבועות הבאים היו ימי אושר אמיתיים. האווירה הפסטורלית מסביב והמפגש המשפחתי השכיחו לזמן מה את הפורענות שעמדה בפתח. הקיץ התקרב לקיצו, התבואה בשדות כבר הבשילה, והחלה עונת הקציר. ענני סתיו החלו לבצבץ בקצות הרקיע וכבר הגיע השעה לארוז את החפצים, להגיד שלום ולנסוע חזרה לרדום. אולם, נסיעתנו התמהמה כי סערה איומה התקרבה. ביום הראשון בחודש ספטמבר, כשהעולם עדיין ישן ברובו, הסתערו חיילי היטלר על פולין והמלחמה הגדולה החלה.

הרוסים במזרח לא פיגרו אחרי הגרמנים - על יסוד ההסכם הסודי ביניהם סיפחו הרוסים את חלקיה המזרחיים של פולין, ובתוכם נכללו גם הכפר גריבה והסביבה.

תחת שלטון הרוסים

לאחר כמה ימי חרדה הגיעו הרוסים לכפר, כשפניהם מועדות לבית משפחת צבייבל. לאחר התייעצות קצרה עם יוסף, הם קיבלו את הצעתו ומינו את מיקולאי קונישצ'וק (קרוק) כיושב ראש מועצת הכפר וכללו גם את יוסף כחבר המועצה. מיד הוחרם כל הרכוש הפרטי, כולל האדמות של האיכרים, וגם החנות של המשפחה נהפכה לקואופרטיב. יוסף מונה כמנהל הקואופרטיב, האחראי גם לחלוקת המצרכים החיוניים בשעת מלחמה לכל תושבי הכפר.

הרוסים הפכו את הכפר לקולחוז, דבר שקומם את רוב תושביו, שרובם היו בעלי אדמות מדורי דורות. המתיחות גברה, והייתה לשנאה כלפי המשטר הרוסי, שהתמקדה באלה ששיתפו פעולה עמו, ובראשם קרוק. כל חבריו נטשוהו והיו איומים תמידיים על חייו. בערבים היה מגיע לבית יוסף ומקונן על צרותיו ושואל בעצתו של יוסף.

המתיחות בין רוב תושבי הכפר לשלטונות הרוסיים גברה, ועם התערערות ההסכם בין רוסיה וגרמניה החלו האלמנטים הלאומיים המקומיים לחוש כי שעתם הגדולה קרובה והולכת. הם החלו בהתארגנות חשאית, שאנשיה כללו בעיקר את האלמנטים הכי ארסיים בין שונאי היהודים. בין הכנופיות הידועות לשימצה היו "הזלונובצים" (הירוקים) אשר את נחת זרועם "טעמה" המשפחה.

כחודש לפני פרוץ מלחמת רוסיה - גרמניה תקפה כנופייה זו את משפחת צבייבל באישון לילה. ההתקפה החלה בשבירת החלון שבחצר האחורית של הבית. יוסף, שישן ליד החלון באותו חדר, התעורר מרעש ניפוץ הזגוגית ורץ באופן אינסטינקטיבי לכיוון החלון כדי להדוף את התוקיפים. אחד מאנשי הכנופייה שלף אקדח וירה לכיוון יוסף, אך החטיא. יוסף נהדף לאחור, ומיד התפרצה הכנופייה דרך החלון וציוותה על כל המשפחה להכנס למטבח ולשכב על הרצפה עם הפנים כלפי מטה ולא לזוז. "מי שיזוז" - איים אחד מהם "יירו בו במקום". הם "ניקו" את הבית מכל דבר ערך שהיה בו. גם על אמי לא פסחו: הם הורידו ממנה בכוח את טבעת היהלומים שהייתה על ידה.

לאחר שכיבה ממושכת ובפחד גדול לכולנו השלימה הכנופייה את מלאכת הביזה, ולפני עוזבם ציוו בקול מאיים שאם נספר על דבר השוד לשלטונות, המשפחה תושמד.

לא עברו ימים רבים, והמשטרה הרוסית החשאית (נ.ק.וו.ד) שחקרה את העניין, קיבלה מידע ממלשין מקומי, והכנופייה כולה התגלתה ונאסרה. סופם היה מר. עם פרוץ המלחמה ולפני נסיגת הרוסים כל אנשי הכנופייה נשרפו חיים בידי הנ.ק.וו.ד.

יוני 1941

חודש יוני 1941 ייזכר תמיד כאחד מציוני הזמן הגורליים ביותר בתולדות העם היהודי: פרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה והשתלטותה של גרמניה על רוב חלקי אירופה. לבה של יהדות אירופה נידון לכליה. מיד עם פרוץ המלחמה נצטוו כל צעירי הסביבה להתייצב לגיוס לצבא הרוסי. תחנת ההתייצבות הייתה בעיר המחוז קמין-קושירסק. יוסף וקרוק נסעו יחד להתייצב בלשכה הצבאית אך כשהגיעו לעיר המחוז הזדעזעו מהמראה שראו. העיר הייתה תוהו ובוהו. הצבא הרוסי נסוג בבהלה והייתה אנדרלמוסיה כללית, כך שלא היה אל מי לדבר או לפני מי להתייצב. הם החליטו שאין טעם לחכות וכדאי לחזור חזרה לכפר ששם בוודאי יהיה יותר בטוח מאשר בעיר. בהיותם כבר בדרך חזרה ניגש איכר אוקראיני ליוסף ולחש לו שבכפר מכינים לקרוק קבלת פנים לא נעימה, ואם הוא יחזור לכפר אז הלאומנים האוקראינים כבר מחכים לו וחייו בסכנה. יוסף מיד סיפר זאת לקרוק, וההחלטה המיידית הייתה לשנות כיוון ולחכות להתפתחויות נוספות.

הם עצרו את עגלתם עם הסוסים בשדה במרחק בטוח מהכפר ושם בילו את הלילה. למחרת עבר במקום טור של הצבא הרוסי הנסוג. קרוק מיד קפץ על ההזדמנות הזאת והצטרף ליחידות הרוסיות וביקש שגם יוסף יעשה כמוהו. יוסף מיד השיב שהוא לא יכול להצטרף כי אינו יכול להפקיר את המשפחה בעיקר בזמנים שכאלה כאשר סכנת מוות אורבת להם.

יוסף חיכה עד רדת החשכה ואז בזהירות ובעקיפין הוא חזר הביתה, וכולנו נשמנו לרווחה.

אי הוודאות והפחד כמובן לא משו ולא נתנו לאיש מנוח. הייתה אווירה של פוגרום וההפקרות שלטה בכל. הצבא הרוסי נסוג בבהלה, הצבא הגרמני עמד בפתח, הכנופיות האוקראיניות השתלטו בינתיים על כל האזור, וחיי היהודים נהיו הפקר. לא עברו ימים רבים והסכנה הגיעה גם לביתנו. כנופייה של אוקראינים מתושבי הכפר והסביבה, רובם "הזלונובצים", התארגנה בשיירה מסודרת שראשה עגלה ועליה פטיפון שהשמיע שירי ארס אוקראינים לאומניים ופניהם לעבר ביתנו.

יוסף, שהיה אז מחוץ לבית, הבחין בשיירה המתקרבת. הוא חזר בריצה ואמר לכולם לברוח מיד מהבית ולהסתתר. אמא ואני ברחנו מהדלת של החצר האחורית לכיוון השדות והשיחים שנתנו מסתור, יוסף קפץ מעבר לגדר לבית השכן, ושם, אישה אוקראינית שהבחינה בו פתחה לו את השער והסתירה אותו. כל התהלוכה הזאת בינתיים הגיעה לביתנו והחיפושים אחרינו החלו, כמובן, בשדידת כל מה שעוד נשאר בבית מהשוד הקודם. תוך כדי חיפושים הם תפשו מספר אוקראינים שעבדו יחד עם יוסף בקואופרטיב והחלו לענותם כדי שיגלו היכן יוסף ובני המשפחה מסתתרים, והאשימו אותם בבגידה ובהתידדות עם הרוסים והיהודים. הם נקשרו בחוטי ברזל והוכו באכזריות רבה עד שפניהם הושחרו. בין המעונים והמוכים היה איכר אוקראיני בגיל מתקדם, אב להרבה ילדים קטנים. למקום הגיע זקן הכפר וביקש רחמים על המעונים ובעיקר על האיש שהיה אב לילדים. בדבריו הנרגשים טען באוזני הכנופייה שאין טעם להרוג איש זה, משום שהם, בני הכפר, יצטרכו לגדל את ילדיו ורצוי שיחוסו על חייו כדי שלפחות יוכל לגדל ולהאכיל את ילדיו הרבים. דבריו של הזקן שכנעו את אנשי הכנופייה, וחייו באמת ניצלו. שאר אנשי הקואופרטיב ששיתפו פעולה עם המשטר הרוסי נגררו מחוץ לכפר מאחורי עגלות הסוסים, ושם נורו למוות בידי הכנופייה.

מאותו יום והילך הסתתרנו כולנו מחוץ לבית אצל איכרים ידידים או רחוק בשדות. כל דברי הבית נשדדו והיה מחסור בכל. אמא סרגה דברי צמר ותמורת זאת השגנו אוכל לקיום מינימלי. חלק ממעט האוכל שהצלחנו להשיג בכפר היה גם נשלח למשפחה במנייביץ' כי שם היה הניתוק טוטלי והרעב כבד.

תחת הכיבוש הגרמני

שבועות מספר לאחר פרוץ המלחמה הגיע הצבא הגרמני למחוז והחל להשליט את סדריו. הייתה תקופה של הפוגה וכל אחד מדד את צעדיו בזהירות.

כחודש ימים לאחר שקרוק הצטרף לצבא הרוסי הנסוג הוא קיבל הוראה להסתנן חזרה מעבר לקווים הגרמניים, לחזור לכפר גריבה, ולנסות לארגן שם התנגדות פרטיזנית נגד הכיבוש הגרמני. הוא הגיע בסתר לסביבות הכפר ומשם שלח פתק סודי עם אשתו, שבו כתב שהוא הגיע, וכי הוא עומד להקים תנועה פרטיזנית בכפר. כמובן שחוץ מיוסף שום אוקראיני מהכפר לא היה נאמן דיו כדי לחלק איתו את הסוד. יוסף מיד גילה עניין רב בהצעה הזו, אבל באמצעות אשתו של קרוק הוא הודיע לו שבינתיים יסתתר מחוץ לכפר, אבל שישמור על קשר. יוסף גם דאג לשלוח לו את מעט המזון שהיה לנו וגם את משפחתו של קרוק הוא לא הזניח. כל אותה תקופה הסתתר קרוק ביער הסמוך לכפר ולא העז לצאת או להתקשר עם בני הכפר פרט ליוסף.

כחודשיים לאחר הכיבוש הגיע שליח מהועד היהודי (יודנראט) מקאמין קושירסק והודיע ליוסף כי הוא חייב מיד להתייצב בעיר ולהירשם אצל שלטונות הכיבוש הגרמניים ושם להצהיר על מקצועו ותעסוקתו. יוסף הגיע לעיר ושם הצהיר שהוא קבלן וספק של עצים (בראקער), מקצוע מאוד חיוני בזמן המלחמה. הגרמנים נתנו לאנשים כאלה רשות להישאר במקום מגוריהם כי זה היה חשוב למאמץ המלחמה. יהודים שלא היו בעלי מקצוע חיוני נשלחו מיד למחנות ריכוז ולגטאות בערים הגדולות. כך נשאר יוסף מוצב בכפר וכקבלן יער גם המשפחה הורשתה להישאר במקום כי עבודתו הייתה חיונית.

בעבודתו כקבלן יער (בראקער) הוא היה תחת פיקודו של קצין פולני לשעבר, שהתיידד איתו אחר כך. מקום העבודה היה לא רחוק מהכפר במחוז מנייביץ'.

יוסף היה היהודי היחיד בין כל הפועלים שעבדו ביער. יוסף הצליח במשך הזמן לרכוש את אמונו המלא של הקצין הפולני, שהיה מטיל עליו להחליפו ולמלא את תפקידו במשרד ששכן ליד הכביש הראשי. אבל יוסף העדיף את העבודה בתוך היער, שם הרגיש עצמו יותר חופשי ובטוח לעומת המשרד, שבו היו ביקורות תכופות של מפקחים גרמנים. העבודה בתוך היער גם נתנה לו את ההזדמנות להכיר מקרוב את שביליו הפנימיים והנסתרים וגם להתיידד עם אנשי הסביבה, בעיקר בעלי החוות שהיו מפוזרות ביערות.

ככל שעברו החודשים, הקדירו יותר הידיעות שהגיעו ממקומות שונים באזור הכיבוש הגרמני על הנעשה בקהילות היהודיות. ידיעות ברורות לא היו, מכונת ההרג הגרמנית עשתה את שלה, ובל מידי פעם הסתננו ידיעות מאוקראינים מקומיים ולפעמים מיהודים בודדים שברחו ממקומות האסון, שדבר איום עובר על העם היהודי והשמועות הכי איומות, שנשמעו כה אבסורדיות, הן למעשה אמת לאמיתה.

וכך, כל פקודה חדשה מטעם הפיקוד הגרמני מיד עוררה חששות כבדים. בינואר 1942 ניתנה הוראה מהפיקוד הגרמני שכל צעירי היהודים יתייצבו מיד בעיר המחוז קמין קושירסק לעבודה. למחרת כולם הגיעו. יוסף מיד הכיר שם בין הצעירים את בני הדודים הצבייבלים מפיינה ומלישניבקה. הגרמנים ריכזו את כולם בבית הספר הכללי של העיר והם הצטוו לישון על הרצפה הקרה צפופים בתוך החדרים. למחרת בבוקר הגיעה פקודה ללכת לכיוון הוועד היהודי שבעיר שם גם קיבלו אתים. קבלת האתים מיד עוררה חלחלה כי האסוציאציות היו מפחידות וידועות. חבר הוועד היהודי הרגיע את כולם ואמר שאין מה לפחד, הם הולכים לנקות את השלג מהכבישים הראשיים. וכך באמת היה. כולם גרפו שלג מהכבישים ובצהריים אפילו הגישו להם קפה חם לשתייה. בערב הם חזרו לבית הספר. בדרך חזרה לבית הספר נדברו יוסף ובני הדודים ממשפחת צבייבל כי אם ישלחו אותם למחרת לחפור בורות, שזה, כמובן, סימן לכליון, אז כולם בבת אחת יברחו לכל הכיוונים, ומי שיינצל, יינצל. השהייה בבית הספר הפכה לסיוט גדול, כי בנוסף לחששות מה יביא המחר, החלו השוטרים השומרים, שרובם היו אוקראינים, להתעלל ביהודים. כל מי שיצא לעשות את צרכיו עבר בין שני טורים של שוטרים שהחזיקו מקלות ואלות והיכו מכות רצח כל מי שניסה לעבור ביניהם. בראות האנשים במה כרוכה היציאה, הפסיקו לצאת ובמשך הזמן נאלצו לעשות את צרכיהם בתוך החדרים. כשהשוטרים האוקראינים ראו שאין יוצא ואין את מי להכות החלו מתפרצים פנימה ומכים ללא הבחנה את כולם עד זוב דם.

כעבור מספר ימים, באחד הערבים, הגיע קצין גרמני עם אחד מאנשי הוועד היהודי ונאם נאום קצר שתוכנו היה, שבינתיים לא צריך פועלים לעבודות כאלה אבל ברגע שיצטרכו אותם אז יקראו להם שוב וכולם חייבים להתייצב מיד.

טבעת הכליון שהקיפה את יהדות אירופה הלכה והתהדקה, ותורם של מנייביץ' ויהודי הסביבה הגיע גם הוא. באוגוסט 1942 הגיעה פקודה מטעם הפיקוד הגרמני שכל היהודים, כולל אלו שעבדו בעבודות חיוניות, חייבים לעזוב את העיירות הקטנות ולהתרכז בערים הגדולות, במקומות המיועדים רק ליהודים. מכיוון שהכפר גריבה היה חלק מחבל קמין-קושירסק, הדבר חייב את משפחתנו לעבור לגור בקמין-קושירסק. ובאמת, הפקודה שהגיעה ציינה במפורש שמשפחת צבייבל חייבת מיד לארוז את כל חפציה ולהתרכז בגטו בקמין-קושירסק. מהאינפורמציה שהייתה אז ברשותנו היה ברור לגמרי שלהתייצב בקמין-קושירסק פירושו מוות בטוח. יוסף החליט לא להשמע לצו הגרמני, ובמקום זה החליט להעביר בחשאי את כל המשפחה למנייביץ' ששם,

בשלב ההוא, לא היו עדיין שום פעולות חשודות מצד הגרמנים. ואילו הוא עצמו מיד החל בחיפושים אחר מקום מחבוא ביער ששם תוכל המשפחה להסתתר בעת צרה. המעבר ממקום ישוב אחד למשנהו בלי רשיון או הוראה מהשלטונות הגרמנים היה כרוך בסכנה גדולה, ואם מדובר היה ביהודים הרי זה היה סיכון עם פסק דין מוות לכל מי שנתפס. לכן הבריחה מהכפר למנייביץ', במקום לקמין-קושירסק, כפי שציוו הגרמנים, נעשתה בחשאי ובמתח רב. סבא שלמה צבייבל ואמי עזבו לפנות בוקר את הכפר והלכו ברגל בדרך עקלקלה לכיוון מנייביץ'. בדרך הם הורידו את הטלאי הצהוב מבגדיהם והתחזו כנוצרים. לפנות ערב הם הגיעו למנייביץ' ועברו דרך המשמרות הגרמניים, אך אלו לא עצרו אותם כי חשבו אותם לנוצרים. יוסף שהיו לו עדיין התעודות של עובד חיוני מטעם השלטונות ניצל את התעודות ונסע למנייביץ' עם קרונות הסוסים ולקח אותי איתו ואיש לא עצר אותנו.

באותו ערב כולנו הגענו לבית משפחת ישעיהו צבייבל. בעת שהסתתר במנייביץ' נפגש יוסף עם כמה מיהודי המקום, ביניהם חברו דוד בלאושטיין, והתייעץ איתו על הצעדים הבאים שיש לנקוט כדי לצאת מהמלכודת שהגרמנים מכינים לכולנו. יוסף רמז לו שבדעתו לברוח ליער ושם להתארגן לשהייה ממושכת. דוד מיד התלהב מהרעיון ואמר ליוסף, שאם יש לו רק מקום לאן לברוח אז צריך מיד לברוח לשם כי הזמן הולך ואוזל. יוסף הסתתר במנייביץ' במשך שמונה ימים ואז, בחשאי, בלילה, חזר לכפר בכוונה ליצור קשר עם קרוק, שהסתתר כל אותם חודשים לבדו מחוץ לכפר ביערות הסמוכים. יוסף הגיע בערב לבית גיסו של קרוק שבכפר וניסה להתקשר דרכו לקרוק. אולם קרוק לא היה באותו זמן בסביבה, כך שיוסף נאלץ לחכות לו עד שחזר לסביבות הכפר. בינתיים הסתתר בשדות שמחוץ לכפר במקום מרעה הסוסים, ובלילה היה גיסו של קרוק בא לקחת את הסוסים מהמרעה ויוסף היה מצטרף אליו ללינת הלילה. למחרת השכם בבוקר שוב יצא יוסף לשדות הרחק מהבית כדי להסתתר שם במשך היום. זה היה אחד הימים הכי גשומים. יוסף שכב בשוחה של שדה תירס והשוחה התמלאה במים והוא נרטב עד לשד עצמותיו. ודווקא באותו ערב משום מה, גיסו של קרוק לא הגיע לקחת את סוסו מהמרעה. יוסף חיכה וחיכה אולם קור הלילה ובגדיו הרטובים והמלאים בוץ הכריחו אותו להסתכן וללכת לבד לבית משפחת קרוק. לאחר הליכה עקלקלה הגיע לבית קרוק, כולו תשוש ורטוב. הוא התקבל בחמימות ואשתו של קרוק הכינה לו מרק חם מפטריות, ייבשה את בגדיו הרטובים והסתירה אותו בגורן מעל ערמת קש. לאחר שהייה של יומיים בגורן החל הגיס להראות עצבנות ואי שקט. למעשה כולם היו אחוזי פחד שמא הגרמנים יעשו חיפוש פתע, כי הרי ביתו של קרוק תמיד היה חשוד בעיני הגרמנים. השניים רמזו ליוסף שכדאי שיחפש לו מקום מחבוא אחר למען בטחונו ובטחונה של משפחתו של קרוק. כבר באותו ערב עזב יוסף את מחבואו אצל קרוק ונדד לצד השני של הכפר, שם היה לו ידיד וותיק שלא השיבו ריקם והכניסו לביתו למספר ימים. גם כאן הפחד מפני הגרמנים היה רב, וגם הידיד ביקש שימצא לו מקום מחבוא אחר, כי שהייתו סיכנה את כל משפחתו. לפני עוזבו את בית האיכר התפתחה בינהם שיחה עגומה והאיכר הפציר ביוסף ואמר שאיננו מבין לשם מה בכלל יוסף צריך את כל הסבל הזה, הרי אם אפילו יינצל ויישאר בחיים מה יהיו שווים חייו כשהוא ישאר היהודי היחיד, הרי לשאר היהודים אין בכלל סיכוי שישארו בחיים, כך שמוטב שיגמור עם כל הסבל הזה וימסור את עצמו לגרמנים. לפני שנפרדו נתן האיכר ליוסף כיכר לחם ואפודת צמר ובירכו לדרכו. יוסף נאלץ מעכשיו לנדוד מבית לבית אחד למשנהו כשהוא מסתתר לא יותר מיומיים בכל מקום כי הפחד היה רב שמא יתגלה חלילה אצלם. באחד המקרים הגיע לבית ידידים מאוחר בלילה והחליט להסתתר בגורן מעל ערימת התבן. למחרת בבוקר כשהגיעה האיכרה (שמה היה קסיניה) לחלוב את הפרות, היא נבהלה מאוד כשהבחינה ביוסף מעל ערימת הקש. אולם כשהכירה שזהו יוסף מיד שינתה את טון דיבורה והחלה באמירת תפילות והודיה לאל על שיוסף עדיין חי, כי חשבה שכל היהודים כבר הושמדו. היא אפילו שאלה לשלום כל המשפחה ושאלה היכן מיכה, הילד הקטן, ואמרה שחבל שלא ניצל לפחות הוא. יוסף הרגיעה ואמר שעדיין יש תקווה שכולם בחיים. האיכרה קסיניה הסתירה את יוסף במשך למעלה משבוע, עד שיום אחד הגיע גיסו של קרוק עם הידיעה שקרוק נמצא בכפר והוא יוכל לפגוש אותו עוד באותו ערב. יוסף מיד הלך לראות את קרוק והפגישה ביניהם הייתה מאוד מרגשת. קרוק הציג לפני יוסף שני אוקראינים שהסתתרו איתו, אבל גילה את אוזנו ששני המלווים שלו הנם טיפוסים מפוקפקים, כנראה אסירים לשעבר. יוסף מיד אמר לקרוק לשם מה לו להתחבר עם טיפוסים מפוקפקים, הרי אלו מסוגלים להתנקש בו ואין בכלל לסמוך עליהם. יוסף הציע לקרוק להיפטר ממלוויו, ושהוא יביא לקרוק אנשים נאמנים מיהודי הסביבה, שלהם הכשרה צבאית ושיתאימו יותר למשימות של לוחמה פרטיזנית מאשר אסירים לשעבר. יוסף הציע לקרוק להיות המפקד של קבוצת הפרטיזנים ושהוא מיד יתקשר אל ידידיו היהודים וכך יוכלו להקים לעצמם כוח שיהיה לו משמעות לכולם. קרוק הקשיב קשב רב ולאחר הרהורים רבים הסכים להצעתו של יוסף. הוא ניגש לשני האוקראינים והודיע להם שלא יוכלו להיות יותר יחד איתו וכי עליהם ללכת ולהסתדר בעצמם. קרוק נפרד מהם והצטרף ליוסף ושניהם שמו פעמיהם לכיוון הכפר. בדרך נתן קרוק ליוסף את אקדחו ולעצמו השאיר רובה שקיבל מהצבא הרוסי. בעוברם ליד אחד מבתי האיכרים שבקצה הכפר, הם הבחינו בדיר כבשים. מיד תפשו כבש, שחטוהו וצלו אותו על האש מחוץ לכפר.

בדרך הם גם מצאו כד חלב שהיה תלוי מעל באר לשם קירור וכך סידרו לעצמם ארוחה כהלכה לאחר ימים רבים של רעב. קרוק היה כל כך רעב שאכל מיד רבע מהכבש. מה שנשאר מהכבש הביאו למשפחת קרוק בכפר.

למחרת הכין יוסף מכתב לאחיו ישעיהו צבייבל במנייביץ', שבו נאמר כי על ישעיהו לקחת את כל המשפחה שבמנייביץ' עם כל הגברים הנחוצים ולברוח מיד מהעיר לכיוון הכפר גריבה. כשיגיע לכפר יפגשו בסתר בביתו של גיסו של קרוק. יוסף נתן את המכתב לגיסו של קרוק וזה יצא מיד עם עגלתו לכיוון מנייביץ'. בהגיעו ליד קרסין, כמחצית הדרך למנייביץ', הבחין בקבוצת גרמנים שמובילים יהודים ובניהם הוא הבחין בישעיהו צבייבל. הגיס של קרוק מאוד נבהל ממה שראה ומיד הטה את סוסו לאחור וחזר במהירות לכפר ובפיו סיפורי זוועות, כי ראה את אחיו של יוסף וכל המשפחה מובלים לטבח. (יותר מאוחר התברר כי מה שהגיס של קרוק ראה בקרסין היה למעשה הפינוי של היהודים מהעיירה, וישעיהו צבייבל, שהיה בועד היהודי של מנייביץ', היה בתפקיד מטעם השלטונות ואסף את יהודי הסביבה לגטו במנייביץ').

יוסף לא ידע את נפשו ולא ידע מה לעשות ולהיכן ללכת. לאחר כמה ימים הוא ניגש לקרוק והציע לו שאולי כדאי לנסות וללכת לכיוון העיירה לישניבקה, אולי שם עוד נשארו יהודים שמתוכם אפשר יהיה לגייס אנשים לפרטיזנים. קרוק ויוסף הגיעו ללישניבקה בלילה. קרוק נשאר מחוץ לעיירה ויוסף המשיך לבדו לכיוון ביתו של שמעון וולפר. יוסף דפק על החלון בזהירות ומיד קמה בהלה. אבי המשפחה אפרים מאיר וולפר שאל בפחד מי שם? יוסף לחש בשקט את שמו ואמר לא להקים רעש. הוא שאל אם שמעון הבן ישנו ואם כן אז שייצא החוצה כי הוא רוצה לדבר איתו. שמעון מיד יצא ושמע את הצעתו של יוסף להצטרף לפרטיזנים. שמעון היה ספקני והחל לשאול שאלות. הוא לא האמין שאפשר יהיה להתקיים ביער, להשיג מזון ולעמוד בתנאי החורף הקשים. יוסף השרה בו אמון וביטחון ואמר לו שהוא ידאג למזון וללבוש. עובדה, אמר, הוא עצמו כבר נמצא ביער הרבה שבועות, ואפשר להסתדר עם קצת תושייה. שמעון שאל מה יהיה עם ההורים, הרי אם זה ייודע לגרמנים הם יושמדו. אז יוסף אמר לו שייקח גם את ההורים איתו, ודרש ששמעון ילך וידבר עם שאר צעירי העיירה וישאל אם ברצונם להצטרף. תוך שעה התאספה קבוצה מצעירי העיירה והם החלו חוקרים את יוסף על הצעתו ועל אפשרויות הקיום ביער. הם גם דרשו לראות את שותפו של יוסף לפרטיזנים. יוסף אמר להם להמתין והוא עצמו הלך מחוץ לעיירה להביא את קרוק, כדי שצעירי לישניבקה יוכלו לדבר גם איתו. בראותם את קרוק אכזבתם הייתה רבה, כי הם ציפו לראות פרטיזן טיפוסי עם מבנה גוף חסון. אולם, קומתו הנמוכה של קרוק וקולו השקט לא עשו את הרושם המקווה. הם ניגשו ליוסף ואמרו באכזבה: "מי, זה, המצומק והקטן הזה" (וקראו לו בשם "סלהודקה" (שבלול)), "ינהיג אותנו ביער?" וההיסוסים התגברו עוד יותר. אך גישתו השקטה והבטוחה של יוסף הרגיעה אותם, וגם האלטרנטיבות שעמדו בפניהם: מחד - הכילוין הבטוח, ומאידך - התקוה ללחום ולהינצל. ההחלטה הגורלית נפלה וכולם החליטו להצטרף. הצעירים של משפחת גולד, שלושת הצעירים של נחמה בלאושטיין וילד (שהיה מאומץ) ממשפחת וולפר הצטרפו ליוסף עוד באותו הלילה, השאר ביקשו ארכה עד למחרת כדי שיוכלו להכין את עצמם וגם לשקול את צעדם. יוסף נפרד מהם ונדבר להיפגש אתם למחרת בלילה ליד גשרון "השטן" ביער. ובאמת כך היה. למחרת בלילה הגיעו נחמק'ה בלאושטיין ובתה מרים, וכן שמעון וולפר, למפגש בגשרון. משם לקח אותם יוסף למחבוא ביער מקום משכן כל הצעירים.

לא עברו רגעים רבים ונחמק'ה בלאושטיין נתקפה בהיסטריה. היא שינתה את דעתה והחלה למרר בבכי שהיא רוצה לחזור מיד לעיירה, ושיוסף יתן לה בחזרה את הילדים שלה כי לדעתה אין טעם בכלל להסתתר ביער, כי גם פה הכליון הוא בטוח. היא גם טענה שאם הגרמנים יראו שהם ברחו אז הם יתנקמו בשאר יהודי העיירה וכולם יחד יושמדו. יוסף ענה שבשום אופן הוא לא ירשה שהם יחזרו לעיירה, ושנחמק'ה והילדים שלה כבר יודעים את מחבוא הפרטיזנים, כך שאם הם יתפסו על-ידי הגרמנים יענו אותם, ואז הם יגלו את המחבוא וכולם יושמדו. נחמק'ה התפרצה ביללות והחלה להאשים את יוסף כי בגללו כל יהודי לישניבקה יושמדו ודם כל יהודיה יהיה על מצפונו. הויכוח המר הזה נמשך כשעתיים כשיוסף מסרב בכל תוקף לתת להם לחזור לעיירה. תוך כדי הויכוח פתאום התפרצה הבת של נחמק'ה מרים והודיעה מפורשות שהיא לא חוזרת אלא מצטרפת לפרטיזנים. זו הייתה הנקודה שבה נחמק'ה נרגעה ולבסוף הסכימה להישאר עם הילדים, הרי אין לה טעם ללכת לבד אם הילדים ישארו ביער. שמעון וולפר הודיע שהוא אמנם רוצה להצטרף לפרטיזנים, אבל קודם הוא מוכרח ללכת למנייביץ', ששם יש לו משפחה ענפה והוא מוכרח להציל אותם ולהביא גם אותם ליער. תחילה יוסף וקרוק התנגדו גם לזה, אבל לאחר ויכוחים רבים הודיע קרוק ליוסף שיחליט בעצמו אם להרשות לשמעון ללכת למנייביץ'. יוסף קרא לשמעון הצידה ואמר לו בלחש שהוא מוכן להרשות לו ללכת למניביץ' והוא גם מוכן לגלות לו את מקום המפגש הסודי של הפרטיזנים ביער, בתנאי ששמעון גם יודיע למשפחת ישעיהו צבייבל במנייביץ', שגם הם יברחו ויגיעו למפגש הסודי. שמעון חשב לרגע ושאל את יוסף מה יקרה אם ישעיהו לא ירצה לברוח. יוסף נרתע והזדעזע מהשאלה. הוא מיד התפרץ וענה: מדוע אתה חושב שמשפחתי לא תרצה לברוח, ואילו המשפחה שלך כן תרצה לברוח? אם המשפחה שלך רוצה להינצל ולחיות, מדוע אתה חושב שמשפחתי לא תרצה להינצל

ולחיות? יוסף החל לחשוד ששמעון עלול לא להודיע לישעיהו על הבריחה, ולכן אמר לשמעון שהוא לא יגלה לו את מקום המפגש הסודי ביער. ישעיהו ידע על המקום הסודי והוא יביא את כולם ליער לאחר ששמעון יתקשר אליו במנייביץ'. אך שמעון לא הסכים ללכת למנייביץ' מבלי לדעת בעצמו את המקום הסודי. הוא טען שאם לא יצליח להגיע למנייביץ', או אולי זה כבר יהייה מאוחר מדי - כי מי יודע אולי יהודי מנייביץ' כבר הושמדו - ואז הוא לא ידע לאן לחזור. לאחר התלבטויות קשות גילה יוסף לשמעון את מקום המפגש הסודי. שמעון יצא לדרך ויוסף עם שאר הצעירים מלישניבקה חזרו לקרוק לתוך היער.

הבריחה ליער

שמעון וולפר הגיע בחשאי למנייביץ' והחל מגלה את סודו על היער ועל האפשרות לברוח ולהינצל. כך גם הגיע לביתו של ישעיהו צבייבל ומסר את הידיעה שיברחו ליער כי יוסף מחכה להם שם. שמעון גם הודיע, שרק מבוגרים ואנשים בעלי כושר גופני יברחו; ילדים ואנשים זקנים חייבים להישאר כי הם בין כה וכה לא יוכלו להתגבר על התנאים הקשים ביער. אמי מיד אמרה שבלעדי היא לא הולכת והיא לא מאמינה שיוסף נתן הוראות כאלה, הרי תמיד דיברו, עוד לפני היציאה מהכפר, שכל המשפחה תברח ותסתתר. ישעיהו גם הצטרף ואמר, או שכולם הולכים, כולל ילדים וזקנים, או שאף אחד לא הולך. וכך, כולנו חיכינו ללילה המתאים, שבו יינתן האות וכולנו נברח. בינתיים יוסף וקרוק והקבוצה מלישניבקה התמקמו ביער ליד הכפר גריבה, ומידי לילה היו יוסף וקרוק יוצאים אל מקום המפגש הסודי (שהיה ליד ביתו של גיסו של קרוק) ומחכים לאנשים ממנייביץ'.

תוך מספר ימים החלו להגיע האנשים הראשונים, ולאחר שבוע מספרם הלך וגדל. יוסף היה מגיע למקום המפגש מידי לילה ומשם היה מעביר את הבורחים אל מעמקי היער שם חיכו להם כבר שאר הפרטיזנים. יום אחד הגיעה קבוצה גדולה (כ-17 יהודים), שכללה את דוד בלאושטיין, יצחק קופרברג, יהושע קנוניץ', אשר פלאש ואחרים. קרוק החליט לשלוח את מלינקה לאסוף את הקבוצה של ה-17 ולהראות להם מקום מסתור מתאים ביער. כשמספר היהודים המגיעים ממנייביץ' הלך וגדל נחמק'ה בלאושטיין נתקפה בהלה וטענה בפני קרוק שיוסף והשליח שלו, שמעון, עודדו פניקה גדולה במנייביץ', וכל היהודים התחילו לברוח כך שהגרמנים מיד יבחינו בדבר ויעקבו אחריהם וימצאו אותם ואותנו וכולם יהרגו. גם בעיני קרוק זה לא נראה רצוי שכל כך הרבה אנשים התחילו להגיע ליער, ושהוא החליט לא לקבל יותר יהודים למחנה שלו. באשר למשפחה של יוסף, שמשום מה עדיין לא הגיעה, קרוק אמר ליוסף שהוא לא יקבל אותם: "למה הם חיכו כל כך הרבה זמן, אין לי יותר מקום בשבילם". יוסף מאוד נפגע מזה, וענה שזרים רבים הוא הציל אז את המשפחה שלו הוא לא יפקיר; אם קרוק לא רוצה אותם בקבוצה שלו, הוא, יוסף, יקים קבוצה משלו, וידאג להם בעצמו. קרוק לא התווכח על זה ואמר "אדרבה תקים לך קבוצה משלך ותדאג להם בעצמך". בעוד יוסף מחכה למשפחה ביער, בריחתנו ממנייביץ' התמהמהה. ישעיהו עדיין חשב שיש זמן, ושזה עדיין בטוח להישאר במנייביץ', והבריחה ליער נדחתה ככל האפשר. זה היה בסתיו 1942, כשבוע לפני ראש השנה והחגים. אז הגיעה הידיעה שהגרמנים עומדים להשמיד את יהודי מנייביץ'. ישעיהו חיכה ללילה המתאים, באור ירח קלוש, בחצות בדיוק, הגיעה שרה רעייתו לחלוננו ודפקה על השימשה. התעוררנו בבהלה גדולה וידענו שהרגע הגורלי הגיע. אמי אספה את תרמילה עם מספר בגדים מועטים, תפסה את ידי ויצאנו ללילה הקר והחשוך. ליד ביתו של ישעיהו חיכתה כבר שאר המשפחה, הבנות אסתר ואיטקה, אביה של שרה, אחיה זכריה ואחותה לאה. כך יצאנו כולנו בשבילים עקלקלים כדי שלא נתגלה בידי השומרים הגרמנים. כעבור הליכה מהירה וממושכת הגענו לעובי היער. ככל שהעמקנו גבר ביטחוננו ובראותנו את יוסף, שחיכה לנו כל כך הרבה ימים, הרגשנו שפגשנו איזה שליח משמיים, שנשלח במיוחד להצילנו.

על הלחימה הענפה שניהלו הפרטיזנים במשך כשנתיים סופר בספר "כאורנים גבהו".

ביער

וזה מה שיש את ליבי לעשות - את אשר עושים בודאי כל יתר ניצולי השואה: להחיות את אותם רגעי-חיים שעודם שמורים עימי מימי ילדותי ונעורי, כפי שאזכור.

שנות הארבעים. אירופה, שותתת דם, נתונה במלחמת עולם. גרמניה הולכת מניצחון לניצחון, ו"חזון" אלף שנות שלטון הרייך, של "הגזע הארי הטהור", הולך ומתגשם מדי יום ביומו. שום מדינה באירופה לא עמדה בפרץ; שום צבא לא עמד נגד שריוניו השוטפים ומגפיו הדורסים של הצבא הגרמני. אך לגבינו זה לא היה כיבוש, לגבינו זו היתה שאלת חיים ומוות. וכי מה רצינו אנחנו בעולם הזה? רצינו שיניחו גם לנו לחיות.

עוד זכורים עימי אותם רגעים של הבריחה ליער. שרידים מוכים ונפחדים היינו, כאותם יצורים חיים הבורחים משריפה גדולה המתפשטת והולכת, והרינו נמלטים לאן שישאונו רגלינו. לפנינו השתרעו יערות פוליסה הגדולים, עם הביצות והנחלים הזורמים על פני שטחים רחבים ועצומים. היה זה באחד מלילות הסתיו החשוכים והגשומים (1942), כשהגיעה אלינו ההוראה החד-משמעית מדודי יוסף לקום ולברוח מהר כי מחר כולנו נילקח לטבח. יצאנו חרש בחשכת הלילה, תחת אפם של משמרות הגרמנים והאוקראינים, כשאנו נעים סחור-סחור, מחשש של היתקלות באנשים, כי השנאה אלינו פעמה בכל ישובי האוקראינים. כל אותו לילה הלכנו בעמקי היער אל מקום-המפגש שייעד לנו דודי.

עם שחר עשינו חנייה ראשונה. מן התרמילים הוצאנו פרוסות לחם יבשות וקוביות סוכר, שעוד היו עימנו. וכך שכבנו כל אותו יום כשאנו מחכים להוראות חדשות לאן ומתי לפנות.

הגיעה אלינו ידיעה: מתארגנת והולכת בסביבות הכפר קבוצת פרטיזנים. (מאוחר יותר כבר נקראה בשם ה"אוטריאד של קרוק"). קרוק זה הכיר היטב את דודי, ובעת צרה הם עזרו אחד לשני, וכך הגיעו הדברים לידי התארגנות פרטיזנים ביער. מאותו גרעין ראשוני צמחה פלוגה שלמה, אשר במשך הזמן היה כל יהודי ניצול מוצא בה, בתוך היער, את מקומו ובטחונו. וכך נוצרו קשרים בין רחוקים, וזרים הפכו לאחים: אחים לגורל, לצרה, לרעב, לקור - ולנשק.

זו הייתה ברית-דמים שכרתה המלחמה. פרטיזנים יהודים - סמל לגילוי הגאווה המחודשת שלנו, שמאז ימי המכבים נחבאה אי-שם במסתרי נפשנו; פרטיזנים יהודים - הסנונית הראשונה לחידוש נעורי העם ובשורת התקומה. כך חשבתי וחזיתי אני, נער יהודי בן 12, בעיני רוחי, בימים הקשים ההם.

אך הם, הפרטיזנים היהודים, בודאי לא העלו כל זאת על ליבם, כי הימים, כאמור, חשוכים היו, ימים שבהם הקץ היה קרוב עד להחריד, יכולת למששו בידיים... מלחמתם הייתה מלחמת-נקם, בלי תקווה להישאר בחיים. בלילות הארוכים והקרים הם היו יוצאים למשימתם: לפוצץ רכבות, לשבש קווי תקשורת, לפוצץ ביצורים, להרוס גשרים ולהכות בעורפו של האויב. הם היו הולכים בשורה ארוכה, לבושים בלויי-סחבות כשבידיהם כלי-נשק עלובים. שקטים ודוממים הילכו, ורק בקלסתר פניהם יכולת להבחין באותו חירוק-שיניים, באותן עיניים נוצצות הצמאות לנקם.

אנו, מחנה של נשים וילדים, היינו מלווים אותם במבטינו ובברכתנו להצלחה ולשיבה בשלום. כל פרידה היתה כפרידה אחרונה; כל לחיצת-יד הייתה כלחיצה שאין אחריה עוד. חרדנו, כי ידענו שרבים לא ישובו. רגעי שיבתם היו הרגעים הגדולים שביער, כי הם היו כאותם אלופי אולימפוס שלא הוכתרו מעולם. הם הם שרשמו לזכותם גרמנים הרוגים, ומכונות הרוסות, וגשרים מפוצצים, ורכבות מרוסקות; והחשוב מכל: שיבוש קו-האספקה החיוני של האויב - הקו המרכזי לקייב. כל עיכוב במירוץ אותן רכבות עמוסות לחזית היה הניצחון הגדול שלנו.

קברים יקרים רבו והלכו מיום ליום - זה היה מחיר הניצחון - והיער נעשה יקר לליבנו. בין אותם עצים עבותים, המכסים שטחים נרחבים ועצומים, מצאנו את עולמנו. זה היה העורף שלנו, המדינה שלנו. חדרנו לפינותיו הנסתרות ביותר של היער, למקומות שרגל אדם, דומה, כמעט לא דרכה בהם, והפחנו בו רוח חיים.

בתוך היער הסתובבה דמות מופלאה, מיוחדת במינה. היה זה סבי שלמה צווייבל זצ"ל. הילוכו בינינו, עם זקנו ההדור והופעתו היהודית הטיפוסית, סימלה בעינינו את הטרגדיה היהודית במלחמה זו. זוכר אני אותם ימים, כשסבא היה משכים עם שחר, כשהיער היה עדיין חבוי במעטה הלילה, ומכין עצמו לשיחתו האישית עם הבורא. הוא היה מניח תפילין ועוטה את הטלית ומרים ראשו אל-על, ועומד וממלמל את תפילותיו בכוונה ובלחש. ואז, יחד איתו, היה ניעור כל היער. הצפורים היו פוצחות בשיר, כשהן חגות מעל צמרות העצים, ועל הענפים היו מקפצים סנאים רדומים, כשעל זנבותיהם האורכים עדיין הכסיפו אגלי-טל נוצצים וצוננים. מלמטה היה בוקע קול מוזר ושונה, אך לא פחות זך וטהור. ויכולת לשמוע "מה טובו אוהליך יעקב...", "אלוקי אברהם, יצחק ויעקב...". "ולירושלים עירך ברחמים תשוב..."; "חטאנו, עווינו, פשענו..." והעצים עמדו דוממים, כאותו קהל קדוש, גדול ורב שהיה מתפלל ביום-הכיפורים: ההוא שם בלבוש לבן, ואלה כאן בלבוש חום, וסבא היה עובר לפני התיבה גם כאן, ובשפתיו היה ממלמל את התפילות והפיוטים... זו היתה תפילה שלא נאמרה, בצורה זו ובתנאים אלה, מעולם. ואיני יודע אם תיאמר עוד אי-פעם תפילה זכה שכזו.

וכל אותן השנים היה אותו סבא ניזון מתפוחי-אדמה בלבד, שכן כלים כשרים לא היו, וטריפה לא אכל מעולם. הוא היה מתבודד ביער עם מדורתו הקטנה, צולה את תפודיו הספורים ואוכלם לאיטו, כאילו מעדנים לפניו; והוא היה שבע, שבע יותר מכל אחד מאיתנו. הכיצד? לאלוקים פתרונים.

וכשהיו הפרטיזנים יוצאים לפעולות היו תמיד זוכרים את סבא צבייבל, ותמיד היו מביאים לו משהו "כשר", שסחבו מאיכר, כי סבא היה חביב על כולם. כולם אהבוהו ושמרו עליו כעל יקר מכל. וכשחג הפסח היה ממשמש ובא התלבט, כי לא ידע כיצד יקיים את מצוות החג, המצוות שכה הקפיד לקיימן כל ימי חייו. גם אז זכרו אותו הפרטיזנים, והביאו לו כלים כשרים וצרכי-חג מיוחדים. היתה זו נחמה פורתא באותם ימים, כי מתוך כל האפרוריות הזאת, בתוך כל הקזת-הדם הזו, התנשאו מעשי-אבירות של יחידים ורבים, והם אשר הדליקו את ניצוצות האור המעטים באופל שמסביב.

התקופה הקשה ביותר ביער היתה תקופת החורף, החורף הקשה ביערות אוקראינה. היער היה מקבל את צורתו החורפית הטיפוסית: סערות הקור העזות היו מנשבות ומטלטלות את היער טלטלה עזה ומבריחות-מטאטאות מתוכו כל אותם יצורים שמילאוהו בימים החמים. ואז בא השלג הכבד ונערם על הענפים ועל צמרות העצים, עד כי העצים היו כורעים תחת כובד משאו.

ובתוך שממון הקור הזה נדדנו אנחנו ו... חבורות זאבים רעבים, כשהם ואנו מחפשים אוכל לפינו, כשהם ואנחנו נרדפים כאילו על-ידי אותם שדים. לזאבים הייתה תחושה מיוחדת כלפינו: במשך כל זמן שהותנו בקירבתם הם לא נגעו

בנו לרעה, רק גילו "מעשי שובבות" כלפי האוכל שלנו... ודווקא באותם ימים עזי קור היו פוקדים אותנו הגרמנים ועורכים פשיטות לכל עומק היער על-מנת למצוא את מחבואנו ולחסלנו. הם סברו, כנראה, שבחורף יהיה קל יותר להרעיב אותנו ולהקפיאנו בקור. ואז היו מגיעים ימי המבחן. היו ימים שבהם לא ידענו את נפשנו. נסים היינו אנה ואנה. גומאים מאות קילומטרים ללא מנוחה בין ביצות קפואות והררי שלג טובעניים, כשמידי פעם היינו גונחים ונופלים, ומתנשמים וקמים שנית, ובחירוק שיניים ממשיכים לנוע, לנוע...

היו לילות, שבהם, לאחר בריחה ממושכת, היינו מתקבצים יחד, ערימת-אדם, רטובים ופצועים. איש לא היה מוציא הגה מפיו. היינו שוכבים כמעולפים. רק החזקים שבינינו היו מעירים מדי פעם את הרדומים, כי שינה חטופה על-פני השלג עלולה להסתיים בשנת-נצחים. יש שהיו ישובים ויש שהיו שכובים, כשכר של שלג למראשותינו, וחוזים בשמיים, באותם כוכבים רחוקים נוצצים. ויש שחשקה נפשנו לעוף למרומים, לאותם עולמות רחוקים וטובים, עולמות של נהרי-נהרה, אשר לאורם מרחפים מלאכי אלוקים ועולים לפני כסא כבודו. בחצות היה מופיע הירח במלוא זוהרו, כשפניו עצובים מתמיד, כי אבל היה על בניו, אותם בנים שהיו מקדשים אותו מדי חודש ושמחים כה לצאתו. עכשיו אין מי שיקדם פניו. וכך היה מתרחק ושוקע, וממשיך במסעו למרחבים. ואתה, כאילו רצית לומר לו משהו, לשלוח איתו משהו לאותם אחים רחוקים, אם יש עוד ניצולים מהם, אם עדיין נשארו בחיים מהם. לשלוח להם ברכת "חזק ואמץ".

והיו גם לילות אפלים של סער ושלג, כשאנו חותרים במחשכים ללא מצפן וללא דרך, מהלכים כפופים ומגששים, כשמבטי אימה מלווים את צעדינו. ממרחקים היו נשמעות יללות זאבים נודדים, והדי עצים משתברים ברוח. השלג השמיע חריקות עמומות בקמטנו את מרבדיו הצחורים, המגוהצים. מדי פעם היינו מתנערים מהשלג שנערם על גבינו ומקנחים את עינינו הדומעות מקור.

בסוף הטור יכולת להבחין בסבא. זקנו קפא קיסמים-קיסמים והוא כולו כפוף בנושאו את נטל שנותיו. על גבו נשא תרמיל. מתוך התרמיל השתרכה ציצית של טלית... האם ראה אז את עצמו כשהוא נושא את הטלית האחרונה שנשארה בישראל, וכי טלית אחרונה זו - היום כבר לא שומרת היא עליו, כי היום לא התעטף בה לתפילותיו?.. מדי פעם היה מעיף מבט למעלה, כמחפש ומצפה ליום שבושש כה לבוא - מחפש את המחר שיגאלו מעולם מחשיך זה, הארוך כאורך הגלות. מחפש את אלוקיו ששכח זה עידן ועידנים להביט אליו משמים ולראות...

על הלחימה הענפה שניהלו הפרטיזנים במשך כשנתיים סופר בספר "כאורנים גבהו".

לקראת סוף 1943 אוכלסו יערות גריבה והסביבה באלפי פרטיזנים שהגיעו גם ממקומות מרוחקים, וכאלה שעוד הצליחו לברוח ממחנות המוות. בעיקר התרחב המחנה הפרטיזני של קרוק, שקיבל לשורותיו כל לוחם יהודי שרק הזדמן בדרך, או ברח מידי מתנכלים אוקראינים ומקבוצות אוקראיניות אחרות, שלא קיבלו לשורותיהם לוחמים יהודים.

וכך, מהתחלה צנועה שהחלה בהתקשרות בין קרוק ליוסף, הפך היער לשטח ריבוני בשליטת הפרטיזנים, שוקק פעילות ומבצעים, שבתוכו מצאו מקלט בטוח גם מאות יהודים במחנה האזרחי שקלט לתוכו גם נשים וילדים.

בסוף 1943 ובתחילת 1944 החלו הסימנים הראשונים של הנצחון הממשמש ובא להגיע גם ליער. הצלחות הצבא הרוסי בהדיפת הגרמנים החלו להשפיע על הנעשה ביער, המורל עלה וכולם חיכו בצפייה גוברת לכניסת הצבא הרוסי, שאת תותחיו אפשר היה לשמוע ממרחק. הצבא הרוסי נע במהירות ותקע טריז עמוק בקווי הגרמנים שעברו דרך היערות שלנו. הרבה יחידות פרטיזניות יצרו מיד קשר עם הצבא הרוסי המתקדם והצטרפו אל שורותיו. יוסף נשאר יחד עם קרוק ביער עד שהחזית התבהרה והצבא הרוסי העמיק בחדירתו. כשאזור היערות שוחרר כליל הוזמנו יוסף וקרוק לעיר המחוז קמין-קושירסק והתייצבו לפני המפקד הרוסי של האזור. שניהם קיבלו מינויים מטעם השלטונות הרוסיים. קרוק מונה למנהל הסעד של המחוז, ואילו יוסף מונה למנהל אזורי של הצרכניות ושירותי האספקה.

הכל התרחש במהירות ובמפתיע. הפרידה מהיער הייתה קשה. זה המקום שבו אנו, שרידי העם היהודי, מצאנו מסתור וביטחון, זה המקום שבו נבטה והתבצרה הגבורה והגאווה היהודית. גבורה שהייתה חבויה זה אלפי שנים התפרצה בכוח איתנים ובכנפיה ובישרה את גאולת העם היהודי.

כולנו הצטווינו לצאת מהיערות ולעבור לערים שזה עתה שוחררו. המראה שנתגלה מסביב היה מזעזע. השואה בכל אימתה עמדה לפתע לנגד עינינו. הערים ששוחררו על-ידי הצבא הרוסי היו ערים מתות, והאדמה מסביב ספוגה בדם העם היהודי שנרצח. מקומנו לא היה יותר בין המשחררים. בשבילנו השחרור רק חידד את אסוננו ובידודנו. האדמה ששוחררה לא שוחררה בשבילנו. לשרידי העם היהודי לא היה יותר מקום בארץ שרצחה את יהודיה ומחקה את זכרם.

לכן דרכינו פנו מערבה. כל הדרכים היו מעכשיו כשירות למטרה אחת - להיחלץ מארץ הדמים ולהגיע לארץ החלומות של העם היהודי. דף חדש עמד להיפתח בהיסטוריה רבת הסבל של עמנו.

עומדים: אסתר (צבייבל) קרמר, סרוליק ווינשטיין (מפסוצ'נה), אידה לזר (צבייבל), יוסף צבייבל יושבים: שרה צבייבל (רוזנפלד), שלמה צבייבל, מניה צבייבל (קנוניץ)

אפילוג

באזורים המשוחררים קמו ארגונים יהודיים חשאיים לשם עזרה הדדית, שמטרתם העיקרית הייתה להתארגן ולמצוא דרכים מתאימות לבריחה לארץ ישראל. הרבה ניצלו את ההזדמנות, כאזרחים לשעבר של פולין, לצאת מאזורי הכיבוש של הצבא הרוסי, שסופחו עתה לרוסיה, ולעבור לפולין שזה עתה שוחררה. מפולין המשיכו רבים בדרכים חשאיות ועברו לכיוון גרמניה הכבושה, אוסטריה ורומניה. שליחי העלייה שכבר הגיעו מהארץ עזרו להרבה מהפרטיזנים לקבל אשרות כניסה משלטונות המנדט בארץ, או שהבריחו אותם בחשאי לארץ.

יוסף ניצל גם הוא את ההזדמנות לעבור באופן חופשי מרוסיה לפולין, והגיע לעיר לובלין. בעיר לובלין כבר היה ארגון יהודי שהבריח יהודים לגרמניה, לאזור הכיבוש האמריקאי. ללובלין הגיעו גם שאר שרידי הפרטיזנים וניצולים ממעמקי רוסיה. בין הפרטיזנים שהגיעו ללובלין היה גם הפרטיזן יהושע קנוניץ' ממנייביץ'. יהושע, שהיה פצוע עם פצע ברגל שלא טופל ביער, אושפז בבית החולים המקומי. לבית החולים הגיחה כנופייה של אנטישמים פולנים, והם רצחו אותו במיטת חוליו. המלחמה והשנאה נגד העם היהודי לא פסקו גם לאחר מפלת המפלצת הנאצית.

מניה, אחותו של יהושע, הגיעה מיד לאחר המקרה ללובלין כדי לקבל מידע על אחיה שנרצח. נמסר לה שיוסף הוא האדם שהיה עם אחיה ברגעיו האחרונים, ושברשותו גם נמצאים חפציו האישיים. וכך, ברגע עצוב זה ניגשה מניה ליוסף כדי לבקש את מה שהשאיר אחיה שנרצח. היכרות רגעית זו ברגע טראגי כל כך נהפכה חיש מהר להיכרות יותר עמוקה, לאהבה ממבט ראשון, ולקשר לכל החיים. יוסף ומניה, כמו שאר שרידי העם היהודי, היו בפתחם של חיים חדשים. בתחילת 1949 הגיעו יוסף ומרים (מניה) עם בתם, שבינתיים נולדה בגרמניה, לישראל העצמאית, כדי לחיות בה לתמיד.

להלן כתבה קצרה על אודות האלון הגדול שעל יד מנייביץ', ווהלין, אוקראינה, שהתפרסמה בעיתון "מעריב":

העתון הסובייטי "טרוד" הקדיש רשימה מיוחדת לאחד העצים העתיקים ביותר בברית-המועצות. העץ הזה עומד בסביבות מנייביץ' שבווהלין, ובעל הרשימה מספר כי בזמן מלחמת העולם השנייה שימשה הניקרה שבתוך העץ כ"סליק" לנשק של הפרטיזנים שלחמו ביחידתו של גיבור ברית-המועצות א. פ. פיודורוב.

גם לניקרה עצמה היסטוריה משלה: במלחמת העולם הראשונה פגע פגז בעץ האלון העתיק, אך העץ הענק החזיק מעמד גם מול פגז של תותח. היום יכולים שלושים ילדים להתיישב לרווחה בתוך העץ, וכדי לחבקו יש צורך בעשרה אנשים מבוגרים. מומחים מעריכים את גיל העץ באלף שנה.

מוסף מעריב - 14.4.78

יוסף צבייבל ז"ל

מתוך דברי הספד שנשא בנו, משה צבייבל

אבא יקר,

אנו נפרדים ממך היום, בני המשפחה: אמא, ילדים, נכדים, נינים וחברים. חלק מהקהל הנוכח כאן הוא אוד מוצל מאש. הודות לך, לחזון שלך, לתושייה ואומץ-הלב שלך, ניצלו יהודים רבים.

אנחנו כילדים ידענו על השואה דבר אחד: שהיהודים הלכו כצאן לטבח. רק לאחרונה הסתבר לנו כי אתה, אבא שלנו, הצלחת לחבור למכר אוקראיני והקמתם יחד יחידה קרבית, שרובה ככולה הייתה מורכבת מבחורים יהודים, וכן הקמתם מחנה משפחה של נשים, זקנים וילדים, שהיו בחסותם של הפרטיזנים היהודים, לעיתים למורת-רוחם של הפרטיזנים הלא-יהודים. אבל הם נאלצו להבליג לאור ההרכב של הלוחמים.

אנחנו, הילדים בבית, לא שמענו סיפורים על השואה, ורק מפעם לפעם גונבה לאוזננו האימרה "בזכות אבא שלך אנחנו בחיים". רק בגיל מבוגר יחסית התחלנו להבין, כי בבית שלנו נמצא סיפור מיוחד, סיפור שתרם להיסטוריה של עם ישראל דפי-גבורה ותעוזה.

אני, בנך משה, עומד כאן ומצדיע לך, אבא גיבור. אני גאה לשאת את שמך ומבטיח לך שגם אנחנו, ילדיך, וגם נכדיך, נמשיך את דרכך על אדמת ארץ-ישראל. אנו מלווים אותך היום, כשאתה הולך מאיתנו בשיבה טובה. אתה יכול לנוח על משכבך בשלום, ובהגיעך לפני כסא כבודו להיות מליץ טוב עלינו.

שלום אב, שלום גיבור.

תולדות נדודיו של
הרב אהרון יעקב גרדין

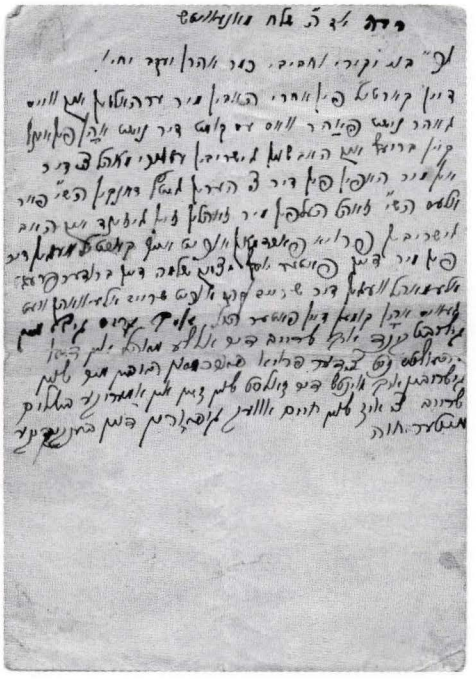
הרב א. י. גרדין

שבועות זכינו לנס גלוי ממש, וקבלנו רשות לעזוב רוסיא, ורק בזכות התורה היא שעמדה לנו, וכדאמרו חכז"ל במס' סוטה, מלמד שהארון נושא את נושאיו, ובחורף שנת תש"א עזבנו רוסיא ברכבת בדרך הארוכה דרך מוסקבה עד עיר החוף שבמזרח הרחוק הנקראת ולדיווסטוק נסיעה שבועיים ברכבת, ומשם עם אנ"י עברנו ים היפוני והיגענו ליפן יחד עם מרן המשגיח הצדיק מוהר"ר יחזקאל לוינשטיין זצ"ל ויבדל לחיים ארוכים מרן ראש הישיבה הגאון מוהרר"ח שמולביץ שליט"א, ומשך שנה ישבנו בקובה שביאפון ולמדנו תורה, ואחר כך עברנו לשנחאי שבסין, ובחמלת ד' עלינו זכינו לסדר שם הישיבה מחדש ולמדנו תורה בהתמדה רבה עד תום המלחמה.

ועם תום המלחמה שנתגלה לנו חורבן הגדול שנעשה באירופה שהכל נהרס ונחרב, ציפינו לקבל רשיונות כניסה לארה"ב וגם סרטפיקטים בכדי לעלות לאה"ק לארץ ישראל שהייתה נקראת אז פלשטינה', ובינתיים הרב אשכנזי זצ"ל רב בשנחאי קיבל דרישה ממלברון שבאוסטרלי' שדורשים אברך לבוא שמה ולשרת במלאכת הקודש, והיות שהייתי בן בית אצל הרב, הציע לי שאקבל משרה זו, ואחר זמן קצר עזבתי שנחאי לדרך אויסטרלי', וקבעתי מקומי שם במלברון, וזכיתי גם בעזה"ש להרבצת תורה ברבים שהגדתי שיעורי תורה בגמרא לפני קהל, וב"ה הי' לי סייעתא דשמיא.

באמצע: הרב אהרון יעקב גרדין.
משמאל: הרב יצחק שלמה גרדין (אחיו), רבה של מיזריץ'.
מימין: הרב אבלסון, גיסו של הרב גרדין, בעלה של חנציע – אחותם.
מנייביץ' 1936

גלויה שנשלחה ממנייביץ' בשנת 1940 מהאם, הרבנית גרדין, לבנה א.י. גרדין, לשנחאי – סין, לשם הגיע במסגרת העברת תלמידי ישיבת מיר מליטא

הרב אהרון יעקב גרדין בשנחאי – סין, בשנת 1940 (מצד שמאל, בלי זקן)

ואחרי נידודים כעת אני בלונדון שבאנגלי' יחד עם משפחתי יחיו, והם: רעייתי מרת מינה, בני יוסף בן-ציון, בנותי חנה, חוה ואסתר, יתן ד' נזכה לראות מהם נחת ואושר רב.

גמרתי לעלות לדפוס חלק ראשון חידושי תורה וליתן לו שם "זכרון יעקב" שתהי' גם לזכרון חסדי ד' שעשה עמדי עד הלום, ותפלתי שנזכה לנחמת ציון וירושלים.

המצפה לישועת ד' כהרף עין לגאולה בב"א.

אהרן יעקב גרדין

במוה"ר יוסף אב"ד דמנויץ זצ"ל

הסכמה

מהרה"ג מרן ר' חיים שמואלביץ שליט"א
ראש ישיבת מיר בירושלים עיה"ק

עש"ק ויצא תשל"ז

שמחתי לראות קונטרסו חידושים שכתב כ' ידידי הרב הגאון הנודע להתלה חו"ב בפוסקים ראשונים ואחרונים ישרן ומחדש גדול כש"ת מוהר"ר אהרן יעקב גרדין שליט"א רב בלונדון, ומלפנים ממצויני ישיבתנו הק' ישיבת מיר, ובהם חידושים וביאורים בכמה מסכתות בעומק סוגיות הש"ס והראשונים מצטיינים בחריפותם ובקיאותם, ונאמרים בהבנה ישרה ועמוקה, ובדעתו להדפיסם, לכן אברכהו שיפוצו מעינותיו חוצה ורבים יהנו לאורו, וימשיך לשקוד בעמל התורה מתוך הרוחה ויוסף לחדש חדו"ת לאוי"ט.

הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדי'

חיים שמואלביץ

הסכמה

מהרה"ג מרן ר' שלמה זלמן אויערבאך שליט"א
ראש ישיבת "קול תורה" בירושלים עיה"ק

ג' טבת תשל"ז

נענתי לבקשתו של גברא רבה ויקירא ה"ה מעכ"ת הרה"ג המהולל וכו' מוה"ר אהרן יעקב גרדין שליט"א, לעיין בקונטרסים מספרו החשוב על סוגיות הש"ס אשר הוא עומד להוציאו בעזהי"ת לאור עולם, והמעט אשר ראיתי בו הוטבו הדברים בעיני, כי נוכחתי לדעת שהוא הולך במישרים ודרך עיונו הוא בשכל טוב וסברא ישרא, וגם מבאר יפה את דבריו בטוב טעם ודעת, וחושבני שהמעיינים בספר יתענגו ממילי מעלייתא דאית בי', אשר על כן גם ידי כהה תיכון עמו, ויהא רעוא שנותן התורה יהא בעזרו להרביץ תורה לרבים ולהעמיד תלמידים הרבה כאות נפשו מתוך הרחבה ושמחה.

נאום **שלמה זלמן אויערבאך**

הרב אהרון יעקב גרדין ז"ל

הספד על מותו הטראגי של הרב אהרן יעקב גרדין, בתאונה קטלנית בירושלים, (16.10.79) שנשא ד"ר שלמה סלונים - תלמידו, מרצה באוניברסיטה העברית, ירושלים

תלמידיו וידידיו הרבים של הרב אהרן יעקב גרדין ז"ל, בארץ, באוסטרליה ובאנגליה מתאבלים עמוקות על פטירתו בטרם עת, עקב אסון - תאונה בירושלים בחודש שעבר.

הרב יעקב אהרן גרדין אושפז בבית החולים הדסה ירושלים, אחרי שפגעה בו מכונית, עת חצה את הכביש במעבר חצייה.

הרב גרדין בן הרב יוסף גרדין הי"ד ממנייביץ', (עיירה בפולין) היה תלמיד בישיבת מיר, ישיבה מפורסמת בעולם התורני. הוא נמנה עם 400 תלמידי אותה ישיבה שהותר להם להגר לסין (מפולין הכבושה ומברית המועצות) בשנת 1940. הם חצו את רחבי ברית המועצות ברכבת ה"טרנס-סיבירית" והגיעו ליפן. משם הועברה הקבוצה לשנחאי שבסין, שם שהו עד סוף המלחמה (1945).

הרב אהרן יעקב גרדין, המשיך את לימודיו בישיבה במשך כל שנות המלחמה, ונחשב כאחד התלמידים הבולטים.

אחרי המלחמה קיבל הצעה מהקהילה בשפאטון - אוסטרליה, לכהן בתפקיד מנהיג רוחני ושוחט של הקהילה. הוא עבר למלבורן, שם המשיך לכהן בשטח חינוך יהודי וכשרות. נתן שיעורים לצעירים ולמבוגרים והשפיע רבות על קירוב הנוער היהודי (באוסטרליה), לרבות כותב שורות ניחומים אלה, להכרת אוצר הספרות התלמודית.

לרב אהרן יעקב גרדין הייתה גישה חמה ואישית. הוא ניהל דיונים מעמיקים עם תלמידיו בסיבוכים ובמבוכים שבתלמוד, ונהנה מדיונים אלה.

הוא היה מורה מעמיק ויסודי, אף פעם לא נלאה מלהסביר, לסקור, לחזור ולשנן קטעים שבהם התלמידים התקשו. תלמידיו, אולי יותר מכל דבר אחר, למדו ממנו שהמפתח להתקדמות בלימוד תורה, כמו בשטחים אחרים, הוא - שקידה מעמיקה והתמדה.

התלמידים שאבו עידוד ממנו ונתמכו על ידו להגיע לשלמות ולשיאים. ההתלהבות וההשפעה שלו, הביאו לכך שזרם קבוע של תלמידים נסעו מאוסטרליה לישיבות מפורסמות בישראל ובארצות הברית.

כיום, זו תופעה רגילה בשטח הלימוד התורני במלבורן, ללמוד שנה ויותר בישיבות בישראל או בארה"ב. לפני 30 שנה היה זה צעד מהפכני. בתקופה מאוחרת יותר - בדרך חייו של הרב גרדין ז"ל, הוא נסע ללונדון, דרך ארץ ישראל, שם הוזמן לכהן כראש השוחטים על-ידי בית הדין בלונדון. במישרה זאת הוא מילא תפקיד פדגוגי - הפעם בהדרכת תלמידים

ושוחטים צעירים במילוי תפקידם בהתאם להלכה.

המצב הקשה של שמירת כשרות השחיטה באנגליה גרם לכך, שהתפקיד של מפקח ומורה הוראה בשחיטה, נהייה בשבילו קשה ומכביד, בתנאים האובייקטיביים שבאנגליה.

תלמידיו והשוחטים הביעו את הערכתם על מסירותו של הרב גרדין, במכתב יוצא מן הכלל ונדיר. עם סיום כהונתו כמפקח על השוחטים, הוזמן הרב אהרן יעקב גרדין לירושלים, לעמוד בראש ישיבה גבוהה, שמלמדים בה הכשרת דיינים ופוסקים.

הרבה מחיבוריו של הרב אהרן יעקב גרדין ז"ל אבדו בדרך נדודיו ממיר ליפן, שנחאי, מלבורן וירושלים. אבל הוא הצליח להוציא לאור חלק מחיבוריו תחת השם "זכרון יעקב", חלק ראשון, בירושלים, בשנת תשל"ז.

זמן קצר לאחר השתכנותו בירושלים אירעה הטרגדיה. אשתו, בנו ושלוש בנותיו, יחד עם תלמידיו לשעבר, ידידיו בעולם התורני כולו, מתאבלים על מותו הטראגי, בטרם עת, של אדם ישר וכן, לוחם מסור לשמירת הערכים של היהדות על פי התורה, מורה גדול ומורה הוראה נעלה.

ד"ר שלמה סלונים

נ.ב.

ראוי להוסיף שהרב גרדין זצ"ל לימד בישיבה התיכונית בארץ, בעמידר.

נתקבלו הרבה מכתבי ניחומים מתלמידיו וידידיו.

יהי זכרו ברוך!

תרגמה מאנגלית: חנה גרדין, ביתו של הרב אהרן יעקב גרדין

קורות אסתר וויינשטיין

כתבה ביידיש: הינדה דמבולצקי ערד 1982

כשהכרתי את אסתר אפרת, הבת של מאניע ויינשטיין, אשר נולדה בעיירה מנייביץ פלק, ווהאלין בפולין. וכשהתוודעתי לתולדות חייה, שנות ילדותה ותקופת הנעורים, נזכרתי באימרה של הוגה הדעות והסופר הארגנטינאי אינבל פואנסה: "מי שהגיע לגיל 18 ואינו בעל אידאה - הינו בר מזל". אסתר, עוד בטרם מלאו לה 18 שנה, הייתה כבר חדורת חזון - אידיאליסטית.

שנות הילדות:

אסתר גדלה במשפחה ענייה, דלת אמצעים, יחד עם עוד שישה אחים ואחיות. האב עבד עבודה קשה ומפרכת, בתור סבל ובעל עגלה ועל אף שני המקצועות והפרנסות לא הרוויח די לקיום המינימלי של בני המשפחה.

אסתר התבוננה בעיני ילדה במתרחש בביתה ושמעה את ההפצרות והזעקות היום-יומיות של האחים והאחיות שלה, כלפי אמה, "אמא, הבי לנו אוכל, אנו רעבים". גם בה התעורר הרצון לזעוק כך, גם לה הציק הרעב, אולם בראותה איך אמה צובטת יד אחת ברעותה, מפנה מבטה לילדים בצער ובחוסר אונים, ומעיניה זולגות הדמעות, ועונה: "תאכלו אותי" - נמנעה אסתר מזעקות.

אסתר הסתכלה בידיה של אמה והרהרה איך אפשר לעזור לה.

בהיותה בת שבע, הראתה לה חברתה זלטה ברונשטיין שהיא כבר יודעת את תורת הכתיבה. והייתה כותבת אותיות עם גיר על הגדר. אסתר נותרה לעמוד מלאת השתוממות: איך חברתה עושה מלאכה זו בקלות! ואז התעורר בה רצון עז לחקותה, אולם על מנת לבצע זאת חייבים ללמוד, כמו חברתה.

אסתר התפרצה הביתה בנשימה עצורה והתקרבה לאמא שלה: "אמא, ברצוני ללמוד!" "ללמוד?" ענתה אמה "היכן אשיג שני זלוטס כדי לרשום אותך ללימודים, איזה שגעון פתאומי נכנס לראשך? ואולי אחיך, ארקה, שהוא מבוגר ממך, ירצה לחקות אותך ויגלה רצון ללמוד, מה אעשה אז, רק זה עוד חסר לי".

אסתר לא הפסיקה והמשיכה בהפצרות ובבכי מר: "ללמוד, ללמוד אני רוצה" מה שכן קיבלה היו מכות וגערות על רצונה זה, וכך זה נמשך ימים, שבועות וחודשים.

עד שיום אחד הגיעו הדי הזעקות והבכי לאוזני השכנה, אשר הזדרזה ונכנסה לברר את פשר הבכי. אמה של אסתר פרצה אף היא בבכי מר, ניגבה את עיניה ופיה בסינר שלמותניה, ובבכי סיפרה: "היא! ללמוד היא רוצה! מענה אותי! ומהיכן אקח? איפה אשיג לה כספים כדי לשלם?"

השכנה יצאה מביתם נרגשת ומיד חזרה ובידיה שני זלוטס ושמלה משומשת אשר שימשה בעבר את ילדתה שלה, והגישה זאת לאמה. אמה, מתוך התלבטות, עצבנות, כשאינה מוצאת לה מקום, נאנחה ובעיניים מושפלות, נטלה משכנתה את המטבעות והפנתה מבט זועם כלפי אסתר.

למחרת היום קוימה משאלתה של אסתר והיא החלה ללכת לבית הספר העממי הפולני, באיחור של כחודשיים מתחילת שנת הלימודים.

אסתר לבשה את השמלה המשומשת שאותה קיבלה משכנתה, נעלה זוג נעליים ישנות של אמה, שהיו גדולות עליה בכמה מספרים, התעטפה בצעיף ישן ובמעיל ישן של אביה, שכן קור עז שרר בחוץ. הגיעה ונכנסה בשערי בית הספר. הילדים, בראותם את אסתר פרצו בצחוק קולני: המורה התאפק מלצחוק והטיף מוסר לתלמידיו: "מעוני צוחקים? לא! שיתקו!".

ואסתר - כאדם שזה ימים רבים לא באו מים אל פיו והוא צמא עד מאוד, השתוקקה אל הלימודים כאל מעיין מים זכים.

בגלל קריאת ספרים יומם וליל - ספגה אסתר מכות מאמה, שהייתה מכבה את מנורת הנפט הדולקת וצועקת: "את הרי רופאה לא תהיי, עזבי, הניחי וזרקי את הספרים". אך כל זאת לא עזר. אסתר בשלה: המשיכה בקריאה ובלימודים ביתר מרץ ובחריצות.

תקופת הנעורים

במלאת לה 15 שנה, בעיירה מנייביץ', החלה להתארגן תנועת נוער ציונית. אסתר הצטרפה להסתדרות "השומר הצעיר".

בעת שהייתה מאזינה לצלילי "התקווה" אחזה בה התרגשות עמוקה, וברגש רב נתנה אף היא את קולה בשיר והתחילה לחלום על מדינה יהודית שתקום, אשר בדמיונה הייתה כבר קיימת, עם דגלי תכלת לבן מתנפנפים אל-על.

באחד הימים ההם, חל פילוג בתנועת "השומר הצעיר" בעירה. קבוצת חברים פרשה מן התנועה בטענה כי הציונות אינה מסוגלת לפתור את הבעיות של המוני הפועלים היהודים, ולכן עליהם להלחם ולהיאבק במקום מושבם למען משטר סוציאליסטי, ואז מצבה של כלל האנושות יוטב. הם קיוו שזה יפתור את הבעיה היהודית מחד גיסא, ואת הבעיות של כלל האנושות מאידך גיסא.

הם היו חדורי אמונה ברעיון זה. באמת ובתמים סברו שכך יהיה טוב לכול! חיסול העוני, אפשרות ללמוד ולרכוש השכלה. ממש גן עדן עלי אדמות. ולמען מטרה זו רצתה להילחם. לראות בקירבתה רק טוב ויופי, לראות פנים מאושרות וזוהרות, שהכל יאכלו לשובע, והעיקר - שיוויון לכל, והגויים יפסיקו להשמיע קריאות: "ז'יד, צא לפלסטינה", "יהודון, לך לפלסטינה", "יהודי מכוער". זאת הייתה המטרה שאליה שאפה, מטרה, שעד אז לא ידעה את מהותה, אכן, למען זאת מוכנה הייתה אפילו להקריב את חייה. ובעת שהקבוצה הפורשת התארגנה בתנאי מחתרת, הצטרפה גם אסתר אליה.

כאן התחילה תקופה של אסיפות במחתרת, הפצת כרוזים ו"קול קורא" לפועלים להילחם ולהאבק למען תנאי שכר מוגדלים, תנאי עבודה משופרים ופעילות תרבותית. למען מטרה זאת התארגן חוג קריאה עבור החברים (מוטגלידער). קראו מיצירותיהם ומשנתם של הוגי הדעות הסוציאליסטים כמו: קרל מרקס, אנגל ואחרים.

באחת השבתות, אחר הצהריים, התקיים מפגש חברים בביתם של בני דודיה של אסתר - יחזקאל ואסתר ויינשטיין.

הוריהם אמנם שהו בבית, אך לא היה להם כל מוזג על תוכנה של השיחה בין הצעירים, אשר התנהלה בהתלהבות רבה. תוך כדי השיחה נפרצה הדלת ובזעם נכנס אביה של אסתר. אביה גבהה הקומה ורחב הכתפיים ניצב זקוף ועיניו מלאות רוגז. החבורה הצעירה, שהייתה מבוהלת ממראהו, לחשה לאסתר, אשר ישבה בקרן זוית, שתסתתר מתחת למיטה...

..."מה? להסתתר? אני הרי אדם חופשי, לא גרמתי שום רע ולא עשיתי כל עוול לבני אדם, מצפוני טהור..."

אביה, משהבחין בה, שמע את דבריה, התקרב, וחבט בה בכף ידו המיובלת, הגדולה על פניה: "הא-לך, שתזכרי יותר לא להפגש עם החברים האלה שלך... הבייתה!".

מהחדר השני באו בריצה הדוד והדודה ועוד קרובי משפחה. הכל טרחו להרגיע את האב הרוגז ולשדלו שלא יכה בה יותר.

אסתר ניצלה את המבוכה שהשתררה בבית וקפצה דרך החלון החוצה, כשהיא נפגעת ומבויישת, ופנתה לחבריה: "אני נחושה בדעתי, אל בית הורי לא אשוב". חבריה גילו הבנה למצבה, עזרו לה בכספים ואף מסרו בידה מכתב המיועד לחבר המתגורר בעירה הסמוכה רפאלובקה ובקשה שיסייע לה להשיג מקום עבודה במלאכת החייטות.

ובביתה של אסתר - מהומה, מבוכה והרגשת אבל: "אסתר ברחה מן הבית". אביה של אסתר פנה לחבריה, איים במכות, דרש, תבע לדעת היכן ביתו. לאחר פניו רבות שלו, גילו חבריה רחמים על ההורים הסובלים, ואחד החברים נסע על מנת לבקש את אסתר שתשוב הבייתה. תשובתה הייתה נחרצת: "אני הבייתה לא אחזור". כל ההפצרות ודברי השכנוע של חבריה לא הועילו. האב לא נואש, וחזר אל החבורה והפציר בהם למסור לו את כתובתה.

חבריה הצעירים לא יכלו לעמוד מול צער האב ומסרו לידיו את מעונה החדש. כשהוא נבוך כולו, במבט חם, בנועם ובקול רק ביקש אותה שתחזור הבייתה: "מספיק", אמר, "בואי הבייתה. על אמך עובר סבל רב וכן עלי".

אסתר לא מסוגלת הייתה לעמוד בפני צערו של אביה, והחליטה לשוב עמו. אך היא המשיכה בפעילותה הבלתי לגאלית, עליה לפעול, ויהי מה, למען "תיקון העולם". הוריה התעלמו, עשו עצמם כאינם מבחינים במתרחש ואינם יודעים דבר, נשכו את השפתיים ושתקו...

המאסר

לאסתר מלאו כבר 18 שנה. אחרי אסתר וחבריה עקבה ובלשה המשטרה.

באחד הלילות הקישו על דלת בית הוריה. הייתה זו המשטרה. נכנסו, חיפשו, נברו, הפכו כל חפץ שבא לידם וציוו על אסתר להתלבש היות והיא מעתה אסורה. גם אביה החל להתלבש כדי להצטרף אליה, ולדרישת המשטרה כי יישאר בבית ענה: "אינני סומך עליכם, אתם מסוגלים לירות בה, ולאחר מכן לטעון, שירית עליה כשניסתה לברוח, כפי שאתם בדרך כלל נוהגים" (ואכן, מקרה דומה קרה שבוע קודם לכן עם שני נערים מכפר סמוך).

את אסתר ועוד שניים מחבריה שמו במאסר. היא הובלה למשטרת החקירה שבעיר קובל. עינו אותה, חקרו אותה ותבעו ממנה שתגלה את מקומם של חבריה הפעילים אך אסתר נשכה את שפתיה ושתקה...

לאחר מכן העבירו אותה לבית הכלא של העיר קובל. הכניסו אותה לתא שבו שכנו זונות ופושעות וטרקו את דלת התא מאחוריה. ומה שהתרחש בתא! שפתן של האסירות, הצריחות והריב ביניהן - קשה לתאר.

באותו תא נמצאו עוד שלוש נשים, אסירות פוליטיות, שקשרו שיחה עם אסתר. האסירות האחרות היו מקשיבות לשיחתן ומוסרות את תוכנה למנהלי בית הכלא, כמובן בהגזמה, ובתוספת שקרים ובדותות.

משום כך שמו את אסתר בתא נפרד בקומה העליונה של בית הכלא, והאשנב היחיד בתא היה מכוסה בסורג ברזל עבה, שדרכו חדרו קרני אור מעטות.

אסתר ביקשה שיחזירו אותה לתאה הקודם, כדי לא להיות לבד, אך מנהל הכלא הסביר לה שהיא מאוד מסוכנת, ועלולה להשפיע עם האידאות שלה, על האסירות האחרות. כמו כן שלל ממנה את הרשות לקבל מכתבים, חבילות וספרים מבחוץ, וכן אסר על ביקורים אצלה.

אסתר הייתה נתונה לרעב, ובעד כל דבר פעוט השליכו אותה ל-48 שעות לצינוק, מתוך כוונה לשבור אותה, פיזית ונפשית כאחד. זאת מכיוון שאסתר שמרה על ארשת גאה ואמיצה, ואף מפעם לפעם הייתה נותנת קולה בשיר (לאסתר קול ערב, והיא יודעת ואוהבת לשיר).

פעם אחת, בהסתכלה כלפי מעלה, ראתה ציפור חמודה ניצבת על הגג ומאכילה במקורה ציפור אחרת. אסתר מאוד התרגשה וחשבה, שלו הייתה מקבלת עוד תפוח אדמה אחד הייתה יכולה להתחלק בו עם הציפורים, אולם היא הייתה מקבלת אוכל בצימצום רב, ותמיד הייתה על סף רעב.

לאחר מכן כשדלת התא נפתחה והסוהר נכנס פנימה, פנתה אליו וביקשה שיוסיפו לה אוכל. בקשתה נענתה, ומשקיבלה את התוספת השליכה תפוח אדמה אחד לגג, לציפורים. פירורים אחדים מהתפוח נפלו חזרה לתא, ומשראה הסוהר את המעשה, הלשין בפני ההנהלה של בית הכלא. הסוהר בדרגת סמל נכנס לתא ואמר לה: "את, גברתי, אישה כה תרבותית משליכה תפוחי אדמה החוצה?" אסתר ענתה: "חס וחלילה! שאני אשליך מזון? כשראיתי איך הציפורים מאכילות בעזרת מקורן אחת את רעותה, רציתי גם אני לבוא לעזרתן".

הסוהר חייך מתחת לשפמו, הסתובב ויצא. הפעם, לאכזבת הסוהר, לא הושלכה לצינוק.

חלפו חודשים מספר בתנאים קשים אלה, והגיע יום המשפט. ההורים, למרות היותם עניים, ועל אף הדלות הקשה בבית, לא יכולים היו לעמוד מנגד ולהישאר אדישים לגורלה ולעונש הצפוי לה. הם שכרו עורך דין כדי שילמד עליה סנגוריה, ויעשה כל שביכולתו על מנת להקל על פסק הדין ויטפל בכל הליכי המשפט. הפרקליט הציע לה שתטען שהיא שייכת ל"דת משה", כלומר, שהיא דתייה וככזאת, תיחשב לפחות מסוכנת. אולם, הצעתו של הפרקליט לא הייתה לרוחה של אסתר ומוטב לה, חשבה, לומר שהיא "ישראלית", ובזה להביע את היותה שייכת לעם ישראל.

בית המשפט פסק לאסתר שלוש שנות מאסר והיא הועברה לבתי כלא שהתנאים בהם היו קשים מנשוא: בתחילה לבית הכלא שבעיר שדליץ, ולאחר מכן לזה שבעיר גרודנה.

בבית הכלא

את אסתר הכניסו לתא יחד עם עוד 39 אסירות פוליטיות (ביניהן אחת ששמה היה סוניה מדובסקה, שבעת כיבוש הנאצים הוצאה להורג משום היותה מפקדת על הפרטיזנים מווילנה. דיוקנה נשמר ב"יד ושם" בירושלים).

המצב הסניטרי ותנאי הקיום בבית הכלא היו איומים, אך חרף התנאים הקשים, היו הנשים לומדות מידי יום, וסוניה ועוד כמה בחורות בעלות השכלה שימשו כמורות.

כשהתלוננו על התנאים הקשים בפני מנהלי בית הכלא, בעת שנערך ביקור אצל האסירות, התשובה הייתה, כי ברצון ההנהלה להקשות עליהן במידה כזאת, שלאחר שיחרורן לא יוכלו ללדת ילדים ולנהל חיים נורמליים, ולא יעמוד להן הכוח להתעסק בפוליטיקה.

כל האירועים התרחשו בשנים 1935 - 1938, עת הנאציזם והפאשיזם הרימו ראש והחלו להתפשט במהירות רבה בארצות אירופה.

לאחר שלוש שנות סבל רב, שלוש שנות כליאה - שוחררה. היא אמנם שמרה על צלם אנוש, אולם, פיזית, הייתה כול מדולל ותשושה. פניה היו חיוורות כסיד וכל גופה מכוסה בפצעים - כך שבה הבייתה.

מלחמת העולם השנייה

כמחצית השנה לאחר שיחרורה פרצה מלחמת העולם השנייה (שלהי שנת 1939). גרמניה הנאצית בכל עוצמתה הצבאית הסתערה, ולאחר ימים ספורים של מלחמה עקובה מדם כבשה את פולין. עם חתימת הסכם "מולוטוב - ריבנטרופ" עברה העיירה מנייביץ' (עיירת מגוריה של אסתר) כשטח כיבוש לשלטון הסובייטים.

יהודים שהצליחו לברוח מידי הכובש הנאצי, הציפו את העיירה וכל האזור שבסביבתה.

אסתר, עם עוד פעילים אחרים, התארגנו ועזרו כמיטב יכולתם לפליטים: ארגנו מטבח, הגישו ארוחות, חילקו תלושים ללחם. אסתר התמנתה כחברה בוועד המקומי של העיירה והוטל עליה לסייע בעיניינים אירגוניים בחי היומיום בכל התחומים. לאחר מכן העבירו אותה לתפקיד דומה, אך הפעם בכל האזור. צריכה הייתה לנדוד בכפרים ובעיירות ולהגיש עזרה בעיניינים אירגוניים שונים. בין השאר קיבלה הוראה להכין רשימות של האינבנטר החי הנמצא אצל האיכרים, מבלי לפסוח אפילו על האיכרים העניים ביותר. כאן ניתנה לה האפשרות לראות את חיי העוני והדלות של רוב האיכרים. היא הביעה את דעתה בפני מוסדות השלטון: "הייתכן לקחת אצל העניים המרודים האלה את הרכוש היחיד שנותר להם, עגלה יחידה?" על דברים אלה קיבלה

תשובה נמרצת ביותר: "אצלנו, עבור שאלות כאלה מקבלים מאסר! ואנחנו מזהירים אותך לא להשמיע דברים ברוח זו באוזני אחרים. אנו רואים שאת מאוד מסורה, ולכן הפעם נתעלם מכך ונסלח לך".

אסתר הייתה נוכחת בעת שהשלטון החליט לעקל חנות שהייתה שייכת לביתו של הרב מהעיירה, חנות זעירה, שבקושי רב ניתן היה להתפרנס ממנה. אסתר התערבה והתנגדה למעשה. היא הסבירה לממונה מטעם השלטון, שבעלת החנות מרוויחה פחות מהפועל העני ביותר. הממונים על העיקול הסתכלו על "היש" בחנות, נוכחו לדעת כי דברי אסתר נכונים, וביטלו את רוע הגזירה.

בעלת החנות, בת הרב, השמיעה את דבריה באוזני הבריות: "הצדיק הגדול ביותר לא יכול היה לקיים מצוות רבות מאלה שאסתר קיימה".

עם תחילת שנת הלימודים, בחודש ספטמבר 1940, הגיעה אסתר לעיר למברג כדי ללמוד. לא בקלות השתחררה מתפקידה, משום שהייתה ידועה כחברה פעילה, ובהגיעה לבית הספר סירבו לקבלה בנימוק שחסרות לה שתי שנות לימוד.

אסתר הפצירה בהנהלת בית הספר וביקשה שיבחנו אותה. לאחר חודשים מספר, ותוך הפצרות רבות, החליטו בחיוב וקיבלו אותה ללימודים.

אסתר, כדרכה, למדה בחשק וברצון רב. המורים שהיו מלאי התפעלות מחריצותה ומהרצון הרב שגילתה בלימודים, אמרו עליה: "העלמה סופגת בתוכה לימודים כפטריה הסופגת את מי הגשמים". הם התפעלו ממנה עד כדי כך, שהזמינו כתב עיתון (קורספונדנט בלעז), אשר צילם אותה ורשם לפניו את תולדות חייה השיגיה בלימודים. להגיע למטרה היה קשה, אולם כל מאמץ שהשקיעה היה כדאי, והיא הייתה מאושרת שיכולה הייתה להמשיך וללמוד.

אסתר הייתה גם פעילה בחוג של הנהלת הסטודנטים. היא הייתה חרוצה בפעילותה התרבותית ונאמנה לרעיון הסוציאליסטי–מרקסיסטי. הייתה זו עבורה תקופה מאושרת בחייה.

הסתערות גרמניה הנאצית על ברית המועצות

העיר למברג הופצצה קשות על ידי הצבא הגרמני הנאצי הכובש. הרוסים סיפקו רכבות על מנת לפנות את התושבים הבורחים. עם קבוצת מהנדסים מלמברג, הצליחה גם אסתר לברוח באחת הרכבות שהופגזה בדרך. אחר שהות קצרה בעיר קייב ובעיר מאריאופול ברחה אסתר עם עוד פליטים ולאחר תלאות וקשיים רבים הגיעה לטשקנט שברוסיה האסיאתית.

בטשקנט

התנאים בטשקנט היו קשים ביותר. העיר הוצפה בפליטים שברחו מהנאצים. רעב גדול שרר, ואין לתאר במילים את גודל סבלם של בני האדם, שהיו נגועי כינים, עטופים בסמרטוטים ונפוחים מרעב.

בשוטטה יום אחד ברחוב, והיא תשושה, ובקושי רב מטלטלת את רגליה, ועיניה כמעט שאינן רואות את הדרך שלפניה - התגלתה בקרבתה דמות, והדמות נראתה לה מוכרת. באפיסת כוחות, כמעט נטולת הכרה, גררה את רגליה, התקרבה לבחור ושאלה: "האם אינך מסביבת העיירה מנייביץ?"

הבחור נעץ בה את עיניו, ובקול רועד ומזועזע קרא: "אסתר, הלוא אחיך אני! אייזיק! גם אחינו מוטל נמצא איתי!" האחים והיא, האחות, נפלו איש על צווארי רעהו, התחבקו והתנשקו ללא הרף, כשהם אינם חדלים לבכות.

עוברי אורח, מבוהלים מהבכי והזעקות, שאלו לסיבת ההתרחשות: "מרוב שמחה אנו בוכים...." השיבו השלושה. ימי השמחה על הימצאותה בצוותא עם האחים, אשר חשבה אותם כאבודים, היו קצרים ביותר. האחים שהיו צעירים, השתייכו לקבוצת ילדים "מחוסרי בית" אשר השלטון הסובייטי דאג למקום עבורם ולהמשך לימודיהם, והם הועברו לסיביר.

אסתר התקבלה לעבודה במפעל טקסטיל (קאמבינאט). זה היה מפעל גדול שבו עבדו למעלה מ־1000 פועלים ופועלות. כאן ראתה את היחס של ההנהלה ומנהיגי המפעל אל הפועלים. הם התייחסו אל הפועלים כמו אל עבדים, והעסיקו אותם בשכר זעום. עם גמר יום העבודה, כשהפועלים יצאו מהמפעל, נערכו על גופם חיפושים ובדיקות "מכף רגל ועד ראש", לוודא שלא "סחבו" משהו מן המפעל. כשנמצאה פיסת בד או סליל חוטים מוצנע בחזה ובעוד מקומות אינטימיים, נשלחו הבחורות למאסר ולא פעם הוגלו לסיביר. המנהלים לעומת זאת, נטלו סחורות ומזון כאוות נפשם. אסתר חזתה במתרחש סביבה וחשה אכזבה מכאיבה. האם זהו השיוויון, היושר, והטוב למען הכלל? לא זה!! הרי מה שראתה היה רחוק מחזיונה וחלומה, רחוק מהיושר והצדק שקיוותה להם.

בקרבה התרחש מאבק נפשי מכאיב, התעוררו בה ספקות - האם כדאי היה לה להקריב כל כך הרבה למען האידאה שהתנוונה? תחילה נבהלה מהספקות שהתעוררו בה, אולם, ככל שהבינה יותר את מהות המשטר, כך גברו ספקותיה. אך היא הייתה חייבת לשתוק ולנצור את לשונה מפחד פן תיאסר שנית או תוגלה לסיביר.

ההגיון אמר לה להבליג ולהיזהר, אך היא ערכה את חשבון הנפש - קלטה את כל ההתרחשויות וכל מה שראו

עיניה. לא! אין זה תואם את השקפת עולמה. המשטר הרשמי בברית המועצות שונה מהאידיאה שלה של שיוויון ושל התייחסות המנהיגות למעמד הפועל. כמו כן התגלה לפניה היחס השונה לגבי הפועל היהודי. הרי מספיק היה להציץ בדרכונו ולראות את הכיתוב "יהודי" (יעוורי, בלעז) כדי לעורר יחס שלילי.

כשם שקודם לכן ידעה להגיב על העוול הסוציאלי, כך עתה הגיבה על העוולות מצד ההנהגה.

בברית המועצות לא הותר חופש הפרט, אסור היה להביע מחשבות אישיות ובוודאי, חס וחלילה, לא ביקורת. היה צריך לציית לכל ולומר: "אמן".

המשבר באמון שנתנה באותה ארץ, פגע בליבה וכאב לה. אולם היא לא נכנעה והשתדלה להחזיק מעמד ולשמור על שיווי משקל רוחני.

באחד הימים הופיעו בטשקנט השחקן היהודי הדגול שלמה מיכאלס ולהקתו. הם העלו על הבמה את ההצגה "הכוכבים התוהים" (די בלאנדצענע שטערן) ו"טוביה החולב" מאת שלום עליכם. אסתר מכרה כמה מנות מזון כדי לרכוש כרטיס כניסה לתיאטרון. היא המתינה לכיבוי האורות ולתחילת ההצגה על מנת להיכנס לאולם. לבושה הייתה בשמלה בלויה וקרועה, רגליה היו יחפות והיא הייתה רעבה ללחם.

בשעת ההצגה חשה כאילו צמחו לה כנפיים והיא מתרוממת אל-על, הרחק מן המציאות העגומה. המשחק של מיכאלס ותוכן ההצגה "טוביה החולב" הביאו לידי ביטוי את החכמה היהודית ואת כוח הקיום העז, היוצא כמתוך הר געש חשוך של הנאציזם הרצחני. זאת חשה אסתר במהלך ההצגה, ועל אף אכזבתה הקשה התעורר בה רגש חזק לעמה ולסבלותיו, רגש עמוק של שייכות. אסתר הרהרה, שקודם כל בת היא לעם ישראל.

הריפטריאציה

בחודש מאי 1945. והיא נשואה ובת אחת חמודה לה, נרשמה אסתר עם בעלה לשוב לפולין.

ממשלת ברית המועצות איפשרה לכל הנתינים הפולנים שבעת המלחמה שהו ברוסיה, לשוב לפולין אם ברצונם בכך.

עם בואה לפולין, התבררה לאסתר המציאות המזעזעת והאכזרית של השמדת 6 מיליון היהודים הקדושים. ביניהם הושמדה כל משפחתה: האב, האם והאחים אהרון ויעקב (ארקה וינקל), האחות רייזל והאחות זלטקה'לה בת החמש וכל קרובי המשפחה והידידים וכמעט כל הקהילה היהודית של העיירה מנייביץ. נותרו בחיים רק אלה שהצטרפו לפרטיזנים הלוחמים.

הפולנים, בראותם ניצולים בודדים, אשר מצאו מפלט ברוסיה, לא מסוגלים היו להסתיר את רגשי שנאתם. האומנם עוד נותרו יהודים בחיים? מבטם היה חדור שנאה וכעס. בעיר קלץ באה לידי ביטוי שנאתם ליהודים בפוגרומים ובהרג יהודים. אדמת פולין, שהייתה ספוגה יגון ודם יהודי, גרמה לאסתר להרגשה בלתי נסבלת.

כאן נולדה בתם השניה, ואז נרשמו לעלייה לארץ ישראל. רק לאחר תלאות, עמל ונדודים רבים הגיעו לנמל חיפה, לחוף מבטחים, למולדת.

זה היה בערב חג הפסח, ראשית ימי האביב בארץ. ריח ניחוח של פריחת עצי הדר מהפרדסים אפף אותם. האוויר האביבי הישראלי המרענן שבה את ליבם. ילדי ישראל, חמודים ושובבים, משחקים - בני חורין. מסביב יהודים, וברחובות צועדים שוטרים וחיילים ישראליים. כל המראה המופלא הזה הביא את אסתר לידי התרגשות עצומה, ובכי של שמחה.

חסל הזלזול, הלעג והקלס ליהודי.

אסתר ומשפחתה הצטרפו לקיבוץ "עין שמר". היא עבדה כמטפלת בבתי ילדים והייתה מאושרת. לצערה הרב, עקב ענייני משפחה, נאלצה לעזוב את הקיבוץ.

כיום נשואה אסתר בשנית, לאחר ששיכלה את בעלה הראשון, אבי שתי בנותיה, ומסיבות בריאותיות הם עברו להתגורר בערד. שם אסתר הייתה פעילה ומסורה מאוד בתחום העבודה הציבורית. היא הצטרפה כחברה למפלגת העבודה, כדי לפעול ולהביא תועלת.

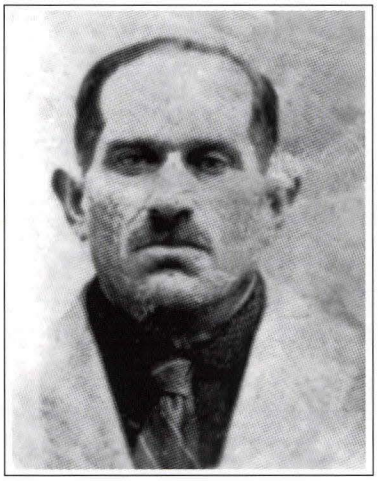
משפחת מאניע ווינשטיין

משפחת וינשטיין
אסתר (וינשטיין) אפרת, רייזל וינשטיין, יעקב וינשטיין, מאניע וינשטיין, אייזיק וינשטיין,
ארקה וינשטיין רעייתו של מאניע, ..., סבתא, מאטעלע וינשטיין הי"ד

וינשטיין (האם)

מאניע וינשטיין (האב)

משפחת לייבל גולדין

גולדין לייבל הצבע ומשפחתו.
הבן, יעקב, בשורה הראשונה במרכז

ארקה וינשטיין (נהרג בשבי הגרמני בשנת 1939 בהיותו מגוייס בצבא הפולני),
רעייתו זלטקה (ברוינשטיין) ואחותה לייקה לופה (ברוינשטיין)

הקיבוץ הראשון במנייביץ'

דוד ויינשטיין, טבריה

הקיבוץ הראשון נוסד במנייביץ' בשנת 1922. הקיבוץ היה קיים באופן בלתי-לגאלי. המשטרה לא הניחה לנו לקיים את הקיבוץ, עד שאושר קיומו באופן לגאלי. הסיבה הייתה שחברת הקיבוץ, בטי בנדרסקי מרובנה, שהייתה ממנהיגי הקיבוץ, נחשדה, ובצדק, שהיא קומוניסטית. היא ניהלה תעמולה בין חברי ההכשרה על צידקת האידיאה הקומוניסטית.

ראשוני החברים בקיבוץ היו:

דוד ויינשטין, מאיר גוז, יהודה וורבה, יהודה ויינשטיין, ציפורה וישראל אלרגנד, מרדכי מוצ'ניק, זכריהו סגל, הרשל-לייב גוז, מלכה סגל, בטי רבנקו, מלכה קוגוט, יהודה ביידער.

מאיר גוז שימש מזכיר ההכשרה.

דוד ויינשטין - מנהל עבודה.

ישראל אלרגנד - תרבותניק.

יהודה וורבה - מזכיר אספקה.

שנתיים התקיים הקיבוץ, ומספר חברים, כמו ציפורה וישראל אלרגנד, שתי האחיות קוגוט, וליכטנברג, עלו ארצה עם "סרטיפיקטים".

בגלל חילוקי הדעות בין החברים והתנהגותה של בטי בנדרסקי התפרק הקיבוץ אחרי שנתיים.

קיבוץ הכשרה של מנייביצ'אים בשנת 1922

סנקה מלמדיק, אלרגנד ישראל, וינשטיין דוד, משה גוז, שבתאי גוז, ביידער, לייב פוקס (המזוקן) - מנהל העבודה, וכן בעלי המנסרה היהודיים בוכמן ובאט. אחרים לא זוהו.

הצ'רקסים הם שהצילו את חיינו

זה היה בשנת 1915, בעיצומה של המלחמה בין רוסיה הצארית לבין גרמניה ואוסטריה. המצב באיזור היה מאוד לא יציב. התנהלו קרבות עזים בין צבאות רוסיה לבין צבאות גרמניה ואוסטריה.

ביום בהיר אחד פרצה ביעף יחידת פרשים-קוזאקים לעיירה קאשיפקה ועיירות הסביבה. הם קשרו יהודים לזנבות סוסיהם, וכך עינו אותם עד מוות.

הם גם הגיעו למנייביץ' והורודוק, ריכזו את היהודים ביער השחור סמוך למנייביץ', ואיכרי הסביבה, כמו תנים, נהרו אחריהם, בעודדם בקריאות את הקוזקים לעשות שפטים ביהודים. הם, האיכרים, התכוונו לשדוד את בתי היהודים.

אני זוכר, שהשוחט הזקן רחץ את ידיו באדמה הרטובה ואמר עם כולם ווידוי. היהודים שרוכזו התכוננו לגרוע מכל - למוות, שבתנאים הקיימים היה בלתי נמנע.

לפתע הופיעה יחידת צ'רקסים רוכבים, ובראשם גנרל רוסי, שאותת לקוזאקים להפסיק את הכנותיהם להרוג את היהודים, כי הוא, הגנרל, רוצה לשאת דברים.

הקוזאקים קיבלו בידידות את היחידה הצ'רקסית עם הגנרל הרוסי, מפקדם. הם החלו לסדר את רוביהם בחצובות. כשהשלימו את סידור רוביהם, הם הוקפו בפתאומיות על-ידי הצ'רקסים, פורקו מנשקם ונאסרו.

כולנו עמדנו נדהמים לאור מה שהתרחש לנגד עינינו - ממש נס. נצטווינו לחזור לבתינו, מלווים על-ידי הרוכבים הצ'רקסים.

בהגיענו לעיירה, ראינו את האיכרים שודדים את בתי היהודים. וכאן, לא ייאמן, הצ'רקסים יחד עם היהודים היכו מכות נמרצות את השודדים האוקראינים והניסום מהעיירה.

בשבילנו, היהודים, היה זה נס גדול, אבל גם התראה ואזהרה למה שעלול להתרחש בעתיד.

מקרה עם פולנים שכורים

ביום בהיר אחד הותקפו שלושה יהודים, ביניהם השוחט הזקן ר' יעקב דובלין, על-ידי פולנים שיכורים. הם תלשו את זקניהם של היהודים והטיחו בהם דברים גסים ומעליבים.

במקרה הגעתי אני, יחד עם יהודה ויינשטיין, יוסל-דויד רוזנפלד ודוד גרבוביץ, למקום האירוע. היכנו את הפולנים השיכורים מכות נמרצות והברחנו אותם בבושת-פנים. זה היה צריך ללמד אותם לקח שלא יתחילו עם יהודים.

הפולנים המוכים הגישו תלונה שאני, דוד ויינשטיין, קיללתי את השלטון הפולני. הוזמנתי למשפט.

להגנתי התייצבו ה"וויט" דומיני והפריץ ציגנסקי, שלימדו עלי זכות. השופט גרש את הפולנים השיכורים.

מפקד המשטרה של מנייביץ' וסגנו הגישו ערעור על החלטת השופט לבית המשפט המחוזי בלוצק.

גם כאן עמדה לזכותי עדותם של דומיני וציגנסקי וניצלתי מהעלילה שרקמו נגדי. אילולי עדותם של דומיני וציגנסקי הייתי נשפט למאסר במחנה הידוע לשמצה "קארטוז בערעזה".

ימי הרוע

זאב רווה (ורבה)

המחבר הוא מגיסטר למדעים (MSc) בהנדסה, סגן אלוף (מיל') ופרטיזן לשעבר.

"הרוע תובע דה-הומניזציה, יש לו אילמות נוראה"
(ד"ר ר' לזר בכנס באוניברסיטת תל-אביב, ספטמבר 2001)

רוחות חדשות

עד מלחמת העולם הראשונה (1914 - 1918) חיו רוב יהודי רוסיה הצארית בכפרים ובעיירות קטנות, בדרך-כלל כמה משפחות ולפעמים אפילו משפחה בודדת בכפר, בתוך אוכלוסייה מקומית, שעסקה כולה בחקלאות. היו גם יהודים שחיו בערים, אבל לכך נדרש רישיון מיוחד, שקשה היה להשיגו. ראשי המשפחות היהודיות היו בעלי חנויות קטנות או בעלי מלאכה, וסיפקו שירות חיוני לכפריים. היהודים היו הנפחים, הבנאים, הנגרים, הסנדלרים, הרצענים, החייטים, האופים, העגלונים וכד'. הם עמלו קשה לפרנס את משפחותיהם, כי לקוחותיהם היו מעטים ועניים. כמעט כל היהודים היו שומרי מצוות, התפללו שלוש פעמים ביום, שמרו על כשרות, על השבת ועל החגים והילדים למדו ב"חדר", שבו לימדו תורה בלבד.

לא אחת סבלו היהודים מפרעות שעשו בהם שכניהם ומהאנטישמיות של נציגי שלטון הצאר. ימיהם עברו בתחושת מיעוט ובחשש מתמיד מפני התנכלות. בתנאים קשים אלה, תקוותם היתה שביום מן הימים, בלי הודעה מראש, יגיע המשיח וייעלמו כל צרותיו של עם ישראל.

כך התגלגלו חייהם מדור לדור, כפי שתיארו אותם מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, י. ל. פרץ ואחרים. עד שהחלו להגיע גם אליהם רוחות תנועת ההשכלה.

תנועת ההשכלה התחילה באירופה בראשית המאה ה-17 וביטויה היה אמונה נחרצת בשלטון התבונה האוניברסלית. הפילוסוף עמנואל קאנט (1724-1804) הגדיר את ההשכלה כ"יציאתו של האדם מאי-בגרותו". דגלה היה "עצמאות המחשבה בניגוד למסורת". כעבור זמן מה הגיעה ההשכלה גם אל יהודי אירופה.

תנועת ההשכלה היהודית נאלצה להיאבק קשה כדי להנהיג לימודים חילוניים, להקנות את לשון המדינה להמוני היהודים, לחזק את השאיפה לשוויון זכויות (אמנציפציה) ולהפיץ את רעיונותיה של התנועה הציונית, שהכריזה "עם חופשי בארצו". רוחות חדשות אלה הגיעו אל כל רחבי רוסיה הצארית, וכמובן גם לווהלין (Volhynia).

זאב רווה-וורבה

במאה ה-19 החלה ברוסיה קדחת של תיעוש ופיתוח תשתיות, בעיקר של רשת התחבורה. פסי רכבת הונחו במרץ לאורכה ולרוחבה של רוסיה הענקית והשיא היה הקמת הרכבת הטרנס-סיבירית, שתחילתה בגבול גרמניה וסופה בעיר ולדיבוסטוק במזרח הרחוק, סמוך לסין קוריאה ויפן.

בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 הגיע פיתוח הרכבות אל צפון ווהלין והונחו פסי מסילת ברזל בין קובל לסארני, כקטע בקו הרכבת קייב-ורשה. היה זה חידוש אדיר באותם ימים. במקום הקשר עם העולם החיצון שהתנהל עד אז באמצעות עגלות רתומות לסוסים, באה הרכבת, שפתחה אפשרויות עצומות באותה תקופה, כגון נסיעה מהירה מעיר לעיר והעברת מטענים כבדים - בולי עץ, למשל - למרחקים, במחיר זול ובמהירות. כאמור, דברים מהפכניים באותה עת.

בערך באמצע הקו קובל-סארני נבנתה בשנת 1892 תחנת רכבת במקום ריק מאדם אך קרוב למספר כפרים, שכל אוכלוסייתם אוקראינית. התחנה נקראה מנייביץ' (Manievitch), על שם כפר בשם זה, ששכן במרחק חמישה ק"מ משם ושאדמותיו הוחרמו לצורך הקמת התחנה. תחנת הרכבת חוללה שינוי גדול גם בחייהם של יהודי הסביבה, ואלה החלו לעזוב את כפריהם ועיירותיהם המרוחקים מהרכבת ולהתיישב במנייביץ', שם ראו סיכויים טובים יותר לעתיד.

האזור היה משופע יערות, ובניית מסילת הברזל החדשה הביאה להתפתחותה של תעשיית עץ מקומית, שתחנת הרכבת שימשה בסיס ליצוא תוצרתה: עץ לייצור נייר, עצי הסקה, עמודי תמך למכרות, רעפי עץ לגגות, חומר גלם לייצור רהיטים ובולי עץ. במשך הזמן הקימו שני יזמים יהודים, שוק ובאט - מנסרה לייצור קרשים, ויזם בלגי בשם לאשפאל הקים במקום מפעל גדול לייצור פרקט. היהודים מצאו פרנסה בתעשייה זו בצורה ישירה או עקיפה, וכך גדלה והתרחבה העיירה החדשה מנייביץ', שבעת ייסודה היתה כמעט כולה יהודית ושמתחילתה היתה חילונית, מודרנית וציונית, בהשפעת תנועת ההשכלה והתנועה הציונית.

שלא כמו עיירות אחרות בסביבה, שהיו קיימות מדורי דורות, הוקמה העיירה החדשה הודות ליוזמות פרטיות ופותחה בה תעשייה, דגם של התפתחות הקפיטליזם ברוסיה בתחילת המאה ה-20. המשפחות הראשונות במנייביץ' היו משפחות טרגר, מוז, קושניר, קופרברג, פוגץ ורבנקו.

משפחתי

משפחת וורבה (Werba) התקיימה דורות רבים בכפר האוקראיני ליסובו, ששכן כשמונה קילומטרים ממזרח למנייביץ' ובניה עסקו במסחר. סבי היה מרדכי וורבה וסבתי פסיה, שהלכה לעולמה בגיל צעיר יחסית לאחר שילדה חמישה ילדים: ארבעה בנים - שלמה, צבי, ישראל ושמואל-ברוך ובת אחת, איטקה.

באותה תקופה, נולדו למשפחות של יהודים ולא יהודים צאצאים רבים, אבל בשל מחלות וחוסר ידע רפואי שרדו רק ילדים מעטים. אף-על-פי-כן, במשפחת אבי נשארו כל הילדים בחיים. הבנים למדו ב"חדר" ומורה פרטי לימד אותם - וגם את הבת - רוסית, חשבון ומעט גרמנית.

דודי צבי היגר לארגנטינה בגיל צעיר ואחר-כך העביר אליו גם את שמואל-ברוך, אחיו הצעיר, ושם הקימו משפחות.

שלמה, אבי, האח הבכור, נולד ב-1893 וגויס לצבא הצאר בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה. הוא נשלח לחזית ולחם שנתיים נגד הגרמנים והאוסטרים. ב-1916 נפל בשבי הגרמנים, ובכל תקופת שביו שימש מתורגמן. עם גמר המלחמה חזר למשפחתו.

ב-1918 צורף האזור שלנו, שהיה כולו אוקראיני, למדינה החדשה שהוקמה - פולין. היהודים החלו אפוא ללמוד פולנית.

בשנת 1922 התחתן אבי עם מרים (מנציה) צירולניק (Cyrulnik) מהעיירה צ'רטוריסק ששכנה לא רחוק ממנייביץ'. צירולניק היתה משפחה ענפה ששלוחותיה הגיעו עד ביילורוס וליטא. נולדו להם שני ילדים: אני, וולף (זאב) וקראו לי בשם החיבה וובה (Vova); ואחותי, פולה (Pola). השמות Pola ו-Vova נלקחו מרוסית, כיוון שלשפה ולתרבות הרוסית נודע משקל רב באזורנו. היותם יהודים רוסים היתה להם מקור לגאווה גדולה והם התייחסו בהתנשאות ובזלזול אל "יהודים פולנים" או "גליצאים", אם כי רחשו כבוד ל"ליטאים".

אמי נולדה ב-1896, בת בכורה למשפחה בת עשרה ילדים (שחמישה מהם מתו ממחלת הטיפוס), להוריה וולף וגיטל.

לאחר החתונה החליטו הורי, בהשפעת הרוחות החדשות, לעבור לעיירה המתקדמת והמתפתחת - מנייביץ'. אף שהיה חסר אמצעים החליט אבי ליטול סיכונים ולהיות יזם עצמאי. הוא התחיל בעסקים קטנים של מוצרי עץ, צבר ניסיון והצליח להתקדם. שותפיו לעסקים, שלא היו מקצועיים, סמכו על אבי והשקיעו את כספם ואילו אבי השקיע את מקצועיותו הרבה, וכך, בתוך שנים אחדות הגיע אבי עד לרכישת יערות שלמים המיועדים לכריתה.

ואכן, במשך הזמן היה אבי למומחה אמיתי בתעשיית העץ. די היה לו בסיור ראשוני ביער כדי להעריך את שוויו, להשתתף במכרז ולהגיש הצעת רכש לבעלי האחוזות או למדינה, שכל היערות היו שייכים להם. לאחר הרכישה היה עליו לתכנן את העיבוד המיטבי ואת שיווק העצים שנכרתו. לרוב היו אלה עסקאות מוצלחות והמחזור התרחב.

שלמקה וורבה עם רעייתו וילדיו
וואווע וורבה (זאב רווה) ופוליה וורבה

ביתנו התמלא סוחרי עצים מפולין המרכזית ומגליציה ואמי דאגה לכבד אותם בתה מהסמובר (המיחם) עם ווארניא (מרקחת), לפי הנוהג הרוסי.

בכול עסקיו נהג אבי בהגינות וביושר ללא פשרות, וכך בנה לעצמו מוניטין מעולה ובעלי ממון ועסקים שונים ביקשו להשקיע במיזמים שלו.

מאחר שהיו ברשותו מוצרי עץ שונים, השכיל אבי לבנות בזול ובהדרגה, בתוך שנים אחדות, בית עץ גדול בן עשרה חדרים, פרט למטבחים. הבית שכן ברחוב לוצקה מס' 23, אך לא ממש בחזית. היה זה בית יפה ומרשים ומתוחזק היטב ואנו התגאנו בו. משני צדדיו טיפחנו גינות יפות, ואני אהבתי לטפל בהן. בחצר, לא הרחק מהבית, בצד מזרח, הוקם מבנה ארוך עשוי בולי עץ ובו אורווה, רפת ומחסן עצים להסקה.

משהתפתחו העסקים והתרחבו קנינו סוס והחזקנו אותו באורווה. כל בוקר, מלבד ימי שבת וראשון, היה אבי רותם את הסוס לעגלה ונוסע בה ליערות שרכש, שם נכרתו העצים וקיבלו עיבוד ראשוני, ועצים חדשים ניטעו במקומם כהוראת החוק. כנער התלהבתי כמובן מהסוס ומהנסיעות ליערות עם אבי. בכפר ליסובו היכרנו אוקראיני עני וגלמוד בשנות השישים לחייו, שסבל חרפת רעב. אבי הביא אותו אלינו לטפל בסוס ושילם לו עבור עבודתו שכר חודשי. לא היה מאושר ומסור ממנו לאבי.

במושגי הימים ההם נחשבנו למשפחה אמידה. אף-על-פי-כן השתדלנו להיות צנועים, כי תמיד קינן אצל היהודים החשש העתיק מפני מה שעלול להתפרש כהפגנת כוח או עושר שעשוי חלילה לעורר את הכלבים הרדומים של שנאת היהודים.

בחלוף הזמן השכרנו, תמורת דמי שכירות גבוהים, את הבית כולו למועדון הפולני KIP (מועדון של אינטליגנציה עובדת) ואנחנו עברנו להתגורר בשכירות ברחוב תיאטרלנה. דמי השכירות הוזרמו למחזור העסקים.

עמי האזור

עד פרוץ המלחמה ב-1 בספטמבר 1939, עבדו אצל אבי מאות אוקראינים מכפרי הסביבה ופולנים מהכפר קונינסק - מתנחלים שהעבירה לכאן ממשלת פולין ממרכז המדינה. היו אלה עבודות עונתיות שהתאימו לכפריים, שעיבדו את שדותיהם על-פי עונות השנה. הם כרתו עצים, עיבדו אותם עיבוד ראשוני והובילו אותם בסוסיהם למגרש המיועד לכך במנייביץ', שם אוחסנו זמנית, עברו עיבוד נוסף ונשלחו ברכבת ליעדם הסופי.

היה גם צוות בן שישה גרמנים, כורתי עצים מקצועיים תושבי הסביבה, שגם הם עבדו מפעם לפעם אצל אבי. הם ביקרו בביתנו והשיחות נוהלו בגרמנית ובאווירה מצוינת. למעשה, כל העובדים היו מיודדים אתנו, באים אלינו הביתה ומקבלים את שכרם במזומנים. כנער הכרתי כמעט את כולם בשמותיהם. לאבי היתה אמפטיה לאנשים האלה, אשר עבדו עבודה פיסית קשה בכפריהם וביערות כדי לפרנס את משפחותיהם. לפיכך, נהג בהם בנדיבות רבה ושילם להם תמיד יותר מהמתחרים. דלתנו היתה פתוחה לפניהם תמיד, ואם היה מי שטען כי נעשה לו עוול כלשהו, היה אבי מקשיב ואם השתכנע בצדקת דבריו, היה נוהג לפצותו כראוי.

העובדים הבינו זאת היטב והעריכו את יחסו של אבי כלפיהם. נראה היה שאכן הם ידידי אמת, אך כפי שעוד יתברר רובם לא עמדו בניסיון בזמן האפל של הכיבוש הגרמני. אחדים מהעובדים אף התיידדו ממש עם אבי. כך, למשל, בכפר הקטן לושא, ששכן כשני קילומטרים מזרחית למנייביץ', חי אוקראיני בשם איוון גומינסקי, איכר עני, מטופל בילדים רבים. הוא היה אדם בעל אינטליגנציה טבעית גבוהה מן הממוצע, ולכן התמנה למנהל עבודה וגמולו בהתאם. גומינסקי התעניין בפוליטיקה ובשעות הפנאי התעמק בתנ"ך ובברית החדשה והאמין שטמונים בהם רמזים על העתיד. היה מעניין לשמוע את ניתוחיו על המצב ואת מסקנותיו על העומד לקרות. הוא נחשב ידיד גדול של משפחתנו. פעם שבר רגל, פעם מתה לו פרה, פעם אבד לו עגל, וכל פעם עזר לו אבי בנדיבות, בלי שום חשבון. להפתעתנו הרבה, בזמן הכיבוש הגרמני, כאשר סבלנו חרפת רעב, נעלם גומינסקי מחיינו ומעולם לא בא להושיט עזרה.

בדרך-כלל לא ראו האוקראינים שבאזורנו את היהודים באור חיובי, מדורי דורות. היינו שונים, דיברנו שפה אחרת (יידיש), דתנו היתה שונה ואפילו הלבוש של מקצתנו (החרדים) היה שונה. לגבי דידם היינו שבט זר ומוזר, תמהוני, עיקש ודוחה בהתנהגותו, בדבקותו הקנאית במנהגיו העתיקים והמשונים ובסולידריות השבטית שלו. היו טענות, שהיהודים חיים ברמה כלכלית גבוהה יותר, אף שעבודתם קלה יותר מזו של האיכרים האוקראינים. לא עזרו טענותינו שהעבודות המסורתיות של היהודים, כגון נפחות ובנייה, הן קשות מאוד וש-90% מבני עמנו בעיירה הם אנשים קשי יום, ושליהודים תודעה של חיסכון והשקעה בחינוך ילדיהם. אצל חלק מהאוקראינים היתה שנאת היהודים גלויה, ואף שעד הכיבוש הגרמני היו אוקראינים שהיו מיודדים לכאורה עם היהודים, בזמן הכיבוש רק מתי מעט שמרו על ידידותם.

אכזריותם של האוקראינים באזורנו נחשפה במלואה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. בספטמבר 1939, כאשר התמוטטה פולין והצבא האדום נכנס לאזורנו, קמו אוקראינים ורצחו את בני עמם שנחשדו כתומכים בשלטון הפולני. ביוני 1941, כאשר נסוג הצבא האדום ואזורנו נכבש בידי הגרמנים, קמו אוהדיהם ורצחו את תומכי הסובייטים, ואילו באביב 1944, כשחזרו הסובייטים, קרה בדיוק ההיפך. רצח בדם קר, בלי שהיד תרעד. הגרמנים ידעו לנצל תכונה זו וגייסו ליחידות המשטרה שלהם מתנדבים אוקראינים צעירים, שנתגלו ככלבי-שמירה נאמנים ביותר ועזרו לנאצים במסירות ובששון לרצוח מאות אלפי יהודים בעיירות ובערים של אוקראינה.

במחנות המוות ניצלו הגרמנים את אכזריות האוקראינים והטילו עליהם את העבודות האיומות ביותר, להוביל את האומללים אל חדרי הגאזים ולדחוס אותם פנימה. גם במנייביץ', מיד לאחר הכיבוש, הקימו הגרמנים יחידת משטרה של מתנדבים אוקראינים. היו אלו מפלצות בזויות וצמאות דם, ששדדו את רכושם של יהודי העיירה, התעללו בהם ולבסוף, השתתפו ברצח ההמוני שלהם. כפרטיזנים, חיפשנו אותם. את מקצתם הרגנו בקרבות, אך מקצתם הצליחו לברוח לארצות המערב ולבנות שם חיים חדשים

כשהם מסתתרים מאחורי הצהרות שקריות על עברם הנקי כביכול.

עם זאת, היו גם אוקראינים שלא שבעו נחת מהכיבוש הגרמני. הרי הם היו פרבוסלבים בדתם וראו את עצמם אחים לרוסים, שהם בני אותה דת ולשונותיהם דומות מאוד. כאב להם שעם זר, בעל דת זרה - הגרמנים, מנצחים וגורמים להקזת דם כה נוראה לעם הרוסי. אמנם הם היו פאסיביים, אך אהדתם היתה נתונה לפרטיזנים ולצבא הרוסי.

והיו גם אוקראינים, קומוניסטים פעילים בתקופת המשטר הסובייטי, שהתנגדו בפועל לכיבוש הגרמני. בשלב הראשון הם ירדו למחתרת והתחבאו בכפריהם, ובסתיו 1942 הצטרפו לתנועה הפרטיזנית ולחמו נגד אחיהם משתפי-הפעולה ונגד הגרמנים. לשם השוואה: בגליציה המזרחית האוקראינית, שבירתה העיר לבוב, ושהיתה בזמנו תחת שלטון הממלכה האוסטרו-הונגרית, המצב היה קשה אף יותר מאשר אצלנו. האוקראינים שם היו מנותקים מאות שנים מיתר בני עמם, שחיו ברוסיה הצארית. לפני דורות אחדים שינו גם את דתם ליוונית-קתולית. מכאן, ששום דבר לא קשר אותם לעם הרוסי, לא ההיסטוריה ולא הדת. נאמנותם היתה נתונה כולה לגרמנים והם ראו בהם את ממשיכי המסורת האוסטרית הישנה והאמינו שהם יעניקו להם אוקראינה עצמאית.

משפחת וורבה. משמאל: ישראל וורבה (אח של שלמקה), אחותו איטקה (וורבה) פרבמן, מנציה וורבה (זאב), אסתר מגרדיסק, שמואל-ברוך וורבה (אח של שלמקה)

השנאה ליהודים הרקיעה שחקים בגליציה. רציחת היהודים היתה שם "מושלמת". הגרמנים הכירו את המצב והקימו שתי דיוויזיות אס-אס של גליציה, מאוישות במתנדבים אוקראינים, שלחמו במסירות רבה לצד הגרמנים, גם נגד הרוסים הפרבוסלבים. האוגדה הפרטיזנית החזקה של קובפאק, אשר נכנסה לשטחים אלה בקיץ 1943 והגיעה עד הרי הקרפטים, נתקלה בעוינות טוטלית וסבלה אבידות כבדות בקרבות נגד הדיוויזיות האוקראיניות האמורות והגרמנים.

בגליציה נולדה גם התנועה הלאומית האוקראינית של בנדרה, אשר רצחה כל יהודי שגילתה, ובכללם ילדים, ויש לציין שגם כל פולני, מתוך הכרה שזאת ההזדמנות להיפטר מן המיעוטים ש"זיהמו את טוהר הלאום האוקראיני". תנועה זו הגיעה גם לסביבת העיירה שלנו.

במנייביץ' חיו כאלפיים וחמש מאות יהודים וגם מעט אוקראינים ופולנים. השלטון בשנים 1918-1939 היה אמנם פולני, אך הפולנים היו מעטים והם הועברו לשם מעומק פולין כדי לבסס את אחיזתם בשלטון. אף שהיו מיעוט בעצמם, הפיצו הפולנים שנאה נגד המיעוט היהודי. ובשנות השלושים, עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, גברה האנטישמיות. צעיריהם השתוללו ברחובות העיירה ותקפו יהודים, בעוד המשטרה הפולנית מגיבה באדישות. זכור לי, למשל, מקרה שיהודי מהעיירה, משה גולדינר שמו, שהיה פחח במקצועו, הוכה קשות ואיבד עין. בפולין שלטה אז ממשלה שמרנית ימנית, בראשות סלבוי סקלודקובסקי, שהיתה עוינת למיעוטים. הממשלה הפולנית שאפה להיפטר מהיהודים על-ידי הגירתם מהמדינה, לא חשוב לאן, לפלשתינה או למדגסקר.

המצב הישרה עלינו דיכאון עמוק. בספרו "בעידן האלימות" כתב פרופ' יעקב טלמון, שחוש צדק טבוע עמוק בנפש היהודית: "רתיעה אינסטינקטיבית מחיזיון של אלימות גסה ותופעות של לית דין ולית דיין. ייתכן שזה רפלקס של גזע נרדף, שיכול להתקיים רק בחברה המיוסדת על כיבוד זכויות הדדי."

האוקראינים שנאו את הפולנים, משום שהיו נתונים תחת שלטונם וסבלו מאפליה (למשל: לאוקראינים לא ניתן להגיע לעמדות בכירות בשירות הציבורי) וגם בגלל השׂונוּת שלהם: הפולנים דיברו שפה סלבית, אבל שפתם היתה שונה למדי משלהם, ודתם היתה קתולית, דת שהפרבוסלבים היו ממתנגדיה. יצוין, שאוקראינית שייכת לקבוצת הלשונות הסלביות המזרחיות (כמו רוסית וביילורוסית) ואילו הפולנית שייכת לקבוצת הלשונות הסלביות המערביות (כמו צ'כית וסלובקית).

מכאן, שבאותן שנים היו האוקראינים לכאורה בעלי-ברית טבעיים של היהודים, כשתי אוכלוסיות מקופחות. אך הכל השתנה כאשר הגרמנים כבשו את האזור והכריזו על הקמת מדינה אוקראינית עצמאית. ועוד יסופר על כך בהמשך.

כבר בשלב הראשון קרעו הגרמנים חלקים נכבדים מאוקראינה: אזור נרחב של אודסה וסביבתה מסרו לרומנים, את האזור שמעבר לקרפטים מסרו להונגרים ואת גליציה

המזרחית האוקראינית, עם נטייתה לגרמניות, צירפו לממשל הגנרל-גוברנמנט הפולני, אזור שהיה מיועד לפי התכניות ארוכות הטווח של היטלר להפוך לחלק מגרמניה הגדולה. גם יתר חלקי אוקראינה לא נוהלו בדרג הגבוה על-ידי אוקראינים אלא על-ידי גרמנים. ולמרות כל אלה, תמך הימין האוקראיני בהתלהבות בגרמנים ומשך אחריו את המוני העם.

בהקשר זה. מעניין להזכיר דברים שאמר היטלר. הרודן הנאצי נהג להזמין מדי יום לארוחת הצהריים כמה ידידים קרובים שלו, ובמעמד זה היה מדבר בגילוי לב על תכניותיו. הכל נכתב כמובן, על-פי הסדר הגרמני הטוב. הפרופסור טרבור רופר, היסטוריון אנגלי חוקר תקופת מלחמת-העולם השנייה, השיג את הפרוטוקולים הללו ופירסם אותם. בין היתר, אמר היטלר שלאנגליה ולצרפת יש מושבות (קולוניות), וגם לגרמניה תהיה מושבה בעלת ערך הרבה יותר גדול והיא אוקראינה. עד כדי כך לא הערין את העם האוקראיני.

מצב המיעוט הפולני באזורנו בזמן הכיבוש הגרמני היה מיוחד: ממעמד של שליטה על האוקראינים בתקופת קיומה של פולין, מצאו הפולנים את עצמם עתה תחת שלטונם של האוקראינים, שנואי נפשם מקדמת דנא. והכוח המקומי היה נתון, כאמור, בידי המשטרה האוקראינית הרצחנית. מאחר שהפולנים נהפכו למיעוט שסכנה קיומית מרחפת עליו, היתה להם הבנה מסוימת לסבל היהודים.

כזו היתה אפוא מנייביץ' עיירת הולדתי - פסיפס של לאומים ויחסים מורכבים שאל תוכם נולדתי להורי שלמה ומרים וורבה.

נעורים

היתה לנו ילדות מאושרת. הורי היו מסורים מאוד לאחותי ולי. אבי היה איש חזק אופי, שהצלחה האירה לו פנים ואמי היתה טובת אופי מאין כמותה. הדאגה לעתידנו היתה מעל לכל, וכבר מקטנות חסכו הורינו כסף כדי לאפשר לנו ללמוד בבית-ספר תיכון ולהמשיך ללימודים אקדמיים. באותה תקופה לא היה מקובל שנשים תעבודנה מחוץ לבית, ואמי הקדישה את כל זמנה לטיפול במשפחה, ובמשק-העזר הקטן שהיה לנו.

היהודים במנייביץ' היו ברובם שומרי מסורת. בשבתות ובחגים התפללו בבתי-הכנסת וכילד התלוויתי לאבי, שהיה לו מקום בכותל המזרח בבית-הכנסת הגדול. בחגים הבאתי אתי כיסא מהבית וישבתי לידו. היו שני רבנים בעיירה, והיה גם מיעוט חרדי.

בגיל שש התחלתי ללמוד בבית-הספר העממי העברי של רשת "תרבות" בעיירה. שוב בהשפעת תנועת ההשכלה, לא שלחו ההורים את ילדיהם ל"חדרים" דתיים, כפי שהיה נהוג דורות רבים, אלא לבית-ספר עברי שלימדו בו לימודים כלליים וגם תנ"ך. כאן התחלתי ללמוד כסדרה את השפה העברית. בבית-הספר הזה, שמומן על-ידי ההורים, היו ארבע כיתות בלבד, וכשסיימתי אותן עברתי עם יתר הילדים לבית-הספר העממי הפולני, שהיו בו שבע כיתות ושמומן על-ידי המדינה. על-מנת שאחותי ואני נמשיך ללמוד עברית ותנ"ך שכרו הורי מורה פרטי, מרדכי מניוק, אשר היה בא אלינו פעמיים בשבוע אחר הצהריים.

המורים בבית-הספר העממי הפולני היו ברמה טובה והיה אפשר להפיק תועלת רבה מהלימודים אצלם. מעמד המורים היה אז גבוה, והתלמידים וההוריהם כאחד רחשו להם כבוד רב. ליחסים בין העמים, שתוארו לעיל, היתה השפעה גם על בית-הספר, בייחוד בשנות ה-30, כשהנאצים עלו לשלטון בגרמניה ונפתחה תעמולת זוועה נגד היהודים. בהפסקות היו מקרים של תגרות וגם אני החלפתי מהלומות עם ילדים פולנים שהתנפלו עלינו. התלמידים האוקראינים היו 'נייטרלים'.

פולה וורבה

הנוער היהודי בבית-הספר היה תוסס ומוכשר ובעל פוטנציאל עצום. מי היה מעלה על דעתו אז, שגורל כה איום ונורא ממתין לו בעוד שנים אחדות והוא יירצח בדם קר ורק בודדים יישארו בחיים!

בהשפעת תנועת ההשכלה נפתחה בעיירה, ביוזמת פעילים יהודים, ספרייה גדולה למדי של יצירות ביידיש ובעברית. הוקמה גם ספרייה פולנית ביוזמת השלטון.

שפת היום-יום של היהודים היתה יידיש. היא שלטה ברחוב ובבית. באת לעיר אחרת באזור, דיברת עם היהודים יידיש. הילדים חונכו ביידיש. אהבנו את השפה, שהיתה עשירה בניואנסים. מי היה מאמין שכעבור חמישים שנה לא ייוותרו בעולם בתים רבים שמדברים בהם יידיש עם הילדים (להוציא החרדים), הלוא לפני המלחמה היתה יידיש שפתם של מיליונים!

כמעט כל יום, לאחר שסיימתי להכין את השיעורים וכל עוד היה אור יום, שיחקתי כדורעף וכדורגל עם החברים שלי,

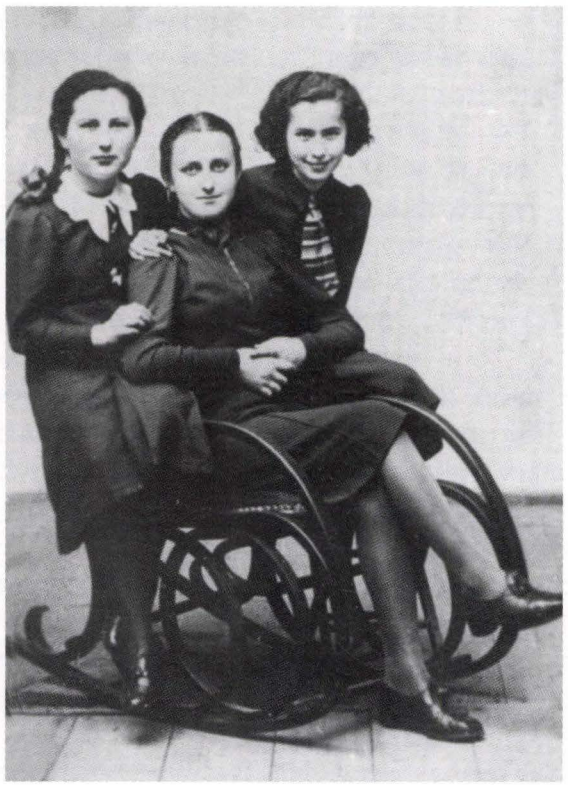
לפעמים שיחקנו גם טניס-שולחן. כשלא שיחקתי קראתי. אהבתי מאוד לקרוא, ו"בלעתי" ספר אחר ספר. קריאה רבה זו בצעירותי הרחיבה את אופקי ואת הידע הכללי שלי והשפיעה על כל מהלך חיי, היא עזרה לי לעצב את אופיי, את השקפת חיי ואת התנהגותי.

התעניינתי גם בחדשות. בבית קיבלנו עיתון יומי ביידיש בשם "דער מאמענט". הייתי נער פוליטי, החשוף לכל הקורה בסביבה הקרובה והרחוקה. עקבתי אחרי הקורה בפלשתינה, באירופה, במלחמת-האזרחים בספרד, בפלישת איטליה לאביסיניה (אתיופיה) ובפלישת יפן למנצ'וריה.

לא רחוק מביתנו השתרע יער אורנים נפלא. האוויר בו היה משכר ומיוחד והרופאים קבעו שהוא טוב לבריאות. כל קיץ היו באים אליו נופשים רבים, שוכרים חדרים ושוהים ימים שלמים ביער. אנחנו, הצעירים, נהנינו במיוחד מהמצב הזה: היינו מכירים צעירים וצעירות מקרב הנופשים ומתיידדים אתם. בקיץ היתה העיירה שוקקת חיים. אהבתי את העיירה שלי, היתה בה תחושה של שיחרור וקידמה והיו בה להט ואמונה ש"עוד יהיה טוב". מאז ילדותי נמשכתי לטבע, אהבתי את היער והרביתי לטייל בו. חדרתי לעומקו עד כשני קילומטרים משוליו, הכרתי בו את כל השבילים והעצים, כאילו ניבא לי האינסטינקט שיום יבוא והיערות יצילו את חיי.

היתה לי גינה שגידלתי בה פרחים, עגבניות ומלפפונים, ומקרשים שנפסלו בניתי בעצמי שובך יונים. השגתי זוג יונים. דאגתי להם במיוחד בחורף כשהאדמה היתה מכוסה שלג. עם הזמן התרבו היונים והקיפו במעופם את הבית.

כל קיץ, בחופש הגדול, נסענו - אחותי ואני - ברכבת למשפחתה של אימא, משפחת צירולניק בעיירה צ'רטוריסק, כעשרים דקות נסיעה ממנייביץ'. לא היה גבול לשמחתה של סבתא גיטל בראותה אותנו. היא היתה אישה טובת אופי, מסורה, תמיד מבקשת לעזור, לעבוד, לעשות משהו. אף שהיתה כבר מבוגרת מאוד, לא חלתה מעולם ולא ביקרה אצל רופא. לאימא היו שם אחים ודודים וכולם אירחו אותנו בחמימות. בחלומותי השחורים ביותר לא יכולתי להעלות על דעתי שיום יבוא וכולם יירצחו, הסבתא גיטל הזקנה עם כל ילדיה ונכדיה.

פולה וורבה, מינה (פלייש) רוטבלום וסוניה לוורטוב

סכנה באופק

מלבד מיעוט קטן של חרדים וקומוניסטים היה הנוער במנייביץ' ציוני. בעיירה פעלו אז שתי תנועות נוער חזקות במיוחד: "השומר הצעיר" ו"בית"ר". היו להם מועדונים קבועים ופעילים מתנדבים. אני תמכתי בתנועת "החלוץ". כולנו חלמנו לעלות לארץ, השתדלנו לשוחח בינינו עברית ואספנו כסף לקרן-קיימת-לישראל. היתה לנו תחושה של הוויה פגומה בחיי היחיד והכלל בגלות ואת תיקונה ראינו בהחייאת הלשון העברית והחיים היהודיים בארץ-ישראל.

לצעירים היהודים, שכמעט כולם היו ציונים וחילוניים, היה גם בסיס בלימודי תורה, ובחגים ביקרו רבים בבתי-הכנסת. הם היו פתוחים לעולם הגדול, קראו ספרים ועיתונים, התעניינו בקידמה טכנולוגית, שאפו להשכלה כללית וראו מטרה עילאית בהקמת מדינה יהודית בארץ, בדומה לכל העמים הקטנים באירופה, שזכו בעצמאות לאחר מלחמת-העולם הראשונה. הם פנו לתבונה ולרציונליזם.

כדי לעלות לארץ-ישראל נדרשו בני הנוער לצאת להכשרה חלוצית. בעיירתנו היה "קיבוץ הכשרה" כזה. אנשיו עסקו בעבודה פיסית קשה. הם קיבלו עליהם כל עבודה שניתן להשתכר בה, כדי להתקיים ולהמתין בתור לעלייה. כל שנה היו שלטונות המנדט הבריטי בארץ מוסרים לתנועה הציונית העולמית מספר זעום של "סרטיפיקטים" לעלייה, אשר חולקו על-פי מפתח מסוים בין המפלגות ובין ההכשרות. אף שיהודי אירופה חיו תחת איום קיומי של גרמניה הנאצית נשארה בריטניה אטומה ואדישה לגורלם ודגלה במדיניות "הספר הלבן", שקבעה מכסה מצומצמת ביותר של רשיונות כניסה לפלשתינה. רבים הצעירים שעבדו שנים על שנים בהכשרות ולא זכו לעלות. הם לא זכו לקבל סרטיפיקטים ונרצחו בידי הנאצים. דודתי ציפורה - אחותה אל אימא - עלמה צעירה וחזקה, עבדה בהכשרה תשע שנים ולא קיבלה סרטיפיקט, וכשפרצה המלחמה נרצחה. מעטים מקרב הנוער במנייביץ' הצליחו להגיע לארץ דרך ההכשרות וניצלו. יצוין, שכמעט כל הרבנים והאדמו"רים אסרו על עלייה לארץ-ישראל בגלל סיבות שונות, אבל בעיקר משום שאין לדחוק את הקץ ויש להמתין למשיח.

האווירה אצל היהודים לפני פרוץ המלחמה ב-1939 היתה קשה. עננים כבדים כיסו את שמי אירופה. הנאצים בגרמניה הפיצו תעמולה אנטישמית ארסית, שהשפיעה גם על האוכלוסייה המקומית בעיירתנו. מרדיו ברלין שמעו בלי סוף שהיהודים הם נחותים, נהנתנים, טפילים, בוגדנים, משתמטים, שונאי עמים אחרים וכד'. בפולין פרצו כמה פוגרומים, שהידוע בהם התרחש בעיירה פשיטיק. היה לנו רדיו בבית ומדי פעם שמעתי את נאומיו של היטלר נגד היהודים והזדעזעתי מהם. היינו אי קטן מוקף ים של אוקראינים ופולנים והתמלאנו תחושה של חוסר אונים וחולשה. אנחנו המעטים והם הרבים. אנחנו צודקים אך נצורים, קיום בתוך סכנה.

השלטון הנאצי הקים מכונה צבאית אדירה והיה ברור, שהוא לא יסתפק בגבולותיה של גרמניה, ששורטטו בחוזה ורסאי בתום מלחמת-העולם הראשונה, ושהצבא הזה מיועד לפרוץ גבולות ולכבוש את אירופה ובייחוד את אירופה המזרחית. היטלר כתב במיין קאמפף: "אם אנו חפצים באדמה ובשמים, נוכל להשיג זאת אך ורק על חשבון רוסיה. לפיכך, יש לצאת לדרך של האבירים הטבטונים..." כבר בעבר דיברו ההיסטוריונים על "דחף מזרחה" מיסטי של הגרמנים ("דראנג נאך אוסטן").

המסקנה אפוא היתה שאנו עומדים בפני סכנת קיום פיסי, שיש לברוח מאירופה, להציל את עצמנו, את המשפחה ואת הילדים הקטנים והנחמדים. אך לאן לברוח?

ב-1938 יזם נשיא ארצות-הברית פרנקלין רוזוולט ועידה בעיירה הצרפתית אוויאן, שמטרתה היתה לעזור לפליטי גרמניה. הוועידה נכשלה וארצות-הברית, קנדה, מדינות אמריקה הלטינית ומדינות הגירה אחרות סגרו את שעריהן לפני יהודי אירופה. ידועה האודיסיאה הנוראה של 960 יהודי גרמניה, כולם אקדמאים, ששכרו ב-1938 אונייה בשם "סנט לואיס", עזבו את גרמניה והפליגו לקובה. אולם קובה לא היתה מוכנה לקבלם ואף לא מדינות דרום אמריקניות אחרות. האונייה פנתה אל חופי ארצות-הברית, התקרבה לעיר מיאמי ובערב ראו הנוסעים את אורותיה. אבל גם כאן, סירב הממשל האמריקני בראשות הנשיא רוזוולט לקבל את 960 היהודים שברחו מהמוות. בלית ברירה, חזרה האונייה לאירופה ורוב נוסעיה נרצחו בידי הנאצים.

אפשר היה לחלום על המוני יהודי ארצות-הברית מפגינים בניו יורק, לוס אנג'לס ובערים אחרות וגם לפני הבית הלבן בוושינגטון, עורכים שביתות רעב, עד שממשלת ארצות-הברית תעשה משהו להצלת יהודי אירופה. אולם במציאות זה לא קרה. מצבם של יהודי ארצות-הברית היה אז שונה, היתה קונסטלציה אחרת.

איש בעולם לא רצה לקבל אותנו ונאלצנו להישאר במנייביץ' ולצפות לגרוע מכל, נאחזים בתקווה, שאולי בכל זאת המצב לא נורא כל כך. הרי אנגליה וצרפת היו אז מדינות אדירות ואפשר להניח שישכילו לבלום את הצבא הגרמני. אולי גם הרוסים יבואו לעזרתן. לא היה לאן לברוח, והדבר החיובי היחיד בחיינו היתה התקווה.

המלחמה פורצת

בשנת 1937, לאחר שסיימתי את שבע שנות לימודי בית-הספר העממי, הוחלט בבית כי כדאי שאלמד בתיכון שאפשר לרכוש בו גם מקצוע ולא רק השכלה כללית, כי במצבים קשים מקצוע עשוי להועיל. מצאנו תיכון יהודי מתאים בעיר לבוב, שהיה מוכר על-ידי שלטונות פולין והעניק לבוגריו תעודת בגרות ממלכתית וגם תעודת טכנאי מכונות. בבית-ספר זה (על שם קורקיס) עבדו התלמידים קשה משמונה בבוקר ועד ארבע-חמש אחר-הצהריים. לפני הצהריים למדו מקצועות ריאליים ואחרי הצהריים עסקו בבתי-המלאכה של בית-הספר בעבודה מעשית במכניקה. הלימודים התנהלו בשפה הפולנית. בוגר תיכון זה יכול היה לעבוד כטכנאי מכונות או להמשיך את לימודיו בפוליטכניקום.

הייתי בן ארבע-עשרה ובפעם הראשונה בחיי נסעתי עם אבי ללבוב. עברתי ועדת קבלה קפדנית והתקבלתי. הודות להתערבותו של אבי, צורפתי למגורים המשותפים של תלמידי בית-הספר תמורת תשלום חודשי קבוע לבית-הספר עבור לימודים ומגורים. גרנו שישה תלמידים בחדר גדול אחד. שותפיי לחדר באו מעריה ומעיירותיה של גליציה המזרחית, בעלת המסורת האוסטרית-גרמנית והם היו שונים מהנוער שלנו במנייביץ' ומהנוער של היהדות בעלת המסורת הרוסית-ליטאית. אצלנו דיברו, כתבו וקראו יידיש והנוער דיבר גם עברית, ואילו חברי ללימודים שבאו מגליציה דיברו ביניהם פולנית. יידיש ועברית כמעט לא ידעו, אבל ידעו מעט גרמנית, שהיתה השפה הזרה שנלמדה בבית-הספר.

בינתיים, התקדרו מעלינו העננים. גרמניה השתלטה על אזור סאאר בגבול צרפת, סיפחה אליה את אוסטריה, השתלטה על צ'כוסלובקיה ועל העיר ממל שהשתייכה לליטא. עתה החריפה גרמניה את יחסיה עם פולין ודרשה ממנה את שטחיה המערביים כדי ליצור רצף עם פרוסיה המזרחית. פולין לא יכלה להסכים לדרישות אלה וכרתה ברית צבאית עם צרפת ואנגליה. ב-30 באוגוסט 1939 הודיע הרדיו, שגרמניה מסרה לממשלת פולין אולטימטום בן שש-עשרה תביעות. ממשלת פולין דחתה את כולן. המלחמה עמדה בפתח.

ב-1 בספטמבר 1939, לאחר שסיימתי שתי שנות לימוד בלבוב ובעודי נמצא בבית במנייביץ' בחופשת הקיץ, פרצה המלחמה. הפולנים, עם רומנטי ולא ריאלי, היו משוכנעים שצבאם ה"הירואי" יכול בהחלט לעצור את הצבא הגרמני ולעמוד איתן עד לניצחון בעזרת בעלות-בריתה, אנגליה וצרפת. לאמיתו של דבר, פיגר הצבא הפולני בשנות דור, לא

היה מאומן כנדרש ולא מצויד כלל למלחמה מודרנית של תנועות שריון בסיוע אווירי. היו לו גנרלים לא מוכשרים ובראשם רידז-סמיגלי והמטה שלו, שפעל לפי הדוקטרינות הצבאיות של מלחמת העולם הראשונה. ברור מאליו, שהצבא הזה התפורר מיד תחת לחץ הדיוויזיות הגרמניות המשוריינות בפיקודם של גנרלים מוכשרים כגודריאן. ידועים מקרים שבהם מפקדים פולנים, במצוקתם הרבה ומתוך רגש כבוד לאומי, הטילו לקרב נגד כוחות שריון גרמניים חטיבות פרשים (אולנים) מטופחות. כמה טרגי! רק מעטים מהפרשים והסוסים שרדו.

עם פרוץ המלחמה שרר במנייביץ' מתח עצום, כי כבר לאחר יום-יומיים הפסיק הרדיו הפולני לשדר וחיינו באי-ודאות גדולה. ימים אחדים אחר-כך התחיל להגיע אלינו זרם בורחים מפולין המרכזית, וביניהם גם אנשי צבא רבים שיחידותיהם התפרקו. היינו עדים לחיילים פולנים שאך תמול-שלשום היו חיילים גאים ועתה ראינו אותם בורחים בבהלה ופחד על פניהם.

החלו לפרוח שמועות, שהצבא הפולני התמוטט והגרמנים מתקדמים מזרחה ללא התנגדות, כלומר לכיוונינו. שמענו גם שאנגליה וצרפת הכריזו מלחמה על גרמניה. אבל בטווח המיידי זה לא עזר לנו והדאגה היתה רבה. ידענו מה צפוי לנו מהשלטון הנאצי. הנעלם היה מה תהיה תגובת ברית-המועצות לצעדת הצבא הגרמני לעבר גבולה. כאמור, היה לנו רדיו בבית והנה, ב-17 בספטמבר שמענו בשידור ממוסקבה, שהצבא האדום קיבל הוראה להשתלט על האזורים המאוכלסים באוקראינים וביילרוסים ("לשחרר אותם מהעול הפולני"). כעבור מספר ימים, כבר היה הצבא האדום בעיירתנו.

ברור, שמול האלטרנטיבה הנאצית העדיפו היהודים את השלטון הסובייטי. גם אם ההשמדה ההמונית עדיין לא התרחשה, התוכניות הנאציות כבר היו ידועות. קראנו עיתונים וידענו על עוולות המשטר הקומוניסטי הסובייטי ועל המחיר הנורא ששילמו תושבי ברית-המועצות לשם הגשמתו. ידענו על הקולקטיביזציה של האיכרות שבוצעה בכוח, ידענו על גלי המאסרים ועל מחנות הכפייה. ואולם, בכל זאת, בין הקומוניזם לבין תורת הגזע הנאצית הפרידה כברת דרך ארוכה. יהודים מפולין, שביקשו לברוח מן הכיבוש הגרמני הצליחו לעבור את הגבול החדש על הנהר בוג ולהגיע לאזור שלנו. למנייביץ' הגיעו מאות פליטים כאלה, בעיקר מהעיירות טרספול וביאלה פודלאסקה בנפת לובלין. מצבם היה חמור, הרבה יותר קשה משלנו, תושבי המקום. הם ברחו מבתיהם והשאירו הכל מאחוריהם. הם גם לא ידעו את שפת המקום, רוסית או אוקראינית וזה הקשה עליהם. אנשים אומללים אלה נרצחו בסוף יחד עם כל יהודי מנייביץ', פרט לכמה צעירים שהצטרפו לפרטיזנים.

תחת המשטר הסובייטי

השלטון הסובייטי חולל בחיינו מהפך גדול. התנועה הציונית על כל שלוחותיה הוצאה אל מחוץ לחוק. הותרה רק מפלגה אחת - המפלגה הקומוניסטית. בוטלו כל העסקים הפרטיים ובעלי העסקים נעשו פקידים או פועלים. בעלי המלאכה חויבו להתאחד בקואופרטיבים. הכל הולאם: המסחר והתעשייה עברו לידיים ממשלתיות, החקלאות עמדה לפני קולקטיביזציה ועל הכפרים הוטל להיהפך למשקים שיתופיים (קולחוזים). הכפריים האוקראינים, הקשורים לאדמתם הפרטית, התנגדו לכך, אך חששו מידם הקשה של השלטונות.

היהודים, שקודם לכן עסקו במלאכות ובעסקים שונים, נהפכו לחברי קואופרטיבים או פקידים במשרדים הרבים שהוקמו עתה במנייביץ'. הביורוקרטיה חגגה ואבטלה סמויה רחבת ממדים השתררה בכול-דבר שאיפשר לממשל לטעון שאין אבטלה במשטר החדש.

היהודים היו שווי זכויות ותפסו תפקידים בתחומים שונים, אם כי בדרגים נמוכים. היה, למשל, שוטר יהודי, דבר שלא היה עולה על הדעת בימי השלטון הפולני. אולם רמת החיים ירדה, ומאחר שלא ניתן היה להתקיים מהמשכורת (תופעה מוזרה במשטר החדש), היה צריך לחפש עבודה צדדית נוספת או לעסוק בספסרות, שהיתה אסורה ומי שעסק בה נענש חמורות. אפשרות אחרת היתה למכור חפצי בית, כל עוד נותרו כאלה.

לאחר שכל עסקיו של אבי חוסלו באחת עם פרוץ המלחמה, הוא היה, במעבר חד, לפקיד זוטר בביטוח הלאומי, ואת משכורתו השלמנו במכירת חפצי בית. על אף כל אלה, בהתחשב בכך שהגרמנים נמצאים מעבר לגבול, תמכו בני משפחתנו בסובייטים, ואני במיוחד (הייתי אז בן שש-עשרה שבע-עשרה). בכל השיחות והוויכוחים עם חברים וידידים חזרתי וטענתי, כי לאחר שהגרמנים כבשו את פולין, בלגיה, הולנד, צרפת, דנמרק, נורבגיה, יוגוסלביה ויוון והוכיחו שיש להם צבא יבשתי בלתי רגיל, כמעט בלתי מנוצח - הרי היחידים שמסוגלים לנצח את הצבא הזה הם הרוסים, שבמהלך ההיסטוריה שלהם תמיד הגנו בגבורה על מולדתם, כשארבה לה סכנה. הם הדפו את פלישות המונגולים, הטטרים והטבטונים, ובתקופה הקרובה אלינו את השוודים (קארל ה-12 בשנת 1709) ואת הצרפתים (נפוליאון בשנת 1812). הם עם גדול ואמיץ, טענתי. מתנועות הצבא בסביבה התרשמתי, שיש להם צבא טוב, מודרני ומצויד היטב בטנקים ובמטוסים. קיוויתי והאמנתי, שיצליח לעמוד בפני כוח המחץ הקטלני של הצבא הגרמני. אני עצמי עמדתי לפני גיוס לצבא זה בעוד זמן לא רב.

רציתי מאוד להמשיך בלימודים ולמזלי נפתח בית-ספר תיכון רוסי בעיירתנו, עד כיתה י"א ועד בכלל. נרשמתי מיד והתקבלתי לכיתה י"א. עברתי עתה ללמוד ברוסית

ואוקראינית וכשפה זרה למדנו גרמנית. יחד אתי נרשמו ולמדו באותה כיתה גם תאודור זלצמן, מנדל זברונסקי, חיים קמלמכר, חנה קוגוט וגם צעירים וצעירות אוקראינים ורוסים. בכיתה נמוכה יותר למדה אחותי פולה. למדנו למרות המצב הכלכלי הקשה שלנו באותו זמן.

החיים זרמו והמשטר הסובייטי התבסס. כולנו נזהרנו שלא לחרוג ולו במילה אחת מכללי המותר והאסור במשטר הטוטליטרי, ידענו שכל התנגדות, ולו הקטנה ביותר, תיענש בעונש החמור ביותר. חיינו במדינה שבה שלטון החוק היה סיסמה בלבד, מדינה שהפרה את זכויות האדם ורדפה אזרחים בגלל החשד הקטן ביותר. האנשים התקיימו ללא מערכת משפט בלתי תלויה, ללא חופש ביטוי וללא חופש העיסוק. בראש השלטון עמד יוסף סטלין, עריץ מהסוג האפל והגרוע ביותר. ואולם לעומת מצב היהודים בפולין השכנה, היה מצבנו בכל זאת לא רע.

התקפת פתע נוראה

ב-22 ביוני 1941 בשעות הבוקר של יום ראשון, הופצצה מנייביץ'. פצצה אחת נפלה על בית משפחת ברל שוורצבלט ואם המשפחה נהרגה. קורבן יהודי ראשון של העיירה. הבנו שפרצה מלחמה. במקלט הרדיו שלנו הקשבנו כל הזמן, במתח רב, לשידורים ממוסקבה, ואולם כל מה ששמענו היתה מוסיקה קלאסית. רק בשעה שתים-עשרה בצהריים הופיע שר החוץ וויאצ'סלב מולוטוב (ולא סטלין) והודיע שבהפתעה מלאה, ללא כל הכרזת מלחמה ובניגוד להסכמים תקפים, חצה הצבא הגרמני הפשיסטי את הגבול, עם שחר בארבע לפנות בוקר, ופלש לברית-המועצות. הוא הביע את ביטחונו המלא, שהאויב השפל ינוצח. כך נשאבנו גם אנחנו באותו יום לתוך השואה הנוראה שחוללה גרמניה הנאצית, שואה שאין לה תקדים בתולדות העם היהודי ולא בתולדות האדם.

כעבור יומיים-שלושה בלבד כבר היה ברור לנו שהצבא האדום נשבר בשלב זה. בדיעבד ידוע, שבאותו לילה, בין שבת לראשון (לילה מסורתי לבילויים ולכן נבחר מן הסתם להתקפה), עם שחר, בהפתעה מלאה, תקפו שלושה מיליון חיילים גרמנים, רומנים, הונגרים, פינים וסלובקים, עם שלושת אלפים ושש מאות טנקים ואלפיים ושבע מאות מטוסים (אז כוח עצום), את ברית-המועצות לאורך כל גבולותיה המערביים, מהים הצפוני עד הים השחור. הצבא הסובייטי היה לכל הדעות צבא טוב, מתקדם, מצויד היטב, עם פיקוד צעיר אך מוכשר. אולם מאחר שלא קיבל שום התראה ושום פקודה, נתפס לא מוכן ונפגע אנושות כבר בשעות הראשונות של המלחמה. רק עיר אחת על הגבול, ברסט-ליטובסק (בריסק), צפונית-מערבית למנייביץ' ולא הרחק ממנה, החזיקה מעמד זמן רב, הודות לחיל-המצב שלה שבאותו לילה היה במקרה בתרגיל כוננות ונמצא מוכן לקרב. מכאן ניתן אולי ללמוד מה היה קורה לו כל הצבא הסובייטי היה בכוננות קרבית באותו לילה. ייתכן שגורל ברית-המועצות ואירופה וגורלנו שלנו במנייביץ', היה לגמרי שונה וחייהם של מיליוני יהודים, חיילים רוסים ואחרים היו נחסכים.

אולם, לצערנו, מהלכי ההיסטוריה התפתחו אחרת. סטלין ועוזריו אמנם עודכנו בדבר העומד לקרות: המרגל הסובייטי ריכרד זורגה (קומוניסט גרמני), שישב ביפן והצליח להגיע לחלונות הגבוהים ביותר בשגרירות גרמניה שם ובממשל היפני, דיווח לסטלין שמונה ימים קודם-לכן על המועד המדויק של ההתקפה; אגפי המודיעין הרוסי, שהיו תמיד ברמה גבוהה, גילו את תנועות הצבא הגרמני לעבר הגבול ופיענחו את ייעודם; וינסטון צ'רצ'יל, שהסתמך על המודיעין הבריטי, הזהיר את סטלין. מסתבר, שבימים שלפני ההתקפה הגרמנית, קיים סטלין דיונים והתייעצויות עם ראשי הצבא והפוליטבירו כיצד לנהוג. דעתו היתה שאסור לספק לגרמנים עילה כלשהי לפתוח במלחמה בגין פרובוקציה רוסית כביכול. גיוס מילואים או אפילו הכרזת כוננות בצבא עלולים לשמש טענה לפרובוקציה כזאת והגרמנים יאמרו שלא היתה להם ברירה, אלא לבחור במתקפת-מנע ולתקוף ראשונים. ועוד, אם העם הסובייטי יהיה משוכנע שהותקף בצורה בוגדנית, למרות היחסים התקינים עם גרמניה, הוא יילחם עד הסוף בעד עניין צודק, בהגנה על מולדתו (ראה זיכרונותיו של מפקד הצבא הרוסי, המרשל המפורסם גיאורגי ז'וקוב). ההחלטות הגורליות שהתקבלו רחוק מאוד מאתנו, היו עבורנו שאלת חיים או מוות.

בינתיים, לאחר שהצבא הגרמני האדיר והמנוסה בקרבות חצה את הגבול, הוא הפעיל את תורת הלחימה שלו, שכה הצליחה במערב אירופה ובדרומה. היתה זו תנועה מהירה של "אגרופי פלדה", המורכבים מדיוויזיות משוריינות המלוות בחיל-רגלים ממונע ובסיוע אווירי, שתוך יצירת "מלקחיים" תקעו "טריזים" עמוקים בשטח האויב.

הצבא הסובייטי הותקף בכוח עצום, כל שדות התעופה שלו במערב ברית-המועצות הופצצו עם שחר ביום הראשון של המלחמה וכמעט כל המטוסים שחנו בהם הושמדו, הקשר שלו עם המפקדות נהרס עד היסוד בהתקפת-הפתע, ולא היתה לו תמונת מצב כוללת בגלל ההתקפות המרוכזות וההתקדמות המהירה של הגרמנים. צבא זה לא הצליח כמובן להיערך להגנה ובוודאי לא למתקפת-נגד. אמנם במקומות אחדים התגוננו דיוויזיות רוסיות באומץ רב ואפילו עברו להתקפות-נגד מקומיות, ואולם לאחר שגילו שהן מנותקות על-ידי "הטריזים" הגרמניים, החלו נסוגות במהירות כדי להתארגן מחדש בעורף ולא ליפול בשבי.

בתחילת המלחמה לא נותר לחייל הרוסי דבר זולת גבורתו האישית וקשיחותו מול הצבא המנוסה, המאומן

והמצויד ביותר בעולם. כוחות רבים מצאו את עצמם מכותרים על-ידי תנועות המלקחיים של הגרמנים ולבסוף נאלצו להיכנע. הגרמנים נהגו בהם באכזריות, ריכזו אותם במגרשים מגודרים ללא גג והרעיבו אותם עד מוות. היו שהצליחו להימלט בשארית כוחם, להגיע ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. היו גם שהצליחו באומץ רב לצאת מהכיתור עם נשקם, להגיע ליערות, להתארגן שם ביחידות פרטיזניות ולהמשיך במאבק. כך קרה גם ביערות שמצפון למנייביץ' וכעבור זמן לחמנו יחד אתם.

תחת שלטון אוקראיני-נאצי

לכל האירועים האלה היתה השפעה ישירה עלינו, יהודי מנייביץ', שהיתה רחוקה מאה ושלושים קילומטר בלבד מהגבול הגרמני דאז, על הנהר בוג. ביום רביעי בלילה, ארבעה ימים לאחר פרוץ המלחמה, נודע לכמה צעירים יהודים, שהגרמנים עומדים להיכנס לעיירה ושהסובייטים כבר עזבו אותה. הם הודיעו על כך בבהילות לצעירים אחרים, נפרדו במהירות ממשפחותיהם ועזבו את העיירה מזרחה. הם הגיעו בסופו של דבר לעומק רוסיה, סבלו תלאות בשל תנאי המלחמה, אולם רובם נשארו בחיים. אחדים התגייסו לצבא ואחרים עבדו ותרמו למאמץ המלחמה. לשברון לבם, הם לא זכו עוד לראות את משפחותיהם - כולן נרצחו.

כזכור, נמצא ביתנו במרחק מה מהרחוב הראשי, ובאותו לילה, בתוך הבהלה האיומה, איש מהחברים שלי לא בא להודיעני שהם עוזבים.

למחרת בבוקר, ב-26 ביוני, יצאה אמי לרחוב הראשי וגילתה שכמעט כל הצעירים היהודים עזבו בלילה. לבי נצבט. החלטתי לברר אם נשארו עוד צעירים כמוני. התעודדתי מהידיעה, שחיל-ההנדסה הרוסי הרס לפני הנסיגה את פסי מסילת הברזל לאורך קילומטרים רבים ואין תנועת רכבות גרמניות. אם כן, אולי לא בריחה אלא נסיגה מסודרת.

באותו יום כבר התארגנה המשטרה האוקראינית המקומית, שהוקמה מהאלמנטים הרצחניים ביותר שניתן לתאר ובראשה איש דמים, אדם-חיה, בשם סליפצ'וק מהכפר פיסוצ'נו. נתלו גם מודעות, שהכריזו כי הוקמה אוקראינה עצמאית ובראשה נשיא, פרופ' סטצקו, אחד ממנהיגי הימין האוקראיני בגליציה המזרחית בתקופת פולין, שברח לגרמניה מאימת המשטרה הפולנית.

במנייביץ' הוקם גם ממשל שנועד לנהל את העניינים השוטפים של העיירה. מועמדים רבים נאבקו על התפקידים בו. לרוב היו אלה אנשים שפלים, שאכזריות הנאצים לא הפריעה להם. ניבטו מהמינהל הזה יצרים בסיסיים, חייתיים ולוהטים, שמבטאים את התשוקה הקמאית לכוח. ומאחר שהכפריים האוקראינים ידעו שעכשיו, בשלטון הגרמני, היהודים הם הפקר ללא כל זכויות, הם התכוננו לביזה ענקית של כל הרכוש היהודי.

בדיוק לפני פרוץ המלחמה קנה אבי בהזדמנות מיכל דבש גדול. כדי להקל במקצת על עצמנו בשעה קשה זו, ביקשנו חברותא ולכן הזמנו אלינו לתה בדבש באותו יום אחרי הצהריים את המשפחות של האחים וולקה ודוד פלייש, קרובי משפחה של אמי. באו גם שלושה אחים, בחורים כארזים, בניו של וולקה: לובה, שמחה ולזקה (איש מהם לא נשאר בחיים). באווירה קודרת מאוד הוחלפו דעות על המצב וכולם סברו שאין לנו אפילו שביב של תקווה. הפגישה הזכירה לי סיפור שקראתי פעם על המסורת הרוסית הצארית לכבד את הנידונים למוות בסעודה לפני חיסולם. לבי היה כבד עלי, אבל הייתי נער בן שמונה-עשרה, מלא כוח ומרץ ולא נכנעתי לרעיון המקברי. בכל זאת קיוויתי שעוד אצליח להילחם בגרמנים.

למחרת, יום שישי, עם שחר, הופיעו בעיירה המוני כפריים, התנפלו בפראות על בתי היהודים והתחילו לבזוז אותם ביסודיות. הם הגיעו עם שקים ועם עגלות רתומות לסוסים, העמיסו רכוש יהודי ושבו לאחר זמן מכפריהם בעגלות ריקות לבזוז שוב. שלושה ימים נמשכה הביזה ובסופה נסרקו בתי היהודים עד היסוד ורוקנו לגמרי. אחר-כך סרקו השודדים גם את החצרות, כדי לבדוק אם לא הוסתר משהו בתוך האדמה. היהודים נשארו ללא רכוש כלשהו, ללא בגדים, ללא מצעים לישון עליהם ובעיקר - ללא מזון.

היינו ביחסים טובים עם שכנינו, משפחה אוקראינית בשם קובלסקי. היו אלה אנשים הגונים ולהם שני בנים בוגרים ממני, בן ובת. את הבן וולודיה גייסו הסובייטים לצבא, ובזמן המלחמה לא היה בבית. ראש המשפחה התפרנס מציור שלטים. היה להם גם משק ביתי קטן. הורי תמיד נענו להם בכל בקשה. אני זוכר למשל, שהיתה להם בחצר באר ישנה מדופנת עץ שנרקב והתמוטט. באותו זמן, שנים אחדות לפני המלחמה, החליטו הורי לחפור באר חדשה בחצרנו שדפנותיה עשויות גלילי בטון ומעליה התקן חדש להעלאת דליים. הבארות בעיירה היו עמוקות למדי וככל שהבאר היתה עמוקה יותר, היו המים טעימים יותר. הצענו למשפחת קובלסקי, שנחפור את הבאר על חשבוננו, על הגבול בין החצרות, כך שגם להם תהיה גישה חופשית אליה והם יוכלו להשתמש בה ללא הגבלה.

לפני הביזה, העבירו ההורים אל השכנים מעט דברי מזון, כמה בגדים ומצעי מיטה. וכך, כשנכנסנו לביתנו לאחר הביזה, גילינו כמובן שרכושנו נבזז והיה כלא היה, אבל היו לנו בכל זאת כמה חפצי יסוד כדי להמשיך להתקיים. רק הידיעה שאין לנו מזון אלא לכל היותר לחודש ואין סיכוי להשיג מזון נוסף, גרמה לנו לדאגה רבה.

בינתיים, הוקם במנייביץ' "יודנראט" (מועצה יהודית), שנועד לנהל את ענייניהם של היהודים ולמלא את הוראות

הגרמנים והמשטרה האוקראינית. בראש ה"יודנראט" הועמד עו"ד פרוכט, פליט מפולין, בשנות השישים לחייו, שידע היטב את השפה הגרמנית. הוא היה אדם מצוין, שהגן על האינטרסים של היהודים ככל שהיה ניתן בנסיבות הנוראות. הוקמה גם "משטרה" יהודית, כדי לבצע את הוראות ה"יודנראט". גם ה"שוטרים" היהודים נהגו בהגינות.

נראה היה, שהשלטון הגרמני-אוקראיני עסוק כולו בבעיה היהודית בלבד: יצאה הוראה שהיהודים חייבים לשאת על בגדיהם טלאי צהוב, כדי שיבחינו בהם מרחוק; נאסר על היהודים לצאת מתחומי העיירה, כדי שלא יוכלו להשיג מזון בכפרים; עם ערב אסור היה לצאת מהבתים; כמה יהודים נעצרו ועונו (שמו של אחד מהם היה משה שוולבה). למזלם, עדיין עלה בידי ה"יודנראט" לשחררם בסופו של דבר; נאסר על היהודים להתרועע עם לא יהודים ועוד ועוד.

ציד אדם

כבר בתחילת השלטון הנאצי היה המצב נורא, אך הגרוע מכל היה עדיין לפנינו. הופצה שמועה בעיירה שהגרמנים תופסים גברים יהודים בני שש-עשרה ומעלה לעבודה. איש לא העלה על דעתו שמדובר ברצח. כולם היו בטוחים שאכן מדובר בעבודה. האם אדם נורמלי מסוגל להעלות על דעתו, שיקחו גברים צעירים, בעלי משפחות, אבות לילדים, בעלי מקצועות מעולים, שההתמחות אצלם עברה מדור לדור, ויירו בהם רק משום שנולדו יהודים? היו ביניהם בעלי מקצועות חיוניים לכלכלה המקומית, כגון הנפחים, שהיו כולם יהודים ושכל החקלאים היו תלויים בהם לפרזול סוסים, תיקון מחרשות וציוד חקלאי ובנייה ותיקון עגלות.

השמועה דירבנה אותנו לפנות אל שכנינו האוקראינים. ביקשנו מהם, שאם תהיה "אקציה" ירשו לאבי ולי להתחבא בעליית הגג של הרפת שלהם, שהיתה מלאה שחת ולידה מוצב סולם. הם הסכימו בתנאי שנבטיח להם שאם ניתפס נאמר שעלינו לעליית הגג ללא רשותם, אחרת הם עלולים להיענש.

בבוקרו של ה-26 באוגוסט 1941, ג' באלול תש"א, כחודשיים לאחר הכיבוש הגרמני, החליט אבי לגשת ל"יודנראט", לברר דבר-מה. פתאום הגיח אדם בריצה ובפיו צעקה: "צבא גרמני בעיירה". למזלנו ה"יודנראט" שכן בקרבת מקום, ברחוב אוגרודובה. אבי רץ הביתה ושנינו טיפסנו במהירות לעליית הגג של רפת השכנים והפלנו אחרינו את הסולם כדי "למחוק עקבות". לא עברה יותר מרבע שעה והתחילו להגיע אלינו צעקות מהרחובות והחצרות שמסביב. התחיל ציד אדם! המוות פסע לידנו. גרמנים במדים ושוטרים אוקראינים רצו מבית לבית והוציאו את הגברים היהודים לרחוב, שם רוכזו ונשמרו על-ידי שוטרים אחרים שנשקם דרוך. היו שם גם מתנדבים בני המקום שעזרו לגרמנים. למשל, האוקראיני סטפן דוברובסקי, שגר לא רחוק מאתנו והיה כל השנים מיודד עם אבי, התרוצץ ברחובות עם השוטרים, חיפש ותפס יהודים. כך גם פולני אחד בשם יוזף באנאך, מכפר מתנחלים פולני קטן בשם אוגולי.

מהמקום שהסתתרנו בו שמעתי ויכוח בין יהודי לבין שוטר אוקראיני. היהודי סירב להתלוות אליו ואז נשמעו צעקותיהם של עוד כמה שוטרים. לפי הקולות הבנתי שהתנפלו על קורבנם והיכו אותו. באותו רגע צעק היהודי "יא אידו" ("אני הולך" באוקראינית). זיהיתי את קולו של הסנדלר לייבל שרמן (זבלודניק). המלים "יא אידו" מצלצלות באזני עד היום.

כל הגברים היהודים שנתפסו באותו בוקר, כשלוש מאות ושבעים איש, הובלו תחת שמירה צמודה של גרמנים ושוטרים ברובים שלופים, אל חצר גדולה ומגודרת של מרפאת העיירה, שנמצאה בצדה הצפוני של העיירה. על-פי עדויותיהם של האוקראינים והפולנים הרבים שהתאספו "כדי לראות מה ייעשה ליהודים" ועל-פי עדות בכתב של אחד מהם, בשם יאן קלימצ'וק, הוכו היהודים באכזריות רבה עד אובדן הכרה, במוטות ובמקלות ובקתות רובים על-ידי הגרמנים והשוטרים. כשכולם כבר היו מעולפים או עמדו בקושי על רגליהם, נזרקו כמו בולי עץ אל תוך המשאיות הגרמניות שחנו בסמוך ויצאו את העיירה. איזו שנאה תהומית ליהודים - חסרת קץ ותכלית!

כמעט בכל בית תפסו גבר כלשהו: סב, אב, בעל, בן, אח או נכד. תפסו גם שני דודים שלי, את ישראל, האח של אבי ואת אריה פרבמן, הגיס שלו, שניהם בעלי משפחות ולכל אחד מהם שלושה ילדים קטנים. כאמור, יהודי העיירה היו משוכנעים שהגברים נלקחו לעבודה. הדעה ששררה היתה ש"נכון, אחדים אולי לא יחזיקו מעמד, אבל הרוב הגדול ודאי יחזור למשפחות האוהבות אותם ומחכות להם." האנשים לא היו מסוגלים להעלות על דעתם, כי ייתכן שאין הם כבר בין החיים. בדרך-כלל, מי שנמצא בתוך האש, בתוך האירוע, לא לגמרי קולט את זה מיד.

בכל זאת, היו אוקראינים שסיפרו בסודי סודות, שאת הגברים הסיעו במשאיות כשני קילומטרים מערבה לעיירה, למקום שמשום-מה קראו לו "קברי סוסים", מקום פתוח בתוך יער, ליד הכפר צ'רווכה ושם ירו בהם וקברו אותם בתוך בורות ארוכים שנחפרו מראש. הם סיפרו גם ששני יהודים, שהיו ידועים בחוסנם הפיסי - ניומה אייזנברג הנפח וניצ'צקי מומחה ליערות - התחילו לברוח בשארית כוחותיהם ברגע מסוים, אבל עשרות כלי נשק פתחו עליהם באש והם נפגעו.

אני בטוח, שברגע ההוא, הנורא שברגעים, לפני שירו בהם, היתה מחשבתם של כל הגברים נתונה למשפחות שהשאירו אחוריהם. כרגיל, הם קראו לעזרת אלוהים, אך היא לא באה. היו ביניהם גם רב, גבאים, בחורי ישיבה, חרדים ודתיים.

רק כעבור שנים רבות נודע מפי אוקראיני (שהמצפון ייסר אותו, לדבריו), שהשלטון המקומי דרש מכל משק בית - כפי שהיה מקובל גם בשלטון הפולני - לתת מספר ימי עבודה לטובת פרוייקטים ציבוריים (שרוורקה). הפעם הצטוו האוקראינים והפולנים להגיע עם מעדרים והם שחפרו את הבורות מראש. ביום ה"אקציה" אחר-הצהריים הובאו לכסות את הבורות המלאים גברים יהודים שנרצחו. איימו עליהם בעונש מוות, אם יספרו מה קרה.

היה בעיירה יהודי בשם אשר פלאש, אז בשנות החמישים לחייו. אדם אמיץ, שלא נרתע מעולם מלהתעמת עם אוקראינים. היו לו שלושה בנים. בזמן האקציה נתפסו שניים מבניו, שלמה ויהודה, (יהודה היה אז כבן חמש-עשרה שש-עשרה). השלישי, דוד, היה למרבה המזל ברוסיה. כמו כל אב שכול, עבר על אשר סבל נורא. אף-על-פי שכל יהודי שהשוטרים מצאו מחוץ לעיירה נורה בו במקום, נטל אשר את חפירה קטן ועבר בזהירות מספר קילומטרים עד שהגיע ל"קברי הסוסים". שם התגלו לעיניו שני בורות ארוכים מכוסים עפר טרי. הוא הבין מיד שהגברים לא נלקחו לעבודה, אלא הם קבורים שם וביניהם שני בניו. הוא נפל על פניו ובכה בכי מר. לאחר שהתאושש במקצת, התחיל לחפור ובעומק חצי מטר לערך נתקל בגופות. אשר הצליח לחזור לעיירה בלי שנתפס. בתחילת הערב, למרות העוצר, הוא בא, בעצם התגנב, אלינו הביתה ומאחר שהיה מיודד עם אבי, מיהר לספר לנו מה גילה. הוא היה מזועזע כולו ודיבר בקול חנוק.

האם אוכל לתאר את הרגשתי? כמו בסרט נע עברו לפני החברים שלי וכמעט כל גברי העיירה. רק לפני כחודשיים, לפני הכיבוש הגרמני, פגשתי אותם והתלוצצתי אתם, אנשים במלוא אונם שעבדו קשה לפרנסתם, שהצטיינו תמיד בתרומתם לפיתוח המשק המקומי והעלו את רמת החיים של אוכלוסיית העיירה כולה, הנוצרית והיהודית כאחת - הם אינם עוד בין החיים, הם נרצחו בחייתיות! הצעירים ביניהם קיוו לפני המלחמה להגיע לארץ ולהשתתף בהקמת מדינה יהודית.

לאחר האסון

לאחר ה"אקציה" נשארו רוב המשפחות היהודיות ללא ראש המשפחה והנשים האומללות וילדיהן חיפשו דרך להתקיים באותה מערכת איומה של שנאה ושטנה. ראש ה"יודנראט", עו"ד פרוכט - על אף הצער שבנו יחידו נתפס ב"אקציה" - ואנשיו ניסו לעזור איכשהו, לפחות לחלק פרוסת לחם יומית לכל משפחה, אך משאביו ואמצעיו של ה"יודנראט" היו מינימליים. עד היום אינני מבין כיצד התקיימה האוכלוסייה היהודית בעיירה שנה שלמה בתנאי רעב קשים עד תחילת חודש ספטמבר 1942. כל הכבוד על כך מגיע לנשים היהודיות האמיצות. אף אחד לא מת ברעב, אך האנשים בקושי עמדו על רגליהם. במיוחד סבלו מתת-תזונה הילדים. סבלם קרע את לבה של כל נפש יהודית ואף של לא יהודים שההומניות שכנה בלבם, אם כי לא היו אז רבים כאלה בעיירתנו.

גם בביתנו, בסתיו 1941, אזלה כמעט שארית המזון. הרעב עמד בפתח. למזלנו, פגש אבי בעת שצעד ברחוב הראשי, לא הרחק מביתנו, כפרי אוקראיני מהכפר קוקול, שפנה אליו ושאל אם ידוע לו כיצד אפשר להשיג זכוכית לחלונות, הדרושה לו להשלמת ביתו החדש בכפר. ראוי לציין, שבאותם ימים לא היתה בעיירה כל פעילות מסחרית. הכפרי עשה רושם של אדם הגון. ליהודים לא היו זכויות כלשהן על חייהם או רכושם. כל נוצרי היה רשאי ליטול מהיהודי את רכושו ללא תמורה, בלי שייענש. להיפך, עתיד היה לזכות על כך בשבחים על מסירות לשלטון. לכן נהג אבי בזהירות רבה, אולם משהתרשם ממנו לטובה, סיכם עם הכפרי, שיספק לו זכוכית לחלונות וקבע אתו יום ושעה שיביא לנו כמות קמח ראשונה ויקבל כמות ראשונה של הזכוכית.

החורף באזור מנייביץ' הוא קשה ולרוב יורדת בו הטמפרטורה עד למינוס עשרים מעלות צלסיוס וגם פחות. לפיכך נבנו הבתים עם חלונות כפולים, כהגנה מפני הכפור. הרעיון של אבי היה להוציא את הזכוכית מהחלונות הנוספים ולהישאר עם חלונות רגילים בלבד, בלי להתחשב בכפור. נרתמתי לעבודה, וביום שנקבע הופיע הכפרי ליד ביתנו. הוא הוציא מהעגלה, שכוסתה בשחת לשם הסוואה, חצי שק קמח וקיבל את הזכוכית. כל זה נעשה במתח, בגניבה, במחתרת, כי ידענו שאם יגלה אותנו שוטר אוקראיני או מלשין, נסבול כולנו. לכן ניצבנו בכל הפינות, לוודא שאיש אינו מתקרב. הכפרי חזר מדי פעם עם קמח וקיבל תמורתו זכוכית. מהקמח הזה התקיימנו ארבעתנו - אמי, אבי, אחותי ואני - שנה שלמה וגם תרמנו חלק ממנו לקרובי משפחה ולכמה משפחות שנאמר לנו שהן סובלות חרפת רעב. לא היה לנו כל מזון אחר מלבד הקמח, לכן אכלנו אותו מעורבב במים בלבד - מזון שהיה ידוע באזור עוד לפני המלחמה בשם האוקראיני "זאטירקה" והוכן רק על-ידי העניים ביותר, אבל אפילו הם אכלו אותו בתוספת כלשהי, כגון ירקות. היינו בריאים כולנו ולכן החזקנו מעמד בעזרת ה"זאטירקה" בלבד ולא חלינו. זמנים קשים. ירדנו לשפל המדרגה מבחינה כלכלית, אולם הסבל הרוחני היה קשה הרבה יותר.

מחוץ לבית היתה אווירה איומה. היהודים הושפלו בכל הזדמנות ושוטר אוקראיני היה יכול להרוג כל יהודי בכל עת שרצה. לדוגמה, שוטרים אוקראינים שהלכו ברחוב לוצקה נתקלו ביהודי בשם זאניה בוכמן, שגר באותו רחוב, אדם בשנות החמישים שלו, בן למשפחה מכובדת ותרבותית. ללא כל התגרות מצידו, עצרו אותו השוטרים, העמידו אותו ליד קיר ובשנאה תהומית ועיוורת ירו בו למוות. אוקראינים ופולנים שהיו ברחוב וראו זאת סיפרו בהערכה על אומץ לבו.

ללא פחד הספיק לצעוק לפני מותו "העם הרוסי ינצח במלחמה, סופכם מוות!"

נפוצו שמועות שהגרמנים הודיעו לשלטון האוקראיני המקומי, שהפתרון הסופי לבעיית היהודים יהיה ברציחתם המוחלטת, עד שלא יישאר מהם זכר. יהודי העיירה קיבלו את השמועות הללו באי אמון. רצח של כולם, כולל עוללים, נשים וזקנים, היה מעבר לתפיסה האנושית. מחיקת עם שלם היה מעבר להבנה באמצע המאה ה-20. היהודים באוקראינה ידעו פרעות ופוגרומים בימי חמלניצקי, פטליורה, מחנו, בלאחוביץ' ואחרים, אבל בכל תולדות יהדות אוקראינה, אלף שנים בערך, לא נפגע כלל ישראל. הרי היהודים תרמו כה רבות לפיתוחה של הארץ הזאת. הנאצים, מתכנני הרצח, נעזרו בעבודתם היסודית והשיטתית, בטובי הפסיכולוגים של גרמניה. התעשייה והמדע הועמדו בשירות ההשמדה.

היהדות הרוסית היתה חזקה מאוד, רוחנית ופיסית. חלק ניכר ממנה התגורר בעיירות ובכפרים באזורים מיוערים, בעיקר בצפון אוקראינה ובכל ביילורוס. הם הכירו את הסביבה ויש להניח שכעבור מספר חודשי כיבוש גרמני לא היה הנוער היהודי נכנע, אלא יוצא ליערות ומקים כבר אז יחידות פרטיזניות חזקות, שהיו מקעקעות את שלטון האימים במקום ומנהלות מלחמת גרילה נגד הגרמנים. לפיכך, ייתכן שכדי למנוע אפשרות כזאת, הזדרזו הנאצים ורצחו, לא יותר מחודש-חודשיים אחרי הכיבוש, את כל הגברים היהודים שהצליחו לתפוס. כמו-כן, הם עשו, כאמור, הכל כדי להרעיב את האוכלוסייה היהודית. אדם מורעב, שבקושי עומד על רגליו, אינו מתקומם. עובדה, בזמן הפוגרומים של מחנו, פטליורה ואחרים, עם סיום מלחמת-העולם הראשונה, במקומות רבים באוקראינה ובביילורוס התארגנו היהודים להגנה עצמית ("סאמו-אובורונה" ברוסית), ועם נשק ביד ניהלו קרבות נגד הכנופיות ולא הניחו להן להיכנס לאזורים יהודיים. אבי, שהיה אז בחור צעיר שחזר מהשבי הגרמני, השתתף בהגנה עצמית כזאת באזור הכפרי שלו ושמר למזכרת מגבעת שנוקבה בכדור בחלקה העליון, בחילופי אש עם אחת הכנופיות.

עם תחילת הכיבוש הגרמני הייתי בן שמונה-עשרה וראשי היה מלא רעיונות, לא ריאליים במידה רבה, כיצד להשתלב בלחימה על עתיד העולם, נגד כוחות החושך, כהגדרתי. ואולם, במצבנו אז לא היה זה קל כלל ועיקר להגשים אותם, בעיקר בגלל ניתוק היהודים מהסביבה. כיהודי, הייתי אחוז אובססיה להתנקם בנאצים ובעוזריהם האוקראינים על מעשיהם הנפשעים. יום ולילה חשבתי על זה. לעומת זאת, במבט לאחור, נראה לי, שלצערי הרב לא הקדשתי די מחשבה לסבל של הורי ואחותי, אולי בגלל גילי, שבו לפעמים לא רואים דברים בפרופורציות הנכונות, ואולי משום שראשי היה עמוס כולו מחשבות מרי והתנגדות. הורי הרי איבדו כבר את הרכוש שצברו בעמל כה רב כל חייהם, אבל זה היה כאין ואפס לעומת הסכנה הצפויה לחיי משפחתנו. האם יש סבל גדול יותר להורים ממחשבה בלתי פוסקת, שבכל רגע עלולים לרצוח את ילדיהם, שלא לדבר עליהם עצמם? הם לא בכו, והיו במעין הלם שהקפיא את הבכי. ואחותי המסכנה פולה בת השש-עשרה, נערה מוכשרת ותלמידה טובה, שהצטיינה גם במקצועות הריאליים, בוודאי סבלה סבל נורא כשהבינה שבא הקץ לחייה הקצרים. היא רצתה לחיות, הרי היתה רק בתחילת דרכה. עודנה ילדה, וכבר נקטפו חייה.

גם היום, שנים כה רבות אחרי הזוועה, אין יום שעובר בלי שאזכור את הורי ואת אחותי. עיני מתלחלחות כשאני חושב עליהם.

היה לי כבוד עצמי מפותח ובשל כך לא יצאתי מהבית במשך כל אותם חודשים ארוכים, לבל איאלץ לשאת את הטלאי הצהוב המשפיל. הדבר היה אפשרי רק הודות להורי המסורים, שדאגו עד כמה שאפשר לכל דבר בבית. הם ידעו, שבחוץ אורבת לצעירים סכנה רבה יותר מאשר למבוגרים. קינאתי בבחורים הנוצרים שראיתי מבעד לחלונות, מתהלכים חופשיים כתמול-שלשום, נהנים מהחיים למרות המלחמה. הם יכלו לעבוד, לנהל חיים די רגילים ואני - רק בגלל היותי יהודי - נדון למוות.

בזמן הביזה לא נגעו הבוזזים בספרים שבבית, כי לא מצאו בהם עניין. קראתי, אם כן, הרבה והתעמקתי במיוחד בספרות ובהיסטוריה רוסית. הדאיגה אותי השאלה האם העם הרוסי יתגייס כולו ויהיה מוכן להקריב קורבנות עצומים כדי להגן על מולדתו. האם יצליח בכך, למרות המפלות הכואבות בתחילת המלחמה ולמרות אי שביעות הרצון של חלק מהעם מהמשטר הקומוניסטי? האם יתעלה מעל הכל במאבק נגד אויב אכזר, שמתכוון להופכו לעם של עבדי "הגזע העליון" אם ינצח? היה ברור, שמתחולל קרב היבשה הגדול ביותר שנערך אי-פעם שכדי לנצח בו את הצבא הגרמני "הבלתי מנוצח" יידרשו כישרון, אומץ וקורבנות של מיליוני בני העם הרוסי.

הזמן עמד מלכת, כל יום שחלף ואנחנו עדיין בחיים, היה הישג. הגיע חורף 1941/42, שלג עמוק כיסה את האדמה והכפור תקף בעוצמה. קיווינו כולנו שבחורף לא יהיו "אקציות". יחד עם זאת, החיים נעשו קשים יותר. מזוננו היה דל, לא היו עצי הסקה ובבית שרר קור עז. גם בגדים חמים לא נותרו אחרי הביזה, רק כוח העמידה הבלתי רגיל עזר לנו ולכל יהודי העיירה לשרוד בכל זאת באותו חורף קשה במיוחד. ובכל זאת מצאנו בו נחמה. ידענו שחורף קשה ברוסיה הוא לרעת הגרמנים ולטובת הרוסים, שרגילים לאקלים הזה.

הדיקטטורה הנאצית, שבראשה שליט יחיד, הנעדרת חירויות הפרט, היתה רצחנית וחייהם של בני עמים אחרים לא נחשבו בעיניה. האידיאולוגיה שלה ראתה בעם הגרמני

עם אדונים שזכותו לשלוט על "העמים הנחותים". האדם צריך היה "לדעת" כיצד להיוולד: אם נולד גרמני הוא היה השליט, אם למשל, פולני, הוא היה עבד ואם יהודי - הוא היה מת. ברור, אם כן, שתחת השלטון הנאצי הגזעני, המרושע, האכזרי והמפלצתי, שאין לו אח ודוגמה התפללנו להצלחת הסובייטים במלחמה.

המרכיב העיקרי של ברית-המועצות היה העם הרוסי הגדול. ידענו, שהעמים האחרים של הברית לא יעשו מאמץ מיוחד במלחמה, בגלל מגמותיהם הבדלניות, שהגרמנים ילבו אותן בתעמולתם, כפי שראינו באוקראינה.

במשך רוב תולדותיה, כאלף שנים, הייתה ווהלין תחת שלטון רוסי ואנחנו, היהודים שחיינו בה, הכרנו היטב את העם הזה. ידענו שהוא עם מיוחד במינו, שהוא עם בעל יכולת סבל בלתי רגילה וכוח עמידה גדול, קר-מזג וריאליסטי ומסור ונאמן למולדתו "אימא רוסיה". באותם ימים שחורים משחור השלכנו את יהבנו על העם הרוסי. ידענו שהוא בעל פוטנציאל עצום, שעשוי לעצור את הצבא הגרמני ואף לנצח את גרמניה הנאצית יחד עם בעלות-הברית מהעולם החופשי והשפוי. קיווינו מאוד שהיטלר עוד יצטער על החלטתו לתקוף את רוסיה ב-1941, כפי שקרה לנפוליאון 129 שנה לפני-כן. כמובן, על הנוער היהודי היה לחפש כל דרך כדי להילחם לצד הרוסים.

הגרמנים נתנו למלחמה נגד רוסיה את שם הצופן "מבצע ברברוסה", על שם הקיסר הגרמני פרידריך הראשון, שקראו לו ברברוסה בגלל זקנו האדום. קיסר זה היה בעל אישיות חזקה מאוד. ובזמנו הקנה לגרמניה את מעמד הבכורה באירופה. הוא טבע בנהר באסיה הקטנה בזמן מסע הצלב השלישי לארץ-ישראל (1190).

מידע ראשון מהעולם

לא היה לנו כל מידע על הקורה בחזית הרוסית ובשאר חלקי עולם. עד הפלישה הגרמנית ב-22 ביוני 1941 ידענו שצרפת, אז מעצמה צבאית וכלכלית, נכנעה לצבא הגרמני. נכבשה כמעט כל אירופה, מנורבגיה בצפון עד יוון בדרום. בריטניה, מבודדת על האי שלה, נערכה באומץ לקראת פלישה אפשרית ועמדה בגבורה בהפצצות קשות. רק מעצמה אחת גדולה נשארה בצד - ארצות-הברית. התפללנו שתבוא לעזור. זה נראה הגיוני, כי אם הגרמנים ישתלטו על כל אירופה (כולל רוסיה), ויפן על כל דרום-מזרח אסיה, הרי יגיע גם תורה, אבל אז היא תעמוד בודדת מול שתיהן.

לקראת ראש השנה האזרחית ב-1 בינואר 1942, לאחר שישה חודשי מלחמה, הוציאו השלטונות במנייביץ' עיתון מקומי בן ארבעה עמודים בפורמט קטן בשפה האוקראינית, שחולק לאוכלוסייה הנוצרית. הייתי להוט מאוד להשיג אותו. אולי נוכל ללמוד ממנו על הנעשה בעולם. אמי הצליחה לקבל אותו מהשכנים האוקראינים שלנו, בתנאי שאם ניתפס עם העיתון לא נגלה שקיבלנו אותו מהם. סקרן ללא גבול, לאחר זמן ארוך כל-כך שבו לא ראיתי עיתון, התיישבתי מיד לקרוא את ארבעת העמודים וניתחתי כל מילה ומילה, בחיפוש אחר משמעויות נסתרות, בתקווה להסיק מהן מסקנות חשובות. שני עמודים היו מוקדשים אך ורק להסתה ארסית נגד היהודים.

בעיתון דובר על כך שבמנייביץ' ובסביבה היהודית נמצאו תמיד בטלנים, שחיפשו דרכים כיצד לא לעבוד ולחיות על חשבון אחרים, כלומר פרזיטים, טפילים. וכמו בכל משטר טוטליטרי, לא הוצגה האמת הלא נוחה לשלטון והיא, שכל בעלי המלאכה בעיירות שבאזורנו היו יהודים בעלי גאווה מקצועית, שהמלאכה אצלם עברה מאב לבן במשך דורות. לא הוזכרו היזמים היהודים היצירתיים במסחר ובתעשייה והאקדמאים שהיו חיוניים לפיתוח המשק המקומי.

באזורנו היו גם איכרים יהודים בשני כפרים, זופיובקה ואיגנטובקה, מדרום מזרח למנייביץ', כשלושים קילומטרים מהעיר לוצק. היהודים התיישבו בהם בזמן הצארים בשנים 1835 - 1883 וניהלו משקים פורחים. היו איכרים יהודים גם בכפרים קטנים אחרים (ראה ספרו של גד רוזנבלט "אש אחזה ביער" בהוצאת הקיבוץ המאוחד).

יש להניח שממשל הבובות האוקראיני נעזר בתעמולת הזוועה שלו בחומר שהפיץ משרד התעמולה של הרייך השלישי, שבראשו עמד יוזף גבלס, מנהיג נאצי קיצוני, אשר בשומעו את הירי של החיילים הרוסים המתקרבים למשרדו בברלין, בימיה האחרונים של המלחמה, ביכר להרעיל את עצמו, את אשתו ואת ששת ילדיו (!) ולא ליפול עם משפחתו בידי המנצחים. ניתן היה להיעזר גם בחומר מהעיתון "דר שטירמר", שעורכו היה יוליוס שטרייכר, חסידו הגדול של היטלר. עולמו היה מורכב מהזיות אנטישמיות. העיתון היה רווי שטנה ועסק בהשמצות והכפשות קיצוניות נגד היהודים, עד כדי הסתה לרצח פשוטו כמשמעו. (שטרייכר נידון למוות בתלייה בבית המשפט לפשעי מלחמה בנירנברג).

העמוד השלישי בעיתון היה מוקדש כולו לדברי שבח לעולם החדש והמאושר שמקיימים הגרמנים עם העמים האחרים שחיים בתוכו. את העמוד הרביעי והאחרון קראתי מספר פעמים וניסיתי להפיק ממנו את מרב מידע. ואכן נודעו לי ממנו כמה ידיעות חשובות ביותר.

באחד המאמרים הותקפה ארצות-הברית על שיצאה למלחמה נגד הציר גרמניה-יפן. הנשיא פרנקלין רוזוולט תואר כמשרתם של היהודים, וארצות-הברית כמדינה שמנוהלת על-ידי אוליגרכיה יהודית המעוניינת במלחמה נגד גרמניה כדי להתעשר עוד יותר. מובן, שלא הוזכרה פשיטת הפתע האווירית של יפן על פרל הרבור בהוואי, בבוקרו של יום 7 בדצמבר 1941, שגרמה להצטרפות ארצות-הברית למלחמת-העולם השנייה.

מאמר אחר עסק בגבורת הצבא הגרמני, שהתגבר על ההתנגדות העיקשת של הרוסים ליד סמולנסק ונלחם עתה במבואות מוסקבה בתנאי החורף הקשים נגד אויב קשוח, שהצבא הגרמני לא נתקל בשכמותו עד אז. נאמר שם שצבא גרמניה נבלם, אבל רק זמנית כדי ליישר קווים. הרוסי הוא אויב פאנאטי, ללא טיפת היגיון וללא מצפון, כי הרי אין לו כל סיכוי ובכל זאת הוא מוכן לקורבנות איומים. לא אשכח את הקטע, שבו נטען שהרוסים אינם מבינים מה זאת הגינות ומסופר בו על יחידה רוסית מחופרת שלחמה ליד מוסקבה בצורה נואשת והפריעה להתקדמות הגרמנים. בסופו של דבר הובאו טנקים, שעברו מעל החפירות הרוסיות ודרסו אותן. הרושם היה שאף אחד לא נותר בחיים בתוך החפירות. ואולם לאחר שחיילי הרגלים הגרמנים התקדמו בעקבות הטנקים ועברו את החפירות, נפתחה אש בגבם. התברר, שהיו אלה חיילים רוסים פצועים, שהמשיכו לירות עד נשימתם האחרונה. והעיתון שאל את קוראיו, האם זה הוגן לירות בגבו של מישהו, האם אין זו התנהגות שפלה וברברית? וזה נכתב בעיתון, שעורכיו ידעו היטב על מעשי רצח שפלים ביותר שעשו הנאצים בקרב אזרחים.

מקריאת העיתון הגענו במשפחה לשתי מסקנות משמחות:

1. ארצות-הברית, בעלת הפוטנציאל האנושי והטכנולוגי העצום, נכנסה למלחמה ועשויה לשנות את מהלכה. תיארנו לעצמנו, שכמדינה דמוקרטית היא ודאי אינה מוכנה למלחמה כמו גרמניה ויפן המיליטריסטיות. אבל ידענו, שיש לה כוחות גדולים, לעתים גנוזים, שיאפשרו לה להתעשת במהרה.
2. השמועות שהפיץ השלטון המקומי כאילו רוסיה עומדת על סף כניעה, הן שקריות. להיפך, הצבא הרוסי נלחם בגבורה והצליח לעצור את התקדמות הגרמנים.

את שתי הידיעות האלה הפצנו בעיירה. הן חיזקו את רוחם של היהודים ונתנו להם כוח ועידוד להחזיק מעמד. מי יודע, אולי אחדים מהם עוד יהיו עדים למפלת גרמניה? חלום שנראה אז כהזיה הרחוקה מלהתגשם. ובינתיים, המוות היה כה קרוב, חיכה לנו בכל פינה, נגע בנו כל יום והרגשנו בנגיעתו. האפשרות לראות לא רק את מפלת גרמניה, אלא גם לצאת אחר-כך מברית-המועצות ולהגיע לארץ, נראתה חסרת תקווה, אוטופית, דמיונית, אבסורדית, לא מהעולם הזה.

מפלה ראשונה באירופה

בחורף 1941/42, כאשר מצבנו היה בשפל המדרגה, התחולל ליד מוסקבה קרב מקיף וקשה, שחשיבותו רבה. משני הצדדים השתתפו בו כחצי מיליון חיילים, שלחמו בתנאים קשים ביותר. היה זה החורף הקשה ביותר ברוסיה זה שנים רבות. ושוב, הגרמני זורגה, המרגל שישב בטוקיו ופעל בשירות ברית-המועצות דיווח שיפן החליטה סופית להמשיך את התפשטותה לכיוון דרום-מזרח אסיה כיוון ש"משימה" זו נראתה לה כדאית וקלה יותר מאשר תקיפת ברית-המועצות החזקה יחסית. הידיעה איפשרה למטה הצבא הסובייטי להזיז דיוויזיות רעננות ואיכותיות מסיביר ומהמזרח הרחוק לכיוון חזית מוסקבה.

באותו זמן התגבש בצבא הרוסי פיקוד עליון חדש, שבראשו עמדו עתה גנרלים שהוכיחו את כישוריהם המעולים בקרבות, כגון ז'וקוב, קונייב, רוקוסובסקי ואחרים, שהובילו אחר-כך את הארמיות שלהם עד ברלין. לעומתם הודחו גנרלים ותיקים, נאמני המפלגה, כוורושילוב, בודיוני, טימושנקו ואחרים.

היטלר החליט לכבוש את הבירה הסובייטית ולהנחיל בכך מכה פסיכולוגית קשה לאויב. הוא חשב שמכה כזאת עשויה לגרום להתפוררות הצבא הסובייטי. מוסקבה כבר היתה מכותרת משלושה עברים על-ידי גייסות בפיקודם של הגנרלים קלוגה, פון-בוק וגודריאן. (גודריאן נחשב גאון בקרבות שריון, לאחר שהצטיין מאוד בפיקוד על הטנקים שלו בצרפת, בפולין ובבלקנים.) ואולם כל ההתקפות הכבדות של הגרמנים נהדפו. הכוחות הרוסיים לחמו בגבורה ולבסוף עברו להתקפות-נגד, גם ליליות, והצליחו להרחיק את החזית ממוסקבה. הגרמנים השאירו מאחוריהם ציוד רב וספגו אבידות כבדות. היה זה הקרב הגדול הראשון ביבשת אירופה במלחמת-העולם השנייה שהגרמנים הובסו בו! התאוששות הרוסים ומתקפת החורף שלהם הן מן ההישגים הגדולים ביותר בדברי ימי המלחמות. לעומת זאת, נשתנו פני הצבא הגרמני (הוורמאכט) עד בלי הכר והוא עתיד היה לשאת את צלקות החורף הזה עד רדתו אלי קבר.

לפני התקפת גרמניה על ברית-המועצות ב-22 ביוני 1941, אספו כל זרועות המודיעין הגרמני חומר רב על האויב הפוטנציאלי והציגו אותו לפני היטלר ומטהו. מן התמונה שהתקבלה עלה שהצבא הסובייטי גדול וציודו רב, אך למעשה הוא חלש לאחר ה"טיהורים" האכזריים של סטלין, שבהם הוציא להורג כשלושים וחמישה אלף קצינים מהדרגים הגבוה והבינוני באשמה מופרכת ומזויפת של בגידה בארצם. בראש המוצאים להורג היה המוכשר ביותר בין הקצינים הרוסים, שהצטיין בקרבות במלחמת-העולם הראשונה ובמלחמת האזרחים וכמארגן מעולה, רמטכ"ל הצבא המרשל מ.נ. טוכאצ'בסקי, אשר הוצא להורג ביוני 1937. במקומם הועלו בדרגה קצינים חסרי ניסיון. אשמתם של הקצינים בוימה על-ידי השירותים החשאיים הגרמניים, אשר שמחו להרוס את המטה הכללי של האויב (ראה "לה-מונד", 28.6.1991). דווח גם על המצב הכלכלי הקשה של העם הסובייטי, על המרירות שחשים האזרחים בשל שלילת

החופש, שלטון הפחד, המאסרים ההמוניים ללא משפט והסבל הקשה במחנות העבודה העצומים, על הכעס של האיכרים שנלקחו מהם אדמותיהם לשם הקמת קולקטיבים חקלאיים (קולחוזים).

התמונה שהתקבלה היתה שניתן לנצח במלחמה זו בקלות. כאשר היטלר הציג לפני המטה הצבאי שלו את תוכנית ההתקפה על ברית-המועצות, אמר: "יש לבעוט חזק בדלת וכל הבית יתמוטט" (ראה אלן קלרק "מבצע ברברוסה", הוצאת מערכות). מכאן המסקנה הברורה, שעד החורף ניתן לנצח במלחמה זו, הואיל ויהיה אפשר למוטט בקלות יחסית את הצבא ואת המשטר הסובייטיים. הצבא הגרמני העצום, המנוסה בקרבות והחמוש בציוד רב ומודרני התברך גם בגנרלים מעולים. היטלר טען, שמדובר במסע מלחמה בן ארבעה שבועות ולפיכך לא הכין את צבאו למערכה בחורף הרוסי.

ואכן, בתחילה הכל התפתח כמתוכנן והתקפת הפתע עם שחר ה-22 ביוני 1941 גרמה לפגיעה עצומת ממדים בכוח אדם, תשתיות, משאבים וציוד.

נראה היה אז לגרמנים, שאחרי המכות הקשות האלה לא יוכל האויב להתאושש והוא ייכנע או יתפורר בתוך זמן קצר, אך המודיעין הגרמני ובעקבותיו גם היטלר ומטהו, טעו כאשר כלל לא הביאו בחשבון גורם חשוב ביותר: את תכונותיו של האדם הרוסי. מרגע ההתקפה, נרתם העם הרוסי למאמץ הכביר להדוף את התוקפן. הוא לא נלחם למען אידיאולוגיה, אלא למען אדמתו ומולדתו. בשלב הזה נשכח כל הסבל שגרם המשטר הקומוניסטי. המולדת, לטוב ולרע, היא מולדתי. עם פרוץ המלחמה התגייסו נשים, נערים וזקנים למאמץ המלחמתי בעורף בחריצות ובמסירות שלא תאומן.

אומץ הלב וכושר ההתאוששות הבלתי רגילים של החייל הרוסי מצויים בו מטבע ברייתו, והעידו עליהם מלחמות אירופיות רבות. הוא גם בעל התמצאות טובה, רב יוזמה ותפיסתו טובה. בשבועות הראשונים של המלחמה, בשלב ההישגים העצומים של הצבא הגרמני, מפקדיו כבר שמו לב לכך, שבניגוד לניסיונם במערכות המלחמה הקודמות שלהם, החיילים הרוסים לא נשברים כלל בגלל הנסיגות, הכישלונות והתבוסות והם ממשיכים להילחם בעקשנות. הקצינים הגרמנים דיווחו ש"הרוסים בנסיגה, אבל תמיד יורים, וכאשר מוצאים תנאים מתאימים נכנסים לקרב" (ראה אלן קלארק, "ברברוסה"). אחרי המלחמה טענו גנרלים גרמנים אחדים, שכבר בתחילת המבצע היה ברור להם כי לגרמניה מחכה תבוסה, אבל היטלר היה בטוח בניצחון ושגה באשליות עד מותו.

בסוף חורף 1941/42 הבינו הגרמנים, שרוסיה היא מכשול רציני שקשה לעבור אותו ושהם נלחמים בכוחות בעלי כושר התאוששות על-אנושיים. באותו חורף סבלו הגרמנים מאבידות בכוח אדם, מקשיי אספקה, מהתקפות רוסיות בכל שעות היממה ובכל מזג אוויר וגם מן הקור המקפיא. לראשונה החלה להתפשט בצבא הגרמני ההכרה, שאין גבול ואין תכלית למלחמה במזרח. הכרה זו החלה לחלחל ברייך עצמו. המלחמה במזרח הפכה למלחמה בה"א הידיעה, שעה שכשני מיליון וחצי אבות, בנים, בעלים ואחים נתונים יומם ולילה במאבק קשה, רווי דמים, עם "התת-אדם" (אונטרמנטש) הרוסי. הקרב ליד מוסקבה היה מפנה במלחמה, ומיליונים בעולם ובמיוחד ברוסיה שאבו עידוד ממנו. הצבא הגרמני ספג מכה קשה, אך עדיין עמד איתן על רגליו. נדרשו עוד מכות כואבות רבות ונהרות של דם כדי למוטט סופית את המפלצת הנאצית.

להתקומם!

שאיפתנו העזה היתה לצאת ליערות, כדי להכין תשתית לארגון יחידה פרטיזנית, ולשם כך רצינו ליצור קשר עם אוקראינים אנטי נאצים שמחוץ לעיירה. לכל כפר בסביבה היה אופי משלו. כך, הכפר סרחוב היה ידוע כקן של פורעים. הכפר הולוזיה לעומת זאת, נחשב כפר של אנשים טובים ומתונים, שרבים מהם לא התלהבו מהנאצים. שני הכפרים שכנו מצפון לעיירה. חברי יהודה מלמדיק, שנפל אחר-כך בקרב פרטיזנים, אירגן לי פגישה עם נציג הכפר הולוזיה, בחור צעיר ופיקח בשם דמיטרי לחוביץ'. השכלתו היתה נמוכה, אך הוא קרא ספרים ועיתונים והתעניין בתחומים רבים.

למרות האיסור לבקר אצל יהודים, הוא בא אלינו הביתה וביקש להבין, בין היתר, מה מקור השנאה הרצחנית של הנאצים כלפי היהודים. הסברתי לו כמיטב יכולתי. הסתכנתי, כי אם היה הולך למשטרה ומוסר על מה דיברתי היה סופי מר. אך, כאמור, היינו זקוקים לקשר עם כפר אוקראיני בצאתנו ליערות.

בין היתר, שאל אותי לחוביץ' גם על הכתבות האנטישמיות בעיתון המקומי. הסברתי, שבכתבות החד-צדדיות הקיצוניות מחפשים פסול ביהודים בכל ההיסטוריה שלהם מלפני שלושת אלפים שנה ועד היום. יש לזכור, שהיהודים נתנו לעולם את האמונה באל אחד, את עשרת הדברות ואת חזון הנביאים, שהם הבסיס למוסר האנושי. אגב, השבטים הגרמניים באותה תקופה היו פראים למחצה, וברמה תרבותית והומנית הרבה יותר נמוכה מהישראלים. הם עדיין "טיפסו על העצים" כאשר היהודים כתבו את התנ"ך, כפי שהתבטא בנימין דישראלי (1804-1881), ראש ממשלת אנגליה, לגבי השבטים האנגליים של אותה תקופה. הסבתי את תשומת לבו גם לצביעות מרקיעת השחקים: בהשראת הנאצים, מדבר העיתון על אירועים אכזריים שקרו לפני אלפי שנים או מאות שנים, כאשר העולם היה שונה לגמרי ואילו הם, עכשיו באמצע המאה ה-20, עומדים לרצוח עם, העם

שלנו, בצורה טוטלית, בהשמדה המונית החוצה את גבול הברבריות. דימיטרי ציין, שהוא מסכים אתי שזו ברבריות איומה, אך כנוצרי עליו להזכיר גם את תרומתה של אירופה הנוצרית להתפתחות המדע, התרבות והציוויליזציה. הוא ציין את ניוטון ואת הממציאים הגאונים של הטלפון, החשמל, הרכבת והמטוס, ששינו את חיי האנושות. אין לשכוח גם את הסופרים הגדולים של אירופה ובמיוחד את הסופרים הרוסים. הוא מתנגד לגרמניה הנאצית שמביישת את אירופה. בסוף דבריו הדגיש, שיש להעריך את השירות שנתנו היהודים תמיד למשק החקלאי המקומי והבטיח להעביר את דברי לתושבי כפרו והן לאחרים. הוא לא בגד בנו וכאשר יצאנו ליערות ביקרנו אצלו וקיבלנו ממנו מידע מודיעיני ראשוני.

אנחנו במנייביץ' לא שמענו כלל על מפלת הצבא הגרמני ולא יכולנו אפוא לשאוב עידוד ממנה. היינו כה זקוקים לידיעה הזאת! לפני שהולכים למות טוב לשמוע שיש תקווה, שגרמניה הנאצית תנוצח וכל המעורבים בפשעים נגד האנושות יוענשו בכל חומר הדין.

הדלפות שהגיעו אלינו מהשלטון האוקראיני המקומי הצביעו יותר ויותר על הבלתי-יאומן: רצח כל היהודים עומד להתבצע, רצח טוטלי שלא ישאיר מהם זכר. ידיעות אלה העבירו בנו צמרמורת והכאיבו עד כדי שיתוק. אינך מעז לחשוב שמשפחתך, כל ילדי העיירה, כל יהודי העיירה, כולם עד אחד עומדים להירצח. ניסיתי לדחות את הרעיון כבלתי אפשרי, בלתי קביל, אך כשנזכרתי בסוג השלטון, בכל האנשים הרעים שמסביב, חזרתי למציאות.

במנייביץ' לא יכולנו לדעת שבוועידת ואנזה בינואר 1942, בניהולו של ריינהרדט היידריך, סגנו של הימלר, הוחלט על תוכנית "הפתרון הסופי". זה השם שניתן לתוכנית ההשמדה המוחלטת של יהדות אירופה. הוקמו ארבע יחידות "איינזצגרופן". חיילי האס-אס האכזריים ביותר התנדבו ליחידות אלה וקיבלו אימון מיוחד ברצח המוני. לימדו אותם איך לרכז אנשים, איך לרצוח ולקבור אותם ביעילות. לימדו אותם גם להסתיר את כוונותיהם עד הרגע האחרון כדי שהנידונים למוות לא יידעו, לא יתנגדו ולא יתקוממו.

הייתי בעל כבוד עצמי מפותח, והפגיעות היום-יומיות ביהודים, מתחילת הכיבוש הגרמני, ותעמולת הזוועה שהציגה אותם כיצורים תת-אנושיים שאין להם זכות קיום ויש להשמידם, גרמו לי סבל רב. אבן כבדה "של טונה" כמו היתה מונחת על לבי ולא הרפתה ממני, לא ביום ולא בלילה. הסרתי אותה מעלי רק כשעזבתי את העיירה ונכנסתי ליערות, אף שהסיכוי להישאר בחיים היה אז כמעט אפסי, באותו רגע הייתי ממש מאושר: הוחזר לי כבוד האדם. גם בקרבות הקשים שהשתתפתי בהם אחר-כך, כשהייתי נתון בסכנה רבה, וגם לאורך כל חיי, שהיו בהם רגעים קשים רבים, ההרגשה הזאת של לבי לא חזרה אף פעם. דומה שהיא אינה מוכרת לאדם שלא עבר את התופת הנאצית, שלא טעם את היגון ואת הסבל האינסופי.

כאמור, לא ידענו מה קורה בעולם ובחזית הרוסית, אבל משחלפו החודשים ולא שמענו מן השלטונות על הצלחה צבאית כלשהי, יכולנו להסיק שרוסיה מחזיקה מעמד, אף שהגרמנים התפארו שהיא נחלשת ומתפוררת.

בינתיים חלף החורף והגיע האביב של 1942 ואני החלטתי שיש לתרגם למעשה את האובססיה שלי לצאת ליערות ולהילחם. עז היה רצוני לנקום בנאצים ובעוזריהם האוקראינים על פשעיהם הנוראים וגם רציתי לתרום משהו, לפי יכולתי הדלה, למאבק נגד גרמניה הנאצית.

אנשים, שלא חיו תחת הכיבוש הגרמני, שואלים לעתים מדוע לא התקוממו היהודים. אביא לדוגמה את העיירה שלנו ונשאל מדוע לא התקוממו יהודי מנייביץ', אף שיהודי רוסיה היו אנשים חזקים ואמיצים? להלן כמה נקודות למחשבה:

1. ליהודים לא היה נשק. אם נתפס יהודי ונשק ברשותו היו הנאצים מענישים בהרג של מאות יהודים. מי יכול היה לקבל על עצמו אחריות כזו?
2. ללא נשק לא היה לנו כל סיכוי להתקומם בתוך העיירה, כי פשוט היינו משמשים מטרות חיות לירי של המשטרה האוקראינית, של הגרמנים שהיו בעיירה ושל אוקראינים שהחזיקו נשק ברשיון. אפשרות יותר מציאותית היתה לצאת ליערות שבסביבה ולהילחם משם. אבל העיירה היתה מוקפת מכל עבר אין-ספור כפרים אוקראיניים עוינים, שאנשיהם עזרו לנאצים לתפוס יהודים וקיבלו בתמורה קילוגרם מלח על כל יהודי שתפסו. מלח היה אז מצרך נדיר.
האידיאולוגיה הנאצית הפיחה רוח חיים באנטישמיות הרדומה, שהיתה קיימת זה דורות באוקראינה, פולין, ביילורוס, המדינות הבלטיות ובארצות אחרות. באוקראינה, ארץ הפוגרומים, כלל לא היה צורך לבנות כבשנים ומשרפות. הרצח נעשה "באופן טבעי", ישר בבורות. השנאה ליהודים, תוצאת ההסתה הפרועה, עברה כל גבול. אילו יצאו היהודים מהעיירה כאיש אחד לכיוון היערות, אלפי כפריים היו מתנפלים עליהם יחד עם השוטרים, וגם אם היו מצליחים להגיע ליערות לא היו מחזיקים מעמד אפילו זמן קצר כשהם מוקפים עוינות כזו של האוכלוסייה. היה מקום להילחם, אבל רק בקבוצות של צעירים, בעלי יכולת וכושר לעמוד בתנאים הקשים מאוד - וזאת עשינו.
3. היו, כמובן, יהודים שבכל זאת נפלו קורבן לשיטת ההטעיה הגרמנית המתוכננת היטב והאמינו לשקר הנורא, שכל מי שיעבדו כהלכה ויתמסרו לעבודה יישארו בחיים. זאת היתה טעות חמורה; הרי טובי הפסיכולוגים הגרמנים תיכננו את הטבח. לגרמניה הנאצית היו שתי משימות מרכזיות: האחת, מלחמה בבעלות-הברית

להקמת "הרייך השלישי בן אלף השנים" והאחרת, המלחמה הטוטלית בעם היהודי, עד השמדתו המוחלטת.

4. האמונה הגדולה בייעודו של העם היהודי הפיחה ביטחון בלבם של היהודים הדתיים בעיירה והם ציפו לנס מהבורא. הקב"ה לא ייתן לרעה זו לצאת אל הפועל, הכל מהשמים ואין טעם להתקומם.

5. הרעב הקשה, הקור העז, המחלות שהחמירו בהיעדר טיפול רפואי ותנאי הדיור האיומים ששררו בעיירה ואחר-כך בגיטו הצפוף, גרמו לתשישות של כוחות הנפש ופגעו פגיעה הרסנית בכוח הרצון להמשיך ולהיאבק לשמירת החיים. הרי זו היתה מגמת הנאצים: להשפיל, להרעיב, להכחיד.

6. הקשר המשפחתי המפותח אצל היהודים נתן גם הוא את אותותיו. גברים לא יצאו ללחום ביערות בשל הדאגה לגורל משפחתם. איך אפשר להפקיר ילדים ואישה, כאשר ידוע לכל, גם לילדים, שהם עומדים להירצח? מבחינה רגשית, מצפונית ואנושית ביכרו הגברים להירצח יחד עם משפחתם. ושוב עולה המסקנה הבלתי נמנעת שבתנאים הבלתי אנושיים ההם, רק לצעירים היתה היכולת לצאת ליערות ולהילחם, וזאת עשינו.

7. יש מצבים שבהם אין אפשרות להתקומם. בתחילת המלחמה שבה הצבא הגרמני מאות אלפי חיילים וקציני רוסים, גברים צעירים ובריאים. אומץ לבם וגבורתם של הרוסים במלחמה כבר הוכח, ואולם מהיום הראשון בשבי הם הורעבו קשה ובמצב של אפיסת כוחות לא הצליחו להתמרד, פרט לקבוצות קטנות שהתארגנו כפרטיזנים. גם היהודים הורעבו קשה מהיום הראשון של הכיבוש, על-פי פקודה נאסר על היהודים לצאת מהעיר או מהעיירה לשם השגת מזון, ועד מהרה הגיעו גם הם לאפיסת כוחות. על אף זאת, עלה בידי קבוצות יהודים להתמרד ולצאת אל הפרטיזנים.

8. לא היו לנו קצינים יהודים קרביים, שיכלו לארגן את היציאה מהעיירה, ללמד אותנו כללי מלחמה, ללמד כיצד להסתנן, כיצד לתקוף, כיצד לאגוף, כיצד לבנות מארב, ליצור חסימה ועוד. בפולין הגזענית, אפילו יהודי משכיל ומוצלח, לא יכול היה להגיע לדרגת קצין קרבי, רק בגלל היותו יהודי. בעיירה ידענו שאנחנו בורים מבחינה צבאית, ובשל כך נפגע ביטחוננו העצמי. כעבור שנים, כשהייתי כבר בארץ, יצאתי לקורס קצינים קרביים. מתוך מאתיים חניכים בפלוגה הייתי היחידי שעבר את השואה. ככל שהוספנו ללמוד על תורת הלחימה, הבנתי יותר ויותר מה החמצנו כאשר בזמן ההתארגנות בעיירה ואחר-כך ביערות לא עמד בראשנו קצין קרבי יהודי.

9. למרות הנאמר, לנו במנייביץ' שיחק המזל במידת-מה, משום שצפונית למנייביץ' משתרעת שפלת פוליסיה (Polesia), ארץ יערות וביצות, שהיוו מכשול טבעי לאויב ואיפשרו לנו להתארגן בהם כיחידה פרטיזנית ולהגיח משם כדי לתקוף מאחזים ומתחמים של הגרמנים ועוזריהם. העיירה שלנו היתה ממוקמת בחלק הדרומי ביותר של השפלה. ביצותיה, ביצות פריפט, מהגדולות באירופה, נוצרו סביב פלגיו הרבים של הנהר פריפט, שהוא יובל של הנהר דנייפר, הגדול באוקראינה. רוב שטחו של המישור הזה היה מכוסה יערות. למנייביץ' הגיעו השלוחות הדרומיות ביותר של היערות והביצות הללו. אין פלא, שצפונית לנו, בפוליסיה, הוקמו יחידות פרטיזנים רבות, שצברו במשך הזמן עוצמה של ממש.

ללחימה פרטיזנית דרושים תנאים טופוגרפיים מתאימים, כגון הרים, יערות, ביצות או אוכלוסייה אוהדת במיוחד. בשטחים אחרים, פתוחים, שלא היה בהם מכשול טבעי, לא היה ליהודים כל סיכוי להתקוממות יעילה, אפילו עם נשק ביד, כי הרי לא ניתן היה להילחם בשדות פתוחים, להחזיק שם מעמד בקרב אוכלוסייה עוינת ולשרוד תחת התקפות הצבא הגרמני.

למרות הקשיים העצומים יצאו יהודים ליערות והיו ללוחמים פרטיזנים מסורים. במקומות רבים הם היו הראשונים שארגנו יחידות מרי. על-פי מקורות שונים, כחצי מיליון איש, פרטיזנים ואנשי מחתרת, לחמו בכל השטחים הסובייטיים שנכבשו. אחוז לא שולי מהם היו לוחמים יהודים (ראה "ספר הפרטיזנים היהודים", הוצאת ספריית פועלים). הגרמנים נאלצו להפריש כוחות גדולים להגנת צירי התנועה הארוכים והפגיעים שלהם ומעולם לא הצליחו לחסל כוחות בלתי סדירים אלה. הלחימה הפרטיזנית היהודית התקיימה בעיקר בביילורוס ובאוקראינה, אך גם בארצות אחרות באירופה הכבושה. על-פי מחקרים אחרונים, מספר הפרטיזנים היהודים חברי מחתרת ולוחמי הגיטאות ברחבי אירופה הכבושה נאמד בכתשעים אלף. (ראה "דפי מידע" של ארגון הפרטיזנים בישראל, אוקטובר-נובמבר 2001).

ביערות ובסביבתם

באביב 1942 סיפרתי להורי ולאחותי על תוכניתי לארגן קבוצת חברים ולצאת ליערות שמצפון לעיירה כקבוצת פרטיזנים. טענתי, שמוטל על בחור צעיר כמוני להילחם, להיאבק עם נשק ביד וגם לנקום בנאצים ועוזריהם האוקראינים בשם כל היהודים שנרצחו עד אז. ההורים הסכימו אתי ואבי, שהיה, כאמור, חייל בצבא הצאר במלחמת-העולם הראשונה, לימד אותי כמה כללים בתורת הלחימה. כמי שהכיר היטב את הסביבה, יעץ לי אבי להתבסס ביערות קוחוב העצומים (וכך באמת עשינו), ומסר לי את שמותיהם של כמה אוקראינים שמאלניים מהכפרים הסמוכים, שאפשר לסמוך עליהם והם ודאי מתנגדים לכיבוש

הנאצי. לא הזדמן לי לפגוש איש מהם, אף שגם הם לחמו אחר-כך כפרטיזנים, אבל ביחידה אחרת.

לנשים לא צעירות היה פחות מסוכן להסתובב בעיירה. לפיכך, ביקשתי מאמי לסור לבתיהם של חברים וידידים שלי ולהזמין אותם לפגישה סודית ביותר בביתנו. המטרה: להחליט על יציאה ליערות ולהקים שם יחידה לוחמת. בין אלה שהגיעו היו שמרל זפרן, שמעון מירוצ'ניק, ישראל-הרש פלאש, יהושע קנוניץ', יהודה מלמדיק ובשלב מאוחר יותר הצטרפו אלינו משה פלאש וליובה רוזנבלום, (ליובה נפל מכדורי שוטרים אוקראינים, בניסיוננו הראשון לצאת בלילה מהעיירה ליערות).

כל הנוכחים בפגישה היו נחושים לצאת ולהילחם בנאצים. בקבוצה שהתאספה בביתנו (תוך סיכון רב) הייתי מיודד במיוחד עם יהודה מלמדיק ויהושע קנוניץ', ידידי מאז ימי בית-הספר העממי.

יהודה היה בחור חזק ואמיץ. בזמן הסובייטים התנדב לקורס מלחים ושירת באונייה בצי הסוחר. היה נפלא לראותו במדי מלח. בפרטיזנים הצטיין בתעוזתו. הוא נפל בקרב קשה באחד הכפרים כאשר חמישה פרטיזנים, והוא היהודי היחיד ביניהם, כותרו על-ידי גרמנים ושוטרים אוקראינים. הם לחמו עד הכדור האחרון, עד שכולם נהרגו. כאשר הגיע כוח שלנו לעזרתם, כבר לא היו בין החיים. כלי התחבורה המהירים ביותר אז היו הסוסים...

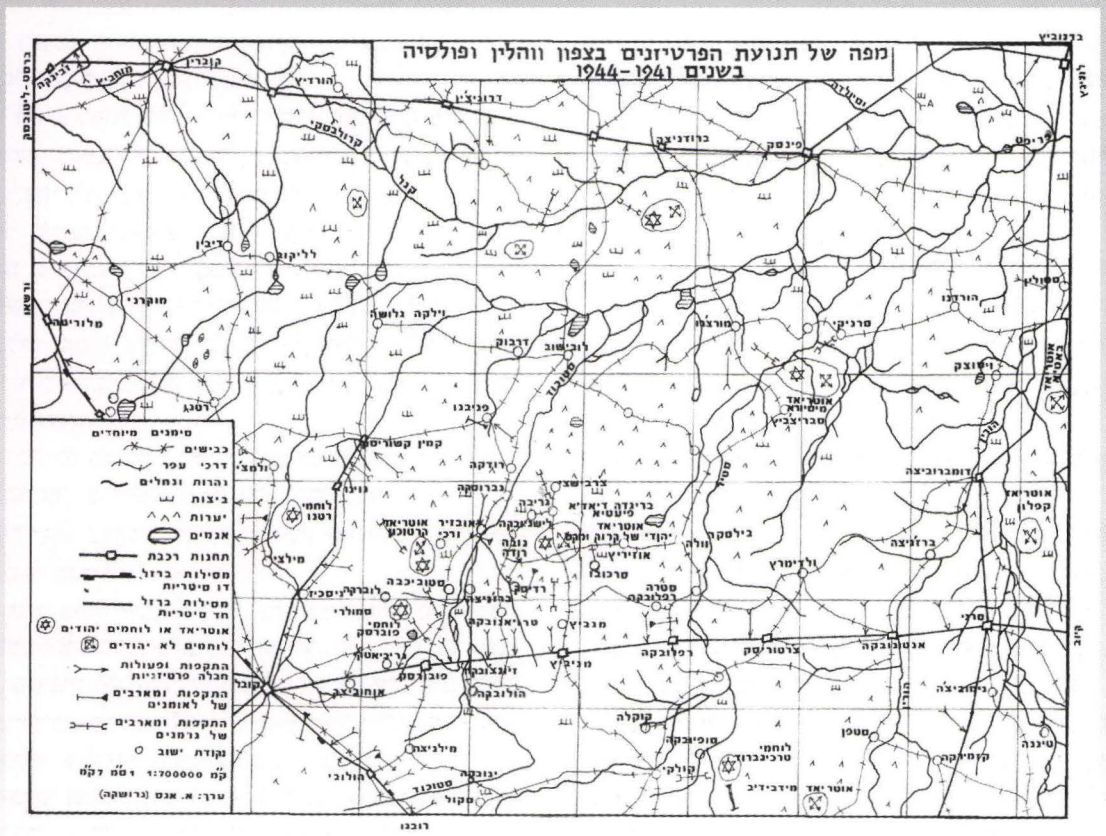
בפגישתנו הראשונה ידענו שהבעיה הקשה ביותר שלנו היא מחסור בנשק. יכולנו רק להניח, שכך או אחרת, נשיג אותו מכפריים אוקראינים ופולנים שאספו כלי נשק בעת נסיגת צבאות פולין וברית-המועצות; חשבנו גם שנשיגו משומרי יערות ושוטרים יחידים שנתפוס. כל זאת, כמובן, רק בשלב הראשון של בניית הכוח, ואחר-כך נשיג נשק בפעולות קרביות של ממש. והנה, בפגישה זו, הודיע לנו יהושע שיש לו אקדח עם כדורים. הדבר שינה את מצבנו, כי ידענו שדי לפעמים ביריה אחת כדי להרתיע כפריים ואף שוטרים, שאמנם הצטיינו ברצח חלשים ובביזה, אבל היו פחדנים נקלים החרדים מאוד לחייהם. הדבר הוכח בהמשך. בתחילת התארגנותנו ביער, גילו איכרים אוקראינים מהכפר סרחוב את מקום שהותנו ודיווחו על כך לתחנת המשטרה בקרסין. הם אמרו שקבוצת יהודים (לא פרטיזנים!) מסתתרת ומסרו את המיקום המדויק. ל"עונג" כזה, לרצוח יהודים (ז'ידים) התנדבו רבים, ויחידה של כארבעים שוטרים התקדמה בצהריים, לאור היום, בשביל היחיד מוקף הצמחייה שהוביל לאי קטנטן - כל שטחו כתשע מאות מטר מרובע, שעליו התמקמנו זמנית. סביבו אינסוף ביצות וביניהן כמה גושי עצים.

הזקיף שלנו באותה שעה היה חונק וולפר, צעיר יהודי מהכפר לישניווקה, שעמדתו היתה ליד השביל, מוסווית בין ענפי עצים. הוא פתח באש וירה כדור אחד בלבד מרובה מיושן מאוד שבקושי ירה כדורים בודדים. כל ארבעים השוטרים נעמדו, פתחו באש חזקה אך לא מכוונת מכל כלי הנשק שלהם ומיד הסתובבו ונסוגו במהירות, כמעט בריצה. האש שלהם לא היתה יעילה עד כדי כך, שאפילו השומר שלנו לא נפגע. היינו אז כשבועיים ביער עם שני כלי נשק בסך הכל, אחד מהם של יהושע.

בתום הלחימה עם הפרטיזנים יצא יהושע לעיר לובלין שבמזרח פולין לטפל ברגלו שנפגעה ביערות והתאשפז בבית-החולים המקומי. והנה נכנסו לשם אנשי המחתרת הפולנית הלאומנית-הקתולית "ארמיה קריובה" (Armia Krajowa), שהיתה חדורה רוח אנטישמית וכפופה לממשלת פולין הגולה בלונדון, וחיפשו יהודים בקרב המאושפזים. ה"גיבורים" האלה הגיעו למיטתו של יהושע וירו בו למוות, כשהוא שוכב חסר אונים לאחר טיפולים רפואיים. כך סיים את חייו אחד הבחורים הטובים שהיו לנו. איש בעל אופי טוב בצורה בלתי רגילה, מוכן תמיד לעזור לזולת, אפילו אם גרם לו הדבר אי-נוחות או נזק.

בעת ש"חרשנו" את היערות והכפרים בסביבה הקרובה והרחוקה, נתקלנו מספר פעמים בקבוצות קטנות של יהודים מפולין, שברחו מאימת אנשי ה"ארמיה קרויבה", אשר רצחו כל יהודי שהצליח להינצל בנס מה"אקציות". הם גם תקפו בכוחות חזקים קבוצות קטנות של יהודים, שיצאו ליערות עם נשק ביד, כדי להילחם בגרמנים. את הלוחמים היהודים הם רצחו ואת נשקם שדדו. חברי מחתרת זו לא היססו לומר, שהנאצים עושים עבורם את העבודה ופוטרים את פולין מהיהודים. את הפליטים היהודים משם קלטנו, כמובן, ביער שלנו.

עם זאת, יש לציין שהיו ב"ארמיה קרויבה" גם ידידי יהודים, אם כי מספרם היה מועט. אחד מהם היה יאן קרסקי, איש קשר של המחתרת ועד הראייה הראשון שדיווח למערב על הרצח ההמוני. אמנם עוד קודם לכן קיבל המודיעין במערב דיווח מהתעשיין הגרמני האנטי נאצי אדוארד שולטה על רצח היהודים. אך תרומתו של קרסקי היתה, שהיה הראשון שמסר עדות ראייה על ביצוע הרצח. קרסקי חצה את אירופה הכבושה בשליחות המחתרת אל ממשלת פולין הגולה והגיע ללונדון. בפברואר 1943 דיווח לאנתוני אידן, אז שר החוץ הבריטי בממשלת צ'רצ'יל, על הרצח הטוטלי של יהודי פולין. ביולי 1943 בא לארצות-הברית ובפגישה חשאית דיווח על כך לנשיא רוזוולט. מנהיגי המדינות השילו מעליהם את מצפונם. הם טענו שהאסטרטגיה של המלחמה היא להביא בהקדם לתבוסתה הצבאית של גרמניה ואסור שדבר יפריע למאבק הזה. הם סירבו להפציץ את מחנות ההשמדה. העולם צפה בנעשה בחוסר מעש ולא היה מוכן להתערב לטובת העם היהודי המושמד (ראה מייקל קאופמן, "ניו יורק טיימס" מיום 15.7.2000). העולם ראה ושמע ועשה עצמו עיוור וחירש.

בקיץ 1942 יצאנו ליערות קוחוב. הצטרפו אלינו, הנוער ממנייביץ', צעירים וצעירות מכפרי הסביבה: לישניווקה, גריווה, קרסין, הורודוק, טרויאנובקה, נברוסקה ועוד. היו אלה יהודים שחיו בכפרים אוקראיניים מדורי דורות. הם הכירו היטב את הסביבה, את האיכרים ואת המנטליות שלהם והצטיינו במיוחד בלחימה. לצערי, גם אחוז הנופלים ביניהם היה גבוה יחסית. הצטרפו אלינו גם צעירים מעיירה קטנה בשם פובורסק, שהיתה שייכת לאזור המינהלי של מנייביץ' ושכנה ממערב לה.

בוקר אחד, בטרם נצא ליערות, הופיע בביתנו מישקה אדלשטיין, בחור צעיר, בן גילי בערך, פליט מהעיר קאליש בפולין, שחי בזמן הסובייטים בפובורסק. הוא עלה על רכבת, אף שידע שאם ייתפס יירה בו במקום, ובא למנייביץ'. מתברר כי הגיעה אליהם בפובורסק הידיעה שאנחנו מתארגנים ולכן בא לתאם מהלכים. אבי הסביר לו איך להגיע ליערות קוחוב וסיכמנו שניפגש שם בהמשך. מישקה אדלשטיין זה היה לפרטיזן אמיץ מאוד, אך לרוע המזל נפל בקרבות נגד לאומנים אוקראינים, לאחר שכבר יצאנו מהיערות.

הקמנו פלוגה פרטיזנית יהודית בשם "קרוק". אנחנו, הצעירים היהודים, היינו בסוף קיץ 1942 הלוחמים הראשונים והבלעדיים ביערות קוחוב. במשך הזמן התווספו פרטיזנים לא יהודים רבים, שהתארגנו בפלוגות נוספות.

יצאו ליערות גם צעירי קאמין-קשירסק, עיירה ששכנה צפונית-מערבית למנייביץ'. הם השיגו נשק והתארגנו ביחידה פרטיזנית קטנה, אבל פעילה מאוד באזורם (ראה "עמדנו על נפשנו", מאת יעקב (אלושה) צביבל, הוצאת מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, ת"א). במשך הזמן הגיעה קבוצה זו ליערות קוחוב והתאחדה אתנו. היו אלו לוחמים מצוינים (שלושת האחים שלמה, ישעיהו ויעקוב צביבל, אבא קלורמן, ישעיהו זרוצקי, אריה סגל ואחרים). פלוגת "קרוק" שלנו גדלה והתחזקה. תחילה היתה כמעט כולה יהודית, אך בחלוף הזמן נעשתה יהודית-למחצה.

מצב הפרטיזנים בווהלין היה קשה במיוחד, כי היה עלינו להילחם בשתי חזיתות: נגד הגרמנים ונגד הזרוע הצבאית של התנועה הלאומנית-דתית האוקראינית, "צבא המורדים האוקראיני" (UPA), הידוע יותר בשם "בנדרובצים", על שם מפקדם, הלאומני הקיצוני סטפן בנדרה. התנועה נוסדה בגליציה והתפשטה גם לווהלין. מטרתה היתה להקים "אוקראינה עצמאית ומסורתית".

בתחילת המלחמה שירת הגוש הלאומי האוקראיני את הגרמנים במסירות והמשטרה האוקראינית היתה נאמנה להם מאוד. אולם באביב 1943, אחרי קרב סטלינגרד, הגיעו משתפי הפעולה למסקנה, שגרמניה תפסיד את המלחמה. אז קרא סטפן בנדרה למשטרה האוקראינית לנטוש את

הגרמנים, להצטרף לתנועתו ועם נשק ביד לצאת ליערות ולהרים (הרי הקרפטים), או להתבצר בכפרים אוהדים. מיד התחברו אליהם גם יסודות לאומניים מסביבות מנייביץ', ובקיץ 1943 הם היוו באזורנו כוח רב מבחינה מספרית. איכותם האנושית של הבנדרובצים היתה נמוכה מאוד, הם לא היו מאומנים לניהול קרבות ולא היו להם קצינים קרביים, כל אימונם וניסיונם בא להם רק מרצח יהודים.

פעם דיווח המודיעין הפרטיזני, שכוח בן כאלפיים בנדרובצים מתקרב בטור ענקי ליער שלנו מכיוון הכפרים נובה רודה ולישניווקה, כדי להשתלט עליו. אותה שעה היו כמעט כל היחידות הפרטיזניות בפעולות מבצעיות מחוץ ליער. הכיתה שלי, שהיתה כולה יהודית, חזרה זה עתה מפעולה ונשלחנו מיד עם עוד מספר כיתות רוסיות אל שולי היער, לעצור את התוקפים. היינו כשבעים וחמישה לוחמים. תפסנו במהירות עמדות הגנה. עבר הלילה. כל אחד הספיק לישון קצת, כהרגלנו, על האדמה הלחה. רק למחרת התחיל האויב לנוע. נדרשו עצבים חזקים כדי לראות את המאסה האנושית העצומה - נושאת דגלים, חלקם רכובים על סוסים, וחלקם צועדים, בקומה זקופה, ללא מערך קרבי - מתקרבת אלינו בחזית רחבה, כאילו עומדת לבלוע את הכוח הקטן שלנו.

מפקד יחידתנו הקטנה והמאולתרת היה הקפטן (סרן) הרוסי קריווישקו, שהיה ידוע כקצין אמיץ. כאשר התקרבה אלינו המאסה הזאת, ניתנה פקודת אש. הבנדרובצים השיבו באש לא יעילה וההמון התחיל לסגת באי-סדר מוחלט. כעבור זמן הם התארגנו מחדש ושינו את המסלול לעבר הכפר גריווה, אך גם כאן נהדפו על-ידי יחידות אחרות, שהספיקו להתארגן בינתיים. לבסוף, גנרל פיודורוב, מפקד אוגדה פרטיזנית שפעלה באותו זמן ביערות צפונית לנו, שלח כמה גדודים שלו, ופיזרו את הבנדרובצים לכל עבר.

"צבא המורדים האוקראיני" החליט לנצל את ההזדמנות כדי "לפטור" את אוקראינה מהמיעוטים שאינם בני הדת הפרבוסלבית. כלומר, מהפולנים הקתולים ומהיהודים. הוא לא נגע ברוסים, שגם הם פרבוסלבים. הדת שועבדה ללאומנות והוסיפה שמן על להבות הסכסוכים האלימים. הבנדרובצים תקפו כפרים של מתנחלים פולנים ורצחו רבים מהם. המטה הפרטיזני החליט לעזור לבני המיעוט הפולני. כוחות שלנו נשלחו להגן עליהם, ובסופו של דבר עזרו להם לצאת מההתנחלויות ולהגיע לערים כדי להתחבר שם לפולנים.

בשנת 1943, לאחר חודשים שווהלין הוכרזה "Judenrein" (נקייה מיהודים), הצליחו הבנדרובצים בכל זאת למצוא יהודים שהסתתרו אצל איכרים אוקראינים אצילי נפש. מספר לא ידוע של יהודים ממנייביץ' הסתתרו בכפרים, הגרמנים והמשטרה לא הצליחו לגלות אותם ואילמלא הבנדרובצים, שהשתלטו על הכפרים, קרוב לוודאי שהיו נשארים בחיים. נודעו לנו פרטים על מקרים אחדים בלבד. בכפר גרדיסק, צפונית-מערבית למנייביץ', גילו את גניה ברגמן ואת אביה, ילידי הכפר, שהסתתרו אצל משפחה אוקראינית. ובכפר ברז'ניצה, שעל הנהר סטוחוד, מערבית למנייביץ', תפסו ילד יהודי בודד, אומלל, שנדד בין משקי הכפרים בסביבה, והוא בן עשר לערך. לא נודע לנו מי הוא היה. את היהודים רצחו מיד ולפעמים זה קרה ממש לפני שחרור האזור על-ידי הצבא האדום.

היה מקרה, שהבנדרובצים הצליחו לשבות כמה פרטיזנים. ביניהם היתה בחורה יהודית ממנייביץ', דבורה זילברשטיין, שלפני המלחמה היתה צלמת עצמאית בעיירה. כאשר הבנדרובצים גילו שהיא יהודיה, רצחו אותה מיד, אך לא נגעו בשאר הפרטיזנים האוקראינים והרוסים, והם הצליחו לחזור אלינו.

אחרי השחרור, כאשר יצאנו מהיערות, השתלטו עליהם הבנדרובצים והמשיכו להילחם נגד הצבא הסובייטי מן המארב. ליד הכפר לישניווקה, צפונית למנייביץ', נפלו כעשרים חיילים רוסים, שנעו במשאית ועלו על מארב חזק של הבנדרובצים. כשהיינו ביחידות הפרטיזנים ערכו הגרמנים ועוזריהם שני מצודים גדולים נגדנו. הם נעו רק בדרכים שבצידי היער ולא העזו להיכנס לתוכו ממש, "בין העצים". אחרי השחרור נכנסו יחידות מיוחדות של הרוסים "בין העצים", סרקו את היערות ופגעו קשות בבנדרובצים.

בעקבות זאת הורה סטפן בנדרה ב-1946 לכל יחידותיו ששרדו להתקדם לעבר נקודת המפגש שקבע בדרום גליציה המזרחית, סמוך להרי הקרפטים. משם הסתננו אנשיו, בעיקר דרך צ'כוסלובקיה, לגרמניה המערבית. הם הציגו עצמם כלוחמים אמיצים ובלתי נלאים נגד הקומוניזם, הכחישו את שירותם למען הנאצים וכל קשר לפגיעה ביהודים ו/או בפולנים. רוצחי יהודים אלה, שהשתתפו בחיסול קהילות שלמות, שירו בילדים ובנשים, שנהרות דם היו על ידיהם, פושעי מלחמה אלה שביצעו את הפשעים האיומים ביותר, שהיו צריכים לעמוד למשפט בינלאומי - מצאו באותם הימים, ימי המלחמה הקרה, אוזן קשבת ויחס אוהד אצל שלטונות הכיבוש במערב גרמניה. הם קיבלו רשיונות הגירה לבריטניה, ארצות-הברית וקנדה, הסתדרו שם והקימו משפחות. לרוצחי הילדים נולדו ילדים, שגדלו ודאי באושר. דרישות לחקור את עברם לא נשאו פרי, פרט למקרים בודדים. לאחר חמישים וארבע שנים הודיעה משטרת לונדון ששמונת אלפים אנשי אס-אס אוקראינים מגליציה נכנסו לבריטניה ב-1947 בלי שמעשיהם בתקופת המלחמה נבדקו כראוי ושכאלף וחמש מאות מהם עדיין חיים בבריטניה. סרט תעודה בנושא, ששודר בטלוויזיה הבריטית ב-7 בינואר 2001, גילה שהמשטרה האוקראינית השתתפה ברצח המוני של יהודי לבוב, רצחה אזרחים יהודים ופולנים רבים וכזרוע של האס-אס השתתפה בדיכוי מרד ורשה הפולני. העניין נמצא בבדיקה במשטרת לונדון (ראה "הארץ" מיום

10.1.2001). יש להניח שבין הפושעים שקיבלו רשיונות הגירה, היו גם השוטרים האוקראינים המפלצתיים של מנייביץ', שנשארו בחיים אחרי שהפרטיזנים והצבא פגעו באחדים מהם.

בין המון הפושעים הרבים שפעלו באותו זמן, נמצאו גם כמה אנשים טובים. כבר הוזכר המקרה, של משפחה אוקראינית בכפר גרדיסק שהסתירה יהודים, אב ובתו. ידוע גם מקרה, בכפר סוביאטין, דרומית-מזרחית למנייביץ', שם הסתירה משפחה אוקראינית צעיר יהודי מהעיירה שלנו, אשר הודות לה נשאר בחיים. המקרה הבולט ביותר היה של איכר פולני צעיר בשם קזימייז' (קאזיק) סלוביק, מהכפר קונינסק, צפונית למנייביץ', שהיה בן כיתתי בבית-הספר העממי ואפילו ישבנו יחד על אותו ספסל במשך שנה. הוא התגלה כידיד יהודים גדול. בחורשה ליד המשק של משפחתו הסתתרו עשרות מיהודי העיירה, עד שבמשך הזמן העברנו אותם אנחנו, הפרטיזנים היהודים, אל "מחנה אזרחי" שהוקם ביער שלנו, לא הרחק מהמחנה הקרבי. במחנה הזה שכנו נשים, ילדים וזקנים, אנו הגנו עליהם ודאגנו למזונם והם השתדלו לתרום ככל יכולתם, פיתחו משק לגידול ירקות, גידלו בקר ושמרו על הסוסים. בעלי המלאכה שביניהם הציעו את עזרתם. כך תיקנו לנו הסנדלרים את המגפיים. לא היו להם סוליות מקוריות, ועל-כן השתמשו בפיסות עור של חגורות. כל יהודי "המחנה האזרחי" שבחסותנו, כמאה נפשות, נשארו בחיים.

את הנדיבות והאומץ של נוצרים כמו קזימייז' סלוביק, יש להעריך במיוחד נוכח הסיכון הגדול שלקחו על עצמם ועל חיי משפחותיהם, כי אם גילו הגרמנים יהודים שמצאו מסתור אצל שכניהם, רצחו הגרמנים גם את המשפחה הנוצרית שהסתירה אותם. איזו אצילות נפש ומסירות לזולת, הקרבה עצמית ואומץ לב בלתי רגילים! אנשים טובים והגונים אלה הסתכנו לטובת שכניהם היהודים. הם היו אמנם מעטים מאוד, אך הוכיחו שגם בימים האפלים ההם נמצאו צדיקים אחדים.

לעומתם היו נוצרים, שלא זאת בלבד שלא עזרו, אלא הסגירו את שכניהם היהודים ואף מסרו למשטרה מידע על מסתתרים ועל יהודים שיצאו לחפש פת לחם. על מידע זה העניק השלטון פרסים, בדרך-כלל, קילוגרם מלח על כל יהודי שנתפס. הכול ידעו שיהודי שנתפס גורלו להירצח, אבל הם היו יצורים חסרי רחמים, אכולי שנאה, נכי נפש וחסרי מצפון. זעמתי עליהם מאוד.

מצב זה שרר גם בעיירה שלנו ובסביבתה. בפרטיזנים נודע לנו למשל, כי שני בחורים ממנייביץ', פיניה מסטר ושרוליק גלפרין, שניהם כבני תשע-עשרה, ברחו בזמן ה"אקציה" הראשונה לכיוון הכפר האוקראיני לושא, שהיה צמוד ליישוב של מתנחלים פולנים בשם אוגולי, כשני קילומטר ממזרח לעיירה. שם עצרו אותם הכפריים, מסרו אותם למשטרה והם נרצחו, כמובן. שני צעירים נחמדים, מלאי חיים. פיניה סיים בית-ספר טכני גבוה במגמת חשמל בווילנה, (ששפת ההוראה בו הייתה יידיש), ובזמן הסובייטים היה פקח בתחנת הכוח בעיירה. שרוליק הצטיין בכושר הביטוי שלו והיה בעל קסם אישי מיוחד וחוכמה טבעית רבה. שניהם למדו אתי בבית-הספר העממי. בפרטיזנים ניסינו למצוא את משתפי הפעולה הרצחניים, אולם האוקראינים והפולנים המקומיים לא היו מוכנים לחשוף את שמותיהם.

גרמנים ורוסים

היהודים באזורנו היו גרמנופילים זה דורות ורחשו חיבה לעם הגרמני. דיברנו יידיש, שפה דומה לגרמנית, ומכאן שהיה אפשר ליצור קשר לשוני בסיסי בינינו. במלחמת העולם הראשונה כבשו הגרמנים והאוסטרים את ווהולין והתנהגותם היתה נאותה, וכלפי היהודים אפילו ידידותית, מאחר שרק אתם יכלו הגרמנים לדבר בשפתם. בשל השפה המשותפת יכלו היהודים להיות מתורגמנים ולשמש חוליה מקשרת בין הגרמנים ובין האוכלוסייה האוקראינית המקומית, שלא ידעה מילה גרמנית. מאחר שכל בעלי המלאכה והסוחרים במקום היו יהודים, הפעילו היהודים את הכלכלה גם בתנאי המלחמה, והאדמיניסטרציה הגרמנית העריכה זאת מאוד.

היהודים היו אזרחי רוסיה הצארית והתחייבו בכך לנאמנות למשטר. הם העריכו ואהבו את האדם הרוסי בעל המזג הנוח והאופי הטוב, אבל הם לא שכחו את ההפליה, הרדיפות והפוגרומים שהשתוללו בעידודן של הממשלות האנטישמיות של הצאר. במיוחד לא שכחו את הפוגרום הנורא באפריל 1903, בקישינב שבמולדביה. הם זכרו שלאחריו, כאשר העולם הנאור גינה את רוסיה, טענו שרי ממשלתה שלא העריכו כראוי את הידיעות שהגיעו אליהם, שלא עודכנו בזמן אמת ולא הבינו את המסרים וההתראות של קצינים וכתבים שהיו במקום. ולכן לא התערבו מיד כדי לעצור את הזוועות. טענות אלה לא שיכנעו איש.

היהודים לא שכחו גם את משפט מנחם מנדל ביליס ("ביליס פרוצס"), שבו האשימו אותו השלטונות ברצח ילד נוצרי בן שתים-עשרה ליד קייב, בפסח 1911, כי "היהודים נזקקו לדם-אדם לפולחנם". על השקר שבעלילת הדם הזו העידו שני מלומדים רוסים, ובסופו של דבר זיכה חבר המושבעים את ביליס מכל אשמה. המשפט עורר עניין עצום אצל היהודים, ובכל הארצות המתקדמות מחו נגד עלילת הדם.

היהודים העריכו את התרבות הגרמנית. בימי נעורי שמעתי לא פעם איך דיברו ביראת כבוד על הגרמנים כעם של פילוסופים ומלחינים. אולם הכל השתנה ב - 1933 כאשר הנאצים ובראשם אדולף היטלר עלו לשלטון בגרמניה. חוקי

נירנברג הגזעניים והדרקוניים נגד היהודים, מצבם המחמיר של יהודי גרמניה והתפשטות הבריונות הנאצית, שבוודאי לא התאימה לעם תרבותי באירופה, הפך את היהודים מגרמנופילים לגרמנופובים. וכאשר התברר שגרמניה פתחה ברצח העם היהודי, נהפכנו כמובן לשונאיה הגדולים ביותר. לשנאה זו יכולנו לתת ביטוי כפרטיזנים, בלחימה העיקשת היום-יומית בצבא הגרמני. לחמנו שכם אחד עם הפרטיזנים הרוסים שהיו חיילים מצוינים, לוחמים נועזים ובעלי כושר התמצאות והסתגלות נדירים.

משה כהנוביץ, חוקר הפרטיזנים, שהיה בעצמו פרטיזן בביילורוס, כתב: "הרוסים - עם הפרטיזנים" (ראה "מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח אירופה", הוצאת עיינות). אף-על-פי-כן, הצעירים היהודים לא פיגרו אחר חבריהם הרוסים החזקים והמגודלים, שלרוב כבר היה להם ניסיון צבאי קודם. אחדים מהיהודים הצטיינו במיוחד והיו לגיבורים ולתפארת ליחידתם (שם, פרק כ"ד "יהודים שהצטיינו בקרבות"). למשל, הפרטיזן ברוך לוין שנודע בתנועה הפרטיזנית כלוחם וכחבלן אמיץ ביותר, היה יהודי מביילורוס (ראה ספרו "ביערות הנקם", הוצאת הקיבוץ המאוחד). ביחידת "קרוק", שהורכבה ברובה מנוער יהודי ממנייביץ' והסביבה הקרובה, תמיד התנדבנו לפעולות. רבים לא חזרו מהן. הניצחון והנקמה היו המוטיבציה והמטרה שלנו.

משימתי האישית העיקרית היתה למלא את משאלתם האחרונה של הורי ואחותי לפני שעזבתי אותם: לנקום בנאצים הרוצחים ובעוזריהם ולספר לעולם את כל מה שקרה, אם רק אשרוד את המלחמה. בלבם ודאי קיוו מאוד שאנצל ואז יישאר בחיים לפחות אחד מכל משפחתנו, משפחת וורבה (Werba).

ידענו, שהפרטיזנים היהודים, בעצם לחימתם, נקמו את נקמת דמו השפוך של העם היהודי הנרדף, תרמו לזקיפת קומתו ולהעלאת כבודו. עם זאת, לא שכחנו אף לרגע, שמתנהלת מלחמה נגד גרמניה הנאצית על גורל העולם.

ראוי לציין, שגם בקרב הפרטיזנים נמצאו אנשים, אם כי מעטים, שהיו נגועים באנטישמיות. כך, קצין רוסי בשם נאסייקין, שנפל בשבי הגרמני, ברח לפרטיזנים והיה למפקד פלוגה רוסית ביער שלנו, שהוקמה כולה משבויים לשעבר. הוא הציע להיפטר מהמחנה האזרחי ביער, שהיו בו נשים, ילדים וזקנים יהודים, בעיקר מעיירתנו. לטענתו, אנו מספקים להם מזון שנלקח מהכפריים האוקראינים ומעוררים בכך עוינות מיותרת. רבים מחבריו הרוסים התנגדו לו ובמיוחד אחד מהם, בחור ענקי, איש סיביר בשם גרישה, אשר דיווח על כך למפקד החטיבה, אל"מ (פולקובניק) פיוטר ברינסקי. אחרי בירור הוא הוציא את אותו נאסייקין מהחטיבה שלנו ושלח אותו למטה הראשי בביילורוס המזרחית, לעמוד למשפט. מאז, לא שמענו עליו עוד.

בימי שירותי בפרטיזנים התפעלתי לא פעם מהארגון הטוב, היוזמה, המסירות וכושר ההמצאה של הרוסים, כשהיו משוחררים מהדיקטטורה, מהתערבותה של המפלגה ומאימתה של המשטרה החשאית. חשבתי בלבי, שאילו חיו בני העם הרוסי ברוסיה דמוקרטית, נהנים מחירויות הפרט כאנשים חופשיים ובעלי יוזמה ולא כבולים בדיקטטורה מאיימת וחונקת, ייתכן שמדינתם היתה משגשגת ומצליחה להבטיח להם רמת חיים גבוהה, פיתוח כלכלי מתקדם ורמה מדעית גבוהה, במיוחד נוכח אוצרות הטבע העצומים הטמונים באדמתה ומיליוני האנשים המשכילים והמוכשרים שלה.

כל הפלוגות ביער שלנו השתייכו לחטיבה אחת. מפקדת החטיבה יצרה קשר עם הפיקוד הראשי של התנועה הפרטיזנית, שהיה ממוקם תחילה ביערות בריאנסק במערב רוסיה ואחר-כך בביילורוס המזרחית - מרחקים עצומים. לשם היא דיווחה ומשם קיבלה הנחיות. היה גם קשר פיסי והכל בתנאים קשים מאוד, במחתרת, מתחת לאפם של הגרמנים.

במקומות אחדים הוכשרו מנחתים ארעיים ביערות, שמטוסים רוסיים נחתו בהם, הביאו נשק ותחמושת ופינו נפגעים בטיסתם חזרה. ביער שלנו התקבלה הוראה לסמן בלילות במדורות, בתאריכים ובשעות מסוימים, שטח שהתאים להצנחת נשק, ואכן קיבלנו אותו. בשלב מסוים של המלחמה ניתנה לחטיבה שלנו הוראה להתרכז בפיצוץ רכבות אויב, בין היתר במסילות שעברו במנייביץ', בקו ורשה-קייב, ולעשות הכל כדי לא לאפשר לתגבורות גרמניות של כוח אדם וציוד להגיע לחזית. מיד ניגשנו לעבודה.

קיבלנו משלוח מוצנח של מוקשים, אבל עוד קודם לכן ארגן קצין רוסי, מהנדס במקצועו, שברח מהשבי לפרטיזנים, ייצור עצמי של מוקשים ביער שלנו. התחלנו לפעול כל לילה נגד קווי הרכבת קובל-סרני, קובל-רובנו וברסט-פינסק. רכבות גרמניות ששעטו מזרחה והובילו אספקה חיונית וחטיבות טריות על ציודן - עפו באוויר.

נקמה!

שנים רבות לאחר המאורעות, אני מהרהר לפעמים ביני לבין עצמי: האם לא הגזמנו במתן פורקן לרגשות הנקמה? ידועה האמרה, שנקמה היא יועץ גרוע. אומרים גם שצדק ונקם אינם מתיישבים. אבל, איך יכולנו להגיב לרצח עמנו על-ידי הנאצים ועוזריהם בלא לגבות מהרשעים את מלוא התשלום? אחרי הפוגרום בקישינב כתב ח"נ ביאליק "נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן", אך בעיירה שלנו, למשל, נרצח בדם קר לא ילד קטן אחד, אלא כל הילדים הקטנים, הנחמדים, שמאוד רצו לחיות. ודאי, בקושי הבינו מדוע אותם עומדים לרצוח ואילו ילדי השכנים הנוצרים יישארו בחיים. האם לא היה מקום לנקום ברוצחים האכזרים שביצעו בדם

קר את רצח העם היהודי? ראינו בנקמה את מילוי צוואת הנרצחים, שזעקו לפני שהוציאו אותם להורג: "נקמה!"

העיר הגדולה הקרובה אלינו היתה קובל (Kowel), כשישים קילומטר מערבית לנו. לאחר שהעיר שוחררה בידי הצבא הרוסי בקיץ 1944, לאחר קרבות קשים, נכנסה אליה קבוצת פרטיזנים קטנה, ביניהם יצחק קופרברג, לוחם יהודי מצטיין מהפלוגה שלנו, יליד מנייביץ'. נודע לו שהגרמנים ריכזו בזמנו חלק מיהודי המקום בבית-הכנסת הגדול בעיר, למשך חצי יום ולילה, לפני שהוציאו אותם להורג. הוא ועוד כמה חברים הלכו לראות את בית-הכנסת. לתדהמתם, ראו על הקירות את המילה "נקמה", כתובה במקומות שונים באדום - בדם שלהם. כלומר, בזגוגיות שמצאו שם, פצעו היהודים את גופם ולפני מותם כתבו בדמם צוואה: "נקמה!". האם פלא הוא ששנאתם לתליינים הנאצים ועוזריהם היתה כה גדולה? תושבי המקום סיפרו, שהגרמנים דחסו פנימה ילדים, נשים וגברים, עד שלא היה מקום לשבת אלא רק לעמוד בידיעה שאלה שעותיהם האחרונות. אפילו דנטה אליגיירי לא הצליח לתאר זוועה כזאת ביצירתו המפורסמת "התופת", כי על תופת כזאת אפילו הוא לא חלם. כמו תמיד, גם שם, בעיר קובל, קיוו היהודים ודאי לאיזה נס שיבוא משמים ברגע האחרון, כי הרי לא ייתכן שדבר נורא כזה יקרה. רובם היו יהודים מאמינים והם חיכו לאיזה מהפך פתאומי. בכמה מקומות נכתב בדם "שמע ישראל". אך שום לשונות אש לא יצאו מהשמים ולא פגעו ברוצחים הגרמנים והאוקראינים.

בניגוד להם, לנו המעטים, שהצלחנו לצאת ליערות ולהילחם, שיחק המזל וניתן לנו לקיים את צוואת הנקם שלהם. אנחנו, בני מנייביץ', היינו רק חלק מהתנועה הפרטיזנית היהודית. יחד אתנו לחמו מורדי הגיטאות וכמיליון וחצי חיילים וקצינים יהודים בצבאות בעלות-הברית, שבעצם לחימתם נקמו בגרמניה הנאצית.

גם העם הסובייטי סבל מאוד במלחמה. מיליונים נפלו בקרבות ומיליוני שבויים רוסים מתו ברעב ומפגעים אחרים. המוני אזרחים גורשו מבתיהם, ולפעמים בעת גירוש הפרידו באכזריות רבה בין גברים ובין נשים וילדים. רבים מהם מתו ברעב, אחרים נרצחו ויישובים לא מעטים נשרפו. לפי מידע מעודכן, עשרים וחמישה מיליון אזרחים סובייטים מצאו את מותם במלחמה שיזמה גרמניה הנאצית. גם הרוסים רתחו על מה שעוללו הגרמנים להם ולארצם וגם הם דרשו נקמה. זכורני שבזמן המלחמה, על רבים מהטנקים הרוסיים היתה מודפסת המילה "מיאסט", נקמה.

בעיתון "לה מונד" מיום 28.6.1991 נכתב: "כדי לנצח את גרמניה נדרשה בראש וראשונה הגבורה המופלאה של העם הסובייטי אשר איבד כ-20 מיליון מבניו ואשר נלחם לא למען אידיאולוגיה אלא למען אדמתו ומולדתו."

סטלינגרד - נקודת המפנה

מיומה הראשון של המלחמה ביוני 1941 קינן בלבי רגש אינטואיטיבי עז, ללא ביסוס רציונאלי, שבסופו של דבר תובס גרמניה במלחמה. במציאות, היה הצבא הגרמני באותה תקופה עטור ניצחונות והחזק בעולם. גם ליפנים, בעלי בריתם, היו הצלחות במלחמתם בסין ובדרום-מזרח אסיה. היה ברור שנשארו שתי מעצמות גדולות, ארצות-הברית וברית-המועצות, שרק הן עשויות להציל את העולם מן הגרוע ביותר. רטט של זעם עבר בי והרגשתי צמרמורת וחלחלה כשחשבתי על האפשרות שגרמניה הנאצית הרצחנית, האכזרית, הברוטלית, הלא-אנושית והגזענית תשלוט בעולם, עם בעלות-בריתה, איטליה הפשיסטית ויפן האימפריאלית.

לא יכולתי להיות מעודכן בנעשה בחזית הלחימה האמריקנית, כי בתנועה הפרטיזנית לא היה לנו מידע שוטף על מה שקרה. אבל התעניינתי ועקבתי בעניין רב אחר הנעשה בחזית הרוסית. כאשר שמעתי על ניצחונות גדולים, הרגשתי שדמעות שמחה חונקות את גרוני. יחד עם זאת ידעתי, שכל ניצחון כזה נקנה בנפגעים רבים ואולי רבים מאוד.

בין החיילים והקצינים בחזית היו יהודים רבים. במנייביץ' גויסו הצעירים לשירות חובה בצבא האדום לפני פרוץ המלחמה בשנים 1939/41 והגברים היהודים, שבנס נשארו בחיים אחרי הכיבוש, גויסו אחרי שחרור העיירה ב-1944. מה מצער שאף אחד מהם לא חזר מהמלחמה. לאחר המלחמה נודע לנו מרישומי הצבא הסובייטי, שהם נפלו בקטעים הקשים ביותר של החזיתות, בקרבות ליד סמולנסק, בלחימה נגד ההבקעה הגרמנית לכיוון מוסקבה ובקרבות בפרוסיה המזרחית, שבה היתה ההתנגדות הגרמנית עיקשת.

אחרי המלחמה התברר, שבמלחמת העולם השנייה נפלו בקרבות הצבא האדום כמאתיים אלף חיילים וקצינים יהודים, ובכל צבאות בעלות-הברית כרבע מיליון חיילים וקצינים יהודים. ראוי להזכיר יחד עם ששת המיליונים שהושמדו, גם את רבע מיליון הלוחמים היהודים שנפלו בחזיתות עם נשק ביד.

באביב 1942 היו הגרמנים מותשים אחרי החורף הקשה של 1941/42 ועקב מתקפת הנגד המוצלחת של הרוסים ליד מוסקבה. אף-על-פי-כן, כשהתקרב הקיץ התאושש הצבא הגרמני, בוצע בו רה-ארגון, הוקמו דיוויזיות, קורפוסי פאנצר (שריון) וארמיות חדשות, הוא קיבל נשק חדש והמטה הכללי בראשותו של היטלר התווה תוכניות חדשות לקראת הקיץ. יצוין, שהיטלר אישר סופית כל תוכנית, למנגינת לבם של מפקדי הצבא. לאחר המלחמה הביעו גנרלים גרמנים אחדים את דעתם, שהפסדם במלחמה נבע במידה רבה מהתערבותו של היטלר. אך מה חש גנרל הרותם את כישוריו לשירותה של רודנות חסרת מעצורים? היטלר היה עומד על דעתו, אף שכל

הידע והניסיון הצבאי שלו הסתכם בשירות כרב-טוראי במלחמת-העולם הראשונה. יחד עם זאת, בשלבים הראשונים של המלחמה נראה היה שהוא גאון אסטרטגי. הפרשן הצבאי האנגלי הנודע, קפטן לידל הארט, נפגש אחרי המלחמה עם הגנרלים הבולטים של הצבא הגרמני (הוורמכט) במלחמת העולם השנייה וכתב את דעתם על קורות המלחמה (ראה "הצד השני של הגבעה", הוצאת מערכות). הגנרל מנטויפל סיפר, שבמהלך 1944 הירבה להיפגש עם היטלר יותר מכל מפקד אחר. הוא העיד שהיטלר "עם ניסיונו האישי כחייל פשוט במלחמה הקודמת, הצליח להגיע להבנה טובה של הרמה הנמוכה יותר של הלוחמה... לעומת זאת, לא היה לו מושג על הצירופים האסטרטגיים והטקטיים ברמה גבוהה יותר, כמו לחימה של ארמיות שלמות, אבל דעתו היתה הקובעת והסופית." (נזכיר כאן, שסטלין, בניגוד להיטלר לא התערב בשיקולים הטקטיים והאסטרטגיים של הגנרלים שלו בניהול המלחמה.)

כמו כן התברר משיחותיו של לידל הארט, שכאשר הודיע היטלר למטה הכללי שלו שהחליט לתקוף את רוסיה באביב 1941, סבר הפלדמרשל אריך פון רונדשטט שלא רצוי לפתוח חזית נוספת וכי אין ביטחון מלא שברית-המועצות תיפול בתוך מספר שבועות או חודשים. לעומתו, טען היטלר שאם גרמניה לא תתקוף את רוסיה עתה, בשעה הנוחה לה, רוסיה תתקוף את גרמניה. פון רונדשטט ענה שנגד סכנה זו ניתן לבצר את הגבול ולהשאיר את המתקפה לרוסים, כי קל יותר לעצור אותם על הגבול, בהגנה, מאשר להילחם נגדם במרחבים העצומים של ארצם.

לו התקבלה דעתו של פון רונדשטט היה כל מהלך ההיסטוריה העולמית שונה לגמרי, ובתוכו גם גורלה של עיירתנו הקטנה מנייביץ'. אם כי אז המערב היה נשאר לבדו נגד גרמניה. אבל כידוע, לא כך קרה. בין היתר סיפרו הגנרלים הגרמנים, שלניצחונות הקלים יחסית בפולין ובצרפת היתה השפעה משכרת על היטלר.

ב-28 ביוני 1942 פרץ כוח גרמני עצום אל דרום רוסיה דרך הנהר דון לעבר משאבי הנפט של הקווקז. הצבא הסובייטי היה עדיין בנחיתות מספרית בשריון, בארטילריה ובכוח אווירי והיחידות שלו בדרום לחמו תחת עוצמת אש אדירה, שלא יכלו להעמיד מולה אלא מעט שבמעט - אומץ הלב.

המודיעין הצבאי הרוסי ידע על הריכוז הגרמני בדרום, אולם עוצמתה של המתקפה הפתיעה גם אותו. המטה הכללי הרוסי החזיק את עיקר כוחותיו במרכז, בסביבות מוסקבה, מאחר שמשם ניתן היה להעביר אותם לדרום או לצפון באמצעות מלאי הרכבות שעמד במצב הכן, בהתאם להתפתחויות בזירה. בשלב הראשון של המתקפה התקדמו הכוחות הגרמניים דרומה בקצב אדיר. הגרמנים היו משוכנעים שהכוחות הרוסיים מתפוררים סופית (כפי שאכן נראה כלפי חוץ), דבר שהפתיע אפילו את היטלר. לפי עדותו של ראש המטה שלו אז, הגנרל האלדר, היה היטלר במצב רוח מרומם, "אף יותר מאשר בימי נפילת צרפת", והודיע להאלדר ש"הרוסי מחוסל" (אלן קלרק, "מבצע ברברוסה").

בסוף יולי 1942, ממש לפני צאתי לפרטיזנים עם חברי, סיפרה אמי ידיעה ששמעה מאוקראיני אחד שהיה מפועלי היערות שעבדו אצל אבי (אמי נהגה לצאת מדי פעם לרחוב הראשי לשמוע חדשות), שבהנהלת העיירה התקבלה ידיעה מעיר המחוז קובל, שהצבא הרוסי התפורר סופית והגרמנים מתקדמים ללא התנגדות לעומק רוסיה. לכבוד זה הרימו עתה אנשי הנהלת העיירה והשוטרים הרבים כוסות וודקה. היתה זו ידיעה מרה מאוד, אף שהתייחסנו אליה באי אמון. יחד עם זאת, החלטנו בבית שלא לספר זאת לאיש, כי גם כך מצב הרוח ברחוב היהודי היה נורא, כחודש וחצי לפני חיסול יהודי מנייביץ'.

במרוצת תקופה עטורת ניצחונות זו של הצבא הגרמני, הגיעה לשיאה הפילוסופיה של ה"אונטרמנטש" (התת-אדם). הדוחות מהארמיות המתקדמות הדגישו את הנחיתות הגזעית של העומדים מולם. מכאן, היחס לשבויים הרוסים, שלאורך המלחמה כולה היה אכזרי במידה שלא תתואר. השבויים הורעבו עד מוות, קפאו מקור או נורו. תאוותם של הגרמנים לרשום כל דבר ודבר הותירה רישום מפורט של תוצאות טיפולם באויביהם האמיצים. מספר המיתות שנרשמו במחנות השבויים ובמכלאות הסתכם ב-1,981,000 איש. מספר החיסולים, המיתות בזמן העברה והנעדרים הסתכם ב-1,308,000 איש (אלן קלרק, "מבצע ברברוסה", עמ' 155). מכאן ניתן לעמוד על ממדי השנאה והברבריות שהוליד מסע המלחמה של גרמניה הנאצית ברוסיה, נוסף לרצח מיליוני יהודים.

בין השבויים היו כמובן גם יהודים שנפלו בשבי עם יחידותיהם המכותרות. אחדים הצליחו לברוח ולהגיע ליחידות הפרטיזנים. הם סיפרו שהגרמנים ציוו על כל השבויים היהודים לצאת לפני השורות וירו בהם בו במקום. לאחר זאת, בעזרת "שומרים" שגויסו משורות האוקראינים, בדקו אם מישהו בקרב שאר השבויים נימול. בני משפחות דתיות או מסורתיות, שנמצאו נימולים ולא יצאו קודם לפני השורות נרצחו בעינויים. רק שבויים יהודים ממשפחות שלא מלו את בניהן נשארו בחיים ואחדים מהם הגיעו גם אלינו.

יהודי מאודסה, בשם אלק אבוגוב, איש צבא אמיץ, הצליח לברוח מיד עם נפילתו בשבי, לפני המיון, ולהגיע ליערות שלנו. במשך הזמן עלה בסולם הפיקוד והיה למפקד סיירת הפרשים של האוגדה שלנו, שבראשה עמד הגנרל ביאגמה. גבורתו היתה לשם דבר בקרב הפרטיזנים.

יש להניח, שהיו בין השבויים גם בחורים יהודים ממנייביץ', שהתגייסו לצבא האדום לפני פרוץ המלחמה

והשתתפו בקרבות, אולם לא נדע זאת בוודאות לעולם. ידוע לנו בוודאות רק על מקרה אחד. בחור מהעיירה, חזק ופיקח, אהרון (ארקה) וינשטיין, התגייס לצבא הפולני לפני פלישת הגרמנים ב-1939, השתתף בקרבות נגד הגרמנים, נפל בשבי ונרצח ככל הנראה, כי לא שמענו עליו עוד.

בשלב זה של ההתקדמות המהירה מאוד של הגרמנים בדרום, החליטו הרוסים להקים את חזית וורונייז' באגף השמאלי של הגרמנים, תחת פיקודו של הגנרל נ"פ ואטוטין. גנרל צעיר זה התגלה בקרבות כעילוי צבאי. הוא ניצח בכל קרב, ואם עמד לפני כוחות חזקים פי כמה משלו, הצליח לבלום אותם. הרעיונות, התוכניות והביצוע שלו היו מוצלחים בצורה יוצאת דופן. (בהמשך המלחמה לחם בחזית האוקראינית הראשונה, תחת פיקודו של המרשל גאורגי ז'וקוב והגיע בינואר 1944 לאזור צפון-מערב אוקראינה. כאן הוא שלח "טריז" עמוק לכיוון ווהלין וכבש אותה עד קובל. צפונית לו השתרע, כזכור, אזור היערות והביצות של פוליסיה, שכבר נכבש כמעט כולו על-ידי כוחות הפרטיזנים, ביניהם גם החטיבה שלנו. לפיכך, הוא שלח לשם רק יחידות סיור קטנות. דרומית מהבקעה הזו השתרעה גליציה המזרחית. בתוך ה"טריז" הזה של ואטוטין נמצאה גם מנייביץ', עיירתנו, שכבר לא היו בה יהודים, והיא שוחררה ב-2 בפברואר 1944. לרוע המזל, גנרל צעיר זה, שעתיד מזהיר ציפה לו, נפל על אדמת ווהלין.)

חזית וורונייז' החזיקה מעמד, אולם הגרמנים מדרום לה התקדמו בקצב מדהים וב-9 באוגוסט 1942 הופיעו לעיניהם מגדלי הקידוח הראשונים של שדות הנפט ליד העיר מייקופ, בצפון קווקז. שמחתם היתה רבה, אך הם לא העלו על דעתם שכעבור חודשים ספורים ייאלצו לסגת משם בחופזה לאורך שש מאות קילומטרים ללא קרב. כבר קודם לכן נבלמה התקדמותם המהירה על-ידי דיוויזיות שהוקמו מתושבי המקום.

ב-12 ביולי 1942 החליט המטה הכללי הרוסי על הקמת חזית סטלינגרד והחל למלא אותה בדיוויזיות מתוך העתודה שלו. למפקד החזית נקבע הגנרל וסילי.א' .צ'ויקוב, שלימים התגלה כאדם אמיץ ונמרץ, שהפעים ברוחו את המערכה על הגנת העיר השוכנת על הגדה הימנית של נהר הוולגה.

ב-19 באוגוסט פתחה הארמיה השישית הגרמנית בפיקודו של הגנרל פרידריך פון פאולוס בהסתערות על סטלינגרד. הרוסים שמו לב, שהגרמנים פעלו תחילה בזהירות קיצונית, כנראה מתוך אי רצונם הטבעי של החיילים - שסברו כי המלחמה נסתיימה - לחשוף את עצמם ללא צורך בהתלקחות האחרונה. עד כדי כך האמינו שהצבא הרוסי התפורר.

בליל 23-24 באוגוסט הונחתה על העיר המהלומה האווירית הכבדה ביותר מאז פרוץ המלחמה. כמחצית הפצצות היו פצצות תבערה. העיר, שהיו בה בתי עץ רבים, עלתה בלהבות. היתה זו פשיטת טרור, שנועדה להרוג אזרחים ולזרוע בהלה, כפי שהיה בוורשה, רוטרדם ובלגרד. כחצי מיליון מתושבי העיר נמלטו על נפשם. אולם למחרת ובימים שלאחר-מכן התברר לגרמנים שהרוסים אינם מתפוררים ואינם נשברים ונחושה החלטתם להמשיך להילחם.

מטה הצבא הסובייטי הגיע למסקנה שהמלחמה תוכרע בסטלינגרד והגנרלים המוכשרים ביותר נשלחו לשם ובראשם המרשל גאורגי ק. ז'וקוב, המהולל. במלחמה נגד גרמניה הנאצית לא נחל המרשל תבוסה מעודו, הוא לא הפסיד שום קרב ולבסוף כבש את ברלין. כפי שאמר יוליוס קיסר במאה הראשונה לפני הספירה: באתי, ראיתי, ניצחתי (Veni, Vidi, Vici). כך הוא: בא ראה וניצח. בתקופת המלחמה זכה ז'וקוב בפופולריות כה מופלגת בברית-המועצות, עד כי אפילו סטלין, שככל דיקטטור לא סבל מתחרים ולכן נהג לחסל ואתם, הבליג לראשונה ולא העז לגעת בז'וקוב. רק לאחר המלחמה אזר סטלין עוז להעביר את האדם האהוב ביותר ברוסיה, המצביא הדגול שהוביל את צבא ברית-המועצות למיגור האויב הנאצי, לתפקיד מפקד האזור הצבאי באודסה הרחוקה, כדי שישכחוהו.

הכוח הגרמני שתקף את סטלינגרד מנה יותר משלוש מאות אלף חיילים. הכוח הרוסי בעיר היה קטן בהרבה וסבל מבעיות אספקה בשל רוחבו של נהר הוולגה במקום (כקילומטר וחצי) שהיה צורך לחצותו. הבעיה התבטאה בכל דבר, החל מהעברת מזון ותחמושת וכלה בפינוי פצועים, שנעשה בלילות, כדי לחמוק מהתקפות חיל-האוויר הגרמני.

בסטלינגרד הפך כל קרב להתכתשות בין יחידים, הקילומטר כאמת מידה נתחלף במטר. הרוסים התעלו על הגרמנים בניצול פני השטח ובהסוואה והצטיינו בתעוזתם בלוחמת מתרסים על כל בית ובית, וההוכחה לכך היתה שהצליחו לעמוד בהתקפות קשות ובלתי פוסקות. הגרמנים נבוכו נוכח המצב. כל ניסיונם הצבאי לא זימן להם תקדים כזה של גבורה, והם הגיבו עליו בכוח ובמנות גדלות והולכות. כוח גדול של שריון גרמני חצה בפעם הראשונה את העיר והגיע לוולגה, אבל הדבר לא השפיע על המגינים. היה זה ב-5 בספטמבר 1942. ביום זה נרצחו יהודי מנייביץ' בידי ה"איינזאצגרופה" אס-אס והשוטרים האוקראינים. חבל שלפני מותם לא נודע להם על קרב הגבורה בסטלינגרד. מי יודע, אולי ברגעיהם האחרונים היו זוכים לרגע של תקווה שגלגל המלחמה עוד יתהפך, גרמניה תמוגר ואותם נאצים ועוזריהם האוקראינים העומדים מולם לרוצחם נפש ייענשו בכל חומר הדין על מעשיהם הנפשעים. בדיוק באותם ימים, אנחנו, הצעירים היהודים מווהלין ומביילורוס, התארגנו ביערות ביחידות פרטיזניות ופתחנו במלחמת גרילה נגד כוחות הכיבוש הגרמניים.

הזמן עבר והגרמנים לא הצליחו לכבוש את סטלינגרד. את איי ההתנגדות של הרוסים לא ניתן היה למגר. הם קיימו בכל מאודם את הסיסמאות "כל חייל מצודה!" ו"לנצח או למות!" הארמיה השישית של פאולוס היתה סחוטה. באותם ימים העניק לו היטלר דרגת פלדמרשל כדי לעודדו. קרבות אכזריים בין קבוצות בודדות של חיילים נתלקחו ודעכו. באותו פרק זמן הקימו הרוסים בחשאיות מירבית עתודה אדירה ורעננה של חיל רגלים ושריון, מורכבת ממגויסים חדשים. ובעורף, נשים, נערים וזקנים עבדו בתעשייה "סביב השעון" וייצרו טנקים, תותחים ומטוסים.

באמצע נובמבר החלו הארמיות של ז'וקוב לנוע בלילות בחשאי מאחורי גבם של הגרמנים והחלו לתפוס עמדות. ב-19 בחודש, עם עלות השחר, נשמע רעש מטיל אימה. רעמי הרעשה של כאלפיים תותחים רוסיים, שהגיחו מעמדותיהם המוסוות תקפו בצפון העיר ובדרומה. מטרת ההרעשה היתה "לרכך" את האויב הסטטי העומד מולם כדי למזער את מספר הנפגעים של הכוחות התוקפים. לגרמנים בישרה ההרעשה דבר שלא היה לו תקדים בניסיונם.

מתקפת-הנגד הרוסית החלה!

בתוך שלושה ימים נשברה החזית הגרמנית בצפון העיר ובדרומה. כוחות גדולים זרמו לתוך הפרצות בפקודתו של ז'וקוב ומחקו בדרכם כל התנגדות גרמנית. סטלינגרד כותרה כשהארמיה הגרמנית השישית בפנים. נקודת המפנה במלחמת העולם השנייה הגיעה!

מהלומה מבריקה זו ציינה תמורה מוחלטת וסופית באיזון האסטרטגי בין שני הצדדים הלוחמים. מכאן ואילך יחזיק הצבא הרוסי ביוזמה. בגרמניה הוכרז על שלושה ימי אבל לאומי. וצ'רצ'יל הכריז, "זוהי התחלת הסוף" ו"הצבא הרוסי הוא ששבר את גב הוורמכט".

כפי שהוזכר לעיל, ראיין לידל הארט אחרי המלחמה כמעט את כל הגנרלים הגרמנים הידועים של מלחמת העולם השנייה. פסיקתם היתה, שהמוכשר ביניהם היה פלדמרשל אריך פון מנשטיין. היטלר בחר בו עתה להציל את הארמיה המכותרת של פאולוס.

מנשטיין ארגן את הכוחות שהועמדו לרשותו ופתח בסידרת התקפות קשות, אך אפילו הוא לא הצליח להסיר את טבעת הכיתור הרוסית. להיפך, ז'וקוב עבר עתה למתקפת נגד במורד הנהר דון בדרום, לעבר רוסטוב והים האזובי ואיים לנתק את כל הכוחות הגרמניים בקווקז. מפקד כוחות אלה, הגנרל קלייסט, סיפר לאחר המלחמה ללידל הארט, שתחילה התנגד היטלר לנסיגה, וקלייסט ראה בזה "גזר דין מוות". אולם למחרת קיבל פקודה לסגת מהקווקז. מדובר באותו גנרל קלייסט, שכחצי שנה לפני-כן, בזכות התקדמותו המהירה ביותר, שתו וודקה לחגוג במנייביץ' את התקדמותו המהירה בדרום לכיוון הקווקז, כה משוכנעים היו שהצבא הרוסי מתפורר.

ב-10 בינואר 1943 פתחו הרוסים במתקפה כללית על ה"כיס" הגרמני בסטלינגרד ולאחר קרבות קשים, בכפור מקפיא, התמוטטה ב-30 בינואר הארמיה השישית ושרידיה, תשעים ואחד אלף חיילים וקצינים, נפלו בשבי יחד עם מפקדם הפלדמרשל פאולוס. בפעם הראשונה בהיסטוריה הצבאית הגרמנית הארוכה, קצין בדרגת פלדמרשל נפל בשבי. לניצחון הגדול הזה נודעה השפעה אדירה בעולם כולו: בא הקץ להגמוניה הגרמנית בשדה הקרב. מכאן, שגרמניה עומדת להפסיד במלחמה.

ביער נודע לנו ממפקדת החטיבה על המצב בסטלינגרד. בפרטיזנים, בזמן ביצוע משימות היינו כמעט תמיד בגירעון בשעות שינה. פעלנו רק בלילות וביום תפסנו מסתור במקומות שונים, ומאחר שמסביב איים עלינו האויב, היינו מקפידים על שמירה מוגברת. לפיכך, לא היו לנו מספיק שעות שינה ובכל רגע שהדבר ניתן היינו נופלים על הרצפה, על משטח חימר או על האדמה, ונרדמים מיד. למרות זאת, אני זוכר שבאותם ימים התהפכתי על משכבי מצד אל צד וראשי מלא מחשבות על הקרב הגורלי בסטלינגרד, שהטריף את שנתי.

הפרשן והחוקר האנגלי אלן קלרק ("מבצע ברברוסה") מציין: "הצבא הרוסי חב את ניצחונו לחוסנו, לגבורתו, לקנאותו ולגמישותו של החייל הרוסי ולעליונותו האישית על הגרמני. הטוראי הרוסי מהשורה שינה את מהלך ההיסטוריה!"

התבוסה בסטלינגרד זיעזעה את האומה הגרמנית ואת צבאה. בפעם הראשונה הטילה את צלה המחשבה על התבוסה הסופית, ולא רק על גרמניה אלא גם על האוכלוסייה באזורים הכבושים. עד לא מכבר חשו עצמם משתפי הפעולה עם הגרמנים במנייביץ' מבוססים ובטוחים. עתה, משנודע גודל התבוסה בסטלינגרד, החלו לחשוש מניצחון הרוסים ושקעו במחשבות על העתיד המר המצפה להם. פתאום השתנה לטובה יחס האוכלוסייה כלפי היהודים ואנשים היו מוכנים, כאליבי, לעזור להם, אלא שכבר לא היה אפשר למצוא אותם. כל מי שפגע ביהודים בדרך כלשהי נעשה פתאום אזרח מודאג.

כשנודע לנו בסוף ינואר 1943 על הניצחון הגדול, אחזה בנו התרגשות עצומה. סוף סוף, אחרי שנה וחצי, מפנה במלחמה! הפעם, הגיע תורנו להשיק כוסיות וודקה, וודקה מתוצרת עצמית של הכפריים (סאמוגון), שטעמה לא נעם לי, אך הפעם נעמה לי מאוד.(כי וודקה מקורית הרי לא ניתן היה להשיג אז ביער). הייתי בטוח שבאותו מעמד, הפרטיזנים היהודים בפלוגה מהרהרים כמוני על המשפחות שלנו ועל כל יהודי מנייביץ' והיישובים האחרים, שנטבחו חמישה חודשים בלבד לפני-כן. הם חלמו על מפלת גרמניה, ממלכת הרשע, והנה חלומם מתחיל להתגשם.

בסוף אפריל 1943 מסרה לנו מפקדת החטיבה על מרד גיטו ורשה. חשבתי רבות על הצעירים והצעירות היהודים הרעבים והמותשים, שהעזו להילחם נגד צבא אדיר עם נשק דל בתנאים של מצור ועוינות איומים. היתה זו מלחמת תעוזה עילאית. הם העלו את כבודו של העם היהודי. לוחמי גיטו ורשה, שאחזו בנשק במרד שפרץ ב-19 באפריל, לחמו בעוז רוח ובתעצומות נפש, בתנאים ללא תקדים בתולדות האדם. היה זה עמוד אש של רוח וגבורה, שהתייצב מול הצורר הנאצי. הם ידעו מראש שהלחימה בין החומות תסתיים בקצם, אך מכוח השליחות ההיסטורית של העם היהודי נטלו על עצמם את צו ההקרבה ויצאו לקרב אחרון.

המכה המכרעת

בחורף 1942/43 (פרט לקרב סטלינגרד) התייצבה החזית, מים ברנץ באזור הארקטי עד הים האזובי והים השחור בדרום, קו של יותר מאלפיים קילומטרים. אויביהם המרים של הגרמנים היו עתה הקור הצורב, יחידות הפרטיזנים וחיל הפרשים הרוסי.

לפולנים ולרוסים היו סנטימנטים חזקים לחיל הפרשים. גם אנחנו במנייביץ' התלהבנו מחיל זה. לפולנים היו אוּלנים ולרוסים קוזקים. הקוזקים היו איכרים שהתאמנו בסוסים מילדותם וסברו שהם חיל הפרשים הטוב בעולם. לפני הופעת השריון מילא חיל הפרשים תפקיד חשוב בהכרעת קרבות במלחמות רוסיה. אולם אי אפשר כמובן להילחם בסוסים נגד טנקים. הפולנים, הרומנטים באופיים, משנוכחו לדעת שמלחמתם נגד הגרמנים בספטמבר 1939 אינה עולה יפה, שלחו בייאושם את חיילי הפרשים שלהם לקרב אבוד נגד הטנקים של האויב. הרוסים, המציאותיים יותר ובעלי אורך רוח, אומה של שחקני שחמט, השכילו לנצל את חיל הפרשים הגדול שלהם בצורה הטובה ביותר, למרות השריון הגרמני. הם העבירו דיוויזיות שלמות של פרשים דרך החזית לעורף האויב ושם עשו שמות בהתקיפם מטות, מפקדות ויחידות עורף גרמניות. הפרשים פגעו בלוגיסטיקה, יירטו רכבות צבא, ציוד, דלק ואספקה אחרת וגרמו תוהו ובוהו בעורף הגרמני. היו להם תותחים קלים ומקלעים כבדים רתומים לסוסים. אחרי גיחות אלה חזרו, שוב בתיאום, דרך החזית לבסיסיהם. הפרשן הצבאי הבריטי אלן קלרק, שליווה את הצבא האדום לאורך המלחמה, הגיע למסקנה שחיל הפרשים היה החיל הטוב ביותר בצבא הרוסי ורק אחריו חיל התותחנים.

בזמן הקרב על סטלינגרד עבר כאמור המרשל ז'וקוב למתקפה מדרום לעיר באזור הנהר דון. באותו זמן הוא העביר דרך החזית כוח פרשים גדול מהרגיל (שלוש דיוויזיות), אשר עשו שמות מאחורי קווי הגרמנים באזור רחב שבין נהרות הוולגה, הדון והדנייפר, שהיו פזורים בו מחסנים ענקיים של נשק, תחמושת, חלפים ומצבורי אספקה.

בנובמבר 1942, עת סבר עדיין ש"הרוסי מחוסל", החליט היטלר לעשות מחווה והקים את מטהו הזמני בעיר ויניצה אשר בדרום-מערב אוקראינה, קרוב יותר לחזית. בתחילת דצמבר ערך סיור עד העיר זפורוז'ה שעל הנהר דנייפר ונפגש שם עם קציניו. באותו יום עברו הפרשים הרוסים צמוד לעיר הזאת והיטלר כמעט נתחכך בהם. לו ידע זאת מפקד הפרשים, היה ודאי כובש את העיר בסערה ותופס את היטלר...

לנו הפרטיזנים שנת 1943 היתה גדושת פעילויות. תקפנו את הגרמנים ואת המשטרה האוקראינית, כבשנו שני מתחמים שלהם בכפרים קרסין וטרויאנובקה (צפון-מערבית למנייביץ') והרחבנו את אזור שליטתנו. הכפר לישינווקה (צפונית למנייביץ') הפך ל"בירה" שלנו ושם שהה בקביעות חיל מצב פרטיזני. נשק השגנו מהאויב והוא גם הוצנח לנו מעומק רוסיה. התרכזנו בעיקר בפיצוץ רכבות גרמניות שהובילו תגבורת לחזית. כמעט כל האזור הרחב של צפון ווהלין ושפלת פוליסיה היה עתה בשליטתה של התנועה הפרטיזנית והגרמנים נהדפו ממנו.

באביב 1943, אחרי הניצחון הגדול בסטלינגרד, התחזקה אצלנו ביער האמונה שקצה של גרמניה הנאצית קרב. אבל הצבא הגרמני היה עדיין חזק מאוד והיה ברור, שכדי לשבור אותו יש להנחית עליו עוד מכה אדירה. והיא אמנם הגיעה בעיצומו של הקיץ, בימים 4-13 ביולי, ליד העיר קורסק. קרב קורסק נחשב לגדול ביותר במערכות השריון בדברי הימים. השתתפו בו יותר מארבעת אלפים טנקים, כאלפיים מכל צד.

העיר קורסק במערב רוסיה נודעה כיישוב ומבצר כבר בשנת 1032, כאשר עמדה בהסתערויות הטטרים. הגורל בחר בה לשמש זירה להתקפה ענקית של הגרמנים, שבירת כוח השריון שלהם (הפנצר) והעברה סופית, ללא עוררין, של היוזמה האסטרטגית לידי הצבא הרוסי.

באישורו של היטלר בחר המטה הכללי הגרמני את קורסק כמקום לקרב הגורלי הענקי שישבור סופית את האויב. הקרב תוכנן כמהלומה כבירה, קצרה וחדה, שתחסל ללא תקנה את הצבא האדום, תחרוץ סופית את מהלך המלחמה ותביא את הניצחון המיוחל. הוחל בריכוז הכוחות, והמערך הגרמני נראה אימתני עד מאוד. דיוויזיות השריון המובחרות ביותר, בעיקר דיוויזיות וואפן אס-אס וברשותן, כאמור, כאלפיים טנקים, רבים מהם מהמתקדמים באותו זמן, מסוג פנתר וטיגר. בראש הכוח העצום, שפרט לשריון כלל גם כוחות חזקים מאוד של חילות אחרים, עמדו הגנרלים המוכשרים ביותר: מנשטיין, קלוגה, הות, מודל ואחרים.

אולם המצביאים הגרמנים לא ידעו את האמת על אודות ההכנות הנגדיות שנעשו בחשאי, בעיקר בחסות החשיכה. מתחילת המלחמה ביוני 1941 ועד לניצחון בסטלינגרד, פעל הצבא הרוסי בתוך אילוצים קשים: בחיפזון ותחת לחץ האויב

שהכתיב את תנאי הקרבות. הפעם היה המצב שונה, והיה לו די זמן להתכונן היטב למהלומה שהכינו הגרמנים.

ועוד, בתחילת המלחמה נגד ברית-המועצות היו הגנרלים של היטלר בעלי ניסיון קרבי עשיר ולעומתם מקביליהם הרוסים נעדרו כל ניסיון. עכשיו היה המצב שונה. קם דור חדש של גנרלים רוסים, שלא זו בלבד שהשתוו לגרמנים, אלא עלו עליהם וניצחו אותם מסטלינגרד ועד גמר המלחמה. גם הרוסים בנו כוח עצום, שהתאפיין - לפי הדוקטרינה שלהם - בכוח ארטילרי חזק במיוחד. כל היחידות המגינות הוכנו ביסודיות והוכשרו כיצד להגיב על ההתקפה הגרמנית הגורלית הצפויה.

את הפיקוד על קרב קורסק קיבלו המרשלים והגנרלים המוכשרים ביותר: ז'וקוב, ווסילבסקי ורוקוסובסקי. סוקולובסקי פיקד על העתודה בצפון וקונייב על העתודה בדרום. המודיעין הרוסי עבד מצוין. הסיירים פעלו ללא ליאות ותפסו "לשונות". מכל המקורות נבנתה תמונת מצב מדויקת.

בבוקר ה-4 ביולי, כאשר תוך שמירה על סודיות מרבית, יצאו הגרמנים מעמדותיהם והתרכזו בנקודת הכינוס לפני היציאה לקרב, הפתיעה אותם הארטילריה הרוסית הבינונית, שפתחה באש בקצב מזורז במשך ארבע שעות. היתה זו הפתעה כואבת. אולם בצהרים החלו כאלפיים הטנקים הגרמניים נעים לאיטם קדימה בשרשרת של "טריזי" שריון שרוחבה כעשרים וחמישה קילומטרים. הקרב החל עם מספר שווה של טנקים, אך עם עדיפות ברורה לעוצמת הטנקים החדישים שלהם, הפנתרים והטיגרים. הטנקים הרוסיים היו כולם מסוג T34, והם הוכיחו את עצמם כמצוינים, רב-תכליתיים ואמינים ביותר בשדה הקרב. המהנדסים השיגו כאן יתרון לא רק בתכנון מעולה אלא גם בייצור, באחזקה ובהספקת חלפים הודות לסטנדרטיזציה בשריון.

הטנקים הגרמנים התקדמו ובעקבותיהם חיל הרגלים. עכשיו פתחו לעברם באש התותחים האנטי-טנקים הרוסיים, שהוצבו בצפיפות ובעומק של עד שמונה קילומטרים. בשעות הערב נתחוור לגרמנים היקף הביצורים הרוסיים. רבים מהטנקים שלהם נפגעו מאש תותחים או משדות מוקשים לא ידועים שעלו עליהם.

למחרת הפעילו הגרמנים משחיתי טנקים מסוג פורשה-פרדיננד, בעלי לוחות שריון כבדים מאוד, אשר היו קטלניים ביותר נגד טנקי T34 ונגד עמדות של תותחים נייחים. הם קיוו לשבור את מערך ההגנה הרוסי ללא קשיים מרובים. אולם, עד מהרה נתרחקו מהטנקים הקלים, שהעניקו להם הגנה במקלעיהם ואשר נפגעו באש הרוסים. לרגע זה חיכו כיתות של ציידי טנקים רוסיים, שהורכבו ממתנדבים מחיל הרגלים ומוקמו בשוחות בשטח. תוך ידיעה שאין למפלצות אלה חימוש משני אלא תותח עצום בלבד, הם טיפסו עליהן בעודן בתנועה וכיוונו להביורים אל חרכי האיוורור של המנוע.

הגרמנים המשיכו להתקדם בימים הבאים, אולם לאט, תוך קרבות שריון, כשהרוסים שומרים על רזרבת שריון חזקה, ומעל התנהלו קרבות אוויר כמעט בלתי פוסקים של מאות מטוסים מכל צד. אחרי שבוע ימים הצליחו הגרמנים להתקדם לא יותר מחמישה-עשר קילומטרים. הם היו עתה עייפים מאוד, אחרי לחימה בלתי פוסקת, כי הרוסים לא אפשרו להם לנוח לא ביום ולא בלילה. כדאי לציין, שבצד הגרמני לחמו דיוויזיות וואפן אס-אס המובחרות, האימתניות והמפורסמות ביותר: "דאס רייך", "לייבשטנדרטה", ו"טוטנקופף". הם, שנשבעו את שבועת האס-אס ושכל אחד מהם ראה עצמו כ"אדם עליון", ניצבו עתה פנים אל פנים מול ה"תת-אדם" הרוסי וגילו לאכזבתם כי הוא חמוש כהלכה, רב-תחבולות ואמיץ לא פחות ואולי אפילו יותר מהם.

ברור, שבקרב החיילים הסובייטים שם, לחמו גם יהודים ובני מיעוטים אחרים. ייתכן שהיו ביניהם גם בחורים יהודים אחדים ממנייביץ', ששירתו אז בצבא והתמודדו עתה עם אנשי אס. אס.

בלילה שבין 11 ל-12 ביולי, לאחר שמונה ימי קרבות, הורה המרשל ז'וקוב לארמיית השריון החמישית, הרעננה, שעוד לא הוטלה לקרב, לנוע קדימה ולפגוש את כוחות הפנצר הגרמניים, אשר עברו סוף-סוף את קווי הביצורים ויצאו לשטח פתוח. ב-12 ביולי, בשעות לפני הצהריים, בשדות ליד קורסק, כבר נמצאו הגרמנים בהתנגשות מצח עם השריון הרוסי, שהורכב מטנקים T34, אולם שתי חטיבות שלו חומשו בתותח 85 מ"מ שהורכב על מרכב T34, כתשובה ניידת לפנתרים ולטיגרים. הקרב נמשך שמונה שעות, ובערוב היום היו הרוסים אדוני שדה הקרב.

באותו זמן נצטווה גנרל סוקולובסקי לפתוח בהתקפה על האגף השמאלי (הצפוני) של הגרמנים וגנרל קונייב על האגף הימני (הדרומי) שלהם.

למחרת, ב-13 ביולי, כתום עשרה ימי קרב ענקים, קיבל הפלדמרשל מנשטיין פקודה מהיטלר לסגת עם שארית כוחותיו. היתה זו תבוסה מוחלטת של הצבא הגרמני והתפוררות של עתודת השריון שלו. משמעה בעצם שמלחמתה של גרמניה אבודה. אולם העם הגרמני היה ממושמע, שלטה בו רתיעה מושרשת מפני פעולה נגד השלטונות המוסמכים והצייתנות היתה טבועה בחייל הגרמני. ולכן, אף שרבים מהקצינים והחיילים הבינו שנהרות דם גרמני עוד יישפכו לשווא, כי המלחמה בעצם גמורה, בכל זאת - פרט לקשר וניסיון ההתנקשות בהיטלר שעשה הרוזן פון שטאופנברג ב-20 ביולי 1944 - הם לחמו עד הסוף, עד נפילת ברלין ועד שחיילים רוסים נכנסו ללשכתו של היטלר, המנהיג הפושע והמטורף ביותר שידע העולם, ועד שהאמריקנים והאנגלים כבשו את מערב גרמניה ונפגשו עם הרוסים בעיירה הגרמנית טורגאו.

מאז קרב קורסק, התקדמו הרוסים בהתמדה מערבה והצבא הגרמני המשיך לסגת, כשהוא משאיר אחריו שובל של הרס וחורבן ומיליוני נרצחים.

לאחר קרב קורסק, היה שחרור ווהלין ומנייביץ' שאלה של זמן בלבד. אנחנו, שקיווינו עדיין להגיע לארץ אם נישאר בחיים, ראינו קשר ישיר בין ניצחונו הגדול של הצבא האדום ובין הישרדותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל ותקומתה של מדינה יהודית בעתיד.

בפרטיזנים עקבנו במתח רב אחר קרב קורסק ולאחריו היה ברור לנו שהניצחון על גרמניה הנאצית קרב. אבל בינתיים הוטל עלינו לעשות את המרב כדי להחישו. הפלוגה שלנו, פלוגת "קרוק", שמנתה בקיץ 1942 כשלושים לוחמים, גדלה עתה לתשעים, כמחציתם יהודים. אחת המחלקות שלה היתה מורכבת מלוחמים יהודים בלבד. בראשה עמד ברל לורבר (דב מלינקה), מהכפר לישניווקה שליד מנייביץ', בחור כבן 28, אמיץ מאין כמותו, ישר וצנוע. ומלבד זאת גם הספיק לשרת בצבא הפולני, כלומר היה לו ניסיון צבאי, שהיה חסר לנו, הצעירים.

השתייכתי למחלקה הזאת. יצאנו לפעולות במקומות רחוקים ולעתים גם לזמן ממושך, ואחרי כל פעולה חזרנו, בדרך-כלל עם חבר אחד או שניים פחות, חברים שנפלו בקרב. אזכיר רק מקרה אחד של שני אחים, אברהם וצבי בלאושטיין מהכפר לישניווקה, מראשוני הפרטיזנים, בחורים אמיצים ונאים שהיו היחידים ששרדו מכל משפחתם שנרצחה בידי הגרמנים והמשטרה האוקראינית. עם צבי, הצעיר ביניהם, בחור נחמד בגילי, הייתי מיודד. באפריל 1943 יצאנו יחד בקבוצת סיור של אחד-עשר לוחמים יהודים ורוסים לדרום ווהלין, שנחשב אזור מסוכן. לילה חשוך אחד, כאשר עקפנו את הכפר הוליבקה, נתקלנו במארב גרמני. התפתח קרב פנים אל פנים. הגרמנים נסוגו ואנחנו נשארנו במקום והתחלנו לטפל במפקד הקבוצה, רוסי, שנפצע קשה מאוד ומת לאחר-מכן. שמו היה פאוולושה קירילוב, פטריוט רוסי גדול, גיבור מלחמה ואוהד יהודים, שברח מהשבי לפרטיזנים. לפתע, נדהמנו לגלות שחברי צבי, שלחם משמאלי, כמטר ממני, נפגע מצרור כדורים ונהרג. אחיו, אברהם, המבוגר יותר, נפל כמה חודשים קודם-לכן בקרב נגד שוטרים אוקראינים. ממשפחת בלאושטיין לא שרד אפוא אף לא אחד.

רבים היו אמיצים ממני והיו שהתמצאו טוב ממני ביערות, שבהם קשה לאתר מקומות, בייחוד בימים מעוננים וגשומים ועוד יותר בלילות. היו בינינו אחדים שהיה להם חוש מיוחד להתמצאות. כך, שמריהו זפרן ואשר מירוטשניק (שניהם ממנייביץ'). פעם הייתי בקבוצה עם שמריהו (שמרל). היינו צריכים להגיע בלילה למקום מסוים ביער עצום, שביקרנו בו רק פעם אחת ביום. היה לילה אפל ומתחת לעצים שרר חושך מוחלט. עד היום אינני מבין כיצד הביא אותנו למקום הנכון בתנאים האמורים. מצפן לא יכול היה לעזור, כי ביער, בלילה, אפשר לסטות כמה עשרות מטרים מהמקום שמחפשים אם לא דולק בו אור כלשהו.

יתרוני היה שהתמצאתי במאורעות חובקי עולם, הודות לאהבתי להיסטוריה ולגיאוגרפיה. המפות היו כאילו מונחות לפני. מהידיעות שנמסרו בניתי לי בראש קווי חזית מעודכנים והסברתי אותם בפלוגה. בחדרו של מפקד הפלוגה, האוקראיני מיקולה קונישצ'וק (קרוק), היה מכשיר רדיו, שפעל בעזרת מצבר, כי הרי חשמל לא היה לנו ביער. רכשנו מספר רב של סוללות לפנסי כיס וחיברנו אותן יחדיו. בכל לילה בשעה 04:00 היה שידור ממוסקבה, שמסר בקצב הכתבה את קורות היום האחרון בכל החזיתות. תורנים מאנשי המשק בפלוגה היו כותבים את הידיעות שנמסרו בשידור ולמחרת מביאים אותן לידיעת כולם.

כששהיתי בין פעולה לפעולה כמה ימים בבסיס שלנו ביער, התנדבתי להחליף את התורנים בשמיעת החדשות ברדיו בשעה 04:00. השומרים העירו אותי ואני מיהרתי למשרד היחידה, לכתוב את הנאמר בשידור היומי ממוסקבה במקום לישון ולנוח כמה לילות בביטחון יחסי ביער, לפני יציאה לפעולה הבאה. כל רגשותי היו עם הלוחמים בכל החזיתות בעולם, נגד הציר הפשיסטי גרמניה-איטליה-יפן והייתי להוט לשמוע על ניצחונות.

בלילה שבין 8 ל-9 בספטמבר 1943, שמעתי ברדיו שהגנרל האיטלקי פייטרו בדוליו חתם על כניעתה של איטליה. לאחר הנחיתה האמריקנית המוצלחת בדרום איטליה והתקדמות הצבא האמריקני צפונה ולנוכח מפלות הצבא הגרמני בחזית המזרח, הבינה שותפתה של גרמניה, שמלחמתה אבודה והיא החליטה לפרוש ממנה. בגמר השידור, יכולתי עוד לחטוף תנומה של שעה, אבל נשארתי ער ולאחר השכמת הפלוגה, מסרתי את הידיעה למפקד ולכל הלוחמים. השמחה היתה גדולה, קץ המלחמה נראה באופק אחרי שנתיים ורבע של קרבות וקורבנות איומים! לא תיארנו לעצמנו אז, שהמלחמה תימשך עד מאי 1945, עוד עשרים חודש!

האזור משוחרר מגרמנים

אחרי קרב קורסק, התקדם הצבא הרוסי בעקביות מערבה, וב-2 בפברואר 1944 שוחררה מנייביץ', העיירה שלנו, על-ידי הארמיה השלוש-עשרה בפיקודו של הגנרל פוחוב. הארמיה הזאת השתייכה לחזית האוקראינית הראשונה, שבראשה עמד הגנרל ואטוטין, אשר כאמור, נפל אחר-כך על אדמת ווהלין. מפקד הגדוד שנכנס ראשון למנייביץ', אנדריי א' בולגאר, סיפר אחרי המלחמה, שהתקדם מערבה לאורך פסי הרכבת סרני-קובל. סיירו דיווחו לו, שהגרמנים מחופרים ומבוצרים סביב תחנת הרכבת

של העיירה ומשם פתחו באש חזקה. הגדוד ביצע איגוף מצפון ומדרום. התפתח קרב קצר וכאשר הרגישו הגרמנים שמכתרים אותם, החלו לסגת כשהם משאירים אחריהם נפגעים רבים. מובן, שביום השחרור לא נמצא בעיירה, לדאבון הלב, אפילו יהודי חי אחד.

לאחר שחרור האזור, ניתנה פקודה לחטיבה שלנו ולכל יתר החטיבות של האוגדה הפרטיזנית, שבראשה עמד הגנרל ביאגמה, לצאת מהיערות ולהגיע (ברגל) לעיר רובנו, ששוחררה אף היא. ברגשות מעורבים נפרדנו מהיער שהיה לנו לבית ולמגן. הוא שאיפשר לנו להילחם בגרמנים ולהחזיק מעמד שנה וחצי נגד כוחות חזקים מאתנו עשרת מונים. כל אימת שחזרתי מפעולות, מרגע שנכנסתי ליער שלנו הרגשתי את עצמי בטוח יחסית. יש ביערות העצומים האלה הוד והדר של הטבע וקסם מיוחד בשל האינסופיות שלהם, האפלולית המסתורית השוררת בהם, השקט והדומייה, המופרעים רק על-ידי איוושת הענפים וציוץ הציפורים. ולמטה משתרעת צמחייה מיוחדת, שפה ושם אפשר למצוא בה גרגירי יער שחורים או אדומים.

בדרכי עפר, בלי להיכנס לעיירות שבדרך, התקדמנו מזרחה לכיוון סארני, וליד העיירה הקטנה ז'אלודסק, שלפנים חיו בה איכרים יהודים, עברנו את פסי הרכבת ופנינו דרומה בתשעים מעלות. בתוך קרבות נגד הבנדרובצים, עברנו ליד העיירות שהיו פעם יהודיות סטפאן, אוסובה, דראז'נה, והגענו ליער צומאן, שליד הכביש לוצק-רובנו.

כדי להקל על הצבא האדום, קיבלנו פקודה לתקוף את העיירה צומאן, שהיתה עדיין בידי המאסף הגרמני. ברור, שעם הנשק הפרטיזני שלנו לא ניתן היה לנהל קרב פתוח נגד יחידות סדירות. אולם, המטרה היתה להטעות את הגרמנים, כדי שיקבלו רושם שהם מותקפים על-ידי יחידה צבאית רוסית סדירה. הוחלט לתקוף בלילה, שהוא תמיד "ידידותי" לפרטיזנים. לשם כך, נקבעו פלוגות מעטות, אך מן המובחרות ביותר, ביניהן פלוגת "מיסיורה", שהיתה מורכבת ברובה הגדול מיהודי העיירה סרניק, ששכנה בצפון הרחוק של ווהלין. היתה זו עיירה מבודדת בתוך יערות, בתוך "ים" אוקראיני, מרוחקת אפילו מפסי הרכבת. וכפי שמקובל היה ביהדות רוסיה, רובם היו בעלי מלאכה, שנתנו במשך דורות שירות חיוני לחקלאים האוקראינים בכפרים שמסביב, שאתם חיו "כמו אחים" עד הכיבוש הגרמני. לפי המסורת של הפרובינציה הרוסית היו אלה יהודים עזי נפש. הם ניצלו את הבידוד בתוך היערות, השיגו נשק והתארגנו בפלוגה קרבית ובחרו באוקראיני מקומי ידידותי ואנטי-נאצי בשם מיסיורה לעמוד בראשם. במשך הזמן נודעו כיחידה מובחרת, שניהלה קרבות רבים באומץ ובהצלחה. עתה, נבחרו להשתתף בהתקפה על העיירה צומאן, יחד עם מספר פלוגות רוסיות מצטיינות.

הם הסתננו לתוך העיירה בחשיכה ותקפו את הגרמנים מכיוונים שונים. כדי להגביר את המהומה, פתח התותח היחיד שהיה ברשותנו, שנלקח בזמנו שלל מהאויב, במספר יריות. הגרמנים השיבו אש, אבל אחרי קרב קצר הם נסוגו מהעיירה, שהיתה בעצם מובלעת בחזית.

עכשיו עלינו על הכביש לוצק-רובנו וצעדנו מזרחה לרובנו. עייפים מאוד, אחרי צעידה של מאתיים קילומטרים בערך בדרכים משובשות ותוך התקלויות עם הבנדרובצים, נכנסנו לעיר, ושהינו בה ימים אחדים. היתה זו העיר הגדולה ביותר בווהלין, ולפני הכיבוש הגרמני חיו בה יותר מעשרים וחמישה אלף יהודים. הסתובבנו בעיר ולא פגשנו ולו יהודי אחד. סופר לנו, שכעבור זמן הופיעו כמה יהודים שיצאו ממקומות מסתור שונים.

הפלוגה שלנו פורקה ונשלחנו בקבוצות קטנות לפריפריה, להצטרף ללחימה נגד הבנדרובצים, שפעלו בווהלין כולה ואשר, כאמור, רצחו כל יהודי או פולני שתפסו.

בתקופה זו התחלתי להאמין שבכל זאת אשאר בחיים בתום המלחמה ורציתי להשלים את לימודי התיכוניים. לכן, חיפשתי במפה ומצאתי שהעיר הגדולה ביותר בסביבה היא זדולבונוב. הנחתי ששם ייפתח בית-ספר תיכון ערב, כפי שהיה מקובל בברית-המועצות, ושאולי אוכל לצאת לפעולות נגד הכנופיות ביום וללמוד בערב. הרי ידעתי שנגדן יש להילחם ביום ולא בלילה. בקשתי התקבלה והצעתי לידידי מהפרטיזנים ישעיהו זרוצקי מקמין קשירסק לצאת אתי לזדולבונוב. היתה זו אחת מהחלטותי הטובות ביותר, כי ההנחה התאמתה והצלחתי להשלים שם את לימודי התיכוניים ולקבל תעודת בגרות, אשר כעבור שנים איפשרה לי להתקבל ללימודים אקדמיים בארץ. שנים רבות אבדו לי במלחמה וכאן חסכתי זמן.

בזדולבונוב שרדו יהודים מעטים בלבד. לא היה לאן לברוח משם. לא היו בסביבה יערות, ביצות או הרים. היתה רק אוכלוסייה אוקראינית עוינת. כמובן, האוקראינים והפולנים המקומיים התייחסו עתה אלי, פרטיזן נושא נשק, בכבוד רב ובהכנעה. הם סיפרו לי, שבזמן ה"אקציה" הגדולה, כאשר נרצחו רוב יהודי העיר, היו ביניהם שנטלו יום חופשה ממקום עבודתם על חשבונם, כדי לעזור ל"איינזצגרופן" הגרמנים ולמשטרה האוקראינית לתפוס יהודים ולהובילם למוות. הם גם סיפרו לי, שבזדולבונוב היה גרמני אחד ושמו גראבה, שהציל יהודים והמקומיים קראו לו "מוזס", כלומר משה.

בילדותי, לפני עליית היטלר לשלטון, שררה בביתנו ההנחה שהאדם הוא טוב מיסודו וכמוהו העולם. בזמן המלחמה הייתי משוכנע, שלגרמנים יש תכונה של אכזריות המובנית באופי הלאומי שלהם. לא רק אנשי אס-אס היו אכזריים, אלא גם אנשי הצבא (הוורמכט) ביחסם לשבויים. אנשי הוורמכט היו גם עדים לרצח היהודים וליחס האכזרי

לעמים אחרים וזה לא הפריע להם, בלשון המעטה. לפני שנים אחדות תיאר הסופר והחוקר היהודי-אמריקני, בן לניצולי שואה, דניאל גולדהגן, בספרו "תליינים בשירות היטלר", כיצד השתתפו גרמנים מהשורה ברצח היהודים וטען כי העם הגרמני כולו ולא רק "המשטר הנאצי" היה שותף להשמדת עמנו.

ברור, שכאשר שמעתי על הצלת יהודים מזדולבנוב על-ידי "צדיק" גרמני בשם גראבה, התעניינתי בו, אך לא הצלחתי למצוא שום מידע אודותיו לאור האווירה האנטי-גרמנית ששררה באותם ימים. כעבור שנים רבות, בתחילת שנות התשעים גרה משפחתי סמוך למשפחתו של ידידי הטוב מאיר סיוון. בעבר שירתנו שנינו כקצינים בחיל-האוויר ואחר-כך עבדנו יחד באותו מפעל תעשייתי. גם הוא נולד בווהלין, בעיר הדרומית אוסטרוג. פעם שאל אותי אם אני מעוניין בחומר שהגיע אליו באקראי, על גרמני שהציל יהודים בעיר זדולבונוב. צירוף מקרים מוזר מאוד! מובן שחטפתי את החומר.

התברר, ששמו המלא של הגרמני הוא הרמן פרידריך גראבה (Graebe) ולפי סיפורו הוא היה מפקח הבנייה של השלטון הגרמני בשלוש ערים של ווהלין: זדולבונוב, רובנו ודובנו. תוך סיכון חייו, סיפק לכמה יהודים, גברים ונשים, תעודות מזויפות, שאישרו שהם פולנים נוצרים, ושלח אותם לעבודה במזרח אוקראינה, שם לא הכירו פולנים ולא ידעו להבחין בין יהודים מפולין לפולנים. מלבד זאת, קיבל גראבה לעבודה אצלו יהודים רבים ככל האפשר והגן עליהם בתחבולות שונות ובתואנה שהם חיוניים לקידום הבנייה. בסיכומו של דבר הציל גראבה מאות יהודים. גראבה מסר עדות חשובה על רצח חמשת אלפי יהודי העיר דובנו ב"אקציה" הגדולה. כדי שיוכל לספר אחרי המלחמה על הזוועות, ביקש וקיבל רשות לעמוד ליד הבורות. הטרגדיה של המשפחות היהודיות הנרצחות מתוארת כאן ממקור ראשון ולמולה האכזריות והחייתיות של הגרמנים והאוקראינים. הוא מכריז בספרו: "לא ייאמן... לא ייאמן... שהעם הגרמני המתורבת, העם שלי, עשה דברים כאלה." בנובמבר 1945 מסר גראבה עדות בשבועה בעיר וויסבדן בגרמניה לפני ענף פשעי המלחמה של הצבא האמריקני. הוא הוקע אז בגרמניה כבוגד וכשקרן ונאלץ להגר לארצות-הברית.

העיר זדולבונוב היתה צומת רכבות חשוב, ולכן במשך כחודשיים לאחר השחרור היא הופצצה קשה כמעט כל לילה ממטוסים גרמניים עד שהחזית התרחקה ממנה מערבה. זרוצקי ואני גרנו כמאה מטרים ממקלט תת-קרקעי ענקי, שנבנה בזמן הכיבוש על-ידי יהודים הונגרים, שגויסו כיחידת עזר לצבא. תושבי המקום סיפרו לי שרבים מהם מתו מאפיסת כוחות ומהתעללות הגרמנים. עתה, התעוררנו כמעט כל לילה מרעש המטוסים, אשר האירו את הסביבה בנורים ואנחנו רצנו למקלט.

עם הופעת המפציצים נפתחה עליהם אש חזקה מאוד מתותחים נגד מטוסים, אשר היו מאוישים על טוהרת חיילות וקצינות. הטייסים הגרמנים השתדלו לפגוע במקורות האש וחיילות אחדות נהרגו. אולם במשך שני חודשי ההפצצות לחמו החיילות הרוסיות בגבורה והצליחו להפיל שלושה מפציצים בשמי העיר.

בזדולבונוב היו שני מחנות שבויים, של הונגרים ושל גרמנים. ההונגרים היו חופשיים לגמרי ונהגו לשוטט בעיר ללא שמירה. על הגרמנים שמרו כמה חיילים רוסים מבוגרים. הם היו עוברים את העיר במאורגן, בדרכם למרחצאות, למשל. ראיתי ביניהם צעירים רבים והם נראו בהחלט טוב.

ב-6 ביוני 1944 ובימים שלאחר תאריך זה, התקבלו חדשות טובות. בצרפת נפתחה החזית המערבית. גייסות של בעלות-הברית נחתו בהצלחה בנורמנדי והתקדמו לעומק צרפת. חיכינו לזה בקוצר רוח וכמונו הצבא הסובייטי כולו, שיכולתו להאיץ את התקדמותו גברה מאוד. עתה ידענו שהגרמנים, שיצטרכו להתמודד עם החזית המערבית, ייאלצו להוציא חלק מכוחותיהם מהחזית המזרחית. מצב רוחי השתפר. אפשר שהסיוט ייגמר בקרוב ויבוא הקץ לעולם האכזר, הכאוטי, נטול החמלה.

בלילה שבין 8 ל-9 במאי 1945 הוכרז על סיום המלחמה. כל מי שאחז בנשק יצא לרחוב וירה באוויר לאות שמחה, דבר שהיה אסור לעשותו עד אז. נגמרו שש שנות מלחמת העולם השנייה, שנשפכו בה נהרות של דם, שש שנים של סבל נורא!

הייתי היהודי היחידי בקבוצה באותו הלילה, ופתאום, כשהגיע הרגע הגדול והמיוחל שחיכיתי לו, תקפה אותי עצבות קשה. במקום צהלת שמחה - בא חשבון הנפש. לא יצאתי עם חברי הרוסים לירות באוויר. נכון, כמעט כל משפחה רוסית איבדה במלחמה אדם אחד לפחות, אך הגרעין המשפחתי שרד, היה להם לאן לחזור. ואולם אני, לא כמותם, איבדתי את כולם, אף אחד לא שרד ממשפחתי ומבני העיירה נותרו בודדים, הייתי לבדי בעולם. לי לא היה לאן לחזור לאחר המלחמה. איזה חלום נפלא, אחרי חודשים רבים של קרבות, של חיים בצל המוות - לחזור הביתה, לפגוש את היקרים לך ולספר איך הודות לאינספור צירופי מקרים נשארת בחיים. אבל המציאות היתה אחרת, לא היה לי לאן לפנות ולא היה למי לספר את קורותי.

חשבתי על בני משפחתי, שחלמו על היום הזה. חשבתי על אלה מבינינו שנפלו בקרבות נגד רוצחי העם היהודי ולא זכו לחוות את יום הניצחון. המוות הוציא אותם מהשורה.

בלי הניצחון היקר על גרמניה הנאצית לא הייתה קמה מדינת ישראל.

ההתנגדות היהודית המזוינת
באירופה המזרחית
1944-1941
גבולות המינהליים שקבע הנובע הנאצי
מחתרת מזוינת בגיטו
מחתרת מזוינת במחנה
יחידת פרטיזנים יהודית (צוין שם היחידה או שם המפקד)
תאריך ההתקוממות בגיטו או במחנה
גבולות בינלאומיים
- איזנק מפרטיזני מאוחד
קנה מידה 1:2,000,000
ליאנד
אוסט
סלובקיה
הונגריה
מזרח
אוקראינה
איזור וארסה
שלזיה
מאין
הונגרה
מנ
קובנה
וילנה
1.9.43
ביאלה-ואקה
קורנין
קרסנה
מארצינקאנה
ליידה
גרודנה
רוכוביצין
סטולפצה
פוזיונה
ביסטריין
קלצק
21.7.43
הנצבין
קוטרין
ברסט
קאמין קושירסק
מאניבין
פוזורסק
לוצק
12.10.42
זדולבונוב
סוביבור
14.10.43
לובלין
(מחנה לישובה)
3.11.43
ראדין
דלכו
ראוזה
18.21.1.43
19.4-6.43
חלמנו
17.1.45
קוזין
מיינדזידץ
ראדום
סקאריסקו
אוריבין
קיילצה
סומין
פלישה
בנדין
סוסנוביץ
מלאשוב
אוסוויין
7.10.44
בוחניה
1.9.42
מאלנוב
1.9.42
דשוב
ביזמו
דרנגר
קרמיניץ
9.9.42
מאסוב
קוריוניצה
קאמינקה
בזדני
רוזאנטין
בוצ'אן
בורשצוב
הירודנקה
סמרי
28.4.43
קוסטולנה
נובאקי
סרב
1:2,000,000

רצח עם

בקיץ 1945, לאחר סיום המלחמה באירופה, קיבלתי חופשה מהיחידה שלי, שהשתתפה בפעולות נגד הבנדרובצים. מובן, שנסעתי מיד למנייביץ' לבקר את קברי האחים של נרצחי העיירה, ביניהם כל משפחתי: הורי, אחותי, דודים, דודות, בנות דודים ובני דודים. רציתי לאסוף את מרב המידע ואת פרטי הפרטים על שעותיהם האחרונות. קודם כל פניתי למקום שבו עמד פעם הבית הענקי של משפחתנו, שהורי השקיעו מאמץ כה רב לבנותו, מתוך אמונה שיבטיח את עתידנו מבחינה כלכלית. במקום בית מצאתי רק תילי אפר: הגרמנים שיכנו בו את המשרדים של חברת דיג אזורית, שהיתה מסונפת לתעשיית המזון של הרייך (בסביבת מנייביץ' היו בריכות דגים רבות - "סטאווי"). עם נסיגתם, שרפו הגרמנים את הבית העשוי עץ כדי לא להשאיר מאחוריהם בניין גדול השייך ליהודי, כי בעיירה ידעו שאני חי. כאן, בבית השרוף הזה, עברו שנותי היפות ביותר, עם הורי ואחותי פולה.

שוטטתי שם, לבוש בגדים צבאיים-למחצה ועל חזי עיטורי הצטיינות של לוחם בפרטיזנים. הרגשתי שהמקומיים מורידים את כובעיהם לפני "ממרחק קילומטר". הכרתי אותם בעבר וכולם סיפרו שעזרו ליהודים. התארחתי כמה ימים אצל משפחת קובלסקי, שכנינו בעבר. למזלם הרב, בנם יחידם וולודיה עבר את המלחמה ללא פגע ושירת עדיין בצבא. היתה להם גם בת ושמה וורה.

בימי הביזה הגדולה בעיירה לא נגעו הבוזזים ברהיטים הכבדים שלנו, מפני שעגלותיהם היו חלשות ולא עמדו בעומס. הורי, שכבר הבינו שגורל היהודים נחרץ, מסרו את הרהיטים האלה למשפחת קובלסקי, לאות תודה על שהתירו לאבי ולי להתחבא אצלם בזמן האקציה הראשונה. עתה הציעו לי לשלם עבורם, אך סירבתי, משום שהיתה זו מתנה שניתנה להם על-ידי הורי.

מיד לאחר שהגעתי, בא אלי פליקס ציבולסקי-סולובצ'וק, אוקראיני בן גילי לערך וידידי בעבר. פליקס אהד יהודים והיה מקורב אליהם עד כדי כך שאפילו דיבר מעט יידיש. הוא הציע להוביל אותי לקברים.

יצאנו לדרך. הוא סיפר לי את כל מה שידעו האוקראינים והפולנים המקומיים על הרצח והם ידעו בעצם הכל בפרטי פרטים. דברים רבים ראו בעצמם ואחרים שמעו מפי השוטרים האוקראינים שהשתתפו ב"אקציה" ומאנשי הממשל המקומי. פליקס, שהיה בחור בעל מצפון, חקר ועקב אחרי האירועים מקרוב, כדי שיוכל לספרם אחרי נסיגת הנאצים. מתברר, שבאמצע אוגוסט 1942 התקבלה במינהל האוקראיני המקומי הוראה מהממונה הגרמני על המחוז (גביטסקומיסר) בעיר קובל, להכין בורות לקראת רצח כל יהודי העיירה. נמסרה גם נוסחה של אורך הבורות ועומקם, בהתאם למספר היהודים וגובהו של האדם הממוצע. למטרה זו, גויסו אוקראינים ופולנים מהעיירה ומהכפר צ'רווכה, אשר עבדו קשה במעדרים (ציוד מכני לא היה להם), בהכנת הבורות הענקיים. להם, ולכל האוכלוסייה הנוצרית בעיירה ובכפרים, היה ברור כמובן לאיזו מטרה הם חופרים, ובכל זאת שמרו על הדבר בסוד, לפי הנחיית המשטרה, והידיעה לא הודלפה ליהודים. הם, שהבורות יועדו להם, לא ידעו שבזמן שהיו טרודים בבעיות קיום בעיירה, כבר הוכנו מחוץ לעיירה "מקומות" קבורתם.

כדי להקל על תפיסת היהודים ביום הרצח, ניתנה להם באמצע חודש אוגוסט 1942 הוראה לעזוב את בתיהם ברחובות השונים ולהתרכז בגיטו, ששכן בחלק קטן של העיירה, בצד הדרום-מזרחי שלה. החלה נדידה - של בני אדם שבורים, לבושי קרעים, רעבים ומיואשים, שבקושי החזיקו מעמד. הם הגיעו מכל חלקי העיירה לאזור הגיטו. רובם היו קשישים ונשים שבעליהן נרצחו ב"אקציה" הראשונה, עם ילדיהן הרזים, החיוורים, האומללים, שסבלו חרפת רעב. תמונת נדידה שזעקה לשמים!

עד אז ניצבנו, אנשי המחתרת, לפני דילמה איומה. פחדנו שאם נעזוב ונצא ליער והנאצים ועוזריהם האוקראינים יגלו זאת, יהיו התגובות מחרידות נגד כל היהודים וניחשב לאחראים הישירים למותם של הורינו. כעת היה ברור לכולם, שהנאצים לא היו זקוקים לתירוץ או להתגרות כדי להשמיד את יהודי מנייביץ'.

באותם ימים יצאתי עם חבריי לפרטיזנים. נפרדתי מהורי ומאחותי ועזבתי את הבית בהרגשה נוראה, שכנראה לא אראה אותם עוד. חשבנו אז שאין הצלה למשפחות, להורים המבוגרים ולבחורות הצעירות. כי לאן יכלו לברוח? לכפרים העוינים מסביב, שם יירצחו לבטח? ליערות שבהם רק צעירים חזקים אולי יוכלו לשרוד, במיוחד בחורף הקשה באזורנו? בכל זאת קיווינו, שברגע שנתארגן ביער נוכל לחזור ולקחת את משפחותינו.

פליקס המשיך וסיפר, שבבוקר יום שישי, 4.9.1942, הגיעה למנייביץ' יחידת תליינים גרמנים, אנשי אס-אס "איינזאצגרופה", יחידה שעיסוקה הבלעדי היה רצח. יחידות אלה, שאכזריותן היתה נטולת רסן, נסעו מיישוב ליישוב, מעיר לעיר, בכל אוקראינה וביילורוס ורצחו את היהודים ליד הבורות.

בסוף אוגוסט 1944, בשיחה עם אחד מעוזריו, הד"ר וילהלם הוטל (מסמך PS - 2738 בכרך 31 של מסמכי בית המשפט הצבאי הבינלאומי בנירנברג, עמ' 85-86), העריך אדולף אייכמן בשני מיליון בני אדם את מספר הנרצחים, בעיקר בידי ה"איינזצגרופן", שליוו את התקדמות הוורמכט בחזית המזרחית (עיתון "הארץ" מיום 4 במאי 2001). אחדים ממפקדי ה"איינזאצגרופן" היו בעלי תואר דוקטור.

עם זאת יש לציין, שהגרמנים לא יכלו לזהות, לתפוס, לאסוף ולרצוח את היהודים ללא עזרתם של רבים מקרב

האוכלוסייה המקומית, שהיו צמאים לדמנו, הצטיינו ברשעותם ובשנאתם אלינו וברוב המקרים גם לא ידעו להסביר מדוע בעצם.

באותו בוקר יום שישי הגיעו לעיירה גם מספר רב של יחידות משטרה מאזורים שונים (רפלובקה, קולקי, פובורסק, צ'רטוריסק) תגבורת למשטרה המקומית. לפני הצהריים התקיים תדריך לכל הכוחות. הוסבר להם כיצד לפרוץ לבתים ולתפוס את כל היהודים שהיו מרוכזים בגיטו, לאן להוביל אותם, מהי שיטת הרצח ליד הבורות וכיצד לפקח אחר-כך על כיסוי הבורות המלאים גופות. הכל לפי תכנית ולוח זמנים, ברוח הדייקנות הגרמנית, גם כשמדובר במבצע רצח. לאחר התדרוך נערכה ארוחת צהריים משותפת של אנשי אס-אס והשוטרים האוקראינים באווירה עליזה. קולות הצחוק נשמעו למרחוק, קולותיהם של אנשים מרוצים, שעומדים לפני פעולה שאין בה שום סיכון, רק סיפוק סדיסטי.

(אגב, היינריך הימלר, סגנו של היטלר ומי שהיה הממונה על המשטרה החשאית (גסטפו) ועל אנשי האס-אס, העניק "חיסיון" לאנשי ה"איינזצנגרופן", בהתחשב ב"עבודתם החשובה למען המולדת". הם לא נשלחו לחזית הרוסית, שהחיילים הגרמנים חששו מפניה. הם היו "גיבורים" נגד קשישים, נשים וילדים. יש לקוות, שרבים מהם נהרגו בזמן הנסיגה לברלין, אבל ייתכן שרבים מהם חיים עד היום או מתו בשיבה טובה.)

לאחר הארוחה המשותפת ניתנה הפקודה, והגרמנים והשוטרים האוקראינים התפזרו ברחובות הגיטו ובצעקות אימים פתחו בציד אדם. הם פרצו לבתי היהודים וסרקו אותם ביסודיות מרבית, כדי שאיש לא יתחמק מהמוות במחבוא כלשהו. את הנתפסים גירשו לרחובות ושם ניצבו כבר שוטרים אחרים, רובים שלופים בידיהם, לשמור על האומללים, אשר ידעו שזה הסוף. המסכנים ביותר היו הילדים ובני הנוער, צעירים בתחילת דרכם שכל-כך רצו להמשיך לחיות ולהגשים חלום.

מן הראוי לציין, שהיו גם אוקראינים מקומיים, כמו בניו של סטפן דוברובסקי, שרצו גם הם מבית לבית לחפש יהודים מסתתרים.

בזמנו היקצו השלטונות למשפחתנו בביתנו חדר, מטבח ופרוזדור אפל, שמתחתיו נמצא מרתף מוסתר למדי. הבית נכלל עתה בשטח הגטו, סוכם מראש, שבזמן סכנה יתחבאו בו כולם ודלת הכניסה תינעל. אולם השוטרים והגרמנים שברו את הדלת בגרזן ענקי שהיה בידי אחד השוטרים, סרקו את הדירה וגילו את המרתף. כולם הוצאו ממנו וגורשו לרחוב ומשם למקום האיסוף. בזמן ה"אקציה" נמצאו בביתנו עוד כמה משפחות, של קרובים ואחרים, כולם גורשו לרחוב.

מדרום לביתנו, בבית קטן ומבודד מעבר לסמטה, גרו אישה אוקראינית אלמנה ושני ילדיה. לפני המלחמה עזרנו לה כל אימת שפנתה אלינו. היא סיפרה לי, שצפתה דרך החלון על המתרחש וראתה כיצד שוברים את דלת הכניסה ואיך הורי ואחותי, שלושתם מחובקים יחדיו, מגורשים מהבית. במשך הזמן, תוך שיחות עם שוטרים נודע לה, שתפסו את כולם במרתף.

כל היהודים רוכזו תחת שמירה כבדה במגרש גדול ומגודר, אשר שימש פעם כמחסן עצים לא-מקורה, צפונית לביתו של יעקוב רוזנצוויג. במזרח גבל המגרש בביתו של דוד פלייש ובמערב ברחוב לוצקה. השוטרים המשיכו לרוץ מבית לבית ללא ליאות עד רדת הלילה, סורקים אותם שוב ושוב, שמא יעלה בידי מישהו להינצל.

בליל השבת ההוא נשארו היהודים במגרש המגודר, מוקפים שוטרים מכל עבר. פליקס סיפר, שמלבדם הסתובבו שם גרמנים ושוטרים לרוב, עם רובים דרוכים, כאילו סכנה מידית אורבת להם מאויב מסוכן. בלילה נשמעו יריות. יש להניח, שלמרות תשישותם של האנשים, היו ככל הנראה ניסיונות בריחה, שסוכלו על-ידי השמירה ההדוקה.

קשה לשאת את המחשבה על סבלן הנורא של המשפחות היהודיות בלילה האחרון של חייהם, כאשר ידעו, שכולם עד אחד נידונו למוות בגין "פשעם" הנורא - הם נולדו יהודים, יהודים בלא הבדל בין חילונים או חרדים, ציונים או קומוניסטים, רבנים או אקדמאים. במקום רוכזו כאלפיים נפש, אנשי מנייביץ' ופליטים מפולין, שהיו עתה צל של עצמם.

למחרת, שבת, כ"ג באלול תש"ב, 5.9.1942, בבוקר ניתנה הפקודה לנוע בטור ארוך, דרך רחוב אוגרודובה, שוב תחת שמירה כבדה ותחת מטר מכות. בצדי הרחוב התאספו אוקראינים ופולנים ועקבו אחר מחזה הזוועה הסוריאליסטי: הנה צועד לו טור של אנשים, ובעוד מספר שעות איש מהם לא יהיה בין החיים. פליקס סיפר, שגם הוא היה שם, כדי להיות עד למתרחש, וזיהה בטור מכרים יהודים רבים, עיניהם המושפלות ופניהם החיוורות הביעו הכל.

היו נוצרים שהצטלבו, כי הרגישו שמלאך המוות נמצא בקרבתם. הפולנים המקומיים, שהיו קתולים אדוקים, היו בטוחים, שרק דתם היא הנכונה ובמשך שנים התייחסו בבוז אל בני הדת היהודית. האוקראינים הפרבוסלבים היו פחות אדוקים בדתם, אך האמינו שהדת שלהם זוכה במידת ההערכה הרבה ביותר בשמים, כי היא צנועה, טהורה ועממית. על כל פנים, הקתולים והפרבוסלבים כאחד היו משוכנעים שדתם שלהם היא הנציגה האמיתית של האל עלי אדמות. עתה מלמלו תפילה חרישית והודו לכנסיות שלהם ולאל הבורא שלא נולדו יהודים. מן הסתם, היו בקרבם גם מי שהצטערו על מה שקרה לעם היהודי, אבל לפי מה שקרה בעיירתנו עד אותו יום גורלי - הם היו כנראה מעטים, מעטים מאוד.

פליקס סיפר לי שראה בין הצועדים את הורי ואת אחותי מחובקים ועיניהם מושפלות. בסוף הטור נסעו עגלות רתומות

לסוסים ומי מהיהודים שהיה עד כדי כך תשוש ולא היה מסוגל להמשיך ללכת נורה בו במקום ונאסף לעגלות.

כאמור, זה קרה בשבת. בכל אזורי הכיבוש שלהם במזרח אירופה השתדלו הנאצים לבצע את ה"אקציות" בימים הקדושים ליהודים, בשבתות, בחגים, ובמיוחד שמחו לעשות זאת ביום כיפור, מתוך ידיעה שזה היום הקדוש להם ביותר.

בינתיים הגענו ליער שליד הכפר צ'רווכה, כשני קילומטרים ממערב לעיירה, והתקרבנו לשטח פתוח בתוך היער, מעין קרחת יער. כאן התגלו לפנינו הבורות המכוסים עפר, הקברים הענקיים, ובהם גופות יהודי מנייביץ' והפליטים מפולין וביניהם הורי, אחותי, קרובי ומכרי.

עמדתי כמה דקות ולא יכולתי להוציא הגה. "שקט של בית קברות" שרר סביב, רק ציוץ ציפורים ואיוושת רוח קלילה נשמעו. לנגד עיני חלפו תמונות מן העבר, מלפני המלחמה, כשכולם היו עדיין בחיים ודי היה בכך כדי להיות מאושרים. בעומדי מול הקברים נמלאתי צער גדול, רגש של ייסורים שטף את כולי, דכדוך נפש ועצב רב. במקום שעמדתי בו עברו יקירי דקות אחדות לפני מותם.

פליקס סיפר לי, שנערים אוקראינים ופולנים רצו לבורות מבעוד מועד וטיפסו על העצים מסביב, לראות את ההוצאה להורג. מהם נודעו הפרטים כדלקמן:

לפני שהגיעו היהודים בטור הארוך לבורות, הקדימו אותם החיילים והקצינים מה"איינזצגרופה" אס-אס והתארגנו במקום. הובאו לשם ספסלים וארגזי משקה, כנראה בירה, כדי לנוח מדי פעם ממאמץ הירי ולהרוות את צמאונם בעת הרצח. בינתיים בדקו את כלי הנשק, ניקו אותם ושוחחו בקולי קולות. ומדי פעם בפעם צחקו בקול רם - יהירים, מתנשאים, בטוחים בעצמם, מרוצים מהחיים, כאשר חייהם של אחרים נקפדים לעיניהם.

כאשר הגיעו היהודים לבורות, הם גילו לפניהם את התליינים הנאצים במדיהם, עומדים לצד הבורות, שרווליהם מופשלים כדי שלא יפריעו בירי ולא יתלכלכו, הנשק האוטומטי בידיהם, מוכנים ומזומנים לבצע את הרצח ההמוני.

כדי להשפיל את היהודים עד עפר גם ברגעיהם האחרונים - דאגו הגרמנים לפגוע בהם פגיעה אחרונה וקשה ופקדו על כולם להתפשט. מי שהתנגד - והיו רבים כאלה - היכו אותו השוטרים באכזריות רבה במוטות ובקתות הרובים ואם גם זה לא עזר, ירו בו במקום. אז החלו השוטרים האוקראינים הרבים לדחוף קבוצה אחרי קבוצה לבורות. אלה שנפלו לתוכם, ירו בהם הגרמנים, שהיו בעלי ניסיון, מקצוענים ממש. הנשק האוטומטי טירטר והגופות נערמו זו על גבי זו כבולי עץ והדם ניגר כפלג מים.

באותו זמן, תססו החיים ברחובות העיירה כאילו כלום לא קרה. קינת המשורר, עוד בטרם השואה, נעשתה ממשית: "השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט."

מפעם לפעם הפסיקו הגרמנים את הירי ושוטרים ירדו למטה, לסדר את הגופות בצורה "יעילה", כדי לנצל בצורה מירבית את נפח הבורות. הם דרכו על גופות ומגפיהם בוססו בדם.

הייקראו הגרמנים אנשי האס-אס והשוטרים האוקראינים בני אנוש, כאשר לא היה להם כל רגש אנוש, בדומה לחיות טרף? 'ומותר האדם מן הבהמה - אין' (קהלת ג' י"ט).

הנערים הנוצרים שצפו במתרחש מראשי העצים סיפרו כי שמעו כל הזמן זעקות נוראות של נשים וילדים וצווחות וגערות של הגרמנים והאוקראינים.

ה"אקציה" ארכה מספר שעות. אנשי ה"איינזצגרופה" התחלפו ביניהם: חלק מהם עבד, כלומר רצח, וחלק אחר נח, ישב על הספסלים והתרענן בשתייה. לבסוף, נרצח היהודי האחרון ואנשי האס-אס עזבו את המקום בגמר "יום העבודה" שלהם. נשארו רק השוטרים. עתה הביאו למקום תושבים אוקראינים ופולנים ומעדרים בידיהם, שגויסו לחצי יום עבודה והיו בהיכון בקרבת מקום, לכסות בעפר את קברי הנרצחים.

עם רצח יהודי האזור באה אל סיומה ההיסטוריה היהודית על אדמת ווהלין, היסטוריה בת אלף שנה בקירוב. הידיעה הראשונה על יהודים בווהלין היא משנת 1288 ומסופר בה על אבלם של יהודי העיר ולדימיר (לודמיר) לרגל פטירתו של נסיך ווהלין הרוסי, ולדימיר ואסילקוביץ'. מכאן, שגם לפני השנה האמורה היה קיים שם יישוב יהודי. לאורך כל ההיסטוריה היו תופעות של אנטישמיות, אך אנטישמיות איננה רצח עם, והנאצים הם שהכניסו ממד זה לחייה ולמותה של יהדות ווהלין העתיקה.

כאשר לא היו עוד יהודים, פרצו כפריים אוקראינים אל בתי-הכנסת של מנייביץ' ובזזו אותם. מהגווילים של ספרי התורה גזרו צורות גיאומטריות, הדביקו ובנו מהן מבנים מיניאטוריים וצעצועים לילדיהם. בבתים הריקים של היהודים מצאו תפילין רבים. הכפריים באזור היו מכינים בעצמם נעליים קלות (לאפטי) על-ידי קליעת רצועות מענפי עץ גמיש מאוד והיו קושרים אותן לרגליהם בליפופים של חבלים דקים. עכשיו החליפו את החבלים הדקים במשהו "אלגנטי" יותר: ברצועות התפילין.

זיכרונות מהשלטון הסובייטי

בזמן השלטון הסובייטי במנייביץ', עמד בראש ההיירכיה השלטונית במקום מזכיר המפלגה הקומוניסטית סרגיי ליסנקו, יליד מזרח אוקראינה. בנו, וואסיא, היה חברי לספסל הלימודים בבית-הספר התיכון עד פרוץ המלחמה. לאחר שחרור האזור חזר האב לאותו תפקיד. הוא שיגר עתה

שליח למשפחת קובלסקי (לא היו אז קווי טלפון פנימיים בעיירה) וביקש לראות אותי.

הפקיד במשרדו הזמין אותי להיכנס מיד וללא שהות למשרדו של מזכיר המפלגה הקומוניסטית המקומית, השליט הכל-יכול של כל אזור מנייביץ'. כמקובל בברית-המועצות הוא עמד מעל כל המינהל וכוחות הביטחון המקומיים.

ליסנקו סיפר לי שבנו וואסיא שירת בצבא במשך המלחמה ולמזלו הרב נשאר בחיים ונמצא בחיל-המצב הרוסי בגרמניה. בהמשך השיחה הדגיש שהוא גאה שאחד כמוני, צעיר ממנייביץ', התנדב לפרטיזנים וזכה באותות הצטיינות. הוא אמר שהבאתי כבוד לעיירה, והציע שאשאר בה והוא ימצא לי תפקיד הולם וידאג לסידורי העברה. עניתי שוודאי ידוע לו שכל בני משפחתי נרצחו כאן, רק בגלל היותם יהודים. ליסנקו טען שכל העם הסובייטי, ולא רק היהודים, סבל נורא וספג מיליוני אבידות. ציינתי, שלגבי היהודים היה המצב שונה, כי היה זה רצח טוטאלי של עם שלם וכדאי שיידע שהיו כאן משתפי פעולה מקומיים, שללא עזרתם, לא היו הגרמנים יכולים לאתר, לאסוף ולרצוח את היהודים. יש להניח, שחלק ממשתפי הפעולה האלה עדיין נמצאים בעיירה ובכפרים שמסביב ומעמידים פני אזרחים הגונים. אמרתי לו שלא אוכל להישאר בעיירה שכל בית בה מזכיר לי את העבר ואת הטרגדיה שהתחוללה כאן.

לפני המלחמה למדנו בתיכון הסובייטי פרקים בתורת המרקסיזם-לניניזם, ותוך התבוננות בקורה סביבי, התחלתי לראות את הקומוניזם כדת, דת בעלת הלכה נוקשה. השלטון דאג שמרב האזרחים ילמדו את התורה הקומוניסטית בכל שעה פנויה. הפועלים קיבלו הרצאות במפעלים בזמן ארוחת הצהריים, אחרים - בהזדמנויות שונות.

חלק מהצעירים המוכשרים שהשלימו את לימודיהם התיכוניים ומילאו את חובתם בשירות הצבאי, נשלחו לאולפנות ושם למדו במשך שנה את תורת מרקס-אנגלס-לנין-סטלין. הלימודים איפשרו להם לפתח קריירה בהיירכיה המפלגתית. כדי להרחיב אופקים לימדו שם גם כלכלה, היסטוריה כללית ויחסים בינלאומיים וחיזקו את הידע בשפה זרה. הקפידו לנצל את הזמן בצורה מירבית ולמנוע "ביטול תורה".

מעריכים, שכמיליון איש ואישה, מתוך כמאתיים מיליון תושבי ברית המועצות עסקו במשרה מלאה בתפקידים שונים הכרוכים ב"דת" הזאת (מזכירי ערים ומזכירי שכונות, מדריכים, מפקחים, מרצים, מארגני נוער, תועמלנים והפקידות סביבם) וחיו על חשבון משלמי המסים ואוצר המדינה, בלי להביא תועלת כלשהי למשק המקומי, לכלכלת ארצם או לקהילה, ובלי לתרום תרומה כלשהי להעלאת רמת החיים הכללית.

כתלמיד תיכון הייתי חייב לשמוע שיעורים על תורת הקומוניזם לא רק בכיתה, אלא גם בשיעורים שניתנו מחוץ לבית-הספר, בערבים, לאחר שעות הלימודים ו/או מוקדם בבוקר לפני תחילת הלימודים. שמענו על פילוסופים, שההגות שלהם התאימה לתורה זו. דובר בעיקר על הפילוסופים הגרמנים לודוויג פויארבך (1804-1872), גיאורג הגל (1770-1831), וקרל מרקס (1818-1883). הקומוניסטים ראו במרקס את אביהם הרוחני, מעין מייסד של ה"דת" שלהם שהתבססה על תורת המטריאליזם הדיאלקטי המסבירה תופעות ותהליכים היסטוריים, תוך ייחוס משקל נכבד לגורמים כלכליים.

ולדימיר לנין, בן רוסיה, עסק בתדרוך אסטרטגי וטקטי לעשייה פוליטית, בסיגול התורות למציאות הממשית. הוא התאים את המרקסיזם לתנאיה של רוסיה.

תרומתו הרעיונית של יוסף סטלין, שבא אחרי לנין, היתה מזערית: מספר מאמרים וכמה ראיונות עם סופרים מערביים. אולם הוא זכה באינסוף שבחים והוצג כגאון בכל התחומים.

אלה היו עיקרי ההרצאות ששמענו כתיכוניסטים במנייביץ' לפני פרוץ המלחמה.

המפלגה הקומוניסטית ברוסיה, ולנין בראשה, שיצאה להרוס את מחיצת המעמדות, נהפכה בעצמה למעמד חדש ולשליט בעל זכויות יתר. במשך הזמן הצטמקה הדמוקרטיה, התחזקו מאוד כוחות המנגנון, ביטחון הפנים והמשטרה והוחנקה החירות.

האוכלוסייה סבלה עוני קשה, אבל עמדת המפלגה היתה שהרוחניות חשובה יותר מהחומר. איש לא העז להעלות לדיון נושא ביקורתי כלשהו, אפילו לא את סבל העם, כי שרר פחד עמוק מפני בתי-הסוהר ומחנות העבודה. רק בתחום אחד היו למשטר הסובייטי הישגים גדולים - בתחום החינוך. במדינה הענקית חוסלה האנלפבתיות ומערכת החינוך בכל רמותיה היתה נגישה לכל צעיר וצעירה. כך היה גם בעיירתנו, שבה נפתח בית-ספר תיכון, שלא היה קיים בה קודם.

במנייביץ' ללא יהודים

בימי שהותי במנייביץ', לאחר המלחמה, שוטטתי ימים שלמים בכל רחובותיה וסמטאותיה של העיירה, בחלק שמדרום למסילת הברזל שחצתה את העיירה ובחלק שמצפון לה. נעצרתי ליד כל בית שבעבר גרו בו יהודים ועכשיו - אוקראינים. בית כזה הזכיר לי את המשפחה היהודית שהיתה הבעלים שלו. כמעט כל מקום בעיירה היה קשור באירועים מימי ילדותי ונעורי.

כשעברתי ברחוב לוצקה, פגשתי את האדון יאן ציגנסקי, אדם כבן 60, מנכבדי הקהילה הפולנית המקומית לשעבר. באותו זמן נשארו בעיירה פולנים מעטים בלבד, מפני שכמעט כולם עברו לפולין. הוא סיפר לי, שנשאר לבד זמנית, ללא משפחתו, מאחר שקיווה שאולי יעלה בידו למכור למישהו

את ביתו ואת הבוסתן המטופח של עצי פרי הצמוד אליו, אך הוא לא הצליח בכך. הבוסתן נמצא לא הרחק מבית-הכנסת הגדול, ואנחנו הילדים, בשבתות בבוקר, אהבנו לעמוד ליד הגדר ולהביט על יופיים של העצים המשופעים אגסים ותפוחי עץ.

ציגנסקי נהג לערוך מדי יום ביומו סיבוב בבוסתן שלו. ביום ה"אקציה" הבחין בקהת פינקל, שהסתתר בו. הוא חזר לביתו, לקח כיכר לחם וזרק לפינקל, אשר הצליח לעבור את ה"אקציה" בשלום, להגיע לפרטיזנים ביער שלנו ולהצטרף לפלוגת "מקס". קהת היה ידוע בעיירתנו באומץ לבו, והוא לא נבהל מעימותים עם אנטישמים אוקראינים ופולנים. הוא נפל בשורות הפרטיזנים.

ידוע לי על מקרה דומה: חלק מבני משפחת צבי (הרשל) קופרברג, נמצאו באותו יום שישי, עם תחילת ה"אקציה", ליד ביתו של החקלאי האוקראיני חוודוס, בסמטה צדדית, בשכנות למשפחת טימושאק הפולנית. כאשר החלו להישמע הצווחות של השוטרים האוקראינים, הם התגנבו אל משקו של חוודוס והסתתרו בתוך הצמחייה הגבוהה. כעבור זמן-מה גילתה אשתו של האיכר את המשפחה היהודית המסתתרת, שחששה מאוד שתסגירם לידי השוטרים. אבל קרה ההיפך. כאשר החשיך היום, חזרה האיכרה וזרקה להם ככרות לחם.

סיפרתי לציגנסקי את מה ששמעתי מפליקס על ה"אקציה" הגדולה בשבת, 5 בספטמבר 1942, ושאלתי אותו אם כל הפרטים אמיתיים. הוא אישר את כל מה שסיפר לי פליקס. אימתתי זאת גם עם משפחת קובלסקי, גם הם אישרו את המידע כמדויק.

ציגנסקי סיפר לי שהפולנים המעטים שגרו במנייביץ' וכן המתיישבים הפולנים משני הכפרים הקרובים, קונינסק ואוגולי (ליד לושא), היו נתונים לאיומים בסוף 1943 מידי שכניהם האוקראינים ותנועת הבנדורבצים והם חששו לחייהם. הרוסים היו עדיין רחוקים למדי ובלית ברירה פנו לשלטונות הגרמניים וביקשו עזרה, לספק להם קרונות רכבת להימלט בהן לפולין. הגרמנים נענו, ובתחילת ינואר 1944, כחודש לפני שחרור מנייביץ' על-ידי הצבא האדום, העמידו לרשות הפולנים רכבת משא שהובילה אותם לפולין. בחוץ ירדה הטמפרטורה לכדי מינוס 15 מעלות צלסיוס ובקרונות שרר קור עז. היו ביניהם משפחות עם ילדים קטנים וקשישים - הסבל היה גדול. הם הצליחו לקחת אתם רק מעט מרכושם, עזבו בתים, ציוד ושדות. הם היו שבורים, אך חייהם ניצלו.

נזכרתי ביוהרה, בהתנשאות ובגאוותנות של המתיישבים הפולנים בעת שלטונה של פולין באזור, בבריונות של צעיריהם כלפי היהודים. והנה, התהפך עליהם הגלגל. אכן, הגורל עלול להיות לפעמים אכזר והחיים מלאי תהפוכות.

מן הראוי לציין, שהשלטון הפולני לא הפקיע בזמנו מהאוקראינים ולו מטר מרובע אחד של אדמה, ולא פילס אפילו דרך אחת על חשבון משק אוקראיני. הוא יישב מתנחלים פולנים רק על אדמות מדינה או על אדמות שנרכשו מבעלי אחוזות. אולם, עצם ההתנחלות של פולנים בתוך אוכלוסייה אוקראינית עוררה כלפיהם שנאה עזה, וטוב שבאזור מנייביץ' הסתיים הדבר בבריחתם, כי במקומות אחרים זה נגמר ברציחתם.

עלתה בי תמיהה על נכונותם של הגרמנים להעמיד קרונות משא לרשות הפולנים כאשר הרכבות היו נחוצות מאוד לצבא שלהם. ציגנסקי הסביר לי, שהגרמנים צילמו ללא הפסק את הפינוי והפיצו בפולין את סיפור הצלת הפולנים בידי הגרמנים מידי האוקראינים, דבר שהשאיר שם רושם עז, כל זאת, זמן קצר לפני הסתערות הרוסים על פולין וקרבות הבלימה של הגרמנים.

באזורים בטוחים יותר נשארו הפולנים במקום, אך כמעט כולם עזבו לאחר מכן את מערב אוקראינה ומערב ביילורוס ועברו לפולין על-פי הסדר שנחתם בין ברית-המועצות לפולין. רובם התיישבו מחדש בשטחים שסופחו לפולין בחבליה המזרחיים של גרמניה, לאחר שהאוכלוסייה הגרמנית שלהם עזבה. מדובר בפומרניה, שלזיה התחתית והעילית, החלק המערבי של פרוסיה המזרחית ועוד שטחים עד הנהרות אודר וניסה. החקלאים של הכפר קונינסק, למשל, יושבו מחדש בכפר נטוש בפרוסיה המזרחית.

כאמור, בזמן הכיבוש קבעו הגרמנים את משרדיהם בביתנו הגדול ושרפו אותו לפני שנסוגו ממנייביץ'. בזמן השריפה נשבה רוח מזרחית חזקה וכך, בדרך פלא, נותר שלם מבנה העץ - שכלל אורווה, רפת ומחסן - ושהיה ממוקם ממזרח לבית. היה זה מבנה חזק, בנוי קורות עץ מלבניות ומרובעות.

לאחר ה"אקציה" השנייה והסופית, סברו המקומיים שלא שרד איש ממשפחתנו, ולפיכך השתלטו על המבנה שתי משפחות של חקלאים אוקראינים שגרו לא רחוק מאתנו, טרוכים וארסט, והשתמשו בו לצורכיהם. מאוחר יותר, כשנודע בעיירה שניצלתי ואני חי ולוחם בפרטיזנים, היתה זו כנראה אכזבה בשבילם. עכשיו, הם באו והודיעו לי שהמבנה עומד לרשותי והם מפנים אותו. שמעתי את נימת האכזבה בקולם, ועד כמה אין הם מאושרים מכך.

נשארתי חסר כל. התשלום החודשי שקיבלתי מהגדוד שלנו היה זעום ולא ניתן היה להתקיים ממנו. תמיד הייתי קצת רעב. לא יכולתי כמובן לרכוש בגדים והמשכתי ללבוש מדי צבא. הורי, שבמשך כל חייהם הקצרים דאגו לנו הילדים, הניחו לפני הביזה מעט בגדים של אחותי ושלי בתוך ארגז מתכת והחביאו אותו באדמה. לצערי, נודע מקום המחבוא לשלוש נשים יהודיות בודדות שחיו ביחד, ובזמן שהייתי עסוק בלחימה, הן הוציאו את הארגז ומכרו את בגדי אחותי שנרצחה ואת בגדי שלי.

מצבי היה קשה וידעתי שלעולם לא אחזור למנייביץ', וכדי לא לתת לזרים להשתלט שוב על המבנה, החלטתי

למכור אותו. למזלי מצאתי מיד קונה - ארגון ממלכתי-סובייטי למסחר ואספקה (גוס-טורג), שהתכוון להופכו למחסנים. אמנם היה לי רק קונה אחד ולא יכולתי לבחור בין כמה הצעות, אך קיבלתי סכום (ברובלים, כמובן), השווה בישראל של שנת 2001 כאלפיים דולר. את מחצית הסכום הקצבתי לקניית מזון וקצת בגדים ואת המחצית השנייה, כאלף דולר, הבאתי אתי לארץ. תמיד זכרתי את שאיפת ההורים להוריש לנו רכוש, כדי לעזור לבנות את עתידנו. לכן ראיתי בסכום הזה ירושה שלהם, מימוש מינימלי של שאיפתם, ובכסף הזה אני רואה יסוד וסמל להתבססותי בארץ.

כאשר שוטטתי בין בתי העיירה, שעתה התגוררו בהם משפחות אוקראיניות, חשבתי על כל יהודי אירופה תחת השלטון הנאצי, שנלקחו מהם מאות אלפי בתים, חנויות, משקי-עזר, ריהוט, בתי מלאכה, משרדים - רכוש אדיר. התושבים המקומיים לקחו את הרכוש הזה, שהעשיר אותם במידה רבה. נשדדו מהיהודים גם מפעלים, עסקים גדולים, חשבונות בנק, תכשיטים ויצירות אמנות. לעולם לא נוכל לדעת את שוויו המדויק של הרכוש שנשדד ממיליוני היהודים במלחמת-העולם השנייה.

בסתיו 1941 פורסם צו המחייב את כל יהודי מנייביץ' לשלם "קונטריבוציה" (היטל) לשלטונות הגרמניים. כל יהודי חויב למסור את כל דברי הערך שברשותו: זהב, יהלומים, תכשיטים וחפצי אמנות, ואם יתברר שמישהו הסתיר משהו, הוא יוצא מיד להורג ועמו עוד מאות יהודים.

ספרם של העיתונאי ראול טייטלבאום ושל נגיד בנק ישראל לשעבר משה זנבר "זהב השואה" (הוצאת מורשת תל-אביב) מתמקד בפרשת שוד הזהב. גרמניה הנאצית העבירה כמות עצומה של זהב לידי הבנקים בשוויץ בעסקאות שהיו, לכאורה, העברות בנקאיות שוטפות. שבעים ושלושה טונות זהב נלקחו במישרין מאנשים פרטיים, בעיקר מיהודים. שוויץ הנייטרלית, ששימשה "מכבסה" לזהב ששדדו הגרמנים, אפשרה להם לייבא תמורתו חומרי גלם ולהאריך בכך את המלחמה, להמשיך בשפיכות הדמים ולהתמיד גם ברצח יהודים בכל מקום שנמצאו.

המשכתי בשיטוטי בעיירה והגעתי לביתה של דודתי איטקה פרבמן, לבית וורבה, אחותו הצעירה של אבי. בעלה, אריה, נרצח ב"אקציה" הראשונה. היו להם שלושה ילדים: יוסף, חיקה ומטלה. דודתי זו היתה אישה חזקת אופי, דבר שאפיין את משפחת אבי. האוקראינים סיפרו לי שבזמן חיסול יהודי העיירה החזיקה בזרועותיה את בתה הקטנה מטלה, שהיתה אז בת שנתיים בערך, ילדה יפהפיה בעלת צמות בצבע פשתן. בדרך פלא הצליחה לחמוק מהשוטרים, לצאת מהעיירה ולהגיע לכפר הקטן לושא (כשני קילומטרים ממזרח למנייביץ'), שבו היו לנו מכרים אוקראינים והסתתרה בחורשה שבקצה הכפר. על-פי סיפורם של המקומיים, אוקראיני בשם סמיון קוזאק, שנחשב לידיד שלנו במשך שנים, הלשין על כך למשטרה. השוטרים מיהרו להגיע ורצחו אותה ואת ילדתה מטלה הקטנה.

ניגשתי לכפר לושא ושם סופר לי, שהשוטרים ניסו להפריד בין השתיים במכות אך לא הצליחו, לכן ירו בשתיהן יחד והעמיסו אותן על עגלה רתומה לסוס. לא הצלחתי לגלות היכן נקברו.

סיפור המעשה נמסר למשטרה הסובייטית במקום וסמיון קוזאק הוזמן למשפט בעיר המחוז לוצק. נודע לי, שהמשפט נדחה כמה פעמים, כי לא נמצאו עדים נגד קוזאק בקרב הכפריים, הגם שכולם ידעו את האמת.

במנייביץ' גר באותו זמן דב (ברל) ברונשטיין, שלפני המלחמה עסק בהובלת מוצרי עץ גולמיים מהיערות שבסביבה ולכן הכיר היטב את הדרכים, הכפרים והיערות. בצעירותו היה בחור חזק ואמיץ, יהודי גאה, שגם הכפריים האוקראינים חלקו לו כבוד. בפרטיזנים השתייך לפלוגה סמוכה, "מקס", והביא שם תועלת רבה בתעוזתו, בעיקר הודות להיכרותו את השטח ולהתמצאותו בו. ברצון רב הסכים לעקוב אחר המשפט ולעזור במידת האפשר.

וכך, עמדתי בוהה ליד ביתה של הדודה איטקה בחלק הדרומי של רחוב לוצקה, ובכאב לב עברו לפני תמונות מן העבר הקשורות בבית הזה, שבו ביקרה משפחתנו אין-ספור פעמים. פתאום נפתחה הדלת. קולות עליזים של ילדים שפטפטו בשפה האוקראינית, עלו באוזני, וכעבור מספר דקות יצאו מהבית אישה ושתי ילדות. המראה הדהים אותי: חיקה ומטלה, בנותיה של דודה איטקה היו בערך בנות אותו גיל כשנרצחו. ביקשתי סליחה ושאלתי את האישה מי גר בבית והאם היא יודעת מי גר כאן לפני המלחמה. תשובתה היתה שעתה זה ביתה, אבל אין לה מושג מי בנה את הבית ומי גר בו לפני המלחמה.

שמעתי פעם את ד"ר שלום חולבסקי, פרטיזן לשעבר, אומר שבאזורים של ברית-המועצות לשעבר, שבהם רצחו וקברו את היהודים בבורות, קיימות בעצם בכל מקום שתי עיירות: זו של מעלה, שחיים בה לא יהודים (אוקראינים, ביילורוסים, ליטאים, לטבים, אסטונים) וזו של מטה, בעומק האדמה, שקבורים בה היהודים. הגדרה זו נכונה גם לגבי עיירתנו מנייביץ'.

יהודים מעטים נשארו בחיים לאחר המלחמה. סיפרו לי שכאשר עלו השרידים אל פני השטח, היו שנתקבלו בתדהמה: אתם עוד חיים? איך נותרתם בחיים? באירוניה מרה התחשק לומר להם: סליחה. סליחה שנותרנו בחיים.

הייתי פרטיזן ביחידה קרבית ומטרתי היתה ללחום על כבודי כיהודי וכאדם, לנקום את רצח עמי ומשפחתי ולנצח במלחמה, אלא שרק לאחר הניצחון החלה להתבהר אצלי התמונה והחלו לצוף דברים שהדחקתי עד אז. התמלאתי כאב גדול על הגורל האיום שנפל בחלקנו ועלו בי הרהורי חרטה

שמא לא עשיתי את כל מה שהיה אפשר, ואולי היה אפשר להציל יותר.

פעם אחר פעם שאלתי את עצמי, איך קרה שהעם הגרמני, שנחשב לאחד ממובילי התרבות האירופית, גרם לזוועה הנוראה הזאת? אלפיים שנות שנאה ליהודים גררו אין-ספור מעשי איבה, אבל רק בידי גרמניה הנאצית הפכה השנאה לתכנית מפורטת למחיקת העם היהודי כולו, לרצח-עם שיטתי, למוות תעשייתי. הדבר מוביל להרהורים על ייחודיותה של ההיסטוריה הגרמנית. האם יש משהו מיוחד בתולדותיהם שהביאם לרצח-עם? האם יש לייחס להם נטיות רצחניות כלפי יהודים, שהיו מושרשות לכאורה בתרבות הגרמנית לדורותיה? יחד עם זאת, אין להכחיש, שאחרי המלחמה התעמתה מערב גרמניה ביושר עם עברה.

העם היהודי עבר טרגדיה נוראה, שאין לשון אדם מסוגלת לתארה. האם שפת אנוש יכולה לתאר את הטרגדיה הזועקת לשמים של רצח אכזרי של מיליון וחצי ילדים יהודים? נשאלת השאלה במה חטאנו ובמה פשענו, מדוע בא עלינו האסון הזה, השואה? התשובה, לדעתי, היא כי אנחנו היהודים היינו אומה ללא קרקע-מולדת, ללא מדינה, היינו רק מיעוט בכל העולם.

לאחר המלחמה

בינתיים פורק הגדוד שלנו שלחם בבנדרובצים, ואת התפקיד הזה קיבלו על עצמן יחידות צבא מיוחדות.

עד לסיום לימודי בתיכון-ערב והגשת בחינות הגמר עבדתי במחלקה לביקורת איכות בבית-חרושת גדול למלט שבעיר זדולבונוב. באותו זמן גם נרשמתי לקורס קצר לשרטוט טכני שנערך במפעל בשעות העבודה, ולאחר זמן התחלתי להתעמק בנושא בעזרת ספרים, על מנת שלאחר המלחמה יהיה לי מקצוע כלשהו.

משקיבלתי תעודת הבגרות ב-1946 עברתי לפולין כאזרח פולני לשעבר. הגעתי לשם ברכבת-משא רוסית מיוחדת, עם מאות חוזרים - פולנים ויהודים, עד העיר ביטום שבשלזיה. כאן פנו אלינו, הצעירים היהודים, אנשי ארגון "הבריחה", שעסקו בהוצאת יהודים מאירופה והעברתם לארץ, והציעו לנו לעזוב מיד את פולין.

שמחתי להצעה כי לא רציתי להישאר בפולין האנטישמית אפילו יום אחד. הורכבה קבוצה בת עשרים צעירות וצעירים, ממקומות שונים, ונסענו ברכבת עד עיירה קטנה על גבול צ'כוסלובקיה. כאן מסרו אותנו, בשעת ערב, לידי שני פולנים צעירים, שעבדו בשביל "הבריחה". בשבילים המוכרים להם העבירו אותנו במשך הלילה דרך הרי הקרפטים לתוך צ'כוסלובקיה. היה זה מסע קשה ומפרך, בעיקר לבחורות שבקבוצה, וכולנו תמכנו בהן.

עם שחר הגענו לבית בודד ושם חיכה לנו איש "הבריחה", בחור יהודי-צ'כי, ושני המדריכים הפולנים נעלמו. נפלנו מהרגליים מרוב עייפות, אבל איש הקשר דרש שנמשיך ללכת עוד כשלוש מאות מטרים עד תחנת הרכבת. אז ראיתי שאנחנו בעיר הצ'כית מורבסקה אוסטרבה.

עלינו לרכבת נוסעים ומיד נרדמנו כולנו, אבל הבחור מ"הבריחה" דאג לכל. הגענו לברטיסלבה בירת סלובקיה ושם הציגו אותנו כפליטים מיוון, ועל כן, בנוכחות זרים היה מותר לדבר רק עברית. מברטיסלבה עברנו לאוסטריה המזרחית. כל אותו זמן נמצאנו באזור הכיבוש הסובייטי באירופה. בווינה עלינו על רכבת-משא אמריקנית והגענו לזלצבורג שבמערב אוסטריה, באזור הכיבוש האמריקני.

לאחר שהות קצרה עלינו בלילה על משאיות, וטיפסנו בדרכים תלולות ושוממות בשלוחה של הרי האלפים, עד לקרבת הגבול עם איטליה. כאן ירדנו בשקט מהמשאיות ושוב "גנבנו" את הגבול, הפעם היתה הדרך קלה יותר, רק ירדנו מהרים ולא טיפסנו עליהם. הגענו למקום שומם בצד האיטלקי ושם חיכו לנו משאיות אחרות, שהסיעו אותנו למילנו אל מחנה פליטים גדול בשם "אדריאטיקה". הכל אורגן על-ידי אנשי "הבריחה". שמעתי שאחדים מהם דיברו ביניהם עברית שוטפת. היו אלה כנראה שליחים מהארץ. למחרת באו לבקר אותי פרטיזנים מהפלוגה שלנו, "קרוק", שכבר שהו במילנו: דב לורבר (מלינקה), יצחק קופרברג, ואייזיק אוורוך.

משה כהנוביץ', שעסק אז בכתיבת הספר "מלחמת היהודים במזרח אירופה" (הוצאת עיינות, 1954), במימון הקרן האמריקנית "איווה", הציע לי לשמש עוזרו בליקוט החומר. מאחר שהייתי צעיר הטיל עלי את המשימה לנסוע לכל מחנות הפליטים היהודים באיטליה, לראיין פרטיזנים לשעבר ולרשום את קורותיהם. קיבלתי תעודה איטלקית שאישרה שאני כתב של הוצאת ספרים ויש להושיט לי עזרה. אז, סמוך לסיום המלחמה, ייחסו למפעל הזה חשיבות עצומה. המגמה היתה להוכיח לעולם שגם בתנאים הקשים ביותר של הכיבוש הנאצי, הרימו היהודים את נס המרד ולחמו בגיטאות וביחידות פרטיזניות.

זמן קצר לאחר שעליתי ארצה נשאלתי על-ידי חוליית הגיוס אם יש לי מקצוע. עניתי שיש לי ידע בשרטוט טכני, ולפיכך נשלחתי לחיל האוויר, שהיה אז בראשית התארגנותו. במשך הזמן עברתי קורס קצינים והתקדמתי בסולם הדרגות. רציתי מאוד להמשיך בלימודים אקדמיים, אך לא היה לי שום בסיס חומרי שאיפשר זאת. בכל זאת, תוך עבודה ולימודים במשך שנים רבות, ולאחר מאמצים מרובים, השלמתי את לימודי האקדמיים. תמיד אזכור, שעוד בהיותי ילד ונער, הורי במנייביץ', שאפו שאוכל ללמוד כשברשותי בסיס חומרי מובטח עד להשלמת לימודי האקדמיים. ולמטרה זו חסכו כסף...

בשנות לימודי האקדמיים הבחנתי שרק סטודנטים בודדים מאלה שפגשתי הם ניצולי שואה ושאלתי את עצמי מהי סיבת הדבר. הגעתי למסקנה שהסיבה היא אובדן שש שנות המלחמה (1939-1945) והתקופה הקשה שלאחריה. בידיהם של הניצולים הצעירים האלה לא היו האמצעים החומריים הדרושים ללימודים, וכנראה גם חסר להם הדחף להמשיך בלימודים אוניברסיטאיים לאחר תלאות השואה. הם הדחיקו אפוא משאלות כמוסות של מימוש עצמי.

אפילוג

לאחר שברית-המועצות התפרקה ואוקראינה זכתה בעצמאות מלאה, הוציאו השלטונות במנייביץ' בשנת 1992 חוברת לציון מאה שנות קיומה של העיירה. ידידי וולודיה קובלסקי שלח לי עותק (מנייביץ' 1892-1992).

בחוברת נכתב, מבלי שתרעד להם היד, שראשוני המתיישבים בעיירה היו אוקראינים בלבד. אנו היהודים, שעדיין חיים, יודעים את האמת: הורינו וסבינו הם שבנו את הבתים הראשונים של מנייביץ' בשדה הפתוח והשומם ליד תחנת הרכבת החדשה, ולא היו ביניהם אוקראינים. באותו זמן ומקום עסקו כל האוקראינים בחקלאות והתגוררו בכפרים שבסביבה.

עוד נכתב בחוברת, שהפרטיזנים ליד מנייביץ' היו אוקראינים ורוסים. אבל אנחנו, יהודי העיירה החיים עדיין, יודעים: אנחנו היינו הראשונים לצאת ליערות בסוף קיץ 1942 והיינו אז היחידים ביער "קוחוב" הקרוב. רק אחר-כך הצטרפו אלינו רוסים ואוקראינים וגם אז היינו חלק משמעותי מכוח הפרטיזנים במקום. בחוברת לא מוזכר כלל שהיו פרטיזנים יהודים.

עיירה שקרוב ל-90% מתושביה היו יהודים, וכל הפעילויות בה התרכזו סביבם, מוזכרים בחוברת רק במשפט אחד (עמ' 12) האומר שהנאצים "רצחו כשלושת אלפים מיהודי המקום ללא עוול בכפם". כמובן שלא מוזכרים השוטרים והמתנדבים האוקראינים תושבי המקום שהושיטו לנאצים עזרה פעילה מאוד לבצע את רצח היהודים.

שיכתוב ההיסטוריה בעוד אנחנו חיים! שקרים בריש גלי! בעוד דור, גם המשפט הבודד הזה יימחק מהזיכרון, ופרט לקבר האחים לא יישאר במנייביץ' זכר ליהודיה, שהקימו, בנו, הרחיבו ופיתחו אותה ולחמו ביערותיה עד הניצחון המר.

רובנו, העיר הגדולה ביותר בווהלין, הענקה אזרחות כבוד להטמאן (כינוי למנהיג קוזקים) סמיון פטליורה, שליט אוקראינה בשלהי מלחמת-העולם הראשונה והאחראי לטבח רבבות יהודים על-ידי קלגסיו (ראה הארץ, 29.5.2001). בעיר פרוסקורוב לבדה רצחו אנשיו בשנת 1919 יותר מ-1600 יהודים. פטליורה נמלט לצרפת ובשנת 1926 נרצח בידי יהודי, שלום שוורצבארד, שנקם את רצח קרובי משפחתו.

ב-18 באוקטובר 1927 נפתח בפריז המשפט נגד שווארצבארד, אך הוא נהפך למשפט נגד האנטישמיות והפוגרומים ביהודים. מטעם התביעה הופיעו אוקראינים, עוזריו וקציניו של פטליורה. מטעם הסניגוריה הופיעו יהודים ששכלו את בני משפחתם בפוגרומים. בעת נאומו המפורסם של הסניגור הצרפתי אנרי טורס, שתיאר את הרציחות חסרות הרחמים שעשו אנשי פטליורה ביהודים רק בגלל היותם יהודים, שררה התרגשות גדולה, ורבים באולם המשפט בכו. בית-המשפט הצרפתי זיכה את שלום שוורצבארד. הדיו של המשפט היכו גלים בצרפת והסעירו את הרוחות בעולם כולו.

אבל במאי 2001, באוקראינה העצמאית, בעיר רובנו שבווהלין, הוענקה אזרחות כבוד לאותו פטליורה! (ראה משפט שוורצבארד מאת ד"ר מאיר קוטיק, הוצאת מפעלי נייר חדרה, 1972).

ביבליוגרפיה

גולדהגן דניאל - "תליינים מרצון בשירות היטלר", הוצאת Knoft, ארה"ב, 1996.

"The Moses of Rovno" Graebe, H.F., Douglas K. Huneke, 1985, New York, NY.

"הארץ", 10.1.2001, 4.5.2001, 29.5.2001.

ז'וקוב, גאורגי. "זכרונות", הוצאת משרד הביטחון, 1971.

טייטלבאום ראול, זנבר משה. "זהב השואה", הוצאת מורשת ת"א.

טלמון, יעקב. "בעידן האלימות", הוצאת עם עובד.

"כאורנים גבהו", הוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, 1980.

כהנוביץ', משה. "מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח אירופה", הוצאת עיינות, 1954.

לה מונד, 28.6.1991.

לוין, ברוך. "ביערות הנקם", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1974.

לידל, הארט. "הצד השני של הגבעה", הוצאת מערכות, 1986.

"ניו יורק טיימס", 15.7.2000.

"ספר הפרטיזנים היהודיים", הוצאת ספרית פועלים, 1958.

צביבל, יעקב. "עמדנו על נפשנו", הוצאת מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים בת"א, 1991.

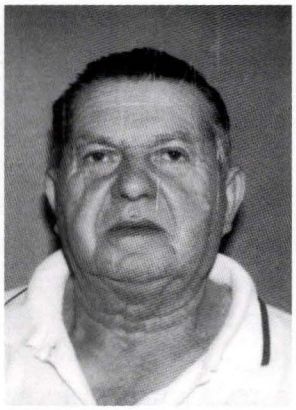
קוטיק, מאיר. "משפט שוורצבארד", הוצאת מפעלי נייר חדרה, 1972.

קלרק, אלן. "מבצע ברברוסה", הוצאת ספרית פועלים, 1970.

רוזנבלט, גד. "אש אחזה ביער", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1976.

מעללי ילד

צבי ורבה (הרשל'ה)

עם נסיגת הצבא האדום השתררה אווירה של אי-ודאות. היינו שרויים בפחד. אבי, אחיי ואחיותיי ואני (שישה ילדים) ברחנו והשתכנו אצל איכר אוקראיני מכר, בבית בודד מחוץ לכפר מרוחק. קיננו בליבנו מחשבות לברוח בעקבות הצבא האדום הנסוג. אך אבא היה נבוך ולא יכול היה להחליט. חזרנו הביתה לעיירה.

חזינו, בימים הראשונים לאחר נסיגת הרוסים, בשוד הגדול של יהודי מנייביץ'. הרגשתי (ילד כבן תשע הייתי) שמשהו מחריד מתרחש, וזו עדיין רק התחלה של אסון העומד בפתח.

ואכן קרה הדבר. אבי, אחי שיקל ומוטל, וגיסי, נלקחו יחד עם עוד 375 יהודים, בתואנה שלוקחים אותם לעבודה. אולם הם לא חזרו עוד. וכך, כ"גבר" היחיד שנשאר - נהייתי לראש המשפחה.

פעם נתפסתי בלי הטלאים הצהובים. הובילוני לתחנת המשטרה. היו שם עוד ילדים יהודים. החלה חקירה מלווה במכות מידי השוטרים האוקראינים. למען האמת, אני ניצלתי מהמכות, היות והכירני שוטר ששיחרר אותי באומרו: "הכרתי את אביך, הוא היה איש הגון"...

זכור לי מקרה שגרמנים עברו בין הבתים וערכו חיפושים. אצלי הם חיפשו בכיסי תכשיטי זהב. צמרמורת עברה אז בגופי, שקשה לי עתה לתארה.

התחילו לרכז את היהודים "בצד השני". אמרתי בלבי: עומדים להוציא את כולנו להורג! התחבאתי ברפת של שכן אוקראיני "סובוטניק" מבלי שאשתו ידעה על כך. בלילות הייתי יוצא לגן הירק ואוסף ירקות. חזרתי הביתה כעבור ארבעה ימים ומצאתי את כל קרובי המשפחה מהכפר.

בינתיים החלו שלוש אחיותיי לעבוד ב"פולסקה גורה". יום-יום היו נוסעות בנות העיירה לעבודה ובערב חוזרות ברכבת משא, עייפות. גרמני מקבוצת חיל ההנדסה הבטיח לבנות שהוא יזהירן כשהמצב יהיה קריטי. ואכן, יום אחד לפנות ערב הודיע לאחיותיי שעליהן לברוח בכל מחיר כי יום החיסול קרב.

הודעה זו התפשטה במהירות, אולם אנשים היו חסרי-אונים ובלי רצון לברוח. וכי לאן יברחו? אני ואחותי רבקה ברחנו עם הרשל טרגר ובנותיו פוליה וויטל. טרגר החליט ללכת ברגל עד לרוז'ישץ'. הלכנו ימים ולילות ללא מים, עקפנו כפרים, ואכלנו סלק-סוכר מהשדות. החלטתי לנסות את מזלי כילד. נכנסתי למספר בתים וביקשתי אוכל. באי-אלו בתים נתנו לי פרוסת לחם תוך נענועי-ראש, כהשתתפות בצערי. אולם, בבית אחד יצא לקראתי איכר ורצה לתפוס אותי באמצעות הקילשון שבידו. ברחתי בכל כוחותי והוא רדף אחרי. הצלחתי להתחמק והגעתי בשלום ליער, שם חיכו לי משפחת טרגר ואחותי.

הגענו לרוז'ישץ' ומצאנו עיר ריקה מיהודים. כולם חוסלו! חזרנו ליערות מנייביץ'. בקירבת העיירה נתקלנו בבורות של יהודי מנייביץ' שנרצחו. ליתר ביטחון בדקנו (האם אין זה חלום רע?) חזרנו ומצאנו שבבורות נמצאים יהודים עטורי זקן, שדודי נפש... פרצנו בבכי מר. קבוצתנו התפלגה. טרגר, שהכיר את הסביבה, נפרד מאיתנו והלך עם בנותיו, ואני נשארתי עם אחותי רבקה.

האשה-המלאך טניה

אני חוזר לעת בה שוטטנו בסביבות מנייביץ'. אחותי רבקה וויטל טרגר, היו יוצאות לבדן לבדוק אפשרות להשיג ניירות אריים, וכן להיוודע מה עלה בגורלם של יתר בני מנייביץ'. לרבקה נודע שאחותנו צבייה ניצלה ומסתתרת אצל פולניה בשם טניה, וכן אחותנו קריינדל עם ילדתה.

אחותי רבקה וויטל נתפסו, והובלו למנייביץ' שם רוכזו כמה עשרות יהודים שהצליחו לברוח ונתפסו על-ידי האיכרים. הגרמנים הפיצו שמועות שלא יאונה כל רע לנותרים בחיים, וכך התפתו עוד מספר יהודים לחזור מרצונם, באשר התנאים ביערות היו ללא נשוא. בין החוזרים הייתה דודתי מצ'רווכה.

נותרנו, אפוא, אני, אחותי וביתה בת השנתיים, כשאנו מסתתרים אצל האיכרה הפולניה טניה.

טניה נתנה לנו מסתור בביתה בכוטור שהיה מורכב משני בתים.

האיכרים מהבית השני היו אויבי המשפחה האצילה של טניה (בעלה ושני בניהם, כבן 15 וכבן 20). טניה הייתה הקובעת והמחליטה בבית.

הם חששו מאוד פן תלשין עליהם המשפחה הפולנייה העויינת, ביחוד כשלא פעם פקדו את ביתה שוטרים אוקראינים וגרמנים.

התחבאנו בתוך בונקר מתחת לרצפה, שהכניסה אליו הייתה מהחדר, מוסתרת בארון, והיציאה המוסווית הייתה הרחק לתוך הגינה. בלילות הייתה טניה פותחת את הבונקר והיינו יוצאים לשאוף אוויר וחוזרים מייד למחבואנו.

יום אחד הופיעו בביתה של טניה הרבה אנשים - ואנו למטה בבונקר. פתאום פרצה ברוניה הקטנה בבכי ואני ואחותי ניסינו בכל כוחותינו להשתיקה. תלשנו את שערותינו מעצבנות וצבטנו איש את רעהו כי ידענו שהסכנה גדולה לא רק בשבילנו אלא בשביל טניה ומשפחתה. טניה החליטה אז להעביר אותנו ליער.

בניה של טניה הכינו לנו ביער בונקר שהכניסה אליו הייתה מכוסה בגזרי עץ רקוב. טניה הייתה ממשיכה בהתמדה לספק לנו מזון. הצלתנו הייתה בשביל טניה מעין מטרה קדושה שהיא רצתה בה בכל מאודה עד כדי הקרבה עצמית שלה ושל משפחתה. התקשרותה לאחותי צבייה, ששהתה אצלה עוד לפני שהגענו אליה, הייתה כה חזקה שהיא רצתה בדרך זו לפצות את עצמה על אובדנה (של אחותי).

במציאות של הימים ההם, כאשר איש פחד מרעהו, בן הלשין על אביו, ורציחות וביזות היו תופעות רגילות, הייתה התנהגותה של טניה ממש תופעה בלתי רגילה, ועד היום הזה אני הופך והופך במחשבתי מה היו המניעים שבגללם סיכנה טניה את חייה ואת חיי משפחתה על מנת להציל אותנו.

טניה הייתה מבקרה אותנו לעתים קרובות ביער ודואגת למזוננו ולביגוד. כך זה נמשך בערך כשנה. אחר כך התחילו האוקראינים להתעלל ולהרוג את הפולנים וטניה ברחה עם בני משפחתה העירה. כך נשארנו לבד ביער ונאלצנו לדאוג לקיומנו. בלילות היינו יוצאים לחפש אוכל בשדות. אספנו תפוחי-אדמה, סלק, גזר וכו'. היינו חייבים לצבור מזון לחורף. את האש הייתי מדליק בעזרת חתיכת פלדה שהייתי מקיש בה על אבן. הרבה פעמים, בחפשנו אוכל, היינו נתקלים ברוצחים אוקראינים. הם ניסו לתפוס אותנו והיו גם יורים אחרינו.

משפחת ורבה. מימין: הבן – שיקע, האם, על ברכי האם – צביקה הרשלה, הבת – קריינדל, מאטל, צביה, בערל האב ורבקה הבת

אני הגבר בן התשע

התחלנו להתרגל לחיי היער. הכרתי כל שביל עד מרחק של עשרות קילומטרים מסביב. הייתי מטייל עם הילדה. במרחק מספר קילומטרים מהבונקר שלנו חצו פסי רכבת את היער. את שאון הרכבות היינו שומעים, ולעתים קרובות מאוד התחלנו לשמוע התפוצצויות וידענו שזו עבודתם של הפרטיזנים, וזה למרות השמירה הרצופה של הגרמנים והאוקראינים על פסי הרכבת.

פסי הרכבת היוו באופן טבעי את הגבול שבין הבנדרובצים והפרטיזנים הסובייטים. מעין גבול מוסכם. הבונקר שלנו, לרוע מזלנו, היה בצד הבנדרובצים והיה מסוכן לחצות את פסי הרכבת ולעבור לצד השני. הפרטיזנים סירבו לקבל אותנו אליהם (פעם ביקרו אצל טניה פרטיזנים והיא הפצירה בהם לקחת אותנו כי סכנת חיסול מאיימת עלינו. הם לא הסכימו בטענה שללא נשק חם לא מקבלים, וכן בגלל הילדה הקטנה).

וכך נשארנו תקועים בתוך שטח מלא סכנות. בינתיים החלו הפרעות בפולנים על-ידי הלאומנים האוקראינים, שרצחו בגרזנים משפחות שלמות בצורה אכזרית ביותר וערפו את ראשיהם (מצאתי גוויות שבראשיהן תקועות יתדות עץ).

לימדתי את הילדה להכיר את השבילים והסביבה מסביב לבונקר בכדי שתמצא גם בכוחות עצמה את הדרך אליו. הילדה הסתגלה במהירות ונהגה בזהירות מרבית ביער. בשומעה רחש חשוד הייתה מסתתרת בין הענפים או בשיחים ובאמת, היה קשה לגלותה. אחותי כמעט שלא התמצאה ביער.

אני, הגבר בן ה-9-10, גם טעיתי, אם כי לעתים רחוקות. פחד אחזני כאשר איבדתי את דרכי לבונקר ביציאותי התכופות לאסוף מזון מהשדות שהפולנים נטשו, ומבתיהם, שלעיתים ביקרתי בהם וחיפשתי בגדים שהשאירו. בחורף 1944-1943 הייתי נתקל יותר ויותר בחבורות אוקראינים צעירים שבאו לכפרים הפולניים לשדוד ולפרק את בתיהם. הייתי מתחמק מהם ולמדתי לכוון את ביקורי כך שלא אתקל בהם. אחותי הייתה מפחדת בצאתי לכפרים וביקשה להצטרף אלי.

יצאנו אפוא, מפעם לפעם, יחד, כשברוניה על גבי, אוחזת בצווארי בזרועותיה הדקות. עשרות ק"מ צעדתי כך כשהיא צמודה על גבי כתרמיל גב. היינו יוצאים רק לפנות ערב, שאז הייתה הסכנה פחותה יחסית.

פעם, בהתקרבנו לכפר פולני, הרגשנו שנמצאים אנשים בכפר. התחלנו לחזור על עקבותינו. כאשר חצינו את דרך העפר הבחנו בעגלה מלאה אוקראינים שהחלו לצעוק אחרינו שנעצור. הם קפצו מהעגלה והחלו לרדוף אחרינו ולירות. הכדורים שרקו מסביבנו, הילדה שכרכה את זרועותיה כרגיל על צווארי, מלמלה: "אלוקים עזור לנו". כנראה שתפילתה הזכה עזרה. למזלנו, הצלחנו להגיע ליער שהיה עבות ובלתי חדיר. הרוצחים איבדו את עקבותינו. ניצלנו.

בהיותנו לבד ביער, חלמנו והאמנו בחלומות. ידענו לפרש את החלומות כאילו משהו מדריך אותנו בבריחתנו. לא פעם קרה שחלמנו שעלינו לעזוב את המקום, כי סכנה אורבת לנו. היינו מסתלקים מהמקום וכעבור זמן, כאשר חזרנו, נוכחנו לדעת שאכן היו כאן אורחים לא קרואים שלקחו עימם את כל המזון שהכנו לקראת החורף.

התחלתי להחביא את המזון במספר מקומות בתוך היער.

פעם חלמתי שאני רואה שלושה נחשים שאני, כביכול, חייב להורגם. ואמנם, למחרת מצאתי שני נחשים, ולפנות ערב באותו יום מצאתי את הנחש השלישי. איך להסביר תופעה זו אינני יודע עד היום הזה. זכות אבות עמדה לנו?

קרה שגשם בלתי פוסק במשך ימים שלמים הרטיב את הסמרטוט השרוף ששימש לנו להדליק אש, ורק אחרי מאמצים נואשים במשך יום שלם, הצלחתי סוף סוף להדליק אש. איך לתאר את גודל השמחה? בלילות היינו שומעים יללות זאבים. להקות שלמות התקרבו לבונקר, וחששנו שמא יחדרו פנימה. באמצעות אש הייתי בקושי מבריח אותם.

זוכר אני אירוע שאינו מש מזכרוני. בדרך כלל ידעתי היכן מקננות ציפורים, והיכן שוכנים סנאים וכל מיני חיות בר אחרות. פעם טיפסתי על עץ גבוה ומצאתי קן עם שלושה גוזלים די גדולים. בקושי הורדתי אותם. הכנו ארוחה טעימה שערבה במיוחד לילדה שמזמן לא טעמה ארוחת מלכים כזאת. ההורים - הציפורים - התעופפו בצווחות מסביב לבונקר בחפשם את גוזליהם. זה ארך מספר ימים. חרדה עמוקה אחזה בנו על חטא גזילת אפרוחים מהוריהם, וחששנו שמא נשלם עבור הגזילה.

החיים הקשים האלה, מלחמת הקיום והמאבק על חיינו, נמשכו כשנה. בתוכנו קינן איזשהו רצון להישאר בחיים, ושנוכל לספר את אשר עבר עלינו, רצון שליווה אותנו במשך כל ימי נדודינו ביער.

בדרך ליעד

אביב 1944 איחר להגיע. עדיין ירדו שלגים. הגרמנים נסוגו מאזורינו. אנו לא ידענו על כך, אבל הרגשנו שינוי-מה באוויר. לא שמענו יותר התפוצצויות על-ידי פסי-הרכבת, אבל פחדנו לצאת ממחבואנו. רק כחודש אחרי נסיגת הגרמנים גילה אותנו צייד אוקראיני שכלביו הובילו אותו לבונקר שלנו. בראותו אותנו נבהל והחל לברוח. קראנו לו והוא סיפר לנו שהגרמנים נסוגו, אבל יעץ לנו להישאר עוד במחבואנו עד שהאווירה קצת תרגע. החלטנו לעזוב את המקום מפחד שמא הצייד האוקראיני יחליט לחסלנו.

התחלנו לצעוד לכיוון העיירה. קריינה אחותי, בקושי רב סחבה את רגליה שהיו נפוחות ועטופות סמרטוטים. בדרך נכנסנו לבית, שם הקביל פנינו איכר שהגיש לנו אוכל. התחממנו בביתו. זכור לי איך ברוניה בת השלוש וחצי, חיה קטנה נרדפת, הסתכלה מסביב איך מגישים אוכל לשולחן וכל כולה מבוהלת, כאילו נפלה לכוכב אחר.

הגענו לעיירה ולא הכרנו אותה. בכל הרחוב הראשי נשארו רק בתים מעטים. בתינו לא היו, לא זה שברחוב הראשי ולא זה שברחוב תיאטרלנה, סמוך ליער. חורבות, ורק יסודות שכוסו קוצים ועשב. לא מצאתי יהודים במנייביץ'. מפי האיכרים האוקראינים נודע לנו שרק בעיירה רפאלובקה נמצאים מספר יהודים.

לא אזכור איך הגענו לרפאלובקה, אם ברכבת, בסוסים או ברגל. נכנסנו שם לבית שבו גרו יהודים, והיינו כפלא בעיניהם. איך זה ניצלנו לבדנו. ורק עכשיו, יותר מחודש לאחר נסיגת הגרמנים, יצאנו מהיער. למען האמת, קבלת הפנים לא הייתה נלהבת. כל אחד דאג לעצמו ולמשפחתו. בבית זה קיבלנו פינה קטנה בה השתכנו, ואחותי החלה לעבוד כטבחית במטבח ברפאלובקה. אני נפלתי למשכב. חליתי בטיפוס הבהרות והועברתי לבית החולים לרובנו. את רובנו המשיכו הגרמנים להפציץ מדי ערב.

ההפצצות דווקא עזרו לי. הייתי חודר אז למטבח וזולל מכל הבא ליד. הבראתי. עמד לי החוסן שרכשתי בתנאים הקשים ביער. לא זכיתי לכל ביקור של יהודים בזמן מחלתי. חזרתי לרפאלובקה ומצאתי את אחותי ובתה בריאות יחסית.

הייתי אז גבר מנוסה, בן 12, והתחלתי לסחור בכל מיני פרקמטיות בתחנת הרכבת עם החיילים שיצאו לחזית. פעם ירדה מהקרון אישה, דיברה אלי פולנית חיבקה אותי בדמעות בעיניה ולחשה: "היה לי אח קטן, אתה לי כאח". השאירה לי דורון למזכרת והמשיכה בדרכה. אני זוכר אותה מנפנפת לי בידיה כשהיא מתרחקת לכיוון החזית.

הגעתי ארצה במסגרת עליית הנוער ב-1947. התגייסתי להגנה בגיל 16. בהתקלויות עם הערבים והאנגלים נפלו מספר חברים צעירים. שרתתי אחרי כן באבטחת השיירות לירושלים. עם הכרזת המדינה שרתתי ביחידה סדירה בצה"ל, והשתתפתי בקרבות על שחרור הגליל.

* עדות שנרשמה בידי יהודה מרין.

קיבוץ הכשרה של גורדוניה במנייביץ'

יצחק זליצקי (שלו), כפר גלעדי

אביב 1929.

רעיונות "גורדוניה" נקלטים יפה בקרב הנוער בפולין הקונגרסאית. סניפים חדשים מוקמים בערים ובעיירות.

הפעילות הייתה עירה ועניפה. אך לכלל מקומות עצמאיים להכשרה חלוצית, לקראת עלייה ארצה, טרם הגענו. התחממנו בינתיים תחת כנפי "החלוץ" - זו תנועת האם של כל הנוער החלוצי, ששימשה כתובת לכל הארגונים המשתייכים לארץ ישראל העובדת ו"גורדוניה" בכלל זה - למתן הכשרה ולחלוקת מעט הסרטיפיקטים לעלייה.

אחד המקומות שהיה מיועד להקמת סניף נוסף של קלוסובה הייתה העיירה מנייביץ'. עיירה פיצפונת שהתרכזה מסביב לתחנת הרכבת וקיומה היה על התחנה והמנסרה שבתחומה.

ההנהגה הראשית של "גורדוניה" חיפשה דרכים ומקומות להקמת נקודות הכשרה לחברי התנועה, ואנחנו, חברי "גורדוניה" בקלוסובה, לחצנו על ההנהגה הראשית למהר ולהעבירנו למקום הכשרה אחר שיהיה "משלנו" בלבד, שכן בקלוסובה הננו בבחינת "נטע זר". כמובן, בימים ההם ראינו צל הרים כהרים.

בסופו של דבר - זכינו. ומעשה שהיה כך היה:

בת-שבע ורדית, חברת דגניה ב', שליחה אל מרכז החלוץ בפולין, פרשה את כנפיה עלינו והייתה לנו לפה בפני מוסדות "החלוץ". יום אחד הגיעה לקלוסובה ובפיה בשורה: "מרכז החלוץ החליט להפקיע את מנייביץ' מידי קלוסובה ולהעמידה לרשות חלוצי ההכשרה של 'גורדוניה'".

קטנה הייתה העיירה ותושביה מועטים. "גבירים" לא היו ביניהם. רובם עמלו קשות לפרנסתם. ויחד עם זה היו נוחים לבריות וחביבים מאוד עלינו. יהודי העיירה קיבלו אותנו ברצון.

הדירה הראשונה ששכרנו הייתה בת שני חדרים בלבד. באחד מהם התגורר בעל הדירה, אשתו ושני ילדיו, והשני - הגדול שביניהם, נמסר לנו. שום רהיט לא היה בחדרנו זה והוא שימש לנו לכל צרכינו: לבישול, לאכילה, למחסן בגדים, לאסיפות חברים ולערבי הווי, וכמובן לשינה. כיוון ש"אין הקומץ משביע את הארי", וחדר אחד אינו יכול לענות על כל הצרכים, לא נמצא מקום שינה לחברותינו. בעלי הדירה לא יכלו לראות בצערן של הבנות והקצו להן מקום בחדרם. החדר לא היה גדול ובקושי הספיק למשפחה שגרה בו. הבנות ישנו אפוא על הרצפה, כשראשיהן מתחת למיטות ממש. איש לא עירער על כך. ראינו זאת כמחווה של רצון טוב ונכונות לעזור, והיינו אסירי-תודה לבעלי הדירה על ה"פרטיות" שהעניקו לחברותינו.

למען האמת יש לומר כי צורת הקומונה שהבאנו איתנו מקלוסובה היתה קצת מסולפת וחריפה מדי. העתקנו אותה משם ככתבה וכלשונה. קשה לומר שהתאימה אפילו לקיבוץ הגדול ובוודאי שלא לקבוצה קטנה כמו שלנו במנייביץ'. פשוט לא הכרנו צורה טובה יותר.

קיבוץ הכשרה, גורדוניה. 1927–1929

אנחנו הנהגנו את שיטת הקומונה לפי "בית שמאי". חבית עמדה באחת מפינות החדר וכל אחד שפשט את בגדיו לקראת שנת הלילה השליכם אל תוך החבית. למחרת בבוקר לקח כל אחד בגדים ללבוש מהחבית - מכל הבא ליד. בלי

לבדוק אם אלה הם הבגדים שלבש אתמול, כי הבגדים הרי שייכים לכלל, לא? הבוז לחומד רכוש פרטי!

כאמור, חדרנו הכיל את כל אשר לנו, וכל זה היה מוטל על הריצפה מסביב לקירות החדר, ועל חפצינו ישבנו לאכול כשהצלחת על הברכיים, ועליהם ישנו.

ומעשה בבחור בן עירי שבא לקלוסובה להכשרה, ותוך זמן קצר בא לידי מסקנה שהוא לא נוצר לחיות חיי קומונה והחליט לחזור הביתה. אך דא עקא, לא היה לו כסף להוצאות הדרך. כל רכושו הצטמצם בבגדים שעליו ומנדולינה שהיטיב לפרוט עליה. נסע הבחור ממקום הכשרה אחד למשנהו. בכל מקום שהה כמה ימים עד שהגיע למחוז חפצו. בדרכו שהה גם אצלנו כשבוע ימים. בימים עבד ובערבים הנעים לנו בנגינתו.

פעם הסתיר כמנהגו את המנדולינה מתחת למזרן ויצא לעבודת יומו. בשובו לעת ערב מצא כי המנדולינה מרוסקת ללא תקנה. כנראה שאחד מאתנו התיישב באותו מקום, מבלי שידע מה חבוי מתחתיו. בלב שבור עזב אותנו הבחור. הענקנו לו מקופתנו הדלה כרטיס רכבת הביתה.

היחסים בינינו לבין עובדי המנסרה והנהלתה היו תקינים. מדי ערב היינו יוצאים לרחבת התחנה, להקביל פני חבר או חברה שהחליטו להצטרף אלינו.

הימים ימי מאורעות 1929 והיינו צמאים לכל פירור ידיעה מהנעשה בארץ.

עוף השמים הוליך את הקול כי קבוצת חברים מקלוסובה ובני מרשק ביניהם, קיבלו אישור לעלייה, ויעברו ברכבת את תחנתנו ביום פלוני.

כולנו התכנסנו ברחבת תחנת הרכבת וחיכינו לבואם. הנה התקרבה הרכבת והחברים נופלים איש בזרועות רעהו. חיבוקים, נשיקות ואפילו דמעות לא חסרו... כנראה שתקופת שהותנו בקלוסובה לא הייתה בכדי. למרות הויכוחים ואי-ההבנות "התחיינו" בכל זאת, ומשהו נשאר בלב, בהדדיות. ("להתחיות" - מושג שרווח בינינו בימים ההם).

זמן קצר אחר כך קיבלו אישורים גם חברינו "הוותיקים". בחג הסוכות נסעתי הביתה להתכונן לעלייה. טכס פרידה נרגש. מבט אחרון מתוך קרון הרכב אל העיירה והיושבים בה. ניתק החוט המקשר ביני לבין העיירה הווהלינית הקטנה, ויהודיה הטובים, שאת זכרונותי מהתקופה שחייתי ביניהם אני נושא בקירבי עד היום זה.

סיפורה של משפחת זפרן - חיים משה וחיה ברריינדל

גרשון זפרן

אמי, חיה-ברריינדל לבית מניוק, הייתה מהעיירה ז'ולצק, שליד סרני. זאת הייתה עיירה קטנה שיהודיה עסקו בחקלאות. לסבי הייתה טחנת קמח שאותה הפעיל באמצעות סוסים. אמי נולדה למשפחה ברוכת ילדים (עשרה). ביניהם אני זוכר את חיים מניוק - שגם הוא עבר למנייביץ' בשנות ה-20 וניספה עם כל משפחתו בשנת 1942.

שני אחים, יצחק-מאיר והרשל מניוק, והאחות שרה היגרו לארצות הברית עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. האח זליג הסתתר ביערות ליד רפאלובקה - מנייביץ'. אחרי המלחמה היגר לארצות-הברית.

אבי, חיים משה זפרן, נולד בעיירה שפטובקה, עבר לעיירה ז'לוצק ומכאן, בשנת 1918, עברה המשפחה למנייביץ', שהייתה בהתפתחות מואצת.

בעת שהמשפחה עברה למנייביץ' היו בה שישה ילדים: מרים, יצחק מאיר, גיטל, ביילה, אהרון ופייגל. אני נולדתי בשנת 1918 במנייביץ', וכן אחי הצעיר שמריהו שנולד בשנת 1922.

אבי היה נגר עוד מנעוריו. הוא עבד קשה לפרנסתו. אני זוכר, שבימי ראשון בכל שבוע היה אבי יוצא מצוייד במשור ומקצועות ("הבלים") לכפרי הסביבה, במרחק 20-30 ק"מ, לעבוד אצל איכרים.

הבנים, לרבות אחי שמריהו ואני, היינו מצטרפים לאבינו בכדי לעזור לו בעבודת הנגרות וכך למדנו את מקצוע הנגרות. אחרי שבוע של נדודים, קודם לבד ואחר-כך עם הבנים, היינו חוזרים ביום שישי הביתה עייפים ותשושים, ופדיון השבוע בקושי הספיק לשבוע.

עם בוא השבת נעלמו כל דאגות הפרנסה. אני זוכר את יום השישי, שבו הייתה אמי מדליקה נרות שבת ומטפחתה הלבנה הייתה רטובה מדמעותיה. אנו, הילדים, לא ידענו אם אלה דמעות אושר שכל המשפחה ביחד בחדוות השבת, או אלה דמעות של דאגה לפרנסה, שכאמור הייתה בדוחק רב.

אמי לא הסתפקה שבביתה יש חלה ומצרכים לשבת. היא דאגה לעניים שידם לא השיגה לערוך את השבת כדין. היא הייתה יוצאת לסיבוב בעיירה יחד עם בנותיה וחברותיהן לאסוף חלות ומצרכים לשבת, ומחלקת אותם בסתר.

לאמי קראו חיה-ברריינדל הגבאית. את התואר גבאית אינני זוכר מתי העניקו לה. אני זוכר רק כי אמי ז"ל לא החסירה אף תפילה: שחרית, מנחה ומעריב, וכמובן בשבתות ובחגים. אבי הכין בשבילה מעין מעמד לתפילה ("שטנדר") והיא הייתה קוראת בקולה הערב את התפילות מ"התחינה", והנשים סביבה היו עונות בצוותא אחריה. אני זוכר במיוחד את תפילת "צאנה וראינה" במוצאי שבת "גאט פון אברהם".

גם אבי היה מקפיד שכל בניו יבקרו בבית הכנסת בימי שישי ושבת. כל השבוע כולם היו טרודים בשביל הפרנסה. בהגיעם הביתה מיד פנו לבית המרחץ, להוריד את החולין, לטבול במקווה לקראת שבת קודש.

אבי היה חוזר הביתה רחוץ, כשהוא מסרק את זקנו היפה, לובש את הקפוטה השחורה, את הכובע החסידי הרוסי, נועל את המגפיים הכבדים, שהיה מחליפם בימי החורף ב"וואלענקעס". במוצאי שבת כולם הצטופפו סביב אבא בעת תפילת ההבדלה. כולנו שרנו את "המבדיל בין קודש לחול", ו"אליהו הנביא". בשבילנו, הצעירים, היה טכס ההבדלה משמעותי ביותר. טובלים את האצבעות בכוס התה ומכניסים לאחר מכן את הידיים לכיסים כסגולה לפרנסה טובה. לא תמיד עמדה הסגולה במבחן, אבל האמונה העמוקה שהשם יעזור, הוסיפה תקווה ואמונה שאכן הקדוש ברוך יעזור.

אנו, הילדים, למרות האוירה הדתית שהייתה קיימת בבית, מצאנו דרך לפעילות בתנועות הציוניות. פרט לאחותינו פייגל, שהייתה חברה בקן השומר הצעיר, כולנו השתייכנו לבית"ר. אני זוכר את הויכוחים הסוערים שהתנהלו בין הילדים, גם בביתנו, בנושא הדרך הצודקת להגשמת העלייה לארץ-ישראל. היו גם התנגשויות בין התנועות, בעיקר בימי ל"ג בעומר, לפני הקונגרס הציוני, או בחגי ישראל. כל זה נעלם במחי-יד כשהשתררה אווירה מתוחה בשל האפשרות שתפרוץ מלחמה בין גרמניה ופולין.

ואמנם, ב-1 בספטמבר 1939 פרצה המלחמה.

עיירתנו השקטה הפכה בבת אחת לרועשת וצפופה מפליטים שהציפו את העיירה. היינו מאושרים כי נחסך מאיתנו הסבל שהיה מנת חלקם של יהודי מערב פולין.

הצבא האדום נכנס לאיזורנו. כל מערב אוקראינה ובילורוסיה צורפו לברית-המועצות על-פי הסכם "מולוטוב-ריבנטרופ" ופולין חולקה בין ברית-המועצות וגרמניה. הגבול היה נהר בוג.

בשנת 1940 גוייסתי לצבא האדום יחד עם עוד בני נוער יהודים: חיים שוורצבלט, דוד פלאש, אהרון גלפרין, דוד קנוניץ, זיסקה בראט, דוד חייט ואברהם ברוינשטיין. אהרון

גלפרין נאסר באשמת ריגול למען גרמניה, כי העז להתלונן על חוסר מזון. הוא נעלם ולא חזר יותר ליחידתו.

המלחמה שפרצה ב-22 ביוני בין ברית-המועצות לגרמניה מצאה אותנו בעיר אניעצי שבבילורוסיה. באותו יום קיבלנו בגדים ונשק חדשים. נשלחנו ליערות סמולנסק. אחרי קרבות מרים ואבדות כבדות נצטוינו לסגת. כל הדרך הפציצו אותנו אווירונים גרמניים.

במשך למעלה מחודש נדדנו, ללא אוכל. אכלנו גרעיני דגן מהשדות, שתינו מים מהביצות והתחבאנו בתוך ערימות שחת. כשהגענו למקום הריכוז, ציפתה לנו הפתעה-אכזבה: כל החיילים מאוקראינה ובילורוסיה המערבית, הועברו למחנות עבודה ("טרוד-ארמיה") וזה בגלל בוגדנותם של החיילים האוקראינים והבילורוסים, שנכנעו בהמוניהם לגרמנים והצטרפו לשורותיהם במלחמה נגד הצבא האדום.

בסווירדלוב הייתי עם דוד פלאש וחיים שוורצבלט. עבדנו בהכנת יסודות לביתנים בשביל החיילים. חצבנו בתוך האדמה הקפואה, עבדנו קשה מאוד. מאוחר יותר הועברתי לבית-חרושת לנשק להכין קתות לרובים. 16 שעות ביום עבדנו, וקיבלנו הקצבה של 400 גרם לחם ליום. הרגשתי שלא אוכל להמשיך זמן רב בעבודה מפרכת זו. חברי, דוד פלאש, הסתדר בתור מחלק הלחם ומצבו היה די טוב יחסית לשאר.

אני ועוד שני בחורים החלטנו לברוח לטשקנט. דוד צייד אותנו בלחם לחודש ימים. אחרי מאמצים הגענו לעיר צ'קלוב. בדרך עצרה אותנו משטרת ה-נ.ק.וו.ד.. אחרי חקירות מרובות שוחררנו. נודע לנו שבטשקנט שוררת אנדרלמוסיה ורעב, וכי הדרך לאירן חסומה. התמקמנו ב"סובחוז" (משק חקלאי ממשלתי) ומצבנו השתפר. גם משם נאלצתי לברוח אחרי שאחד מחברי נאסר כעריק מהצבא האדום. ברחתי בהשאירי את כל רכושי אצל האיכרה שאצלה גרנו.

הגענו שוב לצ'קלוב והסתדרנו בעבודה בטחנת קמח. אני מלאתי שלוש נורמות (גם בשביל שני חברי). הם גנבו שקים ומכרו אותם בשוק השחור. משכורתנו הייתה 200 רובל לחודש. עבדנו על פי הכלל בתורה - ישששכר וזבולון, אני עבדתי והם סחרו.

בצ'קלוב הכרתי את רעייתי שפרה שהייתה שם עם משפחתה. הם היו ילידי קייב. בשנת 1944 ערך לנו רב זקן וחולה, בסודיות מוחלטת, חופה וקידושין כדת וכדין.

בשנת 1946 יצאנו מרוסיה לפולין, לפי הסכם עם הממשלה הפולנית שכל אזרח פולני זכאי לחזור לפולין. בפולין לא שהינו זמן רב. עברנו את הגבולות של צ'כיה, אוסטריה וגרמניה, ובשנת 1948 הגענו לישראל.

בשל סיבות משפחתיות הגרנו, כעבור מספר שנים, לארצות-הברית.

ברצוני לספר על הגורל הטראגי של שתי בנות אחותי מרים.

אחותי מרים הייתה נשואה לפייבל קרוק, יליד ז'לוצק. פייבל היה בנאי במקצועו. הוא הכין בונקר מלבנים מתחת לרצפת ביתו. שתי הבנות, חנה'לה בת ה-13 ולאה'לה בת ה-9 שהו בבונקר שבו היו מים ומזון רב שהספיקו לשהייה ממושכת. אחי, שמריהו, שלחם כפרטיזן, סיפר לי כי שכנים גילו לשוטר אוקראיני את מקם מחבואן של הבנות. השוטר האוקראיני הוציא את הבנות ורצח אותן.

אחי שמריהו סיפר, כי בהיותו בפעולה יחד עם הפרטיזן דוד בלוישטיין, נתקלו בשתי איכרות שחפרו תפוחי-אדמה. לפי ההוראות הם היו צריכים להרוג אותן. אחת האיכרות הייתה דוניה, גויה של שבת שהתגוררה בביתה של סבתא מנוחה. היא התחננה בפני הפרטיזנים היהודים וסיפרה על אודות שתי הבנות של אחותנו מרים, ושהשוטר פבלו הוא שרצח אותן.

שמריהו חיסל אותו מאוחר יותר.

העדות נרשמה בידי יהודה מרין בשנת 1981 בארצות-הברית ותורגמה על-ידו מאידיש לעברית.

שמריהו זפרן ז"ל

בשנת 1945 הגיע שמריהו זפרן לקבוצתנו בצרפת אשר מנתה 43 נערים ונערות מגיל 2 עד 18, ששרדו את השואה. הקבוצה הייתה אמורה לעלות ארצה מברלין. זפרן מצא אותנו מוזנחים, ממורמרים ומתוסכלים עד ייאוש בגלל שהותנו הרבה בצרפת. נדדנו רבות ממוסד אחד למשנהו, אחרי שהובטח לנו שנגיע ישירות במטוס מברלין לישראל, וכל זאת לא קויים. שמריהו זפרן ראה את המצב ומיד לקח את הפיקוד עלינו בהדרכה קפדנית, בחינוך, ובלימוד השפה העברית. ערכנו קבלת שבת והוא שר בקולו הערב. בקיצור, החיים שלנו השתנו. השאיפה של כל אחד ואחד מאיתנו הייתה להיות בקירבתו. הסתרנו אותו ואת חבריו באונייה המסחרית הקטנה שנועדה לעלייה בלתי לגלית ארצה. חיכינו שיגיע כבר הלילה כדי לצאת לסיפון ולהיות בקירבתו. אין מילים לתאר את אישיותו המיוחדת במינה. ראינו בו נס שירד אלינו מן השמים להציל את קבוצתנו מהתפרקות. זכרונו לא ימוש מאיתנו לנצח. זכרו יהיה ברוך.

נכתב על-ידי חבר הקבוצה חנן מושקוביץ.

צוואתה של אמי

שמריהו זפרן

יום אחד, בהיותנו בכפר, שם עבדנו בדיש, הגיעה לינדה, אשת האיכר, שחזרה מהעיר, וסיפרה שהגרמנים, בעזרת המיליציה האוקראינית, מוציאים יהודים מהבתים אל הרחוב, משכיבים אותם עם הפנים ארצה, תוך שהם מכים אותם באכזריות, ומדי פעם מגיעות משאיות, בהן מובלים היהודים ל"בית הקברות של הסוסים" אשר מחוץ לעיר, ושם מכריחים אותם לחפור בורות ואחרי זה יורים בהם בעמדם בקצה הבור, כך שהם תיכף נופלים הרוגים לבורות...

היא פרצה בבכי. "אני לא רואה ביהודים אנשים, אבל זה כבר יותר מדי" - אמרה כשהיא מקנחת את אפה ביד, ומגרשת אותנו מפחד הגרמנים.

נשארנו עד הערב ביער הסמוך לכפר. על אף העוצר החמור הצלחנו להתחמק ממשמרות הגרמנים והגענו הביתה, שם חיכתה לנו בשורת-איוב: אבינו וגיסנו, עם עוד למעלה מ-375 יהודים, הוצאו להורג.

לשמע הבשורה הרעה התגבש בי רעיון הנקמה. התחבאתי. נודע לי שעוד כמה צעירים מתחבאים. יצאתי ערב אחד ובאתי בדברים עם יהודה מלמדיק (שנהרג אחר כך בצורה הירואית כפרטיזן) על יציאה ליער. שנינו באנו בדברים עם זאב ורבה, דוד פלאש ושמעון מירוצ'ניק. היה לנו רק אקדח אחד, שתוקן בידי יהושע קנוניץ', שמצא אותו בחורשה. הוברר לנו שאי אפשר יהיה לצאת יחד, והחלטנו שכל אחד יצא לחוד.

כמקום הריכוז נקבע הכפר הסמוך הולוזי. אחרי תלאות רבות עלה בידנו סוף-סוף לעזוב את העיירה. לי עזר בכך

שמריהו זפרן ("ווירני")

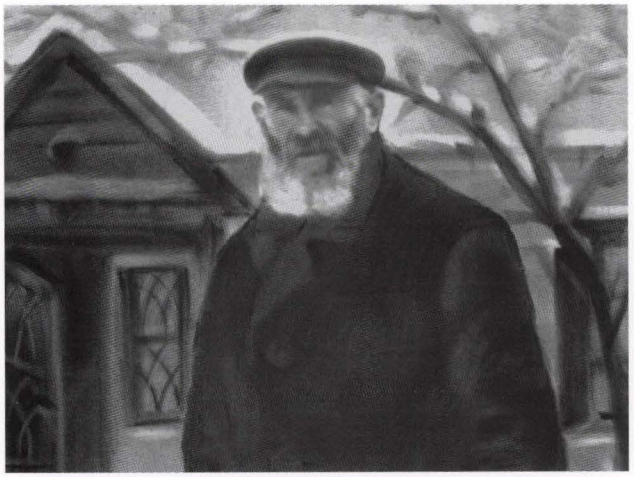
דויד ויינשטיין. נפגשנו כעבור זמן-מה ביער, כשלכל אחד סיפור על אופן התחמקותו ממשמרות השוטרים.

(ובסוגריים: לפני עוזבי את הבית, אחיותיי, אך לא אמי, התנגדו לבריחתי. אמי אמנם פחדה פן אהרג חו"ש ביער, אך מיד עצרה בדמעותיה ובירכה אותי לשלום: "לך לשלום בני, ונקום את דם אביך השפוך, ואת דמם של בני-משפחתך ושל כל היהודים..."

ואין לך פרידה קשה מזו, כאשר אתה חש כאילו בעליל, ששוב לא תראה את אמך לעולם...).

שמריהו זפרן וחבר מפובורסק

חיים משה זפרן

משפחות זפרן ומניוק

גרשון זפרן עם חברים ב"דאטשע וואלד"

זפרן

יצחק–מאיר זפרן – עומד ראשון מימין

משפחת מרדכי מניוק

זפרן אלי משה

בנם של שפרה וגרשון
נהרג בתאונת דרכים בארה"ב והוא בן 16

חסידי מנייביץ'

פנחס טיננה ז"ל, טבריה 4.10.1960

לצד תנועות ציוניות ומפלגות למיניהן, היו בנוף העיירה חסידי טריסק, סטאלין, ברזנה, סטעפאן וסתם "חסידים", שהיו פוקדים את ה"שולחן" של כל רבי. אל "חסידים" אלה טרח הרבי לבוא לעיירה לשבת, בעיקר בעונת הקיץ, כשאורחים רבים - יהודים מכל הסביבה - היו באים להתארח במנייביץ' ולנשום אוויר צח, הטוב לבריאות ומרפא מכל המחלות, כדברי הרופאים. אז, כאמור, בא רבי זה או אחר, מדי שבת: ר' וועלוועלע טברסקי לחסידיו הטברסקאים, ר' יוחנן פערלאוו מלוצק לחסידי סטאלין, ר' חיימקה בערעזנער לחסידי בערעזנע ועוד רבנים כהנה וכהנה. היה שמח בעיירה. השירה והריקודים החסידיים נשמעו בכל העיירה, ובמיוחד כשהרבי מסטעפאן הגיע, שהוא בעל הבית האמיתי של מנייביץ'. ר' ברוך טברסקי שמוצאו מהצ'רנובילים היה נשוי לבתו של ר' מאיר-חיימקה, הרבי מסטעפאן. אז השמחה בעיירה עברה על גדותיה.

השכם בבוקר, ביום בואו של הרבי, כבר הייתה רחבת תחנת הרכבת גדושה ומליאה חסידים שבאו להקביל את פני הרבי. כשהרבי יצא מהקרון פרצה שירה אדירה, והלא יהודים קראו "הנה הצאר היהודי הגיע". מהתחנה שם פעמיו (בכרכרה רתומה לשני סוסים) לביתו של ר' משה רוזנפלד. אצלו היה הרבי מתארח תמיד כשהגיע למנייביץ'. בחדר הקדמי ("פרדניה") היה הרבי מתיישב מבלי להוריד את מעילו. היה נושא תפילה חרישית קצרה, בודק את המזוזה ואז, מלווה בחסידיו הקרובים, היה נוסע להורודוק עתיקת היומין, המרוחקת 8 ק"מ ממנייביץ'. הוא היה מתייצב בבית הכנסת העתיק בהורודוק, שם התפלל המגיד הראשון מסטפאן ר' דוידל זצ"ל. עשרים וחמש שנה התפלל ר' דוידל בבית כנסת זה עת שימש כ"מירוטשניק" בטחנת הקמח של גלובאקע, ליד הורודוק. אף אחד לא ידע אז מיהו היהודי הטובל במימי טחנת הקמח בכל ימות השנה, פעמיים ביום, גם בחורף, כששורר קור וכפור בחוץ.

בבוקר ובערב היה פוקד את בית הכנסת. הוא לא הרבה לדבר והיה שקט ומאופק. רק שפתיו נעו תמיד בתפילה חרישית ללא קול. כאילו עם עצמו הוא משיח. המתפללים חשבו שזו מעין מחלה שממנה הוא סובל והוא, ר' דוידל, לא הפסיק את אמירת פרקי תהילים.

כל רבני סטעפאן וכן חסידיהם הלמדנים המובהקים, נהגו לומר בלחש פרקי תהילים מידי יום ביומו.

הרבי מברך על קידוש והבדלה (בין קודש לחול)

כשנגמרה התקופה שבה היה על רבי דוידל להשאר "נסתר" (25 שנה), עזב ר' דוידל את הורודוק ואת עבודתו בטחנת הקמח בגלובוקע, והוא אלמן ללא ילדים. הלך ברגל לעיר ברדיצ'ב, אל רבי לוי-יצחק מברדיצ'ב. הרבי קרא לבתו, על-פי הדין: "ונשאל את פיה", אף על פי שהוא, ר' לוי-יצחק, נתן את הסכמתו לשידוך בין בתו לר' דוידל, ובנוכחות ר' דוידל שאל את בתו - המסכימה היא להנשא לאלמן זקן, סומא בעין אחת. היא, הבת, ענתה: כן, אני מסכימה. ואז ר' דוידל פנה לנערה: אני הוא האלמן הזקן בלי ילדים. התסכימי להנשא לי? היא ענתה: כן, אני מסכימה!

לפני החתונה ציווה ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב לחתנו "להתגלות" ולהתיישב בסטפן, כ-80 ק"מ מהורודוק, וכאן התחילה ה"דינסטיה" של רבני סטפאן. בכל הקהילות בערים ובעיירות בווהלין, הונהגו חצרות חסידי סטפאן. אצל הרבי מאיר חיימקה שירת כגבאי חסיד מצפת.

עם חזרתו למנייביץ', אחרי "התייצבותו" בהורודוק, עייף מתלאות הנסיעות, לא השהה הרב את חסידיו מאוחר בליל

שישי, ליד השולחן. אבל למחרת, בשבת, אחרי התפילות, נמשך ה"שולחן" שעות ארוכות, ובקושי חטף הרב תנומה קצרה לפני תפילת מינחה, כדי לקיים מצוות "שינה בשבת".

זמן ממושך ארך הקידוש. הייתה חטיפת שיירים מצלחתו של הרבי. עשרות "קוגלים" הוכנו לכבוד הרבי, כוסות משקה לא חסרו, ובין כוסית לכוסית ריקוד חסידי "יד על כתף חברו"... וריצפת העץ הייתה חורקת מתחת לרגלי הרוקדים. כשהקידוש נגמר, התחילה סידרת ה"טיש". הוצבו שולחנות ארוכים עם ספסלים, משני צידי השולחנות התיישבו חסידים, לבושים בגדי שבת וחבושים כובעי בד שחורים, וחזרו על הפסוקים והזמירות שהרבי השמיע, עד שהרבי ציווה על ר' יעקב השוחט לשיר את "יצוה צור חסדו...". אז התחיל בענציע הגבאי (ר' בן-ציון אברך), אביו של הרצל, לחלק שיירים מה"טיש", הפעם לא כפי שהיה בעת ה"קידוש", עת חטפו שיירים בחופניים, אלא בכף שהגבאי חילק לכל אחד מהמסובים לפי סדר ישיבתם של החסידים ליד השולחנות. בכף הראשונה התכבד הרב יוסף גרדין, שישב לשמאלו של הרבי, הכף השנייה לר' אברהם "הולוזיער" מלמדיק, שישב ראשון מצד ימין של השולחן, ובסדר זה חילק "בעצמו" מצד שמאל - ר' יעקב דובלין השוחט, מצד ימין - ר' לייב ריווער - פוקס, משמאל שלומקה קופרברג, שלא היה חסיד סטפאן, מצד ימין הרשל מוז-"סויזניק". מצד שמאל - יעקב רוזנצוויג שלא היה חסיד סטפאן, מימין - הרצל אברך. משמאל - השוחט ר' משה-דוד לברטוב, מימין - משה-יעקב זילברשטיין. משמאל - הרשל קופרברג, גבאי בית הכנסת הסטפנאי, מימין - יוסל מרין מהורודוק. משמאל - משה וואל, לא חסיד סטפאן, מימין - חיים משה זפרן. משמאל - משה אהרון בבט, מימין - אברהם משה קנוניץ, חסיד סטאלין. משמאל - דוידל ממרכוב, מימין - מרדכי הירש סגל, מהורודוק. משמאל - יוסל רייטער, מימין - פישל שוורצבלט . משמאל - שאיע צבייבל, מימין - יוסל מלמדיק. משמאל - הרשל טרעגער ואביו, לייזר מצ'רבכה, שבנה את הבית הראשון במנייביץ', מימין - וועלפל ווינשטיין - שניהם לא מחסידי סטפאן. ל"מרוחקים", שאליהם הגבאי בענצ'יע לא יכול היה להגיע, הועברה הכף מאחד לשני עד אחרון המסובים והעומדים מסביב.

כשר' יעקב השוחט סיים לשיר עד "אבי עד שר שלום..." הושלך הס. הרבי הסיר את ידיו מעיניו שאותן כיסה עת חלקו את השיירים ושרו את הזמירות, חיפש בעיניו בין העומדים סביב השולחן בגלל חוסר מקום ישיבה, עד שמבטו נעצר על שמריה הבנאי ("טעסלער"), יהודי רזה עם זקנקן דליל בצבע זהב, שבנה את בתיהם של האיכרים בכפרי הסביבה. "נו שמריה, השמע ניגון" אמר הרבי. שמריה הביט במבט מבוהל ברבי, פילס לו דרך קרוב יותר לרבי, הכניס את בוהן ידו השמאלית לאבנט ("גארטל"), עצם את עיניו והחל לשיר בקול ערב "ברוך אל עליון". קולו היה עצוב וחדר לעומקא דליבא של כל המסובים...

קולו הביע תודה לבורא על המנוחה ועל השבת שהעניק לעם ישראל. הוא הרים את ידו הימנית למעלה, כאילו רצה לבשר לעולם על התקווה בליבו של כל אחד. "והוא ידרש, ידרש לציון, אוי, אוי עיר הנצח" המשיך לשיר, ובקולו נשמעו תחנונים על עם ישראל "עד אנא תגוון נפש, נפש נאנחה".

כששמריה סיים את שירו-תפילתו, אפשר היה להרגיש עד כמה הניגון ומילותיו נגעו לליבותיהם של החסידים. דמעה נצנצה בכל עין. יוסל מרין-הורודוקר הסתכל סביבו וניגב את הדמעות מעיניו בחשאי. הקהל התחיל להשתעמם מהתמשכות הזמירות שהושמעו.

סעודת "המלווה מלכה" התחילה בערך בשעה 10 בלילה, עד שבעלת הבית רבקה, בישלה את החמיצה.

על הכשרות בביתה של רבקה רוזנפלד, הרבי היה סמוך ובטוח. אכילת החמיצה לא ארכה הרבה זמן, וכטוב ליבם ביי"ש של החסידים, החלו ריקודים סביב השולחן. הרבי פרש כעבור זמן לחדרו והחסידים עייפו מרוב שירה וריקודים. אז נכנסו ברעש בחורים צעירים מהתנועות הציוניות, הורידו את נעליהם משל "של נעליך מעל רגליך", ונתנו את קולם בשירה ובריקוד סוער של הורה מתמשך ומלוכד של צעירים וחסידים, כשהפזמון "דוד מלך ישראל חי, חי וקיים" מהדהד ונמשך עד השעות המאוחרות של הלילה.

כך חגגו חסידי מנייביץ' את בואו של הרבי לשבת לעיירה.

ובשתי עיני אין יותר דמעות, כדי לקונן עליכם, אחיי היקרים והבלתי נשכחים. הכאב חזק, כמו פצע עמוק שלא מגלידּ, ונפתח מדי פעם, כשאני נזכר איך עוניתם ונרצחתם בידי רשעים נאצים ועוזריהם האוקראינים והפולנים. כל בני הקהילה נרצחו באכזריות, ביניהם אשתי היקרה לאה, ובנותיי פאניה, רבקה ורחל הי"ד.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

הדרשה האחרונה

מיומנו של פנחס טיננה ז"ל

נדמה היה, שלא השוטרים עם המגלבים והרובים מריצים את היהודים, אלא הרב-הישיש המורה-הוראה, שהלך לפני ה"מחנה" עם מקלו. הוא הוביל, משל גם מורה דרך הוא, כשאחריו נגררים נשים, זקנים וילדים.

הנה הוא - הרב אשר מוציאם מעיירתם, מבתיהם, שם חיו, שם עמלו, כמנהג אבותיהם ואבות אבותיהם. ועתה הוא מובילם לחיים אחרים למקום שם נגמר הרע, חיי היהודים מלאי היסורים.

כל הדרך קימט הרב את מצחו הרחב, כאילו רוצה להיזכר במשהו. כן... - בתפילה עתיקת יומין, שאבות אבותינו חיברו בנסיבות טראגיות כאלו. אכן, הוא מכיר תפילה זו, שלדעתו חייבת להבקיע את השחקים האטומים, ולהגיע יחד עם הדמעות, הסבל והיסורים של בני-קהילתו היישר אל ה' ישראל. והוא, הרב הישיש, בטוח, שאם תפילתו תגיע, תבוטל הגזירה הנוראה - הובלת כל אנשי קהילתו לטבח איום.

זכרונו הבלתי רגיל בגד בו, משום מה, הפעם. בשום אופן לא הצליח לומר את התפילה שאת כל תקוותו תלה בה. והוא ראה בזאת אצבע אלוקים - עונש משמיים.

וכך, שקוע במחשבה ובנסיונות לזכור את התפילה, הוא הוביל את "מחנה" שרידי הקהילה שלו אל הבלתי ידוע... הוא לא ראה את הגופות שהיו מוטלות כעצים כרותים ללא סדר, הוא לא שם לב ליריות הבודדות שמידי פעם פילחו את האויר סביבו, שלאחריהן "עץ כרות" נוסף נפל ונשאר אחרי המחנה שנגרר בכבדות.

הוא, הרב, לא הרגיש את הכאב מצליפות השוטים הבלתי פוסקות שהשאירו סימנים אדומים על גופו הדל - כחבלים שנכרכו סביבו. נשען על מקלו, כשגבו שפוף, הוא גרר את רגליו....

בצאתם מתחום העיירה, מרחק קילומטרים ספורים, הוכנס ה"מחנה" בזעקות, כבהמות, לשוק המגודר. נשמעו רק צעקות היידמקים האוקראינים "אנו, אנו ..... " כאל עדר צאן המוכנס למכלאה. המחנה בבת אחת כרע, נפל תחתיו, התיישב. האנשים תהו מסביב במבטיהם מבלי להבין מה בעצם צפוי להם. אין הם רואים בורות, כפי ש"ציפו" למצוא. ואולי התגנבה תקוה ללבותיהם - רק פחד שווא הוא, כאימרה היהודית "גאט שטראף מיר נישט, שרעק מיר נאר...." "אלוקים אל תענישני, רק תפחידני". והחטאים הם כה רבים, וכל אחד מהרהר בחטאיו ומפשפש במעשיו. לא פעם הוכיח הרב בדרשותיו על שנאת חינם ואהבת בצע .... וכך נדלקו ניצוצות תקווה בעיניים הכבויות, ועל פניהם הצהובות כדונג ניסכה איזו רגיעה ותקווה.

מרוב תעניתות וסיגופים שהרב נהג לקיים, הוא היה יותר תשוש מאחרים, ובמקום לשבת כמו כולם הוא שכב על האדמה. האויר הקריר והעשב הלח ריעננו אותו. ראשו שלהט כמגהץ עם גחלים לוחשות התקרר קמעא, והוא נרדם. בשנתו ראה הרב חלום: הנה יום כיפורים - ערב נעילה, ועובר עליו יום צום קשה. הלב נצבט, וכואב לו עד כדי עילפון... ורוח קרירה הנושבת מבעד החלונות הפרוצים של בית המדרש מרעננת אותו...

אבל משום-מה מסתובבים סביבו שוטרים המצליפים בשוטיהם. "מה הם עושים כאן, בבית המדרש? זה חילול השם והמקום הקדוש!..."

הנה הם מכים, מריצים, דוחפים את קהל המתפללים, אבל אין יציאה מבית המדרש... היהודים מסתופפים ומצטופפים, רצים מקצה אחד של בית המדרש למשנהו... אנשים מיושבים, מכובדים - מסתתרים מתחת לספסלים. מה זה... מה הם משחקים במחבואים כילדים קטנים?

השוטרים מכים ויורים ללא אבחנה, והרוח נושבת ומשחקת בלהבותיהם של הנרות, והלהבות הקטנות רועדות וכאילו נתלשות מהנרות הלבנים... וכבות.

הרב ניתמך על ידי בתו

סימן רע, חושב הרב. כל להבה שנכבית - היא נשמה הניתקת ופורחת לה. הוא, הרב, נפחד... פתאום נפרץ קיר מבית המדרש והוא יחד עם כל עדת המתפללים נופלים החוצה, נופלים לתהום אינסופית...

הרב, נרעש מחלום הבלהות, מתעורר משנתו, מסתכל סביבו בבהלה, טרם התעשת. "היכן הוא נמצא?... מסביבו "מחנהו" - עדתו - יושבים עם ראשים מושפלים, עצובים, כאילו יושבים "שבעה" עליו.

הוא התאושש, ורגשות של רחמים וגעגועים הציפו אותו. ישב לו הרב והסתכל בעיניים קפואות אי-שם למרחקים, שם יורדים השמיים ונבלעים על-ידי הארץ שבה שולט הרשע ללא מצרים. קשה לדעת אם ציפה הוא למשהו מהמרחקים. אך פתאום, כאילו איזה כוח עצום ונסתר הקימו מהאדמה, הוצתו עיניו בבת אחת. הוא צעד קדימה כאילו איזו שליחות חשובה הוטלה עליו, ונשמע קולו - קול הרב, תחילה ברעדה, ואחר-כך התגבר, ודבריו הדהדו מעל לראשיהם של אנשי העדה המעונה.

"אחיי היקרים, ילדיי היקרים! מאות בשנים הרשעים והגזלנים רודפים אותנו, מגרשים מארץ לארץ, ממקום אחד למשנהו ושופכים דמינו כמים. מאז גלינו מארצנו הקדושה הפכו חיינו הפקר. כל ארחי-פרחי טובל ידיו בדמינו. עלובי-רוח הפכו ל"ענקים", כגמול על מעשי התועבה שהם מבצעים בחסרי ישע.

על איזה פשעים וחטאים אנו נענשים? האמנם גרועים אנו מאחרים בעולמו של הקב"ה?!

אבינו, מלכנו, האמנם חטאינו כה כבדים וחמורים, שהפכונו להפקר. אם אנו אמנם חטאנו, במה חטאו העוללים הפעוטים, נשמות כשרות וטהורות, הענפים הרכים האלה, שרומסים אותם כשרצים מתועבים? למה, ריבונו של עולם, למה פנית לנו עורף, בצר לנו?!"

ה"מחנה" זז, פרץ בבכי ששוב לא ניתן היה לעצרו, כנחשול נשמעו יללות של זקנים וטף... והוא, הרב, בוכה חרישית, כתפיו המדולדלות מתרוממות ונופלות. הרב נשאר עומד בין הנשים, הטף והזקנים והשתתק, כאילו אזלו דברי התנחומים, התרעומת והמחאה.

כל המבטים הופנו אליו, ואט אט משתררת דומייה, כאילו מצפים ממנו, הרב, לזיק של תקווה וחמלה. אולי תחינתו קורעת הלב הגיעה אל הכל-יכול. והוא, הרב, אט-אט מרים את ידיו למעלה, מעל לראשיהם של בני עדתו, כמנצח על תזמורת. עכשיו עיניו כבויות, אפו הנשרי מתארך, ונראה כמקור של עוף דורס. פניו פני-מת צהובות, וזקנו הארוך דבוק כולו, ונראה כזנב של תיש, או כחבל עשוי פשתן לא נקי....

והנה נשמע קולו, לא קול תחנונים כי אם קול חזק וצלול: "התחזקו אחיי, התחזקו ילדיי, היו גאים, כמו אבות-אבותינו, שעמדו בפני מבחנים כאלה, והלכו למות למען קידוש שמו - בגאוה ובהכרה. גם אנו קדושים, ומקדשים במותנו את שמו יתברך! חיזקו ואימצו, אנו בפרוזדור לעולם יותר יפה, לחיי נצח-נצחים..."

כאן נקטעו דבריו, נשמע מעין לחש, חרחור שיצא כאילו מגרונו, ברכיו אט-אט כרעו וכעץ כרות נפל בין בני עדתו.

על הקברים הארוכים מעבר לגדר צמח עשב דק, דליל, כאילו מאום לא קרה. רק גופתו של הרב נשארה מתגוללת אי-שם בשוק הבהמות, שם נשא את דרשתו האחרונה.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

מלחמה

תאור הארועים שלהלן נכתב על-ידי פנחס טיננה, בעת שהותו במחנות שארית הפליטה באדגאסטיין - אבלסברג, אוסטריה, בשנים 1946 - 1947.

"לאן תברחו, לאן?" שאל שכני ברוגז, כשהוא פונה בעיקר לאשתי, כאשר ראה שאינה מניחה לי. היא הייתה מוכנה לברוח אפילו ברגל, ובלבד שנברח. זה עתה חזרנו מהתחנה עם כל מטלטלינו: אף רכבת לא עברה. "אתם חושבים שהוא לא ישיג אתכם? לדעתי, מוטב שיפגוש אותנו פה, במקומנו, בבית, ומה שיהיה עם כל היהודים, הוא שיהיה גם איתנו. הרי בעולם הגדול יש עוד כל כך הרבה יהודים". שכני פשט את ידיו הארוכות ברוגז. הוא המשיך: "אתם רוצים להיות יותר חכמים מכל העולם? מוטב שתלכו להכין אוכל, ואל תהיו כל כך עצובים!". לאחר מכן הוסיף: "אומרים שהרבה ברחו, כנראה שהייתה להם סיבה". הוא עצר לרגע את שטף דבריו, שהיו מופנים לאשתי, כדי להדביק בלשונו את הנייר הדקיק שגילגל בו סיגריה. "אנחנו, המבוגרים, או הקטנים האלה" המשיך ואמר, תוך שהוא מרים את קולו, ומצביע על שלושת ילדיי שישבו עצובים וראשיהם שמוטים, "מי יגע בנו? האם באמת צריכים אנו להאמין לכל הסיפורים והשמועות שהורגים אנשים? כל אלה אינם אלא שמועות שווא ולא שווה אפילו להתייחס אליהם. חייתי בקרב גרמנים", המשיך, ולקולו נוספה נימה של גאווה. "במלחמה הקודמת הייתי עם גרמנים. אצל הקצין הגרמני עשיתי מה שרציתי, את העסקים הכי טובים. נכון, הם גזענים מטופשים, ובגלל דבר של מה בכך שאינו לרוחם הם מוכנים לחסל אותך. אבל בכל זאת, אפשר להסתדר איתם. זה לא כל כך נורא כפי שמספרים. נכון, עכשיו מלחמה, ולא יודעים מי ילקק דבש ומי ילקק את האדמה. אבל אסור לשקוע במרה שחורה, ואלוהים יעזור". יכולתי להבחין בהקלה מסוימת על פניהן של אשתי ובנותיי. למען האמת, גם אני עצמי חשתי מעודד במעט מדבריו של שכני וועלוול קושניר ז"ל.

לאחר שעזב את הבית, התהלכתי בחדר אנה ואנה. "לא מתקבל על הדעת", אמרתי לעצמי, "שסתם כך יהרגו אנשים חפים מפשע, ובוודאי שלא ילדים קטנים".

הבטתי לעבר הרחוב. הכל רעש וגעש. טנקים וכלי רכב מכל הסוגים נסעו לכל הכיוונים וצפרו ברעש מחריש אוזניים. על פני חלפו שיירות של אנשים, שהלכו שחוחים וחפויי ראש, ובקושי גררו את רגליהם. הם היו מכוסים אבק מכף רגל ועד ראש, ונראו כגושי אדמה מהלכים. בהביטי עליהם, נושאים את מטלטליהם ואת רוביהם על גבם, נדמה היה לי שכך הם גוררים את עצמם מאז ומעולם, מבלי שמישהו יעצור אי פעם לעזור להם. הם נראו כאילו באו מעולם אחר, לא כמוני, שהייתי בביתי שלי.

אשתי ובנותיי, תשושות מן החרדה והצער של הימים האחרונים, מן הזעזוע של ההפצצות ומכל האירועים שהתרחשו כל כך מהר, נרדמו בבגדיהן. רק לפני כמה ימים הן עוד היו ילדות קטנות, שמחות ונטולות דאגה. ועתה? התבוננתי בהן בעת שישנו. על פניהן הייתה נסוכה דאגה, כפי שרואים לעיתים על פניהם של אנשים מבוגרים. מי יוכל לעזור להן, הרהרתי. מי יקל על האימה והכאב העוברים עליהן. יצאתי מחדר השינה שבור-לב. הבטתי מבעד לחלון. עתה היה הרחוב ריק ושרר בו שקט, כאילו מעולם לא דרכה בו רגל אדם. אט אט, כאילו בצעדים קטנים, ירדה החשיכה. לא היה בכוונתי להבעיר את האח, אולם בכל זאת הסטתי את כל הוילונות כדי לכסות את החלונות. הימים הם ימי מלחמה, והכל יכול לקרות, חשבתי. מוטב שביתנו ייראה חשוך למתבונן מן הרחוב.

נעלתי היטב את הדלת, והתכוננתי לעלות על מיטתי. לפתע שמעתי מישהו מקיש בחלון. נתקפתי אימה. "הגרמנים כבר פה!", חלפה מחשבה בראשי, "ואני אהיה הראשון לפגוש אותם".

- "אל תפחדו", שמעתי קול רך אומר ברוסית. הוקל לי מעט. עוד חייל רוסי ולא גרמני.

- "באתי להגיד לכם שאנו הולכים לפוצץ את פסי הרכבת. היו שקטים ואל תדאגו. אתם שומעים? אל דאגה, לא יקרה לכם כלום! להתראות!".

לא עניתי דבר, והחייל נעלם. את דממת הלילה היורד החרידו קולות פיצוץ. כל פיצוץ קרע את ליבי. פחד איום נפל עלי והעביר צמרמורת קור בגופי. שכבתי על הספה, כולי מכווץ, והרהרתי במתרחש סביבי. נזכרתי בימי מלחמת העולם הראשונה, עת עברו עלי לילות טרופי שינה כלילות אלה, כאשר נסוגו הרוסים מפני הגרמנים אל העבר השני של

הנהר סטיר. אז התגוררתי בעיירה צ'רטוריסק, שבה גם נולדתי. כאז כן עתה, חשתי אותו פחד נורא וצמרמורת קור. אז היו אלה הקוזאקים הפראיים וחסרי התרבות שהפילו עלי פחד נורא כל כך. הם שדדו ואנסו באכזריות, והתקווה היחידה הייתה שהגרמנים בני התרבות יגיעו ויצילו אותנו מצפורני הקוזאקים. והנה, תוך פרק זמן כה קצר חלו תהפוכות כה מדהימות. בכל מאודי הייתי רוצה עתה שיבואו הקוזאקים ויצילו אותי מידי הגרמנים בני התרבות. ובעוד המחשבות העצובות האלה חולפות בראשי, נרדמתי על הספה.

התעוררתי לקולות של שבירת קרשים. בחוץ עוד שרר חושך. "בוודאי כבר שוברים דלתות של בתי יהודים, כמו בכל מלחמה" חשבתי לעצמי. הקולות נשמעו כה קרובים, עד שחיכיתי לבוא הפורעים בכל רגע. בזהירות הסטתי מעט את הוילון. מבעד לפס הצר של החלון ראיתי קבוצה של גויים צעירים ללא מדים, אך חמושים ברובים, נושאים בידיהם חבילות וסחורות ממחסני הרכבת שנפרצו. את השלל העמיסו על כמה עשרות עגלות ועזבו את המקום. הפעם, תודה לאל, לא פגעו באף יהודי.

השחר עלה, בהיר וחמים. נמשכתי אל הרחוב כמו בכבלים. האוויר היה צח, והרוח הקלילה שנשבה מיער האורנים הסמוך נשאה עימה ריח מיוחד שהיה אופייני למנייביץ' בתקופה זו של הקיץ. הרגשתי הוטבה מעט, אך במהירה שבתי והתעצבתי אל ליבי כאשר ראיתי טנקים וכלי רכב משוריינים, ששרשרותיהם וגלגליהם פגומים, נטושים בצידי דרך העפר שהוליכה מהעיר קובל במערב לעיר סרני במזרח ועברה במנייביץ'. ספרתי 83 כלי רכב כאלה. יותר לא הצלחתי לראות. "מספר אי-זוגי" חשבתי לעצמי. "סימן רע". מחשבה טפלה זו התגנבה לליבי ולא הצלחתי לגרשה משם. נסיתי להטות את מחשבותי לדברים אחרים. חשבתי על העמל והיגע שהשקיעו אלפי אנשים, שרבים מהם היו רעבים ללחם, בייצור כלי משחית אלה שהיו מוטלים עתה כפגרי סוסים.

דעתי הוסחה ממחשבות אלה למראה כמה יהודים שיצאו מבתיהם אט אט, תוך שהם מביטים לצדדים בזהירות, כאילו חיפשו מישהו. כאשר ראו אותי עומד על יד הגדר התקרבו אלי. אחד מהם בירך אותי לשלום, ואף החל להתלוצץ. בסגנון דיבור של מדינאי אמר: "כנראה שהיינו לרפובליקה עצמאית וחופשית. אף אחד איננו. מה תגיד על זה?". "מי צריך אתכם", קטע אותו יהודי אחר. "ברכבת אי אפשר לנסוע, הגשרים לפסי הרכבת מפוצצים. וכי יבוא מישהו בדרכים החוליות ודרך הביצות בגללכם? וכי רק מנייביץ' שלכם בראש מעייניו של מישהו? הגרמנים פנו לכיוונים אחרים" אמר, ופשט את ידיו, שהיו מכוסות בשרוולים לבנים, לעבר הצפון והדרום. "לאגפים", תיקן אותו היהודי שהתלוצץ, "כן, לאגפים, בדרכים הסלולות כמו בפולין. כך הם חותכים את החזית כמו במספריים, ובתוך כמה חודשים הם גומרים איתם, עם הבולשביקים. אתם מקילים ראש בכוח של הגרמנים?"

כאן התערב בשיחה יהודי שלישי, שלא היה מרוצה מניתוח המצב ששמע זה עתה. "אתם שומעים קולות משם?" שאל, והניע את ראשו לכיוון לוצק-רובנו. "מה אתם רוצים", הפסיק אותו היהודי עם השרוולים הלבנים. "מה אתם חושבים, שאחת ושתיים גומרים איתם? בוודאי שזה יקח זמן, אבל הגרמנים יגמרו איתם. הם כבר שולטים בכל כך הרבה מדינות, ובכל בתי החרושת הגדולים שלהן. כמעט בכל העולם הם שולטים, אז אתם חושבים שהבולשביקים נחשבים בעיניהם? מה גם שכל האוקראינים לצידם של הגרמנים, ואומרים שמאות אלפים הסגירו את עצמם מרצונם".

"אז מה השמחה הגדולה?" חזר והתערב היהודי ששוב לא היה מרוצה מניתוח המצב. "אתם חושבים", המשיך, שאצל הגרמנים תלקקו דבש? חכו, חכו, עוד תודו לאלוהים שנשארתם בחיים."

היהודי עם השרוולים הלבנים הרהר רגע. הסובייטים השאירו בביתו כמות גדולה של סחורות, והוא הבין למה התכוון היהודי השני. עוד רגע והיה מתלקח ריב בין היהודים, אלא שלפתע הופיעו גויים מהכפרים הסמוכים והיהודים נבהלו. התפזרנו כולנו לבתינו.

הגויים מכפרי הסביבה, על נשיהם וטפיהם, הגיעו מכל העברים, מכל דרך ושביל שהובילו אל העיירה. כמו זחלים מעופפים העטים על עץ פורח בזמזום שצלילו מנסר בחלל האוויר של ערב קייצי, כך התנפלו הגויים, בצעקות של פראים, על המחסנים שהיו שייכים למדינה. שלושה ימים רצופים נמשך השוד, עד שלקחו את כל הרכוש שהיה שייך לשלטון. אנו, היהודים, שמחנו שלא פגעו בנו לרעה. היום הרביעי היה יום ראשון. באותו בוקר הופיעו בראש המשפחות גויים עם רובים קצוצי קנה, כדי שבמקרה הצורך ניתן יהיה להסתיר את הרובה מתחת למעיל לאחר הירי. הם התפזרו באופן מאורגן בין בתי היהודים. יהודים מעטים בלבד התנגדו. אחדים עזבו את הבית. הגויים צעקו שהם חסים על חיינו, וכי הגרמנים התירו להם לעשות בנו כרצונם. כמה יהודים הספיקו להחביא משהו אצל השכנים "הנוצרים הטובים". אולם, רק אלה שהספיקו לתפור טלאים על מכנסיהם ומעיליהם נשארו לבושים. את האחרים הפשיטו, לקחו את נעליהם והשאירו אותם באמצע הרחוב, לבושים בתחתונים בלבד. הם פשטו על הבתים ולקחו מכל הבא ליד. מהאוכל השאירו פיסות קטנות של לחם. "בין כה וכה", הם אמרו, "הגרמנים יבואו בקרוב ויהרגו את כולכם. לא נחוץ לכם כבר שום דבר. הרכוש שלכם", טענו השודדים "הישרים", "שייך לנו, כי הוא נמצא על אדמותינו. אנו לוקחים מכם את מה

שצברתם". את מה שלא הצליחו הפורעים לקחת הם שברו והשמידו. בבתי היהודים שרר תוהו ובוהו: עננים של נוצות, קרעי בדים, קפיצים של מזרונים, מראות שבורות, ובכל מקום מושלכים חפצי קודש ודפים של ספרי קודש. זה הרכוש שנותר לכל יהודי. הרמתי מהריצפה דף מספר תהילים קטן. "הבה-לנו", קראתי, "עזרת מצר ושוא תשועת אדם" (תהילים ס' י"ג).

ליבי התכווץ. אוי לנו, שאלה האנשים שבקירבם אנו חיים. אך מה לעשות? אשתי וילדיי כבר לא טענו דבר, שכן הגיעו שמועות שהרגו את כל אלה שברחו. הם הסכימו איתי שאולי עם תום השוד הגדול יבוא הקץ לצרותינו. כבר חלפו שישה ימים מאז שהרוסים עזבו את מנייביץ'. במשך הימים האלה רק פעם אחת באו כמה גרמנים רכובים על אופנועים, ובמשך השעתיים ששהו במנייביץ', הספיקו להורות לפולני אחד להכות במקל יהודי שדרש ממנו את שכר הדירה שהפולני היה חייב לו. הגרמנים הסתלקו ואנחנו הרגשנו עד כמה היו חיינו להפקר. היהודי המוכה, שבמשך כמה שבועות לאחר מכן עדיין החלים מן המכות, הודה לאלוהים שהארוע לא הסתיים במשהו גרוע יותר.

מנייביץ' הייתה בין העיירות המעטות בווהלין שבהן לא הקימו הגרמנים גטו. כנראה שההיטלריסטים ימח שמם וזיכרם לא רצו לדכא את האוכלוסייה היהודית במידה כזאת שתגרום להם לברוח ליערות שהקיפו את מנייביץ', ולהצטרף לפרטיזנים. אולם אנו, היהודים, שהיינו נאיבים, חשבנו שהגרמנים לא הקימו גטו כי ריחמו עלינו היות ונותרנו חסרי כל לאחר השוד הגדול שביצעו האוקראינים. בעת ששדדו ובזזו, חזרו האוקראינים ואמרו שבעצם ציוו עליהם להרוג את כל היהודים, אבל הם, האוקראינים, הינם נוצרים מאמינים ועל כן אינם רוצים לשפוך את דמם של חפים מפשע. היהודים התייחסו לאמירה זו כאל דברי שקר וכזב של האוקראינים שונאיהם. הם, היהודים, ניחמו את עצמם במחשבה, שמכיוון שאינם קומוניסטים ואינם עוסקים בפוליטיקה, אין סיבה שהגרמנים יגעו בהם לרעה, וכך שחו זה לזה בעת שנפגשו ושפכו את ליבם זה בפני זה.

התושבים הנוצרים-קתולים, שהיו מיעוט בעיירה, התארגנו ויצרו משטרה שבה שירתו פולנים בלבד. רק מעטים מהפולנים השתתפו בשוד הגדול. המשטרה הפולנית התחילה לאסור יהודים שמהם עוד ניתן היה לקחת משהו, וגם נוצרים שלמשטרה היו חיכוכים עימם. במרתף, יחד עם עוד חמישה-עשר יהודים וחמישה נוצרים הייתי גם אני. אוכל לא נתנו לנו ומהבית לא היה מה להביא. במשך שלושת הימים שהיינו אסורים במרתף היכו רק אותנו, היהודים. בקתות הרובים היכו אותנו, עד שבשרנו התכסה כתמים חומים וכחולים, ולא יכולנו לשבת או לשכב. שלושה ימים לאחר ששוחררנו, נאסרנו שוב. הפעם נוספו עוד כמה יהודים. זה היה בשבת, בשעות הצהריים. לתוך המרתף התפרצה כנופייה של "זעלענאווצעס" - אוקראינים שקראו לעצמם "הארמיה הירוקה". לאחר המכות שהם היכו את היהודים, אלה האחרונים כבר בקושי נשמו.

בדרך נס הפעם לא היכו אותי. הם היו ממשיכים במכותיהם אילמלא פרץ ריב בינם לבין השוטרים הפולנים, שהאוקראינים נטלו מהם את השליטה במצב. אותנו שכחו, ולפנות ערב שוחררנו.

הרעב גבר מיום ליום, וככל שהתגבר, שכחנו מהצרות האחרות. כל פיסת לחם או חתיכת תפוח-אדמה היו יקרי המציאות. כמה יהודים ואני עימם החלטנו ללכת לעיירה טרויאנובקה, כ-18 ק"מ ממנייביץ', ולבקש מהיהודים שם קצת אוכל. את היהודים בטרויאנובקה לא שדדו. תושביה הגויים של עיירה זו לא הרשו לגויים מכפרי האזור להכנס לעיירה ולשדוד את תושביה, וכאשר כנופייה אחת הצליחה לחדור לטרויאנובקה, נורה ונהרג ראש הכנופייה בידי איש צבא גרמני שנמצא במקום באותה עת.

יהודי טרויאנובקה הסבירו לנו שמכיוון שהם מקפידים יותר על קיום המצוות מיהודי מנייביץ', עשה להם אלוהים נס. אותו יום היה תשעה באב, ואני נכנסתי לבית הכנסת לומר קינות.

יהודי טראיאנובקה נתנו לנו אוכל ככל שיכלו. וכך, עמוסי חבילות של אוכל הגענו הביתה ברגל בקושי רב. מעולם לא הייתי כה מאושר כמו באותו יום, כשהגעתי הביתה עם קמח ומצרכים אחרים, אוכל לאשתי ולילדיי. נראה שהמזל החל להאיר לנו פנים: למחרת שלח אלי מכר נוצרי חצי שק קמח חיטה, תפוחי אדמה ומלח, שהיה באותם ימים קשים דבר מותרות. אז מה נותר עוד לבקש? נוצרי מקומי אחר החזיר לנו כמה כריות ושמיכות, וחפצים אחרים שלקח בעת השוד הגדול. הנחנו קש על הארונות והמזנון השבורים וסידרנו לנו מקומות שינה. בכל זאת זה היה יותר טוב מאשר לישון על ריצפה קשה. ישנו כמו מלכים. במשך הזמן אספנו כלים שנזרקו על ערימת הזבל, ומסירים שבורים עשינו צלחות. בין הסמרטוטים הזרוקים מצאנו קופסה שהייתה מיועדת לירקות, ועתה שימשה לנו לבישול. את כל הכלים האלה שטפנו ושיפשפנו בחול כדי שנוכל להשתמש בהם לאכילה. כפות לאכילה לא ניתן היה למצוא, ובהתחלה שימשה כף אחת כמעט את כל הרחוב. במשך הזמן התרגלנו גם לקשיים האלה.

האוכלוסייה הנוצרית קיבלה הוראה מהשלטונות הגרמניים בעיר קובל להקים מועצה משלהם. הנהגת המועצה ניתנה לאנטישמים קיצוניים ולאנשים שהסובייטים הרחיקו מתפקידים ממלכתיים. היהודים קיבלו פקודה להקים "יודן-

ראט", ולענוד סרט לבן עם מגן דוד על ידם הימנית. זה היה האות הראשון לבודד אותנו מיתר האוכלוסייה. "וכי זה אסון כל כך גדול, לשאת מגן דוד על הזרוע?" - ניסה יהודי אחד לנחם את הקהל, שנאנק מחרפה. אחרים אמרו, שזרועם בוערת מתחת לסרט.

"והרי הסרט נושא סמל יהודי. נסו להתייחס לזה כאל ציצית. אילו ציוו עלינו לשאת צלב קטן - זה כבר משהו אחר. אבל סמל של יהודים?" היהודי סיים את דבריו כשהוא שבע-רצון מהרעיון שהעלה. אולם, כל היהודים האחרים חשו מושפלים ומבוזים. לפי הצו החדש, כל מי שאיבד את הסרט היה צפוי שירו בו, ואף על פי כן, כמעט כל אחד היה מוכן לסכן את עצמו והשתדל שלא לענוד את הסרט. אי לכך, כעבור מספר שבועות ניתנה הוראה להחליף את הסרט בטלאי עגול צהוב שאותו הצטוו היהודים לענוד בצד השמאלי של החזה ועל הגב, ובשום פנים ואופן לא בצד הימני.

כמעט כולם כבר היו אדישים לזה. בעלי מלאכה יהודים סיכנו את עצמם ובכל מיני דרכים הגיעו לכפרים שבסביבה ועבדו אצל הגויים רק עבור אוכל. וכך התחילו דברים להשתנות קמעה בעיירה. כבר ניתן היה להשיג מעט תפוחי אדמה וקמח. השלטון הגרמני ציווה להשיב ליהודים את החפצים שנשדדו מהם, ובעקבות הצו החזירו הגויים ספסלים שבורים ובגדים בלויים. את החפצים שהיו במצב טוב השאירו לעצמם. לאחר השוד הגדול ריחמו היהודים זה על זה והתחלקו במצרכים. עתה, כשרווח מעט, נעלמה הרחמנות ואנשים היו מוכנים לפשוט זה את עורו של זה עבור תפוח אדמה. לא הועילו הטענות שאף אחד לא יודע מה יהיה מחר. פולני אחד הפיץ במכוון שמועות שהגרמנים כבר כבשו את מוסקווה, ובנו של סטאלין, שכביכול נלקח בשבי, נשא נאום מברלין שבו פנה בקריאה לסטאלין כי מוטב שיפסיק את המלחמה וימסור את היהודים לידי הגרמנים.

למרות ששירותי דואר לא פעלו באותם ימים, ולא היו עיתונים, הגיעו למנייביץ' ידיעות מעציבות שאיש לא ידע את מקורן. היהודים פחדו לצאת מביתם לאחר רדת החשיכה ובכל יום פשטו בעיירה שמועות נוראות מקודמתן, כמו השמועה שבקובל תלו יהודי בגלל שמצאו בכיסו תמונה. ובכן, אמרו היהודים, מי שמתכונן לנסוע לקובל שלא יקח איתו תמונות. יחד עם זאת, רבים תהו האם יתכן שסתם כך, בגלל תמונה, תולים אדם. אבל מה לעשות, אמרו, זו מלחמה. ואולי הסיפור כולו ניבדה מליבו של המספר? מי יודע? ופתאום עוד ידיעה איומה: ברובנו אספו 15 אלף יהודים ובכולם, עד לאחרון שבהם, ירו למוות. ולפני שירו בהם אילצו אותם לחפור לעצמם את קבריהם. "מדוע אתה חוזר על דברי שטות אלה, חמישה עשרה אלף אנשים", הגיב וועלוול קושניר כשהוא מושך את המספרים בכוונה, ונזף בדודל הסערחאוועד, שהביא את הבשורה המרה. יוסף הנפח הגיב בביטול: "יהודים, מה אתם מקשיבים לכל המעשיות הטפשיות האלה. חמישה עשר אלף יהודים הרגו?" הוא חזר על הדברים תוך שהוא מעקם את פרצופו כדי לבטא את השטות שבדבר הנורא הזה. "כך סתם, ללא סיבה, לוקחים חמישה עשר אלף אנשים והורגים אותם, ולפני כן אומרים להם לחפור את קבריהם? ואתם עוד חוזרים על הדברים האלה שוב ושוב? מוטב שתתעטפו בטליתות ונעמוד כולנו להתפלל לפני שהם (השוטרים האוקראינים) מופיעים ברחוב".

ואמנם, קשה היה להאמין שסתם כך, בלי סיבה, יהרגו את כולנו. אולם, בעמקי ליבו של כל יהודי גברה החרדה לשמע ידיעות כאלה ואחרות, אמיתיות ושקריות, ובעקבות החרדה, שקענו במרה שחורה. כל זה לא השפיע כהוא זה על פושטי העור, שהמשיכו בשלהם. יהודים רבים שהתביישו להושיט יד התהלכו כמו מתים-חיים, פניהם צהובות ועיניהם כבויות. הימים היו ימי קיץ בהירים וחמים, אך עבורנו היו קודרים ומלאי בכי.

גרמנים לא ראינו, האוקראינים הם ששלטו בעיירה. בכל יום הם גזרו גזירות חדשות, כגון מס אישי, דבר שהגביר עוד יותר את השנאה והקנאה בין היהודים. במקום עזרה הדדית, כל אחד רמס את מי שרק יכול היה כדי להציל את עצמו. בסופו של דבר, כולם נפגעו. כך התנהלו החיים במשך כשישה שבועות, עד ליום ג' באלול.

עד אז היו במנייביץ' פליטים מטראספול, שהגרמנים גירשו מעבר לנהר בוג לאזור שבשליטת הרוסים. ממנייביץ' הם נסעו, יחד עם רבים מתושבי טראספול, לעיר קובל. בעיר גדולה, כך הם טענו, נהיה מוגנים יותר מאשר בעיירה. לאחר שהגרמנים הוציאו צו שלפיו היו הגויים צריכים להחזיר את החפצים ששדדו מהיהודים, רווחה הדעה בקרב היהודים שאילו נמצאו הגרמנים בעיירה בעת שהגויים פשטו על בתי היהודים, לא היה מתרחש השוד הגדול. אחרי הכל, אמרו, זהו שלטון שאינו מוכן להשלים עם שום הפקרות. הגרמנים, טענו היהודים, אינם גסים כמו הגויים ב"לאפצ'יס" (סנדלים תוצרת בית, קלועים מקליפת עץ), ואינם פראים כמו המוז'יקים. התחלנו להאמין באנושיות של הגרמנים, ואמונה זו היא שהוליכה אותנו שולל עד ליומנו האחרון.

האוקראינים שקיבלו את השלטון לא הסכינו עם מעט הסדר שהנהיג היודנראט באוכלוסייה היהודית, דהיינו, שהוקלה במקצת המצוקת המזון והפרנסה. הייתה הרגשה שלמרות התנאים הקשים, החיים בכל זאת מתחילים לחזור לאיזו שיגרה. בעיירה נפוצה שמועה שהאוקראינים קראו לגסטאפו לקחת יהודים לעבודה. אף אחד לא נתן את דעתו לדבר. עבודה היא עבודה, הסכימו היהודים, הרי זו מלחמה.

יהודים רבים סיפרו איך לקחו הגרמנים אנשים לעבודה בתקופת מלחמת העולם הראשונה. אמנם אותם אנשים סבלו סבל רב, אך שרדו את המלחמה.

באותה עת קרה לי דבר שגרוע ממנו לא אירע לאף יהודי במנייביץ'. סגן הקומנדנט, בן של כומר פרבוסלאבי, שעבד איתי בתקופת שלטון הסובייטים, החל להציק לי. הוא נטר לי איבה על שפוטר מהעבודה בגלל גניבה. לאמיתו של דבר, בהתערבותי לא נשלח לסיביר, ואילו הוא רצה לגמול לי רעה תחת טובה ולחסל אותי בירייה. בוקר אחד, בעודי עומד ומתבונן מבעד לחלון לעבר הרחוב, שהיה ריק מאדם, הבחנתי מרחוק בשני שוטרים הולכים לכיוון ביתי. ליבי אמר לי שהם מחפשים אותי, ובלי להמתין דקה אחת נוספת יצאתי מהבית בדלת אחורית. קפצתי מעבר למחיצה של הבית, דחקתי עצמי דרך פתח שהיה בשער (את השער פחדתי לפתוח שמא ירגיש מישהו בנוכחותי), ונכנסתי לרפת של שכני. השוטרים הגיעו לביתי והחלו להכות את אשתי וילדיי כדי שיגלו היכן אני. השוטרים חזרו אל הבית עוד כמה פעמים לאחר מכן. במשך שתי יממות לא ידעו בני ביתי על מקום המצאי. ביום השלישי הכריע אותי הרעב וכבר לא יכולתי לעמוד על רגליי מרוב חולשה. באותה תקופה מיעטתי מאוד לאכול, שכן, את מעט האוכל שהיה שמרנו בשביל הילדים. החלטתי להודיע למשפחתי היכן אני נמצא. עמדתי על רגליי, כשאני נשען לסירוגין פעם על רגל ימין ופעם על רגל שמאל. דרך חור בגג הרפת אפשר היה לראות את הדלת האחורית של ביתי. הצצתי דרך החור אולם, כמו להכעיס, במשך כל היום לא נפתחה הדלת. לפנות ערב יצאה בתי הקטנה רחל'ה. ירדתי מהר מה"בוידעם" של הרפת, ודרך אותו פתח בשער, שדרכו יצאתי, דחקתי עצמי וזחלתי על ארבע לעבר הגדר. בעודי שוכב על האדמה קראתי בשמה בלחש. היא נבהלה מאוד אך מיד הכירה את קולי, הביטה סביב, ומשמצאה אותי התקרבה אליי. בעיניה היו דמעות של שמחה שהנה אני חי. היא סיפרה לי על השוטרים שחזרו ובאו מדי יום והיכו אותם בשוטים כדי שיגלו היכן אני נמצא, והראתה לי את סימני המכות על כל גופה. בבית האמינו שכבר ירו בי למוות, ושמועה כזאת פשטה בעיירה כולה. היא רצה בשמחה הביתה להודיע לאמא ולבנות שאני חי. כאב פילח את ליבי ורחמים הציפו אותי על אשתי ובנותיי שסבלו כל כך הרבה בגללי. שכחתי את הרעב שהציק לי והחלטתי לחזור הביתה. אולם כאשר ראתה בתי רחל'ה שבכוונתי לטפס על הגדר, התחננה והשביעה אותי בחייה שלא אחזור. המבט בעיניה הגדולות והחכמות עצרו אותי. לאחר כמה דקות באה שוב וביקשה שאחכה עד שיחשיך לגמרי ואז יבואו כולם לראות אותי. שכבתי על הקרקע מבלי יכולת להניע את אבריי. עצב גדול ירד עלי. חשבתי לעצמי, שרק אני אשם באסוני הגדול. את אף אחד בעיירה לא היכו כפי שהיכו את אשתי ובנותיי, ואף אחד לא נאלץ להסתתר כמוני. ומי יודע כמה זמן עוד ניאלץ לסבול.

ייסרתי את עצמי במחשבות על כך שלא שמעתי בקולם של אשתי וילדיי ולא ברחנו כולנו. המחשבות החלו לבעור בראשי כמו גחלים לוהטות, ולפתע חשתי כאילו השוטרים מכים אותי בשוטי הגומי שלהם, ואני אף נהנה מהמכות, שכן אני מכפר על הכאב שגרמתי לאשתי וילדיי.

קריאה חרישית "טאטע" העירה אותי. אשתי ושלושת ילדיי ישבו על הקרקע מהצד השני של הגדר. כמו אבלים הניצבים על פתחו של קבר, איש לא דיבר. לבסוף שאלתי "מה נשמע". קיוויתי לשמוע שאולי אירע נס והגרמנים הותקפו או שנעצרו על-ידי הסובייטים. הרי לא יתכן שהסובייטים כבר נכנעו, וכי אף יהודי לא ישאר בחיים, חשבתי לעצמי. "אין חדש", ענתה אשתי בעצב. זאת אומרת שהגרמנים מתקדמים. אשתי סיפרה שהלכה ליו"ר המועצה האוקראינית וביקשה ממנו שהשוטרים יחדלו להכות אותה ואת הילדים. הוא הבטיח שיותר לא יכו אותם.

בלב כבד דחקתי עצמי שוב דרך הפתח שבשער וחזרתי לבוידעם של הרפת. סידרתי לי מקום שכיבה בין סמרטוטים רקובים, ארגזים שבורים ושקים מסריחים, כך שבמקרה שמישהו יגיע לבוידעם יהיה לו קשה להבחין שנמצא כאן אדם. את הקשר עם המשפחה קיימתי באמצעות בתי רחל'ה. מדי יום, השכם בבוקר, וכל ערב כששררה חשיכה, הייתה מביאה לי חתיכת לחם וכמה תפוחי אדמה, ומים בכד. תפוחי האדמה לא היו מקולפים, כדי לחסוך במלח. את הרעב והצרות יכולתי אולי להשכיח במעט אילו הייתה לי האפשרות לעשן. רחל'ה שלי הביאה לי כמה פעמים בדלי סיגריות שנזרקו ברחוב, מי יודע על ידי מי, וזה מה שעישנתי כדי לשכך מעט את הקדרות האיומה שליוותה אותי במשך כל היום. כל אותו זמן הייתי דרוך ומתוח שמא מישהו בא לחפש אותי. ימים תמימים עמדתי על רגליי והצצתי דרך הסדקים שבגג לעבר הרחוב הריק. התבוננתי בשיחי הפרחים שעל-יד הרפת. העלים היו עדיין ירוקים, וציפורים ניתרו בעליצות בין הענפים וצייצו האחת לעבר רעותה. קינאתי בהן. חופשיות לעוף לאן שרק יחפצו, ולשמע הרשרוש החרישי ביותר הן יכולות להסתתר כך שאף יצור לא ימצא אותן. למה לי אין כנפיים, חשבתי לעצמי, או לפחות גוף דקיק, כך שבעת סכנה אוכל להשתחל לתוך הצינור מתנור הברזל, שהיה מושלך על הבוידעם. חתול קטן וחלש היה בא לבקרני מדי יום, ובעיניים רחמניות של חתול היה מתבונן בי. הוא טיפס על רגליי והחליק על גופי, ואני חשתי כאילו ילד מנסה לנחם אותי בליטופים.

ימים אלה של כאב וסבל היו ארוכים כנצח. המחשבות על הצפוי לנו הפילו עלי חרדה איומה. ראיתי את המוות לנגד עיניי, ונמלאתי יאוש עד כדי רצון להסגיר עצמי לידי הרוצחים ולשים קץ לחיים קשים ומרים אלה. אולם, גם ברגעים אלה של יאוש הייתה קמה בי רוח של תקווה

והמחשבות הקודרות על הצפוי לנו החלו מפנות את מקומן למחשבות של תקווה, שעזרה מוכרחה להגיע מאיזה שהוא מקום. כעת אני נחשב לחיה, או ליצור אחר שאפשר וצריך להמית רק בגלל היותי יהודי. אבל בסוף הצדק ינצח, והאנשים הרודפים אותי סופם יהיה מר. אך האם אראה זאת עוד בחיי? ומחשבה זו לא נתנה לי מנוח: כי אזכה לראות במפלתם של שונאיי.

במשך הזמן התרגלתי לחיים על ה"בוידעם", לחתול הקטן ולציפורים. השוטרים כבר לא הרביצו לילדיי, ולעיתים רחוקות יותר באו לחפש אותי. התחלתי גם לנקות את "דירת הבוידעם" שלי. אך קודם לכל פתחתי במאבק נגד קורי העכביש שנטוו בפינות הבוידעם וכאילו רצו ללכוד אותי לתוכם. איתם ניהלתי "מלחמה" לחיים או למוות, עד שהצלחתי לגרשם מן הפינה שאותה בחרתי לי ל"מגורים". אחרי כן התחלתי לארגן לי מקום לשינה. כל הלילה לא יכולתי להירדם. שכבתי במיטתי, שהייתה מכוסה בסמרטוטים בלויים, ומייד זינקו עלי אלפי פרעושים ונגסו בבשרי הדל עד זוב דם. הייתי חסר אונים נגדם. בלילות נהגתי לרדת בחשאי ממקום מחבואי מעל הרפת, לטייל לאורכה ולרוחבה של הרפת, ולהקשיב לקולותיהן של הפרות שהיו מעלות גירה, ומידי פעם פלטו אנחות כבדות.

פעם, לפנות בוקר, עלה אלי בעל הרפת, ישעיהו צבייבל, לאחר שנודע לו שאני מסתתר בעליית הגג של הרפת שלו. מאז ביקר אצלי לעיתים קרובות. יום אחד סיפר לי שקיבל אישור לבקר את אביו הזקן שהתגורר בכפר גריווע. הוא פחד לנסוע לבד. הצעתי לו לנסוע מהר ככל האפשר, כי הייתה לי תחושה שסכנה מתקרבת. הוא נסע. חצי שעה לאחר מכן ראיתי מבעד לסדקים שברפת שמונה או עשרה כלי רכב מכוסים בברזנטים שצלבי קרס מצויירים עליהם. הם נסעו לכיוון ה"גמינה" (מועצה).

לא ידעתי מה פשר בואם של כלי הרכב. נתקפתי פחד נורא. לא ידעתי מה לעשות, היכן להתחבא? אולי בתוך ארגז הפוך? איש לא יעלה על דעתו שבארגז ההפוך מסתתר מישהו... אכווץ את עצמי עד זוב דם... ואולי אתחבא בתוך ערימת הזבל שבפתח הרפת? אך מישהו יצטרך לכסות אותי, והיכן יימצא אחד כזה...? וכך התרוצצתי אנה ואנה כמטורף מבלי שאוכל למצוא מקום מסתור להציל את נפשי. ידיי ורגליי רעדו. לא יכולתי לתפוס למה אחזני פחד כה עז. בין רגליי התרוצצה החתולה הקטנה, בת לוויתי התמידית. חשבתי לעצמי: הלוואי שיכולתי להכנס לעורה של החתולה, או של כלב מצורע... רק לא להיות יהודי.

ניסיתי לחדול מן המחשבות המטופשות האלה ולהתעשת. אימצתי את מבטי ונסיתי שוב למצוא מקום מחבוא בטוח. לפתע הגיעה בעלת הבית ובדמעות בעיניה התחננה לפני שאעזוב מייד את המקום. "גברים", אמרה, "לוקחים לעבודה, והמשטרה האוקראינית הודיעה שאם יימצאו יהודים שמסתתרים בבתיהם של תושבי העיירה, המשפחה כולה תוצא להורג. אנא ממך, עזוב את הרפת, שכן אתה מסכן את חיי ילדיי ואת חיי שלי".

לרגע לא היססתי. ירדתי מייד מעליית הגג ויצאתי מהרפת. לרגע נעצרתי בחצר, מבלי לדעת לאן לפנות. מעבר לגדר ראיתי את ביתי, אך לא העזתי להתקרב אליו. נזכרתי שבביתי מצוי מרווח בין התקרה לבין קירות הגג שרוחבו כ-90 ס"מ. חלפה בי מחשבה שאולי שם אוכל למצוא לי מסתור. אולם, אם יתפסוני, אסכן את חייהן של אשתי ושל בנותיי פניה, רבקה ורחל. הבטתי סביבי אך לא ראיתי אף אחת מהן, לא את אשתי ולא את בנותיי.

השעה הייתה 9:00 בבוקר. השמש, כאילו מוכנה לחג, זרחה במלוא הדרה אותו בוקר, ושלחה את קרניה מעל בתי העיירה, משתעשעת ומלטפת את הצלב המוזהב הגדול שמעל הכנסייה. השמיים היו בהירים וסביב שרר שקט נעים. כה נעים היה השקט, עד כי לא רציתי לזוז ממקומי, כדי שלא להפר אותו. אך לפתע נכנסו בריצה שני צעירים מהיודנראט, פניהם מודאגות ואפורות כצבע האדמה, עיניהם יוצאות מחוריהן מבהלה ופחד. "הצילו!" צעקו, "תנו את כל הביצים שיש לכם. מפקד הזונדר-קומנדו הורה להביא 400 ביצים. רחמו, תנו מהר", קראו לעבר בעלת הבית, מבלי ששמו לב אלי (הם הכירו אותי והיו מכרים טובים). "מהר, מהר", שבו וצעקו, "המפקד הורה לנו להביא 400 ביצים בתוך 15 דקות, ולא, הוא יירה בכולם"*. השניים קיבלו את הביצים ורצו במהירות למקום הריכוז.

נשארתי קפוא על מקומי. עדיין לא יכולתי לנתק עצמי מנועם קרני השמש ומן השמיים הבהירים. מזה ארבעה שבועות שלא ראיתי אור שמש. הרגשתי כאסיר שזה עתה השתחרר מבית הסוהר, כציפור שפרחה מן הכלוב אל החופש.

אינני יודע כמה זמן עמדתי כך נטוע במקומי, כאילו מכושף, עד שהגיע אחיה של בעלת הבית, נושם ומתנשף, שק מתחת לזרועו ומגל על כתפו. מבלי לעצור פלט בלחש: "תופסים... חוטפים... בוא נלך דרך הגן שלכם ל"בוצ'ניצה" (מסילת ברזל צדדית), ומשם נצא לשדות לקצור עשב לפרות. הוא הראה לי את המגל ולחש: "בוא מהר, פנחס, ברחוב שלנו חטפו את כולם. השוטרים האוקראינים והגרמנים יגיעו הנה כל רגע". למשמע הדברים חלפה בראשי מחשבה: "בחוץ תשכל חרב ובבית המוות". "לא, אינני הולך", עניתי לו בהחלטיות. לנוכח סירובי ענה השכן בצער: "כרצונך, אך אני בכל זאת אומר: שמע בקולי, בוא!" בראותו שאיני זז ממקומי, טיפס על הגדר ונעלם מעיניי...

יריות רובה וקריאות "האלט!" החלו נשמעות, והן קרבות והולכות. הסכנה קרובה, חשבתי, ללא פחד. ניגשתי לגדר של

* הם התכוונו ל-375 היהודים שרוכזו, ולאחר מכן נורו למוות, ב"פערדישע מאגילעס" - בית קברות לסוסים).

שכני, ובקור רוח עקרתי שני קרשים, נכנסתי לגינה והצמדתי את הקרשים למקומם כך שלא יוותר כל סימן למעשה. נשכבתי על הקרקע וזחלתי בתוך תלמים של שיחי תפוחי אדמה, וכך הגעתי לקיר האחורי של הרפת, שלמרגלותיו הייתה צמחיית בר סמיכה. שם נתקלתי ביהודי צעיר שמצא לו מסתור. ישבנו שנינו שפופים, ולא הוצאנו מילה מפינו. מן העבר השני של הגדר נמשכה דרך חולית רחבה ובדיוק מול מקום מחבואנו ריכזו את היהודים מהרחוב שלנו ומהרחובות הסמוכים.

תחילה שכבתי בסבך הצמחייה ומידי פעם הצצתי סביבי בזהירות, כדי שלא יגלו אותנו. כשהייתי בטוח שאין רואים אותנו ממקום הריכוז של היהודים, התחלתי לעקוב אחר המתרחש במקום.

כ-50 יהודים היו שכובים בשורות ופניהם לאדמה. גרמני שמן ואדום-פנים התרוצץ בין היהודים השכובים. הגרמני היה לבוש חולצה לבנה עם שרוולים מקופלים, ובידו החזיק שוט. הוא הצליף בשוט בראשו ובפניו של כל יהודי שהובא למקום הריכוז. שני שוטרים מה"זונדר-קומנדו" תפסו את החטוף ברגליו ובראשו והשליכוהו על הקרקע כבהמה שחוטה בבית המטבחיים. כשהיה מוטל על הקרקע החלו לגרור אותו מצד לצד עד שהיה מונח בשורה ישרה בדיוק פרוסי ממש.

לא עבר זמן רב ולמקום הגיעה משאית גדולה וכמה שוטרים ירדו ממנה בקפיצה. בקתות רוביהם החלו להכות את האנשים שהיו שכובים בלי נוע, חצי מתים. לאחר מכן הקימו אותם והאיצו בהם לעלות למשאית. את מי שלא הצליח לטפס בכוחות עצמו תפסו החיילים והשליכו כבול עץ לתוך המשאית, עד שהתמלאה עד אפס מקום ונסעה לה.

כל אותו זמן שררה סביבנו דממה איומה, מעיקה, כדממה השוררת בבית קברות. שכבתי שם בין השיחים, בליבי לחץ כבד, מבלי יכולת לעכל את המתחולל כאן לנגד עיניי. הדממה, היא הייתה כה כבדה ומעיקה. איש לא השמיע קול בכי, איש לא זעק מרה. נדמה היה שגם צעקות השוטרים ושריקות הכדורים נבלעו בדממה האיומה, כאילו חששו להעיר מישהו משנתו. הכל נעשה בדיוק ובמהירות, כאילו הוצא מן הבית אב מת, ובבית נותרו יתומים קטנים...

מזווית עיניי הבטתי באיש הצעיר שהסתתר לצידי. במבטי ביקשתי לשאול אותו, האם ראה גם הוא את שראיתי אני. פניו אמרו הכל: הן היו מכווצות מצער ומכאב, ומעיניו, שחזו זה עתה בזוועה שהתחוללה לנגדן, ניבט הטירוף. רגש עז של חמלה הציפני למראה צערו האילם של האיש. רציתי לומר לו משהו, לחלוק עימו את הכאב. אולי הדברים שנאמר זה לזה יקלו את המועקה. לפתע נשמעו בקירבתנו קולות של גויים. נבהלתי ונשארתי יושב על מקומי מבלי להוציא הגה מפי. לא רחוק מהרפת שמאחוריה הסתתרנו, הייתה נפחייה שהייתה שייכת לגויים. ליד הנפחייה התאספו הרוצחים האוקראינים מכל כפרי הסביבה כדי לעזור לגרמנים ב"מלאכתם". לא ראיתי אותם, אך שמעתי את קולו של "ראש המדברים", סטפן. הוא שימש כשומר יערות אצל סוחרי יערות יהודים.

וכך נשמע הדו-שיח בינו לבין אוקראיני שהיה עימו:

"נו, תפסת משהו?"

"לא, התשובה, לצערי, היא לא!"

"כן, צריכים להיות זהירים...המפקד שלנו (מיקולא סליפציוק) אמר שהם, הגרמנים, פקדו על השוטרים האוקראינים שלא יגעו בדבר. מי שיפר את הפקודה צפוי לעונש מוות, ועם הגרמנים, אחי, לא מתלוצצים. אצלם, פקודה זו פקודה! לא כמו אצלנו, שיודעים רק לדבר. הם, הגרמנים, מייד יורים".

אדם שלישי נשמע אז מצטרף לשיחה:

"היכן לקחת את הקופסה, אחי? היא לא מתאימה לך. ל"מאחורקה" (סוג של טבק) אתה הרי משתמש בשקית. קופסה כזאת מתאימה לפריצים, המעשנים סיגריות מוכנות".

"מצאתי אותה ליד ניומה הנפח. היא בוודאי עשויה כסף. ניחא, יהיה לילדים במה לשחק. ומה שקרה לי עם ניומה!" המשיך האוקראיני שהחזיק בקופסה, "אתה מבין", אני נכנס לבד, וניומה יושב לו. קום, נלך! אני אומר לו. הוא לא עונה דבר, והולך. יצאנו מהבית ומייד ניתר וקפץ מעל הגדר של קלימצ'וק (אוקראיני עשיר שגר באזור). כמו כלב ניתר ובקפיצה אחת עבר מעל הגדר..."

סטפן: "גובה הגדר אולי 3 מטר..."

אחד האוקראינים: "השד יודע מאין היה להם כל כך הרבה כוח. רבים מהם ניסו לברוח, חמקו בזריזות, קפצו מגגות שבהם ניסו להסתתר. אלוהים, כמה כוח שהיה להם! אבל אני ידעתי למצוא אותם, את הפרזיטים!"

מחזיק הקופסה: "אבל ניומה הוא באמת גיבור"

אחד האוקראינים: "את סוסי החזיק בגבו בזמן שפירזלו אותו".

"באמת? כזה גיבור?"

מחזיק הקופסה: "שימעו, אפוא, אני רץ דרך פתח בגדר לחצר של קלימצ'וק, ומה אני רואה, ניומה נאבק בשני גרמנים! הוא לופת אותם כך שהם לא יכולים להחלץ מידיו. אינני יודע מה היה קורה אלמלא הגעתי אני. הוא היה חונק אותם, את הגרמנים המסכנים".

"נו, נו, ומה קרה?"

מחזיק הקופסה: "זינקתי מייד ועם קת הרובה הכיתי בראשו בכל כוחי. אך הוא לא הירפה מהם. הוא לפת אותם בחוזקה ועוד רגע, אני רואה, יכריע אחד מהם, ייטול את רובהו ואז יהרוג את שלושתנו. הסתכלתי סביב. לא ראיתי איש שיכולתי לקרוא לו לעזרה".

"אז יורים בו, וחסל!"

מחזיק הקופסה: "חכם גדול אתה! הם שלושתם אחוזים זה בזה ולופתים זה את זה. וכי איך יכולתי לירות? אלוהים ישמור, הרי עלול הייתי לפגוע באחד הגרמנים. וכי זה דבר של מה בכך? הרי אילו הרגתי בשגגה את אחד הגרמנים, היו יורים בי ובכל משפחתי. וכי הייתי יכול אז להסביר איך קרה הדבר?"

"נו, אז מה קרה לבסוף?"

מחזיק הקופסה: "הורדתי במהירות את חגורתי וכרכתי אותה סביב צווארו של ניומה. הידקתי אותה בכל כוחותי, עד שלבסוף השתרבבה לשונו החוצה - איזו לשון ארוכה! ואז הירפה מן הגרמנים והתמוטט. מה אומר לכם, היכינו בו בלי סוף. שברנו את עצמותיו. לבסוף היו זרועותיו תלויות על עורו".

"את האמת אתה מספר לנו?"

מחזיק הקופסה: "אמת לאמיתה, כמו שאלוהים קיים. זרועותיו היו תלויות על עורו. נשמה ארוכה הייתה לו, לבחור. הוא לא הוציא אנחה מפיו. דשנו אותו עם קתות הרובים. דשנו ודשנו...אינני מבין איך עוד המשיך לחיות. רציתי לירות בו, כל כך רתחתי מכעס עליו. אבל הגרמנים לא נתנו לי".

"ומה קרה אז?"

"מה קרה? הובילו אותו למשאית וזהו...".

סטפן: "ולי מה קרה? נכנסתי לביתו של בעל המחסן הגדול. הוא איננו, רק אשתו שם. שאלתי אותה, 'איפה בעלך', והיא עונה, 'הלך לאן שהוא, אינני יודעת לאן', וחיוך מתוק על פניה. הלא היא יפה, האישה."

אחד האוקראינים: "כן, היא יפה וצעירה, הזשידאבקה (היהודייה)".

סטפן: "היא רצתה לשחד אותי. התקרבה אלי כל כך, עד ששדיה נגעו בחזה שלי..."

אחד האוקראינים: "ולמה לא? היא שווה שתעבור עבירה..."

סטפן: "וכי היה זמן לדברים כאלה? חיפשתי מתחת למיטות - אין אף אחד. חיפשתי במחסן הגדול ובמחסן הקטן - אין איש. פתחתי את הארון - והנה בתוכו הנער. אני אומר לו: 'בוא איתי, בוא לעבודה'. מה אומר לכם אחיי, מייד נפלה האישה לרגליי, מתחננת על בנה. נישקה את ידיי ולפתה את רגליי כמו נחש. לא נתנה לי ללכת. 'קח מה שאתה רוצה. תירה בי. תדקור אותי. קח אותי. אני אלך במקומו, אותו אל תיקח, אני מתחננת בפניך'. והיא אומרת, בוכייה, 'גם לך, סטפן, יש ילדים".

אחד האוקראינים: "בן יחיד לה, יהודון מעניין".

סטפן: "והיא כל כך בכתה. 'רחם עליו ועלי' התחננה. ומה אומר, באמת ריחמתי עליו".

אחד האוקראינים: "אלא מה, יהודייה יפה יכולה להמס את ליבו של החזק שבגברים..."

קולות צחוק נשמעו.

סטפן: "זאת האמת, אני אומר לכם, חסתי עליו, רציתי להצילו, אך בדיוק אז נכנס גרמני...

אני אומר לכם, בכייה כל כך נגע לליבי. אחיי, היא הייתה כל כך יפה! מימי לא ראיתי יופי שכזה".

קולות אוקראינים: "נו כן, אצלם, הארורים, הרבה נשים יפות".

אחד האוקראינים: "באמת, למה לא לוקחים גם נשים?"

קולות אוקראינים: "חכה, חכה, אל תדאג, עוד יקחו, עוד תהיה לך נחת".

כולם צחקו בקול גדול.

לפתע נשמע קול שלא שמעתי קודם לכן: "מה דעתכם, האם תפסו כבר את כולם?"

קולות אוקראינים: "מה פתאום?"

סטפן: "את טיננה לא ראיתי. האם מישהו מכם ראה אותו, ועוד אחרים שלא ראינו בסביבה?"

אוקראינים: "באמת, לא ראינו..."

סטפן: "הוא נעלם כבר מזמן, לפני כמה שבועות. כדאי למצוא אותו, שילך עם כולם".

צמרמורת חלפה בגופי. אחזני פחד כה עז עד שיותר מכל רציתי לחפור לעצמי בור במו ידיי, מתחת לקיר הרפת, ולהבלע בתוכו. העפתי מבט ב"חברי לצרה". הוא היה צהוב כבר-מינן מרוב פחד. למבטי השיב בהנעת-יד, כשואל: "מה קרה?". הבנתי שהוא לא שמע את דברי הרוצחים בהזכירם את שמי. ליבי החל לפעום בפראות. עוד רגע, חשבתי, יינתק ליבי מגופי. נזכרתי בחלום שהייתי חולם בהיותי ילד. בחלום אני נופל לתוך תהום שלעומקה אין קץ, והנה ליבי נפרד מגופי...

לפתע נשמע קולו של מישהו שזה עתה הגיע והצטרף אל האוקראינים. בקול חנוק מקוצר נשימה אמר:

"לעזאזל! המקומות שהם מצאו להם להתחבא! אני מחפש אותם בכל העיר והם - עוד ארבע-עשרה חתיכות תפסנו, בעליות הגג, ברפתות, מתוך ארובות הוצאנו אותם - ואיך שהם נראו".

נשמע צחוקם של השומעים. הוא המשיך: "אחד הוצאנו מבית השימוש".

אחד האוקראינים: מבתי שימוש הוצאתי אולי מאה יהודונים. וכי איפה עוד הם יכולים להסתתר? בבית הכנסת או בבית השימוש". נשמעו קולות צחוק.

האוקראיני שזה עתה הגיע המשיך:

"לא, לא בבית השימוש, אלא למטה, בבור של הצואה, ואיבטוך, הוא שתפס אותו. כולו היה בצואה, אפילו זקנו. זה היה בנו של הרב, ואחרים אומרים - חתנו. הבטן כאבה לנו מרוב צחוק. איך שהוא נראה! אני אומר לכם, קומדיה יפה מזו לא יכולה להיות. הגרמני ירק בפניו והלך, אך לפני כן ציווה לקשור אותו ברגליו ולהחזיק אותו בנחל עד שייפסק הסרחון... זה צחוק! בואו מהר!"

קולות אוקראינים: "בואו, בואו!".

הסיוט נמשך עד רדת החשיכה, פרק זמן שנדמה לנו כמו נצח. משהחשיך, הרגשתי מעט יותר בטוח. החשיכה נתנה לנו מחסה בין עשבי הבר. לאחר שחבורת הרוצחים האוקראינים עזבה את המקום, הייתי כמשותק. לא יכולתי להבין את המתחולל בקירבי. ובכל זאת, בחושך, בסבך הצמחייה, כמו בתוך קבר, הרגשתי מעט יותר חזק. כאן היה יותר בטוח מאשר בכל מקום אחר.

התכווצתי במקומי תוך שאני נזהר לא להניע את העשבים. גופי הצטמצם לשטח של כחצי מטר מרובע וכך, לאחר יום של מתח ועינויי גוף ונפש, נרדמתי.

השעה הייתה, כנראה, אחרי חצות, כשגשם דק העיר אותי. תחילה רעדתי מקור, אך ברגע שנגעתי בידו של "שכני לצרה" שוב לא היה לי קר, והרגשתי דחף לעזוב את המקום. שנינו, האיש הצעיר ואני, שבמשך כל אותו זמן לא החלפנו בינינו ולו מילה אחת, התחלנו לצאת מתוך סבך הצמחייה, זוחלים על ארבע. משיצאנו אל הגן, עזב אותי הצעיר ואני נותרתי לבד, מבלי לדעת לאן ללכת. לא רציתי ללכת לביתי, שמא יושבים שם החוטפים ומחכים לבואי. ללכת חזרה לעליית הגג של הרפת גם לא רציתי, שמא גם שם שומרים. ניגשתי בשקט לביתו של האיש הצעיר שעימו חלקתי את יום הייסורים, ונסיתי לפתוח את הדלת האחורית. היא הייתה נעולה מבפנים, ולדפוק בדלת פחדתי. ניגשתי לדלת החזית שפנתה לרחוב. אל הדלת הייתה צמודה "אלטנה" (מרפסת קטנה) פתוחה. משהפניתי את מבטי לכיוון ה"אלטנה" חשכו עיניי! כשישה שקצים אוקראינים שכבו עם רוביהם בין רגליהם. נשכבתי מיד על הקרקע (אינני יודע למה), והתחלתי לזחול על ארבע בחזרה לגן. השקצים, כנראה, ישנו חזק, שאלמלא כן היו בוודאי רואים אותי.

בחוץ ירד גשם דק, סמיך. מבעד לעלטה הכבדה יכולתי עדיין לראות את השקצים. וכך זחלתי עד שהגעתי למחסן קטן שעמד באותו גן.

לאחר הרצח הראשון, שבו נורו גברים וקבריהם כוסו עד שלא ניתן היה לזהות את מקומם, הודיעו הרוצחים שכל הגברים האלה נשלחו לעבודה. היו יהודים שהאמינו להודעה זו, למרות שבין הגברים שנחטפו ונשלחו ל"עבודה" היו כמעט כל הזקנים והנכים מהעיירה. בעקבות זאת חשו היהודים הקלה מסוימת ונתפסו למחשבה שאולי, בכל זאת, האנשים שבקירבם הם חיים אינם חיות טרף צמאות-דם, וכי לא יהרגו אנשים ללא סיבה. וכך, בתוך כמה שבועות, התחילו שאר הגברים, וביניהם אני, לצאת ממחבואיהם, ויחד עם תושבי העיירה האחרים, נשים וילדים עלובים, רעבים ומוכים, הלכו לעבודה. אפילו ילדים בני עשר היו צריכים לסחוב בולי עץ שהיו גדולים מהם ולהעמיסם על קרונות. ילדים מעל גיל שלוש-עשרה עבדו בתיקון מסילת הרכבת ובנשיאת אדנים של פסי הרכבת. הנערות עסקו בעבודות נקיון במוסדות של האוקראינים. השוטרים האוקראינים היו מלכלכים באופן מכוון את רצפות החדרים והנערות היו צריכות לנקות את הלכלוך בידיהן, ללא סמרטוטים. הנערות הועסקו בעוד כל מיני עבודות משפילות ומבזות שהאוקראינים הטילו עליהן. התקווה היחידה הייתה שאולי, בכל זאת, יקרה נס. היהודים האמינו לחלומות, ובמיוחד האלמנות, שבעליהן שנחטפו הופיעו לפניהן בחלומות, ואחרים, שקרוביהם הזקנים, סבים וסבתות, הופיעו בחלומותיהם. הם ראו בזה אות וסימן שבכל רגע תבוא הישועה.

וכך, גם בלי גטו, נעשו החיים קשים מנשוא. בנוסף לרעב ולמחסור סבלו היהודים השפלות והצקות מכל גוי. הם נשאו בעול מיום ליום, בתקווה שיצליחו לעבור איכשהו את התקופה האפילה הזאת.

כעבור שנה, גם כן בחודש אלול, חודש הרה אסון, החלו להקים גטו גם אצלנו. כמו צלצול פעמון לאות אזהרה, כך בישר הגטו שקרוב חיסולם של מעט היהודים שנשארו, ובזאת יבוא הקץ על כולנו. לא הועילו ההסברים של מפקדי המשטרה האוקראינית, שרצו לזרות ערפל על המתרחש. לאחר שפתחו את הגטו (זה היה יום שלישי בשבוע), היו היהודים משוכנעים שבשבת יוציאו אותם להורג. כל אחד התלבט בינו לבינו: לברוח ולמות מרעב באיזו ביצה, או למות בירייה כדור של המרצחים, ובכך לשים קץ ליסורים האיומים. כה רב היה הסבל, שהחיים כבר נמאסו בין כה וכה. אילו רק ניתן היה להכנס לעורו של כלב מצורע, ולא להיות יהודי! על כלב מצורע בני אדם מרחמים יותר. לא נותר איש בעולם שירחם על יהודי. גם נוצרים אדוקים שהכרנו, וחשבנו שהם ישרים והגונים, הסכימו שאנחנו צריכים לשלם בחיינו עבור חטאים שחטאנו לפני דורות כלפי ישו הנוצרי. הנוצרים העשירים טענו, שכל היהודים קומוניסטים, ואילו הנוצרים העניים אמרו, שכל היהודים הם בעלי הון ופרזיטים. כולם, ללא יוצא מן הכלל, הצדיקו את חיסולם של היהודים. לא

נמצא לנו אף מליץ יושר. גורלנו נחרץ. נורא היה לראות, ביום השישי האחרון, את היהודים, עם הטלאים הצהובים על בגדיהם הבלויים, עיניהם כבויות, מהלכים כמתים בדרכם לעבודה, במחשבה שזה יומם האחרון, ואולי שעתם האחרונה.

אני, יחד עם עוד תשעה יהודים, הלכנו גם אנו אותו יום לעבודתנו - סידור עצים להסקה שהיו מונחים בקירבת היער. שתיים מבנותיי, פניה בת ה-17 ורבקה בת ה-15, עבדו על פסי הרכבת לא הרחק מהכפר פולסקה גורה. הוריתי להן שיגיעו לכפר שם גר מכר נוצרי שלי, על מנת שהוא יוביל אותן אל הפרטיזנים. אמנם, עדיין לא היו לנו ידיעות מפורשות על הפרטיזנים ולא ידענו את מקום המצאם. אולם, כבר לא היה מה להפסיד, ואני אף קיוויתי שאולי יבזיק ניצוץ של רחמים בליבו של הנוצרי והוא יחביא את שתי בנותיי היפות אצלו. ביתי הקטנה רחל'ה, שהייתה בת 13, לא נראתה כלל יהודייה, והיא ציפתה שחברותיה הנוצריות יחביאו אותה. אשתי, החיים כבר נמאסו עליה לגמרי. ואני? בעודי סוחב את בולי העץ ובליבי מועקה כבדה עד מאוד, דימיתי לחשוב שהנה הנה בכל רגע נשמתי תעזוב אותי ואז יקיץ הקץ על צרותי. מצפוני ייסר אותי. איך יכולתי לשלוח את ילדיי ליער? אולי הרוצחים בכל זאת לא יגיעו אלינו? הגרמני הממונה על עצי ההסקה התייחס אלי טוב, ופעם ביקשתי אותו שיציל אותנו. המחשבות לא נתנו לי מנוח. למה שלחתי את ילדיי? אולי הרוצחים בכל זאת לא יבואו? לא יכולתי למצוא לי מנוחה. שמעתי שהגרמני קורא לי מרחוק. ניגשתי אליו. שמתי לב שהוא מבוהל ופניו חיוורים כסיד. "קארל, מה קרה?" שאלתי. (שם משפחתו היה דינוואלד, ומוצאו היה מאיזור דרזדן). "תתחבא" לחש באוזני, ומייד עזב את המקום וחזר לעיירה.

העפתי מבט בילד הנחמד שאביו עבד יחד איתנו. אביו של הילד האיץ בו לחזור הביתה אל אמא, ואמנם, הילד רץ מהר בחזרה לעיירה. הבטתי בעיירה שאנשיה התעוררו זה עתה משנתם, ולא ידעו שאני נפרד מהם לנצח.

נכנסנו כולנו, עשרה איש, למעבה היער. פתאום הבחנתי שאחד האנשים, יהושע קאנאניטש ז"ל, בחור נאה כבן 20, (שנרצח אחר-כך בפולין), מחזיק בידו אקדח. "נו?" שאלתי אותו, כמעט בבדיחות הדעת, "בנשק הזה אתה מתכונן לנהל מלחמה עם הגרמנים?". "כן!", ענה בתקיפות ובגאווה. "הם לא יתפסו אותי חי. הכדור האחרון הוא בשבילי". איש לא דיבר. מבלי להוציא מילה מפינו, פסענו לתוך מעבה היער. הלכנו בצעדים קלים, נזהרים שהענפים היבשים שעליהם דרכנו לא יקימו רעש גדול מדי. וכך עשינו את דרכנו ביער עד שהגענו לביצה, ושם החלטנו להסוות את עצמנו בתוך הצמחייה הסבוכה ולהמתין לבוא הלילה. החשיכה ירדה על היער מהר מכפי שציפינו, ועד מהרה שררה סביבנו עלטה. נמנענו מללכת בדרכים או בשבילים שהיו כבר מתווים ביער, אלא הלכנו רק בתוך הצמחייה. לא פחדנו מזאבים רעבים או מחיות אחרות שהיו ביער. רק מבני-אדם פחדנו, מחיה זו, שעלולים היינו להתקל בה אילו הלכנו בדרכים או בשבילים - ממנה פחדנו פחד מוות. הגברנו את צעדינו. עתה לא הלכנו כי אם רצנו בתוך הצמחייה הסבוכה, נרדפים על-ידי פחד שהתעורר בנו ברגע שיצאנו מסבך הצמחייה שבה הסווינו את עצמנו. הפחד התגבר והלך, כאילו בכל רגע עלול להופיע מולנו מישהו, ובהינף-יד יקפד את פתיל חיינו.

הרקיע היה כחול-כהה וכולו מכוסה כוכבים מנצנצים, כמו חופה עגולה מעל ראשינו. לבסוף הגענו לחלקת יער שבה כבר חטבו את העצים, ובבת אחת שככה האימה שאחזה בנו קודם לכן. נדמה היה כאילו המוות נותר מאחורינו, ביער הסבוך, וכי אין יותר סיבה לפחד ממנו. כאן, בשטח החופשי הזה, החיים ניצחו. מבלי להחליף מילה זה עם זה התיישבנו על הדשא הרטוב. בשקט, ובעצב גדול, קיבלו כמה מאיתנו את השבת והתפללו בניגון של יום שישי "לכו נרננה...".

לאחר מכן שקע כל אחד במחשבותיו, ובעצם, היה הראש ריק ממחשבות. איני יודע כמה זמן עבר עלינו כך, עד שלבסוף התנערנו לרעש מטוסים. פתאום נדמה היה לנו שהמטוסים עוקבים אחרינו, וכמו עיזים מבוהלות התחלנו לרוץ לתוך מעבה היער. רצנו שפופים כדי שלא להתגלות. כעבור כמה דקות שמענו קולות הפצצה שהתחזקו והלכו. עצרנו כולנו בבת אחת להקשיב לקולות, וצעקנו יחד: "העזרה הגיעה! המטוסים מפציצים כבר את קובל! נס מן השמיים, ברגע האחרון הם הגיעו להצילנו!". "נס, נס אלוהים", לחשו כולם כשגרונם חנוק מדמעות שמחה, ועיניהם נשואות לשמיים. "אלוהים, הצילנו, גורלם של כל כך הרבה נשמות חפות מפשע, כל כך הרבה ילדים ותינוקות, נתון עתה לחסדך".

אולם, למרות ההתלהבות הגדולה ועל אף שהאמנו שנס אירע לנו, לא חשב איש מאיתנו לפנות על עקביו ולחזור. כוח נסתר דחק בנו לברוח ולברוח. עם עלות השחר, לאחר הליכה של 30 ק"מ, הגענו, באפיסת כוחות, לקירבת הכפר לישניבקה שבכיוון פינסק. פחדנו להכנס לכפר לאור היום ולכן נשארנו ביער. ליקטנו אוכמניות אדומות של סתיו כדי להשקיט את הרעב שהציק לנו. זה היה הלילה הראשון שלנו ביער.

סוף דבר:

אשתו של כותב דברים אלה, לאה, ובנותיהם פניה, שהייתה אז בת 17, ורבקה, שהייתה בת 15 - שתיהן נעצרו בדרכן לעבודה - נרצחו על-ידי הגרמנים והאוקראינים יחד עם שאר יהודי מנייביץ'. הבת רחל, בת 13, נורתה למוות אחרי כן על-ידי שוטר אוקראיני, כאשר הבחין בה רועה פרות בשדה.

תורגם מיידיש ע"י אלכסנדר טינה ויהודה מרין בישראל, 2000.

ספר יזכור - גל-עד לקדושים

פנחס טיננה

"וארור האומר: נקום!"
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא ברא השטן
ויקב הדם את התהום!"
ח.נ. ביאליק

ספר זה, שאנו מתכוונים לכתוב (הדברים נכתבו לפני 45 שנה י.מ.). הינו גל-עד לקדושי מנייביץ' והסביבה, וכל המקומות שבהם נחים את מנוחתם ילדינו היקרים, אבות ואמהות, נשים, גברים, אחים, אחיות, סבים וסבתות, שאותם רצחו הנאצים ועוזריהם, ימח שמם, האוקראינים והפולנים - שכנינו מזה מאות בשנים, שאיתם חיינו בצוותא, ובסוף השתתפו ברצח בצורה סדיסטית ובשפלות שאין להם אח ורע בכל תולדות המין האנושי.

ספר זה הינו גל-עד להמוני תינוקות וילדים תמים וחסרי אונים, שקראו לעזרה ואין מושיע. הם נפלו חלל מידי הרוצחים, שרצחום במעדרים שבידיהם, כיסום בעפר באותו מעדר, כשעדיין גופותיהם מפרפרות והעפר המועט נע וזע, ומתוכו נשמעות אנחות ואנקות.

ספר זה הינו גל-עד לאותם כתמי דם על הקירות שנותרו מריסוק גולגלותיהם של ילדים ותינוקות יהודיים, שנותרו אחרי ביצוע רצח מתועב זה.

אנו, השרידים, אודים מוצלים מהאש שכילתה את מרב ומיטב עמנו, מעידים שפשעם היחיד של הקורבנות היה היותם צאצאים של אברהם אבינו הנאור, שהביא את בשורת האמונה באל אחד, ושכל אדם בצלם אלוקים נולד.

אנו, השרידים, ואיתנו כל בני ישראל, מוקיעים את רוצחי עמנו לעד!

אל נקמות, שופט הארץ, השב גמול שבעתיים לצוררי עמך. זכור שוועת "שמע ישראל" שזעקו המובלים למוות. אל תידום לדמי אבות ובנים, אמהות ועולליהם.

יתגדל ויתקדש שמה רבה...

פנחס טיננה

טבריה 1955

תורגם מאידיש ע" יהודה מרין

בֶּדֶר / אברהם שלונסקי

עַל דַּעַת עֵינַי
שֶׁרָאוּ אֶת הַשְּׁכוֹל
וְעָמְסוּ זְעָקוֹת
עַל לִיבִּי הַשַּׁחוֹחַ;
עַל דַּעַת רַחֲמַי
שֶׁהוֹרוּנִי לִמְחֹל,
עַד בָּאוּ יָמִים
שֶׁאֲיָמוּ מִלְּסְלֹחַ -
נָדַרְתִּי הַבֶּדֶר:
לִזְכֹּר אֶת הַכֹּל.
לִזְכֹּר
וְדָבָר לֹא לִשְׁכֹּחַ.

דָּבָר לֹא לִשְׁכֹּחַ
עַד הוֹר עֶשְׁיְרִי,
עַד שֹׁךְ עֶלְבּוֹנַי
עַד כְּלָם, עַד
כְּלָהֶם
עַד יִכְלוּ
כָּל שִׁבְטֵי מוּסָרִי -

קוֹנָם אִם לָרִיק
יַעֲבֹר לֵיל הַזַּעַם,
קוֹנָם אִם לַבֹּקֶר
אֶחֱזֹר לְסוּרִי
וּמְאוּם לֹא אֶלְמַד
גַּם הַפַּעַם.

פנחה טיננה, בתו בוזי ונכדתו נלי, טבריה

הדמעה האחרונה

שנים רבות, מאות דורות,
בדרכים אבלות, ליד נהרות
עטופי הוד קדושה - בכיתי!
את אש הכבשנים אמרתי
בדמעות עיני לכבות,
אך היא לדלוק המשיכה...
איך אוכל שאת הנסיון -
של חילול כבוד, שומו שמים, חרפה כזאת!!
בדמעות עיני כבצרי
שנות דור ודור רפאתי הפצעים
של שדי נשים כרותות...
הו שוד ושבר!!!
על מה נענשנו כה?
במרי שיחי בכיתי.
אמרתי: כבשה
בין שבעים זאבים
אך אדם אני ככל אדם.
קיויתי, הגיתי, אמרתי:
נר תרבות, תרבות אנוש
האור: יפזר עניי השחור
וחושך ליל.
ואכן זכיתי לראות פני התרבות
תאי גזים - שיא השכלול
בפולין המדינה,
בה מליונים אחים יהודים - נחנקים!
הייבוש אדם!
בפני מי לזעוק, לקבול,
בפני קברות אחים קדושים?!
בין יערות, על פני שדות
האדם בן התרבות, ר ו צ ח!
כדוריו חסך, הצר!
קבר חיים תינוקות, בני עברים קדושים
ואני?! למה אוסיף עוד לייחל?
מאחיי ואחיותיי הקדושים - נפרדתי
ומה בכיתי, בכיתי, בכיתי
ופעמי אל ציון אל הורתי כוננתי.
בדרכים אבלות, ישנות, מוכרות,
לירושלים עירי, מכורתי
לאחרי, חלוצי ישראל, המכבים הצעירים..,
ושוב לא אבכה!
הה, בניי היקרים, ההה!
אל קברכם הזלתי,
דמעת גולה אחרונה...

פנחס טיננה, טבריה 1962

ליום הזכרון ה-20 להשמדת היהודים בקהילות מנייביץ' והסביבה.

די לעצטע טרער

הונדערטער דורות, לאנגע יארן
ביי טייכן, הייליקע צוגן
האב איך געווײנט...
און האב אמאל דעם שייטער-אויוון
מיט טרערן געוואלט פארלעשן
נאר ער האט געברענט...
און ווען אויסגעהאלטן דעם נסיון
די קדושה פון די הימלען? אזא בזיון!
האב איך מיט טרערן, ווי מיט זאלבן
אין אלע צייטן געהיילט די ווונדן
פון אפגעשניטענע פרויען-אברים
פארפיניקטע...
פינצטערע פאגראמען!
איך האב געווײנט...
פארוואס די שטראף?
ווי צעווישן וועלף א שאף
א מענטש ווי אלע גלייך
געטראכט, געהאפט, געוואלט -
קולטור, נאך קולטור
וועט צעטרייבן די פינצטערניש
די נאכט!
און זיך דערוואלט...
"קולטורנע" גאז-קאמערן אין פוילן.
ווו פארגאזט מיליאנען אומשולדיקע יידן.
ווער שעמט זיך?
דער קולטור-מענטש - א מערדער -
האט א קויל געשוינט און
באגראבן לעבעדיקע יידישע קינדער.
ווער שעמט זיך?
אז וויף די ברידער-קברים
האט זיך די ערד געהויבן.
צו וואס האב איך געוואלט?
איך האב געווײנט, געווײנט, געווײנט
מיט די מיליאנען קדושים זיך געזעגנט
און קיין ציון אהיים אנטלאפן
צו מיינע באקאנטע אלטע שליאכן,
קיין ירושלים
צו מיינע העלדישע חלוצים די גיבורים.
צו די יונגע מכבייער
איך ווײן נישט מער.
אה! טייערע קינדער
אויסגעוואונען אין אייער קבר
האט די לעצטע גלות-טרער.

פנחס טיננה, טבריה

צום 20-טן יארצייט, נאך די מאניעוויטשער קדושים.

פנחס טיננה ז"ל

שלושים לפטירתו של ר' פנחס בן צבי טיננה ז"ל (1889-1963)

המודעה על מותו של פנחס טיננה שהופיעה בעיתון היכתה בתדהמה רבים שהכירוהו. עד ימיו האחרונים ידעו רק מעטים שמחלה אנושה מקננת בו.

רבים האנשים שהכירוהו בגליל ובעמק הירדן, לא רק משום שעסק בייעור הסביבה, ולאחר מכן היה עובד בכיר בשירות התעסוקה, ומשום שבמגעיו היום-יומיים עם המוני פועלים רכש לו ידידים רבים, אלא בעיקר הכירוהו כאדם רחב אופקים ובעל ידע בכל שטחי החיים, הדתיים והחילוניים. אלה שביקשו את עצתו הקשיבו לדבריו מתוך כבוד והערכה, שכן ידע לשלב ולגשר בין צרכי הפרט לצרכי הכלל. על אף גילו הגבוה, ותלאות החיים שהותירו צלקות עמוקות בנפשו ובגופו, התערה בחיים הציבוריים בארץ זמן קצר לאחר עלייתו, והיה מעורה בחיי הציבור במשך כל 15 שנותיו בארץ, מיום עלייתו והתיישבותו בטבריה ועד לפטירתו. לרבים מבני וואהלין שהכירוהו הכרות עמוקה יותר, הכרות בת עשרות שנים, שימש מורה ומדריך עוד בהיותם בוואהלין, ולהם קשה האבידה שבעתיים.

ר' פנחס טיננה היה מראשוני פועלי ציון בעיירתנו מנייביץ'. הייתה בו מזיגה מיוחדת במינה של חסיד נלהב - הוא היה מחסידי ברוך טברסקי - הרבי מסטפאן - ושל ציוני שעסק בפעילות ציבורית ציונית. במסגרת פעילות זו הקים, בעזרתם של מורים ופעילים אחרים, את בית הספר העברי "תרבות". לא רבים נתברכו במזיגה כזאת. עמידתו הגאה כיהודי לאומי שומר מסורת וציוני נחשבה בעיני רבים מבני דורו כאפיקורסות, אולם, הוא ידע להעמיד את מבקריו ומקטרגיו על טעותם, לא בדרך של כפיית דעתו על אחרים אלא בדרך של שכנוע בדרכי נועם, שכנוע שנבע מחוכמת החיים המיוחדת שהייתה לו.

בתקופת חייו בוואהלין היה פלך ארץ זה נתון לסירוגין לשלטון רוסיה, פולין, ושוב רוסיה. הוא ידע לייצג בכבוד את בני עמו בפני השלטונות - הן הרוסיים והן הפולניים - מתוך הבנת האינטרסים של היהודים תושבי האזור. רק עם כיבוש אזורינו על ידי הנאצים נעלמה דמותו כאיש ציבור: על אף ההפצרות והאיומים מצד השליטים הנאציים הוא סירב להופיע כאיש ציבור ביודנראט, כי ידע היטב מה טומן בחובו תפקיד "חשוב" זה. אולם, אפילו בתקופה האפילה ההיא, כשהיהודים בעיירות וואהלין היו שרויים במבוכה ופחד, נשמעה עצתו בקשב רב. הנערים היהודים הפרטיזנים רחשו לו כבוד רב ושאבו ממנו עידוד בצאתם לפעולות נגד הנאצים. הוא היה הקומיסאר הבלתי רשמי של הלוחמים היהודיים. המעטים ששרדו מיערות וואהלין עם תום המלחמה מצאו את דרכם לישראל, כמוהו.

אנו, המעטים שנותרנו, מבכים את אובדן מורנו, אחד מבין מעטים שנותרו לפליטה מהדור הישן, אשר סימל עבורנו לא רק את העבר, אלא גם הצביע על העתיד.

זיכרו לא ימוש מאיתנו לעולמים.

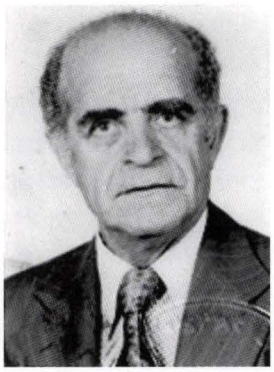
פורסם בעיתון "דבר"

יהודה מרין

רישומי אירועים מימי המלחמה

אלכסנדר טיננה

האירועים המתוארים כאן מסופרים בקיצור ובתמציתיות רבה, שכן כל אחד מהם הינו סיפור חיים בפני עצמו.

לא קל להתגבר על הכאב והעצב שמעוררים הדברים. בשביל הדורות הבאים הם יהיו לא יותר מאשר "סיפורים מתקופה רחוקה".

תיאור רציחתו של "ניומה דער קאוואל", שנכתב בידי אבי, מחזיר אותי לתקופה של אמצע שנות ה-30, עת ביקרתי כמה פעמים אצלו ב"קוזניה", שם עבד זמן קצר בן דודי וואווע אוני מקולק.

וואווע אוני סיים את הטכניקום בוילנה (במגמה מכנית) ב-1934. בעת שביקר אצל הדודים שלנו ייוליק טיננה ובבצ'וק, בעלי טחנת קמח בכפר בורוביץ' שעל הנהר סטיר, התאהב בדודתו (אחותה של אמו) פרל טיננה. היא הרתה והם החליטו להתחתן, דבר שהיה אסור, כמובן, לפי הדת היהודית. הם נסעו ללוצק, ובעזרת קרוב של משפחת טיננה, ומשום שהיו להם שמות משפחה שונים, הם הצליחו להינשא כדת וכדין. כאשר התגלתה התרמית לאביו, שמעון אוני, בעל טחנת קמח בקולק ופעיל בקהילה המקומית, הוא גילה את הדבר לרבנים והם הטילו חרם על בני הזוג. שמעון האב אמר: "בשבילי הבן וואווע מת".

רצה הגורל, ובפרק זמן של כחצי שנה נפטרו שני שוחטים בקולק מהתקף לב (כנראה מהמריבות על מיכסות השחיטה...). אבל יהודי קולק המאמינים פסקו אחרת - הם טענו שמות השוחטים הוא עונש על החטא הגדול, דהיינו, על כך שבני הזוג שהוטל עליהם חרם גרים בקירבם, והם החליטו להוציא אל הפועל פסק דין של סקילה. הדבר נודע לבני הזוג, וברגע האחרון הצליחו להימלט מן ההמון המתקרב לביתם ולהגיע לכפר סמוך. כך ניצלו חייהם, אך הם נותרו ללא אמצעי מחייה. וואווע בא למנייביץ', גר בביתנו ומצא עבודה זמנית אצל ניומה בנפחייה.

ניומה הצטייר בעיני כשמשון הגיבור ממש: גבוה, נאה, שרירי, בעל כוח אדיר, ולצידו וואווע, שהיה גבוה כמוהו, חזק ונאה. באחד הביקורים סיפר ניומה, שנעדר מהעבודה למשך יום אחד, היות ונסע להבחן כדי לקבל תעודת אומן. בבחינה המעשית היה עליו ליצור חישוק על גלגל שקוטרו 1 מ'. הוא היה הראשון מבין עשרת הנבחנים לסיים את ביצוע העבודה, ואף ביצע אותה בצורה הטובה ביותר. אבל בבחינה בתאוריה נכשל, כאשר נשאל איך חישב את אורך הסרט בשביל החישוק. הוא ענה: לקחתי פעם אחת מטר, ועוד פעם מטר, ועוד פעם מטר...ועוד חתיכה קטנה. וואווע חייך. אני הסתכלתי על ניומה בהערצה, והוא פנה אלי ואמר: "טוב שאתה לומד".

לא פעם הייתי נזכר בסיפור זה שבמרוצת הזמן הפך לאנקדוטה.

בזמן הכיבוש הגרמני וואווע ואשתו פרל ברחו ליער ואת הילד שלהם הצליחו למסור לבית יתומים קתולי. וואווע נהרג בטעות על-ידי פרטיזנים, ופרל הגיעה למחנה של מקס סוביסיאק.

ביוני 1944, זמן קצר לאחר שחרור מנייביץ', הפציצו הגרמנים את הרכבת שהסיעה מערבה את יחידת הצבא האדום שבה שירתתי. נאלצנו לנטוש את הרכבת ולהכנס ליער. זה היה בלילה. לפנות בוקר נודע לי שאנו נמצאים סמוך לרפלובקה. שם פגשתי יהודי תמהוני שהודיע לי שכל משפחתי נהרגה. אחר-כך לקח אותי למשפחת בראט. אצלם נודע לי שיום אחד בלבד לפני כן נסע אבי לרובנו. ברפלובקה פגשתי גם את פרל עם בנות משפחת מוז, שהיו כולן לבושות בלויי סחבות. הורדתי את הפופייקה החדשה שלבשתי מתחת למעיל הצבאי ונתתי לפרל וכן גם כמה מאות רובלים.

כעבור מספר שעות, לאחר שהמסילה תוקנה, נסענו מערבה. התעכבנו כמה דקות בתחנת הרכבת במנייביץ' שם ראיתי את אברהם ברונשטיין במדי צבא, מהלך בעזרת קביים. נופפנו אחד לשני לשלום.

כמה שבועות לאחר מכן הגעתי עם איש הקשר שלי (סויאזנוי) לרובנו. הלכתי למושל העיר כדי לקבל מידע על אבי, ופגשתי במקרה את אמה של גלה שוק, והיא שסיפרה לי היכן נמצא אבי.

כאשר נכנסתי לבית שבו גר נבהלה בעלת הבית למראה שני אנשי צבא השואלים על פנחס טיננה. היא קראה לאישה אחרת שהייתה שם, והשנייה אמרה, שלא ידוע להן איפה נמצא פנחס. "אני הבן שלו", אמרתי. הן הסתכלו זו על זו ואחת אמרה: "אלך לחפש אותו". כעבור זמן מה הגיע אבי. התחבקנו כמו שמתחבקים בבית קברות אחרי לוויה. במשך כמה דקות לא החלפנו בינינו מילה. אחר-כך ביקשתי לשתות וודקה. "אל תספר - אני יודע כבר הכל", אמרתי. כעבור כמה שעות עזבתי את רובנו.

איש הקשר שלי, שהיה בשקירי, ישב והמתין לי על מדרגות הכניסה לבית בזמן הפגישה. בדרך חזרה שאל אותי: איך זה שליהודים, שהם עם חכם ומלומד, אין מדינה משלהם? לא יכולתי למצוא תשובה פשוטה וחד-משמעית לשאלתו הנאיבית, אך מתבקשת.

בביקורי השני ברובנו פגשתי את אשר פלאש. "ברוך מחייה מתים" - אמר לי, והוסיף: כאן מתהלכת שמועה שנהרגת בחזית". התברר שהידיעה שהגיעה לרובנו הייתה על בנציה טיננה, אחיה של ציפה (צילה) שנפל בחזית.

בביקורי זה אצל אבי פגשתי את פרל, שסיפרה לי שבנה אומץ על-ידי זוג מורים פולנים ונמצא בלוצק. את הכתובת שלהם השיגה בבית היתומים. המשפחה המאמצת כבר ידעה על כך שהאם הביולוגית חיה. יום אחד הגיעה אליהם פרל, הציגה את עצמה, וביקשה לראות את הילד. האם המאמצת לא היססה לרגע וקראה: "באגוס, בוא הנה" (השם שניתן לילד על-ידי הוריו המאמצים היה בוגוסלאב). אל החדר נכנס ילד כבן שבע, בירך את הנוכחים לשלום, הביט בתימהון באורחת, שהייתה לבושה בבגדים עלובים, והסתכל עליה ועל אימו לסירוגין.

"באגוס, הגברת הזאת היא אמא שלך. היא באה לקחת אותך". הילד החוויר, החל לבכות ולצעוק, וברח לחדר השני. פרל החליטה שטוב תעשה אם תניח לו לזמן מה ותבקר את המשפחה במועד מאוחר יותר כדי שהילד יתרגל אליה. היא גם ידעה שאין באפשרותה לספק לילד תנאים כפי שהורגל אצל הוריו המאמצים. לאחר הביקור חלה הילד ובמשך זמן מה לא ביקרה אותו פרל. לאחר מכן החלה לבקר אותו, ובאחד הביקורים אף לקחה אותו לטיול ברחוב, אולם כעבור כמה דקות הוא ברח ממנה.

יום אחד הגיעה לביקור, ואז נודע לה שהמשפחה היגרה לפולין. פרל החליטה לנסוע לשם לחפש את בנה, דבר שלא היה פשוט כלל באותם זמנים. ואמנם, פרל נסעה לפולין ועבדה שם בבית חרושת, ובמשך שנים חיפשה משפחה בשם סטוליארסקי שלהם בן בשם בגוסלאב.

לאחת המשפחות הפולניות שהכירה במקום עבודתה הייתה בת שלמדה בקונסרבטוריון בלודז'. פעם אחת, בעת היותה בחופשה, סיפרה הבת לפרל, שבקונסרבטוריון לומד סטודנט בשם סטוליארסקי. פרל ביקשה לברר פרטים נוספים. הלא יאמן אכן אירע: הסטודנט היה בנה. היא הגיעה לדירתו בלודז', שבה התגורר עם סטודנטית פולנייה שהייתה קתולית אדוקה. פרל הבחינה בצלב שהיה תלוי מעל מיטתה. "אפשר לבקש מהגברת את תעודת הזהות שלה?" - אלה היו המילים הראשונות שאמר בגוסלאב לאמו. לאחר שבדק את התעודה הזמין אותה לשבת. "אני יודע", אמר, "שאת אמי הביולוגית, אבל יש לי אמא אחרת, שגידלה אותי, והודות לה ולאבי הגעתי לאן שהגעתי".

את הפגישה הזאת תיארה פרל במכתבה השני אלי, שאותו קיבלתי בתחילת שנות ה-60. את כתובתי מצאה אצל מקס סוביסיאק באחד מביקוריה אצלו. במכתבה הראשון שאלה אם אני קרוב משפחה שלה; במכתבה השני תיארה את הקורות את בנה וביקשה שאכתוב לו. ואמנם, כתבתי אליו והצעתי לו שהוא ואשתו יצטרפו לפרל ויעלו לישראל, וכי אטפל בסידורי עלייתם. בתשובה כתב לי שהוא אמנם מכיר בזה שפרל היא אמו, וכי עוד קודם לפגישתו עימה חשד כי הוא יהודי, היות והיה שומע, מדי פעם, את הוריו המאמצים מתלחשים על כך, ובמכולת הסמוכה לביתו היו לעיתים מתלוצצים על מראהו היהודי. אולם, כתב, אין הוא יכול לעזוב את הוריו שעשו רבות למענו. הוא הבטיח עם זאת, לשמור על קשר עם פרל.

וכך עלתה פרל לישראל לבדה. אבי עזר לה לקבל דירה ועבודה בצפת, אולם היא לא הצליחה להתאקלם בארץ והיגרה לקנדה. לפני שנים אחדות נפטרה בטורונטו.

ככל הידוע לי, בנה הוא נגן בתזמורת הפילהרמונית בלודז', ואף שמעתי שביקר אצל אימו בקנדה לפני מותה.

הזכרתי קודם את הפגישה עם אשר פלאש ברובנו.

סיפרתי לו אז, שבהיותי באוראל באזור צ'קאלוב (אורנבורג), קיבלתי מכתב מבנו דוד שהיה אז, אם זיכרוני אינו מטעה אותי, באזור טשקנט. את המכתב קיבלתי בסתיו 1941. לשמע הידיעה נפל פלאש על צווארי וחיבק אותי בהתרגשות. "הוא חי?" מילמל. דמעות זלגו מעיניו.

את כתובתי קיבל דוד משני אחים ובן-דודם, פליטים מלודז', שהיו במנייביץ', ואותם פגשתי בדרך מסרני לאולבסק. יחד איתם היו עוד שני אחים פליטים מלובלין שהיו קודם במנייביץ', דוד מוצ'ניק, המיליציונר היהודי זילברשטיין(?) ועוד כמה אנשים מסרני. זה היה בקיץ 1941. הלכנו ברגל לכיוון הגבול הישן שבין ברית המועצות לפולניה. לאחר שחצינו את הגבול המשכנו ללכת בשולי הדרך החולית, צמוד ליער. מידי פעם הפציצו הגרמנים את הנוסעים בעגלות ואת ההולכים ברגל לכיוון אולבסק.

היום היה יום קיץ חם ויבש. לעיתים נכנסנו ליער לחפש שלולית של מי גשם כדי לרוות את צמאוננו. ביער חנו פרשים סובייטיים. כעבור כמה שעות שמענו את הפרשים נסוגים באיטיות בדרך החולית לכיוון אולבסק. ראשונים רכבו שני קצינים ומאחור רכבו שניים נוספים. אחד הקצינים, שהיה חמוש ברובה אוטומטי, התעכב קמעה, איפשר לפרשים להתרחק כמה עשרות מטר, ואז היפנה את סוסו לכיוונו, התקרב ושאל: "רוסים יש ביניכם?" ענינו בשלילה, והוא המשיך: "אוקראינים? פולנים?" - "גם לא", ענינו. "אם כך, אתם כמובן יהודים. למה לא נשארתם מאחור להגן על ארצכם, ואפילו עם מקלות? אנחנו יודעים, אתם מחפשים לחמניות לבנות עם הרבה חמאה, וכרטיס מפלגה כדי להסתתר מאחוריו. על הגנת המולדת אתם יודעים רק לדבר! טוב עושה היטלר שהורג אתכם, כך צריך לעשות!". והוא היפנה את סוסו לאחור ודהר לעבר הפרשים. העובדה שלא ירה בכולנו הייתה בגדר נס ממש.

היינו המומים לשמע הדברים. נכנסנו ליער כדי להחליט מה לעשות. המיליציונר ועוד שניים-שלושה אנשים קמו ואמרו: הנה, עתה אתם רואים לאן אתם הולכים. אם נגזר עלינו למות, מוטב שנמות יחד עם המשפחה". הם סבו על עקבותיהם ופנו לחזור. הפליטים מלובלין ואני החלטנו להמשיך: "הקצין לא מייצג את המשטר, ואין תקווה בחזרה למקום שממנו באנו", אמרנו. הצטרפו אלינו האחים מלודז' ומוצ'ניק.

בתחנת הרכבת באולבסק שררה מהומה רבה. אלפי אנשים, מבוגרים וילדים, עמוסי חבילות, התרוצצו מרכבת לרכבת, מקרון לקרון. כל אותה עת לא פסקו ההפצצות, ורבים היו הנפגעים.

בגלל ההפצצות הכבדות התרחקנו מתחנת הרכבת.

רק אחרי מספר שעות הצלחנו להדחק לתוך קרון של רכבת משא שיצאה מאולבסק מזרחה, וכך הגענו לקייב. בקייב פינו את הקרונות מנוסעים. המראות שראינו בתחנת הרכבת באולבסק חזרו על עצמם. גם כאן הצלחנו להדחף לקרונות משא של רכבת שהובילה אותנו לכיוון מזרח, ולרווחתנו התרחקנו סוף סוף מטווח הפצצות.

בסטאלינו (אזור דאנבאס) נאלצנו לרדת מהרכבת. התיישבנו בקרבת התחנה כדי להחליט מה לעשות הלאה. בעת שדיברנו בינינו שמנו לב שאדם לבוש אזרחית מסתובב בקירבתנו, ונראה כאילו הוא מנסה להקשיב לשיחתנו. פניתי אל האיש ושאלתי אותו היכן נוכל להתרחץ ולאכול. האיש הוביל אותנו ללא שהיות לבית מרחץ מרווח ונקי להפליא, שהיה בו כל הדרוש לנו: מגבות, סבון ומיטות למנוחה. לאחר מכן הביא אותנו למסעדה שהייתה באותו בניין, הזמין לנו אוכל, וישב עימנו אל השולחן. בעת שאכלנו החל לשאול אותנו שאלות שונות, בעיקר בנוגע למצב התושבים בעירה שלנו לאחר בוא הסובייטים בהשוואה למצבם הקודם, כשהיו נתונים תחת שלטון הפולנים. לבסוף שאלנו אותו אם נוכל להסתדר בעיר, והוא יעץ לנו להמשיך מזרחה. הוא סייע לנו להכנס לקרון משא של רכבת שרוב נוסעיה היו משפחות רוסיות ואוקראיניות שעזבו לאזורים הצפון-מזרחיים של ברית-המועצות. הרכבות האחרות היו מלאות עד אפס מקום בפליטים, רובם יהודים שנסעו לכיוון טשקנט. נפרדנו מאותו אלמוני (שנראה לנו יהודי) והיה, ללא ספק, איש ה-נ.ק.ו.ד.

וכך הגענו לאיזור צ'קלוב. שם, בתחנת רכבת קטנה, באמצע הלילה, פקדו על כל הנוסעים לצאת מהקרונות והחלו למיין את האנשים ליעדים השונים: לקולחוז, לסובחוז, לבתי חרושת או לעיירת המכרות. הפקידה בתחנת הרכבת ייעצה לנו לבחור בעיירת המכרות. לפנות בוקר הורו לנו לעלות על טאראנטאס (עגלה ללא קפיצים, רתומה לסוס, שעליה משטח ישיבה בלבד), והסיעו אותנו בדרך הררית עם צמחייה דלילה עד לעיירה איידירלה.

כל אחד מאיתנו קיבל מקום מגורים ועבודה. האחים מלובלין, שהיו חייטים, הועסקו במתפרה, מוצ'ניק בנגריה, האחים מלודז' במוסך, ואני במחלקה הטכנית של החברה הממשלתית "צ'קלוב זולוטו" שהולאמה מידי האנגלים עם פרוץ המהפכה, ובבעלותה היו כמה מכרות זהב באיזור. שיכנו אותי אצל משפחה של סטאראטייל (מחפש זהב עצמאי שהיה מוכר את הזהב שמצא למדינה ומקבל תמורתו כסף ובונוסים, והיה זכאי לרכוש מצרכים מקומיים ומיובאים ב"חנות הזהב" ללא הגבלה).

בחודש הראשון התנהל הכל כשורה, באופן יחסי. לא הוטלו עלינו כל מגבלות וניתן היה לקנות מזון ומצרכים אחרים כרצוננו. אולם, עם בוא הסתיו, התגבר הקור. דוד מוצ'ניק חלה בשחפת, וכעבור זמן קצר נפטר. האחים מלודז' חששו להשאר באיזור בתקופת החורף והחליטו לנסוע לכיוון טשקנט. כשהגיעו לשם פגשו את דוד פלאש וכעבור כמה שבועות קיבלתי ממנו את המכתב. חודשים ספורים לאחר מכן, בפברואר 1942, גוייסתי לצבא האדום.

תולדות משפחתי

צפורה טיננה (שטונדל)

משפחתנו מוצאה מהעיירה צ'רטוריסק. בשנת 1923 העתיקו הוריי את מגוריהם למנייביץ', עיירה שזה מקרוב קמה. העיירה התפתחה בקצב מהיר, בשל תחנת הרכבת (נקראה "סטאנציע מנייביץ") והמסחר בעצים ובתוצרת חקלאית. מדי יום יצאו קרונות עמוסים בבולי עץ ובמוצרי עץ כגון פרקט, קרשים, עפרונות וכו', בדגים, פטריות, עורות ודגנים למיניהם.

משפחתי מנתה עשר נפשות: אבי, וובע טינה, אמי גולדה, והילדים: מרים, פערל, לייבל, בן-ציון, חייקה, אני, ציפורה, והאח הצעיר יואל.

אבי היה מומחה בהפעלת טחנות קמח הוא הפעיל טחנת קמח במנייביץ'. כמו כן היה קבלן (פודריאדצ'יק) לגדרות (שצ'יטן) להגנה מפני השלג בצידי פסי הרכבת.

למרות שמצבנו הכלכלי היה טוב, לחצו אחיי על הוריי לעלות לארץ-ישראל. אחי, לייבל, לא רק היה בין מייסדי ומנהיגי בית"ר במנייביץ', אלא גם הקים קינים בעיירות הסביבה. במרוצת הזמן, הוא ומספר צעירים כמו שירקה רוזנפלד, אסתר וינשטיין, צירל קריצ'מר, משה קוטלצ'יוק ואחרים, שינו את השקפת עולמם ופתחו סניף של "השומר הצעיר". אינני רוצה לעמוד בפרוטרוט על פעילות התנועות הציוניות (בית"ר, השומר הצעיר, החלוץ) באשר הייתי אז נערה צעירה, אלא אציין ששלושת אחיי וארבע אחיותיי השתייכו תחילה לבית"ר ואחר-כך, כאמור, לשומר הצעיר.

אחי לייבל שהה שלוש שנים בהכשרה של החלוץ בעיר ראדום. לצערי, אף אחד מבני משפחתי לא זכה לעלות ארצה, בשל מחסור באשרות כניסה, דבר שהביא רבים מבני הנוער היהודי לחפש דרכים אחרות. חלקם מצאו את דרכם במסגרת הבונד ואחרים בתנועה הקומוניסטית, שהייתה אז עדיין תנועה מחתרתית.

זוכרת אני את אבי, שעוד בשנת 1929 החל להתכונן לעלייה. באו שכנים כמו איסאק אפלגארד וניהלו "מסע שיכנוע" במשך לילה שלם להניאו מלעלות לארץ ישראל, בתארם את המצב הקשה בארץ מבחינה כלכלית-פוליטית ואקלימית. לצערי, אבי השתכנע.

בשנת 1933, עם פרוץ המשבר הכלכלי, גבר גם היחס העויין של שלטונות פולין ליהודים. החלו לחצים ורדיפות אחרי אחי בן-ציון, שנחשד בהשתייכות למחתרת הקומוניסטית, ומשפחתנו נאלצה לעזוב את מנייביץ' ולעבור לעיירה קולקי הסמוכה. רק בשנת 1937 חזרנו למנייביץ'.

אני רוצה לספר על אירוע מיוחד במינו שאירע עם אחי בן-ציון:

בשנת 1939, עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין גוייס בן-ציון לצבא הפולני, לגדוד השמיני של חיל הרגלים. יחידתו כיתרה את העיר סנדומייזש, בה שהו חיילים גרמנים וחיסלה אותם. תגובת הגרמנים לא איחרה לבוא. הגדוד הפולני הותקף מהאוויר ובטנקים. אחי בן-ציון התחפר בחפירת הגנה, ופתאום זינק עליו טנק גרמני. הוא נפל לתוך החפירה כשתפילה בפיו, ואיבד את הכרתו. כשהתעורר היה מזועזע. לאחר שובו הביתה למנייביץ', בדרך לא דרך, סיפר כי כששכב ללא הכרה ראה את סבא וסבתא, שנפטרו לפני מספר שנים, עומדים משני צידי המחפורת ומגינים עליו. כולנו היינו נרגשים מסיפורו הבלתי רגיל.

עם פרוץ המלחמה, אחי בן-ציון ואחי הצעיר יואל, יחד עם עוד בני נוער ממנייביץ', ברחו לרוסיה. הוא גוייס לצבא האדום אבל הורחק מהחזית, על-פי הוראות השלטונות, יחד עם האוקראינים והבילורוסים שהסגירו עצמם לגרמנים ונלחמו נגד הצבא האדום. בן-ציון הועבר לגדוד עבודה ("טרוד ארמיה") ועבד בביצורים ליד מוסקבה ולנינגרד.

הוא התגייס לצבא הפולני בדרגת סגן ונפל בשנת 1944, בחודש אוגוסט, בקרבות ליד ורשה. מכל בני משפחתי שרד רק בן אחותי, יהודל'ה מלמדיק, שהיה במחנה המשפחה בחסות הפרטיזנים. אחי יואל, שהיה אתי, נפטר אחרי שחלה בשחפת. נשארתי בודדה.

הכרתי את בעלי לעתיד, אברהם שטונדל והתחתנו. נולדו לנו בן ובת במחנה העקורים פרנוואלד, וזו הייתה נחמתנו הגדולה. בשנת 1949, לאחר נדודים, הגרנו לארצות הברית.

משפחתי:

אבי, וובה טינה, ואמי גולדה, נרצחו בשנת 1942 על-ידי הגרמנים ועוזריהם.

אחותי מרים, ילידת 1909, נישאה לסנקה מלמדיק (בנו של אברהם מהולוזי), שנרצח על-ידי אוקראינים בעת שברח מהגטו בכ"ג באלול תש"ב (1942).

ילדיהם: ציפורה בת 12

יהודל'ה בן שבע ברח ליערות והיה, כאמור, במחנה המשפחה. חי כעת במונטריאול, קנדה.

אחותי פערל, ילידת 1918, נישאה למשה לוינזון מלובלין בשנת 1941. הם ובנם יענקל'ה בן שנתיים - נרצחו במנייביץ' בשנת 1942.

בן-ציון, יליד 1916, נפל בשורות הצבא הפולני באוגוסט 1944 ליד ורשה, בדרגת סגן.

יואל, יליד 1923, נפטר ברובנה בשנת 1945 ממחלת השחפת.

העדות נרשמה בידי יהודה מרין בשנת 1981 ותורגמה מאידיש על ידו.

עדותו הקצרה של יהודה מלמדיק

נמסרה ע"י דודתו ציפורה טיננה (שטונדל)

יודל'ה, בהיותו בן שבע, נרצח אביו, סנקה, בעת ניסיון בריחה מהגטו. הדבר לא סופר לו, ולכן החליט לצאת ולחפש את אביו. אחותו ציפורה לא רצתה להצטרף אליו, מאחר וידעה כי אביהם איננו יותר בחיים. יודל'ה רץ מכפר לכפר לחפש את אביו. בחמש לפנות בוקר נתקל במכונית עם אנשי אס. אס. לברוח היה כבר מאוחר. פתאום ראה רועי פרות, תפס מקל והתחיל להאיץ בפרות. הרועים, למרות שידעו כי ילד יהודי הוא, שתקו. כך ניצל יודל'ה.

יודל'ה לא הפסיק לחפש את אביו. במקרה אחר ירד הערב והוא מצא את עצמו בצומת דרכים. פתאום ראה סימני גלגלי אופניים של שומר היערות. הוא הלך בעקבות הסימנים עד שהגיע לנחל, ושם העקבות נעלמו. בינתיים ירד הלילה והוא ילד בן שבע ביער עבות. הוא פרץ בבכי רם שנשמע למרחקים. פתאום ראה אורות מהבהבים מכפר. בכפר ריחם עליו איכר אחד ונתן לו אוכל. הייתה זו משפחה פולנית (כנראה משפחת סלוביק).

לאחר זמן מה, בן דודו, יהודה מלמדיק, לוחם אמיץ שנפל בידי מרצחים אוקראינים, העביר את יודל'ה למחנה משפחה בחסות "מקס", שם מילא תפקיד חשוב, בהשגחה ובטיפול בשלושים סוסים של היחידה הלוחמת.

עם נסיגת הגרמנים מקובל, חזר למנייביץ' - "הביתה" - ב-22 באפריל 1944. אחרי נדודים ממושכים בפולין ובמחנות העקורים היגר לקנדה, שם הוא חי עד היום.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

משפחת וואווע טינה

משפחת וואווע טיננה
מימין: יואל, חייקה, האמא, בן-ציון, החייל וואווע - האב, לייבל

לייבל טיננה ואחותו

תולדות משפחתי

יהודה טרגר, טבריה 1960

ברצוני לגולל בקצרה את תולדות משפחתי משנת 1901 עד 1960.

סבי, לייזר טרגר, שהתגורר בכפר צ'רבכה, 4 ק"מ ממנייביץ', היה הראשון שהקים את ביתו ב"סטנציה" מנייביץ' בשנת 1901. אחריו נהרו הרבה סוחרי יערות מכל רחבי האימפריה הרוסית. אייזיק בוכמן בנה את המנסרה הראשונה ליד ה"סטנציה", ובעקבותיו באו אייזיק שאק, בובעס, פוגץ, מעסטער ואחרים, מז'יטומיר, קייב ואפילו ממוסקבה ופטרבורג. גם מכפרי הסביבה החלו יהודים להתיישב במנייביץ'.

לסבי הייתה אכסניה (גוסטיניצה) וכן זיכיון לחלוקת הדואר במנייביץ' ובסביבה.

משפחת סבי מנתה שבע נפשות - סבתי פראדל-טויבע, אבי הרשל, אחיו (עליה) אליהו ומוטל, ואחיותיו חייקה ופניה. משפחתנו מנתה שמונה נפשות: אבי הרשל (לייזערס), אמי חנה, אני יהודה הבכור, אחיותי פאניע, וויטל, חיה שרה, מאניע ופולה. אבי סחר בתוצרת שהניבו היערות והנהרות בסביבה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב-1914, עזב סבי עם כל ילדיו את ה"סטנציה" והם היגרו לעומק רוסיה. אבי נשאר במקום לשמור על הרכוש שהספיקה המשפחה לצבור. עם כניסת הגרמנים והאוסטרים לאזורנו הועברו כל היהודים מהעיירות והכפרים שבסביבה, לרבות ה"סטנציה" (מי שנשאר), למרכז פולין.

כשחזרנו ב-1919 למנייביץ' מצאנו את ביתנו הרוס, רק חדר אחד נשאר, ובו השתכנה משפחתנו.

ב-1920 הגיע דודי אליהו מרוסיה, בעיצומה של המהפכה הבולשיביסטית, ולקח איתו את סבתא.

עברנו במנייביץ' הרבה תלאות ופגיעות מכנופיות מרצחים וצבאות של פטליורה, באלאכאוויץ, דניקין. ספגנו הרבה פגיעות מכל אלה שעברו ב"סטנציה מנייביץ'".

רק עם צירוף אזורנו למדינת פולין, שקמה בשנים 1921-1922, האזור שקט, והחלו החיים להסתדר, עד כמה שניתן היה בתנאים שהיו אז. ה"סטנציה" החלה להתפתח בצעדי ענק. יהודים שחזרו מגלות פולין בנו את בתיהם במנייביץ', ואלה היו יהודי הורודוק, לישניבקה, קראסין, סערכאוו-טראינובקה, קאמענוכה, הוטע, ליסאווע, ראדע וולצ'צק.

משפחת הרשל - (לייזרס) טרגר

קמה ממש עיירה יהודית, שבה היו סוחרים, חנוונים, בעלי מלאכה וסתם יהודים שקיוו למצוא פרנסה במקום החדש. נבנו מספר מנסרות, בראשן הפרקטניה שהעסיקה למעלה מ-500 פועלים פולנים ואוקראינים - לא יהודים.

מנייביץ' הייתה מוקפת ביער אורנים. האוויר הצח משך הרבה מבריאים. זה היה ענף מכניס ליהודי המקום.

חיי התרבות התפתחו. השפיעו בעיקר הסוחרים שבאו מרחבי רוסיה, אך גם יהודי הכפרים שבסביבה הביאו איתם את חיי המסורת היהודית העשירה. היו תנועות ומפלגות ציוניות, ומנייביץ' הפכה גם מקום הכשרה לחלוצים שעבדו קשה כדי לזכות בסרטיפיקט לעלות ארצה.

באשר למשפחתי: אבי הרשל (לייזערס) היה סוחר בהמות. אני עסקתי בענף העצים - כ"בראקער", מומחה לעצים.

בשנת 1939 פרצה מלחמה בין פולין לגרמניה. פולין חולקה ואזורנו סופח לברית-המועצות. כל אחד מצא את מקומו בתנאים החדשים שנוצרו עם התבססות המשטר הסובייטי במקום. והנה פרצה המלחמה בין גרמניה לבריה"מ. היהודים במנייביץ' נרצחו כפי שנרצחו כל יהודי אוקראינה. אני הספקתי לברוח לרוסיה, שם עסקתי בכל מיני עבודות, כשמטרתי לשרוד ולראות מה אירע בעיירת הולדתי מנייביץ'.

אבי, הרשל, אחותי פניה עם בעלה וילדם חננלה, אחיותיי וויטל, חיה-שרה, מאניה ופוליה נשארו במנייביץ'. אמי חנה נפטרה בשנת 1937.

אחרי חיסול יהודי מנייביץ', נשארו אבי ואחיותי וויטל ופולה, שנמלטו ליערות ונקלטו במחנה המשפחה של הפרטיזנים.

פניה (טרגר) – אחותו של יהודה טרגר

חנינא, בנה של פניה (טרגר)

כולם נרצחו בידי הגרמנים ועוזריהם יימח שמם.

עם שחרור אזורנו, התיישב אבי בעיירה הולוב, אחותי ויטל התחתנה עם בן הולוב, משה קוטליאר.

אבי נפטר בהולוב מהצטננות קשה, ונקבר בעיירה מילניצה. בשנת 1945 היגרו אחיותי פולה וויטל עם בעליהן, לפולין - לשלזיה. אני התחתנתי ברוסיה, בעיר חארקוב. ב-1946 יצאתי עם רעייתי סוניה מרוסיה לפולין, ונפגשנו עם אחיותיי ובעליהן בעיר וולבזשיך. משם עברנו לאוסטריה ומשם לגרמניה למחנה ד.פ. פוקינג. בשנת 1949 עלינו כולנו לישראל: אני, רעייתי, אחותי ויטל עם בעלה משה קוטליאר, ופולה עם בעלה קופרשטוק.

כעבור זמן לא רב, היגרו אחיותיי עם משפחותיהן לקנדה, והם מתגוררים במונטריאל. רעייתי ואני חיים בטבריה.

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

דינה אברבוך

קרב חג הפסח, ואני חוזרת בחלומותיי, בגעגועים ובכאב, לתמונות ליל הסדר של חג הפסח בבית הוריי במנייביץ': ההכנות לחג, סיוד ומירוק הבית, הורדת הכלים הכשרים, המיוחדים והיפים, וביעור החמץ.

על השולחן הערוך נוצצים הפמוטים הכסופים עם נרות דולקים, הכוס ההדורה של אליהו הנביא, המצות, וקערת ליל הסדר, מכוסים במפיות בד רקומות.

בראש השולחן "מיטת הסבה" לבנה, שעליה ישב אבא, לבוש ב"קיטל" לבן, והדרת פניו קורנת על בני המשפחה היושבים סביב.

אמא, בבגדי חג ועטורת שביס, מברכת על הנרות בשלוות קודש ובאמונה.

"או גוט יום-טוב" חג שמח, מברך אבא את בני המשפחה בשובו מתפילת החג בבית הכנסת, יחד עם אחי שרוליק, "המוז'יניק", הבן היחיד.

הילדים מתיישבים סביב השולחן על-פי סדר קבוע: רוחל'ה הבכורה על יד אמא, אני אחריה, סוניהל'ה אחרי ושרוליק ליד אבא. יין הצימוקים נמזג לכוסות הנוצצים. אבא מקדש על היין בניגון של חג, "סברי מרנן ורבנן". עיני כולנו נשואות אליו כאשר הוא פותח בקריאת ההגדה בהטעמה, וכולנו קוראים אחריו, בניגון ובשירה, את סיפור יציאת מצרים, בהתלהבות, עד כדי התמזגות לקול אחד.

לאט לאט אנו ניתקים מעולם המציאות ומתעלים לעולמות אחרים.

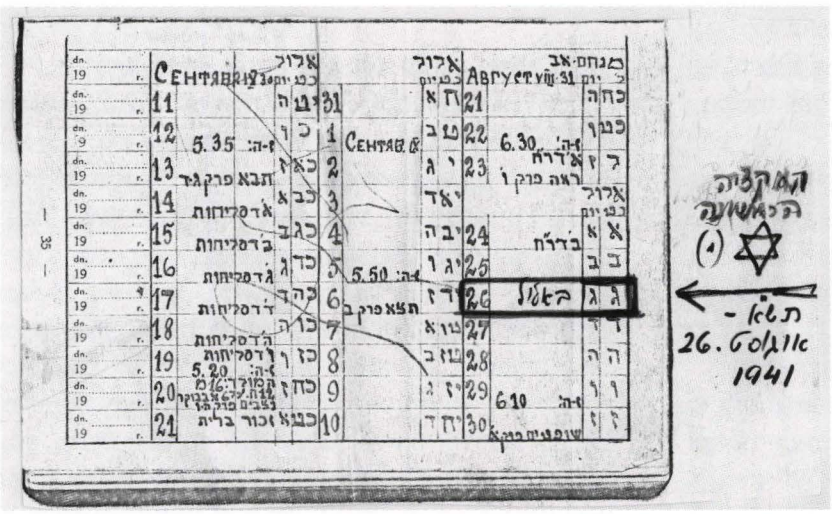
שרוליק עם עיניו הגדולות, שואל, בקולו היפה, את הקושיות: "מה נשתנה..." יציאת מצרים, מעבדות לחירות, בוקעים את הים, נודדים במדבר, עמוד האש בראש המחנה, חוצים מכשולים, מקבלים עול התורה והעם כולו מתקרב לארץ הבחירה. קולו של אבי מהדהד באוזניי עד היום בכאב המפלח את הלב.

ערפל סמיך מכסה תקופת דמדומים זו בחיי קהילה יהודית תוססת באחת העיירות של ווהלין - מנייביץ'.

מרחק הזמן לא עימעם ולא הפיג עד היום הזה את הזעזוע הקשה מן הבשורה המרה והטראגית שקיבלתי בחודש אפריל 1944 מהגב' וירה קובלסקה, בתשובה למכתב ששלחתי אליה ממרחקים:

נשארתי לבדי בעולם אכזר. הרגעים האחרונים של יקיריי רודפים אחריי בליווי הזעקה "שמע ישראל...!" נדמו הקולות, יללות חרישיות בכל קצוות העיר, רבה המבוכה, השמש דעכה ביום ועלטה כיסתה הכוכבים בליל. אימת מוות שולטת בחלל, הכל עבר וחלף כחלום ואני תמיד לנצח איתם.

שני דפים מתוך לוח עברי שהותקן ע"י השו"ב שמואל דוד לברטוב, אביה של הכותבת, על פנקס ישן. על הדפים סומנו, מאוחר יותר, התאריכים ג' באלול (האקציה הראשונה) וכ"ג באלול (האקציה השנייה).

סיפורה של סבתא - דינה אברבוך לבית לברטוב

צורית שרגא

"...עם כניסת הרוסים לעיירה מנייביץ', השתנו פני הדברים. מבחינה דתית היינו צריכים לנהוג כמו האנוסים בספרד בתקופת האינקוויזיציה ("ואל תשכחי שאבי ז"ל היה שו"ב ובעל סמיכות לרבנות"). לא עוד בגלוי עם טלית ביד אל בית הכנסת! זה הרגיז את הרוסים כמטלית אדומה את הפר בזירה. חגים, כמו פסח, חגגנו בהיחבא. החלונות והדלתות נסגרו ואת ההגדה קראנו בלחש.

זכור לי מקרה שניגש אלי רוסי ושאל אותי איפה נמצא אבי. ניסיתי להתחמק מתשובה. אך הוא, כועס מאוד, החל לחקור אותי אם אבי הלך לבית הכנסת. סירבתי לענות לו כי פחדתי מאוד פן יפגעו בו.

הרוסים הכריחו אותנו לעבוד ביום שבת. ביום כיפור נאלצתי לעבוד ומשפחתי נשארה בבית. עשיתי את עצמי כותבת, כשבעצם לא עשיתי כלום, וצמתי בעבודה. מנהל החשבונות הראשי ניגש אלי עם כריך בידו וניסה לאלצני לאכול. אמרתי לו שאינני רעבה, כי כבר אכלתי. הוא אמר לי שעקב אחרי ולא ראה אותי לאכול היום. אחרי שהציק לי ממש, הניח לי לנפשי.

...התנועות הציוניות עברו לפעול בסתר. נאלצנו לרדת למחתרת, ולפעולות היינו הולכים בודדים, ולעולם לא בקבוצות ולא בתלבושתנו האחידה.

הרוסים החליפו את תעודות הזהות הפולניות בפספורטים רוסיים. רבנים ושובי"ם נחשבו בעיניהם כבלתי-יעילים ובתעודות שלהם הוטבע סעיף 861. לפי סעיף זה אסור היה להם לשהות בעיר גדולה מעל ל-24 שעות, כי אם בכפר או בעיירה קטנה, במרחק של 110 ק"מ מהגבול, ואסור היה להם לעבוד בעבודה חשובה.

...הרוסים פתחו הרבה משרדים בעיר: משרד פנים, משטרה, משרד נסיעות ועוד. כולם בראשות רוסים. הפספורט עם ה"סעיף" הפריע מאוד, כי בכל משרד ומשרד הסתכלו המנהלים הרוסים על הפספורט שלי בבוז. כשרציתי לנסוע לשבועיים לבקר קרובים בקייב, סרבו להעניק לי רשיון נסיעה, כי נחשבתי כבלתי מועילה. מנהל המשרד שבו עבדתי כמנהלת חשבונות, לקח לבסוף את הפספורט שלי והלך למשרד הפנים וסידר לי את הרשיון ואף רכש בשבילי כרטיס נסיעה, כי לא היו מוכרים לי כרטיס עם הפספורט שלי. נסעתי לקייב ב-12 ביוני 1941 לשבועיים ימים. לאחר עשרה ימים פרצה המלחמה. עד אז לא יכולתי להירשם במשרד הפנים בקייב, אבל משפרצה המלחמה וראיתי שלא אוכל לשוב הביתה, פניתי לשם באין ברירה. אם היו תופסים אותי ברחוב היו מכניסים אותי הישר לבית הכלא. הייתה שמירה קפדנית מחשש למרגלים. במשרד הפנים, כשהתעודה שלי הוגשה למנהל, הוא הביט עלי בזעם וצעק: "תוך 24 שעות שתעופי מכאן!" אמרתי לו כי הדרך הביתה חסומה בפני בגלל המלחמה, והוא הורה לי לנסוע לאיזה כפר וסרב להחתים את התעודה שלי. ואכן, הפחד בגלל הפספורט ליווה אותי במשך חמש שנים רצופות. הייתי צריכה להתחבא הרבה פעמים מעיני המשטרה".

למרות שאין סיפורה של סבתי חלק אינטגרלי מנושא עבודתי, אני מרגישה צורך לספר את אשר עבר עליה בשנות המלחמה. סיפורה המרגש מתחיל משנת 1939.

ב-1939, לפני פרוץ המלחמה, למדה סבתי בבית ספר למסחר בוורשה. היא הייתה אז כבת שמונה עשרה. היא בילתה כחודש וחצי מיום פרוץ המלחמה ועד שברחה מוורשה, במקלטי העיר. כשבועיים לאחר כניעת וורשה היא יצאה מן המקלטים וראתה את רחובות הרובע היהודי עולים באש. "אני זוכרת כיצד הגרמנים מנעו מהיהודים לעמוד בתור ללחם, הם השליכו אותם מהתור".

הגסטפו נמצא אז ברובע הגרמני של וורשה, וסבתי קיוותה שאם תסור לשם ותראה להם שהיא מאוקראינה יתנו לה לחזור הביתה. תכנית זו לא יצאה, למזלה, אל הפועל, בגלל העדר תחבורה ובגלל עוצר קבוע לאחר השעה שש בערב.

באמצע נובמבר ברחה סבתי מוורשה. את הדרך לעיירה ביאלא-פודלסקה עשתה בעגלה עם משפחת פליטים יהודית. בדרך נעצרו ונבדקו בקפדנות על ידי חיילים גרמנים. מביאלא-פודלסקה עשתה סבתא את הדרך לטרספול, שעל הנהר בוג, ברגל.

"פחדתי פחד מוות", מספרת סבתא, "כי יצאתי לבדי השכם בבוקר לדרך. לא פגשתי איש, עד שהגעתי לבית כפרי וביקשתי מים לשתות. אבל לפני שהביאו לי מים, ברחתי מרוב פחד. כעבור עוד כשעתיים הליכה, הופיעו לקראתי פרשים גרמניים. נפל עלי פחד והתחלתי לרוץ לתוך היער הקרוב ושם נפלתי ארצה. התפללתי לאלוהים שלא יגלו אותי. לאחר מכן כבר לא המשכתי בכביש כי אם בתוך היער. אך לאחר כמה שעות שוב יצאתי לכביש, מחשש פן אתעה ביער".

"שמעתי קולות של סוס ועגלה. ביקשתי מהאיכר שיתן לי לנסוע איתו. הייתי עייפה מאוד ורגלי היו נפוחות. הוא הסיעני קצת. פתאום החל לסטות מהכביש לתוך היער. התחלתי לאט לאט לרדת כך שהוא לא יראה. הוא התחיל להצליף בסוס ולא שם לב שאני כבר ירדתי מן העגלה. ברחתי שוב לתוך היער. שכבתי בין העצים עד שנרגעתי והמשכתי ללכת, כשכולי מפוחדת. לפנות ערב, באפיסת כוחות, הגעתי

לעיירה טרספול".

"השעה הייתה שש בערב. נכנסתי לבית פולני וביקשתי מים. שם אמרו לי לגשת לבית ממול, "שם נמצאים פליטים יהודים שיעזרו לך". ואכן, סבתי הלכה לשם ושם נתנו לה לאכול. הפליטים היהודים סיפרו לה כי כל הגברים היהודים בעיירה ברחו, ושהגרמנים הרסו שלושה מארבעת הגשרים שבין טרספול לבין העיר ברסט שמעבר לנהר בוג. על הגשר היחיד הנותר בנו הרוסים והגרמנים מבנה משותף שבו דנו על חילופי אוכלוסין, ואי אפשר היה לעבור. כדי לברוח היו הפליטים צריכים להתגנב בלילה לביתו של אוקראיני, שהיה מעבירם בסירה את הנהר בוג.

בארבעת הימים שבהם הייתה סבתי בטרספול, סיירו באיזור חיילים גרמנים עם כלבים, ולכן אי אפשר היה לחצות את הנהר. רק ביום הרביעי, כשירד גשם שוטף והגרמנים לא סיירו בגבול, העביר אותם האוקראיני את הנהר, שם התחבאה סבתי במשך יומיים ברפת האוקראיני יחד עם האחרים.

הם המשיכו והגיעו לתחנת הרכבת בברסט, שם פגשו פליטים רבים. משם המשיכה ברכבת לקובל. "הבנתי כי עברתי את החלק הקשה של מסעי. התהלכתי ברחובות העיר, צוחקת מרוב אושר". בקובל לנה אצל חברה, ולמחרת נסעה ברכבת לעיירתה מנייביץ'. ברכבת פגשה רבים מבני עיירתה, שחשבו שהיא נהרגה. הם סיפרו לה שכל יום אביה מחכה לה בתחנה, בתקווה כי תחזור. בתחנה בפובורסק עלתה אחותה סוניה. שתיהן התרגשו מאוד.

"ברכבת נסעו עוד הרבה יהודים שחזרו לקובל, מאושרים שהם מגיעים הביתה...

"בתחנת הרכבת במנייביץ' כבר חיכה לנו אבא. הוא היה נרגש מאוד, חיבק ונישק אותנו, ומרוב התרגשות החל כאילו לצעוק. כנראה הודה כך לאלוקים.

עד היום אני חושבת על כך. גם אמא התרגשה מאוד לראותנו. שבוע ימים לא נסגרה הדלת. כל הזמן היו אנשים באים לבקר אותנו".

הפספורט של סבתי גרם לה צרות ותקלות רבות, ולכן הודיעה למשטרת קויבישוב, שלשם נקלעה, כי אבד לה הפספורט והם הוציאו לה תעודה זמנית, אבל במשך שישה חודשים הייתה צריכה להתייצב תכופות במשטרה.

לימים נודע, כנראה, לשלטונות שהיה לה פספורט מוגבל והיא הוזעקה למשטרה בשעה 2 לפנות בוקר ושם ניסו להפחידה. איש ה"נ.ק.ו.ד." חקר אותה תחת אורות מסנוורים. הוא חקר אותה על עבודת אביה, ומרוב פחד שכחה את תשובתה הקודמת וענתה כי הוא היה מנהל חשבונות. אז שאלו אם אביה היה רב והיא ענתה שאינה מבינה את השאלה. למזלה הוא פירש את תשובתה בזה שהיא דוברת רוסית עילגת ולכן התקבל טיעונה זה. כמו כן, שאלו אותה, בכעס, מדוע לא הצטרפה לקומסומול, והיא ענתה שבפולין לא הרשו לה. לאחר חקירה ארוכה שיחררו אותה. במשך כל "הראיון" ישב סבי בחדר ההמתנה ושמע הכל.

גם כשהסתיימה המלחמה, ויוצאי פולין, יהודים ונוצרים, החלו להירשם כדי לצאת מברית המועצות, נתקלו סבי וסבתי בקשיים רבים. סבי היה יליד רוסיה וסבתי ילידת פולין, ולכן יעצו לו, בין היתר, שסבתא תעזוב את ברית המועצות לבדה, ושהוא ימצא לו כאן אישה אחרת.

סבתי שלחה מכתבים לסטלין ולשר החוץ מולוטוב, ולשגריר הרוסי בבריטניה, שחתם על חוזה חילופי אוכלוסין בין ברית המועצות לבין פולין. במכתביה הזכירה, כי בברית המועצות יש לאשה זכויות שוות לזכויות הגבר ולכן היא רשאית לצרף אליה את בעלה. ועוד ציינה, שהיא רוצה לחפש את בני משפחתה, שנשארו בחיים, אם כי לאמיתו של דבר כבר ידעה על השואה שהתחוללה מרשמיו של איליה ארנבורג, שהיה אז כתב צבאי, וממכתבים שקיבלה מבני העיירה.

בין המכרים מפולין שתכננו גם הם לצאת היה חייט בשם קופר, שהיה תופר בגדים בשביל הצמרת הסובייטית המקומית, ביניהם חברי הוועדה המאשרת יציאה מגבולות המדינה. כשבוע לפני היציאה המתוכננת הוא נפגש עם כמה מחברי הוועדה ושיחד אותם שיתנו לסבי ולסבתי לצאת. למחרת קיבלה סבתי את ההיתר.

מהנסיעה ברכבת לפולין זוכרים סבי וסבתי בעיקר שני דברים: ברכבת נסע עימם גם בוקוב, יו"ר הוועדה המאשרת יציאה מגבולות ברית המועצות, שסירב להתיר לסבא לצאת. במשך כל הנסיעה פחדו מפניו מאוד, ומתגובתם האנטישמית הגלויה של עובדי הרכבת בפולין להגירה היהודית. בהגיע הרכבת לתחנה שבעבר הפולני של הגבול, נסעה בכיוון הנגדי רכבת ובה פחם שהסובייטים העבירו לארצם. עובדי הרכבת אמרו: "הרוסים לוקחים לנו את הפחם ומשלמים ביהודים שהיטלר לא הספיק להרוג".

בפולין התקבלו סבי וסבתי בקיבוץ מטעם ארגון "הבריחה" שהכשיר אותם לעלות ארצה. ואכן, לאחר שלושה חודשים בקיבוץ העבירו אותם עם קבוצה גדולה של יהודים לעיר טוסלגה שבצ'כוסולבקיה, ומשם עברו לאוסטריה.

על הגבול האוסטרי-צ'כי שמר הצבא האדום. כאשר אלו תפסו רכבת של יהודים דוברי רוסית, כיוונו את הרכבת בחזרה ושלחו אותם לסיביר. יוצאי רוסיה ברכבת היו צריכים איפוא להיזהר מכל סימן שהם מרוסיה.

לאחר חציית הגבול הועברו לזלצבורג, שעל הגבול האוסטרי גרמני. שם גרו שישה שבועות בתנאי מצוקה ומחסור במזון. לאחר מכן העבירו אותם למחנה מעבר ליהודים מאינרינג שבגרמניה. הם נשארו שם כשנתיים, כי "הבריחה" לא שלחה ארצה משפחות עם ילדים קטנים, ואמי הייתה אז בת חמש. באינרינג נולד דודי, משה דוד אברבוך.

לאחר מלחמת השחרור עלתה המשפחה ארצה.

ביוגרפיה קטנה

נכתב לפני למעלה מיובל ע"י חנה לייטר (גולדברג)

משה לייטר עם שתי בנותיו חנה ורייזל הי"ד

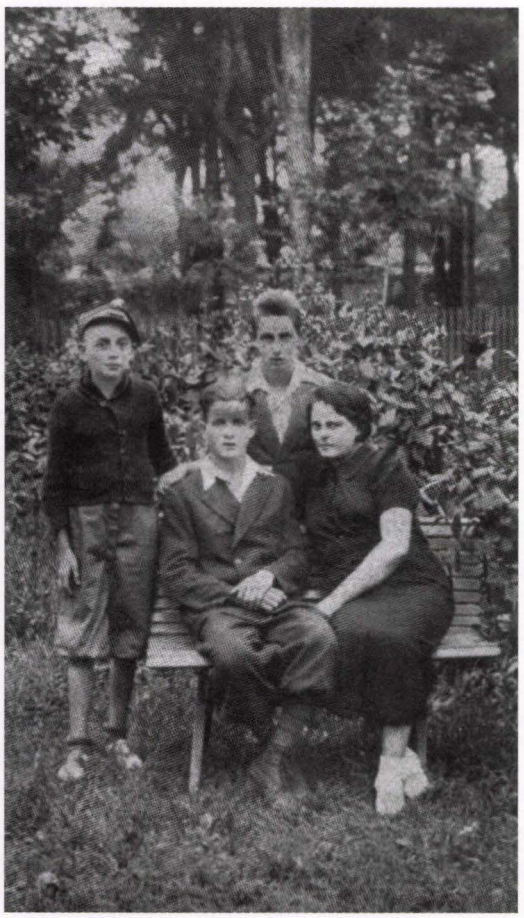
אני, חנה לייטר, עכשיו גולדברג, נולדתי בעיירה קאשיפקה ליד מנייביץ', שאליה עברנו בשנת 1918. חיינו התנהלו בשקט וברווחה.

הורי היו דתיים. אבי ועוד מספר תושבים יהודים, ביניהם גיסו מאטל פישביין (קאשיפקר) החלו לטפל בהבאת רב לעיירה שהלכה וגדלה. ואמנם, הרב גרדין ממזיריץ', הוא אשר נענה לבקשת הקהילה במנייביץ' לשמש לקהילה הקטנה מורה הוראה. שנה תמימה התגוררו הרב ומשפחתו בביתנו בחדר אחד עד שעבר לדירה מרווחת יותר, בת 3 חדרים. כעבור מספר שנים בנה בית מרווח ויפה.

בשנת 1932 נסעתי להכשרה לרובנה מטעם התנועה הרויזיוניסטית. אחרי שישה חודשים אושר לי "סרטיפיקט"

יהודית פישביין (מאטל דער קאשיפקער)

גולדנברג חנה (לייטר) עם מאיר וזליג, בניה של אחיה יעקב

לעליה לארץ ישראל. הייתי בין הראשונות ממנייביץ', יחד עם משפחת אלרגנד, שתי האחיות קוגוט - טייבל ויונה - זפרן כהן גיטל, נחום ליכטנברג, פופקין, שעלו לארץ ישראל.

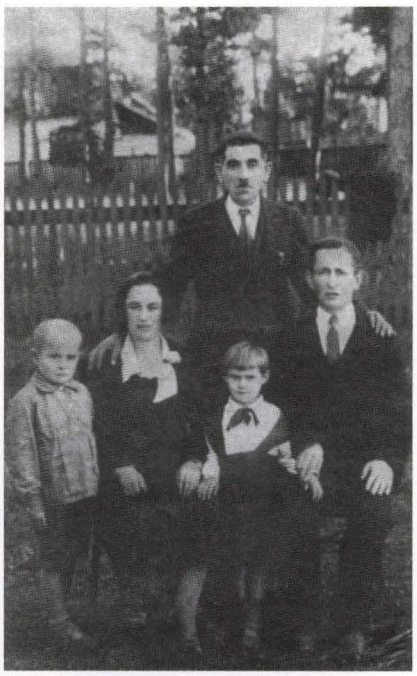
עדיין, שמורה בזכרוני הפרידה מהוריי, מחבריי וידידיי. השמחה הייתה מהולה בעצב של אלה שנשארו ולא התאפשר להם לעלות לישראל. אני זוכרת את הרחבה המפוארת של תחנת הרכבת ששימשה לכולנו מקום למפגשים, טיולים ופרידות...

לפני עלייתי לרכבת רקדנו הורה סוערת, ועדיין מהדהדת באוזני השירה "דוד מלך ישראל חי, חי וקיים..." וכך נפרדנו מהכל, ומכולם.

אחרי חמש שנים בארץ פקדו אותי געגועים עזים למשפחתי ולידידיי. בשנת 1938 הגעתי כתיירת למנייביץ'. שמחתי להפגש עם הורי ועם משפחתי. את הנוער שהתבגר לא הכרתי, כה יפה גדלו והתפתחו. כולם שאפו לעלות לארץ ישראל, אבל שערי העלייה היו נעולים, גם לאלה שעברו הכשרה במשך מספר שנים.

גורל איום פקד את העם היהודי בשנות המלחמה 1939 - 1945. משפחתי הושמדה על-ידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם ימח שמם וזכרם. אני חיה בצל האסון הנורא הזה. הכאב הגדול מלווה אותי מידי יום ביומו.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

פנחס לייטר ומשפחתו

חנה-פייגע פישביין

נחום ליכטנברג ז"ל - מראשוני החלוצים

אנו, בני עירך, מלווים אותך, נחום, בדרכך האחרונה להיטמן באדמת המולדת. אתה, שהיית חלוץ ועמדת בראש המחנה, כשהמחנה היה קטן. מתי-מספר הייתם כאשר יצאתם ממנייביץ' עיירתנו, ובראשם אתה, נחום "אריכא", או נחום "משכמו ומעלה", כפי שכינינו אותך אז, כי גבה-קומה היית, בגוף ובנפש. חיבבנו אותך מאד.

המחנה הקטן והחלוצים המעטים היוו משפחה מלוכדת אחת, שותפים לשמחה וליגון, כשאתה, ולצדך יונה (טייבעלע) רעייתך הנאמנה שתבדל"א, צועדים תמיד בראש, יד ביד, להגשמת רעיון נשגב משותף.

לימים הצטמק, לצערנו, המחנה הקטן. הלכו מאיתנו ראשוני החלוצים: ציפורה וישראל אלרגנט, וואוע פופקין, פרץ ויונה קריסטל (קוגוט), גיטל כהן (זפרן) ורודיה פפר-מוצ'ניק נ"ע. הושטתם יד למגיעים מגיא הצלמוות: מהיערות, מהפרטיזנים, מרוסיה וכו'. למעלה ממאה משפחות מעיירתנו, כן ירבו, מצאו דרכם לארץ. וכאן, יחד עם הראשונים ממנייביץ', ושוב, כשאתה בראש, נחום משכמו ומעלה, תרתי משמע, נתלכדה משפחת מנייביץ', המהווה סמל ודוגמה לקירבה ולאחווה של בני עיר, בשמחה וביגון.

ולרעייה יונה, לבנים עוזי ומוטי, לכלות ולנכדים, הרשו נא לי לומר, כאן, ליד קברו של יקירכם: אביכם נחום היה בשבילנו, בני מנייביץ', חלוץ וסמל לאותה שאיפה שפיעמה בקרב צעירי עיירתנו - לעלות ארצה. וכדי להגשים זאת היה עליו, כעל יתר החלוצים, להיות בין העמלים בקלוסובה, לודז', וורשה. החלוצים היו רעבים ללחם בקיבוצי הכשרה אלה, בצפייה ליום המיוחל לעלות ארצה.

כבן תשע הייתי כאשר כל אנשי העיירה יצאו ללוותך, נחום, כשאתה צועד ובולט בראש המחנה העתיד לבוא בעקבותיך.

לצערנו, מעטים בלבד זכו לעלות. אך כל המעטים האלה, כן ירבו, אבלים על לכתך מאיתנו, ונחמת כולנו, נחום, שזכית להיטמן באדמת ארץ שאיפותיך, בה חיית ופעלת רבות במשך למעלה מיובל שנים. ועוד נקים לך, נחום יקירנו, יד ושם בישראל, שכה אהבת ושהינך כה זכאי לו.

תנצב"ה

יהודה מרין

משפחת ליכטנברג
מימין האם טייבל, עוזי, האב נחום והבן מרדכי

משפחת ליכטנברג, קריסטל ורוזנפלד

משפחת קריסטל, רוזנפלד ואחרים: שורקה ליכטשיין,
שרה רוזנפלד, ינטל קוגוט (קריסטל), פרץ קריסטל, ליכטשיין, זכריהו רוזנפלד, עוזי, חנן קריסטל, יגאל קריסטל

משפחת קוגוט

עומדות: יענטל קוגוט (קריסטל), בת דודה, חיה קושניר,
טייבל קוגוט (ליכטנברג)
יושבות: אטל קוגוט (לופה) ומלכה קוגוט (ויינשטיין)

שלוש אחיות יתומות ממלחמת העולם הראשונה:
יענטל, עטל וטייבל קוגוט
מנייביץ' 1926

בניה של חנה: חונע ומרדכי

מלכה וויינשטיין (קוגוט) "ואמפעלע"

נחום וטייבל ליכטנברג. עומד מאחור זלמן ויינשטיין.
1930

ברכה פוכטיק (פלאש) ויענטל קוגוט (קריסטל)

פרומה ליכטנברג – אחותו של נחום ליכטנברג

אחיו של נחום – אברהם ליכטנברג

קורות משפחתנו בתקופת השואה ואחריה

מלכה (סינגל) וליזה (בערג) מוז

אנו, שתי אחיות, מלכה וליזע לבית מוז, מבקשות לכתוב על משפחתינו, שמנתה אחד-עשר איש- תשעה ילדים והורים. ואלה שמותיהם: אימנו - פייגה-אודל מוז, האחות הבכורה רבקה, בעלה שמעון בלוישטיין, ילדיהם סאסל, חיה, ברוניה ומלך.

האחות שרה בידרמן, בניה יהושע ושלמה וביתה חיה.

האחות חיה-רחל, בעלה בערל, ילדיהם פעסל, יוקל ושמואל.

אחינו בערל מוז, רעיתו לאה, ילדיהם יהושע, הערשעלע ורבקה.

לפני מלחמת העולם הראשונה הייתה מנייביץ' תחנת רכבת, שנקראה על-שם הכפר מנביץ', שהיה מרוחק 3-4 ק"מ מהתחנה.

התחנה נבנתה על קו רכבת חדש, שנבנה מקייב לוורשה. יהודים לא הורשו לגור בתחנת הרכבת. רק מעטים הצליחו לקבל היתר לגור בתחנה, ואלה היו בעיקר סוחרי יערות וצוותיהם.

בין המעטים שקיבלו היתר מגורים ("פרבוזשיטלסטבו") היה אבינו, צבי-הרשל מוז, ושותפו וועלפל קושניר. הם הורשו לנהל מחסן לאספקת מזון לעובדים שהתגוררו בסטנציה.

כל בני משפחתינו נולדו בלישניבקה, שם ניהלה אמנו חנות קטנה. עם פרוץ המלחמה, החנות נשדדה על-ידי הקוזקים. כשהאוסטרים כבשו את האיזור מידי הרוסים נצטוו היהודים מכל הסביבה לנטוש את בתיהם ולעבור לגור במרכז פולין, ליד העיר זמושץ'. החיים היו קשים ביותר. ב-1917 הורשינו לחזור למקומות מגורינו. מצאנו את בתינו בלישניבקה הרוסים. על כן החליטו ההורים, כדוגמת רבים מהפליטים, להתיישב במנייביץ'. ההתחלה הייתה קשה, אבל הסיכויים בעיירה החדשה היו טובים יחסית. הקהילה במקום גדלה, נבנו בתי כנסת, נפתחו חדרים ללימוד הילדים. אבל המקום עדיין רחש פורענויות. הבולשביקים, צבאות וכנופיות של אוקראינים, וכל אלה, כדרכם, שדדו ורצחו יהודים. רק בשנת 1921, עם צרוף אזורנו לרפובליקה הפולנית השתרר שקט וסדר במקום.

העיירה גדלה והתעצמה, הן מיהודי הכפרים שבסביבה והן מעיירות וערים בווהלין, פוליסיה ובכלל מכל פולין.

בעיירה התנהלה פעילות תוססת של תנועות ומפלגות.

משפחת צבי מוז

משפחת שמעון בלוישטיין

עקב התנאים המיוחדים של מיקום העיירה בתוך יערות עבותים, הוקמו הכשרות חלוצים לקראת עלייתם ארצה. הקיבוצים התקיימו עם הפסקות עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה.

יערות האורן והאוויר היבש היו טובים לחולי שחפת ואסטמה, והעיירה הפכה גם לעיירת קייט, שאליה נהרו יהודים בקיץ מכל הסביבה.

בשנת 1935 החלו לנשב מגרמניה רוחות חדשות שבישרו רעות. בשנת 1938 היגר אחינו שמואל (מילה) לארגנטינה. למרות רצוננו ללכת בעקבותיו, לא היה לנו מספיק זמן לכך.

עם פרוץ מלחמת פולין-גרמניה, אזורינו נתפס ("שוחרר") על-ידי הצבא האדום. חיינו בפחד, כי משפחתינו הייתה אמורה להישלח לסיביר בגלל היות הורינו סוחרים אמידים.

בינתיים הגיעו לעיירה המוני פליטים ממערב פולין, שברחו מפני הגרמנים. מצבם לא היה שפיר, אבל בכל זאת הם היו בטוחים וגם לא רעבים. כך נמשכו החיים כמעט שנתיים.

המצב החריף עם פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה. ביום הראשון לפרוץ המלחמה הופצצה עיירתנו והיו קרבנות גם בין היהודים. עם נסיגת הצבא האדום, נשארה העיירה ללא כל שלטון. אלפי איכרים מכל כפרי הסביבה הציפו את העיירה והחלו לשדוד מכל הבא ליד, וכן להכות ולרצוח יהודים.

עם כניסת הגרמנים הוקמה משטרה אוקראינית, שמילאה בקפדנות יתירה את פקודות הגרמנים. הוציאו את היהודים לעבודות פרך, כשכל תנועת יהודי מלווה במכות. תחילה נצטווינו לשים על השרוול סרט כחול-לבן, שהוחלף אחר כך לטלאי צהוב על הגב ועל החזה. נאסר כל מגע עם לא יהודים, אסור היה לרכוש מזון או להחליף דברי-ערך תמורת מעט אוכל.

האקציה הראשונה

בוקר אחד הגיעו מכוניות משא והחלו לחטוף גברים, כביכול לעבודה. הם הוכו באכזריות - כתוצאה מהמכות שישה מהם מתו. את היהודים הוציאו מחוץ לעיירה, שם הוכנו בורות, וקבוצות קבוצות בנות 25 איש הוכנסו לבורות וירו בהם. שיכבה ועוד שיכבה - ככה נרצחו 375 יהודים.

האוקראינים התהוללו ברחוב סיענקעוויטשה (רחוב בית הכנסת) והרוצחים התפארו במעשיהם וחגגו בשתייה לשכרה.

חמישה עשר קרובים שלנו אבדו בשחיטה הזאת. בעלי הצליח להתחבא.

ברצח נטלו חלק שקצים, ילדים ממש, שחיפשו אחר יהודים מסתתרים. עבור כל יהודי שגילו קיבלו מהגרמנים מרק.

לבתנו אסור היה לדעת שאביה חי, שלא תגלה זאת לילדים הנוצרים.

השנה שאחרי הרצח הייתה שנת פחד אימים, מבלי שתהיה כל תקווה להישאר בחיים. האנשים - מעט הגברים שנותרו, והנשים - יצאו לעבוד במנסרות. רעבים, מוכים, מדוכאים. למרות זאת קיננה בליבם של רבים תקוה שיצליחו להסתתר או לברוח ליערות. הגיעו אלינו שמועות על קבוצות קומוניסטים אוקראינים שהחלו להתארגן ביערות ולהלחם נגד הגרמנים.

יצאנו, בעלי, אני וילדתנו הפעוטה ועוד מספר אנשים, יחד תשעה אנשים, לאיכר שהכרנו. אחיותיי בריינדל, ליזע, אסתר ועוד מספר אנשים יצאו ליעד אחר. רק אמנו ז"ל סירבה להצטרף באומרה שלא כולם יכולים להינצל. היא התאבלה קשות על קרובינו שנרצחו שנה לפני כן (ג' באלול,

הרצל מוז ורעייתו – משפחת מוז ליד ביתם

שמואל (מילה) מוז

תש"א). אבינו נפטר עם פרוץ מלחמת פולין-גרמניה ורבים מבני עיירתנו קנאו בו.

עם בריחתנו נסגרה עיירתנו ומשמרות של שוטרים אוקראינים שמרו בל יצא ממנה איש. ביום שישי רוכזו כל היהודים משני צידי העיירה ולמחרת, בשבת, כ"ג באלול תש"ב, הובלו היהודים, תחת משמר כבד של גרמנים, שוטרים אוקראינים ומתנדבים אוקראינים ופולנים ל"פערדישע מאגילעס" - לקברי הסוסים, למקום שבו נרצחו שנה לפני כן 375 הגברים. שמענו את היריות וידענו שעם כל יריה נכבה פתיל חייו של עוד יהודי. וכך נרצחו למעלה מ-2000 יהודים.

אנו שהיינו ביער, ניסינו להתארגן כדי לעבור את החורף הקשה. החלפנו בגדים ודברי ערך במזון אצל האיכרים, או גנבנו תפוחי אדמה מהשדות. לא פעם רדפו אחרינו, וגם נערה אחת נפצעה.

קבוצתנו, שמנתה 11 איש, ניצלה בנס, אחרי שרדפו אחרינו וירו בנו. בעת הבריחה ברח בעלי עם הילדה לכיוון אחד ואנו לכיוון אחר. במשך שמונה ימים לא ידענו איש על רעהו. בעלי הגיע למקום שבו נמצאו אחיותיי, התינוקת הייתה יחפה וערומה כמעט.

עתה מספרת, אני, ליזע, את שאירע לי ולאחיותיי בריינדל ואסתר.

שלושתנו עבדנו קשה במנסרה והיינו רעבות. מידי יום בכינו בין בולי העץ והקרשים על גורלנו המר. חיפשנו מוצא ממצבנו הבלתי נסבל. החלטנו לברוח. מוטב שיירו בנו בגב ולא להיות מובלות לבורות. זכרנו את מה שלמדנו בנעורינו על הלוחמים היהודים בארץ ישראל.

אני החלטתי לברוח להורודוק, שם הייתה הכשרה מטעם תנועת בית"ר, לקראת עלייתי לארץ ישראל.

בלילה, עם כיכר לחם אחד לשלושתנו, נפרדנו מאמנו היקרה. אחר כך חצינו את חצר ביתו של פנחס טינה והנה הגענו ליער.

היה שקט מסביב, רק פה ושם נשמעו נביחות כלבים. עלינו על פסי הרכבת הצרים, שהובילו להורודוק, ומשם המשכנו ישר. הורדנו את הטלאים הצהובים, כאילו תלשנו אבן מליבנו.

הגענו לשומר יערות שהכרנו. הוא העביר אותנו לכיוון ה"סטאוועס" - בריכות מלאכותיות לגידול דגים. שם ישבנו במשך שישה שבועות, עד שרועה פרות ראה אותנו. אחרי צום יום כיפור הועברנו למקום אחר, שם נפגשנו עם גיסנו לייבל - בעלה של מלכה, ועם ביתו איטקעלע.

שומר היערות היה שיכור. שילמנו לו בזהב, אבל מזון לא סיפק לנו. נאלצנו להסתפק בפירורים ממש והמצב הורע מיום ליום. נאלצנו לגנוב תפוחי אדמה מהשדות.

היינו מאוד מודאגים בקשר לגורלה של אחותנו מלכה, והחלטנו שלייבל ופליט שהיה עימנו ילכו לברר מה גורלה.

כעבור כמה ימים חזר לייבל עם בשורה שמלכה חיה והיא נמצאת במחנה משפחה של פרטיזנים. החלטנו מייד לצאת לדרך, תשושים ורעבים. היינו יחפים - את הרגליים עטפנו בסמרטוטים. השלג נפל ואנו איתו, הלכנו ונפלנו... כל הלילה המשכנו ללכת. שהינו מספר ימים ביערות קונינסק ואחר-כך הובלנו על-ידי פרטיזנים יהודים למחנה המשפחה של "קרוק". שם נפגשנו עם אחותנו מלכה. קשה לתאר את השמחה מהמפגש בין אחיות, בין בעל ואשתו, ובעיקר - הפגישה עם התינוקת.

אבל השמחה לא ארכה זמן רב. הוצאה הוראה שתינוק לא יכול להיות במחנה של פרטיזנים לוחמים. למזלנו הייתה בקירבתנו יחידת פרטיזנים בהנהגת הפולני "מקס" שהכיר היטב את בעלי, עת עבדו יחד אצל הגרמנים. גם כאן התאספו כמה עשרות זקנים, נשים וילדים, והיה צורך לפתור את בעיית שיכונם. הוחלט להקים שני מחנות משפחה, אחד ליד כל יחידת לוחמים, שנתנה חסות למחנה המשפחה. שני מחנות המשפחה מנו כמה מאות אנשים, ביניהם מספר ילדים.

עבודתנו הייתה לבנות "זימליאנקות" - מחפורות מגורים, לכבס, לבשל ולעזור ליחידת הלוחמים במה שרק אפשר. אחרי פעולות מסוכנות חזרו הפרטיזנים ומצאו במחנה המשפחה בית חם ודאגה לבריאותם, לנקיונם ואוכל חם, ממש אוירה משפחתית, לה היו זקוקים הלוחמים. כל זה לא ארך זמן רב, והחל מצור על היער שבו שכנו. נאלצנו לנטוש את מגורינו. הפרטיזנים נסוגו ואנו נאלצנו להתחבא בביצות בלתי עבירות, עד שהסכנה תחלוף. לא אחד שילם בחייו בגלל התנאים הבלתי נסבלים.

בינתיים קרה אסון: גג של מחפורת התמוטט ונפל על אחותנו בריינדל, בעת שבישלה אוכל בשביל יחידת הלוחמים. היא נכוותה קשה בפניה ובידיה, ונאלצה ללכת בעת המצור ברגל - לא הייתה כל דרך אחרת לנוע.

עם חלוף סכנת המצור והמצוד חזרנו ל"מגורינו" והתחלנו להתארגן מחדש. למרות המחסור בלחם ובמזון אחר, מצב

הרוח היה מרומם, והצעירים שבחבורה שרו שירים ליד המדורה.

לצערנו סבלנו מיחס משפיל מצד הפרטיזנים הרוסים. הם חיפשו כל הזדמנות "להיפטר" מהיהודים, וכך נרצחו שני בני דודינו, פייוול בינדס ופייוול זפרן. כולנו חשנו שחיינו בסכנה מצד הפרטיזנים האנטישמיים.

עם בוא האביב התחלנו לעסוק בעבודות בשדות. זרענו ושתלנו, וראינו ברכה בעבודתנו. בסוף שנת 1943 הצטרפו אלינו פליטים לא יהודים (פולנים) שברחו מווהלין מחמת פחדם מהאוקראינים הלאומנים.

בינתיים יצא כוח גרמני-אוקראיני, כ-5000 איש, למצוד נרחב אחר הפרטיזנים ומחנות המשפחה. נאלצנו שוב לנטוש את מקומנו ולחפש מקום יותר בטוח. קשה לתאר את כל התלאות והסכנות שבהן התנסינו. ה"בולבובצים" - האוקראינים הלאומנים - המשיכו במאבקם נגד הפרטיזנים בכלל והיהודים בפרט.

במשך הזמן הצטרפו לפרטיזנים חיילים סובייטים שברחו מהשבי, וזה קרה בעיקר לאחר המפלה הגדולה של הגרמנים ליד סטלינגרד. כאן הופיע הניצוץ הראשון של תקווה. שהותנו ביער נמשכה כמעט שנתיים, והתחלנו להתכונן לצאת מהיערות.

המלחמה התנהלה במלוא עוזה, אולם חלקים של ווהלין היו כבר משוחררים. שוחררה רפאלובקה, עיירה הרחוקה כ-30 ק"מ ממנייביץ', שטרם שוחררה. קשה לתאר איך הגענו לרפאלובקה - פעם עיירה יהודית תוססת, ועכשיו חורבות, בתים שרופים וחורבות-קברים מלאי גופות יהודים, נשים, זקנים וטף שנרצחו בצורה כה אכזרית.

כעבור זמן קצר, חזרנו לעיירתנו מנייביץ'. גם כאן מצאנו את אותן חורבות. הלכנו "לבקר" את קדושינו...

אם מישהו יגיד שמצרות ומיגון אפשר למות - אל תאמינו!...

התחלנו להסתדר מעט בביתנו. למען קיומנו התחלנו לעסוק מעט במסחר - דבר שאינו מן הקלים והבטוחים במשטר הסובייטי.

להישאר במנייביץ' לא רצינו בעד שום הון שבעולם. תקוותנו הייתה - עם גמר המלחמה - להגיע לארץ ישראל.

כעבור זמן יצאנו את מנייביץ' באישור השלטונות, בעוזבנו הכל מאחורינו: את יקירינו בבורות, את רכוש משפחתנו, ואת בתינו שעדיין עמדו על תילם. בחול המועד פסח 1945 הגענו לחעלם. שם ערכו לנו הפולנים האנטישמיים "קבלת פנים": הם הטיחו בפנינו שהיטלר טרם השלים את עבודתו - חיסול היהודים, וחבל...

אחות ואח
שרה סינגל לבית מוז וצבי-הרש מוז

המלחמה נמשכה הצבא הסובייטי הלם בגרמנים והגיע עד לברלין, למאורת הנאצים והיטלר ימח שמו.

לצערי הרב לא עמד לו כוחו של בעלי. הוא חלה וכעבור זמן לא רב נפטר בלובלין. לפני מותו ביקש מהקדוש ברוך הוא שייתן לו לחיות עד שיגיע לארץ ישראל. בעלי, לייבל סינגל, לא זכה!

נשארתי לבדי עם בתי הפעוטה בלובלין, עיר שהייתה רוויה בשנאה ליהודים.

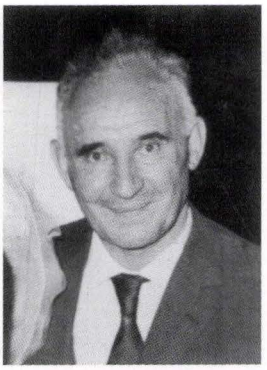
בינתיים החלה התארגנות לצאת את פולין לארץ ישראל. היעדים היו רומניה, הונגריה, אוסטריה, איטליה - משם הייתה תקווה להגיע לחופי ארץ ישראל. אבל כל אותם יעדים לא היו בשבילי - אשה בהריון עם ילדה פעוטה.

במקרה הכרתי את אנטק צוקרמן, שבעלי עזר לו בלובלין לארגן קבוצות לצאת את פולין. הוא הבטיח לעזור לי, ככל שניתן. העמדתי מציבה לבעלי בלובלין, ויצאתי עם הקבוצה הראשונה לאיטליה. הדרך הייתה קשה, במיוחד בשבילי, במצבי. שם, אחרי מאמצים, הועברתי למחנה באוסטריה, שם נמצאה אחותי אסתר. גם שם עברתי טלטולים, הברחת גבולות, עד שהגענו לפלורנץ. שם ילדתי את בני וקראתיו על שם אביו צבי-אריה. שם נפגשנו כל שלוש האחיות ובעזרת חייל יהודי מהצבא האמריקאי נוצר קשר עם קרובינו בארצות הברית שעזרו לנו להגיע לחוף מבטחים.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין.

בית אבא - אליהו מוצ'ניק

יצחק מוצ'ניק

יצחק מוצ'ניק

העיירה מנייביץ' הייתה חלק מפולין בשנים 1918-1939. בכל עונות השנה נהרו אליה קייטנים לנופש ולהבראה, במיוחד חולי ריאות.

העיירה הייתה מוקפת ביערות והאוויר היה צלול ומשיב נפש. באותם חודשי קיט היו תושבי העיירה מאכסנים את האורחים. האוכלוסייה של מנייביץ' היתה רב גונית, האנשים הגיעו לשם ממקומות שונים, וכך גם משפחתנו.

אבי הגיע מהעיירה וולודימרץ. סבא היה תלמיד חכם, ועול הפרנסה נפל על כתפי סבתי.

אחות הייתה לאבא ושמה חנה. סבתי חסכה כסף לנדונייתה, אולם חנה נפטרה בהיותה בת 18 שנים. בכסף שהיה מיועד קודם לנדוניה, רכשה סבתא ספר תורה וכתר לתורה. עם ירושה זו הגענו למנייביץ'. היה זה כבוד גדול עבור אבי, כשהבאנו לבית הכנסת את ספר התורה עם הכתר. ספר התורה שכן שם באופן תמידי. כשבאנו לגור במנייביץ' לא היה שם בית כנסת, ואבי היה אחד ממייסדיו. עד שנבנה בית הכנסת, התפללו בבית דודה של אמא. שמו היה אברהם מלמדיק. אבא בנה את הריהוט והקישוט הפנימי של בית הכנסת: הספסלים, וארון הקודש עם סמל שני האריות, שנראו כיצורים חיים. אבא היה פעיל בארגון קופת גמילות חסדים. יחד עם עוד חברים מארגון בעלי מלאכה הזמין אבא למנייביץ' את השוחט יוסף לברטוב. אבא היה אדם נמרץ ביותר. יחד עם כל בני המשפחה בנינו בית רחב-מידות שהיה אחד הבתים היפים ביותר במנייביץ'.

כולם ניספו בידי הגרמנים ועוזריהם, פרט לאחי מרדכי ואחותי רודיה שעלו ארצה בשנות ה-30. אני עזבתי את מנייביץ' לפני שהגרמנים כבשו את האזור, גוייסתי לצבא האדום ולחמתי בחזית נגד הגרמנים.

בזמן מסויים הרחיקו אותי מהחזית כי הייתי ממערב אוקראינה, כלומר נתין זר. הכניסו אותנו למחנות עבודה. ברוסיה הכרתי את אשתי גניה, ונולדה לנו בת, רוזה-שושנה. המלחמה נגמרה. גמלה בלבנו המחשבה לעזוב את רוסיה, במטרה להגיע לארץ.

כשאיפשרו לנתינים זרים לחזור לארץ מוצאם, ניצלנו הזדמנות זו ויצאנו מרוסיה לפולניה. בפולניה ארגנתי את תנועת בית"ר. היה לי קשר עם קבוצות מחתרת מהארץ, שתפקידם היה להבריח אנשים בדרך בלתי-ליגאלית, ובעזרתם "הברחתי" אנשים מפולניה. גם אנחנו עזבנו בעזרתם את פולין, עברנו לצ'כיה, לאוסטריה ומשם לגרמניה.

בגרמניה, במחנה העקורים, ארגנתי את תנועת בית"ר, וכך התארגנו כל יתר המפלגות והתנועות. מגרמניה יצאנו לצרפת, ושם עלינו על האוניה "אקסודוס". על האונייה הועלו כ-4500 נפש, גברים, נשים, ילדים ומבוגרים. הדרך הייתה קשה.

בכ' בתמוז תש"ז, ביום הזיכרון לתאודור הרצל, התבקשנו דרך הרמקול לעלות לסיפון האנייה. כל הבית"רים שהיו על האניה ערכו גם אזכרה לזאב ז'בוטינסקי. קיבלנו תדרוך באיזה צורה עלינו להתגונן מפני האנגלים, וכל תנועה קיבלה שטח מסויים לאחריותה. הצטווינו לא לתת לאנגלים לעלות

משפחת מוצ'ניק. עומדים מימין: ישראל, חנה, דוד, ..., יצחק במדי צבא. יושבים מימין: פפר, רעיתו רודיה, האם, חנל'ה, האב אליהו, ציפורה רייטר ובעלה מרדכי.

על האנייה. התחלנו להתארגן לקראת המאבק. החברים התחילו לסחוב ברזלים ומוטות פלדה שאותם הניחו מתחת למיטות יחד עם קופסאות שימורים שחסכנו מפינו. כל אלה נועדו לשמש אמצעי התגוננות.

בערב החלה ההתנגשות בין שני הצדדים, מאבק לחיים או למוות. האנגלים הניפו את דגלי הארצות שאת אניותיהם הטביעו על מנת להפגין את כוחם. מטוסי קרב טסו מעלינו להפחידנו. היו הרוגים ופצועים משני הצדדים, לבסוף התגברו עלינו. האנייה נהרסה, קירותיה נפלו והיא דמתה לרפסודה. כך גררו אותה לנמל חיפה. הם העבירו אותנו לשלוש מאוניות המלחמה שלהם.

ר' אליהו מוצניק

רעייתו

הם הבטיחו להביא אותנו לקפריסין, כי נכנסנו לארץ בניגוד לחוק. אותנו העבירו לאנייה ששמה אמפירבל. האנגלים חילקו בינינו כרוזים בשלוש שפות: עברית, אנגלית ואידיש, שבהם הבטיחו לנו שהם מעבירים אותנו לקפריסין. אך תוך כדי נסיעה, המבינים מבינינו אמרו, שמחזירים אותנו למקום שממנו הפלגנו. הביאו אותנו לצרפת, כי שם עלינו על האנייה. הם רצו להרעיבנו, ולכן נתנו לנו מרק עם תולעים, כדי לשבור אותנו, שנסכים לרדת בצרפת. כשהתקרבנו לחופי צרפת, יצאה לקראתנו סירה עם דגל כחול לבן, ושמענו קריאות בעברית: לא לרדת! זה היה משה סנה.

החשש היה, שאם ירדו העולים המוחזרים בחופי צרפת, הצרפתים לא יסכימו שהעלייה הבלתי ליגאלית תתארגן דרך ארצם. כך החזיקו אותנו בחוף צרפת זמן רב, עד שהוזהרנו שאם לא נרד תוך שלושה ימים, יחזירו אותנו לגרמניה, וכך היה.

החזירו אותנו לגרמניה ושם הורידו אותנו בכוח.

בגרמניה שהינו במחנה כעשרה חודשים. בחודש אוגוסט עזבנו את גרמניה במחתרת, לכיוון ישראל. הגענו לצרפת, שם עלינו על אונייה קטנה בשם מאלי. הגענו לישראל ב-18 בספטמבר. ארבעה חודשים קודם לכן, כבר הוכרז על הקמת מדינת ישראל. בהגיענו ארצה, גוייסתי לצה"ל והשתתפתי במלחמת השחרור.

עם חתימת שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב, שוחררתי מהצבא.

מוצ'ניק במדי הצבא הפולני

תולדות משפחתנו

רודיה מוצ'ניק (פפר)

אני, שושנה (רודיע) פפר לבית מוצ'ניק, בת אליהו וליובה, מבקשת להביא בקצרה את תולדות משפחתנו.

ב-1919 הגענו מהעיירה ולודימריץ לעיירה מנייביץ', והשתכנו בצריף די יפה. משפחתנו מנתה שמונה נפשות כשהגענו לעיירה, ובמשך הזמן גדלנו ומשפחתנו מנתה עשר נפשות.

בשנת 1923 בנינו את ביתנו הראשון. לאבא היה ספר תורה, ולא היה בית כנסת להתפלל בו, ולאבא מאוד כאב הדבר. במשך הזמן בנו שני בתי כנסת, והשמחה הייתה גדולה שאבא יכול היה לקחת את בניו עם ספר התורה וללכת לבית הכנסת.

במשך הזמן נוסדה תנועת בית"ר בעיירה ואני הייתי חברה בבית"ר. אז התחיל הרעיון לעלות לארץ ישראל. עברתי הכשרה בקיבוץ אורנגרוד ליד רובנו, בשנת 1933.

כשעלינו לארץ, בשנת 1934, היינו יומיים בבית עולים ברח' העלייה. נודע לנו שנמצאת בארץ בת עירנו ממשפחת ארלגנד, צפורה ארלגנד ז"ל, אשר קיבלה אותנו בלב חם, ואז התחלנו לחפש מקום מגורים. היא מצאה בשבילנו צריף. שכר הדירה היה 90 גרוש לחודש. לרוע מזלנו, אחרי חודש וחצי גנבו את כל מטלטלינו, אך מכיוון שצפורה אלרגנט ז"ל נתנה עבורנו ערבות בסך 3 לי' וכך הצלחנו להתגבר על הכל. בינתיים מצאה לנו גם עבודה, כמובן לא במקצוע של בעלי, אך מכיוון שבאנו לבנות את הארץ, התחיל בעלי בעבודת הבניין, בשכר של 17 גרוש ליום, ואני עבדתי בתפירה והרווחתי 15 גרוש ליום.

התחלנו לטפל בעניין הבאת ההורים ויתר האחים והאחיות. בינתיים פרצה מלחמת העולם השנייה ולא הצלחנו להביאם ארצה.

אנשי העיירה שנשארו בחיים, סיפרו לנו איך שמשפחתנו נספתה בשואה.

חבר של אבא סיפר שביקש מאבא לברוח, כי רוצים ללחסל את כולם, ואבא ענה, לא יתכן, יש לי ספר תורה איתי וזה יעזור לי. החבר ברח והגיע ארצה, אך אבא ואמא נשארו וניספו בשואה.

מהגטו גירשו את היהודים לבורות המוות, ואחי הצעיר דוד, סיכם עם חבריו שמוטב לברוח מהגרמנים. ואמנם, הוא ברח לרוסיה, ושם נפטר בודד במחנה. הוא מת מרעב. האחות הצעירה שינדלה נפטרה לפני המלחמה.

רק אחי יצחק, רעייתו ובתם, שנולדה באקסודוס, הגיעו לחוף מבטחים. אלה נשארו ממשפחתנו שמנתה עשר נפשות.

את המכתב האחרון מההורים קיבלתי בשנת 1940. אחי ישראל התגייס לצבא הפולני בשנת 1939, משם לא חזר. האחות הגדולה בת-שבע, שגרה ברובנו, נספתה עם בנה. האחות חנה שגרה בעיירה סרני, נהרגה ביער עם שני בניה ובעלה. חשבו אותה לצוענייה. היא הלבישה את הילדים יפה כדי שלא ירגישו את מה שעובר עליהם. הכל סופר לי מניצולים. כך נשארנו מכל המשפחה שני אחים, מרדכי ויצחק מוצ'ניק, ואני, האחות שושנה. ב"ה כל אחד בנה משפחה, לכולנו יש נכדים ונכדות. וב"ה שהגענו וזכינו לשלום.

מרדכי מוצ'ניק, רעיתו ציפורה לבית רייטר, רודיע פפר לבית מוצ'ניק,
יעקב פפר וילדיהם.
ישראל 1940

שושנה-רודיע פפר לבית מוצ'ניק

רבקה פרדו לבית פפר-מוצ'ניק

רודיע נולדה במנייביץ', בת רביעית מתוך שמונה ילדים, ללובה ואליהו מוצ'ניק.

בשנת 1933 עלתה לארץ ישראל עם בעלה יעקב פפר, כחלוצים, לבנות את הארץ. בשלב מאוחר יותר עלו לארץ ישראל גם אחיה מרדכי ואשתו ציפורה. היחידים מכל בני המשפחה שחוו את המלחמה הנוראה מרחוק.

כילדה קטנה אני זוכרת את האווירה בבית, הצער ואי הוודאות, החיים בין תקווה ליאוש והצער המתמשך.

סיפורי הילדות שאמא סיפרה לי היו בעיקר על משפחתה במנייביץ'. היא תיארה לי את מנייביץ' בכל מיני אירועים משפחתיים, ואת המשפחה והידידים.

עוד לפני פרוץ המלחמה התחיל שלב "חיפוש קרובים". ההורים ישבו וחיפשו בכל העיתונים יום יום וכל רגע פנוי. יש לי זיכרון חזק מאוד לקריאות השמחה והצהלה כשנמצא ברשימת הניצולים האח איציק מוצ'ניק ובני משפחתו. בהמשך גילו גם שאשר מירוצ'ניק, הבן של הבת דודה של אמא - ניצל, היחיד ממשפחתי ששרד. כן, הייתה שמחה, שמחה על כל ניצול - כמובן מהולה בכאב גדול על כל אלה שניספו.

אמא ואבא ילדו שתי בנות ובן אחד. רבקה - 1936, חיים - 1939, אריאלה - 1945, וזכו לנכדים ולנינים.

בסוף ימיהם חוו כאב גדול נוסף. נכדם האהוב, אבי פרדו, קצין בצה"ל, נפל במלחמת לבנון בשנת 1982.

אמא רודיע נפטרה בשנת 1986.

אבא יעקב נפטר בשנת 1994.

ההתעוררות הציונית של הנוער במנייביץ'

יצחק מוצ'ניק

התעוררות הנוער היהודי במנייביץ'

החיים במנייביץ', כבכל העיירות הקטנות, היו מונוטוניים.

מרכז התרבותי והחברתי, שימשה הספרייה, שבה נפגשנו כשבאנו להחליף ספר. נהגנו לשוחח במפגשינו על המצב הפוליטי בכלל, ובארץ-ישראל בפרט. בזמן ההוא, בשנת 1929, היו מאורעות בארץ-ישראל ומפעם לפעם היו מתפרסמות ידיעות בעיתון עם ציון שמות ההרוגים. הדחף לצאת משיגרת חיינו יחד עם דאגתנו לגורל היהודים בארץ ובגולה, היו בין הגורמים להתארגנויות שלנו, לתנועות שונות, בהן: השומר הצעיר והשומר הלאומי.

המצע של מפלגות אלה לא סיפק אותי. הם לא הציעו פעולות תגמול כנגד המרצחים או כל פעולה אחרת שתקל על חיי היהודים בארץ ישראל. בחריפות יתר חשתי אז את הגלות. ידעתי שאני לא בבית, שאנו זרים כאן בפולניה. הגיע לידי חוברת על חיי יוסף טרומפלדור. סופר בה כיצד התגונן, ונפל כגיבור. על שמו התארגנה תנועת בית"ר (ברית יוסף טרומפלדור), ראיתי בתנועה זאת את התשובה לכמיהתי: לעבוד ולכבוש, לפעול. החלטנו לארגן גם בעיירה שלנו את תנועת בית"ר. לארגן את סניף בית"ר במנייביץ' לא היה כל־כך קל ופשוט. לא היו לנו אמצעים כספיים, והיה עלינו לגייס אנשים. גם מקום בו נוכל להתארגן, לא היה. התקשרנו עם המרכז ובחרנו מיפקדה. בבית"ר לא הייתה נהוגה בחירה, אלא מינוי. כמזכיר הסניף מונה משה קוטלצ'וק. היה לו כתב יפה מאוד וברור. וזאת אני מציין בלשון המעטה כי זה היה יותר מיפה: את כל מגילת אסתר כתב על גבי גלויה בכתב ברור וקריא. כגזבר הסניף מונה יצחק גלוז ואני התמניתי למפקד הסניף.

הייתה התמודדות בין המפלגות. כל מפלגה שאפה למשוך אליה חברים רבים, מתוך אמונה שדרכם היא הנכונה והאמיתית. פעלנו לעשות נפשות למפעלנו. באחד הימים קבענו, משה קוטלצ'וק ואני, פגישה בשדה עם ראשי מפלגת השומר הצעיר: אריה (לייב) טיננה ומרדכי גייער. הבאתי חומר שקיבלתי מארץ ישראל ושוחחנו על המצב בארץ, ועל דרכנו הפוליטית. הדברים מצאו אוזן קשבת, והם הבטיחו להביא אותם בפני חבריהם. מאוחר יותר עבר כל הסניף של השומר הצעיר בשלמותו, לבית"ר. השאיפה הראשונית שלנו הייתה להגיע לארץ ישראל, לחיות בה ולבנות אותה. אולם, שאיפה לחוד ומציאות לחוד, לא הייתה עליה חופשית. העליה הייתה מותנית בהשגת סרטיפיקט (רשיון עליה) מהשלטונות האנגליים בארץ. זה לא ניתן באופן חופשי לכל הרוצה לבוא לארץ, אלא ניתן טיפין טיפין להכשרות. על מנת להגיע לארץ, היה עלינו לצאת להכשרה. התלבטנו מי יהיה החלוץ. חשוב היה שהראשון שיצא יצליח, כי מידת

ההסתגלות של אותו אדם להכשרה יכלה לתת אותותיה על אנשים רבים בסניף שלנו: לעודד להצטרף להכשרה או לרפות ידיים. היה עלינו לשלוח בחור הניחן באישיות ואופי חזקים ובדבקות במטרה.

החלטנו שהאיש המתאים ביותר לכך הוא משה קוטלצ'וק. כל המבצע צריך היה להיות חשאי כדי שזה לא יגיע לאזני הוריו מחשש להתנגדותם. הוא ארז את חפציו במזוודה קטנה ויצא בחשאי לרכבת. הוא לא הצליח להערים על אימו, והיא יצאה אחריו והספיקה לעלות לקרון הרכבת שאליו נכנס משה. היא דברה על ליבו שיחזור הביתה וזה לא עזר לה. אז אחזה ביאוש במקטורן שלו והורידה אותו בכוח בחשבה כי ללא המקטורן לא ייסע. אך הוא נסע.

הוא עבד זמן רב בהכשרה בקלוסוב וברוקיטנו. לדאבוננו איתרע מזלו והוא לא זכה לעלות לארץ-ישראל. כשהגיע תורו לעלות, היה עליו לוותר למען יהודי גרמניה שהקרקע החלה בוערת תחת רגליהם בגלי האנטישמיות. סופו היה שנרצח בידי הגרמנים.

כזה היה גם גורלו של יצחק גלוז.

שנת 1930

ז'בוטינסקי ערך מסע הרצאות ברחבי אירופה. הוא קרא ליהודים להתעורר ולעזוב את ארצות הגולה. מקומכם לא כאן, טען, אלא בארץ ישראל. הוא הזהיר כי אנו עומדים בפני חורבן וקרא לנו להציל את נפשותינו. דבריו הלהיבו המונים. הפולנים ששמעו את דבריו קראו: יהודים לפלסטינה. היו יהודים שכעסו על ז'בוטינסקי ואמרו שהוא מעורר את האנטישמיות. כהו עיניהם מראות שהאנטישמיות קיימת, וההתפרצות שלה היא רק עניין של זמן.

אישיותו של ז'בוטינסקי הייתה כריזמטית, עד כי גם המתנגדים חשו בעל כורחם יראת כבוד כלפיו. אחד מהמבוגרים בעיירה, פנחס טינה שמו, סיפר כי כשהופיע ז'בוטינסקי לפני המוני יהודים באו אנשים מהשמאל במזימה להפריע לו, אך הם נכבשו בדבריו, וכשהוא דיבר, שררה דממה מוחלטת.

תורתו של ז'בוטינסקי הייתה נר לרגלנו, הוא היה האב הרוחני שלנו. המשכנו במפעל ההכשרה שהיו לו שתי מטרות: האחת - להשיג רשיונות עלייה והשנייה - להכין את האנשים לסבל פיזי ולרעב, כצפוי לנו בארץ-ישראל. הגיע תורי לצאת להכשרה. עבדתי ברוקיטנו, ביציקת זכוכית. מכיון שתחום התמחותי היה נגרות, רציתי לארגן קבוצה שאדריך אותה בעבודות נגרות, שאותן הבטיח לספק לנו יהודי מבוגר שהיה נגר ושאיתו באתי בדברים. הרעיון לא יצא אל הפועל. בערב הופיעה משלחת מהגדוד וסיפרה, כי הם מייסדים סניף חדש בוירי לעבודות יער, ויש לשלוח אליו חברי בית"ר שיהוו את הגרעין לסניף זה עד שייתווספו אליו חברים. נשלחתי עם קבוצת חברים כדי לארגן את הסניף החדש. עסקנו שם בעבודות יער. קיבלנו הוראה לא לעזוב את הסניף עד שנקבל רשות. היינו כשיבעה אנשים ואני הייתי מפקד הקבוצה. היה עלינו לעבוד בביצה שורצת יתושים. המים הגיעו עד הברך ואחד החברים חלה במלריה. הבנתי, כי אנו מסכנים כאן את בריאותנו, ופקדתי על אנשיי לחזור לקסלוב. תחילה החברים היססו, מאחר והייתה הוראה מגבוה לא לעזוב, אך לקחתי את האחריות על עצמי וחזרנו לגדוד. מפקד הגדוד, אברהם אכסלרוד, לא היה במקום. סיפרו לנו, כי הוא נסע עם השליח מארץ-ישראל, ד"ר שץ, ושלפנות ערב הם אמורים לחזור. לפנות ערב הלכנו לתחנת הרכבת לפגוש את ד"ר שץ ואכסלרוד. כשאכסלרוד הבחין בי הוא לא פנה אלי ולא הושיט לי יד, כי כעס על שחזרנו ללא רשות. עוד באותו ערב ערך אסיפת גדוד ושם דיבר בגנותנו, על שלא החזקנו מעמד. הוא טען כי בגלל אנשים כמונו אנו נמצאים במצב פיננסי קשה, שאנו אנשים שלא ממשיכים לעבוד, ונשברים וחוזרים ללא רשות.

ביקשתי, כי לפני שנדון בדברים אלה, נמנה יושב ראש לישיבה זו. בחרנו בד"ר שץ. כל החברים היו מתוחים מאוד וחשו כאילו אנו עומדים בפני משפט קשה. ראשיהם שחו. אכסלרוד פתח בדברים. הוא טען כי החיים בארץ-ישראל קשים, וכי אנשים שלא הוכיחו כי יש להם כוח סבל לעבוד ולחיות בתנאים קשים, לא מסוגלים ולא ראויים לעלות לארץ. בקשתי את רשות הדבור ופתחתי בשאלות נוקבות: האם אלה שלא מסוגלים לעבוד בביצות לא ראויים לעבוד כבני אדם בארץ-ישראל? אין עבודות אחרות בארץ-ישראל? רציתי ללמד אנשים מקצוע: נגרות, האם זה לא מקצוע חשוב שיכול לתרום לבניית הארץ? הצעתי שד"ר שץ יצא איתנו בבוקר למקום העבודה בוירו, ויחליט אם כדאי להחזיק מעמד בעבודה המסכנת את חיינו, לחלות ולא לראות את ארץ-ישראל. ד"ר שץ בא למקום והחליט שיש במקום זה משום סכנה לבריאות ולחיי האנשים, והורה לעזוב את המקום.

לאחר פרק זמן, הופיע במקום מפקד פלוגה מהכשרת צ'יפצביץ', שעסקה בעבודה חקלאית אצל בעל אחוזה (שהיה אביו של פיניאטובסקי, שר החקלאות בפולניה). הוא סיפר לי על אנשי ההכשרה שלו, על העבודה, והציע לי להצטרף אליו. דבריו כבשו את ליבי, ובהסכמת המפקד של ההכשרה הצטרפתי. במוצאי שבת יצאנו מקלוסוב ונסענו דרך סרני, שם היה כנס של בית"ר. השתתפתי בכנס ולמחרת בבוקר יצאנו לסניף שלנו בצ'יפצביץ'. כשהתקרבנו לכפר שמענו מרחוק שירה אדירה בעברית.

קבוצה גדולה של חברים וחברות בית"ר באו לקראתנו. הם קיבלו אותנו בשמחה. המעמד ריגש אותי מאוד. איזו שמחת חיים הייתה עצורה בחברים. כאן העבודה הייתה חקלאית, וכל חבר קיבל תפקיד. קיבלנו תמורת העבודה תוצרת חקלאית, ויכולנו להתקיים מזה יפה (לא כמו בהכשרה

הקודמת, שבה רעבו החברים ללחם). היו תפוחי אדמה, שעורה, שיבולת שועל, חיטה וירקות. בתחילת הקיץ היו עגבניות ומלפפונים, היו גם עצי פרי, עופות ופירות.

בערבים היו לנו אסיפות. התנהלו שיחות הסברה בעברית. הכל התנהל אצלנו בעברית. רקדנו הורה עד כלות הכוחות, שרנו והיה לנו הווי חברתי. את האידיליה הזאת קילקל לנו המנהל החקלאי של בעל האחוזה, שהיה לא רק אנטישמי אלא גם אכזר. בבוקר הייתה לנו הפסקה לארוחת הבוקר. עבדתי עם עוד שני חברים: אחד יהודי מההכשרה והאחר היה פועל נוצרי. באחד הבקרים הפועל הנוצרי ניגש בהפסקה שלנו לבית אמו, וביקש ממנה לשלוח בשבילנו ארוחת בוקר. הוא לא נח בהפסקה אלא המשיך להאכיל את הסוסים, ורק כשהגיעה ארוחת הבוקר שלו יצא להפסקה, ואנו חזרנו לעבודה. המנהל החקלאי ז'ונצא עלה על ראש ערימת השחת, כמנהגו, והתבונן סביבו במטרה לתפוס את המתרשלים בעבודה. כשהבחין בפועל שנח, התקרב אליו, תפס אותו בצוארו והיכה אותו באלה בראשו ובגבו, מבלי לשעות להסברים שלנו ושלו. אחר-כך שלף אקדח והחזירו לנרתיק. הוא רצה בתנועה זו לאיים עלינו. עוד באותו ערב הייתה לנו אסיפת פלוגה, החלטנו שאם יחזור מקרה כזה, אנו נתנגד וניתן אות לכל החברים העובדים בשטח, להתקומם ולהשיב לו כגמולו.

למחרת בבוקר הציבו אותי יחד עם חברה נוספת לעבודה ביצור דשן. היה עלינו להוציא בוץ מהגינה ולכסות בו את התבן. עבדתי בחלקה אחת, והחברה בצד השני. הנערה התקשתה לגמור את העבודה בחלקה שלה, ואני עזרתי לה. לחשתי לה לעבור לחלקה הגמורה שלי, ואני אגמור את עבודתה. מרחוק עמד ז'ונצא על המשמר. הוא שמע אותנו מתלחשים והלך לקראתי עם האלה. כשראיתי שהוא מתקרב אלי, הפסקתי את עבודתי, והייתי מוכן לקראתו כשהאת מונפת בידי. הוא נעצר, נרתע ולא אמר מילה. למחרת הוא פיטר אותי מהעבודה.

עזבתי את ציפצביץ' ועברתי לסניף עבודות יער אחרות בעיירה סטפן. נותן העבודה היה יהודי מבוגר. הוא קיבל אותנו לאחר לבטים רבים, ואמר: „אינני מסוגל לחזות בסבלם של נערים יהודים, העומדים לנסוע לארץ-ישראל. זוהי עבודה קשה מדי עבורכם". אמרנו, שעבורנו זוהי עבודה קלה. היה עלינו להעמיס אדנים לקרון. האדנים היו עשויים מקורות עץ אלון עבים, והיו כבדים מאוד.

החלטנו באסיפה שהחזקים ילכו לעבודה זו. כדי להרשים את היהודי שקיבל אותנו לעבודה, רץ כל אחד מאיתנו עם אדן והעמיס אותו לקרון. גמרנו את העבודה בשעתיים מוקדם יותר מהסבלים הקבועים. כך קיבלנו את העבודה.

חליתי וקיבלתי חופשה זמנית. לאחר חצי שנה קיבלתי צו גיוס להכשרת קוזין. הייתה זו עיירה קטנה, ועבדתי שם בחטיבת עצים. משם עברתי, כמפקד פלוגה, לרדז'יבילוב. שם עסקנו בעבודה בטחנת הקמח ועבודות חוץ שונות.

ברדז'יבילוב קיבלתי צו גיוס לצבא הפולני, וכך הקיץ הקץ על המשך שהייתי בהכשרות ועל תקוותי לעלות לארץ.

עם תום שרותי בצבא הפולני לא פג רצוני לעלות לארץ. בתשובה לבקשתי לעלות, הציעו לי במשרד העלייה לפעול למען הצלת יהודי גרמניה, שהקרקע בערה תחת רגליהם. כך נישארתי באירופה ועברתי את אימי המלחמה בחזית ובמחנות עבודה. לאחר המלחמה יצאנו לארץ באונייה "אקסודוס" (יציאת אירופה). סיפורה של אונייה זו ידוע. אחרי מאבק ממושך החזירו אותנו לגרמניה ושהינו שם במחנה במשך כשנה. עם הכרזת המדינה, עלינו לארץ באונייה "מעלה", תחת דגל ליבריה.

עם כל הקשיים והחסרונות שהיו בהכשרות, הן בכל זאת שימשו אמצעי חשוב לגיבוש הנוער היהודי, להתפתחות המודעות הציונית, ולהתעוררות הרצון לעלות לארץ-ישראל, לחיות בה ולבנות את מפעל חיינו.

בית שהיה ואיננו עוד

ישראל מחרוק (אמיר)

ישראל אמיר

התמונה היחידה של חלק מבני משפחתי היקרים שניספו בשואה הגיעה לידי אחרי המלחמה מדודי, אחי אמי, בן לסבא וסבתא, שהיגר לאורוגוואי לפני המלחמה.

סבא, אהרון בורקא, נולד בצ'רטוריסק, וגר במשך שנים בכפר זריצ'ה בין אוקראינים. הוא היה איש תם וישר בדרכיו, ירא שמיים בכל רמ"ח אבריו, חי חיי משפחה שלווים, וחי בשלום עם כל תושבי הכפר. כל עובר אורח זכה ליהנות מהכנסת האורחים שלו. הוא היה בעל חלקת יער גדולה, ששימשה למרעה לפרות.

עם נישואי בתו (לימים אמי) לאבי, מסר סבי את חלקת היער לאבי עם עשרות פרות. אמי נפטרה בדמי ימיה, והותירה אחריה שלושה יתומים קטנים. אני, הבכור, הייתי אז בן 6 ואחותי חיה'לה, עזבנו את סבא ועברנו עם אבינו להתיישב במנייביץ'. אחי הצעיר, שהיה אז בן שנתיים, נשאר אצל סבא וסבתא.

סבא חיסל את כל רכושו בכפר וקנה בית גדול ויפה עם משק לצידו על גבעה בפאתי היער, וחי לו שם חיי שלווה.

חיינו נקטעו עם פלישת הקלגסים הנאצים. בעזרת הרוצחים האוקראינים, תוך כדי פרעות ורציחות, נקטלו חייו וחייהם של שאר בני המשפחה הי"ד.

סבתא מרים, שנקראה בפי כול "מירל הצדקת", הייתה אישה חרוצה, צנועה, שופעת טוב לב, נוחה לבריות, בעלת משק למופת, ששה לכל קריאה לעזרה לחולה, ומרפאה בדרכים משלה. התשלום שלה היה - עשיית מצווה.

היא התענגה על החגים והשבתות בחברת שלושת נכדיה, והייתה מודה תמיד לבורא עולם על השבוע שחלף ומבקשת חן וחסד לילדיה לשבוע הבא.

החיה הנאצית ועוזריה האוקראינים קטלו את חייה בפרעות. איך הורמה יד על אישה ענווה שכמותה?

זכרה לא ימוש ממני לעולם. הי"ד.

אבא, מאיר מחרוק - אין בידי שום תמונה או זכר כלשהו ממנו. קטונתי מלתאר את מידותיו הראויות לכל שבח ותהילה.

טוב לב היה, בעל חוש הומור דק, שנון ובקי באמרות חז"ל, איש נעים הליכות, עניו, יודע שיח וספר, מבורך בכל המידות הטובות. לא בכדי כינהו הרבי מברנזה "עילוי". הוא נמנה עם תלמידיו עד לנישואיו לאמי, אך ויתר על ההסמכה לרבנות שרצה הרבי להעניק לו, כי אמר "לא אשתמש בתורה כקרדום לחפור בו". "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות" היה משנן לי. הוא היה אוהב דעת, בעל-קורא, ולעת מצוא שימש בעל תפילה. הוא ניחן בקול ערב, היה ירא שמים, אך לא היסס לשאול שאלות.

שמחה רבה השרה בקרב קהל המתפללים בימי חג ומועד, ונגינותיו השאירו הד עמוק בלבי.

הוא היה בין יוזמיו של בית הספר העברי "תרבות", והיה פעיל בוועד בית הספר. הוא ציפה, כי יום יבוא וכל בני משפחתנו יעלו לארץ ישראל, ועל כן שלח אותי ללמוד בגימנסיה עברית בעיר המחוז קובל.

"חבל על דאבדין ולא משתכחין", ואני מיצר היום על שלא ניצבתי לצידו בעת צרה, בימים האפלים ובשעות הקשות ביותר של חייו. אולי, אולי הייתי יכול להועיל במשהו. הי"ד.

צירל, אשתו השנייה של אבי, אמי החורגת, הייתה אישה טובת לב. עם פלישת הגרמנים לפולין, כשרכבות עמוסות פליטים נעו מזרחה בהמוניהן, היא הביאה לפליטים קדירות מרק שבישלה עבורם ולחם טרי מבלי לבקש תשלום. שכרה היה שכר מצווה בלבד, בבחינת הנותן לחם לרעבים ולכל חי, יבוא על שכרו. היא אף איכסנה בביתנו הצר פליטים מוורשה הכבושה, וגם זה ללא תשלום. הי"ד.

אחותי חיה - צעירה ממני בשנתיים, נאה למראה, ברוכת כישרונות, תלמידה למופת. היא צוינה לשבח על ידי מוריה הפולניים על אף האנטישמיות. לא נותר איש בחיים שיוכל לספר איך נקטלו חייה, והיא בת 16 אביבים בלבד, נערה בשיא פריחתה הי"ד.

אחי מוטלה, ילד חמד, בעל לב חם, שופע טוב ואהבה, גדל אצל סבא וסבתא מיום פטירתה של אמי, והוא בן שנתיים בלבד. כמה אהבתיו, כמה ששתי לכל מפגש איתו. איכה, בעל הרחמים, לא גדעת את היד הזדונית שהורמה לעבר נער תמים ונבון זה, והוא רק בן 14! אינני סולח לעצמי על שלא עליתי לביתם של סבא וסבתא בימים הטרופים ההם, ולו גם לרגע קצר של פרידה. ואולי אף הייתי יכול לקחתו עימי אל הבלתי ידוע, וכך להצילו. חייו נקטלו, כשאר בני המשפחה, בידי הקלגסים הנאציים, הפורעים האוקראינים והפולנים. הי"ד.

דודי, מנדל בורקא, איש שופע טוב לב, בן מסור מאוד,

ואב לשני ילדים, מוטלה ומינדל. הוא חי בעיירה קולקי חיי משפחה מאושרים. משאת נפשו הייתה שבנו מוטלה יגדל ויפתח את כישרונו ככנר. כל בני המשפחה נקטלו על ידי הנאצים ועוזריהם. הי"ד.

בן דודי, מוטלה בן מנדל, הוא היטיב לנגן בכינור כבר בגיל צעיר. את כישרונו גילה רבי פיסי דער קולקר - הכנר הידוע באזור, בעל הדרת הפנים הנאה והזקן הלבן. הוא לקח את מוטלה תחת חסותו וראה בו ילד פלא. גם התלמיד וגם רבו נקטלו על ידי בני העוולה הגרמנים ועוזריהם, כשאר בני קולקי. הי"ד.

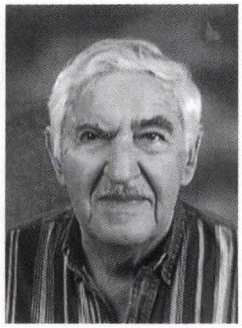
דודתי, פסל בורקא, בת מסורה להוריה הזקנים, טובת לב, נדיבה. אהבנו אותה מאוד. נקטלה על ידי הקלגסים הנאציים ועוזריהם כשתינוקה היונק בין זרועותיה. הי"ד.

משפחות מחרוק ובורקא: סבא אהרון, סבתא מרים, אבא מאיר, אמא צירל, הילדים: חיה, מוטקה, דוד מנדל, בן דוד מוטלה בן מנדל בורקא והדודה פערל בורקא

החלטתי להגן על חיי

אשר מירוצ'ניק

עם פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה היינו ילדים כבני 12-13. חששנו מהבאות ובמשך ימים שלמים טיכסנו עצה מה לעשות אם...

הסיירת הגרמנית הראשונה הגיעה לעיירה על אופנועים. בסקרנות המלווה בחרדה התגודדנו אנו, הילדים, סביב הגרמנים, שהיו בסך הכל 5-6 חיילים. לאחר מנוחה קצרה הם הסתלקו מן העיירה.

כעבור יום-יומיים החל להתארגן המשטר האוקראיני. שרר שקט יחסי. בני העיירה, הנערים, התחילו מארגנים את עדרי הפרות ליציאה למרעה מחוץ לעיירה (כמעט לכל אחד מתושבי העיירה הייתה פרה או שתיים, שהיה עליו להוציאן למרעה). בדרך כלל היינו, ארבעה נערים, אוספים את הפרות השכם בבוקר, עם רדת הטל, ויוצאים לשדות וליערות. ברדת הלילה היינו שבים עמוסים בפטריות ואוכמניות למיניהן. כאמור, היה זה בסוף הקיץ, ראשית הסתיו. למעשה, ניתן לומר כי המזון שאספו הנשים והילדים במשך היום, היה עיקר מחייתם של היהודים.

לבעלי המלאכה - נפחים, חייטים, סנדלרים, נגרים עושי עגלות ואחרים היה מזון לרוב, מאחר והאיכרים שילמו להם במוצרי מזון. פעם, בצאתי עם עדר הפרות, התלווה אלי זליק חיז'י - מורה לעברית, שכננו. לפתע השגחתי בשוטרי האס.אס. שהגיעו למבואות העיירה. הרועים האוקראינים והפולנים התפארו בפנינו שביום זה עתידים הם לשחוט את כל הגברים היהודים. בשומעי זאת ביקשתי מהמורה חיז'י שישאר עם עדר הפרות ואני אקפוץ לעיירה, אך הוא לא הסכים להישאר לבד במקום, ולכן החליט כי הוא יהיה זה שיחזור לעיירה. ביקשתי ממנו שימסור לאבי, בדחיפות, להסתלק מן העיירה אל היער.

המורה אמנם פגש את אבי ומסר לו את הדברים שאמרתי לו. הוא אמר לאבי כי אני אומר דברים לא ברורים, שכביכול עלולים להתרחש. אולם דרך סיפורו ואף מהימנותו של המורה לא השפיעו על אבי שעבד אותה שעה בנפחייה של שכננו הנפח, הרשל. אבי לא התייחס לדבריו של חיז'י בכובד ראש, ובחוזרי הביתה, לפנות ערב, סיפרה אמי על האסון. אבא הוצא מהנפחייה והועבר יחד עם עוד 375 גברים יהודים לשדות, ל"קברות הסוסים". הייתה זו האקציה הראשונה.

כחודשיים לאחר מכן הגיע איכר כשהוא מביא מכתב בכתב ידו של אבי ז"ל, ובו הוא מבקש שישלחו לו בגדי חורף ולבנים חמים.

הפצרתי באמי לא להאמין לנאמר במכתב, שכן נראה היה לי כי הוא נכתב תוך כדי אילוץ לפני הירצחו, אולם אמי רצתה להאמין שאבי עודנו בחיים. מפי הנערים הרועים האוקראינים (ששמעו מהוריהם על הרצח) שמעתי סיפורים על הזוועה שהתרחשה. זוכר אני שסופר לי על בנימין אייזנברג, הנפח-המסגר, המכונה ניומה הגיבור, אשר בעת שרץ להיאבק עם קצין אס.אס., נערף ראשו והוא, ניומה, גופו בלי ראשו, המשיך לרוץ עוד כיברת דרך ונפל.

לאחר השחרור, כאשר יצאנו מהיערות, הלכתי עם חברי זאב אברך למקום הרצח, ומצאנו שם גולגלות עם שיער מתגוללות בשדה, ובורות חשופים והאדמה נפולה בתוכם. כ-50 מטר מקבר האחים מצאנו שלד ענק ללא ראש, וסבורים היינו שזו הייתה גופתו של ניומה, שלא טרחו אף לטומנה בעפר, והיא נותרה חשופה בשדה.

החיים חייבים היו להמשך. זוכר אני, שאחריות כלכלת הבית, של אמי ואחותי חיל'ה, נפלה עלי, וכך התחלתי בחיפושים אחר מזון.

למרות האיסור החמור לצאת מהעיירה לכפר, הייתי הולך לבדי לכפרי הסביבה, לאיכרים מכרים, ואספתי מכל הבא ליד. היו איכרים שזכרו את אבי. אלה עזרו מדי פעם בפת לחם, מעט קמח או תפוחי-אדמה. מתגנב הייתי חזרה לעיירה, עם שק על שכמי. כך עבר עלינו חורף קשה מאוד.

בנוסף לנדודי בכפרים עסקתי גם בעבודה "חיונית" לצבא גרמניה, אשר נזקק למגלשות. על הנפח הרשל-לייב הוטלה מיכסה של הכנת מגלשות לצבא הגרמני. אני מלאתי את מקומו של אבי ז"ל ועזרתי לנפח בעבודתו תמורת מעט מזון. זכורות לי המיכסות שהוטלו על יהודי העיירה, עת נאלצו הם לאסוף את מעילי הפרווה, כלי הנחושת, הזהב והכסף וכן סכומי כסף. גם אי-אלה שוטרים יהודים עסקו בחריצות יתר בחיפושים אחר דברים אלה.

היערן סלוביק

עם בוא האביב הגיעו אלינו שמועות על יחידות פרטיזנים העורכים פשיטות על מיפקדות משטרה והורגות את אנשיהן.

במיפקדת משטרת מנייביץ' החלו בבניית בונקרים סביב המבנה, עם קירות כפולים של בולי עץ. בזה הועסקו גם האיכרים וגם היהודים (הגברים המעטים שעוד נותרו בחיים). לצורך הורדת הקליפה מבולי העץ ארגנו קבוצה של כ-14 נערים בני 12-13, וכל יום הוצאנו ליער בליווי סנקה מלמדיק, ראש קבוצתנו. הוא עסק לפני המלחמה כמומחה למיון עצים. הולכים היינו ברגל כ-6-7 ק"מ עד ליערות קונינסק.

תמורת עבודה זו קיבלנו רבע ק"ג לחם, אולם הרווח היה בפטריות שאספנו ביער.

ביציאה לעבודתנו נתקלנו לעיתים ביהודים שברחו מעיירות הסביבה: קולקי, מלניצה ועוד. הם סיפרו סיפורי-זוועה על החיסול הטוטאלי וההשמדה של יהודי-העיירות.

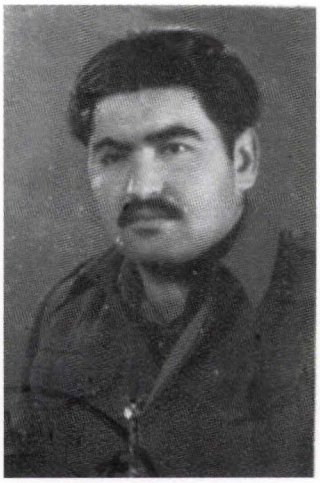
התחלנו לרקום תוכניות בריחה והכינונו בונקרים למסתור. כדי להסוות את עיסוקינו בהכנת הבונקרים, היו אחד או שניים פורשים מהקבוצה והם היו מכינים את הבונקר בזמן שהשאר משתדלים למלא את המיכסה של השניים. ההכנות נמשכו זמן רב. אני אישית הכנתי בונקר בביתנו מתחת לריצפה. בליבי החלטתי להגן על חיי בכל מחיר.

ידעתי שהנוער בגילאי ה-18-20 מתארגנים לקראת יציאה ליער, אולם מן הנמנע היה להצטרף אליהם. כידוע ניסתה קבוצת המבוגרים לצאת במאורגן ונכשלה. השוטרים כנראה ידעו על תוכניתם לברוח והחלו לירות בהם ביוצאם ליער. מספר אנשים נהרגו ויתרם שבו על עקבותיהם לעיירה.

חבל החנק החל להתהדק יותר ויותר סביב יהודי העיירה, אשר רוכזו בחלק מבתי העיירה. היהודים אשר ישבו בצד השני, הועברו אלינו ביום שישי, ושוכנו בבתי היהודים.

ביום שלפני כן אסרו על הקבוצה לצאת לעבודה ביער. ביום שישי בערב התדפק על דלת ביתנו שוטר אוקראיני, מכר של אבי ז"ל, ששמר לו חסד נעורים, וביקש מאמי שתעזוב את העיירה בכל דרך שהיא. אמי הייתה חסרת אונים, לאן לברוח? היערה? מי ומה מחכה לה שם? אחותי חיה, בת ה-16, השלימה עם גורלה ולא רצתה להיפרד מאמי באומרה, שכנראה כך נגזר ועליה לקבל את הדין.

ליל נדודים של חרדה, אזלת יד וייאוש עבר עלינו. כשהאיר הבוקר הצצתי החוצה דרך החלון וראיתי שהחלו להוציא את האנשים מהבתים הקיצוניים של הרחוב. הרחוב התמלא בכי ויללות של נשים וילדים, כשהם מלווים בצרחות של שוטרים המניפים רובים ומכים ללא רחם וללא אבחנה, תוך כדי האצת הנשים והילדים. פתחתי את הבונקר שהכנתי וביקשתי מאמי ואחותי שתרדנה אף הן לתוכו. אמי נעתרה לי ומוכנה הייתה להצטרף אלי, אילמלא אחותי, שמשום מה, אולי מתוך השלמה עם הגורל, הייתה נחושה בדעתה שאם נגזר עליה ללכת, הרי שהיא תלך ולא תתנגד. קשה לי לעמוד על אותם מניעים נפשיים שמנעו ממנה להכנס לבונקר, אך היא בעמדתה זו השפיעה על אמי להישאר איתה, ולא לעוזבה לגורלה, שלא ראתה כל מנוס ממנו. התחננתי בפניהן וכן בפני כל שאר האנשים האחרים שהיו אותה שעה בביתנו, כי ייכנסו לבונקר, אך לשווא! היחידה שהצטרפה אלי הייתה בתה בת השבע של סימה גוז, אולם היא עלתה מייד מן הבונקר בטענה כי מחניק בו. לבונקר ירדו עוד אברהם גורודצר עם שלוש בנותיו: זלדה-זיוה בת השש-עשרה; יפה בת השתים-עשרה והקטנה בת התשע, שעלתה מייד מן הבונקר, מאחר שלא יכלה לשאת את המחנק ששרר בתוכו.

אשר מירוצ'ניק

אני, בראותי את המשטרה קריבה לביתנו, קפצתי לתוך הבונקר המוסווה וסגרתיו מעלי. שמעתי כיצד הוצאו אמי, אחותי וכל יתר האנשים שהיו בבית. במשך כל היום נערכו חיפושים בבית, ואנו, בתוך הבונקר המחניק, שמענו את צרחותיהם וקללותיהם של השוטרים האוקראינים, שעמלו בחריצות למצוא מסתתרים.

היום הקשה של הטבח עבר עלינו בבונקר. בחצות יצאתי מתוכו ראשון. חיפשתי ומצאתי מעט מזון, הכנסתי אותו לתוך שק וקראתי ליושבים בבונקר לצאת החוצה. התחלנו לרוץ לכיוון היער. כל דרך ומשעול בין הבתים והחצרות היו מוכרים לי וכך הובלתי את הקבוצה, שמנתה ארבעה אנשים יחד איתי. כוונתי הייתה להגיע לאותו בונקר ביער שהכינוהו חברי הנערים בעוד מועד.

בחצותנו את פסי הרכבת - בקירבת בריכות המים והביצות - פגשנו את צבי קופרברג, אשתו חוה, בתם אלקה ואת דבורה שרמן. לדבריהם, הם כיוונו צעדיהם אל היער של היערן סלוביק. אנו המשכנו לכיוון הבונקר.

בשעה 2 אחרי חצות, במוצאי שבת, הגענו לבונקר ביער, אברהם גורודצר, שתי בנותיו ואני. כאשר נכנסנו לתוכו הבחנתי שלפני כן היו בו אנשים. הבינותי כי חלק מהנערים הגיעו לכאן לפני.

שהינו במשך כל יום ראשון בבונקר, שהכניסה אליו הייתה ממקום מרוחק, דרך תעלה שחפרנו בעת עבודתנו ביער. אורכה היה כ-10 מטר. הכניסה לתעלה הייתה מתחת לגזע עץ עתיק. הבונקר עצמו היה בור שחפרנו וכיסינו אותו עם אדני עצים, ענפים ועפר, ומעליו צמח עשב שלא נבדל מהסביבה. האוויר נכנס דרך התעלה. גודלו של הבונקר היה מחושב ל-14 הנערים שעבדו בקבוצה.

בבונקר הוכן כלי עם מים, והבאנו איתנו קצת מזון שאספנו בעת בריחתנו מהבית. במשך כל היום הראשון לשהותנו שמענו את עדרי הבקר ואת שיחות הרועים שעלו עם עדריהם על הבונקר.

בליל אותו יום, החלטנו שלפנות בוקר נצא לחפש יהודים שהצליחו לברוח ולהצטרף אליהם.

גם אנו החלטנו להגיע ליערן סלוביק. בראותו אותנו

נבהל סלוביק, מחשש פן ראו אותנו מגיעים לביתו. הוא ביקש מאיתנו להיכנס ליער הסמוך בהבטיחו שיבוא אלינו. כעבור זמן מה אכן הגיע. חשדנו בו שיסגיר אותנו למשטרה. אך הוא הרגיע אותנו בהבטיחו להביאנו לקבוצת יהודים השוהה ביער. כפי שהסתבר כולם עברו ליד ביתו של סלוביק והוא אשר העבירם לעמקי היער.

סלוביק התקדם ראשון ואנו כ-100 מטר אחריו, מטעמי ביטחון, שמא נצטרך לברוח בעת צרה, כי עדיין לא היינו משוחררים מהחשד שמא רוצה הוא למסור אותנו לגרמנים.

בשעות הבוקר הגענו לשדה של שחת. השטח היה פתוח. סלוביק חצה את השדה ונכנס ליער שגבל בשדה. אנו נשארנו בקצהו של היער השני כשהשדה, כ-100 מטר אורכו, חוצץ בין שני היערות. מרחוק השגחנו שלקראת סלוביק יוצא משה רוזנפלד, ואז פגה מאיתנו החרדה.

הסייר

הצטרפנו למשה רוזנפלד, יהודי כבן שישים, לאחר שסלוביק הורה למשה לקחת אותנו לקבוצת היהודים. צר לי לציין שמשה רוזנפלד היסס להביא אותנו לקבוצה והתפתח ויכוח בין היערן סלוביק לבינו. רוזנפלד, כמובן, "נכנע" לבסוף ולא מנע בעדנו מלהתקדם.

למרות התנגדותו של משה רוזנפלד (אפשר בהשפעת הרעב, התנאים האיומים וסכנת המוות), המשכנו בעצמנו במרץ לכיוון שהצביע עליו סלוביק ובמרחק של כ-2 ק"מ מצאנו קבוצת יהודים, כ-60-70 איש, בתוכם כ-4-5 מחבריי שעימם עבדתי יחד ביער. הם סיפרו לי שלילה לפני כן, בליל שבת, הצליחו לברוח מהעיירה יחד עם סנקה מלמדיק, אשר נורה כאשר טיפס על הגדר בחוותו של פורוצקי. יחד עימו נורה בנם של אלקה ומרדכי מונובורודה. בואנו לקבוצה עורר ויכוח ורוגז, האם אנו רשאים להצטרף לקבוצה. כשהרגישו שיש עימנו מזון, לקחוהו מאיתנו, התיישבו וגמרו אותו. זה היה מעין דמי "לא יחרץ" בעד רשות לשהות איתם. הקבוצה הייתה שרויה בלי מזון ואמצעי מחייה, וללא קשר עם העולם החיצון, פרט לבנו של סלוביק, קזיק, שהיה בא ומעביר את הקבוצה ממקום למקום. אומנם הוא היה מביא גם מעט מזון, אך דבר לא הגיע מזה לחלשים ולקטנים שבקבוצה.

כעבור מספר ימים לשהותנו ביער ארגנתי את חמשת הנערים מהקבוצה והם: יהודה מלמדיק, בנו של סנקה, יהודה'לה לורבר ואחרים, שאת שמם אינני זוכר עוד, והחלטנו לצאת לכפר וולצ'צק לבקש מזון מהאיכרים.

כשיצאנו חמשתנו בדרך העפר המובילה לכפר, תפס אותנו שומר-יערות אוקראיני ורצה להובילנו למשטרה. פורסמו אז תקנות שבעד כל יהודי שנתפס, חי או מת, משלמים במלח שהיה יקר המציאות.

לא היה לנו ברור תחילה לאן הוא מוביל אותנו, אבל בדרך התפאר האוקראיני לפני שיקבל תמורתנו 8 שקי מלח, ואז הבינותי מה כוונותיו. הצלחתי להעביר לחברי בסימנים שעלינו להתפזר בהזדמנות הראשונה ולא להניח לאוקראיני להובילנו למשטרה.

בהגיענו לחורשה סבוכה, נתתי סימן וכל אחד מאיתנו ברח לכיוון אחר. הוא, השומר, התבלבל, באשר לא היה מוכן שאנו, ילדים, נעיז לברוח. הוא ירה שתי יריות ואנחנו ברחנו כל עוד רוחנו בנו. הגעתי ראשון היערה לקבוצה וסיפרתי את שארע לנו. אחרי המתנה של יום יצאנו לחפש את ארבעת חבריי, אך לשווא. רק כעבור יומיים חזרו כל הארבעה לקבוצה, כל אחד בנפרד, וסיפור תלאותיו מהבריחה בפיו.

חיכינו כשבוע ושוב נאלצנו להתארגן על מנת למצוא מזון כלשהו. יצאנו בלילה והגענו לכפר בחצות. התדפקנו על הדלתות של הבקתות וביקשנו מזון. לעתים נפתחה הדלת ואיכר או איכרה ריחמו עלינו והושיטו לנו פרוסת לחם, וקצת תפוחי-אדמה. לעומת זאת, היו כאלה שבראותם אותנו טרקו את הדלת בהשמיעם קללות וגידופים.

למרות זאת, השלל היה רב. כל אחד מאיתנו נשא כמחצית השק מזון יקר. בינתיים החלו האנשים להתארגן משפחות-משפחות, שדאגו לעצמן.

לילה אחד הסתלקו רובם, ואני אברהם גורודצר ובנותיו נשארנו לבד ביער.

במשך הזמן התחלתי להכיר היטב את השטח שמסביב, התמצאתי היטב ביער, מעין חוש התמצאות התפתח אצלי, והייתי מוצא את היהודים המסתלקים תוך זמן קצר ומצטרף אליהם. הדבר הזה חזר כמה פעמים. לצערי עלי שוב לחזור על אותו מקרה מביש, שבו הוכיתי על-ידי אחד הגברים על שהעזתי להצטרף לקבוצה, והא אף איים עלי, אך במשך הזמן נוכחו המבוגרים לדעת, שניתן להפיק תועלת מיכולתי להתמצא ביער והתחילו להשתמש בי כבמורה דרך.

פעם הובלתי את מיכל וזיסל ברט ואת בנם משה לכפר סרכוב, שם הפקידו בידי איכרים מכרים דברי ערך. הם קיבלו תמורתם דברי-אוכל וחזרו למחנה. כדמי טרחתי קיבלתי גם אני משהו לסעוד בו את הלב. יצאו לי מוניטין כמורה דרך מצטיין. שימשתי מורה דרך גם לאברהם וחווה פוכטיק ולאחרים.

החורף קרב ובא, ואנחנו התארגנו לקראתו. התחפרנו ב"ארמון חורף". אלה שהיו להם קרובים ביחידה הקרבית החלו לעבור עם בני-משפחותיהם למחנות המשפחה, שהחלו אז להתארגן על-ידי היחידות הלוחמות של מאקס וקרוק. לבסוף נשארתי בודד ביער ליד משקם של האחים סורמה, נפחים פולנים מקונינסק.

נעזרתי על ידם. הם הזהירו אותי תמיד בעוד מועד על איכרים משוטטים, הופעת שוטרים ביער ועוד. יום אחד, באותו זמן, נתקלתי ביער ברחל האלמנה עם שתי בנותיה הקטנות, שהצליחו להתחבא ולברוח. הזמנתי אותן "להתארח" אצלי.

הדרך הארוכה אל המחנה האזרחי

עם רדת השלג הראשון החלטתי לסור לעיירה ולבקש מהפולני שהתגורר בביתנו מהבגדים ודברי הערך שהפקדנו אצלו לשמירה. התלבשתי ככפרי (במעיל צמר גס ונעלים מקליפות-עץ) והגעתי "הביתה". אלא שבינתיים העתיק הפולני את מקום מגוריו לבית אחר, מהבתים שנותרו עתה ריקים. מצאתי אותו. הוא עבר לביתו של הרופא סטוקלסקי, בקצה השני של העיירה, בקירבת תחנת המשטרה האוקראינית שהתמקמה בביתה של רופאת השיניים גלר. הגעתי לשם בצהרי היום. הם נבהלו לראותני והאיצו בי לעזוב את הבית מיד ולבוא בערב. הלכתי לחורשה והתחבאתי שם בין השיחים עד רדת החשיכה.

ההליכה בלילה בעיירה או מחוצה-לה הייתה כרוכה בסכנת נפשות. עם רדת הערב שרר עוצר והמפירים אותו נורו ללא אזהרה. עיקר הקושי היה לחצות את פסי הרכבת, ששם שמרו משמרות של גרמנים ושוטרים אוקראינים. הצלחתי בסופו של דבר לנצל הזדמנות כשהמשמר התרחק ולעבור ליד המעבר. שבילי העיירה וחצרותי היו נהירים לי היטב וכך הגעתי בשלום לביתו של הפולני. הם, בכל זאת, נהגו בי הכנסת אורחים. הגישו לי ארוחה חמה. החזירו לי מעט מהבגדים היותר סמרטוטיים, שכמעט לא ניתנו לשימוש עוד: "זה כל מה שנשאר לנו". הצלחתי לחזור למקום מחבואי ביער ומסרתי את הבגדים למשפחת סורמה.

עדות שנרשמה על-ידי יהודה מרין

אמי - מינדל מרין לבית גוטמן

יהודה מרין

יהודה מרין (בן 13)

אמא שלי, מה רבה המשמעות בשתי המילים האלו. כמה זכרונות, חוויות, רגשות יש בהן.

האם שתי המילים הקצרות האלה הן המפתח של תולדות חייו של כל אחד מאיתנו, המפתח לפינות הכי נחבאות של קורות חיינו?

מי לא אהב את אמו? ואיזו אמא לא אהבה את ילדה? בדרך-כלל אהבה זו הייתה נחבאת...

רק אמא נוהגת לאהוב את ילדיה ללא תנאי, בגלוי ובכבוד. אבל הילדים, בצעירותם, מתביישים להביע את רגשותיהם ולהודות באהבתם לאימם. בשנים מאוחרות יותר הם נזכרים בכך בגעגועים, בנוסטלגיה, ועם רגשות חרטה ואשם.

כזה תמיד היה גורלה של אמא. בנוסף לצער גידול בנים היא נושאת איתה את העול הרגשי של ילדיה, אי שביעות רצונם, עקשנותם, ביישנותם וגם את החרטה והאשם שלהם.

אמי הייתה בת 60 בזמן פרוץ המלחמה. היא נרצחה בידי הרוצחים הנאצים בשנת 1942 כשהיא בת 62, יחד עם כל בני משפחתנו ובני העיירה, קורבן לשנאתם החייתית של הנאצים ועוזריהם. בת שישים ואחת הייתה עת עזבתי אני את ביתנו מפחד הבאות, שלמרבה הצער והכאב, עלו על כל הנבואות המבשרות רעות, בתקווה שנחזור הביתה במהרה כמנצחים על הרוע והרשע.

מינדל מרין לבית גוטמן

פניה של אמי היו אז כמעט ללא קמטים. לחייה היו תמיד סמוקות וקשה היה לקרוא על פי תווי פניה את קווי האופי שלה ואת רחשי לבה.

אולי, רק עיניה השקועות עמוק, היו ספר החיים ועדות על הצרות הצרורות שהיו מנת חלקה לאורך כל חייה.

לא היו לה חיים קלים כלל וכלל!

אלה היו חיים בלי סיפור מיוחד. חיים קשים של אם יהודיה שעברה שנים-עשר הריונות בחייה ורק אני נשארתי יחידי, בן הזקונים, המנסה בשורות אלה, רוויות כאב, לבנות לעצמי את דמותה, את קווי האופי שלה. הרבה חכמת חיים אפיינה אותה, שהייתה מבוססת על נסיונה הקשה בחייה.

היא ניהלה חיים חסכוניים וידעה לנצל ביעילות את הזמן שברשותה. לא רק את המעות חסכה אלא כל רגע שבחייה.

את המעות הפכה למטבעות רבי ערך, והרגעים הצטברו לשעות ארוכות של עשייה בלתי פוסקת, ולעשות היה הרבה... היא הייתה מסייעת לפרנסת הבית בחנות והייתה לעזר לאבי בבית המלאכה שלו.

היא ניהלה את משק הבית - ניקיון ובישול. היא אפתה את הלחם, החלות וכל שאר דברי המאפה בעצמה לבני ביתה, ואיך ייתכן אחרת...?

בסתיו הפך ביתנו לבית חרושת לשימורים: החמצת כרוב, פירות, עגבניות, מלפפונים בחביות וכלי קיבול גדולים, אוכמניות למיניהן, דובדבנים אדומים ושחורים ועוד... גבינות מתוצרת ביתית, חמאה.

כל זה היה צריך להספיק לכל חודשי החורף הארוכים לא רק לבני ביתנו אלא גם לחלוקה לנצרכים, בדרך של מתן בסתר.

בחורף הייתה אמא מפטמת אווזים ומכינה שומן אווזים ו"גריוון" בסירים גדולים. אנחנו הילדים אהבנו את ה"גריוון".

את חג החנוכה, ללא מעדנים אלה, לא ניתן לעלות על הדעת. זכורים לי במיוחד מפגשי ילדים, חברים מבית הספר בביתנו בערבים. היינו מתענגים על ה"גריוון" ועל ה"קרטושקה" (תפוחי אדמה אפויים) עם גבינה מתובלת בשמנת.

בלילות הארוכים של החורף הייתה אמא מורטת נוצות אווזים לכרים ושמיכות. סורגת גרביים, סוודרים, כפפות, ומטליאה את הבגדים של הילדים ביד או במכונת תפירה ידנית. מכבסת בתוך חבית שטוחה עשויה עץ ("בליה"), מרתיחה את הכביסה בסיר שהיה מותקן בפרוזדור האחורי

בלה אייזנברג (מרין) בתקופת לימודיה בקובל 1925

של הבית. בחודשי הקיץ הייתה נושאת את הכביסה "לנחל" שם "היכתה" אותה ב"פראץ' ", מעין כף גדולה העשויה עץ אלון. אמנם, אחיותיי עזרו לאמא בכל, אבל אמא נשאה בעול ניהול כל משק הבית.

לאמיתו של דבר, אינני זוכר את זמני המנוחה של אמי. כבר השכם בבוקר היה השולחן מוכן עם ארוחת בוקר כשכל המאכלים היו מעשי ידיה. הגרביים מתוקנים והמכנסיים מטולאים. לא ניגשנו לאכול לפני שהתפללנו תפילת שחרית. אמא הקפידה בקנאות על קיום התפילות לפני צאתנו לביה"ס, לחדר וכו'. יומה הארוך נמשך עד השעות המאוחרות של הערב, וכל זה לאור מנורת נפט והתנור המוסק.

באביב הייתה זורעת בגינה שליד ביתנו עגבניות, מלפפונים, אפונה, שעועית, שמיר, גזר, חמניות וכו'. היו לנו אדמות גם בהורודוק שאסור היה להשאירן ללא עיבוד.

אמי, בעזרת איכרות מהורודוק, שתלה ערוגות ארוכות של תפוחי אדמה ודלעות ששימשו מזון לפרות, והגרעינים הטעימים שימשו לכיבודים בשבתות וחגים. לקראת הסתיו הייתה יוצאת אמא להורודוק לאסוף את היבול (תפוחי אדמה ודלעות) מהשדה.

לאיסוף היבול נשכרו הרבה איכרות ואמא הייתה נשארת ללון אצל דודי נוסיה ודודתי בלה ואחרי כמה ימים של עבודה מפרכת הייתה מגיעה עם שיירת עגלות עמוסות ביבול. אנו, הגברים, דאגנו למיין את תפוחי האדמה ולאחסנם בתוך בורות עמוקים מרופדים בקש. כאלה בורות היו כחצי תריסר בתוך הגן.

אמי הייתה הפוסקת בכל ענייני ניהול משק הבית וכן בעניין לימודי הילדים. בעיקר, הקפידה על לימודי דת, הייתה אדוקה בהתנהגותה ודרשה מאיתנו לנהוג כך.

בימי חמישי ושישי הייתה טרודה להכנות לקראת שבת: בישול, אפייה (חלות, לחם, עוגות וכו') והכנת הבית לקראת שבת.

בערב שבת, השילה אמא מעצמה את האפרוריות של ימי החול של כל השבוע. הבית כולו והחצר הגדולה קיבלו מראה חגיגי של שבת, שכולו מדיף ריח סדר ונקיון.

"נרות שבת"
מתוך אלבום "היהודים שלי" מאת לוקה וקס

אני זוכר, שאמי הייתה עומדת זמן ממושך ליד חמשת פמוטי הנחושת המבריקים כשעל ראשה מטפחת משי לבנה, מכסה את עיניה בכפות ידיה ותפילה חרישית מפיה, ודמעות זולגות מעיניה ושוטפות את לחייה הסמוקות ומרטיבות את מפת הבד הלבנה על השולחן. תפילותיה ודמעותיה ששטחה בפני הקב"ה לא הבקיעו, כנראה, את שערי שמיים.

בלה מרין עם ארוסה בנימין אייזנברג, 1931

מינדל מרין לבית גוטמן ושני אחיה יהודה ואברהם גוטמן, 1935

האח הבכור יצחק גוטמן, ארה"ב

תמונה זו חרותה עמוק בזכרוני ומעוררת בי געגועים וכאב.

ביום השלישי לפרוץ המלחמה, ביום שלישי 25.6.41 החלטתי לעזוב את העיירה יחד עם בני נוער יהודים אחרים, כשאני הצעיר ביניהם. הייתי אז בן 15. התחננתי בפני אחיותיי ואחיי שיעשו כמוני, אבל לשוא... אני עזבתי והם נשארו...

אמי לא רצתה להפרד ממני כי ראתה בהתנהגותי, מאז בואם של הסובייטים, נטישת הערכים הדתיים שעליהם חונכתי. בדיעבד, אני חושב שאמי פשוט לא השלימה עם הרעיון שבנה, בן הזקונים, יעזוב את הקן המשפחתי. אולי רצתה להביע בכך את מחאתה שמא עוזב אני מבלי שנתראה אי פעם. מי יכול להעריך את תחושותיה של אמא בימים נוראים וגורליים אלה.

עדות ראשונה מהבית

בשנת 1946, עזבנו את פולין לגרמניה בדרך לישראל, כיהודים מגרמניה "החוזרים הביתה". נתפסנו על-ידי המשטרה החשאית הפולנית, 850 יהודים, והוחזקנו כלואים במשך למעלה משבוע ימים ללא מזון.

בהתערבות ה"בריחה" שוחררנו. רק חצינו את הגבול הגרמני ונאסרנו על-ידי הבריטים ונכלאנו במחנה מעצר יחד עם פושעי מלחמה: אוסטשים, הונגרים, אוקראינים וגרמנים בעיר נוימינסטר.

כאן היינו כלואים במשך למעלה משבועיים. אנשי ה"בריחה" התחילו להבריח את הכלואים מדי לילה, קבוצות קבוצות, מהמחנה ל"ברגן-בלזן". ערב אחד נצטוויתי להיות מוכן "לצאת" מהמחנה בלילה. באותו יום לפנות ערב ניגשה אלי אשה צעירה שהייתה בקבוצת פח"ח (פרטיזנים חיילים חלוצים) ושאלה אותי אם אני יהודל'ה, בנם של יוסף ומינדל מרין, ואחיה של בלה איזנברג? נשארתי המום. זה היה המפגש הראשון שלי עם מישהו מהבית... הסתבר שהיא התגוררה

האחיות לאה ובלה מרין, 1929

אצל אחותי בלה, שמה רגינה והיא פליטה מפולין. היא הצליחה לברוח לפני האקציה הסופית בשנת 1942 (תש"ב), ושהתה במחנה המשפחה בחסות יחידת הפרטיזנים של "מקס". רגינה התחילה לספר על מה שאירע בביתנו ובבית אחותי. היא סיפרה על רצח אבי, שהתחלף לבקשת האיכרים עם אחי בערל, כשאבי אומר לאחי "אני חייתי די, השתדל להציל את עצמך". היא סיפרה, איך נרצח בנימין אייזנברג, בעלה של אחותי בלה. בלה דאגה להמשך לימודי הדת (חומש ורש"י) לשני בניה אברהם בן העשר ווובקה בן השמונה, תמורת ארוחה חמה לרבי. רגינה המשיכה וסיפרה לי איך אמי בישלה מידי יום סיר גדול של מרק וחילקה אותו לנשים וילדים רעבים.

רציתי עוד ועוד לשמוע... אך הזמן דחק בגלל העוצר שהטילו האנגלים. נאלצנו להיכנס לפחונים.

יותר לא ראיתי את רגינה. אני הגעתי באותו לילה ל"ברגן-בלזן", ורגינה וקבוצתה הוברחו לאזור האמריקאי.
במשך הזמן נודעו לי עוד פרקים על אודות משפחתי. כאמור, אבי, יוסף מרין, בגיל קרוב לשבעים, נרצח באקציה הראשונה, אחרי שהתחלף עם אחי בערל. באקציה זו נרצחו 375 גברים. אחותי פעסל, נרצחה על-ידי אוקראינים בדרך מקובל למנייביץ', עת ניסתה לחזור הבייתה ברגל עם בן עירנו יהושוע סליבקה. בנימין אייזנברג, בעלה של אחותי בלה, נרצח גם כן באקציה הראשונה, לא לפני שעונה באכזריות על-ידי המשטרה האוקראינית. בלה עם שני בניה ואחותי לאה, נרצחו באקציה השנייה, בחיסול הסופי. אחי בערל, שיכול היה להינצל, בחר ללכת עם אשתו מרים, בנו שלמה'לה בן השמונה, והוא נושא על ידיו את בתו חייה'לה בת העשר, שלקתה במחלת שיתוק ילדים - לבורות ההריגה בלב היער.

אחי אברהם בן העשרים, ברח ליער מהפרקטניה - מנסרה, עם זכריהו ווינר. הם הסתובבו ביערות זמן ממושך, עד שהגיעו ליחידת הפרטיזנים של "מקס".

עם שחרור האזור על-ידי הצבא האדום באפריל 1944, גוייס אברהם ביחד עם מספר יהודים צעירים שהיו בפרטיזנקה לצבא. רובם ככולם נפלו במערכה. ראוי לציין, שההודעה הרשמית על נפילתו של אברהם ב-3.2.1945 במבואות קניגסברג-פרוסיה, נשלחה לבן דודי זאב (וועלפל) ברונשטיין, במנייביץ'.

לרוע המזל, זאב ברונשטיין, אב לארבעה ילדים, גוייס לצבא ונפל בקרבות על בילורוסיה בחודש אוגוסט 1944, חצי שנה לפני נפול אחי. את ההודעה הרשמית קיבלתי בזמן ביקורי במנייביץ' בשנת 1991.

למרבה הצער, לא שעתה אמא לתחנוניי, שאחיי ואחיותיי לפחות יצטרפו אלי ונברח מפני הצורר הגרמני שבא עד לאזורנו על מנת לכלותנו, ולבסוף נגזר על כולם למות יחד, מובלים כצאן לטבח.

נותרתי אני, אוד מוצל מאש, לספר כאן את סיפורם.

ליד בית משפחת מרין. התמונה צולמה ע"י דר' פנחס ליברמן (בן דוד) בדרכו לועידה במוסקבה (1935). עומדים משמאל: בנימין אייזנברג, רעייתו בלה מחזיקה את בנם בכורם אברהם, לאה מרין, האב יוסף מרין, האם מינדל מרין. שורה שניה: חינקה מרין (פוכטיק) עם בנותיה זיסל ואיטקה, יהודה מרין, מרים מרין (לבית בורנשטיין), פעסל מרין, בערל מרין ושני ילדיהם חיה-אדל ושלוימה'לה

אבי - יוסף מרין

יהודה מרין

כשאני מנסה לתאר את אבי, לפני משימה לא פשוטה, שהרי הייתי נער כבן 15 כשעזבתי את הבית.

אבי לא היה מאותם אנשים שמתבלטים. הוא היה נחבא אל הכלים וחי ביושר מיגיע כפיו. ראיתי אותו בשנים שבהן עמל קשה כדי לפרנס בכבוד את המשפחה.

אבי נחשב בעיני הבריות - שכנים וקרובים - כאיש אמיד. בשנת 1917, חזר עם משפחתו מהגלות במרכז פולין. האיזור שלנו נכבש על-ידי האוסטרים בשנת 1915, ויהודי המקום גורשו. בהורודוק הקים בית רחב מימדים ופרנסתו כנראה הייתה בשפע. בגלל הנסיבות שנוצרו עם התפתחות ה"סטנציה" במנייביץ' החליט, כפי שהחליטו רבים מבני הקהילה בהורודוק, להעתיק את מגוריו ל"סטנציה". היהודים מהורודוק, רובם ככולם בנו את בתיהם בחלק הצפוני של ה"סטנציה". העיירה התפתחה משני עברי פסי הרכבת.

תחילה בנה בית קטן בן חדר וחצי ששימש כמגורים ארעיים, עד שבנה, בשנת 1924, את ביתו המרווח.

במשך השנים הבאות התגוררו בבית הקטן הרבה דיירים, כמו המורה זליג חיז'י ורעייתו פעסל (דער פינסקער לערער שהוזמן על-ידי מספר בעלי בתים לשמש כמורה, לא רבי).

אחר-כך בנה המורה חיז'י בית מרווח ויפה בצידה השני של העיירה. קשרי הידידות עם המורה חיז'י ורעיתו פעסל היו קרובים מאד. את מרבית שנות לימודי עד 1938, ביליתי בחדר המתוקן שבביתם החדש.

בחזית ביתנו היה חדר גדול ששימש מעין "סופרמרקט" - ממסמר ועד לקמח מהסוג המשובח ביותר.

אחותי הבכורה בלה ניהלה ביד רמה ובמיומנות את החנות. אבי לא נהג להתערב בניהול היום-יומי של החנות, אבל ידע להשיא עצות, כמו יבוא קמח מכל הסוגים מגיסו (אח אמי) אברהם גוטמן מקובל. כן ידוע לי שבהיותו ב"גלות" פולין בשנים 1915-1917, קשר קשרי מסחר עם בית החרושת לכלי מטבח מאמייל בעיר אולקוש, והיה במשך זמן רב היבואן היחיד של כלי מטבח מסוג זה. לאט לאט השאיר את ניהול המסגרייה-הנפחייה בידי אחי הבכור דב, שחזר משרותו הצבאי.

בשנת 1930 התחתנה אחותי בלה עם בנימין אייזנברג שמוצאו מדולסק, ליד ליובישוב.

אחותי העבירה את מרבית הסחורה מהחנות לחנותה שבביתה החדש, שאבא בנה למענה כנדוניה.

מאז החלו הצרות... בשנת 1933 החלו שנות מיתון וכן דיכאו השלטונות הפולניים באופן מכוון את המסחר שבידי היהודים.

אבי נאבק קשות כדי לקיים את החנות תחת עול המיסים הכבדים והחובות הגדולים של סוחרי העצים והפריצים. לדוגמא, אחיו של הנשיא הפולני מושצ'יצקי היה חייב לנו סכומים גדולים, וכך הוכרע אבי, תחת מעמסת החובות והמיסים ונאלץ, בשנת 1934, לסגור את החנות.

אני זוכר שאבי היה מוציא מידי פעם "די ביכער" ספרים עבי-כרס, והיה מראה לי כמה כסף חייבים לנו כל אלה שנתן בהם אימון.

אבי, בגיל מבוגר, באופן יחסי, נאלץ היה לחזור לבית המלאכה ולעזור לאחי לנהל אותו.

אחרי יום עבודה קשה הוא לא ויתר על קריאת העיתון היומי "היינט" או "מאמענט". ליד עששית נפט בילה עוד שעות לא מעטות והתעניין במתרחש בעולם הרחב ובעיקר בארץ ישראל. הוא דיבר לא פעם על האפשרות שהחמיץ לעלות לארץ ישראל. הוא עזר לשני דודיי (אחים של אמי) להגר לארצות-הברית.

אבי היה שומר מסורת וחסיד. אליבא דאמת, הוא לא היה בין אלה שדבקו ברבי אחד מסויים, אם כי כיוצא הורודוק העתיקה היה באופן טבעי חסיד הרבי מסטפאן, וידע לספר על התגלותו של רבי דוידל, המגיד הראשון מסטפאן, אחרי 25 שנה של התבודדות, ונישואיו לביתו של רבי לוי-יצחק מברדיצ'ב, שהיה מייסד השושלת הצ'רנובילית.

למרות הקשיים, ידו הייתה פתוחה לכל מי שביקש את עזרתו - תרומה להכנסת כלה, תמיכה ביתומים ולסתם נצרכים.

חשוב לציין, שלמרות המצב הלא קל, בביתנו לא הורגש כלל מחסור במזון: שתי פרות היו תמיד ברפת, שסיפקו חלב לא רק לצורכי ביתנו אלא גם לעזרה לנזקקים. היו לנו אדמות

בהורודוק, שאת תנובתם הייתה אמא דואגת לאחסן בבורות ובמרתפים.

אבי דירבן אותי ללמוד, לא רק לימודי דת אלא גם את השפה העברית, תנ"ך והיסטוריה, והיה בימי שישי שומע ממני לא רק את פרשת השבוע ופרק רש"י, אלא גם התעניין בלימודים אצל המורה חיז'י. משנת 1938 למדתי גם בבית ספר "תרבות" במקביל ללימודים בבית-הספר הפולני "פובשכנה". בשנת 1939 סיימתי בהצלחה את שני בתי הספר.

המלחמה שפרצה ב-1 בספטמבר 1939 בין גרמניה לפולין שינתה לחלוטין את המצב.

את החלק המערבי של פולין כבשה גרמניה ושלטה בו. לחלק המזרחי (מערב אוקראינה ומערב בילורוסיה), המכונים "קרסי", נכנס הצבא האדום. קרוב לשנתיים שלטו הסובייטים באזורנו. מבלי להיכנס לתמורות הרבות שחלו בחיי היהודים, הרי שלי, שחזרתי לספסל הלימודים, ולרבים כמוני, שסיימו את לימודיהם מספר שנים לפני כן והלכו בטל, נפתחו אופקים חדשים, וציפינו לעתיד יותר מבטיח מזה שהיה צפוי תחת השלטון הפולני.

בן נפרד מאביו הזקן – שהתחלף עימו באקציה הראשונה (ג' באלול תש"א)

תקופת האימים של השלטון הנאצי 1941-1945

למזלי, לא הייתי בבית באותה תקופה, ולכן אינני יכול לספר באופן ישיר על התקופה ועל אודות אבי וכל משפחתי. מעדויות שליקטתי מצטיירת תמונה מאוד עצובה.

הנה, אחרי השוד שנמשך 3-4 ימים, התנהל דו-שיח בין אבי לבין בן אחותו דב ברוינשטיין (ז'וק): „איך אפשר להאמין ל"בזוולסטיה" (חוסר שלטון) כשמכרים גויים שרק אתמול היו לקוחותיי, שודדים אותנו ואת רכושנו, בפרהסיה. והוא מצפה שיבוא שלטון והמצב לדבריו ישתנה לטובה".

תשובת בן אחותו: „דוד, יכול להיות שיהיה יותר גרוע..."

ואמנם הימים הבאים הוכיחו את צידקת "רואי השחורות".

פנחס טיננה כותב בעדותו על הויכוח שהתנהל בין מספר יהודים על סיפורי הזוועה של רצח 15 אלף יהודים ברובנה ו-300 גברים בקולק הסמוכה, ומבטא דיעות כדעתו התמימה של אבי ז"ל: "היתכן, לרצוח אנשים סתם, על לא עוול בכפם, רק בגלל היותם יהודים..."

תמימותו ואמונו באדם באשר הוא אדם, ואמונו ב"הכל יכול", מנעו ממנו ומרבים כמוהו להבין את חומרת המצב.

בזמן חטיפת הגברים לעבודה, כביכול, לתיקון הגשרים ופסי הרכבת, נכנסו השוטרים האוקראינים עם אנשי אס. אס. ולקחו את כל הגברים שהיו בבית המלאכה בהשאירם, לפי בקשת האיכרים, בעל מקצוע אחד, בגלל עונת הקציר. אבי הושאר, ואז פנה לשוטרים באומרו שהוא אמנם איש לא צעיר, אבל בעל מקצוע מעולה, ויכול הוא להביא לא פחות תועלת, ואולי אפילו יותר, בעבודה. אבי הצליח לשכנע את השוטרים ואחי דב הושאר והוא - אבי - נלקח לעבודה... לפני כן אמר לאחי: "אני כבר זקן, חייתי את חיי, השתדל להנצל..."

אבי היה בין 375 הקדושים המעונים שנטבחו באקציה הראשונה.

אחי - אברהם

יהודה מרין

אחי אברהם, בנם של מינדל ויוסף מרין, נולד בשנת 1921, בעיירת הורודוק שעל-יד מנייביץ'.

בילדותו עברה המשפחה לגור במנייביץ' הסמוכה. אברהם למד בחדרים מתוקנים ואחר-כך בבית-ספר "תרבות" שבעיירה. הוא הצטיין בלימודיו, אולם נמשך לעבודות חקלאיות (עצי פרי וכוורות), ואת רוב זמנו החופשי הקדיש לזה.

בשנת 1934 נסע ללמוד בתלמוד תורה שבקובל, ולאחר שנתיים של לימוד המשיך בלימודיו בישיבה בלוצק. במשך כל אותו זמן לא הפסיק את פעילותו בתנועת בית"ר, למורת רוחם של מורי תלמוד תורה והישיבה. זכורני, שבחוזרו לחופשות החגים דיבר כמעט רק בשפה העברית, בבית ועם חבריו.

בשנת 1939, עם בואם של הסובייטים אלינו, חזר לעיירה, והתחיל לעבוד כאופה-קונדיטור, מקצוע שרכש בשנת 1938 בזמן שהותו בלוצק.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1941, נשאר בעיירה, כרוב בני הנוער. הוא הצליח להימלט מה"אקציה" הראשונה בספטמבר 1941, שבה הומתו 375 יהודים מעיירתנו, ביניהם גם אבי הי"ד ועוד הרבה מבני משפחתי.

בהתקרב ספטמבר של שנת 1942 (חודש אלול תש"ב), ואיתו הידיעות על חיסולו הקרוב של הגטו במקום, ברח אברהם, עם עוד מספר בחורים ובחורות, דרך פירצה בגדר של ה"פרקטניה" (בית נסירה ענק), שהכינו מראש, אל היער. הם הסתתרו במשך זמן מה בתוך סירה בבריכות ובביצות הסביבה.

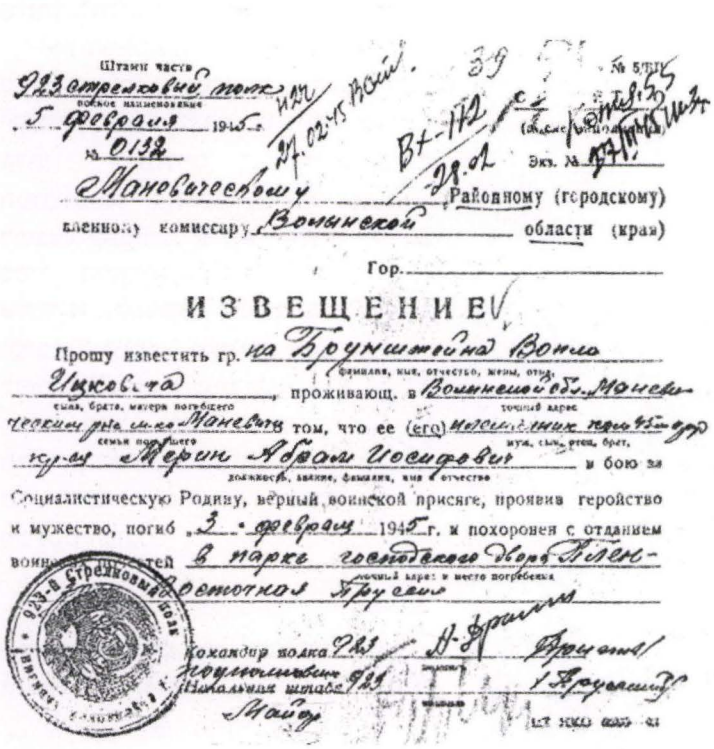
אברהם וחברו זכריהו ויינר, יצאו מדי ערב לחפש "טרף", עד שהתגלה מחבואם על-ידי "שקצים", והם ברחו לחפש את הפרטיזנים. הם נתקלו ב"אוטריאד" של "מקס" ונשארו בו בתור בעלי-מקצוע - אופים. הוא וזכריהו הקימו מאפייה בתוך היער, לאספקת לחם לאוטריאד ולמחנה המשפחה (פאמיליע-לאגער).

עם שחרור אזורנו על-ידי הצבא האדום ופרטיזני הסביבה, התגייס אברהם לצבא האדום. הוא הועבר מייד לחזית הבילורוסית, ועבר את כל הדרך עקובת הדם מבוברויסק - ויטבסק, את גבול ה"אוסט פרייסן" (פרוסיה המזרחית), והגיע עד לקניגסברג, כתותחן בגדוד "הגורדייסקי".

וביום בהיר של אביב 1945 התקבלה בשורת איוב בלשון זו:

"אחיך, סרז'נט מרין אברהם, נפל מות גיבורים בקרב על קניגסברג ב-3.2.45 ב"פלנדן גאספאדסקי - דבור". אותות ההצטיינות, בגדיו וחסכונותיו הועברו לעיירה מנייביץ' לבן דודו וולף ברונשטיין".

(הערה: גם וולף ברונשטיין, הי"ד, נפל בשורות הצבא האדום בבילורוסיה, חצי שנה לפני כן).

Штаб части 923 стрелковый полк
5 февраля 1945 г.
№ 0132
Маневичскому Районному (городскому)
военному комиссару Волынской области (края)
Гор.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Прошу известить гр. на Брунштейна Вольфа Ицковича, проживающ. в Волынской об. г. Маневичи том, что ее (его) последнего места жительства
семья погибшего
ст-ну Мерин Абрам Иосифович
должность, звание, фамилия, имя и отчество
и бою за Социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявив геройство и мужество, погиб 3 февраля 1945 г. и похоронен с отданием воинских почестей в парке господского двора Полен-
точный адрес и место погребения
ротного Брусена

Командир полка 923 Брунштейн
Начальник штаба 923 Брунштейн
Майор

РОССИЙСКИЙ ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ПО ПОДГОТОВКЕ И ПРОВЕДЕНИЮ
ПРАЗДНОВАНИЯ
55-й ГОДОВЩИНЫ ПОБЕДЫ
В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ
1941-1945 ГОДОВ

РОССИЙСКИМ
ОРГАНИЗАЦИОННЫМ КОМИТЕТОМ
вручается знак

**"ФРОНТОВИК
1941-1945"**

Заместитель Председателя,
генерал армии
В.Л. Говоров

9 мая 2000 года

ווו ביסטו שטעטל מיינס

יהודה מערין, גרמניה, חוות אהלם - הנובר 1946

אפט, זייער אפט
מאך איך צו די אויגן
און איך טראג מיר איבער דארט,
אין שטעטל, ווו איך בין דערצויגן.
איך זע מיין שטעטל אזוי צעווארפן
כאטעס ווייסע, גרויסע, קליינע,
ארומגעצוימט מיט ברייטע הויפן
באדן זיך אין גארטנס גרינע.
יא, אמאל געשטאנען דא א הויז
און געוואקסן דא א שטאם.
און יעצט חורבות בערגלעך בלויז,
דער, איינער סימן, אז געוועז איז דא מיין היים.
די אויגן מיינע פון ווייטיק פארנעפלט
און דאס הארץ, ווי א שטיין שוועד.
דער קוואל פון טרערן אויסגעטריקנט
און איינע, בלויז איינע ביטערע טרער.
און זי, די איינע ביטערע טרער
פארהילט פון מיר די זונען-שיין,
ווי זי וואלט נישט שיינען מער,
ווי זי וואלט נישט מער אויפגיין.
און אט דורך דעם נעפל פינצטערן
דערזע איך זיי מיט קעפ געבויגן
אין לאנגע רייען זיך צעשלאנגלען
זייער לעצטן וועג געצויגן.
בייזע ווינטן, שרעקלעכע קאשמארן,
איר האט די ברוינע חיה
אין מענטשן געשטאלט געבוירן
און מיט איר א קולטור, א נייע
וואס האט טיראניע, רשעות, אלץ צוזאמען
אלט יסוד אויף שרעקלעכע חורבנות
פון מיליאנען מענטשן, פעלקער...
שטאמען
צום פארווירקלעכן גרויזאמע
חלומות.
און איר פאכאלקעס פון טייוול-קנעכט
בלינדע שנאה, טמפקייט, שלעכטס
האבן אייך באהערשט.
בלוטיקע ארגיעס האבן אייך
באגייסטערט,
מיט זיי צוזאמען געטראטן אויף דעם
מענטשן-רעכט.
יא! איר, וואס כלומרשט מענטשן-ערע,
ליבשאפט
שוין טויזנט יאר מיט דער מאמעס מילך געזויגן,
פראפיטן און קילאס זאלץ און נאפט
פון בלוטיקן מענטשן - מסחר אומפארשעמט געצויגן.
אוי! איר שווארצע כוחות, איר האט איין האנט געמאכט,
מיט א וואנט, א בלוטיקע, פארצוימט די וועגן.
נישט געווען קיין רעטונג, יעדע סטעזשקעלע
פארמאכט,
ווי בלוט-דורשטיקע חיות געלויערט אויף אונדזער
לעבן.
און אויך דו, גאט, דו עדות איינציקער,
אויך דו האסט פון אונדו זיך אפגעוואנדן?
יא, איך האב פארדאכט...
אז אויך דו פולמעכטיקער
גלייך דו וואלסט מיט זיי איין האנט געמאכט.
אוי! אכזריותדיקער, שרעקלעכער ווי "בעל"
אויך פאר אים פלעגט איין קרבן שטייען
אין די הענט פון בני-בליעל
געלאזט אונדז, זיי זאלן זיין דער דיין
און יעצט ווו זענט איר שוועסטער, ברידער, אבות
ווהין זענט איר פארשווינדן?
צו זיינען אט די ויסטע חורבות
אלץ, וואס איז פון אייך געבליבן...
איך זוך דיר, מיין פארשניטענע קהילה.
ווו ביסטו דען אהינגעקומען?
אוי, ווי שרעקלעך... אויף די "פערדישע מאגילעס"
קען מען דיר געפינען.
צווישן א ים פון זאמדן געלע,
לאנגע בערגלאך באדעקט מיט גראזן,
ווי אואזיסן אין מדבריות, נישט פון וואסער,
נאר פון בלוט זייער שפייז געצויגן.

"הדרך האחרונה"

על חורבות עיירתי

יהודה מרין, 1946

(תורגם מאידיש ע"י ישראל הדרי)

חולם אני לעיתים ומרחף
על גלי העבר
לעיירתי, ערש ילדותי
העיירה פזורת הבקתות והבתים הלבנים
מוקפת חצרות
וטובלת גינות וירק בשפע
פעם עמד כאן ביתי
פה בטבור עיירתי
עתה תל-חרבות
לבי בוכה
ועיני יבשה
רק דמעה מרה נותרה
על לחיי

היא הדמעה המרה
המכסה קרני שמש
לא לעלות ולא לזרוח - כאמש
ומתוך האפילה
רואה אני את אחיי
שפופים בשורה ארוכה
עושים דרכם האחרונה
החיות בחום ובשחור
בדמות בני אדם
יצרו תרבות של רצח ודם
עבדי השטן
שנאה עיוורת ואטימות
אורגיות דם
שרצחו צלם אלוהים ואדם
בחומה של דם
סגרו דרכים לעולם
לא היה מקום להנצל
בכל שביל ודרך ארבו לקורבן
לא היה מקום להגאל
ואלוהים, עד יחיד
הפנה עורף לזועקים לעזרה
ובני בלייעל כילו מלאכתם
עד תום
אייכם אחיות, אחים ואבות
כפני המצבות
פניכם לזיכרון
לנו הותרתם
חפשתיך קהילתי
בין החרבות
ובשדות הפגרים
שם מצאתיך
בים של חול צהוב
בגבעות מכוסות עשבים
כנוה מדבר
צמחת ללא מים
מדם יקיריי

היכן את עיירתי

תל-חרבות

לוויה של נשים

יהודה מרין

(על-פי עדותם של שרה רוזנפלד, חנן וולפר ואחרים ממנייביץ')

לפני ראש השנה, ב-ג' באלול תש"א (13.8.1941), הגיעו לעיירה חיילי ס.ס., ויחד עם עוזריהם הנאמנים, האוקראינים, אספו כ-375 גברים, לרבות ילדים בני 12-13. הגברים האלה היו צריכים, כביכול, לעבוד בתיקון גשרים שהופצצו על הנהרות סטיר וסטוכוד. את הגברים היכו במקלות ובקתות רובים, והצליפו בהם בשוטים.

חנן וולפר, פרטיזן מצטיין, סיפר לי שכאשר פרצו הגרמנים והאוקראינים לבית-המלאכה שלנו, מסגרייה ונפחייה, נמצאו במקום אבי, אחיי דב ואברהם, וכן בן דודי יעקב. הם עסקו בהכשרה ותיקון של כלים חקלאיים שונים לאיכרים. האיכרים התחננו בפני הגרמנים שישאירו אותם, כי עונת הקציר בעיצומה. הגרמנים ניאותו להשאיר את אבי ועל האחרים ציוו ללכת איתם.

אבי ניגש אל הגרמנים וביקשם, שישאירו את אחי הבכור, שהיה נשוי ואב לשני ילדים. הוא שיכנע אותם שהוא, אבי, בעל מקצוע מעולה, אמנם בן 65, אבל יוכל להביא יותר תועלת בתיקון הגשרים. הגרמנים "ניאותו" להחליף את אבי באחי, ואז פנה אבי ז"ל לאחי:

-"דב, השתדל בע"ה להציל את עצמך ואת משפחתך, אני כבר זקן וחייתי את חיי... אין כל ביטחון שנישאר בחיים". ואכן, ניבא וידע מה שניבא: שמובלים הם לחיסול.

האח אברהם הצליח להתחמק מאקציה זו. כעבור שנה, בזמן החיסול הסופי, ברח היערה, לפרטיזנים. עם שחרור אזורנו התגייס לצבא האדום, ונפל לפני הנצחון, בקרבות על כיבוש קניגסברג.

הגברים הובלו, תחת שמירה, לבורות מוכנים ב"קברות הסוסים", שם עונו והומתו בירייה. אבל הגרמנים דאגו להפיץ שמועות, באמצעות "ידידים" נוצרים, שכביכול ראו את היהודים בעבודה על-ידי הגשרים, וכי הם ביקשו להביא להם מזון ובגדים חמים.

המשפחות טרחו להעביר באמצעות ה"ידידים" את אחרוני הבגדים והמזון המועט שהיה להם, "למען בעליהם, בניהם ואבותיהם הסובלים מרעב ומקור...".

...השוטרים, בחפשם אחרי גברים מסתתרים, הגיעו לביקתתו העלובה של אורן החייט, "המשיח". הוא היה איש מוזר בהליכותיו ובהתנהגותו. סגפן ומתענה בתעניות ארוכות כדי "לקרב את הקץ ואת ביאת המשיח". טבל מידי יום במקווה, תפר לו בגדי משי לבנים עם כובע מוגבה מקטיפה שחורה, כי הוא אכן "נועד להקביל את פני המשיח שלדעתו קרוב להגיע". הילדים נהגו להתגרות בו, אבל אינני זוכר שאורן הגיב אי-פעם על הקנטות אלה.

כשהגרמנים פרצו לביקתתו, ממש באותו רגע, נפח את נשמתו.

הוא שכב במיטתו, לבוש בבגדי המשי הלבנים שלו, וכובע הקטיפה על ראשו. השוטרים נסוגו בפחד, כדברי הנשים שהיו במקום. והוא, אורן המת, נשאר במיטה שלושה ימים רצופים, ולא נמצא מי שיביאו לקבר ישראל. הגברים המעטים שנשארו לא העזו לצאת ממחבואיהם, ונשים לקחו את היוזמה בידיהן.

-"אינני יכולה לשכוח עד היום הזה", מספרת שרה רוזנפלד, שהשתתפה בהלוויה, "איך נשים צדקניות נושאות על כתפיהן את ארונו של אורן ה"משיח", כשהגבר היחיד, ר' יצחק אייזנברג הישיש, יהודי גבה קומה עם זקן ארוך ולבן, צועד לפני המיטה וקורא בקול עצוב, קורע לבבות, "צדקה תציל ממות".

הרחובות היו ריקים ושוממים. רק דרך סדקים ניתן היה לראות יהודים שעוד נותרו בחיים, וחוששים לצאת אל הרחוב...

הנשים ביצעו גם את הטהרה, הלבישוהו שוב בבגדיו הלבנים, והטמינוהו בקבר שהן, הנשים, חפרו במו ידיהן.

★

שרה רוזנפלד מוחה דמעה מעינה, נאנחת, וממשיכה בסיפורי "זוטות" על "הא" ועל "דא", על אופן התנהגותם של "אנשים" בחושם את קיצם הקרב. הנה סיפורה על ר' מרדכי-הרש הקצב.

ר' מרדכי-הרש היה יהודי בעל מזג טוב ולב טוב. הוא נהג להוסיף "תוספות" לקונים, אהב לנהוג עם ילדים בשובבות, ולצבוט בלחייהם ובתנוכי אזניהם, מעשה דוד אוהב. ועוד מנהג משונה היה לו: לפזם ללא הרף מנגינות חסידיות ואוקראיניות.

יום אחד, שעות ספורות בטרם האקציה, התחבא יחד עם נכדתו מאטל בשיחים מאחורי הבית. שוכב לו שם פרקדן בין שיחים וקוצים, מביט השמימה, ומפזם לו כדרכו מנגינה בשקט בשקט.

"סבא", שואלת אותו נכדתו, "סבא, ביום שחור וקשה כזה אתה מפזם לך?"

"מאטלה, יקירתי", ענה לה סבא ר' מרדכי-הרש, "אני מפזם פזמון עצוב לאבינו שבשמים, על שנטש אותנו, שלא כרחם אב על בנים..."

העדויות נרשמו ביידיש ותורגמו לעברית ע"י יהודה מרין

מסע בעקבות השואה

יהודה מרין

במשך חמישים שנה הגיתי את הרעיון לעלות לקבר אבותיי, בהם הוריי, אחיי ואחיותיי, קרוביי ורעיי. הדחף להגשמת שאיפה זו היה מסעו של יו"ר הפדרציה של יוצאי ווהלין בניו-יורק, מר יעקב אלבירט, שהגיעה לאזניו השמועה שעומדים לסלול כביש על פולונקה, מקום קבורתם של 20,000 יהודי לוצק. ואכן, הודות לפעילותו הנמרצת הוקמה בעוד מועד מצבה בטכס רב רושם בנוכחות יוצאי לוצק מארה"ב ומישראל. בביקורנו עכשיו מצאנו את המצבה מוקפת במפעלים ובתשתית לסלילת מגרשי חנייה.

את התאריך לביקורנו במנייביץ', עיירתי, בקולק ובמקומות אחרים, קבענו ל-ג' באלול תשנ"א (13.8.91), היום שבו מלאו 50 שנה להרג הגדול של הגברים היהודים בעיירה והסביבה, ושל אנשי קהילת טרספול (ליד בריסק), שבמנוסתם מפני הגרמנים מצאו מקלט במנייביץ', היום שבו נורו אל תוך בורות שנכרו בשדה "קברות סוסים".

לפני הנסיעה החלפתי מכתבים עם בא-כוח השלטונות המקומיים וו. א. נקונייצ'ני ועם בן עירנו מר אייזיק וינשטיין (הגר כיום בארץ).

המצבה עשוייה שיש שחור, ניצבת על משטח מוגבה ומוקפת בגדר ברזל דקורטיבית, עליה חקוק בעברית ובאוקראינית, "פ"נ יותר משלושת אלפים יהודי מנייביץ' והסביבה...".

ב-7.8.91 יצאנו קבוצה קטנה בת 24 נוסעים, מיוצאי מנייביץ' וקולק, לוורשה. עוד באותו ערב ביקרנו, כמה חברים, את ההיסטוריון והסופר, והפרטיזן לשעבר יליד קולק - דניאל כ"ץ. בזמנו היה כ"ץ בעל עמדה בכירה בהיראכיה של מנהיגי פולין. עכשיו הוא כותב, שומר על גחלת היידיש. פלא הוא, כיצד מצליח איש זקן ועיוור זה, כמעט ללא עזרה, להוציא תחת ידו ספרי מחקר ומסמכים רבי ערך.

סיירנו, כמובן, גם באתרים יהודיים: במקום האנדרטה "מורדי הגיטאות" של נתן רפפורט, שרידי חומת הגטו, ב"אומשלאגפלאץ", משם הובלו יהודי ורשה לטרבלינקה. רבים התאבדו במקום זה. על הקירות לוחות שיש ועליהם חרוט הסיפור הטראגי של היהודים. מצאנו אותם מזוהמים בצלבי קרס חרוטים.

בית העלמין היהודי בוורשה כמעט שלא ניזוק. עוד ניצבות שם מצבות ישנות מפוארות ואין אחת דומה לשנייה. הנה המצבה של אידה קמינסקה, "אם התיאטרון היהודי", של י. ל. פרץ, של זמנהוף, גרשון סירוטה ועוד. בצל בניין זכוכית ואלומיניום רב מימדים ההולך ונבנה, מוסתר כנטע זר המכון ההיסטורי היהודי. מסמכים מועטים בלבד מספרים על תולדות הקהילה היהודית שם בת 1,000 השנים. על מרד גטו וורשה מספר התעודות מצומצם מאוד.

בהרהורים נוגים המשכנו בדרכנו לאושוויץ, בירכנאו, מיידאנק. באיזה תכנון ויסודיות בוצעה שם השמדת עם, כשרבבות גרמנים, עוזריהם ו"מדענים" עוסקים במלאכת ההשמדה.

עוד ביקרנו בקרקוב העתיקה, שבה פרחה הקהילה היהודית עוד במאה ה-14. בקושי מנינו מניין יהודים זקנים

טקס גילוי המצבה לקדושי מנייביץ', ג' אלול תשנ"א (13.8.1991)

שורה ראשונה מימין: ניציפורוק – ראש העיר, יהודה מרין, כתבת עיתון אוקראיני, חבר הנהלת העיר, פינקלשטיין – בנו של איציק, וולודיה קובלסקי, בנו של אייזיק ווינשטיין, משה קרישק, מרדכי צ'רמוש, מאטל ויינשטיין, רזניק שרה, צרמוש רחל, אליהו ליברמן, בנו של מאטל וינשטיין. שורה שנייה: סגן ראש העיר, לדיסלב נקוניצני, איציק פינקלשטיין, עובדת העיר, אסתר קרמר (צבייבל), דוד קנוניץ'. יושבים: אידה שוסטר, ליובה מרין, זאב לניץ, רונה לזר, סוניה מנטל (קנוניץ'), אידה לזר (צבייבל). צילמה: מינה זמיר (מרין).

בני מנייביץ' מתייחדים בתפילה ליד המצבה

בבית הכנסת שם. הצטרפנו לתפילה. ביקרנו גם בלובלין, לפנים עיר יהודית שנודעה בחכמיה ופרנסיה, והמוני "עמך" שהיו בה. עכשיו, במקום שהייתה הכניסה לגטו מתנוססת מצבה מאבן בזלת, ועליה חרוט סיפורם הטראגי של יהודי לובלין, בפולנית וביידיש. למרגלות המצבה צעירים וצעירות פולנים שיכורים עם בקבוקי שיכר בידיהם... ובמחנה ההשמדה מיידנק "השוכן כבוד" בירכתי העיר, ערימה של אפר הגופות ושרידי עצמות שרופות מבצבצות, "מכוסה" בכיפת בטון קעורה.

המתנו בתחנת הרכבת בחלם לרכבת שתובילנו ללוצק. התחנה הייתה מלאה וגדושה ספקולנטים פולנים, רוסים ואוקראינים שיכורים שחיכו לרכבת. למזלנו המתנו לרכבת (לילה שלם!) בתוך האוטובוס של "אורביס".

נוף מוכר חלף לנגד עינינו מבעד לחלונות הרכבת: ביצות, עצי ליבנה, אורן וערבה. בתים כפריים עם גגות קש, איכר החורש את אדמתו עם פרה רתומה למחרשה. פה ושם עדר פרות באחו.

נצמדנו לשמשות הקרון החולף על פני שדות, יערות ונחלים. הנוף היה זכור לנו היטב מילדותנו, והשרה עלינו, משום כך, עצבות.

הרכבת נעצרה בלוצק, עיר המחוז של ווהלין, היעד שלנו. קומץ מיהודי המקום, ביניהם חבר נעורים שלי, אליהו ליברמן, שחי בלוצק וליבו במזרח, קיבלו את פנינו. בחור צעיר אחד, חביב, הציג את עצמו כבנו של אייזיק ויינשטיין. אביו חלה ולצערו לא יכול היה להיות איתנו בזמן ביקורנו במנייביץ'.

נציגי ה"אינטוריסט" היו אדיבים וסייעו לנו להגיע למלון "אוקראינה". חזיתו החיצונית של המלון נאה למדי וכן הלובי, המקושט בפסלים, תבליטים, ויטרז'ים ותמונות, אך בחדרים שררה עזובה רבה.

למחרת, ג' באלול, ה-13 באוגוסט, יצאנו באוטובוס של "אינטוריסט" לקולק ומשם למנייביץ'.

לקבוצתנו הצטרפו עוד שישה מאנשי קולק ורוז'ישץ', שהגיעו יומיים לפנינו. ושוב חלפנו על פני יערות, שדות, הנהר סטיר וכפרים עם בתי עץ ולבנים, עם גגות רעפים ופח. אין זכר לגגות הקש של אז. בשדות הבשילה הקמה, והקציר - בקומביינים וביד - היה בשיאו.

במבואות קולק עצרנו על-יד אנדרטה רבת רושם המתנשאת על גבעה, לזכר הלוחמים האוקראינים שלחמו בנאצים לשחרור ווהלין.

שם פגשו אותנו ראש המועצה האזורית ניצ'יפורוק וסגנו, ונציגי הרדיו והטלויזיה המקומית (קולק שייכת לאיזור מנייביץ').

החלפנו דברי ברכה ונימוסין והמשכנו לקולק, שם חיכו לנו נציגי הרשות המקומית. תושבי המקום קיבלו את פנינו בלחם ובמלח ובדברי ברכה. אנשינו מקולק התרגשו. מכרים ותיקים פגשו זה את זה.

המשכנו אל המצבה ביער. המלווים המקומיים נשארו קצת מאחור ואנחנו עלינו בשביל למצבה המוגבהת, שעליה חרוט באוקראינית: "כאן במקום זה הומתו כ-4,000 אזרחים סובייטים מקולק והסביבה על-ידי הפשיסטים הגרמנים ועוזריהם..." זקן המשלחת, יליד קולק, הפרטיזן שמעון ז. חייצ'וק, אמר "אב הרחמים" וכולנו אמרנו אחריו "קדיש".

ה"קולקאים" נשארו במקום ואנחנו, ארבעה-עשר ה"מנייביצ'אים", המשכנו עוד כ-20 ק"מ, למנייביץ'. ושוב הנוף המוכר, עצי האורן והליבנה, האשוח והליפה. פה ושם עץ ערבה שענפיו שחים לקרקע.

מנייביץ' העיירה הייתה לעיר. בניינים לבנים ובטון, שדרות עצים לצד כבישים סלולים, רמזורים... לא האמנו

פה עמד בית הכנסת הסטפנאי וביתה של חינקה מרין

יהודי מנייביץ' מישראל ומאוקראינה ליד המצבה של קדושי מנייביץ' והסביבה. עומדים מימין: איציק פינקלשטיין (לוצק), מרדכי צ'רמוש, אסתר קרמר (צבייבל), בנו של פינקלשטיין, רחל צ'רמוש, משה קרישק – מחזיק דגל ישראל, מאטל וינשטיין ושני בניו, אליהו ליברמן (לוצק). יושבים: אידה שוסטר, ליובה מרין, יהודה מרין (עטוף טלית), בנו של אייזיק וינשטיין, מינה זמיר (מרין), שרה רזניק, דויד קנוניץ', סוניה מנטל (קנוניץ'), רונה לזר, אידה לזר (צבייבל)

למראה עינינו. אך בלב פנימה אנו נוצרים את הזכרון של מנייביץ' כפי שעזבנוה...

המשכנו אל הבורות, שלתוכם נורו, לפני 50 שנה בדיוק, ב-ג' באלול תש"א, 375 מיהודי מנייביץ': גברים וילדים, קשישים וזקנים; וכאן, באותו מקום, שנה אחת ו-20 יום מאוחר יותר, בכ"ג באלול תש"ב, הומתו כל יהודי מנייביץ' והסביבה, כ-3,000 יהודים.

משם, בדרך סלולה, הגענו אל בית העלמין הפרבוסלבי המטופח, הגובל עם "קברות הסוסים", שהפכו להיות קברי יקירינו...

הרחבה שמסביב למצבה לזכר יהודי העיירה, מוקפת גדר דקורטיבית מברזל. שביל מרוצף מוביל למצבה, העשויה גרניט שחור, ועליה חרוט באוקראינית ובעברית: "פ"נ יותר משלושת אלפים יהודי מנייביץ' והסביבה שנרצחו ע"י הגרמנים ועוזריהם הי"ד (ג' באלול תש"א (26.8.41); כ"ג באלול תש"ב (5.9.42).

אנו, שרידי הק"ק הצעירה והתוססת שהייתה פעם מנייביץ', ניצבנו דום ליד המצבה, ונציגי הרשות עם יו"ר המועצה האזורית נשארו מחוץ לגדר.

הנפנו את הדגל הלאומי, כחול-לבן, ואני, עטוף בטלית, נשאתי תפילה נרגשת לזכר הקדושים. אמרנו קדיש בצוותא וסיימנו בשירת התקווה שהדהדה בין עצי האורן, שהיו עדים לרצח-עם, על זקניו ועולליו, לפני 50 שנה. חלק משכנינו המתחסדים שמעו בוודאי את הזעקות והתפילות של המובלים לטבח...

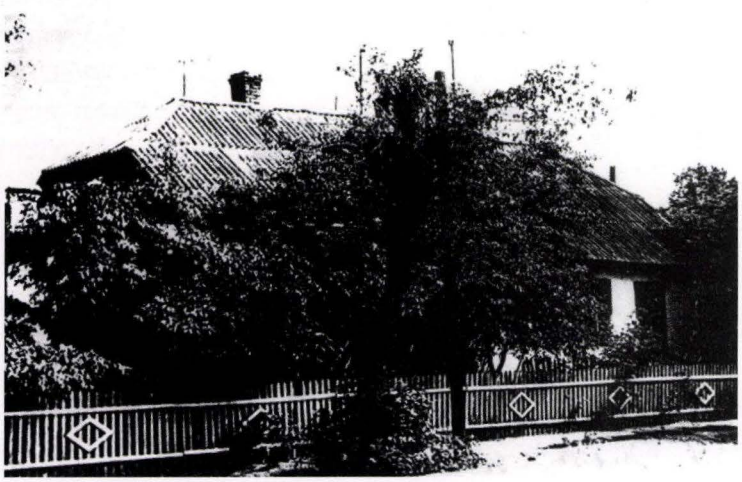
הכתבת המקומית ביקשה לדעת, מה משמעות התפילה שערכנו. אמרתי לה שהדם השפוך זועק לנקמה, אך התפילה מייחלת לשלום בעולם ולידידות בין כל העמים, כמו שכתוב בספר ישעיהו: "וגר זאב עם כבש" וכו'.

התקרבנו לבתינו שעדיין עומדים על תילם. כאן ביתנו, בית אברהם משה קנוניץ', בית אחותי בלה ובעלה בנימין אייזנברג, ביתם של בערל ברוינשטיין, של יוסף ליברמן, של סבתי מנוחה, של פייבל קרוק ועוד...

האחיות אסתר ואידה לבית צבייבל בקושי הכירו את ביתן ואת בית סבן, משה רוזנפלד. איטקה פוכטיק חיפשה את ביתה של דודתה ודודתי חינקע מרין, שגבל עם בית הכנסת. הבית ובית הכנסת נעלמו. במקומם הוקמו בתים חדשים.

בקושי הרשו לי להיכנס לביתי. ליובה רעייתי ובתי מינה התרגשו יחד איתי. דוד קנוניץ' ואחותו סוניה נכנסו בכוח לביתם העומד סמוך לביתנו. יצאנו שוחחים עם דמעות בעיניים.

המפגשים עם המקומיים ה"זוכרים עדיין" היו קצרים. רק מעטים מהם נשארו. רובם ברחו יחד עם הגרמנים או הוגלו לסיביר.

חזית ביתו של יוסף מרין

מסע קצר אל העבר - "הנקודה היהודית"

מינה זמיר (מרין) - דור ההמשך

ב-7.8.91 יצאנו, קבוצה קטנה בת 24 ישראלים, ביניהם יוצאי העיירות מנייביץ' וקולקי, ומספר בנות-דור שני "צברים", למסע קצר אל העבר של הורינו יוצאי ווהלין.

הגענו לוורשה וסיירנו בה, גם באתרים יהודיים, שכל אחד מהם היווה נקודת ציון בהיסטוריה הכואבת של יהודי פולין.

היינו במקום האנדרטה של "מורדי הגטאות" של הפסל נתן רפופורט, שם מתקיימת מדי שנה עצרת זיכרון ובה משתתפים גויים ויהודים מכל העולם. ביקרנו וחזינו בשרידי חומות הגטו.

ביקרנו ב"אומשלגפלאץ", משם הובלו יהודי וורשה למחנה ההשמדה טרבלינקה. משם גם הובלו קרובי משפחתה של אמי - לובה - אל מותם.

ביקרנו גם בבית-העלמין היהודי בוורשה, שכמעט ולא ניזוק. עדיין ניתן לראות מצבות ישנות ומפוארות. בין השבילים איתרנו את המצבות של אידה קמינסקה "אם התיאטרון האידי", את זו של י.ל. פרץ הסופר הידוע ועוד.

במקום כמעט נסתר, בצילו של בניין מודרני ההולך ונבנה, מצוי המכון ההיסטורי היהודי. שם יכולנו לחזות במוצגים מהווי החיים היהודיים התוססים שהתקיימו בעבר בפולין, כלי קודש וכן מסמכים שסיפרו על תולדות הקהילה היהודית שם, בת 1,000 השנים.

בזמן היותנו בוורשה, נפנינו, הורי לובה ויהודה, ואנוכי, לביקור קצרצר בעיירת הולדתה של אמי - קאלושין (מרחק 56 ק"מ מוורשה). נסענו לעיירה שקטה וטיפוסית. אמי בקושי זיהתה את הרחוב שבו התגוררה בילדותה, אם כי את הכנסייה, שנותרה כשהייתה, זיהתה בקלות, כמו גם את בית הקברות הנוצרי שבסמוך לו, שבו נקברו יהודים שנרצחו תוך כדי פלישת הגרמנים לעיירה.

ברחוב זאמויסקה שבו התגוררה אמי פגשנו באקראי מספר נשים, ואחת מהן זכרה פרטים רבים על משפחתה של אמי.

התארחנו לזמן קצר אצל אישה ישישה, שהייתה נשואה ליהודי, בנסיון לשחזר מראות מן העבר. אמי, יחד עם אמה-סבתי חיה, ועם אחותה רויזקה (שושנה), ברחו מזרחה לכיוון

המצבה היחידה שנותרה שלמה הוצמדה לקיר הכנסיה כצעד של חרטה והשתתפות בצער.

בשנת 2000 בקרה בתי ענת, במסגרת "שורשים", ליד המצבה שחוללה בידי חוליגנים.

רוסיה עם פלישת הגרמנים במלחמת העולם השנייה.

עם תחושות קשות ועצב בלב הדרמנו לכיוון אושוויץ ובירקנאו, מחנות ההשמדה הגדולים ביותר על אדמת פולין, ליד העיר היפהפייה קראקוב.

מחנות ההשמדה שבהם ביקרנו השאירו רושם עז וקשה על כולנו, ובמיוחד על ה"צברים" שבינינו: אושויץ בירנקאו - ליד קראקוב, ומיידנק, ליד העיר לובלין. בעיר זו הייתה קהילה יהודית משגשגת. ביקרנו בבית העלמין היהודי, ובישיבת "חכמי לובלין". בקראקוב ביקרנו, בין היתר, ברובע היהודי קז'ימייז', בבית הכנסת, בבית הקברות ועוד.

משם לעיר חלם - הידועה והמפורסמת, על פי האגדות, בתושביה הטיפשים, הנקראים בלעג: "חכמי חלם". שם המתנו, לאחר פרידה ממלווינו הפולנים - הנהג והמדריך המקומי - לרכבת שתובילנו לעיר לוצק, הנמצאת בטריטוריה של ברית-המועצות (עכשיו אפשר לומר כבר בריה"מ לשעבר).

העיר לוצק - עיר המחוז של איזור ווהלין - זהו מחוז הולדתו של אבי יהודה. איזור זה, נוף ילדותו של אבי, מצוי בין אוקראינה לבילורוסיה.

עברה עלינו המתנה מעייפת ומורטת עצבים בת לילה שלם (בתוך האוטובוס הפולני) לרכבת שתגיע מרוסיה על מנת לקחת, בנוסף לנו, ערב רב של פולנים, רוסים, אוקראינים, שחלקם שיכורים, בחזרה ללוצק. עם עלות השחר הגיעה הרכבת. נוף מוכר לאבי חלף לנגד עינינו. גם לי נדמה היה כי כבר הייתי פה פעם.

ביצות, עצי ליבנה, אורן וערבות, בתים כפריים עם גגות קש, איכרים חורשים את אדמתם עם שוורים. הזמן כאילו עצר מלכת במקומות אלה.

כשהגענו לעיר לוצק, לאחר שחלפנו על פני מספר ערים ועיירות עם שמות מוכרים לנו מספרי שלום עליכם ואחרים, המתין לנו במקום קומץ מיהודי המקום, ביניהם חבר ילדות של אבי שנשאר לחיות בלוצק, ו"ליבו במזרח" - בארץ ישראל.

למחרת היינו אמורים לצאת לכיוון העיירה קולקי והעיירה מנייביץ' - עיר הולדתו של אבי.

ביער הסמוך לעיירה מנייביץ' אנו עתידים לקיים אזכרה ליד המצבה, שזה מקרוב הוקמה בלב היער, לציון 50 שנה (31.8.91) להירצחם של יהודי מנייביץ, וביניהם בני משפחתו של אבי, שנותר היחיד מבני משפחתו - אוד מוצל, משום שבחר לנסות ולהציל את עצמו ולכן ברח מזרחה לעומקה של רוסיה. למרבה הצער, בני משפחתו האחרים לא שעו

ליד ביתו של האבא-סבא יוסף מרין. מימין: מינה זמיר (מרין) הנכדה, ליובה מרין (פלדמן) רעית יהודה מרין הבן (היחיד שניצל מכל המשפחה)

לאזהרות ולא האמינו שעד לכאן יגיעו הגרמנים.

העיירה מנייביץ' הפכה לעיר מרפא נעימה למראה. ביקרנו בשכונת המגורים של אבי וחבריו המעטים שנותרו והיו עימנו במסע זה.

התקרבנו לבתיהם של אבי וחבריו, שעדיין עומדים על תילם, עם תוספות קטנות שהוסיפו להם הגויים שפלשו אליהם.

ועתה, רגע מרגש ביותר: הנה אנו עומדים להכנס לביתו של אבי, שבו מתגורר היום זוג אוקראיני צעיר. לא ברצון נותנים לנו להכנס, שמא נתבע את זכותנו, אך מתרצים בסופו של דבר... והנה, אנו בחצר, ואבא כל כך מתרגש.

מטרים ספורים משם, ניצבים עדיין ביתה של אחותו שהייתה נשואה, בלה אייזנברג, וגם הבית של סבתו של אבי - סבתא מנוחה.

בטקס הזיכרון שקיימנו ליד המצבה ביער במנייביץ', הנפנו את דגלנו הלאומי, כחול לבן, ואבי עטוף בטלית ערך תפילה נרגשת ואמרנו קדיש בצוותא.

סיימנו את הטקס המרגש בשירת ה"תקווה". זו הייתה נקודת השיא במסענו הקצר אל העבר של הורי.

לבקשתנו, הוסענו על-ידי המארגנים המקומיים ליעדות קוכוב, שם התמקמו במלחמת העולם השנייה שתי יחידות פרטיזנים, שרובן היו מיהודי מנייביץ' ועיירות סמוכות. שם גם הוקמו שני מחנות משפחה יהודיים. לוחמים אלה רשמו פרק מפואר בתולדות מלחמתם בגרמנים ובעוזריהם האוקראינים.

זהו ב"קליפת אגוז" המסע לעבר של משפחתי, מסע אופייני ליהודי פולין מפלך ווהלין. ראינו נופים ומקומות נוספים, אך הירידה קצרה מלספר זאת כאן.

עדותה של פנינה סוסל

פנינה סוסל לבית זפרן

פנינה סוסל (זפרן)

אני פנינה סוסל, לבית זפרן, ילידת לישניבקה שליד מנייביץ', עברתי את כל זוועות המלחמה שפקדו את היהודים בתקופה האיומה 1941 - 1945.

ב-1941 גורשו כל יהודי לישניבקה לעיירה מנייביץ'.

באקציה הראשונה, ב-ג' באלול תש"א (אוגוסט 1941), נרצחו שני אחיי משה וברוך, יחד עם עוד 375 יהודים.

שאול צבי סוסל

ב-1942, לפני כליאתנו בגטו, ברחנו אני, אחיותי חנה ופייגה, ואחיי פייבל ויצחק ליערות ריבה-לישניבקה. שם התקבצו כמה עשרות יהודים שהצליחו לברוח מלישניבקה, מנייביץ' והסביבה. הצעירים שולבו ביחידה הקרבית בהנהגתו של "קרוק". נשים, ילדים וזקנים שוכנו במחנה המשפחה בחסות היחידה הקרבית.

אחי פייבל נרצח על-ידי פרטיזן רוסי אחרי שהוציא ממנו את נשקו בעורמה.

פנינה סוסל (זפרן) ושאול צבי סוסל – 1945

לא פעם ניסו הפרטיזנים האנטישמים לחסל את מחנה המשפחה בטענה שהם מפריעים ליחידה הקרבית במלחמה נגד הנאצים ועוזריהם. אילולא הפרטיזנים היהודים, הייתה מזימתם מתממשת. בבית נשארה אימי עטל, ואחותה - עם ילדה קטנה, לאה'לה - הם נרצחו באקציה הסופית ב- כ"ג באלול תש"ב (ספטמבר 1942). אבי נפטר סמוך לפרוץ המלחמה.

עם צאתי מהיער, בחודש אפריל 1944, שהינו מספר חודשים ברפלובקה הרחוקה ממנייביץ' מרחק של 30 ק"מ. מנייביץ' הייתה עדיין בידי הגרמנים.

ב-1945 עברנו למנייביץ' המשוחררת, שם פגשתי את בעלי לעתיד, שאול צבי, שחזר מרוסיה, והתחתנו.

מיד התחלנו לתכנן את צאתנו ממנייביץ' בחשאי על מנת להגיע לארץ ישראל. התקדמנו יחד עם החזית לכיוון בוקרשט. הגענו ארצה באונייה קונסטנצה, בשנת 1945, סמוך לגמר המלחמה האיומה.

היינו בין הראשונים שהבאנו לישוב העברי בארץ ישראל את הבשורה המרה על השמדת יהודי אירופה. בארץ עברנו את חבלי הקליטה דרך בית עולים ואחר כך השתכנו בדירה שכורה בשכונת שפירא, תל-אביב.

נולדו לנו שני בנים, משה ורמי. למשה ואלה רעייתו ארבעה ילדים, לרמי ואביבה רעייתו שני ילדים.

יוזף גוז, רעייתו ונכדתם

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

עדותו של שאול צבי סוסל

צבי סוסל

שאול-צבי סוסל

אני, שאול צבי סוסל, נולדתי במנייביץ' בשנת 1919, להורי איזיק ורייזה. היינו שלושה ילדים בבית: אחי יוסף, אני, ואחי הצעיר שעפע (שבתאי). אחי הבכור היה נשוי לרחל לבית מירוצ'ניק. היה להם ילד קטן בשם משל'ה. הם נרצחו יחד עם הוריי באקציה הסופית בכ"ג באלול תש"ב (ספטמבר 1942). למזלי, גוייסתי בשנת 1940 יחד עם חבריי, בני גילי, לצבא האדום.

אני זוכר את המלווים הרבים וההתרגשות הרבה עם גיוסנו לצבא. נשלחנו לעומק רוסיה למחנה אימונים.

עם פרוץ המלחמה בין ברית המועצות לגרמניה, בספטמבר 1941, אמורים היינו להישלח לחזית, והיינו בציפייה ובמתח. פתאום הודיעו לחיילים מהאזורים שסופחו לברית המועצות (מערב אוקראינה ומערב בילורוסיה), שאנו מועברים למפעלי תעשייה העובדים למען המאמץ המלחמתי ("טרוד-פראנט"), בגלל אי אמון בחיילים אלה (אוקראינים ובילורוסים), שנכנעו ללא קרב לגרמנים, וגם אנו, החיילים היהודים, הוכנסנו לקטגוריה זו.

השנים 1941-1945 במפעלים הצבאיים היו קשות, אבל אין להשוותן למצב בחזית בשנים הראשונות למלחמה.

אחי הצעיר שבתאי ברח ליערות - וניצל. עתה הוא בארצות הברית.

עם גמר המלחמה חזרתי למנייביץ', שם פגשתי את אשר מירוצ'ניק, וממנו נודע לי על אחי שעפע - שבתאי, העובד ב-נ.ק.ו.ד. ממנו גם נודע לי על כל ההתרחשויות האיומות במנייביץ'. פגשתי את רעייתי לעתיד פעסל לבית זפרן מלישניבקה, והתחתנו. התחלנו להתארגן לצאת ממנייביץ' כשהמלחמה עדיין בעיצומה.

הגענו לבוקרשט. עלינו ארצה עם האוניה קוסטנצה בשנת 1945, סמוך לגמר המלחמה האיומה.

היינו בין הראשונים שהביאו את בשורת איוב על השמדת העם היהודי ברחבי אירופה.

עברנו את חבלי הקליטה, דרך בית עולים, ואחר כך השתכנו בדירה שכורה בשכונת שפירא. גוייסתי לצה"ל והשתתפתי כחייל במלחמת השחרור.

נולדו לנו שני בנים משה ורמי. למשה ואלה רעייתו ארבעה ילדים, לרמי ואביבה רעייתו שני ילדים, ולנו שישה נכדים.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

שבתאי-שעפע סוסל ז"ל

שבתאי-שעפע סוסל נולד במנייביץ' ב-27.1.1924, בן שלישי להוריו אייזיק ורייזל ז"ל. שני אחיו הגדולים ממנו היו יוסף ושאול-צבי ז"ל.

ב-22 ביוני 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה וברית המועצות. תוך ימים ספורים פלשו צבאות גרמניה לאיזורנו ולעיירה מנייביץ'.

שבתאי-שעפע נשאר עם ההורים בבית ולא ברח לרוסיה, כפי שעשו רבים בני גילו.

שבתאי ניצל מהטבח באקציה הראשונה, בג' באלול תש"א (26.8.41). באקציה זו נרצח אחיו יוסף יחד עם 375 יהודים. אביו, שאול-צבי, יליד 1919, גוייס בשנת 1940 לצבא האדום.

למרות הדיכוי, הדכאון והפחד ששררו בעיירה התארגן גרעין מחתרתי. שבתאי-שעפע היה חבר בגרעין יחד עם זאב רווה, יהושע קנוניץ', שמעון מירוצ'ניק ואחרים. הם יצרו קשר עם נציגי הנוער היהודי בפובורסק וכן עם אוקראיני צעיר ששנא את הגרמנים ועוזריהם. הם תכננו לצאת ליערות

ולהלחם בשורות הפרטיזנים נגד הנאצים. חברי הגרעין לא הצליחו לצאת כקבוצה מאורגנת ליער.

שבתאי מצא מקום מסתור אצל איכר אוקראיני, מכר, ושהה אצלו כשנתיים.

עם כניסת הסובייטים למנייביץ' במרץ 1944, התגייס שבתאי לשורות הבטחון ופעל, במסגרת תפקידו, נגד פורעי ורוצחי יהודי מנייביץ'.

בשנת 1947 הכיר את חנה שלומונוביץ', ניצולת שואה, ונשא אותה לאישה. יחדיו עזבו את פולין ועברו לגרמניה, שם נולד בנם הבכור אירונג. בשנת 1952 הגרו לארצות-הברית והתיישבו בדנבר, קולורדו שם עסק שבתאי למחייתו כאופה. בשנת 1957 נולד בנם השני - גואל.

שבתאי נפטר ב-5.11.98 ונקבר בבית העלמין בדנבר.

יהי זכרו ברוך

רמי סוסל, בנו של שאול-צבי סוסל

מזכרונותיי בתקופת השואה

ברכה פוגץ' (הימלפרב)

ברכה הימלפרב (פוגץ')

תקופת הביניים, העיירה ללא שלטון

כשלושה שבועות חלפו מעת שפרצה מלחמת גרמניה-רוסיה ועד שנכנסו הגרמנים לעיירתנו מנייביץ'. בתקופה זו הבהלה הייתה רבה, וה"מזרחים" בקושי הצליחו להתפנות יחד עם משפחותיהם. איתם הצליחו לצאת מספר גדול מיהודי מנייביץ' (לעומת עיירות אחרות בווהלין), בעיקר בני-נוער. בדרך זו הם ניצלו מהגורל המר שפקד את בני עיירתנו כשהשתלטו עליה הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

השלטון בידי האוקראינים - ביזה ושדידה

אמנם שמענו רבות על היחס האכזרי של הגרמנים כלפי היהודים אבל חיסול פיזי טוטאלי, אף אחד לא העלה על דעתו כלל.

את השלטון על העיירה הם מסרו לידי המרצחים האוקראינים, שמייד החלו לשדוד את יהודי העיירה ולגזול מהם את כל רכושם. איכרי הסביבה על משפחותיהם באו ליטול חלק בשוד. את מה שלא הצליחו לקחת איתם הרסו או שרפו. פרי עמל של שנים ירד לטמיון.

הסתובבנו מחוץ לעיירה במשך שלושה ימים, כדי לא לראות את ההשתוללות חסרת-הבושה ושלוחת הרסן. כל המעצורים נפרצו, "לית דין ולית דיין". חזרנו "הביתה", בית ללא דלתות, חלונות ורצפות. מה שלא ניתן היה לקחת - נהרס.

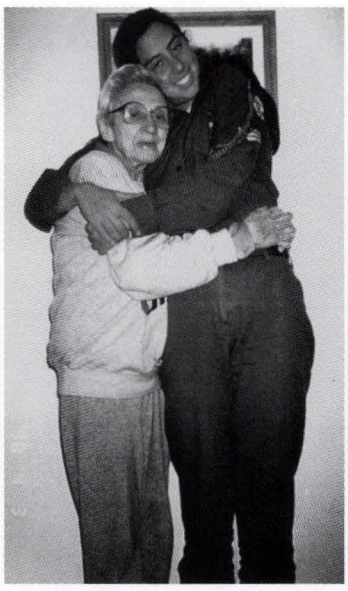
הסדר החדש

קשה היה להתרגל לתנאים החדשים. הסתבר שהם היו גרועים ממוות... הצטווינו לענוד סרט עם מגן דוד כחול, שהוחלף כעבור זמן קצר בטלאי צהוב, שעלינו היה לתפור בחזית הבגד וגם על הגב. הובדלנו לא רק כלכלית ופוליטית, אלא גם נפשית, מהאוכלוסייה הלא יהודית: הנוצרים הצטוו לא לבוא בשום מגע איתנו, לא לדבר איתנו ולא למכור לנו מצרכי מזון. מי שעבר על הוראה זו היה צפוי לעונש. ברור שהנענשים העיקריים היו היהודים, כפי שאחר-כך קרה. בכל זאת פה ושם התנהל מסחר במזון, תמורת תשלום או תמורת דברי ערך. וכך, הגויים ה"מיטיבים" הוציאו מאיתנו כל גרוש שנחסך, וכל דבר ערך שהצלחנו להסתיר מעיני הבוזזים האוקראינים.

תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

שינדל רוזנצוויג (לבית פוגץ)

ברכה הימלפרב עם נכדתה יעל שחק, שנהרגה בתאונת דרכים בדרום אמריקה בשנת 1999

שרהלה קנוניץ' (בתה של פעסל פוגץ')

לווייתו של ר' שמעון פוגץ' ז"ל

מימין: רבקה רוזנפלד, חיים משה זפרן, אבל ויינר, שמעון רוזנפלד, יצחק-מאיר זפרן, ישראל מלמד, ליובה רוז'נצווייג, קהת פינקל, סימה פוגץ', איסאק אפלגרד, בתיה פוגץ', פעסל פוגץ' (קנוניץ'), פופה פוגץ' (טינטר), ברכה פוגץ' (הימלפרב), שיינדל פוגץ' (רוזנצווייג), בנה משה מוניק, יצ'קה הרץ, בתם של לולה (פוגץ') ומונדק הרץ, חיים משה-הניעק קנוניץ', יוסף מלמדיק

יעלי

ביום שישי, ה-3 בדצמבר 1999, בשעה חמש לפנות בוקר, הודיעו לי על האסון הנורא. כל מה שאכתוב לא יוכל לבטא את גודל האסון והכאב שפגע בנו. "סבתוש אני אוהבת אותך" אי אפשר לשכוח את המילים האלה. אני רוצה שכל מי שיקרא את הדברים האלה ידע איזו ילדה מקסימה ומיוחדת היא הייתה. כמו שחשבו כל אלה שהכירו אותה.

כבר בבית הספר העממי ולאורך כל תקופת הלימודים היא עבדה בכל מיני עבודות קטנות, כשמרטפית וכחונכת, כי המורה תמיד המליצה עליה. תמיד דאגה שיהיה לה כסף לביזבוזים ולהוצאות הקטנות שלה.

כשגמרה את בית-הספר התיכון מצאה עבודה קבועה עד שהתגייסה לצבא, כדי לחסוך לטיול שאותו תיכננה. את הכל עשתה במסירות ובאחריות.

בעת הגיוס לצבא בחרה לשרת כמדריכת חי"ר בתפקיד קשה כדי שתוכל לתרום יותר, ומאוד הצליחה.

עם סיום השירות הצבאי היא חזרה לעבוד, עבדה שעות נוספות וחסכה כל אגורה לטיול הגדול. לפני כן, עוד הספיקה להדריך במחנה נוער בארצות הברית במשך כחודשיים. כמה אהבה, שמחה ומסירות השקיעה במשימה הזאת! את זה ראינו בתמונות ושמענו מהחברים. היא חלמה על היום שבו תוכל לצאת לטיול הגדול, לעשות את כל הדברים שרצתה ואהבה לעשות. היה לה ביטחון מלא שתצליח לעמוד בכל המשימות הקשות. עד שהאסון הנורא לקח אותה מאיתנו, והיא רק בת 21 אביבים.

יהי זכרה ברוך

סבתא ברכה.

משפחת שחק שלום,

אני נגה, והייתי הקצינה של יעל במשך שנה בערך, במדור מקצועות בו שירתה.

אתם גידלתם את יעל, (לתפארת, יש לציין), אבל הרגשתי צורך לכתוב לכם איך יעלי הייתה בשבילי.

כשהגעתי למדור, יעל הייתה כבר די ותיקה. הרגשתי כאילו היא בוחנת אותי קצת בהתחלה, לא בהתנשאות אלא כמי שסקרנית לראות מה טיב החבילה שהיא קיבלה. אחרי שעברתי בהצלחה את מבדקי יעל היא הלכה איתי בכל רמ"ח איבריה. כך הייתה יעל, טובה כזו, לא תחמנית לא אינטרסנטית. פשוט טובה, והיא הייתה מוכנה לתת הכל.

אני זוכרת איך היינו נוסעות על הנגמ"ש למטווח. היו מש"קיות ששנאו לעשות את זה אבל תן ליעל שטח, אבק וכלי מאסיבי תחתיה והיא שם. אני זוכרת איך, אפילו בסוף שירותה, בשלב שבו לרוב המש"קיות כבר נמאס והן רוצות בעיקר את הדרכות הצ'ופר, או לעבור מדור, ליעל לא היה איכפת. היא ידעה שאם צריך - היא שם. יעל שחק לא נשחקה. היא נתנה מעצמה כמו תותחית עד שהשתחררה.

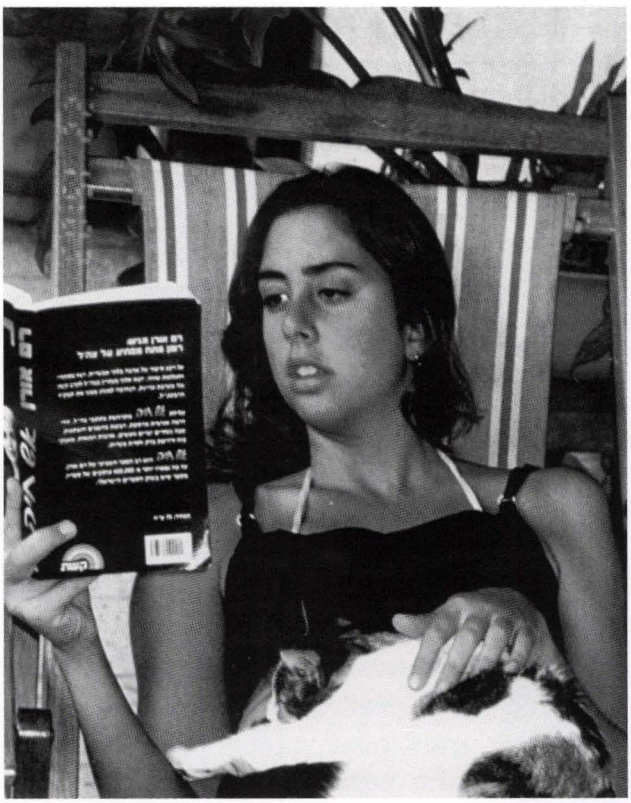
היא לא הייתה נשארת בצבא אפילו עוד יום אחד. היא אהבה חופש, טיולים, וחופש לעשות מה שהיא רוצה. היא בחרה בשירות הכי קשה ואתגרי שרק יכלה, אבל לא הייתה נשארת עוד יום אחד נוסף.

כשהשתחררה היא נתנה לי תמונה מוגדלת של שקיעה באי קופנגו בתאילנד, שם אני עכשיו. היא הייתה פה עוד לפני שהתגייסה. המקסימום שאליו אני הגעתי היה סיני, אבל היא כבר ראתה עולם לפני שהתגייסה.

היא נתנה לי את התמונה ואמרה שאני חייבת להשתחרר מהר כדי לראות את זה בעיניים שלי. הבטחתי לה שגם לשם אגיע מתישהו.

אני כאן יעל, אני רואה את כל העולם הזה פרוס לפני, אני מבינה מה משך אותך בטיול, אני יודעת בשביל מה נסעת, אני יודעת שאת לא מצטערת, אני מתארת לי אותך אומרת - אחרי שהבנת שלפנייך כביש קשה - יאלה שטויות, וקופצת לג'יפ בהתלהבות ממה שתוכלי לראות, כמו שרק את יודעת.

אני בוכה עלייך יעל, אך עיני בורקות כי אני יודעת שנהנית עד כמה שיכולת בחיים, שניות ספורות לפני שזה קרה.

יעל שחק (הימלפרב)

עיירה ביער

אברהם פוכטיק

במחפורות תת-קרקעיות, במקומות שונים של יערות ווהלין ופולסיה, צצו בתקופת השואה "עיירות" יהודיות. אלה היו מחנות משפחה, בשליטתם של פארטיזנים רוסים ויהודים.

במחנה המשפחה ביער קוכוב היו כ-150 נפשות, פעם יותר פעם פחות, כי היה איחוד משפחות או איחוד ידידים. אנשים הגיעו למחנה מגטאות שבאזור רובנה. היו משפחות שלמות, חלקי משפחות ובודדים. רובם היו מסוגלים עוד לקרב ולסבל, ומיעוטם היו זקנים וילדים, שנזקקו לעזרה ולטיפול.

חפרנו בונקרים למגורים. "זמליאנקי" קראנו להם. מגורים אלה היו מסווים, ושמירה מתמדת הופקדה עליהם יומם ולילה, על-ידי המחנה הפרטיזני (בראשותו של "דיאדיא פייטיה"). לפרטיזנים התקבלו בודדים ומשפחות, שהיה ברשותם נשק כלשהו.

בראשית התארגנותם, קטן היה מספר הפרטיזנים ונשקם מועט. במרוצת הזמן נוספו לוחמים, חלקם כאלה שברחו מהשבי הגרמני. כן נוסף נשק שנלקח שלל מהגרמנים ומהבולבובצים. היחידה הפרטיזנית שלנו עמדה בקשר עם יחידות אחרות, ובעת הצורך היה שיתוף פעולה בינינו.

תפקיד הפרטיזנים היה, בנסיבות ההן, דאגה לנשק, למזון, למגורים ולחבלה בתחבורה (ברכבות שהובילו נשק וחיילים לחזית). הפעולות בוצעו נגד הגרמנים ועוזריהם.

נדדנו הרחק ביער, אחרי הפרטיזנים. באחד מיערות צפון-ווהלין רחבי הידיים, הצלחנו להגיע לקבוצת פרטיזנים של רוסים ויהודים. הודות לרובה שהיה בידי התקבלתי לקבוצה זו. התמניתי למפקד, והייתי אחראי על אספקת מזון בשביל מחנה המשפחה ויחידת הפרטיזנים. הייתי מהפעילים ביותר. בני יצחק השתייך לפלוגה קרבית.

דאגה למזון נכללה במונח "לארגן", רוצה לומר, לקחת מהכפריים. למטרה זו היינו יוצאים בקבוצה מזויינת. באיומי נשק השגנו מזון, נפט, גפרורים, כלי מטבח ועוד. במחנה דאגנו לנקיון, משמעת, שקט ולעזרה הדדית. במשק הבית טיפלו נשים. אשתי עסקה בעיקר בטיפול בילדים. בפעולות הפרטיזנים נכבשו כפרים מסויימים וביניהם המקום שבו הייתה טחנת הקמח "שלי", מימי השלטון הרוסי. הטחנה הייתה שלמה, ומפקד האוטריאד הורה לי להפעיל אותה בשביל הכפריים שבסביבה, ולשמור חלק מהקמח בשביל אנשינו. במשך ארבעה חודשים של הפעלת הטחנה, בחורף 1942, עלה בידי לאגור מלאי קמח שהספיק לאנשינו לימות החורף.

הבולבובצים "הריחו" את פעילות הטחנה והפסקנו להפעילה. לאחר קרב עז נסוגו האויבים ושוב הפעלנו את הטחנה, אך כעבור 10 ימים נאלצנו לעזבה. היא נפלה בידי הבולבובצים, ששרפו אותה.

עדות שנרשמה ותורגמה מאידיש לעברית בידי יהודה מרין.

עד פרוץ המלחמה גרתי עם משפחתי בכפר הולוזי שבסביבת העיירה מנייביץ'. היו לי קשרי מסחר עם כפרי הסביבה. בתקופת השלטון הסובייטי שימשתי בתפקיד מנהל טחנת קמח, בקירבת הכפר הולוזיה. מומחיותי הייתה במלאכת הפעלת טחנות.

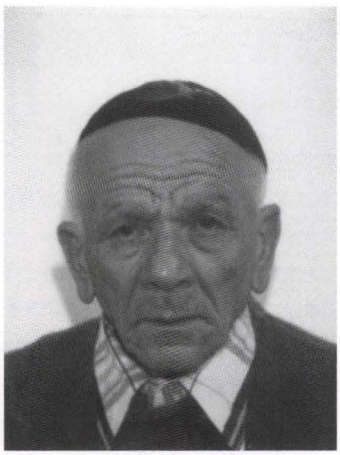
חודשים מספר לאחר הכיבוש הגרמני, בסתיו 1941, גורשנו לגטו מנייביץ'. הסתתרנו אצל ידידים כפריים לפני הפעלת האקציה הראשונה, ולא נפגענו.

ידענו, כי ההצלה היא בריחה ליער. בין המסוגלים למשימה מסוכנת זו היה חלק ממשפחתי - אשתי חוה, בני יצחק, בתי איטקה ואני. נשארו בגטו אמי, אחותי, ושתי בנותיי הקטנות. ברחנו ליער. הקמנו סוכת מגורים והתקשרתי עם ידידים כפריים. קיבלתי מהם מזון וגם רובה עם תחמושת.

בונקר מוסתר בין העצים

אברהם פוכטיק ז"ל

אברהם פוכטיק מסמל בשבילנו דור של אנשים שהיו משכמם ומעלה, ואט אט נעלמים מהנוף.

הוא נולד בתחילת המאה ה-20, אי שם במרכז פולין, ועקר לווהלין, שמשם באו אבות אבותיו.

ר' אברהם היה אדם שבנה את עצמו. כבר מגיל צעיר, כשהתייתם מאביו ר' יצחק ז"ל, נכנס לעול פרנסת בני משפחתו, שעיקרה - חכירת טחנות קמח, מכונות דיש וכו'.

מרבית שנותיו חיו הוא ומשפחתו בכפר הולוזי, שם "שלט" ביד רמה כש"הפריצים" שבסביבה (סמסונוכה, טרוטן, בירר ועוד) מעריכים את יכולתו הטכנית והניהולית של אברהמצ'יק. בימות החגים, פעמיים בשנה, נסגרו בהולוזי על מנעול ובריח כל עסקיו המרובים, והוא ומשפחתו עברו למנייביץ', לבית אמו הישישה (הינדה), ארבע אחיותיו ומשפחת רעייתו חוה ז"ל. אלה היו ימי של התעלות נפשית וספיגת "יידישקייט", כשבנו יצחק מתחנך אצל סבתו והבת אידה משפרת את שפת היידיש שלה.

עם כניסת הסובייטים לאזורנו ב-1939, הכירו השלטונות הסובייטים בכישוריו הארגוניים של אברהם פוכטיק ומינו אותו כמנהל הקואופרטיב וכן כמשגיח על הפעלת טחנות הקמח בסביבה. עם כניסת הגרמנים לאזורנו, המשיך אברהמצ'יק להפעיל טחנות קמח כשהבעלים הם האוקראינים והגרמנים. בגלל יכולתו זכה למעמד מיוחד אצלם.

בעת חיסול הגטו במנייביץ', הצליח, בעזרת ידידים נוצרים, להימלט עם רעייתו, בנו יצחק ובתו אידה. כשהתארגן מחנה המשפחה ליד האוטריאד של מקס, שרובו היה מורכב מנוער יהודי ממנייביץ' והסביבה, רק טבעי היה שאברהמצ'יק יתמנה למנהל מחנה המשפחה בן כ-100 הנפשות, נשים, זקנים וילדים. כאן שוב הוכיח את יכולתו לארגן חיים חדשים לנמלטים מהשחיטה. אנשים שהיו מפוחדים ומבוהלים, הפכו להיות עורף בטוח לפרטיזנים, שיצאו לפעולות קרביות ובחוזרם מצאו בית חם: משק חקלאי, סנדלרייה, נגריה, נפחייה, מאפייה ותעשייה ביתית לשימור בשר, בית מרחץ ועוד.

מדברי העדויות של מפקדים, לאו דווקא יהודים: "אם תחילה היו אלה יהודים זוללי לחם חינם ומקלקלי אוויר, הרי לא עבר זמן והם הפכו לנו לעורף חם ובטוח". כשנתיים היו ביער. בצאתם, לא התעכב אברהם ועלה עם משפחתו ארצה בדרך-לא-דרך, כבר בתחילת 1946. כבר לא צעיר היה, אבל כוח הדמיון והרצון לעשייה גרמו שיעסוק בהרבה ענפי כלכלה: בעץ, אינסטלציה, תחבורה ואף בית החלמה לחולי נפש בחולון. גם לאחר שהחליט קצת לנוח מכל אלה, עוד המשיך להדריך וללמד. פטירת רעייתו חוה השפיע עליו קשות וביקש "ככל שניתן להצטרף אליה", כדבריו.

הוא נפטר כשמחשבתו צלולה ובהירה.

תנצב"ה

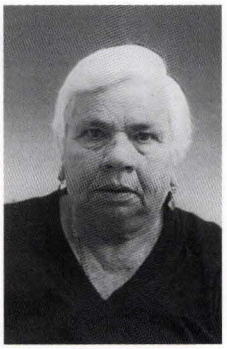
יהודה מרין

אברהם פוכטיק ז"ל, זמן קצר לפני פטירתו.

סיפורה של אידה

אידה פוכטיק (שוסטר)

נולדתי בשנת 1930, בחג השבועות, בעיירה מנייביץ', להורי חוה לבית אייזנברג, ואברהם פוכטיק, אחות לפסח ויצחק.

אחרי שנולדתי עברו הוריי לגור בכפר הולוזי ושם נולדו אחיותיי אסתרק'ה ושרל'ה. אחיי פסח ויצחק נשארו ללמוד במנייביץ' ובאו לבקרנו לעיתים קרובות.

בכפר היו לאבי אדמות וטחנת קמח שסיפקה קמח, גריסי פנינה וכוסמת לכפריי הסביבה. לאמי חוה הייתה חנות "כל בו" סמוך לבית, ששירתה את תושבי הכפרים.

אמי ואבי היו מאוד מקובלים באזור שבו גרנו, וזכו לכבוד רב. הבית שבו גרנו היה גדול, ומסביבו שטח רב לגידול ירקות, עצי פרי ומשק חי.

לבית הספר האוקראיני שהיה בכפר התחלתי ללכת בגיל שבע ושם למדתי עם ילדי הכפר האוקראינים.

בימות החגים, במיוחד בראש השנה ופסח, היו העסקים בהולוזי נסגרים וכל משפחתנו עברה לביתנו במנייביץ' לחגוג בקירבת המשפחה המורחבת, שכללה את סבתא הינדה שהתאלמנה מבעלה יצחק כאשר אבי היה בן 13. היו להם שבעה ילדים, ביניהם ארבע בנות: חינקה, מיכלה וברכה, היו נשואות וגרו במנייביץ' עם בני משפחתן, והאחות הקטנה פרומה גרה עם הסבתא.

האחים לייבל ומשה עזבו את מנייביץ' עם בני משפחתם. לייזר עבר לגור בחלם, משה גר בקולק עם משפחתו. במרחק כמה רחובות מהם גרה משפחתה של אמי, ההורים יצחק ומלכה אייזנברג, האח בנימין, אשתו בלה, ושני ילדיהם אברהם וובה. אחות של אמי, רשל, גרה עם משפחתה בדולסק ליד פינסק.

בשנת 1939 נכנסו הסובייטים לאיזורנו. הם הכירו בכישוריו האירגוניים של אבי ומינו אותו כמנהל קואופרטיב וכמשגיח על הפעלת טחנות הקמח בסביבה. כשנתיים לאחר מכן, כשנכנסו הגרמנים לאזור, המשיך אבי עוד זמן מה בתפקידו בגלל יכולתו הרבה והצלחתו. אך האיסור של הגרמנים על היהודים לגור בכפרים גרם לאבי, בלית ברירה, לעזוב את הולוזי ולעבור למנייביץ'.

הייתי בת 11 כאשר עזבנו את ביתנו בכפר הולוזי. אבי מסר את רכושנו לחצרן ולשאר העובדים. הבית והחנות הוחרמו על-ידי תושבי הכפר.

בשנת 1941 הצליח אחי פסח לברוח לרוסיה עם קבוצה של בני נוער יהודים.

מתקופת שהותנו בגטו זוכרת אני מקרה עת יצאה אמי עם שתי אחיותי הקטנות לרחוב. השוטרים תפסוה כי היה חסר טלאי צהוב אחד על גבה. הם היכוה במקלות. אחיותיי צעקו ובכו כשגררו את אמי לתחנת המשטרה. שם ריחמו על שתי אחיותיי הקטנות ולכן שחררו את אמא והזהירוה שאם עוד פעם תיתפס - יהיה סופה מוות.

חלפה פחות משנה בגטו. כל יום היו יוצאים גברים ונשים לעבודה. חלק לא חזר. לאט לאט התחילו סיפורים, שסיפרו אותם בחשאי ובפחד, על כמה מאות גברים יהודים שלא לעבודה נלקחו, אלא הם נרצחו.

אמנם היו שמועות, שראו אותם פה ושם, אבל הפסקנו להאמין ויותר ויותר הבינו האנשים שהסוף יהיה מר. וכך חשב גם אבי. ולכן באחת הפעמים שבהם יצאו הוא ואחי לעבוד "בפולסקה גורה", חזר רק אבא מהעבודה. אחי יצחק ברח לכפר הולוזי והסתתר כרועה אצל איכר מכר.

השמועות על הרציחות גברו וריח הסכנה היה ממשי. אבי החליט לברוח במטרה למצוא דרך להציל את שאר המשפחה. לפני שברח הוא ביקש ממני להצטרף בחשאי לעובדי ה"פולסקה גורה" (שכן הייתי קטנה ואם היו רואים אותי היו מגרשים אותי או גרוע מזה), ולנסות לברוח ליער. כעבור כמה ימים אבי לא שב מהעבודה, ואנו שמחנו כי ידענו שהצליח לברוח.

יומיים אחרי בריחתו, ולפי בקשתו, החלטתי לברוח. עליתי בזהירות על הרכבת שיצאה ל"פולסקה גורה". כשהתקרבה הרכבת למקום העבודה והחלה להאיט קפצתי דרך הפתח והתגלגלתי לצד הדרך. איתי היו גם רבקה וליובה מלמדיק. בחלוף הסכנה צעדנו שלושתנו לכפר הולוזי שם פגשנו את אבי ואחי. שתי חברותיי הלכו לאיכרים ידידים מאותו כפר. אותי אבא השאיר עם האיכר שעבד בביתנו.

אבא מצא דרך להבריח את אמי ואחיותיי. הוא סידר שהחצרן יכנס לגטו עם עגלה וסוס כאילו הוא סוחר, וכך הסתיר את אחיותיי ואמי בעגלה. אך כאשר החצרן היה בתוך הבית בגטו, לובש את בגדיו של אבי, נכנס פתאום שוטר לחצר וראה את העגלה. לרוע המזל הוא תפס את החצרן הרביץ לו מכות רצח וסילק אותו מהגטו בלי אמי ואחיותיי. באותו לילה גורלי אספו את כל היהודים שנשארו והובילו אותם לקצה היער אל בורות המוות. סבי, יצחק אייזנברג, אחז באחיותיי שרה ואסתרק'ה. הם נרצחו בכ"ג באלול תש"ב 1942, מיריות גרמנים. אמי חוה שאחזה בסבתא מלכה הצליחה לברוח עימה מכדורי הגרמנים כשהן רצות ליער לתוך הביצות. גם דודתי פרומה הצליחה לרוץ לתוך היער וניצלה, ואיתה עוד מאנשי העיירה.

לשאר המשפחה הגדולה שלי לא היה מזל. הם נרצחו באותו לילה ונקברו בקבר אחים בקצה העיירה מנייביץ'. (במקום הוקמה מצבה).

אני נשארתי אצל האיכר. הוא מצא לי מקום מסתור בעליית הגג, באורווה בתוך שחת. מידי פעם היה בא אבי שהתחבא במקום אחר לבקרני. רק ביום ראשון הייתי יורדת ממחבואי לאכול ארוחה חמה בבית האיכר. מצב זה נמשך מספר חודשים. בכפר היו שמועות על יהודים שמסתתרים והשוטרים החלו מחפשים בבתי האיכרים אחריהם. האיכר אצלו התחבאתי החל לחשוש מאוד.

פעם ביום ראשון, ביושבי בביתו, נכנס שוטר. בשניות הגורליות הספקתי לעלות על עליית התנור שם התייבשו זרעי הלענה. שכבתי עליהם והם ממש שרפו את גבי. לא זזתי מפחד להשמיע רעש. הזרעים היו יבשים וכל תזוזה הייתה יכולה להביא לתפיסתי. השוטר השמיע איומים בפני האיכר שאם יסתיר יהודים יהרגו אותו. וכמו כן עליו להודיע למשטרה באם יוודע על מי שמסתיר יהודים. אני שומעת בפחד וגבי נשרף. השוטר הלך והאיכר על אף הפחד הכבד טיפל בגבי ולא מסר אותי לגרמנים.

הימים עברו ומצבי נעשה יותר קשה. אבא הפסיק לבקר אצלי והאיכר שהיה יוצא לשדה פחד להשאיר אותי לבד. לכן הוא לקח אותי בוקר בוקר איתו לשדה תפוחי האדמה לשמור על נכדתו כאילו אני המטפלת.

יום אחד הופיע בשדה, שהיה מספר קילומטרים מהבית, חתנו של האיכר. הוא בא לקחת את תפוחי האדמה לכפר ואז הוא סיפר לנו שתפסו את משפחתי - אבי, אמי ואחי, ורצחו אותם.

באותה דקה הכל בי מת. החלטתי להסגיר עצמי לידי המשטרה, שתהרוג גם אותי. האיכר שמע אך לא ניסה לעצור בעדי ולא מנע ממני ללכת. המתח והפחד כנראה עשו את שלהם. רצתי לכיוון הכפר ובהגיעי לדרך הראשית, כמה מטרים לפני הכניסה לכפר, שמעתי קול מבין השיחים "איטקה, איטקה לאן את הולכת?" זה היה יהודל'ה בן ה-8, בנו של סנקה מלמדיק. סיפרתי לו מה קרה.

יהודל'ה לא נתן לי ללכת, וכך נשארנו שרועים בתוך השיחים, מסתתרים, שומעים את השוטרים והגרמנים חולפים לידנו, כך עד שהלילה ירד.

בלילה, בחושך, הלכנו לשומר היערות סלוביק. לא העזנו להיכנס מפחד הגרמנים, ולכן נשארנו ביער סמוך לביתו. פתאום שמענו באוקראינית מישהו קורא לנו "אל תפחדו ילדים, אני פרטיזן ואני מכיר את הוריכם". זה היה אוקראיני חמוש ברובה, מגודל זקן, שבא לבקר את סלוביק. סיפרתי לו שהרגו את הוריי ואחיי אך הוא אמר שזה לא נכון. באמת הרגו כמה יהודים, אך לא את משפחתי. הוא מכיר אותם, אמר, ואין לי מה לדאוג. הפרטיזן נתן לנו אוכל, חמיצה ותפוחי-אדמה והבטיח שישלח מישהו לאסוף אותנו למחרת.

נשארנו באותו מקום מסתתרים לילה ויום. בערב הגיע יהודה מלמדיק המכונה "גרוזין", פרטיזן ביחידה של "מקס". הוא לקח אותנו הרחק, הרחק לתוך היער שם פגשנו קבוצה גדולה של יהודים. את הוריי פגשתי לאחר כמה ימים. הם באו למקום המסתור ומאז דרכנו לא נפרדה.

כך ברחנו, המשפחה הקטנה שנשארה, לתוך היער, אבי, אמי ואחי יצחק. אבא הצליח לקבל מהכפריים מזון וגם רובה עם תחמושת, שבזכותו קיבלו אותנו הפרטיזנים לקבוצתם. היינו בקבוצה של מקס ובמשך הזמן נתמנה אבי על-ידי מקס, כמנהל מחנה המשפחה. אחי יצחק השתייך לפלוגה הקרבית.

אחד מתפקידיו של אבי היה לארגן מזון. הם היו יוצאים בקבוצות חמושות, ובאיומי נשק היו משיגים מזון, נפט, גפרורים, כלי בית ועוד. תפקידנו, הילדים, היה לשמור על נקיון ושקט. במחנה הייתה משמעת חזקה ועזרה הדדית.

אמי חוה הייתה עסוקה בבישול, טיפלה בילדים וסרגה גרביים מצמר. לפעמים הייתה יוצאת עם הגברים לפשיטות וחוזרת עם תפוחי אדמה ושאר ירקות.

באחת מפעולות הפרטיזנים נכבשה טחנת קמח ואבי קיבל פקודה מ"מקס", מפקד הפרטיזנים, להפעיל את התחנה בשביל הכפריים בסביבה, וחלק מהקמח הופרש לפרטיזנים. במשך ארבעת החודשים שבהם הפעיל את התחנה הצליח אבי לאגור מלאי של קמח שהספיק למחנה שלנו לימות החורף.

בחורף השני ביער ארבה לנו סכנה גדולה. הגרמנים והשוטרים האוקראינים נכנסו עמוק ליער והיו מאוד קרובים למחנה שהיה ממוקם במחילות מתחת לאדמה. לא הייתה ברירה ונאלצנו לעזוב.

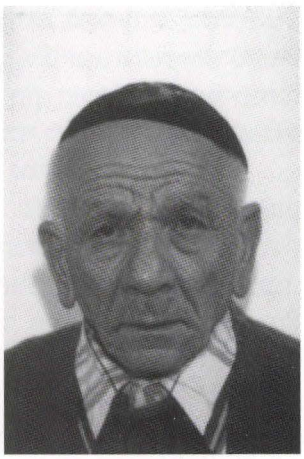
בשלג יצאנו למסע לתוך היער. נדדנו כמה ימים, אך לא מצאנו מקום אחר ולא פגשנו פרטיזנים שאליהם יכולנו להתחבר. בקירבתנו התנהלה תנועת כפריים ושוטרים, אך למזלנו הרב הם לא הרגישו בנו.

אחרי ארבעה ימים של נדודים פגשנו פרטיזן שסיפר לנו, שהאוייב לא גילה את ה"מגורים" שלנו, וכך יכולנו לחזור למחפורות שלנו.

בתחילת פברואר 1944 נכנס הצבא האדום לאיזור ואנחנו יצאנו מהיער.

אבי לא רצה לחזור לעיירה מנייביץ', וכל מטרתו הייתה להשיג אוכל וכסף כדי שנוכל לשרוד ולהגיע לארץ ישראל.

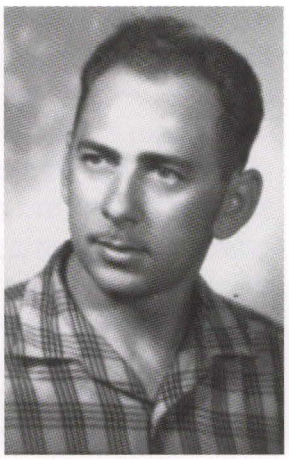
אחת מהתחנות במסע לארץ הייתה בוולודימריץ, שם אבי פגש את הקומיסר קורוסטין שמונה על-ידי הרוסים להיות אחראי על ענייני התעשיה והחקלאות באוקראינה. הקומיסר, שהעריך מאוד את יכולתו של אבי מהתקופה כאשר עבדו יחד בסביבות הכפר הולוזי, הטיל עליו לנהל את טחנות הקמח באזור וולודימריץ.

אברהם פוכטיק

חוה פוכטיק (אייזנברג)

יצחק פוכטיק

אידה פוכטיק (שוסטר)

בתקופה שבה גרנו בוולודימריץ היה ביתנו פתוח לניצולים. בזכות תפקידו הייתה לאבי אפשרות להאכיל את היהודים ששרדו וגם לתת להם מקום לישון. אמי טיפלה בילדים יתומים שאותם אסף אבי מהאיכרים שאצלם הסתתרו.

אחי פסח הצטרף לצבא הפולני העממי שיחד עם הצבא הרוסי נלחם בגרמנים. באחת החופשות בא פסח לפגוש אותנו בוולודימריץ. השמחה הייתה גדולה ומאוד קצרה.

אמי ואבי ביקשו ממנו לא לחזור לצבא. אבי, בזכות קשריו, הצליח למנוע את גיוסם של צעירים יהודים לצבא הפולני ולהשיג להם תעודות שחרור. אך אחי פסח לא רצה לברוח, דעתו הייתה איתנה: הוא חוזר לנקום בגרמנים ואחר-כך ישוב אלינו.

אחי פסח לא חזר. הוא נפל בקרב ב-1945.

אחרי חלוקת השטחים בין פולין ורוסיה עברנו לפולין. גרנו זמן מה בלודז', ומשם נסענו ברכבות עד איטליה.

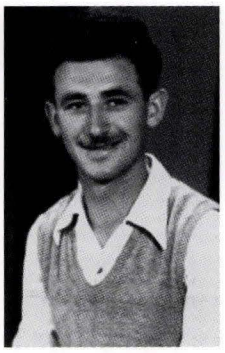
שישה חודשים היינו באיטליה, ממתינים לעליה לארץ ישראל. דודתי פרומה נסעה עם עוד קרובים לארצות הברית.

באפריל 1946 נסענו לנמל לה-ספציה. עלינו על האונייה "דב הוז", אך האנגלים תפסו אותנו ולא נתנו לאנייה שלנו ולאונייה "אליהו גולומב" לצאת. שבתנו רעב במשך שלושה ימים עד שהאנגלים נתנו לנו תעודת עלייה, וכך, לאחר חודש של שיט בים התיכון, הגענו במאי 1946 לארץ ישראל: אבי, אברהם פוכטיק, אמי חוה, אחי יצחק ואני.

לווייתה של חוה פוכטיק (אייזנברג)

משה פינקל ז"ל (במלאת שלושים למותו)

קצרים היו חייו - אך בן 28 היה כשיד המוות השיגה אותו - אולם חייו היו מלאי תוכן, כחייהם של אותם מעטים מבני גילו שזכו להגיע לארץ אחרי השואה ולהיות בין משחרריה, בוניה ומבצריה.

הכרתי את משה משחר ילדותו. הייתי עד לראשית צעדיו בעיירה הקטנה מנייביץ' שבווהלין, בעודו תלמיד שקט וחרוץ בבית הספר "תרבות". פתאום נפסק הכל על ידי מלחמת העולם השנייה והתמורות שחלו ברחוב היהודי עם בואו של הצבא האדום למקום מגורינו. התקופה הקצרה של השלטון הסובייטי, שקסמה לרבים בגלל האפשרויות הרחבות שנוצרו, במיוחד לנוער - תמורת וויתור על חינוך יהודי - הופסקה על ידי פלישת הגרמנים. תקופת הרצח והאימים עברה על משה כשהיה בן 12, והשפיעה עליו רבות בעת התבגרותו.

הוא ברח מסכין השחיטה, שירדה על בני העיירה. לא לבדו ברח. הוא לא עזב את אחיו הקטנים ועוד ילדים רכים שברחו עימו. הוא הגיע היערה, ל"חוף מבטחים", לפרטיזאנים, אשר אביו היה אחד מהם. משהל'ה השקט והצנוע הצליח לעשות את מה שלא הצליחו גדולים ממנו. כשנרצח אביו בידי פרטיזאנים אנטישמים, לא נפלה רוחו. הוא התחשל לקראת הבאות.

הניצוץ שנדלק בהיותו ילד בבית הספר "תרבות" שימש לו מורה דרך בחיים לאחר צאתו מהיער. הוא לא היסס, לא חיפש דרכים, הוא ראה דרך אחת ויחידה - הדרך לארץ ישראל.

משה הגיע לארץ בהיותו עלם בן 18, בעיצומה של מלחמת העצמאות. ללא גואל וקרוב, והתגייס מייד. כשמלחמת העצמאות היתה כבר מאחוריו, לא חיפש דרך קלה בחיים. הוא היה בין החלוצים החוצבים בסלע. עד ליומו האחרון חצב, ובמחצבה - כחייל על המשמר - נפל.

קשה להשלים על המחשבה שאמנם משהל'ה איננו עוד. הוא חסר מאוד למשפחתו, לבני עירנו ולכל אלה שהכירוהו.

יהודה מרין

הספד על קהילות מנייביץ'

פנינה פופקין (רוזנטל)

אני מבקשת להקדיש כמה מילים לקהילה היהודית בעיירת מולדתי מנייביץ'.

הקהילה היהודית במנייביץ' הייתה קטנה, אך טובה באיכותה האנושית. ציבור יהודי קטן אשר דבק בערכים היהודיים, שקד ושמר על המסורת היהודית.

הנוער בעיירתנו קיים פעילות חברתית, תרבותית וציונית, שהתבטאה בלימוד השפה העברית ובלימודי קודש (תנ"ך).

באשר לבית הוריי, השפה העברית המדוברת הייתה אידיש. רק אחי הגדול זאב (וובה) פופקין, ואחיותיי חיה וחנה, ואני, פרל, ייחסנו חשיבות לרכישת השפה והקניית התודעה של השתייכות לעם ישראל ולארץ ישראל. אחי, וובה-זאב, היה פעיל מאוד בתנועת הנוער בעיירתנו. הוא היה הרוח החיה של התארגנות הנוער הציוני והכשרתו לעלייה לארץ ישראל, להשתתף בבנייתה. ואמנם, הוא היה בין הראשונים ממנייביץ' שעלו לארץ-ישראל כחלוץ דרך תנועת הנוער. הוא עבד קשה בארץ. כל מאמציו היו להביא אותנו - משפחתו - ארצה.

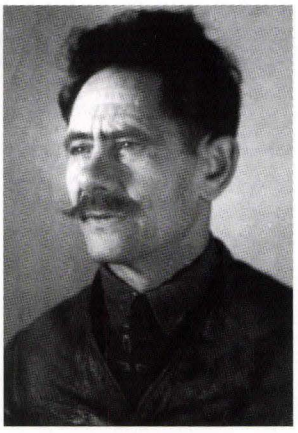
פרוץ המלחמה בין גרמניה ופולין שמה לעיל את כל מאמציו, וגורל משפחתנו היה כגורל כל יהודי פולין - כולם ניספו. המעטים שהצליחו לשרוד עלו ארצה להיות איתנו, בין בוני המולדת ומגיניה.

זיכרם של אלה שלא זכו לא ימוג לעולם מליבנו.

יהיה זיכרם ברוך.

האקציה הראשונה

אשר פלאש

אשר פלאש

ישראל הרש פלאש

קמה מהומה בעיירה, מרכזים את הגברים. לעיירה הגיעו משאיות עם משטרה גרמנית. לקחתי מגרפה וחתני לקח קילשון ויצאנו לרחוב. בצאתנו מהבית ראינו את השקצים האוקראינים מחפשים יהודים בבתים וברפתות, ומובילים אותם, תוך שהם מכים בהם, למקום איסוף בחלק הצפוני של העיר, לחצר האמבולטוריה והרוטמישץ'.

ראינו איך שקץ בן שמונה, בנו של סטפנציע דומברובסקי, מחפש בחריצות אחרי יהודים. קפצנו לתוך בית שימוש שבחצר, והחלטנו שאם הוא יגלה אותנו, נחנוק אותו ונזרוק אותו לתוך הבור הפתוח של השופכין. הוא ניצל - הוא לא חיפש בבית השימוש. אנו ניצלנו - בינתיים.

קפצתי הביתה והתחבאתי מאחורי ארון גדול. שוטר גרמני בליווי הרוצח סטפנציע חיפשו ולא מצאו אותי. אחרי שהשוטר וסטפנציע הלכו, רצתי בין אלומות הדגן שבשדה והתחבאתי ביניהן. סטפנציע דקר בקצה מקלו, שנשא עימו תמיד, בגלל צליעתו, אולם גם הפעם לא הצליח למצוא אותי, למרות שדקר אותי, אולם התגברתי על הכאב וכך ניצלתי מההרג שביצעו הגרמנים עם עוזריהם האוקראינים.

375 יהודי מנייביץ' נרצחו ונקברו בבורות שהוכנו מראש באזור המכונה "די פערדישע מאגילעס". לאחר הרצח ההמוני, שנשמר בסודיות, הגרמנים, בעזרת האוקראינים והפולנים, הפיצו שמועות שהיהודים שנאספו עובדים בתיקון פסי רכבת וגשרים, ושלחו שכנים גויים עם מכתבים שהוכנו מראש עם תאריכים יותר מאוחרים, ובהם בקשות שהמשפחות ישלחו להם בגדים חמים. ואמנם, התחבולה השטנית הצליחה. הנשים עשו מאמצים גדולים כדי להקל על בעליהן מפני הקור והרעב.

לי סיפר הפולני ווורוטניצקי את האמת, שהיהודים נרצחו ונקברו כשהם עדיין חיים ב"קברות הסוסים".

יחד עם אייזיק סוסל, הלכתי בלילה לבורות עם חוט ברזל שבקצהו מעין חכה. דקרנו בבורות המכוסים בצורה שטחית, ונוכחנו לדעת, לצערנו, שבבורות נמצאות גופות היהודים. ניגשתי למחרת ל"יודנראט" וסיפרתי זאת ל"יודנאלסטר" מווארשה. הוא מאן להאמין וטען: "לא יתכן שעם תרבותי כמו הגרמנים יבצע מעשים אכזריים כאלה".

לילה אחד חלמתי, והנה השוחט הזקן ר' יעקב דובלין הי"ד, שהיה בין 375 הנרצחים, בא אלי ואומר: "אשר, אל תזרה מלח על הפצעים".

החלטתי לא לדבר יותר על השחיטה. שנה עברה עד לשחיטה הבאה, הסופית, ב-כ"ג באלול תש"ב (1942).

ברצוני לספר על אירוע מסויים שקרה לי ולעוד מספר יהודים, ביניהם פנחס טיננה ושלמקה וורבה. עבדנו בהעמסת בולי עץ על קרונות. הממונה עלינו היה גרמני. יחד איתנו עבדו פולנים בהעמסת קרשים מהמנסרה הקרובה. הגרמני היה חמוש, ובעצבנות פכר את אצבעותיו באומרו: "שלוס מיט די יודן" סוף ליהודים... והביט מלא דאגה סביבו... החלטנו לברוח ויהי מה... פנינו לכיוון היער הסמוך, הפולנים, בראותם אותנו הולכים לכיוון היער, התחילו לצעוק שהיהודים בורחים.

הגרמני הפנה את גבו אלינו והתעלם מהצעקות של הפולנים. פנחס טיננה, שעבד אצל הגרמני כ"בראקער" - מומחה לעץ, סיפר שהגרמני הזהירו מפני הסכנה המתקרבת.

היינו 10-12 איש, ביניהם יהושע קנוניץ' הי"ד, וואווע וורבה, דוד בלושטיין, אורציע חזן ואחרים. פנינו ליערות קאראסין-לישניבקה.

ישראל הרש פלאש, חולה בשחפת שבה לקה כתוצאה מעיסוק בחומרי נפץ

התחבאתי בין תלמים של שעועית. רועת פרות ראתה אותי. היא נבהלה תחילה אבל אחר-כך הוציאה פרוסת לחם ונתנה לי. אחרי מספר ימים נפגשנו עם הבחורים היהודים מלישניבקה: בערל לורבר, פייוול, חוניק וולפר ואחרים, שהתארגנו תחת פיקודו של קרוק, יחד עם בחורים ממנייביץ' והסביבה.

לא היה לנו נשק, רק אקדח אחד שהביא עימו יהושע קנוניץ' הי"ד. קרוק חילק את הקבוצה כך שאלה שאין להם נשק לא יכבידו על הקבוצה המזויינת. קרוק הוביל אותנו בדרך לא דרך ללישניבקה באומרו: "אני אלמד אתכם לחיות ולהתקיים. מוציאים כבש או עגל מהרפת - ויש בשר! אבל אל תעבירו אותם ליער חיים. תשחטו אותם, כי איכר הוא כמו כלב צייד, הוא יעקוב אחריכם, עד שימצא אתכם. על כן יש לנהוג בזהירות ולטשטש את העקבות. לזרוק את הקרביים והראש ורק את הבשר הנקי לקחת אתכם. אלו היו השיעורים הראשונים שקיבלנו מקרוק, איך לחיות כאיש יער. עצותיו עזרו לנו לאחר מכן איך להתנהג ביער.

בנות יהודיות הלכו בלילות לשדות והוציאו תפוחי אדמה בהשאירן סימני נעליים. ברור שהאיכר מיד תפס שאלה היו יהודים.

פעם הגענו לביתו של איכר ודרשנו לחם. אנחנו - מספר יהודים - ניצבנו בחוץ עם מקלות דמויי רובים. כשהאיכר שאל את אישתו מי נמצא בחוץ ענתה: "אנשים עם רובים".

היא זרקה מספר כיכרות לחם. בינתיים מישהו מהחבורה שאל שאלה באידיש, והאיכר הבין שאלו יהודים ואז אמר: "אתם יהודים!" ("זשידי"), ולא רצה לתת לנו מאומה. בכוח לקחנו עגל, הובלנו אותו ליער, שחטנו אותו, וחילקנו את הבשר בין האנשים: זקנים, נשים וילדים. התמקמנו ב"סאזאנקה" ליד היער בקאראסין.

האיכר הלך אחרי העקבות שהובילוהו למקום מושבם של היהודים, והזעיק את המשטרה מקאראסין. חוניק וולפר, שהיה בידיו רובה יחיד ישן, עמד על המשמר בקרבת הדרך שהובילה ליער. כשהשגיח בשוטרים המתקרבים ירה, וביריה זו הזעיק את הבחורים מקבוצת הלוחמים של קרוק. האנשים התפזרו בשטח, כל אחד לפי כושר התמצאותו. אני התחבאתי בין ערימות השחת בביצות, שרק בחורף - עת קופאות הביצות, ניתן היה להוציאן. הגעתי לשומר היערות שאותו הכרתי מכיוון שסחרתי איתו בעצים. בהתקרבי לביתו, ראיתי שלושה אנשים עם נשק עומדים עם שומר היערות. לא יכולתי לסגת. בירכתי אותם באוקראינית והתחלתי להתרחק. אחד האנשים עקב אחרי וביקש לדעת מי אני. עניתי שאני איכר מהאזור.

התחבאתי אצל שומר היערות מאחורי רפת בתוך בור. הדלקתי מדורה כדי להתחמם מעט. הייתי לבוש בכותונת אחת בלבד, ומחוסר זהירות היא נשרפה.

משפחת פלאש

למחרת שוב נתקלתי באנשים עם הנשק, והם הציעו לי שאהיה להם מורה דרך לביצות פינסק. הסכמתי והלכתי איתם מספר ימים, והם דרשו מזון מהאיכרים. הם, האיכרים, התפארו בפניהם שהשתתפו ברצח יהודים ושדידתם. אני דרשתי מאחד האיכרים כותונת ומעיל פרווה, הוא הציע מעיל פרווה יקר שהיה שייך ליהודי. לא הסכמתי לקחתו, אלא ביקשתי מעיל פרווה פשוט, וקיבלתי. ככה התהלכתי עם שני האנשים המזויינים מספר ימים. כשרגלי התנפחה ולא יכולתי להמשיך, נשארתי אצל איכר ליד לובישוב במשך שבועיים.

עבדתי אצל האיכר בכל מיני עבודות חקלאיות. זרעתי, דשתי ועוד, עד שרגלי התרפאה. לא יכולתי יותר להישאר אצל האיכר כי יותר מדי אורחים היו פוקדים את ביתו. עזבתי את ביתו והלכתי לכיוון הולוזי-קונינסק, עד שהגעתי ליחידתו של "מקס". שם פגשתי בחורים ממנייביץ' שהיו ביחידה. כולם נשאו נשק. משם הועברתי ל"קרוק", שמשום מה חשב תחילה שאני מרגל גרמני. החזיקו אותי תחת שמירה מספר ימים, עד שבן אחותי, דב לורבר ("מלינקה"), יוסף צבייבל ואחרים העידו עלי שאני לא מרגל. ניצלתי ממוות בטוח בזכות התערבותם של אנשים אלה.

ברצוני לספר על מעשה נקמה שביצעו יהודים ללא נשק. שאיע פלאש, יצחק סגל וקהת פינקל תפסו גוי שמסר למשטרה את שמעון רוזנפלד ושמחה ליסאק, שניהם בנאים, עם משפחותיהם, אחרי שהצליחו לחמוק מהעיירה לפני השחיטה. את הגוי המוסר העמדנו בתוך ערמת עצים ושרפנו אותו חי. לנקום - זו הייתה מטרתנו העיקרית כל עוד אנו בחיים!

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

אשר פלאש ז"ל, הפרטיזן והביצועיסט

אשר פלאש ז"ל נמנה עם התושבים היהודים הראשונים במנייביץ'. שם כינו אותו ה"צ'רווכי", כשם שהרבה יהודים אחרים כונו: הברזני, הטרויאנובקי-לישניבקי, הרובנאי, הסטפאני, הפינסקאי וכו', ממש אנציקלופדיה של עיירות וכפרים בווהלין ואף מחוצה לה. וכל כך למה? מפני שמנייביץ' עיירה יהודית חדשה הייתה, ויהודים מקרוב ומרחוק נהרו אליה להתישב בה, כי צומת מסילות-הברזל חצה אותה, ויערות הרבה היו סביב לה, ומנסרות - טרטקים בלע"ז. והשמועה עשתה לה כנפיים: יש פרנסה במנייביץ'. ועמך ישראל צריכים פרנסה...

גם ביתו של פלאש היה בין הבתים הראשונים שיהודים בנו להם במנייביץ'. וגם משפחה הקים לתפארת: שלושה בנים ובת. וסוחר היה בכל הבא ליד: בקר, סוסים, עצים וכד', בנכסי דניידי ודלא-ניידי.

הוא הצליח בכל מעשי ידיו! מזגו הטוב ושליטתו המלאה בלשון הפולנית, האוקראינית והרוסית, חריצותו, העזתו ויושרו, עשו אותו לבן-בית אצל הגויים כמו גם אצל היהודים: "אדם עם לב יהודי גאה", אמרו עליו כל יודעיו.

במלחמת העולם השנייה היה כבר כבן שישים, אך לא איש כמוהו יושיט צווארו לשוחט. הוא הצטרף אל הצעירים שיצאו ליערות וחבר אל ה"אוטריאד של קרוק", שלוחמיו הנועזים היו כמעט כולם יהודים. על פלאש כתב מפקדו הישיר דב לורבר ("מאלינקה") בדברי ההספד שלו מיום 21 בספטמבר, לציון שנה לפטירתו: „אשר פלאש תרם הרבה במרצו ותעוזתו, ובשמשו דוגמה לחבריו הצעירים במעשי גבורה רבים במלחמתנו הקשה בנאצים ובעוזריהם, ובוודאי שכך נזכור אותו כולנו תמיד".

מיד בצאתו מהיער גילה פלאש הרבה תושייה. משפחתו, פרט לבנו דוד, לא הייתה עוד והוא החליט: על החיים להימשך! הוא פגש במרים דורפמן (מארוסיה), נשאה לאישה, אימץ את אניה הקטנה כביתו, עלה לישראל והקים כאן בית לתפארת, פתוח לכל יוצאי העיירות ולידידיו החדשים בארץ, וזכה לנכדים ולנינים. הוא דאג לכולם וכולם אהבו והעריצו אותו. בנו דוד ובני משפחתו היו מגיעים ארצה לעתים מזומנות, משוודיה. הם היו עולים לרגל כמה פעמים בשנה, אל בית אבא החם, להנות משבת כל בני המשפחה יחד. המשפחה ש"קמה לתחייה" הודות לראשה.

אשר פלאש נפטר בשיבה טובה (96). יהי זכרו ברוך.

יהודה מרין

ילד רעב

חנוכה 1942, תחילת החורף. הנה ירד השלג הראשון. ראשית התארגנותנו ביער כשבראש הקבוצה עמד קרוק. רק כלי נשק ספורים היו בידי הצעירים. עדיין לא היה שום סידור וחלוקה בין לוחמים ולא-לוחמים. סתם מחנה פליטים שחששו לצאת מהיער והסתפקו במועט שהביא קרוק והצעירים היהודים, שהכתירוהו למפקדם.

היתה אתנו גם קבוצת נערים וילדים שהצליחו להתחמק מעיירות הסביבה ולברוח היערה. ביניהם היה ילד אחד בן עשר, יידלה מלמדיק, בנו של סנקה ממנייביץ'. באין דואג לו סבל מאוד מרעב ולא היה לו הכוח לעמוד בו. והנה - יידלה החל להיעלם מהמחנה. פעם, פעמיים, שלוש. מדי פעם היה חוזר כשבאמתחתו קצת מזון. התברר שהיה יוצא לכפר הולוזיה - כפר הולדתם של סבו ואביו, חיפש וגילה שם איכרים שעדיין זכרו חסד נעורים לסבו אברהם ולאביו סנקה ההולוזיים, שהיו כנראה אהודים אליהם. אלה האכילוהו ואף נתנו לו מדי פעם קצת צידה לדרך.

הדבר נודע לקרוק. הוא נחרד לשמוע שילד יהודי קטן יוצא לבדו לבקש מזון, מחשש פן יתפס ויגלה למשטרה את מקום המחנה, או שהם ילכו בעקבותיו.

כאחד המבוגרים במחנה הוא קרא לי והודיענו שעלינו להפחידו שלא יעז יותר לצאת מהיער ולא - לא תהא לו ברירה אלא לירות בו. לפי פקודתו של קרוק לקחתי את הילד והובלתיו אל מחוץ למחנה. שם צוויתי עליו לחפור בור (בעזרתי). כשהבור נחפר, אמרתי לו להיכנס לתוכו ולשכב בו...

יידלה, בתומו, נכנס ואמר לי, „ר' אשר, איך אפשר לשכב, הלא קר לי..."

אמרתי לו לצאת והזהרתיו שהפעם רק הפחדתי אותו, לפי פקודתו של קרוק, בכדי שיפסיק את ביקוריו בהולוזיה. אך אם הוא יתחמק עוד פעם אחת מהיער וירוץ לכפר - קרוק יהרוג אותו ויקבור אותו בבור הזה.

הדבר השפיע על יידלה ולא יצא עוד למשימות עצמאיות אל הכפר. יידלה נשאר בחיים לאורך ימים ושנים.

אשר פלאש

אהבת אם

קטעים מעדותה של מרים פלאש (מרוסיה), רשם: יהודה מרין

„...החלטנו לברוח, ולא להיות מובלים לבורות. מטעמים מובנים נפרדנו: בעלי וגיסי החליטו להסתתר אצל איכר מכר בכפר מרוחק, ואני עם בתי הפעוטה אצל איכר אחר. השתכנו בעליית הגג בביתו. קשר לתאר את הסבל לחיות מתחת לגג פח קפוא מבלי לנוע וללא כל כיסוי חם, כשאני חובקת לגופי את ילדתי.

מידי ערב הורשינו לרדת מעליית הגג ולהשלים את עבודות הבית שהצטברו במשך היום. למרות העבודה המפרכת הייתי מאושרת שיכולתי להנות קצת, יחד עם התינוקת, מן החמימות ששררה בבית האיכר החסיד. עד שחבורת "בנדרובצים" חמושים ברובים הגיעה לביתו של האיכר. ממש ברגע האחרון הכניס אותנו האיכר לארון צר מלא בקבוקים.

הבנדרובצים השתוללו ושתו לשכרה במשך שעות ארוכות של הלילה, כשרוביהם שעונים על הארון שבו אני עמדתי ללא נוע, כשאת אניה אני חובקת בחוזקה בזרועותי. היו אלה שעות ארוכות שדמו לנצח... חששתי שמא אנה תבכה או תשתעל. אך פעוטתי הבינה את גודל הסכנה, שתקה וגילתה בגרות, ממש גיבורה.

מאוחר, אחרי חצות, הסתלקו הבנדרובצים מהבית. נשמנו לרווחה... ואז הודיע לי האיכר מכרנו חד משמעית שעלינו להסתלק, כי לא כל יום קורה נס כזה, ושהוא איננו מוכן לסכן את עצמו ואת בני ביתו בגללנו. אניה הקטנה הבינה. נשקה את ידיו, התחננה בפניו, אך ללא הועיל. הוצאנו על-ידי האיכר היערה, והושארנו בחוץ כשכפור ורוח עזים חודרים דרך מלבושינו הדלים. האיכר הסתלק, כשדמעות בעיניו. נשארתי ביער, כשאני מחממת את אניה בחיקי. פתאום הרגשתי שלאט לאט ילדתי הופכת לגוש קרח. היא הפסיקה להראות סימני חיים. מבוהלת נשמתי לתוך פיה, אך ללא הועיל. חשתי שאיבדתי את בתי היקרה.

לא רציתי להשאירה טרף לזאבים ולכלבים שוטים ששוטטו ביער, והחלטתי להביאה לכפר.

התחיל לעלות השחר, ואני נושאת בזרועותי את גופתה של בתי. הגעתי לכוטור הראשון. נביחות כלבים הקבילו את פני. התגנבתי לתוך רפת והחלטתי להשאיר בה את גופת אניה, כדי שהאיכר שימצאנה יקבור אותה. בתוך הרפת אפפני החום של הפרות והסוסים שמעליהם עלו אדים חמים.

מרים פלאש עם ביתה אניה

השכבתי את אניה מעל לגללים - וראה זה נס: אניה החלה להניע אצבע.. ועוד אצבע והנה היא פקחה את עיניה...

את רטט השמחה שלי קשה לתאר. רצתי החוצה, הבאתי מלוא חפניים שלג והתחלתי לשפשף בו את פניה ורקותיה של אניה.

עתה, כשילדתי קמה לתחייה, מה לעשות? השחר עולה... האיכרים אם ימצאונו, יהרגונו או ימסרו אותנו למשטרה. ראיתי ערימת שחת ותבן בעלית הגג, בקושי טיפסתי לשם. התקנתי בור בתוך התבן והשחת, הכנסתי לתוכו את אניה ואני זחלתי אחריה.

במשך היום, שהיה ארוך בשבילנו, ביקרו ברפת כמה פעמים בני האיכר. למזלנו לא הבחינו בנו. כשהשאירו תפוחי אדמה מבושלים לחזירים, סחבתי מהם, וטעמם בפינו היה טעם גן עדן, שלעולם, דומה, לא אשכחהו. בערב חמקתי ועזבתי את מחבואי.

"...אחרי נדודים, תוך סכנת נפשות על כל צעד ושעל, החלטתי להגיע לבעלי, שהתחבא עם אחיו אצל איכר בכפר שמעבר לנהר. רק בלילות נדדנו, עד שהגענו לנהר שמימיו קפאו למחצה. עמדתי, ואניה צמודה אלי. אובדת עצות וחסרת אונים נשאתי עיני השמימה, כשתחינה חרישית בפי: "ריבונו של עולם..." בעוד אני עומדת מהורהרת ומיואשת - והנה מופיע איכר ואומר לי בשקט: "עלי על הקרח, ואעביר אתכן לעברו השני של הנהר". התיישבתי על הקרחון כשאניה בזרועותי והאיכר, עם מטה ארוך בידו, החל לדחוף ולהשיט את הקרח. אני מחזיקה בכל כוחי באיכר, ואנה חובקת אותי בזרועותיה הקטנות.

הגענו אל עבר הנהר. האיכר הוריד אותנו לחוף ונעלם כלא היה... באותו רגע הייתי בטוחה שאלוהים שעה לתפילתי ושלח את מלאכו להושיענו".

עדות על קורותיי בשואה

משה פלאש, קנדה

נולדתי בשנת 1909 במנייביץ' (Maniewicze). השכלתי ארבע כיתות, בית ספר פולני יסודי, וכן חדר דתי.

התייתמתי מאב ומאם בגיל שבע, הוריי ניספו במלחמת העולם הראשונה. עד למלחמת העולם השנייה הייתי נשוי והיו לי שלושה ילדים. כל המשפחה חוסלה על ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

עבדתי כאופה עד פרוץ המלחמה בשנת 1941.

בשנת 1941 גוייסתי לצבא האדום. בנסיגה, נפלתי בשבי על יד העיר פולטבה (Poltava), אוקראינה. את החיילים היהודים הפשיטו ערומים, בכדי להוכיח את יהדותם, והם נורו במקום, או על ידי חבריהם לנשק, אוקראינים ורוסים, שגילו חריצות יתר בגילוי יהודים והריגתם באבנים ובמקלות...

איתי במחנה היו בני עירי דוד וינשטיין, מניה סגל והאוקראיני וולודיה ששוליק. כולם נהרגו או מתו ברעב במחנה. מראי הארי הצילני - נהייתי אוקראיני.

במחנה השבויים שרר רעב איום. ראיתי איך חיילים יוצאי אסיה, קווקז, חתכו מגויותיהם של המתים ואכלו...

הצלחתי להשיג אישור גרמני, המאשר שאני שבוי מלחמה אוקראיני המשוחרר ממחנה השבויים.

ב-20.9.41 הצלחתי להשתחרר מהעיר אומן (Uman). מבית חרושת ללבנים עברתי כ-600 ק"מ ברגל, רעב וחולה, עד שהגעתי כאוקראיני לכל דבר לעיירת מולדתי - מנייביץ'.

ביודנראט נתנו לי תעודה המעידה על היותי יהודי "כשר". הייתי צריך להסתיר את עובדת היותי שבוי מלחמה שהערים על הגרמנים והסתיר את היותו יהודי. לו נודע להם על כך, הייתי מוצא להורג מיד.

התלאות שבשבי, הדרך הארוכה והקשה שעברתי בחורף, המתח הנפשי, הרעב והלכלוך הכריעו אותי, ושכבתי חולה במנייביץ' במשך מספר חודשים. כשהחלמתי עבדתי, כיהודים אחרים מהעיירה, במנסרה (Parkietnia), עד לבריחתי ליער הסמוך לפני חיסול הגטו, בכ"ג באלול תשי"ב (1942).

התחלנו להתארגן לקראת בריחה היערה. כ-30 איש היינו לקראת הבריחה, אבל בהיוודע הדבר ליודנראט ולתושבי העיירה, ניסו בכל דרך למנוע את הבריחה ההמונית שמא יבולע לנותרים.

יצאנו רק שלושה, ליובה רוזנבלום, שמעון מירוצ'ניק ואני, יומיים לפני החיסול. שוטרים אוקראינים (הרטון מטרוינובקה ובוסל מאוקונסק) ירו עלינו, וחברנו ליובה רוזנבלום נהרג. שמעון מירוצ'ניק ואנוכי הצלחנו לברוח היערה.

משה פלאש ואחותו

התחברנו לקבוצת יהודים מפובורסק, שהצליחו כמונו לברוח. הסתובבנו חודשים ביערות, ללא בגד, רעבים, עד שנתקלנו ב"אוטריאד" של קרטוכין (Kartuchin), שבו היו רק שני יהודים - זאב אברך וגרושקא - בין כ-80 אוקראינים. הקבוצה שלנו מנתה שמונה יהודים: פלוס רעיה, אדלשטיין משה, דורה, פשה, אברשה החיגר מקובל. נתקלנו ביערות בקבוצת יהודים, נשים וילדים, וככל יכולתנו, אנו הפרטיזנים היהודים, הגשנו להם עזרה על ידי מתן מצרכי מזון. "נתפסתי" בעבירה זו על ידי חברי הרוסים, ובתור עונש הועברתי לקבוצה היהודית בראשותו של קרוק. גם באוטריאד של קרוק נחשבתי לאוקראיני. השתתפתי בפיצוץ רכבות בפעולות עונשין נגד משתפי פעולה אוקראינים ופולנים.

ברצוני לציין שבחזית, בתקופת הנסיגה, שהיתי יחד עם המיור "מוחמד", ואחר כך במחנה השבויים וגם בפרטיזנקה, שם עסק בהכנת מוקשים והפקת חומר נפץ מפגזים ישנים. אם כי כל הזמן הופיע כמוחמד מוסלמי - היו שמועות שהוא יהודי, דבר שהתאמת אחר כך, ושמו האמיתי היה מלמד. במעמדו עזר הרבה למחנה המשפחה, וכמוחמד היה לו יותר קל לעשות זאת.

ב-1944, עם שחרור העיר רובנה על ידי הפרטיזנים ובהתקרב הצבא האדום, פורקה היחידה של קרוק. אני התמניתי כמנהל מאפיות ברובנה, תפקיד חשוב מאוד. ב-1945 עברנו לעיירה קיברץ (Kiwierce) על יד לוצק, העיר המחוז. ב-1945 ברחתי לחעלם, מחעלם ללודז', לשטטין, ומשם, באמצעות ה"בריחה", לברלין ומינכן. ב-1947 היגרתי לקנדה, שבה אני חי עד היום ועוסק בענף הטקסטיל. אני נשוי ואב לילד.

העדות נרשמה על-ידי יהודה מרין במונטריאול, ינואר 1976, ותורגמה לעברית על ידו.

משפחת דוד ומלכה פלדמן

הדסה פלדמן (צ'רנוב)

הדסה (פלדמן) צ'רנוב

לאמי מלכה לבית סגל, ולאבי דוד, נולדו שלושה ילדים. אני, הדסה, הבכורה, אחי משה, ואחותי הצעירה דינה.

אבי, דוד פלדמן, עבד בתחנת הרכבת אצל הסובייטים משנת 1939.

מלכה פלדמן (סגל)

לקראת ראש השנה ב-1940 החליף אבי את משמרתו עם לא יהודי (במשמרת לילה) כדי שיוכל ללכת למחרת לבית הכנסת.

זכור לי שאמא חיכתה בבוקר שאבא יחזור מהעבודה כדי שנוכל ללכת כולנו לבית הכנסת.

חיכינו זמן רב, ובסוף אמא החליטה לא לחכות לו וללכת בלעדיו לבית הכנסת.

על המיטה שטחה אמא את חליפת אבי האפורה כדי שאבי ימצא הכל מוכן בחוזרו מהעבודה.

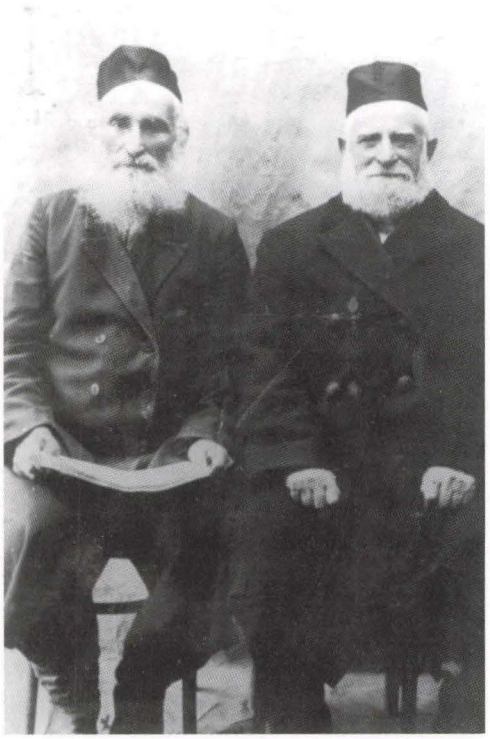
כשהגענו לבית הכנסת נודעה לנו הבשורה הקשה, שאבי נהרג בעבודה. לא ידוע לי איך נודע הדבר לבני עירנו. היו חשדות שאבי נרצח ממניעים אנטישמיים והוטל על פסי רכבת כדי לטשטש את העקבות.

דוד פלדמן ורעיתו מלכה (סגל)

משפחת סגל עם הסבתא גיטל וארבעת ילדיהם

האחים סגל
"אברהמ'ל דער הורודוקער" – הסב ואחיו "שלמה דער וילקער"

מימין: משה, דינה, הדסה

האסון השפיע עלי קשות. נתקפתי בדיכאון עמוק ולא הייתי מסוגלת ללכת ללוויה.

השלטונות הסובייטים דאגו להעסיק את אמי בעבודת מטבח במסעדה.

סבתי עברה לגור איתנו כדי לטפל בנו. כדי להקל על אמי שלחו אותי השלטונות הסובייטים לקייטנה. אמא היססה אם לשלוח אותי, כי היו שמועות שהגרמנים, שכבר כבשו את פולניה, ימשיכו להתקדם לברית המועצות, ושגרמניה עומדת להתקיף את ברית המועצות.

אמי לקחה אותי לעיר קובל, שם רוכזו כל הילדים מהאזור, שהיו אמורים לצאת לקייטנה.

ב-15 ביוני הגענו לקייטנה "וורוליטה", ולאחר כשבוע ימים פרצה המלחמה (22.6.41). אותנו העבירו לעיר קייב. כל הדרך בכינו מפחד וגעגועים לאמא ולמשפחתה.

בדרך הופצצה הרכבת שבה נסענו, ומספר ילדים נהרגו בקרון האחרון שנפגע.

הושיבו אותנו בכפר על יד קייב למספר ימים, ומשם הועברנו למקום לא רחוק מעיר גדולה בשם קויבישב, שעל נהר הוולגה, ומשם העבירו אותנו לכפר שבו סבלנו מרעב.

בשנת 1945 נגמרה המלחמה.

בבית היתומים שכחתי את שפת היידיש שהיתה שגורה בפי, וכמעט שכחתי את כל פרטי ביתי במנייביץ'.

משפחת סגל ומשפחת פלדמן

להפתעתי הרבה חרוטה הייתה בזכרוני הכתובת של הורי.

במשך כל השנים המשכתי לקוות שיבוא יום ואחזור בתום המלחמה הביתה.

שלחתי עשרות מכתבים ברוסית לפי כתובת בית הורי במנייביץ'. כל הלא יהודים קיבלו תשובות מהוריהם, אבל אף אחד מחמשת הילדים היהודים לא קיבל תשובה.

באחד הימים קיבלתי מכתב ממשה מירוצ'ניק, בן דודתי, שגם הוא היה במשך המלחמה בעיר קויבישב, וממנו נודעה לי הבשורה האיומה, שכולם נרצחו.

איך נודע לו עלי? שכנתנו סוניה שעבדה אז בדואר שמרה אז על המכתבים שלי ושל משה מירוצ'ניק.

כשאזורנו שוחרר קיבל שמעון מירוצ'ניק, שהיה פרטיזן ביחידת "מקס", את מכתביי ואת מכתביו, וכך נוצר הקשר ביני לבין משה שהיה לי לאח.

משפחת אליהו מירוצ'ניק: זיסל, פרומה, הינדל, סימע, ציפורה, מכלה, רחל, שמעון, חנה, משה, שרה ומניה סגל (1928)

הוא השקיע את כל המאמצים להעלות אותי ארצה לדודתי. עד אז לא ידעתי כלל שיש לי דוד ודודה, ישראל וציפורה אלרגנט, בארץ.

משה הכניס אותי לקיבוץ ילדים בפולניה, משם חיכינו לקבל רשות לעליה לארץ ישראל. בסופו של דבר הפלגנו ממרסיי שבצרפת עם האוניה "אקסודוס". סיפור הפלגת האוניה עם 4,600 העולים ידוע, וכולנו הוחזרנו לצרפת. בשנת 1948 סוף סוף עלינו ארצה. קשה לתאר את שמחת דודתי ציפורה ומשפחתה. מטרתי הייתה להתיישב בקיבוץ של השומר הצעיר, אבל דודתי סירבה להיפרד ממני ולא הסכימה לתת לי ללכת לקיבוץ. שירתתי בצה"ל שנתיים, הייתי בצבא עם יגאל ידין, יצחק רבין ומשה דיין. לאחר שחרורי מצה"ל חזרתי לדודתי והתחתנתי. משפחת בעלי השפיעה עלינו שנעבור אליהם לאריזונה, וכך הגענו לארה"ב.

מניה סגל ורעייתו הינדה לבית מירוצ'ניק

משפחת פלייש

מינה פלייש (רוטבלום)

ברצוני להעלות מספר דברים על אבי זאב (וואלקע) פלייש ועל משפחתי: אמי, שלושת אחיי, ליובה, סימה ולאזקע (אליעזר). בשורות מעטות אשתדל לספר על אודותם.

משפחתנו עברה מקובל לגור במנייביץ' בשנת 1930. אבי היה סוחר עצים. תחילה גרנו אצל משפחת מוצ'ניק ואחר-כך עברנו לגור ברחוב תיאטרלנה, על גבול יער האורנים הנפלא שהיה טוב במיוחד לבריאותה של אמי ז"ל, שנפטרה בשנת 1939.

אבי היה איש נעים הליכות, בעל אופי אופטימי, עליז, שר ורקד בכל הזדמנות. מעולם לא שמעתי מפיו געֶרה או שהרים את קולו בכעס. אני זוכרת שהשתמש בקטע משיר באידיש "שא, שא, שטילער - מאכט נשט קיין געֶרידער" ("שקט, שקט - בלי רעש והמולה... הכל יסתדר על הצד הטוב ביותר") ואכן כך היה, בדרך כלל.

אבי אהב פעילות ציבורית. הוא נטל את קבוצת הכדורגל חשמונאה תחת חסותו וראה בצוות עניין משפחתי. כל שלושת אחיי נמנו עם שחקניה של הקבוצה המצטיינת.

הוא ניגן בכינור. אני זוכרת, בעת ביקורו של פייסע, הכלייזמר המפורסם מקולק, בעיירה, אבי ליווה אותו בכינור, בלי לקבל כל תשלום כמובן.

אבי השתתף בפנסיונט בכל הנשפים. הייתה לו, כפי שנהג לומר, נשמה צעירה. בכל אירוע תרבותי היה בולט בנוכחותו.

בימים הנוראים היה משמש כבעל תפילה במניין שארגן בפנסיונט. היה בין אלה שפעלו למען פתיחתו מחדש של בית-הספר תרבות.

עם כניסת הגרמנים לעיירתנו בשנת 1941, נבחר אבי לוועד היהודי, יחד עם הרב יוסף גרדין וחתנו הרב אבלסון. הוא נרצח על-ידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים בעת מילוי שליחותו להצלת בני הקהילה - כאן הוא לא הצליח!

דמותו היקרה, יחד עם דמויות שאר בני משפחתי, לא משים מזכרוני ומלבי.

יהי זכרם ברוך!

ערך: יהודה מרין.

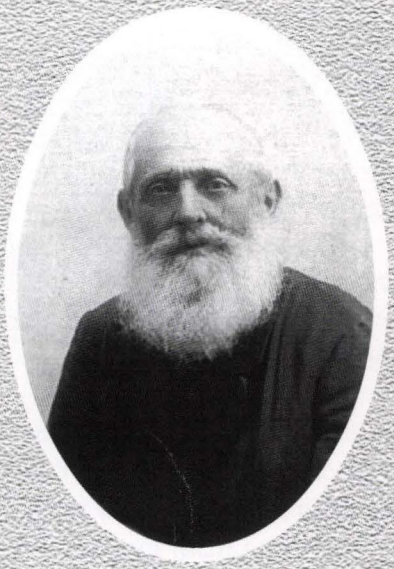
תמונת חתונתם של גרשון ושיינדל – הוריו של שרגא בירן ברפלובקה – 1930
מימין למעלה: וולקה פלייש, סימה פלייש – אחותו של וולקה, בקלצ'יוק בן-ציון – אחיה של רחל פלייש (לבית בקלצ'יוק), דוד קויפמן, דוד רוזנפלד, רעייתו רחל לבית בקלצ'יוק, סימה פלייש, גדליהו בקלצ'יוק.
שורה שניה מימין: רחל פלייש (לבית בקלצ'יוק), רעייתו של וולקה פלייש, מינה פלייש, לזקה פלייש, אלטר בקלצ'יוק (המזוקן), רעייתו מלכה, החתן גרשון בירן והכלה שיינדל לבית בקלצ'יוק

סימה פלייש עם רעייתו ברכה (פוגץ') וחברה

יובה פלייש

הסב, מנדל פלייש

רחל רוטבלום (פלייש)
בתה של מינה, נפטרה בדמי ימיה

לזקה פלייש

גב' רחל פלייש וחברתה ביער ("דאטשע וואלד")

קורות חייה של סבתי מינה רוטבלום (פלייש)

נטלי כפרי

מינה רוטבלום (פלייש)

סבתי מינה נולדה בקובל, ווהלין, בשנת 1924, בת לאחר שלושה בנים. אביה, זאב פלייש, היה סוחר עצים מצליח, מסור ביותר לקהילה היהודית. הוא היה חבר כבוד במוסדות שונים כמו בית-הספר העברי וקבוצת הספורט. בני המשפחה היו מוסיקאים ונגנים, ומר פלייש תמיד עזר באירועים ל"כלייזמרים" שניגנו באיזור. הוא שימש כנציג היהודים בקהילה ("יודן-ראט") בתקופת שלטון הגרמנים, ותוך כדי כך סבל מהשפלות ומכות מהגרמנים.

ב-21 ביוני בשנת 1941 נסעה סבתא לביקור משפחתי בקייב, ולמחרת פרצה המלחמה. סבתא לא יכלה לחזור הביתה יותר. במנייביץ' נשארו אביה ושלושת אחיה. בספטמבר היתה האקציה הראשונה ונלקחו כ-375 גברים יהודים, ביניהם שלושת אחיה, לעבודה כביכול. בפועל הם נרצחו בדם קר. בשנת 1942, בחודש אלול תש"ב, בוצע החיסול המוחלט של יהודי מנייביץ' והסביבה, ואז גם נרצח אביה, וולקה פלייש. סבתא נותרה כעת לבדה.

שנה לאחר מכן פגשה את בעלה לעתיד ונישאה לו. הם חזרו לפולין, לקרקוב. בשנת 1946 נולדה בתם היחידה רחל'ה.

בשנת 1950 עלו ארצה סבתא, בעלה והילדה. סבתא מספרת בהתרגשות מה הרגישו כשהתקרבה האנייה לחופי הארץ: כשהודיעו שהנה, מתקרבים לארץ ישראל, עלו כולם לסיפון האנייה, התחבקו, התנשקו ובכו מהתרגשות. סוף סוף הם היו קרובים למולדת, לה ציפו זמן כה רב.

מהאנייה הם עברו למחנה הסגר בריאותי בעתלית למשך שבוע, כדי לוודא שאינם נושאים מחלות מדבקות. לאחר מכן הועברו למחנה אוהלים בתנאים מאוד קשים. ישנו על מזרונים, על האדמה, סבלו מהקור, מנחשים ושאר מזיקים. היה קשה - היה מפחיד! לאחר תקופה מסויימת הועברו לחדר בבית עולים. שתי משפחות בחדר, מטבחון קטן ושירותים משותפים.

כעבור זמן מה שמעה סבתא על חברים מהעיירה מנייביץ' המתגוררים ביפו. שמותיהם היו מנחם רוזנצוויג ואשתו. הם גרו בדירה קטנה והיו אמורים לעבור תוך מספר חודשים לדירה אחרת. סבתא, בעלה והילדה הקטנה נסעו אליהם לביקור, ומנחם רוזנצוויג הבטיח ל"העביר" (למכור) להם את הדירה הקטנה בעוד מספר חודשים. באותו ערב רחל'ה הקטנה התיישבה מתחת לשולחן וסירבה בכל תוקף לצאת. "כאן זה הבית שלי ואני לא הולכת מכאן" אמרה הקטנה. החברים הופתעו כל כך מתגובת הילדה וריחמו עליה, והסכימו כי כבר למחרת תוכל סבתא ומשפחתה לעבור לגור בדירתם, וכך היה. הכסף לרכישת הדירה נשלח מקרובים באמריקה.

אחרי מספר חודשים הציעה חברה טובה של סבתא, הלה שמה, לפתוח בחצר הבית גן ילדים, וכך עשו. בעלה של סבתא עבד קשה כ"ברמן" בבית הקפה כסית בתל אביב. שלוש שנים עבדו קשה, הגן התפתח והיה צפוף. סבתא עברה לגור ברחוב בן יהודה, בדירה שכורה. את הדירה ביפו הפכו לגן ילדים גדול.

השנים חלפו ורחל'ה הקטנה גדלה והפכה לבחורה יפהפיה, מצאה חבר והתגייסה לצה"ל. יום אחד התלוננה על הרגשה רעה. הבדיקות אישרו את הנורא מכל - רחל'ה סבלה מסרטן הדם. רחל'ה נפטרה זמן קצר לאחר מכן. הטרגדיה הייתה גדולה מנשוא - רחל'ה הייתה בתה היחידה של סבתא. טרגדיה זו לא באה לבדה. שלושה חודשים בלבד לאחר מות הבת, נפטר בעלה. סבתא נותרה שוב לבדה.

איך יכול אדם להתגבר על אובדן כל כך גדול? אך סבתא אישה מאוד מיוחדת וחזקה. היא המשיכה לחיות כשמסביבה בני משפחה וחברים קרובים ולמרבה הפלא - היא זאת שהמשיכה לעזור לאחרים. לתת מעצמה, ולהיות אוזן קשבת לסובבים אותה.

מספר שנים עברו, וסבתא פגשה גבר אלמן נחמד, ולו בן, שלמה, בן 22. הם הקימו בית מחדש. בבוא היום סבתא אף הובילה את שלמה לחופה עם לאה, אשר היו והינם בני משפחה קרובים מאוד. נולדו להם שלושה בנים: צחי, מוטי ועמי, אשר התיחסו אליה כאילו הייתה סבתם הביולוגית. לאחר מספר שנים נפטר גם בעלה השני ממחלה, אך סבתא נשארה מוקפת במשפחה תומכת וחברים קרובים.

השנים חולפות וסבתא פוגשת באלמן נחמד. הידידות פרחה ואיתה גם האהבה והרצון למשפחתיות. קשר זה הוליד 20 שנים של נישואים מאושרים. כן, גבר זה הוא סבא דני שלי. למשפחה הצטרפה כעת משפחתי ומשפחתו של בנו השני של סבא הגר בברזיל.

אני, נטאלי, נולדתי לתוך הקשר הזה וסבתא מינה טיפלה בי וגידלה אותי מרגע לידתי ועד היום. מהרגע הראשון נוצר קשר חם, אוהב ובלתי רגיל עם סבתי, כי אי אפשר אחרת עם אישה כל-כך מסורה, אוהבת ומעניקה. אפילו שאר הנכדים, אחיי, והילדים של שלמה ולאה קוראים לה "סבתא" למרות שאינה סבתנו הביולוגית כי היא הסבתא הכי, הכי בעולם. הכי טובה, הכי מקשיבה, מכינה את הבלינצ'ס הכי טובים, הכי חזקה והכי מיוחדת.

ואנחנו... אנחנו מאוד מעריכים אותה על כך ומאוד אוהבים אותה.

שתהיה לנו בריאה ומאושרת לעולם ועד.

סיפורה של אסתר - נערה בשנות השואה

אסתר צבייבל (קרמר)

אסתר צבייבל (קרמר)

מנייביץ', העיירה שלנו בפולניה המזרחית

מנייביץ', עיירה שראשיתה לפני מלחמת העולם הראשונה, הייתה נתונה תחת שלטון פולני עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939. מ-1939 עד 1941 שלטו בה הרוסים. מ-1941 ועד 1944 - הגרמנים, ומ-1944 הייתה תחת השלטון הסובייטי כרפובליקה אוקראינית, מחוז ווהלין.

הייתה זאת עיירה קטנה מוקפת יערות. רוב תושביה היו יהודים שעסקו במסחר: סוחרי עצים, רוכלים, בעלי מלאכה, פועלים במינסרות. היו בה גם בעלי עגלות. באותם ימים לא היו מכוניות במנייביץ' וגם לא היו כבישים מסודרים כפי שאנחנו רגילים לראות בימינו. כל הובלה או נסיעה התבצעה בעגלות רתומות לסוסים, או ברכבות שהתחנה שלהן הייתה באמצע העיר.

האנשים עבדו קשה מאוד כדי לפרנס את משפחותיהם, ולא תמיד הצליחו בכך. גם החיים של עקרות הבית היו קשים מאוד. אספקת חשמל החלה זמן קצר לפני מלחמת העולם השנייה, וזה היה רק לתאורה. רוב האנשים לא יכלו להרשות לעצמם גם את הלוקסוס הזה, והמשיכו להאיר את בתיהם בנפט. כל הקיץ עסקו בהכנת מזון לחורף. הטמפרטורה בחורף יורדת עד 25°c-!. את הבתים היו מסיקים בעצים, שאותם היו צריכים להכין בקיץ, ומי שיכול היה להרשות לעצמו היה קונה אותם שנה מראש, אז הם היו די יבשים ובערו היטב.

בקיץ היו הנשים מכינות ריבות מפירות העונה, מחמיצות מלפפונים וכרוב, ואפילו אטריות היו מכינות. בחורף היה קשה להשיג ביצים, שהיו הרבה יותר יקרות. הן היו גם מבשלות חמאה עם דבש ושומרות את זה לחורף.

את החלות לשבת, ואפילו את הלחם, היו אופות בבית. היה תנור אפייה גדול, בנוי מלבנים, שבו היו מדליקים עצים. אחר כך היו מוציאים את הגחלים ומכניסים לתנור את מה שהיה לאפייה: לחם, חלות, עוגות, עוגיות. להרבה משפחות גם זה לא היה, כי פרנסתן הייתה בדוחק. גם מים לא היו בתוך הבתים - בחצר הייתה באר מים. אנחנו היינו מהמאושרים, אצלנו הייתה באר עם משאבה למים. היו בתים שגם באר לא הייתה להם, והם השתמשו בבארות של השכנים. כביסה היו מכבסים ביד, ולשם כך היו מחממים מים בדודים גדולים. הגיהוץ נעשה במגהץ שהיו מכניסים לתוכו גחלים לוהטות.

לא פעם היו מקבלים מזה כאב ראש מכיוון שהגחלים היו מוציאות עשן.

פעם בשבוע היה שוק בעיירה. הכפריים האוקראינים היו מביאים למכירה תוצרת חקלאית: חמאה, גבינה, ביצים, ירקות, פירות, עופות, ועגלות עמוסות עצים להסקה. תפוחי אדמה היו קונים בשקים ומאחסנים אותם בתוך בורות עמוקים, ומכסים אותם בקש ובאדמה. בצורה כזאת אפשר היה לשמור אותם עד לאביב בלי שיקפאו. ירקות אחרים, כמו סלק וגזר, היו שומרים בתוך מרתפים, שהיו כמעט בכל בית, והירידה אליהם הייתה מתוך הבית.

חובה היה ללמוד שבע שנים בבית הספר העממי הפולני. רוב הבנים היהודים היו לומדים אחר הצהרים ב"חדר". המלמד היה מלמד אותם תפילה, חומש ותנ"ך מבלי שהבינו עברית. היה אצלנו גם בית ספר לעברית "תרבות". שכר הלימוד בו היה גבוה, ומעט הורים יכלו להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם ללמוד שם. היו משפחות ממש רעבות ללחם. לא פעם ילדיהם היו באים לבית הספר אפילו בלי פרוסת לחם יבשה לארוחת עשר. כל יום שישי בבוקר היו מופיעות אצלנו, וגם בבתי אחרים, נשים שבאו לאסוף חלות כדי לחלק אותן למשפחות נצרכות.

ישעיהו צבייבל

שרה צבייבל רוזנפלד

במנייביץ' היה שפע של עצי אורן והאקלים היה יבש, ולכן הייתה לעיירת קייט. רבים מתושביה היו מוצאים את פרנסתם מהשכרת חדרים בחודשי הקיץ לנופשים. זה צריך היה להספיק להם לכל השנה.

בגדים היו קונים פעמיים בשנה: לפסח בגדי קיץ ולראש השנה בגדי חורף. הרבה אנשים היו לבושים בבגדים קרועים עם טלאים. בגדים שהנוער לובש בזמננו כי זה אופנה, אז

משפחות רוזנפלד, קושניר ופוקס בעת ביקור קרובי משפחתם מארה"ב

שורה ראשונה: זלמן בבט, ..., מנדל קושניר, סנדר שוורצבלט, ירחמיאל בבט, בערל שוורצבלט. שורה שנייה: בעלה של פייגע צבייבל, חסיה בבט, פסיה שכטר, ישעיהו צבייבל, יוסי צבייבל, שרה צבייבל (רוזנפלד), בעבל קושניר, יוסף קושניר, ילדם, זיידל, ילדם, רעייתו חיה קושניר, יהודית שוורצבלט (קושניר), פישל שוורצבלט, יענטל שוורצבלט (קושניר). שורה שלישית: פייגע (צבייבל), רבקה בבט (פוקס), משה-אהרון בבט, ברכה פוקס, לייב פוקס, פוקס וביתו יענטל מארה"ב, וועלפל קושניר, נחה קושניר (פוקס). ילדים: אסתר צבייבל, צירל שכטר, איטקה צבייבל, בת של פישל וינטה שוורצבלט, אסתרקה בבט, שלמה בבט, יצחק שוורצבלט, משה שוורצבלט, ילדי יענטל ופישל שוורצבלט

לבשו מחוסר ברירה, כי לא היה להם משהו טוב יותר. גם הנעליים היו קרועות עם טלאים.

לילדים לא קנו צעצועים. בובות וכדורים עשו מסמרטוטים. היינו עושים כל מיני משחקים בעצמנו. לנו קנו כדור קטן, שהיינו משחקים בו בזריקות על הקיר ובתפיסות. כדור גדול היה לנו למשחק מחניים וכדור עף. חוץ מזה היינו משחקות בקלס, בתופסת, במחבואים, טלפון שבור. אחדים היו רוכבים על אופניים (אני הייתי אחת מהם). בחורף היינו משחקים במזחלות בשלג ובמחלקיים על הקרח, לרוב היו עושים אותם לבד. את המחלקיים היו עושים מעץ עם חוט ברזל מתחתיו וקושרים בחבלים לנעליים. אנחנו היינו מהמאושרים. לנו ההורים יכלו לקנות מחלקיים. היה הרבה עוני, היו קבצנים, מבקשי נדבות, שפרוסת לחם או מעט מרק היו מזונם היום-יומי.

רוב היהודים ניהלו אורח חיים דתי מסורתי: שמרו על כשרות, ובשבתות ובחגים הלכו לבית הכנסת, לא כתבו, לא הדליקו אור, לא נסעו ולא בישלו. לבר-מצווה לא היו מזמינים אורחים. כל הטקס היה מתקיים בבית הכנסת עם כיבוד קל אחרי התפילה. לא היו מביאים מתנות לחתן הבר-מצווה, ואם ההורים יכלו להרשות לעצמם היו קונים לו בגדים חדשים לכבוד המאורע.

חתונות היו חוגגים לרוב בבית הכלה, וקהל המוזמנים היה מאוד מצומצם. את החופה היו עורכים בחצר של בית הכנסת. לבחורות עניות הייתה בעיה למצוא חתן. באותם ימים בלי נדוניה היה קשה מאוד להתחתן. הבחורים חיפשו בחורות שהוריהם יכלו לעזור להם להסתדר. במקרים רבים ההורים של הכלה היו מתחייבים לכלכל את הזוג הצעיר במשך מספר שנים והצעירים גרו יחד עם ההורים.

בפולניה הייתה אנטישמיות גדולה ולא מוסתרת. יהודי לא התקבל לעבודה בשום משרד ממשלתי, אפילו לא כפועל פשוט. כרוזים ברחובות קראו לנוצרים לא לקנות אצל יהודים. האנטישמיות גברה במיוחד לפני חג הפסח. הגויים

משפחת רוזנפלד המורחבת

שורה ראשונה מימין: נוסקה רוזנפלד, רעייתו לאה (לבית מלמדיק) ברז, רעיתו לאה (לבית רוזנפלד), ליובה רוזנפלד, רעיתו איטקה (לבית רוזנפלד), זכריהו רוזנפלד. שורה שניה: יוסף רייטר, רעיתו מלכה רייטר (לבית רוזנפלד), משה רוזנפלד, רעיתו רבקה, שרה צבייבל (לבית רוזנפלד), בעלה ישעיהו צבייבל. יושבים: מאטל רייטר, חנה רייטר, רחלה רוזנפלד, בתם של נוסקה ולאה פולה בתם של ליובה ואיטקה, איטקה ואסתר, בנותיהם של שרה ושעיה צבייבל

היו מאשימים את היהודים שאופים את המצות בדם של תנוקות נוצריים. הכמרים בכנסיות היו מלבים את השנאה נגד היהודים ולא פעם, יהודים שילמו על כך בחייהם.

הסבא של אמא שלי, יוסף לייב רוזנפלד, גר בהורודוק, עיירה קטנטונת המרוחקת כ-8 ק"מ ממנייביץ'. זכור לי כי בשנת 1934, נכנסו לביתם בלילה אוקראינים ורצחו אותו ואת אשתו.

סמוך למלחמת העולם השנייה הפולנים ניסו לערוך פוגרום ביהודים במנייביץ', מבלי שהמשטרה התערבה על מנת לשים קץ להשתוללות הזאת.

ביום ראשון ובחגים הנוצריים, היו הפולנים והאוקראינים משתכרים ומוציאים את זעמם על היהודים. כל השנים חיינו בפחד ולא היה לנו לאן לברוח, לא הייתה לנו מולדת.

1939 - 1941: הכיבוש הסובייטי

עד שנת 1939, הייתה תנועה ציונית במנייביץ'. אחרי שהרוסים כבשו את המקומות שלנו הפעילות הציונית וגם לימוד העברית היו אסורים. הם סגרו את בתי הכנסת ואסרו כל פעילות דתית. בבית הספר היינו חייבים לכתוב גם בחגים ובשבתות. עד אז, כשרוב התלמידים היו יהודים, היינו פטורים מכתיבה בשבתות ובחגים. כל המהפך הזה היה הלם בשבילנו. עד בואם של הרוסים היינו אחותי איטקה לזר ואני לומדות בבית הספר "תרבות" כל יום, אחרי הלימודים בבית-הספר הפולני. היינו חוזרות הביתה בערב, ואז מכינות את שיעורי הבית משני בתי הספר עד שעה מאוחרת בלילה.

ב-1939, אחרי שהרוסים "שיחררו אותנו" (כך הם קראו לכיבוש), הפסקנו ללמוד עברית. מכיוון שרוב התלמידים היו יהודים ובשפה הפולנית הפסיקו להשתמש, בית הספר "תרבות", ששפת ההוראה בו הייתה עברית, הפך לבית ספר ששפת ההוראה בו אידיש, ובית הספר הפולני, אחרי מספר חודשים, הפך לבית ספר אוקראיני-רוסי. היה לנו קשה מאוד להסתדר עם השפות החדשות, שאפילו הא'-ב' שלהן שונה. לקח קצת זמן והתגברנו. היו תלמידים שהגיעו עם הוריהם מרוסיה, ורוסית הייתה שפת האם שלהם. לא עבר זמן רב והתלמידים היהודים השיגו אותם בלימודים בכל המקצועות, והיו לתלמידים המצטיינים.

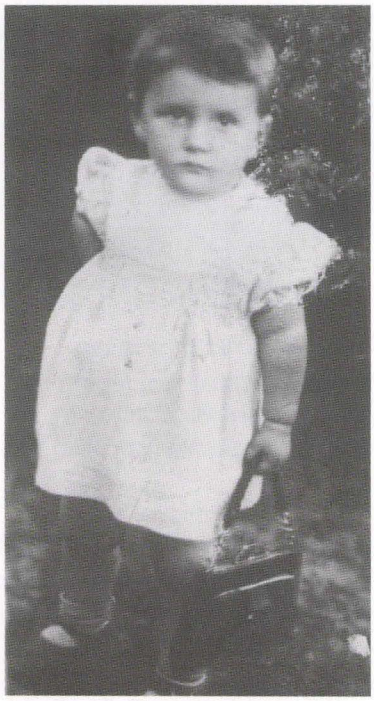
עם הכיבוש כל החיים השתנו. מצד אחד לא הייתה אנטישמיות גלויה, אך מצד שני התחילו להתנקם באנשים אמידים יותר ואמידים פחות. כל הרכוש הפרטי - עסקים, חנויות, בתי מלאכה, בתי חרושת, משקים חקלאיים, ואפילו הבתים - היו לרכוש ממשלתי, וכולם הפכו לפקידים ופועלים ממשלתיים. אפילו לבעל מלאכה אסור היה לעבוד באופן פרטי. מי שעבר על החוק היה צפוי למאסר ממושך.

סבא שלי, משה רוזנפלד, נחשב לגביר של העיירה. הייתה לו חצר גדולה ומחסנים, שהיו תמיד הומים בני אדם. מכל הסביבה היו מגיעים אנשים, והיו מביאים אליו למכירה את העורות של החיות. את העורות היו מכינים למשלוח בקרונות משא לעיבוד בבתי חרושת בפולניה המרכזית ובחוץ לארץ. כל הרכוש הוחרם, וסבא והבנים היו לפועלים. סבא היה חסיד סטפן, וכשהרבי היה מגיע למנייביץ' הוא היה מתאכסן בביתו של סבא משה. כל החסידים היו באים לבלות במחיצתו של הרבי. היו שרים ורוקדים וסבתי, רבקה רוזנפלד, הייתה מכבדת אותם בכל המאכלים שהכינה.

כל זה נגמר. האנשים העניים חשבו שהגיע המשיח, יקחו את הרכוש של העשירים ויחלקו אותו בין העניים. אבל התברר שמהעשירים אמנם לקחו, אבל מצבם של העניים בכלל לא השתפר.

עד לתקופה ההיא היה מובן מאליו שנכנסים לחנות, בוחרים מה שנחוץ, משלמים, ובזה נגמר הענין. עכשיו היו צריכים לעמוד שעות בתור, משעות הבוקר המוקדמות, ואם שיחק המזל ועוד נשארה סחורה, יכולת לשלם ולצאת מהחנות בהרגשה של מנצח. גם לא יכולת לקנות מה שרצית, אלא מה שהיה באותו יום בחנות. מדי יום הגיעה סחורה חדשה וגם תור חדש. כשאנשים ראו תור לפני החנות היו שואלים, מה נותנים היום? ולא מה מוכרים. לא חשוב מה שמכרו ואם היה צורך באותו זמן במצרך, היו נעמדים בתור, כי למחרת או בזמן הקרוב אולי יהיו זקוקים לאותו מצרך, ואז אולי יהיה בלתי אפשרי להשיגו. התור היה בחוץ בכל מזג אויר, בקור או בחום, בגשם או בשלג. האנשים היו מבזבזים את רוב זמנם בעמידה בתור. היינו חייבים להתרגל לאורח חיים שונה לגמרי ממה שהיינו רגילים.

איטקה וליובה רוזנפלד וביתם פולה

היה לנו בית מאוד יפה, עם גינת פרחים שהיו נדירים במקומות אלה בפולין. הייתה חצר אחורית מסודרת עם גינת ירקות, עצי פרי, ו"אלטנה" מכוסה בצמחים עם שולחן באמצע וספסלים יפים מסביב. היה מחסן מיוחד לאחסנת עצים להסקה בחורף, רפת מסודרת לפרה, לולים מיוחדים לעופות, ובריכה קטנה עם ברווזים מוקפת בגדר. הייתה מלונה יפה לכלב, והעופות לא הסתובבו חופשי כמו ביתר הבתים. אני חושבת שזה היה הבית היחיד, לא רק במנייביץ', אלא בכל הסביבה שהיה מסודר בצורה כזאת.

כשההורים גמרו לבנות את הבית, הם השכירו אותו למספר שנים לבעל בית-החרושת לפארקט, שהיה בלגי, ושמו היה לה-שפל. הוא זה שעשה את כל הסידורים בבית. הוא הביא את הפרחים המיוחדים מבלגיה, ואפילו את הפרה הביא במיוחד מהולנד. היא נתנה המון חלב. אחרי שהוא עזב עברנו לגור בביתנו.

בתקופה החדשה היו הרבה קומוניסטים שרצו לסלק אותנו מהבית. בהרבה מאמץ הצלחנו להשאר בחלק מהבית. בחלקו השני בא לגור חוקר משפטי עם משפחתו, שהגיעו מברית המועצות. אמי התידדה עם אשתו והיא לימדה אותה איך צריך לנהל את החיים לפי המנהג הסובייטי. כשמבשלים או אוכלים, לנעול את הדלת שאף אחד לא יראה את אורח החיים שלך, אסור להעביר ביקורת על המשטר, אסור להתלונן. אסור שאפילו הילדים ידעו את הדעות שלכם. השלטונות שואלים את הילדים כל מיני שאלות סתמיות, והם, מתוך תמימות יכולים לסבך את ההורים.

המשטר הקומוניסטי התחיל להתבסס והחיים הפכו ליותר מסובכים ויותר קשים. התחילו להגלות משפחות ואפילו כפרים שלמים לסיביר. המשטרה החשאית הייתה

מופיעה באמצע הלילה, ומצווה לעזוב את הבית עם מטען של 20 ק"ג למשפחה.

בתוך קרונות רכבת, שהיו מובילים בהם בהמות, היו מכניסים את האנשים תחת שמירה קפדנית של משטרה חשאית עם נשק, והיו מובילים אותם לסיביר. הנסיעה ארכה שבועות ארוכים.

הרבה מהמשפחות ההן ניצלו מהשואה. המלחמה שפרצה ב-1941, הפריעה לרוסים במלאכתם. יתכן שהרבה יותר יהודים היו נשארים בחיים אילו המלחמה הייתה מתאחרת והיו מעבירים יותר משפחות לסיביר. אומנם, רבים מתו בבתי הסוהר ומתנאי האקלים הקשים, אך בכל זאת היה שם יותר סיכוי לשרוד.

ב-22.6.1941 פרצה המלחמה ביו רוסיה לגרמניה. הרוסים נסוגו, ועם הכיבוש הגרמני התחיל הגיהנום.

1941 - 1944: תחת כיבוש הנאצים

לפני שהגרמנים נכנסו לעיירה, פשטו המוני כפריים אוקראינים ופולנים על העיירה, והתחיל השוד הגדול. היהודים, בתיהם, רכושם וחייהם היו להפקר. במשך שלושה ימים, מהבוקר עד הערב, היו כנופיות ויחידים עוברים מבית לבית ומוציאים כל מה שעיניהם ראו: בגדים, רהיטים, מזון, כלים. אפילו את החלונות והדלתות היו מורידים ומעבירים הכל לבתיהם. חוץ מהקירות לא נשאר כלום.

עם מוטות ברזל הם היו דוקרים את האדמה בחצרות ומחפשים רכוש יהודי. אנחנו יצאנו מהבתים והסתובבנו ברחובות. היו יהודים שניסו למצוא מחבוא בחצרות של השכנים הנוצרים, אבל ברגע שהבחינו בהם, היו מגרשים אותם ואמרים: "עכשיו אין כאן מקום בשבילכם".

בסוף, כבר לא היה מה לקחת מהבתים. הם הפשיטו את הגברים מבגדיהם והגברים היו מסתובבים ברחובות, כשרק התחתונים על גופם.

אחר-כך התחיל רעב. הכפריים לא הביאו מצרכים העירה וגם לא היה במה לשלם. גם עבודה לא הייתה. הנאצים הפעילו כל מיני גזירות על היהודים. עוצר מהתחלת הערב עד הבוקר, אסור היה אפילו לצאת לחצר (השירותים היו אצל כולם בחצרות), אסור היה להסתכל מבעד לחלון. היו יורים בכל אחד שהבחינו בו כי עבר על החוק. יהודי חייב היה לענוד טלאי צהוב על הבגדים מלפנים ועל הגב, אסור היה לצאת מחוץ לעיר, את בתי הספר סגרו. חיינו כל הזמן בפחד נורא.

כעבור מספר חודשים, בסתיו, הופיעה המשטרה הגרמנית Sonder Komando הקיפו את העיר ויחד עם המשטרה האוקראינית הוציאו את כל הגברים והנערים מחוץ לעיר וירו בהם. בלי עזרתם של הנוצרים המקומיים, הגרמנים לא היו מסוגלים לבצע את מלאכתם בדייקנות כזו. ראשית, הם לא ידעו איך להבחין בין יהודי לנוצרי, הם גם לא ערכו חיפושים מדוקדקים, הם לא נכנסו לחדרים חשוכים, למרתפים, לעליות גג או כל מיני מחבואים אחרים, מכיוון שלא רצו לסכן את חייהם, שמא יתקלו במישהו עם נשק או סכין ביד. מלאכה זו ביצעו עבורם התושבים המקומיים, הפולנים והאוקראינים. אלינו הביתה לא נכנס אף גרמני, המקומיים חיפשו בכל מקום אפשרי.

ילדי מלכה ויוסף רייטר - רחל, מאטל וחנהל'ה

לא נשארו הרבה גברים אחרי "האקציה" הזאת. אחרי שבועות רבים, הגברים שניצלו החלו לצאת ממחבואם. הגרמנים הפיצו שמועות שלקחו את הגברים לכל מיני עבודות חיוניות. התחילו להופיע אנשים שמסרו דרישת שלום למשפחות מיקיריהם, וסיפרו שראו אותם במקומות העבודה שלהם וביקשו שישלחו להם בגדים, מזון או כל מיני דברים אחרים.

זכור לי שפעם בא גבר מבוגר, שדיבר יידיש, עם כתובות של המשפחות, ומסר דרישת שלום עם כל מיני סיפורים. הוא גם בא לביתו של הדוד נתן, שנחטף וחוסל באקציה הראשונה, סיפר כל מיני פרטים, שקשה היה להאמין. רבים האמינו לו וקיוו שיקיריהם עדיין בחיים. היה בלתי אפשרי לבדוק את

נכונותם של כל הסיפורים, כי ליהודים אסור היה לנוע בחופשיות ומי שניסה, ירו בו במקום.

אבינו, ישעיהו צבייבל, ניצל מה"אקציה". סבא שלמה צבייבל גר בכפר גריבה (היהודים קראו לו ריבה), המרוחק כ-30 ק"מ ממנייביץ'. הוא היה היהודי היחיד בכפר של אוקראינים, והייתה לו החנות היחידה בכפר. הרבה שנים הם גרו שם. סבא וגם הילדים היו ביחסים טובים עם שכניהם. הייתה להם פעם עוזרת בית, שמה היה דרקה סטפניוק. היא הייתה יתומה, מאוד בודדה. הם התייחסו אליה טוב מאוד, והיא נקשרה למשפחה. היא הייתה מאוד מסורה, ולמרות שבתקופת הרוסים אסור היה להעסיק עוזרת בית, היא הופיעה מפעם לפעם בביתם, לעזור.

דרקה הייתה גם באה אלינו למנייביץ', כשאת כל הדרך הזאת היא עושה ברגל. בזמן הנאצים, כשמצבנו הכלכלי היה בכי רע, היא סיכנה את חייה והביאה לנו מזון. השמועות על הזוועות שהגרמנים עשו ביהודים התחילו להתפשט בכל הסביבה. יום לפני ה"אקציה" הופיעה דרקה סטפניוק עם עגלה רתומה לסוס. בתוך העגלה, מתחת ערימת שחת, היא הסתירה מזון. בדרך הייתה צריכה לעבור שלושה כפרים, שתושביהם היו מאוד אנטישמים, במיוחד הכפר מנביץ', שהיה מרוחק 6 ק"מ ממנייביץ'. הם היו עורכים חיפושים על מנת לוודא ששום עזרה לא תגיע ליהודים. למחרת בבוקר, מספר שעות לפני ה"אקציה", היא הוציאה את אבי כשהוא מוסתר מתחת לערימת השחת והביאה אותו לכפר גריבה. אחרי מספר שבועות, כשהמצב קצת נרגע, היא החזירה אותו הביתה.

מכיוון שלא נשארו הרבה גברים בחיים והגרמנים היו זקוקים לידיים עובדות, נשים וילדים היו מבצעים את כל העבודות הקשות. השכר היה מנת לחם יומית. הייתי אז בת 14. אני והרבה מחברותי עבדנו בבניין, סחבנו חול ולבנים. בהתחלה מאוד סבלנו מבחינה פיזית, קיבלנו יבלות שהתפוצצו והיו לפצעים. הייתי חוזרת בערב הביתה כל כך עייפה, שאפילו לא הייתי מסוגלת לאכול. אחרי זמן מה הפצעים הגלידו והתרגלנו לעבודה. השגיחו עלינו גרמנים מבוגרים, מעל לגיל 60, שהתייחסו אלינו טוב מאוד. הייתה תקופה שעבדנו מחוץ לעיר. היינו יוצאים בבוקר ברכבת וחוזרים בערב. הגרמנים היו הולכים לכפרים ומביאים לנו אוכל.

הייתה במנייביץ' משפחה אוקראינית בשם גרסיוק, שהיו לה שתי בנות: ידוויגה וינינה. ינינה, הצעירה בבנות, למדה איתי באותה כיתה. הם היו עניים, וגרו בצריף.

אמא שלהם הייתה שוטפת את הרצפות בבתים של היהודים. כשנכנסו הרוסים הם היו בטוחים שעכשיו הגיע הזמן להתחלף: הם תכננו לגור בביתנו.

התוכנית שלהם לא הצליחה. ב-1941, הבנות התיישבו בביתנו, בשני חדרים ומטבח. נשארו עוד שלושה חדרים ומטבח (היה לנו מטבח קיץ ומטבח חורף). באחד החדרים באו לגור שני חיילים גרמנים. הם עסקו בכריתת עצים והעברתם לרכבת. הבנות שגרו אצלנו בבית היו מבלות עם השוטרים הגרמנים והאוקראינים. הן היו מסיתות אותם נגדנו והמשטרה הייתה עורכת אצלנו חיפושים מפעם לפעם.

הגרמנים שגרו אצלנו ניסו לעזור לנו. גם החיפושים בביתנו הופסקו, אחרי שהגרמנים באו לגור בביתנו. בכל פעם שהם היו נוסעים לכפרים הם היו לוקחים את אבא איתם כדי שישיג קצת מזון. הם גם אמרו שנארגן מחבוא, ואם תהיה עוד "אקציה" הם ישמרו שאף אחד לא יחפש לא בבית ולא בחצר, ואחרי יום יומים נוכל שוב לצאת מהמחבוא. אחרי שיצא החוק על ההשמדה הכללית של היהודים, הם אמרו שאין מה לעשות.

התחילו להעביר את היהודים שגרו בכפרים לתוך הגטאות בערים. גריבה הייתה שייכת לקמין-קושירסקי וסבא עם המשפחה היו חייבים לעבור לקמין-קושירסקי, יחד עם סבא שלמה צבייבל.

באותו זמן גרו אצל הדוד יוסף, דודה רבקה צבייבל בורנשטיין עם בנה מיכה גזית שהיה אז בן שש. דודה רבקה עם מיכה באו לבקר את המשפחה לפני שפרצה המלחמה, ב-1939. מכיוון שהם גרו ברדום שבפולניה המרכזית, והיא נכבשה על ידי הגרמנים, הם לא יכלו לחזור הביתה, ונשארו אצל הסבא.

גם אחרי שהגרמנים כבשו את האזור שלנו, המשפחה לא יכלה להתאחד ואבד הקשר ביניהם. אחרי שנודע להם שהם עומדים להיות מועברים לקמין-קושירסק, הם ברחו בלילה דרך יערות וביצות, למנייביץ'.

אצלנו בבית הם לא יכלו לגור, מפחד שהאוקראיניות ילשינו ואז היו מוציאים את כולנו להורג, כי ליהודי אסור היה להחליף את מקום מגוריו. הם גרו אצל הדודה שלהם, רבקה באבט, שבעלה משה-אהרון, ושלושת בניה: זלמן, ירחמיאל ושלמה, היו קורבנות באקציה הראשונה. הם לא יצאו מהבית מפחד שהשכנים ילשינו שישנם יהודים זרים.

לדוד יוסף צבייבל היה בכפר חבר אוקראיני, ניקולאי קונישטשוק ("קרוק" במחתרת). הוא היה קומוניסט, וניסה להקים מחתרת נגד הגרמנים. הוא לא הצליח לארגן בחורים מבני עמו, והוא פנה לדוד יוסף, אמר לו איפה הוא יכול למצוא אותו ושבכל רגע הוא מוכן לקבל אותו. קרוק הסתובב ביערות קורכוב, בפוליסיה. אלה הם יערות עצומים ששיטחם מגיע למאות קילומטרים מרובעים.

הדוד יוסף החליט שהגיע הזמן להצטרף לקרוק. מכיוון שהוא הכיר היטב את הסביבה ואת היערות, לא עבר זמן רב והוא מצא אותו. הם שלחו אלינו את אחיו של קרוק עם

נוסקה רוזנפלד עם רעייתו לאה (לבית מלמדיק)

הודעה לארגן בחורים צעירים, ואם אפשר - להשיג נשק ולהצטרף אליהם מיד.

לרוע המזל, באותו יום אבא שלנו יצא עם הגרמנים לכפר קארסין, בדרך למנייביץ', השליח הגיע גם לאותו כפר. כשהוא ראה את אבא בין שני הגרמנים הוא היה משוכנע שזו "אקציה". הוא חזר לכפרו וסיפר לדוד יוסף שמשפחתו מחוסלת.

אז החליטו להציל את יהודי לישניבקה. הצעירים פחדו להצטרף, מפני שאם הדבר היה מגיע לאוזני הגרמנים או למשטרה, היה צפוי מוות לא רק למשפחותיהם אלא גם ליהודי הסביבה. ליהודי לישניבקה היו קרובי משפחה במנייביץ, והשמועה על דוד יוסף התחילה להתפשט. שמחנו על הידיעה שהוא חי, אבל גם פחדנו. בסופו של דבר צעירי לישניבקה הצטרפו אליו לפני שעמדו להעביר אותם למנייביץ'. זה היה הגרעין של הפרטיזנים היהודיים ביערות פולסיה תחת פיקודו של קרוק.

בסתיו 1942, נודע לנו מפי אחד הגרמנים, שלמחרת אמורים להעביר את כל יהודי הסביבה למנייביץ', ויחד עם היהודים המקומיים יסגרו אותם בגטו. עוד באותו לילה ברחנו, ויחד איתנו ברחו הסבא שלמה צבייבל, דודה רבקה גולני עם בנה מיכה, הדוד זכריה רוזנפלד, רובינשטיין, הדודה לאה ברז. בעלה זליג ברז, היה מגויס לצבא האדום. שני ילדיה חיל'ה בת הארבע וחנה'לה בת השנתיים נשארו עם סבא משה רוזנפלד וסבתא רבקה. לאה ברז עם משפחתה גרו ברוז'ישץ. כשגייסו את בעלה זליג ברז לצבא, לאה באה עם הילדות להורים שלה.

כמעט בזחילה הצלחנו לצאת מהעיר ולהגיע באותו לילה להורודוק, כ-8 ק"מ ממנייביץ'. כל היום הסתתרנו בין השיחים בבית הקברות הנוצרי, אחרי שהחשיך המשכנו בדרכנו. האוכלוסייה הייתה מאוד עויינת, כל פעם ששמענו קולות או שמישהו מתקרב היינו נשכבים בתעלות או בין השיחים. לפנות בוקר הגענו עד גריבה, שכבנו עוד יום אחד בתוך איזו חורשה, מפוחדים ורעבים. היתושים לא נתנו לנו מנוח. אחרי שהחשיך הלך אבי לביתו של קרוק להודיע לו שהגענו, ואם אפשר למצוא את הדוד יוסף. בלילה הקודם הוא ביקר שם, והוא אמור היה לבוא למחרת. עבר עלינו עוד לילה קשה, ולמחרת הוא אמנם הגיע. הייתה שמחה גדולה אחרי שהוא מצא את כולנו שלמים ובריאים. מיד המשכנו בהליכה, שנמשכה כמעט עד אור הבוקר.

הגענו לאי קטן בתוך היער, מוקף מסביב ביצות טובעניות וצמחייה עבה, שרק שביל צר אחד מוביל אליו. צריך היה להיות מומחה כדי למצוא את השביל הקטן בתוך הצמחייה, שם נמצאו כבר כמה עשרות יהודים וביניהם גם יהודי לישניבקה.

קשה לתאר את הרגשת החופש שפתאום הייתה לנו, לא ראינו גרמנים, משטרה, שכנים ששנאו אותנו. הורדנו את הטלאים הצהובים מבגדינו, כאילו שהגענו מהגהינום לגן עדן. מיד התחלנו לתכנן איך להוציא את יתר המשפחה ממנייביץ'. לרוע המזל, באותו יום שבו הגענו ליער, חיסלו את כל היהודים במנייביץ', רק אחדים הצליחו לברוח מהטבח, וביניהם סבא משה, שאחרי זמן מה הגיע אלינו יחד עם עוד ניצולים שברחו ברגע האחרון.

בהתחלה, כל לילה היינו יוצאים לשדות לגנוב תפוחי אדמה, היינו חופרים מתחת לשתילים בידיים, ובזהירות מוציאים את תפוחי האדמה, כדי שלא יחשדו באנשים, אלא בחזירי בר. לפעמים הינו גם גונבים כבשה וכל הדרך חזרה היו נושאים את הכבשה על הכתפיים, וכדי לא להשאיר עקבות, היינו הולכים בשיירה. למרות הזהירות, המשטרה הייתה שמה מארבים. דוד יוסף הכיר היטב את הסביבה, ואף פעם לא היינו פועלים באותה סביבה. היינו הולכים בשבילים שונים, הדרך הייתה ארוכה. היינו חוזרים למחנה לפנות בוקר, כשכל אחד סוחב שק תפוחי אדמה על גבו. חלק מהשלל הזה היה לשימוש יום יומי וחלק היינו מאחסנים בתוך בורות ומכסים באדמה. הכוונה הייתה להכין מלאי על מנת שלא נצטרך לצאת בחורף לחפש מזון ולהשאיר עקבות בשלג. בצורה כזאת חיינו מספר חודשים.

התחילו להגיע ליער נצולים מכל הסביבה, ושבויים שהצליחו לברוח מהשבי הגרמני. אז התחלקנו לשני מחנות: מחנה של הלוחמים ומחנה משפחות, שבו היו ילדים, נשים זקנים, וגברים שלא היו מסוגלים להילחם. הלוחמים דאגו לצרכים של "מחנה המשפחה".

המרחק בין המחנות היה כ-4 ק"מ. אבא שלי, ישעיהו צבייבל, היה אחראי על המחנה הזה. הפרטיזנים היהודים חיפשו אחרי ניצולים שהצליחו להמלט מה"אקציות" והביאו אותם למחנה. הם היו מחסלים את משתפי הפעולה עם הנאצים, שהרגו יהודים או הסגירו אותם, וגם החרימו את הרכוש שהכפריים שדדו מהיהודים. הם היו אורבים בדרכים לגרמנים המובילים בקר, תבואה ותוצרת חקלאית מהכפרים, הורגים אותם, לוקחים את הנשק שלהם (שזה היה החשוב ביותר), ואת התוצרת מעבירים אל מחנה המשפחה, שם התנהל משק שהיה משרת את שני המחנות. היו חולבים את הפרות ומהחלב עושים גבינה וחמאה. היו גם סוסים שצריך היה לטפל בהם, הנשים היו סורגות גרביים, כפפות, סוודרים, צעיפים וכובעים בשביל הפרטיזנים.

צעירי מנייביץ' – 1937

עומדים מימין: שלמקה קימל, סאסל יונדם (מלישניבקה), זכריהו רוזנפלד, רודיה מוצ'ניק (פפר), נחום ליכטנברג, לאה ברז (רוזנפלד), ..., שרה רוזנפלד (מקסיקו), שרה רוזנפלד, שייקה ויינשטיין, שעיה צבייבל, איטקה רוזנפלד. יושבים: שבע מוצ'ניק, שאיע פלאש, עטל (קוגוט) לופא, ינטל (קוגוט) קריסטל, מלכה (קוגוט) וינשטיין, יוסף ווינשטיין (יאמפעלע), טייבל (קוגוט) ליכטנברג, לאה (מלמדיק) רוזנפלד מחזיקה תינוקת בזרועותיה.

מספר מחנות הפרטיזנים ביער גדל, כל מחנה והמפקד שלו. המחנה של קרוק היה ידוע כמחנה יהודי, למרות שהיו בו גם לא יהודים. הפרטיזנים התחילו למרר את חייהם של הגרמנים והשוטרים.

כדי להשיג נשק, היו אורבים להם בדרכים והורגים אותם. היו מתנפלים על תחנות משטרה, שמים חומר נפץ מתחת למסילות הברזל, מפוצצים קרונות עם ציוד מלחמתי, רכב וחיילים גרמניים שהיו בדרכם לחזית. היו אזורים שהגרמנים לא העזו להכנס אליהם כי הם היו תחת שלטון הפרטיזנים. לכפריים אסור היה להתקרב ליערות של הפרטיזנים, מי שהיה מפר את הפקודה ונתפס שילם בחייו. היו אנשי קשר, שלהם הכניסה הייתה מותרת. אחת מהם הייתה דרקה סטפניוק. היא הייתה באה לבקר אותנו ושמחה כאילו היינו משפחתה שהצליחה להימלט מהשואה.

סופה היה טראגי. הלאומנים האוקראינים, באנדרובצי, תפסו אותה, קשרו אותה לזנבו של סוס, וגררו אותה בצורה כזאת מכפר לכפר, עד שנפחה את נשמתה, שיראו מה עושים לעוזרים של היהודים והקומוניסטים.

גם ביערות בין הפרטיזנים לא היו חסרים אנטישמים, לא פעם ניסו להתנכל לנו. הם היכו והרגו כמה יהודים, הם גם היו נגד קיום מחנה המשפחה.

במשך תקופה של שנתיים וחצי, שבה חיינו ביערות, נאלצנו לעזוב את המקום ולחפש מחבוא למשך כשבועיים. כוח גדול של גרמנים הקיף את היער במטרה לשים קץ לפעולות הפרטיזנים. לא היה בכוחם של הפרטיזנים לנהל איתם קרבות והם נסוגו יותר צפונה.

מחנה המשפחה צריך היה לדאוג לעצמו. אבא הכיר היטב את האזור. בתנאים קשים של קור ושלג, הוא הצליח לעבור את התקופה הקשה עם קבוצה שהייתה איתו. עם שובם של הפרטיזנים ליער, הוא חזר בשלום עם קבוצתו.

1944 - 1946: הסובייטים חוזרים

בתחילת 1944 הגרמנים התחילו לסגת מאזורינו, והצבא האדום התקרב. הגיע הזמן לצאת מן היערות. התחלנו להתקדם לכיוון העיירה רפלובקה. הגיעו שמועות שהרוסים מחפשים אחרי גברים צעירים ושולחים אותם ישר לחזית. הרבה אנשים שניצלו מהגרמנים, נהרגו מיד אחרי השחרור. חלק גדול מהפרטיזנים ודוד יוסף ביניהם נשארו עוד ביער, ואבא החליט לחזור לשם. הוא היה אמור להצטרף אלינו

כעבור מספר ימים. שבועיים ישבנו באחד הכפרים וחיכינו לאבא, עד שנודע לנו שאבא כבר לא יחזור, הוא נהרג. מישהו ביקש ממנו עזרה לפרק צריף, וכשהוא נכנס פנימה, הצריף קרס עליו, ואי אפשר היה להצילו.

אחרי שגמרנו לשבת שבעה, עברנו לרפלובקה. כל שארית הפליטה התקבצה שם. החזית לא הייתה רחוקה. מזרחה, לכיוון ברית המועצות, לא הרשו לנו לנסוע. מחוסר ברירה, נכנסנו לאחד הבתים, שבעבר גרו בו יהודים שהשמדו, והתמקמנו באחד החדרים. בלילה כולם שכבו על הרצפה כמו סרדינים, ישנו וגם התכסנו בבגדים שלבשנו כל היום. תמיד היה מקום לעוד אנשים, פשוט, כולם היו מצטופפים ומפנים מקום לנותרים.

בחוץ היה שלג וקור עז. בלילה היו מופיעים חיילים רוסיים, מוציאים את הגברים ושולחים אותם לחזית. המצב היה קשה, לא עבודה, לא אוכל, לא בית. הדבר היחיד שהיה לנו בשפע, זה כינים, לא רק בשערות אלא גם בבגדים. החלטנו לחזור למנייביץ'. יצאנו לתחנת הרכבת וחיכינו. היו רק רכבות צבאיות שהובילו חיילים וציוד לחזית. היינו תלויים ברצונם הטוב של החיילים. הצלחנו לעלות על אחת הרכבות. את הדרך, שאורכה 30 ק"מ, עשינו כל הלילה. הגרמנים הפציצו בלי סוף. הגענו למנייביץ'. ה"ברוך הבא" של השכנים היה: "מה, אתם עדיין חיים?". הרבה בתים היו הרוסים. הבית שלנו, וגם ביתו של סבא משה רוזנפלד, והבית של דודה מלכה רייטר, שהיא וכל בני משפחתה ניספו בשואה, לא נפגעו, אבל הם היו תפוסים על ידי הצבא. המקום היחיד שמצאנו, היה חדר לא גדול שנמצא בחצר של סבא על יד המחסן, שבעבר שימש כמשרד.

היינו 15 איש שיצאנו יחד מהיערות ונשארנו יחד. החיילים היהודים מהצבא האדום במנייביץ' שמעו על בואם של ניצולי השואה, ובאו לבקר אותנו. עם דמעות בעיניים שמעו את סיפורינו. הם מאוד השתדלו לעזור לנו, באוכל ומעט בגדים.

היינו רק 20 ק"מ מהחזית. המטוסים הגרמנים היו מפציצים כל לילה, ואז העיר הייתה מתרוקנת, גם מחיילים. כולם היו מבלים את הלילות ביערות, וחוזרים לקראת בוקר העירה.

אחרי שהחזית התרחקה יותר מערבה, התפנה הבית שלנו מהחיילים, ועברנו לגור בו. מצאנו דברים שאבא ז"ל הסתיר בעליית הגג, וזה עזר לנו מאוד. בין היתר היו שם עורות שאפשר היה להחליף באוכל.

חיינו כולנו כמשפחה אחת. כל אחד עשה כמיטב יכולתו כדי לשפר את מצבנו הכלכלי. הנשים כיבסו את בגדי החיילים ובתמורה היו מקבלים לחם או שימורים.

אני עבדתי במשרד בהנהלת חשבונות. המשכורת החודשית שלי הספיקה אולי לשתי כיכרות לחם. אמא השיגה קמח ושמרים, היא הייתה אופה לחמניות ויוצאת עם אחותה

עומדים משמאל: לאה ברז (רוזנפלד), ישעיהו צבייבל, שרה צבייבל (רוזנפלד). יושבים מימין: איטקה רוזנפלד, זכריהו רוזנפלד, שורקה רוזנפלד (מקסיקו)

לאה ברז לתחנת הרכבת ומוכרת אותן לחיילים. ברוסיה זה נחשב למסחר, ולעבירה על החוק.

באותו זמן הגיע למנייביץ' ליובה רוזנפלד, שהיה בעלה של הדודה איטקה, אחות של אמא. היא ובתם פולה ניספו בשואה ב-1941. ליובה גויס לצבא האדום, מישהו הלשין שהוא אמר שהחיים בפולניה היו טובים. פסק הדין היה 10 שנים עבודת פרך במחנות עבודה באורל. אחרי תשע שנים וחצי הוא קיבל חנינה בתור אזרח פולני לשעבר, והרשו לו לחזור למנייביץ'. חוץ מאיתנו הוא לא מצא אף אחד ממשפחתו. את אשתו איטקה ובתו פולה, שהייתה אז בת שש, הסגירה שכנה אוקראינית. היו לו במנייביץ' שני אחים ואחות עם משפחות, כולם ניספו בשואה.

ביערות התארגנה מחתרת אנטי-סובייטית, אוקראינית לאומנית. הקרבנות הראשונים שלהם היו היהודים. חיינו שוב היו בסכנה.

בסוף 1944, אחרי שהגרמנים נסוגו מפולין, הרוסים אישרו לנתינים פולנים לשעבר לעזוב את רוסיה. קצת חששנו להרשם לנסוע, כי בסוף 1940, הרוסים עשו אותו דבר עם הפליטים שבאו מפולניה למקומות שלנו, אלא שבמקום לפולניה, הם נשלחו לסיביר.

בתחילת 1945 המשטרה עשתה חיפוש בביתנו ומצאה 50 גר' שמרים. הרשיעו את אמא "בספקולציה" והיא הייתה צפויה למשפט ומאסר.

הופיע אצלנו החוקר המשפטי, שגר בביתנו לפני המלחמה, וייעץ לאמא שתסדיר את כל המסמכים להגירה, ושתעזוב ברכבת הראשונה לפולניה, כי היא צפויה למאסר ממושך. אמא נסעה כעבור מספר ימים, ואחרי שבועיים גם אנחנו עזבנו. סך הכל גרנו במנייביץ' 11 חודשים אחרי שחזרנו מהיערות.

1945 - 1946: בדרך לארץ ישראל

התחנה הראשונה שלנו הייתה חלם. גר שם פולני בשם זבולק, שהציל שתי אחיות יהודיות. אשתו והוא דאגו להן כמו הורים. לפעמים הוא היה מתבדח ואומר משהו שלא כל כך מצא חן בעיני הבחורות, הן היו מתפרצות בזעם. אשתו הייתה מצדיקה אותן ומאשימה את בעלה, וטענה כי אסור להרגיז אותן אחרי כל מה שעבר עליהן בזמן הכיבוש הנאצי.

כשהן עמדו לעזוב את ביתו עם בחורים יהודיים לכיוון רומניה, משם התכוונו להגיע לארץ ישראל, הוא ניסה לשכנע אותן שיתחתנו לפני שהן עוזבות, וביקש עזרה מהדיירים היהודים שלו. הוא מאוד סבל מזה שהן לא שמעו בקולו. אחרי שהן נסעו הוא היה מאוד מודאג, וכל פעם היה מדבר על "הבנות שלו". היה לו בן, בחור צעיר, שהיה מעורב ב"ארמיה קריובה", מחתרת אנטי-סובייטית ואנטישמית. אני לא יודעת איך הייתה התנהגותו כלפי יהודים - עם היהודים של אבא שלו הוא היה בסדר. לרוב היהודים שהגיעו מברית המועצות לחלם, התחנה הראשונה הייתה אצל זבולק. הייתה לו דירה של חדר אחד, מטבח ושלוש מיטות, אחת לזוג זבולק, השניה לבנם והשלישית לבנות. כל הרצפה בבית הייתה תפוסה על ידי הפליטים היהודים. הוא לא סירב לאף אחד, ולא פעם היה מתחלק איתם במזון, והכל ללא שום תמורה. גם אנחנו התאכסנו אצלו מספר שבועות, עד שמצאנו חדר.

גמר המלחמה - 8 במאי 1945, מצא אותנו בחלם. האנטישמיות בפולניה לא פסקה, היא החריפה. היה מקרה בחלם, ששני פולנים נכנסו לרופא שיניים, ניצול שואה, והעמידו פנים שהם מבקשים לקבל טיפול, וירו בו ללא כל סיבה. בלובלין, הם נכנסו לבית חולים שבו היו מאושפזים מספר יהודים וירו בהם. אחד מהם היה פרטיזן ממנייביץ', יהושע קנוניץ', אחיה של דודה מניה צבייבל. הם המשיכו לרצוח, להכות ולשדוד את היהודים. חיינו שוב בפחד כמו בימים שתחת שלטון הנאצים.

ב-1946, הפולנים ערכו פוגרום בקלץ, והרגו כמה עשרות יהודים. אי אפשר היה לעזוב את פולניה באופן לגלי. בארץ ישראל שלטו הבריטים, והם מנעו את כניסתם של היהודים לארץ. אלה שהצליחו להגיע לחופי הארץ נתפסו ונשלחו למחנות מאסר או שנכלאו במחנות סגורים בקפריסין.

באותה תקופה התחילה התנועה הציונית ובראשה "הבריחה" לפעול להצלת שארית הפליטה. הם ארגנו "קיבוצים" בבתים שהיו שייכים בעבר לגרמנים. הבחורים מ-"הבריחה" היו ממתינים בתחנות לרכבות שהגיעו מפולניה המזרחית עם פליטים מרוסיה, ומביאים אותם ל"קיבוצים".

גם אנחנו עזבנו את חלם ונסענו מערבה, לגלייויץ, ומשם לוולדנבורג שבשלזיה. לא רחוק מוולדנברג, על הגבול הצ'כי, בפרידלנד, הייתה חווה חקלאית שהפולנים גירשו את בעליה הגרמנים לעבר הגבול, לגרמניה. (כל חבל הארץ הזה, שלזיה, סופח לפולניה אחרי המלחמה, והפולנים גירשו משם את כל הגרמנים).

בחווה זאת התארגן קיבוץ, ואני ואחותי איטקה לזר הצטרפנו אליו. זה היה משק גדול מאוד, ועבדנו מאוד קשה משעות הבוקר המוקדמות ועד רדת החשיכה. חלבנו פרות ועזים, עבדנו בגן הירק ובשדות, ובכל מיני עבודות אחרות.

הקיבוץ הזה היה חיוני מאוד. הבחורים מ"הבריחה" היו מביאים לחווה

משפחות רוזנפלד, יבלקו ורייטר- אמהות וילדיהן
מימין: לאה רוזנפלד (לבית מלמדיק), מלכה רייטר (לבית רוזנפלד), גב' יבלקו, מאטל רייטר, שרה צבייבל (לבית רוזנפלד). ילדים: יתומה קרובת יבלקו, איטקה צבייבל, בתה של גב' יבלקו, רחלה רוזנפלד (בתם של בלה ונוסקה רוזנפלד), חנה רייטר, אסתר צבייבל, רחל רייטר

קבוצות של יהודים ליום יומיים, ואחר כך דרך ההרים היו מעבירים אותם דרך הגבול לצ'כיה ומשם לאוסטריה וגרמניה. שם היה יותר בטוח, כי שם הפסיקו להרוג יהודים. אנחנו נשארנו שישה חודשים בקיבוץ. כשהגיע תורנו לעזוב, למשפחתנו הייתה זכות להצטרף אלינו. יחד איתנו עזבו אמא וליובה שהתחתנו בפולניה, סבא משה רוזנפלד, וסבא שלמה צבייבל, (הוא נפטר במינכן, ואחר כך העבירו את עצמותיו לארץ. הוא קבור בבית הקברות בחולון). היו איתנו גם הדוד יוסף צבייבל, דודה מניה, הדוד זכריה, בן דוד של אמא מלך קריצ'מר, שהגיע מרוסיה, ולא מצא אף אחד ממשפחתו, דודה לאה ברז עם בעלה זליג, שמצא אותנו במקרה. הוא הגיע מרוסיה ולא מצא אף אחד ממשפחתו. כמו כל הפליטים התחיל לנוע מערבה. בכל עיר חיפש, אולי ימצא מישהו. פתאום בוולדנבורג, בחלון ראווה של צלם, הוא ראה תמונה שלנו, כך הוא מצא את לאה אשתו. הבנות ניספו בשואה.

כל הלילה טיפסנו על ההרים הגבוהים שבין פרידלנד לצ'כיה. בצד השני של הגבול קיבלו אותנו שוטרים צ'כים. הם חיפשו אצלנו סיגריות ודברי ערך. אחר כך העבירו אותנו לרכבת ומשם דרך פראג לברטיסלבה, משם המשכנו במשך יום שלם ברגל עד לרכבת שהביאה אותנו לווינה. בווינה התקבצו הניצולים מכל אירופה המזרחית. הם לא מצאו יותר את מקומם בארצות מוצאם. משפחותיהם הושמדו, רכושם נשדד. האנטישמיות לא פסקה והם התחילו לנדוד מערבה, לחפש מקלט.

יום יום היו מגיעים לווינה מאות אנשים. היו מעבירים אותם משם למחנות הפליטים ברחבי אוסטריה וגרמניה. אנחנו הגענו לזלצבורג. בין ווינה לזלצבורג היה איזור תחת כיבוש סובייטי. הם עשו בדיקות קפדניות ברכבות בחיפוש אחרי עריקים, אזרחים רוסיים, וגם אזרחים ממזרח אירופה.

אנשי "הבריחה" הדריכו אותנו איך להתנהג. אנחנו התחזינו לאזרחים יוונים החוזרים הביתה ממחנות ריכוז. היינו צריכים להעמיד פנים שאנחנו לא מבינים את שפתם של בני המקום.

מחנות הפליטים היו סגורים. בשער שמרה משטרה צבאית אמריקאית. אסור היה לנו לצאת בלי רשיון. התנאים בתוך המחנה היו קשים, אך לא היינו מפונקים וקיבלנו הכל באהבה. הייתה הרגשה של בטחון, היו שם חדרים גדולים, שאת כל שטחם תפסו מיטות דו קומתיות והיה רק מעבר צר בין שורת מיטות אחת לשנייה. בכל חדר היו 30-40 איש וגם יותר.

הצבא האמריקאי סיפק לנו מזון. הם לא היו מוכנים לגל כזה של פליטים, ובשבועות הראשונים היינו מקבלים כמה ביסקוויטים וקצת מרק ליום. סבלנו רעב. אחר כך המצב השתפר, גם הג'וינט התחיל לתמוך בנו. רק אמא וליובה, איטקה ואני נשארנו בזלצבורג. בני המשפחה האחרים נסעו לגרמניה.

בזלצבורג ליובה רשם אותי ואת איטקה כבנותיו, כדי שלא יפרידו בינינו ומאז במקום צבייבל, שמנו רוזנפלד. מי שלא ידע היה בטוח שהוא האבא שלנו. הוא דאג לכל מחסורנו, חיתן אותנו, שמח בשמחותינו וכאב את כאבינו. הנכדים קראו לו סבא. הם מאוד אהבו אותו ועד שהתבגרו לא ידעו שהוא לא הסבא שלהם. הוא היה איש נפלא.

בהתחלה היינו במחנה שקראו לו "ביאליק". אחרי מספר שבועות, כשגל הפליטים לא פסק, פתחו מחנה חדש, "רידנבורג", שהיה בעבר מחנה צבאי של ה-ס.ס.

אותנו העבירו ל"רידנבורג". ליובה עבד כמנהל חשבונות ואני עבדתי בהנהלת חשבונות במשרד של המחנה. כשהיו מגיעות הרכבות עם פליטים חדשים, היינו גם עוסקים ברישומים בתוך המחנה. לא פעם זה ארך כל הלילה.

במחנה רידנבורג היו כשלושת אלפים פליטים. הצפיפות הייתה גדולה. לחלק מהאנשים הייתה עבודה בתוך המחנה, והשאר היו מובטלים. היינו מקבלים ארוחות מוכנות, שהכינו אותם בשלושה מטבחים: אחד כללי, שני כשר, שלישי לסגל העובדים. שלוש פעמים ביום היה מופיע נציג מכל חדר לקבל את האוכל ולחלק אותו בין דיירי החצר.

החיים במחנה התחילו להתארגן. הייתה הנהלה, הקימו בית ספר, תיאטרון, מרפאה, בית כנסת, אפילו מפלגות פוליטיות היו. בתוך המחנה היו משרדים של הצבא האמריקאי, שתפקידם היה לדאוג לצרכים של הפליטים וגם לסדר הטוב בתוך המחנה. הם היו שומרים בשערים.

מפעם לפעם, בלילה, היו עוברים בין החדרים וסופרים את האנשים. קיווינו שכל הסידור הזה הוא זמני. כל אחד מהפליטים חלם על מקום שיוכל להקים בו את ביתו. היו סיכויים קלושים מאוד להגיע ארץ ישראל. "הבריחה" המשיכה לפעול, ארגנה אוניות עם פליטים, שמטרתם הייתה להגיע לארץ ישראל. אולם, אם האוניות הללו היו מתגלות על ידי הבריטים, הם היו מחזירים אותן, ואת נוסעי האוניות היו כולאים בתוך מחנות בקפריסין, שהיו מוקפים בגדרי תיל, ולא פעם עוררו זכרונות ממחנות הריכוז של הנאצים.

גם ארצות אחרות, כמו בזמן מלחמת העולם השנייה, לא ששו לקבל את שארית הפליטה, ובכל זאת חלק מהאנשים התחילו לעזוב את המחנות. לחלק מהפליטים היו קרובי משפחה בארצות הברית, קנדה, אוסטרליה ודרום אמריקה, והם דאגו להוציא את קרוביהם מהמחנות ולהביאם לארצותיהם. חלק קטן גם הצליח להגיע לארץ ישראל. המחנות התחילו להתרוקן, פליטים חדשים לא הגיעו, ועקב כך צמצמו את השמירה.

ב-1946, בין יתר הפליטים, הגיעה לרידנבורג משפחת קרמר מסקידל שברפובליקה הבילורוסית ברוסיה (פולניה עד 1939): האב שלמה, האם פסיה ושני בניהם יוסף ומרדכי. הבת מרים ובעלה ניספו בשואה. למשפחה היה בית חרושת לעיבוד עורות בסקידל. הקומוניסטים הלאימו את בית

החרושת והכריזו עליהם כעל אויבי העם. אסרו את האב, ואת האם עם הבנים היגלו לסיביר.

ב-1946 הורשו נתינים פולניים לשעבר לעזוב את רוסיה. הם הגיעו לפולניה ובאותה דרך שעשו יתר הפליטים, הם באו לזלצבורג, שם נפגשנו, וב-22.6.1948 אני ויוסף התחתנו, ועברנו לגור בחדר שכור בעיר.

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, מצאה אותנו בזלצבורג. קשה לתאר את השמחה, פתאום יש לנו ארץ. יש לנו לאן לנסוע, להקים בית, שאף אחד לא יגרש אותנו משם. אנחנו כמו כל העמים. לא עוד גירושים ונדידות, השמדת עם, אנחנו עם חופשי.

והנה התחילו להגיע שמועות על הקרבות בארץ, קורבנות שהעם היהודי שוב צריך להקריב. התחילה מלחמת השחרור בארץ. האווירה הייתה קשה והדאגה גברה. מדינת ישראל הייתה תקוותנו הגדולה. הצעירים, וביניהם אחיו של יוסף, מרדכי קרמר, התנדבו לנסוע ארצה ולהתגייס לעזרה.

אחרי שביתת הנשק התחילו הפליטים, בעזרת הסוכנות היהודית, לעלות ארצה. לא היה להם לא רכוש ולא כסף, והמצב הכלכלי בארץ היה מאוד קשה. העולים גרו בצריפים ובאוהלים במעברות. קשה היה למצוא עבודה, היה משטר צנע, אבל הייתה תקווה שהמצב ישתפר. ואמנם, הארץ התחילה להתפתח, אנשים התחילו לעבוד, ורובם הסתדרו.

ב-17.10.1949, נולד ישעיהו, שקראנו לו על שם אבי ז"ל. הייתה שמחה גדולה, בן ראשון וגם נכד ראשון לשתי המשפחות. ב-1951 ביקרנו בארץ וקנינו דירה בחיפה, על הכרמל. אחרי שחזרנו לזלצבורג התחלנו לעשות סידורים לעלות ארצה. אמא, ליובה ואיטקה נסעו לארצות הברית ואחרי כשנתיים הם הצטרפו אלינו.

לארץ עלינו באפריל 1952. סוף סוף, אחרי 13 שנים של סבל, נדודים, פחד ורעב יש לנו בית. לא עוד פליטים, אנחנו אזרחים גאים במדינת ישראל.

ב-26.3.1953, נולד לנו עוד בן שקראנו לו מאיר, על שם אחותו של יוסף שניספתה בשואה.

ב-1954, עברנו לגור ברמת-גן. גידלנו את הילדים, השתדלנו להעניק להם כל מה שהיה חסר לנו בילדותנו ובנעורינו. הם גם היו בני מזל שהיו להם סבא וסבתא משני הצדדים, שאהבו ופינקו אותם. היינו מאושרים.

אלא שהגורל שוב התאכזר אלינו. בשנת 1971 שכלנו את מאיר בצבא, והוא רק בן 18. חרב עלינו עולמנו. עד היום לא התגברנו על הכאב. השקפות העולם שלנו השתנו, איבדנו את שמחת החיים, אנחנו "קיימים", אנחנו לא "חיים".

ב-1974 התחתן ישעיהו עם זיווה שמיר. נולדו להם שלושה ילדים: מאיר, דנה ושירה. הם הכניסו מעט אור לחיינו. הם נחמתנו ותקוותנו, ומשאלתי היא שיהיו מאושרים ולא ידעו סבל מהוא.

לזיכרם של אריה ושרה רוזנפלד ז"ל

בית סבי וסבתי היווה עבורי מעין מקדש קט במשך כל שנות חיי. מאז ומתמיד הרגשתי בבית זה באהבה ובחום המוענקים לי או לכל אורח אחר. הבית היה בנוי על גבעה יפה אי-שם ברמת-גן, מוקף גינות ופרחים, וניחוח של שוקולד "עלית" היה מעורב באוירת השקט והביטחון מסביב. הזיכרון הראשון שלי לבית קשור ללידת אחותי רונה. סבתא לקחה אותי אליה למשך אותה תקופה. כבר אז חיבבתיה מאוד. הטיולים הקצרים ליד הבית ולגן צ'רניחובסקי ("גן הקופים"), שבו היו חיות שונות בכלובים, הלהיבו את דמיוני וקשרו אותי לאותה שכונה, אך מעל לכל היה זה רגש האהבה שסבתא כה היטיבה להקרין סביבה.

אהבתי לסבתא הייתה חושית, ואילו כלפי בעלה, שתמיד קראתי לו "סבא", הייתה האהבה מזיגה של הערצה לחוכמתו וחיקוי סגנונו העדין והאצילי. מעולם לא קרה שהשתעממתי בחברתו של סבא. תמיד היו לנו נושאים משותפים. השיחות נסבו על דת, פוליטיקה, ספרות, חינוך, תכניות טלויזיה ועוד. הייתי מושפע מאוד מכושר שיפוטו וניתוחו ההגיוני והליברלי, מתון כלשהו אך לא נעדר ביקורת. הסיפורים על הסבל וההרפתקאות שעבר ברוסיה בזמן מלחמת העולם ולאחריה חיזקו את רצוני להידמות לו ולהצליח כמוהו. סבתא לא הרבתה להתערב בשיחות שלנו. היו תקופות שבשתיקותיה או בהערות הלקוניות שהשמיעה נדמתה לי כסמל הקשיחות. ואמנם ככל נער מתבגר היו זמנים שהיה עלי גם ללמוד את סוד העמידה שבשתיקה.

המאורע שהשפיע בעיני יותר מכל על בית סבתא היה מותו הטראגי של בן דודי מאיר קרמר ז"ל. האסון שאירע לו בצבא זיעזע את כולנו. האוירה בבית סבתא, שהיה מקרין שמחת חיים ואהבת אדם, השתנתה מאוד. הייתי אז בן שלוש-עשרה, שלושה חודשים לאחר בר-המצווה, אולם מאורעות אותה תקופה השאירו פצע פתוח וזיכרון בל יימחה. סבתא לא ניסתה להסתיר את כאבה, והכאב דבק בכולנו לשנים רבות. אך החיים, כידוע, חייבים להמשיך. זאת ההרגשה של כל בני המשפחה, של דודתי אסתר קרמר, אמי אידה לזר ושל כל בני המשפחה גם כיום. מותם הסמוך כל כך של סבא וסבתא מזכיר לנו תמיד, בלי משים, את הפסוק בקינת דוד: "הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו...".

ורב הכאב. והבית ברמת-גן נותר עזוב ומיותם, וכמוהו גם אנו כולנו.

ישעיהו לזר

לזיכרו של
מרדכי צ'רמוש ז"ל

1915 - 1994

מרדכי צ'רמוש נולד במלניצה. כשהיה בן שנתיים עברה משפחתו למנייביץ', שם גרה עד 1936. הוא למד נגרות בבית-ספר מקצועי. בשנת 1936 עבר לביאליסטוק, שם עבד כנגר. עם פרוץ המלחמה ברח למינסק שברוסיה. כשהגיעו לשם הגרמנים חזר לביאליסטוק, שם הוכנס לגטו ועבד כנגר במשך שנה וחצי. הוא איבד קשר עם משפחתו.

עם מספר חברים הצליח לברוח מן הגטו ליערות, שם הצטרפו ליחידת הפרטיזנים שבה שירתו עד סוף המלחמה. בשנת 1945 נסע לאיטליה, שם עבד כמורה לנגרות בבית-ספר "אורט".

ראובן צ'רמוש – האב

יצחק צ'רמוש – האח

בשנת 1949 עלה לישראל. הוא הקים משפחה ועבד בנגריה שאותה רכש לאחר מכן. הוא אהב את המלאכה ושנא את הבטלה.

היה כאח לעובדיו. השאיר אשה (רחל) ושני ילדים (ראובן ובלה) שנקראו על-שם הוריו שנספו עם אחיו בשואה.

יבורך זיכרו.

רחל צרמוש

עיירתי מנייביץ'

יצחק קופרברג

יצחק קופרברג

מנייביץ' היא אחת העיירות בווהלין הצפונית, הנמצאת במחצית הדרך בין קובל וסרני (130 ק"מ). אוכלוסיית מנייביץ' הייתה מורכבת ברובה מיהודים ובחלקה הקטן מפולנים, שהיו פקידי השלטון ועובדי הוראה, ואוקראינים, שעסקו בעיקר בחקלאות.

האיזור היה עשיר ביערות וזה תרם להווסדה והתפתחותה של ה"סטנציה" מנייביץ' לעיירת חרושת, מסחר, מלאכה וקייט. בשנת 1892 הונחו פסי רכבת בין סרני וקובל, שקיצרו את הדרך מקייב לורשה. נוצרה אפשרות לעבד את השטחים הגדולים של היערות שמסביב ל"סטנציה" מנייביץ'. התושבים הראשונים במנייביץ' היו הפועלים שעבדו בהנחת המסילה ובבניית התחנה.

היהודים הראשונים שהתיישבו במנייביץ' היו אלטרקובסקי, סוחר היערות מז'יטומיר, ושותפו בוכמן מקייב. הם בנו מנסרה להכנת קרשים. גם בנו זוסיה ומשפחתו באו והתיישבו בעקבות אביהם. הרשל (לייזרס) טרגר, היה בין הראשונים שהקים את ביתו במנייביץ'. היו לו סוסים והוא היה מחלק את הדואר לכל הסביבה. לאיטשה גורביץ, בנו של הרשל גורביץ, הייתה טחנת קמח בכפר אוקונסק, וגם הוא התיישב במנייביץ', בנה בית ובית הארחה, ואשתו פייגה הייתה מטפלת באורחים. במשך הזמן התיישבו הרבה סוחרי יערות ועצים מז'יטומיר ומקייב, ביניהם: אייזיק שוק, יוסף קרביצקי, דוד רבנקו, יעקב פוגץ', מנדל פלייש, פנחס טיננה, משה יעקב זילברשטיין, ויעקב רוזנצוויג. מאיר פופקין בא מהכפר סופיאנובקה והקים את בית ההארחה. הרשל קופרברג, סוחר יערות ועצים, היה בין הראשונים שהתיישבו במנייביץ'. הוא גם בנה את המאפייה הראשונה במקום. כשהוקמה, מועצה מקומית ("גמינה"), בתקופת שלטון פולין, הוא נבחר כחבר המועצה מטעם הסוחרים היהודיים. הצלם פומרנץ נבחר כחבר המועצה - כנציג של בעלי המלאכה. לאבי, הרשל קופרברג, היו יחסים טובים עם ראש המועצה דומיני ועם מפקד המשטרה המקומי. אחרי כל ישיבה של חברי המועצה היה מקובל לערוך משתה, וכמובן שבהוצאות נשא הרשל קופרברג. יהודי שהיה זקוק ל"טובה" מהשלטונות ידע את הכתובת של הרשל קופרברג. אבי השתדל, ובדרך כלל הצליח, "לפעול" בהצלחה בפניות צודקות.

אני מבקש להביא כאן מקרה חשוב של הצלת יהודי מנייביץ' (נס!) מידי הצבא הפולני הנסוג מהאיזורים המערביים של פולין. "יחידות נבחרות" הגיעו לאזורנו במחשבה להקים כוח התנגדות לגרמנים במקומות ההיסטוריים של פולין במלחמת העולם הראשונה, בין הנהרות סטיר וסטוכוד.

לאכזבתם המרה, ברית-המועצות החליטה לספח את האיזורים המזרחיים של פולין, והיחידות הנבחרות (פלוגות עונשין) על קציניהן, בהגיען למנייביץ', תכננו לשרוף את העיירה על יהודיה, באמתלה שרובם קומוניסטים ומייחלים לבואם של הסובייטים.

אבי, צבי קופרבג ז"ל, ופומרנץ הצלם הי"ד, פנו לראש המועצה דומיני והעלו בפניו את מה שזוממים הקציניים הפולנים לבצע. בהתערבותו הנמרצת של דומיני ניצלו יהודי מנייביץ'. יחידות הצבא על קציניהם וציודם נסוגו לעיירה הורודוק, ערב יום כיפור.

בהורודוק הופצצו היחידות על-ידי מטוסים סובייטים שזרעו הרס והרג בצבא הפולני. כל הבתים היהודים בהורודוק נשרפו, אבל התושבים, בדרך נס, ניצלו.

אבי יזם ובנה את בית הכנסת שהיה ברחוב סנקייביצ'ה, בחלקה הצפוני של העיירה. הוא כיהן שנים רבות כגבאי

ליפא ויצחק קופרברג – בני דודים

מבריאים בפנסיונט "וורשביאנקה"

למרות שהוא לא היה דתי. הוא גם דאג לתחזוקת בית הכנסת. אני זוכר, שכשהיה בא השמש ר' גרשון מיואש שאין עצים להסקת בית הכנסת, היה אבי שולח עגלה עם עצי הסקה מהמחסנים שלו, כמובן, בלי תשלום. הוא אהב את הכבוד שחלקו לו המתפללים בתור גבאי. אבי יזם להזמין למנייביץ' את השוחט יעקב דובלין.

בשנת 1909 נשלח למנייביץ' מושל, "פריסטור", שהיה אנטישמי, ולא נתן רשות ליהודים להתיישב במנייביץ'. ביוזמת אבי נשלח ר' יעקב פוגץ' לפטרסבורג, כנציג יהודי מנייביץ', לפעול למען ביטול גזירה זו. ה"פריסטור" האנטישמי הורחק ממנייביץ', ואז התחילו הרבה יהודים להתיישב בה. האוכלוסייה היהודית גדלה, באו בעלי מקצועות חופשיים ובעלי מלאכה. כל המסחר היה בידי יהודים: יונה בבציוק, שלמה קופרברג, אהרון ברגמן, והשותפות רוזנפלד, צבייבל וציילינגולד. גם העגלונים היו מאורגנים בקבוצות. קבוצה אחת הייתה מעבירה את הסחורות שהגיעו ברכבת למחסנים של הסיטונאים. עם הקבוצה נמנו: מניה ואחיו וולף ווינשטיין, חיים קרפל ומאיר יוקל ווינר. הייתה גם קבוצת עגלונים שהיתה מובילה את העצים מהיערות למגרשים שעל יד הרכבת באמצעות ה"קולייקה", קרוניות על פסי רכבת צרים, שהיו קשורות לסוסים. עם הקבוצה הזו נמנו האחים דב, מוטל וולף ברוינשטיין, קהת פינקל ואחרים.

המעמדות במנייביץ'

בעיירה היו עשירים, בני המעמד הבינוני וגם עניים. העשירים, בדרך כלל, הושיטו עזרה לנזקקים. ד"ר אפלבוים מקובל ייסד במנייביץ' ועד יתומים ("יתומים קאמיטעט"). כיו"ר הוועד כיהנה הגב' זלצמן, רעייתו של המהנדס זלצמן.

אמי, חוה קופרברג, היתה הגזברית. הוועד הושיט עזרה ליתומים. כמה מהם נשלחו באמצעות ה"קאמטעט" לארץ ישראל ולאמריקה.

חיי הדת בעיירה

יהודי מנייביץ' היו בדרך כלל שומרי מסורת ודת. רק מעטים מהסוחרים היו חופשיים, אבל השבת והחגים נשמרו. במנייביץ' כיהן הרב יוסף גרדין וחתנו הרב אבלסון. שלושה שוחטים היו בעיירה. ביום השבת הורגשה ברחוב, וכמובן גם בבית, קדושת השבת. היהודים היו לבושים בגדי חג. בשלווה ובנחת הלך ראש המשפחה מלווה בילדיו ורעייתו לבית

מבריאים, בעיקר ילדים, בפנסיונט
בצד שמאל למטה – גב' רחל שוק

ילדים משתובבים על "המק"

הכנסת. האווירה בעיירה הייתה חגיגית, הורגש הטעם של "עונג שבת".

מפלגות במנייביץ'

במנייביץ' היו קיימות תנועות ציוניות. בראש ה"שומר הצעיר" עמדה שורקה רוזנפלד, בראש תנועת בית"ר והרויזיוניסטים עמד יצחק דובלין, בנו של השוחט ר' יעקב דובלין. הפעילים היו מנחם רוזנצוויג ומרדכי גאייר. היה גם תא מחתרתי של המפלגה הקומוניסטית שאליו השתייך חלק מהנוער, ביניהם אסתר ויינשטיין, קוילר ואחרים. בביתה של "באבע מניחה", סבתא מנוחה גוטמן, התקיימה הכשרה של נוער שבא לתקופה של שנה ויותר להכשרה, לקראת עלייתם ארצה. הם עבדו במנסרות, ביערות, ובחטיבת עצים אצל בעלי-בתים. מצבם לא היה שפיר ולעיתים קרובות הם רעבו ללחם.

השכלה וחינוך

בעיירה פעל הבית ספר הפולני הממלכתי "פובשכנה", שבו היה החינוך חובה. עם גמר הלימודים ב"פובשכנה" (שבע שנות לימוד), נסעו רק מעטים מהנוער ללמוד בגימנסיה בקובל. ביניהם: רוזה ויצחק קופרברג, מנחם רוזנצוויג, פעסל פוגץ, פרניה ריידר, בוזיה טינה. אלטר טינה יחד עם פיניע מעסטער ופייביש זילברשטיין נסעו לוילנה ללמוד בטכניקום. היו גם בני נוער שלמדו בישיבות ובתלמודי תורה בקובל, לוצק , לובלין ומיר. ההורים היו מאד להוטים לתת חינוך לילדיהם. היו מזמינים מורים פרטיים. זכורים היו לי המורים זליג חיז'י מפינסק, וולוק, ציר, גוניק מסטפן, אברהם משה לורבר, מרדכי מניוק ואחרים.

במנייביץ' הייתה ספרייה פולנית וגם ספרייה יהודית ע"ש י.ל. פרץ, שנוסדה ונוהלה על-ידי ליובה רוזנפלד.

חיי תרבות

חוג לתיאטרון פעל בהנהלת הבמאי והשחקן טורן מקובל. השחקנים היו חובבנים. לעיתים הייתה להקה ("טרופה") מהערים קובל ולוצק פוקדת את מנייביץ'. אני זוכר את ההצגות "מכירת יוסף", "מירלה אפרת" ואחרות. במנייביץ', האמידים שבאוכלוסייה היהודית והפולנית נהגו לשחק בקלפים יחד, עד שנת 1933. אחרי מות המרשל פילסודסקי ועליתו של היטלר לשלטון בגרמניה, גברה האנטישמיות בכל רחבי פולניה וגם בעיירתנו. האינטליגנציה הפולנית החליטה להקים קלוב נפרד תחת השם ק.י.פ. ("קלוב אינטילגנצי פרציונצ'י") שאליו הכניסה ליהודים הייתה אסורה.

אחד הקלפנים המובילים בין היהודים היה הסוחר רבנקו. הוא שכר את ביתה של משפחת פוגץ' והצליח לקבל רשיון למועדון ספורט בשם "חשמונאה". בקלוב פעלה קבוצת כדורגל יהודית שזכתה כמעט תמיד בהתמודדויות נגד הקבוצה הפולנית. חשוב לציין שמשפחת פלייש ובראשה וולקה פלייש האב, ובניו ליובה, סימה ולזקה, תרמו רבות להצלחת קבוצת הכדורגל חשמונאה. בין שחקני הכדורגל הצטיינו בניק רוזנצוויג ופייויש זילברשטיין. כאמור, המועדון פעל בעיקר כמועדון למשחקי קלפים. הקלפנים העיקריים היו: רבנקו, ניטשצקי, ליובה פלייש, שלמה פלאש, ברוך קימל. התקיימו ערבי רקודים, בין הרקדנים היו: ברכה פוגץ', ז'ניה ריידער פרניה ריידר, פילה שוק, ניטשצקי, ליובה ושמחה פלייש, דוד ניסמן, יצחק וליפא קופרברג ואחרים.

חשוב לציין שהאנטישמיות לא באה לידי ביטוי רק במשחקי קלפים נפרדים, אלא גם בחיי יום-יום, בעבודה, במסחר ובבית-הספר. פולנים עמדו עם כרזות וקריקטורות אנטישמיות על יד החנויות של היהודים וקראו לפולנים ולאוקראינים "לא לקנות אצל יהודים". על האנטישמיות של הפולנים והאוקראינים יש הרבה לספר ולא כאן המקום.

מנייביץ', מקום לריפוי שחפת ואסטמה

מנייביץ' הייתה ידועה כמקום לריפוי מחלות השחפת והאסטמה.

האויר היבש והצח, ועצי האורנים, השפיעו לטובה על הבריאות. במקום נבנה פנסיונט רחב ידים בשם "וורשביאנקה", בבעלותו של גורביץ מוורשה. הממשלה הפולנית בנתה סנטוריום מודרני לחולי שחפת שהופעל רק סמוך לפרוץ המלחמה בשנת 1939. בשנים 1939-1941 הפעילו הסובייטים את הסנטורים לילדים חולי שחפת.

מנייביץ' הצפונית והדרומית

מנייביץ' עצמה הייתה מחולקת לשני חלקים על-ידי פסי הרכבת, חלק צפוני ודרומי. בחלק הדרומי היו מרוכזים המסחר והחנויות. בחלק הצפוני הייתה מרוכזת התעשייה. היה בית החרושת הידוע "פרקטניה", שבנו אותו הרשקוביץ וקבוס ואחר-כך נרכש על ידי אזרח בלגי בשם לה-שאפל. בפרקטניה עבדו למעלה מ-500 פועלים פולנים ואוקראינים. בזמן שלטון הפולנים לא קיבלו לעבודה יהודים. עם כיבוש אזורינו על-ידי הגרמנים הועסקו בו רק יהודים. כל בוקר היו שוטרים יהודים מובילים יהודים לעבודה ובערב היו מחזירים אותם לבתיהם. בצד הצפוני פעלו המנסרות של באט ושוק, בית חרושת לעפרונות של הפולני סטז'ינסקי, אחיו של ראש העיר וורשה, בית חרושת לשמן בבעלות משפחת בורקו, חמש מאפיות, ושתי טחנות קמח. בשנת 1937 הופעלה תחנת חשמל.

היריד במנייביץ'

במנייביץ' התקיים מידי יום שלישי יריד אזורי. באותו יום זרמו לעיירה המוני אוקראינים, מי ברגל ומי ברכב, מכל הסביבה, כדי למכור מתוצרתם החקלאית ולקנות מצרכים, בגדים ונעליים שיהודי העיירה והסביבה הכינו מבעוד מועד. העיירה רעשה מעלות השחר ועד לשעות המאוחרות של הלילה.

מימין: ...., פניה ויהודה טרגר, איטקה רוזנפלד, רבנקו, בניק רוזנצווייג, ...,
קימל ברוך...

קליטת פליטים

כשפלשו הגרמנים לפולין ב-1939, ברחו הרבה יהודים למזרח פולין. למנייביץ' הגיעו אלפי פליטים. מהעיירה טרספול באו כמעט כל אנשי העיירה; במנייביץ' הם מצאו מקלט בטוח אצל התושבים היהודיים, שעזרו להם להשתקם. לצערנו, גורלם היה כגורל יהודי מנייביץ': הם נרצחו בשתי האקציות, ב-ג' באלול תש"א (1941) ובאקציית החיסול המוחלט ב-כ"ג באלול תש"ב (1942).

לסיכום:

העליתי קצת מזכרונותי מעיירתי מנייביץ', שאותה אני רואה בדמיוני, אבל האמת המרה היא שעיירת הולדתי, שבה גדלתי והתחנכתי, איננה עוד, כפי שנעלמו מאות ואלפי קהילות יהודיות בפולין.

הפחד הוליד גבורה

יצחק קופרברג

עוד לפני שהגיעו הגרמנים לעיירה שלנו, כבר ידעו האוקראינים על כוונתם להשמיד את היהודים, והם חיכו בקוצר רוח ובשמחה לבוא הגרמנים, כדי לעשות ביהודים שפטים כרצונם וכאוות נפשם. ואכן, כשהרוסים נסוגו מהעיירה שלנו, הגרמנים לא נכנסו אליה מיד. הם רק הודיעו לתושבים האוקראינים על חופש פעולה, הניתן להם לעשות ביהודים כרצונם.

כבר השכם בבוקר נעו אלפי אוקראינים, גברים, נשים וילדים, מכל הכפרים, סמוכים ורחוקים, לעיירה שלנו, פלשו לבתי היהודים, בזזו ולקחו מכל הבא ליד. הם סבבו קבוצות קבוצות מבית לבית, עד שהבתים התרוקנו כליל. וכשבאה קבוצה נוספת היו עוטים על השאריות והורסים את מה שנשאר. לפעמים שברו את החלונות או את מה שמצאו עוד בבית מתוך זעם, על שלהם לא נשאר מה לבזוז. שלושה ימים ארכו השוד והביזה. כשפגשו ברחוב יהודי, לבוש בחליפה שמצאה חן בעיניהם, דרשו ממנו להתפשט. אחרי ה"חינגה" הזאת כבר היינו חסרי-אונים וכמעט מחוסרי-כל.

הגרמנים ריכזו אותנו בגטו וניתקו אותנו מהעולם החיצון. היינו שבורים פיזית ומוסרית. היינו הולכים כל יום בבוקר, תחת משמר, לעבודה בבית החרושת "פרקטניה", ובערב חוזרים הביתה. הילכו שמועות שהגרמנים מובילים את היהודים להשמדה, אבל ההודעות שלהם, בכל מיני דרכים, אמרו, שכל היהודים נשלחים לעבודה. ובאמת היה קשה להבין מדוע יקחו אלפי אנשים בריאים וחזקים ובלי שום סיבה יהרגו אותם, במקום לקחת אותם לבצע כל מיני עבודות הכרוכות במאמץ המלחמתי. טירוף כזה לא התקבל על הדעת. היתכן? אך השמועות שהגרמנים משמידים את היהודים גברו, ובליבו של כל אחד התעוררה השאלה מה לעשות? אתה חשבת על כך ביחידות, אתה דיברת על זה עם ידידים, ובקבוצות. בעבודה עלתה תמיד השאלה... מה לעשות??? אבל לאף אחד לא היה פתרון לשאלה. וכשעלתה המחשבה בלב מישהו לברוח מהגטו, וכשהצליח אמנם לברוח, לאן הלך? הרי כל הכפריים שבסביבה חיכו לרגע שיחסלו את היהודים. היינו עדים לזה בזמן האקציות הראשונות, כשהגרמנים היו עוברים מבית לבית ומחפשים יהודים. אם מישהו הצליח להסתתר, היו באים האוקראינים, התושבים המקומיים, ו"מחפשים בנרות", ומוסרים את המתחבאים לגרמנים.

זכורני, בעת האקציה הראשונה, כשהגרמנים ריכזו את היהודים על יד המועצה, הבחינו "השקצים" הצעירים שבמגרש הריכוז חסרים הגברים ממשפחת קופרברג. הם באו במרוצה לביתנו וחיפשו אותי ואת אבא, וכשלא מצאונו בבית, הם נכנסו למאפייה שהייתה לנו בחצר, ובנרות חיפשו

יצחק קופרברג

בתנור של המאפייה, וחירפו וגידפו וקיללו קללות נמרצות על שלא הצליחו למצוא אותנו.

כבר הגיעו שמועות שהגרמנים מחסלים חיסול כללי את היהודים קהילה אחרי קהילה. הרגשנו כבר שנותרו ליהודי העיירה שלנו ימים ספורים, אבל לאף אחד לא היה מושג שהיערות הגדולים שמסביב יכולים לשמש מקום מקלט והצלה. שמענו שבעיירה הסמוכה, טרויאנובקה, כשבאו הגרמנים לרכז את היהודים ברחו כל הצעירים ליערות, אלא שהגרמנים ריכזו את אלה שמצאו, והאיכרים המקומיים היו עורכים חיפושים יום יום ביער, מוצאים כל פעם בורחים, ומסגירים אותם לגרמנים, להשמדה. באחד הימים, לפני ההשמדה, עלה רעיון בלב אנשים מספר, לברוח ליער. פשוט כדי לא לראות איך מובילים אותנו כצאן לשחיטה, ולא להיות שותפים לסבל שחיכה לנו ולמשפחותינו. כשחזרתי הביתה בערב אחרי העבודה (גרנו בבית פוגץ'; הגרמנים ריכזו בימים האחרונים בבית אחד הרבה משפחות בתחום הגטו) סיפרתי לבני משפחתי שבעבודה מתארגנת קבוצה לברוח ליערות, ואני רוצה להצטרף. לא מצאתי תשובה מפי ההורים מפני שהם לא ידעו מה לייעץ. בלילה, זה כבר היה הלילה האחרון לפני הבריחה, נדדה שנתי ורק חשבתי על ההחלטה לברוח.

שמעתי את אמא אומרת לאבא, "מוטב שיברח, לכל הפחות שהוא יצליח להישאר בחיים"...

בבוקר, כשעברה שיירת הפועלים שהובלו לעבודה לפרקטניה, ואני הצטרכתי להצטרף אליהם, אמרתי בחיפזון להורים, שאני מצטרף לבורחים ושלא אחזור אחרי העבודה. הם ליוו אותי במבט אחרון, בעיניים מלאות דמעות שחנקו את גרונם, מבלי שיכלו להגיד מילה. כשירדתי במדרגות שמעתי את אמי קוראת לי. חזרתי, ואמי הוציאה חתיכת בד חדש שפעם קנינו לחליפה ועתה היה מיועד להחלפתו במזון. אמא ביקשה ממני שאקח את זה איתי, ובעבור זה אולי אשיג מזון. שבתי ובמהירות רצתי להצטרף לקבוצה. באותו יום, בזמן העבודה, היו לחישות בין אלו שהחליטו לברוח, שהיום בורחים. בצהרי היום השתדלו אלה שהחליטו לברוח, לצאת מתחום הגדר של הפרקטניה ולהתרכז במגרש שהיה מלא קרשים. המרחק שבין המגרש ליער היה כ-200 מטר בלבד. בקבוצה הזאת ראיתי את אשר פלאש, פנחס טינה, דוד בליישטיין, זאב ורבה, יהושע קנוניץ, שמרל זפרן, וגם אהרון ברגמן עמד בצד על-יד הקבוצה. התקרבתי לאהרון ברגמן, הוא אמר לי "איצקה, אל תצטרף אלי, מפני שאני משתדל להגיע לכפר גרדיסק, ששם אני והוריי גרנו הרבה שנים, ואולי שם אמצא איזה מחבוא אצל אחד האיכרים". זה היה במקום המיועד וברגע הזינוק. בבת אחת התחלנו כולנו לרוץ לכיוון היער, ריצה מרתונית בכל הכוחות. נכנסנו ליער והמשכנו לרוץ ולרוץ עד אפיסת הכוחות, נפלנו ארצה, הסתתרנו בין השיחים, ושכבנו עד הלילה.

יהושע קנוניץ הוציא אקדח שלקח איתו. הוא החזיק אותו בגלוי, ביד, ולא בסתר, והיה מוכן להתגונן. כל הלילה המשכנו ללכת. רצינו להתרחק ככל האפשר ממנייביץ'. אהרון ברגמן התרחק מאיתנו. הוא הלך בכיוון גרדיסק. אחר כך נודע לנו, שהכפריים שאצלם ביקש מקום מחבוא הרגו אותו. אחרי הליכה במשך כל הלילה חשבנו שהנה התרחקנו ממנייביץ', אך התברר לנו שכל הלילה סבבנו סביב עיירתנו והגענו אליה מכיוון אחר. היו שידעו שביער, בסביבת הכפרים לישניבקה וגריבה, ישנה קבוצת יהודים וביניהם ברל לורבר, שגם הם ברחו. החלטנו לחפש אותם. המשכנו לכיוון ההוא. כשהיינו ביערות בסביבת לישניבקה נודע לנו, שברל לורבר ועוד בחורים מלישניבקה, שברחו ליערות זמן רב לפנינו, התארגנו, והם מסתובבים עם נשק בסביבה. חיפשנו קשר עם ברל לורבר. אחד ה"אקטיוויסטים" מלישניבקה אמר לנו שברל והקבוצה שלו נמצאים ביערות על-יד לישניבקה, ומפעם

פרטיזנים יהודים במנוחה קצרה

לפעם מגיעים בלילות לכפר, ואם אנו רוצים לפגוש אותם, אנו צריכים לארוב להם על-יד הגשר ה"שטני", שזה המעבר היחידי כמעט מהיער אל הכפר. ואמנם במשך לילות רצופים היינו יוצאים מן היער ומתחבאים על-יד הגשר וחיכינו לברל והקבוצה שלו. לילה אחד שמענו צעדי אנשים מתקרבים מכיוון היער אל הגשר. כשהם היו קרובים לגשר, הם הרגישו בתנועה חשודה ופתחו עלינו באש. אחד הבחורים שלנו התחיל לצעוק ביידיש: "ברל, זה אנחנו!" ברל הכיר את הקול ונוצר המגע הראשון עם הקבוצה של ברל לורבר, שכבר הייתה מאורגנת, ופעלה תחת פיקודו של קרוק. ברל לא יכול היה לקחת אותנו אל המחנה שלהם בלי רשות המפקד. סיכמנו שניפגש כעבור כמה ימים, בלילה, אחרי שידווח למפקד שלו. חזרנו למקום מחבואנו ביער. בליל הפגישה שקבענו עם ברל, הוא הופיע יחד עם קרוק. קרוק החליט לא לצרף אותנו מיד לקבוצה שלו כי לא היה לנו נשק. אך הוא העביר אותנו למקום אחר, בטוח יותר, בעמקי היער, ואמר לנו שהוא יעמוד איתנו בקשר, וכי עלינו להשיג נשק בכל מחיר.

קורות משפחתנו

דוד קנוניץ'

דוד קנוניץ'

משפחתנו מוצאה מוולודימיריץ שעל יד סרני. אבי ז"ל העתיק את ביתו לבילסקו-וליה, כפר גדול שישבו בו כמה עשרות משפחות של יהודים. האחוזה הגדולה נמצאה בבעלותו (בחכירה) של יהודי בשם גוטסמן, שעלה בשנות ה-20 לארץ-ישראל.

זכורני, כילד, שבעל האחוזה גוטסמן היה מזמין את התושבים היהודיים לקידוש בימי חג, ביחוד בשמחת תורה. "קידושים" אלה נחרתו בזכרוני עד היום.

אבי, (אינני זוכר את סבי), החליט יום אחד שאנו מעתיקים את מגורינו לעיירה מנייביץ', שהלכה והתפתחה בצעדי ענק. זו הייתה עיירה שהוקמה בשנים הראשונות של המאה ה-20, בעקבות הנחת פסי רכבת, שהובילה מקייב לוורשה. במחצית הדרך בין הערים סרני וקובל, בק"מ ה-60 מכל עיר, בתוך יערות, הוקמה תחנת רכבת שכונתה "סטנציה" מנייביץ', שהביאה לבניית מנסרות, בתי חרושת לעבודות עץ וכו'. כן התפתח שם מסחר בתוצרת חקלאית שכפרי הסביבה ייצרו. כן הייתה דגה לרוב. אבא הרגיש, בחושו הבריא, שעליו לבנות את ביתו בעיירה מתפתחת זו. כבעל מקצוע מעולה במסגרות ונפחות ידע שצפוייה פרנסה, אם לא בשפע, הרי מספיק בכדי לקיים בכבוד את המשפחה.

כאמור, עברנו לגור למנייביץ' ב-1928-1929. השתכנו בביתו של סבנו (אב אמי, ישראל בר ז"ל). הוא עצמו היגר לארה"ב.

אברהם משה קנוניץ' הי"ד

בתיה קנוניץ' הי"ד

אבא במו-ידיו הקים את בית המלאכה שהפך להיות בית מלאכה מכני בעיירה. הוא לא הגביל את עצמו לעבודה לשם פרנסה. הוא מצא במנייביץ' כר נרחב לפעילות ציבורית.

הוא נבחר כראש הארגון של "האנדווערקער פאראיין", יחד עם שמערל פאל הכובען.

הארגון של בעלי-המלאכה הטביע את חותמו על חיי העיירה. נוסדה קופה לעזרה הדדית, והוקמו שותפויות - קואופרטיבים של בעלי-מלאכה, כדי לחזק את החלשים שביניהם. אמנם, ה"פאראיינים"-קואופרטיבים לא החזיקו מעמד זמן רב, אולם שימשו מעין שלב חשוב בחיי העיירה המתפתחת. גם בחיי הדת חלו שינויים, כשה"פאראיין", איגוד בעלי המלאכה, הביאו גם שוחט משלהם, דבר שהביא למריבות על חזקה ופילג את העיירה לתומכיו ומתנגדיו של השוחט החדש ר' משה-דוד לברטוב ז"ל.

ברצוני לספר סיפור משעשע שאירע בעיירה שלנו, ואני זוכרו כאילו קרה הדבר היום.

בעלי המלאכה קיימו מניין עצמאי, ולקראת הימים הנוראים שכרו את ר' יעקב דובלין השוחט לעבור לפני התיבה. עדיין מצטלצלות באוזני תפילותיו, כשהוא נעזר על-ידי בנו שמואליק כמשורר. בהגיע יום שמחת-תורה נתנו המתפללים עינם בכוס ושתו לשכרה, וכטוב ליבם עליהם, יצאו לחפש "קיגל" או חמין בבתי חבריהם. נזרקה קריאה שהולכים לר' יעקב דובלין השוחט, בעל התפילה, ואמנם הוציאו סיר שלם עם מעיים ממולאים וערכו סעודה כדת-וכדין בבית הכנסת. בעיצומה של החינגה הופיעה ה"שוחטקה", אשת ר' יעקב כשכולה רותחת, מקללת וצועקת חמס, גזלנים, רוצחים, גנבים, - גנבתם את הצ'ולנט שלי". לא עזרו דברי שידול. היא בשלה, ממשיכה לקטר. אז גמלה בליבותיהם של בעלי-המלאכה ההחלטה להזמין שוחט נוסף לעיירה ואמנם הובא השוחט החדש משה-דוד לברטוב שכונה "דער נייער שוחט של ההאנדווערקער".

היו מריבות ונסיונות בלתי פוסקים להגיע לשלום ולפשרה ביניהם, שלא נשאו פרי עד ימי השואה. זוכר אני שתמיד נתלוו לשוחט החדש מספר שומרי-ראש, ששמרו עליו מפני פגיעה מטעם "דעם אלטן שוחט" ותומכיו.

ברור שגם התפילות נערכו בנפרד. על יד בית הכנסת הגדול הוקם שטיבל של בעלי המלאכה. אבי ז"ל, יחד עם אחרים, היו הרוח החיה בארגון (פאראיין).

זכורני, שבלחץ הנסיבות והתנאים הכלכליים הקשים, שהלכו והחמירו, נהפך אבי לבורר ופוסק ב"דיני תורה", גם בין השוחטים, שהמריבות ביניהם לא פסקו אף-פעם. היו חריגות וחריקות בהסכמים שהוסדרו ביניהם, והם לא קויימו בדרך-כלל.

אבי נבחר כחבר המועצה ב"גמינה", המועצה העירונית, וכן כ"דוזר", חבר במועצה הדתית, שמקום מושבה היה

מניה (קנוניץ') צבייבל עם שני אחיה התאומים, זכריה וזלמן הי"ד

בעיירה מלניצה. למעשה ראו באבי נציג בלעדי של יהודי מנייביץ' בקהילה.

בינתיים גדלה משפחתנו. היינו שני אחים ושתי אחיות (לפי הסדר: אחותי מניה, אני דוד, אחי יהושע ז"ל ושרה תבל"א). בשנת 1930 נולדו תאומים-בנים זכריה וזלמן.

במרוצת השנים הוקם בביתנו גם מניין של חסידי סטולין. אבי ז"ל היה בין חסידיו של הרבי, ר' משהל'ה.

זוכר אני את ביקוריו של ר' משהל'ה בביתנו.

וכך התנהלו החיים... כשמידי פעם פוקדים זעזועים ואירועים שהטביעו את חותמם על חיי היהודים בעיירה. אחותי מניה שהתה בקיבוץ "בורוכוב" כשנתיים, מתוך תקווה, שלצערנו נתבדתה, שבקרוב תוכל לעלות ארצה.

היא חזרה הביתה, מאוכזבת על שלא יכלה להגשים את שאיפותיה.

אני עבדתי בבית-המלאכה שלנו כעוזר לאבי, והשתלמתי היטב במקצוע חרטות ומסגרות, וכך נמשכו החיים.

ברצוני להוסיף כמה מילים על מה שקרה בבית הספר הפולני שבו למדו ילדים מכל הסביבה: אוקראינים, פולנים ויהודים. השנאה ליהודים הייתה גדולה מאוד.

זה היה בית ספר יסודי של שבע כיתות, והמורים הפולנים שלימדו בו הגיעו ממרכז פולין. לפני שאספר על האירועים בבית הספר הזה, ברצוני לספר שבעיירה מנייביץ' היה גם בית ספר "תרבות", שהיה בית ספר עברי, ואני גם למדתי בו. הלימודים בבית ספר זה לא התנהלו לפי איזושהי

תוכנית לימודים העיקר הוא שלמדו שם עברית. אני זוכר שהמצב בבית ספר זה היה קשה מאוד. אמנם ההורים שילדיהם למדו בו שילמו שכר לימוד, אבל אף פעם לא הספיק הכסף כדי לשלם משכורות למורים. אלה שעסקו בפעילות חברתית בעיירה היו מארגנים כל מיני אירועים חברתיים כדי לעזור לממן את הוצאות בית הספר. ילדים ונערים למדו בחדרים אצל מלמדים, אבל זה היה בהיקף קטן. וכך, אחרי כמה שנים של לימודים בבית ספר "תרבות", נרשמתי לבית הספר הפולני ("פובשכנה"). כפי שציינתי, הייתה שנאה גדולה ליהודים. בשיעורי התעמלות, בחורף, כשירד שלג כבד ואי-אפשר היה לקיים שיעור התעמלות - יצאנו החוצה והמורה הפולני הסתכל פה ושם ואמר: אם אנחנו לא עושים התעמלות, אז תעשו מלחמה - פולנים נגד יהודים. יותר לא צריך היה להוסיף דבר. בין רגע התחילו כל תלמידי הכיתה להתגושש אחד עם השני. השלג היה די עמוק וכל אחד השתדל להכניס את יריבו עמוק בשלג והמורה עמד והסתכל וחייך לו, איך שילדים יהודים ופולנים מתגוששים זה עם זה, עד שנסתיימה שעת ה"התעמלות" והצלצול נשמע. התנגשויות אלה היו תופעה של יום יום, וכולם ראו זאת כאילו זה צריך להמשך. גם בתוך הכיתות היו קורים דברים כאלה. אם המורה מאיזו שהיא סיבה איחר לשיעור - התחילו להתעופף חפצים מכל הבא ליד. עיקר המלחמות היו קורות בסוף שנת הלימודים. אלה היו מלחמות שבהן השתמשו באבנים. אף אחד מהמורים לא מנע את ההתגוששויות בין התלמידים היהודים לבין הלא יהודים (פולנים ואוקראינים). ההתגוששויות התחילו בחצרות בית הספר ועברו לשטח מסילת הברזל, בין קרונות משא שעמדו על המסילה. לפעמים, כשהיו נוכחים במקום העגלונים היהודים, שעסקו בהובלת סחורות שהגיעו ברכבת, והם היו מחלקים את הסחורה לבעליהן, היו הם מצליפים עם השוטים שלהם בשקצים. כאלה היו המנהגים בבית הספר הפולני. אחרי מספר שנות לימוד הפסקתי את לימודי בבית הספר.

בעיירה שלנו הייתה פעילות גדולה של כל המפלגות הציוניות, וגם של המפלגה הקומוניסטית. בגלל הפעילות הזאת ראו השלטונות בכל הנוער היהודי קומוניסטים. היו הרבה מעצרים ורבים נשפטו לתקופות מאסר שונות. אני החלטתי שאני מוכרח להסתלק מהארץ הזאת. הייתי מבקר תמיד בקן של בית"ר. המפלגה הרוויזיוניסטית התפלגה ומנהיג בשם גרוסמן עמד בראש אחד הפלגים. הפלג ה"גרוסמניסטי" התחיל לחלק לחבריו סרטיפיקטים לארץ ישראל. כשנודע לי על המפלגה הזאת החלטתי להירשם בה ולעבור הכשרה במחשבה שאולי יתאפשר לי גם לעלות ארצה אחרי כמה חודשי הכשרה.

כחבר המפלגה ה"גרוסמניסטית" אושרה יציאתי להכשרה, על אף שהייתי עדיין נער. החלטתי שאני יוצא להכשרה ויהי מה, ולהסתלק מהארץ הזאת. בבית לא רצו להאמין שאני הולך לקראת צעד נועז כזה, ואחרי כמה שבועות ארזתי את חפצי ויצאתי להכשרה לעיר לודז'.

בשבילי, היציאה להכשרה הייתה דף חדש בחיים. בדרך לעיר לודז' התעכבתי בוורשה כי הייתי מוכרח לסדר עניינים שונים במרכז המפלגה. תארתי לעצמי כי מרכז של מפלגה נמצא בבית מיוחד, עם הרבה פקידים והרבה רשמיות, וכשמצאתי את הבית שחיפשתי - התפלאתי מאוד למראה עיני, באיזו חצר עלובה נמצא המשרד שהיו בו כמה חדרים; מצאתי שם בחור שהסביר לי על המפלגה הגרוסמניסטית ועל המצע שלה, ולבסוף הוא אמר לי: "לשם מה אתה הולך לקלקל לך את החיים באיזושהי הכשרה, תשיג אלף זהובים ותקבל סרטיפיקט ותיסע לארץ-ישראל". זה באמת היה רעיון לא רע, אבל איפה אני ואיפה אלף הזהובים. כשיצאתי מהבית בקושי גירדו כסף לכרטיס ועוד כמה זהובים לדרך.

במשך כמה הימים שהייתי בוורשה הספקתי קצת להכיר את הנוער היהודי-הציוני, שהיו חברי המפלגה. אבל מי רצה לשמוע על הכשרה וגם לעבוד; צחקו ממני. הייתי נבוך מהחיים בעיר הגדולה, ורציתי איכשהו לעשות השוואה בין הנוער בעיר הגדולה לבין הנוער בעיירה שלנו. אם מדובר

גל-עד שהוקם
בבית יגאי לזכר
יהושע קנוניץ' הי"ד
שנרצח ע"י רוצחים
פולנים בלובלין
1945

ברוח חלוצית, את זה אפשר היה למצוא רק אצל הנוער בעיירות הקטנות באוקראינה. היה זה נוער שאפשר היה לסמוך עליו. הנוער בוורשה, שאיפתם הייתה רק לעשות חיים... על השנה שעברה עלי בקיבוץ אין הרבה מה להרחיב ולכתוב - זו הייתה שנה של בזבוז זמן בשביל נער כמוני שידע מה זו עבודה. לא מצאתי אפילו דבר אחד חיובי. אלה היו חיים עלובים, ואפילו אחרי שנה שעברתי את ההכשרה, בלי כסף ובלי פרוטקציה אי אפשר היה לקבל סרטיפיקט.

חזרתי הביתה והתחלתי שוב לעבוד עם אבי בבית המלאכה, אבל אז התחילו הבעיות. המשטרה הייתה מבקרת אצלנו הרבה, לפעמים כדי לבדוק אם אני נמצא בבית. הם חשדו בי, שאני עוסק בפעילות קומוניסטית. ולבסוף הם הגיעו פעם לפני האחד במאי ואסרו אותי למשך החג הזה. איך אפשר לתאר - הצעירים הסתובבו בעיירה כמו עכברים מורעלים - לא ידעו מה לעשות, והפולנים היו בכל פעם מעוררים מהומות מלוות במכות; בעיקר כשהיו נערכים משחקי כדורגל - בין הקבוצה היהודית "חשמונאה" לבין הקבוצה הפולנית "שטשעלצי". בין שזכתה הקבוצה היהודית, וזה בדרך-כלל קרה, ובין שהפסידה - וזה לעתים רחוקות - האירוע תמיד היה מלווה מכות והתפרעויות שהחלו במגרש והתפשטו עד לרחובות העיירה.

בהעדר מטרה ויעדים לנוער, כפי שציינתי לעיל, היה הנוער עוסק בספורט, בארגון נשפי רקודים וגם לא משכו ידם ממשחקי קלפים. היו "קלובים" - מועדונים למטרות אלו. אבל דבר קונסטרוקטיבי לא נראה באופן מוחשי בעיירה.

מספר הבוגרים של בית הספר הפולני גדל מידי שנה, וניתן היה לראותם בזמני סיום בית הספר, כשהם מצטרפים לאותן התנגשויות בין פולנים ליהודים, שהפכו ל"מסורת".

הנוער השתלב בעסקי אבותיהם, מי במסחר זעיר ומי במלאכה. היו שיצאו ללמוד בערים הגדולות: קובל, לוצק, וילנא, לבוב - בבתי ספר מקצועיים - טכניקומים, והיו שיצאו ללמוד בישיבות ותלמודי-תורה.

כאמור, רוב הנוער נשאר תקוע בתוך העיירה, שבאופן יחסי לגבי עיירות הסביבה, מצבה היה יותר מבוסס כי היו בה בתי-חרושת, ומסחר מפותח בבקר ובתוצרת חקלאית.

זכורים לי ימי היריד שהתקיימו מידי יום שלישי בעיירה. אל היריד נהרו באותו יום אלפי איכרים עם תוצרתם, וסוחרי בקר מכל קצות פולין היו רוכשים ראשי בקר במאותיהם והיו מעמיסים אותם על קרונות, וכן היו מעין "טרייבערס" שהיו מובילים ברגל את השוורים מרחקים עצומים עד לוורשה. זכור לי אחד בשם פיניע פול שלמרות נכותו ברגל היה הולך מאות קילומטרים עם הבקר ועסק בשעות הפנאי שלו כמתנדב במכבי-אש, יהודי יחיד.

לכאן באו סוחרים עם הפרקמטיה שלהם מעיירות הסביבה, בעיקר מהעיירה מלניצה, עם פרוות, בגדים, נעליים, כובעים, סירי-חימר, עגלות עמוסות בצל ועוד ועוד דברים רבים שלהם היו זקוקים האיכרים, וכל זה התקיים בשטח נרחב מחוץ לעיירה, שנקרא שטח היריד.

יום זה היה יום של פדיון לכל בעלי החנויות ובעלי המלאכה. באותו יום עד מאוחר בלילה נשמעו צעקותיהם ושירתם של השיכורים מלווים בגרמושקה - כל זה נשאר בזכרוני.

האווירה לפני המלחמה

מילים ספורות על התקופה הקצרה שלפני המלחמה, בשנת 1939. היה ברור שעומד משהו להתרחש אחרי סיפוח איזור טיעשין מצ'כיה לפולין. אחרי שצ'כיה סופחה לגרמניה הייתה אווירה של התרוממות רוח אצל הפולנים אבל גם של אי-וודאות...

המלחמה פרצה

שיירות של פליטים הציפו את העיירה כשכולם נעים מזרחה, שמא כאן בסביבתנו בין הנהרות סטוכוד וסטיר יוקם קו הגנה.

והנה, כרעם בהיר משמיים, הופיעו אווירונים סובייטים והפיצו עלונים שבישרו לאוכלוסייה שהצבא האדום עומד לשחרר את התושבים מעול הפולנים.

ואמנם, הם, הרוסים, הגיעו ביום הכיפורים. כולם - נשים, טף, זקנים, ובעיקר נוער - הציפו את הרחבה שעל יד תחנת הרכבת, שם הופיע קטר מקושט בדגלים אדומים. אלה היו הסובייטים.

המצב השתנה לחלוטין. החנויות התרוקנו מסחורה, שנחטפה על-ידי הפקידים הסובייטים ומשפחותיהם וכן על-ידי האוכלוסייה המקומית. בית הספר העברי הפך לבית-ספר ששפת ההוראה בו הייתה אידיש. הוקם בית-ספר אוקראיני-רוסי שמרבית תלמידיו היו יהודים. הפולנים התמידו בעקשנות ללמוד בבית ספר פולני. האוכלוסייה היהודית הועסקה בבתי חרושת כמו בית החרושת הענק "פרקטניה", בית חרושת לעפרונות, ובמנסרות. רבים הועסקו בכל מיני מוסדות כלכליים שהוקמו בעיירה.

בתי מלאכה כמו זה של אבי ואחרים המשיכו לפעול כרגיל, אולם הורגש לחץ מטעם השלטונות להופכם לקואופרטיבים.

הנוער מחוייב הגיוס, בני 20 ומעלה, וביניהם גם אני, גוייס לצבא האדום. נשלחתי למרכז רוסיה, לעיר אריול (Oriol).

כשפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה שירתתי בצבא. אחרי העברות ממקום למקום, היחידה שבה שירתתי עמדה להשלח לחזית. פתאום התקבלה הוראה שעל יוצאי אוקראינה המערבית להחזיר את כל הציוד שהיה ברשותנו. הועברנו לעורף, לעיר קירוב, במסגרת מגוייסים למאמץ המלחמתי בעורף. טולטלנו במרחבי רוסיה, אורל, אופה.

דוד קנוניץ' וביתו חוה מולובינסקי, בנו צביקה ובנה של חוה, אורן מולובינסקי, בעת ביקורם בקרקוב, ליד השלט "קנוניץ'". שנת 1997

בסוף הושיבו אותנו בניז'ני טאיגיל בהרי אורל, לעבוד בבית-חרושת למנופים.

נאלצנו להמלט משם בגלל המחסור והרעב ששרר שם. הרעב והמחלות הפילו אלפי חללים. הגענו לעיירה שבה היו בתי יציקה לברזל. שם נשארנו עד תום המלחמה.

בתוקף ההסכם שבין ממשלת ברית המועצות לבין ממשלת פולין, יצאנו את בריה"מ לפולין. הגעתי לעיר וולבזשיך, שם נכנסנו לקיבוץ במטרה לצאת את פולין לארץ ישראל. בקיבוץ הכרתי את רעייתי ציפורה. משם המשכנו לעבור גבולות: לצ'כיה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה, ובעלייה בלתי ליגאלית, לישראל, באונייה "התקוה". נתפסנו והועברנו לקפריסין, שם שהינו קרוב לשנה.

בשנת 1947 עלינו ארצה. השתקענו בכפר ויתקין, ואחר-כך התיישבנו במושב בית ינאי, שבו אני חי עד היום ומקיים משק חקלאי.

אני אב לשני בנים, יהושע וצבי, ובת חוה. מהבת חוה יש לי שלושה נכדים, מיהושע ארבעה נכדים, ומצביקה שלושה נכדים.

זה בערך קיצור תולדות-חיים של מה שנשאר ממשפחה עניפה, ואני רואה עצמי מאושר שיחד עימי ניצלו שתי אחיותי מניה וסוניה.

כאן אקדיש מספר מילים למשפחתי שהושמדה:

אבי, אברהם משה, בעל מלאכה, מסגר-נפח שהיה ידוע כעסקן ציבור שלא על מנת לקבל פרס, היה אהוב על יהודים וגויים כאחד, והיה טורח, ובהצלחה, למען יהודי העיירה אצל השלטונות הפולנים, ואחר-כך אצל הסובייטים. הוא שימש כנציג העיירה בקהילה במלניצה.

בתקופת שלטון הסובייטים שימש כאזרח-שופט בבית המשפט המקומי. זו הייתה מעין הבעת אמון בו מצד הציבור והשלטונות גם יחד.

עם פרוץ המלחמה עם גרמניה, היה זה אבי שדירבן את אחיותיי לעזוב את העיירה ולברוח לבריה"מ, ואמנם, כך ניצלו אחיותיי.

אבי נרצח באקציה הראשונה עם 375 הגברים ב-ג' באלול תש"א (אוגוסט 1941). אחי יהושע הפך לראש המשפחה ודאג לכלכלת הבית - לפרנס את אמא ואת שני אחינו הקטנים זלמן וזכריה. הוא אשר החל בארגון מחתרת, כשאקדח שהוא התקין היה הנשק היחיד בקבוצה. הוא יצא את העיירה והיה בקבוצה של קרוק. יהושע עבר את התקופה כלוחם - פרטיזן. בצאתו, הוכנס לבית-חולים בלובלין. הוא נרצח על-ידי רוצחי א.ק. הפולנים בשנת 1945.

אמי ברחה עם שני אחיי הצעירים זלמן וזכריה בני ה-10 מהאקציה השנייה. הם הסתתרו במשך זמן מה בכפרים, אולם לא שיחק להם המזל. אמי יצאה להביא קצת בגדים, ושכנה אוקראינית הלשינה עליה בפני השוטרים האוקראינים, והיא נרצחה על-ידיהם.

אחיי, בראותם שאמא לא חוזרת, יצאו לעיירה - ושם נתפסו על-ידי השוטרים ונרצחו.

דודי יהושע קנוניץ' ז"ל

(1945-1923)

יהושע קנוניץ' – פרטיזן

כתב יהושע בן ציפורה ז"ל
ודוד קנוניץ', בית ינאי

בחור יהודי גאה, פרטיזן אמיץ לב, איש טוב ומיטיב, תמיד נכון לסייע לרבים אחרים בשעת מצוקה, גם כאשר נשקפה סכנה לחייו. בעל תושייה וידי זהב. כך אזכור את דודי (אחיו של אבי), יהושע קנוניץ' ז"ל, מסיפורי המשפחה והחברים.

יהושע נולד לבתיה ומשה קנוניץ' ז"ל בשנת 1923, בעיירה מנייביץ' שבאוקראינה.

כבר בבית הספר גילה הנער התמיר ויפה התואר, אומץ לב ונחישות, כאשר הטיל פחד על הפולנים והאוקראינים שהתנכלו ליהודים. אלו חששו מנחת זרועו האروכה והחזקה והעדיפו להתרחק ממנו.

עם פרוץ המלחמה, לאחר שאביו נרצח על ידי הגרמנים, לקח יהושע על עצמו האחריות למשפחה. מאוחר יותר הקים עם קבוצת צעירים מהעיירה מנייביץ' מחתרת שהצטרפה לפרטיזנים ביערות. יהושע היה נחרץ להלחם בצורר הנאצי עד טיפת הדם האחרונה.

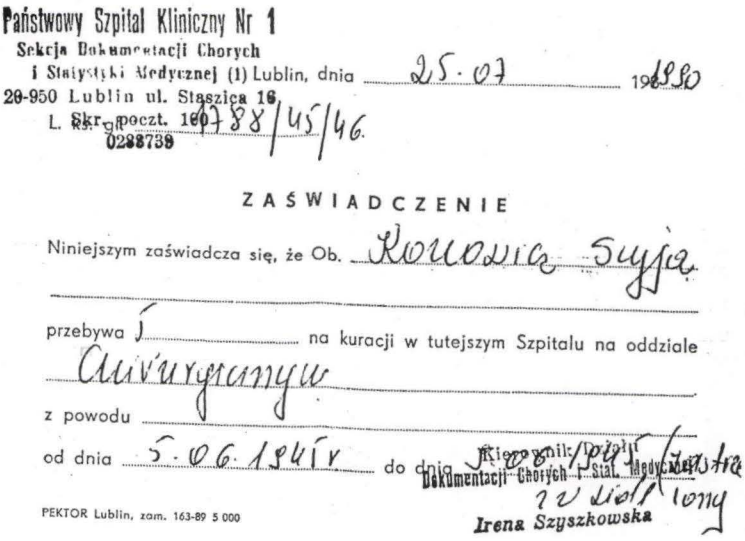
בזכות ידי הזהב שהיו לו הצליח להשמיש אקדח שבור ולהתחמש באופן עצמאי, דבר שהיה הכרחי על מנת להתקבל לפרטיזנים. יהושע ידע לפרק פצצות נפל ישנות, להכין מהן מטעני נפץ ולפוצץ רכבות עם תחמושת וחיילים גרמנים שנעו לחזית הרוסית.

טוב ליבו ונכונותו לסייע למשפחות שהצטרפו לפרטיזנים היו שם דבר. רכוב על סוס כאביר היה דואג למשפחות, שומר ומגן עליהן. לימים, אחת הילדות בקבוצה, שושנה דננברג, נהגה לספר, כי פיסלו של השומר האגדי אלכסנדר זייד, רכוב על סוס בגבעות שייך אברק, הזכיר לה את יהושע רכוב על סוסו: מגן, מושיע ומרגיע ביערות אוקראינה.

"היה לו לב זהב וטוב ללא גבול", כך סיפרה בלומקה, נערה שסבלה מקור במהלך החורף הקשה. יהושע לא היסס לרגע, פשט את מעילו ועטף בו את הנערה.

עם סיום המלחמה אושפז יהושע בבית חולים מקומי בלובלין עקב פציעה מתמשכת. שם זוהה כיהודי ונרצח על ידי אנשי האק"א (ארמיה קריובה) שונאי היהודים.

לזיכרו כבוד והדר.

Państwowy Szpital Kliniczny Nr 1
Sekcja Dokumentacji Chorych
i Statystyki Medycznej (I) Lublin, dnia 25.07 1990
20-950 Lublin ul. Staszica 16
L. Skr. poczt. 1607 Rej. 0288739
L. dz. 788/45/46

ZAŚWIADCZENIE

Niniejszym zaświadcza się, że Ob. Koronica Syzja

przebywał na kuracji w tutejszym Szpitalu na oddziale

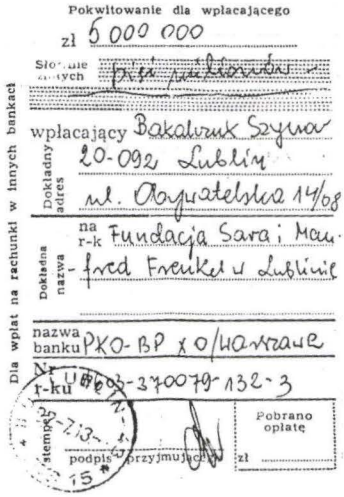
Chirurgicznym

z powodu

od dnia 5.06.1945r do dnia [illegible]

Kierownik Sekcji Dokumentacji Chorych i Stat. Medycznej
Irena Szyszkowska

PEKTOR Lublin, zam. 163-89 5 000

Pokwitowanie dla wpłacającego
zł 5 000 000
Słownie [illegible]
wpłacający Bakalczuk Szyja
Dokładny adres 20-092 Lublin ul. Obywatelska 14/68
Dokładna nazwa na r-k Fundacja Sara i Mau- fred Frenkel w Lublinie
Dla wpłat na rachunki w innych bankach
nazwa banku PKO-BP x/o Warszawa
Nr r-ku [illegible] 370079-132-3
Pobrano opłatę
zł
podpis przyjmującego
stempel

למעלה: תעודת אשפוז של יהושע קנוניץ' בבית החולים הממשלתי בלובלין, שבו נרצח ע"י פולנים פשיסטים.
משמאל: קבלה על תשלום עבור אשפוזו של יהושע קנוניץ'

משפחתי

סוניה קנוניץ' (מנטל)

סוניה מנטל (קנוניץ')

סיפורה של משפחת קנוניץ' קשור בעיירה מנייביץ' השוכנת במחוז ווהלין, לא הרחק מקובל. זו הייתה עיירת קייט הטובלת ביערות, ובמרכזה תחנת רכבת, שבה עברה הרכבת המקשרת בין וורשה וקייב. במנייביץ' התגוררו בשכנות זה לצד זה יהודים, פולנים ואוקראינים, ומסביבם כפרים אוקראינים. יהודי העיירה היו יהודים שומרי מסורת, שקטים והגונים, שרובם היו בעלי מלאכה ובעלי חנויות. ילדי היהודים למדו במשך היום בבתי הספר הפולניים, ואחר הצהרים הלכו לחדרים ללמוד שם לימודי קודש. שם למדו את השפה העברית.

רוח הציונות פעמה בלבבותיהם של בני הנוער היהודי באיזור, ורבים חלמו לעלות לארץ ישראל (פלסטינה), דרך קיבוצי ההכשרה. מאידך רדף השלטון הפולני את הנוער היהודי, והאשימום בהשתייכות למפלגה הקומוניסטית. הרדיפות העצימו וגברו בעיקר ערב האחד במאי, חג העבודה. בני נוער יהודים רבים היו נעצרים על ידי המשטרה. אחי, דוד, ואחותנו, מניה קנוניץ', הצטרפו לאחד מקיבוצי ההכשרה בתקווה לעלות לארץ ישראל. אך לא עלה בידם לזכות בהגרלה על מנת לקבל אשרת כניסה (סרטיפיקט), והם שבו הבייתה ללא האשרה.

משפחתנו מנתה שמונה נפשות: האב, אברהם משה, האם בתיה, ושישה ילדים: מניה, דוד, יהושע, אני סוניה, והתאומים זכריה וזלמן. אבינו עסק בנפחות ובמסגרות מכנית במחרטה, ועל-אף העבודה הפיסית הקשה הוא הקדיש את חייו למען הציבור. הוא היה חבר בוועדות רבות הפועלות למען הנזקק ובעצמו עזר הרבה לעניים וחסרי יכולת. הורי תמכו בכמה מבני המשפחה שהפרנסה לא הייתה מצויה בידיהם והם אף התגוררו בביתנו.

בשנת 1939 כבשו הרוסים את האיזור, והאיזור נשאר תחת שלטון הרוסים עד ה-22 ביוני 1941. באותו היום הופרה שלוות המקום על ידי המטוסים הגרמניים, שהפציצו את העיירה. האוכלוסייה הפולנית והאוקראינית קיבלה היתר לבזוז ולשדוד את האוכלוסייה היהודית, ומכל קצוות האיזור באו האוקראינים עם גרזנים ושקים, כדי לממש את זממם. רבים מבני הנוער ברחו, כל אחד על פי יכולתו.

אחי הבכור, דוד, גויס לצבא האדום עוד בשנת 1940.

אחותי הבכורה, מניה, ברחה לרוסיה.

אחי, יהושע, התארגן עם עוד קבוצת צעירים וברח ליערות.

אותי העלו הורי על הרכבת האחרונה שעזבה את העיירה לכיוון ברית המועצות.

אבי, אברהם משה, היה בין יהודי העיירה הראשונים שנרצחו על ידי הגרמנים ביער צ'רווכה. את אמי, בתיה, רצחו השוטרים האוקראינים, כששכנה אוקראינית הלשינה עליה.

התאומים נורו על-ידי שוטר אוקראיני ברחוב וגם הדוד זיסיה נרצח על ידי הגרמנים, משום שהעז לצאת לרחוב ללא הטלאי הצהוב על בגדיו.

כל בני המשפחה נהרגו ונרצחו. נותרנו רק אחותי מניה, אחי דוד ואני.

אחי יהושע הצטרף, כאמור, לפרטיזנים, ולחם עד תום המלחמה. הוא היה פצוע ואושפז בבית חולים בלובלין על מנת לקבל טיפול רפואי, אך שם ירו בו אנשי הא. ק.

ליד ביתה של משפחת קנוניץ' בשנת 1991
מימין: דוד קנוניץ', סוניה מנטל (לבית קנוניץ'), יהודה וליובה מרין, מישה קרישק ומרדכי צ'רמוש.

הפולניים, במיטת חוליו, ורצחוהו.

ב-1946 הגיע אחי דוד מאורל שבסיביר. שנינו הצטרפנו לקיבוץ על מנת לעלות לארץ-ישראל. ואמנם, ב-1948 עלה דוד לארץ עם אשתו צפורה, שאותה הכיר בקיבוץ בפולניה, ואחותנו, מניה ובעלה, יוסף צבייבל, פרטיזן שלחם ביערות ווהלין והציל משפחות רבות. אני עליתי לארץ בשנת 1949.

שלושתנו, דוד, מניה ואני, התיישבנו במדינת ישראל ובה הקמנו את משפחותינו.

מימין: לדיסלב נקונייצ'ני, סוניה מנטל ומישה קרישק

המחפורות ("זימליאנקי") שבהן שהו האחיות אסתר ואידה צבייבל בין השנים 1942–1944. מימין: סוניה מנטל (קנוניץ'), רונה לזר (בתה של אידה צבייבל), אסתר קרמר (צבייבל), דוד קנוניץ'

ר' אברהם משה קאנאניטש ז"ל

ר' אברהם משה קאנאניץ' ז"ל, איז געווען א פשוטר ייד מיט א ריין יידיש הארץ.

ער איז געווען פון די, וואס האבן שטענדיק געגומען אויף זיך דעם עול פון צבור.

מיט א האפן הארץ פלעגט ער גיבן א נדבה און אין יעדער אקציע אנטייל געגומען.

איך פלעג זיך מיט אים טרעפן גאנץ אפט אויף זיצונגען אסיפות און זיך איבערצייט אין זיין ארנטליכקייט.

ר' אברהם משה קאנאניץ' איז געווען צווישן די איניציאטארן פון יתומים קאמיטעט, וועלכער איז געווען טעטיק נאך דער ערשטער וועלט מלחמה.

ר' אברהם משה קאנאניץ' איז געווען דער פארשטייער פון די ארבעטער.

ר' אברהם משה קאנאניץ' ז"ל האט א גרויסן איינטייל געגומען אין דער ענטוויקלונג פון דער גמילות-חסדים קאסע און פארטיידיקט די אינטערעסן פון די ארבעטער.

ר' אברהם משה קאנאניץ' אין געווען בעליבט ביי יעדן איינעם מיט זיין הארציקייס און פשוטקייט.

כבוד זיין אנדענק!

ר' אברהם משה קנוניץ' ז"ל

ר' אברהם משה קנוניץ' ז"ל, היה יהודי פשוט, עם לב יהודי רחב ומסור לזולת.

הוא היה מאלה שהיו מוכנים לשאת בכל עול ציבורי כדי להיטיב עם הזולת. ליבו וידו היו תמיד פתוחים למתן נדבה למבקש אותה, והשתתף בכל משימה ציבורית.

הייתי נפגש עמו לעיתים קרובות באסיפות, ונוכחתי לדעת עד כמה ישרה התנהגותו ונכונותו לעזור לזולת.

ר' אברהם משה היה בין חברי ההנהלה של וועד היתומים שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה. הוא היה נציג בעלי המלאכה, ועמד בכבוד ובתוקף על זכויותיהם. הוא תרם להתפתחות קופת ה"גמילות - חסדים".

ר' אברהם משה היה אהוב ומכובד אצל כולם בזכות לבביותו ופשטות הליכותיו עם כל אחד.

יהי זכרו ברוך!

י.מ. גולד.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

הם היו רבים

מתוך עדותו של מיקולא קונישצ'וק ("קרוק"), מפקד יחידת פרטיזנים

עד המלחמה הייתי יושב-ראש של מועצת כפר באיזור קאמינקושירסק שבחבל ווהלין. ב-28 ביולי 1941 התחלתי בהקמת יחידת פרטיזנים. עד מהרה קשרתי קשרים עם היהודים מגריבה ומהעיירה מנייביץ'. הפרטיזנים היהודים הצליחו להוציא מהעיירה ומהיישובים הקרובים כמאתיים יהודים, גברים ונשים, שהצטרפו לאחר מכן אל האוטריאד שלי.

אספר על אחדים שהצטיינו במיוחד:

אברהם בליישטיין, סייר. נתקל בקבוצה של עשרים גרמנים. הוא נלחם בהם עד שנפל מפציעה קשה. הגרמנים תפסו אותו והביאוהו שותת דם לגסטאפו בקאמינקושירסק, עינו אותו עינויים אכזריים, תלשו את עורו ושברו את צלעותיו. הגרמנים תבעו ממנו להצביע על מקום הימצאה של "היחידה היהודית". אברהם נשא את יסוריו בגבורה עילאית ולא גילה מאומה. הוא מת כפרטיזן אמיתי, כבן נאמן ומסור למולדת הסובייטית.

אחיו של אברהם, **הרשל בליישטיין**, נפל גם הוא בקרב עם הגרמנים.

יוסף בליישטיין, אחיהם של אברהם והרשל בליישטיין שנפלו, הפציץ אחת-עשרה רכבות גרמניות, השמיד שמונה מכוניות וטנקים אחדים.

וולודיה צבייבל היה פארטיזאן-חבלן מצויין. הוא מת מות גיבורים, במילוי משימה שהוטלה עליו.

מות גיבורים מת גם **ליסאק** - יהודי מחבל רובנו. רציחתו עלתה לגרמנים במחיר יקר - בקרב האחרון הוא הספיק לחסל שישה פאשיסטים.

אבא קלורמן וקבוצתו הפציצו שמונה רכבות והשמידו כמאתיים גרמנים, שהיו בדרכם אל החזית. מלבד זאת הם שרפו שנים-עשר טאנקים ולא מעט מכוניות. הוא היה סייר זריז ומפקד מצויין של מחלקה.

איציק קופרברג ומחלקתו פוצצו שבע רכבות שהובילו ציוד צבאי, וחיסלו כשמונים גרמנים.

ברל לורבר היה מפקד מחלקה שהיו בה פארטיזנים יהודים בלבד. מחלקה זו השמידה עשרים וארבע רכבות גרמניות, שמונה-עשר קטרים, ארבעים קרונות, ארבעה גשרים גדולים, והביאה להרג שלוש-מאות גרמנים. לורבר ולוחמיו השחיתו את קו הטלגרף והטלפון לאורך עשרים ושמונה קילומטרים.

מרים בליישטיין פעלה כפרטיזנית משנת 1942. היא לקחה חלק בפעולות חבלה רבות, שבהן הופצצו כמה רכבות גרמניות, שיצאו אל החזית. מרים בליישטיין הייתה גם סיירת נועזת.

איציק זפרן, יליד 1928. הפרטיזן הצעיר השתתף יחד עם כולם בהתקפות על חיל-המצב והרכבות של הכובשים. הוא מילא את המשימות הקשות והמסוכנות ביותר שהוטלו עליו.

את **שעייה זרוצקי** ראינו תמיד בגזרות המסוכנות ביותר בעת הקרבות. כאשר היה צורך למלא משימה חשובה מאוד, אשר דרשה מאמץ ללא שיעור והייתה כרוכה בסכנת נפשות, היה זרוצקי בין הראשונים להיענות. לא אחת הלך לסיור למרחק של שלוש מאות קילומטרים, כדי לבדוק את המקומות, שבהם ניתן להשיג נשק וציוד מלחמתי.

אייזיק אברוך נמנה עם הפרטיזנים המסורים והיותר נאמנים, אשר קיבלו על עצמם כל משימה קשה, ללא כל אבחנה. הוא השתתף בהרבה פעולות חבלה נגד הכובשים הגרמנים.

וובה אברוך היה הטכנאי שלנו. הוא היה מריק את הפצצות הגרמניות שלא התפוצצו, כדי לצייד את הפלוגה בחומר-נפץ. בדרך זו הפיק וובה אברוך חומר-נפץ רב מהפצצות הגרמניות שנפלו בידינו.

עם נשק משלו הופיע בפלוגה **ישראל פוכטיק**, אשר הרג במו ידיו גרמנים אחדים ונטל מהם את הרובים. אצלנו הוא התמנה למפקד מחלקה ועם חבריו לנשק פוצץ שמונה רכבות גרמניות. הרבה פעמים יצא לפעולות סיור, התקיף מפקדות של גרמנים והעיף גשרים.

הירש גרינברג עסק, בדומה לוובה אברוך, בחילוץ פיקות מפצצות-אויר שלא התפוצצו. בדרך זו קיבלנו חומר נפץ,

שהיה קשה להשיגו. גרינברג המציא מפתח מקורי, שבאמצעותו נעשתה מלאכה זו ביתר קלות ובמהירות. לא מעט פצצות אוויר של גרמנים הפכו לאמצעי לחימה נגד הגרמנים עצמם.

ב"בית החרושת למוקשים" שלנו עבדה גם **ליינה בליישטיין**, אשר הכינה בשבילנו כאלף מוקשים באמצעים פרימיטיביים ביותר. העלמה אמיצת הלב יצאה לפעולות סיור עם נשק ביד. היא נפלה בהתקפת אויר על פלוגתנו.

לייב פליאש היה המשדר שלנו. הוא ריכז בידיו את הקשר עם פלוגות פרטיזנים אחרות וכן עם מוסקבה. הוא עבד במרץ גם בתעשיית המוקשים שלנו ולקח חלק בהרבה מבצעי קרב.

יוסף צבייבל היה מפקד מחלקה. יחד עם פרטיזנים אחרים פוצץ רכבות עם גרמנים והעיף גשרים. גם יענקל צבייבל היה מפקד מחלקה. הוא ואנשיו השמידו כעשר רכבות של גרמנים.

שמעון ואלפר היה אחד ממארגני הפלוגה שלנו. פעם הטלתי עליו משימה - ללכת למנייביץ' כדי להציל את היהודים שעוד נשארו שם. ואלפר חזר משם עם שלושים ושנים גברים ושלוש נשים. כולם היו לוחמים פעילים בפאשיסטים.

ציינתי רק שמות ספורים מבין הפרטיזנים היהודים, לוחמים ומפקדים של פלוגתי. רשימה מצומצמת זו אפשר להרחיב פי עשרה ויותר. היו רבים כאלה, נוקמים עממיים. במשפחות שלמות ובקבוצות גדולות חמקו יהודים משיני הטרף של האויב, חדרו אל היערות ונלחמו בכובש, לחיים ולמוות.

מתוך "פרטיזנסקאיה דרוז'בא" ההוצאה הממשלתית, מוסקבה, 1948

תורגם מרוסית לעברית על-ידי יהודה מרין

השער „אחוות פארטיזאנים" במקור הרוסי

ПАРТИЗАНСКАЯ ДРУЖБА

ВОСПОМИНАНИЯ О БОЕВЫХ ДЕЛАХ ПАРТИЗАН-ЕВРЕЕВ, УЧАСТНИКОВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

ОГИЗ
Государственное издательство «Дер Эмес»
Москва 1948

ИХ БЫЛО МНОГО

Н. Т. Коницук (Круг)
Бывший командир партизанского отряда

До войны я был председателем Гривненского сельского совета Камень-Каширского района Волынской области. 28 июля 1941 года я приступил к организации партизанского отряда. Вскоре я установил связь с евреями Гривны и местечка Маневичи. Нашим партизанам удалось вывести из местечка и окружающих селений около двухсот евреев — мужчин и женщин, которые затем включились в мой отряд.

Расскажу о некоторых из них, наиболее отличившихся.

Разведчик Абрам Блайштейн наткнулся на группу немцев в двадцать человек. Блайштейн сражался с врагами до тех пор, пока не свалился от тяжелого ранения. Немцы захватили его, привели истекающего кровью в Камень-Каширское гестапо. Здесь Абрама подвергли мучительным пыткам: его полосовали, сдирали с него кожу, переламывали ему ребра...

Немцы требовали, чтобы Блайштейн указал местонахождение «еврейского отряда» — так фашисты прозвали мой отряд. Абрам перенес все пытки и мучения и не выдал никого. Он умер как истый партизан, как верный и преданный сын своей советской Родины.

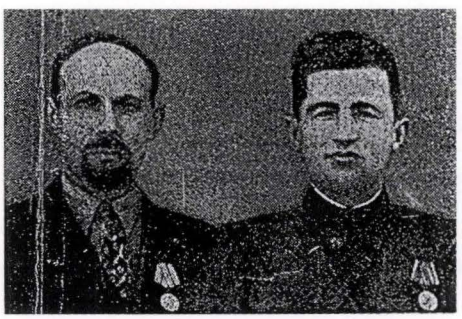
Брат Абрама Блайштейна, Гершель, тоже пал в бою при стычке с немцами.

Замечательным партизаном-подрывником был Володя Цвибель. Он геройски погиб в 1943 году при исполнении возложенных на него заданий.

Геройски погиб и Дисак — еврей из Ровенской области.

Дорого обошлась немцам жизнь Дисака: в своем последнем бою он успел убить шесть фашистов.

Абе Клорман со своей группой взорвал восемь немецких эшелонов, уничтожив двести немцев, направлявшихся

Николай Коницук и партизан Израиль Пухтик

на фронт. Кроме того, он взорвал двенадцать танков и немало автомашин. Он был ловким разведчиком и замечательным командиром взвода.

Брат погибших Абрама и Гершеля Блайштейнов, Иосиф, взорвал одиннадцать немецких поездов, уничтожил восемь автомашин и несколько танков.

Иде Купергал взорвал со своим взводом семь немецких поездов с военным снаряжением, прикончил около восьмидесяти фрицев.

Берл Лорбер был командиром взвода, состоявшего исключительно из партизан-евреев. Этот взвод уничтожил двадцать четыре немецких эшелона, восемнадцать паровозов, сорок вагонов, четыре больших моста, триста немцев. Кроме того, Лорбер со своими бойцами разрушил вражескую телеграфную и телефонную линию на расстоянии двадцати восьми километров.

קטעים ממכתבו של אוקראיני צעיר

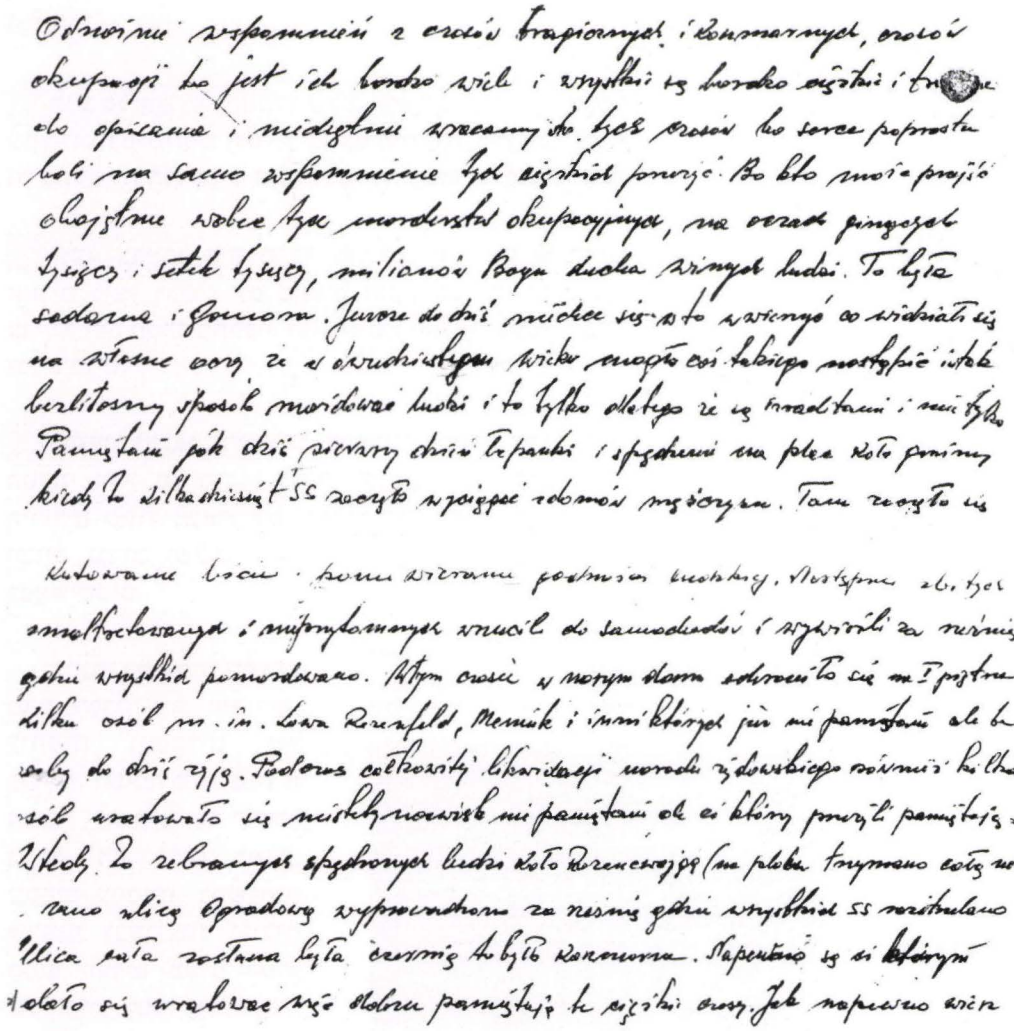
ינק קלימצ'וק, לודז' 29.5.1980

קטע ממכתבו של יאנק קלימצ'וק לדוד פלאש, המתייחס לאקציה הראשונה, באוגוסט 1941, שבה נרצחו 375 יהודי מנייביץ' (ג' באלול תש"א), ולאקציה השנייה, בספטמבר 1942, (כ"ג באלול תש"ב), שבה הושלם החיסול של כל היהודים.

בהתייחס לזכרונות מהתקופה הטראגית והאיומה, בזמן כיבוש הגרמנים, אלה זכרונות רבים וכולם הם טראגיים וקשה לחזור ולתארם, כי אלה אירועים קשים, שלא ברצון אתה חוזר לתארם. באי רצון אנו חוזרים לאותם ימים שעצם העלאתם בזיכרון גורמים לכאב לב.

מי יכול להיות אדיש לרציחות של הכובש הנאצי, של עשרות, מאות, אלפי ומיליוני קורבנות על לא עוול בכפם. זאת הייתה סדום ועמורה.

עד היום אינני יכול להאמין למה שראיתי במו עיניי. לא ייאמן שבמאה ה-20 דבר איום כזה יכול היה להתרחש. לרצוח אנשים, רק בגלל היותם יהודים (Jzraelitami).

זוכר אני את היום האיום, כאילו שזה קרה רק אתמול. היום היה אפור, סתווי. התחילו חטיפות וריכוז היהודים - גברים - על מגרש ליד המועצה המקומית (gmina). כמה עשרות אנשי אס. אס. החלו להוציא גברים מהבתים וממחבואים. כל זה היה מלווה בהתעללות, בהכאות אכזריות ורמיסת הכבוד האנושי. אחרי זה זרקו את האנשים, שהיו חצי מתים ובלי הכרה, לתוך משאיות גדולות והביאום אל מאחורי בית המטבחיים ל"קברות הסוסים", ושם רצחו את כולם.

באותו זמן הסתתרו מספר שכנים יהודים בביתנו, שאת שמותיהם אינני זוכר.

בזמן החיסול הסופי של יהודי מנייביץ', ניצלו מספר יהודים. אני בטוח שהם חיים וזוכרים את דרך הצלתם.

במשך לילה שלם, ריכזו את היהודים ליד ביתו של רוזנצוייג ולמחרת, דרך הרחוב אוגרודובה, הובילו שוטרי אס. אס. את כל יהודי מנייביץ' לקברי הסוסים ושם נורו והושלכו לתוך בורות.

הרחוב היה מכוסה בעין מעטה שחור, וקשה לתאר את המחזה האיום.

אני בטוח, שמי שהצליח להנצל מהטבח האיום, חרותים בזכרונו האירועים הזוועתיים.

תורגם מפולנית על-ידי יהודה מרין

מוורשה למנייביץ'

סיפורה של רוז'קה קרוליצקי

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בשנת 1939, ברחתי מוורשה עם קבוצת חברים לכיוון מזרח רוסיה. הדרך הייתה קשה, כל אותה העת היו הפגזות ואנו עשינו את דרכנו ללא מזון ושתייה. שרדנו באמצעות מזון שמצאנו בשדות. בקבוצה היו אחותי הקטנה ואחי הצעיר. הוריי ואחי הקטן נותרו בבית בורשה. לאחר שבוע הגענו לעיירה מלוריטה. הרוסים הגיעו מצד מזרח, ובמקום התנהל קרב קצר בין הפולנים לגרמנים. בעקבותיו נסוגו הגרמנים, והרוסים נכנסו לעיירה. באופן זה הבנו שאנו נתונים בידי הרוסים ונעשה שקט. משם נסעתי לבריסק, עם אחותי ואחי, וחבר נוסף מהקבוצה, שמעון, שעתיד היה להיות בעלי. הרוסים דרשו שנמלא טפסים ונהפוך לאזרחים רוסיים מן השורה. מי שסירב לעשות כן, נשלח לעומק רוסיה. אנחנו מלאנו אחר דרישה זו.

שלוש פעמים עברתי את הגבול באופן בלתי חוקי והגעתי לוורשה, כדי לשכנע את הורי לעבור איתנו לרוסיה. הם היו שאננים ולא תיארו לעצמם את גודל השואה שתתחולל. עם זאת, בפעם השלישית הצלחתי לשכנע את הורי והם באו איתי לבריסק. כשהם הגיעו לכולנו היו תעודות רוסיות, אך הרשויות החליטו שלפליטים אסור לשבת בסמוך לגבול, ולפיכך נסענו 400 ק"מ מזרחה והגענו לעיירה קלבן. לא הייתה לנו עבודה ולא היה ממה לחיות. מצבנו היה קשה ביותר.

באותו הזמן התחתנתי עם שמעון, חברי לקבוצה. בן דודי ממנייביץ' הודיע לנו שנוכל למצוא עבודה בעיר מגוריו, וכך עברנו לגור עימו. אני קיבלתי עבודה בסנטוריום, כמטפלת וכמדריכת ספורט. בעלי עבד בבית החרושת לפרקטים "פרקטניה". הודות לכך יכולתי לשלוח כסף להורי בקלבן.

במנייביץ' הצטופפנו בחדר קטנטן אחד יחד עם בן דודי, אשתו ובתם בת ה-8. הם עזרו לנו ליצור קשרים עם תושבים מקומיים שבהמשך (לאחר כניסת הגרמנים) עזרו לנו לברוח.

בסוף שנת 1940 ילדתי את בתי, דבר שהחמיר את תנאי הדיור. עקב הלידה, יצאתי לחופשה של חצי שנה ובשובי לעבודה בתום חופשה זו, פרצה המלחמה. ההפתעה הייתה גדולה. הרוסים נסוגו ואנחנו מצאנו את עצמנו מכותרים וחסומים מכל אפשרות של בריחה. האוקראינים ניצלו את ההזדמנות ופרעו ביהודים. מיד לאחר מכן, הגרמנים הגיעו למקום והפכו את האוקראינים לשוטרים. במקביל, הגרמנים הטילו גזירות, כגון נשיאת טלאי צהוב, איסור לדבר עם השכנים הנוצרים ואיסור לעבוד. כמו כן, הוגבלה יכולת התנועה.

בעיר מנייביץ' הייתה קבוצת יהודים שנבחרה על ידנו כאחראים (יודנראט). מדי פעם היו הגרמנים מגיעים כדי לאסוף שלמונים ("קונטריבוציות"), בצורת פרוות, זהב וכסף, שהוכנו מראש על ידי חברי היודנראט. בדרך הם נהגו לתפוס יהודים בטענה שלוקחים אותם למחנה עבודה, אך למעשה יהודים אלה הוצאו להורג. כך חיינו כשנה.

מעת לעת היו מגיעות ידיעות, שלא תמיד האמנו להן, על כך שהגרמנים הורגים יהודים ומשאירים את גופותיהם ללא קבר, למאכל הציפורים. המצב הלך והחמיר, ובחורף הוא נעשה קשה מנשוא, וכבר לא היה במה לחמם את הבתים. בתי החלה לסבול מנפיחויות קור ברגליים ואת החיתולים לא ניתן היה ליבש בחוץ בגלל השלג. ואז, יום ראשון אחד לפנות בוקר, נוכחנו לדעת שהגרמנים התקדמו וכיתרו את מקום מושבם של היהודים. שכן הציע לבעלי לברוח ביחד איתו ליער, בתקווה להיעזר בקשרים ישנים שהיו להם עם האיכרים המקומיים.

בעלי אכן ברח ליער, אך לפני כן דאג לשלוח אותי ואת בתנו אל פולנייה נוצרייה, שהבטיחה לתת לנו מקום מסתור, במידה והמצב יחמיר. אך הוא לא ידע, שכשהגיע רגע האמת, אימה של אותה אישה התנגדה לכך. אי לכך, עצרו אותי השוטרים בזמן שהגרמנים אספו את היהודים וריכזו אותם ברחוב אחד, שממנו הוצאו כל תושביו האוקראינים. בכל בית הכניסו שמונה משפחות. השוטר שליווה אותי לקח אותי תחילה לבית שבו גרתי במטרה לאסוף את חפציי, ומשם הוביל אותי לרחוב הגטו החדש. בשעה זו חשתי שחיי שתינו עומדים להסתיים.

בגטו ישבו איתי נשים נוספות, שבעליהן ברחו ליער יחד עם בעלי. בשלב זה, עדיין לא הייתה התארגנות של פרטיזנים, והגברים נותרו ביער רק על מנת למצוא מסתור. בלילות הם היו יוצרים קשר עם איכרים מקומיים, שעזרו להם ואף סיפקו להם מעט מזון.

שלושה ימים התגוררנו בגטו, עד שהגרמנים הגיעו כדי לאסוף את היהודים. אז הבנתי שאין לי זמן יותר לחכות והתחלתי לתכנן את הבריחה. רציתי להגיע ליער כדי לפגוש את בעלי, וחשבתי שטוב יותר יהיה להגיע לכפר המרוחק ממנייביץ' כ-4 ק"מ, שם התגורר איכר שהיה מספק לי את החלב עבור בתנו.

חיכיתי לרגע מתאים שבו השוטר ששמר על הבית ממול הסתובב לתפוס מישהו שניסה לברוח, ויצאתי עם בתי מהחנות, מעמידה פנים שאינני שייכת לקבוצת היהודים. ניגשתי לחייל גרמני ואמרתי לו שאני בכלל לא יהודייה ושאני

גרה ברחוב השכן. הגרמני הסתכל עלי, והתרשם ממראי ה"ארי" - בלונדינית עם אף סולד - והתיר לי ללכת. נמלטתי מן המקום וכשהגעתי לפאתי העיר, ראו אותי רועי צאן והחלו לצעוק "יהודיה בורחת". המשכתי לרוץ, כשבתי בוכה בזרועותי מרעב ומקור. מדי פעם נאלצתי לשנות את מסלול הריצה, כיון שהרועים המשיכו לדלוק אחרי. לבסוף, עליתי על מסילת הברזל, דרך פתוחה ומסוכנת, אך לשם הרועים העדיפו לא להגיע. מדי פעם, כשהבחנתי באנשים, עצרתי את ריצתי והעמדתי פנים של אישה המטיילת לאיטה עם בתה, וכך הגעתי לבסוף לביתו של האיכר. הוא אישר שבעלי וחבריו מגיעים אליו בלילות מידי פעם, כדי להצטייד במזון. הוא הסכים שאשאר אצלו עד לביקורו הבא של בעלי. אותו איכר היה מביא מידי פעם שק תפוחי אדמה, בסכנו את עצמו - תמורת עבודת חייטות שבעלי עשה בשבילו. את תפוחי האדמה חילקנו בין הנזקקים.

שבוע ימים עבר ללא ביקור, ואז הציע האיכר להביא אותי לכפר השכן, שאליו היו אנשי היער מגיעים מדי פעם לבקש מזון. שוב עבר שבוע ימים, ולבסוף פגשתי את בעלי, וביחד החלטנו לברוח ללוצק, בעזרתם של איכרים. הם ציידו אותנו בתעודות מזוייפות ותליון של צלב, כדי שנוכל להתחזות למשפחה נוצרים המגיעה בעונה זו של השנה לעבודה באיסוף תפוחי אדמה. ההחלטה הייתה לעשות את הדרך ללוצק בנפרד, כדי שלא יחשדו בנו. בדרכי, פניתי כל ערב לראש הכפר שבו עברתי, על מנת שיתן לי אישור ומקום ללון בו. תוך שלושה ימים הגעתי ללוצק ועשיתי את דרכי לסניף הדואר, שם קבעתי להיפגש עם בעלי. לפנות ערב, כשנוכחתי לדעת שהוא לא מגיע, פניתי לנזירה ושאלתי אותה היכן אני יכולה ללון. היא הציעה לי ללכת לכומר. עשיתי זאת וסיפרתי לו שאני ממתינה לבעלי. הכומר לקח אותי לפנימייה של ילדים שהיו בהשגחת הנזירות. שם נתנו לי מזון ומקום לינה. לאחר חמישה ימים הכומר ביקש ממני לעזוב את המקום ונתן לי כתובת של מלון. בכל אותה עת בעלי לא הגיע ללוצק, על אף שכבר עברו שמונה ימים מהיום שבו נפרדנו, ואט אט החלה לחלחל בי התחושה שבעלי כנראה נתפס.

כשהגעתי למלון באו שוטרים ודרשו שאתלווה אליהם. התעודות שהיו בידי לא הועילו, והם העבירו אותי לגטו הריק של לוצק. רוב היהודים כבר נשלחו משם למחנות ההשמדה, אך מדי פעם היו מכניסים לגטו את היהודים שנתפסו והוצאו ממקומות המסתור שלהם. כאשר הקבוצה מנתה 30 איש, היא נשלחה במשאית אל גיא ההריגה מחוץ לעיר. אני ובתי נשארנו במקום כיוון שטענתי כל הזמן שאנחנו לא יהודיות, והצבעתי על התעודות שנשארו אצל קצין המשטרה, כראייה לכך.

סביבי התחילה להתארגן קבוצה חדשה של שישה יהודים, ותפקידי כ"גויה" היה להביא מים לאנשים הכלואים בחנויות הגטו. תמיד דאגתי לקחת את בתי יחד איתי בגיחות אלה, אולם ביום השלישי השארתי אותה ישנה תחת שמירתם של האחרים. כשחזרתי, גיליתי שהגרמנים שהגיעו לקחו אותה. מבחינתי הייתה זו סוף הדרך. היה ברור לי שיותר איני מנסה לברוח ולהציל את חיי ותקפני יאוש גדול. אך אחד היהודים שנתפס וישב איתנו בגטו היה נחוש למצוא דרך מילוט, ואני רציתי לעזור לו. ביחד תכננו את הבריחה שלו מאחד החלונות האחוריים של החנות.

באחד הערבים, השומר בא לבקש ממני פנס שהיה ברשותי. נתתי לו פנס מקולקל, כדי שישתהה בזמן תיקונו, ובאותו הזמן טיפסתי על החלון והחזקתי את הסורג פתוח, כדי לאפשר לחברי לגטו לברוח. יהודייה אחרת שהייתה בקבוצה זו (ושהוצאתה להורג נדחתה כיוון שטענה כל אותה העת שיש לה זהב חבוי בתנור ביתה), דחפה אותי החוצה, כדי שגם אני אברח. כך מצאתי את עצמי מחוץ לבניין, ללא אפשרות חזרה. לא נותר לי אלא לברוח. ביומיים הראשונים, ניסיתי להסתתר בכפרים סביב לוצק, במגמה לברר מה עלה בגורלה של בתי, אך לא גיליתי דבר. כיוון ששהותי במקום הייתה מלווה בסכנה גדולה, החלטתי לחזור למנייביץ', שם החלו הרוסים בארגון הפרטיזנים ליחידות קרביות. הם גייסו רק את הגברים בעלי הנשק ואת הנשים שיכולות היו לשמש כאחיות ולתפור כובעי הגנה מהקור. תחילה הצטרפתי לפרטיזנים כתופרת ומטפלת בחולים ביחידתו של קרוק. לאחר תקופת מה, נדרשתי ליחידתו של קרטוכין, בתפקיד אחות. שירתתי בתפקיד זה עד סוף המלחמה.

במסגרת עבודתי כאחות, נשלחתי לפעולות של הפרטיזנים, שכללו פיצוץ מסילות ברזל, חבלה בתחנות משטרה ועוד. טיפלתי בפצועים שמצבם היה קשה ולעיתים הצלתי את חייהם, למרות תנאי השדה שהפכו זאת כמעט לבלתי אפשרי, והמחסור החמור בתרופות, שהגיעו אלינו ממוסקבה. באחת הפעמים ליוויתי פצוע שהתעוור לשדה התעופה שהיה מרוחק כ-400 ק"מ ממקום מושבנו. את כל הדרך עשינו ברגל, ובין היתר, היה עלינו לעבור 25 ק"מ בתוך ביצה.

החיים עם הפרטיזנים היו קשים ומסוכנים. בסוף שנת 1943, כשהחלה נסיגת הגרמנים, קיבלנו פקודה ממוסקבה לצאת מהיער. הם רצו להבטיח שלא נותרו גרמנים בסביבה, במטרה להאיץ את התקדמות הצבא האדום. שלב זה נמשך חודשיים. ב-4 בפברואר 1944 שוחררה העיר רובנו. מאוחר יותר הגיע הצבא הרוסי, אך ההפצצות נמשכו עד לגמר המלחמה.

דודתי רבקה, דמות ייחודית ובלתי נשכחת

רבקה רוזנפלד, מכסיקו

נדמה לי שהייתה יותר מבוגרת מדודי, וגם לא יפת תואר מי יודע מה. כפי שיסתבר, "רֵע טוב" הוא אשר השמיע עובדות אלה על גילה ויופיה בשמחת תורה, בפני דודי משה. וזה אחרי שדודתי רבקה הייתה כבר מאורסת לו, והוא, דודי, ענה ל"רֵע הטוב" בקול מבוסם, אחרי שהספיק לרוקן מספר לא מועט של כוסיות יי"ש...

"אבל אני כל כך אוהב אותה!"

אפיזודה זו הייתה אוהבת לספר אמי לידידיה, והידידים מאוד נהנו לשמוע אותה מפי אמי, כשהיא חיקתה את צורת דיבורו של דודי משה. בשבילנו דבריו היו יוצאי דופן: לדבר על אהבה ועל רגשות אישיים בימים ההם... ואולי סתם נהנינו מדרך התוודותו על אהבתו לדודה רבקה, וזה גרם לנו למצב רוח משמח ומרומם.

כשאני קוראת ספר על קורות משפחה, אם ביידיש או בספרדית, עולה בזכרוני דמותה הבלתי נשכחת של דודתי הטובה והצדקית, כפי שכינתה אותה אמי.

זכרונותי על דודתי רבקה מבוססים על שתי תקופות: האחת הייתה בטרם נולדתי. הזכרונות מתקופה זו הועברו אלי על-ידי אמי בסיפוריה הנפלאים על הדודה. הזכרונות מהתקופה השנייה קשורים בזיכרונותי אני ובנסיוני...

דודתי רבקה, וכן אמי, גרו אחרי נישואיהן בעיירה הורודוק, יחד עם חותנם וחותנתם (סבא וסבתא) כולם יחד בביתם. אמי הייתה מספרת ניסים ונפלאות על טוב ליבה של דודתי רבקה. לא רק שהיא הייתה הכלה הטובה ביותר; הסיפורים על טוב ליבה היו בדמיוני כסיפור שלא מהעולם הזה.

דודתי רבקה הייתה קמה, כשאלוהים בעצמו עדיין ישן... חלבה את הפרות, וחילקה את החלב בין החותנת והגיסות. כך הייתה נוהגת גם אחרי שאפתה לבד את הלחם בשבילה ובשביל חותנתה. אף פעם לא שמענו שהתנהל ויכוח קולני בינה לבין מחותניה או מאן דהוא. דמותה מלאת החן והטוב עולה לנגד עיני, כאילו היא מרחפת ולא מהלכת... המונולוג שלה עדיין באוזני...

"רבקהל'ה, כוס תה חם, רוצה את?" הייתה שואלת.

"שרה'לה, כוס חלב טרי?"

"לאה, ספל שמנת לבריאותך?"

דודתי רבקה הציעה וחילקה לכל אחת לפי מצב בריאותה. אני הייתי בריאה וחזקה - אז כוס תה טובה לי. אחותי הייתה קצת חלשה - על כן בשבילה כוס חלב טרי. ולאה כלתה, שהייתה מאוד חולה - לה ספל שמנת.

טוב ליבה של דודתי חרגה הרבה מעבר לבני ביתה. דוד משה נחשב במנייביץ' ליהודי עשיר, אני לא יודעת אם באמת היה הדבר נכון. אבל ידעתי שבמרתף אצל דודתי, עמדו הרבה כלי חרס עם חלב, שמנת וחמאה. למרות זאת בארוחת הערב אכלו בני הבית תפוחי אדמה עם חלב מוחמץ ("זויערמילך").

לאן "הלכו" השמנת והחמאה? דודתי ידעה מי משתעל וזקוק לחלב, שמנת וגם קצת חמאה; מי סובלת מחולשה אחרי לידה ויש לחזק אותה. לא פעם נאלצה לעשות זאת בסתר כי לא תמיד אפשר להאכיל את בני הבית בתפוחי אדמה וחלב מוחמץ.

מצבו הכלכלי של הדוד משה היה מעורר קינאה לא רק אצל זרים, גם אצל קרובי משפחה. דודתי ידעה על כך ולא נטרה טינה למרכלים אלא להיפך, הייתה, כדרכה, מיטיבה עם הממורמר על-ידי מתן עזרה בכל רוחב ליבה.

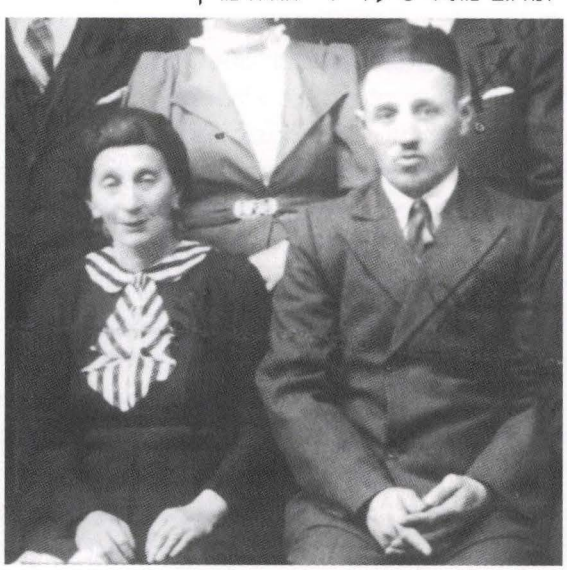
משרתות לא היו בביתה, מעילי פרווה לא לבשה, תכשיטים לא ענדה. היא התנהגה בפשטות ובצניעות. היה לה רגש אהבה לחולה, ולא היה יותר מאושר ממנה אם יכלה לעזור לנזקק ולעני.

דודתי רבקה זו דמות וסמל של אישה טובת-לב, הנכונה לעזור בכל מה שיש לה לכל מי שזקוק לזה. לא פגשתי בכל שנות חיי דומה לה.

... וגם היא נספתה יחד עם כולם. בדרך כה אכזרית.

הי"ד.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

משה רוזנפלד ורעיתו רבקה

דארקה

שרה צבייבל (רוזנפלד)

זהו סיפור על איכרה אוקראינית פשוטה, ששמרה על צלם אנוש גם בימים השחורים, ושילמה על כך בחייה, ב"מיתת סוס".

עם עזיבת הסובייטים את מנייביץ' השתררה אנדרלמוסיה. החלו שוד וביזה שנמשכו שלוש יממות רצופות. רק בשבוע השלישי נכנסו הגרמנים והחל השלטון הגרמני-אוקראיני. כאמור, אחרי הביזה והשוד נשארנו ערומים ומחוסרי-כל, פרט לדברים שהוחבאו או נמסרו לשמירה לשכנים הגויים, ולימים נמכרו לאיכרים תמורת מזון.

התחילו להתלחש שבעיירות הסמוכות נערכות שחיטות, ופחד השתרר בעיירה.

יום אחד לפני האקציה הראשונה (ג' באלול תש"א, 13.8.41) הופיעה האיכרה הענייה דארקה, שעבדה בעבודות בית בגריבה אצל ר' שלמה צוויבל, ולקחה איתה את בנו ישעיהו ז"ל, כשהוא מוסתר בתוך העגלה בתוך קש וחציר, וכך הוצא מהעיירה וניצל.

דארקה היתה יתומה מאב ומאם, נאספה על-ידי משפחת צוויבל, וגדלה ממש כבת-בית. ואמנם, בבוא היום היא גמלה למטיביה.

אחרי הביזה הגדולה, כאשר נשארנו ללא אוכל, התאספנו כמה נשים - בנותיו של יונה בקל, אני ועוד, ויצאנו ברגל לכוון לישניבקה וגריבה. יצאנו עם שחר, כדי שנוכל לעבור את הכפר מנייביץ', שתושביו האוקראינים התנהגו בצורה איומה בזמן השוד והביזה בעיירה. עברנו את קרסין. האחיות בקל נשארו בלישניווקה ואני המשכתי לגריבה. הגעתי לשם בצהרי היום, מרחק של כ-40 ק"מ. אספתי דגנים אצל איכרים מכרים בכמות די גדולה, אבל איך להביא את זה הביתה - למנייביץ'? האיכרים פחדו להסתכן. והנה הופיעה דארקה והודיעה, שהיא לא תתן שילדי שעיה ירעבו. היא הטעינה את הדגנים על העגלה וכעבור כמה ימים יצאנו עם שחר לכיוון מנייביץ'. עברנו בשלום את הכפרים לישניווקה וקרסין, כשאני מסתתרת בתוך העגלה, מכוסה בקש ובשקים. כשהגענו לפני הכפר מנביץ', כ-5 ק"מ מהעיירה, החלטתי לרדת וביקשתי ממנה שתמשיך ואני אדביק אותה ברגל אחרי הכפר. חייכה דארקה, כי ירדה לסוף דעתי. בכפר נעצרה על-ידי השוטרים שהוכיחו אותה על שהיא מובילה דגנים ליהודים ושתיענש קשות על כך. היא מצידה טענה בתוקף שהיא נוסעת לטחנת הקמח ועמדה על כך, למרות שחקרו ודרשו ממנה לחזור או לספר למי מיועדים הדגנים. היא הצליחה לעבור וחיכתה לי, כפי שנדברנו, מעברו השני של הכפר.

אותי עצרו השוטרים האוקראינים, וזרקו אותי למרתף. היו שם כבר כמה נשים, שתחילה לא הכרתיהן, למרות שאלה היו שכנותי. רק אחרי שהתאוששתי ראיתי שזו ריינדל אברך עם בתה פייגה, וכן בתו של ליבל שרמן - דבורה. החזיקו אותנו עד הערב מבלי לפגוע בנו. אחר-כך הוציאו אותנו השוטרים מהמרתף והובילו אותנו כשרוביהם מכוונים לגבינו.

ריינדל, שהכירה היטב את איכרי הכפר מנביץ' - הייתה לה חנות בכפר זה לפני המלחמה - התחננה בפניהם שיניחו אותנו לנפשנו. הם לא השיבו, רק האיצו בנו לעזוב בריצה את הכפר. בצאתנו מהכפר ציוו עלינו להיכנס לחורשה, וכיוונו אותנו לעבר הנחל שהיה שם. הוכנסנו לתוכו. זה היה בסתיו. הם ירו מעל לראשינו על מנת להפחידנו. אחרי כן ציוו עלינו לצאת מהמים ולהתגולל בתוך החול והעפר הבוצי. לא קשה לתאר איך נראינו אחרי שהתגוללנו על שפת הנחל עם בגדים רטובים. אחרי כן ציוו עלינו לרוץ. רצנו על "שלאך" (דרך עפר) שהוביל למנייביץ'. רצנו מבלי להביט אחורנית, רק שאלנו אחת את השניה אם השוטרים דולקים אחרינו. הגענו הביתה באפיסת כוחות, כשקרובינו מצפים בחרדה לבואנו. ולא בא סיפור זה, אחד מרבים, אלא להמחיש את סדום של הימים ההם, והצדיק האחד באותה סדום, הלא היא דארקה, האיכרה הענייה, ששמה לא פעם את נפשה בכפה כדי להצילנו מרעב וממוות.

דארקה ביקרה פעמים רבות אצלנו. במחנה המשפחה לא הותרו ביקורים, אך נהגו כלפיה כאל אשה שאפשר לסמוך עליה. בדרך כלל היה איסור מוחלט ל"זרים" להיכנס לשטח מחנה המשפחה, ומי שנתפס נורה במקום על-ידי הפרטיזנים.

התאבלנו קשות כאשר נודע לנו סופה המר של דארקה. היא נתפסה על ידי האוקראינים הלאומנים ששירתו בנאמנות את הגרמנים. עינו אותה, כדי שתגלה היכן שוכן מחנה המשפחה ופרטים עליו. היא עמדה בעינויים האכזריים ולא גילתה מאומה.

בראות הרוצחים שלא יעלה בידיהם להוציא מפיה כלום, קשרוה לזנבו של סוס וטלטלוה בחוצות הכפר פיינה עד שנפחה את נשמתה הטהורה.

בל ייעדר שמה משורות חסידי אומות העולם שסיכנו את חייהם למען הצלת יהודים, ובוודאי של אלה שאכן נפלו בעצמם קרבן על מזבח צדקתם.

ת.נ.צ.ב.ה.

העדות נרשמה באידיש מפי שרה רוזנפלד על-ידי יהודה מרין, ותורגמה לעברית על ידו.

אמי

מנחם רוזנצווייג, גבעתיים

מנחם רוזנצווייג

אני מבקש, ולו במספר משפטים, לספר על אמי, חנה רוזנצוויג ע"ה, לא על מנת לפארה, אלא לציין לזיכרה את קווי האופי שלה, חוכמת החיים שלה, ודרכה בחיים.

אמי הייתה דמות מוכרת במנייביץ'. רבים הכירו אותה וזכרו אותה, אבל חייה האישיים, הביתיים, כמו חינוך הילדים והשתתפותה הפעילה בעסקי אבי, אלו היו דברים שהיו ידועים רק בבית, בחוג הפנימי של המשפחה.

על כן, בהעלותי זכרונות על אמי ז"ל, ברצוני להתעכב על אותן תכונות של אמי, שהיו ידועות רק בתוך המשפחה.

כבר משחר ילדותי, ידעתי את דעתה המוצקה בעניין חינוך הילדים, שהייתה מבוססת על גישה פדגוגית יסודית (על אף שלאמי לא היה חינוך פורמלי בהוראה וחינוך). היה מקרה שאחד מבניה (היינו חמישה בנים) הביא תעודה גרועה ביותר מבית הספר, בכל המקצועות. היא, במקום לכעוס ולהטיף מוסר, אמרה בשקט "בני, אל תדאג, אני בטוחה שתצליח בלימודיך ותביא תעודה מבית הספר רק עם ציונים טובים". גישה זו השפיעה עליו עד מאוד. הוא, הבן, הפך לאחד התלמידים הטובים בכיתתו.

חיוכה והשקט שהיה נסוך על פניה, עזרו בדרך מיוחדת ליישב את המריבות בין חמשת בניה. השפעתה הייתה ככוח עליון שאין עליו עוררין. בנוסף לאותן תכונות שהזכרתי לגבי יחסה לחינוך הילדים, היו לה גם אידיאלים הומניים ביחסה לזולת. תפיסתה המהירה והגישה הישירה שלה השפיעו על דרך ניהול העסקים במסחר עצים ויערות. היא השכינה שלום בין צדדים יריבים בדרך של שכנוע ענייני וגישה חיובית.

זוכר אני מקרה, כאשר גילתה רוחב לב והבנה לא רק למשפחתה, לקרוביה או ליהודים, אלא לאשה נוצרייה שבקושי הכירה. עת ישבה כהרגלה במרפסת ביתנו, עברה האשה הנוצרייה, פולנייה מהכפר הסמוך לאשי. אמי ברכה אותה בברכת בוקר טוב, והתפתחה ביניהן שיחה. אמי שאלה את הפולנייה למה היא מוטרדת ומודאגת? הפולנייה ענתה: "מתקרב חג השבועות (הנוצרי) ואין לי בבית מאומה כדי שאוכל להתכונן לחג". אמי הוציאה שטר כסף, ופתק למאפייה הסמוכה של ביידר, שיספקו לה חלות ולחם. ולפולנייה אמרה: "לכי לשלום הביתה, שיהיה לך חג שמח".

אינני מסוגל למנות את כל אותם מעשים טובים למען יתומי ועניי העיירה. כל מה שעשתה ביקשה לעשות בסתר, ששמה לא יוזכר בכל מעשי החסד האלה למען הזולת. זו הייתה גישתה ההומנית היהודית: ללא פרסום, בשקט ובצינעה.

כשהתבגרנו, הבנו יותר ויותר את גישתה של אמי ז"ל והיא אשר הייתה בשבילי מורת דרך תמיד ובכל התנאים. אני נזכר בשיחות הארוכות שניהלנו במשפחה, והיא תמיד החזיקה בדעתה באומרה "בני, לכו תמיד בדרככם, מלאי בטחון ויושר, וכך תגיעו למעמד חשוב בחייכם". זהו ה"פאראל" של החיים. תתקלו בקשיים בחיים, אל תאבדו תקוה, שאפו להתגבר עליהם ביושר, רק בדרך זו מובטח לכם נצחון.

חנה רוזנצווייג

בנעורי היו לי הרבה מורים, אבל אמי, ורק אמי הייתה המורה והמחנכת הטובה ביותר. היא הייתה בשבילי מקור לא אכזב בדרכי ובהתנהגותי בחיים. היא הייתה בשבילי לא רק אמא טובה, היא הייתה גם חברה נאמנה. לעצותיה הקשבתי, וקיימתי אותן, והן הובילוני בדרכי בחיים.

כבוד והערצה אני נושא תמיד בלב, לאמי, הבלתי נשכחת...

ת.נ.צ.ב.ה.

תורגם מאידיש לעברית על-ידי יהודה מרין

תהלוכת ל"ג בעומר במנייביץ' בשנת 1934

מנחם רוזנצווייג

בפולין נחוגו כל החגים היהודיים לפי המסורת. כך היה נהוג אצל כל האוכלוסייה היהודית. אבל גם החגים הלאומיים הפכו להיות חגים שעוררו את רגשותיהם הלאומיים של היהודים, בעיקר אצל בני הנוער, שרגשות אלה היו חבויים עמוק בלבותיהם במשך שנות הגלות הארוכות והתעוררו מחדש.

דוגמה לכך יכולים לשמש חגיגות ל"ג בעומר שהתקיימו במנייביץ' בשנת 1934, ונחרתו בזכרונם של רבים במשך השנים הבאות, ובזכרונם של המעטים שנשארו לפליטה אחרי השואה הגדולה שפקדה את יהדות אירופה, ובתוכה גם את יהודי עיירתנו מנייביץ'.

חגיגות ל"ג בעומר התחילו בשעות הבוקר המוקדמות. בית"ריסטים במדיהם החגיגיים התכוננו למצעד המסורתי, וזה אחרי חגיגות במשך שעות ארוכות, יום קודם לכן, שנמשכו עד השעות המאוחרות של הלילה. השתתפו ילדים, בנים ובנות, מבוגרים, כולם חדורים תקווה שלא יקח זמן רב ויתגשם החלום של מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. החלום התגשם רק בשנת 1948, ורק מעטים מאותו ציבור שחגג אז, זכו לראות בהקמת המדינה.

נחזור לאותה תהלוכה חגיגית. בשעה 8:30 בבוקר החלו המשתתפים להסתדר שורות שורות, תחילה ילדים, בנים ובנות ואחר-כך מבוגרים. על רקע צלילי המוסיקה החלה התהלוכה, עם כרזות ודגלי כחול-לבן.

התהלוכה התחילה מהחלק הצפוני של העיירה מלווה ברוכבי סוסים. התהלוכה הפכה למצעד צבאי אמיתי, כאילו היו אלה "חיילים מאומנים" המשמיעים שירי לכת עבריים. אנשים רבים שעמדו משני צידי המצעד מחאו כף ומחו דמעה

עומדים מימין: בלה זפרן, יוסף סוסל, בריינדל זפרן, חיה אברך, בריינדל מוז, ליזה מוז
יושבים מימין: שרה קריצ'מר, לייבל טינה, יונה קוגוט, יצחק גוז, יצחק מוצ'ניק, משה קוטלצ'וק,
טייבל קוגוט, צירל קריצ'מר, נחום ליכטנברג
יושבים על הריצפה מימין: רחל מירוצ'ניק, בן ציון טינה, מרדכי גייער, מלכה מירוצ'ניק

מעיניהם. גם לא יהודים - נוצרים - מחאו כף לצועדים. זו הייתה הפגנה של התעוררות לאומית שעוררה את שמחתם ותקוותם של התושבים היהודיים. הלא-יהודים התפלאו והחלו להבין את שאיפת הנוער היהודי. היו בתים שהיו מקושטים בדגלונים לאומיים, על שטיחים היו תלויים תמונותיהם של מנהיגים יהודיים-לאומיים. אחרי שעתיים של צעדה מלווה שירה ומוסיקה, הגיעה התהלוכה למקום שבו הסתדרו השורות סביב במה שעליה עמדו מספר מפקדי הקן בית"ר, ונשאו נאומים מלאי התלהבות על משמעותו של חג ל"ג בעומר ועל התקווה לזכות במדינה יהודית. האירוע החגיגי נגמר בשירת "התקוה" שהדהדה בין עצי האורנים עוד זמן רב. מעגלים של ילדים, נוער ומבוגרים סבבו בשטח ושוחחו בהתרגשות על האירוע הבלתי נשכח. המטרה של התהלוכה החגיגית הושגה בהצלחה וחיזקה את השאיפה של הנוער היהודי לעלות ארצה ולהגשים את החלום - להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים!

הנהגת תנועת בית"ר במנייביץ' ואורחים. עומדים מימין: מרדכי גייער, דבורה זילברשטיין, פייגע אברך, יצחק גוז, טייבל קוגוט, אח של גב' מלמדיק, יחזקאל וינשטיין, בריינדל מוז.
יושבים מימין: שפילברג חיים מקולק, חייקה מלמדיק, אליעזר שוסטק, מנחם רוזנצווייג,
רחל מירוצ'ניק יושבות על הריצפה: צירל קריצ'מר ופישביין

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

טיפוסים בעיירה

מנחם רוזנצווייג

כמו בכל עיר ועיירה יש כל מיני אנשים מיוחדים. וכך גם היו בעיירתנו. על-אף היותה צעירה בשנים, היו בה אנשים, שראוי להזכיר אותם בספר יזכור. ונציין רק כמה "נבחרים מהם:

אייזיק בוכמן ז"ל

קשה עד מאוד לכתוב על דמותו של אייזיק בוכמן, דמות אינטלקטואלית, מורכבת ורב גונית. רק אלה, אשר חיו במחיצתו, אשר הכירוהו מקרוב, אשר נהנו הן מחוכמתו הרבה והן ממעשיו הטובים, יכלו אולי למסור לנו פרטים עליו, אילו היו בינינו עתה. אולם הם הושמדו יחד עם אייזיק בוכמן בימי השואה. ואשר לי, רק בן 18 הייתי באותם הימים. לא נמניתי עם חוג מכריו או ידידיו של איזיק בוכמן. מעלותיו הרבות, ליבו החם, חוכמתו, ראייתו החודרת לעומק הדברים, והיכולת לראות את הנולד, כל אלה ידועים לי בעיקר מסיפורי אחרים, ורק במעט ממגעי האישי איתו.

אולם, אי אפשר לכתוב על מנייביץ' מבלי להזכיר את שמו של אייזיק בוכמן. לכן מרשה אני לעצמי למסור קווים אחדים לדמותו הנפלאה של אייזיק.

אייזיק בוכמן היה איש שצפן בתוכו תכונות בלתי רגילות רבות. היו בו שילוב של פשטות ולמדנות עמוקה ורחבת מימדים. שקט נפשי, התמצאות בבעיות קשות ונכונות לעזור בפתרונן, כושר ניתוח מעמיק וראיית הנולד. רוחב לב בלתי רגיל מזה ובינה מזה.

ביקרתיו לעתים בקשר לתרומות לקרנות הציוניות. לו לא היה חשוב, אם המטרה שלמענה באנו לבקש את עזרתו הייתה לפי הקו הפוליטי שלו אם לאו. אסור היה להשיב את פנינו ריקם. לכן תרם בלב חם וביד רחבה. כי גדלות אמיתית, גדלות הלב, הייתה מקווי האופי הבולטים שלו.

עוד לפני מלחמת העולם השנייה חזה את חורבנה של יהדות אירופה. כאילו בחוש הנבואה שלו ראה הכל מראש. ומעשה קטן יוכיח: אייזיק בוכמן ביקר בביתנו לנחמנו באבל אחרי מות אמי חנה ז"ל. היינו אובדי עצות, עטופי יגון, חסרי תקווה. "אל יאוש, אל תתאבלו, יתכן ועוד נקנא באימכם על אשר זכתה למות מיתה טבעית". היה זה בשנת 1933. האיש ראה את הנולד.

במילים פשוטות אלו משתקפת פנימיותו של אייזיק בוכמן: ראיית הנולד, מבט רחוק ועמוק, מחשבה מעמיקה.

דמותו ובקיאותו הקנתה לו מקום בכיר בין יהודי העיירה, אבל, בצניעותו, לא נדחף ולא הפך את ידענותו לקרדום לחפור בו.

לולקה

זה הכינוי שלו ברבים ואינני יודע אם הכירוהו בשמו. ולמה לולקה - על שלא הוציא מפיו את המקטרת ("ליולקע" בלעז). לולקה הקברן עורר פחד אצל ילדים. כשראיתיו בצידו האחד של הרחוב עברתי בריצה לצידו השני. אינני יכול לציין למה פחדנו ממנו, אולי מפני שטיפל בהבאת יהודים לקבורה, ובעיקר תינוקות וילדים רכים. הוא היה מחזיקם תחת מעיל פרווה וכך היה מביאם לקבורה. במרוצת השנים ידעתי להעריך את פעלו ועבודתו הקדושה. ראיתי עד כמה מסור ונאמן היה לתפקידים שאותם ביצע.

חיים קרעפל העגלון ("וואזאק")

איש פשוט וטוב לב. היה מסור למשפחתו ללא גבול. אף על פי שלא ידע קרוא וכתוב הוא היה ראוי לכינוי "הצדיק". הוא התייחס לכל אדם בכבוד ובענווה.

סולומון ה"לא נורמלי"

שימש כפקיד בעיריית קובל ויצא לפנסיה מוקדמת. גר בקביעות במנייביץ'. אהבתו הגדולה הייתה לשחק בדומינו, ואוי למי שהיה מנצח אותו במשחק. על כן אלו שידעו את אופיו השתדלו תמיד להעניק לו את הניצחון ולשמחתו של סולומון לא היה גבול.

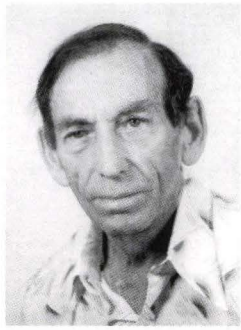
יעקב מסטר הזקן

איש שקט ונעים הליכות. מפיו לא שמעת אף פעם גערה או הטחת דברים נגד אדם אחר. נכדו פיניע נרצח לנגד עיניו של סבו יעקב עת ניסה לגונן על סבו הזקן ממהלומות המשטרה האוקראינית.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

זיכרונות ואירועים מעיירתי מנייביץ'

חיים שוורצבלט

אני לא סופר וגם לא בן סופר. ברצוני רק להעלות על הכתב מה שקרה לי מיום שאני זוכר וגם מה ששמעתי מאחרים, כדי שנזכור הרבה יותר אנשים שניספו, ואין מי שיזכיר אותם. אולי בנינו וגם הדורות הבאים אחרינו ירצו לעיין בדברים אלה.

אלה אחיי ואחיותיי: פנחס, לייבל, נח, שמואל, אחותי בלומה, אני, מאיר, ופייגל.

שמי שוורצבלט חיים, בן דוד. נולדתי בשנת 1920 בכפר סוביאטין המרוחק 5 קילומטרים ממנייביץ', שם גרו הוריי. אמי נסעה לאמא שלה ללדת, ושם גם ראיתי את אוויר העולם בפעם הראשונה. ובאם מישהו זר היה בא למנייביץ' ושואל איפה גר פה שוורצבלט דוד אף אחד לא היה יודע מה לענות להם. אבל אם שאלתם מי זה דוידל הבנאי א רבקה דודלס היה הוא מצביע על הבית. במנייביץ' גר יעקב "דער סופיאנובקער". זה היה סבא של ישראל פלאש, שנפטר, אחרי שהיה עם הפרטיזנים, ממחלת ריאות. הוא היה גם סבו של זלצמן תאודור והוא היה דודו של אמי, ומכאן קירבת משפחתנו. בליל הברית שלי, נפטר אבא של אשתו של משה וואהל, בעל חנות של ברזל. במנייביץ' הוא היה בן דודו של סבא שלי, שנפטר באותו זמן. והדוד יעקב ממנייביץ' חלם בלילה ששני המתים רבים ביניהם איזה שם יתנו לי. ואז הגיעו בחלום לפשרה וקראו לי שני שמות, שמעון וחיים. חיים על שם סבא שלי ושמעון על שם אביה של אשתו של משה וואהל העשיר ממנייביץ'. את כל זה סיפרה לי אמא. תמיד כשהיינו מתארחים אצל משה וואהל, ובעיקר בכל חג, הייתה שמחה גדולה. הייתי מקבל תמיד מאשתו של משה וואהל מתנה מיוחדת והיא קראה לי תמיד בשם שמעון (על שם אבא שלה).

אבא בקושי הרוויח לפרנסה. גרנו תחילה בבית קטן וארוך. אבא התחיל לבנות בית על יד הצריף. הבנייה ארכה כמה שנים ובה נטלו חלק האחים הגדולים. את הצריף השכרנו למשפחה נוצרית בשם סוחושפסקי. אני מזכיר את זה כי זה קשור בבריחת אחותי לפרטיזנים. אבא היה בונה בקיץ בתים והפרנסה היתה קשה. הילדים גדלו, התחילו לעבוד ולעזור בפרנסה. בחורף היה אבא נוסע לכפר הולדתו סרחוב והיה מחליף שם סחורות בדברי מאכל כגון קמח, מזון לבהמות, תפוחי אדמה, שעועית ועוד. היה מוכר את זה וחוזר חלילה, ומזה התפרנסנו. יותר גרוע היה עם הלימודים. אמי הייתה יהודייה אדוקה. לבית ספר פולני לא נתנה לי ללכת, הייתה מסלפת את הגיל ובסוף, בלית ברירה, אחרי שאיימו עליה בקנס או במאסר שלחה אותי בגיל תשע לבית הספר. בכיתה אלף הייתי רק יומיים, ובכיתה ב', אחרי שבועיים הועברתי לכיתה ג'. ההיפך היה בלימודי בחדר. שם, בגיל ארבע כבר ידעתי לקרוא, הודות לאחי נח שלימד אותי בבית, כדי שנוכל, אני ואחי הצעיר מאיר, ללמוד תורה. אמי השכירה לכל מיני מורים חדר אחד, ובמקום שכר דירה למדנו חינם. לרוב היו אלה מורים מהסביבה, בעלי רמה נמוכה, אבל לקטנים זה היה מספיק. כשהגעתי לגיל עשר, אמרו המורים שהם לא יכולים ללמד אותי יותר. במנייביץ' היו מורים טובים כגון: "חיז'י דער פינסקר לערער, גוניק הסטפאניער", אבל שם צריך היה לשלם. באופן מפתיע מצאתי את עצמי לומד אצל המורים האלו ביחד עם כל עשירי עירנו. בזכות מי... על כך נודע לי הרבה שנים אחרי זה, ביום הבר מצווה שלי. יום לפני עלייתי לתורה, אבא שלי לקח אותי לסבא של פייביש זילברשטין, וזה שמע את מה שלמדתי, והיה מאוד מרוצה. סבא של פייביש היה, לפי דברי אנשי העיירה, איש קמצן שלא נתן נדבה אף פעם, אף שהיה איש עשיר. כשנפטר, בקושי היה מניין להלוויה. אבל בשבת שאחרי הפטירה, בשעת הקריאה, עלה על הבמה יעקב ברט הגיבן - הקצב, לחש משהו באוזני השוחט והוא הכריז "נא לקום לכבוד הנפטר". על פי בקשתו הנדר הותר אחרי מותו. ומותר היה לספר שהסבא של פייביש היה הנדבן הגדול, שנתן את כספו בסתר ללימוד תורה לאלה שלא היה להם במה לשלם שכר לימוד וביניהם הייתי גם אני. אבא שלי אף פעם לא היה מבקש עזרה אבל לתורה וללימוד לא הייתה לו ברירה. בגיל 13 שלחו אותי לישיבה לקובל. באותו זמן שיחקתי כדורגל בקבוצת "חשמוניאה" במנייביץ', ומאוד אהבתי את הספורט בכלל. בהיותי בישיבה מאוד התגעגעתי הביתה ובמיוחד לכדורגל. אבל התגברתי גם על זה, למדתי טוב מאוד והייתי תמיד גומר את כל הלימודים הרבה זמן לפני האחרים. גם מצאתי לי חברים לשחק. בגלל היותי תלמיד טוב בישיבה לא ריגלו אחרי. כך זה נמשך. שלוש שנים אחרי שגמרתי את הישיבה בהצלחה באתי הביתה, ואני כבר בן 16. קיבלו אותי לקבוצת "חשמונאה" בעיירה. היו לי הרבה המלצות לישיבות גדולות, אפילו לחכמי לובלין. היה עלי לבחור בין לנסוע לישיבה לבין כדורגל. בחרתי בכדורגל. ראש הישיבה שבה למדתי היה יצחק אורלנסקי (נדמה לי שהבן שלו חי והוא עכשיו רב באמריקה). הוא בא אלינו במיוחד הביתה והפציר בי. הבטיחו לי הרים וגבעות, וגם עזרה להורים, אבל מיאנתי, ואז התחיל פרק שני בחיי. הרבה אפשרויות לא היו בעיירה שלנו. ללמוד ניתן היה רק בעיר הגדולה. לזה לא היה לנו כסף, נשאר רק ללמוד מקצוע. בחרתי להיות אופה אצל חבר של אחי שמואל שהיה, דרך אגב, חבר התנועה הקומוניסטית. במנייביץ' היו הרבה מפלגות. שמו של החבר היה דוד ווינשטיין, הוא היה האופה אצל קלימצ'וק. הגוי העשיר בעיירה. למדתי את המקצוע מהר ובדייקנות. כעבור שנה ורבע, ואני בן 17, אסרו את דוד, המורה שלי, וגם את אחי שמואל, ואת זכריה לופה ומשה קוילר באותו לילה. בלית

המורה שלי, וגם את אחי שמואל, ואת זכריה לופה ומשה קוילר באותו לילה. בלית ברירה גמרתי את האפייה באותו לילה לבד בעזרת בעל הבית קלימצ'וק. בראות קלימצ'וק שאני בקי במקצוע האפייה, החליט שהוא לא צריך מומחה אחר ולקח לי לעזרה את זכריה, הבן של מאיר יוקל וינר העגלון, ואני נהייתי אופה ראשי אצל קלימצ'וק בשכר מלא, כך שיכולתי לעזור הרבה להורים שלי. זה לא נמשך הרבה זמן. ב-1939 ירד המסך והתחילו חיים אחרים. גרמניה פלשה לפולין, המלחמה פרצה, והשתרר תוהו ובוהו. המשטרה הפולנית ברחה, ויהודים יוצאי צבא התקבצו לטכס עצה כיצד להתגונן מפני פלישה אפשרית מהכפרים שמסביב מנייביץ'. בא לעזרתנו ראש המועצה דאז דומיני, ומסר ליהודים מספר כלי נשק שנשארו במשטרה, והיינו יוצאים בלילה לעמוד על המשמר, מי במקל ומי בסכינים או בנשק המועט שהיה. זה נמשך לא יותר מכמה ימים. אז התבשרנו שהצבא האדום בא.

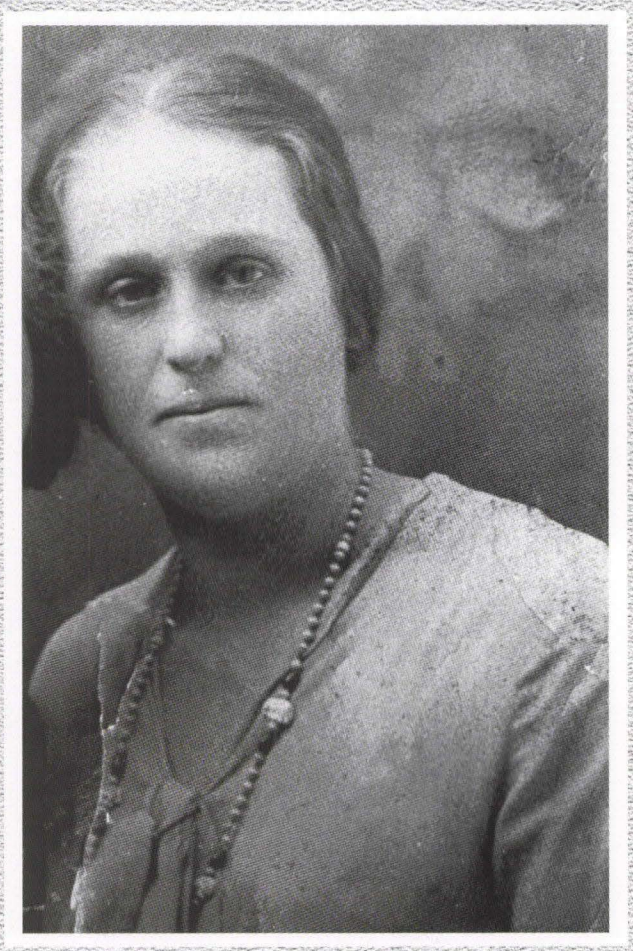
במשפחתנו חל שינוי. קלימצ'וק קרא לי יום אחד ואמר לי „תראה, אני עברתי מלחמה אחת, ואני יודע שייגמר לנו המלאי ולא יהיה מה לאכול. אחרי עוקבים, אבל אתה לך ותחביא קצת פרודוקטים. אני צחקתי מזה, אבל כשסיפרתי לאבא על כך הוא אמר: אתה לא יודע, לדעתי הוא צודק, ואם אתה לא רוצה - תעביר אותי לחצר ביתו. אף אחד לא היה יכול להיכנס לחצרו של קלימצ'וק בגלל הכלב הגדול שהיה שם. עשיתי כדבריו, ואז אבא שלי, בעת שחפר להחביא את הפרודוקטים - מצא מטמון זהב, וזה שינה את אורח חיינו לחלוטין. אחרי כמה ימים נכנסו הרוסים. קיבלו אותם בפרחים. הם השתלטו על חצי פולין עד הנהר בוג. אחי שמואל חזר מן הכלא אחרי שישב שם שלוש שנים, והוא חצי בן אדם. לא יכול היה להתכופף. אחי נח שהיה בצבא גם הוא חזר, והתחילו חיים חדשים. היהודים הסתגלו חיש מהר והחיים נמשכו. אני, ועוד כמה אופים ממנייביץ' - מאיר סינגל, משה פלש, אברהם ברוינשטיין, קיפניס ואהרון גלפרין, אירגנו קואופרטיב והפעלנו שלוש מאפיות במנייביץ': של קופרברג, של קלימצ'וק, ושל פולני אחד - "הצרפתי" - ששכחתי את שמו. את אחי פנחס גם סידרתי בעבודה במאפייה, ואז התחלנו לאט לאט להוציא את הכסף מהאוצר. לאחי פנחס קנינו דירה בזול מהפולנים שברחו לפולין הגרמנית. לאחי נח קנינו את הבית של טרמש "החזירניק" שגבל בביתנו. לגיס חוניק גם קנינו בית. התחילו רינונים מאיפה לדודל כל כך הרבה כסף, וזה נודע לקלימצ'וק, אבל הוא פחד מהרוסים ולא אמר מילה. אבל צוחק תמיד מי שצוחק אחרון, כפי שיתברר בסוף. ואותי, שבזכותי נמצא האוצר, מינה אבא לשר האוצר בבית ולי הייתה הזכות לעשות כרצוני. תכננתי הכל בתבונה. לא התלבטתי יותר מידי. הכנסנו חשמל בביתנו והתחלנו לחיות ביותר נוחיות אבל הכל בלי יותר מדי רעש. ואז הגיע זמני להתגייס. התגייסתי ועמדתי בתור, והנה קוראים לכולם ואני כמעט אחרון. כשהגיע תורי הסתכל עלי הקפטן הרוסי ואמר: „אתה יודע מה, לפי מה שאני רואה אתה רזה מדי. חזור הביתה, תאכל הרבה חמאה, ובפעם הבאה נקרא לך". חזרתי הביתה כועס כי דווקא רציתי להתגייס. אחר כך נודע לי שאבי שיחד את הקפטן וזה שיחרר אותי. עברו כמה חודשים והתחילו לדבר על מלחמה עם גרמניה. באתי לאבא עם הצעה: יש לנו כסף. צריך לשחד את הרוסים ודרך וילנה-ליטא לצאת מרוסיה ולהגיע לארץ ישראל. אבא תמיד היה ציוני, ולחיות בארץ הייתה כל תיקוותו. אני אפילו זוכר שכשהייתי קטן הייתה תוכנית ללכת ברגל דרך רוסיה ואירן, ואבא שלי נרשם. אמא בכתה אז אבל בסוף התברר שזו הייתה רק תקוות שווא, והתוכנית נגנזה. אבל עכשיו, כשהייתה לנו אפשרות וגם כסף, אבא ענה לי: „תראה, אני זקנתי, פה נולדתי ופה גם אקבר. אתה תעשה מה שאתה רוצה." חשבתי הרבה, ולו היה לי עם מי ללכת אולי הייתי הולך לכיוון וילנה. אבל לבד לא הלכתי, ובזה נגמרו התוכניות. אחרי כמה זמן היה עוד גיוס ואז לא עזר גם הכסף של אבא. לא רצו לקבל שוחד, וכך, כמה חודשים לפני המלחמה, ב-1941, גוייסתי לצבא האדום, והתחילה עוד פרשה בחיים שלי. יחד איתי התגייסו כמה מהחברים שלי: גרשון זפרן, דוד חייט, דוד פלש, אהרון גלפרין, דוד קנוניץ'. כשהגענו לקייב עם המדריך שלנו ביקשתי ממנו רשות לצאת לעיר להתראות עם הדודה שלי. לאמי היה שם אח, שממנו נפרדה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, והם לא התראו מאז השלטון הקומוניסטי. הדוד מת, אבל המשפחה נשארה. הרשות לא ניתנה לי ועד היום אני כואב את זה שלא ברחתי לכמה שעות להתראות אתם. יכולתי לחזור בזמן כי עזבנו את קייב רק למחרת. וכך לא זכיתי לראות אותם, והם כולם נהרגו בבאבי-יאר בעת חיסול היהודים בקייב. את הטירונות עברנו באוניצה על-יד העיר אורול בפלך ברנסק. אגב, לקחתי במנייביץ' הרבה שיעורים ברוסית אצל מורה בשם שוחט, שידע טוב רוסית. זה היה נחוץ לי בשביל העסקים עם הרוסים במאפייה במנייביץ'. אחרי חודשיים של טירונות קיבלתי דרגת סמל. כעבור שבועיים, ב-6 ביוני, חשך עולמנו: התחילה המלחמה. בזמן השירות התגעגענו הביתה, אבל המכתבים והחבילות במיוחד הקנו לנו, לחברים ממנייביץ', יחס מיוחד, ולא הרגשנו כל כך את הבדידות. חיינו ביחד כמו אחים, אבל המלחמה מהר מאוד הפרידה בינינו, ותוך זמן קצר מצאתי עצמי בחזית ביער ברנסק, רק עם דוד חייט ואהרון גלפרין. בימים הראשונים נפצעתי ושכבתי שבועיים ברוסטוב. כשחזרתי, היה חוק שכל מי שנולד מחוץ לרוסיה לא יכול להיות בחזית, חוץ מבעלי דרגה. בהיותי בעל דרגה, נתנו לי רשות לבחור ללכת עם החברים שלי או להישאר. בחרתי ללכת עם החברים, וכך נדדנו אני, דוד חייט, אהרון גלפרין וגרשון זפרן ועוד שני בחורים, אחד מרוז'ישץ' ואחד מפובורסק, בקרונות של בהמות, עד שהביאו אותנו לאורל ליד סיביר. בסיביר עבדנו בתור חיילים בהקמת בתי חרושת שהועברו ממקומות שהרוסים נסוגו מהם מפני הגרמנים. בימים הראשונים עבדנו בחוץ ואני, כמנהל העבודה, הלכתי לקבל את הארוחה לכיתה שלי, שבה עבד גם אהרון גלפרין. יום אחד לא הייתי יחד

גלפרין איננו. הלכתי לקצין לשאול עליו, והוא ענה לי: אל תחפש אחריו, תחלק את המנה שלו. הבנתי למה: ראיתי באותו יום את האוטו השחור עובר במחנה. התברר שאהרון אמר משהו שלא מצא חן בעיני חבר קומסומול אחד, שאגב אמרו לי, שזה היה היהודי מרוז'ישץ', והוא מסר על כך לקומיסר הפוליטי, שאגב, גם הוא היה יהודי. ואז עשו לו משפט ראווה ושפטו אותו למוות. אחרי חודש התקיים משפט חוזר והמירו לו את פסק דין המוות ל-10 שנות מאסר, ואז נעלמו עקבותיו. הגורל עשה את שלו גם עם האחרים. גרשון זפרן ברח למקום כלשהו, גם דוד חייט נעלם למקום אחר ונשארתי לבדי. לא ידעתי באיזה עולם אני, אבל היה בי רצון עז להאבק, להישאר בחיים, ולמלא אחר דבריה האחרונים של אמא שלי, שהייתה כמו נביאה. כשנפרדנו היא אמרה לי: „בני היקר, אני לא יודעת אם אי פעם נתראה, אבל תזכור בני, אולי אתה תהיה זה שתקים אחרינו מצבה, כי העולם נראה לי מתהפך." אבל שאני אזכה עוד להקים משפחה דווקא בארץ הקודש, ארץ ישראל, תחת ריבונות ישראלית - על זה היא אפילו לא העזה לחלום. אבל אני נזכר תמיד, בזמן צרה, בשתי תאונות שהיו לי: פעם נפלתי תחת רכבת. ראיתי כמו בחלום איך אמא שלי מזיזה אותי ודוחפת אותי וכך ניצלתי. פעם שנייה, בהיותי על גג גבוה, מעדתי ליפול ומישהו דחף אותי לצד הנכון, ונאחזתי במשהו וניצלתי. מפי אחותי נודע לי, שבמשך כל הזמן שהיו בגטו, אמא שלי רק ביקשה את אלוהים שישמור עלי, שישאר זכר מהמשפחה. וגם בדרכה האחרונה הזכירה את אותו הדבר.

הייתי עובד מצטיין, ובזמן שעבדתי ברכבת הבחין בי קצין גבוה מהרכבת ודרש שיעבירו אותי להיות תחת פיקודו. וכך העבירו אותי מהצבא לרכבת, שם קיבלתי תעודה עם פס אדום, שנכתב בה שאסור לגייס אותי עד סוף המלחמה. תעודה כזאת הייתה שווה הרבה מאוד. וכך, בתור עובד הרכבת עברתי כמעט את כל רוסיה. בשנת 1944 העבירו אותי לרוסטוב, שבינתיים השתחררה מעול הגרמנים. הגרמנים התחילו לסגת, וכל יום שמענו שהגרמנים בורחים, ופתאום אני שומע שהרוסים כבר על יד קובל. מיד כתבתי מכתב לעיריית מנייביץ' וביקשתי להודיע לי, אולי נשאר מישהו מהקרובים שלי. את מכתבי זה קיבל בדואר לא אחר מאשר מיודענו פליק ציבולסקי שעבד בדואר והוא זכר אותי היטב כי הוא למד איתי יחד בבית הספר וגם שיחק אתנו בחשמונאה. הוא ידע שאחותי בלומה הייתה עם הפרטיזנים ונשארה בחיים, והיא מתגוררת עם חוניק בעלה במנייביץ', יחד עם עוד כמה ניצולים שהיו בחיים ביערות ולחמו נגד הנאצים ועוזריהם, והצליחו להישאר בחיים. למותר להזכיר איזו שמחה וששון היו באותו רגע, כשפליק זה, במו ידיו, סגר מיד את המשרד ורץ להודיע להם את הבשורה שאני חי וקיים ונמצא ברוסיה. אחרי כמה ימים קיבלתי מכתב מאחותי בלומה, שהם חיים ונמצאים במנייביץ'. התחלתי לתכנן איך להגיע אליה ולהתראות איתם. ופה בא לעזרתי הקצין שהזכרתי: הוא נתן לי 30 יום חופש, וגם תעודה לנסוע להתראות עם קרוביי ששרדו. התעודה הזאת לא הייתה שווה הרבה, כי הייתה בתוקף רק עד חרקוב, אבל הסתכנתי ונסעתי. יהיה מה שיהיה. וכך הגעתי עד חרקוב. ברידתי מהרכבת ראיתי פתאום אשה והכרתי שזו בריינדל מוז. לא האמנתי למראה עיני, אבל זו הייתה עובדה. איזו שמחה זאת הייתה, להתראות אחרי כל כך הרבה זמן עם ניצולה, שכנה שלנו. זו הייתה בשבילי חוויה שקשה לתארה. התברר שהיא נשואה לפרטיזן, והוא חולה וצריך להגיע לקייב. הצטרפתי אליהם וביחד הגענו לקייב ומשם, בדרך לא דרך, ובאמצעים שהיו לי בתור עובד רכבת, הגעתי עד מנייביץ'. והנה, ברידתנו מהרכבת הכרתי מיד את משה רוזנפלד שעמד ליד הרכבת. ראיתי אותו כמו שראיתי מלאך משמים, ויחד הלכנו לבלומה וחוניק, שגרו באותו זמן בביתו של ניצ'יפורוק, כי הרבה בתים לא נשארו בעיירתנו. איזה שמחה הייתה! ישבתי עם בלומה וחוניק כל היום וכל הלילה. לא היה סוף לסיפורים על כל מה שהם עברו וכל הדברים שקרו להם עד שנגמרה המלחמה. שמעתי על מעשי הגבורה של חוניק ביערות בהיותו שומר על הנשים והילדים. היה להם מחנה מיוחד ביערות ובעת פשיטת הגרמנים על המחנה הצליח חוניק, שעבר אימונים כשהיה חייל בצבא הפולני, לסכל את ההתקפה ברובה אחד בלבד שהיה לו: הוא היה יורה רק כדור אחד ומיד בורח לצד השני, ויורה עוד כדור, וכך עשה כל הזמן, והגרמנים חשבו שכוח גדול של פרטיזנים נמצא במקום והם נבהלו וברחו, וכך המחנה ניצל. עוד שמעתי הרבה סיפורים, מהם עצובים במיוחד, איך נהרגו הרבה מהם במיתות מסמרות שיער, וגם מעשי גבורה שעשו הפרטיזנים בעת לחימתם בגרמנים. אבל את זה אולי יספרו אלו שעשו את המעשים במו ידיהם. מאז רציתי להישאר עם אחותי וגיסי ולא להיפרד מהם, אבל המלחמה הייתה עוד בעיצומה. תיכננו כל מיני תוכניות כדי להישאר יחד והחלטנו, שאני אסע לקמין-קושירסק, שם היה שמעון זל, אחיו של חוניק, מנהל ההספקה בעיר והיו לו קשרים עם צמרת הצבא האדום. שם גם גר ראש הפרטיזנים "קרוק". נסעתי לקמין-קושירסק והתארחתי אצל שמעון וקרוק, שגרו תחת גג קורת אחת. רציתי להישאר שם בתור מנהל מאפייה במקום. העניין סודר, וכאשר הגעתי להירשם בצבא, הממונה על הגיוס ראיין אותי ובראותו את המסמכים שלי, ובהם הפס האדום, המסמן שאסור לגייס אותי עד סוף המלחמה, נענע בראשו ואמר לי „תגיד, כמה מכם נשארו בחיים? יש לך ערבות להישאר בחיים ואתה מעמיד את זה על קרן הצבי? נניח שאני אגן עליך, ומה יהיה מחר, כשאני אהיה במקום אחר והפס האדום לא יהיה בידך? מה יהיה אז? עצתי לך: סע חזרה לרוסיה, ואנו מקווים שבגמר המלחמה תישאר בחיים ואז תיפגשו". שמענו בעצתו ואני חזרתי לרוסיה עד שבאה הגאולה, ופה, בישראל, פגשתי את אחותי ואת אלה שנשארו בחיים, ואנו מקיימים את הצו והצוואה שהשאירו לנו אבותינו לפני מותם: להשאיר זכר אחריהם בארצנו שלנו, ולקיים את נצח ישראל לעולמי עולמים.

משפחות ויחידים

משפחת זילברשטיין

אסתר בר' יצחק – נרצחה בכ"ג באלול תש"ב

משה-יעקב זילברשטיין – נרצח בג' באלול תש"א

ילדי משפחת זילברשטיין
מיכאל, בתיה וישעיהו
נרצחו בכ"ג באלול תש"ב

משפחת זלצמן יעקב

משפחת יעקב זלצמן. תיאודור יושב בשורה שלישית.

משפחת מלמד

האב – אליעזר מלמד – נספה בשואה תש"א
בן – יהודה – נספה בצבא הפולני
בת – טובה (גיטל) – נספתה בשואה תש"א
בת – אסתר – נספתה בשואה תש"א

האם – רבקה – שרדה את השואה ונפטרה בארץ
בן – שמואל
בן – יוסף
בת – ציפורה כהן
בת – סימה טל

משפחת קושניר

מימין: מנדל קושניר, פישל שוורצבלט,
סנדר שוורצבלט, בערל שוורצבלט,
משה שוורצבלט, יהודית שוורצבלט,
יצחק (ילד), יוסף קושניר ובתו,
שרה שניה: יענטל שוורצבלט (קושניר)
עם שני ילדיה, נחה קושניר, זיידל
ורעייתו חיה, וולפל קושניר, בעבל
קושניר, דעייתו של יוסף קושניר

יהודית שוורצבלט (קושניר) וחתנה בערל שוורצבלט ביום האירוסין
1919

בני הדודים סנדר שוורצבלט וזלמן בבט

לוויתו של זיסיע פוקס, אחיו של לייב פוקס בשנת 1934–1935

ליד הארון: לייב פוקס הזקן ורעיתו ברכה. מימין: וועלפל קושניר ורעיתו נעחה, רבקה בבט ובתה אסתריקה, חסיה בבט, האחיות מניה ופוליה טרגר, זיסיע (אוטוקובסקי). משמאל: יידיס קושניר שוורצבלט, שרה רוזנפלד–צבייבל, שלמה בבט, ירחמיאל בבט

משפחת מאטל קיפר

מרדכי קיפר (חייט) עם נכדתו

שמואל קיפר ושתי אחיותיו ריסל ואסתר

שמואל קיפר וחברים

משפחת טינטר

האחיות בלה ופעסל טינטר, מרים (חברה),
ציפורה (אחות אבא),
לייזר רוזנפלד (בן דוד של אבא)

משמאל: אנשל טינטר – האב, פסיה – הבת, אהרון טינטר – הסב, בלה – הבת, האם ועל ברכיה פרומה – הבת הצעירה

קבוצת חברות, במרכז בלה (טינטר)
פלדמן ב"דאטשע וואלד"
פעסל טינטר, מניה קוילר,
אוסנת נתנאל

דב אברך, פעסל טינטר וגרשון זפרן

בלה (טינטר) פלדמן וחברתה מניה קוילר

משפחות גוז, סליבקה וטופר

בתו של יוסף סליבקה, שנרצחה ע"י אוקראינים בכפר סרחוב בשנת 1936

יוסף סליבקה

SZYMON KLEIMAN

wieloletni pracownik Zespołu Adwokackiego w Legnicy

urodzony dnia 24. I. 1897 r. w Warszawie

zmarł nagle dnia 11. V. 1960 r.

Wyprowadzenie zwłok odbędzie się dnia 12 maja 1960 r. o godz. 17-ej z domu przy ul. Sejmowej Nr 2

Pogrążona w głębokim smutku

Żona

שמעון קליינמן
נפטר בפולין 1960

שמעון קליינמן

עובד ותיק בקהילת עורכי-הדין בליגניצה.
נולד בווארשה ב-24.1.1897, נפטר באופן פתאומי ב-11 במאי 1960.
ההלוויה תתקיים ב-12 במאי 1960 בשעה 5 אחה"צ מביתו, רח' הסיים מס' 2.
באבל כבד, רעיתו פאניע קליינמן (ליפלעווסקה) מקובל

הלוויית שמעון קליינמן - ליגניצה פולין, 1960

חברים נפגשים עם דוד גאייר בעיר טשקנט בשנת 1975
מימין: שמואל וינר, אלטר וורניק, דוד גאייר, שייקה וורניק

שייקה וורניק

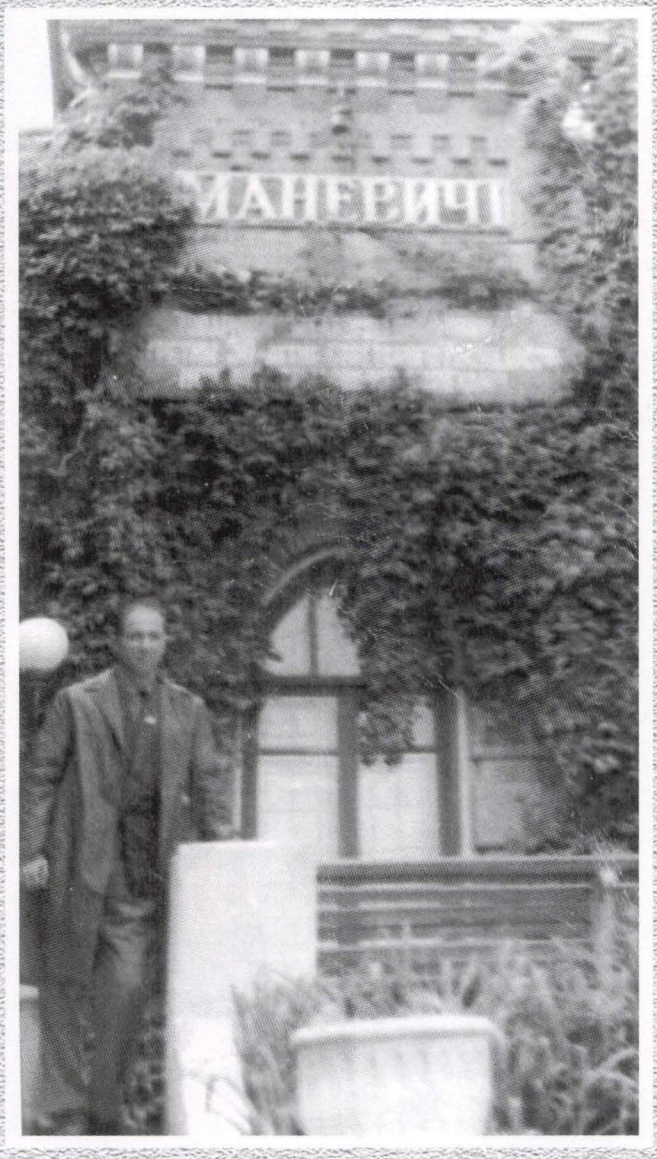
שייקה וורניק

האחים שייקה ואלטר וורניק בזמן המלחמה

משפחת וורניק ורייזר

אלטר וורניק בביקור "מולדת"
ה"סטנציה" מנייביץ'

נוער במנייביץ' לפני המלחמה

אייזיק (אזיה) שוק

דוד ניסמן

ניסן פרידמן – פליט, מורה למתמטיקה, 1939–1941

ליובה לינזן (קובל)

לאלה רבנקו, פייוויש זילברשטיין,
פיניע מעסטער, ישראל גלפרין,
דבורה בורקא, אלכסנדר טיננה,
דינה לברטוב

צעירי מנייביץ'
גילה שוק, פייוויש זילברשטיין

מבריאים.
ביניהם:
מנחם רוזנצוייג
וליובה לינזן

מנוחה ב"דאטשע וואלד"
מנחם רוזנצוייג, משה שוחט, דוד ניסמן,
רחל לברטוב

צירל קריצ'מר, מלכה
מירוצ'ניק, ליובה לינדמן
(מקובל), יהודה טרגר

בסככה "המפורסמת" ב"דאטשע וואלד".
דמויות שזוהו: גב' רחל שוק, סולומון, המורה זליג חיז'י

"דאטשניקים" מבריאים

שלמה שינקר ואחותו

משמאל שיינקר (בת הספר)

טיול בעגלה
שמואל דובלין, דבורה בורקא, ישראל הלפרין,
דינה אברבוך (לברטוב) בניק רוזנצוויג, רייזברג
תיאודור זלצמן, שבע (זלצמן) רוזנצוויג

מימין: חיים קמלמכר, שמואל סליבקין, אלטר וורניק,
לייזר רוזנפלד, שמואל דובלין, שייקה וורניק,
ישראל אמיר (מחרוק)

ישראל גלפרין ודוד ניסמן

שייקה וורניק ויוסף שטול

תנועות בית"ר, השומר הצעיר וגורדוניה

טייבל (קוגוס) ליכטנברג, בוזיה (טינה), יצחק גוז, דבורה זילברשטיין, אליעזר שוסטק, חיה אברך, מאטל גאייר, צירל קריצמר, מנחם רוזנצוויג, ברוינדל מוז, חייקה מלמדיק

מרדכי גאייר, דבורה זילברשטיין, חיה אברך, יצחק גוז, טייבל (קוגוס) ליכטנברג, אחיה של גב' מלמדיק, יחזקאל וינשטיין, ברוינדל מוז, חיים שפילברג (מקולק), חייקה מלמדיק, אליעזר שוסטק, מנחם רוזנצוויג, רחל מירוצ'ניק, צירל קריצ'מר ופישביין

חברים מקבוץ ההכשרה ע"ש טרומפלדור, 1932
מזוהים: טייבל קוגוט (ליכטנברג), פייגה

משה קוטלצ'וק, יצחק מוצ'ניק,
עטל קוגוט (לופא), יצחק גוז,
נחום ליכטנברג

קן השומר הצעיר
יוסף גוניק, צירל קריצ'מר, לייבל טינה, עטל קוגוט, שורקה רוזנפלד, מאיר סינגל, זיסקה ברט,
אסתר ויינשטיין, דינה זילברשטיין

סוסל יוסף, ציפורה זפרן, חיה אברך, ברוינדל מוז, יונה (קוגוט) קריסטל, לייבל טיננה, יצחק גוז, יצחק מוצ'ניק, אליעזר שוסטק, טייבל (קוגוט) ליכטנברג, צירל קריצ'מר, נחום ליכטנברג, רחל מירוצ'ניק, בן-ציון טיננה, מרדכי גאייר

קיבוץ מתנועת גורדוניה שהגיע מקליסוב למנייביץ'
להכשרה, 1922-1924
חבריהם נמצאים ברמת דוד שעלה על הקרקע
בשנת 1926 ובקיבוץ חולדה להתנחלות מחדש
בשנת 1931

גב' שוסטק, מרדכי גייער, שמואל דובלין, לברטוב רחל, בוזיה טינה, שוסטק אליעזר, פישביין

ביה"ס הפולני "פובשכנה" וביה"ס העברי "תרבות"

אנדריי קלימצ'וק, משה זלצמן, פרל אפלגרד, אליהו ליברמן, מינה (פלייש) רוטבלום, קימל, מאטל בורקה, לאה רוזנפלד, הגרמניה אוסוולד, טוליע קליימן, ליסק פערל, ויינר פייגע, מלכה מרין, בומבה, פייטרשקובנה, אירנה זיילינסקה, זיילינסקי, דומברובסקה מריה, קומוסובה, מוסיאליאקובנה אווה, פעסל קנוניץ' (פוגץ'), פצוחה, אליהו ליברמן, בערעלע קוטיק, מוניע, הלפרין, סנדר שוורצבלט, אפלגרד אברהם, מחרוק חיה, זיסל מערין

רחל מירוצ'ניק, חיה אברך, ציפורה זפרן, ... לייטר חנה, בוזיה טינגה, זיטל טרגר, המורה מריה דומברובסקה, חייקה מלמדיק, וגדה צ'יכוביץ', לאה מרין, צביה וורבה, פישבין, דבורה זילברשטיין.

יעקב טבק, יהושע סליבקה, אלטר וורניק, שלמה בילדר, זיסקה ספיבק, רוזנפלד, אליהו ליברמן, משה קופרברג, שרה גוז, חנה סוקול, איזנשטדט, אסתר בורקה, אסתר ויינר, מוניה הלפרין, בערל מלמד, יהודה גוז, אוסוולד מוריס, יהודה דומב, טוסיה מעסטער, מאטל וורבה, וידלגוז, המנהל קומוסה, רעייתו קומוסובה, מריה דומברובסקה, התלמידה טמרה שטינברג, צילה מניוק, סיומה סמולה, קזימירה מיטקליק (סקוברונק)

רחל זיסיים, לאה רוזנפלד, לייטר חנה,
חיה מחרוק, אליהו ליברמן, אפלגרד פערל,
זיסל מרין, אנדריי קלימצ'וק, מינה (פלייש)
דוסבליום, קימל, ליסק, מנייע גלפרין,
המורים: מוסייאלקובנה, זיילינסקה,
קומוסה המנהל, פייטרשקובנה

המורה זילינסקי,
מנדל זברונסקי, וורבה,
המנהל פוסטולה,
שמואל דובלין, המורה זליג
חיז'י, המורה סוסלובה,
המורה מ. דומברובסקה,
הקסינדז, פוסטולובה,
הדיאק מאוקונסק,
אירנה זיילינסקה, פרימק,
חסיה בבט, חנה מרין,
גלה שוק, חנה לייטר

זיסקה סוקול, משה קופרברג, משה ליברמן,
ליובה מלמדיק, אברהם וינר,
שמערעלע קרוק, תמרה שטייבברג,
ליפא סגל, פוליה טרגר, ברוניה בולוסין
(בליישטיין), סוניה (קנוניץ') מנטל,
רבקה טיננה, שיינדל קריצ'מר,
לאה אייזנשטדט, פרימק, פוליה טרגר,
זילינסקה אירנה, מריה דומברובסקה,
מנהל בי"ס יוסף קומוסה,
אוה מוסייאלקובנה, פיטראשקובנה

כיתה מעורבת בבי"ס "פובשכנה" במנייביץ'. במרכז יושבים מנהל בי"ס יוזף קומוסה והמחנכת אירנה זילינסקה
בין הילדים שזוהו: שמאי אייזנברג, ליפא סגל, הרשל לייזר מרין, שלמה בבט, סגל, מירוצ'ניק, מלמדיק (סנקס), זיסל (ברוינשטיין) וייזר, יהודה לוברר, אידה צבייבל, סמולה סיומה ויהודה דוב

קוגט, דינה (לברטוב) אברבוך, אוסנת נתנאל, זיטל טרגר, בראס מאטל, פיוויש זילברשטין, בניק רוזנצוויייג, בת שבע (זלצמן) רוזנצוויייג, פיניע מעסטער, חנה מירוצניק, מסיה בבט
המורים: זילינסקו, פעסעל קנוניץ (פוגץ), אירנה זילינסקה, פוסטולה – מנהל בי"ס, רעיתו, אווה מוסליאקובנה פיטרשקובנה

ציפורה טיננה, טרגר, בלה טינטב (פלדמן), קוגוט, ליסק, צביה וורבה, חנה מירוצ'ניק, גלה שוק, המורה אווה מוסיאלקובנה, רבקה מלמדיק, סקוברנק קזימירה

מסטר טוסיה, פוליה וורבה, סוניה לברטוב, סוסל בלוישטיין, רבקה מלמדיק, וורבה צביה, רחל דייטר, אפלגרד פרלה, רבנקו לולה, סקוברנק קזימורה, פניה טינה, זיסל מרין, פעסל מרין, מלכה מרין, ליטר חנה, פול, סוניה קנוניץ'. המורים: מוסיאליאקובנה, מפקה, זיילינסקי

בית-ספר "תרבות"

שורה ראשונה, למעלה מימין: אלכסנדר טיננה... שורה שניה: גרשון זפרן, שמואל סליבקה, ישה טרגר..., בערל בורקה, ..., ישראל גלפרין, יצחק קיפניס... שורה שלישית: את של גב' מלמדיק, יעקב זלצמן ובנו תיאודור, אליהו ציטרין, ..., מרדכי מניוק, ..., שלמקה וורבה. שורה רביעית: מוניה גלפרין, רייזמן, ..., פנחס מסטר, טוסיה מסטר, ... שורה חמישית: ..., זיסל מרין, ...

יחזקאל וינשטיין, טרגר ויטל, בן-ציון טינה, בריינדל (מוז) המורים:
זיילינסקי, אירנה זיילינסקה, פוסטולובה, פוסטולה המנהל,
דומברובסקה, סוסלובה, זליג חיי'ו

מתוך תמונה של כתה ז' בבית-ספר "פובשכנה", שנת 1938
פניה טינגה, זיסל מרין, פעסל מרין, מלכה מרין, ..., חנה
ליטר המורה: מוסיאליאקובנה אווה

אסתר בורקה, רחל ויינר, טמרה שטיינברג, אסתר צבייבל

שמות בני מנייביץ'

שמות קדושי מנייביץ' שנרצחו באקציה הראשונה בג' באלול תש"א (26.8.1941) ובאקציה השנייה בכ"ג באלול שנת תש"ב (5.9.1942)

הרשימה (החלקית) הוכנה ע"י ישראל אמיר (מחרוק), יהודה מרין ואסתר קרמר (צבייבל)

Jews who were murdered on 26 August 1941 and on 5 September 1942

This (partial) list was prepared by Israel Amir (Machruk), Yehuda Marin, and Esther Kramer (Zweibel)

א

Rabbi Abelson (f)	הרב אבלסון - אב
Abelson Shandl (m)	שיינדל (גרדין) - אם
Abelson (s)	שיינדל - בן
Avruch Moyshe (f)	אברוך משה וייס
Avruch Perl (Weis) (m)	אברוך פרל וייס
Avruch Chava (m)	אברוך חוה
Avruch Moshe (f)	אברוך משה
Avrach Herzl (f)	אברך הרצל - נפתלי - אב - סב
Avrach Brayndl (m)	אברך בריינדל - אם
Avrach Shmuel (s)	אברך שמואל - בן
Avrach Clara (w)	אברך קלרה - כלה
Avrach Ize (s)	אברך איזי - בן
Avrach Ben Ziyon (s)	אברך בן-ציון - בן
Avrach Chaya(d)	אברך חיה - בת
Avrach Fayge (d)	אברך פייגע - בת,
	נהרגה בהפצצת רכבת ב-1944
Avrach Chana (m)	אברך חנה
Oren the tailor (Mesiah) (f)	אורן החייט ("המשיח") - אב
Oren's Wife (m)	אם
2 children	2 ילדים
Ayzenberg Mendl (f)	אייזנברג מנדל - אב
Ayzenberg Rayzel (m)	אייזנברג רייזל - אם
a child	1 ילד
Ayzenberg Yosef (f)	אייזנברג יוסף - אב
Ayzenberg Leya (m)	אייזנברג לאה - אם
Ayzenberg Bluma (d)	אייזנברג בלומה - בת
Ayzenberg Miryam (d)	בת של בלומה מירים

Ayzenberg Hzchak (g/f)	אייזנברג יצחק - אב, סב
Ayzenberg Malka (g/m)	אייזנברג מלכה - אם, סבתא
Ayzenberg Benyamin (f)	אייזנברג בנימין - אב
Ayzenberg (Marin) Bela (m)	אייזנברג בלה (מרין) - אם
Ayzenberg Abram (s)	אייזנברג אברהם - בן
Ayzenberg Zeev (s)	אייזנברג זאב - בן
Ayzenberg Michael (s)	אייזנברג מיכאל - בן
Ayzenberg (Hurvitz) Rikel (m)	אייזנברג ריקל (הורביץ) - אם
Ayzenberg Itzchak (f)	אייזנברג יצחק - אב
Ayzenberg Etl (m)	אייזנברג אטל - אם
Ayzenberg Lea (d)	אייזנברג לאה - בת
Ayzenberg Shamay (s)	אייזנברג שמאי - בן
Ayzenberg (s)	אייזנברג (בן)
Ayzenberg Rachel (d)	אייזנברג רחל - בת
Ayzenberg Dan (s)	אייזנברג דן - בן
Ink Shmuel (f)	אינק שמואל - אב
Ink Surke (m)	אינק סורקה - אם
5 children	5 ילדים
Apel Pinchas (f)	אפל פנחס - אב
Apel Sara (m)	אפל שרה - אם
a child	ילד
Apel Eliyahu (f)	אפל אליהו - אב
Apel Sara (m)	אפל שרה - אם
2 children	2 ילדים

ב

Babtzuk (f)	בבציוק - בעל
Babtzuk (m)	בבציוק - אשה
2 children	2 ילדים
Babat Moshe Ahron (f)	בבט משה אהרון - בעל
Babat Ryvka (m)	בבט רבקה - אשה
Babat Chasia (d)	בבט חסיה - בת
Babat Zalman (s)	בבט זלמן - בן
Babat Jerahmiel (s)	בבט ירחמיאל - בן
Babat Shlomo (s)	בבט שלמה - בן
Babat Ester (d)	בבט אסתר - בת
Babat Rachel (d)	בבט רחלה - בת
Babat Yahoshua (f)	בבט יהושע - אב
Buchman Ayzik (f)	בוכמן אייזיק - בעל
Buchman Bellha (m)	בוכמן בלהה - אשה
Buchman Zonia (d)	בוכמן זוניה
Buchman Hana (m)	בוכמן הנה
a child	ילד
Bulba David (f)	בולבה דוד - בעל
Bulba (m)	אשה
2 children	2 ילדים
Bok Shabtay (Szepa) (f)	בוק שבתאי - אב
2 children	2 ילדים
Borohov Moishe (f)	בורכוב מוישקה
Borohov (m)	אם
2 boys	2 בנים
Burko Mendl (g/f)	בורקא מנדל - סב, אב
Burko Abram (f)	בורקא אברהם - בעל
Burko (m)	בורקא - אשה
2 children	2 ילדים

Burko Ahron (f)	בורקא אהרון - אב
Burko Miryam (m)	בורקא מירים - אם
Burko Kirshenbaum Pesl (m)	בורקא (קיבשנבוים) פעסל
Burko Yosef (f)	בורקא יוסף - אב
Burko Sarah (m)	בורקא שרה - אם
Burko Mordchay (s)	בורקא מרדכי - בן
Burko Arye (s)	בורקא אריה - בן
Burko Zvi (s)	בורקא צבי - בן
Burko Gedalyau (f)	בורקא גדליהו - בעל
Burko Miryam (m)	בורקא מרים - אשה
Burko Dwora (d)	בורקא דבורה - בת
Burko Mendl (g/f)	בורקא מנדל - בעל, סב
Burko Edith (g/m)	בורקא אדית - אם, סבתא
Burko Baruch (s/f)	בורקא ברוך - אב, בן
Burko Zila (m)	בורקא צילה - אם, כלה
Burko Esther (d)	בורקא אסתר - בת
Burko Reuven (s)	בורקא ראובן - בן
Burko Abram (f)	בורקא אברהם - אב
Burko Dina (m)	בורקא דינה - אם
2 children	2 ילדים
Burko Eliyahu (s)	בורקא אליהו
Burko (m)	אם
(Burko) Faivl (f)	פייבל (דער אוליניק) חתן של בורקא מנדל
(Burko) Faivl (m)	אשה בתו של בורקא מנדל
2 children	2 ילדים
Bat Natan (f)	בט נתן - אב
Bat Yda (m)	בט אידה - אם
Bat Moshe (s)	בט משה - בן
Beloray Malka	בילוריי מלכה
Blaustain Yehezkiel (f)	בליישטיין יחזקאל - בעל
Blaustain (m)	אשה

Bayder Shape (f)	ביידער שעפע - אב
Bayder Sonya (m)	ביידער סוניה - אם
Bayder Chaim(s)	ביידער חיים - בן
Bayder Abram (s)	ביידער אברהם - בן
Bayder Genya (d)	ביידער גניה - בת
Bayder Miryam (d)	ביידער מרים - בת
Blaustain Manie (f)	בליישטיין מניה - אב
Blaustain Rachel (m)	בליישטיין רחל - אם
Blaustain Abram (s)	בליישטיין אברהם - בן
Blaustain Yoel (s)	בליישטיין יואל - בן
Blaustain Hirsh (s)	בליישטיין הירש - בן
Blaustein Shimon (f)	בליישטיין שמעון - בעל
Blaustein Ryvka (m)	בליישטיין רבקה - אשה
Blaustein Shoshana (d)	בליישטיין סאסל (שושנה) - בת
Blaustein Chasya (d)	בליישטיין חסיה (חיה) - בת
Blaustein Elimelech (s)	בליישטיין אלימלך - בן
Benis Fridel	בניס פרידל
Braunstein Ahron (f)	ברוינשטיין אהרון
Braunstein Lea (m)	ברוינשטיין לאה
	ברוינשטיין יצחק לייב - סב, אב
Braunstein Itzchak Leyb (g/f)	
Braunstein Mordchay (f)	ברוינשטיין מרדכי - אב, בן
	ברוינשטיין (שווער) באבל - כלה
Braunstein (Shwez) Babl (m)	
Braunstein Lea (d)	ברוינשטיין לאה - בת
Braunstein Ahron (s)	ברוינשטיין אהרון - בן
Braunstein Zew (Welfl) (f)	ברוינשטיין זאב (וועלפל) - אב
fell in the Red Army in 1944	נפל בצבא האדום ב-1944
Braunstein (Lupa) Chana (m)	ברוינשטיין (לופא) חנה -
	אשתו של בערל
Braunstein Shoshana (d)	ברוינשטיין שושנה - בת

Bret Jakow (f)	ברט יעקב - אב
Bret (m)	ברט - אם
2 children	2 ילדים
Brat Yoshwa (f)	ברט יהושוע - אב
Brat (m)	אם
Brat Pesl (d)	ברט פעסל - בת
Brat Rachel (d)	ברט רחל - בת
Brat Ayzik (s)	ברט אייזק - בן
Brat Yehuda (f)	ברט יהודה - אב
Brat Mindl (m)	ברט מינדל - אם
Brat Ziske (s)	ברט זיסקע - בן
Brat Mordechay (s)	ברט מרדכי - בן
Brat - grandmother	ברט - סבתא (זישצ'יניכע)
	בורנשטיין אליעזר (בעלה של רבקה צבייבל)
Borenstein Eliezer (f)	
Shechter Ryvka (m)	שכטר פסיה - אחות של רבקה
Shechter Ryvka (m)	שכטר בערל - גיס - בעלה
Children: Chasia, Zirl, Zisia	ילדים - חסיה, צירל, זיסיע
Beloray Feiga (m)	בילוראי פייגל (צבייבל) אחות של רבקה
Beloray Ytzchak (f)	בילוראי יצחק (אב)
Beloray Moshe (s)	בילוראי משה (בן)
Beloray Michael (s)	בילוראי מיכאל (בן)
Beloray Ester (d)	בילוראי אסתר (בת)
Bulba (f)	בולבה (מורה) - אב
Bulba (m)	אם
Brat Yosef (f)	ברט יוסף - אב
Brat Babl (m)	ברט באבל - אם
2 children	2 ילדים
Rabbi Brat Moshe (f)	ברט משהל (הרב) - אב
Brat (m)	אם
3 children	3 ילדים

Black Chana Leya (m)	בלאק חנה לאה - אם
Black Hershel(s)	בלאק הרשל - בן
Black Rachel (d)	בלאק רחל - בת
a child	בן
Berez (Rozenfeld) Lea (m)	ברז לאה (רוזנפלד) - אם
Berez Chaya (d)	ברז חיה - בת
Berez Chana (d)	ברז חנה - בת
Beser Urish (h)	בסר אוריש - בעל
Beser (w)	אשה
Bregman Aron (h)	ברגמן אהרון - בעל
Bregman (w)	אשה
Bregman (s)	אחות של האשה
Ber Fayvish (f)	בער פייויש - אב
Ber Chana (m)	בער חנה - אם
Ber Sarah (d)	בער שרה - בת
Ber Baruch (s)	בער ברוך - בן
Ber Miryam (d)	בער מרים - בת
Ber Chayim (s)	בער חיים - בן
Bakel Yona (f)	בקל יונה - אב
Bakel (m)	בקל - אם
Bakel Zisia (s)	בקל זיסיע - בן
Bakel Pesl (d)	בקל פעסל - בת
Bakel Matl (d)	בקל מאטל - בת
Bakel Sosl (d)	בקל סאסל - בת
Biderman (Muz) Sarah (m)	בידרמן (מוז) שרה - אם
Biderman Johushoa (s)	בידרמן יהושוע - בן
Biderman Sioma (s)	בידרמן סיאמע - בן,
נהרג בהפקת חומר נפץ ביח' הפרטיזנים "קרוק" ב-1943	
Biderman Chaya (d)	בידרמן חיה - בת
Bilder Asher (f)	בילדער אשר - אב
Bilder Batya (m)	בילדער בתיה - אם
Bilder Chayim (s)	בילדער חיים - בן
Bilder Shlomo (s)	בילדער שלמה - בן,
fell in the Red Army in 1944	נפל בצבא האדום ב-1944
Bilder Baruch (f)	בילדער ברוך - אב
Bilder Miriyam (m)	בילדער מרים - אם
Bilder Leyzer (s)	בילדער לייזר - בן
Bilder Chayim (s)	בילדער חיים - בן
Bilder Raizele (d)	בילדער רייזלע - בת
Bezpalec Jacob (h)	"בזפליץ" יעקב - בעל
Bezpalec (w)	אשה

ג

Gurfinkel Zwi (Hershl) (f)	גורפינקל צבי (הרשל) - אב
Gurfinkel Miryam (m)	גורפינקל מרים - אם
Gurfinkel Shane-Lea (d)	גורפינקל שיינה-לאה - בת
Gurfinkel Shmuel (s)	גורפינקל שמואל - בן
Gold Toybe (g/m)	גולד טויבה - סבתא
Gold Frida (m)	גולד פרידה - אמא
Gold Yehuda (s)	גולד יהודה - בן
Guz Moyshe (f)	גוז משה - אב
Guz Chaya (m)	גוז חיה - אם
Guz Ozirecr	גוז אזירצר
Goldin Azye (f)	גולדין אריה - אב
Goldin Rachel Esther (m)	גולדין רחל אסתר - אם
Goldin (Waynstein) (w)	אישה גולדין (ווינשטיין)
Goldin Chaim (s)	גולדין חיים - בן
Goldin Razel (d)	גולדין רייזל - בת
Guz Golda	גוז גולדה

Geler Baruch (f)	גלר ברוך - אב
Geler (w)	אשה - אם
a child	ילד
Galperin Asher (f)	גלפרין אשר - אב
Galperin Mindl (m)	גלפרין מינדל - אם
Galperin Razel (d)	גלפרין רייזל - בת
Galperin Ahron (s)	גלפרין אהרון - בן, נפל בצבא האדום
Galperin Israel (s)	גלפרין ישראל - בן
Galperin Munia (s)	גלפרין מוניה - בן
Galperin Wolka (s)	גלפרין וולקה - בן
Galperin Yerachmiel (s)	גלפרין ירחמיאל - בן
Gitelman Arye (f)	גיטלמן אריה - אב
Gitelman Chaya (m)	גיטלמן חיה - אם
Gitelman Benia (s)	גיטלמן בניה - בן
Giterman (f)	גיטרמן - אב
Giterman (Zafran) Gitl (m)	גיטרמן (זפרן) גיטל - אם
2 children	2 ילדים
Guz Sima (m)	גוז סימה
Guz Chana (d)	גוז חנה'לה
Guz (s)	בן
Gibor Jshayau (f)	גיבור ישעיהו - אבא
Gibor (m)	אישה
a daughter	ילדה
Goldiner (m)	גולדינר - אם
2 daughters	2 בנות
Glick Dov (h)	גליק דב - בעל
Glik (w)	אשה
Guz (f)	גוז (אב)
Guz (m)	אם
Guz Mania (d)	גוז מניה - בת
Guz Chaya (d)	גוז חיה - בת

Gorodecer Abram (f)	גורודצר אברהם - אב
fell in the Red Army in 1944	נפל בצבא האדום ב-1944
Gorodecer Chaya (m)	גורודצר חיה - אם
Gorodecer Sarah (d)	גורודצר שרה - בת
Gronowski (pharm.) (f)	גרונובסקי (רוקח)
Gronovski (m)	אשה
2 children (s&d)	בת ובן
Guz Josef (f)	גוז יוסף - אב
Guz Lea (m)	גוז לאה - אם
Guz Miryam (d)	גוז מרים - בת
Guz Lea (d)	גוז לאה - בת
Guz Yona (s)	גוז יונה - בן
Guz Josef (h)	גוז יוסף - בעל
Guz Chana (w)	גוז חנה (לבית לורבר) - אשה
Guz David	גוז דוד
Guz Nechama	גוז נחמה
Guz Abram	גוז אברהם
Guz Rachel	גוז רחל
Goldsmith Razel	גולדשמיד רייזל - אם
2 children	2 ילדים
Goodman Chana (m)	גודמן חנה (קימל) - אם
Gasko Israel (h)	גסקו ישראל - בעל
Gasko Sima (w)	גסקו סימה
Gasko (m)	גסקו אם
Gutman Zelig (h)	גוטמן זליג - בעל
Glick (g/f)	גליק - אב, סבא
Glick Baruch (f)	גליק ברוך - אב
Glick (m)	גליק - אשה
Glick Ryvka (d)	גליק רבקה - בת

Gluz Hershl-Leyb (f)	גלוז הרשל-לייב - אב
Gluz Esther (m)	גלוז אסתר - אם
2 daughters	2 בנות
Guz Yona (f)	גוז יונה - אב
Guz (m)	אם
Guz Perl (d)	גוז פערל - בת
Guz Anshl (s)	גוז אנשל - בן
Gonik Mordchay (f)	גוניק מוטל - אב
Gonik (m)	אשתו - אם
Gonik Josef (s)	גוניק יוסף - בן,
Fell in the Polish Army in 1939	נפל בשורות הצבא הפולני
Guz (m)	גוז - אם
Guz (s)	גוז - בן
Gayer Yacob (f)	גייער יעקב - אב
Gayer Hedia (m)	גייער הודיע (יהודית) - אם
Gayer Abram (s)	גייער אברהם - בן
Gerber Chayim (f)	גרבר חיים - אב
Gerber (m)	אם
2 daughters	2 בנות
Rabbi Gardin Yosef (f)	גרדין יוסף (הרב) - אב
Gardin (w)	אישה (הרבנית) - אם
Gardin Gila (d)	גרדין גילה - בת
Grabowitzer Josef	גרבוביצר יוסף
Guz (Zafran) Chana	גוז חנה (זפרן)
Guz Josef	גוז יוסף
Gordon Bela	גורדון בילה
Goodman (Zafran) Gitl	גוטמן (זפרן) גיטל

ד

Dichter Fayge (w)	דיכטר פייגע - אשה
Dichter Dov-Hirsh (h)	דיכטר דב-הרש - בעל
Dublin Yakow (f)	דובלין יעקב - אב
Dublin Rikel (m)	דובלין ריקל - אם
Dublin Tema (d)	דובלין טמה - בת
Dublin Itzchak (s)	דובלין יצחק - בן
Dublin Meyer (s)	דובלין מאיר - בן
Durker Sara-Rachel	דרוקר שרה-רחל
Dichter Liova (h)	דיכטר ליובה - בעל
Dichter Ryvka (w)	דיכטר רבקה - אשה
Dov David (f)	דוב דוד - אב
Dov (m)	דב - אם
Dov Yehuda (s)	דב יהודה, בן
2 children (s & d)	בן ובת
Decelboim (f)	דקלבוים - אב
Decelboim (m)	דקלבוים - אם
Decelboim Meyer (s)	דקלבוים - מאיר - בן
2 children (s & d)	בן ובת
Disgun Leizer (m)	דיסגון לייזר (אב - אברהם בר קוגוט)
Disgun Ester (m)	דיסגון אסתר - אם
Disgun Shmuel (s)	דיסגון שמוליק - בן
Disgun Itzchak (s)	דיסגון יצחק - בן
Druk (f)	דרוק - אב
Druk (m)	אם
2 children (s & d)	בן ובת

ה

Hertz Mundik (f)	הערץ מונדיק - אב
Hertz Lola (m)	הערץ לולה (פוגץ') - אם
Hertz Yentele (d)	הערץ יענטעלה - בת
Hirshnhorn	הירשנהורן
Horovitz Josef (f)	הורוביץ יוסף - אב
Horovitz (m)	הורוביץ - אם
2 daughters	2 בנות
2 son in low	2 חתנים
Hertzlich (f)	הרצליך - אב
Hertzlich (m)	אם
2 children	2 ילדים

ו

Wayner Noah-Abel (f)	וינר נח-אבל - אב
Wayner Joshua (s)	וינר יהושוע - בן
Wayner (Dichter) Ester-Fayga	וינר (דיכטר) אסתר-פייגע
Wayner Mindl	וינר מינדל
Wayner Moshe (Dichter)	וינר משה (דיכטר)
Werba Shlomo (f)	וורבה שלמה - אב
Werba Miriam (m)	וורבה מרים - אם
Werba Pola (d)	וורבה פולה - בת
Werba Israel (f)	וורבה ישראל - אב
Werba Batya (m)	וורבה בתיה - אם
Werba Chaim (s)	וורבה חיים - בן
Werba Pola (d)	וורבה פולה - בת
Werba Mordchay (s)	וורבה מרדכי - בן
Werbe Mintzia	ווערבע מינציע
Werbe Hershl (f)	וורבה הרשל - בעל
Werbe Tosya (m)	וורבה טוסיה - אשה
Werbe Zisia	וורבה זיסיה
Werba Berl (Dov) (f)	וורבה בערל (דב) - אב
Werba (m)	וורבה אשתו
Werba Joshua (s)	וורבה יהושוע - בן
Werba Rivka (d)	וורבה רבקה - בת
Werba Zwiya (d)	וורבה צביה - בת
Werba Motl (s)	וורבה מרדכי - בן
Waynstein Aron (h)	ווינשטין אהרון - בעל
Fell in the Polish Army in 1939	נפל בשורות הצבא הפולני
Waynstein (Broinstein) Zlata (w)	וינשטיין (ברוינשטיין) זלטה - אשה
Winik Zeydel (f)	ויניק זיידל - אב
Winik Chaya (m)	ויניק חיה - אם
2 children (s & d)	בת ובן
Wolfer Moyshe (f)	וולפר משה - בן, אב
Wolfer (Burko) Dina (m)	וולפר (בורקא) דינה - אם
Wolfer Rachel (d)	וולפר רחל - בת
Werbe David (f)	וורבה דוד - אב
Werbe Nechama (m)	וורבה נחמה - אם
Werbe Sonya (d)	וורבה סוניה - בת
Werbe Israel (s)	וורבה ישראל - בן
Werbe Hershl (s)	וורבה הרשל - בן
Varenik Mordechay (f)	ורניק מרדכי - אב
Varenik Tema (m)	ורניק טמה - אם
Varenik Yakov (s)	ורניק יעקב - בן
Vidra Moyshe (f)	וידרה משה - אב
Vidra Perl (m)	וידרה פרל - אם
2 children	2 ילדים

Waynstein Zeev (Wolf) (f)	וינשטין זאב - אב
Waynstein Sarah (m)	וינשטין שרה - אם
Waynstein Pesl (d)	וינשטין פעסל - בת
Waynstein Itzhak (s)	וינשטין יצחק - בן
Waynstein Manie (f)	וינשטין מניה - אב
Waynstein Zipora (m)	וינשטין ציפורה - אם
Waynstein Gitl (d)	וינשטין גיטל - בת
Waynstein Jackob (s)	וינשטין יעקב - בן
Waynstein Rayzel (d)	וינשטין רייזל - בת
Waynstein Zipora (d)	וינשטין ציפורה - בת
Waynstein Rachel (d)	וינשטין רחל - בת
Waynstein Hershl (f)	וינשטין הרשל - אב
Waynstein (Kogut) Malka (m)	וינשטין (קוגוט) מלכה - אם
Waynstein Joshua (s)	וינשטין יהושוע - בן
2 daughters	2 בנות
Wohl Moshe (f)	וואהל משה - אב
Wohl Minda (m)	וואהל מינדה - אם
Wohl Shimon (s)	וואהל שמעון - בן
Wohl (Portnoy) Krynze (d)	וואהל (פורטנוי) קריינצה - בת
Wohl Mindl (d)	וואהל מינדל - בת
Wachman (f)	ווכמן - אב
Wachman (m)	ווכמן - אם
Wachman Luba (d)	וכמן ליובה - בת
a child (s)	בן
Werbe Hershl (f)	וורבה הרשל - אב
Werbe (m)	אשה
2 children	2 ילדים
Waynstein Josef (f)	וינשטין יוסף - אב
Waynstein Malka (m)	וינשטין מלכה - אם
Waynstein Mordechay (s)	וינשטין מרדכי - בן
Waynstein Hanan (s)	וינשטין חנן - בן

Wolok Yeshayahu (f) (director of the Hebrew school "TARBUT")	וואלאק ישעיהו - אב (מנהל ביה"ס "תרבות")
Wolok Zina (m)	וואלאק זינה - אם
Wolok Fruma (d)	וואלאק פרומה - בת
Wolok Amos (s)	וואלאק עמוס - בן
Wayner Meyer-Yukel (f)	וינר מאיר-יוקל - אב
Wayner Rikel (m)	וינר ריקל - אם
Wayner Zachary (s)	וינר זכריהו - בן
fell in the Red Army in 1944	נפל בצבא האדום ב-1944
Wayner (d)	וינר - בת
Wayner Shlomo (f)	וינר שלמה - אב
Wayner Esther (m)	וינר אסתר - אם
Wayner Brayndl (d)	וינר בריינדל - בת
Wainer Zvi (s)	וינר צבי - בן
Wainer Reuven (s)	וינר ראובן - בן
Wayner Aba (f)	וינר אבא - אב
Wainer Mindl (m)	וינר מינדל - אם
Wainer Reuven (s)	וינר ראובן - בן
Wayner Fayge (d)	וינר פייגה - בת
Wayner Rachel (d)	וינר רחל - בת
Widelguz (f)	וידלגוז (דער מילר) - אב
Widelguz (m)	אשה
Widelguz Chana (d)	וידלגוז חנה - בת
Widelguz Shalom (s)	וידלגוז שלום - בן
2 children (s & d)	בן ובת
Wayner Hershl-Layb (f)	וינר הרשל-לייב - אב
Wayner (m)	אשה
Wayner Abram (s)	וינר אברהם - בן
Wayner Nioma (s)	וינר נוימע - בן
Wayner David (s)	וינר דוד - בן

ז

Zafran Chaim-Moyshe (f)	זפרן חיים-משה - אב
Zafran Chaya Brindl (m)	זפרן חיה-בריינדל - אם
Zafran Ahron (s)	זפרן אהרון - בן
Zafran Zipora-Fagel (d)	זפרן ציפורה-פייגל - בת
Zaltzman Jakob (f)	זלצמן יעקב - אב
Zaltzman Chaya-Gitl (d)	זלצמן חי-גיטל - אם
Zaltzman Ryvka (d)	זלצמן רבקה - בת
Zabronski (g.m.)	זברונסקי (סבתא)
Zabronski Sanka (f)	זברונסקי סנקה - אב
Zabronski Fage (m)	זברונסקי פייגה - אם
Zabronski Mandel (s)	זברונסקי מנדל - בן
Zabronski Mira (d)	זברונסקי מירה - בת
Zabronski Shindl (d)	זברונסקי שינדל - בת
Zask Josef (f)	זסק יוסף - אב
Zask (m)	אשה - אם
3 daughters	3 ילדות
Zagotowstizik Fayvel (f)	זאגאטוב שציק פייוול - אב
Zagotowstizik (m)	אשה - אם
2 children	2 ילדים
Zafran Abram (f)	זפרן אברהמצל - אב
Zafran (m)	אם
Zafran Hersl (s)	זפרן הרשל - בן
Zafran Yehuda (s)	זפרן יהודה - בן
Zafran Symcha (s)	זפרן שמחה
Zafran Eli-Itzchak (s)	זפרן אלי-יצחק
Zilberstein Moshe-Jackob (f)	זילברשטיין משה-יעקב - אב
Zilberstein Ydis (m)	זילברשטיין אידס - אם
Zilberstein Batya (d)	זילברשטיין בתיה - בת
Zilberstein Michael (s)	זילברשטיין מיכאל - בן
a daughter	בת

Zalzman Faywel (f)	זלצמן פייוול - אב
Zalzman Hinda (m)	זלצמן הינדה - אשה
Zalzman Michael (s)	זלצמן מיכאל - בן
a daughter	בת
Zilberstein (m)	זילברשטיין (אם)
Zilberstein Dvora (d)	זילברשטיין דבורה- בת, נרצחה ביער
Zilberstein Abram (s)	זילברשטיין אברהם - בן

ח

Chait Ester (m)	חייט אסתר - אם
Chait Menachem	חייט מנחם
Chait Shoshana	חייט שושנה (סוסיה)
2 children	2 ילדים
Chait Shaul (f)	חייט שאול - אב
Chait Ester (m)	חייט אסתר - אם
a child	ילד
Chait Necha (g.m.)	חייט נעכע - סבתא
Chait Chasil (m)	חייט חאסיל - אם
Chait Fage (d)	חייט פייגע - בת
Chait Pesl (d)	חייט פעסל - בת
Chait David (s)	חייט דויד - בן
Chais Baruch (h)	חייס ברוך - בעל
Chais Zlata (w)	חייס זלטה - אשה
Chazan Chaya (m)	חזן חיה - אם
2 daughters	2 בנות
Chanis Ahron (f)	חניס אהרון - אב
Chanis (m)	חניס - אם
Chanis Ester (d)	חניס אסתר - בת
Chanis Abram (s)	חניס אברהם - בן

Chezi Zelig (h)	חיזשי זליג - בעל
Chezi Pesl (w)	חיזשי פעסל - אשה
Chanina (f)	חנינה ("דער איינבינדער") - אב
Chanina (m)	אם
a child	ילד

ט

Topper Josef (f)	טופר יוסף - אב
Topper Etl (m)	טופר אטל - אם
Topper Shindl (d)	טופר שינדל - בת
Topper David (s)	טופר דוד - בן
Tinter Yenta (m)	טינטר ינטה - אם
Tinter Dwora (d)	טינטר פעסל-דבורה - בת
Tinter Fruma (d)	טינטר פרומה - בת
Tinter Mordhay (f)	טינטר מרדכי - בעל
Tinter Pupa (Pugatz) (m)	טינטר פופה (פוגץ) - אשה
a son	בן
Tinne Leah (m)	טיננה לאה - אם
Tinne Fanya (d)	טיננה פניה - בת
Tinne Rivka (d)	טיננה רבקה - בת
Tinne Rachel (d)	טיננה רחל - בת
Tine Wowa (f)	טינה וואווע - אב
Tine Golde (m)	טינה גולדע - אם
Tine Label (s)	טינה לייבל - בן
Tine Ben Zion (s)	טינה בן-ציון - בן,
fell in the Polish Army in	נפל בשורות הצבא הפולני 1944
Tine Yoel (s) died in	טינה יואל - בן, מת משחפת ב-1946
Tenenboym Meir (Natke) (f)	טננבוים מאיר (נאטקע) - אב
Tenenboym (Melamed) Gitl (m)	טננבוים גיטל (מלמד)-אם
2 children	2 ילדים

Treger Zvi (f)	טרגר צבי (הרשל) - אב
Treger (Brat) Fanya (m)	טרגר (ברט) פניה - אם
Treger Chanina (s)	ברט חנינה - בן
Treger Chaya-Sarah (d)	טרגר חיה-שרה - בת
Treger Manya (d)	טרגר מניה - בת
Tabak Tuvya (f)	טבק טוביה - אב
Tabak (m)	אם
Tabak Jacob (s)	טבק יעקב - בן
a daughter	בת
Tenenboym Shlomo	טננבוים שלמה
Tenenboym Ben Zion	טננבוים בן ציון
2 brothers	2 אחים
	האחיות מטרוכנברוד והמשפחה
The sisters from Trochenbrod and the family	

י

Yardin Simon	ירדין שמעון
Yardin Dvosya	ירדין דבוסיה
Yardin Moishe	ירדין משה
Yukelson Chana-Fayga	יוקלזון חנה-פייגה
Yaksal Moshe & his family	יקזאל משה (החייט) ומשפחתו
Yunger Hindl	יונגר הינדל
Yablko (m)	יבלקו (האם) - אם
Yablko Yehezkiel (s)	יבלקו יחזקאל - בן
Yablko Chaim (s)	יבלקו חיים - בן
2 daughters	2 בנות

כ

Katz Yoel (f)	כץ יואל - אב
Katz Rickl (m)	כץ ריקל - אם
2 daughters & a son	2 בנות ובן

ל

Lorber Berl (f)	לורבר בערל - אב
Lorber Idis (m)	לורבר אידיס - אם
Lorber Rachel (d)	לורבר רחל - בת
Lorber Sosel-Gitl (d)	לורבר סוסל-גיטל - בת
Lorber Shlomo (s)	לורבר שלמה'לה - בן
Lupa Shmuel (f)	לופה שמואל - אב,
fell in the Red Army in 1944	נהרג בצבא האדום 1944
Lupa (Draunstein) Lea (m)	לופה לאה (ברוינשטין) - אם
Lupa Shlomo (s)	לופה שלמה - בן
Lupa Israel (s)	לופה ישראל - בן
Lupa Shoshana (d)	לופה שושנה - בת
Lisak Symcha (f)	ליסק שמחה - אב
Lisak Yentel (m)	ליסק ינטל - אם
Lisak Sonya (d)	ליסק סוניה - בת
Lisak Shmuel (s)	ליסק שמואל - בן
fell in the Red Army in 1944	נהרג בצבא האדום 1944
Lisak Izak (s)	ליסק יצחק - בן
Lichtenberg Rivka (m)	ליכטנברג רבקה - אם
3 children	3 ילדים
Levratov Moshe-David (f)	לברטוב משה-דוד - אב
Levratov Pesya-Rachel (m)	לברטוב פסיה-רחל - אם
Levratov Sarah (d)	לברטוב שרה (סוניה) - בת
Levratov Israel (s)	לברטוב ישראל - בן
Levratov (Hikman) Rachel (d)	לברטוב (הילמן) רחל - בת
Hilman Yona (h)	הילמן יונה - חתן
2 children	2 ילדים

Layter Avigdor (f)	לייטר אביגדור - אב
Layter Sarah (m)	לייטר שרה - אם
Layter Chaya (d)	לייטר חיה - בת
Layter Etl (d)	לייטר עטל - בת
Layter Chana (d)	לייטר חנה - בת
Layter Abram (s)	לייטר אברהם - בן
Layter Chaim (s)	לייטר חיים - בן
Layter Chuma (s)	לייטר חומה - בן
Layter Sarah (d)	לייטר שרה - בת
Layter Eliezer (s)	לייטר אליעזר - בן
Layter Miryam (d)	לייטר מירים - בת
Lichtenberg Abram (f)	ליכטנברג אברהם - אב
Lichtenberg Chaya (m)	ליכטנברג חיה
Lichtenberg Bela (d)	ליכטנברג בלה - בת
a son	ילד
Layter Moshe (f)	לייטר משה - אב
Layter Batya (m)	לייטר בתיה - אם
Layter Shoshana-Rayzel (d)	לייטר שושנה (רייזל) - בת
Layter Esther (d)	לייטר אסתר - בת
Layter Jacob (s)	לייטר יעקב - בן
Layter Meyer (s)	לייטר מאיר - בן
Layter Zelig (s)	לייטר זליג - בן
Leshetz Zalman (f)	לשץ' זלמן - אב
Leshetz Rachel (m)	לשץ' רחל - אם
Leshetz Gitel (d)	לשץ' גיטל - בת
Leshetz Perl (d)	לשץ' פערל - בת
Leshetz Berl (s)	לשץ' בערל - בן
Lorber Chaim-Moshe (f)	לארבער חיים-משה - אב
Lorber Chaya (m)	לארבער חיה - אם
Lorber Meyer (s)	לארבער מאיר - בן
a son & a daughter	בן ובת

Dr. Levin	דר' לוין (רופאת שיניים)
Liberman Chaya	ליברמן חיה - אם

מ

Merin Josef (g/f)	מרין יוסף - אב, סב
Merin Mindl (g/m)	מרין מינדל - אם, סבתא
Merin Dov (f)	מרין דב (בערל) - בן
Merin (burnstein) Miryam (m)	מרין מרים (בורנשטין)-כלה
Merin Chaya-Adl (d)	מרין חיה-אדל - נכדה, בת
Merin Shlomo (s)	מרין שלמה - נכד, בן
Merin Lea (d)	מרין לאה - בת
Merin Abram (s)	מרין אברהם - בן,
	נפל בצבא האדום 1945, ליד קניגסברג
fell in the Red Army in 1944	
Merin Pesl (d)	מרין פעסל - בת,
	נרצחה בשנת 1941 בדרכה הבייתה מקובל למנייביץ'
Merin Jacob (f)	מרין יעקב - בן, בעל
Merin Shoshana (m)	מרין שושנה (סוסיה) - כלה, אשה
Merin Malka (d)	מרין מלכה - בת
Merin Michel (s)	מרין מיכאל - בן
Merin Zvi-Eliezer (s)	מרין צבי-אליעזר - בן
Merin Chaya (d)	מרין חיה - בת
Merin Shoshana (Zelzer)	מרין שושנה (סוסל) זלצר - אם
Merin Shmuel (s)	מרין שמואל - בן
Merin Hersh-Layzer (s)	מרין הרשל-אליעזר - בן
Merin Sarah (d)	מרין שרה - בת
Merin Batya (d)	מרין בסיעלע - בת
Merin Chinke (m)	מרין חינקה (פוכטיק) - אם
Merin Itke (d)	מרין איטקה - בת
Merin Zisl (d)	מרין זיסל - בת
Mirochnik Shamay (f)	מירוצ'ניק שמאי - אב
Mirochnik Rachel (m)	מירוצ'ניק רחל - אם
Mirochnik Chaya (d)	מירוצ'ניק חיה - בת
Machruk Meyer (f)	מחרוק מאיר - אב
Machruk Zirl (m)	מחרוק צירל - אם
Machruk Chaya (d)	מחרוק חיה - בת
Machruk Mordchay (s)	מחרוק מרדכי - בן
Meniuk Mordchay (f)	מניוק מרדכי - אב
Meniuk Lea (malamedik) (m)	מניוק לאה (מלמדיק) - אם
Meniuk Chana (d)	מניוק חנה - בת
Meniuk Gershon-Josef (s)	מניוק גרשון-יוסף - בן
Meniuk Yehuda (s)	מניוק יהודה - בן
Meniuk Chaim (f)	מניוק חיים - אב
Meniuk Gitl (m)	מניוק גיטל - אם
Meniuk Dov (Berl) (s)	מניוק דב (בערל) - בן
Meniuk Chana (d)	מניוק חנה - בת
Meniuk Chaim (f)	מניוק חיים - אב
Meniuk (Gluz) Gitl (m)	מניוק גיטל (גלוז) - אם
Meniuk Josef (s)	מניוק יוסף - בן
Meniuk Chana (d)	מניוק חנה - בת
Meniuk Moshe (f)	מניוק משה - אב
Meniuk Bella (m)	מניוק בלה - אם
Meniuk Feygl (d)	מניוק פייגל - בת
Meniuk Josef (s)	מניוק יוסף - בן
Muchnik Eliyau (f)	מוצ'ניק אליהו - אב
Muchnik Luba (m)	מוצ'ניק ליובה - אם
Muchnik Bat-Sheva (d)	מוצ'ניק בת-שבע - בת
Muchnik Chana (d)	מוצ'ניק חנה - בת
Muchnik Israel (s)	מוצ'ניק ישראל - בן
Muchnik David (s)	מוצ'ניק דוד - בן
Melamed Leyzer (f)	מלמד לייזר - אב
Melamed Esther (d)	מלמד אסתר - בת
Melamed Yehuda (s)	מלמד יהודה - בן
fell in the Polish Army in	נהרג בשורות הצבא הפולני 1945

Muz Feyge-Rachel (g/m)	מוז פייגע-אודל - אם, סבתא
Muz Berl (h/f)	מוז בערל - חתן, אב
Muz Chaya-Rachel (m)	מוז חיה-רחל - בת, אם
Muz Yukl-Shmuel (s)	מוז יוקל-שמואל - נכד, בן
Muz Pesl (d)	מוז פעסל - נכדה, בת
Muz Berl (s/f)	מוז בערל - בן, אב
Muz Lea (w/m)	מוז לאה - כלה, אם
Muz Joshua (s)	מוז יהושוע - בן
Muz Rivka (d)	רבקה - בת
Muz Hershl (s)	מוז הרשל - בן
Melamedik Abram (f)	מלמדיק אברהם - אב, סב
Melamedik Bryndel (m)	מלמדיק בריינדל - אם, סבתא
Melamedik Sanke (s)	מלמדיק סנקה - בן
Melamedik Josef (s/f)	מלמדיק יוסף - בן, אב
Melamedik Chana (w/m)	מלמדיק חנה - כלה, אם
Melamedik Yehuda (s)	מלמדיק יהודה - בן, נפל בפרטיזנים
Melamedik Zelda (d)	מלמדיק זלדה - בת
Melamedik Jeckob (s/f)	מלמדיק יענקלה - אב
Melamedik Malka (d)	מלמדיק מלכה - בת
Melamedik Sima (d)	מלמדיק סימה - בת
Melamedik Chana (d)	מלמדיק חנה - בת
Melamedik Hindl (d)	מלמדיק הינדל - בת
Mester Jacob (g/f)	מסטר יעקב - סב
Mester Baruch (f)	מסטר ברוך - אב
Mester Rivka (m)	מסטר רבקה - אם
Mester Pinchas (s)	מסטר פנחס - בן
Mester Tesya (d)	מסטר טוסיה - בת
Mirochnik Elyahu (g/f)	מירוצ'ניק אליהו - אב, סב
Mirochnik Hinda (g/m)	מירוצ'ניק הינדה - אם, סבתא
Mirochnik Fruma (m)	מירוצ'ניק פרומה - בת
Povrunik Mendl (h/f)	פוברוזשניק מענדל - בעל, חתן
Mirochnik Malka (d)	מירוצניק מלכה - בת
Mirochnik Sima (d)	מירוצניק סימה - בת
Mirochnik Chana (d)	מירוצניק חנה - בת

Melamed Israel (f)	מלמד ישראל - אב
Melamed Chaya (m)	מלמד חיה - אם
Melamed Dov (s)	מלמד דב - בן
Melamed Sarah (d)	מלמד שרה - בת
Meniuk Chanoch (f)	מניוק חנוך - אב
Meniuk Rayge (m)	מניוק פייגל - אם
Meniuk Zirl (d)	מניוק צירל - בת
Meniuk Sanke (s)	מניוק סנקה - בן
Meniuk Zelta	מניוק זלטה
Meniuk Moishe	מניוק משה
Melnik Peysach	מלניק פסח -
fell in the Polish Army in	נהרג בשורות הצבא הפולני 1945
Melamed Israel (f)	מלמד ישראל - אב
Melamed Rikl (m)	מלמד ריקל - אם
a son	מלמד ילד

נ

Nisman Chaya (m)	ניסמן חיה - אם
Nisman David (s)	ניסמן דוד - בן
grandmother	סבתא

ס

Slivka Abram (f)	סליבקה אברהם - אב
Slivka Bela (m)	סליבקה בלה - אם
Slivka Joshua (s)	סליבקה יהושוע - בן
Slivka Esther (d)	סליבקה אסתר - בת
Slivka Bat-Sheva (d)	סליבקה בת-שבע - בת
Slivka Josef (f)	סליבקה יוסף - אב
Slivka Miryam (m)	סליבקה מירים - אם
Slivka Joshua (s)	סליבקה יהושוע - בן
Slivka Shoshana (d)	סליבקה שושנה - בת

Smola Izak (f)	סמאלה יצחק - אב
Smola Zipora (m)	סמאלה צפורה - אם
Smola Abram (s)	סמאלה אברהם - בן
Smola Syoma (s)	סמאלה סיומה - בן
a daughter	ילדה - בת
Sokol Velvl (f)	סוקול וולבל - אב
Sokol Dvorah (m)	סוקול דבורה - אם
2 children	2 ילדים
Singal Sarah (g/m)	סינגל שרה - סבתא, אם
Singal Leybl (s)	סינגל לייבל - בן
Singal Izak (s)	סינגל יצחק - בן
Singal Malka (d)	סינגל מלכה - בת
Segal Hershl-Leyb (f)	סגל הרשל-לייב - אב
Segal Ester-Rachel (m)	סגל אסתר-רחל - אם
Segal Moshe (s)	סגל משה - בן
Segal Shamay (s)	סגל שמאי - בן
Segal Leybl (f)	סגל לייבל - אב
Segal (Zafran) Bela (m)	סגל בלה (זפרן) - אם
Segal Josef (s)	סגל יוסף - בן
Sokol Shalom (f)	סוקול שלום - אב
Sokol Miryam (m)	סוקול מרים - אם
2 children (d & s)	בת ובן
Stelmach Moshe (f)	סטלמך משה - אב
Stelmach Malka (m)	סטלמך מלכה - אם
Stelmach Hinda (d)	סטלמך הינדה - בת
Stelmach Sarah (d)	סטלמך שרה - בת
Segal Manye (f)	סגל מניה - אב
Segal (Mirochnik) Hindl (m)	סגל הינדל (מירוצ'ניק) - אם
2 children (s & d)	בן ובת

Susel Izak (f)	סוסל אייזיק - אב
Susel Reyzl (m)	סוסל רייזה - אם
Susel Josef (s)	סוסל יוסף - בן
Susel (Miruchnik) Rachel (w)	סוסל (מירוצ'ניק) רחל- כלה
Susel Moshe (s)	סוסל משה - בן
Sokol Zeev (f)	סוקול זאב - אב
Sokol Devora (m)	סוקול דבורה - אם
a daughter	בת
2 sons	2 בנים
Sokol Aryeg (f)	סוקול אריה - אב
Sokol (Zafran) Bela (m)	סוקול בילה (זפרן) - אם
Sokol Josef (s)	סוקול יוסף - בן
Segal Mordechay Zvi (g/f)	סגל מרדכי צבי (הירש)-אב, סב
Segal Gitl (g/m)	סגל גיטל - סבתא
Segal Izak (s/f)	סגל אייזק - בן, אב
Segal Beyla (m)	סגל ביילה - כלה, אם
Segal Matl (d)	סגל מאטל - בת
Segal Chana (d)	סגל חנה - בת
Segal Bluma (d)	סגל בלומה - בת
Segal (Sosl) (d)	סגל (סאסל) ובעלה - בת, אם
Sosl David (h)	דוד - בעל, אב
Spiwak Baruch (f)	ספיבק ברוך - אב
Spiwak Pesl (m)	ספיבק פעסל - אם
Spiwak Ziske (s)	ספיבק זיסקע - בן
Spiwak Chana (d)	ספיבק חנה - בת
a son	בן
Segal Etl (g)	סגל אטל - סבתא
Segal Zacharyao (s/f)	סגל זכריהו - בן, אב
Segal Ryvka-Mindl (m)	סגל רבקה-מינדל - אשה, אם
Segal Lipa (s)	סגל ליפא - בן
Segal Ester (d)	סגל אסתר - בת
Segal Moshe (s)	סגל משה - בן
Segal Abram (s)	סגל אברהם - בן

Sokol Shalom (f)	סוקול שלום - אב
Sokol Miryam (m)	סוקול מרים - אם
2 children (d & s)	בת ובן
Sokol Izak (f)	סוקול יצחק - אב
Sokol Chaya (m)	סוקול חיה - אם
Sokol Chana (d)	סוקול חנה - בת
Sokol Ziska (s)	סוקול זיסקה - בן
Sokol Moyshe (s)	סוקול משה - בן
a daughter	ילדה - בת

ע

Epelgrad Issak (f)	עפלגראד איסאק - אב
Epelgrad Ryvka (m)	עפלגראד רבקה - אם
Epelgrad Perl (d)	עפלגראד פערל - בת
Epelgrad Abram (s)	עפלגראד אברהם - בן
Epelgrad Henia (d)	עפלגראד הניה - בת

פ

Farbman Aryah (f)	פרבמן אריה - אב
Farbman Frida-Ita (m)	פרבמן פרידה-איטה - אם
Farbman Josef (s)	פרבמן יוסף - בן
Farbman Chaya (d)	פרבמן חיה - בת
Farbman Pola (d)	פרבמן פולה - בת
Farbman Motl (s)	פרבמן מוטלה - בן
Finkel Keat (f)	פינקל קהת - אב, נרצח ע"י פרטיזנים 1942
Finkel Etl (m)	פינקל עטל - אם
Finkel Michael (s)	פינקל מיכאל - בן
Finkel Brayndel (d)	פינקל ברינדלה - בת
Polishtzuk (Zafran) Gitl	פולישצ'וק גיטל (זפרן)
Polishtzuk Chana	פולישצ'וק חנה

Priyatel Sioma (f)	פריאטיעל סיאמה - אב
Priyatel Rivka (m)	פריאטיעל רבקה - אם
a daughter	בת
Pugatz Batya (g/m)	פוגץ' בתיה - אם, סבתא
Pugatz Chaya (d)	פוגץ' חיה - בת
Pugatz Sioma (s/f)	פוגץ' סיאמע - בן, אב
Pugatz (Krepel) Fayge (m)	פוגץ' פייגע (קרעפל)- כלה, אם
Pugatz Jakkov (s)	פוגץ' יעקב - בן
Flisotz Fridl (m)	פליסץ פרידל - אם
Falashroya Feyga (d)	פלאשרויה פייגה - בת
Fridman Feyga	פרידמן פייגע
Fridman Yeshayau	פרידמן ישעיהו
Feldman David (f)	פלדמן דוד - אב
Feldman (Segal) Malka (m)	פלדמן מלכה (סגל) - אם
Feldman Moshe (s)	פלדמן משה - בן
Feldman Dina (d)	פלדמן דינה - בת
Fishbeyn Motl (f)	פישבין מוטל - אב
Fishbin Sarah (m)	פישבין שרה - אם
Fishbin Chana-Feyga (d)	פישבין חנה-פייגה - בת
Fishbin Miriam (d)	פישבין מירים - בת
Fishbin Rachel (d)	פישבין רחל - בת
Fishbim Ziske (s)	פישבין זיסקע - בן
Fishbin Yehudith (d)	פישבין יהודית - בת
Fishbin Shlomo (s)	פישבין שלמה - בן
Fishbin Esther (d)	פישבין אסתר - בת
Puchtik Hinda (g)	פוכטיק הינדה - סבתא
Flash Moshe (h)	פלאש משה
Flash (w)	אשה
Flash Israel Hersh	פלאש ישראל-הרש

Fleysh Wolf (f)	פלייש וולף - אב
Fleysh Liyowa (f)	פלייש ליובה - בן
Fleysh Symcha (s)	פלייש שמחה - בן
Fleysh Eliezer (Lazke) (s)	פלייש אליעזר (לסקה) - בן
Fleysh Gershon (h)	פלייש גרשון - אב
Fleysh Zeuya (w)	פלייש זשעניה - אם
Fleysh David (f)	פלייש דוד - אב
Fleysh Sofa (m)	פלייש סופה - אם
Fleysh Rita (d)	פלייש ריטה - בת
Fleysh Sima (d)	פלייש סימה - בת
Pal Shmaryahu (f)	פאל שמריהו - אב
Pal (m)	אשה - אם
Pal Wolf-Zeev (s)	פאל זאב-וולף - בן
2 daughters	2 בנות
Pomerantz Grisha (f)	פומרנץ גרישה - אב
Pomerantz Fanya (m)	פומרנץ פניה - אם
2 daughters	2 בנות
Perlmuter (f)	פרלמוטר - אב
Freger (f)	פרגר - אב
Freger Sonya (m)	פרגר סוניה - אם
Freger Jakob (Yasha) (s)	פרגר יעקב (יאשה) - בן
Freger Finya (s)	פרגר פיניע - בן
Primak (f)	פרימק (בעל) - אב
Primak (m)	אשה - אם
2 daughters	2 בנות
Pol Pinchas (f)	פאל פנחס - אב
Pol (m)	אשה
Pol Pesl (d)	פאל פעסל - בת
Pol Reuven (s)	פאל ראובן - בן
a son	בן

Flash (Puchtikk) Bracha (m)	פלאש (פוכטיק) ברכה - אם
Flash Izak (s)	פלאש יצחק - בן
Peysachovitz Eliezer (f)	פייסחוביץ לייזר - אב
Peysachovitz Gitl (m)	פייסחוביץ גיטל - אם
Peysachovitz Sarah (d)	פייסחוביץ שרה - בת
Peysachovitz Sioma (s)	פייסחוביץ סיומה - בן
Plotnitzky Batya	פלוטניצקי בתיה
Prizant (m)	פריזנט - אם
Fux Bracha (g)	פוקס ברכה - סבתא
Flash Perl (m)	פלאש פערל - אם
Flash Shlomo (s)	פלאש שלמה - בן
Flash Yehuda (s)	פלאש יהודה - בן
Flash Gitl (d/m)	פלאש גיטל - בת נשואה
Gitl's husband (f)	בעלה של גיטל
a son	ילד
Pupkin Chaya	פופקין חיה
Pupkin Chana	פופקין חנה
Faybl Olinik (f)	פייבל אליניק - אב
Faybl (Burko) (m)	אשתו לבית בורקו - אם
2 children	2 ילדים

צ

Zweibel Yeshayahu	צבייבל ישעיהו - אב נהרג בפרטיזנים
Zitrin Eliyau (f)	ציטרין אליהו - אב
Zitrin Pesl (m)	ציטרין פעסל - אם
Zitrin Muntze (s)	ציטרין מונציה - בן
Zitrin Israel (s)	ציטרין ישראל - בן
Zitrin Shandl (d)	ציטרין שינדל - בת
a son	ילד

Chermosh Reuben (g/f)	צ'רמוש ראובן - אב, סב
Chermosh (g/m)	צ'רמוש (אם) - סבתא
Chermosh Stelmach (f)	צ'רמוש (דער סטעלמאך) - אב
Chermosh (m)	צ'רמוש - אם
2 sons	2 בנים
Chermosh Izak	צ'רמוש יצחק
Chechek Josef (h)	צ'צ'יק יוסף - בעל
Chechek Pola (w)	צ'צ'יק פולה - אשה
Chermosh (f)	צ'רמוש ("דער שוסטער") - אב
Chermosh (m)	צ'רמוש - אם
Chermosh Abram (s)	צ'רמוש אברהם - בן
Chermosh Ester (d)	צ'רמוש אסתר - בת

ק

Kruk (Zafran) Miryam (m)	קרוק מרים (זפרן) - אם
Kruk Shmaryahu (s)	קרוק שמריהו - בן
Kruk Chana (d)	קרוק חנה - בת
Kruk Zipora (d)	קרוק צפורה - בת
Kruk Lea (d)	קרוק לאה - בת
Kuperberg Zvi-Hersh (f)	קופרברג צבי - אב, נפטר ביער
Kuperberg Rayzel (d)	קופרברג רייזל - בת
Kuperberg Shlomo (f)	קופרברג שלמה - אב
Kuperberg Yehudith (m)	קופרברג יהודית - אם
Kuperberg Izak (s)	קופרברג יצחק - בן
Kuperberg (Klent) Hela (w/m)	קופרברג הלה (קלנט)- כלה
Kuperberg Moshe (s)	קופרברג משה - בן
Kushnir Wolf (g/f)	קושניר (זאב) וועלפל - אב, סב
Kushnir Necha (g/m)	קושניר (נחה) נחמה - אם, סבתא
Kushnir Mendl (s)	קושניר מנדל - בן
Kushnir Bebl (w/m)	קושניר בבל - כלה
Kushnir Josef (s)	קושניר יוסף - בן
2 children (d & s)	בת ובן
Koteltzuk Moyshe	קוטלצ'וק משה
Koteltzuk Manya	קוטלצ'וק מניה
Kogut	קוגוט
Kanonitz Chaim (f)	קנוניץ' חיים - אב
Kanonitz (Pugatz) Pesl (m)	קנוניץ' פעסל (פוגץ') - אם
Kanonitz Sara (d)	קנוניץ' שרהלה - בת
Krepel Chaim (f)	קרפל חיים - אב
Krepel Mindl (m)	קרפל מינדל - אם
Krepel Shimon (s)	קרפלשמעון - בן
Krepel Zirl (d)	קרפל צירל (פוגץ) - בת
Krepel Joshua (s)	קרפל יהושוע - בן
Krepel Josef (f)	קרפל יוסף - אב
Krepel Perl (m)	קרפל פערל - אם
children	ילדים
Krepel Sarah	קרפל שרה
Kanonitz Abram-Moshe (f)	קנוניץ' אברהם-משה - אב
Kanonitz Batya (m)	קנוניץ' בתיה - אם
Kanonitz Joshua (s)	קנוניץ' יהושוע - בן,
murdered by the A.K	נרצח בלובלין בידי רוצחי א.ק.
Kanonitz Zalman (s)	קנוניץ' זלמן - בן
Kanonitz Zecharya (s)	קנוניץ' זכריה - בן
Kamelmacher Rozisztz (f)	קמלמכר (החייט רוז'שץ') - אב
Kamelmacher (m)	אם
Kamelmacher Wowa (s)	קמלמכר ווה - בן
Kipnis Sarah (m)	קיפניס שרה - אם
Kipnis Babtia (d)	קיפניס בבציה - בת
Kipnis Moshe (s)	קיפניס משה - בן
Kipnis Izak (s)	קיפניס איציק - בן

Kimel (m)	קימל - אם
Kimel Batya (d)	קימל בתיה - בת
Kimel Baruch (h)	קימל ברוך - בעל
Kimel Nechama (w)	קימל נחמה - אשה
Korman Ahron	קורמאן אהרון
Korman Chantzya	קורמאן חנציע
Kogut Abram-Ber (f)	קוגוט אברהם-בר - אב
Kogut Chana-Lea (m)	קוגוט חנה-לאה - אם
Kogut (Sosl) Shoshana (d)	קוגוט סאסל - בת
Kiper Motl (f)	קיפר מוטל - אב
Kiper (m)	אשה - אם
Kiper (Kogut) Risl (d)	קיפר (קוגוט) ריסל - בת
a daughter	בת - נכדה

ר

Rosenfeld Josef-David (f)	רוזנפלד יוסף-דוד - אב
Rosenfeld Chana (m)	רוזנפלד חנה - אם
Rosenfeld Malka (d)	רוזנפלד מלכה - בת
Rosenfeld Alter-Shlomo (s)	רוזנפלד אלתר-שלמה - בן
Rosenfeld Shimon (f)	רוזנפלד שמעון - אב
Rosenfeld Shandl (m)	רוזנפלד שיינדל - אם
Rosenfeld Shlomo (s)	רוזנפלד שלמה - בן
Rosenfeld Sarah-Malka (d)	רוזנפלד שרה-מלכה - בת
Rosenfeld Eliyahu (s)	רוזנפלד אליהו - בן
Rosenfeld Rivka (g/m)	רוזנפלד רבקה - אם, סבתא
Rosenfeld Itke (m)	רוזנפלד איטקה - בת, אם
Rosenfeld Pola (d)	רוזנפלד פולה - בת, נכדה
Rosenfeld Nathan (f)	רוזנפלד נתן - בן, אב
Rosenfeld Bella (m)	רוזנפלד בלה - אם
Rosenfeld Rachel (d)	רוזנפלד רחלה - בת

Krichmer Rachel (g/m)	קריצ'מר רחל - אם, סבתא
Krichmer Zirl (d)	קריצ'מר צירל - בת
Krichmer Nathan (f)	קריצ'מר נתן - בן
Krichmer Bela (m)	קריצ'מר בלה - כלה
Krichmer Shandl (d)	קריצ'מר שינדל - בת
Krichmer Lea (d)	קריצ'מר לאה - בת
Krichmer Berl (f)	קריצ'מר בערל - אב
Krichmer Yudith (m)	קריצ'מר אידיס - אם
Krichmer Motel (s)	קריצ'מר מוטל - בן
2 children (s & d)	בן ובת
Krichmer Yehuda (f)	קריצ'מר יהודה - בן, אב
Krichmer (w/m)	קריצ'מר - כלה, אם
2 children	2 ילדים
Krichmer Izak (f)	קריצ'מר יצחק - אב
Krichmer (m)	קריצ'מר - אם
2 children	2 ילדים
Komisar Ahron (f)	קאמיסאר אהרון - אב
Komisar (Reznick) Lea (m)	קאמיסאר לאה (רזניק) - אם
a daughter	ילדה - בת
Klayd Izak (f)	קלייד יצחק - אב
Klayd (m)	אם
Klayd Elka (d)	קלייד עלקה - בת
Klayd Abram (s)	קלייד אברהם - בן
Krivoli (f)	קריבולי - אב
Krivoli (m)	אם
Koyler Eliyahu (f)	קוילר אליהו - אב
Koyler Chasya (m)	קוילר חסיה - אם
Koyler Baruch (s)	קוילר ברוך - בן
Koyler Manya (d)	קוילר מניה - בת
Koyler Izak (s)	קוילר יצחק - בן

Rayter Josef (f)	ריטר יוסף - אב
Rayter (Rozenfeld) Malka (m)	ריטר (רוזנפלד) מלכה - אם
Rayter Rachel (d)	ריטר רחל - בת
Rayter Mordechay (s)	ריטר מרדכי - בן
Rayter Chana (d)	ריטר חנה - בת
Rosen Shimon	רויזן שמעון
Rosen Hilda	רויזן הילדה
refugees from Poland	פליטים מפולין
Rosenzweig Lowa (f)	רוזנצווייג ליובה - אב
Rosenzweig Shindl (m)	רוזנצווייג שיינדל - אם
Rosenzweig Munik (s)	רוזנצווייג מוניק - בן
Rosenfeld Mendl (f)	רוזנפלד מנדל - אב
Rosenfeld Zila (m)	רוזנפלד צילה - אם
a son	ילד - בן
Rayzberg Izak (f)	רייזברג יצחק - אב
Rayzberg Chana (m)	רייזברג חנה - אם
Rayzberg Rivka (d)	רייזברג רבקה - בת
Rayzberg Lowa (s)	רייזברג ליובה - בן
Rosenberg Jakob (f)	רוזנברג יעקב - אב
Rosenberg Fayge (m)	רוזנברג פיגה - אם
Rosenberg Pinke (s)	רוזנברג פינקה - בן
Rosenblum Shlomo (f)	רוזנבלום שלמה - אב
Rosenblum Luba (m)	רוזנבלום ליובה - אם
Rosenblum Chaya (d)	רוזנבלום חיה - בת
Rosenblum Josef (s)	רוזנבלום יוסף - בן
Raenko Boris (f)	רבנקו בוריס - אב
Raenko Sonya (m)	רבנקו סוניה - אם
Raenko Lela (d)	רבנקו ליאלה - בת
Rayzman (Zagatowstzik)	רייזמן (דער זאגאטאבשטשיק)

Rubinshtein Chaim	רובינשטיין חיים
Director of the PARKETNYA	מנהל הפרקטניה
Rozenzweig Shmuel (f)	רוזנצווייג שמואל - אב
Rozenzweig (m)	אשה - אם
2 children	2 ילדים
Rozenzweig Asher (f)	רוזנצווייג אשר (בן יעקב) - אב
Rozenzweig (m)	אשה
2 children	2 ילדים
Rozenzweig Asher (f)	רוזנצווייג אשר (בן הסיע) - אב
Rozenzweig Ester (m)	רוזנצווייג אסתר - אם
Rozenzweig Sara	רוזנצווייג שרה - בת
Rosenzweig Jacob (f)	רוזנצווייג יעקב - אב
Rosenzweig (Pugatz) Batya (m)	רוזנצווייג בתיה (פוגץ')- אם
Rosenfeld Eliezer (f)	רוזנפלד אליעזר
Rosenfeld (m)	אם
Rosenfeld Lea (d)	רוזנפלד לאה
Rosenfeld Rachel (d)	רוזנפלד רחל
Rosenfeld Jacob (f)	רוזנפלד יעקב - אב
Rosenfeld Shindl (m)	רוזנפלד שיינדל - אם
Rosenfeld Shlomo (s)	רוזנפלד שלמה - בן
Rosenfeld Rachel (d)	רוזנפלד רחל - בת
Rosenfeld Sosl (d)	רוזנפלד סאסל - בת
Rosenfeld Sarah (d)	רוזנפלד שרה - בת
Rayzer Benyamin (f)	רייצר בנימין - אב
Rayzer Rivka (m)	רייצר רבקה - אם
Robinson (f)	רובינזון (חתנו של הרב) - אב
	רובינזון תמר-קריינדל (גרדין) - אם
Robinson (Gardin) Tamar-Krandl (m)	
2 children (s & d)	בן ובת

Reznik Shmuel-Izak (f)	רזניק שמואל-יצחק - אב
Reznik (m)	אשה - אם
3 daughters	3 בנות
Reznik (teacher) (f)	רזניק (המורה) - אב
Reznik (m)	אשה - אם
a daughter	בת
Rozenberg Zisya (f)	רוזנברג זיסיע - אב
	רוזנברג אידיס (מלמדיק) - אם
Rozenberg (Melamedik) Yudith (m)	
Rozenberg Rachel (d)	רוזנברג רחל - בת
Rozenberg Faygel (d)	רוזנברג פייגל - בת
a son	ילד - בן
Rabin Moshe (f)	רבין משה - אב
Rabin (m)	אם
Rabin Gootia (s)	רבין גוטיע - בן,
fell in the Red Army in 1945	נפל בצבא האדום ב-1945
Rabin Wolke (s)	רבין וואלקע - בן
Rabin Chaya (d)	רבין חיה - בת
Rabin Mendl (s)	רבין מנדל - בן

ש

Shtull Izak (f)	שטול יצחק - אב
Shtull Shane-Chaya (m)	שטול שינה-חיה - אם
Shtull Shamay (s)	שטול שמאי - בן
Shtull Josef (s)	שטול יוסף - בן
Shtull Leibl (s)	שטול לייבל - בן
	שורצבלט יהודית (קושניר) -
Shwarzblat (Kushnir) Yehudith (m)	אם, נהרגה בהפצצה
Shwarzblat Izak (s)	שורצבלט יצחק -
	בן, נהרג בהפצצה 22.9.41
Steinberg Josef and his family	שטיינברג יוסף ומשפחתו
Steinberg Pesah (f)	שטינברג פסח - אב
Steinberg Dvorah (m)	שטינברג דבורה - אם
Steinberg Rivka (d)	שטינברג רבקה - בת
Steinberg Gitl (d)	שטינברג גיטל - בת
Steinberg Yeshayau (s)	שטינברג ישעיהו - בן
Shulman (pharm.) (f)	הרוקח שולמן - אב
Shulman (m)	אשתו
a son	בן
Shwarzblat Fishel (f)	שורצבלט פישל - אב
	שורצבלט ינטל (קושניר) - אם
Shwarzblat (Kushnir) Yentl (m)	
a daughter	בת
2 sons	2 בנים
Shames Shalom (f)	שמס שלום - אב
Shames Trayne (m)	שמס טריינה - אם
2 children (s & d)	בן ובת
Shanker Moshe (f)	שנקר משה - אב
Shanker Frida (m)	שנקר פרידה - אם
Shanker Abram (s)	שנקר אברהם - בן
Shanker Fayge (d)	שנקר פייגה - בת
Shwarzblat David (f)	שוורצבלט דוד - אב
Shwarzblat Rivka (m)	שוורצבלט רבקה - אם
Shwarzblat Zipora (d)	שוורצבלט צפורה - בת
Shwarzblat Shmuel (s)	שוורצבלט שמואל - בן
Shwarzblat Henach (f)	שוורצבלט הינך - אב
Shwarzblat (m)	שוורצבלט - אם
2 children	2 ילדים
Shanboym Zalman (f)	שיינבוים זלמן - אב
Shanboym Mordechay	שיינבוים מרדכי
a son	בן
2 daughters	2 בנות

Sherman Leybl (f)	שרמן אריה (לייבל) - אב
Sherman Mindl (m)	שרמן מינדל - אם
Sherman Fayge (d)	שרמן פייגע - בת
Sherman Moshe (s)	שרמן משה - בן
Sherman Meir (s)	שרמן מאיר - בן
Sherman Esther	שרמן אסתר
Sherman Fayge	שרמן פייגע
Sherman Atl	שרמן אטל
Sherman Chaim (f)	שרמן חיים - אב
Sherman Zelta (m)	שרמן זלטה - אם
children	ילדים
Sherman Shmuel (f)	שרמן שמואל - אב
Sherman Dvorah	שרמן דבורה - בת-שבע נהרגה בהפצצת רכבת ב-1944
Sherman Eliyahu (s)	שרמן אליהו - בן
Steinberg Zecharya (f)	שטיינברג זכריה - אב
Steinberg (m)	אשה - אם
2 children	2 ילדים
Stein Aron (f)	שטיין אהרון - אב
Stein Chava (m)	שטיין חוה - אם
Stein Lova (s)	שטיין ליובה - בן
Steinberg Pesah (g/f)	שטיינברג פסח - אב, סב
Steinberg Josef (f)	שטיינברג יוסף - אב
Steinberg David	שטיינברג דוד
Steinberg Kuna	שטיינברג קונה
Steinberg Dvora	שטיינברג דבורה
Shwalbe Shaul (f)	שוולבה שאול - אב
Shwalbe Shandl (m)	שוולבה שיינדל - אם
2 sons	2 בנים
a daughter	ילדה - בת

Shwarzblat Pinchas (f)	שוורצבלט פנחס - אב
Shwarzblat Golda (m)	שוורצבלט גולדה - אם
4 children	4 ילדים
Shwarzblat Leybl (f)	שוורצבלט לייבל - אב
Shwarzblat (m)	אשה - אם
2 children	2 ילדים
Shwarzblat Abram (f)	שוורצבלט אברהם - אב
Shwarzblat Rayzel (m)	שוורצבלט רייזל - אם
Shwarzblat Fanya (d)	שוורצבלט פניה - בת
Shwarzblat Moshe (s)	שוורצבלט משה - בן
Shwarzblat Mina (d)	שוורצבלט מינה - בת
Sherman Faywel (f)	שרמן פייוול - אב
Sherman (m)	אם
a child	ילד
Shuster Wolfn (g/f)	שוסטר וולף - אב, סב
Shuster Nechman (f)	שוסטר נחמן - אב
Shuster Esther (m)	שוסטר אסתר - אם
Shuster Symcha (s)	שוסטר שמחה - בן
Shuster Zwiya (d)	שוסטר צביה (בת זאב)
Shuster Pinchas-Nachman (f)	שוסטר פנחס-נחמן (בן זאב) - אב
Shuster Bezalel (s)	שוסטר בצלאל - בן, נכד
Shuster Zelig (s)	שוסטר זליג - בן, נכד
a daughter	בת
The Shoewmaker	הסנדלר הצולע
His wife	אשתו
2 children	2 ילדים
Zok Shevach (f)	שוק שבח - אב
Zok Esther (m)	שוק אסתר - אם
Zok Ayzik (s)	שוק איזיק - בן
Zok Pinchas (s)	שוק פנחס - בן

Steinberg David (f)	שטיינברג דוד - אב
Steinberg Rosa (m)	שטיינברג רוזה - אם
Steinberg Tamara (d)	שטיינברג תמרה - בת
Sherman Meir (f)	שרמן מאיר - אב
Sherman Ester (m)	שרמן אסתר - אם
Shochet (m)	שוחט - אם
Shochet Moshe (s)	שוחט משה - בן
a daughter (a nurse)	בת - אחות רחמניה
Shochet Izak (s)	שוחט איציק - בן
Shochet Welfl (s)	שוחט וולפל - בן
Shmalz (Kuznecow) Jakob (f)	שמלץ (קוזניצוב) יעקב- אב
Shmalz Pesl (m)	שמלץ פעסל - אם
a daughter	ילדה - בת

Stein Asher (f)	שטיין אשר - אב
Stein (Melamedik) Mindl (m)	שטיין מינדל (מלמדיק)- אם
Stein Yehuda (s)	שטיין יהודה - בן
Stein David (s)	שטיין דוד - בן
a daughter	ילדה - בת
Steinberg Yeshayau	שטיינברג ישעיהו
Shmalz Zalman (f)	שמלץ זלמן - אב
Shmalz (m)	אשה - אם
2 children	2 ילדים

שמות פרטיזנים וחיילים ממנייביץ' והסביבה שנפלו בקרבות או נפטרו במרוצת השנים

(הרשימה נמצאת לצד האנדרטה לזכר הלוחמים, ליד היכל וולין, גבעתיים)

Partisans and Soldiers from Manjewitch and Vicinity who fell in battle or died after the war

(The names are displayed next to the monument in their commemoration, near the Wolyn Hall in Givatayim)

אברך אייזיק Avrach Isaac - פרטיזן קרבי, נפטר בארה"ב.

אברך דב Avrach Dov - פרטיזן קרבי, נפטר בישראל.

אברך פייגה Avrach Feigeh - חובשת בפרטיזנים, נהרגה בהפצצת רכבת ב-1944.

בידרמן שלמה Biderman Shlomo - נער בפרטיזנים, התפוצץ בזמן ייצור מוקשים תוצרת עצמית.

בלאושטיין אברהם Blaushtein Avraham - פרטיזן, נפל בקרב עם שוטרים אוקראינים ליד הכפר סוסיצנו.

בלאושטיין נחמה Blaushtein Nehama - עובדת משק במחנה פרטיזנים בריק, נפטרה בפולין.

בלאושטיין צבי Blaushtein Zvi - פרטיזן, נפל בקרב מגע קשה נגד הגרמנים בכפר הולוויקא.

בלוישטיין דוד Blaushtein David - פרטיזן באוטריאד "קרוק", נפטר בישראל תשנ"ט 1998.

בלוישטיין חסיה Blaushtein Hasia - חובשת בפרטיזנים, נהרגה בהפצצת רכבת ב-1944.

ברוינשטיין אברהם Braunshtein Abraham - גויס לצבא האדום, נפצע ב-1940 בזמן המצור על לנינגרד, נפטר בישראל בשנת תש"ס 2000.

ברוינשטיין דב Braunshtein Dov - פרטיזן קרבי, סייר, נפטר בישראל ב-1995.

ברוינשטיין זאב Braunshtein Zeev - פרטיזן באוטריאד מקס, גויס לצבא האדום, נפל ב-1944 ליד ויטבסק.

ברוינשטיין יעקב Braunshtein, Yaakov - נער בפרטיזנים, נפטר בישראל ב-1993.

ברט זיסקה Brat Ziska - חייל בצבא האדום, נפל בקרבות בחזית.

גוז זכריה Guz Zachary - פרטיזן, נפל בקרב עם הגרמנים על פסי הרכבת סרבי.

גוז יוסף Guz Joseph - פרטיזן קרבי, נפטר בארגנטינה.

גוז מיכאל Guz Michael - פרטיזן קרבי באוטריאד "קרוק", נפטר בישראל.

גולד שמואל Gold Shmuel - פרטיזן, נפל בפעולה למיקוש רכבות גרמניות ליד הנהר סטיחוד.

גוניק יוסף Gonick Joseph - גויס לצבא האדום, נפל בחזית.

גורודצר אברהם Gorodeser Avraham - פרטיזן באוטריאד מקס, גויס לצבא האדום, נפל ב-1944.

גיטלמן Gitelman - פרטיזן באוטריאד קרוק, גויס לצבא האדום, נפל ב-1944.

גייער מרדכי Gayer Mordechai - חייל בצבא האדום, נפטר בישראל.

גרבר חיים Garber Haim - חייל בצבא האדום, נפל בלטביה ב-1944.

דיכטר יצחק Dichter Yitzhak - עסק בהפקת חומר נפץ ביחידת קרוק, נפטר בישראל.

דיכטר זליג Dichter Zelig - גויס לצבא האדום ב-1944, נפטר בישראל.

הימלפרב משה Himmelfarb Moshe - פרטיזן, נפטר בישראל.

הלפרין אהרון Halperin Aaron - נפל בשורות הצבא האדום.

וולפר, חוניק Wolper, Chonik - פרטיזן, נפטר בישראל.

וולפר, יהודה Wolper Yehuda - פרטיזן, נפל בפעולה בכפר לישניווקה.

וולפר, יעקב Wolper Yaakov - נער בפרטיזנים, נרצח ע"י מפקדו.

וולפר שמעון Wolper Shimon - פרטיזן, נפטר בארגנטינה.

וינר זכריה Weiner Zachary - יחידת מקס, גויס ב-1944, נפל בתאריך לא ידוע.

וינשטיין ארקה Weinshtein Erka - חייל בצבא הפולני ב-1939, נרצח בשבי הגרמני.

וינשטיין יעקב Weinshtein Yaakov - בצבא האדום, נפל.

זפרן חנה Zafran Hanna - פרטיזנית, נפטרה בארגנטינה.

זפרן פייבל Zafran Faibel - פרטיזן, נרצח ע"י פרטיזנים רוסיים שיכורים.

זפרן (קרישק) צפורה Zafran (Krishak) Tsippora - פרטיזנית, נפטרה בישראל.

זפרן שמריהו Zafran Shmaryahu - פרטיזן קרבי, נפטר בישראל.

זילברשטיין דבורה Zilbershtein Dvora - פרטיזנית, נרצחה בשבי של הבנזרובצים.

חייט בלומה Hait Bluma - פרטיזנית, נפטרה בישראל.

חייט דוד Hait David - חייל בצבא האדום, נפטר בישראל.

טינר בן-ציון Tyne Ben-Zion - קצין בצבא הפולני, נפל בקרבות ליד וורשה.

יבלקו יחזקאל Yablko Yehezkel - נפל בשורות הצבא האדום.

לורבר (מלינקה) דב Lorber (Malinka) Dov - מפקד של יח' יהודית קרבית ביח' "קרוק", נפטר בארה"ב ב-1997.

לורבר דוד Lorber David - פרטיזן, נרצח בשבי של הבנדרובצים.

לופה שמואל Lupa Shmuel - צבא האדום, נפל ב-1944, נקבר בפולין.

ליסק שמואל Lissak Shmuel - קצין בצבא האדום, נפל בקרבות.

לניץ' דוד Lanitz David - נער בפרטיזנים, נפל במלחמת השחרור בשורות צה"ל.

דר' מלכיור שמעון Dr. Malchior Shimon - פרטיזן, רופא, נפטר בישראל.

מלמד דב Melamed Dov - גויס לצבא האדום, נפל - לא ידוע.

מלמד יהודה Melamed Yehuda - צבא הפולני, נפל ב-1945.

מלמדיק יהודה Melamdik Yehuda - פרטיזן, נפל בקרב עם המשטרה האוקראינית ב-1943.

מלניצר יעקב Melnizer Yaakov - נפטר בחו"ל.

מלניק פסח Melnick Pesach - נפל בשורות הצבא הפולני בשנת 1945.

מרין אברהם Merin Avraham - אוטריאד מקס, ב-1944 גויס לצבא האדום, נפל בקרבות ב-3 פברואר 1945 ליד קניגסברג.

דר' מרמלשטיין Dr. Marmelshtein - פרטיזן, רופא, נפטר בישראל.

סגל יצחק Segal Yitzhak - פרטיזן, נפטר בארה"ב.

סוסל שאול Sussel Saul - שרת בצבא האדום, נפטר בישראל.

פוכטיק אברהם Puchtik Avraham - פרטיזן, נפטר בישראל.

פוכטיק יצחק Puchtik Yitzhak - פרטיזן, נפטר בישראל.

פוכטיק ישראל Puchtik Israel - פרטיזן, נפטר בארה"ב.

פופקה משה Popka Moshe - גויס לצבא האדום, נפל ב-1944.

פינקל משה Finkel Moshe - נער בפרטיזנים, נהרג בתאונה בישראל.

פינקל קהת Finkel Kahat - פרטיזן קרבי, הוצא להורג בגלל עלילה.

פלאש אשר Flash Asher - פרטיזן הכי מבוגר בגדוד, נפטר בישראל.

פלאש ישעיהו Flash Isiah - פרטיזן, נפטר בונזואלה.

פלאש ישראל צבי Flash Israel Zvi - פרטיזן, נפטר בברה"מ.

פלאש משה Flash Moshe - פרטיזן קרבי, נפטר בקנדה.

פרידל מלמד Fridel Melamed - פרטיזן ביח' קרוק, נפטר בישראל.

צבייבל יוסף Zvibel Joseph - פרטיזן קרבי ביח' קרוק, נפטר בישראל בשנת 1998.

צבייבל ישעיהו Zvibel Isiah - נהרג בתאונה בבסיס הפרטיזנים.

צ'רמוש מרדכי Zermosh Mordechai - פרטיזן, נפטר בישראל.

קוט ישעיהו Kott Isiah - פרטיזן, יח' קרוק, נפטר בישראל.

קופרברג יצחק Kuperberg Itzchak - נפטר בישראל בינואר 2002.

קורמן אהרון Korman Aaron - צבא האדום, נפל ב-1944, מקום קבורה לא ידוע.

קמלמכר חיים Kammelmacher Haim - ב-1943 גויס לצבא האדום, נפצא בשורות הצבא האדום, נפטר בחו"ל.

קנוניץ' יהושע Kanonitz Joshua - פרטיזן, נרצח ע"י פולניים לאומניים בבי"ח בלובלין בשנת 1945.

קרמר ישראל Kramer Israel - פרטיזן ביח' קרוק, נהרג בפעולה צבאית.

רבין גוטייה Rabin Gottia - נפל בשורות הצבא האדום בקרבות ליד סמולנסק.

רובינשטיין פניה Rubinshtein Fania - חובשת בפרטיזנים, נפטרה בארה"ב.

רוזנפלד אריה Rosenfeld Arye - שירת בצבא האדום, נפטר בישראל.

רוזנפלד זכריה Rosenfeld Zachary - גויס לצבא האדום ב-1944, נפטר בארה"ב.

רייטר פסח Reiter Pesach - נער בפרטיזנים, התפוצץ ביצור מוקשים תוצרת בית.

רייטר משה Reiter Pesach - פרטיזן ביח' קרוק, נהרג בפעולה צבאית.

שטיין אהרון Stein Aaron - צבא אדום, נפל בינואר 1945 במחוז קלינינגרד (קניגסברג).

שניידר יוסף Sneider Joseph - פרטיזן ביח' קרוק, נפטר בישראל.

שרמן דבורה Sherman Dvora - חובשת בפרטיזנים, נהרגה בהפצצת רכבת ב-1944.

שמות יהודי מנייביץ' והסביבה ששרדו

לאחר שחרור האיזור ע"י הצבא האדום בפברואר 1944

Jews from Manjewitch and Vicinity who Survived

after the region was liberated by the Red Army in February 1944.

אברך בערל (דב) - Avrech Berl - נפטר בישראל

אברך וואלוויש (זאב) - Avrech Zeev - ישראל

אברך פייגה - Avrech Fayge - נהרגה באביב 1994 בהפצצת רכבת ע"י גרמנים

אברוך רחל - Avruch Rachel - נפטרה בישראל

פייט (אברוך) טובה - Avruch (Fait) Tova - ישראל

וורזגר (אברוך) לנה - Avruch (Varzager) Lena - ישראל

ברט מיכאל - Brat Michael - נפטר בישראל

ברט זיסל - Brat Zisl - נפטרה בישראל

ברט איטקה - Brat Itke - ארה"ב

ברט רחל (אייכנוולד) - Brat (Eichenwalt) Rachel - שווייץ

ברט משה - Brat Moshe - ישראל

ברט רוזשיצקה לאה - Brat Rozycka Lea - ארה"ב

בליישטיין חסיה - Blaistein Chasia - נהרגה בהפצצת רכבת ע"י הגרמנים ב-1944

בליישטיין (בולוטין) ברוניה - Blaistein (Bolotin) Bronya - ישראל

בליישטיין דוד - Blainstein David - נפטר בישראל בשנת 1998

בליישטיין נחמה - Blaistein Nechama -

בליישטיין מרים - Blaistein Miryam -

בליישטיין יוסף - Blaistein Josef -

בליישטיין (ווסטפריד) בלה - Blaistein Bela -

בליישטיין מלך - Blaistein Melech -

ברוינשטיין (וועלוול) זאב - Braunstein Zeev - נפל בבלורוסיה ב-1944 בשורות הצבא האדום

ברוינשטיין יעקב - Braunstein Jacob - נפטר בישראל

ברוינשטיין אברהם - Braunstein Abram - ישראל

בוק (שוורץ) סימה - Bock (Shwarz) Sima - ארה"ב

ברויינשטיין (ליברנט) פעסל - Braunstein Pesl - נפטרה בישראל

ויסר (ברוינשטיין) זיסל - Braunstein Zisl - נפטר בישראל

דננברג (ברוינשטיין) שושנה - Braunstein Shoshana - ישראל

ברוינשטיין דב (בערל) - Braunstein Dov - נפטר בישראל בשנת 1997

ברוינשטיין אברהם - Braunstein Abram - נפטר בישראל בשנת 2000

ברוינשטיין ישעיהו - Braunstein Yeshayau - ארה"ב

בילדר (קפלן) בלה - Bilder Bela - ישראל

גוז יצחק - Guz Izak - נהרג במחנה עקורים בגרמניה ב-1947

גוז שמריהו - Guz Shmaryahu - נפטר בארה"ב

גוז רייזל - Guz Reizl - ארה"ב

גוז זילברמן איטקה - Guz Zilberman Itke - ארה"ב

גוז יעקב - Guz Jakob - ארה"ב

גוז יעקב - Guz David - נפטר בישראל

גוז שרה - Guz Sarah - נפטרה בישראל

גזית מיכה - Gazit Micha - ארה"ב

גלוז יצחק - Gloz Izak - נהרג במחנה עקורים בגרמניה בשנת 1946

גולדין יעקב - Goldin Jakob - נפטר בישראל

גולדינר משה - Goldin Moshe - נפטר בישראל

גולד מאריס - Gold Maris - נפטר בישראל

גולד ישראל - Gold Israel - נפטר בישראל

גולד אליעזר - Dold Eliezer - נפטר בישראל בשנת 2000

גייער דוד - Gayer David - ברזיל

גייער מרדכי (מאטל) - Gayer Mordechay - נפטר בישראל בשנת 1979

גוטמן רחל (קרוק) - Gutman (Kruk) Rachel - נפטרה בארה"ב בשנת 1980

הרב גרדין אהרון יעקב - Rabbi Gardin Aharon Jakob - נהרג בתאונת דרכים בישראל

גורודצקי אברהם - Gorodetzki Abram - נפל בשורות הצבא האדום בשנת 1944

גורודצקי (פיין) זיוה - Gorodetzki (Fayn) Ziva - ישראל

גורודצקי (פיטרמן) יפה - Gorodetzki Yafa - ישראל

דובלין שמואל - Doblin Shmuel - נפטר בישראל

ויינשטיין דוד - Waynstein David - נפטר בישראל

ויינשטיין יחזקאל - Waynstein Yehezkel - נפטר בקנדה

ויינשטיין אסתר (אפרת) - Waynstein Ester - ישראל

ויינשטיין אייזיק - Waynstein Ayzik - ישראל

ויינשטיין מרדכי (מאטל) - Waynstein Mordechay - זפורוזיה - אוקראינה

וולפר שמעון - Wolfer Shimon - נפטר בארגנטינה

וולפר (שוורצבלט) בלומה - Wolfer Bluma - ישראל

וולפר יחזקאל - Wolfer Yehezkel - ישראל

ווסטפריד בלה - Vestfrid Bela - ישראל

ויינר זכריה - Wayner Zecharya - נפל בשורות הצבא האדום בשנת 1945

וינר שמואל - Wayner Shmuel - ישראל

וורבה קרינה - Werbe Karine -

וורבה צבי (הרשלה) - Werbe Zvi - ישראל

וורבה-רווה זאב - Werbe (Raveh) Zeev - ישראל

וורניק אלטר - Varenik Alter - ארה"ב

וורניק ישעיהו (שייקה) - Varenik Yeshayahu - ישראל

זלצמן (קסלמן) בת-שבע - Zaltzman Bat-Sheva -נפטרה בישראל בשנת 1999

זלצמן משה - Zaltzman Moshe - נפטר בפולין

זלצמן תיאודור (טודיה) - Zaltzman Tiodor - ישראל

זילברשטיין (רוזנגרטן) דינה - Zilbershtein (Rosengarden) Dina - נפטרה בארה"ב

זילברשטיין פייוויש - Zilbershtein Faywish - ישראל-ארה"ב

זפרן יצחק מאיר - Zafran Izak Meir - ארגנטינה

זפרן חיה-רחל - Zafran Chaya-Rachel - ארגנטינה

זפרן (סוסל) פנינה - Zafran (Sosl) Pnina - ישראל

זפרן (קרישק) ציפורה - Zafran (Krishek) Zipora - נפטרה בישראל

זפרן גרשון - Zafran Gershon - ארה"ב

זפרן שמריהו (שמערל) - Zafran Shmaryahu - נפטר בישראל

חזן אורציה - Chazan Aron - נפטר בקנדה

חיט דוד - Chayit David - נפטר בישראל

חיט (וולפר) בלומה - Chayit (Wolfer) Bluma - נפטרה בישראל

טערק - Terk - נפטר בקדנה

טיננה פנחס - Tinne Pinchas - נפטר בטבריה, ישראל

טיננה בוזיה - Tinne Buziye - נפטרה בישראל ב-2002

טיננה אלכסנדר - Tinne Alexander - ישראל

טיננה שטינדל ציפורה (ציפה) - Tinne Sztindel Zipora - ארה"ב

טיננה יואל - Tinne Yoel - נפטר ברובנה

טיננה בן-ציון - Tinne Ben-Zion - נפל בשורות צבא פולין בשנת 1945

טערק (וינשטיין) אסתר - Terk (Waynstein) Ester - נפטרה בקנדה

טרגר יהודה - Treger Yehuda - נפטר בטבריה, ישראל

טרגר (קוטלר) ויטל - Treger (Kotler) Witl - קנדה

טרגר קופרשטוק פוליה - Treger Kuperstock Pola - קנדה

טינטר (פלדמן) בלהה - Tinter (Feldman) Bela - ישראל

יאבקו ברוך - Yabko Baruch - נפטר בברית המועצות

לורבר אברהם - Lorber Abram -

לורבר דב (מלינקה) - Lorber Dov (Melinka) - נפטר בארה"ב

לורבר יהושע - Lorber Joshua - קנדה

לורבר יהודה (ג'ק) - Lorber Yehuda - קנדה

לורבר יחזקאל - Lorber Yechezkel -

לורבר מרדכי - Lorber Mordechay - נפטר בארה"ב

לופה זכריה - Lupa Zecharya - נפטר בישראל

לופה שמואל - Lupa Shmuel - נפל בשורות הצבא האדום בשנת 1945

ליכטנברג יצחק - Lichtenberg Izak - נפטר בישראל

לברטוב (אוורבוך) דינה - Levartov Dina - נפטרה בישראל בשנת 1997

ליברמן אליהו - Liberman Eliyahu - נפטר בלוצ'ק ב-2002

ליברמן משה - Liberman Moshe - נפטר בלנינגרד

לניץ' משה - Lanitz Moyshe - ארה"ב

לניץ' זאב וואווע - Lanitz Zeev Wowa - ישראל

לניץ' דוד - Lanitz David - נפל במלחמת הקוממיות בשנת 1948

מירוצ'ניק שמעון - Mirochnik Shimon - ארה"ב

מירוצ'ניק משה - Mirochnik Moshe - ארה"ב

מירוצ'ניק אשר - Mirochnik Asher - ישראל

מוז (סינגל) מלכה - Moz Malka - ארה"ב

מוז (פדר) אסתר - Moz Ester - נפטרה בישראל

מוז (מלניצר) בריינדל - Moz Brayndl -

מוז ברג ליזה - Moz (Berg) Liza -

מלמדיק (קוילר) חייקה - Melamedik Chaike - קנדה

מלמדיק ספץ רבקה - Melamedik Spatz Rivka - קדנה

מלמדיק (גליקמן) לובה - Melamedik Luba - קנדה

מלמדיק יהודה ג'ק - Melamedik Yehuda - קנדה

מלמד רבקה - Melamed Rivka - נפטרה בישראל

מלמד טל סימה - Melamed Tal Sima - ישראל

מלמד יהודה - Melamed Yehuda - נהרג בשרות הצבא הפולני בשנת 1944

מלמד יוסף - Melamed Yosef - ישראל

מלמד (כהן) ציפורה - Melamed Zipora - ישראל

מלמד פרידל - Melamed Fridl -

מלמד שמואל - Melamed Shmuel -

מלניק פסח - Melnik Pesach - נפל בשרות הצבא הפולני בשנת 1944

מחרוק (אמיר) ישראל - Machruk Israel - ישראל

מרין אברהם - Merin Abram - נפל בשרות הצבא האדום בשנת 1945 במבואות קניגסברג

מרין יהודה - Merin Yehuda - ישראל

סינגל מאיר - Singal Meir - ארה"ב

סינגל לייבל - Singal Laybl - נפטר בלובלין, פולין בשנת 1946

סגל יצחק - Segal Izak - נפטר בארה"ב

סוסל שבתאי - Sosel Shabtay - נפטר בארה"ב

סוסל שאול צבי - Sosel Shaul Avi - נפטר בישראל

סליווקה שמואל - Slivka Shmuel - נפטר בשנת 2001 בישראל

פוגץ' סאשה - Pugatz Sasha - נפטר בשנת 1958 בישראל

פוגץ' (הימלפרב) ברכה - Pugatz Bracha - ישראל

פיזנהולץ (קופרברג) אלקה - Pisnholz Elka - נפטרה בישראל בשנת 2002

פינקל משה - Finkel Moshe - נהרג בתאונת עבודה בחיפה בשנת 1957

פינקל אברהם - Finkel Abram - קנדה

פינקל דב (בערעלע) - Finkel Dov - קנדה

פלאש אשר - Flash Asher - נפטר בישראל

פלאש דוד - Flash David - ישראל

פלאש משה - Flash Moshe - נפטר בקנדה

פלאש ישעיהו - Flash Yeshayahu - נפטר בוונצואלה

פלאש ישראל-צבי - Flash Israel - נפטר באוסטריה 1946

פלדמן (צרנוב) הדסה - Feldman (Chernov) Hadasa -

פוכטיק אברהם - Puchtik Abram - נפטר בישראל

פוכטיק חוה - Puchtik Chava - נפטרה בישראל

פוכטיק יצחק - Puchtik Izak - נפטר בישראל

פוכטיק (שוסטר) איטקה - Puchtik Itke - ישראל

פוכטיק פרומה - Puchtik Fruma - ארה"ב

פוכטיק-פורטר ישראל - Puchtik-Porter Israel - נפטר בארה"ב

פוכטיק (מרין) פייגה - Puchtik (Merin) Fayge - ארה"ב

פלייש מינה (רוטבלום) - Fleysh Mina - ישראל

פרגר יאשה - Freger Yasha - נפטר בבלגיה

צבייבל ישעיהו - Zweibel Yeshayahu - נפל באביב 1944 במחנה המשפחה

צבייבל שרה (רוזנפלד) - Zweibel Sarah - נפטרה בישראל

צבייבל (קרמר) אסתר - Zweibel Ester - ישראל

צבייבל (לזר) אידה - Zweibel Ida - ישראל

צבייבל שלמה - Zweibel Shlomo - נפטר בגרמניה והובא לקבורה בישראל

צבייבל יוסף - Zweibel Josef - נפטר בישראל בשנת 2000

צבייבל (גולני) רבקה - Zweibel Rivka - נפטרה בישראל בשנת 2002

קופרברג חוה - Kuperberg Chava - נפטרה בישראל

קופרברג יצחק - Kuperberg Izak - נפטר בישראל בשנת 2002

קופרברג ליפא - Kuperberg Lipa - נפטר בארה"ב

קריצ'מר מלך - Krechmer Melech - נפטר בארה"ב קרוק פייוול - Kruk Feiwel - נפטר באוסטריה בשנת 1946

קנוניץ' (צבייבל) מניה - Kanonitz Menya - ישראל

קנוניץ' דוד - Kanonitz David - ישראל

קנוניץ' מנטל סוניה - Kanonitz Mantl Sonya - ישראל

קנוניץ' יהושע - Kanonitz Joshua - נרצח בלובלין, בידי רוצחי א.ק., בשוכבו פצוע בבית חולים, בשנת 1945

קליינמן שמעון - Kleynman Shimon - נפטר בלוגניץ, פולין בשנת 1960

קוילר משה - Koyler Moshe - נפטר בקנדה

קליינמן פניה - Kleynman Fanya - נפטרה בישראל

קליינמן (טוליה) נפתלי - Kleynman Naftali - נפטר בברית המועצות

קיפר שמואל - Kipper Shmuel - נפטר בישראל בשנת 1973

רבינוביץ וועלוול - Rabinowicz Welwel - נפטר בצרפת

רוזנפלד אריה (ליובה) - Rozenfeld Aryeh - נפטר בישראל

רוזנפלד משה - Rozenfeld Moshe - נפטר בישראל

רוזנפלד זכריהו - Rozenfeld Zcharyahu - נפטר

רוזנפלד לאה - Rozenfeld Lea -

רוזנפלד לייזר - Rozenfeld Leyzer - קנדה

רוזנצווייג מנחם - Rozenzwaig Menachem - נפטר בישראל

רוזנצווייג בנימין (בניק) - Rozenzwaig Binyamin - נפטר בפולין

ריידר ז'ניה (פריזר) - Rader Jenia - נפטרה בשבדיה

ריידר פניה - Rader Fanya -

רובינשטיין פניה - Robinshtein Fanya -

שוורצבלט דב בערל - Shvarzblat Dov - נפטר בארה"ב

שוורצבלט (פייג') סנדר - Shvarzblat Sender - נהרג בתאונת עבודה בארה"ב

שוורצבלט (פייג') משה - Shvarzblat (Page) Moshe - ארה"ב

שוורצבלט חיים - Shvarzblat Chaim - ישראל

שולמן אליהו - Shulman Eliyahu -

שוק יוסף - Shok Josef - נפטר בבריה"מ

שוק רחל - Shok Rachel - נפטרה בארה"ב

שוק אונגברמן גליה - Shok Ingberman Galya - ארה"ב

שוק יעקב (יאשה) - Shok Jakob - ישראל

שטול יצחק - Shtol Izak -

שרמן דבורה - Sherman Dvora - נהרגה בהפצצת רכבת ע"י הגרמנים באביב 1944

הורודוק

זיכרונות מעיירתי הורודוק

אברהם גוטמן, בלטימור ארה"ב, 1980

עיירתנו הורודוק הייתה מחולקת לשלוש יחידות שונות זו מזו. הן נקראו בשמות לפי אופיין, מראן ומיקומן:

"הכפר", "על החולות", והעיירה גופא - שקראו לה "העיירה".

"הכפר" היה מאוכלס על-ידי איכרים אוקראינים ורק מספר מועט של יהודים חיו בו. זה היה כפר די גדול. "על החולות", מול הכפר, חיו יהודים, רובם סוחרים. גרו שם, למשל, שני האחים שלמה השמן (דער גראבער) וזלמן השמן (דער גראבער), שניהם סוחרי יערות. דוד, בעל בית הבד, שם היו מפיקים שמן, היה איש אמיד. היו לו ארבעה ילדים: שמואל, פייגה, ביילע, עטל ולאה.

שם גם גר משה-לייב, סוחר סוסים, ומשה בער, שהייתה לו חנות גדולה, איתו היינו מחותנים. הוא היה אחיה של גיסתי חיה-רחל, אשתו של אחי איצ'ה. לידם התגוררו אלתר (פעסלס) רוזנפלד. גם הם היו מטופלים בהרבה ילדים - אינני זוכר את כולם, רק בת אחת בשם סאסל וארבעה מבניהם: חיים, בער, ושמעון, שעסקו בבנאות, ואריה שהיה סוחר. מולנו גרה משפחה, שלצערי אינני זוכר את שמה, ולהם חנות למשקאות חריפים. שם התגורר המלמד נוסיע מרין, אחיו של גיסי יוסל, עם אשתו ביילה וילדיהם: יעקב, עלקה, אהרון, סנדר, פייגע, זוסיע, רבקה וחנה. לידם גר המלמד אברהם, גיסו של גרשון השו"ב. גם הוריי גרו "על החולות". אבי היה בצעירותו זגג. לעת זיקנה נהייה מלמד. אמי מנוחה הייתה עוסקת במסחר בכפרים. הם בקושי מצאו את פרנסתם, אבל מרעב או ממחסור לא סבלנו. אמי מנוחה עסקה גם ב"רפואה": הייתה "מעמידה" כוסות רוח, ואיכרי הסביבה היו פוקדים את ביתה לקבל עזרה רפואית. זה גם עזר לפרנסה. בכל שנות חייה, כפי שאני זוכר, הייתה בעלת חוב, כי ידה הייתה פתוחה למתן צדקה. כשנפטרה (1.1.39) חלקו לה כבוד גדול, ורבים ממכריה השתתפו בהלווייתה.

יהי זיכרה ברוך!

"על החולות" גר משה רוזנפלד, אחד מבניו של יוסף לייב, וגם אברהם מרין, אביו של גיסי יוסל. הוא כבר היה איש זקן, אבל בריא כאיש צעיר. הוא היה מתפלל לפני העמוד, וכולם אהבו את האופן שבו התפלל, כי תפילותיו היו עם הרבה רגש, מעומקא דליבא. הוא נפטר במילניצה, עת הצטוו יהודי הורודוק על-ידי האוסטרים, שכבשו את האזור ב-1915, לצאת לגלות, למערב פולין לגליציה.

שם גם גר אביה של פערל, הרשל הדוור ("פוצ'טר") - הוא היה מחלק את הדואר בהורודוק.

הניה ואברהם גוטמן בלטימור, ארה"ב
במסיבה לרגל יום נישואיהם ה-65, בלטימור 1970

בביתנו גר יוסל-דוד רייזס, נגר רהיטים. על ידנו גר אלי-בער הסנדלר. כל אלה שמניתי גרו "על החולות" ("אויפן זאמד").

ובעיירה ("דאס שטעטל"), גר ר' גרשון השו"ב, אחותי מינדל עם בעלה יוסף מרין וילדיהם: בערל, ביילע, שלמה, לאה, אברהם ופעסל. בן הזקונים יהודה נולד כבר במנייביץ'.

אני נזכר באליהו מירוצ'ניק, אשתו זיסל, וילדיהם: פרומה, הינדל, סימע, ציפע, מלכה, רחל, שמעון, חנה, משה ושרה.

דודי, ר' יהודה גוטמן, היה למדן גדול, ולימד גמרא ומשניות. לו ולאשתו שרה גיטל היו חמש בנות: שרה, לאה, רייזל, רחל ופעסל. הם ניהלו חיים צנועים, כי ממלמדות קשה היה למצוא פרנסה, אבל לא רעבו ללחם. בשכנות להם גר יוסף לייב ומשפחתו: בניו יענקל, משה, אברהם, שלמה איצ'ה, והבנות רחל וסאסל. הוא עסק במסחר. בסמוך גרו שמילע זלצר ואשתו גולדה עם ילדיהם: חנה, סאסל, הינדע, לייבל וסאנקע. בשכנותם גר מאיר ה"ג'ינג'י" שסחר בבקר. מצבו הכלכלי היה טוב. לידו גרו אברהם מרין ואשתו חיה אידל. משפחתם הייתה גדולה, משופעת בבנות ובנים: רבקה, חנה, שושה, נוסיע, יוסל והרשל. לא רחוק מהם התגורר

שמריה, השמש של העיירה, ויוקל (ה"ביידער") שרת בית המרחץ. שמריהו הבנאי ("טעסלער") עסק גם במסחר בעצים. היה לו מחסן גדול של עצים להסקה, שהיה מכין לקראת החורף.

בשכנות התגורר שמיל הזקן, שעסק בחזנות והיה חזן לא רע. הוא גם עסק במסחר להשלמת פרנסתו.

לידו גר מרדכי הערש סגל הקצב, אשתו גיטל וילדיהם: אברהם מצ'ין, שרה, אייזיק, איציק וסאסל. מצבו הכלכלי היה לא רע, הוא היה מספק בשר לגנרל שהתגורר לידו.

מרדכי הערש היה איש בעל מזג טוב, היה מפזם תמיד ניגונים. שרה רוזנפלד, בתו של משה, מספרת מקרה מעניין ועצוב. עת הסתתר בגינתו במנייביץ', בזמן האקצייה שבה הוציאו להורג את הגברים, בג' באלול תש"א, פיזם לו ניגון כדרכו. נכדתו מאטל העירה לו: "סבא הזמן עצוב ואתה שר?" הסבא ענה: "אני מפזם, ילדתי, ניגון עצוב...".

אני זוכר עוד משפחה, בענציע לייזערס, שעסק במסחר. זכור לי, כילד, שהיינו לועגים לקפוטה של בנו, שלא העז להתיישב בזמן התפילה, שמא ישבור את קפוטתו החדשה.

מבין התושבים אני נזכר במשפחת בוקסר, לייבל מז'רוב, משפחת וורבה הרשל, אברהם לייזר, ויוחנן הסנדלר ובנו יעקב, הנמצאים באמריקה.

בעיירה היו בית כנסת, בית מדרש, ובית מרחץ עם שרת ושרתת ("בעדער" ו"בעדערקה").

בדרך כלל, הייתה קיימת מעין אחריות משפחתית בין התושבים ונכונות לעזור לכל מי שהיה זקוק לעזרה בשעת

לאה לבית גוטמן ובעלה מרדכי ברזניאק

רחל קרוק (גוטמן) ובעלה פייבל קרוק עם בנם יהודל'ה
אוסטריה, באדגאסטיין 1947

דוחק. הזדמנו לעיירה עניים נוודים, שבאו מעיירות קרובות ורחוקות. הם תמיד התקבלו בסבר פנים יפות. אם מישהו היה זקוק לעזרה רפואית היו נמצאים מיד שכנים טובים שדאגו שהנזקק יקבל את העזרה הרפואית. בערבי שבתות היו נשים צדקניות מסתובבות בין הבתים ואוספות חלות, לחם ובגדים, ומחלקות אותם בסתר לנזקקים, שלא יהיה, חס וחלילה, רעב בין יהודי העיירה. אם לא היה בידי ההורים כסף לשכר לימוד לילדיהם, היו מי שדאגו להבטיח ששכר הלימוד ישולם, ושהילדים ימשיכו בלימודיהם. כל המעשים הטובים היו בדרך כלל נעשים בסתר, כדי שלא לבייש, חס וחלילה, את הנזקק. אם הזדמן עני מעיירה או מכפר אחר לבית המדרש נמצאו כמה בעלי בתים שבקשו להזמינו לביתם ובלבד שלא להשאירו רעב ואף נתנו לו נדבה בעין יפה.

היו מגיעים משגיחים, שליחים, בעלי דרשה, למען ישיבות ברוסיה או בארץ ישראל, והיו מתקבלים בלב רחב וביד פתוחה, בהתאם לאפשרויות שהיו אצל יהודי הורודוק.

עיירתנו הורודוק הייתה קטנה מאוד, בערך שבעים משפחות. אבל שמה של הורודוק יצא לתהילה בכל הסביבה הודות לפעילות הציבורית והנכונות של יהודיה ליטול חלק בכל מאמץ שנדרש לציבור. היה לנו שו"ב, למדן גדול ששימש גם כמורה בעיירה, ואנו התגאנו בו. בתי הכנסת היו תמיד מלאים מתפללים, ויהודי הורודוק היו מתאספים בהם בכל הזדמנות, בשמחה וגם, רחמנא לצלן, בעת צרה. היינו משפחה אחת גדולה בעיירה הקטנטונת.

כשהגיע חג החנוכה, שיחקו וכולם, מקטן ועד גדול, בסביבון, קלפים ופתקיות ("קווטלעך"). זה היה מוסיף לאוירה החגיגית ששררה, והיו גם המאכלים הטעימים: לביבות עם שמנת או עם גריון או סתם לביבות. החג השמח ביותר היה פורים. התחפשנו בכל מיני בגדים משונים וחבורות של "פורים-שפילר" סובבו בין הבתים, נהנו מדברי המאפה הפורימיים "המן טאשן" וכו'. נשאנו משלוחי מנות מבית

אברהם גוטמן עם אחיינו, יהודה מרין, בביקור בכותל המערבי
(באחד מביקוריו הרבים של אברהם גוטמן בארץ)

מימין: יהודה מרין, רחל קרוק (גוטמן), אברהם גוטמן, בנימין גוטמן ואחותו ברטה – ילדיו של יצחק גוטמן
בלטימור 1970

לבית עם דברי מאפה, וכל בעלת בית השתדלה לשלוח את הטוב ביותר: שטרודלים טעימים ועוגות "לייקח" מתוקות ועוד ועוד דברים טעימים. את כל זה אי אפשר לשכוח...

הרבה זמן לפני פסח היינו כולנו עסוקים בהכנות לקראת החג הגדול: נקיון יסודי של הבתים והמרתפים, הכשרת כלים, אפיית מצות, והכנת יין מצימוקים ערב החג. מסביב הייתה אוירה של טרחנות וכולם, מקטן ועד גדול, היו עסוקים. וכשהסבנו לשולחן, לא היו מאושרים מאיתנו בעולם.

מה שנחרת בזיכרוני מחג זה, הוא משחק האגוזים בין הילדים. אם היינו בין הזוכים, וכיסינו היו מלאים באגוזים, מי יכול היה להיות מאושר מאיתנו?

כל חג וחינו המיוחד, שגרם הרבה הרבה קורת רוח ושמחה, במיוחד לנו, הילדים.

לחג שבועות היו טעם וריח מיוחדים. הצבע הדומיננטי היה לבן - הבגדים לבנים. הרצפות היו מכוסות ב"לעפעכע" - צמחייה ריחנית, הכניסות לבתים היו מקושטות בעצים ובענפים ירוקים של ליבנה. גם בית הכנסת היה מקושט בירק ובפרחים. היו גם ה"בלינצעס" - זה המאכל שלו ציפינו כל השנה, ומאכלים טעימים שהוגשו על-ידי אימהותינו לשולחן.

לקראת הימים הנוראים האוירה בעיירה הייתה יותר מתוחה, רווית נכונות לקיים ולדקדק בכל המצוות. עם שחר, כשעדיין חושך שרר בחוץ, הלכנו לסליחות. בתי הכנסת היו גדושים מתפללים ששטחו תפילותיהם לפני הכל-יכול וביקשו סליחה על חטאים ועוונות שביצעו ושלא ביצעו...

בראש השנה התפילה ארכה משעות הבוקר ועד מאוחר אחרי הצהרים, מעין הכנה לקראת יום הדין - יום כיפור. כשכולם - גברים, נשים, נערים ונערות, וגם תינוקות של בית רבן חשים את קדושת היום. זה היום שבו נחרץ גורלו של כל אחד ואחד עלי אדמות, והוא עומד לפני בית הדין ומעשיו הטובים והרעים נשקלים. בהשמע השופר עם גמר יום הדין נשמו כולם לרווחה, וכל אחד היה בטוח שזכה לשנה טובה ולחתימה טובה, לחיים טובים, לשנה של בריאות, של פרנסה, ושל מזל טוב, וכי זו תהיה מנת חלקו של כל אחד ואחד בשנה הבאה לטובה.

אברהם גוטמן ליד המכון האודיולוגי בתל-השומר עם פרופ' רובינשטיין, מנהל המכון. הציוד למכון נתרם ע"י אברהם גוטמן

בקושי הספיקו בני העיירה לסעוד את ליבם אחרי הצום הממושך, ועוד באותו לילה תקעו יתדות לבניית סוכה - חג סוכות על הסף. והסוכה נבנתה על-ידי ראש המשפחה בעזרת הילדים, כשחלק דואגים לסכך והבנות דואגות בעיקר לקישוטים ולתמונות של צדיקים ובני האושפיזין. ללולב, לערבה ולאתרוג היה שמור מקום מיוחד בביתו של השוחט ר' גרשון או בבית הכנסת. לעיתים רחוקות היו בעיירה אתרוג ולולב נוספים. באשר להושענות ענפי ערבה, העיירה הייתה מוצפת בהן וניתן היה להשיג בפרוטות את הערבות היפות ביותר. קיצן של הערבות בא בהושענא רבה, עת יהודים חבטו בהן בכל כוחם בספסלים, ב"שטנדרים", עד שנשרו כל העלים מהן... ואז הגיעו שמיני עצרת וחג שמחת תורה. כבר ללא מורא וללא פחד, כי הרי פסק הדין כבר חתום, והוא פסק דין לחיים טובים לכל השנה הבאה. ימי החג היו באמת ימי

פאול גוטמן מגיש למשה דיין פרוטומה של דיין, מעשה ידיו

חג, והשמחה שרתה אצל כולם. יהודים לא התביישו לרוקן מספר כוסות יי"ש, ובטוב ליבם ביין, חיזרו בין הבתים, רוקנו את המאכלים הטובים - ברווזים ממולאים, חמין (צולנט) ו"צימעס" שהוכנו על-ידי נשות החיל, שבדרך כלל לא כעסו על החטיפות מהשולחן, כי כולם ידעו שזהו יום השמחה

ביקור ראשון בארץ (1952) של הניה ואברהם גוטמן.
מימין: יוסף ברזניאק, ליובה מרין אוחזת בילדתה מינה בת השלוש, אברהם גוטמן, יהודה מרין, הניה גוטמן, יפה גוטליב (ברזניאק) ויהודה ברזניאק

הגדול - יום התורה. במשך כל השנה המשיכו לספר ניסים ונפלאות על המעדנים ועל השמחה ששרתה בעיירה.

כזו הייתה עיירתנו. היו בה יהודים למדנים שלמדו תורה יומם ולילה, והיו יהודים ישרים, שלא היו אמנם למדנים, אבל הם שמרו את המצוות ואת חובתם שילמו בצדקה וביושר.

המקומות הקדושים בעיירה אף פעם לא היו מוזנחים, הצרכים הציבוריים תמיד מולאו על-ידי היחיד ועל ידי הכלל.

כשהיה צורך לחתן יתומה, כל אחד מיהודי העיירה ראה את עצמו מחוייב, ודאג שהחתונה תהיה כדת וכדין וכיד המלך. כולם בעיירה שמחו ורקדו בחתונה, הרי קיום מצווה להשיא יתומה - אין כמוה.

ככה חיה לה העיירה הורודוק, בשלום ובשלווה, וגם בעת צרה ויגון ידעו כולם להתלכד. עד שבא האסון הגדול והחריב עד תום את הקהילה הנפלאה, עתיקת היומין, על בתיה ויהודיה.

ת.נ.צ.ב.ה

(תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין)

חבל על דאבדין ולא משתכחין

יהודה מרין, רמת-גן, 1975

ר' אברהם גוטמן ז"ל נולד בהורודוק, עיירה קטנה בצפון ווהלין, לפני 90 שנה.

כ-70 משפחות יהודיות חיו בעיירה זו עד למלחמת העולם הראשונה. העיירה הייתה קטנה ולא הצטיינה בעושרה החומרי, אבל החיים הרוחניים בה היו עשירים, כפי שהיו ברוב עיירות בווהלין באותה תקופה.

הנוער חש חנק כלכלי וחברתי וחיפש דרך לפרוץ אותו. צעירים רבים מצאו את דרכם לארץ הרחוקה, מעבר לים - ארצות הברית, ולדרום אמריקה.

בן 16 היה אברהם כשהגיע לארצות הברית. הוא הפשיל שרוולים והצהיר שהוא בנאי. על פיגומי הבתים הנבנים הוא היה יהודי בודד בין פולנים, איטלקים ואירים שלעגו ל"יהודון" הצעיר וניבאו לו שלא יחזיק מעמד זמן רב. לעגו לו וצחקו ממנו - אבל אברהם התמיד בעבודה קשה זו, וכדבריו "צוחק מי שצוחק אחרון". שבעים שנה היה בענף הבנייה, תחילה כפועל בנין, ובמרוצת השנים כיוזם לבניית בתים, בתי מסחר ובניני תעשייה, ונהייה לשם דבר בשטח הבנייה בכל מדינת מרילנד. הוא נבחר כנשיא כבוד של הבנאים היהודים לכל ימי חייו.

אבל לא רק כבנאי מצטיין קנה את עולמו. הוא היה ידוע כאדם בעל לב חם וידו פתוחה לכל מה שהיה קשור בבעיות של בני הקהילה היהודית. מלחמת העולם השנייה, והשואה שפקדה את יהדות אירופה, שבה נרצחו כל קרוביו בווהלין - אחיו יהודה גוטמן וכל משפחתו, אחותו מינדל מרין (גוטמן) וכל משפחתה, ורק בן יחיד, הצעיר, יהודה - ניצל. רצח בני דודיו ומשפחותיהם השפיעו עליו קשה והרגשות שלו סערו. הוא נרתם לעזור לא רק לבני משפחתו המעטים שניצלו, אלא היה פעיל בכל מוסד שהיה קשור בשיקום שרידי השואה.

עם הקמת מדינת ישראל ראה את עצמו כחייל מגויס למען מדינת ישראל. הוא פעל בכל המוסדות הציוניים בעיר בולטימור.

היה חבר כבוד של הטכניון העברי, של "כפר סילבר", תרם ציוד להקמת מכון אודיולוגי במרכז הרפואי תל השומר ועוד.

דמות יהודי

עשר פעמים ביקר בישראל. ביקורו האחרון היה לפני שנה (1975). הוא שמח כילד על כל הנעשה לפיתוח הארץ, על כל מפעל חדש שהוקם, אבל גם כאב על הקשיים שעל מדינת ישראל להיאבק בהם.

הוא תכנן לחגוג את "חתונת היהלום" - 70 שנה לנישואיו עם רעייתו הניה. לצערנו, לא זכינו לכך. בסמוך לשנה ה-90 לחייו (70 שנה לנישואיו) הסתלק מאיתנו.

על אברהם גוטמן זצ"ל, ניתן לומר שהוא היה איש העם, וכולם הכירו אותו וקראו לו "אברהמל דעד הורודוקער" מווהלין. כך ביקש שיכנו אותו, כזה הוא ראה את עצמו. למרות שגר במשך למעלה מ-75 שנה בארה"ב - שורשיו היו בעיירת הולדתו עתיקת היומין - הורודוק.

אני, בן אחותו, מבכה את אובדנו, בשבילי ובשביל משפחתי, בטרם עת.

"חבל על דאבדין ולא משתכחין"

אני לא מפסיקה להתאבל

הינדה זלצר (פורטר), ארגנטינה

הרב לייבל זלצר

הגעתי לארגנטינה בשנת 1938. ברוך לייב פוכטיק, בעלי, נסע 9 חודשים לפני.

השארנו, הוא ואני, את משפחותינו בהורודוק, וכן את ידידינו הרבים בריאים, שמחים, ומלאי תקווה שלא רחוק היום וכולם יוכלו לצאת את העיירה הורודוק, שבה נולדנו, גדלנו ובילינו את שנות ילדותינו ונעורינו. מי יכול היה להעלות על הדעת שכעבור שנה תפקוד השואה את יקירינו ואת כל עם ישראל. מכולם נשאר עפר ואפר.

הו אלוהים! במה חטאו שכה התאכזר אליהם גורלם... מכל כולם לא נשאר לפליטה אפילו שריד. נשארנו גלמודים, רחוק מהאסון, אבל הכאב בליבנו הינו תמידי ולא נפסק אף לרגע. העיירות הורודוק ומנייביץ' הפכו לבית קברות ללא קברים. רק בורות בורות, לא מכוסים...

אחי, הרב לייבל זלצר הי"ד, למד שנים רבות בישיבות והגיע לסמיכות ברבנות. הוא התחנן בפני אחותי בארה"ב "אנא, שילחי לי רשיון הגירה בהקדם, הזמנים לא מבשרים טובות, האווירה באירופה מלאת מתח וסכנות, לא יודעים מה ילד יום...".

לצערנו הרשיון איחר להגיע. אחי, הרב, היה קורבן כמו כל בני משפחתי. אחותי סאסל שהתאלמנה זמן לא רב לפני כן וארבעת ילדיה: שמוליק, אברהם-אהרון, (אהרון ע"ש אביו שנפטר) שרה'לה וחסיעלע. אמי גולדה ע"ה, נפטרה חודשיים לפני השחיטה. הייתה לה הזכות להיקבר קבורת ישראל.

גולדה זלצר

מאחי הרב לייבל זלצר נשארה בידינו רק הסמיכות שלו לרבנות, זה הכל...

ממשפחתו העניפה והיפה של בעלי כמעט כולם נרצחו. ההורים היקרים, יעקב וינטה, האחיות מלאות החיים: רחל, מיכליע, כאסיע, זלדה עם בעליהן וילדיהם.

אסנת נתנאל

הו אלוהים, כולי נרעשת ונפעמת, כשאני חושבת על הקדושים ואני תמיד חושבת ובוכייה. קשה להאמין שאכן זו המציאות המרה.

הייתי רוצה לכתוב ולכתוב, אבל אין ביכולתי לעשות זאת, איני מוצאת נחמה לאסון הגדול שפקד את העם היהודי, ובתוכם את בני משפחתנו היקרים.

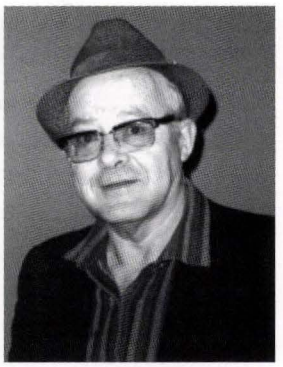
תורגם מאידיש
על-ידי יהודה מרין

הרב לייבל זלצר, והסבתא גולדה זלצר, סוסיע (זלצר) מרין, וארבעת ילדיה

סיפורו של זאב לניץ'

זאב לניץ' (ווּבה)

זאב לניץ

עתה, בשנת 2000, אני, זאב לניץ', כבר בן 76, תורם את חלקי הצנוע, ומוסיף את סיפורי על עברי הרחוק. ילדותי עברה בכפר הורודוק, הממוקם כשישים קילומטר מקובל וכשמונה ק"מ ממנייביץ'. בכפר הזה גרו שמונה משפחות יהודיות:

1. אלטר פייסכוב, שש נפשות, לא נשאר אף אחד.
2. גולדה זלצר עם בנה הרב אריה זלצר ובתה סוסל מרין - אלמנה, עם ארבעת ילדיה, לא נשאר אף אחד.
3. נוסיה ובלה מרין, משפחה בת שבע נפשות, רק בת אחת פייגה פוכטיק ברחה לפרטיזנים.
4. מאיר פומרנץ, שש נפשות, לא נשאר אף אחד.
5. יהושע נתנאל, שבע נפשות, לא נשאר אף אחד.
6. יעקב פוכטיק, שבע נפשות, נשארו שני אחים, אחד בארגנטינה והשני, ישראל פוכטיק - פורטר הצטרף לפרטיזנים.
7. יוסף לייב רוזנפלד ואשתו נרצחו על-ידי אוקראינים בשנת 1932.
8. שמעון לניץ', ממשפחה בת שמונה נפשות, ניצלו שלושה אחים: משה, זאב ודוד שנפל במלחמת השחרור 1948, ב-3 ביוני, בקרב ליד ג'נין.

קיבוץ קטן זה של יהודים השתדל לנהל אורח חיים יהודי דתי. בית הכנסת היה ממוקם בביתו של ר' נוסיה מרין, דודו של יהודה מרין. שוחט או רב לא היו בכפר, ובכל זאת שמרו באדיקות על הכשרות ועל השבת. היו מזמינים שוחט ממנייביץ' שיבצע שחיטה כשרה או שהיו נוסעים למנייביץ' אל השוחט, הכל במטרה לשמור על אורח חיים דתי.

גם מורה או מלמד לא היה אצלנו, ובכל זאת לא היו אנאלפבתים אצלנו.

הילדים היהודיים למדו להתפלל, לקרוא ולכתוב בעברית ובאידיש. פרט לכך הילדים למדו בבית הספר הממלכתי הפולני "פובשכנה".

מה אני יכול לכתוב על משפחתי היקרה?

אמי הנהדרת ושמה ברכה, הי"ד, הייתה אשת חייל, ניהלה בית עם שישה ילדים, כולם היו מחונכים, ומצאה גם זמן לעזור לאבי בעבודתו.

אבא שלי, שמעון, הי"ד, היה עובד יום וליל כדי לפרנס את משפחתו הגדולה. הוא עסק בחייטות, במיוחד התמחה בתפירת מעילי פרווה מכבשים (קוז'וחים) בשביל האיכרים. עבודה זו הייתה מפרכת.

שמעון וברכה לניץ

הראשונות במשפחה היו שלוש אחיותיי: פרדל, לובה והנייה. הן כנראה עזרו לאבא בעבודתו.

האמת, שאני לא זוכר פרטים, מכיוון ששתי אחיותיי הגדולות התחתנו בגיל צעיר מאוד. פרט מעניין הוא, שהן התחתנו עם הדודים שלהן, היינו עם האחים של אמי, ועברו לגור עם בעליהן לכפרים אחרים בסביבה, שם הקימו משפחות יפות וילדו ילדים.

אחרי הבנות נולדו שלושה בנים: משה, אני, זאב, ודוד ז"ל. כל הילדים היו יפים, מוכשרים. אף אחד לא יצא לתרבות רעה, חלילה. כולנו התחלנו לעבוד עם אבא ולעזור בפרנסת המשפחה. היינו משפחה מלוכדת, דאגנו איש לרעהו. משפחתנו הייתה קשת-יום, אבל שמחה בחלקה, עד שפרצה המלחמה, כשהגרמנים כבשו את פולין המערבית, והצבא הפולני המובס נסוג לחלק המזרחי.

יחידות צבא עברו דרך הכפר שלנו והאווירונים הסובייטים הפציצו אותם. פרצה שריפה, שכילתה את כל בתי היהודים.

המשפחות, שהיו להן קרובים במנייביץ', עזבו את הכפר למנייביץ'. רק משפחת נתנאל שהייתה לה חנות מכולת בכפר שלנו, נשארה בהורודוק. עם בואם של הסובייטים לא חל שינוי דרסטי בחיים שלנו, והמשכנו לעבוד קשה לפרנסת המשפחה.

השקט היחסי נגמר, כשהגרמנים ימח שמם כבשו את אזורנו. "קושטנו" בטלאי צהוב והיחס של השכנים האוקראינים השתנה לרעה כלפינו. האוקראינים לא היו טובים יותר מהגרמנים. חברים שכנים מאתמול הפכו לחיות פרא וחיפשו ללא הרף להתנכל לנו. אנחנו עבדנו בשדות האיכרים האוקראינים.

לבית של היהודי נתנאל נכנסו שוטרים אוקראינים, לקחו עימם את שני הבנים, קשרו אותם לסוסים שעליהם רכבו וגררו אותם על האדמה עד לכפר הסמוך, ואחרי עינויים קשים רצחו אותם. שני הבחורים היהודים היו צעירים, אחד

הניה לניץ

בן 20 והשני בן 15 בלבד.

גם אלינו הגיעו הביתה הרוצחים והרביצו לכולנו מכות רצח.

איכר אחד שאצלו עבדנו בשדה אמר: "עבדתם טוב ואני צריך לשלם לכם", והחל להכות אותנו, "וזהו השכר עבור עבודתכם הטובה".

האוקראינים עשו בנו מה שרצו, לא נחשבנו בעיניהם יותר כאנשים. האוקראינים רובם ככולם הפכו לאויבינו והם התעללו בנו. זה נמשך עד שגורשנו לגטו במנייביץ'.

בגטו לא הספקנו להיות הרבה זמן, כי מיד התחילו האקציות. אחי הגדול משה, אני, ואחי הצעיר דוד ז"ל, לא השלמנו עם המצב, והתחלנו לתכנן איך לברוח ליער. רצינו לארגן עוד כמה בחורים צעירים שיבואו איתנו, אבל כל אחד פחד שיוודע למשטרה שמישהו ברח ואז יענישו את יתר היהודים. בקושי הצטרף אלינו פליט אחד מוורשה ושמו גרבר.

זו הייתה משימה קשה ביותר. כשהלכנו לעבודה למנסרה הייתה כבר שמירה של שוטרים בכל מקום, ובכל זאת עלה בידנו לברוח היערה. רצינו לצרף אלינו את אחותנו הניה, אבל לא הצלחנו.

שוטטנו ביער רעבים במשך מספר שבועות. למזלנו, נתקלנו לילה אחד ב"מלינקה". לשאלתו: "מי אתם?", ענינו: "עמך". "מלינקה" כבר היה במסגרת הפרטיזנים והודות לו צורפנו גם אנחנו לקבוצה המתארגנת של "קרוק".

כמעט כל הפרטיזנים ביחידה שלו היו יהודים. עם הזמן הצטרפו גם חיילים שברחו מהשבי.

היחידה של "קרוק" גדלה והייתה אחת מהבולטות ביער. הוטלו עלינו כל מיני משימות, בייחוד לפוצץ רכבות שהובילו חיילים גרמניים ותחמושת לחזית. גרמנו להם הרבה נזק.

בין המצטרפים אלינו היה מאיור בשם מוחמד (אחר–כך הסתבר שהיה זה יהודי מקווקז בשם מלמד. הוא לימד אותנו לייצר פצצות שהפיק מפגזים ישנים שהיו מפוזרים בשטח).

ייצור הפצצות היה בקירבת מחנה המשפחה. שני צעירים יהודיים נהרגו בזמן פריקת הפגזים. היה צריך לפתוח את הפגזים ולהוציא מהם את חומר הנפץ. כאמור, חומר נפץ זה שימש לפרטיזנים לפיצוץ גשרים ורכבות.

היינו מאוד גאים שהסבנו נזק לגרמנים שנואי נפשנו. לעיתים קרה שנפלו לידינו גרמנים חיים וזה נתן לנו סיפוק עצום. מדי פעם היינו מבקרים גם בכפרים והיינו נוקמים באוקראינים שהתעללו ביהודים.

מהחזית הגיעו סוף סוף בשורות טובות. הגרמנים נחלו מפלות אחת אחרי השנייה, והחזית כבר הגיעה עד לעיר קובל. התמורה הגדולה התחוללה: ראינו בתבוסתם של הגרמנים. הפרטיזנים הצטרפו לכוחות הסדירים של הצבא האדום ודלקנו אחרי הגרמנים הבורחים. שיחררנו יחד עם הצבא את הערים רובנה וסרנה. בסרנה הכרתי את אשתי שהייתה ביחידת פרטיזנים אחרת.

בינתיים התחלנו להסתדר בעבודות יזומות מטעם הרשות הסובייטית. אנו - שלושת האחים, התחלנו לעבוד בשמירת נכסים ציבוריים ברשות הסובייטית המתחדשת.

פה עמדנו על גודל האסון שפקד את עמנו. רק מתי מספר נשארו, בודדים ממשפחות. החלטנו שמקומנו לא שם, בארץ רווית דם יהודי.

כשהתחילה ה"אווקואציה" לפולין, נרשמנו. הגענו ללובלין ושם מצאנו קומץ יהודים מכל הסביבה, הכמהים לעזוב את הארץ המקוללת - פולין.

רצינו לעלות לארץ ישראל ולבנות בה את חיינו, אבל גם כאן שוב חיכתה לנו אכזבה. לא ניתן ליהודים לעלות לארץ ישראל.

כאן התחיל לפעול ארגון ה"בריחה". חיילים ישראליים מהארץ יחד עם פרטיזנים אירגנו את היציאה מפולין. חצינו גבולות והרים על מנת להגיע יותר קרוב לארץ. באיטליה אירגנה "אונרה" מחנות של ד.פ. לשרידי הניצולים מאירופה.

אני התחתנתי עם אשתי וכל תקוותנו הייתה לקבל מהר אישור יציאה לארץ. אחי דוד ז"ל, קצרה רוחו מלחכות. הוא הצטרף ל"עלייה ב'", והיה בין העולים באונייה "לה-ספציה", שאנשיה נאבקו בבריטים שלא נתנו להם להגיע לחופי הארץ.

דוד הגיע לפנינו ארצה, עבד והסתדר לבד. אבל לא בחור כאחינו דוד, ישב ויחכה בזמנים דחופים לפני קום המדינה. הוא התנדב לשורות הפלמ"ח והיה בין הלוחמים להקמת המדינה. יום לפני הכרזת המדינה הוא ביקר אצלנו בבית העולים "נווה חיים" על יד חדרה, זמן קצר אחרי שהגענו לארץ עם בתנו התינוקת שנולדה לנו באיטליה.

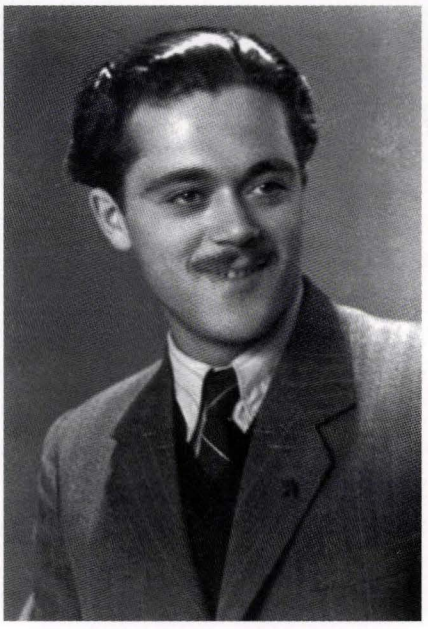
שם נפרד מאיתנו לנצח, כי רק כמה ימים אחרי כן הוא נפל בקרב עקוב מדם בג'נין, שהיה אחד הקרבות הקשים ביותר. שמו של דוד חרות במצבת הזיכרון ללוחמים ולפרטיזנים, גם בתור פרטיזן וגם בתור חייל של צבא ההגנה לישראל.

דוד היה בחור נפלא. בן 21 היה בנופלו. הוא תרם את חייו לשתי המטרות הנעלות ביותר: לחם באויב הנאצי, לחם ונפל על הקמת מדינת ישראל.

ת.נ.צ.ב.ה.

עלים מחיי

דוד לניץ'

יזכור לבבי את ימי הילדות -
תור שירה ודיצה וקפיצה וריקוד.
חיינו בלי פחד ובאפס מורא -
דבר לא באנו ומאום לא קרה!

תוך הבית גדולה השמחה עד בלי די
עם שלוש אחיותיי ועם שני אחיי
ועם אבא שמעון ועם אמא ברכה
ובקרב רעים וקרובי-משפחה.

אך לפתע פתאום ותבואנו זועה -
חיילות גרמנים התפשטו כסופה.
המיה בשחקים, הפצצת-אווירון,
ולוע-תותח יורה אש בחרון.
ויללה איומה אז בכל נשמעה:
בלי לחם ומים, בלי כל ובלי מה
נחטף היהודי וכל יד אותו חטפה;
אין טוב כי דרכו לביתו הוא ישכח!

ימי אפילה אז עלינו באים:
ביער אני ואחי נחבאים.
לא האמין אז הלב כי בדד נשאר -
בלי קרוב וגואל, בלי חבר ושאר.

ובתור פרטיזנים יצאנו לקרב
ונלחמנו בעוז ובאומץ-לבב
לא לאושר חיכינו ולא לששון
ונשלם בדמינו במחיר ניצחון.

עד תשעה במאי בא - הלא זה היום
בו גרמניה נפלה והקרב בא עד תום.
נצחון לב עולם ומלואו ישמח
ורק כשלוננו אותנו ישח.

יש ליבו יעלוץ ויש פיו צחוק ימלא -
אך שמחה זו, אחים, הוי מה לנו ולה?
עמוק הוא הדווי וגדול הכאב!
צמאנו לנקום - זה הרגש בלב!

לשוא דם נתנו לזר, דם לרוב!
עתה כי נדאג למחרנו - אין טוב!
הן רק קומץ נשארנו, בלתי מתי-מעט,
לכן חובתנו, כי יחד נצעד

לארץ אבות, לירושלים הבירה,
נעלה - נלחם - כדי שחררה.
ואם להגיע לשם רק נקו
נשיג מטרתנו, אליה נשאף!

איטליה 1946

מדינת ישראל

הננו מודיעים בצער עמוק כי
דוד לניץ ז"ל
נפל בשערת מלחמתי הקדושה ביום
כ"ה אייר תש"ח (26.5.48) בקרב על גינוי
ממשלת ישראל צבא הגנה לישראל
והאומה העברית ישאו תמיד את זכר
דוד אשר נפל בהגנת המולדת
ובמערכה על חרותה ועצמאותה.

ראש הממשלה

תפילת נעילה אחרונה בהורודוק

יהודה מרין, גרמניה, 1946

בשנת 1939, בחודש ספטמבר, הצבא הגרמני הנאצי פורר והשמיד את צבא פולין. יחידות מנותקות זו מזו נסו בבהלה וללא סדר לאיזורי פולין המזרחית על מנת, כביכול, להתארגן מחדש, ולהסתמך על קווי ההגנה הטבעיים-היסטוריים של הנהרות סטיר-סטוכוד והביצות הבלתי עבירות של פוליסה, ולעצור את מצעד הנצחון של היטלר ואולי גם לפתוח בהתקפת נגד.

איזורינו השקטים הפכו למעין מחנה הומה של פליטים, בעיקר משפחות פולניות, יחידות צבא וחיילים בודדים. העיירה שלנו רעשה וגעשה יום ולילה ללא הפסק.

השלטונות המקומיים איבדו את השליטה על ניהול העיר. שוד והתנפלויות על חנויות, על בתים ועל אנשים ברחוב. עיקר הקורבנות היו, כמובן, האוכלוסייה היהודית ורכושם.

כבן 13 הייתי אז. השתוממתי מאוד, הייתכן?

זכורני שמנהל בית הספר העממי, קומוסה, גייס מספר תלמידים ובניצוחו ובפיקוח קציני צבא עם נשק שלוף, הוצאנו מהמחסנים ארגזי משקאות חריפים (וודקה) והטלנו אותם בכוח לחצר - הבקבוקים התנפצו ברעש אדיר – וזה על מנת למנוע השתכרות החיילים.

נדהמתי לראות, איך החיילים זחלו על ארבע ושתו משברי הבקבוקים ומשלוליות שנוצרו מן הוודקה, ואחר כך גברו השוד והביזה, כשחיילים שיכורים מהלכים בעיירה, שרים ויורים, עדיין רק באויר...

זוכר אני אותם אלפי פליטים, משפחות פולניות שמצאו מקום מנוחה בבתיהם של היהודים, שהתחלקו עם הפליטים בכל מה שהיה בביתם, גם בלחמם הדל וגם במיטתם. זוכר אני בביתנו ובבתיהם של אחרים, מסרו את המיטות "הבעטים" לילדים חולים ותשושים, ואנו הילדים מצאנו לנו מחסה ומיטה על ה"בוידעם" (העלייה) ועל ערימות השחת והקש. וזוכר אני את ההתבטאויות ודברי התודה של אותם הפולנים ש"רק בצרה ניתן להכיר ידיד אמת ולב טוב". לא הרבה ארכה האידיליה הזאת.

בבוקר ה-17 בספטמבר 1939, כל ההתארגנות לייצב ולשקם את היחידות הפכה לריצה בהולה, כשהופיעו מטוסים סובייטיים והציפו את העיר והסביבה בעלונים שהנה הצבא האדום נענה לבקשת האוכלוסייה האוקראינית והבילורוסית לשחררה מעולה ודכוייה של ה"שליאכטה" הפולנית.

קשה לתאר את המהומה שהשתררה. כבמקל קסמים הפך זרם הבורחים את כיוון בריחתם ממזרח למערב - לכיוון האיזורים הכבושים על-ידי הגרמנים. במנוסתם עזבו מכוניות פאר, בגלל חוסר בדלק, ומאושרים היו אלה שיכלו להשיג תמורת כל מחיר סוס ועגלה, כי הרכבות היו עמוסות לעייפה.

על הגגות ועל המדרגות ניתלו אנשים, נשים צעקו ובכו בהיסטריה כשילדיהן ניתלים עליהן, והכל על מנת לברוח בכל מחיר מהבולשביקים. המחזות האלה הדהימו אותנו ונוכחנו לדעת מה רבה הייתה השנאה אצל הפולנים כלפי הבולשביקים.

יו"ר מועצת העיריה הפולני, יוליאן דומיני, עשה מאמצים לשמור על הסדר. אורגנה מיליציה מקומית שבה נטלו חלק גם צעירים יהודיים ועל ידי כך נמנעו במידת האפשר שוד ורצח (פוגרומים).

האוכלוסייה היהודית היתה מודאגת ביותר מהעומד להתרחש. פשטה שמועה שיחידות ז'נדרמים, פלוגות עונשין, שלא כדוגמת יחידות אחרות שאחזתן בהלה, עסקו בריכוז החיילים. בבורחים הם ירו ללא משפט.

נפוצה שמועה שהם ינקטו פעולות עונשין נגד האוכלוסייה היהודית על אי-נאמנותם לרפובליקה הפולנית. ואכן, בערב יום הכיפורים פרצו בדהירה יחידות פרשים מאותה דיויזיה פרועה, שהתכוונה "להשליט סדר" בעיירה. הם ניתקו את קווי הטלפון הבודדים והחלו להתרוצץ בחוצות העיירה שהתרוקנה בבת-אחת מתושביה. אימה ופחד נפלו על היהודים. החלו לחקור את הפולנים המקומיים מהן ההכנות הנערכות לקראת בואם של הבולשביקים ומיהם היהודים העוסקים בכך.

בעקבות הפרשים הציפו את רחובות העיירה חיילים רגליים מהדיויזיה. לא קשה לשער מה היה קורה בעיירתנו מנייביץ', אחרי מה שקרה בעיירה הסמוכה קולקי, שם נרצחו מספר יהודים והרבה בתים הועלו באש, אילולא ראש המועצה הפולני, דומיני, שבהתערבותו הנמרצת והתחייבותו האישית ליושרם ונאמנותם של תושבי העיירה לרפובליקה הפולנית, נמנעה שפיכות דמים ועריכת שפטים ביהודים. הוא הצליח בכך, אחרי שהכיר בין הקצינים הבכירים שבפיקוד הדיויזיה חבר לספסל הלימודים. הוא הצליח להשפיע עליו ולשכנעו בצידקת דבריו.

בינתיים, במהומה הזאת, הופיעו בשמיים שתי ציפורי פלדה - מטוסים סובייטיים שעקבו אחרי תנועת יחידות הצבא הפולני שהחלו לצאת את מנייביץ' לכיוון העיירה הורודוק, במרחק כ-8 ק"מ.

יהודי מנייביץ' נשמו לרווחה. הם ראו בכך נס מן השמיים, והחלו בהכנותיהם לקראת יום הדין. הסבו לשולחנות לסעודה המפסקת, כשעל יד כל שולחן מסובים גם אורחים - פליטים יהודים, אך עוד טרם החלו בסעודה ורעם אדיר זיעזע את האויר. טייסת של כמה עשרות מטוסים עברה בטיסה נמוכה מעל לעיירה לכיוון הורודוק, כך שיכולנו אפילו להבחין בכוכבים האדומים שעל כנפיהם. מיד נשמע

רעם התפוצצויות. היו אלה פצצות ומטחי-יריות ותותחים, מכונות ירייה ועוד. כל זה ארך כ-20 דקות.

אנחנו הילדים רצנו לגבעה סמוכה ויכולנו לראות בבירור את גיחות המטוסים.

הם הטילו פצצות שדמו לאגסים מוארכים מרחפים באוויר ונפלו ברעם עמום, בגלל המרחק, כנראה על הורודוק.

המטוסים הסתלקו למזרח בחצותם את שמי העיירה. היה לנו ברור שהדיויזיה הופלנית הופצצה ונזרעו בשורותיה הרס ומוות.

ומה על יהודי הורודוק?

בית הכנסת התמלא עד אפס מקום, וצר היה מלהכיל את כולם. רבים הצטופפו בחוץ. היו אלה בעיקר פליטים. מיד יכולת להכירם, שכן הם נבדלו במראם ובלבושם מתושבי העיירה: הם חבשו ברטים וכומתות על ראשיהם, היו ללא זקנים, ודאגה ועייפות היו נסוכות על פניהם. פליטים שנטשו את בתיהם, שברחו מפח הגרמנים ונפלו לתוך פחת אחר...

התמונה צויירה בידי האמן פאול גוטמן, בנו של אברהם גוטמן, יליד הורודוק

ומבפנים בוקעות התפילות, הפעם בדבקות מיוחדת, מהולות בכאב ובתחנונים הפורצים מעומק הלב לשמיים... והשמיים אדומים מעל הורודוק, לשונות אש מלוות מדי פעם התפוצצויות המפלחות את השחקים, ומדי פעם זורקות אור אימים על המתפללים עוטי הטליתות.

שלהבות נרות-הנשמה המרובים מהבהבות כנפחדות לעומת אותן לשונות אור-אימים החודרות מבעד לחלונות הפונים מזרחה. ופתאום הושלך הס בחלל בית הכנסת. רגעים של הרהורי תשובה וחשבון הנפש.

ולאחר הדממה - קול זעקה, כשל מקהלה גדולה: "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה", קול בכי, קורע לבבות, בקע מעזרת הנשים. התפילות החמות עלו מנבכי ליבותיהן הדואבים, והיו להן במעמד זה, משמעות מיוחדת...

ושוב דממה בין התפוצצות אחת לשנייה, וקולו הרועד של החזן נשמע בנימה מוכרת, אך משום מה שונה עתה התפילה...

"כל נדרי ואסרי..."

כל הלילה נמשכו הדליקות וההתפוצצויות. לאחר מכן נודע שהיו אלה מחסני נשק ותחמושת של הדיויזיה שהתפוצצו ללא הרף.

החרדה והדאגה לגורלן של המשפחות היהודיות בהורודוק הדירה שינה מעיני רבים באותו לילה. למחרת, ביום הכיפורים, בטרם עלה השחר, יצאנו שלושה צעירים, ואני הקטן ביניהם, לכיוון הורודוק. עוד מרחוק ראינו מה גדול השבר והחורבן בעיירה העתיקה. בדרכים היו מוטלים מתים רבים, חיילים בעיקר, ופגרי פרות, סוסים וחזירים התגוללו כשבטניהם נפוחות או רטושות.

הגענו למה שהיה פעם מרכז העיירה, שם עמדו פעם על תילם בתי היהודים. עתה הם נעלמו... ארגזי תחמושת ונשק היו פזורים בין הבתים השרופים, וביניהם גופותיהם של חללים, מופשטים מבגדיהם... כן, לעינינו הפשיטו האוקראינים - נשים, ילדים ומבוגרים - חיילים הרוגים מבגדיהם. כמו להקת תנינים שאינם בוחלים בפגרים, התנפלו אלה על החיילים ההרוגים, השרופים למחצה, והפשיטום, לרבות לבניהם, המוכתמים בדם...

ואנו השלושה, עומדים המומים על יד חורבות הבתים היהודיים שמהם נותרו רק ארובותיהם של התנורים, המזדקרות מפוחמות, ובתנורים האוכל - כל האוכל שהיה מיועד לסעודה המפסקת ולסעודה שאחרי צום יום הכיפורים, עדות שכאן היה בית יהודי.

בעודנו עומדים ומנסים, לזהות את החללים, קראה לנו בת כפר זקנה, ועל גבה שק, שממנו נראו בגדי צבא שרופים ומוכתמים בדם. "את מי אתם מחפשים, את היהודונים? בני-מזל הם, כולם ניצלו". היא בעצמה ראתה אותם בורחים מ"שדה הקטל" בלא כלום. רק נוסיע מרין הזקן (דודי) קפץ לתוך הבית הבוער והוציא ממנו שני "מוליטבננקים" גדולים... כן, היו אלה שני ספרי תורה עתיקים, שנשמרו בביתו, ששימש גם בית כנסת ליהודים המעטים שבעיירה.

שרידי בית הכנסת ובית המדרש העתיקים, עוד מהמאה ה- 14-15 לא נפגמו, מכיוון שהיו מרוחקים ממרכז העיירה שנשרף כליל.

נשמנו לרווחה ורצנו מלאי תקווה היערה. שם היו צריכים, לדבריה של האיכרה, להמצא קרובינו. רק לפנות ערב מצאנום בחוטור שבתוך היער, בעיצומה של תפילת נעילה.

בתום התפילה נשמעה התקיעה הגואלת והמבשרת את סיום היום הקדוש, מלווה בכי עצור ואיחולים על הנס שקרה להם, ליהודי הורודוק, אולי בזכות אותם שני ספרי תורה עתיקים שניצלו.

מעולם לא הוקם מחדש ישוב יהודי בהורודוק. חורבן הורודוק בישר את מה שהתרחש רק כעבור שנתיים - חורבן הישובים היהודים בוהלין, יחד עם חורבנה של כל יהדות מזרח אירופה.

הורודוק

יהודה מרין

פירוש המילה הורודוק - "עיירה קטנה". המציבות העתיקות בבית העלמין, בנות מאות שנים, וכן חורבות בית הכנסת ובית המדרש, שרדו במשך דורות ושום פורענות, מלחמות ושריפות לא יכלו להם.

הילכה אגדה בעיירה, שהבעש"ט, בטרם התגלותו, בירך את שני בתי-הכנסת בבירכת "שהחיינו", מה גם שבסמוך לעיירה, ב"גלובוקי", נתגלה מייסד השושלת של חסידי סטפאן, שם שימש כחוכר אצל ה"פריץ". סיפור זה נפוץ בעיירה והועבר מדור לדור.

בקירבת העיירה השתרע שטח גבעות נרחב, בשם "וואיננייה מגילי", היינו, קברי לוחמים, ללא כל סימון. ואין יודעים אם היו אלה קברים של לוחמים טטרים, קוזקים או פולנים, שהורודוק שימשה להם תחנת מעבר במלחמות דמים במשך דורות. קיימת עדות ששם נקברו גם החיילים מצבא נפוליאון שנפלו באלפיהם בעת הנסיגה מרוסיה ב-1812.

אלה העדויות הבלתי-כתובות על העיירה היהודית הטיפוסית הורודוק, שבה חיו כ-70 משפחות יהודיות. יהודים תמימים וישרים שעמלו קשות כל ימות השבוע כבעלי-מלאכה, חנוונים ורוכלים.

העיירה הייתה מחולקת לשלושה איזורים:

הכפר שבו חיו בעיקר הכפריים האוקראינים, אך גם יהודים ישבו בו, איזור שבו היו החולות ושם היו מספר בתי יהודים, והעיירה עצמה, שם התגורר רובו של הישוב היהודי, ובו היו בית הכנסת, בית המדרש, בית המרחץ והשו"ב, ששימש גם פוסק הלכות בעיירה. אנשיה הצטיינו בצניעותם ובהכנסת אורחים שפקדו את העיירה לעיתים קרובות: דרשנים, רבנים (בעיקר מהחצר הסטפנית), וסתם עוברי אורח, סוחרים ועניים.

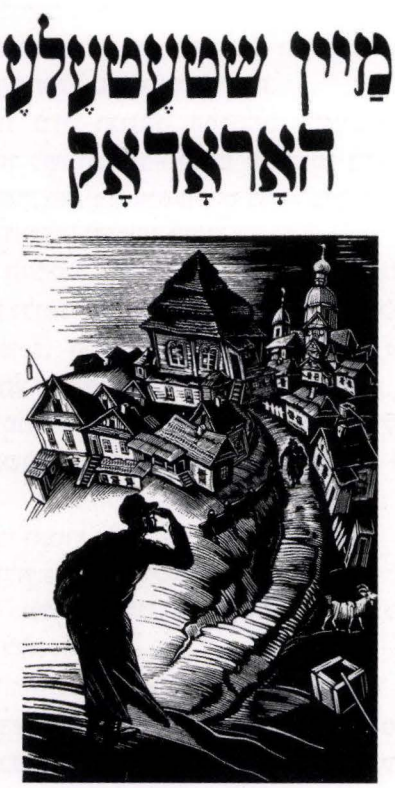
הורודוק התרוקנה מיהודיה במלחמת העולם הראשונה, עת הפך האיזור לזירת קרבות בין רוסיה לבין גרמניה ואוסטריה. היא נכבשה על ידי האוסטרים ועל פי צו פונו כל היהודים מהאזור לגליציה המערבית. כל המשפחות על מטלטליהן הועברו, מי ברגל ומי בעגלה, ושוכנו כפליטים בעיירות גליציה: אולקוש, סטופניץ ועוד. עם תום המלחמה, חזרו מרבית יהודי הורודוק למנייביץ' החדשה, במרחק 8 ק"מ מהורודוק, עיירה שהוקמה בתחילת המאה ה-20, על קו הרכבת החדש קייב - ורשה, ומשכה אליה את היהודים מעיירות הסביבה וכפריה.

רק משפחות ספורות, ובראשן ר' נוסיה מרין, השתכנו מחדש בהורודוק, שם התחילו לבנות את בתיהן על חורבות הבתים שננטשו ונשרפו. רק חורבות בית הכנסת ובית המדרש נותרו, כזכר לחורבן קהילה יהודית עתיקת יומין במקום.

התקופה שבין שתי מלחמות העולם הייתה מעין תקופת פריחה ושגשוג לעיירה. הקשר עם העיירה מנייביץ', שמנתה כבר למעלה מ-3,000 תושבים, בעיקר יהודים, היה הדוק. יהודי הורודוק היוו את גרעין המתיישבים במנייביץ', אך העיירה הורדוק , כאמור, המשיכה במסורתה המופלאה: עיירה יהודית זעירה ששמרה באדיקות ובמסירות על ייחודה באיזור.

יחידות מובחרות מהצבא הפולני הנסוג התמקמו בעיירה, מתוך תקווה להקים קו הגנה חדש נגד הגרמנים בין הנהרות סטיר וסטוכוד, שישען על ביצות פוליסיה והיערות העבותים של ווהלין הצפונית. יחידות אלה הופצצו קשות על ידי מטוסים סובייטים לאחר שסירבו לפרוק את נשקן ונגרמו להן אבידות בנפש ובציוד. הרוגים ופצועים רבים התגוללו בין בתיה השרופים של העיירה. כך מצאו אותם למחרת, ביום הכיפורים. היהודים כולם ניצלו, אך העיירה כולה נשרפה.

ר' נוסיה מרין הזקן, הצליח להוציא מתוך הבעירה שניים או שלושה ספרי תורה עתיקים. יהודי העיירה עשו את יום הכיפורים בכוטור סמוך. תקיעת השופר בישרה על תום יום הדין, אבל גם בישרה על השואה הקרובה שעמדה להתחולל... קהילת הורודוק העתיקה "נעלמה" יחד עם כל יהודי ווהלין, ורק מעטים מצעיריה לחמו בשורות הפרטיזנים.

לפני האקציה הראשונה ואחריה

ישראל פוכטיק (זילונקה)

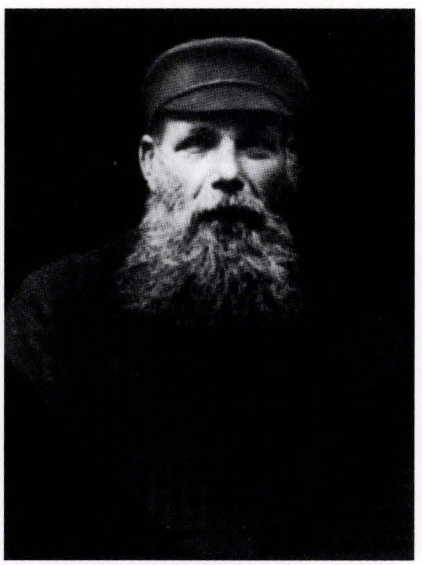
הסיירת הגרמנית הראשונה, שלושים רוכבי אופנוע, נכנסה ביעף ובסערה לעיירה מנייביץ'. קבלת פנים חגיגית נערכה להם על-ידי האוכלוסייה האוקראינית. על-יד ה"קאנטור" השאירו הגרמנים את רוביהם, כה בטוחים בעצמם היו בתוך האוכלוסייה האוהדת - האוקראינים והפולנים.

המשטרה האוקראינית התארגנה במהירות ופיקחה על הגזל והשוד של יהודי העיירה.

חלפו כ-שישה שבועות ו-375 יהודים, בעיקר ראשי משפחה, רוכזו ונורו למוות לתוך בורות שהוכנו מראש על-ידי איכרי הסביבה בשטח "קברי הסוסים". אין לנו עדויות רבות על מה שהתרחש בגיא ההריגה. מפי איכרים שהשתתפו בפועל, או השקיפו מן הצד, שמענו על האכזריות החייתית שבה הוכו האנשים על-ידי המשטרה האוקראינית. כולם הופשטו עירומים ונורו בעורפם, לאחר שנדחפו אל פי הבור ונפלו לתוכו.

היו ניסיונות בריחה ומאבק. על בנימין אייזנברג, מסגר, ידעו לספר שהפיל בידיו שני שוטרים, אולם שוטר שלישי רוקן מחסנית שלמה לתוך גופו - והוא עדיין מהלך, עד שנפל חלל, מתבוסס בדמו, לתוך הבור.

לאחר "אקציה" זו, נקראו היהודים לארגן "יודנראט" שינהל את העניינים של יהודי העיירה ושידאג לביצוע ממושמע של פקודות הגרמנים. אני עזבתי את העיירה ועברתי לכפר הולדתי, הורודוק. בהתערבות איכרי הכפר

יעקב פוכטיק – האב

ישראל פוכטיק (זילונקה) עם רעייתו פיגה ובנם נתן-יעקב שנולד עם צאתם מן היער

אישר ה"גביטס קומיסאר" את שהותי יחד עם אשתי, שני ילדי ואמי. את אבי רצחו ב"אקציה" הראשונה.

יענטע פוכטיק – האם

"הנסתר" מוחמד-מלמד

ישראל פוכטיק (זילונקה)

כבר בתחילת שהותנו ביער, ביצענו מספר פעולות-עונשין נגד לאומנים אוקראינים ("זלינובצים"), משטרה אוקראינית ומשתפי פעולה אחרים. אולם חלומנו היה לבצע פעולה רצינית נגד הגרמנים עצמם. הזדמנות זו לא איחרה לבוא. העבירו לפלוגה שלנו מוקש שנשלח ממוסקבה למפקדת הפרטיזנים. כן הגיע אלינו פרטיזן סובייטי שהדריך אותנו להפעיל את המוקש על פסי הרכבת.

מתוך עדותו של יעקב צבייבל (אליושה) בספר "עמדנו על נפשנו":

"חדורי שליחות יצאו החבלנים הראשונים מבינינו למשימת החבלה בקו הרכבת קובל-קייב. שבעה אנשים, בפיקודו של אחי ישעיהו, יצאו לפעולה. היו ביניהם יוסף בליישטיין, יחזקאל וולפר, יצחק קופרברג, יוסף צבייבל ועוד שניים ששמותיהם נעלמו מזיכרוני. הקטע שנבחר להנחת המטען היה בקירבת הכפר צ'רבכה שבסביבת העיירה מנייביץ'.

בלילה הראשון התחפרה החוליה בערימת שלג בפאתי היער ואחי עם מלווה ירדו אל המסילה והניחו את המוקש. אחר-כך חזרו והצטרפו לחברים שבפאתי היער ויחד חיכו לבואה של הרכבת, כשמנגנון ההפעלה מוכן.

כבר כמעט והאיר השחר ורכבת טרם עברה במקום.

אחי חזר למסילה והחזיר את המוקש. הם נסוגו לתוך היער לחפש לעצמם מסתור למשך היום. בלילה הבא חזרו על התרגיל, אך לשווא, שום רכבת לא עברה על המסילה.

רק בלילה השלישי, אחרי שעות ארוכות של ציפייה הגיע לאוזניהם הרחש המיוחל של שקשוק גלגלי הרכבת על המסילה.

לפתע הבחינו בשני אוקראינים בסמוך למסילה. כנראה חוליית המשמש שהגרמנים נהגו לשגר לאוך המסילות כדי לבדוק אם הונחו מוקשים. לא היה להם זמן מיותר לאבד, הם ירו באוקראינים ואף פגעו בהם, אך כנראה שהדי הירי הגיעו לאוזניו של נהג הקטר והוא עצר את הרכבת. אחי (ישעיהו) לא היה מוכן להפקיר את המוקש, הוא רץ למסילה והתחיל לפרקו. מאי-שם נפתחה עליו אש תופת, נשמע פיצוץ אדיר וישעיהו נקרע לגזרים."

אחרי המקרה הטראגי הזה עם המוקש החליט מפקד המטה האנטישמי קרטוכין לא לתת יותר מוקשים לפלוגה היהודים בטענה שהם פחדנים. יחס זה אלינו השרה מרה-שחורה על חברינו, בייחוד כשידענו שאי הצלחת הפעולה ואובדן הפרטיזן היקר, היו בגלל המדריך הרוסי.

באותה עת שהה במטה קפיטן בשם מוחמד, שחום-פנים, גבוה ויפה-תואר. הוא שירת בשנים 1939-1941

רחל עם בעלה חיים משה אברהם וביתם

בעיירה פובורסק, ביחידת תותחנים בדרגת קפיטן-מהנדס. עם נסיגת הרוסים הוא החליט לסלק את הפגזים כדי שהגרמנים לא יוכלו להשתמש בהם. בעזרת חייליו הטמין אותם בבורות ביערות הסמוכים. הוא עצמו נפל בשבי וברח ממנו, והסתובב לבדו ביערות עד שהתארגנה יחידת פרטיזנים. בהיותם פעם סמוך לעיר קובל הותקפו על-ידי גרמנים באש צולבת. הקפיטן מוחמד חיפה בהצלחה על אנשי היחידה שלו עד שנחלצו מהמצור. זו הייתה אחת הפעולות הנועזות של מוחמד, אך גם מעשה גבורה זה לא העלה את קרנו של מוחמד בעיניו של קרטוכין האנטישמי, שחשד בו כי

זעלדה פוכטיק וחתנה בערל רוזנבלט
הורודוק, 20.10.1936

גם מוחמד שולב בצבא והלך אל מעבר לנהר בוג, כשבעיר קובל עדיין מתבצרים הגרמנים, שהחזיקו בה חודשים רבים.

התיישבנו, אני ואשתי יחד עם פרטיזנים, בעיירה רפלובקה. יום אחד, רואה אני בתחנת הרכבת את מוחמד במדי מאיור של הצבא האדום. ביער הייתה דרגתו קפיטן (סרן) עוד לפני המלחמה. רצתי אליו וקראתי בהתרגשות רבה: "מוחמד, מוחמד, איזה גיבור חיל אתה - כבר מאיור!" (רב סרן). הקצין הסתכל בי בהשתוממות: "מי אתה? אני לא מכיר אותך". ביקשתי סליחה. סיפרתי לו על הדמיון הרב בינו - המאיור, לבין מוחמד הקווקזי, הקפיטן שהיה אתנו בפרטיזנים.

הקצין לא הרפה ממני וביקש ממני לספר לו עוד ועוד על מוחמד. סיפרתי לו בקיצור כל שידעתי עליו. "זה אחי" קרא המאיור בהתרגשות כשדמעות בעיניו. "שמו לא מוחמד, אלא מלמד. משפחתנו התגוררה לפני המלחמה בקווקז והוא אח תאום שלי. סבורים היינו שאין הוא יותר בחיים והנה הוא חי תחת השם מוחמד...". נפרדנו בלחיצת יד וב"שלום עליכם" ו"עמך". הקצין היהודי מלמד מקווקז נאלץ להסתיר את זהותו היהודית לא רק מפני הגרמנים כי אם גם, ובעיקר, מפני חבריו לנשק - הפרטיזנים הרוסים.

העדות נרשמה על-ידי יהודה מרין במילווקי, ארצות הברית, בשנת 1970.

חאסיע לבית פוכטיק ובעלה

ישראל פוכטיק (פורטר) "זילונקה"

היה מראשוני הלוחמים באוטריאד של קרוק, שרובו ככולו היה מורכב מצעירים יהודים ממנייביץ', לישניבקה, קמין-קושירסק וכפרי הסביבה.

משפחתו כולה חוסלה על-ידי הגרמנים ועוזריהם. רק רעייתו פייגע הצליחה לחמוק ליער ולהצטרף אליו.

ישראל התמנה כמפקד מחנה המשפחה, שמנה למעלה מ-150 זקנים, נשים וילדים. המחנה היה בחסות הפרטיזנים היהודים שביחידת קרוק, והפך למקום מקלט בטוח ליהודים שהסתתרו ביערות, אצל איכרים.

מחנה המשפחה הפך תוך זמן קצר עורף בטוח וחם ללוחמים, ותרומתו של מחנה המשפחה למלחמה בנאצים, הייתה בתנאים ששררו אז, גדולה וחשובה ביותר.

ישראל פורטר (פוכטיק) בנם ג'ק (יעקב-נתן) ורעייתו פייגה לבית מרין. ארצות הברית

הורודוק בין שתי מלחמות העולם

פייגה פורטר (פוכטיק) לבית מרין, מילווקי

"בכל פעם שגויים מנהלים ביניהם מריבות, היהודי הוא הקורבן"

זו אמירה יהודית שהייתה שגורה בפי כל יהודי, ומידי פעם קיבלה מחדש את משמעותה האכזרית.

במלחמת העולם הראשונה, כל מיני כנופיות וכן יחידות מהחילות הסדירים מצאו הזדמנות לפגוע ביהודים וגם לעיתים קרובות לרצוח יהודים, רק באשר הם יהודים.

אני רוצה לספר על גורלה המר של הקהילה הקטנה היהודית בהורודוק. הייתי בת שלוש או ארבע כשפרצה מלחמת העולם הראשונה. יחידה קוזקים הגיעה לעיירה. אימי הייתה צעירה ויפה מאוד, למרות שהיינו כבר שבעה ילדים בבית. הופעתם של הקוזקים בעיירה הטילה פחד על היהודים כי דרכם של הקוזקים הייתה לאנוס נשים וצעירות יהודיות ולדרוש לשלם להם כופר נפש בכסף ובדברי ערך.

הוריי, יחד עם שבעת הילדים, עברו לביתם של סבנו אברהם וסבתנו חיה-אודל. גם דודי יוסל ודודתי מינדל עם ילדיהם עברו לגור אצלם. הנחתי, כילדה קטנה, שפשוט כל המשפחה רצתה להיות יחד בעת צרה. אני זוכרת שסבא אברהם הסתיר את הנשים הצעירות ואת הנערות במעלה הבית. הקוזקים דרשו הרבה כסף - ולא - כך איימו - ישרפו את הבית על אנשיו.

סבתא חיה-אודל מרין עם כלתה חינקה מרין (פוכטיק)

הרב הזקן שילם הרבה כופר לקוזקים והם הסתלקו מהעיירה אבל כולם היו שרויים בפחד, כי ידעו את דרך התנהגותם של הקוזקים. הם כביכול עזבו את העיירה, אבל, לאמיתו של דבר, היו חוזרים כדי לסחוט עוד כסף, או לבצע את זממם בנשים ובנערות.

הפעם לא חזרו יותר.

בינתיים החזית התקרבה לאיזור. התנהלו קרבות עזים בין הצבא הרוסי לבין צבאות גרמניה ואוסטריה.

האוסטרים נכנסו לאיזור והיהודים הצטוו לעזוב את בתיהם ולעבור למילניצה. אבל גם שם לא הארכנו לשבת. סבא אברהם לא עמד בתלאות הדרך והמתח. הוא נפטר בגיל 70 והובא לקבורה במילניצה.

הצטוונו לעזוב את מילניצה ולעבור למרכז פולין - למחוז קילצה.

אהרון מרין עם רעייתו סאסל לבית זלצר

פיזרו את יהודי הורודוק, מנייביץ' וטרויאנובקה בעיירות המחוז. את משפחתנו הושיבו בסטופניץ, מחוץ לעיר. את דודי יוסל ומשפחתו הושיבו באולקוש.

אבי הלך לבית הכנסת של העיירה והתחיל ללמד ילדים חומש ורש"י. אבל מזה לא יכול היה לפרנס את משפחתו הגדולה. חיינו בעוני רב, ממש רעבנו ללחם.

עם תום המלחמה חזרנו לביתנו בהורודוק-מנייביץ'. במנייביץ' בנו שני אחיי, יעקב ואהרון, בית.

אבי היה קצב. אחיי למדו לייצר נקניק ולאט התחלנו להתבסס מבחינה כלכלית. הסבל והרעב מהם סבלנו בסטופניץ נשכח. אבל את אבי תקפו געגועים לביתו בהורודוק, לחיים השקטים. הוא ביקר בהורודוק ומצא את בתי היהודים שלמים. אבי החליט לחזור להורודוק, כי זה כנראה רצון אלוקים, אמר.

נכנסנו לבית שבשנות המלחמה שימש אורווה לסוסים. שוב התחילו

זמנים קשים בשבילנו. סבלנו מרעב וממחסור חמור באוכל וביגוד. במרוצת הזמן מצבנו השתפר. רכשנו בית במרכז העיירה. אבי ואחיי עסקו במסחר, רכשנו שתי מכונות לעיבוד צמר ופשתן ("צ'יחרלניות"). הפעלנו בית-בד ("אולינצ'ה") לשמן. הייתה פרנסה בשפע, וחיינו לא בעושר, אבל ברווחה.

בביתנו הפך אבא חדר מרווח לבית כנסת, לשם הכניס את ספרי התורה העתיקים שהיו עימנו בכל נדודינו. כל יום התקיים מניין מתפללים ובשבת בית הכנסת המה מתפללים מהורודוק ומכפרי הסביבה.

אבל שוב הופרעה המנוחה. רוצחים אוקראינים רצחו את זוג הזקנים יוסף רוזנפלד ואשתו, וכן אשה יהודייה בודדה.

האוירה נעשתה מתוחה. החל גיוס לצבא הפולני. בי"ז באלול התרצ"ט (1.9.39) פרצו גייסות הנאצים את גבולות פולין והחלה בריחה מבוהלת מזרחה לאיזורנו. המוני פליטים הציפו את העיירות וכפרי פולין המזרחית (קרסי).

בערב יום כיפור, ט' בתשרי הת"ש (22.9.39) הגיעו יחידות נבחרות של הצבא הפולני והתמקמו במרכז העיירה. הם היו תשושים ועייפים מהנסיגה הממושכת, מי ברגל ומי בעגלות רתומות לסוסים. עוד לא הספיקו לנוח קמעה, ואווירונים סובייטיים הנמיכו טוס מעל להמוני החיילים והפציצו אותם בלי רחמים.

הבהלה הייתה רבה, הרוגים ופצועים היו שכובים במרכז העיירה. צעקות, בכי, אנקות. בתינו החלו לבעור.

אנו ברחנו בבהלה מבתינו והשארנו הכל מאחור. רק אבי חזר לביתו הבוער והוציא את ספרי התורה.

ברחנו היערה. את הסעודה המפסקת השארנו בבית השרוף וצום יום כיפור התחיל אצלנו מספר שעות לפני הזמן.

כך עבר עלינו יום כיפור בכוטור, באסם, אצל איכר אוקראיני. כל היום התפללנו לנס הגדול שקרה לנו, אף נפגע לא היה בין היהודים. את תפילת הנעילה חתמה תקיעת השופר שאבי לקח עימו.

הורודוק היהודית נחרבה ולא קמה עוד. עברנו לגור במנייביץ', בביתה של סבתא מנוחה, תהי מנוחתה עדן. שנתיים של שלטון סובייטי העניק ביטחון ושלווה באופן פיזי ליהודים, אבל מבחינה רוחנית-דתית הלך המצב ונעשה בכי רע.

עם פרוץ המלחמה בין ברית המועצות לגרמניה, בכ"ז בתמוז התש"א (22.6.41), התחיל חורבנה של כל יהדות אירופה, בתוכה גם יהדות פולין.

רק מתי מספר נותרו לפליטה - אלה שהצליחו לחמוק ליערות. הגברים הקימו יחידות פרטיזנים שלחמו נגד הנאצים ועוזריהם. הנשים, הזקנים והילדים המעטים חיו תחת חסות הפרטיזנים.

זה היה גורלם של מאות אלפי יהודי ווהלין. מ-250 אלף יהודים נותרו לפליטה פחות מאחוז אחד.

ה' ינקום את דמם!

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

משפחת יעקב מרין וישראל פוכטיק

מימין: חנה – מרין, ישראל פוכטיק בעלה של פייגה מרין, צבי הרשל לייזר – בן, מלכה – בת, 2 בנות,
יעקב מרין – אב, מיכאל – בן, (סוסיה) שושנה רעיית יעקב

התמונה צולמה בשנת 1935 ע"י פנחס ליברמן-מרין בדרכו, עם רעייתו, לכנס רפואי במוסקבה.

הורודוק - "פרוטוטיפ" (דגם) של מנייביץ'

אריה רוזנפלד

באם ירצה היסטוריון לחקור את תולדות העיירה הורודוק, קשה לו יהיה להסתמך על תאריכים קבועים, ציוני דרך ועובדות רשמיות על הורודוק וקורותיה. פשוט אין כל מסמכים רשומים, עד כמה שידוע לי, בקשר לכך. אני עצמי נולדתי בהורודוק - או הורידוק - כפי שנוהגים היו הבריות לכנותה. יצאתי משם בעודי ילד, כך שידיעותי על הורודוק מוגבלות ביותר. ואת מה שאני כן יודע, מקורו בסיפורים שנמסרו בעל פה מדור לדור. מסמכים כתובים או מודפסים אינם בנמצא.

השם הורודוק, ברוסית "גורודוק" ובאוקראינית "הורודוק" שפירושו "עיירה קטנה", והשם כנראה עוד מימי הביניים, עת הקוזקים הופיעו מהמרחבים האוקראינים.

מסופר, שבתקופת שלטון המלכות הפולנית, הייתה הורודוק עיר גדולה יחסית, שהייתה ממוקמת במרכז המחוז. דרכה עברו דרכים מרכזיות, שמהן הגיחו "הורדות" טטרים, ובהן התנהלו קרבות קשים בין האוקראינים המתקוממים לבין צבאות ממלכת פולין. כתוצאה מכך נחרבה לא פעם העיר והפכה לעיירה.

הגבעות הרבות הפזורות מדרום מזרח לעיירה, כינויים "ווייננייה מוגילי" - קברי לוחמים - מעידות על כך.

בביקורי בהורודוק בשנת 1935 או 1936, שאלתי את הפריץ המקומי "סנדוצ'ין" מה פישרן של הגבעות האלה. הלה השיב לי, שלפי מיטב ידיעותיו, אלה הם קברים של חיילי נפוליאון שמתו או נהרגו עת נסוגו ממוסקבה בשנת 1812.

על קורות העיירה ותושביה היהודים אני יודע מהסיפורים של המבוגרים, שהיו מספרים במוצאי שבתות בבית המדרש הישן, בלילות חורף, ליד התנור המוסק.

אבותינו היו יושבים בסעודת "שלש הסעודות" ומזמרים זמירות נוגות של תקווה וגעגועים. והילדים היו מספרים ביניהם סיפורים על שדים, מכשפות, אשמדאים ולילות ולעומתם גם סיפורים על אודות בית הכנסת הישן, שהיה אפוף סודות ואגדות דמיוניות. מתי נבנה בית הכנסת לא ידע אף אחד, רק התייחסו לעובדה שבעיירה היו הרבה שריפות, שהגיעו עד לקירבת בית הכנסת, ושם התבערה נעצרה ובית הכנסת לא נפגע. קרה שהגג נשרף, אבל לא יותר מזה.

היו מספרים שלא אחר, אלא הבעל שם טוב זצ"ל, בירך את בית הכנסת, עת עבר במסעותיו ברחבי אוקראינה, עוד לפני שהתגלה. ראוי לציין כאן, ששני קילומטרים מהורודוק, התגלה מייסד השושלת הסטפנאית, המגיד הראשון, ר' דוידל. הוא היה חוכר בחצר גלובוקי. ישנה גירסה אחרת, שעבד בטחנת הקמח, המונעת על-ידי מפל מים. במשך 25 שנה, בכל ימות השנה, היה טובל פעמיים ביום בנחל ליד הטחנה, עד שנצטווה ע"י ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב להתגלות וגם נשא את בתו לאישה.

כל הסיפורים היו אפופי סודות, ויצרו מסך של מסתורין סביב לבית הכנסת הישן, והפכוהו למקום קדוש בעיני יהודי הורודוק ויהודי הסביבה. היו גם מספרים, שמתים עורכים בו את אסיפותיהם, מתפללים וקוראים מספר התורה העתיק.

כאמור, עזבתי את הורודוק בעודי ילד בן תשע, ואינני זוכר שהיו בהורודוק דברים או מזכרות מהתקופות שעברו.

שאלתי פעם את דודי, ר' יוסף-לייב רוזנפלד ז"ל, שהיה סבה של רעייתי (הוא נרצח יחד עם הדודה על-ידי שודדים אוקראינים בשנת 1931). לפי דעתו, העיירה נשדדה בכל התקופות על-ידי הטטרים, ההיידמקים האוקראינים, או על-ידי הגייסות הפולניים.

וכאן בא סיפור, שעבר מדור לדור. פעם העלילו על יהודי עלילה והוא עמד להשלח לסיביר לגלות. יהודי הורודוק אספו הרבה כסף, ומכרו את כלי הכסף הקדושים מבית הכנסת, כדי לפדות את היהודי מידי הגויים. אינני זוכר פרטים נוספים על אודות מקרה זה, אבל זה נחרת בזיכרוני, כפי שנחרתה הורודוק בזכרוני. אמנם הורודוק קיימת, אבל בלי יהודיה, כפי שנשארו אלפי ערים ועיירות ברחבי פולין ואוקראינה.

ת.נ.צ.ב.ה.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין.

שמות קדושי הורודוק שנרצחו באקציה הראשונה בכ"ג באלול תש"א (26.8.1941) ובאקציה השנייה בכ"ג באלול תש"ב (5.9.1942)

Jews From Horodoc who were murdered on 26 August 1941 and on 5 September 1942

אפל יונה - אב
אפל סוסיה - אם
2 בנות

אפל-בלט בערל - אב
אפל-בלט זלדה (פוכטיק) - אם
2 ילדים

גוטמן - אשה
גוטמן יהודה - אב
גוטמן יקותיאל - בן
גוטמן אברהם - בן - נפל בצבא פולין 1939

פריזנט יהושע - חתן, אב
פריזנט (גוטמן) פעסל - אם
2 ילדים (ילד + ילדה)

וואהל מרדכי - אב
וואהל אלקה (מרין) - אם
וואהל חנן - בן
וואהל שלמה - בן
וואהל זיסל - בת
וואהל חיה-אדל - בת

זלצר לייבל (רב)

לאניץ שמעון-יוסף - אב-סב
לאניץ ברכה - אם-סבתא
לאניץ הניה - בת

חכם - בעל - אב
חכם (לניץ) פרידה - בת - אם
חכם אבה'לה ואברהמלה - 2 בנים
חכם (לניץ) חביבה - אם-בת
חכם זאב - אב
חכם דבורה - בת

לשניק שמחה - בעל
לשניק ינטה - אשה
לשניק שמואל - בן
לשניק ציפורה - בת
2 ילדים

לשניק שמחה - בעל
לשניק ינטה - אשה
לשניק שמואל - בן
לשניק ציפורה - בת
2 ילדים

מרין נתן (נוסיה) - אב
מרין בלה - אם
מרין זיסיע - בן
מרין רבקה - בת
מרין חנה - בת

משפחת מייארקה פומרנץ - אב, אם, 2 ילדים (בן ובת)

נתנאל שרה - סבתא
נתנאל יהושוע-מיכאל - אב
נתנאל בלומה - אם
נתנאל בן-ציון - בן
נתנאל אוסנת - בת
נתנאל צבי-אריה - בן
נתנאל זייוול - בן

פוכטיק יעקב - אב-סב
פוכטיק ינטה - אם-סבתא
בעניס אברהם - חתן-אב
בעניס (פוכטיק) רחל - אם
בעניס משה - בן
בעניס הינה - בת
בעניס פרידל - בת

סגל הרשל-לייב - חתן, אב
סגל מיכלה (פורטיק) - אם
סגל אסתר - בת
סגל שמאי - בן
סגל רחל - בת
יצחק - חתן, אב
חסיה (פורטיק) - אם
3 ילדים

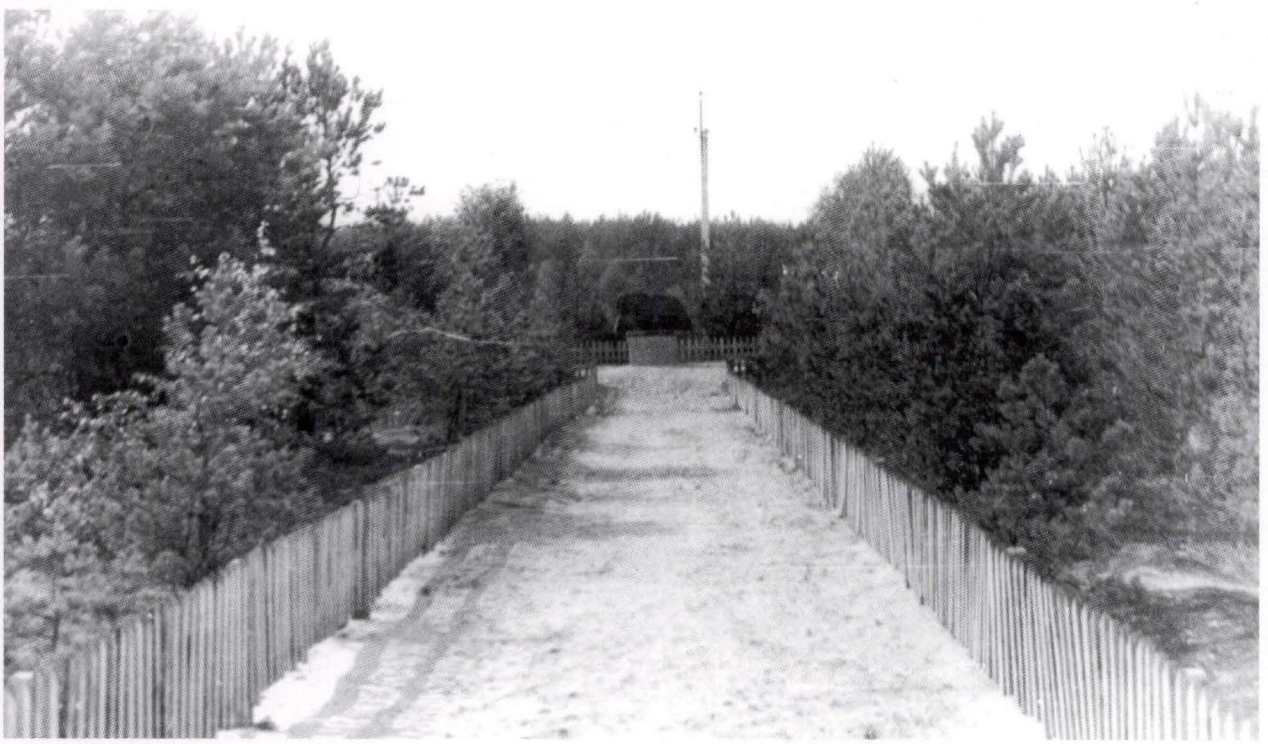
משפחת פומרנץ מאיר - אב ואם, 2 ילדים

משפחת פייסחוביץ אהרון ורבקה

טרויאנובקה

מצבת הזכרון לקדושי טרויאנובקה

שביל מגודר המוביל למצבת הזיכרון

העיירה טרויאנובקה

מרים נתנאל (קויפמן)

העיירה טרויאנובקה שוכנת במחצית הדרך בין העיירה מנייביץ' (כ-18 ק"מ מזרחה) לבין העיירה פובורסק (כ-15 ק"מ מערבה).

העיירה מנתה כ-100 משפחות יהודיות. בתי היהודים היו בנויים במעגל, סמוכים זה לזה, וגינות הירק ועצי הפרי הקיפו כמעט כל בית. לפי מראהו של הבית יכולת להעריך את מצבו הכלכלי של בעליו. רובם היו בעלי מלאכה: נפחים, חייטים, סנדלרים, קדרים. לקדרי טרויאנובקה ויכולתם המקצועית יצאו מוניטין ברחבי ווהלין ופוליסיה. כן היו בעלי חנויות לסדקית, אשר חלקם היו נודדים בין איכרי הסביבה ומוצאים בקושי את מחייתם.

הבתים כולם, האסמים והרפתות היו מכוסים קש. עיירה יהודית שכמוה ככפר אוקראיני גדול. את העיירה הקיפו בתי האיכרים, שהיו אופייניים לאיזור זה. התלות ההדדית בין העיירה לכפרים מסביב הייתה רבה. העיירה שימשה מעין מרכז מסחרי לאיכרי טרויאנובקה והסביבה.

התנועה הציונית על כל סיעותיה, שלטה בקרב הנוער. היו בעיירה קינים של בית"ר, השומר הצעיר והחלוץ. השירה והשפה העברית נשמעו בעיירה. למרות התנגדותם של ההורים האדוקים, שראו בהתנהגותם של ילדיהם מעין סטייה ופריצות, היו גם ההורים נסחפים ומתרגשים לשמע השירה והדיבור בלשון הקודש. מעטים מבני הנוער יצאו להכשרות חלוציות וללימודים מחוץ לעיירה, ומעטים אלה שימשו מעין חיל-חלוץ לבאים אחריהם.

בשתי שנות השלטון הסובייטי, הקיפה הסובייטיזציה את כל התושבים, ויהודי העיירה, בעיקר בני הנוער, הסתגלו במהירות לחיים החדשים. המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות חוללה שינוי דרסטי בכל אורחות החיים של יהודי העיירה. על העיירה סגרה חומת התנכרות, בוז ואיבה גלויה מצד השכנים הגויים, ובמקרה הטוב יותר - הייתה קצת השתתפות בצער של ידידים אוקראינים ועזרה כמעט אפסית.

יהודי טרויאנובקה הועסקו כולם בחטיבת עצים בבית החרושת להפקת פחמים ושמן-עצים (טרפנטין).

הם שמחו בחלקם ושאבו עידוד מראש הקהילה הרב השו"ב, שהצליח להמתיק גזירות וקרא לבני העיירה להתאזר בסבלנות ולסמוך על נס "עד יעבור זעם".

באלול תשי"ב הוקפה העיירה בשוטרים אוקראינים, שהחלו לרכז את יהודי העיירה במגרש ריק. הצעירים והבריאים מבין יהודי טרויאנובקה, בהבינם שהם מובלים למנייביץ' לחיסול, החלו לברוח ליער. כ-180 מבני העיירה הצליחו לברוח ליערות הסביבה ושם התפלגו לקבוצות, כשכל קבוצה מנסה להשיג מזון, בעיקר תפוחי-אדמה, מהשדות.

איכרים מעטים העלימו עין, אך רובם היו אורבים ליהודים, רוצחים או מוסרים אותם לידי המשטרה.

משחק-דמים זה נמשך חודשים מספר עד בוא החורף. ביערות הסתובבו אז כ-150 איש, אישה וילד. מצבם הלך ורע מיום ליום. הם היו לבושים סחבות, רעבים, חולים, מכוסי פצעים. כל אחד דאג לעצמו או לבני משפחתו.

הגרמנים החליטו להערים עליהם והפיצו שמועו,ת באמצעות יהודי העיירה, שהיהודים יכולים לחזור לבתיהם ושלא נשקפת להם סכנה עוד. כמה עשרות יהודים, כ-80 איש, התפתו וחזרו לעיירה. הם זכו לקבלת פנים, ושוכנו בבתיהם. כשפסקה תנועת החוזרים, הם הוצאו מחוץ לעיירה ונורו. רק בודדים הצליחו להימלט.

קבוצת נוער מ"החלוץ הצעיר" בטרויאנובקה.
גיטלמן פרידה, דיכטר אסתר-פייגה, ירטשון-דיכטר דבוסיה, מלמד הינדה, מלמד מנדל, קוט ישעיהו, קרזנר שמעון, קרזנר ישעיהו, קרמר-מלמד חנה

החיים ביער היו קשים, ונפלו קורבנות, אך החזיקה אותם התקווה שעוד בוא יבוא יום השחרור. בני הנוער הצטרפו ליחידות הפרטיזנים השונות. זקנים, נשים וילדים, המעטים שנותרו, התקבלו למחנה המשפחה של קרוק רק בקיץ 1943, לאחר שנדדו כשנה ביער ללא הגנה.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין.

מי ברעב ומי במערב

מרים נתנאל (קויפמן)

הייתי בת 15, כאשר פלשו הגרמנים אלינו, לטרויאנובקה. מיד הועסקנו בכל מיני עבודות, בעיקר בכריתת עצים ובחטיבת עצים, והעמסתם על רכבות. אותנו לא פקד האסון, כפי שהיה במנייביץ' הסמוכה. עבדנו קשה, ללא כל תמורה. כל אחד השתדל לכלכל את ביתו מחסכונותיו ומדברי ערך שהחליף בלחם ובמצרכי מזון.

כעבור שנה הוקפו רחובות היהודים על-ידי המשטרה האוקראינית ואז, צעירים בעיקר, ביודעם מה צפוי להם, החליטו לברוח ליער. החלה בריחה ספונטנית מהעיירה. צעירים וצעירות אחדים נורו ונפלו. הגרמנים החליטו אז להפסיק את המירדף בהודיעם שליהודי טרויאנובקה לא יאונה רע, רק יעבירום לגטו במנייביץ'. ואמנם, רבים התפתו להבטחה והתאספו על-ידי הכנסיה הפראבוסלבית ומשם עמדו להעבירם למנייביץ'.

הורי ואני החלטנו לא להצטרף ויצאנו דרך הגינות והשדות אל היער. היו איכרים שהבחינו בצאתנו אך לא עיכבו בעדנו.

הגענו ליער שאני הכרתי בו כל שביל. שלושה ימים הסתובבנו, ונתקלנו בקבוצת יהודים מטרויאנובקה שגם נמלטו אל היער. בינתיים נודע לנו על גורל בני העיירה שהועברו למנייביץ', כולם נורו יחד עם יהודי מנייביץ'.

בתחילה היינו ביער כ-180 איש. התחלקנו לקבוצות קטנות יותר, לפי משפחות, וכל אחד דאג לעצמו ולמשפחתו. היה זה בסתיו, עת תפוחי האדמה הבשילו בשדות. יצאנו בלילות ל"אסיף". היו איכרים טובים שהעלימו עין מהגניבות, אבל הרוב ארב ליהודים בשדות. היו תופסים אותם ומוסרים אותם למשטרה. מהר מאוד חלף הסתיו הנוח והחלו הגשמים, החורף והקור. אנשינו סבלו מקור ומרעב. תפוחי האדמה בשדות אזלו. התחלנו לבקש אוכל בבתים. מעטים מבין האיכרים נענו לבקשותינו. לרוב גירשו אותנו ואיימו למוסרנו לידי המשטרה. המשטרה מצידה הייתה מכינה מארבים ורבים מאנשינו נתפסו, ביניהם דודי ודודתי סנדר וחווה - אחות אמי, ושני ילדיהם אפרים וחווה'לה מרין ז"ל.

באותו זמן נפוצה שמועה, שאפשר לחזור לעיירה, לעבוד ולהישאר בחיים, ושלא יהרגו עוד. כ-80 איש התפתו, כי החיים ביער היו מלאי סבל, וחזרו לעיירה. החזיקו בהם כמה ימים, וגורלם היה כגורל יתר בני העיירה. שניים שהצליחו לברוח והגיעו אלינו ספרו את סיפורי הזוועות שראו במו-עיניהם. הרבה אנשים נקברו בעודם בחיים.

החורף היה קשה. כפור עז. לא יכולנו להביא אוכל פן יגלו את עקבותינו. סבלנו קור ורעב. קנאנו באלה שגמרו כבר עם הסבל... כל יום היינו מחליפים מקום חדש מפחד פן יגלו אותנו. כל היום נשמעו יריות ונביחות כלבים בקירבתנו. היו אלה הגרמנים והמשטרה שחיפשו אחרינו. עם כל רשרוש קל היה נדמה שמתקרבים אלינו, ואז היינו בורחים ומתחבאים בין השיחים. עם רדת החשכה ישבנו לנוח. הדלקנו ענפים וזרדים, והתחממנו עד אור הבוקר. בימים "שקטים" הקמנו סוכות ואוהלים מענפים ועלים בניסיון להתגונן מפני הקור העז. זכור לי יום חורף בהיר, אחרי הצהריים. לא נשמעו יריות במשך היום וסבורים היינו שהנה הרפו מאתנו. ישבנו לבושים בסמרטוטים רטובים שבהם היינו עוטפים את רגלינו היחפות ובהם אף ניקינו את עצמנו. לפתע נשמע צרור יריות מקרוב, כאילו מאחורי גבנו. הם פחדו להתקרב אלינו, שמא גם אנו מזויינים וברשותנו נשק, וזה היה מזלנו. בקושי רב הצלחנו לחמוק מהם ולברוח, כל אחד לכיוון אחר, כשמטר יריות מלווה אותנו. יחפים בשלג ובלבוש דל נמלטנו. כשנפגשנו מאוחר בלילה, היו האוהלים שרופים, אשה מקבוצה אחרת שנפגעה ונשארה במקום, נשרפה חיים.

הרעב הציק. שוב יצאנו בלילות לחפש אוכל. מצאנו גורן פתוח ובו דגנים וחיטה. לקחנו מהגורן ושמחנו שנוכל לשבת זמן מה ביער ולשבור את הרעב. בישלנו את החיטה כל הלילה אך עדיין היא נשארה קשה, לא ניתנת לעיכול. אחרי כן ניסינו גם לקחת תפוחי אדמה מבורות מכוסים שעל יד הבתים. זכור לי לילה שבו יצאנו דודתי מרים נתנאל, בנה אפרים ז"ל (שנפל אחרי כן במלחמת הקוממיות), ואני, שהצטרפתי אליהם לאחר שהורי ז"ל נתפסו במארב, בלילה, כאשר יצאו לבקש אוכל בכפר היסק. אני הייתי בכפר בפעם הראשונה. ניגשנו לבור תפוחי אדמה מכוסה היטב, שהאדמה שמעליו הייתה קפואה. בקושי רב הצלחנו להוציא את תפוחי האדמה. מילאנו את התרמילים, כיסינו בחזרה את הבור, עברנו את גדר התיל, ופנינו לחזור. לפתע שמענו שריקות של רודפים אחרינו. ברחנו. רצנו בכל כוחותינו, אותי כמעט והחזיקו בכנף מעילי. נבצר ממני להבין מאין היה בי הכוח להתחמק מהם. רצתי לכיוון בלתי ידוע לי ופתאום נהיה אור יום באמצע הלילה: בכפר הסמוך פרצה דליקה. נשארתי עומדת מאחורי קיר של רפת והמתנתי ששוב יחשיך. המשכתי בדרכי במחשבה שאולי בדרכי אפגוש במישהו כדי שאצטרף אליו, כי לא הכרתי את הדרך. הגעתי לגשר. נזכרתי שבדרך לכאן עברנו גשר. חשבתי שלכאן בוודאי יגיע מישהו והחלטתי לחכות קמעה. ירדתי מהגשר וישבתי לנוח תחת עץ. עייפה הייתי ונרדמתי. כשהתעוררתי האיר כבר השחר - ואני עדיין בדרך. אסור היה לי להשאר חשופה לאור היום. מאורעות הלילה עמדו מול עיני. הזדרזתי להמשיך בדרכי. עברתי כמה קילומטרים והנה - בוקר בא. פגשתי ברועים

תמה קירשנר עם ילדיה שנשמעו לקריאת הגרמנים לחזור לעיירה, וניספו

דשה וינר שנשמעה לקריאות הגרמנים לחזור לעיירה, וניספתה

לכפר הבחנו במישהו הרודף אחרינו. התחלנו לרוץ עם התרמילים על הגב. היה קשה להתקדם מהר והדולק אחרינו השיגנו. היה זה פרטיזן יהודי, שתיאר לעצמו שגם אנחנו יהודים. רק אז נודע לנו על הפרטיזנים שבאו מאוחר יותר להתעניין בנו ואף לעזור לנו, ביניהם היה גם הפרטיזן "זילונקה", ישראל פוכטיק, שטרח לא פעם להביא לנו מזון ושקים שמהם תפרנו בגדים. אחרי כן העבירו אותנו הפרטיזנים קרוב למחנה שלהם. פה היו החיים יותר סבירים, והעיקר - היה מה לאכול. אך הרדיפות אחרינו עדיין לא הסתיימו.

באותו זמן נפוצה השמועה שהגרמנים מתכננים פעולה גדולה כדי להשמיד את כל הפרטיזנים ביער. יחידות הפרטיזנים נסוגו והתקדמו מזרחה לכיוון הגבול הרוסי לשעבר. אותנו עזבו שוב לבד. הסכנה שארבה לנו הייתה מוחשית מאוד. יהודים מהמחנה עזרו לנו להשיג מזון ולהתחבא. בסביבה נמצאו קבוצות אוקראינים לאומנים, בולבובצים ולסובצים. כולם חיפשו לפגוע ביהודים.

כעבור כשלושה שבועות חזרו הפרטיזנים. התקבלנו למחנה האזרחי שעל יד הפרטיזנים. ביער היה הכל הרוס אחרי שהגרמנים ביקרו במקום. הכל הוקם מחדש. לא הרבה זמן נשארנו עוד ביער. הרוסים התקדמו, וכעבור כמה חודשים שוחררנו, ויצאנו מהיער לרפאלובקה. נכנסנו לגור במיבנים עזובים. גם פה עבר עלינו סבל לא מעט. סבלנו משוד, מהפצצות מהאוויר ועוד, כי היינו קרובים לחזית. כעבור כשנה עזבנו את רפאלובקה בדרך לפולין, ומשם, אחרי זמן קצר, באורח בלתי ליגאלי הגענו לישראל.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין.

ריסו קירשנר קט עם ילדיה שנפלו בגיטו מנייביץ'

שרעו את עדריהם ביער, לא יכולתי להמשיך יותר בדרך לאור היום והעמקתי לתוך היער, שם חיכיתי לרדת החשיכה. משירדה החשיכה המשכתי ללכת. הגעתי ליער שלנו. היה כבר מזמן חושך וקשה היה להבחין בשביל שהוביל לסוכות שלנו. ישבתי שוב לחכות עד הבוקר, כשהגעתי סוף סוף, לא האמינו אנשינו למראה עיניהם, חשבו שנתפסתי על ידי השוטרים. הדודה ובנה שהכירו את הכפר חזרו בדרך אחרת עוד באותו לילה ליער שלנו.

היה גם מקרה שיצאנו עם ציפורה פייגנבוים לכפר הורודוק למצוא אוכל. גם שם לא נענו האיכרים בחיוב לבקשתנו. מצאנו מחסן ובו מזון, מילאנו את התרמילים ופנינו לחזור. היה ליל ירח בהיר שהאיר את הסביבה. מחוץ

סבלה של משפחה

יוסף שנייד

העיירה טרויאנובקה שוכנת כ-14 ק"מ מהעיירה הגדולה יותר, מנייביץ', ובמרחק דומה ליערות שבסביבה.

היינו בעיירה כ-300 יהודים בעת האקציה באלול תש"ב. ברחנו, כ-100 איש, ליער או לכפריים מכרים. אלה שנשארו גורשו למנייביץ'. בודדים הצליחו להתחבא במקומות שונים בבניין בית-הספר. אחותי רבקה עם בנה הקטן התחבאו בארגז. אלה שנשארו בכיתות בית-הספר, קרוב ל-200 איש, נורו והומתו באכזריות.

הניצולים הבודדים ברחו ליערות והצטרפו לבני עירם. שם התחלקו לקבוצות לפי משפחות. כל קבוצה הקימה לאנשיה סוכה בין העצים, מוסווית בענפים, ודאגו לאמצעי קיום ככל שידם השיגה.

משפחתי הקרובה - הוריי, אשתי וילדתי שהייתה אז בת ארבעה חודשים - התחבאנו ביער בשני מחבואים נפרדים. אני הייתי עם אמי ז"ל. בהיותנו כמעט ללא אמצעים חומריים, שימשו לנו כמזון יחיד, כמו ליתר האנשים, תפוחי אדמה שחפרנו בשדות. בעלי השדות הכפריים - רובם לא הגיבו על הגניבות שלנו, אך בודדים תפסו יהודים "על חם" ומסרו אותם לידי המרצחים. אמי, מירל, נתפסה יחד עם ידידתה בשדה תפוחי אדמה על-ידי כפרי שהוביל אותן למשטרה. על אף העינויים לא גילתה אמי את מקום מחבואי. היא נורתה יחד עם חברתה.

באותה עת הפיצו הגרמנים כרוזים ליהודים ביער שקראו להם לחזור לעיירה לחיים תקינים. עשרות יהודים התפתו להאמין להם. כאשר ברחתי מהמחבוא עם מעט מזון בדרך ליער, למקום שם היו כבר חלק ממשפחתי, פגשתי כ-30 איש מבני העיירה, שהיו בדרכם חזרה "הביתה". השתדלתי לשכנע אותם שישארו ביער, אולי יאיר המזל את פניו ונעבור את התקופה השחורה בשלום - אך לשוא. הם חזרו, ולמחרת נורו.

משמאל: יוסף שניידר ושני חבריו מפובורסק פסח גולד וראובן סליבקה

משפחת שניידר

הצטרפתי לאשתי, ילדתי, אבי וחלק ממשפחת אשתי ויצאתי עם אחרים ל"פעולת לילה", דהיינו - לאסוף תפוחי אדמה. המשטרה האוקראינית ארבה בלי לאות ל"גנבים" שלנו, ורובם נורו על-ידם. בגלל המקרים הטראגיים נפסקו לזמן קצר הפעולות הליליות ורעב השתרר במחנה.

אך היו גם מאושרים יותר. קבוצה של כ-15 איש, מתוך כ-45 שברחו מהעיירה, היו ממשפחות עשירות יותר וברשותם היו רובלי זהב וכיוצא באלה דברי-ערך, והם הצליחו לרכוש שני רובים ותחמושת. באיומי נשק השיגו מזון, ואפילו בשפע. קבוצה זו לא התייחסה אלינו ולא עזרה במאומה. סופם של רוב בני הקבוצה הזאת היה רע ומר. בפעולתם האחרונה הם לקחו פר, הובילו אותו לסוכתם, שחטוהו ובישלוהו בכירה. בעל הפר הלך בעקבותיהם, קרא למשטרה שהתנפלה עליהם, ורובם חוסלו. שניים מהקבוצה הצליחו להימלט.

בקבוצה הנחותה, לה השתייכתי גם אני, היו, כאמור, כ-30 איש ושני תינוקות. אבי ברוך, שנמאס לו לרעוב, החליט לשוב לעיירה. מנעתי זאת ממנו בכוח והוא הסתגל למצב ויצא לפעמים יחד איתי להשיג מזון.

בחורף 1942 שרר קור עז. סבלנו מכפור ומרוחות חזקות וקשה היה להשיג מזון בלי נשק. המסוגלים לסבול יצאו

שניידר יוסף ואחותו רבקה בצעירותם.

לפעולה, התגנבו לבורות מגודרים בחוטי תייל ומכוסים באדמה שהיתה קפואה כאבן. כשהאצבעות קפואות ופצועות, הצלחנו במאמץ רב לחדור לבור ולהוציא תפוחי אדמה. כיסינו את המקום כדי שלא יבחינו בדבר.

המצב היה איום, אך הרצון לחיות גבר על כל המיכשולים, על הרעב ועל הקור. יום אחד, בבוקר השכם, כאשר יצאתי יחד עם אבי לחפש מזון, שמענו יריות. כאשר פסקו היריות מצאנו תחת עץ שלושה הרוגים. היו אלה אנשים משלנו, שחזרו עם מזון, ובדרך ישבו תחת העץ לנוח קמעה. גרמנים מזויינים ששרצו בסביבה ירו בהם. בדרך לחיפוש מזון היו גם אנשים שנפלו מהתקפי לב. פעם, כאשר הדלקתי מדורה, פשטתי את בגדי הסמרטוטיים לנער מהם כינים וכשאני מחמם מים לרחיצה - הייתי לבוש במכנסיים בלבד - הבחנתי בגרמנים מתקרבים. ברחתי יחד עם האחרים וניצלנו - למרות שהייתי כמעט עירום בקור עז. גם לא הצטננתי.

סוכתנו נהרסה על-ידי הגרמנים. עטפתי את גופי בשקים שנשארו, לקחנו מה שנותר והתמקמנו כ-3 ק"מ יותר רחוק. הקימונו סוכה חדשה - ושוב אותו המאבק על הקיום. הכל חוזר חלילה.

פעם, בחיפוש מזון אצל איכרים, הרגשתי כאב עז ברגל, איכר אחד הכניס אותי לגורן ונאלצתי להישאר במקום ימים אחדים עד שהוטב לי. חזרתי ליער ובשורת איוב קידמה את פניי: אשתי נפוחה מרעב; התינוקת שלנו איננה בחיים; משפחה מסויימת בקבוצתנו לא נתנה לאישתי לגשת למדורה לחמם את גופה, לא כל שכן שלא קיבלה שום מזון. "בעלך נתפס על-ידי הגרמנים ואנחנו לא מחוייבים לדאוג לך"....

לקחתי את אשתי והלכנו לכפר צ'רסק, לאיכר מכר שהחביא אותנו, נתן לנו מזון ובגדים וגם כובע של קצין רוסי. החלטתי להשיג מזון כפרטיזן. עזבנו את האיכר, מצאנו מחבוא, והתרגיל להשיג מזון כפרטיזן הצליח. באחד מ"מבצעי המזון", פגשתי שני תלמידים שלי לשעבר והם סיפרו לי על השתייכותם לפלוגת הפרטיזנים של קרוק, וכי אשתו של קרוק הייתה תלמידה שלי. בעזרת הבחורים האלה התקבלתי יחד עם אשתי לפלוגת הפרטיזנים ההיא. העברתי לשם את אבי ומשפחת אשתי - אחותה והילד - שהועברו למחנה אזרחי בשמירת הפרטיזנים.

התחלתי בחיי כפרטיזן, על כל הכרוך בכך. מזון לא היה חסר, אך המאבק היה קשה. נלחמנו אז בבאנדרובצים, בוולאסובצים ובגרמנים. תוך כדי פעולותינו נודע לנו כי כוח צבאי גרמני מתקרב אלינו, וניתנה פקודה כי הלוחמים בלבד חייבים לעזוב את המקום ולהשאיר את המחנה האזרחי. אשתי התמרדה וצעקה שלא תישאר ללא הגנה. ביקשתי את

אחותי, מלכה שניידר, בת 14 במותה

מיכל שניידר
נתפסה ע"י אוקראיני ונמסרה לגיסטפו.
עברה עינויים קשים ביותר עד שנפחה את נשמתה מבלי לגלות היכן מסתתרים יהודים.

התערבותו של קרוק. הוא ציווה על מספר גברים מזויינים להישאר ולהגן על המחנה. עזבנו את המקום והתיישבנו במשק חקלאי. כעבור מספר ימים הלכנו (שני חברים ואני) לראות מה עלה בגורל המחנות. המחנה האזרחי לא נפגע ואילו המחנה הצבאי היה שרוף. הקמנו שוב את המחנה והמשכנו בפעולות הפרטיזניות.

בפלוגת קרוק היו רוסים, אוקראינים, פולנים ויהודים. בין הלא-יהודים היו אנטישמים מובהקים, שטענו: "היהודים הצטרפו לפרטיזנים כדי להציל את עורם, ולא להילחם בגרמנים" וכו' וכו', הסתה אנטישמית גלוייה. והיו מקרים שיהודים לא חזרו מפעולות פרטיזניות. לעתים ידענו ידם של מי בדבר. באשר לקרוק - הוא קיבל לפלוגתו יהודים עם או בלי נשק.

חורף 1944. הרסנו מסילות ברזל, התנפלנו על גרמנים שנסוגו - עזרנו לצבא האדום המתקדם - ולקראת האביב שוחררנו. התיישבנו בעיירה רפאלובקה. אותי העסיקו במקצוע ההוראה והייתי גם צלם לצורך הנפקת דרכונים לאוכלוסייה. היו לי קשרים עם אנשי ביטחון סובייטיים, ובעזרתם, בלווית כמה שוטרים מזויינים, הגענו לטרויאנובקה לנקום במרצחים אוקראינים ששיתפו פעולה עם המרצחים הגרמניים. גרנו אחרי-כן בעיר קובל ותקופה מסויימת עברנו את אירופה ההרוסה, וכך עד שהגענו לישראל.

תורגם מאידיש על-ידי יהודה מרין

זליג קויפמן ז"ל

נולד בסרניק ב-1923, לאהרון ושרה קויפמן.

כשהופצו השמועות על חיסול הגטו, התארגנו צעירים בקבוצות וברחו ליערות. זליג ושתי אחיותיו היו בין הבורחים. האחיות נתפסו, הוחזרו לגטו, וניספו עם כולם.

ביערות המצב היה קשה מנשוא. האיכרים סרבו לתת מזון ואף הסגירו את היהודים לידי המשטרה הגרמנית-אוקראינית.

סיפורי גבורה ופעולות נקם מפי זליג מופיעים בספר "כאורנים גבהו" ובפירסומים אחרים.

כעבור זמן מה התארגנה קבוצת פרטיזנים בפיקודו של מסיורה. צעירים מסרניק וביניהם זליג, התגייסו. הם השמידו תחנות משטרה אוקראיניות, פוצצו מסילות ברזל ועוד. בתחילת 1944 השתתף זליג בשחרור העיר רובנו בחסות הצבא האדום. מאוחר יותר גוייס ליחידה ללוחמה בטרור ובכנופיות אוקראיניות למיניהן.

בשנת 1945 עזב זליג את ברית-המועצות בדרך לפולין, ומשם עלה עם המעפילים לישראל.

בארץ התקבל לעבודה לסולל-בונה, עבד ולמד נגרות. עם קום המדינה התגייס לצה"ל והשתתף בהרבה קרבות.

עם שחרורו חזר לעבודה בסולל-בונה. במשך השנים התקדם לדרגת ניהול ופעל רבות לשיפור תנאי העבודה של הפועלים.

עסק בזמנו הפנוי באירגון וניהול ועד יוצאי העיר סרניק. הוא דאג ופעל להנצחת בני העיר שניספו בידי הנאצים. עם פרישתו לגימלאות חלה. הוא הלך לעולמו בכ"ד מ. אב, 1995.

זליג היה איש משפחה מסור לאישתו, לילדיו ולנכדיו. זכרונו ישאר חרות עמוק בלבנו.

רעייתו מרים, לבית שוורצבלט

אפרים נתנאל ז"ל

ציפורה נתנאל (פיגנבוים)

לא יתכן שלא לכתוב על אודות נער צעיר מבני טרוינובקה, בשם אפרים לבית נתנאל.

כשפרצה מלחמת העולם השנייה הוא היה בן 11, וכשהתחילו הזוועות בעיירתנו הוא היה בן 13. נער בגיל בר-מצוה, שנמנע ממנו, כמו מרבים אחרים בגילו בעת ההיא, לחגוג את המאורע הזה.

נער מיוחד במינו, היה עקשן בהליכותיו, דבק במטרותיו וגאה במוצאו היהודי. גאוותו זו ניכרה בו - אם ברחוב במשחק עם הילדים הנוצרים, או בין כתלי בית הספר האוקראיני. על ביטויים כמו "ז'יד מלוכלך", שכידוע היו שגורים בפיהם של השקוצים על כל צעד ושעל, אף פעם לא עבר לסדר היום. לכן, פעמים רבות היה מעורב בקטטות עם הנערים האוקראינים, ולא פעם סולק מבית הספר והיה צריך לעמול רבות כדי שיורשה לו לחזור ללימודים. את גאוותו זו רכש בבית סבו. מי מטרוינובקה לא הכיר את הסבא קלמן?. יהודי ירא-שמים, יהודי יודע תורה. כל עיסוקו בשנותיו האחרונות היה לימוד תורה. בערבי שישי ושבתות היו אפרים ובני דודיו יצחק, אהרון ואברהמ'לה ואביהם יענקל, תמיד עם הסבא. היו לומדים גמרא, שרים זמירות, וקולם היה נשמע לאורך כל הרחוב והרחובות הסמוכים. אני חושבת שהסבא וספריו היו מקור גאוותו העמוקה לעמו ולמוצאו.

כשהחליטו הגרמנים על חיסול מנייביץ' והסביבה, בסתיו 1942, היו אפרים ומשפחתו בין אלה שהצליחו לחמוק מידי הגרמנים והמיליציה האוקראינית, ולהגיע ליער הסמוך לעיירה. למרות גילו הצעיר, היה אפרים בוגר בהתנהגותו והליכותיו בתנאי החיים החדשים ביער. הוא הצליח לשרוד בזכות יכולתו להתמצא בין עצים גבוהים, ללא דרך וללא שביל, לדעת לצאת בלילות, להגיע לאחד הכפרים על מנת להשיג מזון לקיום, ולחזור ליער לאותו מקום שממנו יצא. אפרים היה בין המעטים שהתמצאו מצויין בדרכים, והוא היה הצועד בראש הקבוצה והמוביל.

כשבחורף, בכפור העז, קפאו רגליו, העטופות בסמרטוטים במקום נעליים, והפצעים העלו מוגלה, לא נרתע, ובעקשנות המשיך להוביל.

כמה חודשים אחרי שהגענו ליער, נוכחו הגרמנים לדעת שלא קל להם להגיע אלינו, והחליטו להפיץ שמועה שבוטלה הגזירה על חיסול היהודים. רבים מיושבי היער המורעבים והקפואים, נשמעו לשמועה וחזרו לעיירה. אודות לעקשנותו של אפרים לא נגרענו אחרי הרוב ונשארנו במקומותינו. הוא טען, כי איננו מאמין להם, וכי מוטב לו למות פה מאשר מידיהם.

אפריים נתנאל

עכשיו, אחרי השנים שחלפו מאז, אני חושבת, מאין בא לו, לנער הצעיר הזה, השיפוט השקול והנבון, שהודות לו, למעשה, נשארנו בחיים.

ב-1943 נפגשנו בפעם הראשונה עם בחורים יהודים שהשתייכו לפרטיזנים. הם גייסו את המתאימים שבינינו לשורותיהם. אפרים נמצא לא מתאים גם מפני גילו הצעיר וגם בגלל מראהו הילדותי. כמה קינא הוא בפסח רייטר, נער גדול ממנו בשנתיים או שלוש. תפקידו של פסח היה הכנת חומר נפץ לפעולות שונות נגד הצבא הגרמני. העבודה בתנאים הלא משוכללים הייתה מסוכנת מאוד, וכעבור תקופה קצרה נהרג פסח, תוך כדי עבודה.

למרות שהמוות בזמנים ההם היה קרוב מאוד לכולנו, בכל זאת הייתה תקוה, אומנם קלושה, שאולי כשתיגמר המלחמה נישאר בחיים... מה אז? לאן נפנה?

היה ברור, שאם נישאר בחיים, היעד יהיה ארץ ישראל. לא תיתכן עוד שואה, אמרנו, וכך נשבע גם אפרים.

כשיצא אפרים מהיער, המלחמה עוד הייתה בעיצומה. וכשהגיע ללודז', אשר בפולין, עוד נשמעו הדי התותחים. הוא הצטרף לאחת התנועות הקיבוציות. חלומו הלך והתגשם: באפשרותו היה להגיע לארץ ישראל. הוא הפליג ארצה באונייה "תאודור הרצל", אבל האוניה נתפסה על-ידי האנגלים בחופי הארץ, ונוסעיה, אחרי התנגדות עזה, הועברו לקפריסין. עוד תחנה אחת לפני היעד. שם הצטרף אפרים לשורות הפלמ"ח. כל אותה עת ליוותה אותו השבועה "לא עוד שואה".

כשהתחילו הקרבות בארץ שינה את גילו (גברים לא הורשו להיכנס ארצה), נפרד מחבריו, וכילד הגיע ארצה. כפלמחניק בחטיבת "הראל" וכמפקד כיתה הוצב בהרי ירושלים ולחם עד שחרורה של העיר. אבל עם שחרורה של ירושלים עוד לא תמו הקרבות, עוד השתוללו כנופיות ערביות בנגב.

הגדוד של אפרים עבר לנגב אחרי כמה ימים של קרבות עזים ערב חנוכה. ב-26.12.48, בעוג'ה אל חפיר, נפל מכדורי האויב.

בזה תמו חייו של הנער אפרים, בן מרים ואהרון לבית נתנאל, בן העיירה טרויאנובקה, שמשחר נעוריו הגן על כבוד עמו, ומת מלווה בשבועה "לא תיתכן עוד שואה".

משפחת רייטר

ציפורה רייטר (מוצ'ניק)

משפחתי, משפחת אשר רייטר, מנתה כ-150 איש. גרנו בטרוינובקה שליד מנייביץ', עיירה רוסית קטנה תחת הכיבוש הפולני. זו הייתה עיירה מעורבת של רוסים, פולנים ויהודים.

משפחתנו מנתה שלושה בנים ושש בנות. אני, צפורה, הייתי הצעירה מכולם. היינו משפחה יהודית מהמעמד הבינוני - סוחרי עצים. את האנטישמיות חשתי עוד בילדותי, וזכור לי מקרה אחד שנשאר חרות בלבי - ניהלתי שיחה עם שוטר פולני בשם קרביץ והוא אמר „...אני מוכן לראות את היהודים כשהם שוכבים על שפת הים ולראות כיצד דמם נוזל לים..."

היהודים התרגלו לחיות באווירת אנטישמיות ולכן לא טיפחו כלל את נושא הציונות. לא כן אני. נולדה אצלי השאיפה לעלות לארץ ישראל. כדי לעלות לארץ, שהייתה תחת כיבוש בריטי, היה צורך בסרטיפיקטים והיה צריך לעבוד בקיבוץ. זאת התאפשר לי על-ידי הצטרפותי לתנועת בית"ר ודרכה הגעתי לקיבוץ. באותה תקופה הייתה התעוררות גדולה אצל הצעירים ורבים הצטרפו לתנועה. ואכן, בשנת 1934 הגשמתי את חלומי והגעתי יחד עם בעלי, מרדכי מוצ'ניק, באוניית המשא "איטליה" לנמל יפו.

רבקה רייטר שנפלה יחד עם אביה

המפגש עם הארץ היה קשה, הרגשה מאוד מוזרה, פחד ואי-ביטחון.

בעגלה רתומה לסוסים שהובלה על-ידי ערבים, נסענו לשכונת שפירא בת"א. הנסיעה עלתה לנו שילינג (5 גרוש).

בארץ מצאנו את גיסי וגיסתי, שהגיעו כ-6 חודשים קודם לכן.

המצב בארץ היה קשה ביותר מכל הבחינות, בייחוד המצב הכלכלי. אי אפשר היה למצוא עבודה, בעיקר עבודה מקצועית.

מיכאל רייטר

יעקב מלמד. הוא ואחיותיו נפלו יחד עם כיתת אשר רייטר

חיה רייטר.
נפלה יחד עם אביה, אשר רייטר

אשר ריטר ומשפחתו שנפלו ביער בעת מארב. נכדו, משה ריטר שעליו מונחת ידו של הסב, התגונן עם רובהו עד הכדור האחרון (130 כדורים)

ימים רבים הסתובב בעלי ברחוב דרך יפו-ת"א בחפשו אחר עבודה, והנה הייתה התנפלות של פורעים ערבים שבאו מכיוון יפו. החלה בריחה המונית של היהודים לתל-אביב ולבעלי ננעץ סכין בידו ולמזלו רק נחתכה חולצתו. אלו היו המאורעות של שנת 1936.

למחרת שמענו ברדיו שערבים בחיפה תפסו 14 יהודים והכניסו אותם לחביות זפת. זו הייתה האווירה בארץ. וכל זה בעת שהאנגלים שולטים בארץ והמצב הכלכלי נעשה גרוע יותר ויותר.

בשנים 1936-1939, כשהמצב נעשה קריטי והייתה אבטלה בקרב היהודים, העבודה היחידה שאפשר היה להשיג הייתה קטיף בפרדס וסבלות. לכן, מחוסר ברירה, עברנו לפתח-תקווה שם נולדו שני ילדיי.

ב-1941 קיבל בעלי עבודה אצל הבריטים וחזרנו לגור בתל-אביב. במשך כל אותן שנים קשות בארץ קיבלתי גלויות מהבית. למרות כל הקושי רציתי מאוד שמשפחתי תבוא גם היא לארץ. בגלויה האחרונה שקיבלתי, כתב לי אבי, שעומדת לפרוץ מלחמה וכי קם היטלר שהחליט לכבוש את העולם.

הישוב היהודי בארץ סירב להאמין שהמצב באירופה כל כך איום. היו אמנם שמועות על השואה האיומה העוברת על יהדות אירופה, אבל תמיד קיווינו שהמצב אינו כל כך גרוע וכי לא יתכן שמשפחתי כולה תושמד.

ואז, באחד הימים, בתקופת המלחמה, הגיע פליט מוילנה שערך אסיפה ראשונה של כל תושבי תל-אביב בבית שטראוס - הוא סיפר על השואה.

בשנת 1944 התחילו להגיע ניצולים נוספים ואז כבר ידע היישוב על גודל השואה, והאמין. לרוע מזלי, כל משפחתי הושמדה. זאת נודע לי משני בני אחותי, היחידים מכל משפחתי שנותרו בחיים והצליחו להגיע לארץ.

יחיאל גיטלמן בן ה-15, הגיע בשנת 1947. הוא הועבר למחנה ההסגר בקפריסין. אחותו, שושנה גיטלמן בת ה-13, הגיעה עם האונייה "אקסודוס" בשנת 1948.

הם סיפרו לי את אשר קרה לכל משפחתי:

כשהורע המצב בעיירה ברחה כל המשפחה ליער. קור החורף היה קשה ונורא, רק בלילה הדליקו אש כדי להתחמם מעט. ציידים בני העיירה שעברו במקום גילו את מחבואם והלשינו עליהם בפני התושבים, ואלה, שידעו על רכושו הרב של אבי ביקשו את נפשו. בפשיטה שנערכה עליהם נרצחו כולם. פרט ליחיאל שהצליח להסתתר עם אביו אריה בבוץ, ושושנה הקטנה שנמצאה מאוחר יותר על-ידיהם שכובה בתוך דם אמה ההרוגה. כשראתה אותם שאלה: „מה, אתם חיים?"

אריה, האב, הבן יחיאל והאחות שושנה הצטרפו לפרטיזנים. אבל מאוחר יותר גייסו את האב לצבא הרוסי ובמשימתו הצבאית נגד הגרמנים נהרג.

הילדים הועברו לבית יתומים ברובנה. הם היו הילדים היהודים היחידים בין הגויים, והגויים התעללו בהם. יחיאל חיפש דרך לברוח משם. באחד הימים, כשישב על הגדר, ראה אדם עם זקן שנראה לו כיהודי. יחיאל קרא לו והתחנן בפניו וסיפר לו בבכי על כך שהם יהודים, וכי מתעללים בהם, והוסיף כי הוא עצמו יכול היה לברוח אבל יש לו אחות קטנה שאין הוא יכול לעזוב אותה. היהודי הרחמן התקשר עם ניצולי שואה מאותה עיירה, משפחת ישראל פוכטיק. הם אימצו אותם עד לנסיעתם לארה"ב ואז נשלחו יחיאל ושושנה לארץ - אלי.

מאוחר יותר גם נודעו לי פרטים על יתר בני המשפחה. בעיר הסמוכה, מנייביץ', גרו שני אחי, יוסף רייטר ומיכאל רייטר. עם כניסת הגרמנים לעיר נלקח מיכאל לבית המטבחיים, כביכול, לעבודה, ואחרי ימים אחדים, לאחר שביקשו כופר מאחיו יוסף - שחטו אותו.

יוסף יכול היה לברוח אבל הוא לא רצה להשאיר את אשתו החולה וכך הושמד גם הוא יחד עם שלושת ילדיו.

שמות יהודי טרויאנובקה שנספו בשואה

Jews from Trojanovka who were murdered in the Holocaust

בחובצ'יק אברהם
בחובצ'יק ברכה
בחובצ'יק טמה (תמר)
בחובצ'יק יעקוב
בחובצ'יק יצחק אהרון
בחובצ'יק קלמן
בחובצ'יק רבקה

גוז אליעזר
גוז צירל
גוז רוזה

גיטלמן אברהם
גיטלמן בילה
גיטלמן בלה
גיטלמן ברכה
גיטלמן ברל
גיטלמן ברל
גיטלמן דובריש
גיטלמן חייה
גיטלמן יהודה
גיטלמן יהודה
גיטלמן פריידל
גיטלמן שרה
גיטלמן שרה לאה +3

דיכטר בתיה
דיכטר דבושה
דיכטר דוב רהש
דיכטר חנה
דיכטר לאה
דיכטר מנדל
דיכטר מרים
דיכטר משה
דיכטר רייזל
דיכטר שלמה

וויצמן שמואל

ויינר אסתר
ויינר בן ציון
ויינר בן ציון
ויינר ברל
ויינר גולדה
ויינר גיטל
ויינר דינה
ויינר דשה +1
ויינר וולף
ויינר חנה גיטל
ויינר יהודה-לייב
ויינר יחיאל
ויינר ינטע
ויינר מאיר
ויינר מנדל
ויינר נח
ויינר רוסה
ויינר שמואל

טננבוים וירה
טננבוים מקס

ירטשון דבורה
ירטשון חיה צירל
ירטשון יהודה
ירטשון יהושוע
ירטשון ישראל
ירטשון שמעון
ירטשון שמעון +3
ירטשון שרה לאה

כהן חוה +2
כהן מתתיהו

מלמד אברהם
מלמד אברהם
מלמד אליעזר
מלמד אסתר מלכה
מלמד גדליהו
מלמד הינדה
מלמד הרשל
מלמד חוה
מלמד חנה אטה
מלמד טמה
מלמד יהושע
מלמד יחזקאל
מלמד יעקוב
מלמד לאה
מלמד מלכה +2
מלמד מנוחה
מלמד מנחם
מלמד מרים
מלמד מרים
מלמד נחמה +2
מלמד סוניה
מלמד קרסליה
מלמד רחל לאה
מלמד שפרינצה
מלמד שפרינצה

מרין אפרים
מרין חווה
מרין חיה אודל
מרין סנדר

נתנאל אהרון
נתנאל אוסנת
נתנאל לייבל
נתנאל מיכאל
נתנאל מרים
נתנאל משה
נתנאל סימה
נתנאל פייגה
נתנאל שמואל
נתנאל שרה

פליישמן אליעזר
פליישמן חנן
פליישמן רחל

קוט אברהם
קוט אסתר פייגה
קוט גיטל
קוט גיטל
קוט גיטל לאה
קוט וולף בר
קוט חיה לאה
קוט יהושע
קוט מאשה
קוט מרדכי
קוט מרים
קוט משה
קוט עלקה
קוט עלקה 1+
קוט צירל
קוט רבקה
קוט ריסה
קוט שלום
קוט שלמה בר

קוטלר גיטל
קוטלר חיה
קוטלר יוסף
קוטלר לייבל
קוטלר שמואל

קירז'נר אברהם
קירז'נר אליעזר
קירז'נר אליעזר
קירז'נר ברכה 2+
קירז'נר בתיה
קירז'נר גיטל 1+
קירז'נר זיסל
קירז'נר יהושע
קירז'נר מליה
קירז'נר מרדכי
קירז'נר רוסיה
קירז'נר שמעון

קרמר בריינדל
קרמר הרשל לייב
קרמר חיה
קרמר יחזקאל
קרמר ישראל
קרמר משה
קרמר עטל

קרמר צירל
קרמר צירל
קרמר רחל
קרמר שלמה
קרמר שמעון

רייטר אשר
רייטר ברוך
רייטר בת שבע
רייטר משה
רייטר פסח (נספה בפעולה בפרטיזנים)
רייטר פרידל

שוורץ אנשל
שוורץ דינה (דינצה)

שוורצבלאט אליעזר
שוורצבלאט פריידל

שניידר דבורה
שניידר זאב
שניידר חיים
שניידר יהושע (שייקע)
שניידר לייבל
שניידר מירל
שניידר מלכה

שמות בני העיירה טרויאנובקה שנפטרו לאחר המלחמה

Jews from Trojanovka who died after the war

גוז צירל
גוז מיכאל
גיטלמן אריה -
נפל בצבא האדום
דיכטר בתיה
דיכטר דוד
דיכטר יצחק
דיכטר זליג

דיכטר מרים
מלמד פרידל
מודריק רבקה
נתנאל אפרים -
נפל במלחמת השחרור
נתנאל מרים
קוט ישעיהו
קרזנר קרסליה

קרזנר נעמי
קרזנר שמעון
קרזנר שפרינצה
קרזנר שמואל
קרמר חיה
שניידר יוסף
שניידר מרים סלובה

שמות בני העיירה טרויאנובקה, בארץ ובחו"ל

Jews from Trojanovka, in Israel and abroad

גוז פולה - חיפה
גיטלמן יחיאל - בת-ים
גיטלמן שושנה ז בת-ים
גלזר טובה - חיפה
דיכטר יהודה - חיפה
דיכטר שלמה - ארה"ב
דנציגר טובה - רמת השרון
ווינר חיה פרל - ארה"ב

ז'קטר פני - קנדה
מודריק יעקב - קנדה
סירוטה שרה - רמת גן
פיגנבוים ציפורה - ראשון לציון
קוט אטה - קנדה
קויפמן מרים - רמת גן
קרני אטה - כפר סבא
קרזנר שלום - קנדה

קרזנר אניה - קנדה
קרמר יעקב - ארה"ב
קרמר יוסף - ארה"ב
קרמר משה - ארה"ב
שניידר יעקב - ניו זילנד
שניידר ראובן - חיפה

לישניבקה

היישוב היהודי בלישניבקה

ישראל גולד ודב לורבר

ישראל גולד

לא ידוע מתי הייתה ראשיתו של היישוב היהודי בלישניבקה. בבית הקברות במקום היו מציבות מלפני מאות בשנים.

היהודים עסקו בעיקר במסחר זעיר, במלאכות שונות וברוכלות. היה בית מדרש אחד בעיירה, דיין ושוחט, ובית מרחץ - מקווה. בשבתות ובחגים היו בני העיירה מתהדרים בבגדי שבת ונוהרים להתפלל בבית המדרש. לעיתים היה מזדמן אורח נכבד, כמו הרבי מטריסק, סטפן, מה שהיווה מאורע חשוב בעיירה.

בתקופת הימים הנוראים, היה השמש, מנחם מנדל ז"ל, ששימש גם מלמד, מעיר את יהודי העיירה לעבודת הבורא.

לימים הנוראים ולחג הפסח, היו מגיעים יהודים מכפרי הסביבה: קאראסין, גריבה ועוד, לבלות יחד עם יהודי לישניבקה בתפילה, ובהזדמנות זו נוצרו היכרויות בין הצעירים, לשם שידוכין. עד למלחמת העולם הראשונה מנתה הקהילה בסך הכל 70 משפחות יהודיות.

במלחמת העולם הראשונה נכבשה העיירה על-ידי האוסטרים, שציוו על פינוייה של כל האוכלוסייה היהודית מלישניבקה, הורודוק, ועיירות הסביבה למערב גליציה.

בעקבות קרבות הדמים שהתנהלו בין צבאות אוסטריה וגרמניה לבין הצבא הרוסי, נשרפו בתי היהודים כמעט כליל וכן בית המדרש.

עם סיום המלחמה חזרו לעיירה כעשר משפחות יהודיות בלבד והחלו לבנות את בתיהן מחדש.

בימי שלטון הפולנים חזרו החיים לאט לאט למסלולם, ומצבם הכלכלי של היהודים בעיירה השתפר, יחסית. אולם, מבחינה תרבותית וקהילתית, לא חזר המצב לקדמותו (לא היו בית כנסת, דיין, שוחט, חדר וכו').

עם התפתחות העיירה הקרובה מנייביץ', שהוקמה בתחילת המאה ה-20, ליד קו הרכבת קייב-וורשה, שזה מקרוב הונח, במרחק 15 ק"מ מלישניבקה, עבר חלק ניכר מבני לישניבקה להתגורר במנייביץ'. עיירה זו הייתה בתהליך של התפתחות מהירה מבחינה כלכלית וחברתית.

משפחות מעטות בלבד נותרו בלישניבקה, אולם משפחות אלה היו מרובות ילדים, שגדלו להיות בנים ובנות גאים. רוב הבנים שירתו בצבא הפולני. מן המפורסמות הוא שחמשת בניו של אפרים מאיר הנפח שירתו בצבא הפולני, וכן בני משפחות זפרן ולורבר.

דב לורבר (מלינקה)

עובדה זו היוותה גורם מכריע בעת התארגנות התנועה הפרטיזנית, שתחילה התבססה רובה ככולה על נוער יהודי וקלטה כל יהודי שהצליח להימלט מגיא ההריגה.

היחידה הונהגה על ידי כפרי אוקראיני, קומוניסט, בשם ניקולאי קונישצ'יוק ("קרוק"), שעמד בראש היחידה היהודית בימים ההם.

יחידת "קרוק" פעלה רבות נגד הגרמנים. אולם, עם הצטרפותם של שבויי מלחמה רוסיים, אוקראיניים ואחרים ליחידה, נוצרו יחסים מתוחים בין הלוחמים היהודים לבין הלא יהודים, שהאשימו את חבריהם לנשק על שהחזיקו מחנה משפחה יהודי של נשים, זקנים וילדים בקירבת היחידה הלוחמת, בטענה שמחנה המשפחה מכביד על פעולותיה של היחידה הלוחמת.

המתיחות הגיעה לידי כך, שהפרטיזנים הלא יהודים חיפשו, בדרך פרובוקטיבית, עילה לחסל את מחנה המשפחה ואת הלוחמים היהודים. עם התגלות הקשר, הופרדו הלוחמים היהודים, כ-100 איש, מהלא-יהודים, ובראשם מונה לעמוד המפקד הפרטיזן דב לורבר (מלינקה). הם המשיכו להילחם ביתר שאת, תוך שמירה על מחנה המשפחה שניצל כולו עד לשחרור. יעידו דבריהם של מפקדים לא יהודים על העובדות בשטח:

מפקד רוסי בכיר הכריז: "אם בתחילת ההתארגנות היווה מחנה המשפחה מעמסה על היחידה הלוחמת, הרי שבמרוצת הזמן, הפך מחנה המשפחה לעורף בטוח ליחידות הלוחמות, ובו מצא הפרטיזן מיטה, אוכל, טיפול רפואי וסניטרי, והעיקר - לב חם וסיוע, שכה היו זקוקים להם הפרטיזנים."

ביטוי מיוחד לדברים אפשר למצוא בעדותו של "קרוק", המציין שהקמת יחידת הפרטיזנים התאפשרה רק על ידי הבחורים היהודיים מלישניבקה, שהצליחו להציל כ-200 יהודים מהסביבה. הוא מספר על "פעולותיהם הנועזות של הפרטיזנים היהודים" בציינו ש"הם היו רבים שלחמו בכובשים לחיים ולמות".

רובם של אלה, שזכו לצאת מן היערות, מצאו את דרכם לארץ ישראל. חלק מהם הצטרפו לקרוביהם בארצות הברית.

גורלה של העיירה לישניבקה היה כגורל כל ערי ווהלין, עיירותיה וכפריה. ראוי לסיים שורות אלה על תולדות העיירה בדברי מר אברהם זפרן, שביקר בלישניבקה ב-1989, 50 שנה

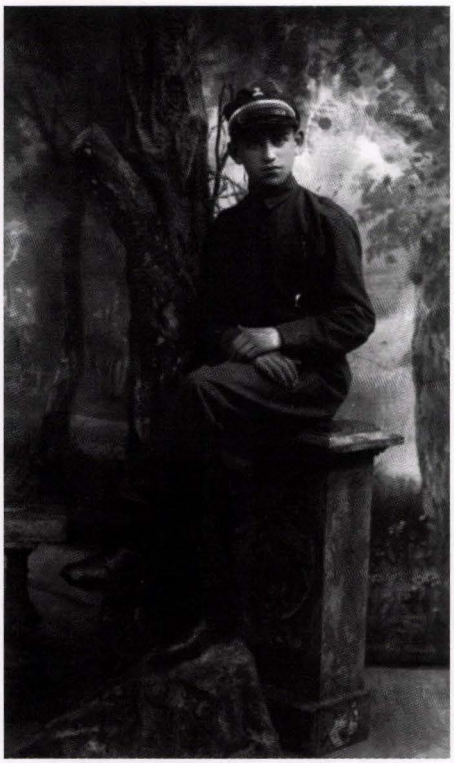
לאחר שעזב אותה. הוא זכר את עיירתו מנעוריו, תוססת חיים יהודיים, ולא מצא בה שום זכר ליישוב היהודי שהתקיים בה מאות בשנים.

ושאלתו קורעת הלב: "איפוה הבית שלנו?" "כדה נאשה חאטה"

ותשובת הכפרי האוקראיני: "נמה... נמה בילשה", אין, אין יותר....

"חבל על דאבדין ולא משתכחין..."

רשם ותרגם מאידיש יהודה מרין

דב לורבר בנעוריו

מצבת זיכרון לקדושי מנייביץ' והסביבה. כתוב באוקראינית (לא נקלט בצילום): "כאן טמונים כ-3000 יהודים שנרצחו בספטמבר 1942 ע"י הרוצחים הפאשיסטים". אומר "קדיש" מר אברהם זפרן מישראל, יוצא מנייביץ'-לישניבקה, שביקר שם עם בן אחותו בספטמבר בשנת 1989. לידם ילד אוקראיני, ששימש להם כמורה דרך.

משפחות זפרן ומורק

משפחת זפרן

אטל זפרן ובנה ברוך יוצאים לביקור במנייביץ'
1930

לאה וישראל מורק בעת ביקורם במנייביץ'
1930

זכרונותיי מתקופת הכיבוש והשלטון הגרמני-אוקראיני

דב לורבר, מפקד היחידה היהודית באוטריאד של קרוק

דב לורבר ("מלינקה")

ב-22 ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לברית המועצות, בלי להכריז על מלחמה. ברית המועצות הכריזה על גיוס כל כוחותיה.

אני עזבתי את עבודתי ב"ארטל" "קארל-מרקס" בכפר צ'רבכה שליד מנייביץ', והתייצבתי בלשכת הגיוס במנייביץ' שם התגודדו כל צעירי מנייביץ' וכן צעירים אוקראינים מכפרי הסביבה. כולנו חיכינו להוראה לאן לפנות. הגייסות ההיטלריסטים פרצו את הגבולות ללא כל קושי, ובשריוניהם שעטו מזרחה לעומק ברית המועצות. השתררה פניקה והמצב נראה מאוד "כאוטי" (מבולבל).

למחרת העלו אותנו על קרונות והסיעו אותנו לכוון הגבול הגרמני-רוסי שעל הנהר בוג. כשהגענו לקובל עצרו אותנו. הלאה אי אפשר היה להתקדם. הגרמנים התקדמו, כאמור, במהירות מזרחה. הקצינים שלנו החליטו להעביר אותנו מזרחה לברית המועצות.

ב-24.6 היינו כבר בסרני (המרוחקת מקובל 130 ק"מ וממנייביץ' 70 ק"מ).

בסרני שרר גם כן תוהו ובוהו. אנשים סבבו ברחובות מבלי לדעת מה לעשות. היו שהחליטו להמשיך מזרחה לבריה"מ והיו שהחליטו לחזור למשפחותיהם, להיפרד ולקחת דברים איתם. אני הייתי בין אלה. הצטרפתי לקבוצת איכרים אוקראינים מהאזורים שלנו שהחליטו לחזור לבתיהם. כעבור מספר ימים הייתי כבר במנייביץ'. בעיירה עצמה שררה פניקה בין היהודים, כי חששו ממה שמחכה להם מהגרמנים.

אני התאכסנתי אצל בת דודתי גיטל פלאש וסיפרתי לה שאני מתכוון לעזוב את העיירה מזרחה, לרוסיה. דעתה הייתה, שכמה שהמצב יהיה גרוע, בכל זאת כאן אתה בביתך. היא אמרה שאיננה מאמינה שהיטלר מתכוון להרוג סתם יהודים על לא עוול בכפם. היא התאמצה כל כך לשכנע אותי, ששיניתי את דעתי והחלטתי להישאר במקום.

תוך כמה ימים נטשו החיילים הרוסיים את מנייביץ'. בעיירה השתררה אנרכיה. לא היה שום שלטון חוקי. האוקראינים והפולנים המליכו את עצמם כשליטים, הקימו מעין מיליציה והודיעו ב"דקרט" שאפשר לפרוע ביהודים ללא הגבלה.

אלפי איכרים מכפרי הסביבה פשטו על העיירה והחלו לשדוד, תוך מכות ואיומים. האיכרים הפשיטו את היהודים, פשוטו כמשמעו, מבגדיהם, ונטלו מהם את כל רכושם.

ביום הרביעי פסקו השדידות והרציחות. מצב דומה היה בעיירות הסביבה, והיהודים כבר ייחלו לבואם של הגרמנים, שיגנו עליהם מפני השודדים והרוצחים.

כעבור כמה שבועות הגיעו הגרמנים לעיירה ואישרו את קיומה של המשטרה האוקראינית בהוסיפם גזירות נגד האוכלוסייה היהודית, שביצוען נמסר באופן רשמי לידי הרוצחים האוקראינים והחוליגנים הפולנים.

סיאטל, ארה"ב, 28 בינואר 1959.

החיים תחת הכיבוש הגרמני בתקופה הראשונה במנייביץ'.

בצילם של טרור ורדיפות, היו חיי היום-יום בעיירה קשים ביותר. מדי יום הוטלו גזירות חדשות על האוכלוסייה היהודית, שחייתה בתקווה ובציפיה לנס שיקרה - אולי היטלר סוף סוף ינחל מפלה... הנס קרה... אבל לצערנו מאוחר מדי...

מידי יום הגיעו שמועות על רדיפות היהודים בערים ובעיירות בסביבה, ביניהן הידיעה שהגרמנים אוספים את הגברים לעבודות. גם על מנייביץ' לא פסחה הגזירה הזו.

ביום בהיר אחד, הגיעו הגרמנים עם מכוניות משא גדולות והחלו, בעזרת המשטרה האוקראינית, לרכז את כל הגברים (מגיל 12 ומעלה). 375 יהודים רוכזו, תוך התעללות בהם, העמיסום על מכוניות המשא והובילום בדרך לכפר צ'רבכה, ל"קברי הסוסים". שם הוכנו בעוד מועד שלושה בורות עמוקים. היהודים הופשטו מבגדיהם ובצורה סאדיסטית רצחו אותם, לא לפני שהתעללו בהם. רבים היו עדיין בחיים כשכוסו באדמה על ידי האיכרים, שחפרו את הבורות. הם, הגרמנים ועוזריהם, השכיבו בשורה 20 איש ובאקדחים ירו בראשיהם של היהודים.

הרצח בוצע כך שלא ישמעו את הירויות בעיירה. הם מילאו את שני הבורות שיכבה אחר שיכבה, ואת הבור השלישי שנשאר רק כיסו באדמה ואת יתרת האדמה לקחו עימם במשאיות.

אני חושב שהייתי הראשון שנודעו לו הפרטים על הרצח שביצעו הגרמנים והאוקראינים.

לפני שנכנסו הגרמנים לעיירה לאסוף את הגברים "לעבודה", עברו בכפר צ'רבכה, ולקחו עימם כמה עשרות איכרים מצויידים במעדרים. הם הורדו ליד "קברות הסוסים" ונצטוו לחפור בורות. אותם איכרים נכחו בזמן הרצח והם שכיסו את הנרצחים.

מאיכרים מכרים נודעו לי כל הפרטים המחרידים, ובשובי למנייביץ' סיפרתי על כך לקרוביי, משפחת פלאש. כולם טענו שלא שמעו שום ירויות. דודתי, פערל פלאש, שכנעה אותם ללכת למקום הרצח, כדי להווכח אם אכן אירע האסון שבו נרצחו שני בניה, שלמה ויהודה.

אני זוכר, כמו היום, בשבת לפנות בוקר יצאנו בגניבה מהעיירה למקום הרצח. התמונה הייתה זוועתית. האדמה על הבורות הייתה סדוקה ומוכתמת בדם. דודתי התעלפה. שנינו חזרנו לעיירה, כשאנו בטוחים שאכן הרצח הנורא של 375 יהודים בוצע ויקירינו אינם בחיים עוד.

למרות שלא הסתרנו את מה שראינו, האנשים עדיין סרבו להאמין לבשורה מרה זו, וקיוו שבעליהן, ילדיהן, אבותיהם - חיים, אי שם... ועובדים, כפי שהודיעו הגרמנים.

הם נהגו לשלוח "סוכנים" יהודים ליודנראט לעיירות הסביבה, עם ידיעות כוזבות לפיהן ראו את היהודים עובדים בבתי חרושת, על מסילות הברזל, בתיקוני גשרים ועם בקשות מצידם לשלוח להם מזון ובגדים.

לא מעטים התפתו לכזבים אלה ושלחו חבילות ליקיריהם. ייתכנו שתי סיבות למשחק הזה של הגרמנים:

א. להרגיע את הקרובים בעיירות ובערים ולמנוע אי שקט ונסיונות התארגנות.

ב. לרושש את המשפחות מכל רכוש שנשאר אחרי הפוגרומים שערכו האיכרים האוקראינים על בתי היהודים.

ואכן, כפי שתוכנן על ידי הגרמנים, כעבור שנה בא החיסול המוחלט של כל האוכלוסיה היהודית בעיירה, באותו מקום שבו חוסלו 375 היהודים שנה לפני כן.

לא שכחנו זאת, ונקמנו את דמם בהיותנו ביחידת הפרטיזנים.

סיאטל, ארה"ב, 1.2.1959
דב (מלינקה) לורבר

חיסול היהודים בכפרים סביב מנייביץ' ובריחתנו ליער

החיים הקשים בעיירה, כתוצאה מהתנהגות המשטרה האוקראינית, וכן התנהגותו של היודנראט, ובעיקר של השוטרים היהודים, הפכו את החיים של היהודים לבלתי נסבלים. איבדתי את הקשר עם יו"ר המועצה האוקראיני של הכפר צ'רבכה, אחרי שהואשם בריגול לטובת ברית המועצות והוצא להורג (איתו הסכמתי לפעול במחתרת נגד הכובש הנאצי).

החלטתי לעזוב לכפר הולדתי, לישניבקה, שם עדיין התגוררה משפחתי. בכפר החיים היו עדיין יותר נסבלים, בגלל העדר מגע יום-יומי עם המשטרה האוקראינית, על אף שהשוטרים האוקראינים מהכפר הסמוך קאראסין פקדו מידי פעם את לישניבקה והתעללו ביהודים שגרו שם.

בלישניבקה גרו לפני מלחמת העולם הראשונה קרוב ל-200 משפחות יהודיות. אחרי המלחמה התפזרו יהודי לישניבקה בעיירות הסביבה, בעיקר במנייביץ', ורק שש משפחות יהודיות נשארו בלישניבקה. עיקר פרנסתם הייתה ממסחר קמעונאי, חנויות וכו'. שתי משפחות עסקו בניקוי צמר ופישתן במכונות ("צוחרלניות"), משפחה אחת עסקה בנפחות. כולם יחד מנו כ-40 נפש. מלמד קבוע לימד את הילדים לימודי דת ואידיש.

בערבי שבת ובשבת תמיד היה מניין. בית הכנסת היה באחד מבתי היהודים. ר' יעקב גולד - איש ירא שמים, שימש כבעל קורא וכמוהל. לקראת הימים הנוראים היו מגיעים יהודים מכפרי הסביבה לחוג את החגים באווירה יהודית.

יחסי השכנות עם האיכרים בכפר היו ידידותיים, אבל עם כניסת הגרמנים היחסים השתנו שינוי מוחלט לרעה, והם חיכו להזדמנות להיפטר משכניהם היהודים.

שבועיים לפני ראש השנה 1942, הגיעה הידיעה שהיהודים מהכפר השכן קאראסין הועברו למנייביץ'. ידענו שאנו, בני הכפר לישניבקה, בתור להעברה למנייביץ'. ידענו מה פרוש הדבר.

היינו 21 צעירים בגיל 15-30, שברחו ליערות הסביבה. ביום שהינו ביער ובערב חזרנו לכפר להוודע על גורלן של משפחותינו. באותו יום לא הגיעו הגרמנים לכפר ומשפחותינו, זקנים וטף, חיו בחרדה למה שעלול לקרות להם. אנחנו, הצעירים, החלטנו שאנו חוזרים ליער בכל תנאי. שכבנו באסם וחיכינו עד לאור הבוקר, מוכנים לצאת ליער. פתאום נפתחו שערי האסם ושמענו שקוראים בשמי. הכרתי את קולו של שמעון וולפר. הוא מסר לי בסוד שיוסף צבייבל מהכפר השכן ריבה, הגיע יחד עם איכר אוקראיני והם מבקשים שנצטרף אליהם לפרטיזנקה. הוא, שמעון, ביקש ממני להיפגש עם האיכר ולבחון את הצעתו. האיכר היה יו"ר המועצה ריבה בתקופת הסובייטים, שחי מזה שנה במחתרת וניסה להקים יחידה פרטיזנית מבני עמו - ללא הצלחה. עכשיו ראה הזדמנות להקים יחידה פרטיזנית מהצעירים היהודים. יוסף צבייבל היה בסוד העניין כל השנה וחשב שעתה הזמן המתאים לכך. כאשר החלטתי לצאת ליערות להלחם בנאצים, נתתי את הסכמתי להצעת האיכר ("קרוק"). יצאתי לחפש את כל הקבוצה - 21 איש, כדי שנקבל את הצעת האיכר.

משפחת הנפח החליטה להשאר בכפר, כי האיכרים הבטיחו לפרוש את חסותם עליה, בגלל חיוניותם לאיכרים.

הוחלט להישאר עוד יום בכפר ולקחת כל מה שניתן - בגדים, מזון וכו'. התחלנו לאסוף את הבגדים ואת המזון שמסרנו לשמירה אצל איכרים ידידותיים.

חלק מהקבוצה, בראשותי, נשאר באסם, וקבוצה שנייה עם מזון ובגדים נשלחה ליער, למקום מפגש שנקבע בינינו.

לצערנו, למחרת הופיעו הגרמנים בכפר, ובראותם שיותר ממחצית היהודים חסרים התחילו לאיים שהם יהרגו את היהודים במקום אם החסרים לא יופיעו. בסוף "הסתפקו" באלה שנותרו והעבירו אותם למנייביץ', בהשאירם את משפחת הנפח, ונתנו למשפחה 24 שעות לחפש את הנותרים ולהביאם לשוטרים שהתמקמו בכפר.

האיכר גילה אותנו באסם שבו הסתתרנו, והתחיל לצעוק בקול רם שנעזוב מייד את האסם. בלית ברירה עזבנו והוא הטיח נגדנו, איך אנו מעיזים להסתתר, אחרי שהוצא נגדנו גזר דין מוות. ניסיתי להסביר שהגרמנים מעבירים אותנו לעבודה במנייביץ' ואנו מבקשים ממנו שיאפשר לנו להשאר רק הלילה, ולמחרת נעזוב את האסם. האיכר עמד על דרישתו שעלינו לעזוב מייד. בלית ברירה יצאנו מהאסם ודרך שדות פתוחים התחלנו לרוץ ליער. למזלנו הרב, הגרמנים והמשטרה לא השגיחו בנו, וכך הגענו לפאתי היער, שם הסתתרנו בין השיחים בציפייה להיפגש בלילה עם יוסף צבייבל וידידו האוקראיני ("קרוק"). כשהלילה ירד, יצאנו למקום שבו נדברנו להיפגש.

בדרך לפגישה נכנסנו לאיכר, שביתו היה בקצה הכפר, להוודע על גורל משפחותינו. ממנו נודע לנו שאפרים-מאיר הנפח ביקר אצלו וביקש למסור לצעירים הבורחים שיבואו מייד לביתו.

שלחתי שני צעירים לאפרים-מאיר הנפח. הם חזרו עם בנו שמעון, שניסה לשכנע אותנו שנחזור. הגרמנים לא הורגים אמר, הם פשוט מרכזים את היהודים מהכפרים למנייביץ', ואם לא נבוא הם יהרגו את משפחותינו, שבינתיים הובלו למנייביץ', והמשטרה מחכה לאלה שברחו.

בינתיים הופיע "קרוק" והתחיל בינינו ויכוח, כשחלק רוצים לחזור וחלק - להצטרף לקרוק. וכך התחלקה קבוצתנו הקטנה: אני עם שלושת אחיי, והאלמנה נחמקה בלושטיין עם שני בניה ושתי בנותיה הצטרפנו לקרוק. משפחת הנפח - וולפר, משפחת זפרן ואבי החליטו לחזור לכפר ומשם למנייביץ'.

נדברתי עימם, שעם הרעת המצב לא תהייה כל אפשרות להתקיים ועליהם יהיה לברוח, ואנו נפגוש אותם במקום שבו אנו נפרדים. כמו כן ביקשנו שימסרו ליהודים במנייביץ', שקבוצת יהודים נמצאת ביערות לישניבקה-ריבה. נפרדנו מתוך תקווה שניפגש עם יקירינו בקרוב.

את הקבוצה הראשונה שלנו, שמנתה 11 איש ואשה (מלישניבקה), הוביל קרוק למעמקי היער, לאי מוקף ביצות. נשכבנו מיואשים תחת העצים: איך נוכל לשרוד בתנאים אלה?

קרוק התחיל להדריך אותנו איך לחיות ביער. תחילה עלינו להשיג נשק בכל מחיר. הוא הכיר איכרים רבים שבידיהם נשק, שניתן לרכוש אותו תמורת כסף ודברי ערך. ואם דרך זו לא תצלח, עלינו למצוא דרך להשיג נשק - כי זהו התנאי הראשון לקיומנו ביער.

בשבוע הראשון לשהותנו באי, הכיר לנו קרוק את כל השבילים הנסתרים המובילים מהאי לכפרי הסביבה. משם התחלנו לגנוב מזון - ירקות מהשדות ומהגינות. כמו כן יצרנו קשר עם איכרים ידידותיים, שונאי-גרמנים, ששימשו לנו כמודיעים.

על מנת להקל על יציאתנו מהאי לאסוף מזון מידי לילה, חילקנו את הקבוצה לשתי יחידות. מידי לילה יצאה קבוצה אחרת לחפש "טרף". קרוק התלווה לקבוצה אחת ואני לשנייה.

הצלחנו להשיג שני רובים והאחרים הצטיידו במקלות דמויי רובים.

בשבוע השני, לאחר שהשלמנו איסוף מזון, הסתפקנו בהשגת מלח וסוכר, ככל שיכולנו לקחת עימנו. את היתר שפכנו וערבבנו בחול כדי שלא יוכלו להשתמש בהם. אחרי שבועיים חשנו יותר ביטחון ונהיינו יותר תוקפניים כלפי משתפי פעולה וסרבנים. בינתיים הגיעו אלינו שמועות על הטבח שערכו הגרמנים ביהודי מנייביץ', לרבות היהודים שהובאו מכפרי הסביבה. עצב כבד ירד עלינו, כשאנו מבכים בלי הרף את יקירינו.

אחרי שנרגענו החלטנו, אני ויוסף בלאושטיין, לגשת למקום שבו נדברנו להפגש עם קרובינו. לצערנו, לא פגשנו אף אחד.

באחד הימים, בעוברנו ליד לישניבקה, פגשנו קבוצת אנשים ששוטטו ליד הכפר. הם נראו חשודים. פקדתי עליהם לעצור כשאני יורה באוויר. פתאום שמעתי שקוראים בשמי. זו הייתה הקבוצה הראשונה שברחה מהשחיטה במנייביץ'. ביניהם היו: יצחק קופרברג, וובה וורבה, דוד בלאושטיין, אשר פלאש, אבי, יהושע קנוניץ', חונק וולפר, אשתו בלומקה ואחרים שאת שמותיהם אינני זוכר.

סיכמתי מלכתחילה עם קרוק, שאם נפגוש יהודים שברחו ממנייביץ', גם כאלה שאני מכיר , לא נביא אותם לאי, למקום המשכן שלנו, אלא נשכן אותם במקום בטוח אחר. כל זה במקרה של התקפת גרמנים, כדי שהאנשים יהיו מפוזרים בכמה מקומות. הוריתי לאנשים לשהות ביערות ליד לישניבקה. נדברתי איתם שלמחרת בלילה אבוא לפגוש אותם, לאחר דיווח לקרוק, ונשכן אותם במקום בטוח. לקחתי את אבי ואת בלומה וולפר עימי.

למחרת באנו, קרוק ואני, והובלנו את כל הקבוצה והושבנו אותם במקום בטוח בין הכפרים לישניבקה ונברוסקה. ציידנו אותם במזון והורינו להם לא ללכת לשום מקום, עד שנבוא אליהם בשבוע הבא.

בלילה שלפני החיסול המוחלט, ברחו רבים ליערות הסמוכים, מתוך תקווה לפגוש אותנו, כי ידעו על קבוצת יהודים מלישניבקה המסתובבים עם נשק ביער. בינתיים הגיעה משפחת צבייבל, ישעיהו עם אשתו ושתי בנותיו. אחרי מספר ימים, מספר הנמלטים מנה כ-80 איש.

מחד, קרוק שמח שיותר ויותר אנשים מגיעים ליער. מאידך, הוא היה מודאג - איך נוכל לכלכל מספר כה רב של אנשים בלתי מזויינים, זקנים, נשים וילדים.

האנשים שהושבנו ליד הכפר נברוסקה, לא נשמעו לפקודת קרוק, שלא לצאת מהיער, ויצאו לכפר נברוסקה וגנבו משם דברים לקיומם. כך נודע לגרמנים, מהאיכרים, על המצאות קבוצת יהודים בסביבת הכפר והם החליטו לערוך מצוד עליהם.

דבר המצוד נודע לנו מאיכרים-מודיעים, ואז החליט קרוק להעביר אותם לאיזור אחר, ליד הבסיס שלנו. כשהגרמנים הופיעו במקום, לא מצאו אף יהודי. כך ניצלו היהודים ממוות בטוח.

סיאטל, ארה"ב, 12 בפברואר 1959

אחרי חיסול הגטו במנייביץ', החלו להגיע כמעט מידי יום ניצולים מהטבח. היינו כבר יותר ממאה איש.

הקבוצה הראשונה, בראשותו של קרוק, החליטה לחלק את הנמלטים לשלוש קבוצות, כדי למנוע את חיסולם. המצב חייב זאת כל עוד לא היה בידינו נשק כדי שנוכל להתגונן.

קרוק התמנה על ידינו כמפקד היחידה ואני הייתי נציגו וסגנו.

מקום מושבנו באי היה המטה, וממנו העברנו הוראות לכל שלוש הקבוצות. בינתיים השגנו מהאיכרים מספר רובים וכלי לחימה, וכן ביצענו מספר פעולות נקמה במשתפי פעולה עם הגרמנים. הרגנו אותם.

האיכרים מהסביבה החלו לפחד מהפרטיזנים וסברו שמדובר בצבא גדול של פרטיזנים. הם ביקשו הגנה מהגרמנים, אבל אלה העדיפו להתבצר בתחנות משטרה. הם פחדו מיהודים מזויינים בנשק.

החרמנו מזון ובקר שנועד לגרמנים. התחלנו לאגור מזון ובגדים לקראת החורף, שהיה קרוב מאוד. החרמנו מספר סוסים ועגלות להעברת כל הציוד למחנה שלנו.

אחרי שישה שבועות ביער נפגשנו עם קבוצת פרטיזנים, שהיו בהתארגנות כמונו, ושכנו לא רחוק מאיתנו. עד הפגישה לא ידענו מאומה על הקבוצה. אחרי הפגישה עם היחידה בראשותו של יוזף סוביסיאק ("מקס"), יצאנו לחסל איכר ששימש כמורה דרך לגרמנים להגיע לבסיס שלנו. את האיכר הרגנו ואת כל רכושו החרמנו. בחוזרנו מהפעולה נתקלנו בקבוצה שאיכר שימש לה מורה דרך. האיכר, שהכיר את קרוק, הסביר לו שזו קבוצת יהודים שנמלטו מהטבח והם רוצים להפגש עימו. קראתי לקרוק, והוא שמע את סיפורם. הם פשוט טעו ביער ולא הצליחו להגיע לבסיס שלהם. קרוק ואני הובלנו אותם לבסיסם, שהיה בקרבת הבסיס שלנו. מפקד היחידה היה קצין רוסי בשם נסייקין. ליחידה הייתה תחנת רדיו והם קיימו קשר עם מוסקבה. הסברנו להם את מצבנו הקשה, בגלל העדר נשק. נסייקין התקשר למפקדה המרכזית בבילורוסיה והובטח לספק לנו נשק.

מאחר והתמצאנו טוב יותר מהם בשטח, החלטנו לשתף פעולה בינינו. היחידה בראשות נסייקין מנתה 30 איש. תפקידם העיקרי היה פיצוץ רכבות שהובילו חומר נפץ, נשק, ציוד וחיילים לחזית המזרחית.

מהם נודע לנו על קבוצה נוספת בהנהגתו של קרטוכין. הקבוצה הייתה מורכבת מצעירים יהודים מפובורסק.

החלטנו להעביר ליחידתו של נסייקין מזון, כי הם היו מחוסרי כל אספקה.

כמה לוחמים מיחידת נסייקין ובראשותו הצטרפו אלינו והגענו לכפר ריבה. בהתקרבנו לכפר נודע לנו מהמודיע שמספר רב של שוטרים עם מפקדם שותים לשכרה באחד הבתים. בחורינו, יחד עם הלוחמים של נסייקין, פרצנו לבית והפתענו את השוטרים. נסייקין העמיד אותם עם הפנים לקיר וירה בהם, כשלושים איש. נשאר תינוק, ונסייקין שאל מי רוצה להרוג את התינוק. לידי עמד הנער יוסף בלאושטיין, כבן 15, והוא אשר ביקש לירות בתינוק - וכן עשה.

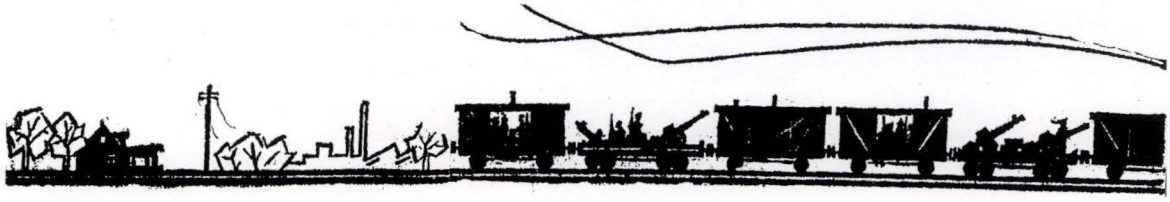
כל אותו לילה עשינו "רקויזציות" - החרמות של מזון. העמסנו את המזון על 20 עגלות וכן השגנו בכפר שלושה רובים.

זה היה המבצע הגדול ביותר שביצענו עד אז.

סיאטל, ארה"ב, 21.2.59

עוד על הפעילות של יחידתנו - בספר "כאורנים גבהו"

תורגם לעברית על-ידי יהודה מרין

דב לורבר (מלינקה) ז"ל

דב (ברל) נולד בכפר לישניבקה שליד מנייביץ'. בכפר זה התקיימה קהילה יהודית די גדולה מדורי דורות. היו אלה יהודים גאים, אמיצים, חרוצים, שהסתדרו יפה עם שכניהם האוקראינים.

בקיץ 1942 הצטוו יהודי לישניבקה על-ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים לעקור למנייביץ'. הגרמנים רצו לרכז את כל היהודים יחד לקראת השמדתם. יהודי לישניבקה לא מילאו את הצו ובמקום זאת עברו ליער הקרוב. דב סיים לפני המלחמה את שירותו בצבא הפולני, ונחשב כצעיר מכובד ואמין בכפר. לפיכך, כאשר קרוק (קונישצ'וק) הופיע בסביבה, פנה לדב כדי לארגן יחידה פרטיזנית. מאז פעלו שניהם יחד: קרוק היה למפקד ודב לסגנו.

הראשונים ביחידה היו צעירים וצעירות יהודיים מלישניבקה וממנייביץ'. במשך הזמן היחידה גדלה לגדוד. דב היה המפקד של הפלוגה היהודית בגדוד. פלוגה זו הצטיינה בקרבות ובמעשי חבלה ועל כך נכתב הרבה.

השתתפתי כמעט בכל הפעולות של הפלוגה היהודית לצידו של דב. היה זה אדם שתקן בדרך כלל, בעל אינטליגנציה גבוהה. הוא קרא הרבה והתעניין בשטחים רבים.

כמפקד ידע לקרוא את מפת הקרב ולקבל החלטות נכונות. מבחינת אומץ וגבורה נתן דוגמא אישית. לפעמים היה נדמה לי שאדם זה אינו יודע מה זה פחד. גם הפרטיזנים הרוסיים העריכו אותו כלוחם וכמפקד. דב היה יהודי גאה, תמיד מוכן להגן על הכבוד היהודי.

נפטר בדצמבר 1996. יהי זכרו ברוך!

זאב רווה (וורבה)

אייזיק אברך ז"ל

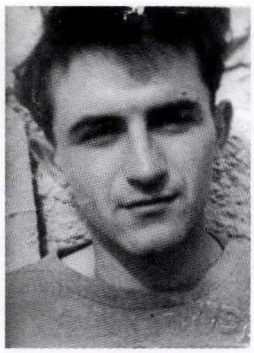
פרטיזן מצטיין שלחם ביערות ווהלין ופוליסיה. אחרי הניצחון נרתם להעביר את פליטי השואה לארץ-ישראל. הוא נרדף ונענש, ונכלא בבתי-סוהר, על-ידי אותם סובייטים שציינו אותו לשבח על מאבקו ההירואי - כפרטיזן.

נער בבית סבא

יעקב לייב גולד

גדלתי בבית סבא יחד עם אחותי גיטל. היות והיינו יתומים מאב, אחי הגדול שמוליק גדל ולמד במנייביץ' אצל סבתא שיינה-לאה גורפינקל. מי לא הכיר את סבי יעקב לייב גולד מלישניבקה? לא רק היהודים, אלא גם הנוצרים כיבדוהו בשל יושרו, וטוב ליבו. הוא היה דמות מיוחדת במינה. תמיד היה מוכן לעזור לזולת. רב בלתי רשמי של האזור ושל לישניבקה. בעל הופעה מרשימה ומכובדת, שומר מצוות, מסביר פנים לכל אחד. היו הרבה שרצו לשמוע אותו, להתייעץ איתו. תמיד היה מוכן לעזור, וסבתא טייבל הייתה עזר כנגדו.

אמי, לובה גולד, מבית גורפינקל ממנייביץ', היות והייתה אלמנה בילתה חלק מהזמן איתי ועם אחותי גיטל בלישניבקה וחלק מהזמן עם אחי שמוליק אצל אימה שיינה-לאה גורפינקל. היה לה אח במנייביץ' בשם הרשל גורפינקל השען.

מדי פעם היינו נוסעים, יחד עם אחותי וסבא יעקב לייב, למנייביץ', על "וואגוניטקה" מהכפר קאראסין. אני ואחותי גיטל היינו מבקרים את משפחת אמי לובה וסבי אצל בנו סרוליק גולד.

והנה פרצה המלחמה, ואני רק בן 14 בערך. אחי שמוליק, שהיה בחופשה אצל סבא, ולא היה באפשרותו לחזור למנייביץ', היה בן 18. אמי נשארה יחד עם אחותי גיטל בת העשר במנייביץ'.

האוקראינים התארגנו בקבוצות לאומיות (זלנובצי, טרסבולבה) והתחילו לשדוד ולהרוג יהודים, ולמרר את חייהם. אנו הצעירים בלישניבקה היינו יוצאים במשך היום ליער, לעבודה, כביכול, לעזור למאמץ המלחמה של הגרמנים.

אבל האמת היא, שברחנו מהבתים כדי שלא יאספו אותנו למחנות עבודה כפי ששמענו מתלחשים. בערב היינו חוזרים למשפחותינו. הגיעו שמועות שמעבירים יהודים מכפרי הסביבה למחנה (גטו) במנייביץ', ואנו, הצעירים, התחלנו גם לישון מחוץ לבית, בגורן עזוב או מרוחק מהכפר. היינו מתגנבים בלילה ויוצאים בבוקר השכם.

זוכר אני, יום אחד, לא יצאתי עם האחרים לעבודה ביער ונשארתי בבית. פתאום נכנס לבית של סבא גרמני בליווי איש משטרה מקומי, זאת אומרת מהכפר קאראסין, שם הייתה תחנת משטרה שגם שלטה על כפר לישניבקה. הם עשו חיפוש בבית ודרשו דבר מה מסבי, אינני זוכר מה. אני זוכר רק שהשוטר תפס את הזקן של סבא והתחיל למשוך אותו לאורך החדר. לא יכולתי להתאפק ודחפתי אותו. הוא דרך את נשקו ואני קפצתי דרך החלון וברחתי מהכפר, ומאז הסתתרתי. הייתי חוזר בגניבה בערבים הביתה לקחת אוכל בשבילי ובשביל אחי שמוליק.

ערב אחד ישנו בגורן כשמונה נערים ונערות. שמענו רחש ולחש. לא ידעתי במה העניין. אחי שמוליק בא ואמר לי "לייזר, אני יוצא לפרטיזנים. באו לאסוף אותנו יוסף צבייבל עם עוד פרטיזן, (שלימים נודע בשם "קרוק"). אבל אי אפשר לקחת את כולם יחד, אז אתה ועוד אנשים תבואו מחר בערב אל ה"גשר" בסביבת היער ואז תצטרף גם אתה". נפרדנו. לא ישנתי כל הלילה בגלל ההתרגשות והפחד. מה אגיד לסבא ולסבתא שהיו כל כך קשורים אלינו. ובפרט שאחי שמוליק ביקש למסור שהוא לא יכול היה לבוא להפרד מהם. הוא כל כך הצטער על כך כל חייו.

הקדמנו לצאת. אלה שנשארו בגורן חזרו לביתם לקחת מזון ובגדים, ולהיפרד מהמשפחה. רוב המשפחות הסכימו לדרך הצעירים. הגעתי לסבא ולסבתא וסיפרתי להם על החלטתנו ומסרתי את בקשתו של אחי שמוליק, שלא יכול היה להגיע להיפרד. סבתא טייבל מאוד בכתה ולא הסכימה שגם אני אלך, היות והייתה מאוד מאוד קשורה אלי - היא הרי גידלה אותי מגיל שש. סבא דיבר על לבי ואמר לי, את זה לא אוכל לשכוח לעולם: אנו אנשים מבוגרים, עבורנו החיים נגמרו, אבל הצעירים עוד לא הספיקו בחייהם כלום, אולי מישהו מהם ישאר בחיים, ומשפחת גולד תמשיך להתקיים. וכך, בלב כבד ובבכי מר סבתא נפרדה ממני. אבל סבא לא בכה, רק ליטף אותי מספר דקות, נישק אותי ושלח אותי לדרכי שלא אני ולא הוא ידענו איך תיגמר.

למחרת נודע לי מפי האיכרים שלקחו את היהודים מלישניבקה למקום בלתי ידוע. אחר כך נודע שהם נלקחו למנייביץ'. אבל הם לא החזיקו את היהודים הרבה זמן במחנה, והתחילו להשמיד את מי שלא ברח. אלה שברחו נרצחו על-ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

לפנות ערב התקרבנו אל הגשר. הייתי עייף מההליכה במשך כל היום, ומכך שכל הלילה לא ישנתי. הגשר, כנראה, היה בו משהו מרגיע ונרדמתי למספר דקות. פתאום שמעתי רשרוש ודריכת נשק. קפצתי ושאלתי ביידיש מה יש? ואז שמעתי את קולו של אחי אומר ברוסית שזה משלנו, אחי לייזר. חיכינו עוד זמן מה במקום על מנת לאסוף את מי שיגיע כפי שהוסכם יום קודם לכן בגורן. הגיעו עוד מספר בחורים, והיה גם ויכוח עם קרוק שהוצג לפנינו בתור מפקד הפרטיזנים, כי היו משפחות שפחדו ולא רצו להיפרד. קרוק

ומשפחתו גרו בכפר גריבה, שם הוא היה ראש מועצת הכפר ("סולטס") בזמן הרוסים וברח לרוסיה עם פרוץ המלחמה, וחזר לארגן פרטיזנים. בגלל שהותקפה הפלוגה שלו על יד קייב כמה אנשים נהרגו ונפצעו והיתר חזרו לביתם.

הוחלט יחד עם יוסף צבייבל לארגן ולהציל כמה שיותר יהודים. יצאנו לדרך עוד כשישה צעירים ובראש קרוק שהוביל אותנו למחנה הפרטיזנים. מיד ניתנה הוראה לחלוץ נעלים ולהחביא אותם ביער. הוסבר לנו שהאוקראינים לא מתהלכים בנעלים ובפרט לא ביער חוץ מאשר בחג או ביום ראשון. אם ננעל נעלים יידעו שהיהודים ברחו ליער וידוע היה שליהודים אין נשק, וגם לנו לא היה נשק ואז ישמידו אותנו. ברגע הראשון ראיתי אצלו אקדח. ליוסף היה רובה ולאחי שמוליק היה תלוי רימון.

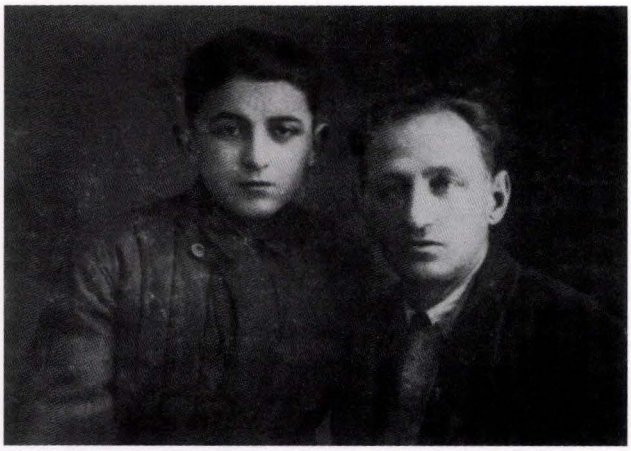
בכפר גריבה הורה קרוק לאחד האחים לורבר להיכנס ולהוציא כבש. אף אחד מאיתנו לא הבין במה מדובר, מה זאת אומרת להיכנס ולקחת. קרוק נכנס בעצמו, הוציא כבש, העמיס על כתפו של לורבר ואמר „לדרך, תצטרכו ללמוד שמהיום והלאה אין דרך אחרת, אף אחד לא יתן לכם כלום אם לא תקחו לבד".

הוא הוביל אותנו כל הלילה בדרך לא דרך, סובב אותנו דרך ביצות כל הלילה. לימים נודע לנו מה הייתה הסיבה: הוא פחד שנגיע למחנה ולא נראה יותר פרטיזנים, רק את הצעירים מהלילה הקודם, ונרצה לברוח. אז לא הייתה ברירה אלא לגרום לנו להרגיש שאנו נמצאים במקום מרוחק, ולא נדע איך לברוח. האמת היא שבאנו וראינו שאנו נהיה הגרעין לפרטיזנים. במשך היום כל אחד מאיתנו התבגר, נעשה עצמאי, וראינו שאין ברירה אחרת - זו הדרך לנקום ולהישאר בחיים.

באותו יום הסביר לנו קרוק שאי אפשר שכל אחד מאיתנו ימשיך להקרא בשמו היהודי, ושאנו צריכים להשיג נשק בכל מיני דרכים. לאחי שמוליק נתן שם "פרונזה" על שם מנהיג רוסי, ולי "לוטצ'יק" - טייס - היות והייתי קל רגלים וטיפסתי על עצים לראות אם אין זרים בסביבה.

למחרת בלילה שלח אותנו קרוק להביא אוכל מהשדות של האוקראינים והשאיר שמירה במחנה. זוכר אני שהביא אותנו לשדה תפוחי אדמה והסביר איך להוציא גבעול, לקחת את תפוחי האדמה לשקיות מוכנות שהבאנו איתנו, ולהחזיר את הגבעול כדי שהאוקראינים יחשבו שאלה היו חזירי בר שחפרו ולא אנשים. לימים האיכרים התחילו לשים מלכודות נגד חזירי הבר, ונערה אחת נתפסה לה הרגל, ובנס לא נשברה. לא היינו חוזרים לאותו שדה במשך כמה שבועות, כל פעם היינו מחליפים אזור. נשק היינו צריכים להשיג בכל מיני דרכים. ידענו שאצל כל גוי יש נשק וראינו במו עינינו שבזמן שהגרמנים הופיעו הוציאו הגויים את הנשק על מנת לאיים על היהודים כאשר שדדו את רכושם.

היינו מגיעים לכפרים. קרוק היה נכנס ראשון לבית

אליעזר גולד ודודו נפתלי גורפינקל

ומתחיל לתת פקודות ברוסית: להציב מכונת יירייה על הגג משמאל, שניים עם אוטומטים מימין - על מנת לעשות רושם שאנו יחידה חמושה מכף רגל ועד ראש. עם אותו רובה היינו מתחלפים מספר אנשים: נכנסים לבית כשפעם הרובה עם רצועת עור, פעם עם חבל, פעם עם סמרטוט; אחד עם שרשרת כדורים לאורך החזה, אחד עם השרשרת כמו חגורה עם האקדח. וזה היה למחרת עושה רושם גדול בכפר. לאחר מכן היינו מתחילים לטפל בבעל הבית - איפה הנשק שלו. זה לא היה דבר קל לקבל את הנשק של האיכר. הוא היה מוכן לתת את חייו אך לא את נשקו. אבל ברגע שנתן, גם אמר שיש נשק אצל איבן שכנו, או גיסו, וגילה היכן הנשק מוסתר. את הנשק הוצאנו מהם, בדרך כלל, באלימות. לא הייתה ברירה אחרת. ואם האיש היה משתף פעולה עם הגרמנים או הרג יהודים, היינו מחסלים אותו.

כשהתחילו לחסל את גטו מנייביץ', וזה לא לקח הרבה זמן, הצטרפו לאוטיראד שלנו כמה צעירים עם משפחותיהם, אבל קרוק לא רצה לקבל אותם בהתחלה. רק חברו יוסף צבייבל תמיד היה מדבר על ליבו. קרוק דרש נשק מכל מי שרצה להצטרף ותמיד אמר, שאנו מבצעים פעולות כדי להשיג נשק, ושהוא לא יכול להיות מפקד מחנה אזרחי בלי נשק. אחרי שגדלנו גם בנשק וגם באנשים - ורובם היו יהודי הסביבה - התחלנו לתקוף תחנות משטרה על מנת לקחת עוד כמה רובים.

זוכר אני, שביום בהיר אחד, כשהיה במצב רוח מרומם, שלח קרוק פרטיזן עם עגלה עמוסה בביצים ותרנגולות לתחנת משטרה. העגלה הייתה ממוקשת. היות והגרמנים אהבו תרנגולות, הם רצו לפרקה מתוכנה, ואז התפוצץ המטען ונהרגו הרבה גרמנים.

גם פעולות עונשין ביצענו. זוכר אני כפר על יד מנייביץ' שאנשיו שדדו והשפילו את יהודי מנייביץ'. כפר זה נשרף על ידי האוטוריאד קרוק על האנשים שהיו בתוכו. כ-40 בתים

נשרפו והושארה אזהרה: "ככה ייעשה לפושעים שרוצחים יהודים".

התחפרנו לקראת החורף - בתוך האדמה בנינו בתים. בית סבי הועבר ליער, ונבנתה המפקדה של קרוק. אחי שמוליק - לא הייתה פעולה שלא השתתף בה, ותמיד היה הראשון לצאת לקרב. הוא היה אהוד על כולם. תמיד רצו לצאת איתו לפעולות, כי הוא הכיר כל שביל ביערות, לא ידע פחד מהו, ותמיד רצה לנקום בגרמנים ובאוקראינים שהרגו יהודים. והנה פתאום התחיל לסבול מפצעים ברגליו. פצע מוגלתי על כל רגל, שהפריעו לו לצאת לפעולות. לא היו תרופות בנמצא. הוא היה שם תפוחי אדמה מרוסקים על הפצע כדי להוציא את החום והמוגלה. היות והיה מאוד מקובל גם על קרוק, מינה אותו קרוק למפקד עמדה ותחנות התראה בכניסה ליערות. והנה, יום אחד, אחרי שנה וחצי עם הפרטיזנים, יצא שמוליק לסיור עם ארבעה פרשי פרטיזנים לאורך פסי הרכבת, ונתקל בחוליה מהאוטריאד שלנו, שיצאה לפוצץ רכבת צבאית גרמנית. אחד הפרטיזנים נשא חומר נפץ על גבו, מוכן לפעולה. בגלל חוסר זהירות אירעה התפוצצות. אחי שמוליק, שעמד במרחק מה ממנו, נפצע אנושות ולא הייתה אפשרות להגיש לו עזרה ראשונה במקום בגלל שלא היה רופא. הוא הועלה על העגלה והועבר למחנה שלנו. היות והמרחק היה די גדול - כ-2.5 ק"מ, נפח שמוליק את נשמתו בדרך.

בבוקר, כשקמתי, ראיתי חבר של אחי שמוליק עומד במשמר כבוד בבית הקברות הסמוך למחנה שלנו, בתוך היער. כשראה אותי, נפל מתעלף. אז הבנתי, שאני נשארתי יחיד מכל משפחתי. זוכר אני פעם, שאחי רצה להרוג אותי בגלל שפגש אותי בכפר הסמוך ליער, יחד עם עוד צעיר בגילי. לכל אחד מאיתנו היה רובה קצוץ קנה בידו. זה הנשק שהיינו משיגים אצל האוקראינים: הם היו מקצצים את הקנה והקת כדי שיהיה קל להסתירו. אחי רגז עלי על שיצאתי יחד עם צעיר אחר, בלי ליווי מבוגר. ואז אמר לי: „במקום שהגרמנים יהרגו אותך על ידי עינויים, אני אפתור את זה בלי כאבים".

הוא תמיד שמר עלי ולא נתן לי לצאת לפעולות ללא צורך, כי רצה שמישהו ממשפחתנו יישאר בחיים.

עם מותו של אחי שמוליק הרגשתי שבשבילי הכל נגמר, כי לא היה לי אף אחד בעולם, ואני נער עדיין. עם גמר המלחמה חזרתי למנייביץ'. אולי, חשבתי, קרה נס ובכל זאת נשאר מישהו ממשפחתי - משפחת גולד או משפחת אמי גורפינקל. אבל, לצערי, לא היה אף אחד.

והמלחמה נמשכה. במנייביץ' הוקמה יחידה שהייתה כלפי חוץ, בית חולים לכל דבר, שקיבל פצועים, אבל מי שהיה בפנים ראה שיש גם יחידה אחרת, שעסקה במודיעין. הביאו שבויים, תיחקרו אותם, שלחו מסרים לחזית ואספו ידיעות טריות, הכל תחת מסווה של בית חולים צבאי נייד. קיבל אותי ליחידה רב סרן בשם מנצקנוב יורי איבנוביץ. הגעתי עם הגדוד עד לוורשה. הוא שלח אותי לרוסיה לקורס של חמש שנים לקציני זוטרים, אבל שם, ברוסטוב, התחילו הלימודים חצי שנה קודם לכן, ולא התקבלתי. חזרתי לגדוד וביקשתי להשתחרר. קיבלתי הרבה מכתבים מרוסיה, מדודי סרוליק גולד, שגם הוא נשאר לבד.

חזרתי שוב ללישניבקה ולמנייביץ' לחפש קרובים, אך לא מצאתי אף אחד.

שמענו שיש אפשרות להגיע לפולין בצורה בלתי ליגאלית, ומשם לארץ ישראל, שעליה חלם סבי יעקב לייב. הגעתי לפולין והתקבלתי לקיבוץ בוורשה. שמענו הרצאות מאנטק צוקרמן, סגן מפקד גטו ורשה, לעודד אותנו להגיע לארץ. בדרך לא דרך, לפני קום המדינה, הגעתי לארץ. עברנו אימונים שונים. חילקו את הגרעין שלנו - חלק לנגבה וחלק לדן ושוב פרצה מלחמה, אבל על עצמאותנו - מלחמת השחרור. וכך, נותרתי נער מבית סבא יעקב לייב גולד מלישניבקה, ללא ילדות וללא נעורים, בגלל השואה המחרידה שעברה על הדור שלנו.

לזכור ולא לשכוח!

אלחנן וולפר

בלומה שוורצבלט (וולפר)

אלחנן וולפר

בלומקה וולפר (שוורצבלט)

מרדכי (מאטל) שוורצבלט

אלחנן (חוניק) נולד ב-8.10.1912 בכפר לישניבקה שליד מנייביץ', להוריו אפרים-מאיר ופסיה. בבית הם היו שישה אחים ואחות אחת. כל חייו עבד קשה כנפח אצל אביו.

הוא שירת בצבא הפולני במשך שנתיים (כל חמשת האחים שירתו בצבא). אלחנן ואני התחתנו בשנת 1937, וב–1938 נולדה ביתנו הראשונה דינה. בשנת 1940 נולדה הבת השנייה, ציפורה.

עם פרוץ המלחמה, בשנת 1939, נכנסו הסובייטים, על פי הסכם עם הגרמנים, למזרח פולין. בשנת 1941 פלשו הגרמנים לברית המועצות. הם פלשו לאזורנו, ובסיוע האוקראינים והפולנים העבידו הגרמנים את היהודים בעבודות כפייה. היהודים סבלו חרפת רעב ועינויים מידי הגרמנים ושכניהם האוקראינים. כפו עליהם לענוד טלאי צהוב כדי להשפילם ולהפרידם מהאוכלוסייה הלא-יהודית.

אלחנן עבד כנפח בעבודות כפייה בשביל הגרמנים ואני, אשתו בלומה, עבדתי במנסרה (פרקטניה) בעבודות כפייה.

באוגוסט-ספטמבר 1942, התפשטו שמועות על חיסול היהודים בכל האזור. בביתנו נאספו מספר בחורים לטכס עצה איך לברוח ליער כדי לנקום בגרמנים ועוזריהם. הוחלט לצאת ליערות יום לפני החיסול הסופי (כ"ג באלול תש"ב).

בקבוצה היו עשרה איש. קבענו נקודת מפגש, ובשעה היעודה התאספנו. זה היה ביום שישי בבוקר, ולמחרת, בשבת, בוצע החיסול.

הקבוצה יצאה ליערות, לאזור של ביצות בלתי עבירות, ששימשו לנו כמחבוא עד שעות הלילה המאוחרות, ואז הוחלט להמשיך לעומק היערות בסביבות הכפר לישניבקה, שם נפגשנו עם עוד קבוצת יהודים, שברחה ימים מספר קודם לכן.

הוחלט להקים קבוצת אבטחה בפיקודו של אלחנן כדי לחפות על הנשים והילדים. בלילות היינו יוצאים להשיג מזון מהכפרים והשדות שבסביבה, וביום היינו מתחבאים בתוך הביצות. נשק לא היה לנו בתחילה, רק רובה אחד קצוץ קנה ובו חמישה כדורים בלבד.

לימים נודע לאיכרי הסביבה שאין ליהודים נשק, ומידע זה מסרו למשטרה. המשטרה החליטה לחסל את ה"שודדים" היהודים.

יחזקאל וולפר

לילה אחד, כשאלחנן היה בשמירה, הגיעה קבוצה של אנשי משטרה גרמניים ואוקראיניים עם גששים, כדי לחסל את קבוצת היהודים (זקנים, נשים וילדים).

כשאלחנן הבחין בהם מרחוק, הוא ידע להבחין בין אנשיו הפרטיזנים, שיצאו לפעולה, לבין האויב. הוא

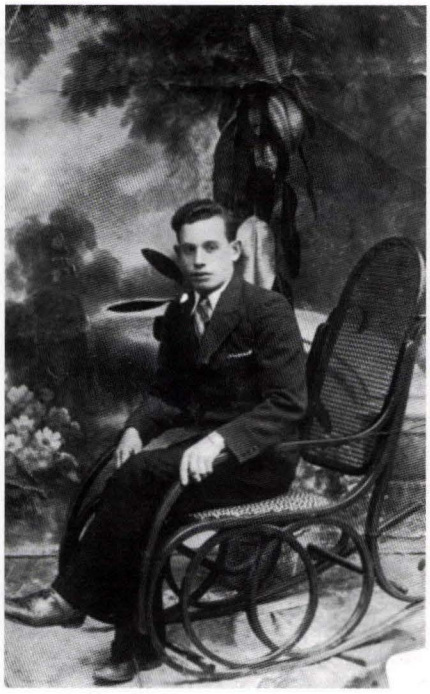
ילד שאומץ ע"י הפרטיזנים

נקט פעולת הסחה: הוא טיפס על עץ, כשהוא יורה כדור מעץ אחד קפץ לעץ השני, ירה משם כדור נוסף ועוד אחד, עד שהשוטרים נעצרו בחושבם שנמצאת שם קבוצה גדולה של פרטיזנים שהבחינה בהם. הם נסוגו מהיער. הם לא ידעו שאיש אחד (חוניק) ירה את כל הכדורים.

באותו לילה נסוגה כל קבוצת הפרטיזנים מהאזור שבו שכנה. למחרת הגיעה יחידה גדולה של גרמנים לחפש את הפרטיזנים. הם הגיעו עם גששים כשמטוסים מסיירים מלמעלה, אך לא מצאו את הקבוצה. הקבוצה כולה שכנה בתוך הביצות ולא התגלתה. בכל זאת היו מספר נפגעים מהפרטיזנים, שחזרו מהמקום הקודם שבו שהו ונתפסו על-ידי השוטרים.

הפרטיזנים היו יוצאים לפעולות חבלה כגון: פיצוץ רכבות, גשרים, תחנות משטרה, תקיפת משאיות עם חיילים גרמניים ועוזריהם האוקראינים, מחסני נשק. הם היו פושטים על חוות ממשלתיות כדי להשיג מזון, ועל הכפרים שבסביבה כדי לקחת מזון וביגוד מאיכרים ששדדו את היהודים בזמן הפרעות, וכך לקיים את מחנה המשפחה בתוך היערות.

יצאנו מהיערות בשנת 1944, אך לא יכולנו לחזור לביתנו במנייביץ' כי שם עדיין היו הגרמנים. מצאנו מקום מקלט זמני בעיירה רפלובקה (30 ק"מ ממנייביץ'). ברפלובקה גויסו לצבא

יהודה וולפר

האדום יהודים שנלחמו ושרדו ביערות, ורובם ככולם נפלו חללים בדרך לברלין.

אלה שלא גויסו, אזרו כוח ויצאו את הארץ המקוללת, רווית דם היהודים, לפולין - לובלין ומשם בדרך לא דרך, בעזרת ה"בריחה" הגיעו ארצה בשנת 1946.

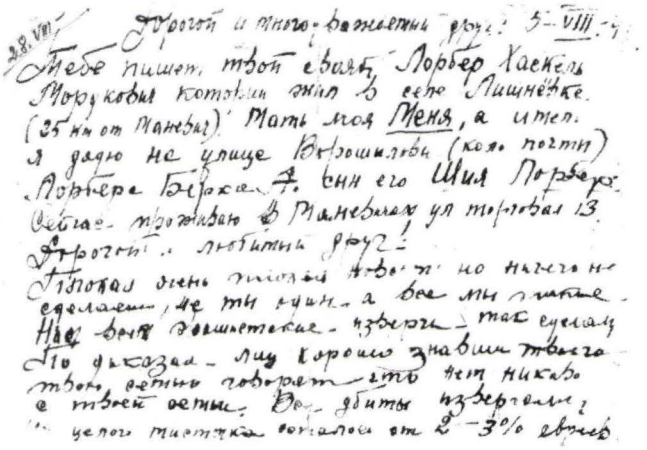
רשם ותרגם מאידיש - יהודה מרין

מפקד אומר ועושה

החיים במחנה המשפחה התנהלו על-פי סידורים שנקבעו על-ידי המחנה הצבאי. חלוקת עבודה, סדר ומשמעת.
יום אחד נודע שהגרמנים, בוודאי גם בעזרת האוקראינים, נערכים למצוד על היער בו אנו נמצאים.
ואז אירע דבר ששוב אינני יכול לשכוח. יענקל'ה וולפר, כבן 12-13, קרוב-משפחה של שלושת האחים והאחות וולפר, ביקש להצטרף ליחידה הלוחמת שהחלה לסגת.
לאנשי המחנה נאמר שעל כל אחד לדאוג לעצמו (לעורו) כפי הבנתו והתמצאותו ביער.
יענקל'ה ניגש למפקד קרוק וביקש ממנו שירשה לו להצטרף אל הפרטיזנים.
שמעתי במו אזני שקרוק ציווה עליו להסתלק והזהירו שאם ינסה עוד פעם לבקש אותו הוא יירה בו. ואכן, כשיענקל'ה ניגש אליו שוב בבקשת תחנונים להרשות לו להצטרף אל קרוביו - ירה בו קרוק, בלי להסס, ברובה האוטומטי שבידו.
יענקל'ה נשאר שרוע על השלג שדוד-נפש, כשידו האחת מתחת לראשו ורגל אחת מורמת...
כשחזרנו אל הבסיס לאחר המצוג, מצאנו את גופת הנער באותה תנוחה, כשהוא מחוסה בשלג. רק עיניו נוקרו ע"י העורבים.
מקרה זה זיעזע רבים מאתנו עד היסוד ואין אני יכול לשכוח את המראה ההוא עד עצם היום הזה.

אשר מירוצ'ניק

הידיעות המרות הראשונות ממנייביץ' אחרי שיחרורה
גלויות דאר שכתב יחזקאל לורבר בן מרדכי מלישניבקה לשייקה וורניק
בשנת 1944 ממנייביץ', בהן הוא מספר מי נשאר בחיים.
תורגם מרוסית ע"י יהודה מרין

גלויה מה–5.8.44

(נבדק ע"י הצנזור 30880)

לוורניק מוטלביץ, צבא אדום, דאר צבאי 34572–0.

מלורבר יחזקאל מורדקוביץ.

ידידי היקר, כותב לך (ידידך) לורבר יחזקאל מורדקוביץ. גרתי בכפר לישניבקה (25 ק"מ ממנייביץ').

שם אמי מניה, היה לי דוד שגר ברחוב וורושילוב ליד הדאר לורבר בערל, בנו יהושע.

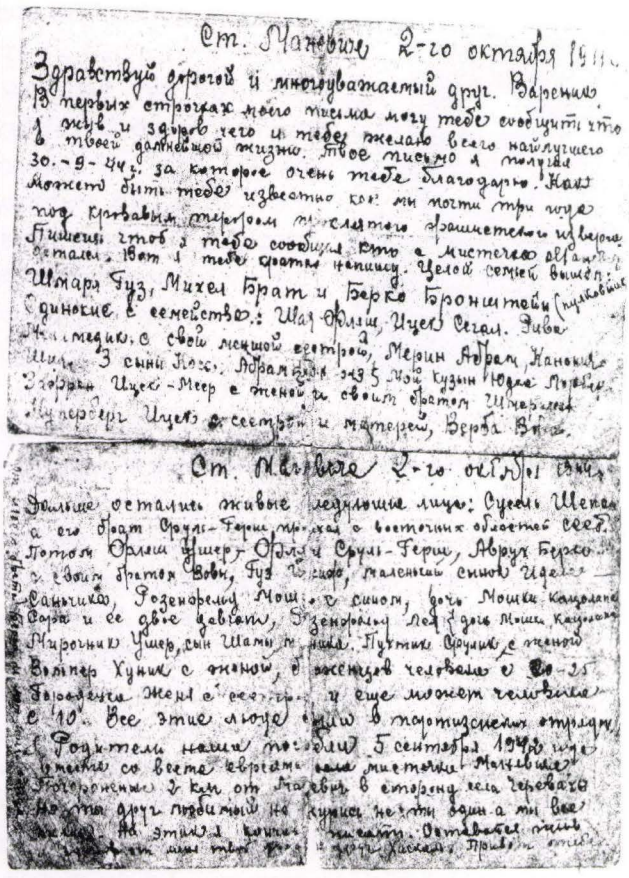
כרגע אני מתגורר ברחוב טרגובה מספר 13.

ידידי היקר והאהוב!

ידיעות מאוד מאוד רעות, אבל אי אפשר לעשות שום דבר. אתה לא יחיד, כולנו אותו דבר...

החיות–הרוצחים הפשיסטים עוללו לכולנו את האסון. על פי עדים, שהכירו היטב את משפחתך, מסתבר שאף אחד לא נשאר ממשפחתך. כולם נרצחו ע"י החיות צמאי הדם – הנאצים. מכל העיירה נשארו כ–2%–3% יהודים שלחמו בשורות הפרטיזנים (או במחנות המשפחה).

בפעם הבאה אכתוב יותר.

גלויה מה–2 באוקטובר 1944. תחנת מנייביץ'.

שלום לך ידידי היקר ומאוד חשוב וורניק.

בשורות הראשונות של מכתבי, יכול אני לבשר לך שאני חי ובריא, מה שאני מאחל לך, כל טוב בחיים העתידיים שלך.

מכתבך קיבלתי ב–30 בספטמבר 1944, עבורו אני מודה לך מאוד. יתכן וידוע לך איך אנו כמעט 3 שנים חיינו תחת הטרור עקוב הדם של הפשיסטים הארורים.

אתה כותב לי שאודיע לך מי נשאר בחיים מהעיירה. בקצרה אכתוב לך.

משפחות שלמות שניצלו הן: שמריהו גוז ומשפחתו (4), מיכאל ברט (6) וועלפל ברוינשטיין (6). יחידים: דב ברוינשטיין ("פולקובניק"), ישעיהו פלאש, יצחק סגל, רבקה מלמדיק ואחותה הצעירה (ליובה), אברהם מרין, יהושע קנוניץ', שלושת בניו של קהת פינקל (משה, אברהם ובערלה), אברהם, בן דודי יהודה לורבר, זפרן יצחק מאיר עם אשתו ואחיו שמריהו, קופרברג יצחק עם אמו ואחותו, וובה וורבה, סוסל שעפע, אחיו הגיע מאיזורי מזרח ברית–המועצות, אשר פלאש, הילד יהודה מלמדיק, בנו של סנקה, משה רוזנפלד עם בנו זכריה, בתו של משה רוזנפלד, שרה צבייבל עם שתי בנותיה, רוזנפלד לייב, אשר מירוצ'ניק, בנו של שמאי הקצב, ישראל פוכטיק עם אשתו פייגה, חוניק וולפר עם אשתו בלומה. פליטים 20–25, גורודצר בערל עם שתי בנותיו ועוד כ–10 איש. כל האנשים האלה שפרטתי היו ביחידות הפרטיזנים. הורי לא נשארו בחיים. ב–5 בספטמבר 1942 נרצחו יחד עם כל יהודי מנייביץ' בבורות, 2 ק"מ מהעיירה בכוון הכפר צ'רבכה.

ככה זה ידידי היקר, אתה לא יחיד, כולנו אבדנו את יקירנו.

אני מסיים את מכתבי. ידידך יחזקאל

דרישת שלום לכולם.

שמות יהודי לישניבקה שנרצחו באקציה הראשונה בג' באלול תש"א (26.8.1941) ובאקציה השנייה בכ"ג באלול שנת תש"ב (5.9.1942)

Jews form Lishnivka who were murdered on 26 August 1941 and on 5 September 1942

בליישטיין צבי
בליישטיין אברהם
בלשייטיין מנחם

בקל מרדכי - אב
בקל פעסל - אם
בקל מאטלע - בת

בורנשטיין אליעזר
בורנשטיין מאנציע

בילוראי שמעון
בילוראי פייגע (צביבל)
בילוראי יצחק וולף
בילוראי משה
בילוראי מיכאל
בילוראי אסתר

גולד טיובה - סבתא
גולד ליובה - אב
גולד פרידה - אם
גולד שמואל - בן, נפל בפרטיזנים
גולד גיטל - בת
גולד יעקב אריה - בן
גולד יהודה - בן

וולפר אפרים-מאיר - אב
וולפר פעסיה - אם

וולפר ישראל - אב
וולפר יהודית - אם
וולפר אידיס - בן
וולפר יעקב - ילד שנורה ע"י קרוק בפרטיזנים
וולפר חיה - בת

וולפר יהודה - אב
וולפר דינה - אשה
וולפר ציפורה - בת

זפרן יעקב - אב
זפרן אטל (לורבר)
זפרן משה - בן
זפרן ברוך - בן
זפרן פייבל - בן

זפרן זלמן - אב
זפרן בריינדל - אם
זפרן צבי - בן
ילד - בן

לורבר ריסה - אם
לורבר מרים
לורבר דוד - בן
לורבר שיינדל - בת
לורבר ציפורה (פייגל)
לורבר שמואל-דוב
לורבר גיטל - בת
לורבר יהושוע - בן
לורבר יצחק-יעקב - בן
לורבר ברוך - בן

מוריק (זפרן) לאה - אם
מוריק ישראל - אב
מוריק צבי - בן

שכטר בערל - אב
שכטר פעסל - אם
שכטר חסיה - בת
שכטר צירל - בת
שכטר זיסיע - בן

פובורסק

פובורסק

אלכסנדר גרושקה (אגס)

העיירה פובורסק נמצאת במחצית הדרך בין קובל למנייביץ', במרחק כ-30 ק"מ משתיהן. בכפרים שמסביב לפובורסק גרו יהודים: בכפר צ'רמושנה - כמה עשרות משפחות; בקוסליניץ' - משפחה אחת; בוילקה - משפחה אחת; בטרויאנובקה - כמה עשרות משפחות.

פובורסק נוסדה במהלך השנתיים האחרונות של מלחמת העולם הראשונה. ראשוני תושביה היהודים מוצאם מאוליבקה וסיטוביץ'. עיקר פרנסתם - מבית החרושת לזכוכית, שבמרוצת השנים נסגר ונהרס. יתרם הגיעו מכפרים ומעיירות מרוחקים יותר. קו הרכבת שעבר בסמוך לעיירה וכן ה"פוליגון" (שדה אימונים לתותחנות) הצבאי שהקימה ממשלת פולין, עזרו לפיתוחה הכלכלי של העיירה.

מרבית התושבים עסקו במסחר זעיר ובמלאכה: סנדלרים, חייטים, נפחים, נגרים, זגגים, צבעים, קצבים, טוחני קמח, אופים וכן איכרים. בכל יום שני בשבוע התקיים יריד (שוק אזורי), שאליו נהרו סוחרים יהודים ממלניצה, קובל ועוד. חלק מהם מכרו את סחורותיהם - בגדים, מגפיים, סידקית וכו' - לאיכרי הסביבה, ואחרים קנו מהאיכרים תוצרת חקלאית ובהמות. עד שנת 1937, אז החלו הפולנים להחרים קניית סחורות אצל יהודים, עסקו יהודים באספקת מצרכי מזון ליחידות הצבא שב"פוליגון"; לרובם היו בתים משלהם אלא שהפרנסה מעולם לא הייתה בשפע. רמת החיים בעיירה הייתה נמוכה והיו גם משפחות שסבלו לעיתים חרפת רעב.

בני הנוער שסיימו את לימודיהם בבית הספר העממי (7 כיתות) לא ידעו במה לעסוק. חלקם למדו מקצוע, או שחיפשו מקום עבודה. המצב הכלכלי לפני מלחמת העולם השנייה, היה בדרך כלל בכי רע. עד שנת 1930 למדו הילדים ב"חדרים מתוקנים". החל משנת 1930, חוייבו הילדים היהודים ללמוד בבית-ספר יסודי פולני. בחדרים, שהמשיכו להתקיים, למדו בעיקר לימודי קודש, הסטוריה יהודית, ולשון עברית. רק מעטים יכלו לשלוח את ילדיהם להמשך לימודים בקובל, לגימנסיה העברית או הפולנית. היו גם, מעטים, שלמדו בישיבות (קובל, לוצק, לודמיר).

עד שנת 1935 פעל בעיירה קן בית"ר. זמן קצר לפני כן הוקם קן "השומר הצעיר", שלא החזיק מעמד. מבני העיירה יצאו כמה צעירים להכשרה למחצבות המפורסמות שבקליוסוב. למרבה הצער, אף אחד מהם לא זכה לעלות ארצה.

ילדים יהודים מפובורסק משחקים משחקי צבא.
משמאל: שיקע גרושקה (אגס) – מפקד, פסח גוז, ראובן סליבקה, ישראל גרושקה, בנימין גרושקה, נחמיה גרושקה, בערל (בערקע) אייזנברג, אליהו אייזנברג, חיים איינשטיין.
צולם ב-1932/3

שני בתי כנסת היו בעיירה: אחד בהנהגתו של השו"ב ר' לייב מלמד, והשני בהנהגת הרב ר' אברהם ציטרין. סביבם התרכזו אוהדיהם. לעתים קרובות פרצו מריבות בין שני מחנות החסידים היריבים, על דרך ניהול חיי הקהילה. מבחינה קהילתית השתייכה פובורסק למלניצה. בית קברות יהודי לא היה בעיירה, ואת הנפטרים היו מביאים לקבורה למלניצה או לטרויאנובקה.

מרבית היהודים היו שומרי מסורת, אך רק מעטים גידלו זקן ופאות. בעיירה היה בית מרחץ ומקווה.

חיי תרבות

לא היו מועדונים יהודיים לבילויים. מעטים היו מבקרים במועדון הפולני, שם התקיימו מדי שבוע ריקודים. מפעם לפעם נערך מופע או הצגת תיאטרון של אמן אורח. בחנוכה או בפורים היו מארגנים מסיבות משותפות. כ-3 ק"מ מהעיירה השתרע אגם נפלא, שם נהג הנוער, לרחוץ ולשחות

ילדים יהודים בפובורסק בקבוצת כדורגל. עומדים (משמאל): ישראל גרושקה, ראובן סליווקה, נחמיה גרושקה ומרדכי ריידר. יושבים: אהרן סטפק, שיקא גרושקה ואליהו אייזנברג יושבים על הריצפה (משמאל): שלמה ברגר, בנימין גרושקה וחיים איינשטיין (צולם בתקופה 1930–1931)

בעיקר בשבתות. היחסים בין היהודים, הפולנים והאוקראינים היו בדרך כלל קורקטיים ואפילו ידידותיים.

מלחמת העולם השנייה (1939), מלחמת גרמניה - רוסיה (1941)

עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין וכניסת הסובייטים לאזורנו, השתנו חיי התרבות והכלכלה לחלוטין. הרוב התאים את עצמו לתנאים החדשים, אבל הורגשה אי-שביעות רצון ואי אמון במשטר הסובייטי. הרבה פליטים מפולין הכבושה על-ידי הגרמנים התיישבו בעיירה.

עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה גויסו מספר בחורים לצבא האדום. כשהחלה הנסיגה המבוהלת יצאו עם הסובייטים מספר משפחות ובדרך זו ניצלו מהשואה.

תחת השלטון הגרמני

יהודי פובורסק ניצלו מהשוד והנגישות שהיו מנת חלקם של יהודי עיירות הסביבה, הודות להתערבותו של הכומר הפולני, שהיה בעל השפעה רבה אצל התושבים הפולנים שבעיירה. אמנם הוטלו קונטריבוציות בכסף ובדברי ערך על יהודי העיירה, אולם חלקם שפר לעומת יהודי עיירות אחרות שבסביבה (כמו מנייביץ', למשל, שבה נרצחו רוב הגברים בספטמבר 1941, והאוכלוסייה שנותרה סבלה חרפת רעב, נגישות ורציחות במשך כל השנה שלאחר מכן).

לפי הוראת השלטונות הוקם יודנראט בראשותו של הרב אברהם ציטרין ואחרים מנכבדי העיירה. הרב ציטרין השתדל רבות, ובהצלחה, אצל ה"סונדרפירר", "הגרמני הטוב", שהבטיח לדאוג, תמורת מתנות יקרות ערך, ליהודים החיוניים לו למאמץ המלחמתי. מידי בוקר יצאו תושבי העיירה לעבודות שונות - העמסת עצים לקרונות, או בניית הגשר על נהר סטוכוד, אשר נהרס בזמן נסיגת הבצא האדום. רוב היהודים "נהנו" משקט יחסי.

הגרמנים נהגו ביד קלה כלפי יהודי העיירה, וזאת כדי להפחית את עירנותם. אולם הנוער ראה במצב זה רק שלב מחושב לקראת "הפתרון הסופי", והחל להתכונן לקראתו על-ידי התארגנות במחתרת ואגירת נשק. הקבוצה פעלה כמובן, במחתרת ובסודיות מוחלטת.

הרב ציטרין ידע על התארגנות הנוער ולמרות תפקידו כ"יודנאלסטר" ידע להעריך פעילות זו והשתדל, כמיטב יכולתו, לעזור לקבוצה.

יצחק שר ורבקה גוז – פובורסק 1937

"מטה" הקבוצה היה מורכב משלושה חברים, והיה ממונה על החוליות, שלהן נועדו תפקידים שונים כגון: השגה והכנה של נשק חם וקר - (לשם כך הוקמה גם סדנא קטנה במסווה של סנדלרייה), איסוף מזון, לבוש ותרופות. כאן שותפו חלק מהורי החברים שעודדו את בניהם לברוח.

אביו החולה של אחד החברים, חייל לשעבר, לימד את בנו פרק בהתנהגות צבאית באומרו: "עלית על דרך קדושה, אל תיטוש אותה. לא כל אחד זוכה בתקופה הרת-אסון זו להשתתף בשליחות העם". אמהות בעלות חזות ארית, העבירו את האספקה שנאגרה למקומות מסתור מחוץ לעיירה, שהוכנו לשם כך.

חוליה מהקבוצה הצליחה ליצור קשר עם קבוצת צעירים יהודים ממנייביץ'. למרות הרציחות הבלתי פוסקות במנייביץ', הוקם אף שם תא מחתרת וחבריו הצליחו להתקשר עם קומוניסטים אוקראינים מהסביבה.

הקבוצה המחתרתית עזבה את העיירה כשבועיים לפני שרוכזו היהודים בגטו. הם טרחו רבות לשכנע את שאר הנוער לצאת היערה, אבל ללא הצלחה יתרה.

חלק העדיף לחכות "עד שתחלוף הרעה", אחרים העדיפו למות יחד עם בני משפחותיהם. בחודש אלול תש"ב רוכזו כל היהודים למקום אחד, שם נועד להיות הגטו. הם נאלצו לעזוב את בתיהם, שבהם הוכנו "בונקרים" מצויידים במזון ובבגדים, ובכך נמנעה מהם האפשרות לנצל "בשעת הצורך" את המחבואים. היהודים הבינו שזהו צעד לקראת חיסולם.

הרב ציטרין ניסה למנוע את רוע הגזירה אצל ה"זונדרפירר" הגרמני שהיה מיטיב עם היהודים "שלו", המועילים. גם הוא הקפיד אישית שירוכזו היהודים ממקומות עבודה מרוחקים לגטו, ומשם לטבח ב"סטרויקה". הרב ציטרין הלך בשליחותו האחרונה. לפני ביתו של ה"סונדרפירר" הוא נרצח על-יד מפקד המשטרה האוקראינית סיקוטה. מילותיו האחרונות היו "שמע ישראל...". לפני לכתו "לשליחות" כתב "צוואה" וביקש באמצעות ידיד נוצרי להעבירה לצעירים שיצאו ליער לנקום ברוצחים.

כולם רוכזו ב"סטרויקה" STROIKA – אתר בנייה צבאי. הגברים התנגדו לשוטרים ואלה היכו בהם באכזריות במקלות ברזל וקתי רובים. וובה המלמד, בנו של השוחט, החליט לא להתמסר לפני שינקום ברוצחים; במוט ברזל הנחית מכה בגולגלתו של סיקוטה - מפקד המשטרה האוקראינית, ופצעו קשה. הרוצחים לא יכלו לסלוח ליהודי על שהעז להלחם, והם רמסו במגפיהם את גופתו המנוקבת כדורים והשותתת דם.

רבקה גוז ויצחק שר, פובורסק 1937

כמה מאות מבני העיירה, משפחות משפחות, הורדו ל"סטרויקה". נשמעו קריאות שוברות לב, קריאות וידוי, "שפוך חמתך על הגויים" ו"שמע ישראל...". נביחת מכונות ירייה הפסיקה את זעקת האימים של הנרצחים.

הרוקח משה חזנוביץ ואשתו הרעילו את עצמם, אך הרוצחים לא ויתרו על בגדיהם והפשיטום אחרי המוות. מספר יהודים שעבדו מחוץ לעיירה, בשומעם על הטבח, הצטרפו מרצונם למשפחותיהם למות ביחד איתם.

איכרי הסביבה המשיכו לשאוב בנזין, מהול בדם היהודים והאירו בו את בתיהם.

רבקה גוז (אירנה), יצחק שר, סינגל
פובורסק 1937

הנקמה צמחה ביער

אלכסנדר גרושקה (אגס)

אלכסנדר אגס

הרבה סתווים עצובים ואביבים יפים חלפו מאז הטרגדיה הנוראה של היהודים באירופה, ועדיין אני שואל את עצמי עשרות שאלות שאין אני מוצא להן מענה. עדיין אני מתלבט כיצד להעלות על הכתב את זכרונותיי ומחשבותיי, זכרונות של דם, דמעות ומאבק. עדיין, לצערי, אינני מוצא דרך לבטא את הטרגדיה האכזרית שפקדה את עמנו. קול דמי אחינו הרבים עדיין צועקים אלינו מן הקברים-הבורות הפזורים ברחבי אירופה, אך אני אנסה. אולי עלי לומר מזמור-שיר לאותם גיבורים שהקריבו את עצמם על מזבח הכבוד היהודי. אולם, אני רואה את אלה שבחרו בדרך הקשה של סכנה, סבל, היעדר תקוה והליכה לקראת המוות. המספר הזעום, יחסית, של הלוחמים היהודים ביערות ובגיטאות הריהו בגלל השיטות הבדוקות וה"מדעיות" שהפעילו המרצחים כדי לשבור את הכוח הפיזי והנפשי של אחינו בני ישראל. אין גם לשכוח את המסורת הפאציפיסטית ואת החינוך שספגנו במשך כל שנות הגלות הרבות בנכר.

ואף-על-פי-כן, במקומות רבים בכל רחבי אירופה נלחמו רבים, יהודים ולא יהודים, בשורות הפרטיזנים, או כיחידים ללא-נשק. עובדה היא! ורבים מהם נפלו מבלי שיישאר מהם זכר.

מן הראוי לציין, שחילות עמים אחרים, מאומנים, חמושים, בתנאים הרבה יותר טובים מאלה של היהודים, הלכו לאבדון מבלי לגלות התנגדות (למשל מחנות השבויים הפולניים והרוסים באיזורנו, בקובל, בביאלה ובמקומות רבים אחרים). גם הנאמנות למשפחה של היהודים היוו מחסום לרבים מלפרוץ ולהתקומם נגד הנאצים פן יבולע למשפחותיהם.

גל של בורחים הציף את הדרכים ובעיקר את הרכבות, שהיו מלאות וגדושות פעילים מברית-המועצות ("מזרחיים"), שנסו בבהלה מזרחה. היו ניסיונות לגייס את הנוער המקומי לצבא. היחידות הנסוגות ניסו להרוס כל מה שיכול היה להועיל לשונא התוקף. הם רצו להשאיר אחריהם אדמה חרוכה.

בימים הראשונים של המלחמה ניתן היה לצאת עם זרם הבורחים מזרחה, אלא שההיסוסים והקשר עם המשפחות עיכבו בעדנו. היו אמנם מקרים שהורים שידלו את בניהם לברוח, אך בדרך כלל אירע ההיפך. רבים ציפו להתקפת-נגד של הצבא האדום ודחו את יציאתם עד שאיחרו את המועד.

האופנועים הגרמנים, שפרצו ראשונים, רצחו כל יהודי שניקרה בדרכם, ובעיקר את השבויים היהודים מהצבא האדום.

עם השלטת הסדר, אחרי ה"בזוולסטיה" העדר שלטון), שאז ניתן לאוקראינים פורקן לרגשותיהם הרצחניים, החלו להגיע שמועות על הרציחות ההמוניות שבוצעו בערים ובעיירות בסביבה ובכל רחבי אוקראינה: קייב, רובנו, אודיסה, מנייביץ' הסמוכה וערים אחרות.

כל האקציות בוצעו בדייקנות, בסודיות וביסודיות. בנוסף לכך, הפיצו הגרמנים, באמצעות "ידידים" אוקראינים, שמועות, שהיהודים שנתפסו לא נרצחו אלא הם מועסקים בתיקוני גשרים וכדומה וכי הם זקוקים לאוכל ולבגדים חמים. ואכן, יהודים רחמנים בני רחמנים - בעיקר המשפחות השכולות - האמינו בכך והעבירו, באמצעות ה"ידידים" הגויים, מזון, בגדים וכו', ו"משפחת הידידים" הגויית צהלה ושמחה.

הגרמנים הצליחו לבודד את היהודים מיתר האוכלוסייה ולעורר שנאה מצידה כלפי היהודים; כן הצליחו לזרוע פירוד ואשליה בקרב היהודים עצמם על-ידי זה שהעלו מתוך הקהילה יהודים "נבחרים".

הגרמנים הטילו אחריות קולקטיבית על כל קהילה על כל אירוע או ניסיון יציאה כלשהו, אפילו מתחומי המגורים, לא כל שכן מן העיירה, מה שמנע והכביד על התארגנות ותכנון בריחה ליערות. אך למרות הקשיים והסכנה החליטו מספר צעירים בעיירתי פובורסק, בהדרכתי, לא להשלים עם המצב הקיים ולהתכונן ליציאה ליער. הפעולות הראשונות היו תכנון הוצאת עלוני תעמולה ואירגון מעשי חבלה.

הקבוצה חולקה למספר חוליות - בצורה הקונספירטיבית ביותר - ועל כל קבוצה הוטלו תפקידים: חיפוש קשרים עם צעירים מקובל, ממנייביץ' ומעוד מקומות; הכנת נשק מכל הבא ליד, וכדומה. אורגנה סדנה פשוטה, שטיפלה בחלקי נשק שמהם הותאמו והורכבו רובים, אקדחים מוקשים, וכן נשק קר: סכינים, פגיונות, מוטות-ברזל. לשם הסוואת הסדנה הושבנו "סנדלר" שדפק בסוליות על-מנת שלא יגיע רעש הסדנה לאזניים ולעיניים לא רצויות. ניסוי הנשק שהוכן בתוך העיירה היה בלתי-אפשרי; לצאת מחוצה לה היה מסוכן כי בכל הסביבה שרצו שוטרים וסתם שונאי-ישראל. הדבר הצריך ריצות מהסדנה ליער וחזרה, לשם תיקון הליקויים.

קרה פעם, ביום שבת, שדודי, שיהודי דתי היה, עבר ליד הסדנה ושמע שמישהו עובד עם פצירה ודופק במתכת. הוא הקים צעקה: "גוואלד, מחללי שבת, ממיטים אסון על היהודים!" מבלי לדעת את פשר מעשהו רץ ל"יודנראט", שם

רעיה פלוס – נפלה בפעולה נועזת

תמיד הסתופפו שוטרים יהודים ואוקראינים. המצב נעשה מסוכן מאוד, כי בסדנה היו מספר יחידות-נשק שהוכנו ובוא המשטרה למקום יכול היה להמיט שואה לא רק על חברי הארגון כי אם על כל יהודי העיירה. למזלנו פגש דודי את אבי וזה, מבלי לדעת את האמת כולה הרגיעו וביקשו שימחל ל"פושעים" ולא ימסרם למשטרה. רק עתה נודע לו סוד הלחישות והביקורים התכופים בביתנו, המשמרות הקבועות וכו'. למרות חששותיו ופחדו הרב הוא הבין וידע להגיש עזרה לעבודת המחתרת של הצעירים. ליובה פלוס בן ה-15 היה צעיר מכדי שיוכנס לסוד המעשים של החבורה, אולם מקרה אחד שינה את דעת הצעירים לגביו. כשחברנו משה אדלשטיין, פליט מקליש, מראשי קבוצה שלנו, יצא מאוחר בלילה מביקור אצל אחותו של ליובה, רעיה פלוס, ניגש אליו הנער, ביקש סליחה, "בבקשה ממך" הוא פנה אליו "רק שתבינני כראוי. אני פונה אליך, משה, איך אתה יכול בתקופה כה נוראה לתנות אהבים עם אחותי, להיות נכנע לדברים שהגרמנים ועוזריהם מעוללים, במקום לחשוב על התנגדות, על פעולות נגד אלה שהחלו בחיסול עמנו?" משה שמע בשקט, נדהם מדברי המוסר שהטיף לו ה"ילד"... וכך הוכנס הנער ליובה פלוס לסוד החבורה, ושמענו את תכניותיו, שרובן ככולן היו תכליתיות. אף-על-פי-כן התנגדנו שהוא יסחוב נשק מהגרמנים, שאחותו עבדה אצלם, והורינו לו שבינתיים ישכח מזה, כי התלהבותו יכולה להביא כישלון ואסון, והוא הסתפק בסחיבת כדורים שהביאם ל"מחסן התחמושת" שלנו.

עסקנו גם באיסוף ידיעות מגרמנים ואוקראינים. ה"מטה" היה מורכב משלושה: אני, משה ובניק, ואנחנו רקמנו את התוכניות לפרטיהן על ההכנות לצאת ליער כקבוצת פרטיזנים. עלונים הוכנו על-ידי בנימין בעליית-הגג, בעבודת נמלים, כשרק מספר מועט של אותיות-דפוס ברשותנו. כן הוכנו מפות טופוגרפיות. בזמן ההדפסה היינו מתאספים "לשתות תה", כ"סגולה מעינה בישא". למחרת היו התושבים קוראים בסתר את ה"פרטיזן" - עלוננו, ש"פקח עיניים" ועורר אהדה לעצם הרעיון של התנגדות ופעילות מזויינת.

מישה אדלשטיין

הסתרנו ביער הסמוך נשק וכל מיני פריטים צבאיים, וכן בגדים, אוכל, תרופות, כלי עבודה וכו' - דברים שהיו צריכים לשמש לנו במלחמתנו עם האוייב.

מן הראוי להזכיר את איטה דקלבוים שעבדה במשרדי העירייה ולבקשתנו הוציאה מפות טופוגרפיות מהסביבה. המפות הועתקו ביד והוחזרו למקומן.

הכנו ניירות "אריים", שנגנבו ממשרד גרמני בעיירה. הניירות היו חייבים להסיר את האשמה מיהודי העיירה.

כאמור, ניסינו לקשור קשר עם קבוצות נוער בסביבה, אם כי רוב הנוער חוסל כבר באקציות הראשונות. שלחנו שליחים לעיר קובל, מרחק של כשלושים קילומטר, ואמנם נודע לנו על קבוצה שעבדה במחסני-הנשק במחנה צבאי - צ'רקסי. הם אירגנו הוצאת תחמושת ונשק בהכנותיהם לצאת היערה ולשמש מעין חיל-חלוץ לנותרים בקובל, שיבואו בעקבותיהם. הקבוצה הצליחה ליצור קשר עם קבוצת רוסים ואוקראינים שהחלו להארגן תחת פיקודו של הרוסי נאסייקין. חברי הקבוצה היהודית סיפקו להם תחמושת ונשק

משמאל: יוסף שניידר, מטרויאנובקה וחבריו מפובורסק – פסח גוז וראובן סליבקה

מירל (אימו של יוסף) שניידר,
עמדה בעינויי תופת ולא גילתה מקום המחבוא ביער

שנגנב מהמחנה הגרמני, אך כשביקשו חברי הקבוצה היהודים להצטרף כפרטיזנים, ציוו עליהם חבריהם הגויים לחזור העירה ולהמשיך לגנוב ולספק להם נשק. כשהבחורים הביעו אי שביעות רצון מדרישתם, נטלו מהם הגויים בערמה את נשקם וחיסלום. אחד הצליח להימלט ובפיו הבשורה המחרידה על הפרטיזנים הסובייטים. סיפוריו של הנמלט וכן פרובוקציות פנימיות הביאו לשיתוק מוחלט של פעילות הקבוצה.

הגזירות היומיומיות, החיסולים, הבידוד המוחלט בתוך ובין שני הגטאות מנעו גם הם המשך פעילות הקבוצה. שליחנו נחמיה, שהגיע לקובל יום אחרי החיסול המוחלט של יהודי קובל, ניצל בנס, אחרי שפגש מכר פלוני שסיפר לו על האסון.

בינתיים הצליח חבר הקבוצה ראובן סליבקה לקשור קשר עם קבוצת צעירים ממנייביץ', המרוחקת כשלושים קילומטר, שהתחילו להתארגן; ביניהם יהודה מלמדיק, שלמד בבית-ספר ימי (כינויו היה "גרוזין", בשל קומתו הגבוהה ועורו השחום. הוא נפל מות גיבורים כפרטיזן), וובה ורבה (כיום זאב רווה, סא"ל במיל.), יהושע קנוניץ' (נרצח אחרי השחרור, בשכבו חולה בעיר לובלין) ושמריהו זפרן (נפטר בישראל לפני שנים אחדות).

הרציחות הבלתי-פוסקות במנייביץ' הכבידו על מאמצי הבחורים להתארגן. ברשותם היו שני אקדחים וסדנה להכנת נשק; היה להם קשר עם קומוניסטים גויים והם התמצאו היטב ביערות וכפרי הסביבה. קשרנו איתם קשרים והוחלט שברגע המתאים יישלח רץ וניפגש אצל אדם מהימן בכפר הולוזיה. בינתיים החלו להופיע בסביבה, ביערות, חיילים רוסים שברחו מהשבי, וקיימו קשר עם צנחנים רוסים שהוצנחו. מאמצינו להתקשר אתם לא הצליחו.

המצב העגום במנייביץ' מנע מאיתנו את היציאה המשותפת היערה. משה אדלשטיין הסתכן ויצא למנייביץ' פעם נוספת והגיע לביתו של וובה ורבה. הוא הצליח להעביר מפות של הסביבה והוראות להמשך הפעילות המשותפת. להיטות חברינו לחבל במאמץ המלחמתי של הגרמנים כמעט וגרם אסון והחשת השחיטה של יהודי העיירה: שמואל-לייב שר הוציא יום אחד את יתד-הבטחון מתחת לגלגלי הקרונות, שהיו עמוסים בולי עץ לשם העברתם לגרמניה, והקרונות החלו להידרדר במהירות לכיוון הנהר סטוכוד. היהודים שעבדו עליהם קפצו ממש ברגע האחרון מהקרונות המתדרדרים אל תוך הנהר. הגרמנים "השתכנעו" שאין זו עבודת היהודים כי אם רשלנותם של עובדי הרכבת האוקראינים. אך המתח גבר.

בינתיים הוכן מוקש בסדנה שלנו. מטעמי בטיחות התרחקתי עם אחי בניק כעשרה קילומטרים מהעיירה ובחשכת הלילה הצמדנו אותו לפסי-הרכבת. שעות ארוכות שכבנו בשלג וציפינו לרגע שבו תעבור רכבת ותידרדר לתהום. לאכזבתנו לא עברה רכבת באותו לילה. נאלצנו להוריד את המוקש, להסתירו בשלג ולדחות את הפעולה. עברנו בריצה את מרחק עשרת הקילומטרים, כדי לחזור לעיירה לפנות בוקר, שלא לעורר חשדות ולא להיתקל בשוטרים. עשינו דרכנו בשדות וביערות מכוסים בשלג ותעינו בעמקי היער. עייפים ורטובים עד לשד עצמותינו הגענו לבסוף לעיירה. למבטיהם הסקרנים של חברינו, השפלנו את עינינו: הפעולה הראשונה לא הצליחה....

והנה בשורה מפי ה"לשונות" שלנו: עומדת לעבור רכבת עם שלוש-מאות שוטרים אוקראינים שיצאו לפעולת-עונשין לסביבת מנייביץ'. החלטנו לחסלם. הפעם יצאתי עם משה לאור היום לפעולה - להפעיל את המוקש. בשארית כוחותינו הגענו לפסים, כשמרחוק מתקרבת הרכבת המיוחלת. המוקש הוצמד: "בעד אחינו בקובל, ברובנה, בוארשה ובכל מקום אחר".

שכבנו מתוחים מאוד, במרחק כמה עשרות מטרים מפסי הרכבת. אלא שהמוקש לא פעל. הוא היה מחושב לרכבת מהירה, ואילו זו, בהתקרבה למקום הממולכד, האטה מאוד את הילוכה ועברה בשלום את המוקש. כשלון שכזה! אך גם הפעם התעודדנו מהר: "עצם היכולת להוציא לפועל מעשים שיקרבונו בסופו של דבר אל המטרה", עודדה אותנו.

למחרת הסתודדו פועלי הרכבת וסיפרו, שפרטיזנים ניסו לפוצץ רכבת עם שוטרים גרמניים ואוקראינים.

אחרי שהקבוצה התגבשה, כעבור מספר חודשים לקיומה, הועלתה השאלה, מתי תצא הקבוצה הראשונה "להכשיר את הקרקע" ביער לקליטת יתר חברי הקבוצה ואחרים שיצטרפו. היו שגרסו, שיש לפעול מיד ולצאת היערה, כדי לא לאחר את

הרכבת, אלא שה"מטה" התחשב בגורמים כבדי-משקל, כמו ביטחונם של היהודים בעיירה, ועוד. הוחלט בסוף לשלוח מספר חברים בעלי חזות סלאבית ונתונים מתאימים היערה, לחפש קשר עם הפרטיזנים. משה לא רצה בשום אופן לוותר על שליחות זו. אחרי פנייה מצידי הסכים להצטרף לשליחות הפליט יצחק רייכמן, בעל החזות הארית ובעל נסיון במחתרת המפלגה הקומוניסטית הפולנית. הוחלט שיצאו למחרת בלילה. אולם, רעייתו של יצחק הטיחה כנגדו דברים קשים, על שהוא מפקיר אותה לנפשה, וכך, בהיסוס ובגמגום הודיע לי ש"בעיותיו הספציפיות מונעות ממנו להשתתף בפעולה זו".

סירובו השפיע עלינו בצורה קשה והחלטנו לדחות את היציאה לתקופה יותר מאוחרת.

תשובתו של יצחק הייתה, לדאבוננו, נחלת הרבים, והיא מנעה ביצוע פעולות שיכלו לקדם אירגון קבוצת פרטיזנים ביער לפני השמדת יהודי העיירה.

כשיבולים ביד הקוצר

ההתרחשויות הטראגיות החלו להתפתח במהירות רבה. הסביבה "נוקתה" מיהודים. הערים בריסק, זאבולוציה, טומאשקה, לוצק, קמין-קושירסקי, רובנו, סארני ועיירות אחרות נהיו "יודניריין" (בלי יהודים). בקובל הסמוכה, חודשיים לאחר שהיהודים רוכזו בגטו, בוצעה שחיטה המונית (22 במאי 1942), שבה נרצחו למעלה מעשרת אלפים יהודים. החיסול המוחלט התקיים כעבור ארבעה חודשים, בין ה-15 ל-18 בספטמבר, על יד הכפר בוכובו, כעשרה קילומטרים מקובל. בתוך בורות עמוקים שהוכנו מראש, תחת אש כבדה וכשהבורות ממוקשים, הוטלו היהודים שכבות-שכבות כשתת-מקלעים קוצרים בהם.

מקום הריכוז של היהודים היה בבית-הכנסת הגדול, שם חרתו הקרבנות, בשיניהם, בציפורניהם ובדמם, על הקירות "צוואות", הקוראות לא לסלוח ולנקום במרצחים השטניים.

פה ושם הצליחו בודדים, או קבוצות קטנות, להימלט מהשחיטה, אך רובם נתפסו על-ידי איכרי הסביבה ונמסרו למשטרה תמורת מלח ונפט. מיעוטם הגיעו לעיירות, שם טרם הונפה יד המרצח.

אש ההשמדה התקרבה יותר ויותר לעיירתנו פובורוסק. יהודי העיירה עוד קיוו שבגלל חיוניותם למאמץ המלחמתי ישאירום בחיים. החיסול הטוטאלי של יהודי הערים והעיירות הסמוכות בישר אחרת, למי שעיניו לא טחו מראות.

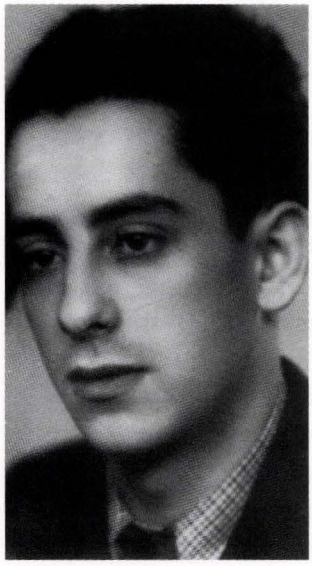
הנהגת הקבוצה שלנו הוציאה הוראות לעזוב בדחיפות את העיירה ולהתייצב במקום המיפגש. בד-בבד הועברו ליער הסמוך דברים שנחיצותם חשובה בחיי היער. בשבת בבוקר הובאו ברגל, יחפים, קבוצות יהודים מהסביבה, כשבידיהם

יצחק גוז מפובורסק

צרורות קטנים. באותה שעה ממש רוכזו היהודים ממנייביץ' הסמוכה, בגטו סגור.

קשה לתאר אותם רגעים של פרידה מהורים וקרובים, מהם מוכי-תדהמה, אילמים; או ששפתותיהם נעות, לוחשות דברים בלתי-מובנים, אולי תפילה הם אומרים... אחרים מררו בבכי ותלשו שערותיהם שהלבינו תוך זמן קצר. כל אחד מהחבורה השאיר לקרוביו כתובת לשעת הצורך, אם יחליטו לברוח היערה. יעצנו להם להסתתר תחילה בבונקרים שהכנו ולברוח בחשכת-הליל. הנחנו שהגטו יתקיים עוד זמן-מה, כפי שאירע במקומות אחרים בסביבה. ואמנם, שליחינו חזרו לעיירה, תוך סכנת נפשות, וקראו לאנשים לברוח איתם, אולם ללא הצלחה...

הפרטיזן בנימין גרושקו

בריחה

לי היה יותר קל להיפרד מהורי ומאחותי ותינוקה, כי הצטרפו אלי אחי בניק וחמיק, ומפני שאמי ידעה להפיח בנו, בהתנגדותה האמיצה, אמונה, שהדרך שבה אנו הולכים נכונה

ליבה – אמו של אגס

היא. במו ידיה העבירה את החבילה שלי אל מחוץ לעיירה. בגלל חזותה הארית קל יותר היה לה לעשות זאת. מילות הפרידה שלה: "זכרו, היו זהירים. אל תתנו אמון באנשים בלתי מהימנים, כי לעתים האדם מסוגל לדרוך על גופת חברו, להקריב אידיאלים, אם זה לטובתו הוא".

נשמעו יריות וצעקות. המשטרה האוקראינית רדפה אחרי יהודים בורחים ומתרוצצים לא הרחק מהיער. אמי קמה בבת אחת, "הצליחו בדרככם הקדושה!" בירכה אותנו באנחה וחזרה מהר לעיירה, דרך השדות והגינות, מבלי להביט אחורנית. היא לא הצטרפה אלינו בגלל אבי החולה ואחותי עם ילדה הפעוט.

הדרך למקום המיפגש ביער הייתה זרועה קוצים, ששרטו ופצעו את הרגלים והלב כאחד. בעיר הדהדו באזני אנחות אמי, הממאנת כאילו, על אף אומץ-ליבה, להינחם...

עד לשקיעת השמש ישבה החבורה בחורשה הדלילה בה נקבע מקום המיפגש. עיינו במפות, בדקנו את הנשק הדל וחיכינו לבואם של חברים שאיחרו, משום-מה, להגיע (הדרך למקום המיפגש עברה בשדות חשופים, והיה צריך לחצות את פסי-הרכבת עד לגשר שעל הנהר סטוכוד).

בשעה תשע בערב הגיעו רוב החברים. חולקו נשק ופריטים חיוניים אחרים. ניתנה הוראה להימנע מקרב, כדי לא להביא לגילויים, בטרם-עת, של הבורחים, וזאת בשל הדאגה לקרובים בעיירה, אך נלקחה בחשבון גם האפשרות של היתקלות בלתי-נמנעת עם הגרמנים והאוקראינים, ששרצו בסביבה, וההוראות הסבירו איך ואיפה ליצור קשר.

הירח עמד במלואו, כאילו ביקש לחשפנו בפני שונאינו, אך לא חשבנו על הסכנות האורבות. צעדנו למקום שבו התכוונו להקים את הבסיס. המקום נבחר על-ידי, על-פי המפות שבידינו - מקום משופע בהרבה עצים עבותים ומרוחק מכפרים. העירנות תפסה לאט-לאט את מקום העצב והמחשבות הנוגות על אלה שנשארו בעיירה.

למחרת הגענו לחורשה בלתי מוכרת לנו. החלטנו לנוח. השטח נבדק, אם אין המקום קרוב מדי לדרכים או לישובים. הוצבו משמרות, חולקו תפקידים הקשורים בהכנת מזון וחלוקתו, וכן הלאה. התברר לנו, שהמקום אכן קרוב מדי לדרך שבה נוסעים האיכרים היערה לחטוב עצים והרועים מובילים בה את עדריהם למרעה.

הארוחה שהכינו הבנות ערבה לנו. היה לנו מלאי קטן של צנימים, שומנים וגריסים. תפוחי-אדמה ושעועית החלטנו לאסוף בשדות. חברים יצאו לשם כך מצויידים בשקים. לכל אחד היה מסמך ארי בכיסו, ליתר ביטחון. תעודות, תמונות וכיו"ב, העלולות לחשוף את זהותנו, הטמנו בצנצנת זכוכית מתחת לעץ אלון עתיק-יומין, "האלון הגדול". הקבוצות, שהתחלקו ויצאו לתפקידים, חזרו עמוסי שקים עם תפוחי-אדמה ודברים חיוניים אחרים, שנלקחו מהאיכרים שחלפו עם עגלותיהם.

למחרת התחלנו במסע. עשינו דרכנו דרך ביצות, כדי לא להיתקל בשוטרים, והגענו למקום המיועד. היה זה מקום מוקף משני עבריו ביערות ובביצות; מעברו השלישי - יער דליל, ועל עברו הרביעי סגרו חפירות - עוד מימי מלחמת-העולם הראשונה - שהיו מוסתרות בתוך יער עבות. המקום נראה אידיאלי. ניתן היה להסוותו ולהבחין מתוכו מרחוק בכל המתרחש בסביבה. בו ביום הוקמו, מענפים, מעין ביקתות-מגורים. את המטבח מיקמנו בתוך חפירה, לבל תראה האש בלילה.

לנשק הועדנו מקום מוגן, יחד עם מצרכי-המזון. לפנות-ערב יצאו החברים לכל מיני תפקידים: קבוצה אחת - להביא מיצרכים מהשדות; קבוצה שנייה - את הציוד, שעדיין נשאר מוסתר במקום המפגש, וכן ציוד שאמי אמורה הייתה להביא מהעיירה. משה החליט להגיע לעיירה, לנסות לשכנע צעירים נוספים להצטרף לקבוצה שלנו ולהביא תרופות, שמייד הרגשנו בחסרונן. הקבוצה הגיעה למקום המיועד ומצאה את החבילה שאמי הביאה ובה כלי-עבודה ופריטים חשובים אחרים. היה שם גם מכתב מאבי ובו משפט אחד: "הצל את רבקה ואת תינוקה...". שוב ניצבתי מפני מבחן קשה: להפר או לא להפר את ההחלטה, שאני אישית יזמתי ונשאתי באחריות לקיימה, והיא: בשלב ראשון להתמקם ולבסס מחנה לוחם, ורק לאחר יצירת תנאים מינימליים לקיום – לצרף זקנים, נשים וטף, מה גם שגשמי הסתיו כבר החלו במלוא עוזם.

השפעת השליחות שלא הצליחה

כשמשה חזר לעיירה, היא הייתה שקועה בשינה. כך על-כל-פנים נדמה היה לו. הוא עלה ללינת לילה לעליית-הגג בביתנו. בבוקר נפגש עם אמי, שנשתתקה מרוב תדהמה שמא אירע אסון לקבוצה. אחרי-כן בכתה מרוב שמחה, בשמעה שכולם בסדר והכל כשורה.

רושם רב עשתה בעיירה יציאתנו היערה. לחצים הופעלו על המשפחות שבניהן עזבו. השוטרים האוקראינים ומנהל העבודה האוקראיני דרשו "דמי-לא-יחרץ" על שתיקתם. היו רבים שבאותו יום ברחו, אך עם רדת הלילה חזרו. בגלל מזג-האוויר הרע פנו אמהות של חברינו אל אמי שתשכנע אותנו לחזור, שמא יצטננו חלילה... אבל היא ידעה לפטור אותן בביטול, ועתה, משגדלה הסכנה שבעתיים, המשיכה להעביר למקום-המחבוא עוד ועוד דברים שהיו נחוצים לקבוצה. היא כינסה צעירים אל משה והוא ניסה לשכנעם להצטרף לקבוצתנו. רבים תירצו את אי-יכולתם להצטרף במצב הקשה של הוריהם, אחרים דחו הצטרפותם ל"קצת יותר מאוחר", לא כל עוד ניתן "לחיות" בעיירה, תחת קורת גג. הרוקח היהודי חזנוביץ סיפק כמויות גדולות של תרופות, בהבינו את חשיבותן בתנאי היער. משה, כמו שבא כן יצא. הוא ביקש לא לגלות היכן נמצאים הצעירים, כן הזהיר מלהיכנס לגטו, כי פירוש הדבר - חיסול.

בדרך חזרה נתקל משה במשטרה, אולם הוא הצליח להתחמק. עז היה רצונו להתמודד איתם ולנסות את נשקו, אך ידע להבליג. טרם הגיעה השעה להתמודד עם האויב, החמוש היטב. כאב לנו לשמוע, שהצעירים וויתרו על יציאתם ליער בגלל אי-נוחות ועל שלא הבינו את המצב לאמיתו.

השוטרים האוקראינים המשיכו לסחוט ממשפחותיהם של בני הקבוצה דברי-ערך, מלבושים, כסף - "דמי לא יחרץ". הגיעו אלינו ידיעות עגומות על מצב היהודים במנייביץ'. יום-יום הוכו ללא-רחמים יהודים, זקנים, נשים וטף. לא היה כבר במה "לקנות" את לב השוטרים. רכושם, עד תום, נלקח מהם באמצעות ה"יודנראט".

ה"אופטימיסטים" שבפובורסק האמינו שישארו בחיים כל עוד הם "יעילים" בשיקום הגשר החשוב מבחינה צבאית על הנהר סטוכוד, ודרשו מראש ה"יודנארט" שילחץ על משפחותיהם של הבורחים "חסרי האחריות" שיחזרו הביתה, כי רק בגללם עלולה לבוא שואה על העיירה. ראש ה"יודנראט", הרב ציטרין, למרות תפקידו שחייב אותו להיות נאמן לגרמנים, ידע להעריך את צעדנו הנועז. בלבו איחל לנו הצלחה. גם הוא, הרב, שחשב תחילה שיצליח להציל את יהודי העיירה על-ידי שלמונים לרוצחים, כבר נואש מלהציל את קהילתו בדרך זו. הוא קרא בעיון רב את העלונים שהפצנו וידע להעריך את מאמצינו. הוא השתדל כמיטב יכולתו לסייע לנו.

צליחת הסטוכוד

שוב החלטנו לשלוח שליחים לעיירה. למטרה זו נבחרו רייכמן ("מטוויי") ומרדכי ריידר. על יצחק ("פשה") היה לשדל שוב את הצעירים לצאת היערה ואילו מרדכי היה צריך להביא אוהל צבאי, סירי-בישול ופריטים אחרים.

יצחק הגיע לביתם של חברינו ראובן וחיים סליבקה. ההורים הוכו בתדהמה ופחד מבואם של אלה שהוצא נגדם פסק-דין מוות על ידי הגרמנים.

שוב נוכחו השליחים לדעת מה חזק ומושרש הקשר המשפחתי אצל היהודים. נותר להם רק להבין או לרחם על ה"מתנצלים".

יצחק חזר למחרת היערה, בהשאירו את מרדכי - לפי בקשתו - לעוד יממה בעיירה. קשה היה לו כשסיפר על דרך מחשבתם של הצעירים: היסוסיהם, פקפוקיהם בנכונות דרכם, והיאוש וחוסר היוזמה להציל את עצמם.

דאגנו מאד למרדכי. חששנו שיקרה לו את שקרה לחברנו אליעזר, שהלך לשעה להיפרד ממשפחתו - ונשאר בביתו. מרדכי היה בן יחיד להורים חולים. אבל חששותינו התבדו: מרדכי חזר, ואביו כחייל רוסי ותיק, לימדהו פרק בהתנהגות צבאית, ואף הוסיף: "עלית על דרך קדושה, אל תיטוש אותה. לא כל אחד זוכה בתקופה הרת-אסון זו להשתתף בשליחות העם". מרדכי הגיע היערה כשהוא רטוב כולו מזיעה, בשל החבילה הכבדה שסחב לאורך שמונה-עשר קילומטר מבלי לנוח, ברצותו להדביק את האיחור. ניכרו בפניו אותן שעות טראגיות שבילה במחיצת הוריו. על-אף הכל גילה מרץ רב, וכוח רענן ונכונות. רק אחרי שסיפר לנו על פרידתו מאבא הבנו את פשר מסירותו.

רצח יהודי פובורסק

הגרמנים נהגו ביד קלה כלפי יהודי העיירה, כדי להפחית את עירנותם ולפתותם לצאת ממחבואיהם. ואמנם, היו שהסתתרו אצל גויים "מיטיבים" או במקומות אחרים. אלה חזרו לעיירה רעבים ומלאי אכזבות. הגרמנים לא הפעילו, בניגוד למצופה, שום עונשים נגדם.

כעבור זמן קצר נצטווה ה"יודנראט" להעביר את כל יהודי העיירה למקום אחד, שם נועד להיות הגטו. הפקודה נחתה עליהם כמהלומה. רבים שהכינו בבתיהם "בונקרים", מצויידים במזון ובגדים, נאלצו לעזוב את בתיהם מבלי לנצל "בשעת הצורך" את המחבואים. הם ראו בריכוז היהודים בגטו צעד לקראת חיסולם.

הרוצחים השכילו לתכנן את עבודתם השטנית. הם הקיפו את הגטו במשמרות כבדים של שוטרים אוקראינים, כדי למנוע בריחות. רק אז הבינו היהודים שהחבל מתהדק סביב צווארם. היו אז שניסו את מזלם לברוח דרך שרשרות המשטרה - ללא הצלחה. הכדורים השיגו כמעט את כל מי

שניסה לברוח. אמם של חברינו ראובן וחיים סליבקה שיחדה שוטרים, שאיפשרו יציאתם של השניים; אבל השוטרים, בעורמתם, סיפרו להורים שבניהם ראובן וחיים נורו למוות בעת הבריחה, דבר שפעל לרעה על יתר בני הנוער שניסו לצאת. מיואשים הם נשארו עם כולם...

יהודי טרויאנובקה הוסעו בעגלות לגטו במנייביץ' כשבוע לפני כן. קבוצת "אנשי יער" נטלו עימם את הרופא היהודי והזהירו את יהודי העיירה, שברגע קריטי עליהם לברוח היערה. ואכן, יהודי טרויאנבקה קפצו מעגלותיהם וברחו היערה. אחד מהם הגיע לקבוצת "אנשי היער" הלא יהודים.

בגלל הבריחה הבלתי מאורגנת של חברינו במנייביץ', שכמה מהם נורו בזמן הבריחה, הם לא יכלו להגיע לנשק שהוסתר על ידם. נבצר מהם גם לשלוח אלינו מקשר על מנת שנוכל להתאחד כמתוכנן. לימים הצטרפו בני מנייביץ' שברחו לקבוצות שונות, שבמרוצת הזמן גדלו והפכו ל"אוטריאדים" של פרטיזנים: "מאקס", "קרוק", "אונישצ'נקו".

חלק מיהודי פובורסק, שעבדו על הגשר שעל הנהר סטוכוד, הוחזרו לעיירה, שלא כרגיל, בליווי שוטרים אוקראינים. בדרך הוכו והוכרחו להיכנס לבורות ולשכב בהם. יצחק גוז ניסה אז לקומם את כל הקבוצה, לשדלם להתנפל על השוטרים, לקחת מהם את נשקם ולברוח היערה, אבל... עדיין פעלה כאן ה"אחריות" כלפי המשפחות, ובמקום לקום על הרוצחים התחננו בפניהם שיתירו להם לחזור לגטו, אל משפחותיהם, והריהם מוכנים לשלם כל מחיר...

האוקראינים דחו את בקשתם בבוז. יצחק גוז ניצל את המצב, ובראותו שאין מצטרפים אליו - קפץ לבדו. בדרך זו רצה להניע את יתר חברי הקבוצה לעשות כמוהו. כחץ מקשת התחיל לרוץ - ואחריו רק אחד: אפרים פראס. השוטרים, שהופתעו תחילה מבריחתם של השניים, השתלטו חיש מהר על המצב והחלו לירות במוטלים בתוך הבור.

את גוז לא השיגו הכדורים והוא הגיע לקבוצת מקס. במשך הזמן הוא הוכיח את גבורתו העילאית בפוצצו עשרים ושתיים רכבות, שבהן נהרגו ונפצעו אלפי גרמנים ואוקראינים.

בגטו נודע מיד על רציחתם של אותם יהודים. השוטרים האוקראינים הביאו ב"תרועת ניצחון" את בגדיהם של הקרבנות כשהם מלוכלכים בדמם. אם שהכירה את בגדיו המלוכלכים בדם של בנה, יצאה מדעתה. אחרים שקעו בדכדוך - ובזה היו מעוניינים הרוצחים: לשבור את קרבנותיהם פיסית ונפשית, כדי שיוכלו לבצע את זממם ללא התנגדות.

ביום כ"ב באלול תש"ב הגיעו מקובל מאות שוטרים גרמנים ואוקראינים, שהחלו להשתכר לקראת ה"שמחה" שעמדה לפניהם. צעקות ובכי קורעי-לב נישאו מכל הבתים היהודיים. נשים, טף וזקנים נאבקו עם רוצחיהם.

באמצעות תוכניתם השטנית, שהקורבנות יחפרו את קבריהם במו-ידיהם, ניצלו גם בפובורסק את הבורות שהיהודים חפרו על ה"סטרויקה" (אתר בנייה צבאי), כדי לשאוב את הבנזין שנותר מהמיכליות שפוצצו על ידי הרוסים בנסיגתם. בנזין זה שימש ליהודים סחורה עוברת לסוחר; הם מכרוהו לאיכרים תמורת מצרכי מזון. בורות אלה חוברו על ידי האוקראינים לשני בורות גדולים.

הרוצחים הציפו את בתי היהודים, היכו באכזריות את האומללים על מנת לשבור את רוחם, כולל אנשי ה"יודנראט". רק הרב אברהם ציטרין, שנוכח לדעת כי המצב חסר תקווה, אזר אומץ והלך ל"זונדר-פירר". לפני לכתו כתב "צוואה" לאלה שיוותרו בחיים - והוא ראה בדמיונו את חברינו, מגודלי-זקנים, עם נשק ביד... הוא הבין את עלונינו, בהם קראנו לצאת ליערות ולנקום ברוצחים.

הרב ידע שאנחנו צודקים, אך הוא בחר בדרך ההצלה המקובלת מזה דורי דורות על אבותינו, דרך של שתדלנות, אמונה וציפיה לנס... את הצוואה שסיים לכתוב בידו הרועדת הוא מסר לנוצרי ידיד וביקשו להעבירה אלינו ליער.

הוא לא ראה את המתרחש סביבו. הוא הלך בשליחותו האחרונה. לפני ביתו של ה"זונדר-פיהרר" המתין לו רב הטבחים האוקראיני. כזאב טורף התנפל על הרב, בהכותו בקת המאוזר שלו את ראשו. הדם ניתז מראש הרב, ובקריאת "שמע ישראל" נפל כמו אלון כרות כששפתיו עוד ממשיכות ללחוש את מילות התפילה... האוקראינים רמסו את גופתו של הרב במגפיהם המוסמרים, כשהם חוגגים את נצחונם בתרועות ובצחוק שטני.

את הנשים הזקנות החולות ואת הילדים היה קל יותר להוציא מהבתים. הגברים התנגדו לשוטרים, ואלה היכו בהם באכזריות במוטות ברזל ובקתי רובים. הם הצמידו כידוניהם לליבותיהם של הנשים והילדים כדי להכריח את הבעלים והאבות להיות "ממושמעים". כולם רוכזו ב"סטרויקה". הדרך אליה הייתה מוכתמת בדם הקורבנות שניגר מפצעי הדקירות בבשרם, מההתעללויות של חיות אדם.

הרוקח משה חזנוביץ' ואשתו הרעילו את עצמם ברגע האחרון והרוצחים הפעילו את זעמם עליהם בהפשיטם את בגדיהם ובהתעללם בגופותיהם.

ווהב המלמד עלה לעליית הגג ובהחזיקו במוט החליט לא להתמסר מבלי לנקום ברוצחים. ראש המשטרה הנאצית, בראותו את היסוסיהם ופחדם של פקודיו ה"גיבורים" שסירבו למלא פקודותיו להורידו, קפץ על הסולם ואיים על ווהב שישרפו חיים אם לא ירד מרצונו הטוב. ווהב לא נענה, רק החזיק במוט וחיכה לקרב האחרון - עד שהצליח להנחית מכה על ראשו של המפקד הרוצח, והלה התמוטט והתגלגל מהסולם ארצה. השוטרים ה"אמיצים" פתחו בירויות על ווהב ופגעו בו. אנחותיו בעת גסיסתו נשמעו מסביב. בקושי רב הצליחו הרוצחים לשחרר את המוט מאצבעותיו המכווצות

של וובה. גם אחרי מותו לא רצה להיפרד מ"נשקו". הרוצחים לא יכלו לסלוח ליהודי על שהעז להילחם, והם רמסו במגפיהם את גופתו המנוקבת כדורים והשותתת דם. בדרך זו ביקשו לחפות על החרפה שנגרמה להם.

מפקד המשטרה, אחרי טיפול ממושך בגולגלתו המרוסקת, החלים, ובהשתתפותו הפעילה במלחמה נגד הפרטיזנים היהודים ביקש לנקום ולחפות על החרפה שהמיט עליו יהודי פשוט, חסר נשק - וובה המלמד.

כמה מאות נפשות הצליחו האוקראינים לרכז ב"סטרויקה". הקורבנות הוקפו בשרשרת סמיכה של חיות-טרף. החיסול התקיים בצורה האכזרית ביותר, תחת מהלומות ודקירות בגופותיהם. בעוד דמם ניגר לתוך החול הצהוב שהאדים, הכריחום להתפשט, ומשפחות משפחות, אמהות על טפן, הורדו לתוך הבורות.

בתוך ים של דמעות וצעקות אימים של הנרצחים היו גם כאלה שעל פניהם ניסכה מעין שלווה. הם הרימו מבטיהם למרומים, בתורם אחרי אלוקים, ובקול שובר לבבות קראו וידוי, "שפוך חמתך על הגויים" ו"שמע ישראל"...

הורי חברינו, שלא חששו יותר פן יבולע להם, קימצו אגרופיהם וצעקו: "אותנו תרצחו, אבל ילדינו ה"מכבים" באשר הם - ביערות, בחזיתות ובכל קצווי עולם - ינקמו את דמנו השפוך!" לשמע קריאות אלו החלו הרוצחים להשתולל - בכוח הוציאו מידי האמהות את עולליהן, ניפצו ראשיהם וכאפרוחים שחוטים זרקום לבור, שהתמלא גופות אדם; היו אף שטרחו להטיל את הגופות שורות שורות, לפי מיטב "הסדר הגרמני" וכך לחסוך במקום... רבים מהקורבנות הפריעו לסדר - התנשקו עם יקיריהם וקפצו לבור, להקדים את ההתעללות, בהעדיפם מוות מכדורי הרוצחים בתוך הבור. ילדים שניסו להסתתר אצל אמהותיהם הוצאו, מושחלים על כידונים, והוטלו לבורות.

האחרונים שירדו לבורות היו כצללים. שערותיהם הלבינו, עיניהם כאילו יצאו מחוריהן, שפתותיהם השחירו...

נביחת מכונות הירייה הפסיקה את זעקות האימים. מתחת לשכבת האדמה עדיין נשמעו אנקות ואנחות של אלה שנשמתם לא נפרדה עדיין מגופותיהם המרוסקות. האדמה נעה וזעה...

בזמן ביצוע הטבח על ה"סטרויקה" נשארו מספר יהודים שעבדו לא רחוק מהעיירה, במחסני שחת. חלק מהם התייצב כדי למות ביחד עם נשותיהם וילדיהם, וחלק הסתתר ובחשכת הליל הם ברחו ליערות. כאשר "הזונדר-פירר הטוב" ראה את היהודים הבאים ל"סטרויקה" ומתייצבים מרצונם, נזכר בעוד קבוצה של יהודים שעבדו בבריכות הדגים, על יד הכפר סמוליאר - והוא אישית, יחד עם מספר עוזרים, הביאו את היהודים, שכן הם הפסיקו להיות "מועילים" בשבילו, כדבריו. הוא, הגרמני ה"טוב", לא עשה הרי כל רע, הוא "רק מילא פקודה"...

שניים הצליחו לצאת מהבורות אחרי שהגרמנים הסתלקו. אלייקים סליבקה, אביו של חברנו, הצליח להתגלגל מן הבורות רק כחמישים מטר ואז פרחה נשמתו. האיכרים הביאו את גופתו חזרה לבור. ברל צרמושנר, שנורה בידו, התאושש והגיע בלילה אל איכר שהסתירו עד להחלמתו. איכרי הסביבה המשיכו לשאוב בנזין מהול בדם הנרצחים והאירו בו את בתיהם.

הנוער בפובורסק בשעת מבחן

מתוך עדותה של אירנה סוביסיאק (רבקה גוז)

ראיון עם הגב' אירנה סוביסיאק, ב"יד ושם", ירושלים ב-31.10.83

(הראיון התנהל בשפה הפולנית) - נרשם ותורגם על-ידי מר מרין יהודה.

אירנה סובייסיאק (רבקה גוז) סגן משנה מילואים בצבא הפולני. אותות הצטיינות: צלב "וירטוטי מיליטרי", צלב גבורה, צלב פרטיזנים, מדליית צנחנים – קרבית

אלכסנדר אגס (גרושקה) עמד בראש המחתרת, שהייתה מאורגנת היטב.

האפשרויות להתארגנות היו מצומצמות.

אישית לא יכולתי להחליט אם להצטרף לקבוצה כי הייתי הצעירה בבית וקשורה מאוד להורי. ידוע לי, שלדודתי, לאמא של אגס, היה קשר עם הקבוצה - היא הביאה להם מזון וידיעות מהמתרחש בעיירה, שהייתה שרוייה במתח לקראת הבאות. לקבוצה היה נשק מועט שאספו בכל מיני צורות ותנאים. למעשה זה לא היה נשק לשימוש אלא מעין הכנה לקראת הבאות.

כשהתחילו לאסוף משפחות בודדות מהסביבה לעיירה, התרכזו היהודים יחד, מתוך חרדה. בוקר אחד יצא אבי מהבית וראה ששוטרים מקיפים את האיזור. אבי הודיע לבני הבית - הנה, זה הסוף שלנו. אני, לבושה למחצה, תפסתי זוג נעליים לא שלי, ונתקלתי בעוד מספר בנות ובחורים והחלטנו שאנו יוצאים לעבודה. המשטרה האוקראינית עצרה אותנו ולא הרשתה לנו ללכת. ביקשנו להביא אותנו ל"זונדרפירר", שהיה, באופן יחסי, אנושי וישר. הוא הביט בנו ואמר: "לכו לעבודה, אבל זיכרו - עליכם לחזור..."

הקבוצה, שמנתה כ-15 איש, במקום ללכת לעבודה, פנתה ליער הסמוך בתקווה להיתקל בפרטיזנים, שעליהם שמענו כבר.

התחלנו לאסוף תפוחי-אדמה מהשדות, שאותם אכלנו כמעט לא מבושלים.

שומר היערות - (gajowy) שאיתו קיימנו קשר, העביר אותנו ליישובים הפולניים: Holewicze, Berecze

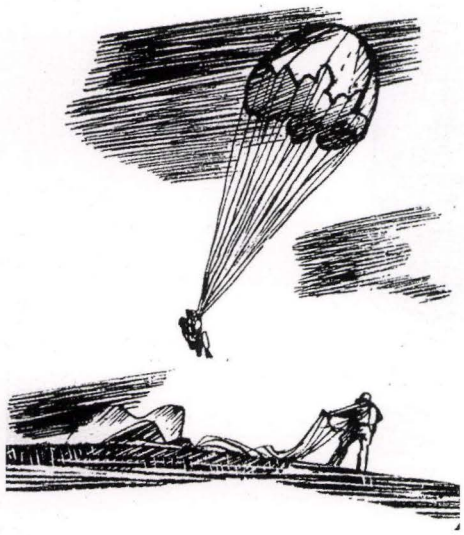
הוא העביר אותנו בסירה את הנהר סטוכוד - Stochod, לא כולם היו רעים... שומר היערות התגלה כאיש ישר וניסה ליצור קשר עם הפרטיזנים ב-Berecze. הופנינו על-ידי פולני שהזהיר אותנו להתנהג בשקט וללכת לכיוון היער, וכך נתקלנו בקבוצת פרטיזנים, וזה אחרי חודש נדודים, כמעט ללא אוכל...

אני זוכרת איך ראינו בפעם הראשונה קבוצת יהודים ששחטו פרה ובישלוה בסיר. גם מראם היה נורא. פה היו שרידים של העיירות מנייביץ', פובורסק, טרויאנובקה, קובל. הפרטיזנים הלכו לפעולה בהשאירם שומר - בחור צעיר מצוייד ברובה, שישמור על היהודים. לצערי, הבחור הסתלק עם הרובה. לילה אחד, שמעתי שיחה בפולנית - נאמר שהביאו הרבה דברי אוכל מהמחלבה שבסביבה ויש צורך בנשים שיכינו חמאה. פניתי מיד למי שנראה כמפקד, ועליו שמעתי שהוא קומוניסט מאזור לובלין. הוא הסכים לצרף אותי ועוד מספר בנות.

אני החלטתי, שמכיוון משפחתי נספתה, לא אשאר ללא מעשה במחנה המשפחה, אלא עלי לפעול ביחידה הקרבית שעיקר חבריה היו אוקראינים-קומוניסטים, שנמלטו מפני אחיהם והגרמנים. נשקם הראשון היה רובה שנלקח משוטר אוקראיני שהרגו.

מרבית לוחמי היחידה היו שבויים רוסיים, שנמלטו מהשבי, אוקראינים, קומוניסטים ויהודים מעיירות הסביבה. חלקי ביחידה ואחר-כך "בפרונזה" היה ככל לוחם - בשמירה ובעבודה במטבח. היינו עשר בנות. אחר-כך התארגנה ביער יחידה רפואית - סניטרית שבראשה עמד הרופא ד"ר שמעון מלכיור. למרות שלא הייתה לי כל הכשרה מוקדמת ברפואה, השתלבתי בעבודה זו.

השתתפתי אישית בפיצוץ שלוש רכבות, בנושאי על גבי 20 ק"ג חומר נפץ למרחק עשרות ואפילו מאות קילומטרים לכיוון לוצק, קיברין... כדי שהגרמנים לא יתחקו על עקבותינו, היו לנו אנשי קשר באזורים אלה, שהיו מודיעים לנו על סוגי המטענים שהועברו ברכבות. פעולה כזו הייתה

רבקה גוז (אירנה סובייסאק) עם משה מלמד ורעייתו
1964 ליגניץ, פולין

משמאל: יאיר (יורק) סליבקה, קירשנר ורבקה גוז (אירנה סובייסאק)

נמשכת כשבועיים. היינו צריכים גם להישאר באזור כדי לעמוד על תוצאות הפיצוץ. אימונים בשימוש בנשק היו קצרים בלבד, שימוש מיידי ללא הכשרה יסודית. ברשותי היה "נשק קצר" (Obrez) שהוכן מנשק שנלקח על-ידי האוקראינים מהצבא הפולני ב-1939. מאוקטובר 1942 ועד פברואר 1944, שני חורפים, היינו ביער. ביחידה שלנו היו יהודים פרטיזנים: "זשוק"-ברל ברונשטיין, מנציג ברנשטיין-גלוז ועוד. אותי כינו "רניה". בין הבנות היו: ליובה, מוסיה ברנשטיין, פולה, דינה זילברשטיין, פייגה אברוך, והאחיות בליישטיין שפעלו ועבדו כאחיות רחמניות. החורף הראשון היה קשה. גרנו באוהלים עשויים מענפים. החורף השני היה הרבה יותר מאורגן, גרנו במחפורות - זימליאנקות.

היו כבר בית מרחץ, מאפייה ושירותים אחרים. אבל מצב הניקיון וההיגיינה היה ירוד ביותר, גרדת (Scabies) כינמת-כינים, היו נפוצים מאוד.

ד"ר פרנס, שלא היה רופא - הוא סיים לימודי ביולוגיה, הוא המציא משחות שפעלו באותה תקופה בצורה אפקטיבית ביותר. בתחילה הייתה הרחצה מסובכת ביותר, בעיקר בתקופת החורף, כשהמים קפאו על הגוף.

עם שחרור ווהלין באפריל 1944, מנתה היחידה של "מקס" כ-500 איש, והייתה מורכבת מאוקראינים, פולנים ויהודים.

מזכיר המפלגה הקומוניסטית של אוקראינה, ניקיטה חרושצ'וב, הטיל על מקס משימה - לארגן בריגדה של 100 איש. הבריגדה עברה תדרוך ולימוד בחבלה ובצניחה, שארכו כחודשיים.

הבריגדה הוצנחה מעבר לקוי החזית בפולין המערבית בהרי "Swiegtokrzyskich". הצניחה עברה בשלום, פרט לכך שאחד האנשים נפצע קשה מחוטי המצנח.

בין המוצנחים היו גם כמה יהודים, אני, הרופא שוורץ, קורניצקי ואחרים. חיבלנו במערכת החשמל והטמנו מוקשים בדרך הנסיגה של הגרמנים. נזהרנו מלהתקל ביחידות א. ק. (A K) שהיו עוינות ליחידת הפרטיזנים הפרו-סובייטית.

הם ניהלו מלחמה לא רק נגד היחידות הגרמניות הנסוגות אלא גם נגד היחידות של הצבא האדום המתקדמות.

רבקה גוז, פובורסק 1936

אנשי א.ק. נודעו לשימצה בחיסול יהודים שהצליחו לעבור את המלחמה. בעורמה ובברוטליות רצחו כל יהודי שנתקלו בו.

אחרי ביצוע המשימות שהוטלו עלינו הגענו ללובלין. שם פוזרו אנשי הבריגדה ביחידות שונות.

אני נשארתי לעבוד בצבא, מקס נשלח לאקדמיה הצבאית ובתום הלימודים נשלח לשרת בקטוביץ', כסגן מפקד צבאי במקום. הצטרפתי אליו.

סיפור ההתנגדות והשואה - לזיכרו של חיים סליבקה

ג'רי סליבקה

חיים נולד בכפר בשם דיקנוב ב-1917, בתקופת מלחמת העולם הראשונה. הוריו ואחיו בן השנתיים פונו יחד עם שאר האוכלוסייה היהודית מעיירה בשם טרויאנובקה ב-1915, מאחר והעיירה נמצאה על קו האש הקדמי. דיקנוב היה מאחורי הקווים הגרמניים. החיים שם היו קשים, אך נסבלים, הבדל עצום מהחיים תחת שלטון הגרמנים במלחמה שעתידה הייתה לפרוץ.

ב-1918, כאשר פולין השיגה את עצמאותה, האזורים האלו נהיו חלק מפולין. חיים, אחיו והוריהם חזרו לטרויאנובקה. מאחר והעיירה נהרסה כמעט כליל, עברה המשפחה לפובורסק, "בירת" האזור החדש. מכיוון שחסרו דוברי פולנית באזור, לאביו של חיים, אינטלקטואל שלמד בכוחות עצמו פולנית על בוריה, לא הייתה בעייה להשיג עבודה ודירה בביורוקרטיה הפולנית החדשה. הוא פוטר לאחר שמהגרים פולניים החלו להגיע ממערב פולין. אביו של חיים, בהיותו יהודי, כבר לא היה נחוץ לממשל הפולני.

ב-1920 נולדה מרים, ב-1922 נולד ראובן וב-1927 נולדה חנה. המשפחה מנתה שבע נפשות, לא קל היה לכלכל משפחה בת שבע נפשות. איכשהו אליקים ורייזל, הוריו של חיים הסתדרו. אלייקים הפך למורה לעברית, מנהל חשבונות במישרה חלקית, ובעל חנות.

חיים גדל באווירה יהודית מודרנית וציונית. אביו היה המנוי היחיד לעיתון יומי בעברית, וכשזה נסגר, עשה מנוי לעיתון יומי ביידיש. עיתון זה עבר מיד ליד בין השכנים, עד שלא נשאר ממנו כלום. חיים היה תלמיד טוב, נבון ורציני. הוא למד בבית ספר יסודי פולני עד כיתה ד', ובנוסף בבית ספר יהודי שכלל לא רק מקצועות דתיים אלא גם עברית, מתמטיקה ומקצועות אחרים. כאשר היה בן 12, הוריו רשמו אותו לגימנסיה עברית (תיכון) בעיר הקרובה קובל, מרחק של כ-30 ק"מ מפובורסק. הוא היה קם כל יום בשעה 06:00 בבוקר, נוסע ברכבת לקובל, לומד, קונה את הנחוץ לחנות המשפחתית וחוזר תשוש הביתה עמוס חבילות. אחרי ארוחת הערב היה מכין שיעורים. הוא היה נער חרוץ ולא התלונן. לאחר כמה שנים הוא הפסיק ללמוד, כי לא היה כסף לשכר הלימוד שהיה גבוה.

חיים נסע לוורשה ועבד אצל דודו בייצור מסגרות מתכת לתיקי נשים. חיים למד את המקצוע, ניהל את הספרים והיה לעזר לדוד. הוא קיבל חדר, כלכלה וכמה זלוטים להוצאות. הוא היה מאושר בוורשה - הוא היה הולך לקולנוע, לתיאטרון אידי ולאירועי תרבות אחרים.

אושרו של חיים לא ארך זמן. בספטמבר 1939 תקף צבא גרמניה את פולין ותוך ימים ספורים רוב המדינה נכנעה, חוץ מוורשה. הצבא הפולני נלחם בגבורה נגד התוקפים, אך הגרמנים היו מצויידים טוב יותר, ווורשה נכנעה. הגרמנים כבשו את העיר והרבה יהודים נעצרו ונשלחו לעבודות פרך. ה"פתרון הסופי" בא מאוחר יותר.

באותו זמן, הרוסים כבשו את מזרח פולין, איזור מגוריה של משפחתו של חיים.

חיים הבין שאין טעם להישאר בוורשה, והצטרף לאלפי יהודים אחרים שצעדו מזרחה. היה מאוד מסוכן לעבור ברגל את מאות הקילומטרים בשטח הכיבוש הגרמני. רבים נתפסו וגורשו, חלק נהרגו. אבל חלק הצליח לחצות את הנהר שהפריד בין השטח הגרמני לשטח הסובייטי. לאחר כמה שבועות של נדודים תוך סכנה, הגיע חיים לבית משפחתו.

חיים ויאיר (יורק) סליבקה עם חברים בלודז' בשנת 1935

החיים תחת הכיבוש הסובייטי לא היו קלים, אך המצב התייצב. חיים מצא עבודה כמנהל חשבונות. אולם פתאום, ב-22 ביוני 1941 ניחתה עליהם מהלומה - מחנה המלחמה של היטלר תקף את בני הברית שלהם - הסובייטים, ותוך מספר ימים פובורסק הייתה תחת שלטון נאצי.

החיים של היהודים השתנו מן הקצה אל הקצה. בשלטון בעיר היו "זונדרפירר" ומשטרה אוקראינית. היהודים היו מבודדים. לא היה להם קשר עם קהילות יהודיות אחרות. אבל אף אחד לא נשלח למחנה ריכוז או מחנה מוות. איכשהו הצליחו לשרוד שנה שלמה בלי אבידות רציניות. אז התחילו

אברהם ורבקה סליבקה מטרוינובקה

להגיע שמועות על קהילה זו או אחרת שחוסלה על-ידי יריות או בשריפת אנשים חיים בבית הכנסת.

הצעירים בפובורסק התחילו לאבד סבלנות. בפגישות סודיות הם החליטו להתכונן לברוח ליערות. הם ברחו מהעיירה אחד אחד. הקימו מחנה ביער קרוב, הכינו כלי נשק, אגרו אוכל והחליטו להילחם על חייהם. הם ידעו שהיו להם סיכויים קלושים לשרוד אך לפחות מחיר חייהם יהיה יקר - הם יטלו את חייהם של אויביהם.

שבועיים לפני ראש השנה 1942, הוקפה העיירה פובורסק על-ידי משטרת אוקראינה בהנהגת "האינזאיץ גרופן", - הרוצחים הנאצים. הם ריכזו את כל היהודים מהכפרים שבסביבה וכל הצוענים שמצאו. לאחר שבוע לקחו את כל היהודים והצוענים לשדה נפט נטוש וירו בהם.

חיים, אחיו ראובן ובן-דודם יורק ברחו לילה לפני כן והצטרפו לצעירים שנמלטו ליער. הוא היה בין המבוגרים, בן 25. הוריהם ואחיותיהם מרים וחנה נורו עם כל השאר.

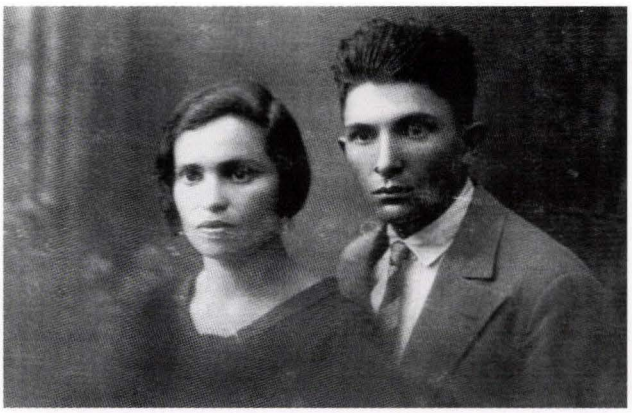
קבוצה קטנה של צעירים אירגנו יחידת פרטיזנים. תוך מספר שבועות הצטרפו אליהם שבויים סובייטים. הם יצרו קשר עם הצבא הסובייטי, השיגו כלי נשק, הכינו מוקשים מכדורים שלא פוצצו והחלו לפוצץ רכבות צבאיות שהיו בדרכן לקווים הקדמיים.

היחידה גדלה. היו להם מצבורים של חיטה ודברי אוכל אחרים, סוסים ועגלות. הם היו חזקים ושלטו בכפרים באזור, הפעילו טחנת קמח וייצרו קשרי מודיעין עם האוכלוסייה המקומית.

הגרמנים החליטו לחסל אותם. הפרטיזנים קיבלו מידע, שכוח מורכב מגרמנים, חיילי "ולסוב" רוסיים ומשטרה אוקראינית עומדים להתקיף את הבסיס של הפרטיזנים. הפרטיזנים ידעו שהם לא יוכלו להלחם נגד כוח כזה, ולכן החליטו לעבור למקום אחר, יותר עמוק בתוך היער. הם התחילו להעביר את המחסנים שלהם למקום החדש. הם לא יכלו לעשות את זה מהר מספיק, ונאלצו להשאיר חלק מהמצרכים בבסיס הישן עם כוח של כמה פרטיזנים, ביניהם חיים.

ביום השישי של חנוכה, חג המסמל התנגדות יהודית, אור וניסים, תקף כוח האוייב. חיים היה במשמרת. כאשר הוא ראה שהוא מוקף, הוא ירה כדי להודיע לעמיתיו על ההתקפה. הם כולם הסתתרו ביער, רובם ניצלו. גשם של כדורים פגע בחיים כמו מסננת. התוקפים לקחו את מה שיכלו, כולל מגפיו. אחיו של חיים מצא אותו. למחרת קברו אותו בלוויית גיבורים.

חיים סליבקה היה אחי. אחי הקטן. ראובן שרד.
תנוח בשלום על משכבך, אחי היקר, הקדוש.
יהי זכרך ברוך.
נכתב על-ידי יאיר סליבקה, תורגם על-ידי מרים סליבקה-פרג'יאן.

תמר (סליבקה) וחיים-דוד וארטשין - טרויאנובקה

יאיר סליבקה מימין, ואביו אליקים סליבקה - ליד מצבת הסבתא.
טרויאנובקה 1932-1933

הביקור שלי בפובורסק

ג'רי סליבקה, ארה"ב

הבטחתי לעצמי אז, שיום אחד אבקר בפובורסק ואקים אנדרטה לקדושיה. לא עבר יום שלא חשבתי על פובורסק, אבל לא מצאתי דרך לקיים את הבטחתי. עברו יותר מחמישים שנה עד שהתגשם חלומי. בברית המועצות לא אישרו לאף אחד להקים אנדרטאות לניספים בשואה, אבל אחרי מות סטאלין, כתב המשורר הסובייטי יבטושנקו "אין אנדרטה בבבי-יאר", ובכך הביע זעם ובושה על שאין אנדרטה בבבי-יאר שבקייב, מקום שבו נרצחו כ-100,000 יהודים על-ידי הנאצים ובעלי הברית שלהם, האוקראינים. לאט לאט החלו הרוסים לאשר הקמת אנדרטאות עם כיתובים בעברית וביידיש. שמעתי על אנדרטה שהוקמה על-ידי האנשים בווהלין. ולדיסלב נקוניצ'ני ואחיו יורי ביצעו את העבודה וניסיתי ליצור איתם קשר. הבעיה הייתה שבפובורסק טבח היהודים והצוענים התרחש בבסיס צבאי, ואף אזרח לא הורשה להיכנס לבסיס צבאי.

כאשר התפרקה ברית המועצות ואוקראינה קיבלה עצמאות, בתחילת שנות ה-90', הבסיס הצבאי הרוסי נהפך לבסיס צבאי אוקראיני. יצרתי קשר עם האחים נקוניצ'ני כדי לברר אם אפשר להקים אנדרטה בבסיס הצבאי בפובורסק לזכרם של הקדושים שלנו. הם בירדו וקיבלו תשובה חיובית. הייתי מאושר. אישרתי להם את העבודה, הסכמנו על מחיר וקבענו תאריך, 12 ביוני, 1995, לנסוע לפובורסק כדי לחנוך את האנדרטה. התחלתי להכין כתוביות בעברית, אנגלית ואוקראינית. יצרתי קשר עם ניצולים מפובורסק שגרים בארה"ב, קנדה, ישראל ופולין. הם הגיבו בספקנות. חלק

פרחים שהונחו ליד המציבה ע"י המועצה הכפרית של פובורסק (סלראדה)
ביוני 1996

המצבה בפובורסק שהוקמה ב-1996

משמאל: יאיר (יורק) סליבקה קירזור. ליד המציבה בפובורסק בעת הביקור לרגל הקמת המצבה
יוני 1996

אמרו שאי אפשר לסמוך על האוקראינים, שוודאי יבזו ויהרסו את האנדרטה. למרות שרובם תרמו לעלות האנדרטה, הם לא היו מעוניינים לנסוע לאוקראינה.

בהתרגשות רבה אירגנתי קבוצה קטנה: אשתי רחל, בנותינו הרייאט שמתגוררת בניו-אורלינס ומרים שמתגוררת בישראל, אחי ראובן שהסכים לנסוע איתנו, למרות התלבטויותיו, מהסיבה שחשש שלא בטוח שאסע לבד, ג'ודי גליקמן, צלמת אומנותית, קריסטל קאני, מתחנת הטלוויזיה יחד עם הצלם, ידידתי מוורשה, אירינה סוביסיאק, ושתי אחיות, בט ומרלין שכטר, ילדי הניצולים.

כאשר האחים נקוניצ'ני באו לפובורסק כדי להקים את האנדרטה, שינו ראשי הצבא את דעתם ואמרו שאינם מסכימים לכך. האחים הציעו שנקים את האנדרטה בקרבת מקום. לזה לא יכולתי להסכים. ליבי נשבר, אך היינו צריכים לבטל את הנסיעה ברגע האחרון. כתבתי מכתבים לשגרירות אוקראינה בוושינגטון ולסנטור כהן, שגם יצר קשר עם השגרירות, ולוועדה לשמירת שורשים אמריקאים בחו"ל, שגם כתבו לשגרירות. אף אחד מאתנו לא קיבל תשובה!

אני ואשתי רחל נסענו בכל זאת לישראל. לאחר ביקור של כמה שבועות עם ילדינו ונכדינו חזרנו לארה"ב והופתענו למצוא מכתב מחבר בישראל עם תמונה של האנדרטה שהוא קיבל מהאחים נקוניצ'ני. כנראה שבכל זאת הם הקימו את האנדרטה במקום הנכון בבסיס הצבאי.

היו לי ספקות, אך החלטתי בכל זאת לשלם עבור האנדרטה, והתחלנו שוב לתכנן את הנסיעה. לאחר כמה חודשים קיבלתי מכתב מהוועדה לשמירת שורשים אמריקאים בחו"ל המודיע לי שהקימו את האנדרטה ביולי 1995.

האוקראינים היו מודעים לתוכניותיי לבקר באוקראינה כדי להקים עוד אנדרטה לזכרם של בני משפחתי, והם הבטיחו את שיתוף הפעולה של השלטונות בווהלין. למרות הבלבול, היינו מעודדים.

תכננו נסיעה חדשה ל-16 ביוני 1996, לא רק לאוקראינה אך גם לוורשה ולוילנה, בירת ליטא, העיר שבה נולדה רחל והתגוררה בגטו לפני שהיא נשלחה למחנה ריכוז. לצערנו, ג'ודי גליקמן וקריסטל קאני לא יכלו להצטרף הפעם, אך גיסתי בלה, אחייניותי רות ואודרי, אחייני אלן (ילדיהם של אחי ראובן ואשתו בלה) ועוד ניצול שואה מבוסטון, ג'ק פורטר, הצטרפו אלינו.

היינו חייבים לתכנן הכל בדייקנות. לא היה קל לתכנן נסיעה לשלוש מדינות, לשמונה ימים, עם שנים-עשר איש, מערים שונות בארצות הברית, שנפגשו בוורשה שלא לדבר על הקשיים של לוחות טיסה ורכבות. אך סוף סוף, בערב של ה-16 ביוני, עלינו כולנו על רכבת אוקראינית לכיוון קייב, עם תחנה בפובורסק, מרחק של כ-200 ק"מ ושתים - עשרה שעות נסיעה.

זיהיתי את הרכבת ברגע שעלינו. זאת הייתה אותה הרכבת מימי הסובייטים. הקרון שלנו נקרא קרון שינה, והיו בו ארבעה מדפים וערימה של מזרונים ושמיכות. סדינים וציפיות מקבלים מה"פרובודניצה" (סדרניות) ובבוקר צריכים להוריד את הכל מהמיטות ולהזדכות על כל פריט. השירותים לא בדיוק מבריקים, אין אפשרות להוריד מים ויש דווקא שפותחת פתח להוציא את התוכן. אתה צריך לגלות איך לקבל מים להתרחץ. בגבול עוצרת הרכבת במשך כ-4 שעות כדי להחליף גלגלים כי רוחב המסילה שונה. יש גם בדיקת

מגדל המים בפובורסק, לפני המלחמה, ליד תחנת הרכבת. הבתים על יד המגדל הם בתים של יהודים שנחרבו. מצד שמאל חצי בית של סליבקה אלייקים. הבית אחריו הוא של אייזנברג ישראל, גוז פסח, שלום און, לייבל גוז. מאחורי הבתים האלה ביתו של בערל אייזנברג והנפחייה. מימין בתיהם של לייביש ריידר ופלוס שלמה. קצת יותר רחוק טחנת הקמח. בחזית מכוניות משא צבאיות שהגיעו לאימוני קיץ.

מגדל המים בפובורסק. רות (סליבקה) קירשנר עומדת במקום בו עמדו בתי היהודים. יוני 1996, בעת הביקור בפובורסק לרגל הקמת המצבה

דרכונים וויזות וצריכים למלא הצהרת מכס. בזמן הזה אין שירותים כי אנשים עובדים מתחת לרכבת.

חלק מהקבוצה ישנה בזמן ההפסקה אך לא אני ולא אחי ראובן. עברו 55 שנים מאז שעזבתי את פובורסק (52 שנה מאז שעזב ראובן). עמדנו בפרוזדור והסתכלנו: עברנו כפרים וערים מוכרות, היו לנו חברים ומשפחה, אך עכשיו הם אינם, נרצחו באכזריות. התקרבנו לפובורסק, המקום שבו גדלנו. היינו בדרך לחנוך אנדרטה לזכרם. לא ידענו למה לצפות, מי יפגוש אותנו, רגשותינו גאו, הלב פעם במהירות, אני בטוח שגם לחץ הדם עלה.

הגענו לתחת הרכבת בקובל, שהייתה בנויה מחדש אך נראתה בדיוק כפי שזכרנו. קבוצה קטנה של אנשים המתינה למישהו. וולדיסלב נקוניצ'ני קיבל אותנו. הוא הופתע שרוב הקבוצה שלנו מורכבת מצעירים. הזכרתי לו שיר סובייטי על גן העדן הקומוניסטי "הדרך פנויה לצעירים וכבוד לזקנים". הוא הציג את האנשים שבאו לקבל אותנו: אחיו יורי, מר יושצ'יק, סגן ראש המועצה האזורית, ואישה צעירה, היח"צנית של הממשלה. היו גם כתב טלוויזיה ונציגי הרדיו והעיתונות. אנחנו גם שכרנו צלם וידאו (יהודי שעמד לנסוע לארה"ב) כדי לעשות לנו סרט וידיאו, וכמו כן גם שכרנו מיניבוס ונהג.

נסענו לבית המלון. רק תחנת הרכבת הייתה מוכרת לנו. אני למדתי בבית ספר תיכון בקובל תקופה קצרה, והייתי מבקר בה הרבה. אז 70% מהאוכלוסיה היו יהודים. העיר נהרסה כליל במלחמה ונבנתה מחדש עם בניינים סובייטים שהיום הם בניינים אפורים.

משפחת סליבקה. משמאל: יאיר וחיים, מרים, אלייקים, חנה, ייזל וראובן

במסעדה הכינו לנו ארוחת בוקר של נקניקיות, בשר לבן, ועוף. אכלנו קצת לחם, חמאה וגבינה ושתינו כוס קפה, והלכנו לחדרים להתארגן. החדרים היו גדולים ובהירים, אך ללא מים חמים. בחלק מהחדרים גם לא היו מכסים לאסלות. התרחצנו במים קרים, החלפנו בגדים והיינו מוכנים לצאת לדרך לחנוך את האנדרטה.

פובורסק מרוחקת 30 ק"מ מקובל ובמהירות עברנו על-פני שלט שהיה כתוב בו "פובורסק, 3 ק"מ". ההתרגשות גברה. התקשורת רוצה לדעת "מה מרגישים?", אנו מנסים להסביר, אך המילים לא מתארות בדיוק את ההרגשה. מאוד קשה לתאר את הרגש, במיוחד כשתמחילים לתהות, האם הסבא של הצעירה הזאת השתתף בטבח יקירינו? נראה שהשואלים באמת מתעניינים. מתחילים לרקום קשר, אך לא בדיוק.

עצרנו ליד בניין המועצה. קשה להאמין שאנחנו בפובורסק. לא זיהיתי את הבתים - בתי היהודים אינם. לוקחים אותנו לבית-ספר יסודי שחלק מאיתנו למדו בו. זיהיתי את עצי האלון. בחודש מאי היינו מגיעים לבית הספר יותר מוקדם, המבוגרים היו מנערים את העצים ואנחנו, הילדים, היינו אוספים את החיפושיות שאכלו את העלים והיינו זורקים אותן לאש.

ממול עמד בניין הממשל הפולני הישן. אבי עבד שם עד שמצאו פולנים אתניים להחליפו. גרנו בבניין במשך מספר שנים, ואחי ראובן נולד בו. אבל החליפו

קבוצת יהודים ורוסים חוגגים את חתונתה של יהודית גוז בשנת 1940–1941.

שורה ראשונה שני משמאל יצחק מלניצר, מרגלית גוז (טסלערוק) חיים סליווק, שתי בנות רוסיות, רבקה, יאיר (יורק) וואוף-וויומי גרושקה, גיטל טסליערוק, רוסי. שורה שניה נחמיה גרושקה, פסח גוז, שר, פליט, זלאטה גוז, פליט, אחות של גוז, שלושה אוקראינים.

את בניין העץ בבניין לבנים ויש בו היום בית ספר למוזיקה. אני זוכר את הבאר ליד הבניין, היא נראית בדיוק כמו לפני 70 שנה. פתחתי את המכסה והוצאתי את הדלי, מלא חלודה וחבוט. אני חושב שזה אותו הדלי שאני שתיתי ממנו בהפסקות. הרייאט רוצה לדעת אם כך הם עדיין מקבלים את המים שלהם. כן הרייאט, בדיוק איך שאנחנו קיבלנו מים לפני 70 שנה.

בבניין המועצה פגשנו את יו"ר המועצה. הוא הציג את עצמו בשם אנטולי פבלוביץ נוברצ'וק. פרטיזן זקן הביא זר פרחים יפה ונרות עמידים למים לאנדרטה. נסענו לשם. נפתחו שערי הבסיס הצבאי ומפקד הבסיס הצטרף אלינו. עצרנו. הנה האנדרטה - לוח שיש שחור, יפה, שחרתו עליו בשלוש שפות, בסיס וגדר קטנה. אני לוקח עץ אורן קטן שגידלתי מאיצטרובל בחצר ביתי בארה"ב, ושותל אותו ליד האנרדטה. אני מקווה שהוא יגדל ויצל על האנדרטה ועל יקירינו.

בדרך לפובורסק

אני נושא את הנאום שלי, מציג את משתתפי המשלחת לאנשים הנמצאים ומודה להם על קבלת הפנים והשתתפותם בטקס. אמרתי להם, בין דברי: "סופר סובייטי עם שם אוקראיני, יבטושנקו, כתב שיר "אין אנדרטה בבבי יאר", ובו הוא הביע את הרגשת הבושה שלו כרוסי שאין אנדרטה. יש מאות אתרים כבבי יאר באוקראינה, בילארוס, ליטא, מערב רוסיה ועוד מדינות מזרח אירופה, מקומות שבהם נהרגו כ-800,000 יהודים. יש כבר בערך 42 אנדרטאות רק במחוז ווהלין. הודות לאחים נקוניצ'ני אנו עומדים פה, באזור שבו נטבחו באכזריות אבותינו, אמהותינו, אחינו, אחיותינו, בעלינו, נשותינו וילדינו. אנו עומדים פה עם דמעות בעיניים, אגרופים קמוצים, לבבות מדממים ומבטיחים להם שלעולם לא נשכח אותם. נדבר עליהם כל עוד יש אוויר בריאותינו. לא ניתן לעולם לשכוח מה ששנאה יכולה לעשות. נביא לכאן את ילדינו ונכדינו ונקווה שהם יעשו אותו הדבר עם ילדיהם ונכדיהם. אנחנו נטיף לשלום וחרות לאנשים עם רצון טוב כדי שלא תהיה שוב שואה. שוב אנחנו מודים לכם על השתתפותכם בטקס זה. אנו מקווים ומתפללים שתצליחו לבנות אוקראינה חופשית, סובלנית, עצמאית ודמוקרטית".

אמרנו קדיש ואל מלא רחמים. בין לבין כל אחד מאיתנו קרא כמה שמות של קדושי פובורסק מרשימה שהוכנה לפני שנים. היה קשה לא לבכות.

לאחר הטקס, יו"ר המועצה המקומית מר נוברצ'וק לקח אותנו למסעדה בפובורסק. בדרך עברנו את המגרש שעליו עמד הבית שלנו. היום המגרש ריק מבתינו ומבתי כל השכנים.

שכונה חדשה לגמרי נבנתה באזור. ארוחת הצהרים הייתה מרשימה - הרבה וודקה, בורשט אוקראיני ו"פילמיני" (קרעפלעך). נכחו כ-25 איש. היו"ר נשא נאום מרגש, הוא בירך אותנו כבני-עירו וביקש דקת דומייה לזכרם של משפחותינו ובני עירם. הוא הבטיח למנות כיתה מבית הספר התיכון המקומי שתטפל באנדרטה כי היא מעכשיו אתר זיכרון אוקראיני רשמי.

יו"ר המועצה האזורית, מר יושצ'יק, דיבר על שלום והרמוניה בין העמים. הוא הדגיש שהאוקראינים לא היו אדונים לעצמם ובהיסטוריה שלהם נשלטו על-ידי הרוסים והפולנים. הוא מקווה ליחסים טובים בין אוקראינים, יהודים ומיעוטים אחרים.

מר נקוניצ'ני דיבר על המספר הרב של יהודים שנרצחו על-ידי הנאצים וניסיונו בהקמת אנדרטאות לזכרם במשך תקופת השלטון הסובייטי ואחר כך בתקופת השלטון האוקראיני. 10% מאוכלוסיית מחוז ווהלין היו יהודים. אחוז מאוד קטן שרד. כמה מהחברים בקבוצתנו דיברו על רגשותיהם והרושם שקיבלו, והודו למארחים. אמרנו שלום ליו"ר המקומי ולמפקד הבסיס ויצאנו לטרויאנובקה.

שורה ראשונה משמאל: יצחק גוז ויצחק שר. שורה שנייה: יוסף גוז, שמואל-יעקב טסלרוק, יאיר סליבקה. שורה שלישית: משה גייער

הכרתי טוב את טרויאנובקה. הורי ואני נולדנו שם, רוב הקרובים שלנו גרו בעיר אבל לא הכרתי אותה עכשיו. עצרנו ליד ביתו של איכר וביקשנו ממנו פרטים. בזמן שהוא משך בחבל דלי עם מים טריים מהבאר והציע לנו לשתות, הוא אמר שפעם היה בית של יהודים במקום שבו נמצא עכשיו הגן שלו. אביו לקח את הבית לאחר שהבעלים נהרגו. הוא לא זכר את שמות האנשים שחיו בבית, אך זכר שבעל הבית היה סנדלר. הוא גם אמר שבנו של בעל הבית, יענקל, שרד את המלחמה כפרטיזן. הוא בא ואביו של האיכר שילם ליענקל עבור הבית. פתאום הבנו שהסנדלר ובנו יענקל היו בני דודים שלנו! כאשר ראובן הזכיר את השם הרש לייב, האיכר התרגש ואמר "כן, כן, זה נכון, הרש לייב!" יענקל היה ג'ק - ג'ק מירוצ'ניק שהיה איתנו במחנה פליטים באיטליה. הוא בא איתי לארה"ב והתגורר בוושינגטון הבירה. הוא נפטר בגיל צעיר והשאיר אלמנה ושני ילדים שאנחנו עוד בקשר איתם. איזו התרגשות!

יש אנדרטה בטרויאנובקה שחרות עליה באוקראינית ובעברית: "כאן קבורים 345 אזרחים סובייטים יהודיים". איכר אחר אמר לנו שיש שרידים של בית קברות יהודי. מאוד רציתי לבקר בו מכיוון שדורות של אבותיי קבורים בו, אך מר נקוניצ'ני והמדריך שלנו אמרו שעקב תוכניות לבקר באנדרטה במנייביץ', לא יהיה לנו זמן לבקר בבית הקברות. הייתי כל כך סחוט רגשית שלא התנגדתי, אך בביקור הבא בטרויאנובקה נבקר בבית הקברות. אני מקווה שזה לא יהיה מאוחר מדי.

העיירה מנייביץ', הבנוייה בתוך חורשה, שימשה כעיר קיט. חיו בה כ-4,000 יהודים. אנשים (לרוב יהודים), באו מקובל ומערים גדולות אחרות לכמה ימים או שבועות בקיץ כדי ליהנות מהאוויר הצח. כבר אין יהודים במנייביץ' (היו שמועות שיש יהודי אחד). השדה שבו נרצחו היהודים נקרא אז בית הקברות לסוסים. באנדרטה באוקראינית ובעברית כתוב "כאן נרצחו באכזריות 3,000 אזרחים יהודים של אוקראינה". היו לנו הרבה קרובים וחברים במנייביץ'. ג'ק פורטר קרא סיפור על רצח יהודי מנייביץ'. שוב אמרנו קדיש וחזרנו לקובל.

כשהגענו בחזרה למלון היינו תשושים, רגשית ופיזית, והחלטנו לנוח לפני ארוחת הערב. להפתעתנו ישנו עד הבוקר. היו לנו עוד ביקורים לערוך.

ראשית, נסענו לבית הכנסת של קובל, אחד הבניינים המעטים שלא נהרסו כליל. זה היה בית הכנסת הגדול בקובל שעכשיו משמש כמפעל לבגדים. הנאצים ומשטרת אוקראינה היו אוספים את יהודי קובל בבית הכנסת ולוקחים אותם בקבוצות קטנות לשדה בעיירה באכובו ויורים בהם וקוברים אותם. על האנדרטה כתובת בעברית, ובה כתוב רק שכאן קבורים 18,000 יהודים שנרצחו על-ידי הנאצים ועוזריהם. שוב, אמרנו קדיש.

המארחים לקחו אותנו למקום הולדתה של סופרת אוקראינית, "ליסיה אוקראינקה". הסתובבנו כמו רובוטים במוזיאון ובגינות היפות בהורודיצ'ה ליד קובל, ושמענו בחורה צעירה מספרת לנו בגאווה על הגיבורה שלה, ליסיה. אנחנו חשבנו על אלפי יהודי ווהלין - גברים, נשים וטף - שנטבחו במיטב שנותיהם. כמה מהם היו גדלים להיות מורים, סופרים, רופאים, עורכי-דין. רבים, אולי, אפילו חתני פרס נובל ופרסים אחרים?

תנוחו בשלום, קדושים, יהודי ווהלין, באדמה הפורייה של אוקראינה. נתתם את חייכם רק בגלל שנולדתם יהודים. לא נשכח אתכם ולא ניתן לעולם לשכוח אתכם.

באותו ערב עזבנו את קובל לכוון וורשה ווילנה כדי לבקר עוד אתרי הריגה ואנדרטאות, ולהגיד שוב ושוב "יתגדל ויתקדש..." התפילה היחידה שאבותינו כתבו לפני מאות שנים כדי לקרוא לזיכרם של יקיריהם. הם בטח ידעו למה, ומי אנחנו כי נשאל?

רבקה גוז בבית ווהלין – מפגש עם בני פובורסק

שמות יהודי פובורסק שנרצחו בכ"ב באלול, תש"ב (4.9.1942)

Jews from Povursk who were murdered on 4 September 1942

Guz Leib	גוז לייב - אב
Guz Golda	גוז גולדה - אם
Guz Sara Baila	גוז שרה ביילה - בת
Plius Shlomo	פליוס שלמה - אב
Plius Bonia	פליוס בוניה - אם
Plius Raya*	פליוס רעיה* - בת
Raider Leib	ריידר לייב - אב
Raider Miriam	ריידר מרים - אם
Raider Nehama Greenstein	ריידר נחמה גרינשטיין - בת
Raider Mordechai*	ריידר מרדכי* - בן
Singal Schlomo	סינגל שלמה - אב
Singal Faiga	סינגל פייגה - אם
Einbinder Yacov	עינבינדר יעקב - אב
Einbinder Esther	עינבינדר אסתר - אם
Einbinder Fraida	עינבינדר פריידה - בת
Einbinder Sara	עינבינדר שרה - בת
Kuper Mordechai	קופר מרדכי - אב
Kuper Sara-Braindl	קופר שרה-בריינדל - אם
Kuper Michael	קופר מיכאל - בן
Kuper Baila	קופר ביילה - בת
Kobritz Boruch	קובריץ ברוך - אב
Kobritz Esther	קובריץ אסתר - אם
Kobritz Fraida	קובריץ פריידה - בת
Kobritz Bracha	קובריץ ברכה - בת
Tesleruk Yoshua	טסלרוק יהושע - אב
Tesleruk Dobrish	טסלרוק דובריש - אם
Tesleruk Sara B.	טסלרוק שרה ב. - בת
Tesleruk Chana R.	טסלרוק חנה ר. - בת
Perl Margalit-Guz	פרך מרגלית-גוז - בת
Tesleruk Shmuel-Yakov	טסלרוק שמואל-יעקב - אב
Tesleruk Chava	טסלרוק חוה - אם
Rabbi Citrin Abraham	הרב ציטרין אברהם - אב
2 children	2 ילדים

Melnitzer Zelig	מלניצר זליג - אב
Melnitzer Miriam	מלניצר מרים - אם
Melnitzer Dovid	מלניצר דוד - בן
Melnitzer Pinhas	מלניצר פנחס
Melamed Arye Lieb	מלמד אריה לייב - אב
Melamed Rassell	מלמד רשל - אם
Melamed Johanan	מלמד יוחנן - בן
Einbinder Wolf (Veve)	עינבינדר וולף (ווה)
Singal Chava	סינגל חוה - אם
Singal Sholem	שלום - בן
Singal Tzipe	ציפה - בת
Kolodner Moyshe	קולודנר משה - אב
Kolodner Tzivia	קולודנר צביה - אם
Kolodner Enia	קולודנר הניה - בת
Kolodner Leah	קולודנר לאה ז בת
Bernshtein Fraida-Rachel	ברנשטיין פריידה-רחל
Bernshtein Chaim *	ברנשטיין חיים * - בן
Slivka Eliakim	סליווקה אליקים - אב
Slivka Raizel	סליווקה רייזל - אם
Slivka Miriam	סליווקה מרים - בת
Slivka Hannah	סליווקה חנה - בת
Slivka Chaim *	סליווקה חיים* - בן
Eisenberg Israel	אייזנברג ישראל - אב
Eisenberg Rachel*	אייזנברג רחל* - אם
Eisenberg Moshe	אייזנברג משה - בן
Eisenberg Eliahu*	אייזנברג אליהו * - בן
Eisenberg Berl	אייזנברג ברל - אב
Eisenberg Bracha	אייזנברג ברכה - אם
Guz Pesach	גוז פסח - אב
Guz Sara-Minia	גוז שרה-מיניה - אם
Guz Avraham	גוז אברהם - בן

Weinshtein Hersh	ויינשטיין הרש
Singal Fruma	סינגל פרומה
Geyer Fhaim Dovid	גייר חיים דוד - אב
Geyer Gitl	גייר גיטל - אם
Geyer Moyshe	גייר משה - בן
Grushka Yoshua	גרושקא יהושע - אב
Grushka Rivka	גרושקא רבקה - אם
Grushka Rosa	גרושקא רוזה - בת
Grushka Eliezer	גרושקא אליעזר - בן
Grushka Sara	גרושקא שרה - בת
Tesleruk Josef Leib	טסלרוק יוסף לייב
Weinshtein Shaya	ויינשטיין שעיה - אב
Weinshtein Rivka	ויינשטיין רבקה - אם
Weinshtein Sara	ויינשטיין שרה - בת
Weinshtein Michael	ויינשטיין מיכאל - בן
Berger Boruch	ברגר ברוך - אב
Berger Sara-Braindl	ברגר שרה בריינדל - אם
Grushka Isaak	גרושקה יצחק - אב
Grushka Liba	גרושקה ליבה - אם
Slivka Rivka	סליווקה רבקה - אם
Slivka Benjamin	סליווקה בנימין - בן
Berger Kalman	ברגר קלמן - אב
Berger Raizl	ברגר רייזל - אם
Berger Sholem	ברגר שלום - בן
Pugatch Yakov	פוגץ' יעקב - אב
Pugatch Rachel	פוגץ' רחל - אם
Pugatch Michael	פוגץ' מיכאל - בן
Pugatch Shlomo	פוגץ' שלמה - בן
Chazanovitch Jacov	חזנוביץ' יעקב - אב
Chazanovitch Fania	חזנוביץ' פניה - אם
Greenblat Leib	גרינבלט לייב - אב
Greenblat Fraidl	גרינבלט פריידל - אם
Greenblat Leah	גרינבלט לאה - בת
Greenblat Avraham	גרינבלט אברהם - בן

Chazanovitch Moyshe	חזנוביץ' משה - אב
Chazanovitch Ozie	חזנוביץ' אוזי - אם
Chazanovitch Daughter ?	חזנוביץ' בת?
Greenblat Avraham	גרינבלט אברהם - אב
One child ?	ילד/ה אחד?
Guz (Gooz) Yeshayahu	גוז ישעיהו - אב
Guz (Gooz) Chaia-Gitl	גוז חיה-גיטל - אם
Guz Meylech	גוז מלך - אב
Guz Bat-Sheva	גוז בת שבע - אם
Guz Sara ?	גוז שרה ?
Guz Yosl	גוז יוסל - אב
Guz Sara	גוז שרה - אם
Guz Son?	גוז בן ?
Geyer Yacov	גייר יעקב - אב
Geyer Chava	גייר חוה - אם
Geyer Hersh	גייר הרש - בן
Geyer Moyshe	גייר משה - בן
Geyer Sara	גייר שרה - בן
Schpillberg Sholem	שפילברג שלום - אב
Schpillberg Shaindl	שפילברג שיינדל - אם
Dekelboim Laizer	דקלבוים לייזר - אב
Dekelboim Serl	דקלבוים סרל - אם
Dekelboim Ita	דקלבוים איטה - בת
Dekelboim Dalia	דקלבוים דליה - בת
Vaisbroit Boruch	וייסברויט ברוך - אב
Vaisbroit Perl	וייסברויט פרל - אם
Vaisbroit Yosl	וייסברויט יוסל - בן
Vaisbroit Chaim	וייסברויט חיים - בן
Vaisbroit Israel	וייסברויט ישראל - בן
Sas Efraim	סאס אפריים - אב
Sas Rivka	סאס רבקה - אם
Sas Pinchas	סאס פנחס - בן
Sas Sheva (husband?)	סאס שבע (בעל ?) - בת
Sas Esther (husband ?)	סאס אסתר (בעל ?) - בת

Shechter Nochem	שכטר נחום - אב
Shechter Shaindl	שכטר שיינדל - אם
Children ?	ילדים?
Tcheremosh Berl	צ'רמוש ברל - אב
TcheremoshEsther?	אסתר? - בת
Scher Shimon	שר שמעון - אב
Scher Dvosia	שר דבוסיה - אם
Scher Shmul-Leib	שר שמואל-לייב
Scher Shlomo	שר שלמה - בן
Scher Fraida	שר פריידה - בת
Scher Rivka	שר רבקה - בת
Guz Shmuel	גוז שמואל - אב
Guz Sara	גוז שרה - אם
Guz Malka	גוז מלכה - בת
Guz Sholem	גוז שלום - אב
Guz Rachel	גוז רחל - אם
Guz Yoseph *	גוז יוסף * - בן

Singal Sholem	סינגל שלום - אב
Singal Berl*	סינגל ברל * - בן
Sas Esther	סאס אסתר - בת
Sas Shaindl	סאס שיינדל - בת
Pres Ephraim	פרעס אפרים - אב
Pres Perl	פרעס פרל - אם
Pres Sara	פרעס שרה - בת
Rotenberg Nahum	רוטנברג נחום - אב
Rotenberg Shaindle	רוטנברג שיינדל - אם
2 daughters	2 בנות
2 sons	2 בנים

* Fell in Partizen battles and other places.

* נפלו בקרבות של פרטיזנים ובמקומות אחרים.

שמות הפרטיזנים מפובורסק שנפלו בקרב ושמות הפרטיזנים שנפטרו אחרי המלחמה

Partisans from Povursk who fell in battle, and partisans who died after the war

פליוס רעיה Plus Raya - נולדה בקאמין-קאשירסק בשנת 1924, בת לשלמה ובוניה. הייתה גרה בפובורסק. נפלה בקרב בכפר וורכי (1944?) *

סליווקה חיים Slivka Chaim - נולד בדיקנוב ב-1917, בן לאליקים ושושנה. היה גר בפובורסק. נפל בקרב ביער לוברקי ביחידת פרטיזנים - קרטורין ב-ב' טבת 1942. *

ריידר מרדכי Rader Mordechai - בן לייביש, נולד 1923 בפובורסק. נפל במשא של יחידת פרטיזנים בגמה בשחרור העיר רובנה.*

אדלשטיין משה Edelshtein Moshe - נולד בעיר קאליש בשנת 1923. נפל בקרב ע"י העיר רובנה עם לאומניים אוקראינים.

גוז יצחק (איציק) Guz Yitzhak (Itzik) - נולד ב-1910 ברח מבור ההריגה ע"י כפר זייצ'עווקע. השתתף באומץ ביחידת פרטיזנים של מקס נגד הגרמנים והאוקראינים. נפטר בארה"ב ב-1985.*

סינגל שלום Singal Sholem - נולד בהוליווקא. נפל בקרב נגד האוקראינים בכפר ברץ'.

סינגל ברל (בוציע) Singal Berl (Butzie) - בן שלום וחייה נולד בהוליווקא בשנת 1914. נפל בקרב נגד האוקראינים ב-1942 בכפר ברץ'.*

מלניצר יצחק Melnitzer Itzhak - נולד בסטוביכווא. השתתף בקרבות באוטריאד מקס. נרצח בארה"ב אחרי המלחמה.

בעלא (וויסברויט) פליישמן Vaisbroit-Fleishman - נולדה בכפר ע"י פובורסק, אוטריאד קרוק. נפטרה בארה"ב ב-1979.

בוריס פליישמן Fleishman Boris - נולד ביאנוב פאלעסקי-אטריאד קרוק. נפטר בארה"ב ב-1986.

אייזנברג רחל Eisenberg Rachel - נולדה במלניצה, נפטרה בקנדה.

אייזנברג בערל (בעגע) Eisenberg, Berl (Bege) - נולד בפובורסק, נפטר בקנדה.

ברנשטיין חיים Bernstein Chaim - נולד בהוליווקא ב-1905. נהרג בדרך לאוטריאד מקס ע"י אוקראינים.

דונייץ שמואל Dunietz Shmuel - נולד בסטוביכווא אוטריאד קרוק. נרצח בארה"ב אחרי המלחמה.

פרעס אפרים Press Efraim - נהרג ע"י האוקראינים בדרך לאוטריאד מקס.

שמות פרטיזנים מפובורסק ששרדו

Partisans from Povursk who survived

ברנשטיין מנס (מקס) **Bernstein Manes** (Max), ארה"ב. *

גרושקה בניק Grushka Benik, קנדה **

גרושקה נחמיה Grushka Nehemia, ישראל

אגס (גרושקה), **אלכסנדר** (שיקה)
Agas (Grushka), **Alexander** (Shika), ישראל

פלוס ליובה Plus Liova, לא ידוע

קירזנר (סליווקה) **ראובן Kirzner** (Slivka) **Rubin**, ארה"ב

טסלרוק גיטל Tesleruk Gitl, ארה"ב

גוז רבקה (סובסיאק, אירנה)
Guz Rivka (Sobesiak, Irena), פולין *

שכטר זניה Shachter Zhenia, ארה"ב

האז רבקה Huz Rivka, ארה"ב

* קיבל עטור מלחמת המולדת מידי ברה"מ
** קיבל עטור הכוכב האדום מידי ברה"מ

ילדים ובני נוער
שברחו ליער ושרדו

זאב אברך
בן 17 היה בצאתו מהיער
עדותו בעמ' 46

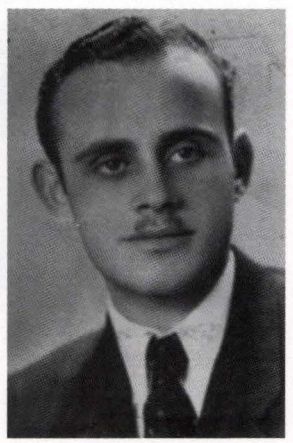
טובה אברוך (פייט)
יצאה עם אמה ואחותה לנה מהיער בהיותה בת 12
עדותה בעמ' 49

לנה אברוך (זורזגר)
יצאה עם אמה ואחותה טובה
בהיותה בת 10

זאב רבינוביץ'
בן 17 בצאתו מהיער
עדותו בעמ' 46

יעקב ברוינשטיין
בן 17 היה בצאתו מהיער
עדותו בעמ' 64

זיסל-דינה ברוינשטיין
בת 15 היתה בצאתה מהיער

אברהם ברוינשטיין
בן 7 היה בצאתו מהיער

שושנה גרוינשטיין
התחבאה ביער עם הוריה, שני
אחיה ואחותה.
בת 10 הייתה בצאתה מהיער
עדותה בעמ' 69

איטקה ברט
יצאה מהיער בהיותה בת 19

מימין: לאה ברט – יצאה מהיער בגיל 11, משה ברט – יצא מהיער בגיל 14
ורחל ברט – יצאה בגיל 17

משה ברט
בן 14 היה בצאתו מן היער
עדותו בעמ' 73

מלכה סינגל לבית מוז אוחזת בידיה את בנה, ג'ורג' סינגל, שנולד בצאתם מהיער
(משמש כיום כשופט בארה"ב) מימינה ביתה שהייתה בת שנתיים כשברחו מלכה
ובעלה לייבל סינגל ליער.
עדות בעמ' 186

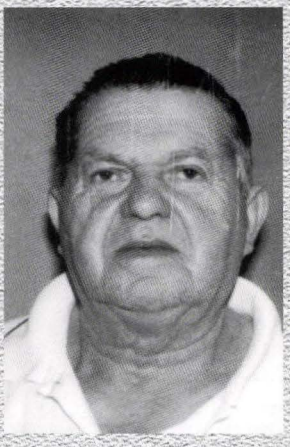
מיכה גזית
בן 10 היה בצאתו מן היער
עדותו בעמוד 82

אליעזר גולד
בן 12 היה בצאתו מהיער
עדותו בעמ' 381

האחיות זיוה (פיין) ויפה (פיטמן) גורודצר עם אביהן בצאתם מן היער
בשנת 1944
האב גויים לצבא האדום ונפל בקובל ב-1944.
הבנות אומצו ע"י היחידה הצבאית והמשיכו עד לשערי ברלין
עדותן בעמ' 81

הרשלה וורבה
ברח ליער עם אחותו הבכורה
וביתה בת השנתיים.
יצא מהיער בהיותו בן 12.
עדותו בעמוד 144

יצחק זפרן בצאתו מן היער

אשר מירוצ'ניק, נער תלוץ-קרוק
בן 15 היה בצאתו מן היער
עדותו בעמ' 198

ילד שאומץ ע"י הפרטיזנים
וכונה בשם "סנונק"

דוד לוין ז"ל
בן 16 היה בצאתו מהיער
נפל בקרב גנגן
עדותו בעמ' 345

הדסה (פלדמן) צ'רנוב
יצאה עם קבוצת יתומים לרוסיה
בהיותה בת 12
עדותה בעמ' 233

אידה פוכטיק (שוסטר)
בת 15 הייתה בצאתה מהיער
עדותה בעמ' 224

יצחק פוכטיק
בן 17 היה בצאתו מן היער

מרים פלאש עם בתה בת ה-4, אניה
עדותה בעמ' 231

נערים שפעלו יחד עם הפרטיזנים ביערות זוהלין (יחידות קוסציושקו)

אסתר צבייבל (קרמר)
בת 17 הייתה בצאתה מהיער
עדותה בעמ' 239

איטקה צבייבל (לזר)
בת 14 הייתה בצאתה מן היער

יהושע קבוניץ' – פרטיזן
בן 18 היה בצאתו מהיער
נרצח בבית חולים בידי פולנים אנשי
א.ק.
עדות בעמ' 258

אברהם פינקל וציפורה מלמד
בני 13 היו בצאתם מהיער

מימין: יהודה מלמדיק
בן 11 היה בצאתו מהיער

מימין ברלה פינקל וויידלה לורבר
בני 12 היו בצאתם מן היער

משמאל אברהם (בן 13 בצאתו מהיער) וברלה (בן 10 בצאתו מהיער)

משה פינקל בן 15 היה בצאתו מהיער

משפחת מלמד

האב – אליעזר מלמד – נספה בשואה תש"א
בן – יהודה – נספה בצבא הפולני
בת – טובה (גיטל) – נספתה בשואה תש"א
בת – אסתר – נספתה בשואה תש"א
האם – רבקה – שרדה את השואה
ונפטרה בארץ
בן – שמואל
בן – יוסף
בת – ציפורה כהן
בת – סימה טל

המשפחה כולה הצלחיה לחמוק ליער.
האב אליעזר נרצח ע"י אוקראינים עת
חיפש מזון אצל מכרים אוקראינים

ילדי טרויאנובקה ששרדו ביער

מרים שוורצבלט (קויפמן)
בת 16 בצאתה מהיער
עדותה בעמ' 360

טובה נתנאל (דנציגר)
בת 14 בצאתה מהיער

מימין אטל קוט (קירד'נר), בת 14 בצאתה מהיער
משמאל גניה דיכטר (טובה גלזר), בת 14 בצאתה מהיער

גיטלמן יחיאל (חילצ'יק)
בן 13 בצאתו מהיער

גיטלמן שושנה (נחתומי)
בת 10 בצאתה מהיער

פרוימן מניה, נולדה ביער ויצאה ממנו בגיל שנתיים

שרה דיכטר (סירוטה)
בת 16 בצאתה מהיער

ציפורה נתנאל (פיגנבלאט)
בת 16 בצאתה מהיער

אפרים נתנאל
בן 16 בצאתו מהיער
נפל במלחמת השחרור
עדות בעמ' 365

מפקדים ולוחמים בפרטיזאנים ובצבא האדום

פולק. א. ברינסקי

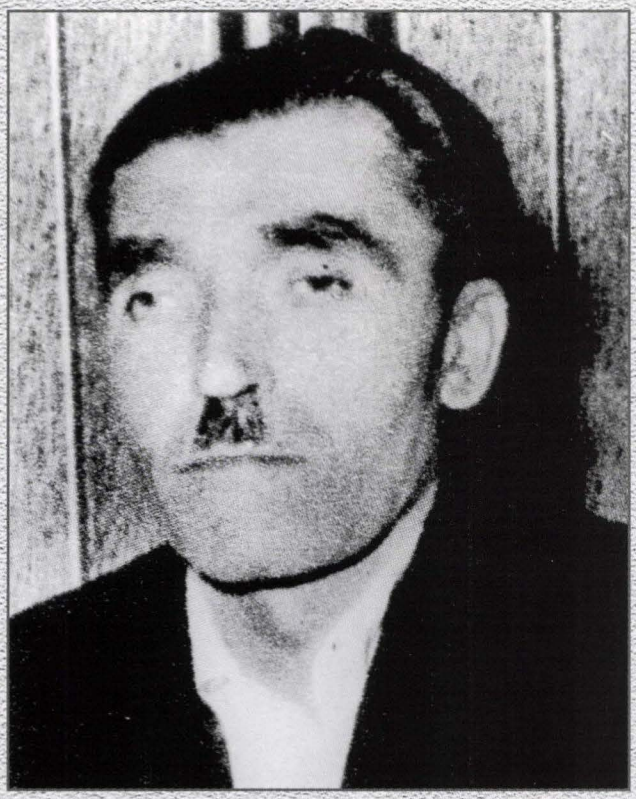
גנרל ו.א. בויגמה

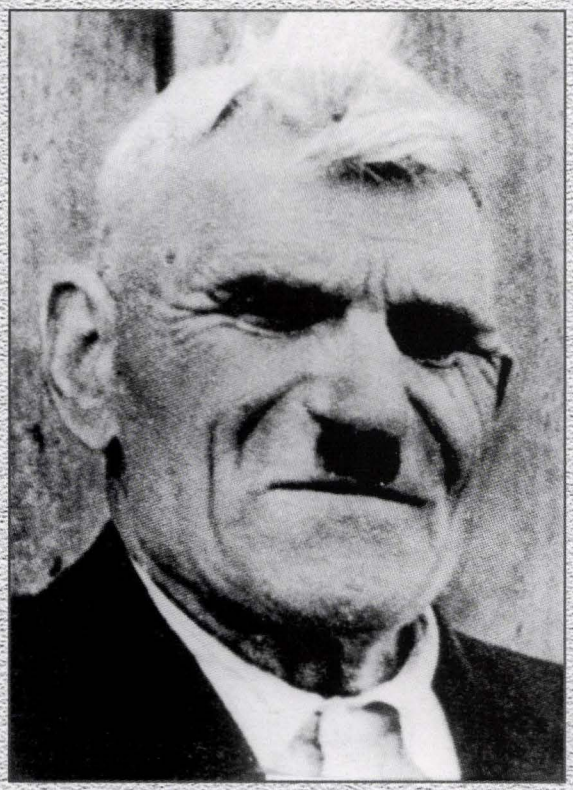
מיקולה קובישציוק ("קרוק")

יוזף סוביסיאק ("מאקס")

קזימייז' סלוביק, בנו של יצנטי – חסיד אומות העולם

יצנטי סלוביק – חסיד אומות העולם

דב ברוינשטיין ("ז'וק")

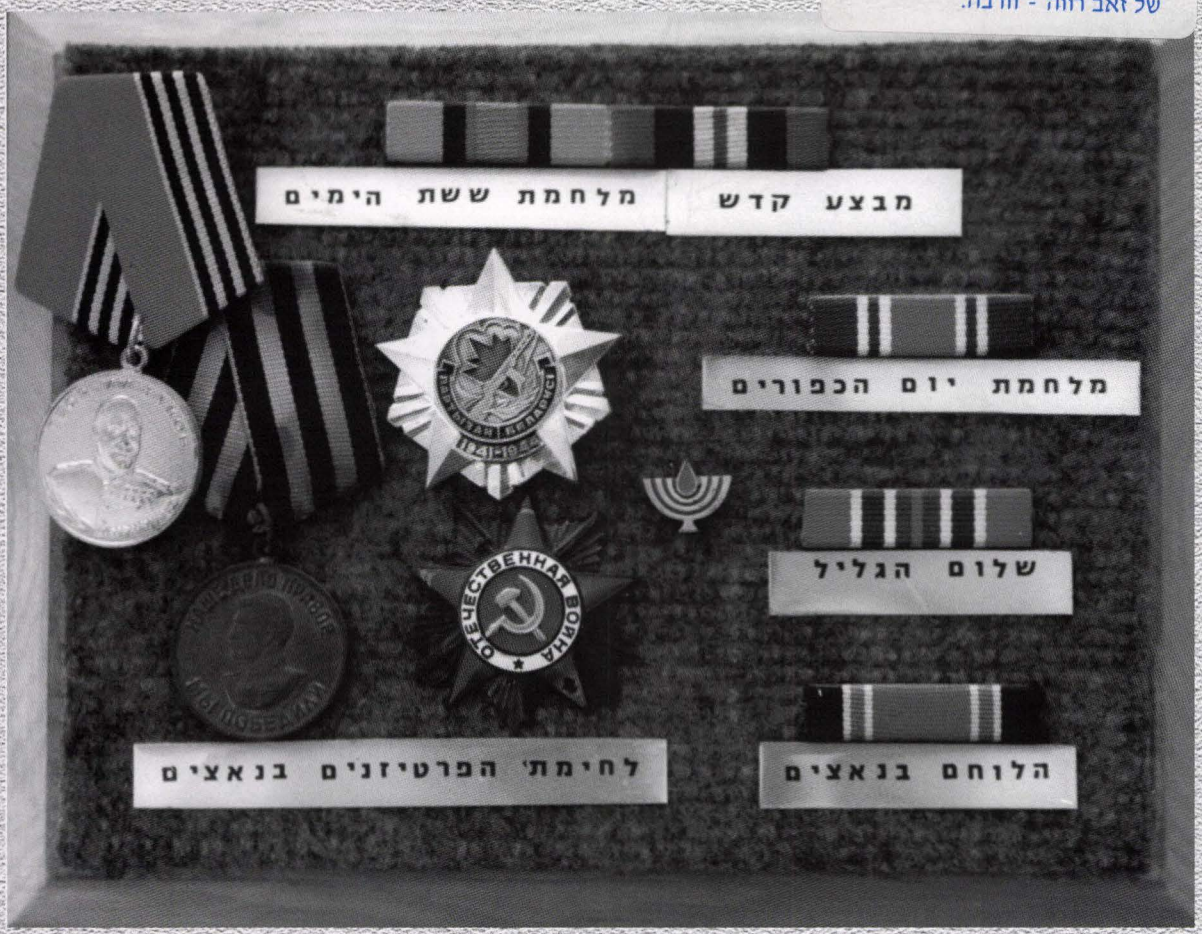

שמעון מירוצ'ניק

יצחק קופרברג

* אותות הצטיינות בלחימה הפרטיזנית.
* אותות השתתפות במערכות ישראל של זאב רווה - וורבה.

חונק וולפר

ישראל פוכטיק (זילונקה) עם רעייתו פיגה ובנם נתן-יעקב שנולד עם צאתם מן היער

יהושע קנוניץ'
נער פרטיזן שהצטרף לגרעין של יחידת קרוק
עם אקדח. נרצח בלובלין ע"י רוצחי א.ק.
כששכב פצוע בבית-חולים

דוד בליישטיין

לזין (אוקראיני)
סגן של "קרוק"

משמאל: יוסף שניידר, פסח גוז, ראובן סליווקה

אירנה סוביסיאק (רבקה גוז)
סגן משנה מיל. בצבא הפולני. קיבלה את
האותות "צלב וירטוטי מיליטרי", "צלב
הגבורה", "צלב הפרטיזנים" ו"אות צנחן קרבי"

מישה אדלשטיין
פליט מקאליש
ממארגני היציאה ליער
נרצח ע"י הבנדרובצים

משה פלאש

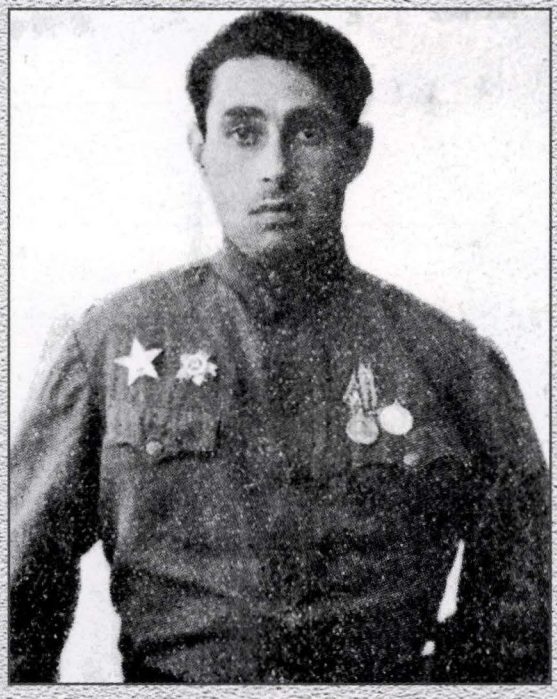
אלכסנדר אגס (גרושקה)

דב לורבר מלינקה

זאב רווה

אלק אבוגוב, מפקד יחידת סיירים
ממייסדי הפרטיזנקה בווהלין

זאב אברך – מצעירי הפרטיזנים

מימין לשמאל עומדים: דיכטר, זאב רווה, יצחק קופרברג, אייזיק אברוך
יושבים: אלק אבוגוב ודב לורבר

שייקה וורניק – סגן בצבא האדם

בערל אברך ויצחק זפרן

יוסף צבייבל

שמריהו זפרן ("וויירני")

פרטיזנים במנוחה

פרטיזנים מיחידת קרוק ממקשים פסי רכבת

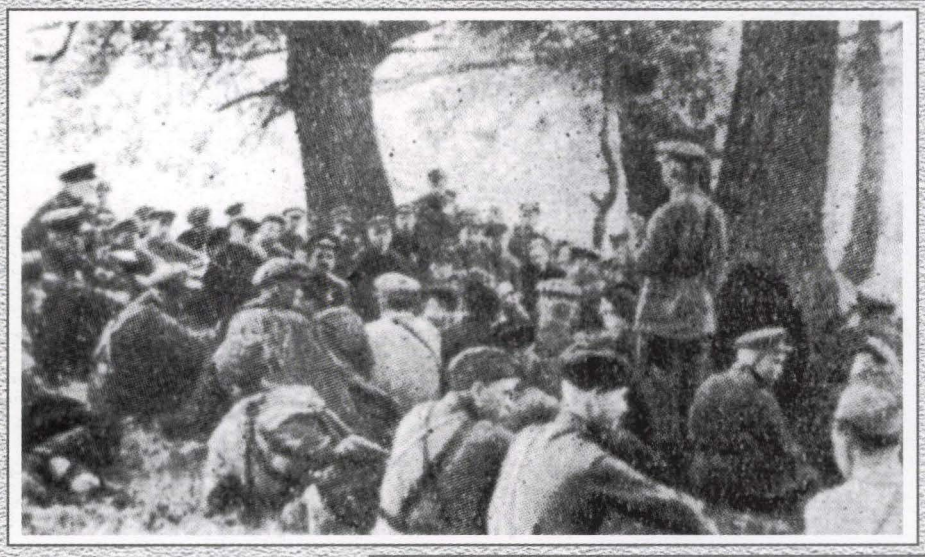
חציית הנהר סטיר בעת מצוד

עוברים את הנהר סטוכוד

הפגנת כח של פרטיזאנים בכפר הולוזיה

גנרל פיודורוב בדיון עם מפקדי
יחידות פרטיזאנים שבפיקודו

פרטיזנים במסע

יחידת פרטיזנים במסעה

בסביבות יערות סרכוב

פלוגת חבלה מהאוטריאד של מקס

הרופא היהודי בפעילותו בתנועה הפרטיזנית

יהודה מרין (מתוך הספר "עיירה ביער")

התנאים הקשים ביערות ווהלין ובביצות פוליסיה, שבהם חיו הלוחמים יחד עם תושבי מחנות המשפחה, חייבו ארגון של עזרה רפואית. הרופא היהודי והאחיות הרחמניות, בנות יהודיות, רשמו בתולדות התנועה הפרטיזנית פרק נפלא של עזרה והקרבה ללא גבול. הרופא היהודי היה מצוייד בידיעות מקצועיות בלבד. לא היו לו תרופות, מכשירים, עזרה מקצועית, פינת עבודה וכו'. בתנאים אלה עסק הרופא היהודי במלאכתו החשובה כשאדיר חפצו לתרום את חלקו במאבק נגד האויב הנאצי השטני.

דר' שמעון מלכיור

הרופא היהודי נשא באחריות מוחלטת לכל ענייני בריאותם של התושבים ושל תושבי המחנה ביער. היה עליו להצדיק את האמון שניתן לו בצורה עיוורת על ידיהם. הוא שימש גם רופא לאוכלוסייה של כפרי הסביבה. חולים מהסביבה הרחוקה, ששמעו על הרופא הפרטיזן היהודי שעובד אצל ה"חלופצי" (הבחורים), היו עושים כל מאמץ להגיע אליו.

לעיתים אף הצטווה הרופא היהודי על ידי הפרטיזנים לסור לכפרים סמוכים ולטפל בחולים. העזרה הרפואית שהוגשה ניתנה תמיד בחינם.

המרפאה הפרטיזנית אורגנה בתחילה באוהל, ואחר כך בביקתה בתוך האדמה. היא צויידה באביזרים ובמיכשור רפואי, וכן בתרופות שנאספו מבתי האיכרים וממרפאות בכפרים. הביקתה הייתה בנויה בתוך האדמה מקורות עץ. גובה הקירות היה כמטר אחד. הגג הדו-שיפועי היה עשוי קורות מכוסות קש ועפר והגיע לגובה של מטר וחצי מעל פני האדמה. בביקתה היו ריצפת עץ, חלון ודלת. משני צידי הביקתה אושפזו פצועים וחולים במחלות קשות.

דר' מלכיור בפעולה

מרפאה זו פעלה במשך כל שעות היום והלילה משום שהתנועה במחנה הייתה ללא הפסק. קבוצות של לוחמים יצאו וחזרו מפעולות חבלה, קרב, גישוש, חיפוש אחר מזון וכו'. פרטיזנים מיחידות אחרות היו באים למרפאה בדרכם לפעולות פרטיזניות, והיו נהנים מהעזרה הרפואית היעילה שהוגשה להם באהבה וברצון. הרופא היהודי הקדיש תשומת לב מיוחדת למצב הסניטרי במחנה הלוחמים ובמחנה המשפחה, ופעל להדברת אפידמיות ולמניעתן ככל האפשר.

בבדיקה הרפואית הראשונה אצל הפרטיזנים, שנעשתה מאחורי סדין, שנתלה בין שני עצים, או על שמיכה פרושה על העשב, התברר, שמרבית האנשים ביחידה סבלו מגרדת (Scabies). תחילה ניתן טיפול במשחה, שהוכנה מגופרית ושומן חזיר. במשך מספר ימים התפשט ריח הגופרית בין עצי היער. בביצה קרובה רחצו את הגוף. חלק מהבגדים הורתח וחלק נזרק או נשרף. כעבור שבועיים יכלו אנשי היער לומר: "מה טוב לנו - יכולים לנוח ולישון". המשחה של "הפושע" המשולש - הרופא שהוא היהודי, שהוא הפרטיזן - הועברה ללא תשלום לחולים רבים מבין אנשי הקשר, האוהדים, ואוכלוסיית הכפרים.

ביחידה ובמחנה המשפחה נפוצה מחלת הפורונקלוזה. הצפיפות בתוך בקתות היער תרמה להתפשטותו של נגע זה. הגוף היה מכוסה פורונקלים. תחילה לא הייתה לכך תרופה. עם פתיחתם של חלק מהנגעים היו הפצעים, אשר כיסו את הגב, החזה, הזרועות וכו' - נדבקים לבגדים. האנשים התרגלו לכך והיו יוצאים לפעולות כשהם "סוחבים את הפורונקלים על גבם". מאוחר יותר נמצא מרפא אף לנגע זה. הוכנה משחה מיוחדת משרף הנוטף מעצי אורן, עם דבש ושומן חזירים, אשר חוללה פלאים.

עם בוא האביב פרצה באיזור אפידמיה

של טיפוס הבהרות. הפרטיזנים, שהיו לעיתים נשארים לישון בכפרים ונדבקו על-ידי הכינים, העבירו את המחלה למחנה. בכניסה למחנה הוקם בית-מרחץ עם סאונה, וכן בונקר לדיזינפקציה מונעת רגילה עם אדים, שבו הושארו הבגדים וכלי המיטה למשך שעות. השערות נגזזו, וכולם התרחצו בבית המרחץ היהודי. החולים הופרדו לשם טיפול. התוצאות היו טובות.

הרופא היהודי נלחם ביעילות בכינים מפיצות המחלה, בתוך היערות ובתנאים פרימיטיביים, בתרופות מתוצרת עצמית ומחומרים מאולתרים, ולא הבדיל בין חולה לחולה. לעומתו, הרופאים הגרמנים ה"מלומדים מאוד" לחמו באפידמיות ובמגיפות אלו על-ידי הרג חולים ושריפתם.

בסיפרו "גדולי בר" מעלה המפקד מקס על נס את תרומתם הגדולה של הרופאים היהודים, ביניהם ד"ר פרנס: -

„...ד"ר פרנס מילא תפקיד של רופא ראשי ביחידה וגם עסק בעשרות עניינים ארגוניים באיזור. האיש עשה עלי רושם רב. ביחידות שלו פעל השירות הרפואי בצורה נפלאה, למרות התנאים הקשים של חיים ביער. שעה שרופאים אחרים ביחידה לא הצליחו להדביר בצורה יסודית מחלות מדבקות כמו דיזינטריה, טיפוס, גרדת ועוד, הרי שדר' פרנס, בעזרת תכשירים רפואיים שונים, שבעצמו התקין את רובם, הצליח להדביר את כל אותן מחלות. בעיקר גדולים היו הישגיו בהדברת טיפוס הבהרות... העזרה הרפואית הייתה רק חלק מפעילותו הענפה של האיש מלא המרץ והתנופה. הוא פעל בקרב האוכלוסייה הפולנית ואירגן קבוצות חבלנים למלחמה בפולש הגרמני".

אחרי המלחמה נאסר ד"ר פרנס בפולין באשמת "פעילות עוינת למשטר", ונשפט לחמש שנות מאסר.

מקורות לאספקת תרופות ומכשירים רפואיים

בתי המרקחת של הנאצים היוו את המקור העיקרי לאספקת תרופות. תמורת שומן חזיר סיפקו הגרמנים ועוזריהם לאנשי הקשר של הפרטיזנים תרופות לפי דרישותיו של הרופא היהודי. השירות הרפואי המרכזי של החטיבה הפרטיזנית היה שולח מידי פעם אספקה, וזו הוצנחה לרוב ממטוסים ב"האדמה הגדולה" (ברית המועצות).

מיכל פח, ששימש לייצור "סאמוגון", שימש גם לסטריליזציה של בקבוקים, שבהם אוחסנו מנות דם, וכך הצליחו הרופאים לקיים מעין "בנק דם" מאולתר. בקבוקים סטריליים אלה שימשו גם לביצוע בדיקות כימיות של שתן. נפח ממחנה המשפחה התקין ציוד רפואי כגון מלקחיים, ספקולום ועוד. סיר שימש כסטריליזטור ושולחן מטבח הפך להיות שולחן ניתוחים, או כסא גניקולוגי.

היו גם קוריוזים רפואיים. בעת נסיגה מבוהלת, בגלל התקפת הגרמנים על המחנה, טיפל הרופא מלכיור באשה שכרעה ללדת. מקס פקד על הרופא "לעצור את הלידה"...

הרופאים והאחיות הרחמניות - בנות יהודיות שהוכשרו לכך, מילאו תפקידן באמונה, במסירות ובמקצועיות ראויות לציון, ובמיוחד בזמן נסיגה. הן נשאו את הפצועים על גבן ולא הפקירו את הפרטיזנים לגורלם. לא מעטים מבין הפרטיזנים, אשר לא הצטיינו בחיבתם היתירה ליהודים, שינו את יחסם בעת מצוקה, בהיותם פצועים וחולים, והביעו חרטה בפני הרופא היהודי והאחיות הרחמניות, והודו שאכן תרומתם למאבק לעולם לא תשכח.

נערים וילדים ביער

יהודה מרין (מתוך הספר "עיירה ביער")

בין גיבורי העם היהודי במאבקם נגד הגרמנים ועוזריהם שמור, ללא ספק, מקום נכבד לנערים וילדים בגילאים 10-17. רובם היו עדים לרציחת משפחותיהם, קרוביהם ומכריהם. אצל ילדים ונערים אלה נוצר רגש עז של נקמה, והמאבק לחיים היה להם למטרה קדושה. בניגוד לילדות, שהועברו לחסות ולשמירה לנוצרים מחסידי האומות או תמורת תשלומים "שמנים", וכשניצלו, נותרו רובן עם צלקות עמוקות בנפשן, נשארו הבנים בחיים בזכות כושר הסבילות שלהם ובזכות כשרונם לתמרן בתוך המרחב רווי השנאה והסכנה. ביערות הם התחשלו בגופם ובנפשם. במאבקם לחיים קינן בהם, כאמור, רצון עז לנקום ברוצחי יקיריהם, ולמרות גילם הצעיר השתדלו להתקבל לשורות הלוחמים. ביניהם היו בעלי מראה ארי שגם שלטו יפה בשפה האוקראינית או הפולנית. הם הסתגלו חיש מהר לתנאים הקשים ובמאמצים שונים ומשונים השיגו לעצמם ולחבריהם ואף למבוגרים מזון ולבוש. הם היו זריזים ב"סחיבות" ("לארגן"), אך בזמן מצוקה לא נרתעו מלחזר על הפתחים. דווקא אצל הילדים היה הרגש של עריבות ואחריות הדדית מפותח ביותר. מפקדי הפרטיזנים הבינו היטב את התועלת הרבה שניתן להפיק מילדים תוססים, כשרוניים ובעלי דמיון מפותח אלה, ופרשו חסותם עליהם. הם היו סיירים טובים, סייסים ומשרתים אישיים, ואף עסקו בעבודות חיוניות שונות ביחידה הקרבית, לרבות הפקת "טול" (חומר נפץ), תיקון נשק, הכנת מוקשים וכו'.

ליד המדורה היו המבוגרים המודאגים מכונסים בתוך עצמם, ואילו הילדים היו נותנים קולם בשיר. נשמעו שירים אוקראיניים, פולניים, רוסיים ושירים ביידיש מבית אבא-אמא, וכן שירי ציון, מלאי געגועים לארץ החלומות - ארץ ישראל. הושמעו גם שירים עממיים של משוררים ל"עת צרה", מהם "כתובים" ומהם "מזומרים". לא ידוע מי הביא למעמקי היער של ווהלין ופוליסיה שירים כמו: "דאס שטעטעלע ברענט" של געבירטיג, "אי מאמין", "אין א ליטווישאוקראיניש דערפל דארט", שיר על ילדה יהודייה, בעלת עיניים ושערות שחורות, הנבדלת מילדי האיכר תכול העיניים ושיער הפשתן. ביטוי לאותה טרגדיה של ילדים שנמסרו לשמירה למשפחות נוצריות.

הושרו גם שירים בעלי מוטיב של מרי, נקמה ותקווה. "שיר הפרטיזנים" להרשקה גליק, הפך להמנון עוד ביערות. ליד המדורות שרו שיר זה, שיר תוגה וגבורה הכובש את הלב, עם או בלי מילים. זהו שיר תהילה לילד יהודי, שהזדקן לפתע בשנות השואה, ויודע בדיוק את תפקידו בחיים - התגלמות של ישראל סבא. השיר הושר על יד המדורות, ביחידות הפרטיזנים. "מוטלה פרטיזן" חובר על ידי מפקד הפרטיזנים היהודי "דיאדיא מישה" (המהנדס משה גילדרמן מקוריץ, שמת בישראל). השיר כבש את לב הפרטיזנים היהודים והלא יהודים. שיר זה עודד את היהודים והילדים שביער, ועורר בהם גאווה. השיר הגיע בעיצומה של המלחמה לרחבי רוסיה והפיח ביהודים עידוד ותקווה, שאכן יש ילדים הנוקמים את נקמת דם עמם השפוך.

מוטלה הפרטיזן מגלם, באומץ ליבו, בכשרונו ובדמיונו, את הילד היהודי הצעיר, וכמוהו היו רבים ידועים ולא ידועים.

והרי מספר בתים מהשיר מוטלה (מרוסית):

באוקראין, בעיירה קטנטונת,
חי לו מוטלה, ילד יהודי.
מכנסיו טלואים. גם הכתונת
והציציות. מוטלה חמודי.
כי מוטלה הוא ילד חמד.
מוטלה הוא לא פחדן.
הוא וגבורה - ביחד צמד.
סייר גדול זה הקטן!
בן-חייל מוטקה, פרטיזן!
מוטלה סייר של כל הגדוד הוא.
מבטו חודר, האויב יגל,
מוטלה למוד-נקם. למוד הוא,
לא אויב אחד, לו - הודות, נפל.
כי מוטלה...
בעד אביו, אמו, עיירתו,
בגרמנים נוקם מוטלה קטן.
כל מי ומי, וגם לא מיחידתו,
גאים לקרוא לו "מוטקה פרטיזן".
כי מוטלה...

השיר תורגם מרוסית לעברית על-ידי נתן ליבנה

נערה במחנה המשפחה

הצלה

יהודה מרין (מתוך הספר "עיירה ביער")

היהודים שיצאו מהגטאות ומצאו מקלט במחנות המשפחה שביערות, היו פליטי תהליך ההשמדה שעבר על הערים והעיירות ברוסיה הלבנה ובאוקראינה בקיץ ובסתיו 1942. הניצולים, יחידים ומשפחות שלמות, הסתתרו לפני כן ב"מלינות", אצל איכרים מכרים, תמורת פיצוי חומרי ניכר. לרוב הסתיים הדבר, במוקדם או במאוחר, ברציחת הנמלטים ובשדידת רכושם. במרוצת הזמן נעשו חיי יהודים אלה קשים מנשוא, ואיכרים בעלי מצפון יעצו להם לברוח. צעירים יהודים אחרים הצליחו, חרף קשיים מרובים, בזמן החיסול ההמוני והמוחלט של האוכלוסייה היהודית, לפרוץ מהגטו ולצאת ליערות. אך גם כאן עמדו בפני קשיים רבים.

לקבוצת הלוחמים התקבלו רק אלה שהיה בידם נשק. האחרים היו ל"יהודי יער", תועים בדרכים-לא-דרכים, ומנסים להתארגן בקבוצות, להתקיים ולהשיג נשק בכל דרך אפשרית.

ב-1942 פרצו מהגטאות וחיפשו מקלט ביערות גם יהודים בגיל העמידה, נשים וילדים. השהייה, ההסתתרות והשגת המזון ביער, ביחוד בימות החורף, היו קשים מנשוא. המזון היה בנמצא בעיקר בכפרי הסביבה. לרוב לא היה במה לשלם והיו צריכים לקחת בגניבה או בכפייה. לאט לאט עברו "מחנות המשפחה" לחסות בצל היחידות הלוחמות. הם נעזרו בפרטיזנים היהודים שביחידות הקרביות. אנשי "מחנות המשפחה" ששאפו להיות מועילים העמידו עצמם לשירות יחידות אלו.

תוך כדי תהליך היווצרותם של מחנות המשפחה, התגלעו חילוקי דעות בין האנשים שהיוו את גרעין המחנה על הגודל הרצוי למחנה המשפחה, ועל קבלת משפחות נוספות שהגיעו ליער. המצדדים במחנה קטן ואי-קבלת אנשים נוספים טענו, שמחנה קטן קל יותר להסתיר ולהסוות, להשיג בשבילו מזון, ולמלט בזמן מצוד. המצדדים בעד קבלת כל יהודי נוסף הבורח מן הגטו, מבלי להתנות את הדבר בגודל המחנה, טענו, שהצלת יהודים חשובה יותר מכל שיקול אחר.

ויכוח זה היה חריף במיוחד בתקופה הראשונה להקמת מחנות המשפחה, במחצית השנייה של 1942, כאשר מקומם היה בפאתי היער, במרחק לא גדול מישובי הכפריים. בעיית השגת המזון החמירה אז מאוד, ויחידות גרמנים היו מגיעות בנקל למקומות אלה, כאשר קיבלו מידע על הימצאות יהודים.

המצודים הגרמניים הגדולים נגד הפרטיזנים ביערות היוו סכנת מוות למחנות המשפחה. בשנים 1942-1944 נערכו מצודים בכל היערות שבהם היו יהודים. אלפי חיילים גרמניים הקיפו אז את היערות כדי למנוע בריחה. הדרך היחידה להינצל בעת מצוד הייתה לברוח לאזורים של ביצות בלתי עבירות כמעט, ולבונקרים תת-קרקעיים. רבים מיהודי היער מצאו את מותם במצודים ההם.

ההתייחסות של לא-יהודים אל מחנות המשפחה

האוכלוסייה המקומית ככלל התייחסה באיבה ליהודים שבמחנות המשפחה. אנטישמיות שהשתרשה במשך דורות קיבלה דחף נוסף בהשראת הגרמנים. העובדה שיהודי המחנות נאלצו לקחת מהאיכרים בכוח מצרכי מזון הגבירה איבה זו. בשלב הראשון לקיום תנועת הפרטיזנים הסובייטים, כאשר האחיזה הפרטיזנית הייתה חלשה באזורים רבים, אירעו מקרים לא מעטים, שבהם הובילו איכרים כוחות-צבא או משטרה גרמניים למחנות המשפחה, ורבים מיושביהם נרצחו. אולם, היו גם מקומות שבהם נעזרו אנשי מחנות המשפחה באיכרים מקומיים.

באזור צפון-ווהלין - דרום-פוליסיה, רצחו האוקראינים לא רק יהודים, אלא גם פולנים רבים, והיו מקרים שבהם יהודים ופולנים נלחמו יחד נגד האוקראינים.

רבים מיהודי המחנות מתו מרעב וממחלות, ובעיקר ממחלת טיפוס הבהרות. רופאים, יהודים בעיקר, תרמו לבלימת מגיפות בין הפרטיזנים במחנות המשפחה ובכפרים הידידותיים.

תהליך הבריחה ליערות והקמת מחנות המשפחה התבצע במקביל להתלכדות ולהתארגנות קבוצות פרטיזנים סובייטים מתוך יסודות מקומיים - חיילי הצבא האדום, שנשארו באיזור בזמן הנסיגה הגדולה בחודשים הראשונים למלחמה, וחיילים שברחו מהשבי. באזורים אחרים קדמו מחנות המשפחה להתארגנות של קבוצות פרטיזנים, והיו אזורים שבהם המצב היה הפוך. בשלב מאוחר יותר הגיעו לאזורים אלה קבוצות מפקדים ואנשי מפלגה מברית-המועצות, אשר נטלו לידיהם את הפיקוד על תנועת הפרטיזנים הסובייטים באיזור. מחנות המשפחה, כמו גם הפרטיזנים הסובייטים שהיו באותם יערות, עמדו בפני אותם אויבים ונזקקו אף הם למזון מאיכרי הסביבה. מציאות זו - מפגשים, תלות הדדית, התנגשויות וניגודים בין מחנות המשפחה לבין הפרטיזנים הסובייטים - היוותה גורם מכריע לשותפות גורל ואף לעזרה הדדית, אך היקף הצלת היהודים בתקופה זו הושפעה ממדיניותה והתנהגותה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית בכללותה.

באיזור ווהלין, מערב אוקראינה, פוליסיה - מערב בילורוסיה, מצויים יערות רחבי ידיים וביצות בלתי-עבירות,

שאיפשרו הקמת תנועה פרטיזנית אדירה. גם יבולים עשירים בכפרי הסביבה (פרט לפולסיה הבוצית והענייה), תרמו לכך. אולם, היו גם מספר גורמים שהיוו סכנה ליהודים. בסביבה, ברובה המכריע, ובעיקר באוקראינה, הייתה עוינות כלפי היהודים, ביחוד בתקופה שמיד לאחר שהאזור עבר לידי השלטון הסובייטי (1939-1941) שבו התבלטו פעילים יהודים.

האיסור המוחלט שהטילו הכובשים על הגשת עזרה ליהודים, והאיום בעונשים חמורים, גרמו להתנכרות גם של מרבית האוכלוסייה המתונה כלפי היהודים, להוציא פולנים ואוקראינים מעטים, חסידי אומות העולם, שהסתכנו ועזרו לידידיהם היהודים משכבר הימים, במתן מקומות מחבוא ומזון.

בהרבה מקרים הצליחו הגרמנים והאוקראינים להחזיר במירמה יהודים שהסתתרו על-ידי הפצת שמועות ועלונים, כי שוב לא יאונה רע ליהודים, שהם כוח עבודה יעיל. רבים התפתו וחזרו לעיירותיהם, והושמדו. היו גם קבוצות של יהודים עשירים, שהשיגו נשק חם (רובים או אקדחים) תמורת תשלום מוגזם. קבוצות אלו פעלו באופן עצמאי, ודאגו להגנה ולכלכלה של משפחותיהם בלבד. היו גם קבוצות עניות אך חמושות. באיום בנשק השיגו מזון והתגוננו נגד מתקיפים. קבוצות אלו התקיימו זמן קצר בלבד. רק שרידים מעטים מהם צורפו לפרטיזנים הסובייטים. רובם חוסלו או הוסגרו על-ידי "מיטיביהם" לידי המשטרה הגרמנית, או פשוט "נעלמו" מעל-פני השטח, כי להם ארבו תמיד כנופיות שודדים ופושעים מזויינים, ששרצו ביערות, בכפרים ובסביבה כולה. "חסידי האומות" - נער יספרם. אך יש לציין, שהודות לאותם חסידים מועטים ניצלו כמעט כל היהודים שהגיעו אליהם. היו גם כאלה שתמורת חפצי ערך וזהב הסתכנו והושיטו עזרה ליהודים, והיו "נייטרליים", שדאגו לעורם הם, ובמקרה הטוב לא מכרו את הבורחים תמורת מלח ונפט, אך גם לא הגישו כל סיוע להצלתם. קריאתם של ארגוני המחתרת ליהודים לצאת ליערות הוכחה כנכונה. הם הצביעו על שתי ברירות בלבד: פחד עם סוף טראגי, דהיינו מוות, ופחד ללא סוף, שמשמעו מאבקים קשים ביותר ביער, עם תקווה קלושה לחיים ונקם. ואמנם, קורותיהם של אלה שהיו ביערות והשארותם בחיים, נחשבות בעיניהם הם דמיוניות וכאילו בדויות.

הדים חיוביים על מצב היהודים ביערות עודדו את בריחתם של יהודים נוספים מהגטאות, בעיקר בשנת 1942, כאשר הגטאות היו עדיין קיימים באזור המזרח. מאידך גיסא, ידיעות על רצח יהודים ביערות על-ידי הפרטיזנים, על רעב, מחלות, תנאים בלתי נסבלים לנשים וילדים, הסכנות הרבות שארבו בדרך ליערות, ומקרי המוות הרבים - החלישו את הרצון להסתכן בבריחה מהגטאות. הפרטיזנים הלא-יהודים ראו למעשה בתושבי המחנות "פיות מיותרים". לדידם הייתה זכות הקיום ביערות קשורה בלחימה בגרמנים, ותו לא. השאלות הנוקבות "למה אינכם לוחמים"? "באתם להציל את עורכם", והקינטור האנטישמי "רק אוכלים, זוללים, ומקלקלים את האוויר", שיקפו את כוונותיהם כלפי יושבי המחנות הללו.

התנועה הפרטיזנית הסובייטית ומחנות המשפחה

עדיין אין ברשותנו התיעוד הסובייטי המתייחס למדיניות התנועה הפרטיזנית הסובייטית כלפי מחנות המשפחה. יש לבחון מדיניות זו על רקע מצבה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית, שלבי התפתחותה ומטרותיה, שעליהם קיימות עדויות רבות, וכן על סמך העדויות על יחסם והתנהגותם של הפרטיזנים הסובייטים כלפי היהודים ביערות בפועל, ויחסם אל עניין הצלת היהודים בשלבים השונים. בתנועת הפרטיזנים הסובייטית באזורי בילורוסיה המערבית ווהלין ניתן להבחין בשני שלבים: שלב א' - מסוף שנת 1941 ועד לחודשי נובמבר דצמבר 1942, ושלב ב' - מסוף שנת 1942 ועד יולי 1944, דהיינו, עד המועד שבו האזורים האלה שוחררו על-ידי הצבא הסובייטי.

מחנות המשפחה הוקמו ברובם המכריע בשלב א' של תנועת הפרטיזנים הסובייטית, בחודשי אביב-קיץ 1942. מצבם של היהודים במחנות המשפחה בשלב זה היה קשה, והם סבלו מהתנכלויות הפרטיזנים ביערות. בהיעדר משמעת

ושליטה מרכזית בשורות הפרטיזנים, היה מצבם של היהודים במחנות המשפחה תלוי בעיקר במפקדים מקומיים, שייחסם אל היהודים היה, בדרך כלל, שלילי. יחס זה התבטא לא פעם בנטילת מעט הנשק שהיה בידי היהודים, שכמוה כחריצת גזר-דין מוות על מחנה המשפחה, שכן, אם ניטל ממך נשקך, ניטלה ממך כל אפשרות להתקיים.

בגלל האשמת היהודים בשוד איכרי הסביבה, והאשמות שווא של בגידה "לטובת הגרמנים" נפלו מאות יהודים מכדורי הפרטיזנים. מצב זה חסם למעשה את הבריחה ליער ולהצלה. יחד עם זאת, הימצאותם של הפרטיזנים הסובייטים ביערות עודדה משפחות יהודים לברוח לשם, כי קיום פרטיזנים סובייטים הרתיע כוחות קטנים של גרמנים מלהיכנס ליערות.

מצבם של היהודים במחנות המשפחה השתנה באופן ניכר בשלב השני לקיום תנועת הפרטיזנים הסובייטים, מתחילת 1943. בואם של גנרל פלטון לפושצ'ה הנאליבוקית, של גנראל בייגמה לדרום פוליסיה, ושל מפקדים ואנשי מפלגה בכירים למקומות אחרים כגון: "דיאדיא פייטיה" או פיודורוב צ'רניגובסקי, הביאו לשיפור במצב היהודים. שכן, שוב לא היו נתונים לשרירות לבם של מפקדי פרטיזנים סובייטים מקומיים, שהיו חדורי אנטישמיות.

היעדים והמטרות של הנהגת הפרטיזנקה הסובייטית היו שונים מאלה של היהודים במחנות המשפחה. מטרת היהודים, בראש ובראשונה, הייתה, כאמור, הצלת אותם אלפי יהודים: נשים, ילדים, זקנים, ניצולי מסע ההשמדה, אשר מצאו מקלט ביער, ואילו המגמה העיקרית של תנועת הפרטיזנים הסובייטית, הייתה לחימה באויב. צעירים יהודיים פורקו מנשקם באמתלות שונות. העברתם למחנות משפחה עוררה התמרמרות בקרב היהודים, שהופקרו למעשה לגורלם, נתונים לרעב ולחוסר בטחון, ובמקרה הטוב היה עליהם לשרת את הלוחמים.

במצב קשה מאוד נמצאו, כאמור לעיל, מחנות המשפחה בשעת מצור ומצוד שערכו גרמנים על היערות. יחידות הפרטיזנים נסוגו והם לא התירו לתושבי המחנות לסגת בעקבותיהם, בגלל בני המשפחה שהיו מכבידים על הנסיגה ופריצת הטבעת בשעת הצורך. ובאמת, קשה היה לילדים וזקנים להדביק את הצעידה המהירה והרת-הסכנות של הפרטיזנים, בדרך לא-דרך ובביצות.

המקלטים ("סכרונים") שבהם התחבאו אז היו מלאכת מחשבת, ואנשי המחנות השקיעו בהם הרבה עמל ודמיון. הכניסה אליהם הייתה דרך עץ או סבך שיחים. מעל מקום המחבוא היו נטועים עצים ושיחים. היו כניסות גם דרך באר מים שבקרבת מקום, שהייתה מדופנת מבפנים בגזרי עץ שניתן היה להוציאם בנקל. האוויר הוחדר פנימה דרך עץ נבוב ושרוף באמצעו, או דרך חורים מוסווים בקרקע. מעבר תת-קרקעי הוביל הרחק לעבי-היער, למקרה שהכניסה תתגלה ויהיה צורך להמלט.

ההנהגה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית המאורגנת, שבאה לאזורי בילורוסיה המערבית ווהלין בסוף 1942 ובתחילת 1943, מצאה את מחנות המשפחה ביער כעובדה קיימת ונאלצה להשלים עימה. במקרים רבים לא השלימה עם מעשי הפקרות שבוצעו נגד מחנות המשפחה על-ידי פרטיזנים, שכן היא ראתה ביהודים שבמחנות "אנשים סובייטים". קורבנות רדיפות הנאצים, שבהם נלחמה ברית המועצות, ולא ניתן היה, מטעמים עקרוניים ואידיאולוגיים, לפעול נגדם בכוח על-ידי הרחקתם מהיער והפקרתם לנאצים. באזורים מסויימים הוסדרה גם אספקת המזון למחנות המשפחה על-ידי יחידות הפרטיזנים. בתחילה היה המאבק על הקיום קשה מאוד, אולם, בתקופה מאוחרת יותר, הפך מחנה המשפחה ליחידה שסיפקה שירותים ומזון ליחידות הלוחמות, ולעיתים גם לכפרי הסביבה. התפתחה מעין "תעשייה" של ייצור מגפיים, בגדים, כובעים, פרוות, נקניק ובשר מעושן. הופעלו טחנות קמח, מאפיות ובתי מרחץ. הנשים והנערות סרגו סוודרים, צעיפים וכפפות. הוקמו מעין מרפאות ובתי חולים שדה לפרטיזנים פצועים וחולים, בתי מלאכה לייצור חומרי נפץ ותיקון כלי-נשק, והרבה פריטים לשימוש יום-יומי, להם היו זקוקים הפרטיזנים, יושבי מחנות המשפחה, וגם אוכלוסיית הסביבה, ובכך הצדיקו את קיומם והפכו לעורף ולשותף פעיל במאבק נגד הגרמנים ושותפיהם.

דבריו של אחד המפקדים, שתחילה שלל את הקמתם של מחנות משפחה, בכנותו אותם במלות גנאי אנטישמיות, מעידים על השינוי שחל בעמדת המפקדים לגבי מחנות המשפחה:

"היום האוכלוסייה ממחנה המשפחה קשורה בקשר הדוק לבריגדה הלוחמת. אנו עוזרים זה לזה, ותמורת החסות והדאגה להם, משלמים הם לנו ברגשות לבביים ובעבודה מאומצת" (מקס - י. סוביסיאק בספרו "גידולי בר", עמ' 261-269).

האיזור שוחרר באביב 1944. על אף הקשיים, רשמו תושבי המחנות היהודים דף מפואר של מאבק. הם יצאו מעבי היער מחושלים, כשהם שומרים על צלם אנוש. ובצאתם לחופש המיוחל ניצבה בפניהם מיד השאלה, לאן? לביתם שנחרב, למשפחה שנרצחה? אולם לא ניתן להם הרבה זמן להרהר במצבם. הצעירים היהודים המעטים שנותרו, גויסו לצבא האדום יחד עם האוקראינים הלאומנים, ונשלחו לחזית. רובם נהרגו, וכך נעלמו גם השרידים הבודדים ממשפחות שהצליחו להימלט, עמדו בתלאות היער, ונפלו בחודשים האחרונים של המלחמה.

בני מנייביץ' והסביבה שנפלו במערכות ישראל

טוראי לניץ דוד ז"ל

בן ברכה ושמעון. נולד בפולין בא' בתשרי תרפ"ח, 10.10.1927. שירת בהגנה ונפל בקרב ב-כ"ה באייר תש"ח, 3.6.1948, במלחמת העצמאות.

דוד, נולד במנייביץ' שבפולין. למד בבית-ספר עממי והיה עדיין נער בשעת פלישת הגרמנים לפולין.

עם התקפת הגרמנים על רוסיה - והוא באזור הרוסי - התחמק בעוד מועד והצטרף אל הפרטיזנים. הוא היה הצעיר בגדודו. הצטיין בעוז-רוחו והצליח בכמה פעולות מסוכנות. אחרי הניצחון החליט לעזוב את הגולה, יצא את רוסיה וגם את פולין, עבר גבולות בגניבה והגיע בקשיים רבים לאיטליה, משם אמור היה לעלות לארץ. היה בין מעפילי "ספציה". עלה ארצה ביום 16.5.46. התמחה במקצוע הרצפות ולמד עברית. חבלי קליטתו היו קלים. תוך זמן קצר מאוד התערה בארץ והיה מאושר בחלקו. היה חבר ה"הגנה" בקריית-ביאליק ועם החרפת המצב התגייס גיוס מלא. זכה עוד להתראות עם אחיו, שעלה בינתיים לארץ ונמצא אז עדיין בבית-העולים. דוד לניץ השתתף בקרב ג'נין ונפל ב-3.6.48. הוא הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי שבהר-הרצל ביום ל' מנחם אב תש"י (3.8.50), בקבר אחים לנופלים בג'נין.

בן 21 בנפלו.

נתנאל אפרים ז"ל

בן אהרון ומרים. נולד בא' בתמוז תרפ"ח (1928), בטרויאנובקה.

בתקופת הכיבוש הנאצי נמלט עם משפחתו ליער, שם מת אביו. הצטרף ליחידה הפרטיזאנית הרוסית - "מקס".

עם תום המלחמה עבר ללודז', הצטרף לתנועת "דרור" שיצאה לישראל באוניית המעפילים "תיאודור הרצל". נשלח על-ידי הבריטים לקפריסין, שם היה פעיל ב"הגנה".

מיד עם עלותו ארצה (23.3.48), התגייס לצה"ל. שרת בחטיבת "הראל" בתפקיד מ"כ. לחם בדרך לירושלים ובעיר עצמה.

נפל בהתקפה על עוג'ה אל חפיר במבצע "חורב" 26.12.48.

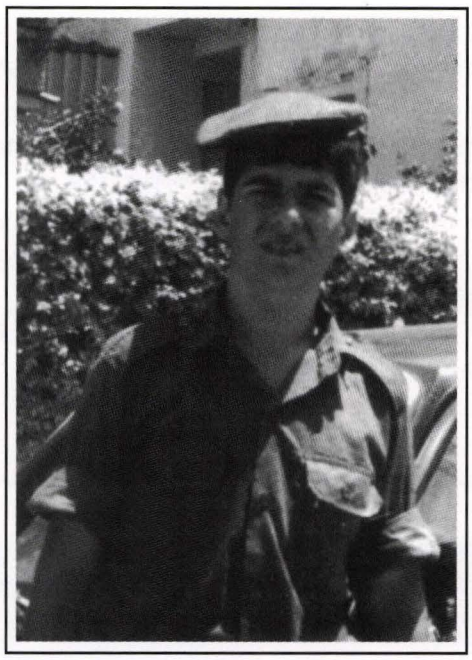
פלמ"ח "הראל" - בית ראשון במולדת

"אחד מן הגח"ל" - נתן אלתרמן בטור השביעי:

"מספון אוניה מתנודדת
הוא ירד אל רציף הנמל
וחיכתה ברציף לו מולדת
בדמות אוטו צבאי וסמל
עוד הארץ הזאת לא נתנה לו
לא ידיד, לא פינה למקלט
לא שמחה מן האלף הללו
אשר לנו היה למתת
לא, כי רק את חייו, פליטי-חרב
הוא קיבל על החוף מידה
אבל גם את חייו, אי בערב
הוא השיב בנפלו בעדה"

ארבע מאות ושישה חללי חטיבת "הראל" של הפלמ"ח טמונים בבית הקברות שבקריית ענבים. ביניהם שורה של מצבות שעליהן חרוטות מילים בודדות: "עלה בתש"ח נפל בתש"ח". יגון וגאון מחוברים כאן יחדיו. המילים מבטאות יותר מכל את הפרק ההיסטורי של גח"ל וחלקו במערכה לתקומת ישראל.

טוראי קרמר מאיר ז"ל

בן אסתר ויוסף

נולד בחיפה
בתאריך - י' בניסן תשי"ג
26/3/53

נפל בתאריך - י"ח אלול תשל"א
08/09/71

בשרותו בחיל השריון
בביסל"ש 857

נפל במילוי תפקידו

נקבר בקרית שאול, תל אביב

משפחתו העתיקה את מקום מגוריה לרמת-גן ושם עברו עליו ימי ילדותו ונעוריו. הוא למד בבית-הספר היסודי "אורה" וסיים בהצטיינות את לימודיו בבית-הספר התיכון "דביר" ברמת-גן.
בתקופת לימודיו בבית הספר התיכון היה פעיל בגדנ"ע, השתתף בכל מסעות בית-הספר, ונטל חלק בחיים החברתיים. הירבה לקרוא ספרים, בעיקר רומנים וספרי הרפתקאות.
מאיר התגייס לצה"ל בתחילת אוגוסט 1971 והתנדב לשרת בחיל השריון. ביום י"ח באלול תשל"א (8.9.1971) נפל בעת מילוי תפקידו. הניח הורים ואח. הוא הובא למנוחת-עולמים בבית הקברות הצבאי בקריית-שאול.
במכתב תנחומים כתב מפקד יחידתו: "מאיר - חייל מסור היה. עשה את המוטל עליו ללא-עוררין. היה אהוד על חבריו ועל מפקדיו. לא התלונן מעולם, לא התלונן על כאבים וחולשות, כי רצה תמיד להיות עם המחלקה. לא ויתר על ריצה או מסע, ותמיד עמד על כך שלא יעזרו לו. על כך הערכנו אותו".

אברהם (אבי) כהן ז"ל

בן ציפורה (לבית מלמד, בת מנייביץ') ויצחק כהן

אבי נולד בקריית ביאליק בכ"ב בניסן תשי"ג 6.5.1953.

למד בבית-ספר "הבונים", שם התבלט באהבה לטבע ולטיולים.

המשיך בלימודיו בפנימייה הצבאית בית בירם, ובמגמה הביולוגית בבית-הספר הריאלי בחיפה.

היה בין מצטייני בוגרי מחזור תשל"א.

אבי הצטרף לחיל האויר כטייס, כחודשיים לפני מלחמת יום הכיפורים. השתתף במלחמה ויצא ממנה בשלום, עתיר נסיון קרבי.

אחר שנה וחצי שבהן הדריך בבית-הספר לטיס, חזר לטייסת שבה היה כה גאה.

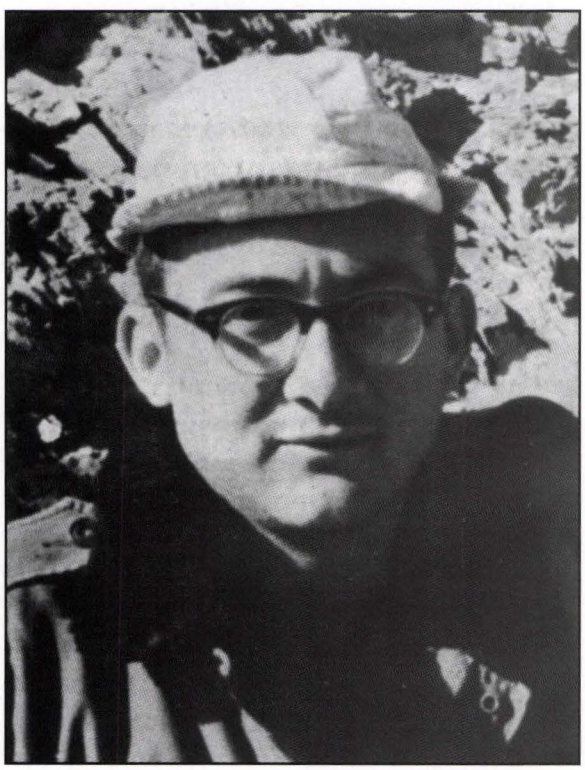
הוא תכנן להמשיך בשירות קבע ממושך משולב עם לימודים אקדמיים, להינשא ולהקים בית בישראל.

אבי אהב ללמוד פיסיקה ומתמטיקה, לעסוק בצלילה ודיג תת-מימי, ולתור את שבילי הארץ, שאותם הכיר כה יפה ממבט האויר.

בכ"ח באדר א' תשל"ח 7.3.1978 הוזנק להגן על שמי המולדת אך לא חזר ממשימתו.

הובא למנוחות בחלקה הצבאית בבית העלמין בחיפה.

יהי זכרו ברוך.

סמ"ר מנחם שרגא ז"ל

חתנם של דינה וישראל אברבוך

נפל במלחמת ששת הימים
על שחרור העיר העתיקה בירושלים

רב"ט דורית קופרברג ז"ל

בת פרידה ויצחק.
נולדה בחולון, בכ"ג בכסלו תש"כ, 24.12.1959,
תאריך גיוס: 28.10.1979.
שירתה בחטיבת גולני, יחידה: מפח"ט, תפקיד: פקידה.
נפלה בעת מילוי תפקידה, כ"ו באלול תש"מ, 7.9.1980
בת 20 בנופלה.

קורות חיים

דורית גדלה והתחנכה בעיר הולדתה. למדה בבית-הספר היסודי "שלום עליכם", וסיימה אותו בהצטיינות. דורית השתתפה בכל החוגים שהתקיימו בבית-הספר, ועל הצטיינותה בספורט הוענקו לה 5 מדליות. היא המשיכה את לימודיה בבית-הספר "תיכון חדש", וסיימה את המגמה הריאלית. למדה נגינה על פסנתר במשך 11 שנים, ואהבה מאוד מוסיקה קלסית. היא הצטיינה גם במלאכת יד. דורית אהבה לעזור לנזקקים, ובהיותה תלמידת תיכון "אימצה" ילד שהתקשה בלימודיו ושימשה לו כחונכת. היא תרמה מזמנה למען המשמר האזרחי בחולון, והייתה חברה ומדריכה בתנועת הנוער "המכבי הצעיר". כחברה בתנועה זו השתתפה ב"מכביה". עם חבריה-חניכיה בתנועה יצאה דורית למחנות, וכאחראית למטבח דאגה לבל ישאר חניך שלא אכל כראוי. חבריה זוכרים אותה כמי שסחטה במו ידיה במשך 5 שעות מיץ תפוזים טרי ל-250 חניכים במחנה. דורית התיידדה בקלות, ושמרה על קשר חם עם חבריה הרבים. ביתה המה תמיד בחברים וחברות שאירחה במאור פנים.

בהיותה בכיתה י"ב הצטרפה דורית לגרעין "רעים" של "המכבי הצעיר", ששם לו למטרה לתרום שנה אחת לטובת יישוב במצוקה. דורית דחתה את גיוסה בשנה אחת, יצאה עם חבריה למצפה רמון ועסקה שם בהדרכת ובעזרה לתלמידים נחשלים. היא לא הסתפקה בכך והושיטה יד לעזרה לשתי משפחות במצוקה. כל זאת עשתה במצב רוח מרומם ובצחוק מדבק. דורית גוייסה לצה"ל בסוף אוקטובר 1979. לאחר הטירונות וקורס הפקידות, הוצבה בחטיבת "גולני" כפקידת המח"ט. נזכר העיתונאי אבי בטלהיים, חייל מילואים של החטיבה שפגש בה בלשכת המח"ט: "לא נזקקתי לזמן רב כדי להכיר את דורית. אישיותה הקרינה חמימות ונינוחות בלשכת מח"ט 'גולני'. נעימת הליכות, כל כולה פשטות, אהבו אותה, אהבו את הרכות שלה, העריכו את יושרה, העריצו את אופייה האמיתי, הבלתי מזויף". ביום כ"ז באלול תש"ם (8.9.80) נפלה רב-טוראי דורית, יחד עם עוד שניים מחבריה לגרעין "רעים", בעת מילוי תפקידה והובאה למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחולון. היא השאירה אחריה הורים ואח. במכתב התנחומים למשפחה האבלה, כתב המח"ט: "דורית ז"ל הייתה חיילת למופת, סמל ודוגמה אישית של נערה התורמת לזולת כל אשר בה ומתוכה. אם יש בעולם רעות ואהבת האדם - דורית הייתה התגלמות מושג זה. בעשייה השכילה לתרום, תוך שמירת מערכת יחסים מופלאה עם כל אדם-חייל, ולעולם ברוח טובה ובצחוק רם... מעולם לא שמעתי תלונה או בקשה לעצמה. אם דרשה, אזי למען חברים - לעזור לזולת".

רב"ט דורית קופרברג

קינת אב שכול על מות בתו דורית

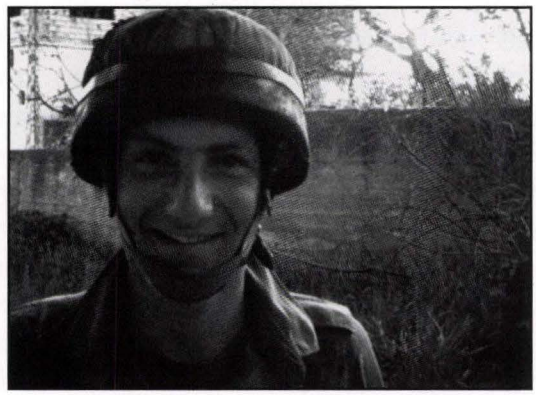
למה?
למה ולמה? למה ומה?
למה לקחת את דורית היקרה.
למה לקחת לה את החיים
בזמן שהייתה מופת לאחרים.
דורית היפה, הטובה והצנועה
תמיד הייתה בת לדוגמא.
דורית נעימת הליכות, כולה פשטות ויושר
תמיד הסבה להורים, נחת ואושר.
דורית הנחמדה, בקול רם הייתה צוחקת
ואת כל החברים הייתה בצחוקה מדבקת.
דורית העליזה, הבת לתפארת
גזרת עליה מוות, ולא יכולת אחרת?

האם לא חבל על דורית כזאת
מעט יש כאלו בכל הקבוצות.
דורית התנדבה, שנה לגרעין "רעים"
רצתה לעזור לילדים מסכנים ועניים.
למה העונש, הרי חיילת הייתה
שירתה בנאמנות את העם והמדינה.
גולני היה אצלה ערך חיים
מאוד הייתה מסורה לחיילים ולקצינים.
דורית, רק בת 20, עוד לא נהנתה מהחיים
למה לקחת אותה טרם עת אל המתים.
למה אתה מעניש את הטוב באדם
מעניש בלי סיבות, ככה סתם.
למה עשית אותה קרבן שווא

והשארת אומללים את האם ואת האב.
למה עשית אותנו אומללים
והכנסת אותנו למשפחת השכולים.
למה האסון הנורא והכאב
הרי לכל החיים ישאר פצע בלב.
למה לקחת לנו את שמחת החיים
האם זה באמת גזר דין מהשמים.
למה במקום להוביל אותה לחופה
ליוינו אותה טרם עת לקבורה.
למה עשית את הכאב כה גדול
שאנו כבר את החיים לא יכולים לסבול.
למה אנו מחפשים את הצדק, הרי זה לשווא
גרמת כאב לב לנצח, לאם ולאב.

פרדו, אברהם (אבי) ז"ל

בן רבקה וחיים, נכדם של רודיה (לבית מוצ'ניק) ממנייביץ' ויעקב פפר, נולד ביום כ"ח בטבת תשכ"ב (4.1.1962) בירושלים. אברהם היה בן למשפחה מרובת ילדים, בעלת מוטיבציה חינוכית ציונית. הוא התחיל את לימודיו בבית הספר היסודי ביפה-נוף. אחרי שסיים שמונה שנות לימוד עבר לפנימיה הצבאית שליד גימנסיה הרצליה בתל אביב, אך מסיבות משפחתיות נאלץ לחזור לירושלים. הוא המשיך את לימודיו בבית הספר התיכון "דנמרק", עבר לבית ספר אקסטרני ועמד בבחינות הבגרות.

לקראת גיוסו לצה"ל ביקש אברהם להתנדב ליחידה קרבית מובחרת - לצנחנים או לסיירת גולני. לבסוף השיג את מבוקשו: הוא הגיע לסיירת גולני ואחר-כך נשלח לקורס מ"כים. בתום הקורס הועלה לדרגת רב"ט ונתמנה כמדריך בגדודו. הוא עבר קורס חבלה ומיקוש ונשלח לקורס קציניים, שאותו עמד לסיים בהצטיינות.

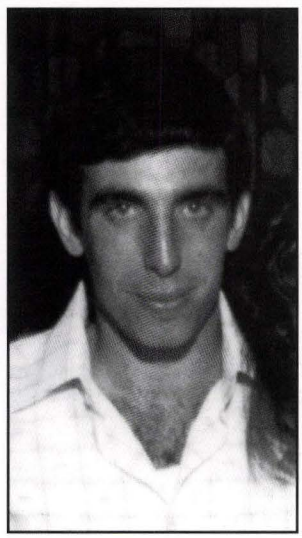
כשפרצה מלחמת שלום הגליל היה אברהם עם הכוח שהבקיע את מערכות האויב בציר המזרחי המוביל לבקעת הלבנון. ביום י"ט בסיון תשמ"ב (10.6.1982), חודש לפני שעמד לסיים את קורס הקצינים, נפגע אברהם מפגז של הארטילריה הסורית ונהרג. בן 20 היה בנופלו. הוא הובא למנוחות בבית הקברות הצבאי בהר הרצל בירושלים. השאיר אחריו הורים, שלושה אחים ואחות. על שמו הוקם בבית-הספר "זיו" בירושלים חדר עיון המוקדש לנושא ארץ-ישראל.

שר הבטחון כתב עליו במכתב תנחומים למשפחתו: "סגן-משנה אברהם פרדו נתן את חייו למען מולדתו. הוא נפל בציר מיכה בלבנון. היה מן הצוערים המצטיינים בקורס. הוא האמין בכל מאודו בדרך שבה הלך והתגאה במטען הרוחני שהביא מבית הוריו. היה אהוב על חבריו".

מפקד יחידתו כתב למשפחתו: "בנכם אברהם נפל בקרב מול הסורים והמחבלים. הוא נפל בקרב קשה שהביא לפתיחת הציר המרכזי לבקעת הלבנון ולהדיפת המחבלים והצבא הסורי אל מחוץ לטווח בו יכלו לפגוע בגבולנו הצפוני. אברהם היה בסיום דרכו כצוער, מטובי הצוערים בפלוגה. חש גאווה רבה במשפחתו ובחינוך לו זכה. היו גאים על שזכיתם לגדל ולחנך בן כאברהם, על הדרך בה הלך ועל המופת אותו שימש".

אלון ענוים ז"ל

חתנו של דוד בליישטיין

בן חביבה ושלמה
נולד בארבל
ב-י' באלול תשי"ג,
21.8.1953.
נפל בפעילות מבצעית
ב-ב' בתמוז תשמ"ב,
24.6.1982,
במלחמת שלום הגליל.
שירת בחיל השריון
יחידה יחמ"נ 5853.
נקבר בארבל

קורות חיים

אלון נולד במושב ארבל שבגליל התחתון, בן שני למשפחת ענוים, שנמנית עם מייסדי היישוב. אלון גדל בתנאים הקשים שהיו מנת חלקם של תושבי המדינה בראשית דרכה ובהתיישבות החדשה בפרט. את לימודיו היסודיים עשה בבית-הספר "הקוצר" בכפר חיטים. בבית-הספר "כדורי" עשה את לימודיו התיכוניים. אלון היה חניך בתנועת "הנוער העובד" ואהב לקרוא ולטייל בארץ.

כשהתגייס לצה"ל התקבל לסיירת שריון והשתתף במלחמת יום הכיפורים. הוא נלחם משני צידי תעלת סואץ ונחלץ מהמלחמה בפצעים קלים. משסיים את שירותו, חזר למושב לחיי חקלאות. בתחילה עבד במחלבה השיתופית ואחר-כך הקים משפחה ומשק חקלאי וגידל בו פרחים ומטעים. לאלון ולאישתו נחמה נולדו שני ילדים. כאשר נקרא למלחמת לבנון, היה ביתו בשלבי בנייה, אך הוא לא זכה להשלימו. הסיור שהשתתף בו אלון לפני יציאתו הראשונה לחופשה, עלה על מוקש. שניים מחבריו נהרגו במקום. אלון נפצע קשה ונפטר מקץ שבועיים. בן 29 היה. מפקדו כתב למשפחתו: "אלון היה חייל טוב ומסור ואהוב על חבריו ומפקדיו. הוא מילא את תפקידו בנחישות". אנשי היחידה, בסיוע המשפחות השכולות וגורמים נוספים, הקימו אתר לזכרם ביערות אשתאול, "אתר הארבעה", ובו פינת-חמד" ומצבת זיכרון על שם ארבעת הנופלים. אחד מידידי המשפחה קרא לנכדו בשם אלון, לזיכרו. אלון הובא למנוחות בארבל. הוא הניח אישה ושני ילדים, הורים, וארבעה אחים ואחיות.

ארגון מנייביץ' ופעילותו

ארגון יוצאי מנייביץ' והסביבה, בישראל ובחו"ל

ארגון יוצאי מנייביץ' והסביבה הוקם בישראל בשנות ה-50. מספר לא רב של משפחות ממנייביץ' הגיע לארץ כחלוצים לפני פרוץ המלחמה. ראוי לציין, שהוותיקים שמספרם לא היה רב, גילו התעניינות רבה וחיפשו דרך ליצור קשרים עם אלה מיוצאי מנייביץ' שהחלו להגיע מייד עם תום המלחמה.

ראשוני העולים היו בודדים - פרטיזנים שנטלו חלק פעיל בפעילות הפרטיזנים בווהלין, משפחות שחיו במחנות משפחה בחסות הפרטיזנים, נוער שברח לברית המועצות ואלה שגויסו לצבא האדום ושרדו.

בשלהי שנות ה-40 ותחילת שנות ה-50 מנתה "הקהילה" של יוצאי מנייביץ' כ-100 משפחות, ואז הם התחילו להתארגן במסגרת משלהם.

העיירה מנייביץ' מנתה בשנת 1941 למעלה מ-3000 תושבים יהודים, שרובם לא היו ילידי המקום, אלא יהודים מכל קצות האימפריה הרוסית: מקייב, ממוסקבה, מפטרוגרד, מלובלין וכמובן מיהודי העיירות וכפרי הסביבה. על כן אי אפשר להצביע על קשר של מאות בשנים בין תושבי העיירה.

הארגון שהוקם בארץ פעל בצורה סבירה. נתרמו כספים בארץ וכן הגיעו תרומות מבני העיר מחו"ל. הוקמה קופת גמ"ח - שכספיה חולקו, והיא היתה מעין קופת סיוע לנזקקים.

בשנות ה-50 רכש "זקן הארגון", אברהם פוכטיק ז"ל, חלקה בבית העלמין "שומרי שבת" בזכרון מאיר בבני ברק, ושם נטמן עפר מקבר האחים במנייביץ', וכן קרעים של גווילי תורה שהובאו על ידי בן-עירנו זאב רווה (וואווע ווערבה).

אנו מקיימים מזה למעלה מ-50 שנה אזכרות לקדושינו בכ"ג באלול, יום החיסול הטוטאלי של יהודי מנייביץ' והסביבה. ראוי לציין, שקברו של "חזון איש" זצ"ל, נמצא בסמוך למצבה שלנו. (סבורים שהוא ביקש להיטמן ליד המצבה של קדושי מנייביץ').

בשנות ה-90, כשהתקבל חוק על ידי הממשלה האוקראינית לאפשר להקים מצבות במקומות שבהם נורו יקירינו, היינו בין הראשונים לעשות כן, וב-1991 הקמנו מצבה במנייביץ', ביער, בו נורו.

טקס גילוי המצבה התקיים בחודש אוגוסט 1991 בהשתתפות כ-20 איש מישראל, מיוצאי ווהלין ומיוצאי מנייביץ' ובני הדור השני. המצבה נשמרת היטב על ידי אוקראיני מקומי ופולנייה אשר ביום הזיכרון מדליקים נרות ומניחים פרחים. ביום האזכרה האחרון, בכ"ג באלול תשס"א, ערך הכומר הקתולי המקומי תפילה לזכר הקדושים. מי יתן ונוהל זה יישמר לעד.

בשנת 1993 הקמנו גם פה בישראל, בחולון, אנדרטה לזכר הקדושים והלוחמים של מנייביץ' והסביבה. האנדרטה, פרי תכננו של הפסל יוסף וישניה, בולטת בעיצובה המיוחד המבטא שילוב של אבדון וחד, והתקוממות ולחימה של צעירי העיירות מאידך.

וזו לשון הכתוב על האנדרטה:

"לזכר קדושי מנייביץ' והסביבה (ווהלין) שנרצחו והושמדו בשואה בידי הגרמנים ועוזריהם, ג' באלול תש"א-כ"ג באלול תש"ב. העיירות חרבו אך בניהן הקימו יחידות פרטיזניות מהוללות שלחמו בגבורה באויב הנאצי ונקמו במרצחים 1941-1945".

ראוי לציין, שהאנדרטה מושכת את תשומת ליבם של תלמידי תיכון וסטודנטים הפוקדים את המקום. לעבודת סמינר על האנדרטה ומשמעותה הוענקה מילגה מטעם איגוד יוצאי ווהלין, בחנוכה 20.12.98, בטכס חלוקת מילגות.

בהקמת האנדרטה לזכר הלוחמים (פרטיזנים וחיילים) מבני ווהלין ליד היכל ווהלין, בשנת 1997, היו פעילים זאב רווה ויהודה מרין. מנייביץ' צועדת בראש מספר הלוחמים (כ-90 שמות). מנייביץ' חקוקה ב"בקעת הקהילות החרבות" ב"יד ושם" בירושלים.

אחד ממפעלי ההנצחה שהצלחנו בהם, הוא גביית עדויות חיות מפרטיזנים לוחמים ושוכני מחנות המשפחה. העדויות הודפסו והועברו ל"יד ושם", והן שימשו בסיס לשני ספרים שפירסמנו: א. הספר "כאורנים גבהו" - עדויות מלוחמים בני מנייביץ', לישניבקה, פובורסק והורודוק. ב. עבודת מחקר אוניברסיטאית על מחנות המשפחה ביער, "עיירה ביער". ג. העדויות מופיעות בכל ילקוטי ווהלין שהוצאו עד כה, ומהוות ראיה לחלקם של צעירי מנייביץ' והסביבה במאבק נגד הנאצים ועוזריהם.

לסיכום, אנו יכולים לברך על המוגמר "שהחיינו וקיימנו והגיענו..." על ספר יזכור זה, אלבום המתאר את קורות העיירה לפני תקופת השואה, בשואה ולאחריה.

אכן, רבים מבני עיירתנו אינם עימנו עוד כדי לשמוח לקראת הוצאת הספר, חבל על דאבדין ולא משתכחין...

אנו מקווים שספר זה יתרום להנצחת קהילותינו הקדושות ויציג את מורשת יהדות ווהלין לדורות הבאים ויהיה בבחינת אבן פינה להמשך הנצחת קהילותינו ע"י הדורות הבאים.

יצויין כי ארגון יוצאי מנייביץ' פעיל במסגרת איגוד יוצאי ווהלין, ונציגינו משמשים כחברים בהנהלת האיגוד ונוטלים חלק פעיל בכל פעולות האיגוד.

יהודה מרין

"קהילת" מנייביץ' בזמן יציקת יסודות למצבה בזכרון מאיר, בני-ברק
עומדים מימין: דב אברך, בוזיה וולדר (טיננה), אלקה (קופרברג) פיזנהולץ, נחום ליכטנברג, פנחס טיננה, מיכאל ברט, טייבל (קוגוט) ליכטנברג, מרים (נתנאל) קאופמן, זאב אברך, חוה קופרברג, ציפורה אלרגנד, פעסל (ברוינשטיין) הניה גוטמן-בלטימור, יהודה מרין, אברהם גוטמן-בלטימור, ליובה רוזנפלד, שרה רוזנפלד (צבייבל), ברכה (פוגץ') הימלפרב, חוה פוכטיק, בערל ברוינשטיין, הניה ברוינשטיין, אסתר (צבייבל) קרמר, ליובה מרין, בלהה פלדמן, דוד קנוניץ', תיאודור זלצמן, ציפורה (רייטר) מוצ'ניק, מנחם רוזנצוויג, מרים נתנאל, יצחק מוצ'ניק.
יושבים מימין: רוז'קה קורוליצקה - פליטה מוורשה, זאב לניץ', חיים שוורצבלט, משה לניץ', בלומקה (שוורצבלט) וולפר, חוניק וולפר, בלומה (וולפר) חייט, דוד חייט, איטקה (פוכטיק) שוסטר, רודיה (מוצ'ניק) פפר, שושנה נחתומי, יחיאל גיטלמן, מרים (נתנאל) קאופמן

זכרון מאיר כ"ג באלול 1964 - לפני יציקת היסודות למצבה
עומדים מימין: צ'רמוש מרדכי, אשר פלאש, צפורה קרישק, יצחק קופרברג, בוזיה טיננה, שמואל סליבקה, אלקה קופרברג, בלומה (שוורצבלט) וולפר, דינה אברבוך (לברטוב), מנחם רוזנצוויג, שרה צבייבל רוזנפלד, הניה ודב ברוינשטיין, חוה פוכטיק, מרים קאופמן, רוזיקה קורוליצקי, רבקה צפורה (רייטר) מוצ'ניק, פעסל ליברנט (ברוינשטיין), אברהם פוכטיק, ליובה רוזנפלד, איזי אברבוך, אברהם גוטמן וזעיתו הניה מבלטימור, זיסל ומיכאל ברט. יושבים: ישראל (מחרוק) אמיר, דוד בלוישטיין, זאב אברך, יהודה גוז, בלהה פלדמן (טיננר), דוד חייט, רודיה (מוצ'ניק) פפר, שושנה נחתומי (גיטלמן), אסתר (צבייבל) קרמר, יהודה מרין

המצבה בגרסתה הראשונה. אחרי ששכנענו את בעלי בית העלמין, נמכרה לנו חלקה נוספת כדי להרחיב את המצבה.
עומדים מימין: ציפורה (רייטר) מוצ'ניק, מרדכי מוצ'ניק, דוד וינשטיין, אשר פלאש, בערל ברוינשטיין מלמד,
יצחק מוצ'ניק ורעיתו, פנחס טיננה, דב אברך, שמעון מירוצ'ניק, זאב אברך, חיים שוורצבלט, משה לניץ',
זיסל (ברוינשטיין), זאב רוזה-וורבה, דוד ובלומה חייט (זולפר), חוניק ובלומה זולפר, רודיה (מוצ'ניק) ספר, יהודה מרין,
אברהם פוכטיק, רחל שוק, אידה לזר (צבייבל), יונה (קוגוט) קריסטל, רבקה, נחום ליכטנברג, ישראל (מחרוק) אמיר,
אסתר (צבייבל) קרמר, מרים נתנאל

ליד המצבה
מימין: זאב רוזה-וורבה, דוד פלאש, דוד קגוניץ', מרים פלאש, צפורה אלרגנד, שמואל סליבקה, צפורה רייטר,
מאטל וורבה, רודיה (מוצ'ניק) ספר, בלומה וולפר, יונה (קוגוט) קריסטל, דינה (לברטוב) אברבוך,
יצחק מוצ'ניק, ליובה רוזנפלד, ישראל גולד, אברהם פוכטיק, מיכאל ברט, יהודה מרין, אשר פלאש,
צפורה רייטר, חוה פוכטיק, אסתר (צבייבל) קרמר, שוק רחל, ברכה הימלפרב (פוגץ'), מרים נתנאל

הפרטיזאנים בצאתם מן היער
הקימו גל-עד מבלוקים
על בורות הנרצחים-הקדושים.
גל העד נהרס ע"י אוקראינים מקומיים

עצמות קדושינו מתגלגלות בגיא ההריגה
"פערדישע מאגילעס"

האבן - המצבה במנייביץ'
על בורות הקדושים
זפרן מלישניבקה ובנו עורכים תפילה
1985

המצבה של יוצאי מנייביץ׳ והסביבה
הוקמה על בורות הקדושים בשנת 1991 – תשנ״א

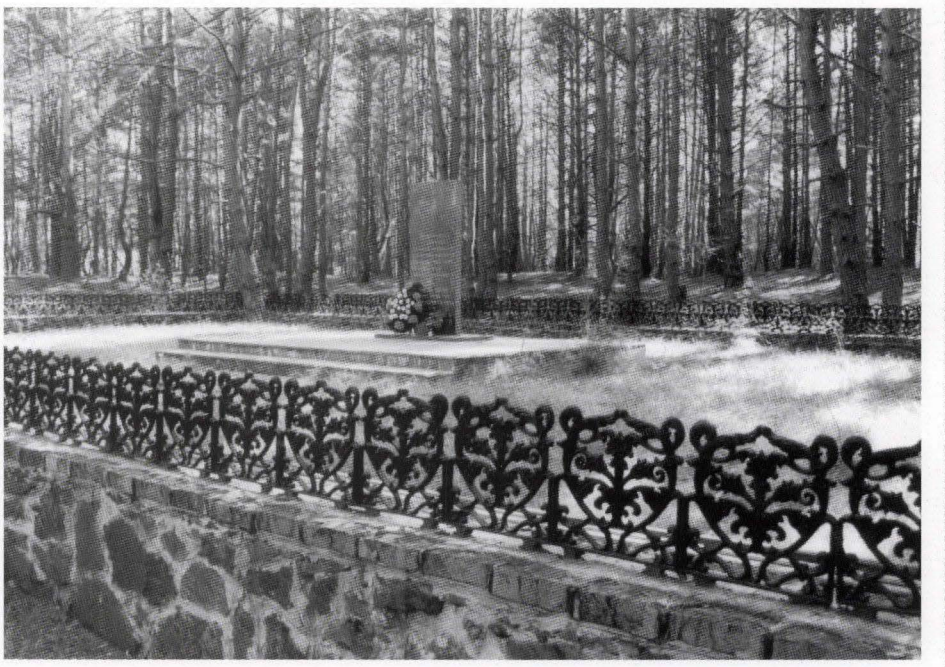

טכס גילוי המצבה במנייביץ׳ – ג׳ באלול תשנ״א (13.8.1991)

עומדים מימין: ניצי פורוק, ראש העיר מנייביץ׳, יהודה מרין, כתבת עיתון מקומי, סגן ראש העיר וולודיה קובלסקי, בנו של אייזיק וינשטיין, קרישק וצ׳רמוש מרדכי, רחל צ׳רמוש, אליהו ליברמן, בנו של מאטל וינשטיין. שורה שניה: סגן ראש העיר, איציק, וולדיסלב נקונייצני, אסתר (צבייבל) קרמר, דוד קנוניץ׳. יושבים: אידה שוסטר (פוכטיק), ליובה מרין (פלדמן), זאב לניץ׳, רינה לזר, סוניה מנטל קנוניץ׳, אידה לזר (צבייבל).

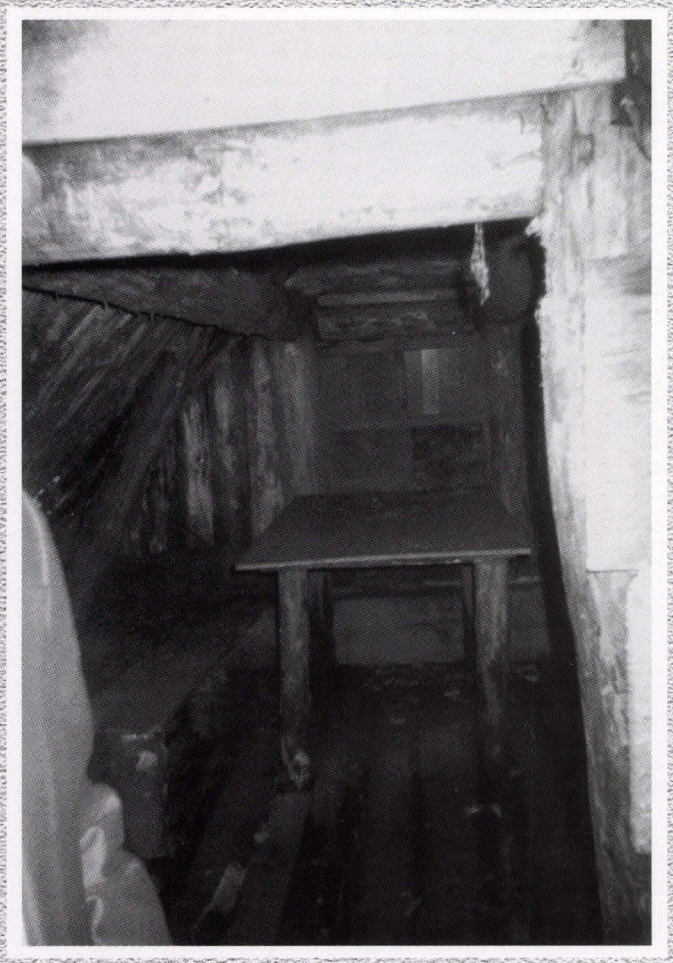
ידיד וחבר – וולודימיר קובלסקי, בנו ונכדו מניחים זרי פרחים ודואגים לתקינות המצבה

המצבה במבט מרוחק

ביער קוכוב – אנדרטה לזכר הפרטיזנים

ביער – בתוך ה"זמליאנקה"

בונקר ביער ולוח לזכרם של הפרטיזנים

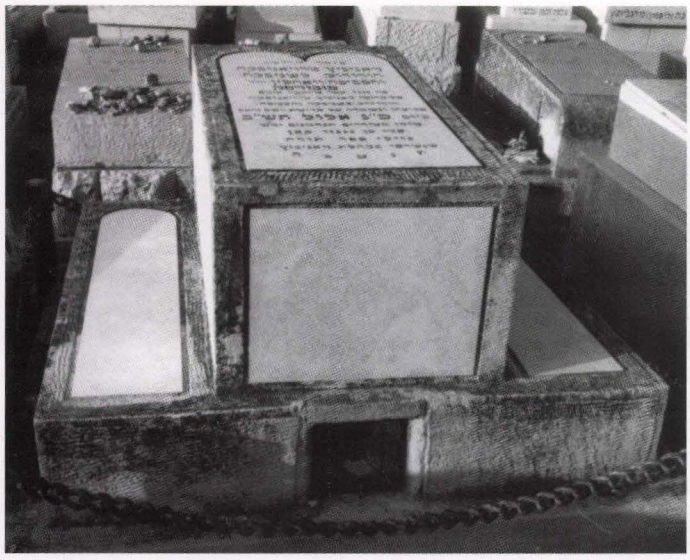
בונקר מוסתר בין העצים

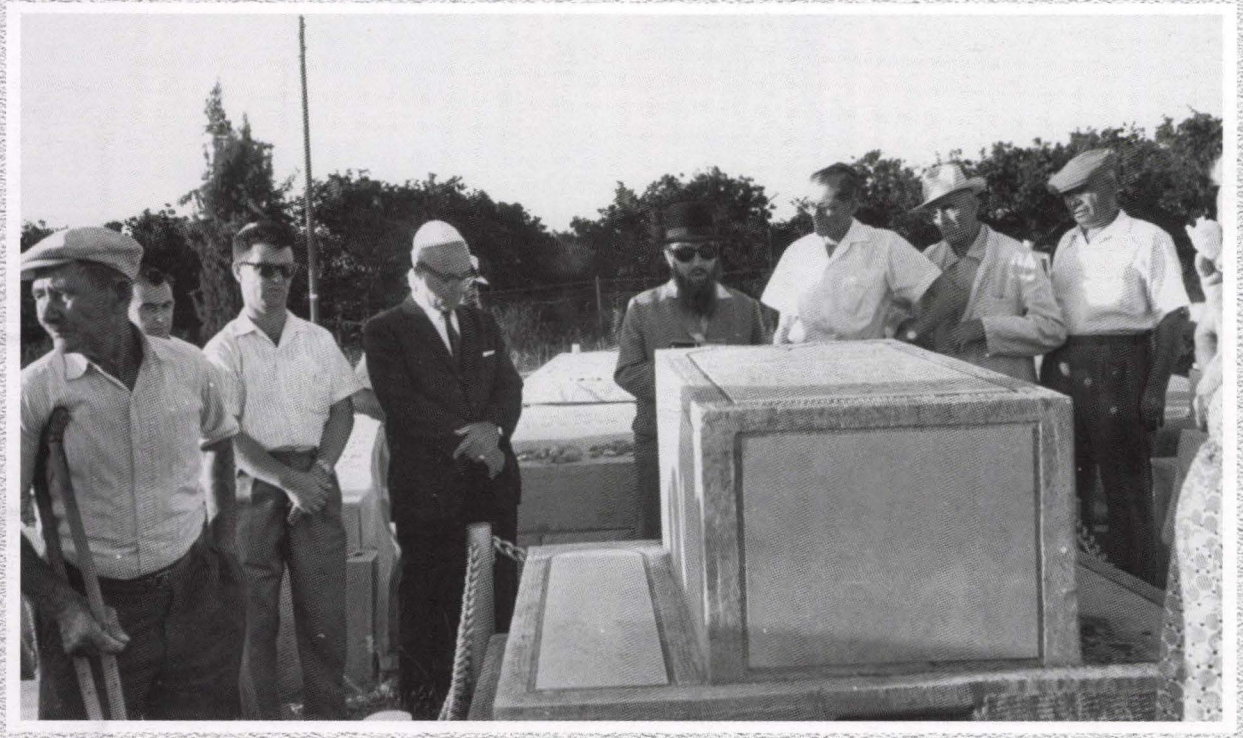
ערינת תפילת אשכבה ליד המצבה
מימין: סוניה (קנוניץ') מנטל, איטקה (פוכטיק) שוסטר, יהודה מרין (עטוף בטלית), דוד קנוניץ, ליובה מרין (פלדמן), אליהו ליברמן, אסתר קרמר (צבייבל)

מבט מלמעלה

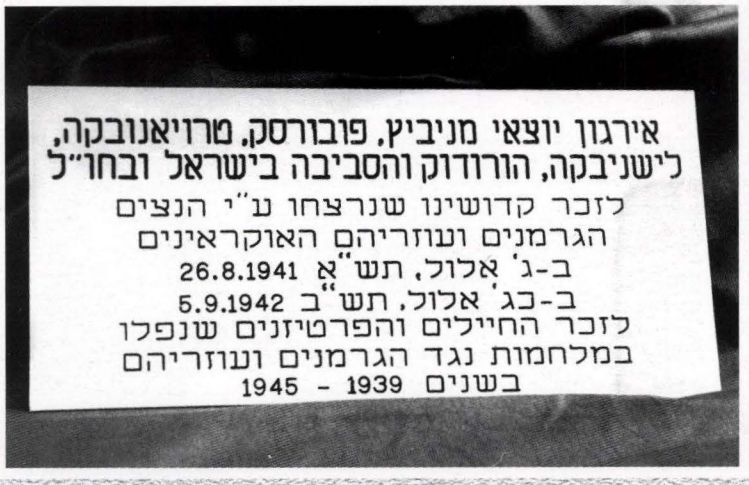

המצבה בזכרון מאיר
"חבויה" אבל בולטת בין יתר המצבות

טכס אזכרה
עומדין מימין: בערל ברזינשטיין, מיכאל ברט, ליובה רוזנפלד פחזן, אברהם גוטמן-בולטימור, יהודה מרין, משה ברט, אשר פלאש

מנייביץ
לזכר קדושי מנייביץ והסביבה שנרצחו וחוללו
ב' באלול תש"א - כ"ג באלול תש"ב

אירגון יוצאי מניביץ, פובורסק, טרויאנובקה,
לישניבקה, הורודוק והסביבה בישראל ובחו"ל
לזכר קדושינו שנרצחו ע"י הנאצים
הגרמנים ועוזריהם האוקראינים
ב-ג' אלול, תש"א 26.8.1941
ב-כג' אלול, תש"ב 5.9.1942
לזכר החיילים והפרטיזנים שנפלו
במלחמות נגד הגרמנים ועוזריהם
בשנים 1939 - 1945

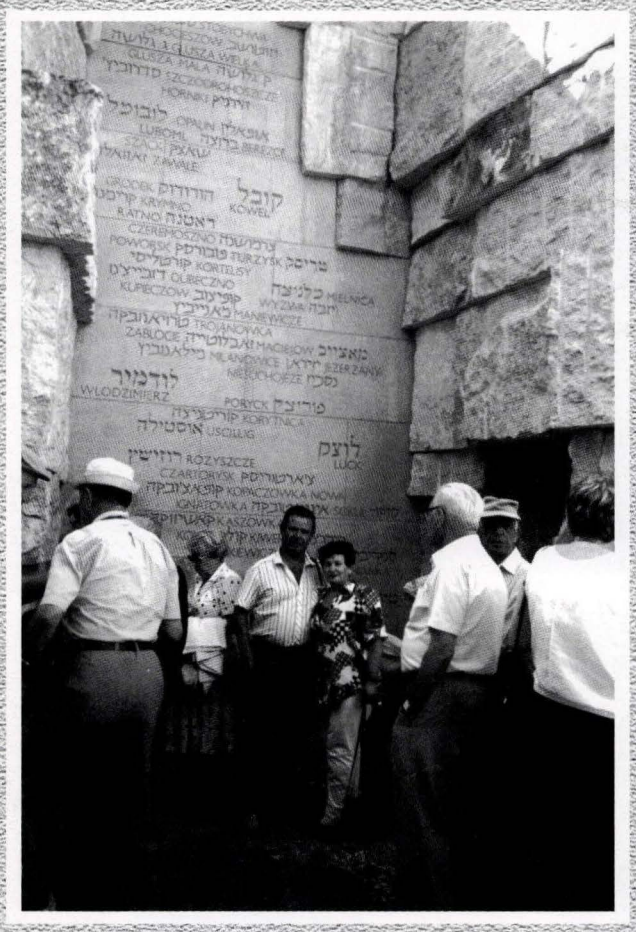
חנוכת האנדרטה בחולון
משתתפים: דור ההמשך – דור שלישי,
ענת ועודד זמיר עם הסבתא והסבא ליובה
ויהודה מרין, בוריס ברק, יהודה ברזניאק,
חיים שוורצבלט ורעיתו

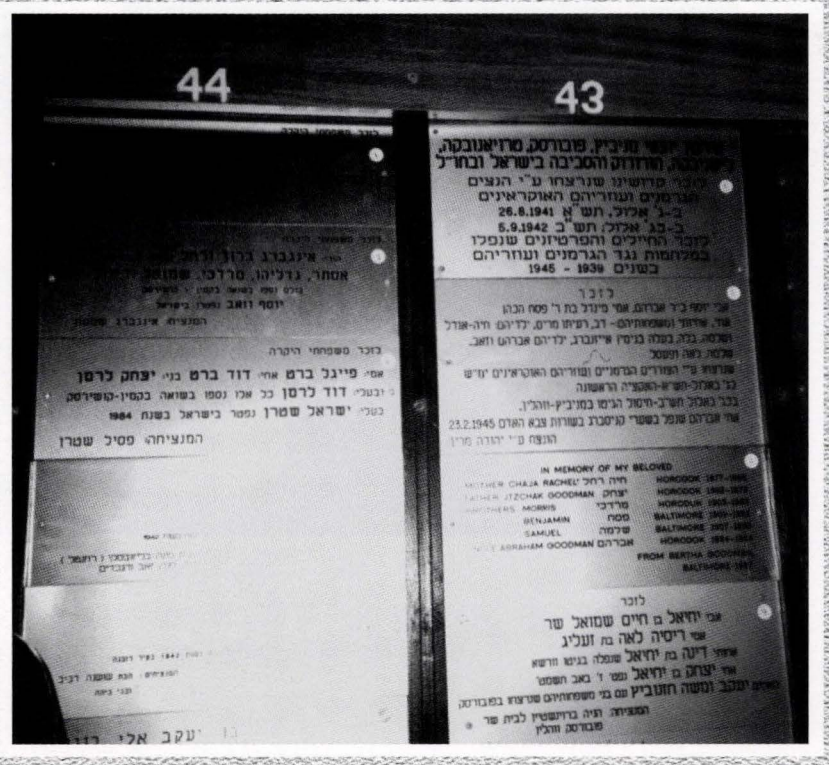

השלושה שהגו את הרעיון ופעלו
להקמת האנדרטה: האמן יוסף וישניה,
שתכנן את האנדרטה (ללא שכר), זאב
רווה–ורבה ויהודה מרין

ביום השואה והגבורה 7.4.1994 ליד אנדרטת הגבורה.
שורה ראשונה מימין: תיאודור זלצמן, אברהם ברוינשטיין,
שושנה דננברג (ברוינשטיין), בלה פלדמן (טינטר),
זאב לניץ', שמואל סליבקה, זאב רווה–ורבה, יהודה מרין,
מינה רוטבליום (פלייש), סוניה מנטל (קנוניץ'),
פעמל סוסל (זפרן), ציפורה ודוד קנוניץ'.
שורה שניה: מרים קאופמן (נתנאל), אידה שוסטר
(פוכטיק), מאטל וורבה ורעייתו, בלומה וולפר (שוורצבלט),
בלה קפלן (בילדר), טייבל ליכטנברג (קוגוט),
ברכה הימלפרב (פוגץ'), אידה לזר (צבייבל), מניה צבייבל
(קנוניץ'), רוזיקה קרוליצקה

לוח זיכרון לקדושי מנייביץ', פובורסק, טרויאנובקה, לישניבקה, הורודוק והסביבה
תחתיו לוחות משפחתיים של יוצאי מנייביץ' והסביבה

האנדרטה ללוחמי ווהלין, פרטיזנים וחיילים, שהוקמה בשנת 1997 ליד היכל ווהלין.
רשימת הלוחמים כוללת כאלף איש, ביניהם למעלה ממאה לוחמים ממנייביץ', פובורסק, טרויאנובקה, לישניבקה והורודוק.

ליד האנדרטה
מימין: דוד קנוניץ', פעסל סוסל (זפרן), בלומה (שוורצבלט) וולפר, זאב אברך, רוז'קה קרולבסקה, דוד פלאש, ליובה מרין, סוניה (קנוניץ') מנטל,
בנם של דוד ובלומה חייט, ציפורה קנוניץ', רבקה זפרן ויהודה מרין

מפגש בני העיר

עומדים מימין: יוסי מרין, יהודה מרין, ישראל ושרה אמיר, דוד קנוניץ, רבקה ותיאודור זלצמן, חיים שוורצבלט ורעיתו, מנחם רוזנצווייג, מניה צבייבל (קנוניץ), אסתר (צבייבל) קרמר, מינה (פלייש) רוטבלום, אורבוך אידיו ודינה, בוריס בריק, בלה וסנדר קפלן (בילדר), בת-שבע זלצמן מנחם רחל רוזנצווייג, אשר מירוצניק ורעיתו שרה, אידה שוסטר (פוכטיק). יושבים: עמוס זמיר, מינה (מרין) זמיר, ליובה מרין, הימלפרב, טייבל ליכטנברג, שרה רוזנפלד (צבייבל), מרים (מרוסיה) פלאש, בלומה (שוורצבלט) וולפר, ברכה (פוגץ) הימלפרב, דוד בליישטיין.

חלוקת מדליות פרטיזן בשנת 1985 בהיכל ווהלין

יושבים מימין: ישראל ושרה אמיר (מחרוק), ליובה מרין, נציגת מ.ר.ה, אירנה סובייסיאק (רבקה גוז), דב לורבר (מלינקה), מנחה את המפגש – יהודה מרין, דב ברוינשטיין (ז'וק), נציג משרד ראש הממשלה, נציג יד ושם – אפרים זיכסלפיש, בוריס בריק, זאב רווה-וורבה, יוסף צבייבל.
בשולחן: חלק מהציבור שהשתתף, סנדר ובלה קפלן (בילדר), דינה ועזרא אוורבוך, שימעון מירוצ'ניק, מינה רוטבליום (פלייש), נחום וטייכל ליכטנברג, אריה ברוינשטיין, הניה ברוינשטיין

fighters, and served in the Red Army and in the Polish forces, shoulder to shoulder with all the fighters in the free world against the Nazis.

The following pages and pictures have been gathered from people who told their stories in various languages, mostly in Yiddish. In my translations into Hebrew, I tried to preserve the flavor and the style of each writer's testimony, and by the few changes that were made, I hoped to clarify, mainly for our children and grandchildren, the circumstances and actions taken at that time in and around our towns and, of necessity, in other places.

I wish to wholeheartedly acknowledge the help given for this labor of love by those survivors from our communities.

This "Yizkor Book" has been translated into English, and we hope to see this version published soon. All of us wish to express our thanks to Riva Hinitz Glassman of Moshav Bet Herut, Israel, for her efforts and devotion to this project.

We would like to thank Leah Talnir (Tinne) who assisted in the language editing of this book.

It is important to point out that the expenses incurred in the publication of this Hebrew "Yizkor Book" have been contributed by the survivors themselves, regretfully not by all, and not necessarily according to their means, both here in Israel and abroad. It is no secret that many from our towns now living in other countries have completely ignored our appeals. On the other hand, there are those few who contributed willingly and generously to this holy project.

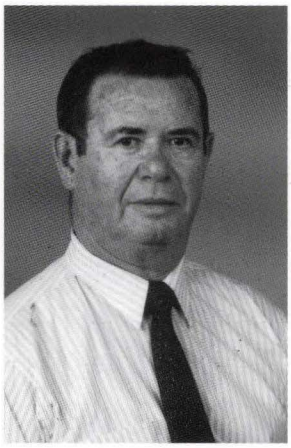
Finally, I wish to thank my daughter Mina, my grandchildren Oded and Anat for their help in the initial printing of the material, and my wife Luba, for her understanding and patience in regard to my long-enduring struggles towards the publishing of this "Yizkor Book".

Yehuda Merin
Editor

We hope that this book will be translated into English in the future

"...Which he commanded our fathers to make known to their sons; in order that a coming generation might know sons to be born, that they might rise up and tell them to their sons..."

(The book of Psalms, Psalm LXXVIII (Str. II))

FOREWORD

This memorial "Yizkor Book" is dedicated to the short-lived Jewish community of Manyevitz in the District of Wolyn, established only in 1901 and annihilated in 1942. It is also dedicated to the very old communities in the same area such as Horodok, Lishnivka, Troyanuvka, small villages and Manyevitz's neighbor, Povursk.

It has been my long-standing wish to describe this particular community whose settlers originally came from many towns, villages and big cities to build a new town. Even its very name at the outset was borrowed from a nearby Ukrainian village and was at first called "Railroad Station Manyevitz" ("Stanzia Manyevitz"). Despite its relatively brief duration, it flourished as a vibrant and creative community with rich, deep-rooted cultural and Jewish values, exactly as in the other hundreds-of-years-old towns in Wolyn.

The stories of these communities are based on the memoirs and testimonies gathered over a period of 60 years, some of which were written at the end of World War II in Russia, in Poland and in Displaced Persons Camps in Germany, Austria, Italy and Romania.

Each and every memoir is as a small candle whose light is faint, but when gathered together they are as a flaming torch which throws a glaring light on the tragic fate of the Jewish people, most of whom felt at that time that their only salvation lay in the Messiah. But the Messiah did not come and did not save, and God remained in the heavens.

The young people, however, realized that the only ray of hope lay in armed resistance, a difficult and dangerous path which demanded understanding and daring. To our great tragedy, this route was foreign to most of our people who had been educated throughout the generations "Thou Shalt Not Kill" and "The Hands of Esau".....and waited for miracles. Our young fighters were among the outstanding partisans, akin to the ghetto

Memorial Book

(Yizkor Book)

for the Jewish Communities of Maniewitch, Horodoc, Lishnivka, Trojanovka, Povursk

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Sefer and Albom Maniewitch, Horodoc, Lishnivka, Trojanovka, Povursk and surroundings in Israel, 2002

Sixty years of total liquidation of the jewish population in these communities 1942-2002

ספר עדות וזכרון לקהילותינו
שעלה עליהן הכורת

60 שנה לחורבן ולהשמדת יהודי קהילותינו
כ"ג באלול תש"ב - כ"ג באלול תשס"ב

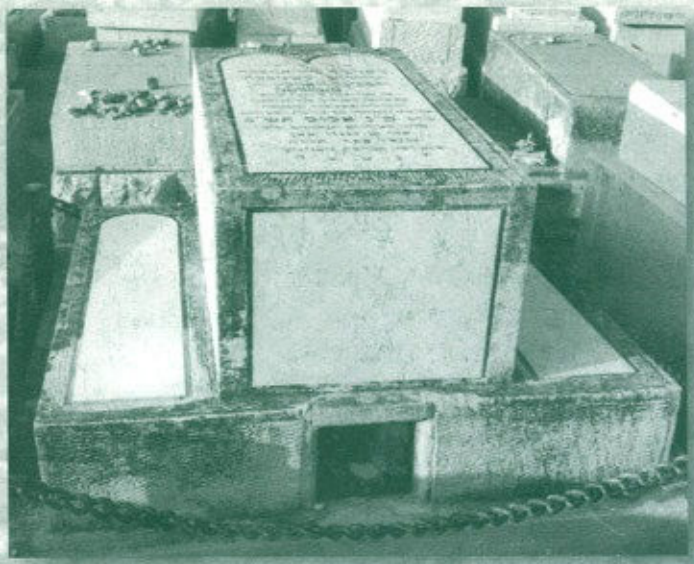
Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

הוצא ע"י ארגון יוצאי מנייביץ', הורודוק, טורויאנובקה, לישניבקה,
פובורסק והסביבה בארץ ובחו"ל

הודפס בישראל, תל אביב 2002
דפוס: שלמה לוי בע"מ
עיצוב: רויטל אביב
סריקות: רותי חלימי

מנייביץ', מצבה שחוללה בשנת 1944

המצבה בזכרון מאיר, בני-ברק, הוקמה בשנת 1951

בית ווהלין ולידו אנדרטה לזכרם של חיילים ופרטיזנים, הוקמה בשנת 1996

MEMORIAL BOOK

(YIZKOR BOOK)

FOR THE JEWISH COMMUNITIES OF MANIEWITCH, HORODCG, LISHNIVKA, TROJANOVKA, POVURSK